

journal of

e-ISSN 2757-7031

Erciyes Akademi

dergisi

Cilt/Issue 37

Sayı/Number 4

Aralık/December 2023

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/erciyesakademi>
erciyesakademi@erciyes.edu.tr

ERCIYES AKADEMİ

e-ISSN: 2757-7031

yıl / year: 2023

cilt / volume: 37

sayı / issue: 4

Uluslararası hakemli bilimsel dergi
An international peer-reviewed scientific journal

İletişim Adresi / Communication Address

Erciyes Üniversitesi

Nuri-Zekiye Has Enstitüler Binası

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Melikgazi / KAYSERİ

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/erciyesakademi>

erciyesakademi@erciyes.edu.tr

Dergi Sahibi / Owner

Prof. Dr. Fatih ALTUN (Erciyes Üniversitesi Rektörü)

Editör / Editor

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Halit AKIN (Erciyes Üniversitesi)

Editör Yardımcısı / Co-Editor

Arş. Gör. Mustafa YILMAZ (Erciyes Üniversitesi)

Editör Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Xavier RICHET (Sorbonne Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Mahir NAKİP (Çankaya Üniversitesi)
Prof. Dr. Asım YAPICI (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet KAVAS (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin ÖZCAN (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Josef PABLONSKY (Prag Ekonomi Üniversitesi)
Prof. Dr. Zakir AVŞAR (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Şükrü ÇORUK (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Maktagül ORAZBEK (Avrasya Milli Üniversitesi)
Prof. Dr. Zorona NIKITOVİĆ (İşletme ve Girişimcilik Üniversitesi)
Prof. Dr. Şaban NAZLIOĞLU (Pamukkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Ergenekon SAVRUN (Ufuk Üniversitesi)

Alan Editörleri / Field Editors

Doç. Dr. İfakat Banu AKÇEŞME (Erciyes Üniversitesi)
Doç. Dr. Remzi AYDIN (Erciyes Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Nilay AKGÜN AKAN (Erciyes Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül AKŞEHİRLİOĞLU (Erciyes Üniversitesi)
Arş. Gör. Dr. Galip ÖNER (Erciyes Üniversitesi)
Arş. Gör. Yakup ZİYAALP (Erciyes Üniversitesi)
Arş. Gör. Onur TOK (Erciyes Üniversitesi)
Arş. Gör. Cavidan YEMEZ (Erciyes Üniversitesi)
Arş. Gör. Deniz AY (Erciyes Üniversitesi)

Mizanpaj Editörleri / Layout Editors

Arş. Gör. Dr. Pembe ÜLKER (Erciyes Üniversitesi)
Arş. Gör. Erdal Kaan TOPRAKKALE (Erciyes Üniversitesi)

Yabancı Dil Editörleri / Language Editors

Fransızca - Doç. Dr. İlhan GÜLLÜ (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Almanca - Dr. Öğr. Üyesi Heiko SCHUSS (Abdullah Gül Üniversitesi)
Rusça - Öğr. Gör. Dr. Tamara TANASHEVA (Erciyes Üniversitesi)
İngilizce - Öğr. Gör. Göktaş YÜCEL (Erciyes Üniversitesi)

Danışma Kurulu /Advisory Board

Prof. Dr. Kurtuluş KARAMUSTAFA
Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Meltem Seba ÖZTURAN
Boğaziçi Üniversitesi
Prof. Dr. M. Xavier RICHEL
Sorbonne Üniversitesi -Fransa
Prof. Dr. Alper ASLAN
Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Josef JABLONSKY
Prag Ekonomi Üniversitesi -Çekya
Prof. Dr. Feyzan GÖHER VURAL
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Recep ÖZKAN
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Arzu MEMMODOVA
Bakü Devlet Üniversitesi -Azerbaycan
Dr. Öğr. Üyesi Heiko SCHUSS
Abdullah Gül Üniversitesi
Dr. Elvira BOLAT
Bournemouth Üniversitesi -İngiltere

Prof. Dr. Şükrü AKDOĞAN
Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Arslan TOPAKKAYA
Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Eyyup YARAŞ
Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Hava SELÇUK
Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Serdar PİRTİNİ
Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Efzeleddin ESGER
Milli İlimler Akademisi -Azerbaycan
Doç. Dr. Leman SÜLEYMANOVA
Milli İlimler Akademisi -Azerbaycan
Doç. Dr. Burak GÖKBULUT
Yakındoğu Üniversitesi -KKTC
Doç. Dr. Filiz SÖNMEZ
Erciyes Üniversitesi
Dr. Muhammed Ali NASIR
Leeds Business School- İngiltere

Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK
Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan AYDIN
Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Nurekenova GULNARA
Milli Kızlar Pedagoji Üniversitesi -Kazakistan
Prof. Dr. Timur VURAL
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Maktagül ORAZBEK
Avrasya Milli Üniversitesi -Kazakistan
Doç. Dr. Zorona NIKITOVİĆ
İşletme ve Girişimcilik Fakültesi -Sırbistan
Doç. Dr. Vladimir RİSTANOVİĆ
İşletme ve Girişimcilik Fakültesi -Sırbistan
Doç. Dr. Cihat KÖKSAL
İstanbul Ticaret Üniversitesi
Dr. Ganna KHARLAMOVA
Kiev Üniversitesi -Ukrayna
Dr. Eduard Alexandru STOICA
Lucian Blaga Üniversitesi -Romanya
Dr. Öğr. Üyesi Tarık DOĞRU
Florida State Üniversitesi -ABD

EDİTÖR'DEN

Saygıdeğer okuyucularımız,

Erciyes Akademi Dergisi'nin 2023 yılı son sayısı ile tekrardan sizlerle olmaktan mutluluk duyuyorum. Dergimizin Aralık sayısında, dinler tarihinden turizme, uluslararası ticaretten coğrafyaya, gazetecilikten finansa kadar oldukça geniş konu yelpazesine sahip farklı üniversitelerden farklı dillerde ele alınmış birçok makale sizleri beklemektedir.

Dergimizin bu sayısında yer alan makalelerin ilgili alanlara yönelik yaygın etki oluşturmalarını ve katkı sağlamalarını diliyorum. Yayına ve yayıncıya değer veren anlayışımız ve yayıncılık ilkelerine bağlı kalarak gönüllü olarak yürüttüğümüz çalışmalarımızda, değerlendirmeleri ile bizlere katkıda bulunan değerli hakemlerimiz başta olmak üzere bütün editör kuruluna ve siz kıymetli okuyucularımıza teşekkür ediyorum.

Son olarak, 2023 yılı Şubat ayında geniş bir coğrafyamızı etkileyen deprem felaketinde kaybettiğimiz bütün vatandaşlarımızı rahmetle anıyor, 2024 yılının ülkemize, devletimize ve milletimize hayırlar getirmesini diliyorum.

Destek ve katkılarınız ile yeni yılda yeni sayılarımızda buluşabilmek ümidiyle...

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Halit AKIN

Editör

Amaç ve Kapsam

Erciyes Akademi, sosyal bilimler alanında çalışma yapan bilim insanlarının bilgi, deneyim, değerlendirme, görüş ve önerilerini paylaştıkları bilimsel bir platform oluşturmayı ve bilimsel etik çerçevesinde sosyal bilimlerin her alanında literatüre özgün katkılar yapan makale, kitap kritiği, çeviri, derleme gibi bilimsel çalışmalarını yayımlayarak sosyal bilimlerde bilgi birikimine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Erciyes Akademi sosyal bilimlerin her alanında (eğitim bilimleri, ilahiyat, iletişim bilimleri, coğrafya, tarih, dilbilim, psikoloji, antropoloji, felsefe, filoloji, müzikoloji, güzel sanatlar, sosyoloji, arkeoloji, ekonomi, uluslararası ilişkiler, sosyal hizmet, siyaset bilimi, uluslararası çalışmalar, iş yönetimi, uygulamalı ekonometri, uygulamalı istatistik, hukuk, kamu yönetimi, işletme, maliye, Türk dili ve edebiyatı, Türkçe öğretimi) bilimsel çalışmalara Türkçe, İngilizce, Almanca, Rusça ve Fransızca dillerinde yer veren uluslararası hakemli bir dergidir.

Erciyes Akademi 1987 yılından beri düzenli olarak yayımlanan, uluslararası alan indekslerinde taranan, hakemli, açık erişimli, elektronik bir dergidir. Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında olmak üzere üç ayda bir yayınlanır. Dergide yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

Aim and Scope

Erciyes Akademi aims to comprise a scientific platform for academics who desire to share their knowledge, notions, findings and researches with colleagues while contributing to the accumulation of knowledge in Social Sciences by publishing scientific studies such as articles, book critics, translations and reviews that make original contributions to the literature within the framework of scientific ethics.

The journal welcomes articles from all the fields of social sciences (Economics, Sociology, Political Science, Business, History, Turkish Language and Literature, Turkish Language Teaching, Philosophy, Geography, Educational Sciences, Law, Art History, Archeology, Communication Sciences, Linguistics, Music, Fine Arts, Tourism, International Relations, Finance, International Trade and Finance, Public Administration, Labor Economics, Theology, and other related fields) in Turkish, English, German, Russian and French.

Erciyes Akademi, first published in 1987, is an open-access, biannual (June and December) published and peer-reviewed scientific journal. All responsibility of the studies published belongs to the author(s)

TARANDIĞIMIZ İNDEKSLER / INDEXED BY

Başlangıç tarihi / Since

1. <i>DOAJ (Directory of Open Access Journals)</i>	14.05.2020
2. <i>Ebsco (Humanities International Index)</i>	30.01.2018
3. <i>Sobiad</i>	01.01.2017
4. <i>DRJI (Directory of Research Journals Indexing)</i>	04.08.2016
5. <i>Index Copernicus</i>	30.05.2016
6. <i>Index Islamicus</i>	16.05.2015

DERGİNİN TARİHÇESİ

Derginin Önceki Adı	ISSN	eISSN	Yıl
Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi	1300-1582	2148-8657	1987 - 2020

Yazım Kuralları

1.Dergimizde Türkçe, İngilizce, Almanca, Fransızca ve Rusça dillerinden herhangi birinde yazılmış makaleler yayımlanır. Makalelerde hem Türkçe hem İngilizce başlık bulunmalıdır. Başlıklar sonrasında en az 150, en çok 250 kelimedenden oluşan Türkçe ve İngilizce özet; en az 3 en fazla 5 adet "anahtar kavramlar" (keywords) bulunmalıdır. **Makale başlıkları 20 kelimeyi ve makalelerin tamamı ise tablo, şekil ve kaynakça dâhil olmak üzere toplam 30 sayfayı aşmamalıdır.**

2.Dergi'ye gönderilen **makalelerin içerisinde hiçbir yerde yazar(lar)ın kimlik bilgileri doğrudan veya dolaylı olarak geçmemelidir.** Çalışmanın tezden üretilmesi, proje destekli olması, kongrede sunulması gibi bilgiler -makale kabul edildiği takdirde- hakem süreci tamamlandıktan sonra editörlük tarafından eklenecektir. Makale başvurusu esnasında "Teşekkür" kısmında veya "Editöre Not" kısmında bu bilgilere yer verilebilir.

3.Değerlendirmek üzere gönderilen makaleler ön kontrol sürecinde yazım kurallarına uygunluk ve benzerlik kontrolünün ardından değerlendirilmek üzere 3 hakeme gönderilecektir. Makalelerin yayına kabul edilebilmeleri için en az 2 hakemin olumlu görüşü gereklidir.

4.İmla ve noktalama açısından, makalenin ya da konunun zorunlu olduğu durumlar dışında Türk Dil Kurumu imla kılavuzu esas alınmalıdır.

5. Kaynaklara yapılan atıflar, metnin içinde parantez içerisinde APA 7 referans sistemine göre yapılmalıdır. Metin içerisinde açıklanmak istenen kimi hususlarla ilgili açıklamalar sayfa altı dipnotu şeklinde belirtilebilir ve bu türden dipnotların sayısal olarak birbirini izlemesi gerekmektedir. Yazılarda sayfa numarası, üst bilgi ve alt bilgi gibi ayrıntılara yer verilmemelidir.

6. Makalelerdeki tablo, şekil ve denklemlere sıra numarası verilmeli, tablo ve şekillere ait kaynaklar tablonun hemen altına yazılmalıdır.

7.Yararlanılan kaynaklar sonucun devamında sola hizalanmış "**Kaynakça**" başlığı altında verilmelidir. Kaynakça biçim kurallarına ve metin içi atıf yöntemlerine dair örnekler en altta sıralanmıştır.

8.Gönderilen makaleler Microsoft WORD 2010 veya daha üst bir versiyonda yazılmalı ve aşağıdaki kurallara göre düzenlenmelidir:

Kenar Boşlukları	Üst ve Alt: 3 cm Sol ve Sağ: 2 cm
Yazıtipi	Palatino Linotype
Yazıtipi Boyutu	Özet: 10 Metin: 10,5
Satır Aralığı	1,08 cm
Paragraf Aralığı	Önce 0 sonra 8 nk
İlk satır girintisi	1 cm
Metin hizalaması	İki yana yaslı
Kaynakça	Asılı 1 cm girintili, tek satır aralığında, önce 3 sonra 3 nk

9. 2020 yılı itibariyle Dergimizde **APA (American Psychological Association) 7. Sürüm** referans sistemine geçilmiştir. Gönderilecek olan makalelerin APA 7. Sürüm temel kaynak gösterme kuralları dikkate alınarak düzenlenmiş olması gerekmektedir. APA haricinde referans sistemi kullanılan veya tam olarak APA sistemine göre düzenlenmemiş makaleler değerlendirme sürecine alınmadan yazara iade edilecektir.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

- 1439-1459** | *Araştırma Makalesi / Research Article*
DİYARBAKIR BAKIRCILIĞI VE DİYARBAKIR BAKIRCILAR
ÇARŞISI'NDAKİ MUHTELİF BAKIR ÖRNEĞİ
DİYARBAKIR COPPERSMITH AND VARIOUS COPPER SAMPLES IN
DİYARBAKIR COPPER BAZAAR
Emine KIZILASLAN
- 1460-1476** | *Araştırma Makalesi / Research Article*
HIRİSTİYANLIKTA TESLİS İNANCI VE TESLİS KARŞITLIĞI
TRINITY BELIEF AND OPPOSITION TO TRINITY IN CHRISTIANITY
Elif AKKAVAK & Mustafa ÜNAL
- 1477-1501** | *İnceleme Makalesi / Review Article*
ŞEHİR COĞRAFYASI AÇISINDAN BİR ARAŞTIRMA: İSTANBUL
İKİTELLİ'DE YERLEŞMENİN KURULUŞU, GELİŞİMİ VE DÖNÜŞÜMÜ
A RESEARCH IN THE POINT OF URBAN GEOGRAPHY: THE
ESTABLISHMENT, DEVELOPMENT AND TRANSFORMATION OF THE
SETTLEMENT IN İKİTELLİ İSTANBUL
Hatice AKYÜZ & Mehmet Akif CEYLAN
- 1502-1516** | *Araştırma Makalesi / Research Article*
SANAT TEMELLİ BİR ARAŞTIRMA: NARSİSİZM OLGUSUNUN SANAT
YAPITINA YANSIMASI
AN ART-BASED RESEARCH: THE REFLECTION OF NARCISSISM ON
ARTWORK
Güneş KALAN & Aygül AYKUT
- 1517-1534** | *Araştırma Makalesi / Research Article*
PIYANO EĞİTİMİNDE ESERLERİ BAŞLANGIÇ AŞAMASINDAN İTİBAREN
EZBERLEYEREK ÇALIŞMANIN OLUŞTURDUĞU TEKNİK VE MÜZİKAL
SORUNLAR
TECHNICAL AND MUSICAL PROBLEMS IN PIANO EDUCATION
ARISING FROM PRACTISING PIECES BY MEMORY STARTING AT THE
BEGINNING
Emine Filiz YİĞİT
- 1535-1565** | *Araştırma Makalesi / Research Article*
SOMUT OLMAYA KÜLTÜREL MİRASLARA YÖNELİK YARATICI TURİZM
UYGULAMALARI: PASINLER LAVAŞI ÖRNEĞİ
CREATIVE TOURISM PRACTICES FOR INTANGIBLE CULTURAL
HERITAGE: THE EXAMPLE OF PASINLER LAVASH
Uğur AKDU & Bedreddin BOZTOPRAK

- 1566-1585 *Araştırma Makalesi / Research Article*
MÜTEVEKKİLİK DÖNEMİ EHL-İ BEYT POLİTİKALARI
AHL AL-BAYT POLICIES OF THE MUTAWAKKIL PERIOD
Zehra ŞAHİN & Muharrem AKOĞLU
- 1586-1609 *Tez Özeti / Thesis Summary*
GAZETECİLİK HABER ÜRETİM PRATİKLERİ AÇISINDAN EŞİK BEKÇİLİĞİ
KAVRAMI VE YENİ BİR EŞİK OLARAK SEO HABERCİLİĞİNİN TÜRK
BASININDAKİ SUNUMU
THE CONCEPT OF THRESHOLD WATCHING IN TERMS OF JOURNALISM
NEWS PRODUCTION PRACTICES AND THE PRESENTATION OF SEO
JOURNALISM AS A NEW THRESHOLD IN THE TURKISH PRESS
Ali ÜNLÜ & Hakan AYDIN
- 1610-1624 *Araştırma Makalesi / Research Article*
I. SÜLEYMAN'IN SEKİZİNCİ SEFERİ: KARABOĞDAN
EIGHTH CAMPAIGN OF SULEYMAN I: KARABOGHDAN
Funda DEMİRTAŞ
- 1625-1638 *Araştırma Makalesi / Research Article*
ENUMA ANU-ENLİL KEHANET SERİSİ IŞIĞINDA ESKİ ÇAĞ
MEZOPOTAMYA İNSANININ DEPREM ALGISI
EARTHQUAKE PERCEPTION OF ANCIENT MESOPOTAMIAN PEOPLES
IN THE LIGHT OF THE PROPHECY SERIES ENUMA ANU ENLİL
Harun DUMAN
- 1639-1662 *Araştırma Makalesi / Research Article*
EBU'L HASAN EL-ÂMİRÎ'NİN EĞİTİM VE ÖĞRETİM ANLAYIŞI
EBU'L HASAN EL-AMİRİ'S UNDERSTANDING OF EDUCATION AND
TRAINING
Fuat AKPINAR
- 1663-1679 *Derleme / Compilation*
ERGEN İNTİHARLARINA YÖNELİK OKUL TEMELLİ MÜDAHALELERİN
İNCELENMESİ
EXAMINING SCHOOL BASED INTERVENTIONS FOR ADOLESCENT
SUICIDES
Muhammet Emir AKYOL

- 1680-1702** | *Araştırma Makalesi / Research Article*
ÖRGÜT YAPISI VE İHRACAT PERFORMANSI İLİŞKİSİNDE
SÜRDÜRÜLEBİLİR REKABET ÜSTÜNLÜĞÜNÜN DÜZENLEYİCİ ROLÜ:
MOBİLYA İHRACATI YAPAN İŞLETMELER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
REGULATORY ROLE OF SUSTAINABLE COMPETITIVENESS IN THE
RELATIONSHIP OF ORGANIZATIONAL STRUCTURE AND EXPORT
PERFORMANCE: A RESEARCH ON FURNITURE EXPORTING
ENTERPRISES
Mustafa Emrah MUTLU & Necla Öykü İYİGÜN
- 1703-1724** | *Araştırma Makalesi / Research Article*
HAFIZLIK EĞİTİMİNİN BİREYİN DUYGU DURUMUNA ETKİSİ
THE EFFECT OF HIFZ TRAINING ON THE EMOTIONAL STATES OF
INDIVIDUALS
Mustafa ULU & Zeynep BAKAÇ
- 1725-1756** | *Araştırma Makalesi / Research Article*
KONYA ETNOGRAFYA MÜZESİNDE YER ALAN BAZI CİCİM HEYBE
DOKUMALAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
AN EVALUATION ON SOME CİCİM SADDLE WEAVINGS IN KONYA
ETHNOGRAPHY MUSEUM
Havva Nur ÇUHADAR & Sebahattin SAMUR
- 1757-1781** | *Araştırma Makalesi / Research Article*
CÂHİLİYE DEVRİ ARAP ŞİİRİNDE EŞ OLARAK KADIN ALGISI
PERCEPTION OF WOMEN AS WIWES IN THE ERA OF JĀHILIYA ARABIC
POETRY
Mehmet YILMAZ
- 1782-1799** | *Araştırma Makalesi / Research Article*
TÜRKİYE SELÇUKLU DÖNEMİ İPEK YOLU'NDA KAYSERİ
KAYSERİ IN TURKEY'S SELJUK PERIOD SILK ROAD
Dilber USUL
- 1800-1819** | *Araştırma Makalesi / Research Article*
FRANSA, İNGİLTERE VE TÜRKİYE'DE UYGULANMAKTA OLAN
İLKÖĞRETİM YABANCI DİL ÖĞRETİM PROGRAMLARININ
KARŞILAŞTIRILMASI
COMPARISON OF PRIMARY SCHOOL FOREIGN LANGUAGE
CURRICULUM IMPLEMENTED IN FRANCE, ENGLAND AND TURKEY
Mehmet Fatih URGEL & Recep ÖZKAN

Araştırma Makalesi / Research Article
1820-1851 DİYARBAKIR GELENEKSEL EVLERİ MİMARİSİNİ LİNDERMAYER SİSTEMLERİ İLE YENİDEN YAZMA
REWRITING THE ARCHITECTURE OF TRADITIONAL HOUSES OF DYARBAKIR WITH LINDENMAYER SYSTEMS
Mizgin GÖKÇE SALIK & F. Demet AYKAL

Araştırma Makalesi / Research Article
1852-1870 ÇEVRESEL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAPSAMINDA 59. VENEDİK BİENALİ VE SANATÇI ÇALIŞMALAR
WITHIN THE SCOPE OF ENVIRONMENTAL SUSTAINABILITY 59TH VENICE BIENNALE AND ARTIST WORKS
Ayşe GÜNGÖR Dİ SAVİNO

Tez Özeti / Thesis Summary
1871-1897 İNTERNET TABANLI TELEVİZYONA GEÇİŞ SÜRECİNDE İZLEME PRATİKLERİNDE YAŞANAN DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜM: ERCİYES ÜNİVERSİTESİ ÖĞRENCİLERİ ÖRNEĞİ
THE CHANGE AND TRANSFORMATION IN WATCHING PRACTICES DURING THE TRADITION TO INTERNET BASED TELEVISION: THE CASE OF ERCİYES UNIVERSITY STUDENTS
Özgür ASLAN & Hülya ÖZTEKİN

Araştırma Makalesi / Research Article
1898-1912 TÜRKİYE'DE DÖVİZ KURU İLE ENFLASYON İLİŞKİSİNE FOURIER KANITLAR
FOURIER EVIDENCE ON THE RELATIONSHIP OF EXCHANGE RATE AND INFLATION IN TÜRKİYE
Meral ÇABAŞ

Araştırma Makalesi / Research Article
1913-1932 SAKARYA NEHRİ VADİSİNDEKİ SERACILIK FAALİYETLERİNİN ZAMANSAL VE MEKÂNSAL DEĞİŞİMİNDE ETKİLİ OLAN COĞRAFİ FAKTÖRLER (SÖĞÜT, BİLECİK)
GEOGRAPHICAL FACTORS AFFECTING TEMPORARY AND SPATIAL CHANGE OF GREENHOUSE CULTIVATION IN SAKARYA RIVER VALLEY (SÖĞÜT, BİLECİK)
Ebubekir KARAKOCA & Arda BAY

Araştırma Makalesi / Research Article
1933-1952 SOSYAL MEDYADA ÖZ-TİKSİNMEYLE İLGİLİ PAYLAŞIMLARIN TEMATİK İÇERİK ANALİZİ
THEMATIC CONTENT ANALYSIS OF SOCIAL MEDIA POSTS ON SELF-DISGUST
Öznur ÖNCÜL DEMİR

HAKEM LİSTESİ / LIST OF REVIEWERS

Yıl/Year: 2023 Cilt/Volume: 37 Sayı/Issue: 4

Erciyes Akademi Dergisi Editörlüğü, Dergimizin bu sayısına katkıda bulunan ve aşağıda isimleri yer alan hakemlere teşekkürü bir borç bilir.

We gratefully acknowledge the contribution of the following reviewers who reviewed papers for this issue of our Journal.

Abdurrahman GÜLMEZ	Gümüşhane Üniversitesi
Adem GÜNEŞ	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Ahmet Emin SEYHAN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Ahmet Selim BAYSAL	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Ali KOÇ	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Ali TÜRKER	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Aşıkay Nur ATASEVER	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Ayhan Afşin ÜNAL	Erciyes Üniversitesi
Ayşe ALDEMİR	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Bayram POLAT	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Büşra SARIKAYA	Türk Alman Üniversitesi
Cemile BAHTİYAR KARADENİZ	Ordu Üniversitesi
Çiğdem BASKICI	Başkent Üniversitesi
Duygu ULUSOY YILMAZ	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Efe YEŞİLDURAK	Sakarya Üniversitesi
Eda ERİŞ KIZGIN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Elif ULU	Ege Üniversitesi
Ercan ÇALIŞ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Erkan TAŞKIRAN	Düzce Üniversitesi
Eser ÇALIKUŞU	Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
Evren ATIŞ	Kastamonu Üniversitesi
Evrin ÇAĞLAYAN	Karabük Üniversitesi
Fatmanur ALİBEKİROĞLU	Çukurova Üniversitesi
Figen BEYHAN	Gazi Üniversitesi
Gözde OĞUZBALABAN	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Hakan ÖZTÜRK	Fırat Üniversitesi
Hamit SALİHOĞLU	Mardin Artuklu Üniversitesi
Hatice Gül KÜÇÜKBEZCİ	Selçuk Üniversitesi
Harun KORUNUR	Munzur Üniversitesi
Hüseyin ALGUR	Giresun Üniversitesi
İbrahim GÖKBURUN	Pamukkale Üniversitesi
İlhan GÜLLÜ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Kurbani Geyik	Yozgat Bozok Üniversitesi

Lokman ZOR	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Mehmet DALKILIÇ	Kayseri Üniversitesi
Mehmet UMUR	Erciyes Üniversitesi
Mehmet Zeki AYDIN	Marmara Üniversitesi
Mine TOPÇUBAŞI	Geze Teknik Üniversitesi
Muhammet KARAAĞAÇ	Sinop Üniversitesi
Murat TURGUT	Selçuk Üniversitesi
Mustafa Güçlü	Erciyes Üniversitesi
Mustafa Kemal ÖZKUL	Giresun Üniversitesi
Mustafa Naci KULA	Uludağ Üniversitesi
Mustafa ÖCAL	Bağımsız Araştırmacı (PhD)
Müjde AYDOĞDU	İnönü Üniversitesi
N. Müge SELÇUK	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Nazife Özge BEŞER	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Nurullah ORUÇ	Atatürk Üniversitesi
Oktay BAŞAK	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Onur Başar ÖZBOZKURT	Tarsus Üniversitesi
Ömer CİDE	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Ömer Faruk YÜCEL	İnönü Üniversitesi
Özkan ÖZTÜRK	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Özlem ATAĞ DOĞAN	Erciyes Üniversitesi
Pelin ESMERGÜL	Kırıkkale Üniversitesi
Rabia DEMİR	Özyeğin Üniversitesi
Pınar BEŞEVLİ	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Rafet AYDIN	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Raziye Çiğdem ÖNAL	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Reşat GEÇEN	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Sahure YARIŞ	Dicle Üniversitesi
Sema CİVAN GÖKKAYA	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Serap ERÇİN KOÇER	Uşak Üniversitesi
Sevcan SARIBAŞ	Anadolu Üniversitesi
Şaban NAZLIOĞLU	Pamukkale Üniversitesi
Şeyma AY ARÇIN	Pamukkale Üniversitesi
Tamer ÖZLÜ	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Temel TOPAL	Giresun Üniversitesi
Yakup GÖÇEMEN	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Yasin İPEK	Kayseri Üniversitesi
Yasin TOPALOĞLU	Atatürk Üniversitesi
Yaşar ZORLU	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Yiğit KARABULUT	Batman Üniversitesi

Zehra DURSUN

Zeynep GÜRLER

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Düzce Üniversitesi

DİYARBAKIR BAKIRCILIĞI VE DİYARBAKIR BAKIRCILAR ÇARŞISI'NDAKİ MUHTELİF BAKIR ÖRNEKLERİ

 Emine KIZILASLAN^a

Öz

Diyarbakır, Anadolu kültürünün önemli yerleşim alanlarından biridir. Neolitik Çağlardan beri Diyarbakır'da maden yataklarının varlığı bilinmektedir. Çayönü yakınlarında işlenmemiş bakıra tavlama yöntemi uygulanıp, dövme tekniği kullanılarak metal işlemede devrim yaratılmıştır. Bu çalışma geçmişten günümüze Diyarbakır bakırcılığını, bakır ustalarını, Diyarbakır Bakırcılar Çarşısı'nda bulunan bakır mutfak eşyalarının fonksiyon, form ve süslemesini kapsamakta olup, 24 bakır kap incelenmiştir. Araştırmada Diyarbakır'daki bakırcılığın şimdiki durumu, bakırcıların bu mesleği kimlerden öğrendiği, bakırcılıkta hangi araç gereçler kullanıldığı üzerinde durulmuştur. Kullanılan araç gereçler bakırcılık mesleğinde hâlâ aynı malzemelerdir. Torna tezgâhları günümüzde bu araç ve gereçlerin kullanımını azaltmış seri üretimi arttırmıştır. Presleme tekniği de bakır ustaları için kolaylık sağlamıştır. Süsleme olarak kazıma, kabartma, çekiç (dövme) tekniği hemen hemen çoğunda işlenmiştir. Ürünler arasında en fazla gözlemlenen eşyalar; ibrikler, bakraçlar, kazan, leğen, sahan, lenger, sini, tepsi, kahve cezveleri gibi mutfak eşyalarının olduğu ürünlerdir. Geleneksel el sanatları ve sanat tarihi açısından önemli olan bu meslek unutulmaya yüz tutmuştur. Çalışmanın amacı bakırcılık mesleğini ve bakır ustalarını gelecek nesile aktarmak ve anlatmaktır.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakır, Bakırcılık, Bakırcılar Çarşısı, Bakır ustası.

DİYARBAKIR COPPERSMITH AND VARIOS COPPER SAMPLES IN DİYARBAKIR COPPER BAZAAR Abstract

Diyarbakır is one of the important settlement areas of Anatolian culture. The existence of mineral deposits in Diyarbakır has been known since the Neolithic Ages. Near Çayönü, a revolution was created in metal processing by applying annealing method to unprocessed copper and using forging technique. This study covers Diyarbakır coppersmithing, coppersmith master, function, form and decoration of copper kitchen utensils found in Diyarbakır coppersmiths bazaar from past to present, and 24 copper vessels were examined. In the research, the current situation of coppersmithing in Diyarbakır, from whom coppersmiths learned this profession, and which tools were used in coppersmithing were emphasized. The tools used are still the same materials in the coppersmithing profession. Lathes have reduced the use of these tools and equipment today and increased mass production. The pressing technique also provided convenience for coppersmiths. As an

^aDr., Bağımsız Araştırmacı, eminekizilaslan.66@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 11.08.2023, Makale Kabul Tarihi: 02.10.2023

ornament, the technique of engraving, embossing, hammer (forging) is embroidered in almost most of them. Among the products, the most observed items are; These are the products with kitchen utensils such as needles, bakracs, cauldrons, basins, sahan, lenger, sini, tray, coffee pots. This profession, which is important in terms of traditional handicrafts and art history, has fallen into oblivion. The aim is to transfer and explain the coppersmithing profession and coppersmiths to the next generation

Keywords: Diyarbakır, Coppersmith, Coppersmith Bazaar, Copper master.

Giriş

Bakır madeni Geç Neolitik devirde ortaya çıkmış olup günümüzde de bu madenden yapılan eşyalar mevcuttur. Şimdilerde bakırın yerini başka madenler almışsa da onun kendine özgü özelliklerini başka madenlerde aramak, yerini doldurmak oldukça zordur (Kayabaşı, 1998, s. 70).

İnsanoğlu doğumdan ölüme kadar her zaman yemeğini saklama, pişirme hatta yiyeceğini kesici bir aletle doğrama gereği duymuş ve bu gereksinimle ilk çağlarda çevresinde bulduğu malzemeleri şekillendirmeye çalışmış, sonrasında insanların ihtiyacına bağlı olarak ve gelişen teknolojiyle birlikte, kullandığı madeni malzemeler değişiklik göstermiştir. Bakır madeni, maden devriyle birlikte insanoğlunun çokca kullanmaya başladığı bir maden olmuştur. Çağlar boyunca bütün medeniyetlerde yerini bulmuş bu sanat kolu, elbette ki araştırma ve incelemelere konu olacak kadar önemlidir.

Bakırcılıkta verilen emeğe karşın; üretimin az olması, eserlerin satışından elde edilen gelirin yeterli olmaması, bakırın yerine farklı türde madenlerden yapılmış ürünlerin bol miktarda olması ve bu sanatı icra etme geleneğinin terk edilmesiyle bakırcılığın gerilediği görülür. Diyarbakır'da günümüzde bir kaç usta tarafından geleneği devam ettirilen bakırcılık sanatı, hızla yok olmaktadır.

Konu ile ilgili görüşülen bakır ustaları, bakırcılık mesleğini çok sevmesine rağmen bu mesleği devam ettirecek çırak bulunamaması ve gelişen teknoloji ile birlikte bakırdan ürünlere rağbetin azalması, bakırcılık mesleğinin önemli problemleridir. Günümüzde Diyarbakır'da çokça kullanılmayan madeni eşyalar bir süs eşyası olarak değerlendirilip, el sanatlarımız yok olma tehlikesi altında kalmaktadır. Bakırcılık ve bakırdan yapılmış ürünlerin gelecek nesillere aktarılması önem arz etmektedir

Diyarbakır özelindeki bu çalışma, çarşı atölyeleri ve işliklerinde 3 bakır ustası ile görüşülerek bakırdan mutfak eşyalarının tanıtılması açısından önemlidir. Bu çalışmada Diyarbakır'da geçmişten günümüze bakırcılık faaliyetleri, Bakır Ustaları, bakır yapım teknikleri ve Diyarbakır Bakırcılar Çarşısı'nda bulunan mutfak eşyaları anlatılmaktadır.

A. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE DİYARBAKIR'DA BAKIRCILIK

Diyarbakır'da bakırcılık faaliyetleri Neolitik Çağ'ın sonlarında görülmeye başlamıştır. Bu dönemde insanların, topraktan ileri derecede faydalanırken, kısmi de olsa madenden eşya ürettikleri, yapılan araştırmalar sonucu ortaya çıkmıştır. Neolitik Devirlere ait Diyarbakır Çayönü (M.Ö. 8200-7500), Urfa Nevala Çori Höyüğü'nde ve Aksaray Aşıklı Höyük'te (M.Ö. 7800-7600) bulunan bakır eşyalar, en erken tarihli madeni buluntulardır. Diyarbakır ilinin Ergani ilçesinde bulunan Hilar Köyü mevkiinde,

Çayönü kazıları içerisinde Neolitik Dönem'e ait buluntularda madeni olarak bakırdan delgi, iğne ve tel parçaları tespit edilmiştir (Başak, 2004).

Diyarbakır ili, Ergani ilçesi sınırlarındaki Çayönü yerleşim alanında arkeolojik araştırmalar neticesinde, bakır boncuğun analizlerinden, boncuğa tavlama yapıldığı ve dövme tekniğinin uygulandığı anlaşılmıştır. İşlenmemiş bakıra tavlama yöntemi uygulanıp, dövme tekniği kullanılarak metal işlemede devrim yaratılmıştır. (Başak, 2005; Erginsoy,1997; Sevin, 2003).

Neolitik Dönem'den sonra Tunç Çağı ile birlikte bakır daha da fazla kullanılmış, bakır içerisine birazda kalay karıştırılarak bu maden bir çığır açmıştır. Bu dönemde sadece bakır kullanılmamış; bakırın yanı sıra altın, gümüş, bronz ve demirde kullanılmıştır (Kızılaslan, 2013; Sevin, 2003). Tunç Çağında Asurlar'ın önemli merkezlerinden olan Üçtepe Höyüğü'nde yine önemli madeni buluntular ele geçmiştir. Buradaki bir mezarda anne ve çocuğuna ait iki adet altın varaklı sembolik göz, altın hızma, tunç yüzük, tunç bilezik ve halhal bulunmuştur (Sevin, 1993). Roma ve Bizans Dönemlerinde ise küçük el sanatları ileri seviyeye ulaşmıştır. Bakırdan şamdanlar, kupalar, madalyon ve çeşitli taçlar yapılmıştır (Acara, 2003).

Selçuklu Çağı'nda Diyarbakır'da bakırdan çok kaliteli eserler yapılmıştır. Artuklular döneminde bölgede madencilik faaliyetleri ilerlemiş, ele geçirilen alanlarda maden ocağı keşifleri yapılmış, önceki maden işletmeleri ise devam ettirilmiştir (Tızlak, 2002). Emir Hüsamettin Timurtaş 1147 yılında Artuklu hükümdarı olarak kendi adına bakır sikke bastırmıştır (Belli & Gündoğ Kayaoğlu, 1993) Maden'de basılan bu sikke dönemin bakır işletmeciliğini göstermesi açısından önemlidir. 14. yy da madenden yapılan eşyaların üretim merkezi Artuklu bölgesidir, yaratıcı okulu ise Musul okuludur (Kuban, 2002). Bu dönemde maden sanatı değişik bölge ve kültürlerin etkisiyle sentez oluşturmuştur. Orta Asya, İran ve Mezopotamya sanatının yanında Anadolu ve Bizans sanatının da etkisi altında kalmıştır (Kızılaslan, 2013). Osmanlı Döneminde ise bakır işlemeciliği ve bakırcılık eserlerinin sayısında azalma olmuştur (Türkoğlu, 1993). Osmanlı hâkimiyet sınırları içerisinde önemli maden merkezi olan şehirler: İstanbul, Diyarbakır, Şam ve Halep'tir (Başak, 2004, s. 70). Madenler çok önemsendiği için ekonomik krize ve sermaye sıkıntısına rağmen Ergani madenlerinin işletilmesine Osmanlı hükümeti 19. yüzyılda da devam etmiştir (Memişoğlu, 1973). 1869-1905 yıllarına ait salnâmelerde 2 bakır maden ocağı olduğu kaydedilmiştir (İzgoer, 1999). Şehrin ismi olan Amid, 15 Kasım 1937 tarihinde bölgede bulunan bakır yataklarından dolayı Atatürk'ün talimatıyla bakır diyarı anlamına gelen Diyarbakır olarak değiştirilmiştir (Başak, 2005; Günkut, 1973; İzgoer, 1999; Konyar, 1936).

Seyyahların gözüyle Diyarbakır, seyahatnamelere de konu olmuştur. 1881 yılında Diyarbakır'ı ziyaret eden Amandvon Schweiger-Lerchenfeld: "Yerel ihtiyaçlar kentte bulunan küçük atölyeler tarafından karşılanmakta olup, şehirde çok canlı bir ticaret hayatı vardır." (Akt. Pınar, 1998, s. 138). diyerek bakırcı atölyelerini işaret eder. Batılı gezginler Diyarbakır'dan başlayarak Moskova'ya onunda ötesinde Moğolistan'a kadar ipek, bakır, demir ve altın ürünlerin ihraç edildiğini söyler (Sarı, 1996). Evliya Çelebi: "Diyarbakır'da testicilikten kuyumculuğa, bakırcılıktan ipekçiliğe tüm sanatları iç içe görmek olasıdır." der (Dağlı vd., 2001, s. 29). "Demirciler çekicini, hallaçlar tokmağını, bilhassa kazancılar çekicini vurduğunda musiki üzere segâh makamında, hüseyini makamında vurup, nice

makamlar yapıp kendileri de güzel sesle okurlar. Bu sesleri, nevaları işiten maarif ehli, şaşırıp kalır.” (Danuşman, 1970, s. 129) demiştir.

1893-1894 arası Şer’iye sicilinde Diyarbakır da ticari hayatın canlılığı eskisi kadar olmasa da hâlâ devam ettiği belirtilir (Alakaş, 2012). Bakırcılar bazı kentlerde “kazancı” adını almaktadır. Diyarbakır’da kazancı, kalaycı ve bakırcılar gibi zanaat grupları bölgede ticaretin gelişmesini sağlamıştır. Bu dönemde faaliyet gösteren esnaf gruplarının çoğunluğu Müslüman esnaftır. Bunun dışında gayrimüslimlerin de esnaflık yaptığı görülmüştür (Yılmazçelik, 1995). Bakırcılıkta önce esnafın kazanına bakılır, eğer bakırcı, kazanı ince bir işçilikle yapmışsa, bakırcının yaptığı ürünü ona göre satın alınır. Kazan yapamayanın bakırcı olamayacağı inancı hâkimdir.¹

Günümüzde Diyarbakır bakırcılığı eskiden olduğu kadar olmasa da Bakırcılar Çarşısı adında bir pasaja sahiptir. Çarşı; Ulu cami güneyinde, Melik Ahmet Caddesi’nde, Sur içerisinde, Dağ Kapı’da, bulunmaktadır. 20. yüzyılın başlarında 200’e yakın bakırcı ustasının bulunduğunu görüşülen ustalar söylemektedir. Diyarbakır’da günümüzde 3 bakır ustası kalmıştır.

B. BAKIRCILAR

1. Hacı Nezir Yalçın: 80 yaşındadır. 7 yaşından beri bu işle uğraşmaktadır. Aslen Mardinli olup baba mesleğini sürdürmektedir. Mülk olarak kendi dükkânıdır. Bakır istediği ölçüye göre ham olarak Kahramanmaraş ve Gaziantep fabrikalarından getirtip, isteğe göre bakır yapmaktadır. Yapılan görüşmede kendisinin emekli olduğunu bu işi vakit geçirmek için yaptığını söylemiştir. Çırak yetiştirmek isteyip kimsenin bu işi ciddiye almadığını, işin zorluğundan bu işe rağbet olmadığını belirtmiştir (Fotoğraf 1).

2. Fahrettin Mercan: 73 yaşındadır. Mesleği babadan öğrendiğini, babasının da Ermeni bir ustanın çırağı olduğunu söylemiştir. Mülk olarak dükkân kendisindedir. Bakır yine Kahramanmaraş ve Gaziantep fabrikalarından isteğe göre almaktadır. 1981 ve 2006 yılları arasında Bakırcılar Odası Başkanlığı da yapmıştır. Bakır’ın başka bir ilden getirilmesi, insanların geçim kaynağının yetersiz oluşu ve bakıra rağbetin azalmasıyla birlikte gelirlerinin yeterli düzeyde olmadığını söylemiştir (Fotoğraf 2) (Who’s who: metal worker, fahrettin mercan, t.y.).

3. Mustafa Tanrikulu: Çarşıdaki en genç bakırcıdır. 40 yaşındadır. Mesleğinin dededen kalma olduğunu 3.kuşak olarak bu mesleği devam ettirdiğini söylemiştir. Bakır’ı yine Gaziantep ve Kahramanmaraş fabrikalarından aldıklarını belirtmiştir. Hem isteğe göre hem de fabrikasyon olarak bakır ürünleri satmaktadır (Fotoğraf 3) (Yılmaz, 2018).

C. BAKIRCILIKTA KULLANILAN ARAÇ VE GEREÇLER

Bakırcılıkta kullanılan aletler bakır işlemek ve şekillendirmek için her bakır atölyesinde bulunan malzemelerle hemem hemen ayrıdır. Bunlar: Örs, çekiç, tokmak, makas, egedir.

¹ Hacı Nezir’in verdiği bilgidir.

1. Örs: Dövme işinin, üzerinde yapıldığı araçtır. Çeşitli örsler bulunur: Yuvarlak örs, yan örs, güğüm örsü, sava örsü, eşek ayağı gibi örsler vardır (Bezirci, 2001). Diyarbakır'da bakırların şekillendirilmesinde uzun dikdörtgen formlu, oturağa doğru eğimli örsler yaygın kullanılmaktadır (Dursun, 2014) (Fotoğraf 4).

2. Çekiç: Bakır parçasını örs üzerinde darbeleyerek şekil vermeye yarayan alettir (Bezirci, 2001). Metal işlenirken değişik çekiçler kullanılmaktadır, bu çekiçlerden yükseltme çekicinin ön yüzü düz, arka yüzü yuvarlaktır. Düzeltme çekicinin ise ön yüzü düz ve kare kesitli, arka yüzü de düz fakat daire kesitli olup, iki fonksiyonlu çekiçlerdendir (Erginsoy, 1978) (Fotoğraf 5).

3. Tokmak: Dövülen bakır parçalarını düzeltmek içindir. Bakır parçasına göre büyük ve küçük tokmaklar vardır. Dut, gürgen, şımşır gibi farklı sert ağaç malzemelerinden yapılmaktadırlar (Dursun, 2014) Meşe ağacından yapılmış tokmalara da rastlanılır² (Fotoğraf 6).

4. Makas: Bakır parçaları kesmeye yarayan alettir. Kesmeye yarayan kesme makası, kıvrıma yarayan kıvrık makas ve göz göz delik açan diş makası vardır (Erginsoy, 1978) (Fotoğraf 7).

5. Eğe: Yege de denilmektedir. Bakır üzerindeki çapakları düzleştirmeye yaramaktadır (Ozan-Kaya, 2010) (Fotoğraf 7).

D. BAKIR YAPIM TEKNİKLERİ

1. Dövme Tekniği: Kalhanede³ eritilen bakır, kalıba dökülüp çekiçle dövülür ve levha haline getirilir. Bakır şekillendirmede 1900'lü yılların başlarına kadar bu yöntem kullanılmış daha sonra şahmerdan adı verilen otomatik aletlerle şekillendirme işlemi gerçekleştirilmiştir. Dövme işi yapan çekiççilerin işi kolaylaşmıştır. Çekiççiler "Şahmerdan gelince biz aç mı kalacağız" diyerek teknolojinin dövme sanatını ortadan kaldırdığını düşünerek sitem etmişlerdir (Kazmaz, 1973, s. 10).

Dövme tekniği iki farklı şekilde uygulanır. İlki, hazırlanan bakır levha kenardan içeri girerek kademe kademe tabana doğru çökertilip yapılır. İkinci uygulaması ise yükseltme tekniğidir. Çökertme gibi değil, içten dışa doğru kademe kademe yükseltilir (Karpuz, 1996; Kızılaslan, 2013).

2. Döküm Tekniği: Önceden hazırlanan kalıplara kalhanede eritilen maden, dökülerek dondurulur ve çeşitli kap türleri oluşturulur. Çok sayıda ürün, bu teknikle kısa bir zaman diliminde yapılabilmektedir (Karpuz, 1996; Kızılaslan, 2013).

3. Tornada Çekme Tekniği: Daha çok seri üretimde kullanılır.⁴ Bakır eşyayı şekillendirmede kullanılan, genel itibarıyla elektrikle çalıştırılan, sıvama tezgahı da denilen tezgahlardır (Özdemir & Ozan Kaya, 2011).

² Ustaların tokmakları arasında meşe ağacından yapılmış tokmak da görülmüştür.

³ Dökümhane, kal işi yapılan dükkan.

⁴ Mustafa Tanrıkulu'nun verdiği bilgiye göre dövme tekniği zaman aldığından, seri üretim için tornada çekme tekniği kullandıklarını söylemiştir. Aynı zaman da tornada yapamadıkları ürünleri, dövme olarak uygulamaktadırlar.

Tornada iki farklı usulle şekillendirme yapılır. İlkinde tahta bir kalıp torna tezgâhına oturtulur. Şekillendirilecek levha tavllanır, daha sonra levha, tahta kalıbın üzerine ortasından çivi ile sabitlenir. Torna tezgâhı çalıştırılıp kalıp hızla dönerken, yuvarlak çelik bir alet yardımıyla kalıba konulmuş levhaya dışından bastırılır. Şekillendirilecek levha sürekli döndüğünden kalıbın şeklini alır. Diğer usulde ise bir tahta alınır, içine bir çukur oyulur ve yine kalıp oluşturulur. Sonra oyulan bu kalıp, torna tezgâhına oturtulur. Levha halindeki maden tavllanır, oyulan kalıbın üzerine yerleştirilip kenarları çiviyle belirlenir. Torna makinesi çalışınca kalıp döner ucu yuvarlak bir alet ile levhaya bastırılır, bastırılan levha oyuğun şeklini alır . Daha sonra bakır levha pürüzsüz hale getirilir.(Erginsoy, 1978; Kızılaslan, 2013).

4. Presleme Tekniği: Turistik eşyalardan cezve, fener, kildanlık, fincan zarfları gibi araç gereçler için uygulanır. Fabrikalardan yarı mamul şekilde presli olarak alınan levhalar bakırcı ustaları tarafından istenilen şekle dönüştürülmektedir.⁵ Preslemede elde edilen ürünler parçalı ise lehim ve kaynakla birleştirilir. Bu yöntemle seri üretim artmış, maliyet düşmüş ve insan gücüne ihtiyaç azalmıştır, bu nedenle son zamanlarda bu teknik fazlaca kullanılmaktadır (Bezirci, 2001).

E. BAKIR SÜSLEME TEKNİKLERİ

1. Savatlama Tekniği: Süslenecek madenin üzerine yuvalar açılır, bu yuvalara niello (maden ve kükürt karışımı) dökülür ve renk kontrastı oluşturulur (Karpuz, 1996).

2. Kazıma Tekniği: Ucu keskin ve sivri çelik kalemle madene bastırılıp, kesilerek madenin çıkarılması ile oluşturulur. Bu yöntem Tunç Devri'nden günümüze kadar kullanılmaya devam etmiştir. Bazen sadece kazıma tekniği bazen de diğer süsleme teknikleriyle birlikte karşımıza çıkmaktadır (Erginsoy, 1978; Karpuz, 1996; Kızılaslan, 2013).

3. Kabartma Tekniği: İmal edilen bakır madenine çekiç yardımıyla veya ucu yuvarlak aletlerle bastırılarak zemin çökertilip, işlenen motifler yüksekte kalır veya işlenen motiflere ters yönden darbeleme yaparak kabartma oluşturulur (Karpuz, 1996; Kızılaslan, 2013). Kabartma iki şekilde yapılır. Yüksek ve alçak kabartma olarak uygulanır. Kabartma tekniğine rölyef de denilmektedir (Sözen & Tanyeli, 2001).

4. Kakma Tekniği: Kullanılan maden üzerine yuvalar açılır, bu yuvalara farklı tür ve renkte değişik madenlerin kakılmasıyla elde edilen süsleme tekniğidir (Erginsoy, 1978; Karpuz, 1996; Kızılaslan, 2013).

5. Delik İşi (Ajur) Tekniği: Maden üzerinde delikler açılarak süsleme oluşturulmaktadır. Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgesi'nde delik işi tekniği, telkari olarak da yapılmaktadır. Özellikle yüzük, küpe gibi süs eşyaları ve fincan zarflarında bu teknik fazlaca görülmektedir. Erken örneklerine Tunç Çağı'nın II. Dönemine tarihlenen Alacahöyük ve M.Ö III. binin ikinci yarısına tarihlenen Troia kazılarında rastlanılmıştır. (Başak, 2008). Timurlular Dönemi'nde madeni kafes haline getirme, çelik levhalara ajur işlenmesi şeklinde olmuştur ve özellikle bu teknik Selçuklu Dönemi'nde gelişme göstermiştir (Sözer, 1998).

⁵ Ustaların verdiği bilgidir.

6. Mine Tekniği: Süslenecek madenin üzerine yuvalar açılır bu yuvalara renkli cam, kıymetli taş veya mine yerleştirilir. Mine süsleme için cam tozları ve maden oksidi karıştırılarak oluşturulur (Karpuz, 1996).

7. Kaplama ve Yıldız: Süslenecek maden yüzeyi tamamen yada bir kısmı kimyasal veya mekanik usulle kaplanır. Civa -altın karışımı yada civa -bakır karışımı ile yıldızlanabilir (Karpuz, 1996).

F. DİYARBAKIR BAKIRCILAR ÇARŞISI'NDA BULUNAN BAKIR MUTFAK EŞYALARINDAN ÖRNEKLER

İbrikler: Abdest almak, el yıkamak için kullanılan düz veya yuvarlak gövdeli olan dar boyunlu, kulplu ve emzikli, suyu taşıma ve suyu saklamak için kullanılan kaplardır (Kızılaslan, 2013). İbriklerin yükseklikleri 45-50 cm. arasında yapılmış olup taban çapları 20-25cm. arasında değişmektedir. Bu ibrikler bazen altlarında leğenleriyle birlikte yapılmıştır. Bu leğenler yıkama işlemi süresince suyun dışarı dökülmesini önler. İbriklerin leğenlerine pis suların görülmemesi için delikler açılmıştır. Leğende biriken su, yıkama işlemi bittikten sonra dışarı dökülür (Fotoğraf 8), (Fotoğraf 9).

İbrikler bazı yörelerde kuman, udvan, yamak, yelek gibi farklı adlarla anılmaktadır (Koşay, 1957). İbriklerin her ikisi de dövme tekniğiyle yapılmıştır. Süslemeleri yoktur.

Güğümler: Tabanı genellikle düz veya nadiren kaidesi olup yükseltilmiş, geniş gövdeli, dar boyunlu, kulplu, dar ağızlı ve kapaklıdır. İçerisine pekmez, süt, su koymaya, pişirmeye ve taşımaya yarayan çok fonksiyonlu kaplardanır (Karpuz, 1996; Kızılaslan, 2013). Banyo için kullanılan güğümlerde bulunmakta olup su ısıtmak amacıyla büyük boyutlarda yapılmışlardır.

İncelenen güğümler düz tabanlı, geniş karınlı, uzun dar boyunlu, geniş ağızlı, ve gaga kısımlarından oluşur. Dövme tekniğinde yapılmıştır. Kulpları perçinle birleştirilmiştir. Süslemesi yoktur (Fotoğraf 10-11). Taban çapları 25-30cm., boyun çapı 8-10cm., yüksekliği ise 45-50 cm. arasındadır.

Bardaklar: İçerisine su ve meşrubat konularak içilen küçük kaplardır. İncelenen bardak gövde ile zemin arasında kaideli, gövdeden ağza doğru genişleyen tiptedir, dövme olarak kabartma tekniğindedir (Fotoğraf 12). İkinci bardak yine kaideli, bel kısmı dar, ağza doğru genişleyen, dövme tekniğindedir (Fotoğraf 13). Taban çapları 8-10cm., boyları ise 12-15cm. arasında değişmektedirler.

Bakraç: Yuvarlak veya düz tabanlı, yarım daire biçimli hareketli kulplu, derin, kapaklı veya kapaksız kaplardır. Yoğurt, süt, bal, yağ, pekmez gibi yiyecekler içine konulabilir (Karpuz, 1996). İncelediğimiz ürün ise bakraçların kapaksız ve düz dipli grubuna giren Güneydoğu Anadolu bakraçlarını hatırlatır. Boyuna doğru daralır ağız kısmı geniştir. Dövme tekniğinde yapılmıştır, kulp demir malzemedir perçinlenerek birleştirilmiştir. Süslemesi yoktur (Fotoğraf 14). Taban çapı 20 cm., yükseklik ise 35 cm'dir.

Kazan: Büyük kalabalıklara yiyecek pişirmek veya çamaşıra su ısıtmak için kullanılan kaplara denilmektedir. Günümüzde daha çok düğün yemeklerinin hazırlanmasında geniş topluluklara yemek yapmak amacıyla kullanılır. Köylerde buğday hasadından sonra bulgur yapımında, bağ bozumundan

sonra pekmez yapmada, aşure kaynatmada, yemek pişirmek ve et kavurmak içinde kullanılmaktadırlar. Genellikle iki kulplu olduklarından kulplu kazan olarak anılmaktadırlar (Kızılaslan, 2013).

İncelenen kazan türü evlerde kullanılan büyük boyutlu, silindir karınlı, kulplu formdadır. Dövme tekniğinde ve süslemesizdir (Fotoğraf 15). Çapı 65 cm., yüksekliği ise 50 cm.dir

Leğenler: Genel olarak leğenler iki amaç için yapılmıştır. Birincisi çamaşır yıkamak, ikincisi mutfaklar da hamur yoğurmak, pekmez ve salça kaynatmaktır. Yörede meşhur olan yiyecek çiğ köfte ve içli köfte leğenleri de oldukça fazladır. Çiğ köfte yoğurmak için de kullanılan leğenler bulunmakla birlikte, büyük leğenler büyük davetler için kullanılırken, küçük davetler içinse küçük leğenler tercih edilir. Diyarbakır leğeni düz dipli, silindirik gövdeli, geniş ağızlı, çiğ köfte leğenidir. Dövme tekniğinde olup, süslemesi yoktur (Foto:16). Çapı 50 cm., yüksekliği 20 cm. dir.

Sahanlar: Çok derin olmayan, düz dipli, daire gövdesi olan, uç kenarları yayvan yemek kaplarıdır. Her yöreye göre isimleri farklıdır. Bunlar kirpikli, kertikli, çentikli, kirtikli, fırırlı ve fırtırlıdır. Kapaklı ve kapaksız olmak üzere iki türü vardır (Karpuz, 1996.).

Araştırılan sahanlardan üç tanesi kapaklıdır. Kapaklı sahanlardan (Fotoğraf 18) tabak kısmı kirpikli, üzerindeki kapak kısmı şeritler halinde birbirinden ayrılan süslemeleri görülmektedir. Tabığa oturan kısım, yarım dairelerin art arda sürdürülmesiyle oluşturulmuş tüm kapağı dolanır şekilde verilmiştir. Onun üzerinde çiçek motifleri onun üzerinde yine yarım daireler sıralanmıştır. En üstte büyük çiçeklerle örülmüş motifler yine şeritler ve yarım daireler bulunur. Kapağı tutup kaldırmak için tutacağı vardır. Dövme bakırdan, kabartma tekniğinde yapılmıştır. Çapı 20cm.dir. Yine kapaklı sahanlardan (Fotoğraf 18-19) tornada çekme tekniğinde, delik işi olarak süslemesi yapılmıştır. Sırt sırta vermiş iki lale motifi belli aralıklarla yapılmıştır. Çapı 25 cm. olarak yapılmıştır. Kapaksız sahan ise dövme tekniğinde, kirpikli sahanlardandır (Fotoğraf 17). Çapı 35cm. olarak yapılmıştır.

Taslar: İçerisine sulu yemekler konulan, yuvarlak ve derin gövdeli kaplardır. Hoşaf tası, su tası, çorba tası, ayran tası olarak kullanılmaktadırlar (Karpuz, 1996). Yöreye göre farklı isimlerle anılmaktadırlar. Badiye, çınık, sükre, üsküre, uskura, beden, badiya bunlardan bazılarıdır (Koşay, 1957).

İncelenen taslardan birincisi alçak kaideli, oval karınlı, gövde kaideden itibaren genişlemekte ağız kıvrımlı bir taktır. Dövme tekniğinde süslemesiz olarak yapılmıştır (Fotoğraf 21). Taban 5 cm çapında., 18 cm. ağız kısmı, yüksekliği ise 10 cm' dir.

İkinci incelenen tas ise yöreye ait yemeğin malzemeleri, tas'ın içerisine konulup, bir kap içerisine ters çevrilerek pişirme işlemi gerçekleştirilir. Bu tas sunum amaçlı değil, pişirme amaçlı olup dövme tekniğinde yapılmış, süslemesinde ise kazıma tekniğinde çarkıfeleği andıran motifler gövdede sırasıyla dolandırılmıştır (Fotoğraf 22). Taban çapı 5 cm., ağız çapı 12 cm., yüksekliği ise 18 cm dir.

Lengerler: Geniş daire gövdeli, ağızdan tabana doğru daralan, yayvan, derinliği fazla olmayan bir kaptır. İçerisine pilav ve makarna gibi susuz yemekler konulup, sunum amaçlı kullanılmaktadır (Karpuz, 1996; Kızılaslan, 2013).

Lengeri, ilenger, tabansıra gibi isimlerle anılmakla birlikte Diyarbakır yöresinde mertabani ismiyle de anılır (Koşay, 1957). Çapları 30-36 cm arasında değişmektedir. (Fotoğraf 23) Mevcut örnek dövme tekniğinde kazıma usulüyle yapılmıştır. Belli aralıklarla lale, nar ve salbek motifleri görülmektedir. Çapı 35 cm'dir.

Tencere: Yemek pişirmek için kulplu veya kulpsuz yapılan kaptır. Form olarak düz zeminli veya yuvarlak zeminli, silindirik gövdeli ve derindirler. Örneğimiz düz dipli, kapaklı, silindirik gövdeli ev tipi kapaklı tencerelerdendir. Dövme tekniğinde ve süslemesiz yapılmıştır (Fotoğraf 24). Çapı 30 cm., yüksekliği ise 22 cm. dir. Farklı yörelerde kuşgana, kuşene, guşene, kuşane, çalpara, harama, harana, hereni olarak adlandırılmaktadır (Koşay, 1957).

Sini: Üzerine yemek tabakları konularak aynı anda çok fazla kişinin yemek yiyebileceği geniş, ağız kısımları hafifçe yükseltilmiş, büyük boyutlu servis, sunum ve taşıma amaçlı kaplardır (Karpuz, 1996).

Yemek sinisi daha küçük olup, divan sinisi ve meydan sinisi olarak bilinen büyük boyutlu sinilerde vardır.

İncelenen sini yemek sinisi olup dövme tekniğinde yapılmış, süslemesi kazıma usulüdür. Süslemenin asıl bölümü olan göbek kısmında altı kollu yıldız (Mührü Süleyman) tam merkezdedir. Baklava dilimli altı kollu yıldız etrafında çintemani ve onun etrafında da mührü Süleyman vardır. Motifler daha sonra bordürler içerisinde verilmiş yarım dairelerden sonra güneşi andıran bordür ve balıkların sıralandığı bordür ve son olarak yarım dairelerin sıralanışı ile hayat ağacı belli aralıklarla verilmiştir. En sondaki bordür yine iki taraflı yarım dairelerle sınırlandırılmış bordürün içine yapraklar sıralanmıştır. Kenarı çentikli olarak yapılmıştır. (Fotoğraf 25). Çapı 100 cm.dir.

Saç Kavurma Tavaları: Üzerinde kavurma yapılan pişirme amaçlı, yayvan, daire gövdeli, geniş ve fazla derin olmayan kaplardır. Yörede oldukça fazla kullanılır. İncelenen örneklerden ilkinde; kapaksız, yayvan, fazla derin olmayan, daire gövdeli, kulpsuz tava dövme tekniğinde, çekiç usulü darbelerle süslemesi yapılmıştır (Fotoğraf 26). İkinci tava ise kapaklı, yayvan, daire gövdeli, kulplu kavurma tavaıdır. Dövme tekniğinde yapılmış torna tezgahında düzleştirilmiştir. Şemse motifi ve karşılıklı rumilerin belli aralıklarla dizilerek kazıma tekniğinde yapılmıştır. Şemsenin içinde rumi ve palmetlerden oluşan bitkisel bezeme görülmektedir. Kapak tutacağı ve kulp lehimlenerek yapılmıştır (Fotoğraf 27). Çapları 40-50 cm. arasında değişmektedirler.

Şire Tavası: Tatlı üzerine şerbet kaynatmak, yağ eritmek için yapılmış kaplardır. Tava kısmı fazla derin olmayan, silindirik, tabandan ağza doğru hafif genişler şekildedir. Kulp kısmı kalın yapılmış perçinle birleştirilmiştir. Dövme tekniğinde ve süslemesiz olarak yapılmıştır (Fotoğraf 28). Çapı 15 cm., yüksekliği 12 cm., kulp uzunluğu 28 cm.dir.

Künefe Tepsisi: Küçük boyutlarda, porsiyonluk olarak yapılmış, silindirik gövdeli, ağız kısmı geniş kaplardır. Pişirme ve sunum amaçlıdır (Fotoğraf 29). Çapı 18 cm'dir.

Mırza Cezvesi: Yöreye özgü olup kahve pişirmede kullanılmaktadır. Gagası uzun, tabanından gövdeye doğru şişkince gövde üzerinden ağıza doğru genişler şekildedir. Kapak kısmı tutacağı iki boğumdan oluşmakta ve uzun tutulmuştur. Tornada çekme tekniğinde yapılmış, üzerinde kazıma ve

çökertme uygulanmıştır. Yaprak motiflerinin yaprakları çökertme, yaprakların damarları ise kazıma tekniğinde yapılmıştır. Üzerinde çiçek ve yapraklardan oluşan süslemesi görülmektedir. Kulp perçinle birleştirilmiştir (Fotoğraf 30). Yüksekliği 25 cm, gaga kısmı 12 cm'dir.

Sac Ayağı: Üçayak olarak da bilinir. Ayakların ortasında bulunan tablaya mum vb. ısıtıcı öğeler konularak çaydanlıktaki çayın ve kaplardaki yiyeceklerin soğumasını önlemek için yapılmıştır. Tornada çekme yapım tekniğinde oluşturulmuş, gövdesinde üç bordür halinde ve ayaklarında kazıma tekniğinde süslemeleri bulunur. En geniş olan bordür de rumilerin iç içe geçmesiyle oluşturulmuş süsleme, iki küçük bordürde ise birbirinden farklı zincir bordürler yapılmıştır. Yine ayaklar üzerinde rumi, palmet motifleri işlenmiştir. Ayaklar gövdeye perçinle birleştirilmiştir (Fotoğraf 31). Yüksekliği 27 cm., ayak yüksekliği 15cm., sac kısmı 12cm'dir.

Değerlendirme ve Sonuç

Diyarbakır'da bakırcılık faaliyetleri kaynaklardan da anlaşıldığı üzere Neolitik Çağa kadar dayanmaktadır.

Orta Çağ tarihine bakıldığında, bakırın nasıl üretildiği ve bakırın hangi alanlarda kullanıldığı hakkında çok fazla bilgi mevcuttur. Güneydoğu Anadolu Bölgesi içinde Muş, Bitlis, Diyarbakır-Ergani, Maden, Siirt- Maden köy, Doğuda Erzincan, Karadeniz'de Murgul ve Küre gibi merkezlerin Orta Çağ döneminde zengin bakır merkezleri olduğu ve o dönemde bu merkezlerin işletildiği bilinir (Belli & Gündoğdu, 1993).

Selçuklu Dönemi'nde Diyarbakır'da bakırdan eserler zirve dönemini yaşamıştır. Bu dönemde farklı medeniyetlerin bir karışımı oluşturularak sentez eserler ortaya çıkarılmış, Orta Asya, İran ve Mezopotamya sanatının yanında Anadolu ve Bizans sanatının da etkisi altında kalınmıştır. Osmanlı döneminde Diyarbakır önemli bakır merkezlerindedir ve dönemin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde dükkanlar bulunmaktadır (Faroğlu, 1993). Bakırcılıkta önemli merkezler ticaret yolları güzergahında ve bakır üretiminin yapıldığı yerlere yakın kurulmuş merkezlerdir (Belli & Gündoğdu, 1993).

Diyarbakır Bakırcılar Çarşısı eskisi kadar canlılığını koruyamasa da turistik bakır eşya satışı konusunda diğer bakırcılık merkezleri ile hâlâ yarışır durumdadır (Fotoğraf 32-33). Güneydoğu Anadolu bölgesinde bakırcılık diğer bölgelere göre ileri seviyede olup özellikle Gaziantep, Mardin, Şanlıurfa ve Kahramanmaraş gibi şehirlerde Bakırcılar Çarşısı olduğu bilinmektedir. Bölgede bakırcılık önemli bir gelir kaynağıdır. Bakır yapım tekniği olarak bu illerde tornada çekme, dövme, presleme ve döküm tekniği hâlâ uygulanmaktadır. Süsleme tekniği olarak ise kazıma kabartma, ajur ve rölyef en fazla görülen süslemelerdir. Günümüzde Diyarbakır'da 3 usta bakırcılık mesleğini devam ettirmektedir. Diyarbakır Bakırcılar Çarşısı'nda incelenen ürünler arasında yapım tekniği olarak en fazla dövme tekniği, daha sonra tornada çekme tekniği uygulanmıştır. Madeni parçaları birleştirirken ise lehim, perçin ve kaynak yöntemlerine başvurmuşlardır. Süsleme olarak ise en çok kazıma ve kabartma tekniğiyle yapılmış süslemeler göze çarpar. Yöreyle has belli bir süsleme yoktur fakat rumi, palmet, stilize çiçekler, kıvrık dallar, zincirler ve şemseler en çok görülen süslemeler arasındadır.

Elde edilen bakır eşyalar arasında bazıları yöreye has olmakla birlikte bunlar: ibrik (Fotoğraf 9), çiğ köfte leğeni (Fotoğraf 16), sac kavurma tavası (Fotoğraf 27), mırza cezvesi (Fotoğraf 30), sac ayağı (Fotoğraf 31) ve şire tavası (Fotoğraf 28) daha çok bölgeseldir. Diğer bakır eşyalar genellikle her yörede aynı şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Fabrikasyon üretimin yaygınlaşmasıyla fiyatlar düşmüş, gerçek el yapımı bakırdan ürünlere talep azalmıştır. Zor şartlar altında çalışan bakırcı esnafı, emeğe bağlı olarak, gereken talebi bulamadığı için üretimi ya azaltmış ya da dükkânını kapatmıştır. Talep azalınca bakırcılık zanaatı gerilemeye başlamıştır. Genç nesil rahat ve kolay meslek edinmek isteyince çırak yetiştirmek güç hale gelmiş, bakırcılıkta çırak yetiştirememek önemli bir problem olmuştur. Torna tezgâhlarıyla birlikte insana ihtiyaç azalmış, seri üretim artmıştır; fakat el yapımı olmayan ürünler tek düze bir şekilde her tezgâhta yerini almıştır.

Geleneksel sanatlarımızın önemli bir kolu bakırcılık sanatının Diyarbakır'da devam ettirilmesi, eski canlılığını kazanması ve ekonomiye sağlayacağı faydalar göz önüne alınarak çaba sarf edilmelidir. Bakırcılık sanatına ağırlık verilen temel bir eğitim sistemi uygulanmalı, halk eğitim kursları açılıp desteklenmelidir. Bakırcıların ham madde ve pazarlama sorunları çözülmeli, devlet destekli bakırcılık özendirilmelidir. Araştırmanın amacı bakırcılık mesleğini ve bakırcı ustalarını gelecek nesile aktarmak ve anlatmaktır. Bu çalışmalar sayesinde ata sanatımızın yeniden canlanması sağlanacaktır.

Fotoğraflar

Fotoğraf 1. Hacı Nezir Yalçın

(Emine Kızılaslan Arşivi 2021)

Fotoğraf 2. Fahrettin Mercan

<https://www.turkishculture.org/whoiswho/turkish-traditional-art/metal-worker/page-2.htm>

Fotoğraf 3. Mustafa Tanrikulu

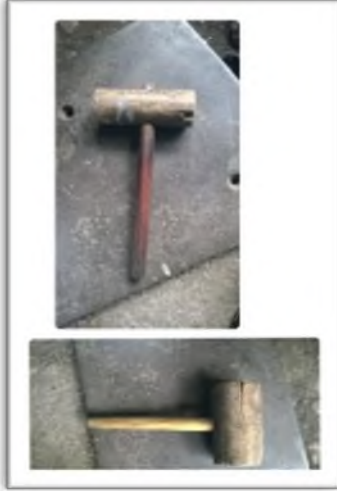
(Mustafa Tanrikulu Arşivi 2023)

Fotoğraf 4.Örs
(Emine Kızılaslan Arşivi 2019)

Fotoğraf 5. Çekiçler
(Emine Kızılaslan Arşivi 2019)

Fotoğraf 6. Tokmaklar
(Emine Kızılaslan Arşivi 2019)

Fotoğraf 7. Makaslar ve Eğe
(Emine Kızılaslan Arşivi 2019)

Fotoğraf 8. Yuvarlak Gövdeli İbrik
(Emine Kızılaslan Arşivi 2019)

Fotoğraf 9. Düz Gövdeli İbrik
(Emine Kızılaslan Arşivi 2019)

Fotoğraf 10. Güğüm
(Emine Kızılaslan Arşivi 2019)

Fotoğraf 11. Güğüm
(Emine Kızılaslan Arşivi 2019)

Fotoğraf 12. Bardak

(Emine Kızılaslan Arşivi 2019)

Fotoğraf 13. Bardak

(Emine Kızılaslan Arşivi 2019)

Fotoğraf 14. Bakraç

(Emine Kızılaslan Arşivi 2019)

Fotoğraf 15. Kazan

(Emine Kızılaslan Arşivi 2019)

Fotoğraf 16. Leğen

(Emine Kızılaslan Arşivi 2019)

Fotoğraf 17. Kapaksız Sahan

(Emine Kızılaslan Arşivi 2019)

Fotoğraf 18. Kapaklı Sahan
(Emine Kızılaslan Arşivi 2019)

Fotoğraf 19. Kapaklı Sahan
(Emine Kızılaslan Arşivi 2019)

Fotoğraf 20. Kapaklı Sahan
(Emine Kızılaslan Arşivi 2019)

Fotoğraf 21. Tas
(Emine Kızılaslan Arşivi 2019)

Fotoğraf 22. Tas
(Emine Kızılaslan Arşivi 2019)

Fotoğraf 23. Lenger
(Emine Kızılaslan Arşivi 2019)

Fotoğraf 24. Tencere
(Emine Kızılaslan Arşivi 2019)

Fotoğraf 25. Sini
(Emine Kızılaslan Arşivi 2019)

Fotoğraf 26. Saç Kavurma Tavas
(Emine Kızılaslan Arşivi 2019)

Fotoğraf 27. Saç Kavurma Tavas
(Emine Kızılaslan Arşivi 2019)

Fotoğraf 28. Şire Tavası
(Emine Kızılaslan Arşivi 2019)

Fotoğraf 29. Künefe Tepsisi
(Emine Kızılaslan Arşivi 2019)

Fotoğraf 30. Mırra Cezvesi
(Emine Kızılaslan Arşivi 2019)

Fotoğraf 31. Sac Ayağı
(Emine Kızılaslan Arşivi 2019)

Fotoğraf 32. Diyarbakır Bakırcılar Çarşısı
(Emine Kızılaslan Arşivi 2019)

Fotoğraf 33. Diyarbakır Bakırcılar Çarşısı
(Emine Kızılaslan Arşivi 2019)

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Acara Eser, M., (2000). *Bizans döneminde maden aydınlatma araçlarının kullanımı ve Orta Bizans Dönemi Polykandilionları*. Ortaçağ'da Anadolu Semineri. Prof. Dr. Aynur Durukan'a Armağan (ss. 23-37). Ankara.
- Alakaş, A. (2012). *593 numaralı şer'iyeye siciline göre Diyarbakır'ın sosyal ve ekonomik yapısı (1893-1894)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Başak, O. (2004). *Diyarbakır arkeoloji müzesi ile Cahit Sıtkı Tarancı müzesinde bulunan Türk İslam dönemine ait bir grup madeni eser* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Başak, O. (2005). Diyarbakır'da maden sanatının gelişimi. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 15, 53-68.
- Başak, O. (2008). Taş Çağı'ndan Tunç Çağı'na Anadolu'da maden sanatının gelişimi ve kullanımı. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 0(21), 15-33.
- Belli, O., & Gündoğ Kayaoglu, İ. (1993). *Anadolu'da Türk bakırcılık sanatının gelişimi*. Sandoz Kültür Yayınları.
- Bezirci, Z. (2001). *Konya'da bulunan bakır işçiliği ürünü eserler ve Konya ili bakır işçiliğinin bugünkü durumu* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelebi, E. (1970). *Evlîyâ Çelebi seyahatnâmesi VI* (Çev. Z. Danışman). Zuhuri Danışman Yayınevi.
- Çelebi, E. (2001). *Evlîya çelebi seyahatnamesi V*, (Haz. Y. Dağlı, S.A. Kahraman & İ. Sezgin). Yapı Kredi Yayınları.
- Dursun, N. (2014). Çorumda bakırcılık. *Turkish Studies*, 9(5), 799-824.
- Erdem, S. (1989). "Alem". İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (C. II, ss. 352-354). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Erginsoy, Ü. (1978). *İslam maden sanatının gelişmesi*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Erginsoy, Ü. (1997). *Eczacıbaşı sanat ansiklopedisi* (C. II, s. 1143). Yem Yayınları.
- Fahrettin Mercan (2023, 14 Ağustos). Who's who in Turkish culture and art. <https://www.turkishculture.org/whoiswho/turkish-traditional-art/metal-worker/page-2.htm>
- Faroqhi, S. (1993). *Osmanlı'da kentler ve kentliler*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gülensoy, T. (1994). Anadolu'da Türk bakırcılık sanatının gelişimi. *Milli Folklor*, 23(3), 6-7.
- Günkut, B. (1973). *Diyarbakır tarihi*. Diyarbakır Basımevi.
- İzğöer, A. Z. (1999). *Diyarbakır salnâmeleri, 1286-1323 (1869-1905)*. Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayını.
- Karpuz, E. (1996). *Anadolu'da Türk mutfak mimarisi ve madeni kullanım eşyaları (18-20. yüzyıl)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karpuz, E. (2002). *Türkler ansiklopedisi* (C. XII). Yeni Türkiye Yayınları,
- Kayabaşı, N. (1998) Çorum ilinde yapılan dövme bakır eşyalarının tanıtılması. *Ekin Dergisi*, 2(5), 70-72.

- Kazmaz, S. (1973). *Bakırcılık: Kastamonu bakırcılığı üzerine küçük sanat alanında bir inceleme*. Halk Bankası Yayınları.
- Kızılaslan, E. (2013). *Yozgat Nizamoğlu Konağı Etnoğrafya müzesindeki madeni mutfak eşyaları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Konyar, B. (1936). *Diyarbakır tarihi*. Ulus Basımevi.
- Koşay, H. Z. (1957). Türkiye halkının maddi kültürüne dair araştırmalar. *Türk Etnografya Dergisi*, 2, 7-28.
- Kuban, D. (2002). *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*. Yapı Kredi Yayınları.
- Memişoğlu F. (1973) Harput bakırcılığı. *Türk Etnografya Dergisi*, 63, 37-58.
- Ozan Kaya, F. (2010). *Gaziantep ve Şanlıurfa illerinde yapılan bakırcılık sanatının incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özdemir, M., & Ozan Kaya, F. (2011). Gaziantep ilinde bakırcılık. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3), 1149-1170.
- Pınar, İ. (1998). *Alman gezginlerin gözüyle 19.yüzyıl Anadolu şehirleri: Manisa, Edirne, Kütahya, Ankara, İstanbul, Trabzon, Antalya, Diyarbakır, Konya, İzmir*. Akademi Yayınları.
- Sarı, İ. (1996). *Şehrimiz Diyarbakır*. Kültür Yayınları.
- Sevin, V. (1993). *1992 yılı Diyarbakır Üçtepe Höyüğü kazıları*, XV. Kazı Sonuçları Toplantısı 24-28 Mayıs, s. 399-416, Ankara.
- Sevin, V. (2003). *Eski Anadolu ve Trakya (Başlangıcından pers egemenliğine kadar)*. İletişim Yayınları.
- Sözen, M., & Tanyeli, U. (2001). *Sanat kavram ve terimleri sözlüğü*. Remzi Kitapevi.
- Sözer, Y. (1998). *Denizli yöresi mutfağında kullanılan bakır madeni eşyası. (18- 19. yy)*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tızlak, F. (2002). "Osmanlılardan önce Türklerde madencilik", *Türkler Ansiklopedisi*, VII, 410, Ankara.
- Türkoğlu, S. (1993). *Maden sanatı ve kuyumculuk*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Yılmazçelik, İ. (1995). *XIX. Yüzyılın ilk yarısında Diyarbakır (1790-1840): Fiziki, idari ve sosyo-ekonomik yapı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

HIRİSTİYANLIKTA TESLİS İNANCI VE TESLİS KARŞITLIĞI*

 Elif AKKAVAK^a

 Mustafa ÜNAL^b

Öz

Teslis inancı Hıristiyanlık öncesi dinlerde de çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Ancak Hıristiyanlık dini yapısında teslisin izleri ilk defa İsa'nın göğe yükselişinden sonra Pavlus'un misyonerlik faaliyetleri sonucunda ortaya çıkmıştır. Erken dönem Hıristiyanlık tarihinde teslis inancı Hıristiyanlıktaki yerini alırken, Hıristiyanlık Yahudilikten ayrılarak bireysel bir dini yapı oluşturmaya başlamıştır. Bu her iki gelişmenin de oluşmasında Putperest kökenli Hıristiyanların etkisi göz ardı edilemeyecek kadar fazladır. Erken dönem Hıristiyanlık döneminde teslisin Hıristiyan dini yapısına girmesiyle teslis anlayışının şekilleri, teslis karşıtlığı, İsa'nın kişiliği, Meryem'in Tanrı annesi olup olmadığı gibi pek çok konu gündeme gelmiş ve Hıristiyanlık bünyesinde tartışmalar ve ayrılıklar olmuştur. "Hıristiyanlıkta teslis karşıtlığı" konusu da bu tartışmalar sonucunda ortaya çıkmıştır. Teslis karşıtı gruplar erken dönem Hıristiyanlıktan itibaren tarih sahnesinde görülmektedir. Ancak bu gruplar Roma'nın 380 yılında Hıristiyanlığı resmi din ilan etmesinden sonra dikkatleri üzerine çekmiştir. O tarihe kadar baskı altında yaşayan Hıristiyanlar kendi içindeki sorunları ele almaya fırsat bulamayıp saklanarak varlığını sürdürmüşlerdir. Ancak bu tarihten sonra saklanmak zorunda kalmamışlar ve Hıristiyanlık dininin temel kaideleri üzerinde çalışmalar yapmaya başlamışlardır. Bu dönemde temel kaideler üzerinde tartışmalar gün yüzüne çıkmıştır. Bu tartışmaların içerisinde en fazla dikkat çeken ve net bir sonuca ulaşamayan ise teslis karşıtı görüşlerin meydana getirdiği tartışmalardır. Bu tartışmalar sonucunda Hıristiyanlık içerisinde bölünmeler meydana gelerek pek çok akım ve mezhep ortaya çıkmıştır. Teslis karşıtı gruplar erken dönemden günümüze kadar Hıristiyanlığın uğraştığı bir sorun olmuştur. Ancak günümüz de Kilise daha çok fikrî olarak teslis karşıtı görüşlerle mücadele etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Teslis, Teslis Karşıtlığı, Pavlus, Hıristiyanlık.

* * *

TRINITY BELIEF AND OPPOSITION TO TRINITY IN CHRISTIANITY

Abstract

The belief in the Trinity appears in various forms in pre-Christian religions. However, the traces of the trinity in the Christian religious structure first emerged as a result of Paul's missionary activities after the ascension of Jesus to the sky. While the trinity belief took its place in Christianity in the early Christian history, Christianity started to form an individual religious structure by leaving Judaism. The influence of the pagan Christians in the formation of both these developments is too great to be ignored. With the introduction of the trinity into the Christian religious structure in the early Christian period, many issues such as the forms of the

* Bu makale, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında yürüttüğü "Hıristiyanlıkta Teslis Karşıtlığı (Anti-Trinity)" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

^a Yük. Lis. Öğr., Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri, elif01erkek@gmail.com

^b Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri, Dinler Tarihi, munal@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 06.07.2023, Makale Kabul Tarihi: 11.10.2023

understanding of the trinity, the opposition to the trinity, the personality of Jesus, whether Mary was the mother of God or not, and there were debates and divisions within Christianity. Our topic, "Anti-Trinity in Christianity", emerged as a result of these discussions. Anti-Trinitarian groups have existed since early Christianity. However, these groups attracted attention after Rome declared Christianity the official religion in 380. The Christians, who lived under oppression until that time, could not find the opportunity to deal with their own problems and continued their existence in hiding. However, they did not have to hide after this date and started to work on the basic principles of Christianity. During this period, discussions on the basic rules emerged. Among these discussions, the one that attracts the most attention and cannot reach a clear conclusion is the debates created by anti-trinity views. As a result of these discussions, divisions occurred within Christianity and many currents and sects emerged. Anti-Trinitarian groups have been an issue with which Christianity has been grappling from early times to the present day. Today, however, the Church struggles more with the ideas that are against the trinity.

Keywords: Trinity, Anti-Trinity, Paul, Christianity.

Giriş

Günümüz Hristiyanlığı inanç esaslarının içerisinde yer alan ve vazgeçilmez bir parçası olan "teslis" kavramı Arapça bir sözcük olup "üçleme, üç yapma, üç olarak çağırma" anlamlarına gelmektedir. Günümüz Batı dillerinde teslis kelimesinin karşılığı olarak kullanılan "Trinity, Trinité, Trinidad, Trinita, Troitsa" gibi sözcükler Latince "Trinitas" sözcüğünden türetilmiş kelimelerdir. Bu kelimeler "üçlü grup, üçlü birlik" gibi anlamlara gelmektedir. (Bayrakdar, 2015, s. 42-44).

Hristiyanlık öncesi dinlerde teslis inancına benzer ya da paralel inanç sistemleri bulunmaktadır. Bu benzerlik veya paralelliğin en önemli sebebi kültürel etkileşim ve sembolizmdir. Kültürel etkileşim daha çok aynı bölgede ortaya çıkmış dinler ve aralarında ticaret gibi sosyal etkileşim bulunan toplumların birbirini etkilemesi ile meydana gelir.

Sembolizm açısından ise teslis yani üçleme sayı ve dini sembolizmde üç sayısının sembolizmi olarak karşımıza çıkmaktadır. Üç sayısı sembolizm açısından tam olarak teslis inancını yansıtmamaktadır. Ancak sembolizmde evrensel insan eğilimi mevcuttur. Yani dünyanın değişik yerlerinde birbirinden habersiz bir şekilde farklı, ortak ya da benzer anlamlarda kullanılan aynı sayılar karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Çinliler 7 sayısını ölümle ilişkilendirerek uğursuz kabul ederken, Mezopotamyalılar 7 rakamına ilahilik atfetmişlerdir. Üç sayısı da aynı şekilde evrensel insan eğilimi özelliği göstererek farklı kültürlerde farklı şekillerde kullanılmıştır. Kullanım alanları içerisinde dini geleneklerde bulunmaktadır. Üç sayısı farklı dinlerde bazen Tanrı panteonlarında bazen de dini ibadet sistemleri içerisinde yer almıştır (Schimmel, 2011, s. 142-147).

Özellikle Sümer, Babil, İskandinav, İran, Hint dinleri gibi kadim dini geleneklere baktığımız zaman pek çok teslis \ üçleme örnekleri karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, Sümer dini geleneğinde gök, hava ve yere karşılık gelen "Anu, Enlil ve Ea" tanrı üçlemesi mevcuttu. Aynı zamanda eski Babil dini geleneğinde ise ay, güneş ve venüs'e karşılık gelen "Sin, Şamaş ve Iştar" astral üçlemesine inanılırdı (Schimmel, 2011, s. 71). Benzer şekilde üçleme örneği İskandinav dini mitolojisinde de yer almaktadır. Bunlar egemen yani

en güçlü diğer tanrılara hâkim olan Odin, Şampiyon olan Thor ve bereket Tanrısı olarak geçen berekete hâkim olan ona hükmeden Frey'dir. (Eliade, 2003, s. 238-239).

Üçleme sistemi dini geleneklerde sadece Tanrı panteonlarında karşılaşılan bir inanç sistemi değildir. Üçleme örnekleri dini törenler, ibadetler, ritüeller ve ahiret hayatı inancı gibi alanlarda da kullanılmıştır. Örneğin Hinduizm dininde Kurtuluş kavramının özel bir anlamı vardır ve bu kavram "Karma ve Samsara" döngüsünden kurtulmanın son kısmını meydana getirir. Bu Kurtuluş kavramı ise üç ayrı yoldan oluşmaktadır. Bu üç yol ise şunlardır: "Karma-Marga (Amel Yolu- Kurban), Jnan-Marga (Bilgi Yolu- Marifet), Bhakti-Marga (Aşk Yolu- İbadet)" bu örnekte olduğu gibi üçleme dini geleneklerin herhangi bir bölümünde karşımıza çıkabilir (Küçük vd., 2011, s. 180-194).

Hıristiyanlıkta ise inanç sisteminin içerisinde karşımıza çıkmaktadır. Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde teslis inancını görmemekteyiz bununla birlikte Kitab-ı Mukaddeste de doğrudan geçmemektedir. Hıristiyanlık tarihinde "Teslis" kelimesi, ilk kez M.S. 180 dolaylarında bugünkü manasını kastetmeden Antakya Patriği Teofilos "Tanrı, Tanrı'nın kelimesi ve Tanrı'nın hikmeti (ruhu)" manaları kastedilerek kullanılmıştır. Daha sonra ikinci yüzyılda teslis kavramını, ilk kilise babalarından biri olan Irenaeus "Oğul ve ruh tek bir Tanrı'nın (baba) farklı görünümüdür." şeklinde yorumlamıştır. Daha sonraki yıllarda ilk Latin Kilise babalarının içerisinde yer alan Tertullian (ö.225), bugünkü manada teslis akidesini yorumlamıştır. O teslisi yorumlarken ilahlıkta üç unsurdan bahsetmiş ve bu unsurların aynı özde bir, ancak şahsiyet olarak farklı olduklarını ileri sürmüştür. Ona göre bu unsurlardan her birinin evrenin yaratılışında farklı işlevleri yerine getirdiklerini ortaya atmıştır. Tertullian'ın bu fikri kendisinden yaklaşık bir asır sonra doktrinleşmiştir. Evrenin yaratılışında Teslis inancının unsurları arasındaki görev dağılımını da şu şekilde özetleyebiliriz: "Baba olan Tanrı kâinatı yaratmıştır, Tanrı'nın inkarnasyonu olan Oğul İsa dünyaya insan olarak gelmiş ve kendisini çarmıhta insanlığı günahattan kurtarmak için feda etmiştir, Kutsal Ruh ise ilahi sevgiyi insanın kalbine ve gönlüne vermekle görevlidir." (Aydın, 2016, s. 95). Genel anlamda günümüz de bu son şekliyle yer alan teslis inancı monoteist bir din olan Hıristiyanlık içerisinde yer edinebilmek için pek çok aşamadan geçmiştir. Hıristiyanlık tarihinde teslis inancı her zaman tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmaların doğal sonucu olarak da Hıristiyanlık bünyesinde çeşitli ayrılıklar ve mezhepler meydana gelmiştir.

Biz bu makalede Hıristiyanlık bünyesinde teslis inancına karşı çıkılmasının genel nedenlerini ve bu nedenle ortaya çıkmış akımları ele alacağız. Ancak teslis inancına karşı çıkılmasının nedenlerini daha iyi anlamak için önce Hıristiyanlık içerisinde ortaya çıkış sürecini ve Hıristiyanlık bünyesinde yapılan farklı teslis tanımlamalarına yer vereceğiz.

A. HİRİSTİYANLIKTA TESLİS İNANCININ TEŞEKKÜL SÜRECİ

Hıristiyanlık ortaya çıkış şekli olarak bir reform hareketidir denilebilir. Çünkü Yahudilik içerisinde temelleri atılan Hıristiyanlık dini Yahudilik bünyesinde zaman ve diğer dini geleneklerle birlikte yaşaması sonucu meydana gelmiş birtakım bozulmaları düzeltmek maksadıyla ortaya çıkmıştır. Bu durum İncil'de İsa'nın şu sözleri ile anlatılmaktadır: "Ben İsrail halkının kaybolmuş koyunlarına gönderildim." (Matta, 15: 24). Burada "kaybolmuş koyunlar" ifadesinden kastedilen bozulmuş Yahudi

şeriatı ile hareket eden Yahudilerdir. İncillerde belirtilene göre yeniden dirilme hadisesinde İsa öğrencilerinden dünya geneline dağılıp mesajını yaymalarını istemiştir (Markos, 16:15).

İsa Yahudi şeriatına hâkim Yahudiler tarafından, beklenen Mesih veya Kral olarak görülmektedir. Bununla birlikte kendisi hiçbir zaman yeni bir şeriat getirdiğini de ilan etmemiş ve Yahudi halkına vaazlarda bulunmuştur. İsa'nın ölümünün ardından Mesajı, Yahudilik dışındaki dinlere yayılmaya başlamıştır. Bu dönemde Yahudilikten kopmaya başlamış ve yeni bir din olarak inanç ve ibadet esaslarını ortaya koymuştur. Yahudilikten kopma süreci, Mesaja inananların iki kısma ayrılması ile kısmen başlamış ve Yahudilik dışındaki dinlerden inananlara bazı tavizler verilmesiyle hız kazanmıştır. Bu ayrılan iki kısım Yahudi Hristiyanlar ve Putperest Hristiyanlar olarak adlandırılır. İlk kısım "Yahudi Hristiyanlar" olarak adlandırılır ve bu kısım İsa dönemi ve daha sonraki dönem de Yahudiler içinden inanan kesim için verilen isimdir. İkinci kısım ise Pavlus ve Barnaba gibi misyoner Hristiyanların vasıtasıyla Yahudilik dışındaki dinlerden İsa'nın Mesajına inanan kesim olan "Putperest Hristiyanlar"dır. (Demirci, 1998, s. 328-340).

Hristiyanların Yahudilikten kopma süreci Putperest Hristiyanların çoğalmasıyla birlikte; "Putperest inananların Yahudiliğe girip girmemesi, Yahudi ibadetlerini yapıp yapmaması" gibi sorunların gündeme gelmesiyle başlamıştır. Çünkü sonradan inanan bu kesim Yahudi olmak istemiyorlar sadece İsa'nın Mesajını \Müjdesini kabul ediyorlardı. Bununla birlikte Yahudi ibadetlerini yerine getirmek istemiyorlardı. Bu sorunları ortadan kaldırmak için M.S. 49 veya 50 yılında "Havariler Konsili" toplanmıştır. Burada alınan kararlara göre putperest inananlar bazı temel kaideler dışında Yahudi asıllı inananların yapmış oldukları ibadet ve dini pratiklerden muaf tutulmuşlardır (Katar, 2007, s. 333). İnciller de alınan bu kararları diğer milletlere bildirdikleri metin şu şekilde yer almaktadır: "Kutsal Ruh ve bizler, gerekli olan şu kuralların dışında size herhangi bir şey yüklememeyi uygun gördük: Putlara sunulan kurbanların etinden, kandan, boğularak öldürülen hayvanların etinden ve fuhuştan sakınmalısınız. Bunlardan kaçınırsanız, iyi edersiniz. Esen kalın." (Elçilerin İşleri, 15: 28-29). Ancak Yahudi- Hristiyanların çoğu Havariler Konsilinde verilen tavizlerden ve pagan halkla olan münasebetten memnun değillerdi. Bu nedenle Yahudi- Hristiyanlar bu olayları en çok etkileyen Pavlus'u hain olarak görmüş ve münafık olmakla suçlamışlardır. Pavlus ise misyon faaliyetlerine ve yolculuklarına devam etmiştir (Bucaille, tsz., s. 83).

Bu alınan kararlar Yahudi şeriatından yavaş yavaş uzaklaşmanın yolunu açmıştır. Bu hadiseden sonra M.S. 70 yıllarında meydana gelen Yahudi isyanı gibi siyasi ve sosyal olaylar, Hristiyanlığı bir Mesaj olmanın ötesine taşıyarak, yeni bir din haline gelmesini sağlamıştır. (Bihlmeyer & Tuchle, 1972, s. 19-23). Bu süreçte Hristiyanlık karşılaştığı toplum, kültür ve coğrafyalardan pek çok konuda etkilenerek Yahudi şeriatından oldukça farklı bir dini yapı oluşturmuştur. Pavlus'un yapmış olduğu yorumlar ve Hristiyanlığın yayılmış olduğu çeşitli etnik ve dini yapıdaki toplumların da etkisiyle teslis inancı ve Hristiyanlığı diğer bazı yapı taşları oluşmaya başlamıştır.

Teslis inancı bu dönemde Hristiyanlık bünyesine girmeye başlamıştır. Hristiyanlık Yahudilikten ayrı bir din olarak görülmediği dönemlerde Hristiyanlık bünyesinde hiçbir izi bulunmayan ve İncillerde açık bir şekilde yer almayan bu inancın Hristiyanlık içerisinde yer edinmesini kolaylaştıran başlıca sebepler: "Yeni bir dini kimliğin oluşmaya başlaması, Yahudi şeriatının mecazi dil kullanma kültürü,

Hıristiyanlığın baskı altında olmasından dolayı gizlenerek yayılmaya çalışması ve Hıristiyanlığın misyonerlik faaliyetlerinden dolayı geniş bir coğrafyaya yayılması nedeniyle bölge bölge gruplaşarak varlığını sürdürmesi" dir.

Teslis inancının Hıristiyanlık içerisinde yayılmasını hızlandıran bu hususların içerisinde yer alan "mecazi dil kullanma alışkanlığı" Yahudi geleneği ve Sami kültürüne özel bir durumdur. Bu mecazi anlatım tarzı Kutsal kitaplarda, Hıristiyanlık terminolojisinde ve o dönemin Yahudi toplumunda yaygın bir anlatım şeklidir. Sami kültürü içerisinde yer alan mecazi anlatıma göre Tanrı ve inanan kişiler arasındaki ilişki, Baba ve Oğlu arasındaki bağa benzetilirdi. Yahudi halkı bu mecazi anlatıma oldukça hakimdi ve bu Tanrı ile Oğlu arasındaki ilişkinin Baba ve Oğula benzetilmesi yönündeki yaklaşımı benimsemişlerdi. Yahudiler, bu mecazi kullanımı bir babanın çocuklarına karşı olan ilgisi, merhameti, sevgisi, şefkat ve koruması gibi düşünüp, Tanrının da aynı hissiyatlar ile kendilerine yaklaştığı şeklinde yorumluyorlardı. İsa'da doğup büyüdüğü toplumda ve inandığı dinde yer alan bu mecazi anlatımı, nasıl ki kendisinden önceki peygamberler kullandıysa kendisi de kullanmayı uygun görmüştür. Bu tercihin doğal bir sonucu olarak Tanrı için "babam", "babanız", gibi ifadeleri vaazlarında sık sık kullanmıştır. Erken dönem Yahudi inananlar Yahudilikten aşına oldukları için bu mecazi anlatımı mecaz anlamıyla kabul etmişler ve İsa'yı Tanrı'nın Mesihi ve peygamberi olarak benimsemişlerdir. Havarilerin başkanı Petrus, Yahudilere vaaz ederken "İsa'nın Allah'ın kulu ve Musa'nın, geleceğinden bahsettiği bir İsrail peygamberi olduğunu" açıkça belirtirdi (Katar, 2007, s. 334-335). Bu da bize havariler için İsa'nın peygamber olduğunu teslis inancındaki gibi Oğul olarak kabul edilmediğini O'na İlahilik veya tanrısallık yüklenmediğini gösterir. Ancak dine sonradan girmiş olan putperest inananlar bu mecazi ifadeleri havariler ve Yahudi inananlar gibi algılamayarak eski dinlerinin etkisiyle yorumlamışlardır. Böylece teslis inancı yavaş yavaş Hıristiyan dini kültüründe yerini almaya başlamıştır.

Teslis inancının Hıristiyanlık içerisinde yer edinmesini kolaylaştıran bir diğer neden ise, Hıristiyanların Roma tarafından baskı görmesi sonucunda varlıklarını yer altı örgütü şeklinde sürdürmeleridir. Bunun sonucunda ise yeni inananların önceki dinlerinden getirdikleri dini inanış ve düşünceleri Hıristiyanlık bünyesine katmaları kolaylaşmıştır (Katar, 2007, s. 334).

Bir diğer neden ise günümüz Hıristiyanlığının kurucusu olarak kabul edilen Pavlus'un misyonerlik faaliyetleri sırasında putperest toplumlarda daha hızlı yayılmak için uyguladığı ılımlı politikadır. Aynı zamanda Pavlus, Ferisi bir Yahudi olmasına rağmen yetiştiği Tarsus toplumunun sahip olduğu Platonik düşünce ve Yunan felsefesinin diğer biçimlerinde iyi eğitim almıştı. Aynı zamanda Helenistik felsefeye ve ölüp yeniden dirilen tanrılar tasavvuruna sahip olan sır dinlerine oldukça hakimdi (Aydın, 2005, s. 688; Aydın, 2016, s. 87).¹ Pavlus'un bu eğitim ve bilgileri onun İsa'yı ve Hıristiyanlığı yorumlarken Helenistik ve Yahudi bir bakış açısıyla değerlendirmesine neden olmuştur. Pavlus'un bu yorumlamaları İsa ve Hıristiyanlığa felsefi ve mitolojik bir kimlik kazandırarak teslis öğretisinin iki önemli unsuru olan baba ve oğul anlayışının temelini atmıştır (Jomier, 1974, s.159). İlimli

¹ Sır Dinleri: "Sır Dinleri: Eski Yunanda ve Roma' da yaşayan dinlerdir. Bu kült önderlerine HİEROPHANTES (kutsalı açığa vuran) denmiştir. Özellikle Roma'da, Hz. İsa'dan sonraki ilk üç yüzyıl içinde sır dinleri çok rağbet görmüştür. Bu dinlerin mensupları, toplu yemekle, danslarla ve özellikle ölümün ve dirilişin sembolik canlandırılması ile dikkat çekmektedirler." (Aydın, 2005, s. 688).

yaklaşımı ve putperest toplumlar açısından yapmış olduğu yorumlamalar teslis inancının unsurlarının oluşmasını sağlamakla birlikte aynı zaman da Pavlus'un misyonerlik faaliyetlerinin putperest toplumlar arasında daha hızlı kabul görmesini sağlamıştır.

Teslis inancı Miladi ikinci yüzyılın sonlarında üçüncü yüzyılın başlarında Hristiyanlık içerisinde yayılmaya başlamıştır. Ancak teslis inancının kabul edilip edilmemesi bu süreçte çok gündeme gelmemiştir. Dördüncü yüzyılda Roma imparatoru Costantine'in M.S. 313'te yayınladığı Milan Fermanı ile ülkede dinsel hoşgörü politikasının uygulanması ve Hristiyanlığın M.S. 380'de Roma imparatorluğunun resmi dini ilan edilmiştir (Ware, 1983, s. 26-27). Ardından baskıdan kurtulan ve rahat bir nefes alan Hristiyanlık, sadece hızlı bir yayılma sürecine girmemiş aynı zamanda İsa'nın tabiatı ve teslis inancı gibi Hristiyan ilahiyat ve pratiklerinde yer alan pek çok farklı anlayış ve uygulamalar da tartışma konusu haline gelmiştir. Bir süre sonra bu görüşler özellikle Teslis inancı için itiraza dönüşmüştür (Eroğlu, 2000, s. 312).

Hristiyanların "İsa'nın şahsiyeti ve teslis inancı" konusundaki farklı düşünceleri teslis inancını bir tartışma haline dönüştürmüş ve din içerisinde ayrıklara sebep olmuştur. Yapılan bu farklı görüşleri üç yorum halinde özetleyebiliriz. Bugün dahi benimsenen ilk yoruma göre "Baba'nın İsa'da tecessüm etmiş ve haçın üzerinde ızdırap çekmiştir. Buna göre Baba, Oğul ve Kutsal Ruh, bir olan Tanrı'nın geçici ve değişik görünümleridir." İkinci yorumda ise İsa'nın şahsı söz konusudur. Buna göre: "İsa şahsında Tanrı'yı ruhi bir varlık olarak tezahür ettirmiştir. Gerçekte Oğul ise henüz dünya var olmadan önce yaratılmış; lakin dünyaya tekrar yaratılarak gelmiştir." Üçüncü yorum ise İsa'nın beşer bir peygamber olduğuyla alakalıdır. Buna göre: "İsa, gerçek bir insan ve aynı zamanda da peygamberdir; Oğul'un Baba ile ilişkisi ise "mahlûk (yaratılan) ile yaratıcı" ilişkisine benzer." (Doğrul, 1947, s. 203-204). Bu konuların gündeme gelmesiyle oluşan tartışmalarda teslis hakkında en önemli itiraz İskenderiyeli bir papaz olan Airus'tan gelmiştir. Airus, İsa'nın tanrı olamayacağını savunmuştur. Airus'un bu görüşleri İznik Konsilinin toplanmasına neden olmuştur. Konsil sonrasında İskenderiye patriği tarafından Airus aforoz edilmiştir (Kelly, 1950, s.236).

Hristiyanlık tarihinde pek çok konsil mevcuttur. Teslis inancının kaideleri ve unsurlarının özellikleri de bu konsillerde karar bağlanmıştır. Teslisin unsurları hakkında özellikle temel kaidelerinin karara bağlandığı konsilleri şu şekil de özetleyebiliriz: (Bayrakdar, 2006, s.241).

İznik Konsili (325) sonucunda imzalanan kredo "İzmir inanç esasları" olarak bilinir ve ilk ekümenik amentü olarak kabul edilir. İznik inanç esaslarında teslis inancı şu şekilde yer almaktadır: "Göğün ve yerin, görünen ve görünmeyen kâinatın yaratıcısı, Kadir-i mutlak tek bir baba Tanrı'ya; Tanrı'nın biricik oğlu, tek bir Rab İsa Mesih'e, yegâne doğurulmuş, babanın özünden (ousia) doğmuş, Tanrı'dan Tanrı, nurdan nur, gerçek Tanrı'dan gerçek Tanrı olduğuna, tevlid edildiğine, yaratılmadığına, baba ile aynı tabiatla (homoousios) olduğuna, gökte ve yerde bulunan her şeyin O'nun vasıtasıyla yapıldığına, biz insanlar ve bizim kurtuluşumuz için semadan indiğine, bedenleştiğine ve insan olduğuna (çarmıha gerilerek) ıstırap çektiğine, üçüncü gün (mezardan) dirildiğine ve göğe yükseldiğine, ölüleri ve dirileri yargılamak üzere geri geleceğine ve kutsal ruha inanırız." şeklinde İsa'nın tanrılığı konusu karara bağlanmıştır (Sinanoğlu, 2001, s.1-10).

İstanbul Konsili (381) sonrasında kabul edilen kredo İznik inanç esaslarına eklenmiştir. İstanbul konsilinden çıkan kararlar neticesinde teslis inancı ile ilgili konsil kararı şu şekildedir: “Babadan doğma, diriltici ruha sahip Kutsal Ruh, aynen Baba ve secde edilen Oğul gibi inanılması gereken bir Tanrıdır. Baba, Oğul ve Kutsal Ruh; üç uknum, üç cevher, üç özellik olup üç'te birlik, birlik'te üçlüktür; üç uknum da birleşmiş tek bir birlik olup, tek bir tabiatta, tek bir cevherde, bir tek ilâh'tır.” Bu kararlar ile teslis inancının üç unsuru netleşmiş ve günümüzdeki şeklini almış ve Kutsal Ruh'un tanrılığı konusu karara bağlanmıştır. İznik Konsili ve İstanbul Konsili sonrasında teslis inancı ile ilgili alınan kararlar halen geçerlidir ve İznik -İstanbul Kredosu olarak adlandırılır (Küçük, 1996, s.136-137).

Kadıköy konsilinde 17 oturum gerçekleşmiş ve 28 karar alınmıştır. İsa'nın tabiatı ve Kiliselerin örgütlenmesi gibi konulara yer verilmiştir. Konsil sonucunda İsa'nın tabiatı konusunda “Hepimiz, ittifakla, Efendimiz Mesih İsa'nın, bir tek ve biricik oğulun, beşeriyet yönünden de uluhiyet yönünden de tam, gerçek Tanrı ve gerçek insan olduğunu, makul bir ruh ve vücuttan meydana geldiğini ilahi yönden Baba ile beşeri yönden bizimle aynı bulunduğunu, günahkarlık dışında bize benzediğini, ilahlığa uygun olarak asırlar önce Tanrıdan doğduğunu ve beşeriyete uygun olarak bizim kurtuluşumuz için son dönemlerde Tanrı'nın annesi Bakire Meryem'den dünyaya geldiğini Efendimiz Mesih'in karışmaksızın, bölünmeksizin, ayrılmaksızın, değişikliğe uğramaksızın iki tabiata sahip biricik oğul olduğunu, zira birliğin, tabiatların farkını ortadan kaldırmadığını bunlardan her birinin kendi özelliğini koruduğunu, bir şahıs ve bir öz (cevher) içinde diğeriyle birleştiğini kabul ediyoruz” kararı alınmıştır. Yani İsa'nın beşerî ve ilahi anlamda “iki tabiatlı” olduğu kararı alınmıştır. Bu görüşü Kıpti, Süryani ve Ermeni Kilisesi kabul etmemişlerdir. Bu nedenle onlara “Monofizit” denilmiştir (Dvornik, 1990, s.16-19).

B. TESLİS'İN FARKLI TANIMLARI

Hıristiyanlıkta Teslis inancının farklı tanımlarının sebepleri, Hıristiyanlık içerisindeki teşekkül süreci, ekümenik konseylerin kararları, teologların farklı yaklaşımları ve kültürel faktörler gibi bir dizi karmaşık faktöre dayanmaktadır. Bu farklılıklar, Hıristiyan düşünce geleneğinin çeşitliliğini yansıtır ve inançların farklı yorumlarını barındırır. Ancak bu durum çeşitli görüş farklılıklarına ve tartışmalara neden oluşturur. Hıristiyanlık içerisinde teslis inancını kabul eden kesim arasında dahi teslis tanımı konusunda bir bütünlük bulunmamaktadır. Öyle ki teslis inancına sahip aynı mezhepten teologlar farklı tanımlar yapmışlardır.

Teslis inancının tanımı konusunda fikir birliğinin olmamasının nedenlerinden en önemlisi teslis inancının direk olarak Hıristiyanlık kaynaklarında geçmemesidir. Ancak teslisçi teologlar, ayetleri yorumlayarak teslis inancını Kitab-ı Mukaddes'e dayandırırılar. Kitab-ı Mukaddes'te teslis inancına delil olarak: “İsa vaftiz olur olmaz sudan çıktı. O anda gökler açıldı ve İsa, Tanrı'nın ruhunun güvercin gibi inip üzerine konduğunu gördü. Göklerden gelen bir ses, “Sevgili oğlum budur, O'ndan hoşnudum.” dedi.” (Matta, 3:16-17). “İsa yanlarına gelip kendilerine şunu söyledi: Gökte ve yeryüzünde bütün yetki bana verildi. Bu nedenle gidin, bütün ulusları öğrencim olarak yetiştirin, onları Baba ve Oğul ve Kutsal Ruh'un adıyla vaftiz edin; size buyurduğum her şeye uymayı onlara öğretin. İşte ben dünyanın sonuna dek her an sizinleyim.” (Matta, 28:18-20) bu iki bölüm kabul edilmektedir. (Erbaş, 2004, s. 61). Yeni Ahit'in bu iki bölümünün teslis akidesi için delil gösterilmesi Hıristiyan kutsal metinlerinin daha önce

bahsetmiş olduğumuz mecazi dil kullanma özelliğinden kaynaklı yorumlanabilir yapısından kaynaklıdır. Bu yorumlanabilirlik neticesinde teslis inancı içinde pek çok tanım yapılmıştır.

Farklı teslis tanımlamalarından bazıları şu şekildedir:

İlk olarak erken dönem teslis tanımları arasında olan ve konsillerin toplanmasına neden olan Arius ve Athanasius'un tanımlarına değinelim:

Arius teslis akidesini şu şekilde tanımlar: "Tanrı yaratılmamıştır, doğmamıştır, başlangıcı yoktur. Oğul, Baba'dan çıkmamış, onunla karışmamıştır. Çünkü bunun aksi, Baba'nın birleşmiş, bölünebilir ve değişken bir varlık olmasını gerektirir. Ona göre de Baba, Oğul, Kutsal Ruh olarak üç uknum vardır fakat, bunlar birbirinden farklı cevherlerdir. Airus böylelikle Tanrının ilahlığını ve ezeliliğini kabul etmiştir. Ancak Oğul'un Baba ile aynı tabiatta olmadığını ancak benzer tabiata sahip olduklarını bu nedenle İsa'nın Tanrı olamayacağını savunmuştur." (Aydın, 1985, s. 27).

Athanasius'a (296-373) göre teslis tanımı: Athanasius İznik konsilinde Arius'un görüşüne karşı bir Kredo kaleme almıştır ve teslis fikrini bu kredo da anlatmıştır. "Baba ilahtır ve her şeyin yaratıcısıdır. İsa ise Tanrı'nın oğludur. Babadan doğmuştur. Böylece Baba ile cevherleri aynıdır ve Oğulda İlahtır. Ancak Oğul yaratılmış değildir. Yerde ve gökte yapılan bütün şeyler Oğulla vücut bulmuştur. O, insanların kurtuluşu için gökten inmiş ve bedenselleşmiştir." (Welter, 1950, s. 49-52).

Katolik Ansiklopedisinde teslis:

Teslis, "Hiristiyan dininin merkezi doktrinini, Tanrının birliğinde üç kişinin, Baba, Oğul ve Kutsal Ruh 'un olduğu ve bu üç kişinin birbirinden olduğu gerçeğini belirtmek için kullanılan terimdir". Böylece, kaynaklarda Athanasian Creed olarak yer alan Amentü Risalesinde: "Baba Tanrı'dır, Oğul Tanrı'dır ve Kutsal Ruh Tanrı'dır ve yine de üç Tanrı değil, bir Tanrı vardır. Kişilerin bu Üçlü birliğinde Oğul, ezeli türemeyle Baba tarafından doğurtulmuştur. Kutsal Ruh ezeli bir çıkışla Baba'dan ve Oğul'dan çıkmıştır. Yine de temelde bu farklılık olmasına rağmen Kişiler ezeli ve eşittir, yani hepsi aynı şekilde yaratılmamıştır ve hepsi her şeye kadirdir." şeklinde geçmektedir (Joyce, 1909-1919, s. 1).

Yunan kilise babalarının "Bir de Üçlük" teslis tanımı:

"Tanrılık ve birlik, esasen Baba'ya aittir; diğer iki tanrı yani Oğul ile Kutsal Ruh Baba'dan çıkmıştır ve zuhur etmiştir. Baba Tanrı, İsa Oğul Tanrı'dan ve Kutsal Ruh Tanrı'dan, varlık ve işlev bakımından öncedir ve yücedir. Yani Baba Tanrı'dan, Oğul Tanrı'ya ve Kutsal Ruh Tanrı'ya, aralarında hiyerarşi vardır. Tanrılık esasen Baba'ya aittir; O Tanrılığı Oğul ve Kutsal Ruh ile paylaşır. Birden üçe gidiş söz konusudur." (Bayrakdar, 2015, s. 56-57).

Latin kilise babalarının "Üçte Birlik" teslis tanımı:

"Baba, Oğul ve Kutsal Ruh tanrıları özleri bakımından aynı kabul etmekle birlikte bu üç Tanrıyı ezelden beri şahıs (prosopon) olarak ayrı varlıklar kabul eden ve tanrılığı bu üçünün birliğinde gören, yani çokluktan birliğe giden teslis anlayışıdır. Bu anlayışa göre, bu üç tanrı her yönden eşittir; aralarında öncelik ve üstünlük gibi bir hiyerarşi yoktur." (Bayrakdar, 2015, s. 57).

Günümüz Hıristiyan kaynaklarında teslis şu şekilde tanımlanır:

Teslisin herhangi bir tanımı iki temel unsur içermelidir. Buna göre: “İlk olarak, tek bir ebedi Tanrı olduğunu doğrulamalıdır. İkincisi, bu Tanrı'nın her zaman üç kişi olarak var olduğunu doğrulamalıdır. Teologların Tanrı'nın bu “üçte birliğini” tanımlamak için teslisi kullanmalarının nedeni budur. O bir Tanrı'dır ve üç kişidir. Dolayısıyla o üçlüdür.” Teslis'in temel bir ifadesinin bir örneği, Tanrı'yı “tek bir ilahi özde üç ayrı kişidir.” şeklinde tanımlar (Hosten & Svigel, 2014, s. 131). Benzer bir şekilde farklı bir eserde teslis: “Tanrı üç kişi olarak vardır, ancak o tek Tanrı'dır.” şeklinde tanımlanmıştır (Grudem, 2004, s. 226).

Vermiş olduğumuz tanımlardan da anlaşıldığı gibi tanımlar bazen aynı bazen benzer bazen de unsurların anlaşılmasında farklılıklar mevcuttur. Teslisin bu kesinlik arz etmeyen yapısı tanımlama dışında tartışmalara ve beraberinde teslisi reddeden grupların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

C. HİRİSTİYANLIKTA TESLİS KARŞITLIĞININ SEBEPLERİ VE TESLİS KARŞITI AKIMLAR

Teslis karşıtlığı Hıristiyanlık içerisinde tarih boyunca güncelliğini korumuş bir sorundur. Bu sorun neticesinde pek çok akım veya mezhep oluşmuş din içi ayrılıklar meydana gelmiştir. Bu teslis karşıtı akımların ortaya çıkma şekilleri, inanç esaslarına yönelik kilisenin benimsediği temel kaideleri benimsemeyerek yeni kaideler oluşturmaları yönünde olmuştur. Ancak bu mezheplerin ortaya çıkışında etkili olan Hıristiyanlıkta teslis karşıtlığının genel sebeplerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- Teslis inancının Yeni Ahitte açıkça geçmemektedir. Bu durum da kutsal metinler hem teslis taraftarları hem de teslis karşıtları için argüman oluşturmuştur.
- Teslis taraftarı Hıristiyanların savunduğu “Üçte birlik” anlayışı bazı kimseler tarafından mantık ilkelerine aykırı olarak değerlendirilmiştir.
- Teslis doktrininin bu günkü şekline zaman içerisinde gelişerek ve değişerek gelmesi ve bu durumun belgeler dahilinde bilinmesi teslis karşıtlarından eleştiriler almıştır.
- Geleneksel Hıristiyan öğretisinin yaygınlaşması yani dini İsa gibi yaşamak isteyen bir kesimin ortaya çıkması sonucunda geleneksel Hıristiyan öğretisi ve teslis inancı birbirlerine zıt görülmüştür.
- Teslis inancı ilk dönemlerde Hıristiyanlığa sonradan giren kimseler tarafından önceki dinlerinde hâkim oldukları bir öğreti olduğu için bu kimseler tartışmalarda kilise ile aynı tarafta yer almışlardır. Ancak İznik Konsili sonrasında, konsile göre düzenlenen teslis inancı Hıristiyanlığa sonradan giren ve teslis inancına hâkim olan bu kesim tarafından da Kiliseye karşı tutum sergilenmesine ve Kilisenin teslis inancına karşı çıkılmasına neden olmuştur.
- Kilisenin oluşturduğu teslis doktrinini kabul eden gruplar arasında bile tartışmaların çıkması ve farklı anlamlandırılması teslis karşıtı gruplar tarafından argüman olarak kullanılmıştır. Buna örnek olarak teslis inancını kabul edip ancak unsurları konusunda Kilise'ye karşı çıkan

Makedonius ve taraftarları, Nesturiler ve Monofizitler gibi gruplar verilebilir. Ayrıca Katolik, Ortadoks ve Protestan mezhepleri arasındaki ayrılıklarda örnek olarak gösterilebilir.

Bu ve bu gibi nedenlerden dolayı tarih boyunca teslis karşıtı pek çok grup, akım veya mezhepler Hıristiyanlık dini içerisinde ortaya çıkmıştır. Konumuz gereği sadece teslis inancını reddetme sebeplerini dikkate alarak kısaca açıklayacağız. Bu grup, akım veya mezhepleri ortaya çıktıkları dönemi dikkate alarak üç başlık altında inceleyebiliriz:

1. Erken Dönem Hristiyanlıkta Teslis Karşıtı Akımlar

Bu dönem daha çok Hıristiyanlığın baskı döneminden kurtulması sonucunda kendi inanç yapısına yöneldiği ve Hıristiyan teologlar tarafından temel inanç esasları üzerinde düşünülerek herkes için kabul edilecek ortak bir inanç esası belirlenmeye çalışıldığı dönemdir. Yani Hıristiyanlık temel kaidelerini bu dönemde düzenlemeye çalışmıştır. Ancak çok hızlı ve düzensiz yayılan Hıristiyanlık dini aynı zamanda farklı bölgelere de yayılmıştı. İnanan kitlesi ayrı bölgenin halkı ya da eski inanç sistemi aynı olmayan kimselerdi bu nedenle her kesimden farklı görüşler çıkmış ve insanlığın doğası gereği aynı inanç esasları üzerinde mutabık olmak oldukça zor olmuştur. Bu dönemde özellikle Yahudi Hıristiyanlar veya onların devamı niteliğinde olan Hıristiyan bir kesim ortaya çıkmış ve teslis inancını farklı yorumlamış ve teslise karşı çıkmışlardır. Bu gruplar arasında Ebionitler (Ebionizm), Monarşianizm, Aryanizm (Ariüsçülük), Bogomiller ve Katharizm bu dönemde en çok dikkat çeken ve belli bir taraftar kitlesine ulaşan kesimlerdir.

Ebionitler / Ebionizm (1.y.y.): Yahudi Hıristiyan bir gruptur ve liderleri olarak İsa'nın kardeşi Yakub'u kabul ederler. Yahudi ayin ve ibadetlerini yapmaya devam ederler. Bu grup teslis inancına özellikle İsa'nın tanrılığı konusunda karşı çıkmışlardır. İsa'yı Yahudi bir peygamber ve Yahudilerin beklediği Mesih olarak kabul ederler (Gündüz, 1998, s. 96). İsa'ya üstünlük yüklerler ancak onun Tanrı veya Tanrı Oğlu olduğunu kabul etmezler. Ebionitlerin kendilerine ait İncilleri mevcuttur. Buna göre İsa Tanrının yarattığı bütün mahlukata hükmeden bir elçi veya melektir. Yani o Tanrı ya da Oğlu değildir. O'da yaratılmış ve görev yüklenmiş normal insanlardan üstün bir beşerdir (Epiphanius, Panarion 16: 4-5 (Ebionitlerin İncili).

Monarşianizm (2-3. yüzyıl): Teslisin unsuru olan Baba, Oğul ve Kutsal Ruh üçlemesinin, ortaya üç ilah sonucunu çıkartacağını savunarak teslis fikrine karşı çıkmış ve Tanrı'nın ancak tek olması gerektiğini ileri sürmüştür (Fisher, 1919, s. 98). Monarşianizm fikri, Tanrı'nın birliği konusundaki Eski Ahit'e bağlılıkları konusunda ısrarlarından kaynaklıdır. Monarşianizm akımı Dinamik ve Modalist Monarşianizm olmak üzere iki farklı kola ayrılmaktadır. Dinamik Monarşianizm, Tanrı'nın tek bir kişilikte bulunduğunu ve Oğul'un insan olarak doğduğu düşüncesini savunur. Modalist Monarşianizm (Sabelianizm) Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un farklı rollerde tek bir Tanrı olduğunu öne sürer (Hamell, 2003, s. 780-785).

Ariüsçülük veya Arianizm (4. yüzyıl): M.S. 319'da rahip Arius'un İskenderiye'de teslis inancına karşı olan görüşlerini anlatması sonucunda bu görüşler ışığında şekillenen ve gelişen bir akımdır (Aydın, 2016, s. 92). Arius Tanrıyı şu ifadelerle anlatmaktadır: "Ezeli ve tektir. Tanrı doğrulmamış yegâne varlıktır ve ondan başka hiçbir varlık bu özelliğe sahip değildir. Tanrı basit manevi bir gerçekliktir ve

özünün bölünmesi ya da yayılması mümkün değildir. Tanrı mahlûkatı kendi özünden değil, iradesiyle yoktan yaratmıştır. Özünün bölünmesi mümkün olmadığı için Oğul dâhil tüm mevcudat yoktan var edilmiştir. Tanrı ezelden değil, Oğul'u yarattıktan sonra Baba olmuştur. Ezelden Baba olsaydı o durumda Oğul'un da ezeli olması gerekirdi. Oysa ezelik yalnızca O'na mahsustur. Tanrı'nın Kelam'ı da Hikmet'i de onun kudretlerindedir ve hiçbir zaman kişileşmemişlerdir." (Baş, 2016, s. 86-87). Tanrı anlayışı hakkındaki bu görüşleri nedeniyle İznik konsilinin toplanmasına neden olmuş ve afroz edilmiştir. Çünkü Arius bu görüşleri nedeniyle Kilisenin kabul ettiği teslis akidesini kesin bir dille reddetmiştir.

Bogomiller (Bogomilizm) (10-15. yy.): Sadece İncil'i temel kaynak kabul ederler ve bunun sonucunda resmi Hıristiyan Kilisesi'nin fikirlerini ve bildirimlerini reddederler. Bogomiller insanlara sadece inanç açısından yaklaşmazlar ayrıca sosyal alanda da çözümler bulurlar. Bu nedenle Bogomiller taraftarlarının fanatıklığıyla bilinir (Hondzij, 2007).

Katharizm (Kathariler/ Kasariler) (12-15. yy.): Doğu kökenli düalist bir yapıya sahiptir (Dossat, 2003, s. 259). Düalist bir yapıya sahip olmasından dolayı bu hareketin inanç akideleri, temel olarak evrende "biri iyi diğeri kötü olan iki Tanrı olduğu" fikrine dayanmaktadır (Costen, 1997, s. 61-62). Eski Ahit'in bir kısmını veya bazı kaynaklara göre tamamını reddederler. Yeni Ahit'in içindeki her savı kabul etmeseler de İman ederler. Bu red ve kabulün sebebi de yine düalist bakışlarıdır. Çünkü onlara göre iyi ve kötü tanrı şu özellikleriyle ayrılır: "İyi Tanrı semavî, ruhanî olan her şeyin, Kötü Tanrı ise cismanî dünya ve içindeki tüm maddî varlıkların Tanrı'sıdır." Bu iyi -kötü Tanrı ayırımını yaptıktan sonra ise, Eski Ahitte yer alan Tanrı Yehova'nın dünya ve maddi varlıkları kapsayan bir özellik taşıdığını ve bu nedenle kötü Tanrı olduğunu, Yeni Ahitteki Tanrının ise semavi ve ruhani özellikler taşıdığını ve bu nedenle iyi Tanrı olduğunu kabul ederler (Lambert, 1998, s. 150-151). Teslis karşıtı olan bu harekete göre Oğul İsa bir tanrı değildir o sadece iyi Tanrının yoldan çıkmışlara kurtuluş yolunu göstermek için dünyaya gönderdiği bir melektir. Bundan yola çıkarak Enkarnasyonu da tamamen reddederler (Demirci, Hulûl, s. 340-341). Çünkü madde kötüdür ilahi bir varlık maddeye bürünemez (Costen, 1997, s. 65). Kiliseye de karşı bir tavır sergilemektedirler. Çünkü onlara göre, Tanrı ile insan arasında hiçbir şey giremez (Albayrak, 2004, s.129).

2. Protestan Reformu Dönemi Teslis Karşıtı Akımlar (16.-17. y.y.)

Bu dönem de ortaya çıkan teslis karşıtlığı reform hareketinin bir sonucudur diyebiliriz. Çünkü bu dönemden önce halk kilise tarafından yönetiliyor ve din hakkında kilisenin söylediklerinin dışında düşünmeye bile korkuyordu. Ancak reform hareketi sonucunda halk kiliseye karşı görüş söylenebileceğini görmüş ve daha cesur davranmışlardır. Bu dönemin en gözde akımları: "Anabaptizm, Üniteryanizm, Sosinianizm (Socinianism)" akımlarıdır.

Anabaptizm (16. y.y.): Temel kaideleri şu şekildedir: Öncelikle bebeklik dönemi vaftizini reddederek geçerli olan vaftizin yetişkinlik döneminde kişilerin kendi kararları sonucunda yapılan vaftiz olduğunu ortaya atmışlardır (Çatalbaş, 2015, s. 35). Mesih'in herkes gibi günahkâr olarak doğduğuna inanarak Tanrı olmayan Mesih'in annesi Meryem'inde, Tanrı Anası olmadığını savunurlar. Mesih'in günahların bağışlanması için öldüğünü kabul etmezler. Bütün iyilerin birliğine ve sosyal eşitliğin var olması gerektiğine gönülden inanırlar (Brandon, 1970, s. 74). Ayrıca konsillerin Kutsal metinlere dayalı

olmadığını ileri sürerek konsillerde alınan kararları reddederler. Ayrıca Mesihî tanrı olarak görmemişler ve teslisi reddetmişlerdir. Onlara göre Kutsal metinlerin yeniden yorumlanması gerekmektedir (Wilbur, 1945, s. 22). Her ne kadar teslis doktrinini kabul etmeseler de onlar daha çok vaftiz fikrine sergiledikleri ısrarcı tavırlarıyla ön plana çıkmaktadırlar.

Üniteryanizm (16. y.y.): Kurucusu olan Michael Servetus'un öğretilerini kabul ederek bu öğretiler etrafında şekillenmişlerdir. Servetus teslisin hataları konusunda Latince "De Trinitatis Erroribus Libri Septem" isimli eserini 1531'de yayınlamıştır (Yılmaz, 1994). Kilise'nin teslis öğretisine tepki olarak ortaya çıkmış olan bu akımv "İngiliz, Alman ve Amerikan Üniteryan kiliseleri" olarak farklı ülkelere yayılmış ve o ülkelerde gruplaşmıştır. Ortak inançları: "Teslis'in reddi ve Allah'ın birliğine imandır. Rasyonalizmi dogmatizmin önüne koymuşlardır. İsa sonrası Kilise yorumlarına değil, tarihi İsa'ya ve onun hayatına değer verirler, İsa'nın bir insan ve Allah'ın peygamberi olduğuna inanırlar." Farklılık olarak ise kiliseler arasında ibadetler farklılık göstermektedir. İnanlarının çoğunluğunu Amerika ve İngiltere Üniteryanları oluşturmaktadır. Bununla birlikte farklı ülkelere dağılmış aşağı yukarı bir milyon inananı olduğu varsayılmaktadır (Reller, 1979, s. 428-440).

Sosinianizm (Socinianism) (16. y.y.): 16. yüzyılın ortalarında teslis doktrinine karşıt bir akım olarak ortaya çıkmıştır ve şu hususlar üzerinde durmuştur: "Kutsal Kitap'ın rasyonel yorumu esastır. Tanrı birdir. İsa, Tanrı'nın kelamı veya vahyidir; ancak Onun tek ilahi yönü Tanrı tarafından dünyaya ve kiliseye bir kral, rahip ve peygamber olarak seçilmesidir. Bunun dışında sıradan bir insandır. Asli günah anlayışı geçersizdir. Kilise ve devlet barışçıl bir biçimde ayrılmalıdır. Yeniden dirilme ve ölümsüzlük, İsa'nın verdiği emirleri Ruh'un gücü aracılığıyla yerine getirmede sonuna kadar giden kimseler için geçerlidir." (Williams, 2006, s. 99-100).

3. Protestan Reformu Sonrasında Ortaya Çıkan Teslis Karşıtı Akımlar

Bu başlıkta reform sonrası dönem ve modern dönemde ortaya çıkan akımlar ele alınmıştır. Bu başlık altında yer alan akımların bir kısmı halen devamlılığını sürdürmektedir. Bu başlık altında "Mormonlar (Mesih İsa'nın Son Gün Azizleri), Yehova Şahitleri, Lorberyanizm, Christadelphians" akımlarını ele alacağız.

Mormonlar /Mesih İsa'nın Son Gün Azizleri (19. y.y.): Hristiyanlıktaki teslis fikrini reddederler ve onlara göre babanın, oğul'un, kutsal ruh'un cevher olarak dahi olsa aynı olmaları mümkün değildir. Teslis inancının üç unsurunun birbirinden bedensel olarak ayrı üç zat olduğunu kabul etmektedirler. Kendi içlerinde Tanrı Baba, Onun en büyük oğlu (İsa) ve daha küçük oğlu (Kutsal Ruh)'dan oluşan bir üçlemeleri mevcuttur. Ancak sadece Tanrı üçlemesi sembolizmi olarak benzeyen bu iki üçleme birbirleriyle yapısal olarak tamamen farklıdır (Hoekema, 1986, s. 10-12). Kısaca şöyle diyebiliriz: Mormonlar teslisi reddetmezler kendi bünyelerinde farklı biçimde kullanırlar. Ancak Hristiyanlıktaki teslisi reddederler. Mormonlar kendi kaidelerini oluşturup Eski ve Yeni Ahite ek olarak kendi Kutsal kitaplarını yayınladıkları için belli bir kesim tarafından yeni bir din olarak değerlendirilmiştir. Ancak bizce Mormonlar için Hristiyan toplum içerisinde çıkmış bir akımdır demek daha doğru olacaktır. Çünkü Hristiyan dini geleneği, ibadet ve inanç esasları üzerine kurulmuş bir yapısı vardır, bağımsız değildir.

Yehova Şahitleri (19. y.y.): Kurucusu Charles Taze Russell'ın görüşleri etrafında şekillenmiştir. Russell, Teslis, ebedi eziyet ve ruhun ölümsüzlüğü gibi pek çok Hıristiyan doktrinini kesin bir şekilde reddetti. Mukaddes Kitabı okumasına ve İznik inancı gibi İncil sonrası teolojik ifadeleri reddetmesine dayanarak, yalnızca tek bir Tanrı olarak Baba "Yehova" olduğunu savundu. O, Oğul ve Kutsal Ruh'u: "Kutsal Ruh ayrı bir "kişi" değil, Tanrı'nın enerji veren ruhu ya da gücüdür. İsa'nın kendisi Tanrı değil, Tanrı'nın biricik Oğlu ve dünyanın geri kalanının aracılığıyla yaratıldığı ilahi söz'dür." ifadeleriyle açıklamıştır (Stark & Lannaccone, 1997, s.135-136).

Lorberianizm (19. y.y.): Kurucusu Jocab Lober'dir. Lorber aldığı vahiyleri 25 ciltlik bir külliyat olarak kaleme almıştır. Ancak bu külliyatın "Grosse Evangelium Johani (Büyük Yuhanis İncili)" olarak isimlendirilen kısmı sadece Kutsal metin olarak kabul edilir (Bayrakdar, 2015, s. 144). Lorberianlar Teslisi kabul etmezler. Onlara göre teslis fikrinde yer alan İsa'nın tanrılığı yanlıştır. İsa Tanrı değil, insandır. İsa kendi çabaları ve faziletleriyle Tanrısal Nur'a kavuşmuştur (Sarıkçioğlu, 2002, s. 172).

Christadelphians / Mesihteki Kardeşler (19. y.y.): Kurucusu John Thomas'tır. Teslis doktrinini ve İsa Mesih'in kutsallığını reddederler. İsa'nın kutsal topraklarda Davut'un tahtına çıkacağını ve İsrail'in 12 kabilesini bir araya getirerek 1000 yıllık bir yönetiminin olacağına inanırlar. Yani Yahudilerin beklediği kurtarıcı Kral anlayışına sahiptirler (Whalen, 2003, s. 527-528).

Araştırmanın genişletilmesi durumunda Teslis karşıtlığı gruplar, akımlar, düşünürler gibi araştırma alanları genişletilerek başlık ve mezhepler incelememize eklenebilir. Konunun tarihinin eski olması araştırma alanını genişletmektedir. Ancak biz burada sadece konumuz dahilinde döneminde ses getirmiş ve taraftar kitlesi yoğun olan akımlara yer verdik.

Sonuç

Teslis inancı, Hıristiyanlık açısından sır olma özelliği taşıdığı için ve Hıristiyanlık içerisine girme şeklinden dolayı hiçbir zaman net bir bilgi özelliği taşımamıştır. Bu durum da beraberinde mezhepten mezhebe, gruptan gruba, kişiden kişiye değişiklik gösteren her kesimin kendisince yorumladığı bir inanç sistemi ortaya çıkarmıştır. İnsanın dini inancını anlama şekli yaşadığı hayat çerçevesinde oluşur yani aslında kişi inandığı dini yaşadığı coğrafya ve aile yapısı gibi fikir dünyası oluşurken maruz kaldığı etkenler çerçevesinde yorumlayarak dini inancını şekillendirir. Ancak teslis inancında meydana gelen durum bu hayata uydurma özelliğinin dışında bir durumdur. Çünkü hayata uydurma dediğimiz konuda temel kaideler değiştirilmez temel kaideler etrafında bir yorumlama mevcuttur. Ancak teslis inancının kaideleri tam anlamıyla belirlenemediği için temel kaideleri olan unsurlar dahi net bir karara bağlanamamıştır. Konsiller sonrasında temel kaideleri yani unsurları karara bağlanmasına rağmen bu tanımlar dan her kesimin kabul edebileceği bir bilgi ortaya çıkmamıştır. Bu nedenle tarih boyunca teslis inancı tartışma konusu olmuştur.

Teslis inancının bu derece tartışma ve ayrılık konusu haline gelmesinin en önemli nedeni monoteist bir yapı içerisinde yerleşmiş olmasıdır. Teslis inancının politeist yapısı monoteist bir yapı korunmaya çalışılarak dinin içerisine alınmaya çalışılması tarih boyunca teslis inancının Hıristiyanlık içerisindeki konumu hakkında tereddütlerin ve tartışmaların sürmesine neden olmuş ve gruplaşmalar meydana

gelmiştir. Bu gruplaşmalar teslis karşıtı akımların ön plana çıkmasına neden olmuştur. Çünkü bu akımlar alışla gelmiş düzene farklı bir yorumla yaklaşp kilise ve halkın dikkatini çekmişlerdir.

Teslis karşıtı gruplar ilk dönemden itibaren bulunmaktadır. Ancak gündeme gelerek dikkat çeken bir olay haline gelmesi Hristiyanlığın baskı ve şiddet ortamından kurtularak kendi iç meselelerine yönelmesiyle olmuştur. Hristiyanlık temel kaideler etrafında şekillenmemiş aksine sonradan temel kaidelerini oluşturmuştur. Bu da baskı döneminden kurtulup kaidelerini belirleme sürecine girmesiyle farklı toplumlara yayılan Hristiyanlık dininde birlik oluşmasını engellemiş ve kaidelerin koşulsuz bir şekilde kabulü mümkün olmamıştır. Özellikle teslis inancında karşıt görüşler din içi ayrılıklara veya mezhepleşmelere sebep olmuştur.

İncelemiş olduğumuz teslis karşıtı gruplara baktığımızda hepsi konu hakkında kendi görüşlerini belirtirken aslında kendi inanç esaslarını ortaya koymuştur. Bu durum Hristiyanlığın kendi teşekkül sürecinde parçalı bir yapıya sahip olarak gruplar ya da topluluklar olarak dinlerini kendi içlerinde yaşamasından kaynaklıdır. İncelemiş olduğumuz bu teslis karşıtı akımlar bize Hristiyanlık içerisinde tarih boyunca yaşanan pek çok baskıcı hareketin ve özellikle orta çağdaki Kilisenin üstünlük anlayışının alt yapısını teslis tartışmalarının oluşturduğunu göstermektedir. Kilise yapılanmaya ve kaideleri belirlemeye başladığı sürede teslis karşıtları kaideler konusunda Kilise'nin görüşlerine karşı çıkmıştır. Bu gruplar sadece teslis inancına karşı çıkmamıştır. Bu gruplar aynı zamanda kendi inanç esaslarını da ortaya koymuşlardır. Bu durum ise Kiliseyi bir mücadelenin içerisine yitmiş ve Hristiyanlığın kendi inanan kitlesi arasında bir çatışmaya sebep olmuştur. Orta çağdaki baskıcı tavrın temelleri tartışmaların cereyan ettiği dönemde atılmıştır. Bugün dahi teslis karşıtı gruplar Kiliseyi rahatsız etmektedir. Geçmişte olduğu gibi açıktan yapılmayan gizli bir soğuk savaş Kilise ve teslis karşıtları arasında halen mevcuttur. Özellikle modern dönemde ortaya çıkmış teslis karşıtı bazı Hristiyan akım ya da mezheplerini bazı kaynaklar farklı bir dini yapı olarak göstermektedirler ancak belli bir dine dayanarak ve o dinin alt yapısını kullanarak ortaya çıkmış akım ya da mezhepleri farklı bir din olarak almak doğru değildir.

Sonuç olarak Hristiyanlık ortaya çıktığı tarihten itibaren pek çok yönden değişiklikler ve gelişmelerle günümüzdeki şeklini almıştır. Bu değişimler teslis inancını da etkilemiştir. Bu değişimlerde teslis karşıtı görüş ve akımların büyük katkısı vardır. Bu akımlar, Hristiyan inançlarının yorumlanması ve yeniden şekillendirilmesi açısından farklı bir bakış açısı sunmuşlardır. İsa Mesih'in doğası, Kutsal Ruh'un rolü, kilise yönetimi ve Kutsal Kitap yorumu gibi temel konularda bu akımlar arasındaki ayrılıklar belirginleşmiş ve teslis inancının doktrinleşme sürecinde aktif bir rol oynamışlardır. Bu akımlar, Hristiyanlık içindeki çeşitliliği ve teolojik tartışmaların derinliğini gösterir. Her bir akım, kendi teolojik temelini ve öğretilerini oluşturmuş ve bu öğretileri kendi topluluklarında yaşatmıştır. Teslis inancını reddeden akımlar, Hristiyan inançlarının farklı yorumlarını yansıtırken, bu farklılıkların Hristiyanlık içindeki zenginliğin bir parçası olduğunu gösterirler. Bu akımların her biri, Tanrı'ya, İsa'ya ve Kutsal Ruh'a dair kendi benzersiz bakış açılarına sahiptir ve bu bakış açıları, Hristiyan inançlarına dair sürekli devam eden teolojik tartışmaların bir parçasını oluşturur.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları, aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Albayrak, K. (2004). *Bogomilizm ve Bosna Kilisesi*. Emre Yayınları.
- Aydın, M. (1985). Batı ve Doğu Hristiyanlığına Tarihi Bir Bakış. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27(1985), 1-31.
- Aydın, M. (2005). *Ansiklopedik dinler sözlüğü*. Din Bilimleri Yayınları.
- Aydın, M. (2016). Hristiyanlık. İçinde Ş. Gündüz (Ed.). *Yaşayan Dünya Dinleri*. (ss. 85-86). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Baş, B. (2016). *Bir Hristiyan Mezhebi Olarak Aryüsçülük*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Bayraktar, M. (2006). *Üç Dinin Tarihi*. Say Yayınları.
- Bayraktar, M. (2015). *Bir Hristiyan Dogması: Teslis*. Ankara Okulu Yayınları.
- Bihlmeyer, K., & Tuchle, H. (1971). *I. Ve IV. yüzyıllarda Hristiyanlık* (Çev. A. Göral). Güler Matbaası.
- Brandon, S.G.F. (1970). Anabaptists. İçinde *A Dictionary of Comparative Religion* (ss. 79). Scribner.
- Bucaille, M (1981). *Kitab-ı Mukaddes, Kuran ve Bilim*. (Çev. S. Yıldırım). TÜV Yayınları.
- Costen, M. (1997). *The Cathars and The Albigensian Crusade*. Manchester University Press.
- Çatalbaş, R. (2015). *Radikal Reformistler*. Berikan Yayınevi.
- Demirci, K. (1998), Hulûl. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (C.18), (ss. 340-341). TDV Yayınları.
- Demirci, K. (1998). Hristiyanlık. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (C.33), (ss. 328-340). TDV Yayınları.
- Doğrul, Ö.R. (1947). *Yeryüzünde Dinler Tarihi*. İnkılap Kitabevi.
- Dossat, Y. (2003). Cathari. İçinde *New Catholic Encyclopedia*, (C. 3), (ss. 259-260). Catholic University of America.
- Dvornik, F. (1990). *Konsiller Tarihi İznik'ten II. Vatikan'a*, (çev. M. Aydın), Ankara Early Christian Writings. Gospel of the Ebionites.
- Eliade, M (2003). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi 1* (Çev. A. Berktay). Kabcacı Yayınevi.
- Eliade, M. & Couliano, I. P. (1997). *Dinler tarihi sözlüğü* (Çev. A. Erbaş). İnsan Yayınları.
- Eroğlu, A. H. (2000). Hristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41(2000), 309-325.
- Fisher, G.P. (1986). *History of Christian Doctrine*. International Theological Library.
- Grudem, W. (2004). *Systematic Theology: An Introduction to Biblical Doctrine*. Zondervan.
- Gündüz, Ş. (1998). *Mitoloji ile İnanç Arasında*. Etüt Yayınları.
- Hamell, P. J. (2003). Monarchianism. İçinde *New Catholic Encyclopedia* (C. 9), (ss. 53). Catholic University of America.
- Hodziç, İsmajil. (2007). *Bogomilizm ve Bosna-Hersek Bogomilleri* (Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

- Hoekema, A. A. (1986). Ten Question To Ask The Mormons. İçinde *Christianity Today* (C. 12), (ss. 10-12). McConkie.
- Holsteen, N. D. & ve Svigel, M. J. (2014). *Exploring Christian Doctrine*. Bethany House.
- Joyce, G.H. (1909-1919). The Blessed Trinity. İçinde *Catholic Encyclopedia* (C. 7), (ss. 1). Robert Appleton Company.
- Katar, M. (2007). Tevhitten Teslise Geçiş Sürecinde Hıristiyanlık (Bir Yahudi İhya Hareketi Olarak Başlayan Hıristiyanlığın Evrensel Bir Din Haline Geliş Öyküsü). *İslami Araştırmalar*, 20(3), 330-339. [url: <https://www.islamiarastirmalar.com/upload/pdf/f525b83b132d66f.pdf>]
- Kelly, J.N.D. (1960). *Early Christian Doctrines*. Harper-Row Publishers.
- Küçük, A, Tümer, G. & Küçük, M. A. (2011). *Dinler Tarihi*. Berikan Yayınları.
- Küçük, A. (1996). *Gregoryan Ermeni Kilisesinin Oluşması ve Konsil Kararları Karşısındaki Tutumu*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
- Lambert, M. (1998). *The Cathars*. Blackwell Publishers.
- Reller, H. (1979). *Handbuch der Religiösen Gemeinschaften in Bremen*. Mohn.
- Sarıkcıoğlu, E. (2002). *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*. Fakülte Kitabevi.
- Schimmel, A. (2011). *Sayıların Gizemi* (Çev. M. Küpüşoğlu). Kabcacı Yayınevi.
- Sinanoğlu, M. (2001). *Hıristiyan ve İslam Kaynaklarında Tartışılmalı Bir Dini Toplantı: İznik Konsili*, İslam Araştırmaları Dergisi.
- Stark, R. & Lannaccone, L. R. (1997). Why the Jehovah's Witnesses Grow so Rapidly: A Theoretical Application. İçinde *Journal of Contemporary Religion*, (C.12/2), (ss. 135-136).
- Ware, T. (1969). *The Orthodox Church*. Penguin Books.
- Welter, G. (1950). *Histoire des Sectes Chretiennes: des Origines a Nos Jours*. Payot and Rivages.
- Whalen, W. J. (2003). Christadelphians. İçinde *New Catholic Encyclopedia* (C.3), (ss. 527-528). Catholic University of America.
- Wilbur, E. M. (1945). *A History of Unitarianism, Socinianism And Its Antecedents*. Harvard University Press.
- Williams, G. H. (2006). Socinianism. İçinde *Encyclopedia of Philosophy* (C.99), (ss. 100). Thomas & Gale.
- Yılmaz, İ. (1994). Üniteryanizm'in Doğuşu ve Bunu Etkileyen Dinî Faktörler (Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi.

ŞEHİR COĞRAFYASI AÇISINDAN BİR ARAŞTIRMA: İSTANBUL İKİTELLİ'DE YERLEŞMENİN KURULUŞU, GELİŞİMİ VE DÖNÜŞÜMÜ*

 Hatice AKYÜZ^a

 Mehmet Akif CEYLAN^b

Öz

Makalenin amacı, İkitelli'de yerleşmenin kuruluş, gelişim ve dönüşüm süreçlerini bir bütün halinde incelemektir. Makale hazırlanırken konu ve çalışma alanı ile ilgili nispeten kapsamlı literatür ve saha çalışması yapılmıştır. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Başakşehir Belediyesi ve Küçükçekmece Belediyesi'nden raporlar temin edilmiştir. Akabinde dijital ortamda Osmanlı arşiv belgeleri incelenmiş ve İkitelli ile ilgili eski belgeler derlenmiştir. Ayrıca uydu görüntüleri, hava fotoğrafları ve haritalardan da faydalanılmıştır. Böylece eldeki veriler doğrultusunda ve mekânsal bakış açısıyla yerleşmenin kuruluşu ve süreç içinde yatay gelişimi ortaya konmuştur. İkitelli, tarihi Osmanlı dönemi öncesine uzanan nispeten eski bir yerleşmedir. Osmanlı ve Cumhuriyetin ilk döneminde bir kır yerleşmesi olan İkitelli, 1970'lere kadar Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya ve Kazakistan gibi ülkelerden gelen dış göçler; bu tarihten sonra ise Karadeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan gelen iç göçler ile hızlı bir şekilde büyümüştür. Özellikle 1990'lı yıllardan sonra çevresinde sanayi ve ticaret merkezlerinin kurulmasıyla aldığı göç miktarı artmış ve bunun sonucunda zamanla bazı altyapı sorunları yaşamaya başlamıştır. Mevcut yapılar hem fiziki açıdan hem de işlev açısından ömrünü tamamlamıştır. Ayrıca artan nüfusun ihtiyacını karşılayacak yeni konut alanlarına ihtiyaç duyulmuştur. Bu gibi nedenlerden ötürü İkitelli'de muhtelif alanlarda şehirselleşme dönüşüm çalışmaları yapılmış ve hala yapılmaktadır. Tamamlanmış çalışmalar Ayazma ve Tepeüstü mevkiilerinde iken devam eden çalışma Köyiçi mevkiinde yer almaktadır. Boş arazilerin varlığı ve ömrünü tamamlamış, işlevini yitirmiş yapıların mevcudiyeti gibi nedenlerle İkitelli'nin şehirleşme anlamında uzun bir süre daha dikkatleri üzerine çekeceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, İkitelli, Şehirleşme, Şehirselleşme, Yerleşme coğrafyası.

* Bu makale, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında yürüttüğü " "Şehirselleşmenin Coğrafi Açısından İncelenmesi: Fikirtepe (Kadıköy) ve İkitelli (Başakşehir)" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

^a Doktora Öğr., Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya, h.akyuz_92@outlook.com

^b Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya, maceylan@marmara.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 31.07.2023, Makale Kabul Tarihi: 20.10.2023

A RESEARCH IN THE POINT OF URBAN GEOGRAPHY: THE ESTABLISHMENT, DEVELOPMENT AND TRANSFORMATION OF THE SETTLEMENT IN İKİTELLİ İSTANBUL

Abstract

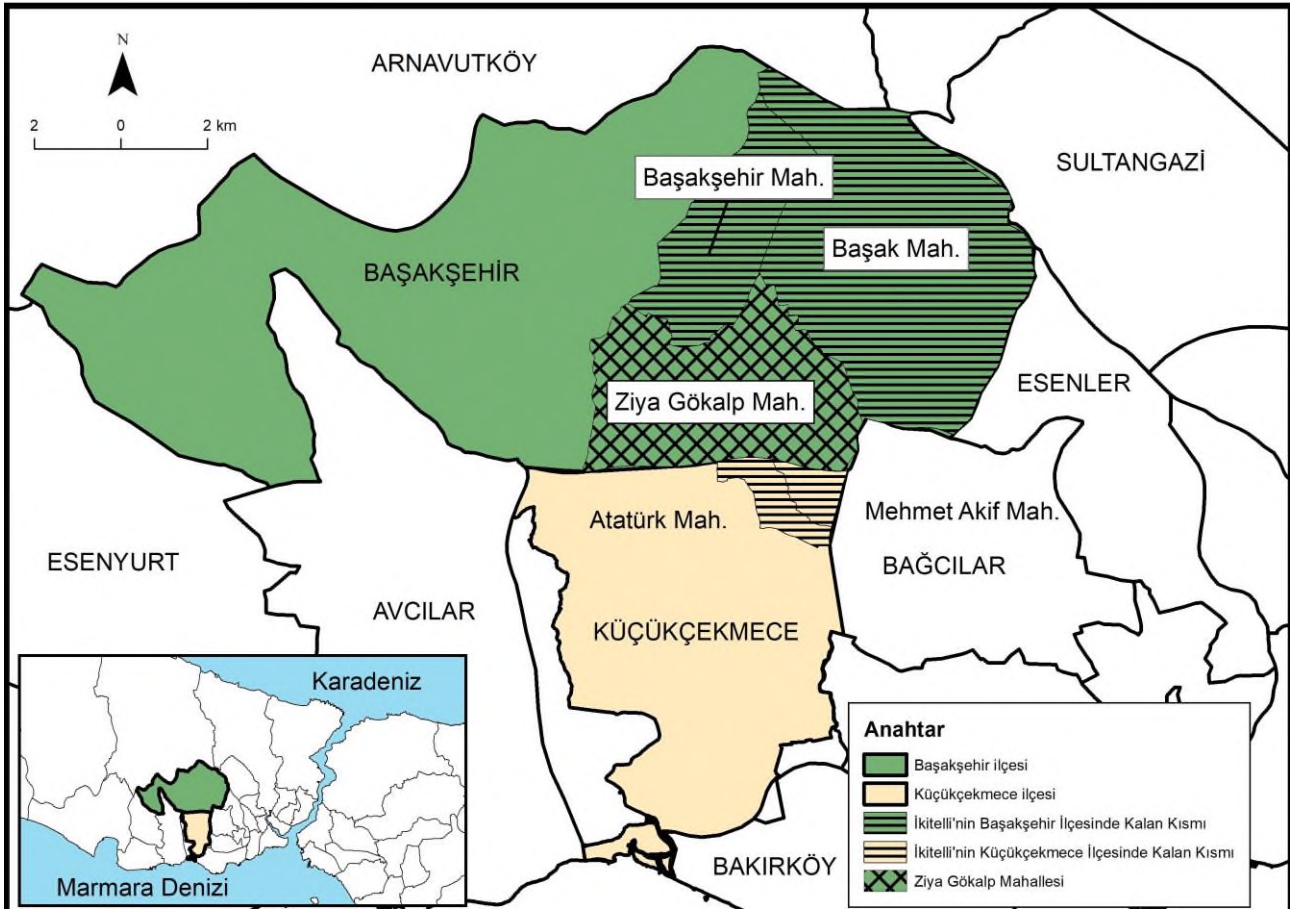
The aim of the article is to research the establishment, development, and urban renewal of the settlement in İkitelli as a whole. While working on the article, exhaustive literature research and fieldwork related to the subject and study area were made. The reports were obtained from the Republic of Türkiye Ministry of Environment, Urbanization and Climate Change, Istanbul Metropolitan Municipality, Başakşehir Municipality and Küçükçekmece Municipality. Subsequently, Ottoman archive documents were examined in digital media and old documents related to İkitelli were compiled. In addition, satellite recording, aerial photographs and maps were also used. Thus, the establishment of the settlement and its horizontal development in the process were revealed in line with the available data and from a spatial perspective. İkitelli, which was a rural settlement in the Ottoman Empire and the first period of the Republic of Türkiye, grew until the 1970s, with the external migration from countries such as Bulgaria, Greece, Yugoslavia, and Kazakhstan; from this date on it has expanded with internal migrations from the Black Sea region, Eastern and Southeastern Anatolia. Especially after the 1990s, it started to experience some infrastructure problems as a result of the increase in immigration density gained by the establishment of industrial installation and commercial centers nearby. Existing buildings have completed their life in terms of both their physical content and function. In addition, new housing areas has been needed to meet the necessities of the increasing population. Due to such reasons, urban transformation studies performed and have been carried out in various areas in İkitelli. While the completed work is at Ayazma and Tepeüstü locations, the ongoing work is located at Köyiçi. It is thought that İkitelli will attract attention for a long time in terms of urbanization due to the existence of empty lands and the existence of buildings that have completed their life and lost their function.

Keywords: İstanbul, İkitelli, Urbanization, Urban renewal, Settlement geography.

Giriş

İkitelli, İstanbul'un Avrupa Yakasında yer alan Başakşehir ilçesine bağlı eski bir semttir. Esasen ikisi Küçükçekmece ilçesine, üçü ise Başakşehir ilçesine bağlı toplam 5 mahalleyi kapsayan bu semtin merkezi Ziya Gökalp Mahallesi'dir (Harita 1). Bu nedenle çalışmada İkitelli'den söz edilirken aksi belirtilmediği taktirde idari açıdan Ziya Gökalp Mahallesi'nden bahsedilmiştir. 28° 47' 11" doğu meridyeni ile 41° 04' 28" kuzey paralelinde konumlanan çalışma sahası, topografya bakımından plato özelliğinde olup yükselti değeri güneyden kuzeye doğru artmaktadır. Nitekim güneyde 65 m civarında olan yükselti kuzeyde 130 m'yi bulmaktadır.

Harita 1. İkitelli Lokasyon Haritası

Kuruluş tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte bölgeye ilk yerleşimin İstanbul'un fethi sırasında gerçekleşmiş olması muhtemeldir. Bu görüşün en önemli delili İkitelli'nin nüvesi olan ve bugün İkitelli Köyiçi olarak adlandırılan yerde bulunan Abdullah Paşa'nın türbesidir (Fotoğraf 1). Mezar taşında yer alan bilgiye göre Abdullah Paşa Horasanlı olup Fatih Sultan Mehmet ile İstanbul'un fethine giderken şehit olmuş ve İkitelli mevkiine defnedilmiştir. Yerleşmenin tarihi nüvesi dikkate alındığında bundan sonra zamanla türbenin etrafında bir yerleşmenin gelişmesi muhtemel görünmektedir. Nitekim İkitelli ile ilgili arşiv belgeleri 15. yüzyıla kadar gitmektedir¹. Diğer yandan Abdullah Paşa'nın türbesinin yanında Bizans döneminden kalma bir sütun ayağına rastlanılması da civarda daha eski bir yerleşmenin olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir (Fotoğraf 2).

¹ Başakşehir'in kuruluşunun çekirdeğini de oluşturan İkitelli köyü ile ilgili ilk tarihi kayıtlara 904/1498 tarihli Haslar kazası tapu tahrir defterinde rastlanılmaktadır (Başakşehir Belediyesi, 2023).

Fotoğraf 1. Fatih Sultan Mehmet Döneminde Yaşamış Abdullah Paşa'nın Mezarı ile Mezarda Yer Alan Bizans Dönemine Ait Olduğu Düşünülen Bir Sütun Ayağı

Toponimik açıdan incelendiğinde İkitelli isminin nereden geldiği kesin olarak bilinmemektedir. Ancak halk arasında şöyle bir rivayet bulunmaktadır. İstanbul'un fethi için hazırlanan orduda bulunan Ethem ve Abdullah Paşalar, başarılarıyla Fatih Sultan Mehmet'in övgüsünü kazanmıştır. Sultan'ın, Paşalara "ikilerim" diye hitap etmesi sonucu Abdullah Paşa'nın mezarı zamanla insanların dilek dileyerek tel bağladıkları bir ziyaretgâh halini almıştır. Bu durumun devam etmesi sonucu bölge, İkitelli adıyla anılır olmuştur (Hayır, 2009, s. 73-74; Yüksel, 1992, s. 12-13). Diğer yandan başka yerlerde de İkitelli adına rastlanılması (Örneğin Selanik vilayeti Siroz kazası İkitelli köyü, Erbaa kazası İkitelli köyü), bu konuda daha kapsamlı çalışmaları gerektirmektedir.

İdari açıdan incelendiğinde Osmanlı döneminde Haslar kazasına bağlı bir kariye olduğu bilinen İkitelli, 1980 yılında Bakırköy ilçesinin Mahmutbey bucağına bağlı bir köydü. 1983 yılında ise yerleşme Ziya Gökalp, Mehmet Akif ve Atatürk mahalleleri olmak üzere üç idari yapıya bölündü. 1987 yılında Küçükçekmece'nin ilçe olmasıyla birlikte üç mahalle de bu ilçeye bağlandı. Ziya Gökalp Mahallesi, Başakşehir'in 2008 yılında ilçe olmasıyla Küçükçekmece'den ayrılarak yeni kurulan ilçeye dâhil edildi. Başakşehir ilçesinde, İkitelli köyünün tarım arazisi üzerinde Başak ve Başakşehir adıyla iki yeni mahalle kuruldu. Böylece İkitelli köyü arazisinde ikisi Küçükçekmece, üçü Başakşehir sınırları dâhilinde toplam 5 mahalle kurulmuş oldu (Hayır, 2009, s. 74).

Türkiye İstatistik Kurumu'ndan alınan verilere göre İkitelli'de 2007 yılından bu yana nüfus (10.130) sürekli artış eğilimindedir. 2022 yılında çalışma alanında 29.461 kişi ikamet etmektedir. Bu nüfusun 16.482'si erkek, 12.979'u ise kadındır. 2022 yılındaki çocuk nüfus oranı % 24, genç nüfus oranı % 72, yaşlı nüfus oranı ise % 2'dir. Aynı yıl İkitelli'nin nüfus yoğunluğu ise 4007 kişi/km²'dir. Erkek nüfus oranının (% 56) kadın nüfus (% 44) oranından belirgin yüksekliğini, çalışma çağında daha fazla erkek nüfusun göçle geldiği şeklinde yorumlamak mümkündür. Zaten genç nüfus oranı da (% 72) oldukça yüksek düzeydedir.

Ulaşım açısından İkitelli'nin kadim ve stratejik yollara sahip olduğu söylenebilir. Zira Bizans'ı Avrupa'ya bağlayan "Via Egnatia" İkitelli civarından geçmekteydi. Bu nedenle Hun, Avar, Bulgar,

Peçenek ve Haçlıların İstanbul’a yaptığı akınlarda bu güzergâh kullanılmıştır. Keza Osmanlı sultanı II. Mehmet döneminde ordu, devrin başşehri Edirne’den İstanbul’a giderken yine İkitelli güzergâhını kullanmaktaydı (Gündoğdu & Önal, 2021, s. XVIII-XXI). Günümüzde de bu önem devam etmektedir. Nitekim Portekiz’den başlayıp İran’da sonlanan E-80 Karayolu İkitelli’nin güneyinden geçmektedir. Doğuda ise O-7 Kuzey Marmara Otoyolu bulunmaktadır. Ayrıca çalışma sahasında şehir içi ulaşımı kolaylaştıran pek çok raylı sistem ve otobüs-minibüs durağı da yer almaktadır.

İkitelli’de Avrupa’nın en büyük organize sanayi bölgelerinden biri olan İkitelli OSB yer almaktadır. Yaklaşık 210.000 kişinin istihdam edildiği OSB’de 25.000 yakın işyeri bulunmaktadır. Bahsi geçen bu alanda daha çok deri mamulleri, oto tamiri, makine ve yedek parça ürünleri imal edilmektedir. Ticari açıdan İkitelli’de yer alan mobilyacılar çarşısı MASKO ile komşu ilçesi Bağcılar’da yer alan İSTOÇ önemli merkezlerdir. İkitelli ve yakın çevresinde Şamlar Tabiat Parkı, Sazlıdere Barajı, Yarımburgaz Mağarası gibi doğa turizm alanları; Azadlu Baruthanesi, Şamlar Bendi gibi tarihi turizm alanları, Çam ve Sakura Şehir Hastanesi gibi önemli sağlık turizmi ve Olimpiyat Stadı ile Başakşehir Fatih Terim Stadyumu gibi spor turizmi tesisleri bulunmaktadır.

A. AMAÇ, MALZEME VE YÖNTEM

Şehirler varlıklarını devam ettirebilmek adına sürekli bir değişim ve dönüşüm içerisindeyler. Özellikle son zamanlarda şehirlerdeki yapı varlığının eskimesi ve işlevini yitirmesi gibi nedenlerle değişim ve dönüşüm hareketi daha hızlı yaşanmaktadır. Örneğin bu alanlardan biri de İkitelli’dir. İkitelli İstanbul’un merkezi semtlerine kıyasla daha geç şehirleşmiş hatta şehirleşmeye yeni başlamış bir alandır. Nitekim İkitelli’de yakın zamana kadar boş aralarda hayvanların otlatıldığı ve halkın kendi ihtiyaçlarını giderebileceği ölçüde zirai faaliyette bulunduğu bilinmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde İstanbul’a yakınlığı ve yerleşime açılmamış arazi varlığı sebebiyle İkitelli şehirleşme açısından büyük bir kıymete haizdir. Bundan dolayı da çalışmada İkitelli’de yerleşmenin kuruluş, gelişim ve dönüşüm süreçlerini incelemek amaçlanmıştır.

Bu çalışma hazırlanırken konuyla ve çalışma alanıyla ilgili daha önce yazılan makale, tez ve kitaplardan faydalanılmıştır. Ayrıca Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı’ndan şehirselle dönüşüm çalışmaları, İstanbul Büyükşehir, Başakşehir ve Küçükçekmece belediyelerinden imar planları ve raporları temin edilmiştir. Akabinde dijital ortamda Osmanlı arşiv belgeleri incelenmiş ve İkitelli ile ilgili eski belgelerde yer alan bilgiler derlenmiştir. Sonrasında eski haritalar, hava fotoğrafları ve uydu görüntüleri tespit edilmiştir. Çalışmada yöntem olarak alanyazın incelemesi ve arazi gözlemi tercih edilmiştir.

B. BULGULAR

1. İkitelli’de Yerleşmenin Kuruluşu ve Gelişimi

İkitelli ve çevresinde bilinen en eski yerleşme alanı Yarımburgaz Mağarası’dır. Yarımburgaz Mağarası; İkitelli’nin kuşucuşu 3,5 km batısında, Küçükçekmece Gölü’nün 1,5 km kuzeyinde, Sazlıdere’nin hemen doğu yamacında yer almaktadır. Eosen yaşlı kalkerlerin yeraltı suyu tarafından çözülmesi sonucu oluşan mağaranın kesin olmamakla beraber günümüzden 600.000 yıl öncesine ait izler

barındırdığı düşünülmektedir (Özdoğan, 1990, s. 179). Mağaranın önemi, ilk olarak bulunduğu coğrafi konumdan kaynaklanmaktadır. Mağara, Akdeniz'den Karadeniz'e ulaşan ve oradan Tuna vasıtası ile Avrupa'nın içlerine kadar sokulan bir su güzergâhının kilit noktasında yer almaktadır. Ayrıca İstanbul Boğazı'na yakın bir konumda, korunaklı bir gölün kenarında olması ve Asya ile Avrupa arasında zorunlu geçiş güzergâhlarından biri olması gibi nedenlerle; göç, istila, kültürel etkileşim gibi uzak coğrafi bölgeleri ilgilendiren meseleleri aydınlatması bakımından Yarımburgaz Mağarası önem arz etmektedir (Özdoğan & Koyunlu, 1986, s. 13). Yarımburgaz Mağarası gibi İkitelli de konum ve ulaşım bakımından oldukça elverişli özelliklere sahiptir. Bu sebeple yerleşme oldukça eski zamanlardan beri varlığını sürdürmüştür. Yerleşmenin gelişimi Bizans, Osmanlı ve Cumhuriyet olmak üzere üç döneme ayrılarak incelenmiştir.

1.1. Bizans Dönemi

Bizans döneminde İkitelli ve civarındaki en yakın yerleşme bugün Küçükçekmece ilçesinin Fatih Mahallesi'nde yer alan Rhegion (Regium) kasabasıdır. Hakkında etraflıca bilginin olmadığı bu kasaba ile ilgili elde edilen bilgiler, birbirinden kopuk parçalar halindedir. Bugünkü Küçükçekmece Gölü'nün yanında yer alan Rhegion'un bu dönemde bir liman kasabası olduğu bilinmektedir. Ulaşımın gölün üzerinde kâgir bir kemer üzerine inşa edilmiş ahşap bir köprü ile sağlandığı bu yerleşim yerinin dışında Aziz Theodoros adına bir kilise inşa ettirilmiştir. Bu kilisenin Yarımburgaz Mağarası'nda yer alan kilise olduğu tahmin edilmektedir (Eyice, 1978, ss. 62-66). Keza yakın zamanda mağaranın 4 km batısında kayalıkların içine oyulmuş mezarlıklar da bulunmuştur. Bilinen başka bir durum da kasabanın zaman zaman depremlerle yıkılıp tekrar imar edildiğidir. Nitekim 557-558 yıllarında meydana gelen deprem esnasında Rhegion'un epeyce zarar gördüğü bilinmektedir (Eyice, 1978, s. 63). Ayrıca civarda Bizans dönemine ait kalıntılara sıklıkla rastlanmaktadır. Bunlardan biri İkitelli'de Abdullah Paşa Türbesi'nde bulunan bir sütun ayağıdır. Bu kalıntının orada bulunan bir yapıya mı ait olduğu yoksa dışarıdan mı oraya getirildiği bilinmemektedir (Yüksel, 1992, s. 12).

1.2. Osmanlı Dönemi

İkitelli'nin, İstanbul'un fethinden sonra kurulduğu düşünülmektedir. Bu görüşün temeli, İkitelli'de yer alan bir mezar taşına dayanmaktadır. Ni'mel ceyş Abdullah Efendi adına hazırlanan bu mezar taşında "ni'mel ceyş" ifadesi defnolunan zatın kimliği ve vefat tarihi ile ilgili önemli bilgiler arz etmektedir. Nitekim; Arapçada "mutlu/güzel asker" anlamına gelen bu ifade, Hz. Muhammed (sav)'in İstanbul'un fethiyle ilgili söylediği hadis-i şerife atfen fetih ordusunda yer alan askerler için kullanılan bir ibaredir. Fetih ordusunun Edirne'den yola çıkarak İstanbul'a İkitelli üzerinden geldiği de bilinmektedir. Bu durumda İkitelli köyünün İstanbul'un fethinden hemen sonra kurulduğu söylenebilir (Gündoğdu & Önal, 2021, s. XIX-XXI).

Osmanlı kayıtlarında İkitelli adı ilk kez 904/1498 tarihli Haslar kazası tapu tahrir defterinde geçmektedir. Haslar kazasına bağlı olan İkitelli köyünün tamamı Müslüman nüfustan oluşmaktaydı. Köyde 65 hane bulunmakta ve bu hanelerden koyun, bağ-bahçe, su değirmeni, yel değirmeni, arı kovanı, evlenme vergisi, ot vergisi, çayır ve mezralardan elde edilen vergiler sebebiyle toplanan para 976 akçedir. Üretilen zirai ürünler buğday, hayvan yemi, arpa, kapluca ve burçaktır. Ayrıca arşivlerde hayvancılıkla

ilgili yer alan belgelerin sayısına bakıldığında İkitelli’de hayvancılığın da önemli bir gelir kaynağı olduğu anlaşılmaktadır (Gündoğdu & Önal, 2021, s. XXI).

1530 yılına ait tapu defterinde yer alan bilgilere bakıldığında, İkitelli köyünde 38’i erkek, 27’si kadın olmak üzere toplam 65 kişi ikamet etmekteydi (Gündoğdu & Önal, 2021, s. 5). Ancak 19. asra gelindiğinde çiftliklerde günlük işçi çalıştırılmasıyla köyde gayrimüslim nüfus da yaşamaya başladığı görülür (Başakşehir Belediyesi, t.y.). Nitekim 10 Haziran 1831 yılında İkitelli’de yapılan sayım sonucu nüfus şu şekildedir: Köyde toplam 22 Sünni Müslüman erkek vardır. Bir o kadar da kadın nüfusu olduğu düşünüldüğünde 1830’lu yıllarda İkitelli’de nüfusun 40 civarı olduğu söylenebilir. 22 kişiden 8’inin erkek evladı mevcuttur. 8 kişiden 3’nün ikişer, 5 kişinin ise birer erkek evladı vardır. Bahsi geçen tarihte köyde, 10 yaş ve altı 9 erkek çocuk, 10-41 yaş arası 7 erkek, 41-66 yaş arası ise 6 erkek bulunmaktadır. Köylülerin mesleklerine bakıldığında 7 kişinin rençber, 5 kişinin ise çiftçi olduğu görülür (Gündoğdu & Önal, 2021, s. 9).

9 Ocak 1845 tarihli sayım defterine göre İkitelli köyünde ikamet eden gayrimüslim nüfus ise 16 erkekten oluşmaktadır. Belgeden anlaşıldığı kadarıyla bahsi geçen gayrimüslim nüfus İkitelli’ye dışarıdan gelmiştir. Gayrimüslimlerin memleketleri şu şekildedir: Topkapı, Filibe, Selanik, Babadağı, İzladı, Kalkandelen, Kumanova, Selvi, Taviniçe ve Timovi. Burada dikkat çeken husus Topkapı’dan gelen iki kişi dışında gayrimüslim nüfusun tamamının Balkanlar’dan geldiğidir. Nüfus yaş bakımından incelendiğinde; 30 yaş ve altı 8 kişi vardır. Kalan 8 kişi arasında en yaşlıları 50 yaşındadır. İkitelli’ye gelen gayrimüslim nüfusun 10’u köyde yaşama olarak çalışmaktadır. 2 kişi rençber, 1 kişi şoför, 1 kişi buzakçı, 1 kişi ise kiraççıdır (Gündoğdu & Önal, 2021, s. 11).

Osmanlı’nın son dönemlerinde hazırlanan haritalar yerleşme tarihi açısından önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Zira 1914-1915 yılları arasında Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Matbaası tarafından basılan 1/25.000 ölçekli; Küçükköy, İkitelli ve Mahmudiye köyü civarlarını gösteren harita incelendiğinde, güneyde İkitelli’den 2650 m uzaklıkta ve Menekşe Deresi’nin doğusunda, Menekşe Çiftliği’nin yer aldığı görülmektedir (Harita 2). Onun 900 m kuzeyinde, dere üzerinde Menekşe Köprüsü ve köprüünün yakınında ise bir çeşme bulunmaktadır. Menekşe Çeşmesi’nin 1400 m batısındaki Hasandere üzerinde ise Hasanoglu Köprüsü mevcuttur. Daha kuzeye, İkitelli civarına gelindiğinde, köyün hemen kuzeydoğusunda Evliya Baba adı verilen bir yer olduğu görülmektedir. Köyün hemen kuzeyinde ise Harmanak Çeşmesi vardır. Daha batıda ise kireç ocakları mevcuttur. Kuzeye gidildiğinde İmam Çeşmesi’ne rastlanmaktadır.

Haritada İkitelli ve yakın çevresi genel olarak değerlendirildiğinde, her bir coğrafi birimin (dere, tepe, bayır, taş, boğaz vb.) bir ismi olduğu ayırt edilmektedir. Keza önemli görülen tepe ve noktaların yükselti değerleriyle de oldukça sık karşılaşılmaktadır. Haritada dikkati çeken bir diğer nokta ise gerek daimî ve geçici kollarıyla gerekse ana yatağıyla oldukça sık bir ağa sahip olan akarsuların hemen hemen her bir kolu için ayrı bir ismin bulunması ve bu kolları aşmak için birçok yere köprü yapılmasıdır. Çeşmeler de bu su ağının vazgeçilmez yapılarından biridir. Menekşe çiftliği, Küçük Halkalı çiftliği gibi çiftlikler İkitelli’nin güneyinde yer almaktadır. Küçükkartal Tepe’nin hemen doğusunda İkitelli Merası, güneyinde Taşlı Tarla, köyün güneybatısında ise mera ve tarla adında tarım ve hayvancılıkla ilgili alanlar

mevcuttur. Buna ilaveten İkitelli ile ilgili Osmanlı dönemi Devlet Arşivleri incelendiğinde hayvancılıkla ilgili pek çok belge olduğu görülmektedir. Bu da Osmanlı döneminde İkitelli’de ziraat ve hayvancılığın önemli bir iktisadi faaliyet olduğunu kanıtlamaktadır.

Harita 2. Kağıthane, Makriköy, Küçükköy, İspartakule Arasındaki Bölgeyi Gösteren 1/25.000 Ölçekli H. 1333 (M.1914-1915) Yılında Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Matbaası’nda Tab Olunan Haritada İkitelli Civarı

Kaynak: Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), HRT.h..891.

1.3. Cumhuriyet Dönemi

Cumhuriyetin ilk yıllarında İkitelli’nin durumuyla ilgili bilgiler oldukça sınırlıdır. Bununla birlikte 1935-1990 yılları arasında Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE)’nin sayım verileri ve 2006 sonrası Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi’nin sonuçları mevcuttur (Tablo 1). Bu veriler itibariyle 1935 yılından 1975 yılına kadar İkitelli’nin nüfusu 450 civarındadır. Yerleşmede ilk büyük nüfus artışı 1975 yılında görülür. Aradan geçen 5 yıl içerisinde nüfus dört kat artmıştır. Bu artışın nedeni İkitelli’ye sanayinin yavaş yavaş kurulmaya başlaması ile birlikte bölgeye gelen göçtür. 1975-1980 yılları arasında nüfus üçe katlanmış ve yerleşme alanı genişlemiştir. Nitekim idari açıdan Bakırköy ilçesine bağlı olan İkitelli 1983 yılında Ziya Gökalp, Atatürk ve Mehmet Akif olmak üzere üç mahalleye bölünmüştür.

1980’li yılların başında Haliç ve Kâğıthane civarında bulunan sanayi tesislerinin şehrin dışına taşınması gündeme gelir ve İkitelli köyünün çevresi bu iş için kararlaştırılır. Yavaş yavaş başlayan taşınma işlemi ve 1980-1985 yılları arasında sanayileşmenin etkisiyle nüfus iki buçuk kat artmıştır. 1985-

1990 yılları arasında nüfus artışı hızla devam etmiş, 1987 yılında 3392 sayılı kanunun yürürlüğe girmesiyle Küçükçekmece, Bakırköy ilçesinden ayrılarak müstakil bir ilçe yapılmış ve İkitelli Küçükçekmece’de kalmıştır. 2000 yılına gelindiğinde nüfusta bir miktar düşüş görülür. Bunun nedeni nüfus sayım/tespit yönteminin değişmesi ile açıklanabilir. Öte yandan 2007 yılında nüfus bir anda 32.000’den 10.000’e düşmüştür. Akabinde peyderpey artışlar devam etmiştir.

İkitelli ve çevresinde 1975 yılından sonra köyden şehre, tarım ve hayvancılıktan sanayi, ticaret ve hizmetler fonksiyonuna doğru hızlı bir geçiş ve dönüşüm süreci yaşanmıştır. Gerçekten Harita Genel Müdürlüğü tarafından 1974 yılında basılan 1/100.000 ölçekli haritada (F21 – c1), İkitelli civarında okul, su deposu ve bir mandıra görülür. Yerleşme, E-80 Otoyolunu kuzey-güney yönde kesen bugünkü İkitelli Caddesi ve Hürriyet Bulvarı’nın batısında yer almaktadır. Haritada tek tek çiftlik isimlerinin belirtilmesi, İkitelli ve çevresinde kırsal yapıyı yansıtan bir özellik olarak dikkati çekmektedir.

Tablo 1. İkitelli’de Nüfusun Yıllar İtibariyle Gelişimi

Sayım Yılları	Toplam Nüfus	Sayım Yılları	Toplam Nüfus
1935	488	1985	17.811
1940	471	1990	39.577
1950	402	2000	32.552
1955	491	2007	10.130
1960	472	2010	16.106
1965	445	2015	19.675
1970	474	2020	27.399
1975	1.908	2022	29.461
1980	6.242		

Kaynak: DİE Genel Nüfus Sayımı Sonuçları ve TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi.

1970’li yıllarda ekonomik sebeplerle Erzurum, Tokat, Ordu, Giresun gibi Karadeniz ve Doğu illerinden göç alan İkitelli; 1990’lardan sonra güvenlik sorunları nedeniyle Ağrı, Mardin, Muş, Bingöl, Siirt, Kars gibi Doğu ve Güneydoğu illerinden göç almıştır (Uzun Baysal, 2010, s. 160-162). Göç eden insanların İkitelli’yi tercih etmelerindeki en büyük etken ise uygun fiyatta konut bulabilmeleridir. Bunun dışında; çoğunlukla kırsal alandan gelen nüfusun şehir merkezinden uzakta yer alan İkitelli’de memleketlerinde yaşadıkları gündelik hayatlarını devam ettirebilmeleri, bölgenin iş merkezlerine yakın oluşu, hemşerilik ve akrabalık ilişkileri sebebiyle bir arada bulunma isteği gibi nedenler de İkitelli’yi cazip kılmıştır. 1980’li yıllarda TEM ve bağlantı yollarının yapılmasıyla civardaki sanayi kuruluşlarının sayısında bir artış yaşanmıştır. 1985-1990 yıllarında, önceleri tarihi yarımada içinde yer alan basın kuruluşlarının İkitelli civarında toplanmasıyla ve 1990’larda İkitelli’nin hemen doğusunda bir organize sanayi bölgesinin kurulmasıyla, bölgede nüfus ve konut sayısı bakımından bir patlama yaşanmıştır.

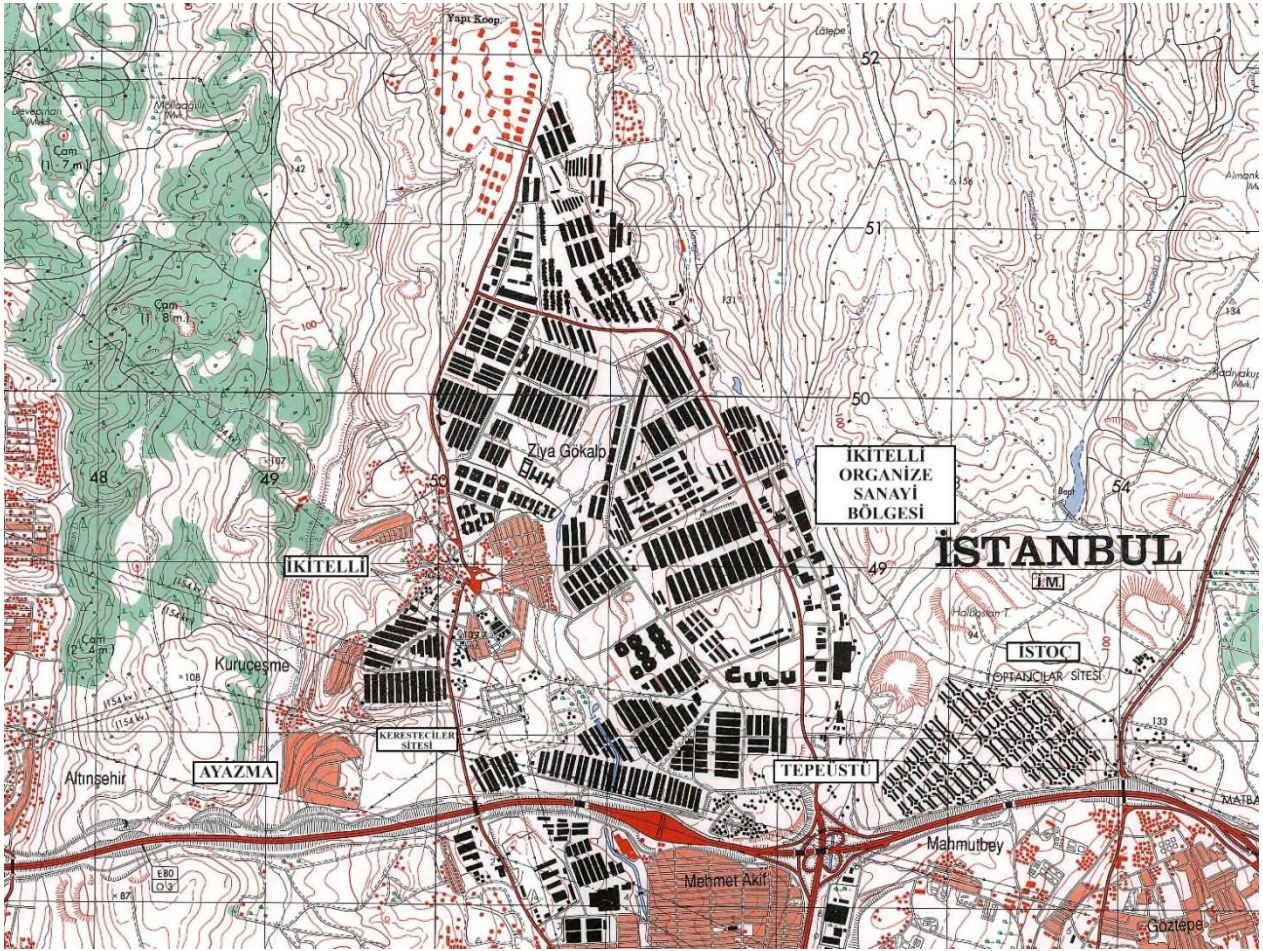
Hazırlanmış olduğu yüksek lisans tezinde İkitelli’deki yerleşmenin durumunu detaylı bir biçimde ele alan Yüksel’e göre, “1990’lı yılların başında mahallenin merkezinde yer alan ahırlar ve evlerin arka bahçesinde yapılan zirai faaliyetler nedeniyle yerleşmede bir köy ortamı hâkimdir. İkitelli’ye gelen göçmenler bu eski yerleşim alanında ikamet etmemekte, İkitelli’de yer alan beş tepenin (Hamamdere, Şahintepesi, Kasapçeşme, Kartaltepe, Ayazma) etrafına kümelenmektedir. İlk zamanlar bu beş tepeden ilk dördünde gecekondular hâkim iken 1985 yılında çıkan yasa ile gecekondular sahiplerine tapu

verilmiştir. Ayazma ise daha ziyade 1985 sonrasında oluşan bir gecekondu bölgesidir. Bu nedenle bölgedekiler 85 affından faydalanamamıştır. 1985-1992 yılları arasında Ayazma'da 70-80 kadar gecekondu bulunmaktadır. Buraya göç eden insanların % 80'i Karşılılardır. Geri kalanını ise Sivashlılar, Tuncelililer, Erzurumlular ve Tokatlılar oluşturmaktadır. Bölgeye göç edenler daha ziyade Bakırköy, Sefaköy, Zeytinburnu, Kazlıçeşme gibi yakın yerlerdeki fabrika ve atölyelerde çalışmaktadır" (Yüksel, 1992, s. 18-19).

Sözü edilen dönemde, esas geçim kaynağı ziraat olan İkitelli'de ilk kuruluşundan 1992 yılına kadar arpa ve yulaf ekimi yapılmaktadır. Hayvancılık ikinci plandadır. Ancak arazilerin miras yoluyla parçalanması sonucu hayvancılığa talep artmıştır. 1987 yılında otlak alanlarında sanayi faaliyetlerine başlanması neticesinde halk besi hayvancılığına yönelmiştir. 1992 yılında İkitelli'de 3 bin adet büyükbaş ve 2 bin adet küçükbaş hayvan bulunmaktaydı. Bu hayvanlardan günlük ortalama 10-15 ton süt elde edilmekte ve yakın çevredeki ilçelerin süt ihtiyacı karşılanmaktaydı. Ancak Küçükçekmece Belediyesi'nin sanayileşme nedeniyle bölgedeki hayvancılık faaliyetini sonlandırmaya yönelik mecliste aldığı karar neticesinde ticari anlamda hayvancılık tamamen bitmiştir. Belediye 1985 yılından sonra İkitelli OSB için halkın arazilerini istimlak etmeye başlamıştır. Bu durumun neticesinde arazi fiyatları ciddi manada yükselmiştir. Öyle ki 1987 yılında İkitelli'de arazilerin m² başına birim fiyatı 1000 TL iken 1989 yılında 3000 TL'ye yükselmiştir. Arsa ve arazilerini satan halk İkitelli'yi terk ederek Bakırköy, Bahçelievler, Halkalı gibi yakın yerlere taşınmıştır (Yüksel, 1992, s. 20-21, 23).

İkitelli 1990'lı yıllarda pek çok altyapı hizmetinden mahrum vaziyetteydi. Nitekim bölgeye ilk asfalt yol 1987 yılında yapılmıştır. Bundan iki yıl sonra şehir içi ulaşım amacıyla mahalleye bir otobüs tahsis edilmiştir. Böylece İkitelli halkı ile çevre arasında ulaşım artmıştır. Aynı dönemde yerleşmede bir ilkökul ve ortaokul mevcuttur. İçme suyu 1991 yılında getirilmiş, kanalizasyon sistemi de 1992 yılında tamamlanmıştır. 1992 yılında İkitelli'de postane ve karakol gibi temel kurumlar henüz yoktu (Yüksel, 1992, s. 21/23).

Harita Genel Müdürlüğü tarafından 1997 yılında basılan 1/25.000 ölçekli harita (F21-c4) incelendiğinde, İkitelli'nin hemen doğusunda oldukça büyük bir sanayi sitesinin kurulduğu dikkati çekmektedir (Harita 3). Sanayi sitesinin doğusunda konut alanları bulunmazken güneyi tamamen konut alanları ile kaplanmıştır. Haritada İkitelli adı işaretlenmemiş; bunun yerine yerleşim yerinin üstünde bugünkü mahallenin ismi olan Ziya Gökalp yazılmıştır. Haritada İkitelli'nin batısında, bugünkü Olimpiyat Stadı'nın olduğu kesimden Altınşehir'e kadar olan sahaların da yer yer çam ormanı ile kaplı olduğu görülür. Orman alanları Cumhuriyet döneminde ağaçlandırma çalışmalarıyla tesis edilmiştir. Dolayısıyla ile bu dönemde İkitelli'de arazi kullanımında önemli değişimler meydana gelmiştir. Esasen bu değişim sonraki yıllarda da devam etmiş; kır nitelikli arazi kullanımından şehir nitelikli arazi kullanımına geçilmiştir.

Harita 3. İkitelli ve Çevresinde Yerleşmenin Genel Görünümü (1997 Yılı)

Kaynak: Harita Genel Müdürlüğü Kısmen Değiştirilerek.

İkitelli ve çevresinde 1970'lere kadar Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya ve Kazakistan gibi ülkelerden gelen dış göçler; bu tarihten sonra ise Karadeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan gelen iç göçler nedeniyle plansız büyüme devam etmiştir. Bunun sonucunda İkitelli'de yer alan Ayazma Toplu Konut Alanı 23.12.2008 tarihinde 2912 sayılı Başbakanlık oluru ile Gecekondu Önleme Bölgesi ilan edilmiştir. Akabinde ise 5747 sayılı kanun ile Başakşehir ilçesi kurulmuş ve o zamana kadar Küçükçekmece ilçesine bağlı olan İkitelli (Ziya Gökalp Mahallesi) yeni kurulan Başakşehir ilçesine bağlanmıştır. Bu idari değişimle birlikte alan, 30.03.2011 tarihinde onaylanan 1/1000 ölçekli Başakşehir Ayazma Bölgesi Gecekondu Dönüşüm ve Kentsel Yenileme Alanı Uygulama İmar Planı içinde yer almıştır. İkitelli'de yer alan bir diğer şehrsel dönüşüm alanı İkitelli Köyiçi mevkiinde yer alan ve Hürriyet Bulvarı'nın doğusunda bulunan 41 ha alandır. Belirtilen saha 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanununun 2nci maddesine göre 16.03.2015 tarihli Bakanlar Kurulu Kararıyla Riskli Alan ilan edilmiştir.

1.4. İkitelli’de Yerleşmenin Yatay Gelişim Özellikleri

İkitelli’de yerleşmenin yatay gelişimi incelenirken İBB’nin İstanbul’a ait ortofoto (1970, 1982 ve 2006 yılları) görüntüleri, 2011 yılı uydu görüntüsü ve Google Earth Pro programından yararlanılmıştır. İkitelli’de yerleşim (konut) alanları oldukça parçalı bir yapıya sahiptir. Bölgedeki en eski yerleşim alanı bugün Köyiçi olarak adlandırılan ve İkitelli OSB’nin hemen batısında konumlanan yerdir (Fotoğraf 3). İkinci yerleşim alanı OSB ile Olimpiyat Stadı arasında kalan Ayazma bölgesidir. Son yerleşim alanı ise Ziya Gökalp Mahallesi’nin güneydoğu kısmında yer alan Tepeüstü mevkiidir. Bu yerleşim alanlarından Ayazma ve Tepeüstü birer gecekondular yerleşmesi olup şehrsel dönüşüm neticesinde yenilenen alanlardır. Köyiçi’nde ise 1. Etap olarak adlandırılan 3,2 ha kadar bir bölüm 26.12.2022 tarihinde Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından riskli alan ilan edilmiştir.

İBB’nin hava fotoğrafları incelendiğinde, en eski görüntünün 1970 yılına ait olduğu tespit edilmektedir (Fotoğraf 4). Bu ortofotoda; Ziya Gökalp Mahallesi sınırları içerisinde Karagöz Deresi ile Ayamama Deresi’nin tam ortasında İkitelli köyü yer almaktadır. Bu köy, çalışma alanındaki tek yerleşim yeri olup etrafında tarlalar bulunmaktadır. 1982 yılında yerleşmenin çevreye doğru genişlediği, kuzeyde, bugünkü Hürriyet Bulvarı’nın doğusuna doğru bir yayılım gösterdiği, köy merkezinden çevreye doğru yeni yolların yapıldığı ve tarlaların daha geniş alanlara yayıldığı fark edilmektedir.

2006 yılında ise alanın neredeyse tamamen binalarla dolduğu görülmektedir. Elbette ki aradan geçen 24 yıl içerisinde bölgede birçok değişiklik olmuştur. Nitekim doğuda, 1985 yılında inşaatına başlanılan İkitelli OSB kurulmuş; batıda ise 2002 yılında Olimpiyat Stadı inşa edilmiştir. Stadın kuzeyinde İSKİ Su Arıtma Tesisi kurulmuş, Köyiçi’ndeki yerleşme büyümüş ve özellikle OSB’ye doğru gelişim göstermiştir. Doğuda sonradan gelişen bu yerleşim alanının batıdakine kıyasla daha planlı olduğu söylenebilir.

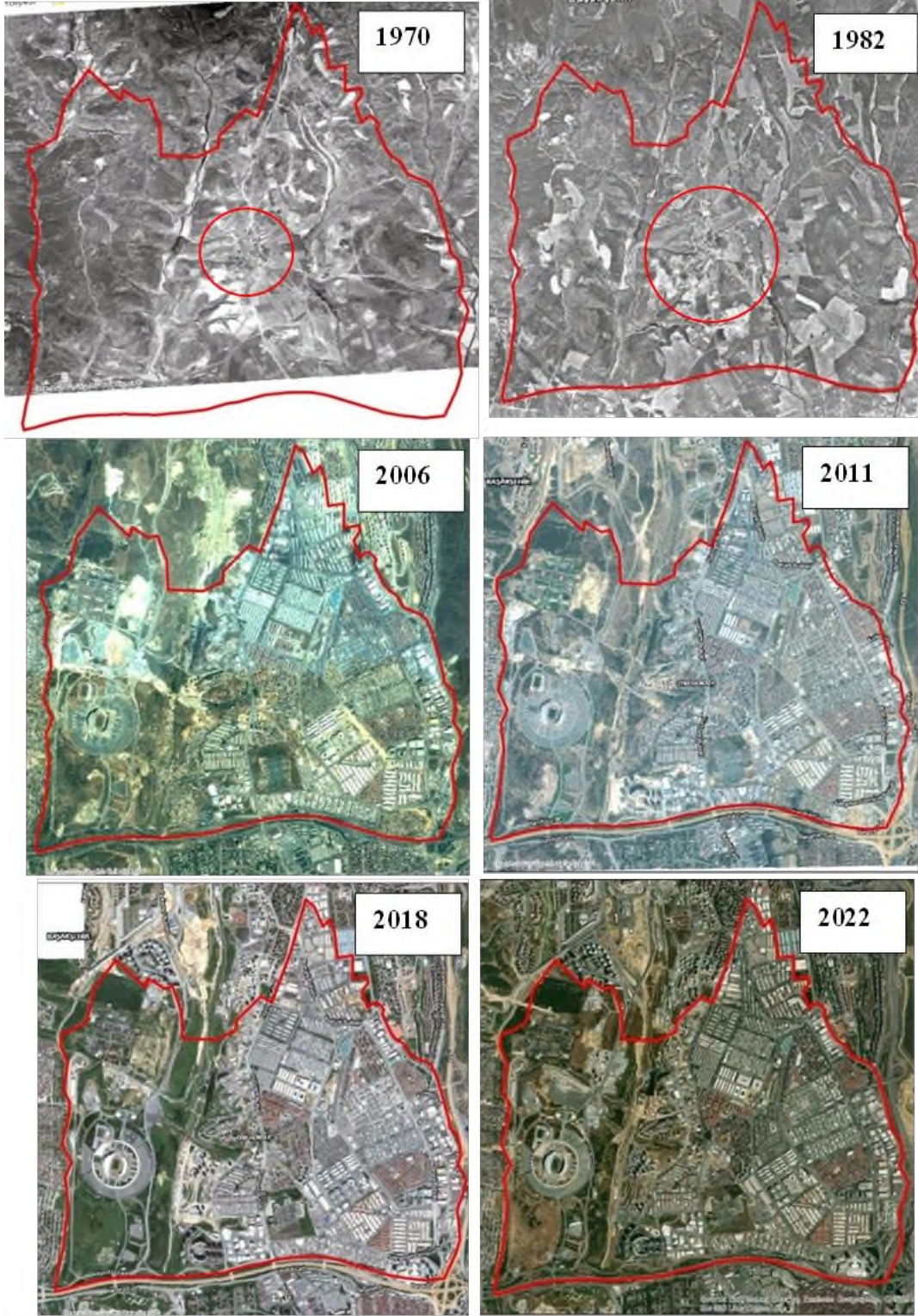
Ayrıca yine bu süreçte tarlaların tamamı ortadan kalkmış, Ayazma ve Tepeüstü mevkiilerinde gecekondular görülmeye başlanmıştır. 2011 yılına gelindiğinde alandaki tüm gecekonduların yıkıldığı ve Ayazma’nın güney kesiminde yeni bir yerleşim alanı tesis edildiği görülmektedir. Son olarak 2022 yılına ait uydu görüntüsü incelendiğinde, Tepeüstü’nde inşaatın tamamlandığı ve Ayazma’da ise yeni konutların yapıldığı ayırt edilmektedir.

Fotoğraf 3. İkitelli'deki Yerleşim Alanlarının Mevcut Konumu (2022)

Şehrsel dönüşüm öncesinde İkitelli'de yerleşim alanlarının topografya ile uyumlu olduğu görülmektedir. Özellikle Ayazma bölgesinde vadinin batısında yer alan sırtlar oldukça eğimli ve engebeli bir görünüm arz etmektedir. İnşa edilen yapılar da bu eğim ve topoğrafyaya uygun bir biçimde dağınık halde bulunmaktadır. İkitelli'de zemin açısından yerleşime uygun alanlar % 10'dan daha az eğim oranına sahip olan Köyiçi ve Ayazma mevkiinin güneyinde yer alan kesimdir. Ayazma mevkiinin vadiye bakan kısımları göllenme ve su baskını riskine sahip olan alanlar olup yerleşme açısından uygun değildir. 35 ha olan bu alanda şehrsel dönüşüm öncesinde toplam 357 adet yapı bulunmaktadır. Şehrsel dönüşüm sonrasında bu alana konut inşa edilmemiştir.

İkitelli'de yerleşimin yatay gelişiminde etkili olan coğrafi etkenler ele alındığında da birçoğunun ekonomik kaynaklı olduğu belirlenmektedir. Şüphesiz yerleşmenin gelişimindeki en büyük etken, civarda sanayi tesislerinin varlığıdır. İkinci etken, ulaşım imkânlarının gelişmiş olması; üçüncüsü ise MASKO, İSTOÇ vb. büyük ve orta ölçekli ticaret merkezlerinin yakın çevrede yer alması şeklinde ifade etmek mümkündür.

Fotoğraf 4. İkitelli'nin Ortofoto ve Uygu Görüntülerinde Yerleşmenin Yatay Gelişimi

1.5. İkitelli’de Yerleşmenin Dikey Gelişim Özellikleri

İkitelli’de yerleşim (konut) alanları kendi içinde bir bütünlük arz etmeyip birbirinden bağımsız haldedir. Bu durum şehrsel dönüşüm öncesinde yapıların dikey yöndeki gelişimine de sirayet etmiştir. Nitekim Köyiçi’nde toplam 985 adet yapı içinde en çok % 41,8 oranla (412 adet) tek katlı yapılar bulunmaktadır (Tablo 2). Onu 3 katlı yapılar ve 2-4 katlı yapılar izlemektedir (Fotoğraf 5). Köyiçi’nde en yüksek yapı 6 katlı olup toplam yapılar içindeki oranı % 1,2’dir.

Tablo 2. İkitelli Köyiçi’nde Şehrsel Dönüşüm Öncesi Binaların Kat Sayıları

Bina Kat Sayısı	Bina Sayısı (Adet)	Oranı (%)
1	412	41,8
2	160	16,2
3	182	18,4
4	160	16,2
5	59	5,9
6	12	1,2
Toplam	985	100

Kaynak: (Küçüköğlü, 2014, s. 28)

Fotoğraf 5. Şehrsel Dönüşüm Öncesi İkitelli Köyiçi Mevkii 1. Etap

Kaynak: Başakşehir Belediyesi (2023).

Ayazma’ya bakıldığında benzer bir durumla karşılaşılmaktadır. Zira burada da tek katlı yapı sayısı oldukça yüksektir (Fotoğraf 6). 1365 yapının yaklaşık % 70’i (951 adet) tek katlı, % 16,3’ü (223 adet) ise iki katlıdır (Tablo 3). Cevardaki en yüksek bina 7 katlı olup 1 adettir. Yapı kat sayılarının Ayazma’da dağılışı incelendiğinde, zaten oldukça parçalı bir görünüm arz eden bölgede yapı kat sayılarının

kuzeyden güneye doğru farklılaştığı ayırt edilmektedir. Nitekim şehirselleşme dönüştürme öncesinde kuzeyde daha yüksek katlı yapılar bulunurken güneyde daha ziyade tek katlı yapılar mevcuttur.

Tablo 3. İkitelli Ayazma’da Şehirselleşme Öncesi Binaların Kat Sayıları

Bina Kat Sayısı	Bina Sayısı (Adet)	Oranı (%)
1	951	69,6
2	223	16,3
3	98	7,1
4	62	4,5
5	23	1,6
6	7	0,5
7	1	0,0
Toplam	1365	100

Kaynak: (Küçükçekmece Belediyesi, 2007, s. 31’den aktaran Ayaz Aydın, 2017, s. 92.)

Fotoğraf 6. Şehirselleşme Öncesi Ayazma Mevkii

Kaynak: Küçükçekmece Belediyesi, (2007)’den aktaran Gervan (2013, s. 18).

Aşağıdaki tablo 4’e bakıldığında da Tepeüstü’nde yer alan 380 adet yapının 1’i hariç tamamının tek katlı olduğu dikkati çekmektedir. Dolayısıyla dikey yapılaşmaya kır ve gecekondu etkileri açık bir şekilde yansımıştır. Bahsi geçen yüksek katlı tek yapı ise 4 kattan meydana gelmektedir (Fotoğraf 7).

Tablo 4. İkitelli Tepeüstü’nde Şehirselleşme Öncesi Bina Kat Sayıları

Bina Kat Sayısı	Bina Sayısı (Adet)	Oranı (%)
1	379	97,3
4	1	2,6
Toplam	380	100

Kaynak: Küçükçekmece Belediyesi, 2007, s. 39’dan aktaran Ayaz Aydın, 2017, s. 95.

Fotoğraf 7. Şehirselsel Dönüşüm Öncesi Tepeüstü Mevkii 1

Kaynak: Küçükçekmece Belediyesi, (2008)’den aktaran Ayaz Aydın (2017, s. 93).

İkitelli Köyiçi’nde şehirselsel dönüşüm öncesinde binaların durumu incelendiğinde, binaların yaklaşık % 65’inin orta ve kötü durumda olduğu görülmektedir (Tablo 5). Gerçekten binalar yapı cinsi/yapı malzemesi bakımından çok yetersiz ve güvenli değildir. Nitekim Tepeüstü’nde 380 adet yapının yalnızca birinin betonarme olduğu geri kalanın ise yığma tarzında inşa edildiği belirtilmektedir (Ayaz Aydın, 2017, s. 95). Ayazma’da ise 1393 adet binanın yaklaşık % 78’i yığma, geri kalanı ise betonarmedir (Ayaz Aydın, 2017, s. 92). Ayazma’daki bu yapıların % 47’si 1993-1998 yılları arasında, % 22’si 1987-1992 yılları arasında ve % 20’si ise 1999-2004 yılları arasında inşa edilmiştir (Turgut & Çaçtaş Ceylan, 2010, s. 66). Bu durumda, bölgedeki en eski yapıların 1987 yılında inşa edilmiş olduğu ve yapılaşmanın şehirselsel dönüşümden birkaç yıl öncesine kadar devam ettiği söylenebilir.

Tablo 5. Köyiçi’nde Şehirselsel Dönüşüm Öncesi Binaların Durumu

Bina Durumu	Bina Sayısı (Adet)	Oranı (%)
İyi	354	35,9
Orta	442	44,8
Kötü	189	19,1
Toplam	985	100

Kaynak: (Küçükkoğlu, 2014, s. 30).

2. İkitelli’de Yerleşmenin Dönüşümü

2.1. Ayazma ve Tepeüstü Mevkii

Ayazma-Tepeüstü bölgesinde çevre sorunlarını çözmek, ihtiyacı karşılayan modern konutlar üretmek, eğitim açısından ve sosyal açıdan donatı alanları oluşturmak, yerleşime uygun olmayan alanları yeşil alan haline getirerek can ve mal güvenliğini sağlamak, çevreyi fiziki, ekonomik, teknolojik ve sosyal açıdan kaldırmak, iş gücü açısından yeni olanaklar sağlamak ve güvenli bir ortam oluşturmak amacıyla TOKİ, İBB ve Küçükçekmece Belediyesi arasında imzalanan protokolle 2004 yılında

Ayazma'da 120 ha, Tepeüstü'nde 24,6 ha olmak üzere toplam 144,6 ha alan şehirselle dönüşüm alanı ilan edilmiştir (Ceylan & Akın, 2007, s. 17'den aktaran Ayaz Aydın, 2017, s. 87).

TOKİ bölgenin şehirselle dönüşüm alanı ilan edilmesinden sonra tapusu bulunan hak sahipleri ile arsa büyüklüğüne göre anlaşmalar imzalamıştır. Devlet arazisinde işgalci durumunda olanlar ise 180 ay vade ile Bezirganbahçe Konutlarından 90 m² ev almaya hak kazanmıştır. 15 Eylül 2006 tarihinde kuralar çekilmiş ve 13 Şubat 2007 tarihinde Ayazma ve Tepeüstü şehirselle dönüşüm projesinde I. etap olarak hazine mülkü üzerinde ikamet eden toplam 943 hane Bezirganbahçe'ye taşınmıştır. Bu tarihten sonra ise bölgede alan temizleme çalışması başlamıştır. Tapulu hak sahiplerinin kura çekilişleri ise 4 etap halinde gerçekleşmiştir. Bölgede ikamet eden 245 kiracının 134'üne ise uzun uğraşlar sonucunda Kayabaşı Toplu Konutlarından % 10-15 peşinat ile çekilişsiz konut satışı hakkı tanınmıştır (Ayaz Aydın, 2017, s. 104/112). Böylece toplam 1894 yeni hanenin sahibi belirlenmiştir.

Tüm hak sahipleri yeni konutlarına kavuştuktan sonra TOKİ'nin mülkiyetine geçen Ayazma mevkiinde yapılacak çalışma üç bölüme ayrılmıştır. Çoğu hazine arazisi olan 20 ha'lık alan Emlak Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı ile arsa karşılığı gelir paylaşımına göre ihale edilmiştir. Bu alana 17 blok, 20 villa ve 3080 konuttan oluşan "My Word Europe" projesi inşa edilmiştir (Fotoğraf 8). Kalan iki alt bölge şehirselle dönüşüm ve gelişim projesi kapsamında ele alınmış ve ilk etaba 308 adet konut ikinci etaba ise 300 adet konut inşa edilmiştir. Tepeüstü bölgesinde ise kaynak geliştirme projesi, ihale usulü arsa satışı ile 4 blok ve 1081 adet rezidans, 1 adet alışveriş merkezi ve ofislerin olduğu Mall of İstanbul projesi (Fotoğraf 9) inşa edilmiştir (Ayaz Aydın, 2017, s. 106-107). TOKİ tarafından Ayazma'da 2012 yılında 300 adet konut, ticaret merkezi, sağlık ocağı ve ilköğretim okulundan oluşan 2. etap konutları inşa edilmiştir. Konut tercihini Ayazma'dan kullanan 93 hak sahibine 30.03.2012 tarihinde çekilen kura sonucu bahsi geçen 2. etaptan toplam 276 adet konut teslim edilmiştir. Kalan 24 konut ise Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı'na verilmiştir. 3. etap çalışmalarında ise 377 adet konut planlanmasına karşın mahkeme kararıyla imar planının iptal edilmesi sonucu yalnızca 87 tanesi tamamlanabilmiştir (Ayaz Aydın, 2017, s. 110-111).

Fotoğraf 8. Ayazma Mevkiinin Güneyinde Yer Alan My World Europe Projesi

Kaynak: Everest Çelik Kapı (2023).

Fotoğraf 9. Tepeüstü Mevkiinde Yer Alan Mall of İstanbul Projesi.

Kaynak: Fuzul Holding (2023).

2.2. Köyiçi Mevkii

Bölgede şehirselle dönüşüm projesine dâhil edilen bir alan daha bulunmaktadır. Özellikle 1999 Depremi öncesinde inşa edilmiş konutların yer aldığı, alt yapı ve üst yapı açısından yetersiz olan Köyiçi bölgesinde de dönüşüm çalışmaları planlanmıştır. Nitekim 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanununun 2nci maddesine göre Ziya Gökalp Mahallesi’ndeki 41 ha alan (Hürriyet Bulvarı’nın doğusunda kalan alan) 16.03.2015 tarihli Bakanlar Kurulu Kararınca Riskli Alan

ilan edilmiştir. Ancak riskli alanın 2465 parsel bazında iptaline yönelik mahkeme kararının bulunması nedeniyle Başakşehir Belediyesi, Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'ndan kalan parsellerde dönüşümün devam etmesi adına yetkileri devralmıştır. Bunun sonucunda 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun Kapsamında Riskli Alanın 1. Etapı (3,2 ha) için hazırlanan 1/5000 ölçekli Revizyon Nazım İmar Planı ve 1/1000 ölçekli Revizyon Uygulama İmar Planı 26.12.2022 tarihinde Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından onaylanmıştır.

Onaylanan bu revizyon imar planları, 03.04.2006 tarihinde onaylanan 1/5000 ölçekli Küçükçekmece-İkitelli Köyü ve Çevresi Nazım İmar Planı temel alınarak oluşturulmuştur. 1/5000 ölçekli Revizyon Nazım İmar Planı'na göre Ziya Gökalp Mahallesi'nde ilan edilen riskli alanın I. etabına ilişkin konut alanı, bir adet eğitim tesisi alanı, açık alan, yeşil alan ve 2. derece taşıt yolları planlanmıştır. Yine bahsi geçen 26.12.2022 tarihli Revizyon İmar Planları için 07.06.2007 tarihinde onaylanan ve 1/1000 ölçekli Küçükçekmece-İkitelli Köyü ve Çevresi 2. Etap Uygulama İmar Planı geçerlidir. Bu planlardan nazım imar planına göre Köyiçi'ndeki riskli alanın I. etabında 300-500 kişi/ha yoğunluğunda yerleşik konut alanı, tali iş merkezleri, park alanı, resmi kurum alanı ve yol bulunmaktadır. Uygulama imar planında ise ticaret alanı, konut alanı, yol, park ve yeraltı otoparkı ile ağaçlandırılacak alanlar yer almaktadır.

Şehirselle dönüşüm öncesi Köyiçi'nde mevcut yapıların işlevleri ve sayıları incelendiğinde, en fazla yapının % 79 ile konut amaçlı kullanıldığı görülmektedir. Onu % 12 ile konut+ticari kullanım ve % 4 ile ticarethaneler izlemektedir. Bu şekliyle riskli alandaki yapı işlev tablosu Ayazma ve Tepeüstü ile benzer özelliktedir. Bölgede 4 adet cami, bir adet ilkokul, bir adet sağlık ocağı, 14 adet depo, 1 adet resmi kurum, 6 adet küçük sanayi tesisi ve 1 adet halı saha bulunmaktadır (Küçüköğlü, 2014, s. 29). Donatı alanları bakımından Köyiçi, Ayazma ve Tepeüstü'nden çok daha iyi durumdadır. Ancak bu iki bölgede de şehirselle dönüşümün amaçları birbirinden farklıdır. Köyiçi'ndeki riskli alan bir gecekondu önleme bölgesi olmayıp fiziki açıdan ve işlev bakımından eskimiş yapı ve alanların dönüşümünü hedefleyen bir çalışma yürütülmektedir (Fotoğraf 10).

Konut alanları için hektar başına düşen kişi sayısı 495 ki/ha, kişi başına düşen inşaat alanı ise 35 m² olarak planlanmıştır. Bu alan Ayazma bölgesinde 55 m²'dir. Bu açıdan bakıldığında Köyiçi'nde yapı yoğunluğunun bu iki dönüşüm alanına göre daha fazla olacağı söylenebilir. Bahsi geçen riskli alanın I. etabında planlanan nüfus ise 1361 kişidir (26.12.2022 Tarihli 1/5000 Ölçekli Revizyon Nazım İmar Planı Raporu, s. 3-13). Revizyon uygulama imar planında bu alan için emsal değeri 2.00, yükseklik değeri en çok zemin + 9 kat şeklinde planlanmıştır. Parsel içindeki otopark ve donatı alanlarına ise otopark alanlarının parsel büyüklüğünün % 15'inden az olmaması ve tamamen yeraltında olması hükmüyle açıklık getirilmiştir. Planda, bu hükümlerle birlikte meri imar planına kıyasla revizyon imar planıyla daha fazla sosyal donatı alanı elde edildiği savunulmuştur (26.12.2022 Tarihli 1/1000 Ölçekli Revizyon Uygulama İmar Planı Raporu, s. 3-15). Alanda inşa edilecek eğitim tesisi (anaokulu) için emsal değeri | 1496 | 1.00, yükselti değeri en fazla 4 kat şeklinde belirlenmiştir.

Fotoğraf 10. İkitelli Köyiçi Mevkii 1. Etapta Devam Eden İnşaat Çalışmaları (2023).

Meri imar planı yapılaşma hükümlerine göre konut yapılacak alanlarda 3 katlı bitişik nizam bir yapılaşma planlanmıştır. İmar uygulaması neticesi oluşacak parsellerdeki birleşmelerde kademeli emsal artışları öngörülmüştür ve en yüksek emsal değeri 1.75’tir. Fakat riskli alan genelinde ortalama emsal değerinin 1.80 olması meri plan ile dönüşüm yapılmasını engellemektedir. Ayrıca meri plandaki donatı alanlarının yetersiz oluşu uygulanabilir bir revizyon planı hazırlama ihtiyacı doğurmuştur (26.12.2022 Tarihli 1/1000 Ölçekli Revizyon Uygulama İmar Planı Raporu, s. 3-11/3-12). İkitelli riskli alanın ilk etabını oluşturan 2467, 2468, 2469 parselleri kapsayan 1/1000 ölçekli revizyon imar planı ile konut alanı, anaokulu, pasif yeşil alan ile yollar planlanmıştır. Meri imar planı ve revizyon imar planı fonksiyon alan dağılımları karşılaştırıldığında, meri planda anaokulu ve pasif yeşil alan bulunmazken revizyon planda ticaret alanı, park alanı ve ağaçlandırılacak alan bulunmamaktadır. Revizyon imar planında konut alanlarına daha fazla pay verilirken yola daha az alan bırakılmıştır. İki planda da toplam alan 32,200 m² (3,2 ha)’dir. Dönüştürülen bölgenin bu kadar küçük bir alan olduğu düşünüldüğünde meri planda olup revizyon planda bulunmayan fonksiyon alanlarının riskli alanın kalanına dair yapılacak yeni revizyon planları ile tamamlanacağı düşünülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

İkitelli ve yakın çevresinde ilk yerleşmenin günümüzden 600.000 yıl öncesine dayandığı düşünülür. Bu yerleşme Yarımburgaz Mağarası ile ilgili olup İkitelli’nin 6 km batısındadır. Yarımburgaz Mağarası, Avrupa ve Asya arasında göç, ticaret, haberleşme, savaş gibi olayların sıklıkla yaşandığı bir noktada yer almaktadır. Bu anlamda o döneme ait bilgilerin günümüze ulaştırılması bakımından önemlidir.

İkitelli’de yerleşmenin gelişim sürecinde, Bizans ve hatta daha öncesine ait izler barındırdığı görülür. Ancak bu izler tarihi akışı bütüncül bir şekilde göstermemektedir. Bilakis arkeolojik buluntular ve alanyazın incelemesi neticesinde İkitelli’nin Bizans dönemindeki durumu hakkındaki bilgiler parçalar halindedir. Daha somut ve devamlı bilgi akışına Osmanlı döneminde rastlanılır. Bu dönemde kurulan

yerleşme İstanbul'un fethine dayanmaktadır. 15. asrın ortalarında kurulan yerleşme idari açıdan Haslar kazasına bağlı bir kariyedir. Son dönemlerine kadar bu köyde Müslümanlar ikamet etmekte, tarım ve hayvancılık yapmaktadır. Cumhuriyet döneminde ise büyük İstanbul şehrinin çekici özellikleri, Karadeniz'de yaşanan geçim sıkıntısı, Doğuda yaşanan terör olayları gibi sebeplerle çeşitli köy ve kasabalardan insanlar İkitelli'ye göç etmeye başlamıştır. İkitelli'de ulaşım ağı ve ekonomik şartların gelişmesiyle bu göç katlanarak devam etmiştir.

İkitelli'de yerleşimin gelişimi mekânsal açıdan değerlendirildiğinde, yatay gelişimin 1990'lardan sonra hızlandığı söylenebilir. Nitekim İkitelli Organize Sanayi Bölgesi'nin kurulması, İSTOÇ ve MASKO gibi ticaret merkezlerinin inşası bu gelişimi ciddi anlamda tetiklemiştir. Çalışmak amacıyla Anadolu'dan göç eden insanlar iş merkezlerinin yakınında ikamet etmeye başlamış ve gün geçtikçe konut alanları gayri hukuki bir biçimde de olsa genişlemiştir. İkitelli'nin dikey gelişiminin artması ise daha yakın bir döneme denk gelmektedir. Zira şehirselleşme döneminde Ayazma-Tepeüstü mevkiinde tek katlı yapı oranı % 70'lerdeydi. Şehirselleşme sonrasında ise kat sayısı 30'a kadar yükselmiştir. Köyiçi'nde ise tek katlı yapı oranı % 40'tan fazladır. Bu alanda yapılması planlanan yapıların kat adedi zemin + 9'dur.

İkitelli'de 2023 yılına kadar yapılan/planı onaylanan şehirselleşme çalışmaları Ayazma-Tepeüstü mevki ve Köyiçi mevki şeklinde ikiye ayrılabilir. Ayazma-Tepeüstü şehirselleşme çalışması bir gecekondu önleme projesi olup 2004 yılında İBB, Küçükçekmece Belediyesi ve TOKİ'nin imzalamış olduğu protokol ile başlamıştır. Bu projeye göre Ayazma'da 120 ha, Tepeüstü'nde 24,6 ha olmak üzere toplam şehirselleşme alanı 144,6 ha'dır. Proje öncesinde toplam nüfus ise 10.675 kişidir. Köyiçi ise yoğunlukla 1999 yılı öncesinde inşa edilmiş yapıların yer aldığı alt ve üst yapı açısından yetersiz olan bir bölgedir. Bu anlamda 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanununun 2nci maddesine göre Ziya Gökalp Mahallesi'ndeki 41 ha alan 16.03.2015 tarihli Bakanlar Kurulu Kararınca Riskli Alan ilan edilmiştir. Ancak riskli alanın 2465 parsel bazında iptaline yönelik mahkeme kararının bulunması nedeniyle çalışmalar sekteye uğramıştır. Daha sonra bahsi geçen riskli alanın 1.etabına ilişkin revizyon imar planları hazırlanarak 26.12.2022 tarihinde Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından onaylanmıştır. Burada bahsi geçen iki şehirselleşme alanının amaçları birbirinden farklıdır. Ayazma-Tepeüstü mevkiinde gerçekleşen şehirselleşme bir gecekondu önleme projesi iken Köyiçi'nde gerçekleşen dönüşüm eskiyen ve işlevini yitiren yapıların yenilenmesi ile ilgilidir.

İkitelli şehirselleşme alanlarında ilk yerleşmenin; Köyiçi mevkiinde 15. asır, Ayazma-Tepeüstü mevkiinde ise 1985 sonrası kurulduğu söylenebilir. Buna göre Köyiçi sahasında daha köklü bir yerleşme kimliği mevcuttur. Ayazma'da durum biraz daha farklıdır. Her ne kadar büyük oranda hemşehrilikten kaynaklı belirli bir ortak kültür bulunsada şehirselleşme öncesinde bu alanda yaşayan insanların mekân ile kurdukları duygusal bağ oldukça zayıftır. Öte yandan altyapısı olmayan kaçak bir yerleşim alanında her an bulunduğu yerden gönderilme tehlikesi ile iç içe olan halkın mekân ile duygusal bir bağ kuramaması da oldukça normal kabul edilebilir.

İkitelli'de konut alanlarının seçimiyle ilgili bir değerlendirme yapıldığında, şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Köyiçi mevkiinde zemin kum ara katlı kil iken Ayazma mevkiinin güneyinde kalkerdir. Doğudaki vadi alüvyon ile kaplıdır. Kuzeyde kumlu zemin mevcuttur ve Köyiçi ile Ayazma arasındaki

yamaçlarda akma bulunmaktadır. Nihayetinde Ayazma’nın kuzeyi, güneydoğusu ve batısındaki vadi alanı yerleşme açısından oldukça riskli alanlardır. Köyiçi ise Ayazma’ya nispeten yerleşmeye daha uygun bir zemine sahiptir. Mamafih şehrsel dönüşüm öncesinde Ayazma mevkiinde vadide 357 adet konut bulunurken dönüşüm sonrası bu alana konut inşa edilmemesi, yakın tarihte bölgede yaşanan sel olayları düşünüldüğünde isabetli bir karardır.

Başakşehir ilçesi genelinde ve İkitelli özelinde üzerinde herhangi bir yapı inşa edilmemiş arazilerin varlığı İstanbul’da dönüşümü bekleyen 1,5 milyon riskli yapının yeniden inşası ve yoğun yerleşim bölgelerindeki konutların seyreltilmesi için önemli bir fırsattır. Çalışma alanının hemen doğusunda yer alan Esenler ilçesindeki kışlanın Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından şehrsel dönüşüm için rezerv alan ilan edilmesi muhtemeldir ki İkitelli’yi de bu manada etkileyecektir.

Şehrsel dönüşüm çalışmaları özellikle de Türkiye gibi doğal afetlerin sıklıkla yaşandığı bir ülke için göz ardı edilemez derecede elzemdir. Bununla beraber şehrsel dönüşüm çalışmaları bilime ve ahlaka uygun olduğu taktirde amaçlanan sonuca erişebilecektir. Ahlaki durum bir vicdan meselesi olduğu için buna müdahale pek mümkün değildir. Ancak doğru zemin tercihi, kaliteli malzeme kullanımı, ihtiyaca yönelik donatı yapılarının inşası, insanların temel ihtiyacı olan temiz hava ve güneş ışığı gibi faktörlerin gözetilmesi, yapılan konut ve sosyal alanların insan fitratına uygun biçimde inşası, yaşam alanlarında yerel kimlik özelliklerinin ön plana çıkarılması, mimaride özgünlük, mahremiyette hassasiyet gibi konulara dikkat edildiği taktirde şehirlerde dönüşümün gerçek manada yaşanacağı söylenebilir.

Şehrsel dönüşüm araştırmaları birden fazla disiplini ilgilendiren bir çalışma alanı olmakla beraber coğrafya bilimi bu disiplinlerin ayrılmaz bir parçasıdır. Bu durumda coğrafyanın yeryüzünün hem beşeri hem de fiziki alanı ile uğraşan kapsayıcı bir rol üstlenmesi, şehirleşmenin yerleşme coğrafyasının ana konularından biri olması, bir coğrafyacının şehri etkileyen nüfus, ulaşım, ekonomi vb. dinamikleri bütüncül bir bakış açısı ile yorumlayabilmesi gibi sebepler etkili olmaktadır. Ne yazık ki alanyazın incelendiğinde mimarlıktan sosyolojiye, kamu yönetiminden hukuka kadar pek çok alandan araştırmacının şehrsel dönüşümle ilgili araştırmalarına rastlanırken coğrafyacıların bu alandaki çalışmalarının sınırlı olduğu görülmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde coğrafyacıların şehre ve özellikle şehrsel dönüşüm ile ilgili araştırmalara ağırlık vermesi gerekmektedir.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Akgür, Z. G. (1997). *Türkiye’de kırsal kesimden kente göç ve bölgeler arası dengesizlik (1970-1993)*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Aliağaoğlu, A., & Uğur, A. (2016). *Şehir coğrafyası* (5. Bs). Nobel Yayınları.
- Arsebük, G. (1996). Trakya’da eski bir yerleşim yeri: Yarımburgaz mağarası alt Paleolitik çağ bulguları. *Anadolu Araştırmaları*, (14), 33-50.
- Arsebük, G. (1998). Yarımburgaz mağarası pleistosen arkeolojisi ile ilgili son çalışmalara 1997 gözüyle özet bir bakış. *TÜBA-AR Dergisi*, (1), 9-25.
- Ayaz Aydın, B. N. (2017). *İstanbul’da kentsel dönüşüm uygulamaları Küçükçekmece örneği*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Başakşehir Belediyesi. (2022, Aralık 28). *26.12.2022 Tarihli Revizyon Nazım İmar Planı Raporu*. <https://istanbul.csb.gov.tr/istanbul-ili-basaksehir-ilcesi-ziyagokalp-mahallesi-riskli-alan-1.-etap-1-5000-olcekli-revizyon-nazim-imar-plan-ve-1-1000-olcekli-revizyon-uygulama-imar-plan-duyuru-436308>
- Başakşehir Belediyesi. (2022, Aralık 28). *26.12.2022 Tarihli Revizyon Uygulama İmar Planı Raporu*. <https://istanbul.csb.gov.tr/istanbul-ili-basaksehir-ilcesi-ziyagokalp-mahallesi-riskli-alan-1.-etap-1-5000-olcekli-revizyon-nazim-imar-plan-ve-1-1000-olcekli-revizyon-uygulama-imar-plan-duyuru-436308>
- Başakşehir Belediyesi. (2022, Ekim 16). Başakşehir Ziya Gökalp’te kentsel yenileme başlıyor. <https://www.basaksehir.bel.tr/basaksehir-ziya-gokalp-te-kentsel-yenileme-basliyor>
- Başakşehir Belediyesi. (2023). *Başakşehir tarihçesi*. <https://www.basaksehir.bel.tr/basaksehir-tarihcesi>
- Biricik, A. S. (1998). İstanbul şehri ve su. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (2), 11-32.
- Ceylan, M. A. (2003). Çamlıca Tepeleri (İstanbul) ve çevresinin tarihi coğrafyası; yerleşmenin gelişimi ve mekânsal kullanımın değişimi konusunda bir araştırma. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 147, 173-204.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), HRT.h..891.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı. (2023, Kasım 1). Devlet Arşivleri Başkanlığı. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- Erdal, N. (2010). *Kentsel yenileme uygulamalarında kullanıcı memnuniyetinin belirlenmesi: Küçükçekmece Ayazma yenileme uygulaması*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Everest Çelik Kapı. (2023, Kasım 10). Referanslarımız. <https://everestkapi.com.tr/ru/referanslarimiz/>
- Eyice, S. (1978). Tarihde Küçükçekmece. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (6-7), 57-123.
- Fuzul Holding. (2023). *Mall of İstanbul*. <https://newinn.com/projects/mall-of-istanbul/>
- Gervan, A. (2013). *Kentsel dönüşüm projelerinde mülkiyet kazanımlarının ekonomik analizinin ayazma kentsel dönüşüm projesi örneğinde incelenmesi*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

- Göney, S. (2017). *Şehir coğrafyası* (4. Bs, C. 1). Beta Basım Yayım.
- Gündoğdu, R., & Önal, E. F. (2021). *Devlet-i Âliyye’den Cumhuriyet’e Osmanlı arşiv belgelerinde Başakşehir. Başakşehir Belediyesi.*
- Hayır, M. (2009). *İstanbul Başakşehir’de şehirleşme süreci.* Çantay Kitabevi.
- Keleş, R. (2008). *Kentleşme politikası.* İmge Kitabevi.
- Küçükçekmece Belediyesi Başkanlığı. (2007). *Ayazma-Tepeüstü kentsel dönüşüm projesi: Yaşama yeni bir pencereden bakın.* Küçükçekmece Belediyesi Yayınları.
- Küçükoğlu, H. (2014). *Kentsel dönüşüm uygulamaları, Başakşehir örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Kültür Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Özdoğan, M. (1990). Yarımburgaz Mağarası. 1986, Eylül 22-26 Tarihli X. Türk Tarih Kongresi, *Kongreye Sunulan Bildiriler, I*, 243-249, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Özdoğan, M., & Koyunlu, A. (1986). 1986 yılı çalışmalarının ilk sonuçları ve bazı gözlemler. *Arkeoloji ve Sanat*, (32-33), 4-17.
- Turgut, S. R., & Çaçtaş Ceylan, E. (2010). *Bir yerel yönetim deneyiminin ardından Küçükçekmece Ayazma-Tepeüstü kentsel dönüşüm projesi.* Alfa Yayınları.
- Tümertekin, E. (1965). *Türkiye’de şehirlerin fonksiyonel sınıflandırılması.* İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Tümertekin, E., & Tunçdilek, N. (1961). 1960’da Türkiye nüfusu. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, 6(22), 78-89.
- Uzunçarşılı Baysal, C. (2010). *İstanbul’u küresel kent yapma aracı olarak kentsel dönüşüm ve ardındaki konut hakkı ihlalleri: Ayazma(n)’dan Bezirgânbağçe’ye tutunamayanlar* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yücel, T. (1960). Türkiye’de şehirleşme hareketleri I. *Türk Coğrafya Dergisi*, (20), 23-35.
- Yücesahin, M.M., Bayar, R., & Özgür, R. (2004). Türkiye’de şehirleşmenin mekânsal dağılışı ve değişimi. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 2(1), 23-39.
- Yüksel, S. (1992). *İkitelli’deki yapısal değişim*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

SANAT TEMELLİ BİR ARAŞTIRMA: NARSİSİZM OLGUSUNUN SANAT YAPITINA YANSIMASI*

 Güneş KALAN^a

 Aygül AYKUT^b

Öz

Narsisizmin kökenine inilen bu araştırma onun belirsizliğe düşen bir olgu olduğunu göstermektedir. Narsisizm doğası gereği toplumsal anlamda farklı kavramlarla özdeşleşen bir olgu olarak var olagelmıştır. Narsisizm bu belirsizliğe ve farklı kavramlarla bir bütün olarak ilerlemesine rağmen birçok sanatçının söylemlerinde ve eserlerinde enteresan, kıymetli ve esrarengiz görülmesini sağlayan şeyin ne olduğu konusu tüm dönemlerde dikkatleri üzerine çekmeyi başarmıştır. Çalışma ana problemi olarak narsisizm kavramını araştırmacının çalışmalarıyla ilişkili olarak ele almaktır. Çalışmada araştırmacının işlerinde narsisizm olgusunun nasıl kullanıldığı, narsisizmin hem plastik hem de kavramsal olarak eserlere katkılarını ortaya koymak amaçlanmaktadır. Makalede yöntem olarak geçerliliği ve güvenilirliği yüksek olan betimsel araçlar kullanılmıştır. Makalenin temel ilkeleri nitel araştırma paradigmasına dayalı olduğundan bu makale bir durum çalışmasıdır. Makalede “Kavramsal ve plastik açıdan narsisizm olgusu araştırmacının eserlerinde nasıl ve ne şekilde yer edinmiştir?” sorunsalı tartışmaya açılmıştır. Araştırmacının eserleri, tematik içerik analizi yaklaşımları ile ele alınmıştır. Tematik analizden elde edilen veriler sanat temelli (ABR-Art Based Research) araştırmanın temellendirilmesinde öncülük etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Narsisizm, Narsist, Sanatçı, Eser, Sanat Temelli Araştırma.

AN ART-BASED RESEARCH: THE REFLECTION OF NARCISSISM ON ARTWORK

Abstract

This research into the origins of narcissism shows that it is a phenomenon that falls into uncertainty. Narcissism has always existed as a phenomenon that is socially identified with different concepts. Despite its ambiguity and its progression as a whole with different concepts, narcissism has always managed to draw attention to what makes it interesting, precious and enigmatic in the discourses and works of many artists. The main problem of the study is to address the concept of narcissism in relation to the researcher's studies. The aim is to reveal how the phenomenon of narcissism is used in the works of the researcher and its contributions to the works both plastically and conceptually. Descriptive tools with high validity and reliability were used as the method in the article. This article is a case study as the basic principles of the article

* Bu makale, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında yürüttüğü Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenen SYL-2019-8735 kodlu yüksek lisans tez projesinden üretilmiştir.

^a Bağımsız Araştırmacı, gunes.kalan16@outlook.com

^b Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Resim, aaykut@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 22.07.2023, Makale Kabul Tarihi: 31.10.2023

are based on the qualitative research paradigm. In the article, the problematic "How and in what way did the phenomenon of narcissism take place in the works of the researcher in conceptual and plastic terms?" is opened to discussion. The researcher's works were analyzed with thematic content analysis approaches. The data obtained from thematic analysis pioneered the grounding of art-based research (ABR-Art Based Research).

Keywords: Narcissism, Narcissist, Artist, Work, Art Based Research.

Giriş

Bu araştırmada öncelikle "Narsisizm" kavram olarak ele alınmaktadır. Narsisizm kavramı yalnızca çağdaş sanatçıların düşüncelerine aracılık eden bir kavram olarak kalmıştır. Bu çalışmada narsisizm kavramı araştırmacının eserleriyle bağlantılı olarak açıklanmaktadır. Araştırmada tematik analiz ve sanat temelli araştırma yöntemi kullanılmaktadır. Çalışmada kullanılan bir veri analizi tekniği olan tematik analiz, araştırmacının araştırma problemini cevaplamak için tanımlayıcı veriler topladığı nitel araştırmalardır ve araştırmacının eserleri üzerinden narsisizm olgusuna ilişkin betimlemeler bu analiz tekniği ile açıklanmıştır. Bu yöntem ile ortaya konan temalar araştırmaya mantıklı bir alt yapı sağlamaktadır. Sanat temelli araştırma yöntemi sezgisel, içe dönük, kişisel bir odak oluşturarak kullanışlılık ve disiplinler yönden bir bakış alanı sunmaktadır. Yargı ve estetik kavramları, kriterlerin uygulanması hakkında karar verirken amaçlanan sonucun karakterini de oluşturmaktadır. (McNiff, 1998, s. 29-30). Araştırmacının plastik bakış açısının üsluba yansımaları ABR (Art Based Research / Sanat temelli Araştırma) ve tematik analizle açıklanmıştır. Bu araştırma sanat temelli yöntemlerin ilkelerine yönelik yapılmış bir araştırmadır. Bu nedenle seçilen yöntemlerden bir kısmı gözlemlerin ispatlanabilir olmaları nedeniyle güvenilir sayılmakta, diğer kısmı ise ispat etme kaygısı gütmendiğinden tartışmaya açık bulgular sunmaktadır.

Narsisizm ilk olarak Yunan mitolojisinde ortaya çıkmakla birlikte psikoloji bilimine de referanslar oluşturmuştur. Bu sayede birçok psikanalist narsisizm kavramını araştırmalarına dâhil etmişlerdir. Yunan mitolojisine bakıldığında narsisizm kavramı Narcissos adındaki genç ve yakışıklı Thespialı'nın, Echo adındaki bir peri ile yaşadığı aşktan ortaya çıkmıştır. Echo, Tanrılar Tanrısı Zeus'un karısı Hera tarafından konuşmaktan yoksun bırakılmıştır ve yalnızca duyduğu kelimelerin son hecelerini söyleyebilmektedir. Narcissos'a duyduğu aşkı hiçbir şekilde ifade edemeyen peri Echo, Narcissos tarafından terk edilmiştir ve kalbi kırık bir şekilde ölmüştür. Tanrılar Narcissos'u Echo'ya davranış şeklinden ötürü kendi görüntüsüne âşık olmakla cezalandırmıştır. Kâhin Tiresias ise Narcissos'un kendisini görene kadar hayatta kalabileceğini öngörmüştür. Narcissos bir gün berrak bir su kaynağının kenarından bakarken sudaki yansımasını görmüştür ve bu görüntüye tutku dolu bir hayranlık duymaya başlamıştır. Bu şekilde bulunduğu noktadan ayrılmayı reddetmiş, bitkin düşerek ölmüş ve su kaynaklarının kenarında büyüyen nergis çiçeğine dönüşmüştür. Narcissos'un kendi imgesine âşık olması Echo'nun aşkını reddetmesinden hemen sonra başlamıştır (Lowen, 2012, s. 40). Birinin imgesine âşık olmak mitolojide sevme yeteneğinden yoksun olmayı ifade etmektedir ve bu durum narsistik olmak anlamına gelmektedir. Echo ses anlamındadır ve hikâyede bize geri gelen sesimiz manasına gelmektedir. Böylece Narcissos "seni seviyorum" diyebilmiş olsaydı Echo, bu kelimeleri tekrarlayabilirdi ve Narcissos

da sevildiğini hissedebilirdi fakat narsisizmi tanımlayan şey bu kelimeleri söyleyememesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü libidolarını dünya üzerindeki diğer insanlardan daha geriye çekerek kendi imgelerine âşık olmakla cezalandırılmışlardır. Libidoları kendi egolarına yönelmiştir. Narcissos, Echo'yu reddetmekle aslında kendi sesini de reddetmektedir.

Ses insanın içsel varoluşu olmakla birlikte aynı zamanda yüzeysel görünüşünün karşısında olan bedensel benliğidir. Sesin şiddeti içerideki geçit ve odalarda bulunan havanın yankılanmasıyla ölçülmektedir. Kişilik sözcüğü de bu fikri yansıtmaktadır çünkü kişilik kavramı sesinden tanıyabileceğimiz kişi demektir. Bu durumda Narcissos, kendi içsel varlığını kendi görünüşü için inkâr etmiştir ve bu da narsistlerin tipik davranışlarından biridir. Kâhin Tiresias'ın kendisini görünce öleceği kehaneti, Narcissos'un olağanüstü güzelliği olduğu anlamına da gelmektedir (Lowen, s. 41).

Narsisizm dilbilimi açısından bir kavram olarak açıklayacak olursak; Yunanca'da "kuntluk" veya "duyarsızlık" anlamlarına gelen "narke" sözcüğüne dayandığı bilinmektedir. Narsistik kişiliği gelişmiş olan bireyler, kendilerinin diğer insanlardan daha farklı, daha özel ve daha seçkin bir birey olduklarına inanırlar. Sahip oldukları bu düşünceden dolayı kendilerini diğer insanlardan üstün görme eğilimindedirler. Narsistik kişilik ile ilgili yapılan çalışmalarda, narsistik kişilik özellikleri gelişmiş olan bireylerin yüksek bir özgüvene sahip oldukları, gösteriş yapmaya ve kibirli davranmaya düşkün bireyler oldukları belirlenmiştir. Otto Rank narsisizm kavramını, cinsel öz sevgiyi tanımlamak için kullanmanın yanı sıra, kibir ve kendine hayranlık ile de ilişkilendirmektedir. Tarih boyunca züppelik, kendini beğenmişlik, ukalalık ve şımarıklık narsisizm kavramları ile tanımlanmıştır (Akt. Tazegül, 2018, s. 2).

Ellis, 1898 yılında narsisizm kavramını erkek erotizmi olarak ifade etmiştir. Ellis, narsistik kişiliği kendi bedenini cinsel obje olarak seçen kişileri tanımlamak için kullanmaktadır. Ellis'e göre narsisizm özellikle kadınlarda görülmekte ve tüm cinsel duyguların, kendine hayranlığa yöneltilmesini içermektedir. Ellis'ten sonra narsisizmi kullanan Alman Psikiyatrist Paul Nacke'dir. Nacke, narsisizmi bireyin kendi bedenini cinsel bir obje olarak görerek tedavi etmesi şeklinde tanımlamaktadır (Tazegül, s. 4). Freud'a göre narsisizm veya "kendi imgesine duyulan aşk", tanımı itibarıyla, kendi ve öteki arasında bir belirsizliğe ve karmaşaya işaret etmektedir. Bununla birlikte, "kendilik" oluşumunun temelleri ve imgenin doğası ve oluşumu hakkında düşünmemize yol açmaktadır (Özenen, 2013, s. 9). Freud, narsisizm kavramını Ellis'ten alıntı olarak kullanmaktadır. Freud 1914 yılında yazdığı "Narsisizm Üzerine" isimli makalesinde narsistik kişinin sevgi objelerini aşağıda yer alan ölçütlere göre seçtiğini belirtmektedir:

1. Kendisinin ne olduğu,
2. Kendisinin vaktiyle ne olduğu,
3. Kendisinin ne olmak istediği,
4. Vaktiyle kendisinin parçası olan biri (Geçtan, 1994, s. 269 Akt. Tazegül, 2018, s. 5).

Yukarıda yer alan ilk üç seçenekte bireyin kendisini temsil edeni seçtiği görülmektedir. Dördüncü durumda Freud'un aklında olan ise annenin bir zamanlar kendi parçası olan çocuğuna ilişkin narsistik sevgisidir. Bu durumda anne, yitik beraberliği yeniden keşfetmeye ve yapılandırmaya çalışmaktadır. Freud narsisizmi birincil narsisizm ve ikincil narsisizm olarak ayırmaktadır. Birincil narsisizmi, "bir aşk

nesnesi elde etmek üzere otoerotik olarak işlev gören cinsel dürtülerini bir araya getirmek üzere gelişmekte olan bireyin, yabancı bir nesne seçimine geçmeden önce kendisini, kendi bedenini, bir aşk nesnesi olarak belirlemesiyle oluşan libidonun tarihsel gelişiminin bir şekli olarak ele almaktadır ve bu şekilde ele alındığında yaşamsal gereksinimleri giderecek olan yabancı bir kişi olmaktadır. Freud'a göre insanoğlunun iki ana cinsel nesnesi vardır: Kendisi ve ona bakım sağlayan kadın (Özenen, 2013, s. 10). Freud klinik anlamda narsisizmi farklı şekillerde tanımlamaktadır. Kişinin kendi bedenine cinsel bir nesne olarak davranması ile nitelikli bir cinsel sapkınlık olarak tanımladığı gibi; ruhsal cinsel gelişim aşamasında, kişinin libidinal olarak kendine yatırım yaptığı doğal bir aşama anlamında da tanımlamaktadır (Doğaner, 1996, s. 342 Akt. Tazegül, 2018, s. 5).

Lacan'ın ayna evresi çocuğun birincil ihtiyaçlarını karşılayan anne ya da bakıcı figürüdür. Anne ya da bakıcı figüründen istediğini yeterince alamayan bencil çocuk daha üst bir model aramaya koyulmaktadır. Lacan'ın ayna evresi, bebeklerin kendi bütünlüklerini yavaş yavaş birleştirerek ötekenden kopmalarından bahsetmektedir. Ayna evresi tam gerçek ile imge bakış arasındaki dönüşüme işaret etmektedir. Bastırılmış olanın bir semptom ya da gösteren olarak tekrar etmesi, ben ve öteki arasındaki ayırmda kendini göstermektedir. Araştırmacının soyut dışavurumcu bir tarzda oluşturduğu renk kontrastlıkları, çalışmalarda ön plana çıkan merceğin yansıttığı nesnenin gerçekliğine ilişkin resimleri biçimsel olarak bozuma uğratmaktadır.

A. ARAŞTIRMACININ ESERLERİNDE NARSİSİZM

Araştırmacı yukarıda yer alan referansları temel alan narsisizm kavramından hareketle bir dizi portre çalışması gerçekleştirmiştir. "Mercek Serisi Portreler" olarak adlandırdığı çalışmalarını kullandığı büyüteç ile ilişkilendirmiştir. Bununla birlikte üretim sürecinde düşünce, kavram ve uygulamalarında kullandığı biçim ve içerik ilişkilerini, kendi üslup arayışını, çağdaş sanat stratejileriyle olan ilişkiler konumunda çözümlemeye çalışmıştır. Araştırmacının ilk dönem eserlerinde görülen narsisizmin izleri büyüteç nesnesinin resimlere girmesiyle başlar. Bu süreçte büyütecin bir meta olarak ön plana çıktığı görülebilir. Bu çalışmalarda büyüteç nesnesi gülümsemenin önüne konularak gülümseme bozuma uğramaktadır (büyümektedir).

Şekil 1. Güneş Kalan, “Mercek - 1”, Tuval Üzerine Akrilik Boya, 80*80, 2014

Araştırmacı çalışmalarında olumlu bir durumu yani mutluluğu aktarmaya çalışmaktadır fakat büyüteç nesnesinin figürlerin gülümsemesini yapıbozuma uğratması, aslında olumsuz bir durum olarak dışa aktarılmaktadır. Bu sayede gülümseme ediminin araçsallığı da ortaya çıkmaktadır. Araştırmacı büyüteç nesnesini ayna olarak kullanmaktadır. Bu tür bir bozum bir taraftan da tüketim kültürünün meta politikasına ve politikanın duygular üzerindeki dönüştürme etkisine hitap eder. Aslında bu kompozisyonda bozulan biçimler sanat nesnesinin içeriğine işaret eder. Bu sayede sanat nesnesi başka bir kültüre aitmiş gibi görünmektedir. Bu şekilde sistemin kendi içerisinde yaratılan eleştirel bir mesafe ortaya çıkmaktadır. Bu eleştirel mesafe aslında toplumsal anlayışa karşı bir bakışı ifade ederken aynı zamanda bir gösterge niteliği taşır. Bu şekilde gösterge ve bakış ile evrilmiş insanlara farklı şekillerde boyut kazandırır. Lacan da tam gerçeğe imge bakış arasındaki dönüşüme işaret eder. Lacan, gerçek konusu üzerine yapmış olduğu 1964 tarihli seminerinde Wiederholung ile Wiederkehr arasında ayırım yapmaktadır. Birincisi, bastırılmış olanın bir semptom ya da gösteren olarak tekrar edilmesidir. Diğeri ise gerçeğe travmatik bir yüzleşmenin dönüşüdür ve simgesel meydan okuma olarak ifade edilmektedir. Lacan'ın tuche adını verdiği kavram hiçbir şekilde gösteren olmayandır. Tuche, bir imgenin tam sahnelenirken rastlantısal veya dolaylı yoldan geri dönen travmatik gerçeği göstermek için tekrarlanması ve bu tekrarın onun göstergesi olmasıdır. Hem kuram hem de sanat tekrarlamayla gerçeği bu şekilde görsellik ve bakışla (gaze) ilişkilendirmektedir. Böylece bakış özneyi tuzağa düşürse bile özne bakışı dize getirmektedir. Resimlerde ön plana çıkan mercek yansıttığı nesnenin gerçekliğine ilişkin biçimsel bir bozuma uğrarken somut olan metalar soyut duygularla beraber fetiş nesneliliğin ne olduğunu da ortaya çıkarmaktadır.

Paralel ışınları düzenli bir biçimde birbirine yaklaştıran veya birbirinden uzaklaştıran merceğin evrilmesi fotoğraf makinası, kamera, mikroskop gibi aletlere dönüşüp, insanların hedef ve amaçlarına ulaşmasında katkı sağlamıştır. Mikroskop, narsist insanın dünyada kalmak için mikropları inceleyip, anlama yöntemiyle zaafalarını bulup yok etmesini sağlamıştır. Kamera ise, zamanı durdurup iki boyutlu ortama aktaran bir araç niteliği taşımaktadır. Kamera, bu fotoğrafların birleşimiyle oluşup, o anın o bölümünü yaşatıyormuş hissi verip zaman yolculuğu yaptıran bir alettir. Araştırmacının çalışmalarında mercek bu iki anlamda araçsallık açısından ve işlevsellik yönünden bir temsil nesnesi olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda mercek ile büyütme yakalanıp, ayrıntıları izleyiciye sunma ve kameranın zamanı durdurup iki boyutlu yüzey üzerine aktarma işlevi, araştırmacının eserlerinde mercek tarafından yapılmaktadır. Canlıların yanı sıra, insan denilen varlığı ele aldığımızda düşündüğümüz şey, tüm insanların benzer noktaları olmasının yanında her insanın birbirinden ayrıldığı birçok noktanın da bulunuyor olmasıdır. Mercekler, bu konuda bizlere yardımda bulunmaktadır. Vücut bir başına kendi diliyle ifade bakımından yetersiz kalmaktadır. Oysa yüzde birçok kas bulunmaktadır ve bu kaslar duygularımızın yüzümüze yansımalarını sağlamaktadır. Bu yüzden yüzler ifadelerle doludur. Duygu durumu hatta yaşanmışlıklar yüzden, yüzdeki mimiklerden ve jestlerden anlaşılabilir. Gözün de bir mercek olduğunu düşünürsek, metaları anlamamızda bize yardımcı olmaktadır. İnsan yüzü asla durağan değildir. Portreler de olduğu gibi gerçek hayatta da bizler, insanları öncelikle yüz ifadelerine göre ve özellikle de yüzün arkasındaki canlının bilinçli ya da bilinçdışı biçimde yüzüne hangi şekilde nasıl anlamlar yüklediğini esas alarak değerlendiririz. Hâlbuki bir portrede temsil edilen kişideki bütün duygu durumları ya da yaşantıları tek bir yüz temsiline görülmesi mümkün gözükmemektedir. Bu tür bir yüz, portrenin biçimsel amacını tanımlayan anlamı ya da anlamlar kümesini yaratmayı hedefler. Portreler “ben buyum”un belgesi olarak değil, “bunu anlatıyorum”un belgesi olarak yapılmaktadırlar (Leppert, 2009, s. 215). Belki de tüm ifadelerimiz anlaşılma ve tanınma arzusu yahut güdüsü, bir mercek veya nesne yardımıyla benliğimizin bir parçası haline getirilebilir.

Şekil 2. Güneş Kalan, “Mercek - 2”, Tuval Üzerine Akrilik Boya, 80*80, 2014

Mercek ile kendi türümün yüz ifadelerine derinlemesine ve ayrıntılarıyla bakma arzum, onları gösterdiklerinden veya benim gördüğümünden ya da algıladığımdan daha derine bakma ve onların daha görünür olma ya da duygularına daha yakından bakma arzusundan kaynaklanmaktadır. Mercek uzaklaştıkça yüzler flulaşmaktadır, oysa yakınlaştıkça detaylar ortaya çıkmaktadır. Bizler yüzlere uzaktan bakarsak uzaklığımız ölçüsüne bağlı olarak gördüğümüz şeyler bizim için flu, tanımak, görmek için yakınına gelirse o şeylerin gerçekliği artmakta ve anlamaya değer olmaktadır. Üstelik mercek, isminin aksine yakınlaştırdığı şeyin yalnızca parçasını detaylandırabildiği için belki de bir bakıma gösterdiği şeyi küçültmektedir. Vücut dilinin yüz, jest ve mimikler olmadan yetersiz kalışı gibi, doğada var olan her şeyde onlara zihinsel ya da bedensel olarak ne derece yakınsak o kadar fazla nesne olarak algımızda anlam kazanmaktadır. İnsanlık, tarih boyunca anlam aramak ve nesnelere anlam yüklemek üzerine varlığını sürdürmektedir. Varlık ve yokluk, özdeki mana, temel gerçeklik ve neden-nasıllık arayışı insanlığın yaşamdaki anlam arayışından kaynaklanmaktadır. Bu manada çalışmalarım da bu anlam arayışının varoluşsal bir parçasıdır. Araştırmacının eserlerinde görülen narsisizmin izleri büyüteç nesnesinin ön planda yer almasına dayanarak gülümsemeye odaklıdır. Çalışmalarımındaki gülümseme edimi tıpkı Kristeva'nın da söylediği gibi çirkinlik ve iğrençlik edimini de beraberinde getirmektedir.

Kristeva'ya göre “İğrence varlık kazandıran kişi, özdeşleşmek, arzulamak, ait olmak ya da reddetmek yerine (kendisini) yerleştiren, (kendisini) ayıran, (kendisini) konumlandıran ve dolayısıyla da gezip dolaşan bir dışlanmışlıktır. Bir anlamda sityasyonisttir (durumcu) ama gülmeyi iyi bilir; çünkü gülme tiksintmeyi konumlandırmanın ve konumundan etmenin bir biçimidir. Zorunlu olarak ikil ve biraz manici olan bu kişi böler, dışlar ve doğruyu söylemek gerekirse tiksintilerini tanımaktan yana olmasa

bile, onları hiç de yadsımaz. Ayrıca genellikle, kendisini tiksintiye dahil eder, ayrımlarını gerçekleştiren neşteri böylece kendine de vurur” (Kristeva, 2014, s. 20). Çalışmalarda duygusal tepkiler oluşturduğu düşünülen çirkinliğin estetik bir şekilde yorumlanması bütünü tüm parçaları arasındaki organik ilişkideki yoksunluğu da beraberinde getirmektedir. Nietzsche'nin *Putların Alacakaranlığı* kitabında belirttiği gibi “Konu güzelliğe geldiğinde erkek kendini mükemmelliğin şekli varsayar” ve “bu konuda kendine tapar. Aslında kendini ayna gibi gösterir ve kendi imgesini yansıtan her şeyi güzel olarak görür... Çirkinlik bozulmanın bir işareti ve semptomu olarak görülür... Tükenme, ağırlık, halsizlik, bitkinlik, kasılmalar ya da felç, özellikle koku, renk, dağılma ve bozulmanın şekli gibi özgürlüğün, her türlü yoksunluğun önerisidir. Bunun hepsi özdeş bir tepkiye, değer yargısına, “çirkin”e neden olur”. Bu konuyla Nietzsche'nin kanıtı narsistik insan biçimindedir ama bize güzellik ve çirkinliği “özellikli” model göstererek tanımladığını anlatır ve türlerin görevinin insandan her şeye genişletilebileceğini söyler. Çünkü ona göre insan, kendi türünün alacakaranlığından nefret etmektedir” (Eco, 2009, s. 15).

Şekil 3. Güneş Kalan, “Mercek - 3”, Tuval Üzerine Akrilik Boya, 80*80, 2014

Araştırmacının kompozisyonlarında da izleyiciyi rahatsız eden, aslında dudakların ve görünen birkaç dişin diğer dişlere eşlik etmiyor olmasıdır. Çalışmalarda yer alan figürlerdeki bu bütünlüğün kısmen de olsa bozumu sanatsal süreçteki noksanlığı ya da formlar arasındaki tutarsızlıkları serinkanlı bir şekilde, figürlerde yer alan yüzlerin aslında plastik anlamda sadece içeriğe yönelmesi ve çirkinin biçim ve içerikle anlamlandırılmasının sanatsal değere dönüşebileceğini söylemektedir. Bu şekilde araştırmacının portreleri izleyiciye duygusal olarak her ne kadar kompozisyon uyumu içerisinde görünse de aslında görmeye karşı tepkisel bir başkaldırı olarak da yorumlanabilir. Zira burada izleyici

ile kurulan ilişki, içeriğin plastik öğeleri ile dile gelmektedir. Araştırmacının üretim biçimi iç gözlem ve deneyimler etrafında şekillenmektedir. Araştırmacı çalışmalarında hem raslantısallığı hem de biçimsel yapıyı kullanmaktadır. Birbirinden farklı anlayış ve kavramı, estetik bir algıyla bir araya getirmektedir. Figüratif soyutlamanın biçim bozma anlayışını, soyut dışavurumcu bir renk anlayışını kullanmaktadır. Birbirinden farklı ve aykırı anlayışları sentezleyerek yeni bir bakış sağlamaktadır. Araştırmacı eserlerini model göstererek tanımlamaktadır. Konu güzelliğe geldiğinde modeller kendilerini mükemmelliğin birer şekli olarak görmektedir ve kendilerine hayran kalmaktadır. Bu sayede kendilerini ayna gibi göstermektedirler ve kendi imgelerini yansıtan her şeyi de güzel olarak kabul etmektedirler. Bu nedenle çalışmaların ön eskizleri fotoğraf çekimleri ile başlamaktadır. Bu durumda fotoğraflanan bireyler duruşlarını kendileri belirlemektedir ve bu durum çalışmaların biçim ve içerik yönüne de temel teşkil etmektedir. Bu anlayışta biçimsel anlamda oluşan yapının seyirciyle bağlantısını kurmak ve portrelerin tam anlamıyla bitmemişliği ve modellerin dikizleme özelliğinin seyirciyi sürecin içerisine çekmesi hedeflenmiştir. Bakışın özne üzerinde etkisi vardır. Şekillerdeki figürlerin sunduğu izleme edimi, gözün kendini kaybetmesine neden olabilmektedir. Resimlerin öteki olanın bakışını alarak bizlere ne söylemek istediği tabloların konusudur. Araştırmacının ürettiği bu bir dizi portre çalışması bir nevi kendi içerisinde varoluşsal, bütünleyici ve geliştirici bir süreci izlemektedir. Araştırmacı bu sayede narsisizm aracılığıyla kendi yaşam alanını da düzenlemektedir. Portreler ötekinin bakışı karşısında duyduğu tedirginlik, tikslenme, kendinden geçme gibi birçok farklı duygunun arasındaki gerilim noktasını oluşturmaktadır. Bu tedirginlik, kendinden geçme ve gerilim durumu kendisine bakılan insanın tedirginliği, gerilimi ve kendinden geçmesidir. Öteki olanda kurulan bu duygular kişide kurucu unsur olarak görev almaktadır. Araştırmacı aynı zamanda çalışmalarında metafor olarak kullandığı ve fetiş nesne olarak tanımladığı büyüteç ile ötekinde kurulan bu tedirgin edici ve rahatsızlık verici süreçteki duyguları perdelemeyi amaçlamaktadır. Bu perdeleme durumu ve büyüteçlerin genel olarak yüzün orta kısmında yer alması, gerçek olan ile karşılaşmada hem hissedilen o boşluğa duyulan arzuyu hem de sessiz kalmayı amaçlamaktadır. Mercek serisi portreler dışavurumcu, soyut dışavurumcu ve figüratif soyutlama geleneğinin uygulama yöntemlerini belli bir stratejide bir araya getirerek oluşturmuştur. Araştırmacı dışavurumcu ifadeleri ve soyut dışavurumcu renk anlayışını ve figüratif soyutlama etkisini bir araya getirerek kompozisyonlarda narsisizmin etrafında şekillenen bir bileşimsel olgu ortaya çıkarmıştır.

Şekil 4. Güneş Kalan, “Mercek - 4”, Tuval Üzerine Akrilik Boya, 80*80, 2014

Narsisizm araştırmacının eserlerindeki biçimsel olgular ve renk kullanımlarında da kendini göstermektedir. Hakiler, yeşiller, ten renkleri, griler, ton ve renk kontrastlıklarının ağırlıkta olduğu çalışmalarda araştırmacı, renklerin değerlerini tablolarında yer yer artırarak ya da azaltarak bir bakıma en yüksek renk kontrastını yakalamayı hedeflemiştir. Araştırmacının bu eser üretim süreci ayrıca dışavurumcu anlayışların figüratif soyutlama geleneğinin üslup özelliklerinden de oluşmaktadır. Çalışmalarda büyüteç izleyicinin bakışından kaçmanın bir yolu ve aracı olarak görülse de bakışla ilgili yaşanan durumlarla karşılaşmaktadır. Büyüteç bakış ile temsil edilen duygu arasında bir perde görevi görmektedir. Öteki olan figürlerin bakışı sayesinde görünür hale gelmektedir. Öznenin öteki tarafından kendisine bakıldığını bilmesi ve kendisini de öteki olanın gözünde görmesi kendi mevcut konumuna ulaşmasında ve bunun bilincinde olmasında rol oynamaktadır. Büyüteç, bakışlara karşı bir mesafelendirme görevi de oluşturmaktadır. Bir diğer önemli nokta da öznelere birincil amacının metafor olarak kullanılan nesneyi kendilerini güvenceye almak için kullanıyor olmalarıdır. Bu koruma nesnelere onlara bakmalarından kaynaklanmaktadır ve bakılan nesne bunu fark ettiğinde de bir kırılma durumu yaşanmaktadır.

Şekil 5. Güneş Kalan, “Mercek - 5”. Tuval Üzerine Akrilik Boya, 80*80, 2019

Tablolarda yer alan öznelerin konumu çekilen fotoğraflarla başlarken kompozisyondaki seçimler araştırmacının onların kendilerini konumlandırma ya da konumlandırmama şeklinden etkilenmemektedir. Yüzeylerde izleyicilerin işlevleri görme alanlarının farklı bakış açılarında tekrar tekrar düzenlenmeleriyle birlikte imgeler arasındaki düzenler de tekrar ve tekrar belirlenmektedir. Bu durum araştırmacının biçim ve içerik yoluyla resme bakanın neyi görmesi gerektiğini hatta izleyenin görme şeklinin bir şekilde terbiye edildiğinin, bakışın nasıl ve neyin görülmesi gerektiğinin dikte edildiğinin ve şekillerde ön planda olan suskunluğun dahi bir dilinin olmasının izleyiciye hissettirilmesidir. Şekillerdeki bu yanılsama durumunun yükselişi Yunan ve Roma sanatlarındaki mimesisin geri dönüşüyle aslında öznenin merkeze alınması anlamıyla örtüştürülebilir. Böylece yüzeyde dolaşan bakış, araştırmacının çalışmalarında hâkim bir görme alanı oluşturmaktadır. Araştırmacının çalışmalarında narsisizm kavramı renk, şekil ve içerikle, nesne düzenlerini sağlayarak yüzeyde bakışın rahatça gezinebileceği alanlar yaratmaktadır. Narsisizm kişilik özellikleri bakımından kendi benlik imgenizin inşasını bize gösterirken, ötekinin bakışıyla buluşmamızda da etkin rol oynamaktadır. Bahsedilen öteki yetişkin herhangi biri, anne ya da baba olabilmektedir. Narkissos mitinde bahsedilen yansıma ya da Lacan'ın ayna evresinde bahsedilen de tam olarak budur. Lacan'ın ayna evresi, bebeklerin kendi bütünlüklerini yavaş yavaş birleştirerek ötekinden kopmalarından bahsetmektedir. Narkisos'un sudaki yansıması da ötekine ulaşamamasındandır. Araştırmacının çalışmalarında portreler bu durumu anımsatmaktadır. Araştırmacının eserlerinde görülen ifadelerdeki narsisizm olgusu, kullanılan figürlerin her durumda saklamak istedikleri kısımlarını yani içsel varlıklarını göstermeme şeklinde

ortaya çıkmaktadır. Kompozisyonda yer alan figürlerdeki narsisizmin yansımalarının araştırmacının çalışmalarında kendilerini kısmen de olsa duygusallıktan koparmış olma nedenleri tam olarak budur. Figürlerdeki çözümlerle gerçek özlerinde yer alan bölünme giderek büyüyen içsel boşluğa ve cansızlığa yol açmaktadır. Figürlerin bakışları dışarıya dönüktür. Daha çok kendi yaptıklarına yönelmiş oldukları için yarattıkları etki göz önündedir. Kendi içlerine ve deneyimlerine bakmadıkları için kendilerini izleyicinin bakışına yerleştirmektedirler. Şekillerde saklanan canlılık etkisi yaşamın gelip geçiciliğinden bahsetmektedir. Portre resimler bu kalıcılığın etkisi altındadır. Aynada imge ve suda yansıma kaybolmaktadır ve aynada kendisine bakan kişinin baktığı yerde gördüğü öteki, onu terk ettiğinde kendi ile ilişkisi bitmiş olacaktır. Tıpkı Narkisos'un suda ulaşamadığı ve kendisi olan öteki gibi. Araştırmacının çalışmalarındaki figürler kalıcıdır ve sürekli kendi yansımasına ve ötekine bakmaktadır. Aynı zamanda öteki de hem kendine hem de diğer figürlere bakmaktadır. Bu durum onları Narcissos'un ulaşamadığı kendisi pozisyonuna taşır. Portrelerdeki narsisizm yansımaları konunun ne olduğundan çok nasıl göründükleridir. Portrelerin geriye bıraktığı şey işlevleri olmaktadır. İnsani işlevlerin ve duygusallığın kısmen eksik olduğu mercek serisi portre çalışmalarında, izleyicinin duygusu çalışmalarda yer alan figürler tarafından çekilerek kendi duyguları gibi aktarılmaktadır. Aslında bu durum hem eserlerde yer alan figürün hem de ötekilere olan saygının bir gereğidir. Araştırmacının yaptığı portre çalışmalarında fotoğraf kullanması imgelerin kalıcılığından faydalanmak istemesindedir. Araştırmacı belirsizleşen yüz, boya lekeleri ve birbirine karışan uzuvlarla insanı değişen duygu durumuna işaret eden, yüzü sürekli değişen ve belirsizleşen bir imge olarak düşünüyor olmasından kaynaklanmaktadır. Araştırmacı çalışmalarında hem özneyi hem de özneyi tedirgin edici başkılıkları kullanarak narsistik özelliklerin yansımasına bir bakış açısı yaratmaktadır. Araştırmacının çalışmalarında kullanılan lekeler görme alanını bozar niteliktedir ve öteki olanın çalışmalarda belirli bir yere odaklanması mümkün olmamaktadır. Çalışmalar öteki olanın görme alanını belirledikleri gibi tam anlamıyla işgal özelliği de göstermektedirler. Çalışmalardaki öteki, kendi bakışının eksikliğini yine kendi bakışında bulmaktadır. Araştırmacının çalışmalarında kullandığı imgelerin de bakışları değişmektedir. Çalışmalarda yer alan figürler aynı olmasına rağmen farklılık izleyicinin duygusal olarak değişen zihinlerinde yer almaktadır. Aynı zamanda araştırmacının bakış açısı ve deneyimleri de çalışmalarda yer almaktadır ve farklılıklar göstermektedir. Bakışlar değiştikçe zihinde her şey değişebilmektedir. Araştırmacının eserlerinde narsisizmin ifadesi kendisini kullanılan figürün jest ve mimiklerinde, nesne olarak kullanılan ve bir çerçeve işlevi gören büyüteç de kullanılan kontrast renklerde görülebilir. Kompozisyonda yer alan ve gözün rahatça gezinebileceği boşluk alanları da görülmektedir. Çalışmalarında kullandığım portrelerde sadece bir bireyi değil, tüm insanlığı yüzü ile anlamak veya anlam katmak yahut onlardaki manayı aramaktayım. Mercek, bir konuda hem yardımcı sembolik arkadaş, hem de benim varoluşsal mana arayışımı konumlandıran önemli bir unsurdur.

Sonuç

Araştırmada narsisizm kavramı ile ilgili dolaylı yoldan ifade edilen olguları anlamlandırabilmek için narsisizmin anlam aktarımındaki rolü çözümlenmeye çalışılmıştır. Öncelikle narsisizm, kavram olarak literatürdeki anlamıyla ele alınmış, araştırmacının eserlerinde mecazi nitelikte kullanılan narsisizm kavramı gerçek anlamı dışında onunla ilgili daha üst ve sembolik başka anlamlar kazanarak

değer haline geldiği görülmüştür. Narsisizmin, görsel bir nesne üzerinden ona benzeyen başka bir şeyle ilgili anlamın aktarım biçimini ve herhangi bir fikrin üzerine düşünülmesini mümkün kıldığı görülmüştür. Narsisizmin düşündürücü olması ve onun alt yapısının muhakeme ile yargıya ulaşmasının güçlülüğünden kaynaklandığı söylenmektedir. Narsisizm çağdaş sanatta bir ifade aracı olarak farklı fikirlerin izleyiciye aktarılması için kullanılmaktadır ancak incelemelerimizden anlaşılacağı üzere araştırmadan elde edilen veriler ışığında yapılan yorumlar, araştırmacının sanat temelli araştırma kapsamındaki örneklerle sınırlı kalmıştır. Araştırmacının araştırma kapsamında kullandığı örneklerde narsisizm kavramı kendisini öteki, çirkinlik, iğrençlik, gülümseme, tedirginlik, tikslenme ve kendinden geçme olarak göstermektedir. Sanat temelli araştırmada kullanılan örneklerde araştırmacının meta olarak kullandığı büyüteç nesnesinin izleyen ve izlenen arasında ben ve öteki ayrımını yaptığı görülmüştür. Figür baktığı kişide kendini konumlandırmıştır. Figürün mercek ile karşılaşması Lacan'ın ayna evresine gönderme yapmıştır. Çocuk ayna ile karşılaştığında kendisini dünyadan ayırt etmektedir. Çalışmadaki figür ise mercek ile kendisini izleyicisinin gözünde tekrar şekillendirmektedir. Kendisini izleyicinin bakışından ayırmaktadır ve bir şekilde kendi bakışıyla da zıtlık oluşturmaktadır. Figürün hem izleyici hem de izlenen rolündeki konumu bu çalışmada tek gibi algılanmaktadır. Çalışmada figür ve öteki ayrımı kendisini göstermemektedir çünkü figür izleyen bakış açısında varlık bulmaktadır (Resim 1). Kristeva'nın tikslenme tanımı olan figürü konumlandırma ve konumundan etme ediminin görüldüğü çalışmada (Resim 2), figürde gülümsemenin yalancılığı ve zorakiliği görülmüştür. İzleyici karşısında yeterince ön planda olmadığı varsayılan, izleyicinin bakış açısında belirgin bir alana oturtmadığı ve yine izleyicinin bakış açısında bölünmeler yaşatan bu çalışmada narsisizmin etkileri görülmüştür. Kırılganlık yaşayan figür parçalanmaktadır ve izleyen de bu duygu durumundan etkilenmiştir. Figürdeki duygu durumu narsisizmin olumsuz ve negatif yönünü izleyiciye aktararak kendisinde ve onu izleyen kişide kırılganlık ve aşağılanma hissi yaratmıştır. Çalışmada yer alan figür kaybolma isteğini ve toplumdaki soyutlanma isteğini de izleyici olarak izlenene aktarmıştır. İzlenen olan figür kendisini izleyiciden sakınmak ister gibi soluk duran bir model olarak kendini göstermektedir. Toplumdan tiksinen figür, izlenen olma ediminden dolayı çekimser ve soluk bir şekilde kendini izleyicide var etmektedir. Bu çekimser ve soyutlanmış etki figürün ve izleyicinin karşılıklı çekimser ve tikslenme benzeri narsist duygu durumlarından etkilenmiştir (Resim 3). Narsisizm kavramı araştırmacının çalışmalarında dolaylı anlatımı olanaklı hale getirmiştir. Kullanılan tasvir, resim ve imgeler ile farklı kavramlar bir araya gelerek izleyeni etkilemektedir. Araştırmacı tarafından oluşturulan çalışmalarda eserin tam olarak kendini ortaya koyamadığı, öncelikle üzerinde düşünmeye yol açtığı gösterilmektedir (Resim 4). Araştırmacı çalışmalarında izleyiciyi çalışmalar üzerinde düşünmeye itmektir. Aynı zamanda izleyici, araştırmacının eserlerinde çalışmanın bir parçası haline gelerek hem gösteren hem de kendi kendini inceleyen konumuna yerleşmektedir (Resim 5).

Sonuç olarak araştırmacı, dikkat çekmek, eleştirmek ve yargıda bulunmak adına narsisizm kavramını bir anlatım biçimi olarak kendi çalışmalarında kullanmaktadır. Narsisizm kavramı ile araştırmacı topluma hitap etme sınırını yine kendisi çizmektedir.

Etik Kurul İzni

Çalışmam etik kurul izni gerektiren çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarların makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan ederim.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Kristeva, J. (2014). Korkunun güçleri; iğrençlik üzerine deneme (Çev. N. Tatal). Ayrıntı Yayınları
- Leppert, R. (2009). Sanatta anlamın görüntüsü; imgelerin toplumsal işlevi (Çev. İ. Türkmen). Ayrıntı Yayınları.
- Lowen, A. (2012). Narsisizm: Gerçek benliğin inkarı (Çev. T Çetin). Cem Yayınevi.
- McNiff, S. (1998). *Art – based research*. Jessica Kingsley Publishers.
- Özenen, F. (2013). *Narsisizm; psikanaliz buluşmaları 7*. Bağlam Yayıncılık.
- Tazegül, Ü. (2018). *Spor, narsisizm ve beden algısı*. Detay Yayıncılık.

PIYANO EĞİTİMİNDE ESERLERİ BAŞLANGIÇ AŞAMASINDAN İTİBAREN EZBERLEYEREK ÇALIŞMANIN OLUŞTURDUĞU TEKNİK VE MÜZİKAL SORUNLAR

 Emine Filiz YİĞİT^a

Öz

Piyano eğitiminde eserleri çalışma ve öğrenme süreci çeşitli aşamalar içerir. Ezberleme genellikle sürecin son aşamasında, eser performansa hazır hale geldiğinde tam olarak gerçekleşir. Bununla birlikte eserleri başlangıç aşamasından itibaren ezberleyerek çalışan öğrenciler çeşitli teknik ve müzikal sorunlarla karşılaşabilmektedir. Bu çalışmanın amacı, piyano eğitiminde eserleri ilk aşamadan itibaren psikomotor becerilere dayalı olarak ezberlemenin oluşturduğu teknik ve müzikal sorunları ortaya koymaktır. Çalışma ayrıca öğrencilerin sahip olduğu algısal öğrenme stillerinin, eserleri ezberleyerek çalışma davranışıyla ilişkisini incelemeyi amaçlar. Çalışma nitel araştırma yöntemi kapsamında, bütüncül tekli durum çalışması deseninde tasarlanmıştır. Veriler yarı kurgulu görüşme ve gözlem ile toplanmış, betimsel analiz ile çözümlenmiştir. Ayrıca araştırma katılımcısına öğrenme stilini saptamak amacıyla VARK Öğrenme Stilleri Envanteri (Fleming & Mills, 1992) uygulanmıştır. Elde edilen veriler sonucunda, katılımcının sahip olduğu tek modlu kinestetik/devinimsel” öğrenme stilinin piyano eserlerini ezberleyerek çalışma davranışı ile örtüştüğü saptanmıştır. Ayrıca eserleri ezberleyerek çalışmanın başlıca, katılımcının deşifre becerisini geliştirmesini engellediği; notasyonda yer alan nota, artikülasyon, nüans gibi öğelerin zamanla unutulmasına ve değişikliğe uğratılmasına yol açtığı; eserleri motif, cümle, tema gibi biçimsel özelliklerine göre çözümleyerek çalışmayı olumsuz etkilediği; eserlerde akıcılığın sağlanmasını geciktirdiği, performans anında ellere fazla odaklanmanın nüanslara ve müzikal ifadeye olan dikkati azalttığı, eserlerin tempo dinamiklerinde tutarsızlıklara ve hızlanma eğilimine yol açtığı; bunların yanı sıra performansta rahat çalmayı sağlayarak kaygıyı azalttığı, ellere odaklanmayı sağladığı ve performansta takılma anında zorlanmadan devam edebilmeyi sağladığı saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Piyano eğitiminde ezberleme, Bellek türleri, Algısal öğrenme stilleri.

TECHNICAL AND MUSICAL PROBLEMS IN PIANO EDUCATION ARISING FROM PRACTISING PIECES BY MEMORY STARTING AT THE BEGINNING

Abstract

Some phases are needed in the learning and practising process of pieces in piano education. Memorizing is usually done completely in the last phase when the piece is ready for performance. However, the students who practise piano pieces by memory starting at the beginning, faces with various technical and musical

^a Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi, Müzik Eğitimi, filiz.yigit@deu.edu.tr
Makale Geliş Tarihi: 17.07.2023, Makale Kabul Tarihi: 09.11.2023

problems. The aim of this work is to present the technical and musical problems arising from memorizing piano pieces with psychomotor skills at the beginning of the practising process. In addition, it examined whether perceptual learning styles of students related to their action of practising piano pieces by memory. This work is framed within qualitative research method and holistic single case study research design. The data of the work is collected from semi-structured interviews and observations and analyzed with descriptive analysis. Also, VARK Learning Styles Questionnaire (Fleming & Mills, 1992) is applied to the participant of the work for typing his learning style. As a result, the participant' learning style which is found as "unimodal kinesthetic preference" is connected with the action of memorizing piano pieces starting at the beginning. Besides, it is found that practising piano pieces by memory causes not to advance sightseeing skills of the participant; to leave out the elements as musical score, articulations and nuances in time and modify them; to pass of analyzing the formal structure of the pieces as motifs, phrases, themes; to retard playing pieces runny; to distract attention to the musical expression of the pieces while focusing his hand movements in performance; acceleration tendency in tempo dynamics. On the other hand, it is found that practising piano pieces by memory helps the participant to be relaxed in performance; to focus his hands and to keep the piece playing easily if he had stumbled in performance.

Keywords: Memorising in piano education, Memory types, Perceptual learning styles.

Giriş

Piyano çalma, bilişsel, duyuşsal ve ağırlıklı olarak psikomotor boyutların etkileşimde olduğu bir beceridir. Hughes (1915), piyano eserlerini ezberlerken izlenebilecek üç yoldan bahseder: kulak ile, görsel bellek ile (basılı sayfa üzerindeki notalar veya klavye üzerindeki notalar) ve parmak belleği veya refleks eylemi ile. İlk iki yolun, ezberlenecek eserin armonik ve biçimsel yapısını öğrenmeyi sağlayacak kullanışlı yöntemlere bağlı olduğunun altını çizerek (s. 597). Chen ise (2016), piyanistlerin kullandığı dört tür belleği görsel, duyuşsal- işitsel, kinestetik ve analitik bellek olarak tanımlar (s. 114). Piyanistlerin eserleri güvenli bir şekilde ezberlemek için kendine uygun olan metodu kendisinin bulması önemlidir. Görsel belleğin işitsel bellekle beraber kullanımı daha fazla ayrıntıyı kapsaması açısından destekleyici olabilir. İşitsel bellek, seslerin duyma yoluyla belleğe kendiliğinden otomatik olarak alınması ile gerçekleşir. Bir eseri işitsel bellek yoluyla ezberlemek müzikal ifadeyi sağlamak için gerekli olsa da, sadece işitsel belleğe güvenmek performansta takılma anında devam etmek için yetersiz kalma tehlikesi taşır (Jordan, 1990; Mackinnon, 1944; Chappell, 1999). Bu durumda eseri işitsel bellekle ezberlemenin yanı sıra bilinçli olarak farklı bellek türleriyle özellikle analitik bellek ile destekleyerek ezberlemek faydalı olacaktır. Piyano çalmada kinestetik bellek, dokunma ve kas hafızasına dayanır. Piyanistler piyano tuşlarına temas hissini ve pasajları çalarken parmaklarının hareket biçimlerini ezberler. Tek başına kinestetik belleğe güvenme eğilimi gösteren piyanistlerin hata yapma olasılığı diğer tüm bellek türlerinden daha fazla görülür (Ford, 1996; Imreh & Crawford, 2002). Analitik bellek ise, piyanistin çalışmalarında eserlerin biçimsel analizini yapması ve yönlendirici olarak kullanmasında kendisini gösterir. Analitik bellekle kazanılan bilgi otomatik gerçekleşen bir işlem olmadığı için performansta kalıcı ve kullanışlı olmaktadır (Chen, 2016, s. 114-115).

Bir eseri ezberlemek için daha üstün bir yol bulunmasa da, en ideal olanı tüm bellek türlerinden yararlanılmasıdır. Piyano çalmanın ağırlıklı olarak psikomotor becerilere dayalı olması nedeniyle hem öğretmenler hem de öğrenciler, öğrenilmesi gereken hareketlerin sıklıkla tekrarlanması sağlayan düzenli çalışmaların yapılmasını benimser. Ancak çalışılan eseri eksiksiz hale getirmek için defalarca çalarak tekrar etme yöntemi, zihinsel süreçleri ve tamamlayıcı bellek türlerini de temel alan eğitim yaklaşımlarıyla desteklenirse daha başarılı sonuçlar verecektir. Klöppel e (2013) göre; müzik hareketlerinin sadece fiziksel olarak öğrenilmesi ve motor hareketler (otomatikleştirme) tek başına yeterli değildir. Motor hareketler, bir bütünün sadece bir kısmını oluşturur. Bedensel performans gerektiren hız, kuvvet, esneklik, koordinasyon gibi beceriler bile, tek başına bedensel faaliyetler olarak düşünülemez. Gerekli hareketlerin yönetiminde ve gerçekleştirilmesinde zihnin etkisi göz ardı edilemez” (aktaran Özer, 2020, s. 29).

Piyano eğitiminde başarılı bir performans için eserler üzerinde müzikal analiz yapılması gerektiği düşüncesini birçok eğitimci paylaşır. Sadie (2001) müzikal analizi, müzikal yapının daha basit kurucu bileşenlere çözümlenerek yorumlanması ve bu bileşenlere ait fonksiyonların incelenmesi olarak tanımlar (s. 526). Bir eser müzikal ve enstrümantal planda analizle öğrenildiğinde bir daha unutulmaz. Bunun anlamı, ezberin hem düşünceye (beyne), hem göze, hem kulağa, hem de hareketlere dayalı olması demektir... Bir eserin ritmiyle, yapısal analizle, klavye analiziyle, doğru parmaklarla, armonileriyle, kadanslarıyla, modülasyonlarıyla, sonorite, atmosfer değişiklikleriyle vb. öğrenilmesi, eserin bir daha unutulmamak üzere öğrenilmesi anlamına gelir” (Şen, 1999, s.101-102). Fenmen, ezberlemenin eser ancak yanlışsız çalındıktan sonra yapılması gerektiğini, eseri iyice bellemeden ezberlemenin zararlı olabileceğini vurgular. Teknik bakımdan güç olan kısımlar bıkkınlık derecesinde tekrar edilerek daha kolay ezberlenebiliyorken, güç olmayan ama armonisi karışık olan bir geçiti ezberlemenin daha zor olduğuna dikkat çeken Fenmen, öğrencinin ancak armoni bilgisi ile armonik geçitleri ezberlemesinin bilinçli bir belleğe dayanabileceğini belirtir (1991, s.30-31). Özer, performansın anlık olduğunu ve yapılan hataların geri alınamayacağını vurgular ve eserlerin analiz edilmeden sürekli tekrara dayalı motor hafıza ile ezber alınmasının performans sırasında dikkat dağınıklığına ve kaygıya dayalı unutulmalara neden olabileceğini belirtir. Bu nedenle piyano eğitiminde sağlam bir ezber için, motor hafızanın yanında bilişsel süreçlerin de devreye sokulması ve eserlerin derinlemesine analiz edildiği zihinsel bir çalışma yapılması gerekir (2020, s.36).

Eserleri başlangıç aşamasından itibaren ezberleyerek ve kinestetik belleğe dayalı çalışmak, önceden çalışılmamış bir eseri ilk görüşte çalma becerisi olarak tanımlanan deşifre becerisinin gelişmesini de geciktirir. Öte yandan, öğrencilere deşifre becerisi kazandırmak piyano eğitimcilerinin özenle üzerinde durdukları bir konudur. Deşifre öğrenciye daha geniş bir repertuvar oluşturma, piyano edebiyatını yakından tanıma, teknik, stil ve yorum geliştirme gibi birtakım olanaklar sunar. Daha da önemlisi, öğrencinin başkalarından yardım almadan, müziği kendi kendine öğrenebilen bağımsız bir müzisyen haline gelmesi ve yaşamı boyunca zevkle müzik yapabilmesi için temel bir kaynak oluşturur” (Çimen, 2013, s.105).

Piyano eğitiminde öğrenmeyi etkileyen en önemli konulardan biri de, öğrencinin bireysel özellikleridir. Algısal öğrenme stilleri bireysel özelliklerle ilişkili olarak öğrenme sürecini etkiler. 20.

yüzyılın ikinci yarısından sonra psikolojik ve eğitimsel yaklaşımlar, öğretim sürecinde bireylerin farklı özelliklerinin dikkate alınması gerektiğini öne süren bilişsel öğrenme-öğretme anlayışını benimsemeye başlamışlardır. Öğrenme stili kavramı ilk olarak 1960 yılında Rita Dunn tarafından, "her bir öğrencinin yeni ve zor bilgiyi öğrenmeye hazırlanırken, öğrenirken ve hatırlarken farklı ve kendilerine özgü yollar kullanması" olarak tanımlanmıştır (aktaran Boydak, 2007, s.3).

Algısal öğrenme stilleri ise, "insanların öğrenim süreçlerinde kendilerine yöneltilen ileti ve mesajları alırken hangi duyu organını kullanacağı konusunda yaptıkları tercihlere göre belirlenen ve insanların doğuştan sahip oldukları fiziksel, bilişsel, dokunsal veya duyuşsal farklılıklara göre nitelenen algılama biçimleri" olarak tanımlanmaktadır (Erden ve Altun, 2006, s. 48). Öğrenme stillerini algısal boyutta ele alan araştırmacılar arasında Dunn & Dunn modeli, Kolb modeli ve Fleming modelinin ön plana çıktığı görülür. Bireylerin tercih ettikleri algılama biçimini belirlemek için VARK Öğrenme Stilleri Envanteri (Fleming & Mills, 1992), uluslararası literatürde yaygın olarak kullanılır. Envanterin dayandığı modelde, görsel (*Visual*), işitsel (*Aural*) oku/yaz (*Read/Write*), ve kinestetik/devinimsel (*Kinesthetic*) olmak üzere dört temel öğrenme stili tanımlanır. Öğrenme stili görsel olan kişiler resimler, şemalar, diyagramlar, grafik ve tablolar gibi görsel teknikler yardımıyla daha iyi öğrenirler; işitsel olanlar en iyi konferans, ders, ses bandı, tartışma grubu gibi kanallardan dinleyerek öğrenirler ve duydukları bilgileri hatırlamaya eğilimlidirler; oku/yaz olanlar yazılı dokümanlardan öğrenmeyi ya da not tutarak çalışmayı tercih ederler; kinestetik/devinimsel öğrenme stiline sahip olanlar ise etkinlik ve uygulamalar gibi somut araçlarla yaparak-yaşayarak öğrenme eğilimi gösterirler. Bireyler sadece bir baskın öğrenme stiline sahip olabilecekleri gibi, kullanma dereceleri farklılık gösteren birden fazla öğrenme stiline de sahip olabilirler. Fleming, VARK envanterinin öğrenciler için bilgi alma metotlarını, öğretmenler için ise bilgi sunma metotlarını şekillendirmeleri için bir uyarıcı olarak kullanılmasını amaçlamıştır. Ayrıca envanterin bir tanısal etiketleme olmak yerine, öğrenci ve öğretmenlerin yararlı stratejileri seçebilmeleri için kullanabilecekleri bir dayanak sağladığının altını çizerek (Fleming, 1995, s. 1-2). Piyano eğitiminde öğrencilerin sahip olduğu algısal öğrenme stillerinin bilinmesi, eğitimciler için verimli bir çalışma yürütebilmeleri açısından yararlı olacaktır.

Piyano eğitiminde öğrencilerin zor ve popüler eserleri çalma isteğiyle eğitimin bazı basamaklarını atlayarak teknik çalışmalara ve kinestetik belleğe dayalı ezberlemeye ağırlık verdiği görülebilmektedir. Ancak öğrencilerin bireysel özelliklerine ve sahip oldukları öğrenme stillerine bağlı olarak kinestetik/devinimsel belleğin ağırlıkta olduğu bir ezberleme sürecinin çeşitli müzikal ve teknik sorunlara yol açabildiği piyano eğitimcileri tarafından gözlemlenen bir konudur. Bu araştırma, piyano eserlerini çalışma sürecinde, notasyonu ilk aşamada ellerin klavyedeki yerlerini ve hareketlerini çözümlenmek için kılavuz olarak kullanan ve kısa zamanda notasyondan kopan, eserleri yeterince analiz etmeden ağırlıklı olarak kinestetik belleğe dayalı şekilde ezberleyen öğrencilerin karşı karşıya kaldıkları teknik ve müzikal sorunları, tek bir örneklem üzerinde derinlemesine incelemeyi amaçlar. Araştırmada ayrıca, piyano eserlerini ezberleyerek öğrenme davranışının, sahip olunan algısal öğrenme stilleri ile ilişkisi incelenir.

A. YÖNTEM

1. Araştırmanın Modeli

Çalışma nitel araştırma yöntemi kapsamında, bütüncül tekli durum çalışması deseninde tasarlanmıştır. Creswell e (2007) göre durum çalışması; araştırmacının zaman içerisinde sınırlandırılmış bir veya birkaç durumu çoklu kaynakları içeren veri toplama araçları (gözlemler, görüşmeler, görsel-işitseller, dokümanlar, raporlar) ile derinlemesine incelediği, durumların ve duruma bağlı temaların tanımlandığı nitel bir araştırma yaklaşımıdır (aktaran Subaşı ve Okumuş, 2017, s. 420). Tekli durum desenlerinde, isminden de anlaşılabilceği gibi, tek bir analiz birimi (bir birey, bir kurum, bir program, bir okul, vb.) vardır (Aytaçlı, 2012, s. 7).

Çalışmanın bütüncül tekli durum deseninde tasarlanmış olması doğrultusunda, araştırma verileri ölçüt örnekleme ile belirlenen bir katılımcı öğrenci ile yapılan yarı kurgulu görüşme ve gözlem ile toplanmıştır. Veriler, derinlemesine analiz imkanı sağlayan betimsel analiz ile çözümlenmiştir. Ayrıca, eğitimde verimlilik amacıyla öğrenci ve eğitimcilerin bireysel öğrenme stilini belirlemek için kullanılan VARK Öğrenme Stilleri Envanteri 7.1. versiyonu (Fleming & Mills, 1992), araştırma katılımcısına uygulanmıştır (bkz. 3.). Araştırmanın etik kurul izni Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlüğü tarafından 30/05/2023 tarihli toplantısında 18 sayılı onay kararı ile verilmiştir.

2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu, Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Müzik Eğitimi Anabilim Dalında piyano eğitimi alan ve piyano eserlerini başlangıç aşamasından itibaren ezberleyerek çalışan öğrencilerdir. Araştırmanın örnekleme, amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme ile belirlenmiştir. Ölçüt örneklemede temel amaç verilerin araştırmacı tarafından önceden belirlenen ölçütlere göre belirlenmiş katılımcılardan toplanmasıdır (Tutar & Erdem, 2020). Çalışmanın bütüncül tekli durum çalışması deseninde tasarlanması doğrultusunda çalışmanın katılımcısı, Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Müzik Eğitimi Anabilim Dalında 2022-2023 öğretim yılında Piyano Eğitimi 1" ve Piyano Eğitimi 2" derslerini almış ve piyano eserlerini başlangıç aşamasından itibaren ezberleyerek çalışma davranışını gösteren bir erkek öğrenciden oluşmaktadır. Tekli durum çalışmaları incelenen olgunun tek bir analiz birimi içererek farklı yöntemlerle derinlemesine incelenmesine imkan sağlamaktadır. Katılımcı öğrencinin belirlenmesindeki temel ölçütler, en az 2 dönem piyano dersi almış olması, piyano eserlerini başlangıç aşamasından itibaren ezberleyerek çalışma davranışı göstermesi, piyano eserlerini ezberleyerek çalışan diğer öğrencilerin yaşadıkları benzer teknik ve müzikal sorunları yaşaması ve çaldığı eserler bakımından orta üstü bir düzeyde olmasıdır. Katılımcı öğrenci, araştırma için yapılan görüşme gözlemler için gönüllü onam formunu imzalamıştır. Gizlilik esasına dayanılarak, katılımcının öğrencinin görüşleri isim verilmeden aktarılmıştır.

3. Veri Toplama Araçları

Çalışmanın verileri görüşme, gözlem ve VARK Öğrenme Stilleri Envanteri ile toplanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme soruları, alanında uzman iki öğretim elemanından uzman görüşü alınarak belirlendikten sonra katılımcı öğrenci ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Katılımcının sahip olduğu öğrenme stilini belirlemek amacıyla algısal öğrenme stili envanteri olan VARK soru testi 7.1. versiyonu uygulanmıştır (Fleming & Mills, 1992). Çalışmadan daha kapsamlı veri elde edebilmek için katılımcının Piyano Eğitimi 2" dersi Final sınavında çalmış olduğu dört adet eserin gözlemi araştırmacı tarafından

yapılarak gözlem notları tutulmuştur. Eser Listesi şu şekildedir: C. Czerny Etüt No: 3 Op. 740; J. S. Bach 3 sesli Envansiyon No: 3; L. van Beethoven Sonat No: 1 Prestissimo Op. 2; J. Brahms Intermezzo No: 6 Op. 76. Ayrıca öğrencinin, önceden çalmamış olduğu bir eseri ilk gördüğü anda seslendirme becerisi olarak tanımlanan deşifre becerisini ölçmek amacıyla, katılımcı öğrenciden Mozart Fa Majör Sonat No.12 Allegro bölümünü deşifre ederek çalması istenmiş ve gözlemlenmiştir. Çalışmada araştırmacının rolü, 2022-2023 öğretim yılında Piyano Eğitimi 1" ve Piyano Eğitimi 2" derslerini yürüten piyano öğretim elemanı olarak görüşme, gözlemler ve VARK Öğrenme Stilleri Envanterini kendisinin uygulamış olmasıdır.

4. Verilerin Analizi

Yarı yapılandırılmış görüşme verilerinin çözümlenmesinde, belirlenen temalar katılımcının kendi sözlerinden alıntılarla desteklenerek betimsel analiz yapılmıştır. VARK soru testinin değerlendirmesi, testin kılavuzunda belirtilen şekilde yapılarak katılımcının sahip olduğu algısal öğrenme stili saptanmıştır (Fleming&Bonwell, 2019). Katılımcı öğrencinin nota okuma becerisini ölçmek için uygulanan deşifre eserini çalma ve final sınavı için belirlenmiş dört adet eseri çalma sırasında tutulan gözlem notları, katılımcının beklenen becerileri uygulayabilme durumunu saptama yoluyla analiz edilmiştir.

5. Tutarlık ve İlgüvenirlik

Araştırmada tutarlık ve içgüvenirliği arttırmak için farklı veri toplama araçlarından yararlanılmış, görüşme sorularının belirlenmesinde alan uzmanı iki araştırmacıdan görüş alınmış, katılımcıdan ses kayıtları, görüşme ve gözlemler için izin alınmış, araştırmacı rolü açıklanmış, öznel yargılardan ve varsayımlardan uzak olmaya özen gösterilmiştir. Araştırmada ulaşılan bulgular bilimsel etik kurallarına uygun biçimde raporlaştırılmıştır.

6. Katılımcıya yönelik bilgiler

Katılımcı, 2004 doğumlu bir erkek öğrencidir. Piyano eğitimine ilk olarak 14 yaşında Ümran Baradan Güzel Sanatlar Lisesinde (İzmir-Kemalpaşa) başlamıştır. Katılımcı öğrenci, lise 9., 10., ve 11. sınıflarda piyano öğretmeninden kaynaklı olarak sistematik ve etkin ders işleme fırsatı bulamamış olduğunu, 12.sınıfta kendi çalışması sonucu öğrendiği Chopin Vals ve Chopin Nokturn gibi eserleri çalınca öğretmenin dikkatini çektiğini ve konserlerde görev verildiğini dile getirmiştir. Katılımcı öğrenci piyano eğitimini 2022-2023 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Müzik Eğitimi Anabilim Dalında Piyano Eğitimi 1" ve Piyano Eğitimi 2" dersleri ile sürdürmüştür.

Katılımcı öğrenci, piyano eserlerini başlangıç aşamasından itibaren ezberleyerek çalışma davranışını lisede piyano eğitimine başladığı zaman benimsemiş ve üniversitede de devam ettirmiştir. Öğrenci, Pamir in (1983), 1 den 11 e kadar tanımlamış olduğu piyano edebiyatı basamaklarından 7. basamak piyano edebiyatındaki eserleri çalabilecek düzeydedir. Romantik dönemden 8. basamak piyano edebiyatına giren eserler de çalmaktadır. Ayrıca Gökbudak'ın (2013), piyano eğitimine Güzel Sanatlar Liselerinde başlayıp Müzik Eğitimi Anabilim Dallarında devam eden öğrencilerin gelişim süreci için

toplam 8 basamak kapsamında önerdiği öğretim eserlerine göre, katılımcı öğrenci 6. basamak eserleri çalmaktadır. Katılımcı öğrencinin düzeyi, orta düzey üstü olarak tanımlanabilir. Öğrenci çalışma düzenini haftada 3, 4 gün ve günde ortalama 6 saat olarak belirtmiştir.

B. BULGULAR

1. Görüşme Bulguları

Piyano eserlerini ezberleyerek çalışırken izlenen yollar nasıldır?" birinci alt problemine ilişkin görüşme bulgularına göre "ölçü ölçü ezberlemek", eseri dinlemek", yavaş çalışmak", sürekli tekrar etmek", müzikal analiz", müzikal ifade", ezber oturduktan sonra akıcılık kazanmak" başlıkları altında yedi adet tema belirlenmiştir.

Birinci tema olan "ölçü ölçü ezberlemek" ile ilgili olarak katılımcı öğrenci, bir eseri çalışmaya başladığı ilk andan itibaren eseri ölçü ölçü ezberlemeye başladığını ve bu şekilde zamanla akıcılık kazandığını ifade eder:

Deşifre etmeye başladığım ilk andan itibaren ölçü ölçü ezberlemeye başladım. Yoksa rahat bir şekilde akıcılık kazanmaz".

İkinci tema olan "eseri dinlemek" ile ilgili olarak katılımcı öğrenci eseri çalışmaya başladığında ve çalışma süresi boyunca sürekli dinlediğini ifade eder:

Ödev olarak verilen eseri ilk önce Spotifydan ekler ve sürekli dinlerim. Sonrasında notaya bakınca hemen kafamda çalmaya başlıyor müzik, notaları gördükçe görsel olarak da çalışıyor beynim. Bazen karışık bir tona hemen o tonun bir gamını yaparım. Bildiğim bir tona çift elle başladım".

Üçüncü ve dördüncü temalar olan "yavaş çalışmak" ve "sürekli tekrar etmek" ile ilgili olarak katılımcı öğrenci eserleri yavaş bir tempoda, sürekli tekrar ederek, ölçü ölçü çalıştığını ifade eder:

Nota hatası olmasın diye çok yavaş çalışırım. Mesela verdiğiniz Bach Envansiyonun iki dizeğini 4 saat çalıştım daha yeni yeni oturuyor. Çünkü sürekli tekrar ederim ki ezberime alayım, çünkü ezberime aldığım zaman çok daha rahat çalışıyorum, dinlediğime uyacak şekilde çok daha uygun çalışıyorum. Notaları kaçırmamak için ölçü ölçü ezberleyerek ilerliyorum. Eserden esere de değişiyor çok hoşuma giden bir tınısı varsa hiç sıkılmadan saatlerce tekrar yapabiliyorum, o şekilde ezberime giriyor".

Ayrıca katılımcı öğrenci eserleri hızlı çalıştığında notaların kaçtığını ve teknik anlamda zorluk yaşadığını ve metronomla çalışmanın kendisi için yarar sağladığını belirtir:

Devamlı hızlı çaldığımda hemen kaçıyor notalar, dejenere oluyor, eskiden yapıyordum ama şimdi yavaştan hızlıya getiriyorum, esere ara verdiğimde de önce yavaş tempoyla hatırlıyorum".

Yavaş çalışıp sonra hızlandırıyorum, metronomla çalışmaya yeni yeni başladım metronom eksikim vardı, hep romantik dönem eseri çaldığım için o biraz tempoya yansıyor. Bach daha fazla çalmam lazımdı, yani metronomla çalışmaya yeni başladım metronomun çok önemli olduğunu düşünüyorum. Tempoyu hep yavaş çalışmak lazım yavaş çalışıyorum".

Beşinci tema olan "müzikal analiz" ile ilgili olarak katılımcı öğrencinin görüşü, biçimsel analiz ve armonik analiz arasında farklılıklar gösterir. Katılımcı öğrenci eserlerin biçimsel analizini başlangıç aşamasında yapmadığını, motif ve cümleleri eserin ezberini bitirip temposunda çalmaya başladığında daha rahat algıladığını ifade eder. Öte yandan öğrenci, armonik analiz konusunda daha ilgili ve bilgili olduğunu ve eserin armonik yapısını çalışma aşamasında incelemenin eseri ezberlemesini kolaylaştırdığını ifade eder:

Bence eser akıcılık kazandıktan sonra biçimsel yapısını belli ediyor. İlk başlarda onları fark etmek biraz zor, çünkü notayı çok iyi anlamak lazım, o bende biraz zayıf olduğu için tamamını ezbere aldıktan sonra motif ve cümleler artık kendi kendini belli etmeye başlıyor. Yoksa notaya bakarken anlayamıyorum hemen".

Armonik açıdan ben de bir şeyler yazma konusunda hevesliyim, o yüzden kaçınıcı derece armonisi, marş armonik mi yani yürüyüşü nasıl, uyumsuzlar nasıl gidiyor, özellikle Chopin'de çok dikkat ediyorum buna çok yaratıcı, Brahms da öyle. Hangi tonda, tonun hangi derecesinde, nasıl bir yürüyüş içerisinde, kromatik mi diyatonik mi onlara dikkat ediyorum. Bu hem ezberlemeyi de kolaylaştırıyor. Eğer olur da gelecekte bir eser yazmak istersem bunlara dikkat etmek, biraz alıntı yapmak gerekiyor; çünkü bence bütün müzisyenler de böyle yapıyordur eser yazarken".

Altıncı tema olan "müzikal ifade" ile ilgili olarak katılımcı öğrencinin görüşü, eserin artikülasyonlarına ilk aşamada notaları ezberlerken dikkat ettiği yönünde iken, eserin nüanslarına ilk aşama yerine en son aşamada dikkat ettiği yönündedir:

Artikülasyonlara ilk başta çalarken dikkat ediyorum, nüansları sonra ekliyorum. Artikülasyonlara dikkat etmemin sebebi de ezberime öyle giriyor, ilk çaldığımız zamanlarda nasıl çalıyorsak ezbere öyle giriyor. Ama nüansları nedense sonradan ekleyebiliyorum ezberle alakası olmuyor onun pek yorumla alakalı olduğu için".

Nüansları en son incelerim genelde, çünkü ilk önce ritimleri ve eseri anlamaya çalışırım, sonra nüansları eklerim. Zaten nüanslar çalarken de kendini belli ediyor, bazen kaçtığı için notaya bakıyorum".

Yedinci tema olan "ezber oturduktan sonra akıcılık kazanmak" ile ilgili olarak katılımcı öğrenci eserlerin ezberlemesini bitirdikten sonra akıcılık kazandırabildiğini ifade eder:

Akıcılık kazandığı evre ezberime aldıktan sonra, uyuduktan sonra diyeyim. Yani bir eseri çalışıyorum, araya biraz zaman koymak gerekiyor; çünkü ben notaya bakarak çalmadığım için beyinde oturtmam gerekiyor. Çalışıyorum, artık bir süre sonra tükeniyor insan, bir dinlenmek gerekiyor. Araya zaman koymak gerekiyor ki kasta o beyinde parçalar birleşiyor zaman içerisinde. Mesela bazen şöyle oluyor, bir şeyi çok çalışıyorum 4 gün 5 gün üst üste, bir hafta çalmıyorum bir anda çalabiliyorum çok iyi bir şekilde. Yani zaman koymak lazım".

"Piyano eserlerini ezberleyerek çalışmanın olumlu yanları nelerdir?" ikinci alt problemine ilişkin görüşme bulgularına göre, "rahat çalmak" "müzikal ifade" "el kontrolü" "performansta takılma anında devam edebilme" başlıkları altında üç adet tema belirlenmiştir.

Birinci tema olan "rahat çalmak" ile ilgili olarak katılımcı öğrenci, eserleri ezberleyerek çalışmanın eserleri daha rahat çalmasını sağladığını ifade eder:

Daha rahat ve daha dinlediğime uygun şekilde çalmak için ezberliyorum, tabi ki de kendi yorumumu da katmam lazım ama bu yorumu katabilmek için de daha rahat çalabilmek lazım. Bence rahat çalabilmek için ve yorum katabilmek için notadan bağımsız çalmak lazım. Böyle düşünüyorum yani”.

İkinci tema olan “müzikal ifade” ile ilgili olarak katılımcı öğrenci, ezber çalmasını eserleri nüanslarıyla ve duygularını katarak yorumlamasını sağladığını söyleyerek müzikal ifadeye olumlu katkısı olduğunu belirtir:

Notaya bakmak gibi bir zorunluluğum olmadığı için, nüanslara daha çok dikkat edebiliyorum, duygularımı daha iyi yansıtabiliyorum. Duyguları ifade edebilmek, daha iyi yorum yapabilmek ve daha iyi çalabilmek için bence notaya bağımlılıktan kopmak lazım, öyle düşünüyorum”.

Üçüncü tema olan “el kontrolü” ile ilgili olarak katılımcı öğrenci, eserleri kas hafızası ile çalışmasının el kontrolüne olumlu katkısı olduğunu ifade eder:

Ellerime daha çok odaklanabildiğim için daha doğru bir şekilde ellerimi kontrol edebiliyorum. Bence nota da ilk başlarda çok önemli ama performans sırasında el kontrolü daha önemli. Örneğin, eseri ezberlediniz bir yıl, iki yıl geçti üzerinden -tabi olgunlaşması için genelde böyle bir süre gerekiyor bazı eserlerde- o dönemde mesela notaya bakıp çalışmazlar diye düşünüyorum ünlü müzisyenler de; çünkü ellerine odaklanarak çalışıyorlar diye düşünüyorum”.

Bence kas hafızasını geliştirme konusu çok faydalı bir şey. Ama nota bilgisi birazcık daha güçlü olmalı, bu benim bireysel olarak yaptığım bir hata, ezbere alıp çalışanlar tabi ki de notası zayıf olacak diye bir şey yok, sadece benim ihmalden kaynaklı bir şey bu”.

Dördüncü tema olan “performansta takılma anında devam edebilme” ile ilgili olarak katılımcı öğrenci, eserleri ezberlerken belirli noktalar saptadığını ve performans anında takılırsa bu noktalardan başlayarak rahatça performansına devam edebildiğini ifade eder:

Bazen ezbere alırken belli yerlerden almak gerekiyor, belli yerleri ezberime alıyorum. Eser içinde dört ya da beş tane yeniden başlama yerim oluyor ezber olarak. Konser esnasında kaybettiğim yeri bir anda tekrardan devam edebiliyorum çünkü onu kaybetmemiş oluyorum”.

İkinci alt problem için belirlenen temalar kapsamında katılımcı öğrenci, performans esnasında kaygı yaşamadığını ve bunun eserleri ezberleyerek çalışması ve kas hafızasına alması sayesinde olduğunu belirtir.

Piyano eserlerini ezberleyerek çalışmanın olumsuz yanları nelerdir?” üçüncü alt problemine ilişkin görüşme bulgularına göre, “deşifrede zorlanma”, yanlış ezberlenen notasyon öğelerini düzeltmekte zorlanma”, biçimsel analize dikkat etmeme”, nüansları sonradan ekleme”, akıcılıkta gecikme” “tempoda hızlanma eğilimi” notasyondaki öğeleri zamanla unutma veya değiştirme” zor eserlerde kendini dinlememe” başlıkları altında sekiz adet tema belirlenmiştir.

Birinci tema olan “deşifrede zorlanma” ile ilgili olarak katılımcı öğrenci, eserlerideşifre etmekte zorlandığını ve eserleri yavaş bir şekildedeşifre edebildiğini ifade eder:

Gördüğünüz üzere deşifre çok yavaş oluyor; çünkü böyle yorumun üzerine yoğunlaşınca notaya bağımlılık azaldıkça nota bilgisi de notayı tanımak konusu da zayıf oluyor birazcık. Yani notayla daha iyi geçinebilmek lazım, notayı daha iyi bir şekilde anlayabilmek için tabi ki de biraz daha notaya bağlı olmak lazım, benim yaptığım da biraz hata, notadan fazla uzak tutuyorum kendimi. Notalara daha hızlı bir şekilde adapte olabilmek lazım”.

İkinci tema olan “yanlış ezberlenen notasyon öğelerini düzeltmekte zorlanma” ile ilgili olarak katılımcı öğrenci, ilk aşamada notasyonu ezbere alırken eserlerdeki artikülasyonlara ve parmak numaralarına dikkat etmediği zaman sonradan düzeltmenin daha fazla zaman aldığını ifade eder.

Üçüncü tema olan “nüansları sonradan ekleme” ile ilgili ise katılımcı öğrenci, artikülasyon ve parmak numaralarından farklı olarak nüansları sonradan eklediğini ve nüansları gerektiğinde sonradan hızlı bir şekilde değiştirebildiğini ifade eder:

Artikülasyonlara dikkat etmemin sebebi de, ezbere çünkü öyle giriyor. İlk çaldığımız zamanlarda nasıl çalışırsak ezbere öyle giriyor, ama nüansları nedense sonradan ekleyebiliyorum, yorumla alakalı olduğu için ezberle alakası olmuyor onun pek. Aynı şekilde parmak numarası da bu konuda çok önemli, yanlış parmak numarası ezberime girdiği zaman onu düzeltmek için ayrı bir zaman harcamam gerekiyor. Ama nüanslarda bu geçerli değil, nüansları hızlı bir şekilde değiştirebiliyorum en son”.

Dördüncü tema olan “biçimsel analize dikkat etmeme” ile ilgili olarak katılımcı öğrenci, eserleri ezberleyerek çalışırken ilk aşamalarda eserlerin motif, cümle gibi biçimsel özelliklerine dikkat etmediğini, biçimsel özelliklerin ezber tamamlandıktan sonra kendini daha iyi belli ettiğini ifade eder:

“Bence eser akıcılık kazandıktan sonra biçimsel yapısını belli ediyor. İlk başlarda biraz zor onları fark etmek, çünkü notayı çok iyi anlamak lazım, o bende biraz zayıf olduğu için tamamını ezbere aldıktan sonra motif ve cümleler artık kendi kendini belli etmeye başlıyor. Yoksa notaya bakarken anlayamıyorum hemen”.

Beşinci tema olan “akıcılıkta gecikme” ile ilgili olarak katılımcı öğrenci, eserleri akıcı bir şekilde çalmayı ezberledikten sonra sağladığını, hatta ezberledikten sonra bir süre ara vermenin gerektiğini ifade eder:

“Akıcılık kazandığı evre ezberime aldıktan sonra, uyuduktan sonra diyeyim. Yani bir eseri çalışıyorum, araya biraz zaman koymak gerekiyor; çünkü ben notaya bakarak çalmadığım için beyinde oturtmam gerekiyor. Çalışıyorum, artık bir süre sonra tükeniyor insan, bir dinlenmek gerekiyor. Araya zaman koymak gerekiyor ki kasta o beyinde parçalar birleşiyor zaman içerisinde. Mesela bazen şöyle oluyor, bir şeyi çok çalışıyorum 4 gün 5 gün üst üste, bir hafta çalmıyorum bir anda çalabiliyorum çok iyi bir şekilde. Yani zaman koymak lazım”.

Altıncı tema olan “tempoda hızlanma eğilimi” ile ilgili olarak katılımcı öğrenci, eserleri ezberlerken belli başlama noktaları belirlediğini ve ezberinden emin olduğu pasajlarda daha fazla hızlanma eğilimi gösterdiğini, devamlı hızlı çalmanın nota kaçırmalarına da neden olabildiğini, bu sebeple bu konulara dikkat etmeye çalıştığını ifade eder.

Bazen ezbere alınırken belli yerlerden almak gerekiyor belli yerleri ezberime alıyorum, eser içinde dört ya da beş tane yeniden başlama yerim oluyor ezber olarak”.

Devamlı hızlı çaldığımda hemen kaçıyor notalar, dejenere oluyor, eskiden yapıyordum ama şimdi yavaştan huzluya getiriyorum, esere ara verdiğimde de önce yavaş tempoyla hatırlıyorum”.

Yedinci tema olan notasyondaki öğeleri zamanla unutma veya değiştirme” ile ilgili olarak katılımcı öğrenci, ezberlediği eserleri çalışmaya ara verdiğinde notasyona geri dönüp notasyondaki öğeleri hatırlaması gerektiğini ifade eder:

Uzun süredir çalmadığım bir eseri tekrar çalmak istediğimde yeni notalar ekleyebiliyorum, o yüzden üç aydan fazla bir süredir çalmamışsam tekrar notasyondan kontrol etmem gerekiyor, eğer bakmayacağım dersem kendim üretirim bir şeyler yanlış olur”.

Bazen bir yıl çalmayıp da hatırladığım eserler oluyor. Mesela hatırlamaya çalışıyorum, tabi yanlış basıyorum birçok notayı, o zaman düşünüyorum notaları nereye nerde basmam gerekiyordu, hatta tınısal olarak da hatırlamaya çalışıyorum, o hatırlama sürecinde çok düşünüyorum. Ama akıcılık kazandığı zaman düşünmüyorum; çünkü ellerim kendi kendine gidiyor o süreçte. Hatırlarken notaları düşünmek gerekiyor, yani bir ay bile zaman girse araya notaları düşünerek çalmak gerekiyor en azından görsel olarak tuşlara bakarak”.

Sekizinci tema olan zor eserlerde kendini dinlememe” ile ilgili olarak katılımcı öğrenci, zor eserlerde ellerine odaklanmasının, kendisini dinlemesinin önüne geçebildiğini ifade eder:

Çalarken kendimi dinlemek biraz zor geliyor bana; çünkü çok odaklanmış oluyorum. Kolay eserler çalmıyorum bazıları zor oluyor, onları çalarken fazla odaklanmak gerektiği için bazen kulağımı veremiyorum ya da dışardan nasıl duyuluyor ona dikkat edemiyorum. O yüzden hep insanlara çalmayı severim bir karşıt görüş olması için, eleştirilere açığım çünkü kendimi dinleyemiyorum bazen”.

Piyano eserlerini ezberleyerek çalışmanın öğrenme stilleri ile ilişkisi nasıldır?” dördüncü alt problemine ilişkin görüşme bulgularına göre, kas hafızası” ve yorum katmak” başlıkları altında iki tema belirlenmiştir.

Birinci tema olan kas hafızası” ile ilgili olarak katılımcı öğrenci, herkesin kendine ait bir çalışma yolu olduğunu ve kendi çalışma yolunun kas hafızası ile ezberleyerek çalışma olduğunu ifade eder:

Herkesin kendine ait bir yolu var, herkes kendini bulmalı. Bence kas hafızasını geliştirme konusu çok faydalı bir şey. Ama nota bilgisi birazcık daha güçlü olmalı bu benim bireysel olarak yaptığım bir hata, ezbere alıp çalışanlar tabi ki de notası zayıf olacak diye bir şey yok sadece benim ihmalden kaynaklı bir şey bu. Başka eksisi olduğunu düşünmüyorum pek”.

Bence nota da ilk başlarda çok önemli, ama performans sırasında el kontrolü daha önemli. Örneğin, eseri ezberlediniz bir yıl, iki yıl geçti üzerinden -tabi olgunlaşması için genelde böyle bir süre gerekiyor bazı eserlerde- o dönemde mesela notaya bakıp çalışmazlar diye düşünüyorum ünlü müzisyenler de; çünkü ellerine odaklanarak çalışıyorlar diye düşünüyorum”.

Uzaklaşınca notaları düşünmeyi bırakıyorsun artık direkt kendi kendine ellerin gidiyor, o da işte dinlendikten sonra parçalar birleşince oluyor. Bence virtüözler de çok notaları düşünmüyorlardır çalarken, yani gözü kapalı çalabiliyorlar, o derece”.

İkinci tema olan "yorum katmak" ile ilgili olarak katılımcı öğrenci, eserleri ezberleyerek çalışmanın daha rahat yapılmasını ve böylece yorum katarak yapılmasını sağladığını ifade eder:

Daha rahat ve daha dinlediğime uygun şekilde çalmak için ezberliyorum, tabii ki de kendi yorumumu da katmam lazım ama bu yorumu katabilmek için de daha rahat çalabilmek lazım. Bence rahat çalabilmek için ve yorum katabilmek için notadan bağımsız çalmak lazım. Böyle düşünüyorum yani".

2. Gözlem Bulguları

Deşifre Gözlem Bulguları: Katılımcı öğrencinin, önceden çalmamış olduğu bir eseri ilk gördüğü anda seslendirme becerisi olarak tanımlanan deşifre becerisini ölçmek amacıyla, katılımcı öğrenciden Mozart Fa Majör Sonat No.12 Allegro bölümünü deşifre ederek çalması istenmiştir. Deşifre gözlem notlarına göre: Öğrenci eseri çalmaya yavaş bir tempo ile başladı ancak, ¾ lük ölçü sayısına uygun çalmakta zorlandı. İlk dört ölçü boyunca sol elde yer alan sekizlikleri birbirine eşit sürede çalmadı ve sağ eldeki melodinin nota değerleri ile sol eldeki sekizlikler doğru eşleşmedi. Deşifre boyunca tempo, zorlanılan bölümlerde aksadı. İkinci portedeki uzatma bağıyla uzayan notaları değerleri kadar uzatmadı. İkinci portenin sonundaki sol anahtarına geçiş yapılan anahtar değişimini ve dördüncü portenin başındaki fa anahtarına yapılan anahtar geçişini zamanında fark edemediği için değişimlerden sonraki birer ölçüyü yanlış pozisyonlarda çaldıktan sonra fark edip doğru pozisyonu buldu. Deşifre boyunca çarpma sesleri ve trilleri çalmadan atladı. İkinci sayfa üçüncü portedeki sol eldeki üçleme notalara karşı sağ elde düzenli bölünen sekizlik notaları doğru eşleştirmekte zorlandı ve tempo içine çalmadı. Öğrenci deşifre boyunca özellikle legato artikülasyonları doğru şekilde çalmadı. Deşifre, 3.sayfa 5.porte 92.ölçü kalışında araştırmacı tarafından gözlem için yeterli veri toplandığı düşünülerek sona erdirildi.

Katılımcı öğrenciden deşifre çalması istenen eserin gözlemi sonucunda, öğrencinin deşifreye başladığı tempoyu ölçü sayısının düzeni içerisinde akıcı olarak sürdüremediği, anahtar değişimlerini zamanında fark edemediği, trill ve çarpma gibi süsleyici notalara dikkat etmediği, uzatma bağıyla bağlanmış notaların süre değerlerine dikkat etmediği, sağ ve sol eldeki notaların düzensiz bölümlemelerini deşifre etmekte zorlandığı gözlemlenmiştir. Sonuç olarak, öğrencinin deşifre becerisinin, çalabildiği eser seviyesi ile kıyaslandığında yetersiz olduğu görülmüştür.

Final Sınavı Eserlerinin Performans Gözlem Bulguları: Katılımcı öğrencinin 2022-2023 Öğretim Yılı "Piyano Eğitimi 2" dersi final sınavında çalmış olduğu eserlerin, dersin yürütücüsü olan araştırmacı tarafından gözlemlenmesi ile elde edilmiştir. Eser Listesi şu şekildedir: C. Czerny Etüt No: 3 Op. 740; J. S. Bach 3 sesli Envansiyon No: 3; L. van Beethoven Sonat No: 1 Prestissimo Op. 2; J. Brahms Intermezzo No: 6 Op. 76.

C. Czerny Etüt No: 3 Op. 740 ile ilgili gözlem notlarına göre: Katılımcı öğrenci, eseri orijinal temposuna yakın bir tempo ile çalmaya başladı, ancak eserin son sayfasında ezberini tamamlayamadığı için tempoyu çok yavaşlattı ve akıcılığı yitirdi. Geniş bir ses aralığında yazılmış olan etüdün 5. ve 6. oktavlarındaki tiz seslerde yer alan *crescendo* (sesin giderek arttırılması) ve *forte* (kuvvetli) nüanslarını performansa yeterince yansıtmadığı görüldü.

J. S. Bach 3 sesli Envansiyon No: 3 ile ilgili gözlem notlarına göre: Katılımcı eseri baştan sona kadar temposunda ve akıcı bir şekilde çaldı. Ancak, eserdeki tema girişlerini yeterince belirgin çalmadı. Öğrenci, uzatma bağı olan notaları değeri kadar uzatmayıp kısa kestiği için bazı pasajları *legato* (bağlı) çalmayı sağlayamadı ve birbiri içinde tınlaması gereken sesleri birlikte duyuramadı. Katılımcı, eserin *forte* (kuvvetli) bölümlerindeki nüansları performansa yeterince yansıtamadı.

L.van Beethoven Sonat No: 1 Prestissimo Op. 2 ile ilgili gözlem notlarına göre: Katılımcı öğrenci eseri son iki portesine kadar orijinal temposunda çaldı, ancak eserin son iki portesinin ezberine henüz hiç başlamadığı için eseri bitirmedi. Ayrıca katılımcının cümle sonlarında hızlanarak tempoyu bozma eğiliminde olduğu görüldü, katılımcı eserin tümünde yer alan *forte* ve piyano nüans zıtlıklarını gösteremedi. Cümle başlangıç ve bitiş dinamikleri daha iyi gösterilebilirdi.

J. Brahms Intermezzo No: 6 Op. 76 ile ilgili gözlem notlarına göre: Katılımcı eseri temposunda akıcı bir şekilde çaldı. Katılımcı, bu eserin ezberlemesini eksiksiz tamamladığı için eseri nüanslarını performansa yansıtarak ve başarılı bir yorum katarak çaldı. Katılımcının notasyonda yer alan uzatma bağı ile gösterilen bazı notaları değeri kadar uzatmamış olması tınsal anlamda eksikliğe yol açtı.

Final sınavı eserlerinin performans gözlemleri sonucunda katılımcı öğrencinin, eserleri orijinal temposunda çalmakta zorlanmadığı, ancak ezberlemesi tamamlanmış olan pasajlarda hızlanma eğilimi gösterirken ezberi tamamlanmamış olan kısımlarda yavaşlama eğilimi gösterdiği saptanmıştır. Sonatın son iki portesinin ezberi yetişmediği için eseri bitirmeden bırakmıştır. Öğrenci Barok dönem eserinde temaları yeterince belirgin çalmamıştır, Klasik dönem eserinde de cümle başlangıç ve bitiş dinamiklerini yeterince gösterememiştir. Öğrencinin, Barok dönem ve Romantik dönem eserlerinde uzatma bağı ile bağlanmış notaları değerleri kadar sürdürmemesi performansına teknik ve müzikal anlamda olumsuz yansımıştır. Öğrenci, ezberinden emin olduğu eserlerde nüansları eksiksiz ve yorum katarak performansa yansıtmış, ancak ezberi tamamlanmamış eserlerde nüansları performansa yeterince entegre edememiştir.

Bu doğrultuda, gözlem sonucunda elde edilen verilerle görüşme sonucunda elde edilen verilerin tutarlı olduğu saptanmıştır: Yapılan görüşmede katılımcı öğrencinin eserleri ezberleyerek çalışırken biçimsel özelliklerine dikkat etmediğini belirtmesi ve gözlem yapılan eser performanslarında cümle, motif, tema gibi biçimsel öğelerin belirtilmesinde eksiklik bulunması; katılımcı öğrencinin nüansları eserin ezberi bittikten sonra eklediğini belirtmesi ve gözlem yapılan eser performanslarında ezberi tamamlanmamış eserlerin nüanslarında eksiklikler saptanması; katılımcı öğrencinin emin olduğu pasajlarda hızlı çalmasının eserin bozulmasına neden olduğunu belirtmesi ve eser performansında ezberden emin olunan bölümlerde tempoda hızlanma eğilimi veya emin olunmayan bölümlerde yavaşlama eğilimi gözlemlenmesi; katılımcı öğrencinin zaman içinde notasyonu unutulabildiğini bunun eserlerde notaları değiştirerek çalmasına sebep olabildiğini belirtmesi ve gözlem yapılan eser performanslarında notasyonda yer alan nota, artikülasyon, nüans gibi öğelerde farklılıklar gözlemlenmesi.

3. VARK Öğrenme Stilleri Analiz Bulguları

VARK öğrenme stilleri modeli ilk olarak 1987 de Neil Fleming ve Colleen Mills tarafından geliştirildi. Bu model kişilerin öğrenmedeki duyuşsal algı tercihlerini tanımlayan bir soru formu içerir (Vark-Questionnaire, 2023). VARK modeli öğrencileri dört farklı öğrenme stili içinde sınıflar. V harfi Görsel (*Visual*) öğrenme stilini, A harfi İşitsel (*Aural*) öğrenme stilini, R harfi Oku/Yaz (*Read/Write*) öğrenme stilini, K harfi Kinestetik veya Devinimsel (*Kinesthetic*) öğrenme stilini ifade eder. Katılımcılar envanter formunda yer alan 16 soruya cevap olarak birden fazla seçenek işaretleyebilir veya hiç cevap işaretlemeyebilirler. Testin sonucuna göre, katılımcıların öğrenme stili tercihleri tek modlu (*unimodal*), iki modlu (*bimodal*), üç modlu (*trimodal*) veya çok modlu (*multimodal*) olarak belirlenir. VARK öğrenme stilleri envanteri, eğitimde verimlilik sağlanması amacıyla öğrencilere veya eğitimcilerle bireysel olarak uygulanmaktadır. Envanter yoluyla öğrenci veya eğitimcilerin bireysel öğrenme stillerinde zayıf veya güçlü olarak kullandıkları bellek türleri belirlenerek öğrenme sürecinde bu yönlerin doğru ve verimli yönetilmesi sağlanabilmektedir.

VARK Öğrenme Stilleri Envanterinin İngilizce metninin geçerlilik güvenilirlik çalışması Leite, W. L., Svinicki, M. ve Shi, Y. (2010) tarafından yapılmıştır. Kalkan (2007) tarafından Türkçeye çevrilen envanterin geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Düzgün (2018) tarafından gerçekleştirilmiştir (Düzgün, 2018, s. 1627). Bu çalışmada envanterin Kalkan (2007) tarafından Türkçeye çevrilen VARK 7.1. versiyonu (Fleming & Mills, 1992) kullanılmıştır.

Çalışmada katılımcı öğrenciye, algısal öğrenme stilini belirlemek amacıyla VARK öğrenme stilleri envanteri 7.1. versiyonu uygulanmıştır. Envanterin sonucuna göre; katılımcı öğrenci 16 soru için toplam 25 cevap şıkkı işaretlemiştir. Bunlardan 12 tanesi Kinestetik (K), 6 tanesi İşitsel (A), 5 tanesi Görsel (V), 2 tanesi Oku-Yaz (R) bellek tercihleriyle ilgilidir. Toplam cevap sayısına göre adım aralığı (*step distance*) "3" olarak belirlenen öğrencinin, en fazla cevap verdiği tercih olan Kinestetik bellek (12 cevap) ile ikinci yüksek cevap vermiş olduğu İşitsel bellek (6 cevap) arasında 3'ten fazla basamak bulunduğu için öğrencinin sahip olduğu algısal öğrenme stilinin, güçlü tercih (*strong preference*) derecesinde tek modlu (*unimodal*) kinestetik-devinimsel (*kinesthetic*) stili olduğu belirlenmiştir.

Sonuç olarak, görüşme ve gözlem verilerinden yola çıkarak, katılımcı öğrencinin piyano eserlerini başlangıç aşamasından itibaren psikomotor becerilere dayalı ezberleyerek çalışma davranışının, VARK envanteri uygulanarak katılımcının sahip olduğu belirlenen tek modlu kinestetik-devinimsel öğrenme stili" tercihi ile örtüştüğü saptanmıştır.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Araştırmanın bulgularına göre, katılımcı öğrencinin piyano eserlerini başlangıç aşamasından itibaren ağırlıklı olarak psikomotor beceri temelli kinestetik bellek yoluyla ezberleyerek çalıştığı saptanmıştır. Katılımcıya uygulanan VARK algısal öğrenme stilleri envanterine göre öğrencinin öğrenmedeki bellek tercihinin tek modlu kinestetik-devinimsel" öğrenme stili olduğu belirlenmiştir. Bu doğrultuda öğrencinin piyano eserlerini başlangıç aşamasından itibaren ezberleyerek çalışma davranışı ile sahip olduğu öğrenme stilinin birbirleriyle örtüştüğü saptanmıştır. Araştırmanın verileri doğrultusunda, katılımcı öğrencinin eserleri başlangıç aşamasından itibaren ezberleyerek çalışma

davranışının çeşitli teknik ve müzikal sorunlar oluşturduğunun belirlenmesiyle birlikte performansa olumlu olarak yansdığı konular da belirlenmiştir.

Piyano eserlerini ezberleyerek çalışırken izlenen yollar nasıldır?" birinci alt problemine ilişkin bulgulara göre, katılımcının piyano eserlerini ölçü ölçü, yavaş bir tempoda ve sürekli tekrar ederek kas hafızasına alarak çalıştığı, eserlerin biçimsel analizini başlangıç aşamasında yapmadığı, öte yandan eseri ezberlemesini kolaylaştırdığı için armonik yapısını çalışma aşamasında incelediği, eserlerin artikülasyonlarına ve parmak numaralarına ilk aşamada notaları ezberlerken dikkat ettiği, eserlerin nüanslarına ise en son aşamada dikkat ettiği, eserlerin ezberi tamamlandıktan sonra akıcılık kazanabildiği belirlenmiştir.

Piyano eserlerini ezberleyerek çalışmanın olumlu yanları nelerdir?" ikinci alt problemine ilişkin bulgulara göre, katılımcının piyano eserlerini ezberleyerek çalışmasının eserleri daha rahat çalmasını ve duygularını katarak yorumlamasını sağladığı, eserleri kas hafızası ile çalışmasının ellerine daha fazla odaklanmasını sağladığı, eserleri ezberlerken belirlediği başlama noktaları sayesinde performansta takılma anında zorlanmadan devam edebilmesini sağladığı belirlenmiştir.

Piyano eserlerini ezberleyerek çalışmanın olumsuz yanları nelerdir?" üçüncü alt problemine ilişkin bulgulara göre, katılımcının piyano eserlerini ezberleyerek çalışmasının deşifre becerisini geliştirmesini engellediği, notasyonu ezbere alırken eserlerdeki artikülasyonlara ve parmak numaralarına dikkat etmediği zaman bunları sonradan düzeltmenin zorluklarını yaşadığı, nüansları ezberin son aşamasında eklemesi ve el kontrolüne odaklanması gibi etkenlerin performans anında nüanslara yeterince dikkat edememesine yol açtığı, eserleri ilk aşamalarda biçimsel özelliklerine dikkat etmeden ezberlemesinin performans anında cümle ve motif, tema gibi biçimsel öğelerin belirtilmesini olumsuz etkilediği, eserlerde akıcılığı ezber tamamlandıktan sonra sağlaması nedeniyle akıcılığın gecikmesine ve performans anında emin olunan pasajlarda hızlanma eğilimine neden olduğu, eserleri çalışmaya ara verdiğinde notasyonda yer alan nota, artikülasyon, nüans gibi öğeleri unutmasına veya değiştirmesine yol açtığı, zor eserlerde ellerine odaklanmasının katılımcının kendisini dinlemesini engelleyebildiği belirlenmiştir.

Piyano eserlerini ezberleyerek çalışmanın öğrenme stilleri ile ilişkisi nasıldır?" dördüncü alt problemine ilişkin bulgulara göre, öğrencinin sahip olduğu algısal öğrenme stiline, VARK envanteri uygulanarak elde edilen sonucuna göre, güçlü tercih derecesinde tek modlu kinestetik-devinimsel" öğrenme stili olduğu belirlenmiştir. Katılımcı öğrencinin piyano eserlerini başlangıç aşamasından itibaren psikomotor becerilere dayalı ezberleyerek çalışma davranışının, katılımcının sahip olduğu belirlenen tek modlu kinestetik-devinimsel öğrenme stili tercihi ile örtüştüğü saptanmıştır.

Çalışma bulguları, çalgı eğitiminde başarılı bir ezberleme için farklı bellek türlerinin bir arada kullanılmasının önemini belirten görüşleri destekler niteliktedir. Eserleri kas hafızasının yanında görsel, işitsel ve özellikle analitik bellek ile destekleyerek çalışmak eksiksiz bir ezberleme için faydalı olacaktır (Chen, 2016; Jordan&Anders,1990; Mackinnon,1944; Chappell,1999; Ford, 1996; Imreh & Crawford 2002; Fenmen,1991; Şen, 1999; Özer, 2020).

Piyano eğitimcilerinin eğitim sürecinde öğrencilerin algısal öğrenme stillerini göz önünde bulundurmaları ve teknik ve müzikal sorunların aşılması için öğrencilerin baskın olmayan algısal öğrenme stillerini de geliştirmeleri için yönlendirici olmaları önerilebilir. Algısal öğrenme stilleri envanterlerinin öğretmenlerin kendisine de uygulanabildiği göz önünde bulundurulduğunda, öğretmenlerin sahip olduğu öğrenme stilini bilmeleri ve bu yolla öğrenciye yaklaşımlarında daha yapıcı olmaları önerilir. “Öğretmenlerin hem kendisinin hem de öğrencilerinin algısal öğrenme tercihlerini önceden tespit etmesi ve buna göre eğitim ve öğretim faaliyetlerini düzenlemesi etkili sınıf yönetimi uygulamaları açısından oldukça önemli ve değerlidir” (Düzgün, 2018, s.1624). Piyano eğitiminde ezberleme açısından öğrencilerin sahip olduğu algısal öğrenme stillerinin bilinmesi ve farklı bellek türlerinin bir arada kullanılması eğitimciler için verimli bir çalışma yürütebilmeleri açısından yararlı olacaktır. Çalışma verilerinden elde edilen bilgilerin piyano eğitimcileri için, eserleri ezberleyerek öğrenme davranışı gösteren öğrencilerin yaşadıkları durum ve sorunlara karşı farkındalık yaratması ve sorunların çözümü için yollar aranması bakımından literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

Etik Kurul İzni

Araştırmanın etik kurul izni Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlüğü tarafından 30/05/2023 tarihli toplantısında 18 sayılı onay kararı ile verilmiştir.

Kaynakça

- Aytaçlı, B. (2012). Durum çalışmasına ayrıntılı bir bakış. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(1), 1-9.
- Boydak, A. (2007). *Öğrenme stilleri*. Beyaz Yayınları.
- Chappell, S. (1999). Developing the complete pianist: A study of the importance of the whole-brain approach to piano teaching. *British Journal of Music Education*, 16(3), 253-262. <http://dx.doi.org/10.1017/S0265051799000340>
- Chen, R. (2016). Memorization of piano music: a challenge for Chinese piano students. *Asian Social Science*, 12(3), 112-118.
- Çimen, G. (2013). Piyano eğitiminde deşifre. İçinde S. Karakelle (Ed.), *Piyano öğretiminde pedagojik yaklaşımlar*, (ss. 105-123). Pegem Akademi.
- Düzgün, S. (2018). Türkçeye çevrilmiş VARK öğrenme stilleri envanterinin doğrulayıcı faktör analizi modeli ile doğrulanması: Öğretmenler örneği. *Turkish Studies*, 13(11), 1619-1634, <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.13442>
- Erden, M., & Altun, S. (2006). *Öğrenme stilleri*. Morpa Yayınları.
- Fenmen, M. (1991). *Müzikçinin el kitabı*. Müzik Ansiklopedisi Yayınları.
- Fleming, N.D., & Mills, C. (1992). Not another inventory, rather a catalyst for reflection. *To Improve the Academy*, 11, 137-155.
- Fleming, N. D. (1995). *I'm different; not dumb. Modes of presentation (VARK) in the tertiary classroom*, in Zelmer, A., (ed.) Research and Development in Higher Education, Proceedings of the 1995 Annual Conference of the Higher Education and Research Development Society of Australasia (HERDSA), HERDSA, Volume 18, pp. 308 – 313. https://www.vark-learn.com/wp-content/uploads/2014/08/different_not_dumb.pdf
- Fleming, N.D., & Bonwell, C. (2019, Mayıs). *How do I learn best?* <https://vark-learn.com/wp-content/uploads/2019/07/How-Do-I-Learn-Best-Sample.pdf>. Erişim tarihi Mayıs 16, 2023.
- Ford, J. (1996). Many ways to memorize. *Clavier*, 35(3), 24-26.
- Gökbudak, S. (2013). Piyano eğitiminde öğretim eserleri ve basamakları. İçinde S. Karakelle (Ed.), *Piyano öğretiminde pedagojik yaklaşımlar*, (ss. 1-42). Pegem Akademi.
- Hughes, E. (1915). Musical memory in piano playing and piano study. *Musical Quarterly*, 1(4), 592-603. <http://dx.doi.org/10.1093/mq/I.4.592>
- Imreh, G., & Crawford, M. (2002). *Practicing perfection: Memory and piano performance*. Psychology Press. <https://doi.org/10.4324/9781410612373>
- Jordan, A. L. (1990). Stamp out memory-by-default. *Clavier*, 29(5), 32-36.
- Klöppel, R. (2013). *Mentales Training für Musiker*, Kassel, Bosse Verlag.
- Mackinnon, L. (1944). *Music by heart*. New York: Oxford University Press. <http://dx.doi.org/10.2307/923122>
- Özer, B. (2020). Piyano eğitiminde zihinsel çalışma ve ezberlemenin önemi. İçinde H. Şahin (Ed.), *Eğitim bilimleri: Teori, güncel araştırmalar ve yeni eğilimler*, (ss. 23-43). Ivpe. Cetinje, Karadağ.
- Pamir, L. (1983). *Çağdaş Piyano Eğitimi* (2. baskı). Beyaz Köşk Yayınları,

- Sadie, S. (2001). *The new grove dictionary of music and musicians* (2. baskı., Cilt 1). New York: Oxford University Press.
- Subaşı M., & Okumuş, K. (2017). Bir araştırma yöntemi olarak durum çalışması. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2), 419-426.
- Şen, S.B. (1999). *Piyano tekniğinin biyomekanik temeli*. Pan Yayıncılık.
- Tutar, H., & Erdem, A. T. (2020). *Örnekleriyle bilimsel araştırma yöntemleri ve Spss uygulamaları* (1. baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Ulucak, R., Yücel, A. G. & Koçak, E. (2019). The process of sustainability: From past to present. İçinde B. Özcan & İ. Öztürk (Ed.), *Environmental Kuznets Curve (EKC) A Manual* (ss. 37-53). Elsevier.
- Vark-Questionnaire. (2023, Nisan 18). <https://vark-learn.com/the-vark-questionnaire/>.

SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRASLARA YÖNELİK YARATICI TURİZM UYGULAMALARI: PASİNLER LAVAŞI ÖRNEĞİ*

 Uğur AKDU^a

 Bedrettin BOZTOPRAK^b

Öz

Günümüz turizm faaliyetlerinde deniz, güneş ve kum üçlemesini kapsayan klasik tatil anlayışının yerini yavaş yavaş deneyimsel faaliyetlerin yoğunluk kazandığı uygulamalar almaktadır. Özellikle 2020'li yılların güncel ve önemli bir araştırma konusu haline gelen deneyime dayalı tatil anlayışı turizm literatüründe yaratıcı turizm olarak girmiştir. Katılımcıların çeşitli uygulamalarla ziyaret ettikleri destinasyona özgü değerleri deneyimlemelerini ve daha kalıcı turizm deneyimi elde etmelerini amaçlayan yaratıcı turizm faaliyetleri gün geçtikçe daha önemli hale gelmektedir. Bu araştırma somut olmayan kültürel miraslar ile yaratıcı turizm uygulamalarının nasıl entegre edilebileceğine odaklanmaktadır. İnce ekmek yapımı ve paylaşımı geleneği somut olmayan kültürel miras listesinde yer alan önemli bir gelenektir. Bu kapsamda Erzurum, Pasinler lavaşının yaratıcı turizm uygulamalarına dahil edilmesinin uygunluğu yarı yapılandırılmış mülakat tekniği ile ilgili katılımcıların görüşü alınarak saptanmaya çalışılmıştır. Araştırma sonucunda alt yapı eksikliklerinin tamamlanmasıyla birlikte ince ekmek yapımı sürecinin yaratıcı turizm uygulamalarına dahil edilebileceği ve bölge turizmine olumlu katkı sağlayabileceği, katılımcıların bu konuda istekli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. **Anahtar Kelimeler:** Kültürel Miras, Yaratıcı Turizm, Somut Olmayan Kültürel Miras, İnce Ekmek Yapımı, UNESCO.

CREATIVE TOURISM PRACTICES FOR INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE: THE EXAMPLE OF PASİNLER LAVASH

Abstract

Tourism activities, the classical holiday approach, which includes the sea, sun and sand trinity, is gradually being replaced by practices in which experiential activities nowadays. Experience-based vacation understanding, which has become a current and important research topic, especially in the 2020s, has taken place in tourism literature as creative tourism. Creative tourism activities, which aim to enable participants to experience the specific values of the destination they visit through various practices and to obtain a more

* Bu makale, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında yürüttüğü " Somut Olmayan Kültürel Miraslara Yönelik Yaratıcı Turizm Uygulamaları: Pasinler Lavaşı Örneği" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

^a Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği, akduugur@hotmail.com

^b Bil. Uzm., Gümüşhane Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği, bedrettinboztoprak25@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 23.10.2023, Makale Kabul Tarihi: 10.11.2023

permanent tourism experience, are becoming more important day by day. This research focuses on how to integrate intangible cultural heritage and creative tourism practices. Flatbread making and sharing culture (Lavash, Katyrma, Jupka, Yufka) is an important tradition in the list of intangible cultural heritage. In this research, whether it is appropriate to include Pasinler's lavash in creative tourism practices was tried to be determined by taking the opinions of the participants about the semi-structured interview technique. As a result of the research, it has been concluded that with the completion of the infrastructure deficiencies, the Flatbread-making process can be included in creative tourism practices and contribute positively to the region's tourism, also the participants are willing in this regard.

Keywords: Intangible Cultural Heritage, Cultural Heritage, Creative Tourism, Flatbread-Making, UNESCO.

Giriş

Kültür, ilk yaşandığı dönemin tarihini ileriki nesillere aktaran tanıklardır. Geçmişten günümüze miras olarak kalan kültür günümüzden de gelecek nesillere korunarak aktarılmalı ve sürdürülebilirliği sağlanmalıdır. Bu kapsamda Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü'nün yani kısaca UNESCO'nun (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) önemli çalışmaları bulunmaktadır. Somut kültürel miras kavramı üzerinde kültür varlıklarının korunması amacı ile yaptığı çalışmalar ile birlikte zaman içinde somut olmayan kültürel miras kavramı da ortaya çıkmıştır. Kültürel kimliğin bir bölümünü oluşturan somut olmayan kültürel miras (SOKÜM) kavramı, toplulukları oluşturan insanlar tarafından gelecek nesillere aktarılan ifadeleri, uygulamaları, bilgiyi, becerileri ve temsilleri içermektedir. Somut olmayan kültürel miras öğelerinden biri ince ekmek yapımı ve paylaşımı kültürü: lavaş, katırma, jupka ve yufkadır. Toplu iş gücü ve paylaşım dayalı olarak hazırlanan ince ekmeğin yapımında geleneksel uygulamalar bulunmaktadır. Bu uygulama tam bir toplumsal dayanışma örneği olan imece usulü çalışmadır. İmece usulü çalışmada komşular birbirleriyle yardımlaşarak her aileye ekmek pişirilir. İnce ekmek kırsal kesimde aile bireyleri ve komşular ile birlikte yapılırken merkezi konumdaki yerleşimlerde fırınlarda ve tandırlarda usta ve çıraklar tarafından yapılır (UNESCO; 2023a).

Yaratıcı turizm gidilen destinasyona ait kültür ile turistlerin etkileşim kurmasına ve eşsiz deneyimler kazanmalarına fırsat sunan, aynı zamanda seyahat sürecini daha öğretici ve eğlenceli kılan bir turizm türü olarak anılmaktadır. Turizm literatüründe kültür turizminin bir boyutu olarak ele alınan üçüncü kuşak bir turizm türü olarak yer almaktadır. Yaratıcı turizm uygulamalarıyla turistler bölgede bulunan kültürel uygulamalara aktif katılım sağlamakta böylece hem önemli bir deneyim elde etmekte hem de bölge insanı ile iletişimlerini arttırmaktadır. Bu araştırmada yaratıcı turizm ve somut olmayan kültürel miras ilişkisine odaklanılmıştır. Bu kapsamda öncelikle SOKÜM ve ilgili süreç, akabinde yaratıcı turizm ile ilgili kavramlar ve son olarak yöntem, bulgular ve sonuç bölümleri ele alınmıştır.

A. UNESCO VE SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS KAVRAMI

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, “Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu” anlamına gelmektedir ve dünya genelinde, kurumun İngilizce isminin baş harfleri kullanılarak UNESCO olarak kısaltılmıştır. UNESCO’nun önemli gördüğü görevlerinin başında “İnsanlığın zihninde barışı inşa etmek ve bu sırada eğitim, doğa bilimleri, sosyal ve beşeri bilimler, kültür, bilgi ve iletişimi aracı olarak kullanmak” gelmektedir (UNESCO, 2020c). 1942 yılında Birleşik Krallık’ ta Nazi Almanyası ve müttefiklerine karşı olan Avrupa ülkeleri Müttefikler Eğitim Bakanları Konferansı (CAME) düzenleyerek savaş sonrası Avrupa’ında eğitim sistemlerini nasıl yeniden inşa etmeleri gerektiğini tartışmışlardır. CAME'nin önerisiyle bir eğitim ve kültür kurumu kurulması için 1-6 Kasım 1945 tarihlerinde Londra'da Birleşmiş Milletler Konferansı (ECO/CONF) düzenlenmiş ve bu konferansa kırk dört ülkenin temsilcileri katılmıştır. Otuz yedi ülkenin katılımıyla Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu kurulmuştur. UNESCO Kuruluş Sözleşmesi 16 Kasım 1945 tarihinde imzalanmış ve yirmi ülkenin onamasının ardından 4 Kasım 1946 tarihinde yürürlüğe girmiştir (UNESCO, 2023n).

Birleşmiş Milletler liderliğinde kurulan bu kurumsal yapı, dünyada bulunan doğal ve kültürel mirasları, bütün halkların ortak mirası kabul etmekte ve yalnızca günümüz kuşağının sahip olduğu veya olacağı değerler değil aynı zamanda gelecek kuşakların hakkı olan zenginlikler olduğunu desteklemektedir. Türkiye 20 Mayıs 1946 tarihli ve 4895 sayılı kanun ile UNESCO Sözleşmesini onamıştır. Bu onama ile birlikte UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, UNESCO Kuruluş Sözleşmesinin 7. Maddesine göre 25 Ağustos 1949 tarihinde UNESCO Genel Direktörlüğünün ülkemizdeki tek ve yasal temsilcisi olarak faaliyete geçmiştir (UNESCO, 2020a). Türkiye UNESCO’ya dahil olan ilk 20 ülke içerisinde yer almaktadır (Akçaoğlu, 2017, s. 16). UNESCO’nun da etkisiyle oluşturulan araçlar sayesinde “Kültürel Miras” teriminin içeriği son on yılda önemli şekilde değişmiştir. Kültürel miras sadece anıt ve nesnelere ibaret değildir. Bunun yanında geçmişten günümüze kadar gelen sözlü gelenekler, ritüeller, sanat uygulamaları, sahne sanatları, festival etkinlikleri, sosyal uygulamalar, evren ve doğa temelli uygulamalar ve bilgiler gibi gelenekleri ya da yaşam biçimlerini de içermektedir (UNESCO, 2020d).

“Somut olmayan kültürel miras” kavramı, “somut kültürel miras” kavramı üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda ortaya çıkmıştır. Söz konusu olan çalışmalar UNESCO’nun “kültür varlıklarının korunması” amacıyla yapmış olduğu çalışmalardır (Ar, 2015, s. 15). 2003 yılında UNESCO’nun kabul ettiği ve Türkiye’nin 27 Mart 2006 tarihinde imzaladığı Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi’nin İkinci Maddesi’nde somut olmayan kültürel miras; *“toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekanlar”* şeklinde açıklanmaktadır (UNESCO, 2020a; UNESCO, 2020b). Somut olmayan kültürel miras, gösteri sanatları, ritüel ve festivaller, sözlü anlatımlar, toplumsal uygulamalar, sözlü gelenekler, doğa ile ilişkili uygulamalar, halk bilgisi, el sanatları gibi üretim süreçlerini ve kültürel

ürünleri anlatan kavramları içermektedir (KTB- KVMGM, 2020). Kültürel kimliğin bir bölümünü oluşturan somut olmayan kültürel miras (SOKÜM) kavramı, toplulukları oluşturan insanlar tarafından gelecek nesillere aktarılan ifadeleri, uygulamaları, bilgiyi, becerileri ve temsilleri içermektedir. Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi 17 Ekim 2003 tarihinde bu mirasın korunup nesilden nesile aktarılması için UNESCO Genel Kurulu'nda kabul edilmiştir. 2006 yılında Türkiye bu sözleşmeyi imzalayarak taraf olmuştur (Pekerşen & Çalık, 2017, s. 341).

Somut olmayan kültürel mirasın işlevlerini aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür (Rzayeva, 2019, s. 64);

- Toplumsal hayatta birlik içerisinde yaşamayı ve dayanışmayı gerçekleştirilmesi,
- Toplumların kültürlerini unutup yabancılaşmalarını önlemesi,
- İnsanların yaratıcı olmalarına ve kültürel açıdan zenginliğe katkıda bulunması,
- Toplumların kültürel olarak belli düzeyde kalmalarını ve kültürlerini anlamalarını sağlaması.

Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'ne konu olan somut olmayan kültürel miras değerleri beş kategoride değerlendirilmiştir. Bunlar (UNESCO, 2020a; UNESCO, 2020b);

- a) Somut olmayan kültürel mirasın gelecek nesillere anlatılmasını sağlayan dil ile sözlü anlatımlar ve sözlü gelenekler,
- b) Meddah, Halk tiyatrosu, kukla, karagöz, vb. kültürleri içinde barındıran gösteri sanatları,
- c) Nişan, düğün, doğum gibi kutlamaları içine alan toplumsal uygulamalar,
- d) Halk hekimliği, geleneksel yemekler vb. kültürleri içinde barındıran bilgi ve uygulamalar,
- e) Bakırcılık, demircilik, dokumacılık gibi kültürleri içinde barındıran el sanatları.

Somut olmayan kültürel miras, ilgili kültürün geçmişten geleceğe miras bıraktığı bilginin ve becerinin zenginliğidir. Birbirinden farklı toplumların somut olmayan kültürel miraslarının bilinmesi, kültürler arasındaki iletişime katkı sağlamakta ve karşılıklı saygıyı ön plana çıkarmaktadır (UNESCO, 2020d). Kişilerin ve toplumların geçmişleriyle olan iletişimleri ve etkileşimleri doğrultusunda nesillere ulaşan somut olmayan kültürel miraslar yaşamaya devam etmektedir. Bunun yanı sıra somut olmayan kültürel miras bireylerin kimlik oluşturmalarına ve geçmişte yaşayan ataları ve kültürleri ile bağ kurmasına olanak sağlayarak kültürel çeşitliliğe ve insan yaratıcılığına olan saygıya da katkı sağlamış olur (Çalık & Ödemiş, 2018, s. 235). Ülkelerin sahip olduğu SOKÜM değerlerinin korunması ve evrensel kültür birikimine sunulması somut olmayan kültürel mirasın korunması sözleşmesi sayesinde gerçekleşmiştir. Bu sözleşme kültürel miras kavramının yalnızca fiziki unsurlardan ibaret olmadığını ortaya koymaktadır. Aynı zamanda farklı bölgelerdeki farklı toplulukların kendilerine has değerlerini de kapsayarak bu değerlerin yaşatılması için yaptırım uygulanmaktadır. Ayrıca bazı somut olmayan kültürel miras unsurları

birden fazla ülkeye ait kültürel değerler olabilmektedir. Bu durum sayesinde ülkeler arasında ciddi boyutta yakınlaşma, ortak çalışma, iş birliği ve karşılıklı olarak değerliliğin artması açısından önem taşımaktadır (Türkoğlu, 2019; 16). Somut olmayan kültürel miras unsurları, o toplumun içerisinde bulunan insanların geçmişlerinden gelen geleneklerini, ritüellerini, yaşayış şekillerini, el sanatlarını içine alan bir kapsamdadır. Bu unsurlar, o toplumun sadece baskın olan kültüründen değil, bunun yanında çeşitli alt kültürlerinden oluşmuştur. 11.03.2006 tarihli 26105 sayılı Resmî Gazete yayınlanan “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi” madde 11’de taraf devletlerin Kendi toprağı üzerinde bulunan somut olmayan kültürel mirasın korunmasını güvence altına almak için gerekli önlemleri alması ve 2. maddenin 3. fıkrasında belirtilen koruma önlemleri arasından, kendi toprağı üzerinde bulunan somut olmayan kültürel mirasın çeşitli öğelerini grupların, toplulukların ve ilgili Hükümet dışı kuruluşların katılımıyla, belirleyecek ve tanımlaması gerektiği belirtilmiştir. Sözleşme uyarınca taraf devletler kültürel mirasın işlevinin değer kazanması yönünde bir genel politika ve plan oluşturmak, bununla ilgili dokümantasyon merkezleri kurmak, yetkili kurum ve kişileri belirlemek ve mirasın kendine özgü geleneksel uygulamalarına saygı göstererek, somut olmayan kültürel mirasa ulaşılmasını güvence altına almak ile mükelleftir. Bu doğrultuda hazırladıkları envanteri Unesco tarafından oluşturulan komiteye sunarak ilgili listeye kaydedilmesi için çalışmalar yapılmaktadır. Unesco tarafından oluşturulan komite ise somut olmayan kültürel mirası daha gözle görülür kılmak, önemi konusunda bilinçlenmeyi sağlamak ve kültürel çeşitliliğe saygı içinde diyalogu desteklemek için, ilgili taraf devletlerin teklifi üzerine, insanlığın somut olmayan kültürel mirasının bir listesini hazırlamak, güncelleştirmek ve yayımlamakla yükümlüdür. Belirli periyotlarda toplanan bu komite taraf ülkelerin başvurularını inceler ve başvurunun kabul edilmesi halinde somut olmayan kültürel miras listeye dahil edilir. UNESCO listeye alınan bu miraslar ile ilgili çeşitli incelemeler yapılması, uzman desteği alınması, norm ve kuralların belirlenmesi, konuyla ilgili eğitim faaliyetlerin düzenlenmesi ve koruma süreci için yardım fonları oluşturmakta, bu fonlar mali ve teknik yardımlar şeklinde kullanılabilir (Resmî Gazete, 2006; Türker ve Çelik, 2012).

Farklı etnik yapılara sahip topluluklara uzun yıllar ev sahipliği yapmış olmasından dolayı oldukça zengin kültürel çeşitliliği bulunan Türkiye (Akın, 2022), UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listesine en fazla miras kaydettiren ilk 5 ülke arasında yer almaktadır ve toplamda 25 unsurunu bu listeye eklemiştir. Türkiye’nin sahip olduğu tarihi ve kültüründen kaynaklanan somut olmayan kültürel miras listesi aşağıda özetlenmiştir.

B. TÜRKİYE’NİN UNESCO’YA KABUL EDİLMİŞ SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRASLARI

Meddahlık Geleneği (Listeye Kabul Tarihi: 2008): Methodici, övücü anlamlarına gelen meddah, güzel öyküler ve taklitlerle izleyicileri eğlendiren sanatçıdır. Meddahlık ise meddah kişinin icra ettiği sanata denir (Akmaz & Akdağ, 2018, s. 284).

Mevlevi Sema Törenleri (Listeye Kabul Tarihi: 2008): Musiki ve ritim ile beraber kalbin etrafında sağdan sola doğru dönerek gerçekleştirilen nafile ibadettir. Bu töreni gerçekleştirenlere semazen denmektedir (Saçlı & Efe, 2018, s. 313).

Âşıklık Geleneği (Listeye Kabul Tarihi: 2009): Müzik eşliğinde şiir ve hikâye anlatımı yapan bir sanattır. Bu sanat asırlar öncesinden bugünlere kadar gelen deneyimler biçimlenerek icra edilir. Aşıklık geleneğinde saz eşliğinde karşılıklı atışmaları yapan, geleneğe uygun şekilde şiir okuyabilen ve hikayeler anlatabilen sanatçıya aşık, bu sanatın icra edilmesine de aşıklık denir. Bu gelenek UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesine 2009'da kaydedilmiştir (Aregem, 2020).

Karagöz (Listeye Kabul Tarihi: 2009): İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi'ne 2009 yılında Türkiye tarafından kaydettirilen Karagöz, hayvan derisinden yapılmış insan, hayvan, olağanüstü varlıklar gibi figürlerin beyaz bir perdenin gerilerek arakasında çubuklar yardımıyla figürlerin oynatılması ve seslendirilmesidir. Bu sırada arkadan verilerek figürler beyaz perde üzerine yansıtılır. Bu kültürün başkahramanları Karagöz ile Hacivat'tır (Akmeşe & Bilim, 2018, s. 302).

Nevruz (Listeye Kabul Tarihi: 2009): Miladi takvimde 21 Mart tarihinde kutlanan nevruz ağırlıklı olarak Farsça ve Türkçe konuşan ve Kuzey Yarımküre' de bulunan milletler tarafından baharın gelişi amacıyla kutlanır. 2009 yılında Azerbaycan, Hindistan, İran, Kırgızistan, Özbekistan ve Pakistan ile ortak dosya olarak eklenen kültürel miras dosyası 2016 yılında Afganistan, Azerbaycan, Hindistan, Irak, İran, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Pakistan, Tacikistan ve Türkmenistan katılımı ile genişletilmiştir (Akdu, 2018a, s. 339).

Geleneksel Sohbet Toplantıları (Yaren, Barana, Sıra Geceleri ve diğer. Listeye Kabul Tarihi: 2010): Farklı bölgelerde yaşayan Türk toplumunun özgün yanlarını içinde barındırdığı, katılan kişileri hem eğlendirmeyi hem de eğitmeyi amaç edinen ve kişilerin sohbet ortamında günlük hayatlarını konuştukları toplantılardır. (Akmaz & Akdağ, 2018, s. 292).

Alevi-Bektaşî Ritüeli Semah (Listeye Kabul Tarihi: 2010): Cemlerde Alevi ve Bektaşiler tarafından icra edilen semah, zakir adı verilen kişilerin çaldığı saz eşliğinde söylenen deyişlerle semahçılar tarafından müziğin ritmine uygun olarak yapılan vücut hareketleri şeklinde tanımlanmaktadır (Saçlı & Efe, 2018, s. 316).

Kırkpınar Yağlı Güreş Festivali (Listeye Kabul Tarihi: 2010): Din, dil, ırk ayrımı olmaksızın her kültür ve bölge insanına açık olan Kırkpınar yağlı güreşi Edirne ilinde gerçekleştirilmektedir. Güreşçiler 'kıspet' adı verilen deri pantolon giyer ve vücutları yağlanır. Çeşitli ritüellerin akabinde müsabakalar başlar (Akdu, 2018a, s. 333).

Geleneksel Tören Keşkeği (Listeye Kabul Tarihi: 2011): Buğday ve etin bir arada büyük kazanlarda pişirilmesi sonucu elde edilen yemeğe keşkek denir. Erkek ve kadınlar tarafından iş

bölümü yapılarak keşkek yemeğinin yapılması sırasında ve sonrasında yapılan etkinliklere de Tören Keşkeği Geleneği denmektedir (Varol, 2018, s. 371).

Mesir Macunu Festivali (Listeye Kabul Tarihi: 2012): 1539 yılından beri kutlanan Mesir Macunu Festivali her yıl 21-24 Mart tarihlerinde Manisa ilinde kutlanmakta olup geleneksel ve kültürel olarak birçok etkinliği içinde barındırmaktadır. Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasına yönelik Hükümetler arası komitenin 3-7 Aralık 2012 tarihleri arasında Paris UNESCO Genel Merkezinde gerçekleştirdiği toplantıda listeye alınmıştır (Akdu, 2018a, s. 346).

Türk Kahvesi ve Geleneği (Listeye Kabul Tarihi: 2013): Türk kahvesi kültürü ve geleneği, kahvenin 16. yüzyıl İstanbul'undaki kahvehanelerde servis edilmeye başlamasına dek uzanır (Aregem, 2020). Türk kahvesi, kendine has hazırlama ve demleme tekniklerini geleneksel kültürle ve ritüellerle birleştirir. Geleneğin kendisi, hayatın her kesimine nüfuz eden bir misafirperverlik, dostluk, incelik ve eğlence sembolüdür. Arkadaşlar arasında bir kahve daveti, samimiyetin artması, sohbet ortamı yaratması ve yaşamın paylaşılması için bir fırsat sağlamaktadır (UNESCO, 2023b).

Ebru: Türk Kâğıt Süsleme Sanatı (Listeye Kabul Tarihi: 2014): Ebru, öd suyu ve normal suyun belli ölçülerde karıştırılmasıyla hazırlanan yoğun kıvamlı suyun üzerine el yapımı boya ile çoğunlukla at kılından yapılmış fırçalar yardımı ile ya da bazı araçlar ile serpiştirilerek oluşturulan desenin kağıda aktarılması ile gerçekleşen bir sanattır (Bilgili, 2018, s. 354).

İnce Ekmek Yapımı ve Paylaşımı Geleneği: Lavaş, Katırma, Jupka, Yufka (Listeye Kabul Tarihi: 2016): Azerbaycan, İran, Kazakistan ve Kırgızistan ile ortak değer olarak kabul edilmiştir. Ekmeğin (lavaş, katırma, jupka veya yufka) yapımında en az üç kişi, genellikle aile üyeleri yer alır ve her biri ekmeğin hazırlanmasında ve pişirilmesinde rol oynar. Kırsal alanlardaki köylerde komşular bir araya gelerek ekmeğin yapım sürecinde birbirlerine destek olurlar. Geleneksel fırın veya ocaklarda (tandır/tanur: toprak veya taş fırın), sac (metal levha) veya kazan (kazan) gibi araç gereçlerle ekmeğin pişirilir. Özel günlerde ekmeğin düğünlerde, doğumlarda, cenazelerde, çeşitli bayramlarda ve namazlarda yemek ikramının yanı sıra gözleme veya ince ekmekler de paylaşılır (UNESCO, 2023a).

Geleneksel Çini Sanatı (Listeye Kabul Tarihi: 2016): Geleneksel olarak Türk sanatında duvar kapamasında kullanılmak üzere kilden hazırlandıktan sonra geleneksel motiflerle süslenen kilin yüksek ısı fırınlarında pişirilerek sırla kaplanması ile elde edilen levhalara çini denilmektedir (Bilgili, 2018: 356). 12. yüzyıldan beri yaşayan Çinicilik ise, "minai", "lüster", "perdah", "sıraltı" gibi özgün yapım ve süsleme teknikleriyle geleneksel zanaatkarlığı ifade etmektedir (Aregem, 2020).

Bahar Bayramı Hıdırellez (Listeye Kabul Tarihi: 2017): Makedonya ile ortak değer olarak kabul edilmiştir. Bahar Kutlaması 'Hıdırellez', her yıl Bahar Günü veya doğanın uyanışı olarak kabul edilen 6 Mayıs'ta gerçekleşir. Hıdırellez, toprağın ve suyun koruyucusu, ihtiyaç sahibi kişi, aile ve toplulukların yardımcısı olduğuna inanılan Hıdır ve İlyas kelimelerinden türemiş birleşik bir isimdir (UNESCO, 2023c).

Dede Korkut-Korkut Ata Mirası, Kültürü, Efsaneleri ve Müziği (Listeye Kabul Tarihi: 2018): Azerbaycan ve Kazakistan ile ortak değer olarak kabul edilmiştir. Dede Korkut/Korkut Ata olarak anılan efsanevi bilge bir kişinin anlatımına dayalı on iki kahramanlık efsanesine dayanmaktadır. Bu efsaneler sözlü anlatımları, sahne sanatlarını, halk müziğini ve hikayelerini, kültürel özelliklerini de barındıran anlatımlarla nesiller boyunca aktarılmıştır. Efsaneler Dede Korkut'un sözleri, müziği ve hikmet ifadeleri ile hikâye, masal ve on üç geleneksel müzik bestesiyle anlatılır. Dede Korkut ayrıca doğum, evlilik ve ölüm gelenekleriyle ilgili bir âşıklar bilgisi olarak anlatılmaktadır (UNESCO, 2023d).

Geleneksel Türk Okçuluğu (Listeye Kabul Tarihi: 2019): Geleneksel Türk okçuluğu, yüzyıllar boyunca gelişen ilkeleri, ritüelleri ve sosyal uygulamaları, geleneksel teçhizatın işçiliğini, okçuluk disiplinlerini ve atış tekniklerini kapsamaktadır. Geleneksel Türk okçuluğunda yaya ve atlı olarak yapılan farklı disiplin türleri bulunmaktadır. Taşıyıcılar ve uygulayıcılar, kendilerini geliştirmek için bazen bireysel bazen de grup eğitimi almakta, bireysel mücadelelerin yanı sıra yarışmalara ve şenlikli etkinliklere katılmaktadırlar (UNESCO, 2023e).

Minyatür Sanatı (Listeye Kabul Tarihi: 2020): Azerbaycan, İran ve Özbekistan ile ortak değer olarak kabul edilmiştir. Herhangi bir öykünün veya olayın resim tekniğiyle tasvir edildiği sanata "Minyatür" denilmektedir. Bu sanat Türkiye, Özbekistan, İran ve Azerbaycan adına 2020 yılında UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili listesine eklenmiştir (Aregem, 2020).

Geleneksel zekâ ve strateji oyunu: Togyzqumalaq, Toguz Korgool, Mangala Göçürme (Listeye Kabul Tarihi: 2020): Kazakistan ve Kırgızistan ile ortak değer olarak kabul edilmiştir. Oyun özel tahtalarda veya yerdeki çukurlar gibi doğaçlama tahtalarda oynanabilen geleneksel bir oyundur. Çukurlara dağıtılan taş, tahta, metal ve kemik, fındık veya tohumlardan yapılmış peletlerle oynanabilir; en çok pelet toplayan oyuncu oyunu kazanmaktadır (UNESCO, 2023f).

Hüsn-i Hat, Türkiye'de İslam Sanatında Geleneksel Güzel Yazı (Listeye Kabul Tarihi: 2021): Hüsn-i hat, Arap kökenli harflerin ölçülü ve orantılı bir şekilde, belli estetik değerler gözetilerek yazılmasının yüzyıllardır süregelen bir uygulamasıdır. Hüsn-i hat'ın pek çok farklı üslubu vardır ve uygulama geleneksel olarak Kuran, hadis (Peygamber Muhammed'in beyanları) ve şiir yazmak için kullanılmıştır. Ayrıca imparatorluk fermanları ve izin belgeleri gibi Devlet yazışmaları ve dini ve kamu binaları için. İslam'da Hüsn-i hat, sadece fikirlerin yazılması değil, görsel olarak tasvir edilmesi aracı olarak görülmektedir (UNESCO, 2023g).

Çay Kültürü: Kimlik, Misafirperverlik ve Toplumsal Etkileşim Sembolü (Listeye Kabul Tarihi: 2022): Azerbaycan ile ortak değer olarak kabul edilmiştir. Azerbaycan ve Türkiye'de çay kültürü, misafirperverlik gösteren, sosyal bağlar kuran ve sürdüren, toplulukların yaşamlarındaki önemli anları kutlamak için kullanılan önemli bir sosyal uygulamadır. Çay kültürü, toplumun tüm katmanları için günlük yaşamın vazgeçilmez bir parçasıdır, güçlü bir kültürel kimlik duygusu sağlamaktadır (UNESCO, 2023h).

İpek Böcekçiliği ve Dokuma için İpeğin Geleneksel Üretimi (2022): Afganistan, Azerbaycan, İran, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan ile ortak değer olarak kabul edilmiştir. İpekböcekçiliği ve dokuma için geleneksel ipek üretiminde çiftçiler tüm yaşam döngüleri boyunca ipekböceklerinin bakımını üstlenmektedir. Daha sağlıklı solucanlar ve koza oluşumu için dut ağacı yaprakları kullanılmaktadır. Lifler kozalardan sarılır, ipek iplikler haline getirilir, temizlenir ve boyanır. İplikler daha sonra kumaşlar, halılar, kilimler ve perdeler dahil olmak üzere çeşitli zanaat ürünleri oluşturmak için kullanılır. Kökleri Büyük İpek Yolu geleneklerine dayanan uygulama, kültürel kimliğin ve asırlık geleneklerin bir ifadesidir (UNESCO, 2023i).

Nasreddin Hoca/Molla Nesreddin/Molla Ependi/Apendi/Afendi Kozhanasyr Fıkra Anlatma Geleneği (Listeye Kabul Tarihi: 2022): Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan ile ortak değer olarak kabul edilmiştir. Nasreddin Fıkraları Anlatma Geleneği, hikmeti ve mizahi analizleri ile toplum ve yaşam deneyimlerini temsil etmesiyle tanınan bir filozof ve bilge olan Nasreddin'e atfedilen fıkraların anlatıldığı sosyal uygulamaları ve festivalleri ifade eder. Fıkraların öğretici ve eğlendirici bir işlevi vardır ve topluluklar bunları sohbetleri zenginleştirmek, tartışmaları güçlendirmek, başkalarını ikna etmek veya bir durumu açıklamak için kullanırlar (UNESCO, 2023j).

1. Acil Koruma Gerektiren Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi

Islık Dili (Listeye Kabul Tarihi: 2017): Islık dili "*Parmak, dil, diş, dudak ve yanaklar yardımıyla oluşan ıslık'ın, kelime değeri kazanmasıyla kurulan iletişim sisteminin adıdır*" şeklinde tanımlanmaktadır (Aregem, 2020). Islık dili çoğunlukla engebeli ve dağlık bir coğrafi yapıya sahip olan Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölümü'nde sıklıkla kullanılmaktadır (Karadeniz & Sezer, 2018, s. 381)

Geleneksel Ahlat Taş İşçiliği (Listeye Kabul Tarihi: 2022): Geleneksel Ahlat taş işçiliği, volkanik Ahlat taşlarının çıkarılması, taşların şekillendirilmesi, süslenmesi ve daha sonra bunların yapı ve eser yapımında kullanılması ile ilgili bilgi, yöntem, beceri ve estetik anlayışı ifade etmektedir. Ahlat taşı, Türkiye'de Nemrut Dağı'nın eteklerinden madenciler tarafından çıkarılan volkanik bir taştır. Taşlar ev, cami, türbe, köprü gibi mimari eserlerin yanı sıra mezar taşları, kitabeler, çeşmeler ve diğer eserlerde de kullanılmaktadır. Uygulama yüzyıllar boyunca nesilden nesile aktarılmış ancak uygulanabilirliği son yıllarda demografik değişiklikler gibi nedenlerle azalmıştır (UNESCO, 2023k).

C. YARATICI TURİZM

Yaratıcılık kişi veya gruplar tarafından yararlı, uygun ve yeni fikirler ortaya çıkarılmasıdır. Bir başka tanımda ise yaratıcılık; mevcut bilgiyi kullanarak, faydalı ve yeni fikirlerin ortaya çıkarılması şeklinde açıklanmaktadır. Bir ürün ile ilgili yaratıcılık süreci birbirine bağlı ve birbiriyle dinamik ilişki içinde bulunan dört kordondan oluşmaktadır. Bunlar; birey (Person), çevre/pres (Press), ürün (Product) ve süreç (Process) bileşenlerinden meydana gelmektedir. Bu görüş literatürde Rhodes (1961) tarafından ortaya konulan "yaratıcılığın 4P'si" olarak ifade edilmektedir. Birey bileşeni yeni

fikirlerin ürüne ya da sürece dönüştürülmesinde yer alan kişileri; çevre bileşeni yaratıcılığın gerçekleşmesinde etkili olan ortamı; ürün bileşeni yeni bir ürün yaratılmasında gerçekleştirilen tüm uygulamaları; süreç bileşeni ise yeni bir üretim yönteminin gerçekleştirilmesini ifade etmektedir (Akdu, 2018b, s. 105; Güven, 2016, s. 3).

Yaratıcı turizm turistlerin gittikleri destinasyonlarda eğlence, deneyim ve kültürel kazanımları birlikte sunan, kültürel bir etkileşim kurarak özgün deneyimlerle tatillerini unutulmaz kılmalarını sağlayan üçüncü nesil bir turizm türü olarak tanımlanmaktadır (Gülüm, 2015; Richards & Raymond, 2000). Yaratıcı turizm literatürde kültür turizminin bir uzantısı olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte kültür turizmi kapsamında yapılan ve çoğunlukla sadece görme ve gezme odaklı ziyaretlerin dışında özellikle somut olmayan kültürel miras unsurlarını deneyimleme, yaşatma fırsatı sunması sebebiyle de kültür turizmini daha üst seviyelere çıkarma rolü bulunduğu belirtilmektedir (Akdu, 2019, s. 134). Kültür turizmi kapsamında ele alınan yaratıcı turizmin uygulama alanı ve şekilleriyle kültür turizminden farklılaştığı hususlar bulunmaktadır (Ohridska-Olson & Ivanov, 2010, s. 2; Güven, 2016, s. 327). Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) "Tourism and Creative Economy" konulu bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmada kültür turizmi ile yaratıcı turizm arasında bulunan farklılıklara değinilmiştir. Bu farklılıklar Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Kültür Turizmi ile Yaratıcı Turizm Arasındaki Farklılıklar

Kültürel Turizmden Yaratıcı Turizme		
Kriterler	Kültür Turizmi	Yaratıcı Turizm
Uyum	Geçmiş	Gelecek
Dışsallık	Koruma	Yenilik
Yapı	Ürünler	Platform ve İçerikler
Süreç	Yorumlama (Kültürün açıklanması)	Birlikte Yapma
Değer Yaratımı	Değer Zincirleri	Değer Ağları
Değer Odağı	Üreticiye Dönük	Tüketiciye Dönük
Kaynak Yaratma	Kamu	Ticari

Kaynak: OECD, 2014, s. 53

Tablo 1 kültür turizmi ile yaratıcı turizm arasındaki farklılıklara odaklanmaktadır. Büyük ölçüde geçmişin kaynaklarına dayanan kültür turizminden geleceğin potansiyelinin kaynağı olarak yaratıcı endüstrilere doğru değişimi göstermektedir. Bunun sonucunda turizmin ürettiği dışsallıklarda korumadan inovasyona doğru bir kayma meydana geldiği görülmektedir. Yapı, çeşitli kanal ve platformlardan sağlanabilen yaratıcı içeriğe dayalı yeni yapılarla desteklenmektedir. Bilginin sağlanması, kültürün yorumlanmasına yönelik bir yayın modelinden bilginin tüketicinin birlikte yaratılmasıyla iş birliğine doğru değişmektedir. Yaratıcı turizm sisteminde değer geliştirmek için tüketiciler, bölge sakinleri ve diğerleriyle birlikte çalışma ihtiyacı, kısıtlayıcı değer zincirleri yerine daha geniş değer ağları ve değer üretimi de yukarı yönlü (ürün odaklı) içerik üretimi yerine içeriğin aşağı yönlü (tüketici odaklı) dağıtımına ve uygulamasına doğru hareket etmektedir (OECD, 2014: 52-53).

Yaratıcı turizm kavramı Richards ve Raymond (2000, s. 19) tarafından yapılan araştırmada “*turistik bölgenin özelliklerini taşıyan kurslara ve öğrenme deneyimlerine turistlerin aktif bir şekilde katılarak kendilerinde bulunan yaratıcı taraflarını geliştiren bir turizm çeşididir*” şeklinde tanımlanmıştır. Yaratıcı turizm, gelenekler, yerel beceriler ve uzmanlık gibi birçok alandan faydalanma potansiyeline sahiptir. Yaratıcı turistlerin öğrenip uygulamak isteyebileceği konular arasında sanat, gastronomi, el sanatları, tasarım, inanç konuları, doğa temelli uygulamalar, sağlıklı uygulamalar, dil ile ilgili konular ve spor dalları bulunmaktadır. Saydığımız bu temelinde yaratıcılık olan ürünlerin tamamı turizm alanında gelişme sağlamış olup, ilerleyen zamanlarda da öyle kalması muhtemeldir (Richards & Raymond, 2000). Yaratıcı turizm aktiviteleri satın alma, tatma, görme, öğrenme vb. çeşitlere sahip olmanın yanı sıra atölye çalışmalarına, kurslara ve etkinliklere katılarak yöre halkından birisiymiş gibi turizm faaliyeti içerisinde yer almayı da kapsamaktadır. Yaratıcı turizmin geleneksel turizme nazaran bazı faydaları vardır. Bu faydalar arasında yaratıcı turizmin seri üretimden kaçınması, turistler ile yöre halkı arasında düzeyli bir ilişkinin oluşması, yaratıcı turizm faaliyetlerine katılan turistlerin anlamlı ve daha özgür deneyimler kazanmalarına olanak sağlaması gösterilebilir (Yalçınkaya, 2018, s. 10-11).

Yaratıcı turizm etkinliklerine Barselona’da gerçekleştirilen maceracı şeflerle sokak yemekleri (eat street) adı verilen, yiyecek kamyonları üzerinde gerçekleştirilen etkinlik örnek verilebilir. Bu etkinlikte en fazla 5 Euro karşılığında maceracı şeflerin ilk kez burada hazırladıkları yiyecekler katılımcılara satılmaktadır. Katılımcılar hem süreci deneyimleme hem de ilk kez ortaya çıkan yeni bir lezzeti tatma olanağı bulmaktadırlar. Türkiye’de yaratıcı turizm etkinliklerine örnek olarak Avanos’ta gerçekleştirilen çömlek yapımı gösterilebilir. Burada bölgeye gelen turistler hem çömlek yapımını deneyimlemekte hem de satın alabilmektedir.

Günümüz turizm talebi içerisinde mevcut dönem ile geçmiş dönemdeki yiyecekleri, el işlerini, kültürel aktiviteleri ve katılımcıların etkinlikleri direkt yaşama ile tüketme isteği bulunmaktadır (Chhabra vd., 2003, s. 703). Turizm sektöründe değişen turizm istekleri ve ihtiyaçları, somut ve somut olmayan kültürel değerler ile alakadar olan kültürel miras odaklı turist profiline ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Yalçınkaya, 2018, s. 13). Bu bağlamda kültür ve yaratıcılığı ön plana alarak ekonomik ilerlemeyi arttırmak ve kişileri yaratıcı etkinlikler ile destinasyonlara çekmek dünya genelinde tercih edilen bir yaklaşım olmuştur (Lysgard, 2012, s. 1284). Bunun sonucunda insanlar ilgi duydukları bu değerlerin bulunduğu bölgelere gitmeye başlamış, bu durumda yaratıcı turizme olan talebi arttırmıştır. Buradan hareketle bu araştırma Erzurum ili Pasinler ilçesine ait bir tür ince ekmek olan lavaşın, UNESCO SOKÜM listesine “İnce Ekmek Yapımı ve Paylaşımı Geleneği” olarak giren kültürel miras kapsamında yaratıcı turizm uygulamalarına dahil edilmesine odaklanmaktadır.

D. İNCE EKMEK YAPIMI VE PAYLAŞIMI GELENEĞİNİN YARATICI TURİZM KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Uygur metinlerinde, Harzemşahlar döneminde ve Çağatay Türkçesinde “ötmek” şeklinde ifade edilen “ekmek” kelimesi, Kıpçak Türkleri, Mısır Memluk Türkleri ve Uygur hukuk belgelerinde “etmek” şeklinde geçmektedir. Daha sonrasında bu kelime “ekmek” şeklinde ifade edildiği düşünülmektedir (Çetinkaya, 2018, s. 438). Elle veya oklava ile açılan oval ya da yuvarlak şeklinde ince ekmek türlerinden olan lavaş, katırma, jupka veya yufka Azerbaycan, Kazakistan, İran, Kırgızistan ve Türkiye’de geçmişten günümüze yaşayan halklar tarafından sadece yiyecek olarak değil, bunun yanında bu bölgede nesilden nesile aktarılan ortak bir yapma ve paylaşma kültürüdür. Farklı isimlerle adlandırılan ince ekmekler buğday ya da çavdar unuyla mayalı ya da mayasız yapılırlar. Türkiye’de yufka maya kullanılmadan buğday unu ile yapılırken lavaş maya kullanılarak buğday unu ile yapılmaktadır. Yufka uzun süre bozulmadan dayanması için mayasız hamurdan ve ateş üstüne konulan “sac” üzerinde pişirilirken lavaş “tandır” adı verilen geleneksel yollardan yapılan taş veya toprak fırınlarda pişirilmektedir. Paylaşım ve toplu işgücüne dayalı olan ince ekmeğin hazırlanmasında geleneksel uygulamalar bulunmaktadır. Bir toplumsal dayanışma örneği olarak gösterilebilecek olan bu uygulamalarda her bir aile için genelde kışa hazırlık olarak imece usulü komşuların yardımıyla pişirilmektedir. İnce ekmek evlerde aile bireyleri ve komşular tarafından yapılırken; fırınlarda, restoranlarda ise çıraklıktan mesleğe başlamış olan ustalar tarafından pişirilmektedir. İnce ekmekler hem gündelik olarak sofralarda tüketilmekte hem de düğün, cenaze, bayram, mevlit gibi törenlerde ve özel günlerde yapılmaktadır. İnce ekmek yapımında kişiler arasında tecrübe ve yeteneğe göre görev dağılımı yapılmaktadır. En yetenekli ve tecrübeli olan kişiler hamurun yoğurulup, açılmasında ve pişirilmesinde görev alırken bu geleneğin sonraki nesillere aktarılması için çocuklar ve gençler hamur bezesi yapımında ve malzeme temini gibi diğer işlere dahil edilmektedir. İnce ekmek yapımı ve paylaşımı geleneği konusundaki bilgi, toplum ve aile içerisinde iletişim, gözlem ve katılım yoluyla sonraki nesillere geçmektedir. Aile içerisinde ekmek yapımı sırasında çocuklar hazırlanan ekmek hamuruyla oyunlar oynayarak büyükler gibi hamur bezeleri hazırlamaya çalışmakta ve bu sayede küçük yaşlarda bu geleneği öğrenmeye başlamaktadır. Düğünlerde, doğumlarda, cenazelerde, çeşitli bayramlarda ve namazlarda normal yemeklerin yanı sıra ince ekmek de ikram edilmektedir. Azerbaycan ve İran’da yeni evlenen çifte mutluluklar dilemek ve bereket için gelinin omuzlarına konulmakta veya başının üzerine ufalanmaktadır. Türkiye’de de benzer uygulamalar görülmekle birlikte çiftin komşularına da dağıtılır. Kazakistan’da cenazelerde ölen kişinin ruhunu korumak için ekmeğin pişirilmesi gerektiğine inanılırken Kırgızistan’da ekmeğin paylaşılmasının hayatını kaybeden kişi için huzurlu bir ahiret hayatı sağladığına inanılmaktadır. Aile içi katılım ve ustadan çırağa aktarılan uygulama, misafirperverliği, dayanışmayı ve topluluk aidiyetini pekiştiren ortak kültürel kökleri simgeleyen belirli inançları ifade etmektedir (UNESCO, 2023a; Aregem, 2020; Varol, 2018, s. 369).

İnce ekmek, somut olmayan kültürel mirasımızın önemli bir unsurunu ve ulusal kültür mirasının bir parçasını oluşturmaktadır. Bu kapsamda ilk olarak 27 Şubat 2015 tarihinde Türkiye’nin

somut olmayan kültürel miras ulusal envanterine kaydedilmiştir. Azerbaycan, İran İslam Cumhuriyeti, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye'nin İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirasının Temsili Listesine kaydedilmek üzere 01818 dosya numarasıyla UNESCO'ya başvurulmuş ve 2016 yılında 11.COM 10.B.2 no'lu Hükümetlerarası Komite Kararı ile listeye kaydedilmiştir. İnce ekmek yapımı ve paylaşımı kültürü: Lavash, Katyrma, Jupka, adıyla kaydedilen mirasın Türkiye'de kullanılan isimlerine Yufka açık ekmek, ince ekmek, kartlaç, sac ekmeği, şebit, yuka isimleri de eklenmiştir (UNESCO, 2023m; Alyakut & Küçükkömürler, 2018, s. 390; Varol, 2018, s. 370).

Yaratıcı turizm uygulamalarının temelinde deneyim kazanmak ve tatil sürecini eşsiz kılmak bulunmaktadır. Buradan hareketle SOKÜM listesinde yer alan ince ekmek yapımı ve paylaşımı geleneğinin ve ritüellerinin yaratıcı turizm faaliyeti olarak planlanabileceği öngörülmektedir. Bu kapsamda Erzurum ili genelinde önemli bir lezzet olarak bilinen Pasinler lavaşının yaratıcı turizm kapsamında nasıl kullanılabilirliği ve bilir kişilerin, ustaların konuya bakış açısı ile önerilerini almak amacıyla araştırma planlanmıştır. İlgili sürecin ve hazırlıkların tamamlanarak bu geleneğin turistik bir ürüne dönüştürülmesinin hem bölge turizmüne hem yerel üreticilere hem de turistlere önemli bir katkısının olacağı düşünülmektedir.

1. Araştırmanın Amacı

Erzurum, Palandöken Kayak Merkezi'nin etkisiyle daha çok kış aylarında turist çeken bir destinasyon olarak ön plana çıkmakta lakin kış ayları dışında da sahip olduğu doğal ve kültürel değerlerle önemli bir turizm potansiyeline sahip bir ildir. Birçok turizm türüyle kolay bir şekilde entegre olabilen yaratıcı turizm faaliyetlerinin bölge için de önemli bir fırsat olabileceği düşünülmektedir. Özellikle bölge de iyi tanınan Pasinler lavaşının deneyimsel bir turizm türü olarak bilinen yaratıcı turizm ile tüm turistler için alternatif bir çekim unsuru olabileceği öngörülmektedir. Bu araştırma somut olmayan kültürel bir miras olan ince ekmek yapımı ve paylaşımı geleneğinin Erzurum'daki uygulamalarını ve yaratıcı turizm kapsamında nasıl ele alınabileceğine odaklanmaktadır. Bu kapsamda bu araştırmanın amacı Türkiye'nin somut olmayan kültürel miraslarından biri olan ince ekmek yapımı ve paylaşımı geleneğinin yaratıcı turizm kapsamında uygulanabilir olup olmadığını, Erzurum ili için bir turistik ürüne dönüştürülmesi için neler yapılması gerektiğini ilgili paydaşlardan görüş alarak ortaya çıkarmaktır.

2. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Yapılan araştırmada çıkan sonuçların genellemek istendiği grubun tümü evren olarak nitelendirilmektedir (Dalan, 2019, s. 49). Konusu ne olursa olsun bütün bilimsel çalışmalar inceleme yapabilmek için bir veriye ihtiyaç duymaktadır. İhtiyaç duyulan bu veri, araştırma konusunu içinde bulunduran evrende yer almaktadır. Büyük bir alan olan evreni araştırmak çok maliyetli olacağı için evreni temsil eden bir grup araştırılmaktadır (Baltacı, 2018, s. 234). Bu gruba örneklem denilmektedir. Araştırma kapsamında örnekleme belirlemek üzere olasılıklı olmayan örnekleme yöntemlerinden biri olan kartopu örnekleme (Snowball Sampling) yöntemi tercih edilmiştir. Baltacı

(2018), kartopu örnekleme tekniğinin evren konusundaki bilgilerin tam olmadığı ya da evreni oluşturan birimlere ulaşımın zor olduğu zamanlarda kullanıldığını belirtmektedir. Bu tekniğin, doğru verileri elde edebilecek kişilere ve kritik durumlara odaklandığını vurgulanmakta ve aynı zamanda bu kritik durumları ve kişileri takip ederek evrene ulaşmanın mümkün olduğu belirtilmektedir.

Araştırmanın evrenini Erzurum'da ince ekmek üretimi yapan işletmelerin yöneticileri ve çalışanlarıdır. Evren olarak ince ekmek üretimi yapan işletmelerin seçilmesinin nedeni, haftanın her günü bu işi yapıyor olmalarından dolayı daha fazla bilgi ve beceriye sahip olmalarının yanı sıra yaratıcı turizm kapsamında ince ekmeğin uygulanabilirliğinin daha doğru bir şekilde değerlendirilmesine imkân sunmasıdır. Araştırmanın örnekleme dahil edilen kişilerin seçiminde, bu işi uzun süredir meslek olarak yapan kişilerin belirlenmesine odaklanılmıştır.

Kartopu örnekleme yönetiminde konu ile alakalı bilgi sahibi biri seçilerek gerekli görüşme yapılır. Bu birey birinci birimdir. Daha sonra görüşme yapılan bu bireye yönlendirebileceği başka biri sorulur ve yönlendirdiği bireye ulaşılır. Bu süreç gerek duyulan örneklem sayısına ulaşıncaya kadar devam ettirilir. Bu kapsamda bu araştırmada öncelikli olarak geleneksel yöntemlerle üretime başlayan ve yıllardır sektörde aktif olarak faaliyetlerine devam eden, tanınmış bir işletme yöneticisine ulaşılmış ve ilk görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşme sonunda katılımcıdan konuyla ilgili görüş alınabilecek bir paydaşa yönlendirmesi istenmiştir. Bu döngü son katılımcıya ulaşıncaya dek devam etmiştir. Kozak (2015) veri kalitesi ve tekrar edilmesi ilkesinin önemini vurgulamakla birlikte örneklem sayısı için 12-15 arası görüşmenin yeterli olabileceğini belirtmiştir. Bu doğrultuda araştırma kapsamında 18 katılımcının görüşü alınmıştır.

3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma nitel araştırma yöntemi kurgusuyla hazırlanmıştır. Sosyal bilimlerin birçok alanında sıklıkla kullanılan yöntemlerden birisi nitel araştırma yöntemidir. Bu araştırmada da nitel araştırma yönteminden birisi olan içerik analizi tercih edilmiş ve yarı yapılandırılmış mülakat tekniği ile elde edilen veriler, temel veri olarak kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemi kişilerin hikayelerini, yaşam şekillerini, tutumlarını ve toplumun değişmesini anlamaya yönelik bilgi üretme aşamalarından biridir (Dalan, 2019, s. 51). Nitel bir araştırmada içerik analizinin yapılmasının nedeni açıklayıcı sonuçlar elde edebilmektir (Saruhan & Özdemirci, 2011, s. 369). Doküman analizi, gözlem ve mülakat gibi tekniklerin kullanılarak olgu ve olayların doğal ortamında gerçekçi ve bütünsel olarak ortaya çıkarılmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma türü olarak tanımlanan nitel araştırma yapılan çalışmanın konusunu yorumlayıp incelemeyi amaçlayan bir yöntemdir (Karataş, 2015, s. 63). Yarı yapılandırılmış mülakat soruları araştırmacılar tarafından mevcut literatür doğrultusunda belirlendikten sonra konuyla ilgili çalışan akademisyenlerin görüşleri alınarak oluşturulmuştur. Kapsam geçerliliğini sağlamak amacıyla önceden hazırlanan sorular konuyla ilgili uzman 8 akademisyenlere gönderilmiş, ifade ve anlam bütünlüğü ile konuyla ilişkisinin değerlendirmeleri rica edilmiştir. Kapsam geçerliliğini hesaplamak için özellikle mülakat

soruları için daha uygun olduğu düşünülen Davis (1992) tekniği kullanılmıştır. Bu teknikte uzman görüşleri (a) “Uygun”, (b) “Madde hafifçe gözden geçirilmeli”, (c) “Madde ciddi olarak gözden geçirilmeli” ve (d) “Madde uygun değil” olarak dört biçimde derecelendirilmektedir. Her bir soru için uzmanlardan bu doğrultuda derecelendirilmesi istenmiştir. Uzman görüşleri alındıktan sonra (a) ve (b) seçeneklerini işaretleyen uzmanların sayısı, toplam uzman sayısına bölünerek ölçeğe ilişkin kapsam geçerlik indeksi (0,87) hesaplanmıştır. Davis tekniğine göre 0,80 ve üzeri değer kabul edilebilir indekstir. Uzmanlardan alınan dönüşler doğrultusunda benzer veya gereksiz olduğu düşünülen iki soru çıkarılmış ve aşağıda verilen on beş sorunun kullanılmasına karar verilmiştir. Mülakata başlamadan önce katılımcılara yöneltilecek soruların ve araştırma genel hatlarının etik olarak uygunluğunu onaylatmak amacıyla Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’na başvurulmuş ve ilgili kurul araştırmayı etik olarak uygun bulmuştur.

Yarı yapılandırılmış mülakat tekniği yapılandırılmış mülakat tekniğine istinaden daha esnektir ve katılımcıya alan yaratır. Bu teknikte, katılımcılara sorulacak sorular araştırmacı tarafından önceden hazırlanır, fakat esnektir. Araştırmacı mülakatın gidişatına göre ilişkili ek sorularla konuşmanın yönünü etkileyebilir ve verilen yanıtların detaylandırılmasını sağlayabilir. Katılımcı daha sonra sorulacak soruların cevaplarını önceki soruları yanıtlamış ise ve araştırmacı yanıtları yeterli buluyorsa cevaplanan soruları tekrar sormayabilir veya aynı soru içinde detaylandırılmasını sağlayabilir (Türnüklü, 2000; 547). Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği, belli bir konuya yönelerek farklı kişilerden benzer bilgilerin alınabilmesi için hazırlanır. Bu yöntemde araştırmacı hazırlamış olduğu soruları görüşme anında sırası ile sormak zorunda değildir. Yapılan görüşme sohbet havasında olabilir ve sorular görüşmenin akışına göre seçilerek sorulabilir (Özsoy, 2019, s. 132).

Veri toplama sürecinde kullanılan yarı yapılandırılmış mülakat soruları iki bölüm olarak tasarlanmıştır. Birinci bölümde mülakat yapılan kişinin mesleği olan ince ekmek yapımı ile ilgili bilgileri ve demografik bilgileri elde etmeye yönelik sorular sorulmuştur. İkinci bölümde ise araştırmacının amacına yönelik olarak mülakat yapılan kişilerin ince ekmek yapımı ve paylaşımı geleneğinin yaratıcı turizm kapsamında değerlendirilerek turizme kazandırılması durumunda tutumlarının ne olacağını belirlemeye yönelik sorular sorulmuştur. Konu ile ilgili eklemek istedikleri bir şey olup olmadığını anlamaya yönelik kişisel görüşlerini detaylandırabileceği açık uçlu bir soruyla görüşme sonlandırılmıştır. Araştırma sırasında katılımcılara sorulan yarı yapılandırılmış görüşme soruları aşağıdaki gibidir:

1. İnce ekmek yapımının ham maddesi ve oranları nelerdir?
2. İnce ekmeğin pişirme teknikleri nelerdir?
3. Hazırlama ve pişirme aşamasında kullanılan araç ve gereçler nelerdir?
4. Hazırlama ve pişirme işlemi sonuna kadar dikkat edilmesi gereken hususlar nelerdir?
5. Sunumunda dikkat edilecek hususlar var mı?

6. İnce ekmeğin yapımından sonra saklama koşulları ve dayanma süresi nedir?
 7. Tüketimi konusunda tavsiyeleriniz nelerdir?
 8. İnce ekmek yapımını başkasına öğretir misiniz?
 9. İnsanların hobi olarak ince ekmek yapımını öğrenmek ve deneyimlemek için buraya gelmesini ister misiniz?
 10. Grup olarak gelebilecek potansiyel ziyaretçilere yetecek kadar teknik donanımınız var mı? Bir seferde kaç kişiyi ağırlayabilirsiniz?
 11. Bundan kazanç sağlayabileceğinizi düşünüyor musunuz?
 12. Yörede bunu meslek edinebilecek başka insanlar var mı?
 13. İnce ekmek yapımının turistik ürüne dönüştürülmesi ile ilgili bir eğitim, seminer olsa katılır mısınız?
 14. Ziyaretçilerin ince ekmek yapımını deneyimlemelerine ek olarak yörede yapmasını veya ziyaret etmesini tavsiye ettiğiniz bir şeyler var mı?
- Konuyla ilişkili söylemek veya eklemek istediğiniz başka hususlar var mı?

Araştırma verilerinin toplanma sürecinde ilk olarak 2020 Eylül ayında ince ekmek yapımı ve paylaşımı geleneği temsilcilerinden bir kişi ile iletişime geçilmiştir. Araştırma ile ilgili genel bilgiler verilerek araştırmanın konusu, amacı, niteliği ve katılımcıdan beklentiler açıklanarak randevu talep edilmiştir. COVID-19 Pandemi sürecinde olunması maalesef süreci olumsuz etkilemiş ve veri toplama sürecini uzatmıştır. İlk mülakat 2020 Ekim ayında sağlanmış ve akabinde ilk katılımcı başka bir temsilciye yönlendirme yaparak ikinci mülakat gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın devamında her katılımcı başka bir katılımcıya yönlendirmiş bu döngü son katılımcıya dek devam etmiştir. Böylelikle 2020 yılı Kasım ayı sonunda toplam 19 katılımcıyla mülakat yapılmıştır. Bir mülakatın ses kayıtları teknik problemler yüzünden deşifre edilememiş ve toplamda 18 katılımcının görüşmesi değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Covid-19 Pandemi sürecinden dolayı birçok işletmenin kapalı olması münasebetiyle ince ekmek yapımında bulunan işletmelerde zarar etmemek için iş yerlerini kapatmışlardır. Dolayısıyla ince ekmek yapan iş yerlerinin kapalı olması, sorulan sorulara verilen cevapların kendini tekrarlaması ve görüşünü alabileceğimiz katılımcıya ulaşamadığı diğer bir ifadeyle son katılımcının yaptığı yönlendirmeler daha önceki katılımcıları işaret ettiği an ise görüşmelere son verilmiştir.

Mülakatlar pandeminin de etkisiyle hızlandırılmış ve ortalama 9 dakika sürmüştür. Mülakatların tamamı katılımcıların talepleri doğrultusunda kendi işyerlerinde yapılmış olup şeffaflık içinde tamamlanmıştır. Katılımcıların tamamı mülakatın ses kaydının alınmasını kabul etmişlerdir. Nitel araştırmalarda öznellikten uzak durmak geçerlik ve güvenilirliğin yüksek olması adına gereklidir. Bu araştırmada araştırılan olgu olduğu gibi tarafsız bir gözle aktarılmış ve veriler

yazım hatası da dahil olmak üzere hiçbir şekilde değiştirilmeden deşifre edilmiştir. Katılımcılar, hangi katılımcının görüşlerine yer verildiğinin anlaşılabilmesi için “K1, K2, K3, vb.” kısaltmalar kullanılarak kodlanmış ve bulgular bölümünde bu kodlamalar kullanılmıştır.

E. ARAŞTIRMA BULGULARI

Bu bölümde öncelikle katılımcılara ait tanımlayıcı bilgiler açıklanmıştır. İlgili bilgiler detaylı olarak Tablo 2’de yer almaktadır. İnce ekmek yapımında çalışanların ve işletme sahiplerinin tamamının erkek olmasından dolayı kadın katılımcı bulunmamaktadır. Tablo 2 incelendiğinde katılımcıların tamamının erkek olduğu görülmektedir. 10 katılımcı evli, 8’i bekârdır. Katılımcıların yaşları 18 ile 67 arasında değişmekte olup yaş ortalaması 33 olarak hesaplanmıştır. Aylık gelir miktarı 2.250-30.000 TL arasında değişmekle birlikte, ortalama gelirleri 5.720 TL’dir. Katılımcıların 2’si ilkokul, 4’ü ortaokul, 9’u lise, 1’i ön lisans ve 2’si ise lisans mezunudur.

Tablo 2. Katılımcıların Tanımlayıcı Bilgileri

	Cinsiyet	Yaş	Medeni Durum	Aylık Gelir (TL)	Eğitim Durumu	Deneyim (Yıl)
K1	Erkek	41	Evli	4.000	Lise	25
K2	Erkek	40	Evli	4.000	Lise	30
K3	Erkek	31	Evli	3.000	Lise	17
K4	Erkek	67	Evli		Ön Lisans	52
K5	Erkek	50	Evli		Ortaokul	25
K6	Erkek	26	Evli	3.000	Lise	10
K7	Erkek	36	Evli	10.000	Lisans	12
K8	Erkek	18	Bekar	3.000	Lise	1
K9	Erkek	22	Bekar	2.250	Lisans	10
K10	Erkek	21	Bekar	3.000	Lise	13
K11	Erkek	22	Bekar	3.000	Lise	12
K12	Erkek	20	Bekar	3.000	Lise	7
K13	Erkek	26	Bekar		İlkokul	15
K14	Erkek	53	Evli		Lise	30
K15	Erkek	38	Evli	30.000	Ortaokul	30
K16	Erkek	22	Bekar	5.000	Ortaokul	5
K17	Erkek	27	Bekar	4.500	İlkokul	15
K18	Erkek	31	Evli	2.325	Ortaokul	20

Aşağıda katılımcıların mülakat sorularına verdikleri cevaplar yer almaktadır. Katılımcılara sorulan yarı yapılandırılmış mülakat sorularına verilen cevaplardan bazıları kendini sürekli tekrarladığı için verilen örnekler sınırlandırılmış, benzer görüşteki katılımcıların görüşlerini kapsayan örneklerle yer verilmiştir.

Katılımcıların Hammadde ve Oranlar Hakkındaki Düşünceleri: Katılımcılar ince ekmek yapımında kullanılan hammadde ve oranları konusunda genel olarak aynı fikirlere sahiptirler. Ortak olarak kullanılan hammaddeler 50 kg’lık bir çuval un için 150-200 gr arası tuz, 25-30 litre arası su’ dur. Kullanılan diğer hammadde ise mayadır. Bazı katılımcıların hiçbir şekilde maya kullanmazken, çoğu katılımcı hazırlanan hamurdan serkeş denilen 1-2 kilo kadar hamur ayırıp sonraki gün için yapılacak olan hamurda maya olarak kullandıklarını belirtmiştir. Bunun dışında

bazı katılımcılar hazır yaş maya kullandıklarını belirtirken bir katılımcı ise hamurun ekşimesi gerekirse eğer sadece birkaç damla sirke damlatarak ekşimeyi gerçekleştirdiğini belirtmiştir. Bazı katılımcılar mayalama işleminin yaz ve kış mevsimlerine göre değişiklik gösterdiğini belirtmiştir. Bazı katılımcıların konu ile ilgili düşünceleri şu şekildedir;

“Hammaddesi un, tuz, su. Biz yazın maya kullanmıyoruz Kışında kendi mayasından kullanıyoruz. Yani bugün yapmış olduğumuz hamurdan 1 kilo ayırıyoruz. Onu akşam yapacağımız hamura maya olarak katıyoruz. Hazır satılan yaş maya kesinlikle kullanmıyoruz. Bir çuval una (50 kg) kışın 150-200 gr tuz, 1-2 kilo arası kendi mayası ama yazın maya kullanmıyoruz.” (K 2)

“... Maya kullanmıyoruz. Önceden kullandığımız pek az olurdu şu anda maya kullanmıyoruz. Un, tuz, su. Ekşitmeyi düşünürsek hafif sirke atarız. Şahsım adına, kimsenin adına konuşmam kendim öyle yaparım. Elma sirkesi damlatırım öyle devam ederim.” (K 5)

“... akşamdan kullanıyoruz sabaha yetişsin diye normal maya kullanıyoruz.” (K 13)

Katılımcıların İnce Ekmeğin Pişirme Teknikleri Konusunda Düşünceleri: Yapılan görüşmelerde tüm işletmeler ince ekmek yapımında tandır kullandıklarını belirtmişlerdir. Bölgede taş fırında ince ekmek yapan işletmeler mevcuttur fakat bu işletmelerden biri görüşmeyi zamanı olmadığı için kabul etmemiş bir diğeri ise pandemiden dolayı geçici olarak işletmeyi kapatmıştır. 1., 2., 6., 7., 13. ve 18. katılımcıların konu ile ilgili görüşleri şu şekildedir;

“... gav toprağı dediğimiz bir topraktan yapılır tandırlarımız. Kırmızı toprakta derler ama halk içinde ismi gav toprağı ... rapata denilen bir aracımız vardır hamur onun üzerine serilir tandıra vurulur. Tandırda tabi ateşli bir şekilde bizde pişirilir. Köylerde filan közde pişirilir. Biz birebir ateşte pişiririz odun ateşinde.” (K 1)

“Bunun en büyük tekniği hamurunun dinlenmiş olması. Bide tandırda odun ateşinde olması...” (K 2)

“Ateş fazla alevli değil fazlada sönük değil normal bir şekilde olması lazım. Fazla ateş olduğu zaman ekmeği yakıyor. Sönük olduğu zamanda ekmek pişmiyor.” (K 6)

“... Tandırlarımızda zaten doğalgaz sistemine geçildi. Burası bina altı olduğu için dumana yer yok. İster istemez sıkıntı olabiliyor. Doğalgaz biraz daha teknik açıdan bizi rahatlatıyor, işgücünü hafifletiyor. Önceden talaş, kepek yakardık onlar yorucu biraz. Hem ateşi ayarlıyorsun hem ekmeği ayarlıyorsun. Onun işi biraz daha zahmetli oluyordu. Doğalgazda sabit bir ayarda ateşimizi açıyoruz, akşama kadar aynı ayarda pişiriyoruz. Hem iş tasarrufu hem de ekonomik olarak biraz daha katkı sağlıyor bize.” (K 7)

“Pişirme tekniğimiz kündemiz çok büyükse ateşimizi biraz daha fazla açıyoruz. Normal küntlerde odun ateşinde pişiriyoruz.” (K 13)

“... ateşin ekmeğe temas etmesi gerekiyor. Yani herhangi bir sıcaklıkta pişmiyor bu direk ateşle temas etmesi gerekiyor.” (K 18)

Katılımcıların İnce Ekmeğin Hazırlama ve Pişirme Aşamalarında Kullandıkları Araç ve Gereçler: Çok eski zamanlardan günümüze kadar gelen ince ekmeğin yapımında kullanılan araç gereçler zamanla değişiklik göstermiştir. Eskiden ince ekmeğin hazırlama ve pişirme aşamasında insan gücü etkili olurken günümüzde bu işlemlerin bir kısmı makineler tarafından yapılmaktadır. Hamur yoğurma, yuvarlama ve inceltme makineleri dışında günümüze kadar gelen bazı malzemelerde kullanılmaktadır. Konu ile ilgili 2., 4., 7., 8. ve 10. katılımcıların düşünceleri şu şekildedir;

“Bizim önceden hamur teknelerimiz vardı. Onda yapıyorduk. Ama şimdi teknoloji var. Hamur yoğurma makinasında yoğuruyoruz. Kestart makinası var onda yuvarlıyoruz. Pasalarda bir müddet dinlendikten sonra pişirmeye alıyoruz.” (K 2)

“... Baştan başlamak gerekirse hamur makinalarımız var. Hamur makinalarında olan hamurlarımızı küçük küntler haline getiririz. Onları pasa dediğimiz tahtalara dizeriz. ... hamur açma makinesinin üst tarafından verilir alt tarafından alınır ve rapata üzerine atılır. Rapata üzerinde ekmek şekli verilerek tandıra vurulur. Tandırda ateşin devamlılığını sağlamak için gelberi dediğimiz bir malzeme kullanırız. Birde pişen ekmeği parçalamadan ve elini yakmadan tandırdan almak için çerdek dediğimiz ince bir metreye yakın ince tahta çubuğumuz vardır. ...” (K 4)

“Hamur kesme makinamız, künt yapma makinamız var. Lavaş açtığımız makinamız var. Bunlar önceden hep elde yapılyordu. Hamur yoğurma kazanımız var. Bide hamuru açıp elimizde çırptıktan sonra onu rapata dediğimiz tandıra vurduğumuz aracımız var.” (K 7)

“Hazırlamada kazanımız var. ... elimizde kündeliyoruz ondan sonra tahtalara diziyoruz. Sonra açma makinamız var. Sonra rapataya seriliyor. Sonra tandıra giriliyor.” (K 8)

“Rapata, gelberi, çevdek, eğiş var.” (K 10)

Katılımcıların İnce Ekmeğin Hazırlama ve Pişirme İşlemi Sonuna Kadar Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar Konusunda Düşünceleri: Yapılan görüşmelerde alınan bilgilere baktığımızda ince ekmek yapımında başlangıçtan sonuca kadar dikkat edilmesi gereken bazı durumlar olduğu görülmüştür. Dikkat edilmesi gerek bu hususlar konusunda 6., 7., 8. ve 9. katılımcılar şunları dile getirmişlerdir;

“Hamuru yaptığın zaman belli bir süresi var geçince o hamurdan ekmek çıkmıyor. Zamanı var. ... o zamanı geçtiğinde pişirme olmuyor.” (K 6)

“Tandırdaki ateşin derecesi çok önemli. Hamurun kıvamı çok önemli ilk başta. Burada ustalık öne çıkıyor. Normal hamur gibi kürekle fırına sürmüyoruz. Özel bir teknikle pişiriyoruz. Her birine ayrı bir özen gösteriyoruz. Bu yüzden hamurunun kıvamı çok önemli. Ne çok sert olacak nede çok yumuşak olacak. İkisinin arası bir ayar olacak. Onda mekanın sıcaklığının da etkisi var. Mekan küçükse hamur biraz daha çabuk kendini bırakır gevşer. Mekan büyükse dinlenme süresi artar...” (K 7)

“Küнденin gramajı, açılımında eğri olmaması yuvarlak olması. Ununun ayarlanması, pişirirken de ekmeğin hamur kalmaması ve tam ayarında pişmesi” (K 8)

“Ekmekte hamurluk kalmaması. Her yerinin pişmesi. Ayrıca ekmekte yanık, yırtık olmaması. Ekmeğin şekli önemli.” (K 9)

Katılımcıların İnce Ekmeğin Sunumunda Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar Konusunda Düşünceleri: İşletmeler ince ekmeğin satışını birinci elden yaptıkları için tandırdan çıkarıp alıcıya teslim ettikleri ana kadar birtakım işlemler yapmaktadırlar. Bu işlemler daha çok ekmeğin sağlıklı kalması ve kurumaması adına yapılan işlemlerdir. Konu ile ilgili 3., 7., 16. ve 18. katılımcıların düşünceleri şu şekildedir;

“Sıcak bir şekilde sunumu yapılırsa hamurumsu bir tat verir. Onun için bir saat kadar dinlenmesi daha iyi olur. Serin halde daha iyi olur.” (K 3)

“Ekmeğin sıcaklığı daha iyi olur fakat burada müşteriye lokanta gibi servis etmediğimiz için ekmeğimizi pişirdikten sonra 10-15 dakika dinlendirme süremiz var. Ekmekler nemini alıyor o sürede. Serinletip ambalajını yaparken kâğıda sarıyoruz ondan sonra kurumayacak şekilde poşete koyuyoruz. O şekilde müşteriye takdim ediyoruz.”(K 7)

“Ambalajı ve kurumaması” (K 16)

“Ekmeğin kurumamasına dikkat etmemiz gerekiyor. Mesela ambalajından çıkardığımız zaman fazla açıkta bırakmamamız gerekiyor. Gerek hijyen için gerek kurumaması için, sağlığımız için ambalaj önemli” (K 18)

Katılımcıların İnce Ekmeğin Yapımından Sonra Saklama Koşulları ve Dayanma Süresi Konusunda Düşünceleri: Saklama koşulları ile dayanma süresi konusunda katılımcılar genel olarak aynı düşüncelere sahiptirler. Konu ile ilgili 3., 5., 16. ve 17. katılımcıların düşünceleri şu şekildedir;

“Oda sıcaklığında 1 hafta kadar dayanır ama derin dondurucuda muhafaza edildiği zaman 1 yıl kadar sürer. Benim tavsiyem derin dondurucu.” (K 3)

“... Dolapta bir hafta dayanma süresi vardır. Yalnız buzdolabına konulursa 15-20 günden fazla muhafaza etme süresi bulunmaktadır.” (K 5)

“Üstüne ağır bir şey koymamak gerekiyor birbirine yapışmaması için. Aynı zamanda fazla ömrü yok bir hafta dayanıyor. Kısa sürede tüketilmesi daha makbul olur. Buzdolabına konulursa 10-15 gün dayanır...” (K 16)

“Mayasız olduğu için dışarda bir hafta saklanabilir. Ama buzdolabının derin dondurucusunda bir sene saklanabilir” (K 17)

Katılımcıların İnce Ekmeğin Tüketimi Konusunda Tavsiyeleri: Katılımcılar ince ekmeğin tüketimi konusunda genel olarak yöresel yiyeceklerle beraber tüketilmesinin güzel olacağını söylemektedirler. Bunun yanında genel olarak her öğünde her yemekle beraber yenmesinin mümkün olduğu düşünülmektedir. Konu ile ilgili 1., 2., 3., 7. ve 8. katılımcıların düşünceleri şu şekildedir;

“... dönerle, çağ kebabla tüketilir ama tabi biz bunu sadece döner ve çağ kebabla tüketmiyoruz. Halkımızda kendi evine götürür. Burada gövermiş peynirle çok güzel olur...” (K 1)

“... et, çağ kebab, döner genellikle piknikte mangalla ... kahvaltıda Erzurum’un gövermiş peyniri var onunla çok tüketilir” (K 2)

“... normalde bu diyet ekmeğidir. Şeker hastalarına filan iyi gelir doğal olduğu için. Tüketilmesi gereken mangal, çağ kebab gibi yiyeceklerde tüketilmesi daha iyidir.” (K 3)

“... bizim ekmeğimiz etle daha iyi tüketilir. Döner, çağ kebab ya da kahvaltıda göğermiş peynir, kaşar peyniri gibi kahvaltılık ürünlerle güzel olur. Yazın mangalda aşırı bir tüketim oluyor. Kurban Bayramı’nda özellikle arefe günü kuyruklar oluşuyor...” (K 7)

“Kahvaltıda genellikle sıcak olarak tüketiliyor. Bir de çağ kebab, döner, kebab ile kullanılır. Genelde et yemeklerinde çok güzel oluyor.” (K8)

Katılımcıların İnce Ekmek Yapımını Başkasına Öğretmeleri ile İlgili Düşünceleri: Yapılan görüşmelerde ince ekmek yapımında çalışan katılımcıların bir kısmı daha önceden birçok kişiye bu mesleği öğrettiklerini bir kısmının ise halihazırda bu işi kendi işletmelerinde yaptıklarını söylemektedirler. Katılımcılar öğrenmek isteyen yeni kişilerin olmadığını dile getirmektedirler. Fakat öğrenmek isteyen kişiler olursa seve seve öğretebileceklerini söylemişlerdir. Konu ile ilgili 4., 5., 10., 16., 17. ve 18. katılımcılar aşağıdaki yorumları yapmışlardır.

“Biz öğretiriz de artık öğrenmek isteyen yok.... Bizim işimiz zor iş. Emek işi. Çok çırak yetiştirdik ama maalesef başka işlere geçtiler.” (K 4)

“Ben yaklaşık 10-15 tane usta yetiştirdim. Ama öğrenip yapanda var bu işi terk edende var. Erzurum da benim yetiştirdiğim 4 tane usta var bu işi yapan. İşimiz bu öğretmek. 50 yaşından sonra 10 sene daha çalışır çalışmayız. Kim öğrenirse öğretiriz.” (K5)

“Öğretiyoruz. Yetiştirdiğimiz kişiler var genelde.” (K10)

“Öğrenmek isterse öğretirim.” (K 16)

“Başkasına öğrettiğim oldu. Öğretmekten de zevk duyarım. Çünkü mesleğimiz yavaş yavaş unutuluyor. Yeni nesil yetişmiyor.” (K 17)

“Tabi ki. İmkanlar doğrultusunda arkadaşlarımız gelip öğrenebilirler. Onlar için imkanlar sağlayabiliriz.” (K 18)

Katılımcıların Hobi Olarak İnce Ekmek Yapımını Öğrenmek ve Deneyimlemek İçin İnsanların İşletmelerine Gelmeleri Konusundaki Düşünceleri: İnce ekmek yapımında çalışan katılımcılar ile yapılan mülakatlarda insanların hobi olarak bu işi öğrenmek ve deneyimlemek için işletmelerine gelmelerini olumlu karşıladıkları gözlemlenmiştir. Böyle bir durumdan memnun olacaklarını dile getiren katılımcılar insanların hobi olarak ince ekmek yapımını öğrenip ve deneyimlemelerine yardımcı olabileceklerini dile getirmişlerdir. Konu ile ilgili 1., 3., 5., 9. ve 18. katılımcıların düşünceleri aşağıdaki gibidir;

“Tabi ki isteriz gelsinler, deneyimlemelerini yapsınlar, baksınlar. Her türlü yardımcı oluruz onlara Allah’ın izniyle.” (K 1)

“Tabi isteriz mesleğimiz ne kadar tanıtılırsa, geliştirilirse bizim için o kadar daha iyi olur.” (K 3)

“Tabiki isteriz. İş yoğunluğunda değil de işin az olduğu vakitte tabi ki anlatırız, öğretiriz, sunumunu gösteririz sorun yok. Önceden bilgi verilirse seviniriz.” (K 5)

“Tabi bizim mesleğimizin genişlemesini yayılmasını isteriz.” (K 9)

“... yanımıza gelmesini isteriz, öğretiriz...” (K 18)

Katılımcıların Grup Olarak Gelebilecek Potansiyel Ziyaretçilere Yetecek Teknik Donanımlarının Olup Olmadığı ve Bir Seferde Kaç Kişiyi Ağırlayabilecekleri ile İlgili Düşünceleri: Katılımcılar grup olarak gelebilecek ziyaretçilerin ağırlanması konusunda ellerinden geleni yapabileceklerini belirtmiştir. Aynı zamanda teknik donanım konusunda yeterli olduklarını söylemişlerdir. Fakat işletmelerin fiziksel olarak büyüklüğü ağırlayabilecekleri kişi sayısı konusunda engel olabilmektedir. Konu ile ilgili 2., 5., 7. 14. ve 18. katılımcıların düşünceleri aşağıdaki gibidir.

“5-6 kişiyi ağırlarız. Yeterli teknik donanımımız var.” (K 2)

“Benim işyerim toplamda 40 m2 üzerine kurulu olduğu için sınırlıdır. Öncelikle ustadan görmeleri veya uygulamaları durumunda gösterebiliriz. Onu da sınırla şekilde yapabiliriz.” (K 5)

“Yaklaşık 5 kişiyi rahatlıkla ağırlayabilecek kapasitedeyiz şu anda işletmemiz 100 m2 üzerine kurulu Misafirimiz olsun arkadaşımız olsun gelen herkesi rahatlıkla ağırlayabilecek kapasitedeyiz. Gelenlerden de memnuniyet duyarız.” (K 7)

“Geliyorlar zaten. Teknik malzeme konusunda da sıkıntı yok.” (K 14)

“Tabi ki potansiyel ziyaretçilere yetecek teknik donanımımız var. ... Onlara yardımcıda olabiliriz. Tabi ki de gelmelerini isteriz.” (K18)

Katılımcıların Grup Olarak Gelebilecek Potansiyel Ziyaretçilerden Kazanç Sağlamaları ile İlgili Düşünceleri: İnce ekmek yapımında çalışan katılımcıların bir kısmı grup olarak gelecek olan potansiyel ziyaretçilerden kazanç sağlayacaklarını düşünürken bir kısım katılımcıların ise bu durumdan herhangi bir kazanç sağlayamayacaklarını söylemişlerdir. Konu ile ilgili 2., 7., 12. ve 15. katılımcıların düşünceleri aşağıdaki gibidir;

“Ziyarete gelecek olan insanlardan bir ticari kazanç gütmüyoruz açıkçası. Öyle bir talebimizde yok. Öyle bir şey olacağını da sanmıyorum.” (K 2)

“Tabi geri dönüşü olur. Bir insanın gönlünü almak önemlidir. Bu işler ağızdan ağıza, kulaktan kulağa bir kişinin methiyle, tavsiyesiyle bir sürü müşterinin geri dönüşü olur bize. Bir müşteriyi memnun edersen eşini, dostunu yönlendirebiliyor. Zaten o şekilde büyüdük, ayakta durduk bu zamana kadar.” (K 7)

“Kazanç sağlarız. Hem de tanıtımımızı sağlamış oluruz.” (K 12)

“İster istemez olur. 10 kişi gelse 8'ine bu ekmeği satarız.” (K15)

Katılımcıların Yörede İnce Ekmek Yapımını Meslek Edinebilecek Başka İnsanların Olup Olmadığıyla İlgili Düşünceleri: Yapılan görüşmeler sonucunda bölgede ince ekmek yapımını öğrenip bunu meslek edinecek başka insanların az olduğu görülmüştür. İnce ekmek yapımında çalışan katılımcıların çoğu çırak olarak başlayıp ustalığa çıkarak ince ekmek yapımını meslek haline getirecek kimseyi bulamadıklarını söylemişlerdir. Bazı katılımcılar ise bu mesleğe başlayan bazı kişilerin birkaç ayda işi bıraktıklarını söylemektedirler. Konu ile ilgili 1., 4., 7., 10. ve 18. katılımcıların düşünceleri aşağıdaki gibidir;

“... günümüzde öğrenen yok. Kimse çocuğunu çırak olarak bize vermiyor. Sanata dair bu tip eski meslekler tükenmeye yüz tuttu. ... 2 asırlık mesleğimiz ama bizim kendi çocuklarımız bile uğraşmıyor.” (K 1)

“Vardır da özenti. Özenti 2-3 ay çalıştıktan sonra bırakıp kaçıyorlar. Bizim işimizde yılda iki defa istirahat vardır. 2 gün Ramazan Bayramı 3 günde Kurban Bayramı. Artık insanlarımız böyle bir çalışma temposunu istemiyor.” (K 4)

“Meslekte eleman bulma sıkıntısı yaşıyoruz. O da çağımızdan dolayı, yani meslek eskiye nazaran daha çok kolaylaştıkça eleman bulma sıkıntısı artıyor. Nedeni gençlerimiz çalışmıyor. Biraz daha rahat bir iş olsun düşüncesi insanların kafasında...” (K 7)

“Yok çırak bulmakta zorluk çekiyoruz.” (K 10)

“... Çok az. Şimdi neden çok az; Bu meslek eğitim isteyen bir meslek, biraz da zahmetli bir meslek, yorucu bir meslek...” (K 18)

Katılımcıların İnce Ekmek Yapımının Turistik Ürüne Dönüştürülmesi ile İlgili Eğitim ve Seminerlere Katılmalarına İlişkin Düşünceleri: İnce ekmek yapımında çalışan katılımcıların büyük çoğunluğu ince ekmek yapımının turistik ürüne dönüştürülmesi ile ilgili yapılabilecek eğitim ve seminerlere katılabileceklerini dile getirmişlerdir. Bu kültürün daha iyi temsil edilmesi ve tanıtılması konusunda katılımcıların hemen hemen hepsi aynı fikirdedir. Konu ile ilgili 3., 7., 8., 9. ve 13. katılımcıların düşünceleri aşağıdaki gibidir;

“Tabi ki katılırım.” (K 3)

“Zaten bizim amacımızda bu. Ürünümüzü, kendi örfümüzü, kültürümüzü turistik olarak dışarıya nasıl tanıtabiliriz, nasıl daha iyi temsil edebiliriz. Tabi bunun bir eğitimi programı olursa katılmaktan memnuniyet duyarız. Bunun bize artı getirileri olur tabi.” (K 7)

“Katılırım. İlk katılanlardan olurum.” (K 8)

“Katılırım. Bu bizim mesleğimiz ve mesleğimizin tanıtılması, yaygınlaşması için elimizden geleni yaparız. Katılmayanları da teşvik ederiz bu konuda” (K 9)

“Gerek duymuyorum kendi açımdan” (K 13)

Katılımcıların Bölgeye Gelen Ziyaretçilerin Yörede Yapmalarını Önerdikleri Aktiviteler ve Ziyaret Etmeleri Gereken Yerler Konusunda Tavsiyeleri: Bölgeye gelen ziyaretçilerin yörede yapmalarını önerdikleri aktiviteler ve ziyaret etmeleri gereken yerler konusunda 5., 7., 14. ve 18. katılımcıların düşünceleri aşağıdaki gibidir;

“... Erzurum’a ait olan bazı yiyecekler vardır. Lor dolması, Ayran aşısı yiyebilirler. Erzurum Eölerini gezebilirler. Kongre binası gezilebilir. Şifalı sularımız vardır. Narman peri bacaları vardır. Tortum’da kilise var. Duyduğumuz bunlar, benim bildiklerim aşığı yukarı bunlar.” (K 5)

“Erzurum denince akla gelen yerlerden biri palandöken. Kış aylarında, aralık ocak şubat mart ayları kayak sezonu olduğu için Erzurum’a gelip Palandöken’i görmeden gitmeleri abes olur. Yaz aylarında ise Tortum şelalemiz var. Narman peribacalarımız var. Yedigöller var. Şehir içerisinde turistik gezilecek yerler var. Çifte minareli medrese var. Ulu camii var. Yakutiye medresesi var. Müze var. Buraları da gözden kaçırmamaları gerekir.” (K 7)

“Tabi. Tortum Öşvank Kilisesi, Şelale, Çobandere Köprüsü, Kayak merkezi, Narman peri bacaları, Oltu kalesi, Hasankale var. Güzel yaylalarımız var. Kaplıcalar var. Aklıma gelen bunlar.” (K 14)

“... Erzurum’un tarihi çok eskiye dayandığı için kültürel miraslarımız var. Çifte minareli medrese var. Kalemiz var, Aziziye tabyalarımız var. Aziziye tabyalarını gezmelerini çok isterim...” (K 18).

Sonuç ve Öneriler

Kültür ortaya çıktığı dönemi sonraki nesillere aktaran tanıklardır. Toplumlar kültürlerindeki farklılıklar sayesinde birbirinden ayrılırlar. Toplumların kültürlerinin korunması insanlık tarihinin korunması demektir. Bu yüzden bu kültürler korunarak sonraki nesillere miras bırakılmalıdır. İnce ekmek yapma ve paylaşımı kültürü de geçmişten günümüze kadar gelen somut olmayan kültürel miraslarımızdan biridir. Paylaşım ve toplu işgücüne dayalı olan ince ekmeğin hazırlanmasında geleneksel uygulamalar bulunmaktadır. Bu araştırmanın temel amacı Erzurum ilinde somut olmayan kültürel miraslarımızdan biri olan ince ekmek yapımı ve paylaşımı kültürü’ nü yaratıcı turizm kapsamında değerlendirilmesi konusunda paydaşların düşüncelerini ortaya çıkarmaktır. İnce ekmek yapımı ve paylaşımı kültürünün yaratıcı turizm kapsamında değerlendirilmesinin hem Türkiye’nin somut olmayan kültürel mirası olan ince ekmek yapımı ve paylaşımı geleneğinin tanıtımı ve sürdürülebilirliğine hem de turistlerin unutulmaz turizm deneyimleri yaşamalarına olanak sağlayacaktır.

Araştırma sonucu ve yapılan görüşmeler esnasında elde edilen izlenimler doğrultusunda somut olmayan kültürel miras unsurlarından ince ekmek yapımı ve paylaşımı kültürünün yaratıcı turizm kapsamında uygulanabilmesi amacıyla katılımcıların genellikle olumlu görüşler bildirdiği görülmektedir. Örneğin bazı katılımcılar misafirleri belirli bir düzen halinde (aynı anda beş kişi gibi) ağırlamaktan ve ekmek yapım sürecini anlatmaktan memnun olacaklarını belirtmişlerdir. Ayrıca bazı katılımcıların malzeme ve kapasite konusunda yeterli oldukları hemen hemen hepsinin de ekmek yapımını öğretme konusunda istekli olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Katılımcıların, ister turistik faaliyet, isterse hobi olarak bu işi öğrenmek ve deneyimlemek için insanların işletmelerine gelmelerini olumlu karşıladıkları gözlemlenmiştir. Bununla birlikte katılımcıların yaratıcı turizm kapsamında ekmek yapımının ele alınmasına yönelik verilecek eğitimlere katılma konusuna açık oldukları hatta kültürlerinin devamlılığının sağlanması ve kültürel öğelerinin turistik ürüne dönüştürülerek katma değer yaratabileceği konusunda istekli oldukları görülmüştür. Özetle somut olmayan kültürel miras öğelerimizden olan ince ekmek yapımı ve paylaşımı geleneğinin turistik bir ürün olarak yaratıcı turizm ile entegrasyonu için Erzurum ve Pasinler’de uygun imalat, eğitim ve

ziyaret ortamının oluşturulmasının önemli olduğu görülmektedir. Bu kapsamda özellikle konuyla ilgili işletme ve çalışanları başta olmak üzere tüm paydaşlara gerekli eğitimlerin verilmesi ve akabinde iş birliği içinde uygun ortamların oluşturulması durumunda dünyada farklı destinasyonlarda benzer örnekleri bulunan konunun uygulanabilirliğinin de mümkün olduğu söylenebilir.

Araştırma sonuçlarına bağlı olarak Erzurum ilinde ince ekmek yapımı ve paylaşımı geleneğinin sürdürülebilirliği ve yaratıcı turizm kapsamında diğer turizm türlerine entegre edilmesi için bazı öneriler geliştirilmiştir. Bu kapsamda öncelikle bu kültürü yansıtacak şekilde mekanların tasarımı yapılmalıdır. Bu kapsamda üretim tesislerine entegre edilmiş içinde ilgili kültürel öğenin tanıtıldığı küçük bir etnografik müze bulunan ziyaret alanı ile ince ekmeğin ziyaretçilerle birlikte yapılabileceği, içerisinde taş fırın ve tandırın olduğu mekanlar hazırlanmalıdır. Hazırlanacak mekanın büyüklüğü, içerisinde belli sayıda turistin girip uygulama yapabilmesine olanak sağlayacak şekilde tasarlanmalıdır. Bu mekanların içi yöre kültürünü yansıtacak şekilde dizayn edilmelidir. Kullanılacak malzemeler ve araç gereçler de önem arz etmektedir. Kullanılacak araçlar özellikle fabrikasyon üretime olanak veren elektrikli makinelerden değil kültürün öğrenilmesi ve devamlılığı için geçmişten günümüze aktarılan yöntemlerin kullanılmasına olanak sağlayan, elle kullanılan araçlar olmalıdır. Aynı zamanda kullanılan tüm malzemeler mümkün olduğunca yörede veya en azından Türkiye’de üretilen hammaddelerden seçilmelidir. Aynı zamanda bu mekanların kurulacağı yere ulaşımın kolay olması, tur otobüslerinin rahat giriş-çıkış yapabileceği ve park edebileceği genişlikte olması ve özellikle diğer turizm türleriyle kolay entegrasyonun yapılabilmesi için yöredeki diğer turistik destinasyonlara ve ana ziyaret merkezine yakın olması önem arz etmektedir. Bununla birlikte pazarlama ve tanıtım faaliyetlerine ağırlık verilmesi önemli görülmektedir. Bu kapsamda kataloglar, tabelalar, billboard reklamları, dergi ve gazete gibi yazılı araçlar, broşürler, elektronik posta, radyo ve televizyon gibi reklam araçları kullanılması, sosyal medya ve sanal ortamda bölge tanıtımları yapılırken bu mekanlarında kapsama alınması oldukça önemlidir.

Turizm planlaması sürecinde toplumsal katılım oldukça önemlidir. Tüm paydaşların dahil edildiği bir bölgesel turizm planı süreci başlatılmalı, konuyla ilgili görüş, öneri, istek ve beklentilerin alındığı ortak bir plan hazırlanmalıdır. Yaratıcı turizm faaliyetlerinin uygulanabilmesi için yapılması gereken ilk çalışmalardan bir de bölge halkının bu konuda bilinçlenmesini sağlamaktır. Bunun için konu ile ilgili uzman eğitimcilerle birlikte bir farkındalık çalışması planlanmalıdır.

Yaratıcı turizm kapsamında bahsi geçen uygulamaların sadece işletmeler veya birey bazında gerçekleşmesi zor olduğundan yerel yönetimlerin desteği alınarak iş birliği ile yapılması gerekmektedir. Yerel yönetimler, özel işletmeler ve bölge halkı iş birliğiyle yapılacak çalışmalar sonucunda yaratıcı turizm uygulamaları diğer turizm türlerine entegre edilebilecek ve ziyaretçilerin unutulmaz deneyim kazanmalarına ve bölge ile ilgili olumlu imaj algılarına fayda sağlayacaktır.

Bu araştırma sadece bir kültürel miras ve bir bölgeye odaklanmıştır. Türkiye somut olmayan kültürel miras konusunda oldukça geniş bir yelpazeye sahiptir. Aynı kültürel miras farklı yörelerde farklı uygulamalarla görülebilmektedir. Ayrıca destinasyonlar sahip olduğu kültürel mirasın sürdürülebilirliğini sağlayacak farklı uygulamalar konusunda yeni ve özgün fikirlere ihtiyaç duyabilmektedir. Konuyla ilgili farklı tema ve alanlarda araştırmaların yapılması ilgili yörede turizm faaliyetlerinin çeşitlenmesini ve bölgeye olan katkısını arttıracak, kültürel mirasın sürdürülebilirliğine de önemli bir fayda sağlayacaktır.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 08.07.2020 tarihli 2020/7 kararı ile alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Akcaoğlu, C. (2017). *Somut olmayan kültürel miras ve yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kullanımı*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi.
- Akdu, S. (2018b). *Kültür turizminde yeni bir yönelim: yaratıcı turizm*. H. Sezeral ve U. Akdu (Ed.), *Güncel turizm eğilimleri içinde* (ss. 103-140). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Akdu, S. (2019). Sürdürülebilir Turizm Gelişimi ve Yaratıcı Turizm. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2019 Ek Sayı, 132-139
- Akdu, U. (2018a). *Kırkpınar yağlı güreşleri-2010, Manisa mesir macunu şenlikleri-2012 ve Nevruz kutlamaları-2009*. A. Karaman, A. Ateş ve K. Sayın (Ed.), *Türkiye'nin UNESCO değerleri ve turizm potansiyeli içinde* (ss. 329-351). Eğitim Yayınevi.
- Akın, M. H. (2022). *İbn-i Haldun*. Demiral, A. & Yağmur, Y. (Ed.). *Somut olmayan kültürel miras kapsamında Anadolu Düşünürleri içinde* (ss. 347-355). Ankara: Nobel Bilimsel.
- Akmaz, A. & Akdağ, G. (2018). *Meddahlık geleneği-2008*. A. Karaman, A. Ateş ve K. Sayın (Ed.), *Türkiye'nin UNESCO değerleri ve turizm potansiyeli içinde* (ss. 284-291). Eğitim Yayınevi.
- Akmeşe, H. & Bilim, Y. (2018). *Karagöz-2009, Aşıklık geleneği-2009*. A. Karaman, A. Ateş ve K. Sayın (Ed.), *Türkiye'nin UNESCO değerleri ve turizm potansiyeli içinde* (ss. 300-311). Eğitim Yayınevi.
- Alyakut, Ö. & Küçükkömürler, S. (2018). Geleneksel bir ekmek çeşidi: yufka ekmeği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(3), 379-395. doi: 10.21325/jotags.2018.288
- Ar, H. (2015). *Somut olmayan kültürel mirasın korunmasında turist rehberlerinin rolü*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- AREGEM. (2020). *UNESCO somut olmayan kültürel miras listesi*. Erişim Adresi: <https://aregem.ktb.gov.tr/TR-159257/somut-olmayan-kulturel-miras-ulusal-envanteri.html>
- Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 231-274.
- Bilgili, B. (2018). *Geleneksel çini sanatı ve ebru: Türk kağıt süsleme sanatı-2013*. A. Karaman, A. Ateş ve K. Sayın (Ed.), *Türkiye'nin UNESCO Değerleri ve Turizm Potansiyeli* (ss. 352-365). Eğitim Yayınevi.
- Çalık, İ. & Ödemiş, M. (2018). Gümüşhane ilinin somut olmayan kültürel miras değerlerinin sürdürülebilir turizm çerçevesinde incelenmesine yönelik nitel bir araştırma. *Mediterranean Journal of Humanities*, 2, 233-249. doi: 10.13114/MJH.2018.419
- Çetinkaya, N. (2018). Somut olmayan kültürel miras unsuru Erzurum lavaş (acem) ekmeğinin turistik ürüne dönüştürülmesine yönelik bir çalışma. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 430-452.
- Chhabra, D., Healy, R. & Sills, E. (2003). Staged authenticity and heritage tourism. *Annals of Tourism Research*, 30(3), 702-719. doi: 10.1016/S0160-7383(03)00044-6
- Dalan, C. (2019). *Muğla ili sağlık turizmi potansiyelinin değerlendirilmesine yönelik bir araştırma* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- Davis, L.L. (1992). "Instrument review: Getting the most from a panel of experts". *Applied Nursing Research*, 5, 194-197.

- Gülüm, E. (2015). Yaratıcı turizm - halk kültürü ilişkisi ve yerelin popülerleşmesi. *Millî Folklor Dergisi*, 27(105), 87-98.
- Güven, A. (2016). Yaratıcı turizm kapsamında Antalya ili turizm kaynaklarının değerlendirilmesi. Institution Of Economic Development And Social Researches. International Congress On Social Sciences, China To Adriatic, October, 27-30, Antalya.
- Karadeniz, H. & Sezer, İ. (2018). UNESCO değeri olarak ıslık dili (kuşdili) ve turistik ürün potansiyeli. A. Karaman, A. Ateş ve K. Sayın (Ed.), Türkiye'nin UNESCO Değerleri ve Turizm Potansiyeli içinde (ss. 381-405). Eğitim Yayınevi
- Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 62-80.
- Kozak, M. (2015). *Bilimsel araştırma: tasarım, yazım ve yayım teknikleri* (2. Basım). Detay Yayıncılık.
- KTB - KVMGM, (2020, 20 Ekim). Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. Erişim adresi: <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-132353/somut-olmayan-kulturel-miras-ne-demektir.html>
- Lysgard, H. K. (2012). Creativity, culture and urban strategies: a fallacy in cultural urban strategies. *European Planning Studies*. 20 (8), 1281-1300. doi: 10.1080/09654313.2012.680581
- Oecd. (2014). Tourism and the creative economy, OECD Studies on Tourism. OECD Publishing.
- Ohridska-Olson, R. & İvanov, S, (2010). *Creative tourism business model and its application in Bulgaria*. Proceedings of The Black Sea Tourism Forum, Cultural Tourism-The Future of Bulgaria. 23-39, 23-25. Varna.
- Özsoy, Y. (2019). *Somut olmayan kültürel mirasın turizm alanında değerlendirilmesi Gazipaşa örneği*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Kastamonu Üniversitesi.
- Pekerşen, Y. & Çalık, İ. (2017). Konya'da keçecilik geleneğinin somut olmayan kültürel miras açısından değerlendirilmesi. *Balıkesir University The Journal of Social Sciences Institute*. 20(37), 339-355. <https://doi.org/10.31795/baunsobed.645189>
- Resmî Gazete (2006). Milletlerarası Sözleşme, Karar No: 2006/10132.
- Rhodes, M. (1961). An analysis of creativity. *The Phi delta kappan*, 42(7), 305-310.
- Richards, G. & Raymond, C. (2000). Creative tourism. *Atlas News*, 23, 16-20.
- Rzayeva, S. (2019). *Küreselleşme ve somut olmayan kültürel miras ilişkisi: Azerbaycan örneği* (Yayınlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi.
- Saçlı, Ç. & Efe, D. (2018). *Mevlevi sema törenleri-2008, Alevi-Bektaşî ritüeli semah-2010 ve bahar bayramı hıdırellez-2017*. İçinde A. Karaman, A. Ateş ve K. Sayın (Ed.), Türkiye'nin UNESCO değerleri ve turizm potansiyeli (ss. 312-328). Eğitim Yayınevi.
- Saruhan, S.C. & Özdemirci, A. (2011). *Bilim, felsefe ve metodoloji*, 2. Baskı. Beta Yayınları.
- Türker, A. & Çelik, İ. (2012). Somut Olmayan Kültürel Miras Unsurlarının Turistik Ürün Olarak Geliştirilmesine Yönelik Alternatif Öneriler. *Yeni Fikir Dergisi*, 4(9), 86-98.

- Türkoğlu, T. (2019). *Somut olmayan kültürel miras kaynaklarının turizm çekiciliği kapsamında değerlendirilmesi: Türk kâğıt süsleme (ebru) sanatı örneği* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Türnüklü, A. (2000). Eğitimbilim araştırmalarında etkin olarak kullanılacak nitel bir araştırma tekniği: görüşme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 24(24), 543-559.
- UNESCO, (2020a 19 Ağustos). Teftiş kurulu başkanlığı. Erişim Adresi: <https://teftis.ktb.gov.tr/TR-264414/somut-olmayan-kulturel-mirasin-korunmasi-sozlesmesi.html>
- UNESCO, (2020b, 19 Ağustos). What is intangible cultural heritage?. Erişim Adresi: <https://ich.unesco.org/en/what-is-intangible-heritage-00003>
- UNESCO, (2020c, 25 Ağustos). UNESCO hakkında. Erişim Adresi: <http://www.unesco.org.tr/Pages/96/2/UNESCO>
- UNESCO, (2020d,19 Ağustos). UNESCO Türkiye milli komisyonu. Erişim Adresi: <https://www.unesco.org.tr/Pages/181/177/>
- UNESCO, (2023a, 10 Ocak). Flatbread making and sharing culture: Lavash, Katyrma, Jupka, Yufka. Erişim Adresi: <https://ich.unesco.org/en/RL/flatbread-making-and-sharing-culture-lavash-katyrma-jupka-yufka-01181>.
- UNESCO, (2023b, 10 Ocak). Turkish coffee culture and tradition. Erişim Adresi: <https://ich.unesco.org/en/RL/turkish-coffee-culture-and-tradition-00645>
- UNESCO, (2023c, 10 Ocak). Spring celebration, Hidrellez. Erişim Adresi: <https://ich.unesco.org/en/RL/spring-celebration-hdrellez-01284>
- UNESCO, (2023d, 10 Ocak). Heritage of Dede Qorqud/Korkyt Ata/Dede Korkut, epic culture, folk tales and music. Erişim Adresi: <https://ich.unesco.org/en/RL/heritage-of-dede-qorqud-korkyt-ata-dede-korkut-epic-culture-folk-tales-and-music-01399>
- UNESCO, (2023e, 10 Ocak). Traditional Turkish archery. Erişim Adresi: <https://ich.unesco.org/en/RL/traditional-turkish-archery-01367>
- UNESCO, (2023f, 10 Ocak). Traditional intelligence and strategy game: Togyzqumalaq, Toguz Korgool, Mangala/Göçürme. Erişim adresi: <https://ich.unesco.org/en/RL/traditional-intelligence-and-strategy-game-togyzqumalaq-toguz-korgool-mangala-grme-01597>
- UNESCO, (2023g, 10 Ocak). Hüsn-i Hat, traditional calligraphy in Islamic art in Turkey. Erişim adresi: <https://ich.unesco.org/en/RL/hsn-i-hat-traditional-calligraphy-in-islamic-art-in-turkey-01684>
- UNESCO, (2023h, 10 Ocak). Culture of Çay (tea), a symbol of identity, hospitality and social interaction. Erişim adresi: <https://ich.unesco.org/en/RL/culture-of-ay-tea-a-symbol-of-identity-hospitality-and-social-interaction-01685>
- UNESCO, (2023i, 10 Ocak). Sericulture and traditional production of silk for weaving. Erişim Adresi: <https://ich.unesco.org/en/RL/sericulture-and-traditional-production-of-silk-for-weaving-01890>
- UNESCO, (2023j, 10 Ocak). Telling tradition of Nasreddin Hodja/ Molla Nesreddin/ Molla Ependi/ Apendi/ Afendi Kozhanasyr Anecdotes. Erişim Adresi: <https://ich.unesco.org/en/RL/telling>

tradition-of-nasreddin-hodja-molla-nesreddin-molla-ependi-apendi-afendi-kozhanasyr-
anecdotes-01705

UNESCO, (2023k, 10 Ocak). Traditional Ahlat stonework. Erişim Adresi:
<https://ich.unesco.org/en/USL/traditional-ahlat-stonework-00655>

UNESCO, (2023m, 02 Şubat). Decision of the Intergovernmental Committee: 11.COM 10.b.2 Erişim
Adresi: <https://ich.unesco.org/en/Decisions/11.COM/10.b.2>

UNESCO, (2023n, 08 Kasım). UNESCO Türkiye milli komisyonu. Erişim Adresi:
<http://www.unesco.org.tr/Pages/99/2>

Varol, F. (2018). *İnce ekmek yapımı ve paylaşımı geleneği: Lavaş, katırma, jupka, yufka-2016, Geleneksel tören keşkeği-2011, Türk kahvesi ve geleneği-2013*. İçinde, A. Karaman, A. Ateş ve K. Sayın (Ed.), Türkiye'nin UNESCO değerleri ve turizm potansiyeli (ss. 366-380). Eğitim Yayınevi

Yalçınkaya, P. (2018). *Çanakkale'nin UNESCO yaratıcı şehirler ağı gastronomi teması kapsamında potansiyelinin değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.

MÜTEVEKKİL DÖNEMİ EHL-İ BEYT POLİTİKALARI*

 Zehra ŞAHİN^a

 Muharrem AKOĞLU^b

Öz

Abbâsîler, Ehl-i Beyt ve mevaliye karşı Emevîler tarafından uygulanan şiddet ve ayrımcılık politikasına karşı çıkarak onların haklarını iade etme adına ihtilal hareketi başlattılar. Onlar, Kur'an ve sünneti ihya etme parolası ile başlattıkları bu hareketi başarı ile sonuçlandırarak yaklaşık beş yüz yıl hüküm sürecek bir hanedan devleti kurdular. Abbâsîler, her ne kadar Ehl-i Beyt'in hakkını savunma ve onları iktidara getirme gibi bir söylem ile başarı kazanmış olsalar da iktidar oldukları andan itibaren bu söylemden vazgeçerek farklı bir politika benimsediler. İlk Abbâsî halifesi olan Ebü'l Abbâs es-Seffâh'tan Mütevekkil dönemine kadar Ehl-i Beyt ile ilişkilerde konjonktürel olarak siyasi yönden farklı tavırlar alınmıştır. Onuncu halife Mütevekkil'e kadar farklı şekillerde temayüz eden bu politikalar, Mütevekkil dönemi itibarı ile Ehli Beyt'in aleyhine gelişim göstermiştir. Mütevekkil, yalnızca Alioğullarına karşı tutumu ile değil Abbâsîlerin yakın tarihini ilgilendiren siyasi meselelerde seleflerine aykırı düşen politikalar uygulamıştır. Mütevekkil'in içinde yetiştiği sosyo-kültürel ve siyasi ortam dikkate alınarak Ehl-i Beyt'e karşı Müslüman halkın tepkisine neden olacak politikaların temel gerekçeleri, araştırma konumuzun esasını oluşturmaktadır. Elinizdeki çalışma, bu politikaların, Müslüman toplumda nasıl algılandığı ve gelişen tepkilerin mahiyetine yoğunlaşma azmindedir. **Anahtar Kelimeler:** Abbâsîler, Halife Mütevekkil, Ehl-i Beyt.

AHL AL-BAYT POLICIES OF THE MUTAWAKKIL PERIOD

Abstract

The Abbasids opposed the policy of violence and discrimination implemented by the Umayyads against the Ahl al-Bayt and the Mawalis and launched a revolutionary movement to restore their rights. They successfully concluded this movement, which they initiated with the motto of revitalizing the Quran and the Sunnah, and established a dynastic state that would rule for approximately five hundred years. Although the Abbasids achieved success with a discourse such as defending the rights of Ahl al-Bayt and bringing them to power, they abandoned this discourse and adopted a different policy from the moment they came to power. From Ebü'l Abbâs es-Seffâh, the first Abbasid caliph, to the period of Mutawakkil, different political attitudes were taken conjuncturally in relations with the Ahl al-Bayt. These policies, which stood out in different ways until the tenth caliph Mutawakkil, developed against the Ahl al-Bayt as of the Mutawakkil period. Mutawakkil implemented policies that contradicted his predecessors, not only in his attitude towards the Alioğulları, but

* Bu makale, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında yürüttüğü " Abbâsî Halifesi Mütevekkil'in Alioğulları ile İlişkileri (232-247/847-861)" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

^a Yük. Lis. Öğr., Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Mezhepleri, byzsahin@gmail.com

^b Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri, akoglu@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 05.06.2023, Makale Kabul Tarihi: 12.11.2023

also in political issues concerning the recent history of the Abbasids. Considering the socio-cultural and political environment in which Mutawakkil grew up, the basic justifications of the policies that will cause the reaction of the Muslim people against the Ahl al-Bayt constitute the basis of our research topic. The present study aims to focus on how these policies are perceived in the Muslim society and the nature of the reactions that develop.

Keywords: Abbasids, Caliph Mutawakkil, Ahl Bayt.

Giriş

Abbâsîler devleti, Hz. Peygamber'in amca çocukları olan Abdullah b. Abbâs'ın (ö. 68/687-88) torunları eliyle kurulmuştur. Süreç, Hz. Ali'nin oğlu Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed b. el-Hanefiyye'nin (ö. 98/717-716) Emevî halifesi Süleyman b. Abdülmelik'i (ö. 98/717-716) ziyaretinden sonra Humeyme'de bulunan Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbâs'ın (ö. 126/744) yanına giderek ona devletin sırlarından, kendisinin gizli davet sürecindeki ilişkilerinden ve hilâfetin onun soyuna geçeceğinden bahsetmesi ile belirginleşti. Ayrıca İbnü'l Hanefiyye, Muhammed b. Ali'ye 100/718 yılı tamamlandığında etrafa davetçiler göndermesini emretti (Mesûdî, 1938, ss. 289-290). Böylece davet, Kûfe, Horasan ve diğer bölgelerde Abbâsoğullarının davetçileri aracılığıyla başlamış oldu.

Davetin başındaki isim olan Ebû Müslim el-Horasânî'ye (ö. 137/755) biat, Muhammed b. Ali'nin vefatı üzerine tayin ettiği oğlu İbrahim b. Muhammed'in (ö. 132/749) vasiyeti ile Allah'ın kitabı, Peygamberinin sünneti ve adaleti uygulayarak zulmü ortadan kaldırma üzerine yapıldı (ed-Dûrî, 2020, s. 34). Abbâsîler adına yapılan davetin sloganı niteliğindeki "er-Rızâ min Âl-i Muhammed" söylemi, görünüşte Ehl-i Beyt'in haklarını koruma gibi bir izlenim uyandırmaktaydı. Buna göre Abbâsî propagandasının, mevali ve Ehl-i Beyt'in haklarını koruma adına başlatılması yanında Abdullah b. Abbâs'ın torunları olmaları nedeniyle ailevi otoriteyi meşrulaştırma çabası da dikkat çekiyordu.

Abbâsîlerin ilk dönemi itibarı ile incelenen Ehl-i Beyt'e yönelik politikalar, genel olarak Mütevekkil'e kadar olan dönemle sınırlı kalmıştır. Müstakil olarak Mütevekkil dönemini içeren Ehl-i Beyt politikaları ve dönemin olaylarının bu çerçevede etrafında incelenmesi, araştırmamızın temel konusunu oluşturacaktır. Mütevekkil döneminin Alioğulları politikasını anlamlandırmada konuyu, çalışmanın müsaade ettiği oranda ama etraflıca değerlendirebilmek için halifenin genel olarak uyguladığı siyasi çizgisine dâhil olan konulara da değinmeye gayret edeceğiz. Araştırmamız boyunca öncelikle ilk dönem İslam tarihi eserleri incelenirken günümüze yakın ve günümüz çalışmalarına da başvurmaya gayret ettik. Amaç hakkında ise Mütevekkil dönemi devlet-Ehl-i Beyt ilişkilerinin incelenmesi ve Abbâsîler döneminde Ehl-i Beyt mensuplarının devlet yönetimi içinde gördüğü itibarın seyri ile Ehl-i Beyt mensuplarının halk nezdinde gördüğü karşılığın tespit edilmesini önceleme azminde olduk.

Araştırma alanı ile ilgili başvurulan yöntem konusunda Mütevekkil'in Ehl-i Beyt mensuplarından irtibatla olduğu kişiler, bu kişilerin halk nezdinde gördüğü karşılık, halifenin onlara karşı gösterdiği üslup ve uygulamalar çerçevesinde mümkün olduğu kadar objektif bir bakış açısıyla mevcut rivayetler ele alınarak değerlendirilmeye çalışıldı. Bunu yaparken nitel yöntem kullanılarak Mezhepler Tarihi

araştırmalarının önemli bir unsuru olan fikir-hadise irtibatı çerçevesinde bir aktarım hedeflendi. Araştırma için seçtiğimiz konu, “Mütevekkil Dönemi Ehl-i Beyt Politikaları” başlığını taşımaktadır. Başlıktan da anlaşılacağı üzere bu dönem hakkında ortaya koyacağımız malumatlar, ağırlıklı olarak siyasi, tarihi ve mezhebi yönden ele alınacaktır. Bunu yaparken tarih yazıcılığının ayrılmaz bir parçası olarak düşünülen anlama ve yorumlamaya dair betimleyici yöntem kullanılmıştır. Ayrıca Ehl-i Beyt kavramı ile ilgili farklı çağrışımların bulunmasından dolayı konu hakkında kısa bilgilere değinilmiş ve araştırma içerisinde de bu kavram, hem Ehl-i Beyt hem de Alioğulları şeklinde kullanılmıştır. Araştırmanın, günümüzde yapılan çağdaş araştırmalara katkısı, Alioğullarının söz konusu dönemde Abbâsî devletine karşı bakış açısını anlamlandırma yönünden de ele alınabilir.

Abbâsîler döneminde Ehl-i Beyt’in devlet yönetimi ile olan siyasi ilişkileri, bilimsel araştırmalara konu olması bakımından halife Mütevekkil’den önceki dönemle sınırlı kalmıştır. Mütevekkil dönemi ile ilgili yapılan çalışmaların müstakil olarak bu konuyu ele almaması, araştırmamızda ilk dönem kaynaklara daha fazla başvuru yapma gereğini ortaya çıkarmıştır. İlk dönem temel kaynaklara ulaşma konusunda herhangi bir zorlukla karşılaşılmamış ancak Alioğulları ile ilgili politikanın seyrinde gelişen hadiseler hakkında farklı yorumların tespit edilmesi ve aktarılması konusunda sınırlılıklar ortaya çıkmıştır. Mütevekkil döneminin başlıca dikkat çeken politikası Mihne sürecinin devamını içerdiğinden olsa gerek halifenin dini düşüncesi hakkında yapılan araştırma ve tespitler daha ön plandadır. Mütevekkil dönemi sonrası Şîî yapılanmaların anlaşılması konusunda bu döneme ait Alioğulları politikasının tanımlanması, literatüre önemli katkılar sağlayacaktır.

Mütevekkil dönemi ile ilgili son dönem araştırmalardan Mahmut Kırkpınar’a ait “*Abbâsî Halifesi Mütevekkil ve Dönemi (232-247/847-861)*” isimli doktora tezi, dönem hakkında geniş bilgiler ihtiva etmektedir. Ayrıca İlhami Akgün tarafından hazırlanan “*Sosyal, Siyasal ve Dinî Yönleriyle el-Mütevekkil Devri ve Türkler*” isimli Yüksek Lisans tezi, Mütevekkil’in Türklerle ilgili politikası konusunda bilgiler içermektedir. Mutlu Saylık tarafından hazırlanan “*Sâmerrâ Dönemi Abbâsî Halifelerinin Din Politikaları*” başlıklı doktora tezi ise dönemin dini yapısı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Halifenin Mihne sürecindeki tutumu hakkında önemli tespitler ihtiva etmesi bakımından Muharrem Akoğlu’nun “*Mihne Hadiseleri ve Mu’tezile’nin Tarihi Seyrine Etkisi*” isimli doktora tezi önem taşımaktadır. Aynı zamanda Cemil Hakyemez, Christopher Melchert ve Saleh Hamarneh gibi Mütevekkil dönemini makale ve kitap araştırmalarına konu edinmiş çağdaş araştırmacılar bulunmaktadır. Tüm bu çalışmalarla birlikte konunun doğrudan Ehl-i Beyt ile ilişkileri ilgilendiren yönü daha sınırlı bir şekilde göze çarpmaktadır. Hazırlama gayretinde olduğumuz bu çalışma, Mütevekkil’in Alioğulları politikasının sınırlarını daha net olarak ifade etme konusunda katkı sağlayabilir. Bahsi geçen dönemle ilgili yapılacak olan çalışmalara örnek teşkil edebilecek mahiyette Alioğullarının devlete karşı duruşu ve Abbâsîlerin de Alioğullarına karşı tutumu konusunda bilgilerin ve tespitlerin aktarılması, literatürün zenginleşmesi bakımından önem arz etmektedir. Çalışmamızda Mütevekkil’in genel siyasi düşüncesini ve olaylar hakkındaki tavrını daha iyi bir şekilde anlamak bakımından Mütevekkil öncesi Abbâsî yönetimi de dahil olmak üzere konunun kapsamını çalışmanın boyutlarını da dikkate alarak ortaya koymaya gayret gösterdik.

A. MÜTEVEKKİL ÖNCESİ HALİFELER DÖNEMİNDE GENEL DURUM

Abbâsîler adına ve siyah sancaklar altında ilk olarak Horasan'da ortaya çıkan davet hareketi ile başlayan süreç, halktan aldıkları büyük destekle 3 Rebûlevvel 132/23 Ekim 749 yılında Ebü'l Abbâs es-Seffâh (ö. 136/754) liderliğinde başarıya ulaştı. es-Seffâh, Kûfe'de hilâfetini ilan ettikten sonraki gün olan Cuma günü, cemaate namazı kıldırdı ve burada irad ettiği hutbede hilâfetin kendilerine Allah'ın lütfu olduğu vurgusunu yaparak kendilerini, Ehl-i Beyt'e "Biz Ehl-i Beyt için Allah'ın inayetinden gayrısı yoktur" sözleriyle nispet etti. İlk halife es-Seffâh'ın hutbesinde (et-Tâberî, 1988, ss. 347-348) dile getirdiği sözler, Abbâs oğullarının da Ehl-i Beyt olduğu iddiasını ilan eder mahiyettedir.

Abbâsîlerde ilk halifeden başlayarak onuncu halife Mütevekkil dönemine kadar uzanan yüz yıllık süreç içerisinde, devletin kuruluşundaki temel ilkelerden birini temsil eden Ehl-i Beyt'in haklarını koruma ve idame ettirme anlayışı, halifelerin birbirinden farklı politikaları ve uygulamaları sonucunda inişli çıkışlı bir seyirde devam etmiştir. İlk halife es-Seffâh döneminde (132/136-750/754) Ehl-i Beyt mensupları ile sakin başlayan ilişkiler, Mansur (ö. 158/775) döneminde (136/158-754/775) bozuldu. Suyûtî (ö. 911/1505), "Abbâsîler ile Hz. Ali taraftarları arasında ilk fitneye sebep olan Mansur'dur. Zira bundan önce beraberlerdi." (Suyûtî, 2008, s. 194) ifadelerini kullanmıştır.

Halife Mehdî (ö. 169/785) dönemi (158/169-775/785), Ehl-i Beyt açısından daha sakin hatta onları onore etmeye yönelik geçti. Mehdî, Mansur döneminde hapse girmiş olan Hz. Ali evladını hapisten çıkardı. Onlara hediyeler, erzak ve düzenli maaş verdi (Ya'kûbî, t.y., s. 394). Ancak halife, Zeydî olarak bilinen veziri Yâkub b. Dâvud'un kendisini istismar edici işlere giriştiğini öğrenince (et-Tâberî, 1988, s. 574) Ehl-i Beyt ile yürüttüğü barışçıl politikayı sona erdirdi ve özlediği iç barışa ulaşamadı. (Büyükkara, 2020, s. 44).

Hârûn er-Reşîd'in (170/193-786/809) ilk beş yılı Ehl-i Beyt ile ilişkiler bakımından Mehdî'nin ilk beş yılına benzetilir. Reşîd'in hilâfetinin ilk yıllarında başlatılan barış ortamı, Yahyâ b. Abdullah'ın (ö. 180/796) Deylem'deki isyanıyla sona erdi (Büyükkara, 2020, s. 49). Hârûn er-Reşîd'in ölümü (ö. 193/809) üzerine iki oğlu Emîn (ö. 198/813) ile Me'mun (ö. 218/833) arasında iktidar mücadelesi baş gösterdi. Bu mücadelenin galibi olarak Bağdat'tan ayrıldıktan sonra "İmam" unvanını (Lewis, vd. 1988, s. 131) alan Me'mun, aynı zamanda dindar ve ilme meraklı kişiliği ile öne çıktı (Suyûtî, 2008, s. 225). Onun döneminde (198/218-813/833) Bağdat, fikri faaliyetlerin merkezi oldu (Sourdel, 1985, s. 28). Aynı zamanda halife, Ehl-i Beyt ile yakın ilişkiler kurmaya çalıştı ve onlardan Ali er-Rıza b. Mûsa b. Ca'fer'i (ö. 203/818) veliahd tayin etti (Suyûtî, 2008, s. 226). Ali er-Rıza, Serahs'ta ölünce üzüntü duyan (el-Kalkaşendî, 2019, s. 117) Me'mun, Ehl-i Beyt'e duyduğu yakınlıktan dolayı Abbâsîlerin resmi kıyafeti haline gelmiş olan siyah elbiseler yerine yeşil giyinmeye başladı ancak Abbâsî ailesi şikâyete başlayınca siyaha tekrar döndü (el-Kalkaşendî, 2019, s. 117). Me'mun döneminin en önemli politikaları arasında Mu'tezile'nin, *Halku'l Kur'an* ve *Ru'yetullah* görüşlerinin halka ve ulemaya dikte ettirilmesi bulunuyordu (Mustafa, 1990, s. 301). Bu konular çerçevesinde geliştirilen politikalar, Mihne'ye son veren Halife Mütevekkil dönemini de etkiledi. Ayrıca bu dönemin bir başka konusu da Türklerle ilişkiler meselesiydi. Nitekim bu konu da ilk olarak Me'mun'un Mâverâünnehir bölgesine yönelik uygulamalarıyla gündeme gelmişti. Me'mun, burada yaşayan Türklerin Müslüman olması için davet mektupları göndermiş, kabul etmeyenlerle savaşılmasını emretmiş, kabul edenleri dîvan defterlerine yazdırmış ve teşvik için maaş

bağlatmıştı. Kendiliğinden gelerek Müslüman olanları ise daha büyük ikram ve izzetle karşılamıştı (el-Belâzürî, 1987, s. 606). Mütevekkil dönemine kadar devam eden, ordunun Türkleştirilme politikasının temeli, Me'mun dönemine aitti.

Mu'tasım (ö. 227/842) döneminde de (218/227-833/842) Mihne uygulamaları devam etti (Suyûtî, 2008, s. 244). Bu dönemde halifenin Alioğullarına temayülü, en az Halife Me'mun dönemindeki kadar hissedilmişti (İbnü'l-Esîr, 1982, s. 526). Mu'tasım, özellikle Türkler konusunda Me'mun'dan devraldığı siyaseti daha ileriye taşıyarak bu konudaki başarılarından dolayı askerlerinin çoğunu Mâverâünnehir, Soğd, Fergâna, Uşrûsana ve Şaş gibi Türklerin yaşadığı bölgelerden edindi (el-Belâzürî, 1987, s. 606). Nitekim Mu'tasım'ın Türk askerlere verdiği değer, onu Bağdat'ın kuzeyine düşen Sâmerâ şehrini inşa etmeye kadar götürdü (İbn Tıktakâ, 1938, ss. 205-206). Bununla birlikte halifenin ordusunda Türklerden farklı unsurlar da yer aldı. Mu'tasım'ın Türklerden meydana gelen muhafız alayını muhtemelen halife olmadan kurmuş olması (Lewis, vd. 1988, s. 135) Türklerle ilişkileri geliştirmek amacı taşıdığını göstermektedir.

Mütevekkil'in hilâfetinden önce, onun üç selefının uyguladığı politikaların son temsilcisi, yaklaşık beş yıl gibi kısa sayılabilecek bir dönem hilâfette kalan Vâsık (ö. 232/847) olmuştu. Vâsık dönemi (227/232-842/847) Mu'tezilî öğretinin baskı yolu ile uygulamaya çalışıldığı Mihne'nin devamı niteliğindedir. Halife Vâsık'ın hilâfette kaldığı yıllar, Ehl-i Beyt açısından ihsanların bol olduğu bir dönem içerir (İbnü'l-Esîr, 1982, s. 31).

B. MÜTEVEKKİL DÖNEMİ

Abbâsîlerin onuncu halifesi Mütevekkil'in tam ismi Ca'fer b. Muhammed b. Hârûn b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbâs b. Abdulmuttalib'dir (et-Tâberî, 1988, s. 292). H. 205 yılında Şevval ayında (Mart 821) dünyaya gelmiştir (et-Tâberî, 1988, s. 338). Kaynaklarda Mütevekkil'in doğum yılı ile ilgili h. 206 ve 207 yılları da geçmektedir. Annesi Harezmlî bir Türk cariye (Ümmü veled) olan Şuca Hatun'dur (Mesûdî, 1965, s. 3). Aynı zamanda kaynaklarda Mütevekkil'in künyesi Ebü'l Fadl olarak geçmektedir. Mütevekkil, Sâmerâ'da Fem'üs-Sılh adında bir bölgede dünyaya gelmiştir (el-Bağdâdî, 2004, s. 175).

Halife seçilmeden önceki hayatı ile ilgili kaynaklarda çok fazla bilgi bulunmayan Mütevekkil'in gençlik döneminde etkisinde kaldığı şahıslar arasında annesi Şuca Hatun (Kitapçı, 1996, s. 160) ve hilâfet döneminde en yakınındaki kişi olarak bilinen Feth b. Hâkan (Yıldız, 1995, s. 452) bulunmaktadır. Mütevekkil, ilmi ve âlimleri seven bir halife idi (Ülkü, 1982, s. 495). Aynı zamanda cömertliği ve mal harcama konusundaki toleransı (ed-Dûrî, 2020, s. 284) özellikle sarayında ağırladığı şair, âlim ve şarkıcılar için neredeyse sınırsızdı (Suyûtî, 2008, s. 254). Zehebî (ö. 748/1348), onun şairlere yaptığı yüksek meblağlı harcamalardan bahseder ve halifenin ölümünden dolayı şairlerin yas tuttuğunu belirtir (ez-Zehabî, 1991, s. 202). Barthold, Abbâsîlerde var olan zekât tahsilinin yapıldığı bir teşkilatın yanında Mütevekkil döneminde Sâmerâ'da *Dîvânü's-Sadaka* biriminin kurulduğunu aktarmaktadır (Barthold, 1940, s. 118). Halkın ihtiyaçlarına karşı da mutasaddık bir kişiliği olmasına rağmen şairlere, şarkıcılara, âlimlere ve mimariye harcadığı mallar, müsriflik olarak değerlendirildi (Ülkü, 1982, s. 495).

Abbâsîlerin birinci döneminin sonu ve ikinci döneminin başlangıcını ifade eden ve devletin ilk yüz yılını geride bırakan dönem, Mütevekkil ile başlamıştır. Halife Mütevekkil, Abbâsîlerde ikinci yüz yılın başlangıcı gibi tarihi bir misyonu taşımasının yanında halifelîğe getirilmesindeki farklı etkenler ve uygulamaya koyduğu politikalarla da İslam tarihinde dönüm noktası sayılan sürece imza atmıştır. Hilâfete getirilmesi, Abbâsîler içinde bu dönemdeki hiyerarşi ve güç dengelerinin hangi ölçüde değiştiğini göstermektedir.

Mütevekkil, kardeşi Vâsık'ın 232/847 (Zilhicce/Ağustos) yılında ölümünün ardından halife seçildi (et-Tâberî, 1988, s. 291). Halife Vâsık, istiskâ¹ rahatsızlığından dolayı vefat ettiği gün devletin üst düzeyinden sarayda hazır bulunan Ahmed b. Ebî Duâd (ö. 240/854), İnak et-Türkî (ö. 235/849), Vasîf et-Türkî (ö. 253/866), Ömer b. Ferec er-Ruhhâcî, Muhammed b. Abdülmelik ez-Zeyyât (ö. 233/847) ve Ahmed b. Hâlid Ebü'l-Vezîr gibi kimseler, öncelikle Vâsık'ın oğlu Muhammed'e biat etmeye karar verdiler. Henüz tüyleri bitmemiş küçük bir çocuk olarak tavsif edilen Muhammed'e, bu dönemin uygulamalarından olan ve hilâfete geçiş törenlerinde giyilen siyah *durra'a* giydirdiler ve başına da yine bu döneme ait hilâfet nişanelerinden bir başlık olan *kalansuve'*yi taktılar. Muhammed, küçük bir çocuk olmasından dolayı bu giysilerin içinde adeta kayboldu. Bunun üzerine mecliste bulunan Türk komutanlardan Vasîf et-Türkî "*Allah'tan korkmuyor musunuz? Bunun gibi (küçük bir çocuğa) hilâfeti nasıl bırakırsınız? Onun namaz kıldırması dahi caiz değildir.*" dedi. Orada bulunanların hilâfete getirilmesi gereken kişi konusunda yaptıkları münazaradan sonra Tâberî'nin (ö. 310/923) ifadesine göre "*Türklerle beraber oturan, gömlek ve pantolon giyinen*" (et-Tâberî, 1988, s. 293) Mütevekkil'i Türk komutanlardan Boğa es-Sağîr'in daveti ile getirttiler. Ahmed b. Ebî Duâd, Vâsık'ın oğlu Muhammed'e giydirdikleri hilâfet kıyafetlerini Mütevekkil'e giydirdi. Bu kıyafetlerle oda içerisinde dolaştırarak onu gözlerinden öptü ve "*Sana selam olsun, Ey Mü'minlerin Emîri, Allah'ın rahmeti, bereketi senin üzerine olsun*" sözleriyle selamladı. Onun hilâfetini *Dîvânü'r-Resâil*'e kaydeden ise Mu'tasım döneminin sonları ile Vâsık döneminde vezirlik görevini yürüten Muhammed b. Abdülmelik ez-Zeyyât'dır. ez-Zeyyât, halifenin lakabının "*el-Müntasır Billâh*" olmasını önerdi ise de Ahmed b. Ebî Duâd'ın teklifi ile "*el-Mütevekkil Âlâllah*" olarak kabul gördü (et-Tâberî, 1988, s. 293).

1. Mütevekkil Dönemi Sosyo-Politik Ortam

Abbâsîlerde halife Mu'tasım döneminden itibaren yönetimde farklı ırk mensuplarının etkili olmaya başladığı görülür. Türk komutanların bu dönemde iç ve dış tehditlere karşı mihver görevi görmesi, ordunun genel olarak yapısını değiştirmiştir. Abbâsîlerin ilk dönemlerinde İslam ordularının çekirdeğini oluşturan İran asıllı Horasanlı askerler veya Arap kökenli askerler tasfiye edilerek yerine Türk, Slav ve Berberîlerden oluşan askerler alındı. Ordudaki bu değişiklik, rejimin söz konusu bu ırklar lehine değişmesine neden oldu. Çünkü orduya kaydedilen askerler hizmetlerinden dolayı kölelikten azat olmanın yanında sarayda yüksek mevkilere getirilmekteydi (Lewis, vd. 1988, s. 135). Mütevekkil döneminin de Türklerin yükselişine tanık olduğuna dikkat çeken Abbott, Türklerin Mütevekkil için Şiîlere karşı kullandığı araç ve halifenin oğlu olan, aynı zamanda ilk veliahdı Müntasır için Mütevekkil'den sonra hilâfetinin destekçisi olduğu şeklinde yorumlamıştır (Abbott, 1938, s. 90).

¹ İstiskâ: Vücutun bir yerinde çok su toplama hastalığı (Atmaca, 2010, ss. 36-37).

Mütevekkil'in içinde doğduğu sosyo-politik ortam, askeri sahanın etkili değişimleri ile rejimi yenilerken dini anlayışların etkisi de bu duruma katkı sağlıyordu. Bu dini etkinin iki türlü yansıması olmuştu. Birincisi Abbâsîlerin kuruluş yıllarında Ebû Müslim aracılığı ile kazandıkları zafer, devletin gücünü ele geçirerek istikrarını sağlaması ile farklı bir boyuta dönüşmeye başladı. Ebû Müslim'e destek olan Alioğulları taraftarları, onun öldürülmesinden sonra Abbasîlere karşı ayaklanmaya başladılar. Özellikle Ebû Müslim'in öldürüldüğü Mansur dönemi, Mütevekkil'den önceki Alioğulları ayaklanmaları ve buna karşılık halifenin en sert tedbirlerle mukavemette bulunduğu süreç olarak bilinir. Me'mun döneminde Ehl-i Beyt'e çeşitli imtiyazlar tanındı. Ancak Me'mun'un bu politikasının tamamen siyasi nedenler taşıdığı görüşü de bulunmaktadır (Caferiyan, 1994, s. 52). Rejim değişikliğine etki eden ikinci sebep olarak yine Me'mun döneminde başlayan ve Mütevekkil dönemini etkileyen devletin Mihne politikası, dini düşüncenin siyaseti şekillendirmesi ve bunun yanında siyasetin de dini alanda kurduğu baskı bakımından önem taşımaktadır. Mütevekkil'in halife seçilmeden önce gençlik yıllarını da içine alan Mihne dönemi, Müslüman toplumun Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile etrafında gösterdiği tutum ve bunun devlet-halk arasındaki yansımalarını içerir.

Mütevekkil döneminin Ehl-i Beyt taraftarlığında önderi kabul edilen, on iki imamın onuncusu olan ve Ali el-Hâdî ismiyle tanınan Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cevâd b. Ali er-Rızâ el-Hüseynî el-Askerî'nin (ö. 254/868), Mihne ile ilgili görüşleri de önem taşımaktadır. Çünkü Mütevekkil, selefi olan üç halife ile hem Mihne konusunda hem de Alioğulları'na uyguladığı politikada tam aksine kararlara imza atmıştır. Alioğulları ve taraftarlarının Mu'tasım döneminden itibaren lideri olan İmam Ali el-Hâdî'nin Mihne ile ilgili tutumu ilk dönem Şiî kaynaklara yansımıştır. Buna göre Ali el-Hâdî, Kur'an'ın Allah kelamı olduğu konusunda görüş bildirmiş ve aynı zamanda Mu'tezile'nin özgür irade fikrini reddetmiştir (Şeyh Sadûk, 1976, ss. 218-223). Bu durumda ise Mütevekkil ile selefi olan üç halifenin Mihne-Alioğulları politikası arasında irtibat kurulması mümkün görünmemektedir.

Mütevekkil'in hilâfete geçtiği dönemde Abbâsîlerde halifenin konumu, bu dönemin sosyo-politik durumu hakkında ipuçları vermektedir. Emevîler dönemi hanedanlık anlayışı ile Abbâsîler dönemi birbirinden farklı şekilde gelişmiştir. Bu durum, halifenin Arap yönetici sınıfın arzusu doğrultusunda gerçekleştirilen kabile şehriden, otoritesini ve gücünü ilahi kuvvetten aldığını ileri süren mutlak bir hükümdar haline geldiği ile açıklanmıştır (Lewis, 2019, s. 67). Abbâsîlerin hilâfete geçtiği yıllardan Mütevekkil'e kadar etkisini sürdüren bu durumun halifelerin elini güçlendiren bir unsur olduğu Mihne ve Alioğulları politikalarında kendini göstermektedir.

2. Mütevekkil'in Devlet Kadrolarına Yönelik Tutumu

Mütevekkil'in hilâfete gelir gelmez uyguladığı politikalar arasında tayinler ve aziller konusu bulunmaktadır. Yürürlüğe koyduğu aziller içinde Mu'tasım ve Vâsık dönemlerinin veziri, devlet yönetiminde önemli bir yere sahip olan Muhammed b. Abdülmelik ez-Zeyyât'ın vezirlik görevinden alınarak tutuklanması ve hapse atılması, 7 Safer (22 Eylül) 233/847 tarihinde gerçekleşti (et-Tâberî, 1988, s. 294). Vezir Muhammed b. Abdülmelik ez-Zeyyât'ın yerine kâtiplik makamında bulunan ve devletin vezaret işlerini yürütmesi için getirilen Ebü'l-Vezîr Ahmed b. Hâlid, bu yıl içinde bulaştığı yolsuzluklar sebebiyle azledildi. Mütevekkil, Ebü'l-Vezîr'i azlinden sonra vezirlik görevi için Muhammed b. Fazl el-Cercerâî'yi seçti (et-Tâberî, 1988, s. 297). Ancak hakkındaki şikâyetlerden dolayı onu da azletti ve

“İhtiyarlardan sıkıldım, vezir edineceğim genç birini arıyorum” dedi. Daha sonra ona vezirlik görevi için Ebü'l-Hasan Ubeydullah b. Yahyâ b. Hâkan et-Türkî el-Bağdâdî'yi (ö. 263/877) tavsiye ettiler (İbn Tıktakâ, 1938, s. 210). Ubeydullah b. Hâkan'ı öncelikle kâtiplik görevine getirdi (Mesûdî, 1965, ss. 5-6). Bu görevin ardından vezirlik makamına yükselen Ubeydullah b. Hâkan'ın vezirliği Mütevekkil'in ölümüne kadar devam etti (İbn Tıktakâ, 1938, ss. 210-211). Mütevekkil'in tayin ve aziller konusu genel olarak incelendiğinde Alioğullarına uyguladığı baskı ile ilgili irtibattan ziyade Mihne olayı ve Mu'tezile ile ilişkilendirilebilir yönü ağır basmaktadır.

Mütevekkil dönemi azillerinin en önemlilerinden ve Mihne hadisesi ile doğrudan bağlantısı olan kâdilkudât Muhammed b. Ahmed b. Ebî Duâd, 233/847 (Cemâzîyelaahir/Eylül) yılında felç geçirmişti. Hastalığından dolayı makamında oğlu Ebü'l Velîd bulunuyordu. Mütevekkil, 237/851 yılında Ebî Duâd'a öfkesinden dolayı oğlunu kadılık görevi ile Mezalim Mahkemelerinin başkanlığından azletmiş ve Ebî Duâd ile iki oğlunun tüm mal varlıklarına el koymuştu. Ayrıca Ebî Duâd'ın iki oğlundan, Dîvanü'l-Harâc'ın başındaki Ebü'l Velîd ile Şurta Teşkilatı'nın başındaki Ubeydullah b. es-Sarî hapse atılmıştı.² Mütevekkil, Ahmed b. Ebî Duâd'dan boşalan kâdilkudâtlık makamına ve Mezalim Mahkemeleri'nin başına, Yahyâ b. Eksem'i (ö. 242/857) Bağdat'tan Sâmerâ'ya getirterek tayin etti (et-Tâberî, 1988, ss. 314-318). Ancak üç yıl kadar kâdilkudâtlık makamında kalan Yahyâ b. Eksem'i de 240/854 yılı Safer/Temmuz ayında azlederek yerine Ca'fer b. Abdülvâhid b. Ca'fer b. Süleyman b. Ali el-Hâşimî'yi (ö. 258/871-72) getirdi (et-Tâberî, 1988, s. 319; İbnü'l-Esîr, 1982, s. 68). Mütevekkil, Ca'fer b. Abdülvâhid'in kâdilkudâtlık görevine getirildiği yıllara rastlayan Rum saldırıları sırasında yaşanan esir mübadelesinde Ca'fer b. Abdülvâhid'in yanı sıra Şiîlerden olarak belirtilen Nasr b. el-Ezher b. Ferec'e de önemli görevler tevdi etmiştir (et-Tâberî, 1988, s. 321; İbnü'l-Esîr, 1982, s. 80).

Mütevekkil dönemi açısından önem taşıyan tayinlerden biri de veliahd tayinidir. Mütevekkil öncesi Abbâsîler döneminde de rastlanan veliahd tayini, halifenin üç oğlu arasında gerçekleştirilmiştir. Halifeliğinin üçüncü yılında (27 Zilhicce 235/ 1 Haziran 850) yapılan tayinde oğullarından Muhammed “*el-Müntasır Billâh*” lakabıyla birinci sırada, Ebû Abdullah Muhammed “*el-Mu'tezz Billâh*” lakabıyla ikinci sırada ve İbrahim “*el-Müeyyed Billâh*” lakabıyla üçüncü sırada halifenin veliahdı oldular (et-Tâberî, 1988, s. 307). Hilâfete gelmesinin üçüncü yılında gerçekleştirdiği veliahd tayini, halifenin politikalarına da yansıyan Türk nüfuzunu etkisiz hale getirme girişimleri ya da Alioğullarından bir kimsenin halkın desteğini alarak hilâfeti ele geçirme ihtimalini ortadan kaldırma düşüncesi ile de ilişkilendirilebilir.

2.1. Mihne Uygulamalarına Son Verişi

Abbâsîlerde Mihne dönemi, Mu'tezile mezhebinin etkin olduğu, saray ve devlet yetkilileri açısından bu düşüncenin gücün merkezinde bulunduğu bir zaman dilimini ifade eder (Akoğlu, 2015, s. 157). Halife Me'mun tarafından başlatılan ve uygulamaya konulan Mihne dönemi, i'tizalî görüşleri taşıyanlar için parlak, karşı tarafta yer alan, genel tabirle Ehl-i Sünnet uleması ve halk nazarında ise karanlık bir dönem olarak görülmüştür. Mihne dönemi ve bununla beraber halka ve ulemaya dayatılan

²Bu arada Bağdat'ta bulunan Ahmed b. Ebî Duâd, 240/854 yılında öldü ve buraya defnedildi (et-Tâberî, 1988, s. 318; İbn Vâdiran, 1993, s. 592).

Halku'l Kur'an ve Ru'yetullah hakkındaki görüş, baskı politikasına dönüşmüş ve birçok mağduriyetlerin yaşanmasına neden olmuştur (Akoğlu, 2006, ss. 127-130).

Halife Me'mun, (Rebîülevvel/Mayıs) 212/827 yılında Kur'an'ın mâhluk olduğu ve Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den sonra insanların en üstünü olduğu görüşünü ortaya attı (et-Tâberî, 1988, s. 178). Me'mun döneminden itibaren, Mihne uygulamalarının siyasi yönünün daha ağır bastığı düşünülecek olursa bu durumun sonraki iki halife Mu'tasım ve Vâsık için de benzer sebeplerle devam ettiği ileri sürülebilir. Me'mun'un Mihne ile beraber Hz. Ali oğullarının haklarını güvence altına alma konusunda gösterdiği politik tutum, dönemin şartları açısından, değişimle beraber gelen meşru otoriteyi temellendirme anlamı taşıyordu (Akoğlu, 2011, ss. 62-64). Nitekim hedeflenen siyaset bakımından aynı yönde fakat uygulamalar bakımından tamamen zıt politikaları içeren Mütevekkil dönemi ile hem Mihne uygulamaları son bulmuş hem de Ehl-i Beyt ile ilişkiler askıya alınmıştır.

Mütevekkil, hilâfete geldiğinde Kur'an'ın mahlûk olduğu fikrinin tartışılmasını yasaklamanın yanında bunun tüm İslam ülkesine yayılması için ülkenin her bir yerine mektuplar göndererek insanları bu tartışmadan men etmiştir (Ya'kûbî, t.y., s. 484). Mütevekkil'in Mihne ile ilgili uygulamaları zamana yayması, bu konuda halktan aldığı desteği gündemde tutmak istemesi ve ayrıca ulemadan göreceği desteği artırmak yönünden siyasi bir kaygı taşıdığını akıllara getirmektedir. Halifenin bu konudaki tavrı, siyasi bir nitelik taşımakla birlikte annesi Şuca Hatun'dan aldığı Ehl-i Sünnet merkezli dini terbiye ve Abbâsî halifelerinin genel anlayışı kabul edilen Sünnî yönetim tarzı açısından olayların arka planındaki sebepler arasında gösterilebilir.

2.2. Mütevekkil'in Türk Nüfuzuna Yönelik Uygulamaları/ Öldürülmesi

Abbâsîlerde Türk varlığı, Mansur dönemine kadar gitmektedir. Halife Mansur'un yakınındaki kişilerden Hammâd et-Türkî hakkında *"Türkleri ilk defa yakın çevresinde görevlendiren Abbâsî halifelerinden Mansur olmuştur. O, Hammâd et-Türkî'yi istihdam etti. Artık bundan sonra bu (Mehdî ve diğer halifeler için) bir adet haline geldi. Bütün halifeler ve diğer ileri gelenler, bu iki halifeye uyararak Türkleri yakın çevrelerinde görevlendirmeye devam etmişlerdir."* (es-Seâlibî, 1955, s. 15; Kitapçı, 1987, s. 46) ifadeleri bulunmaktadır. Me'mun'un Horasan ve Mâverâünnehir gibi Türklerin yaşadığı bölgelerdeki İslam hassasiyeti, bölgenin hâkimiyetini sağlamanın yanında Türkler ve diğer Arap olmayan halkların da desteğini alarak Abbâsî askeri idaresini güçlendirmek şeklinde ortaya çıkmıştır.

Mu'tasım ve Vâsık dönemlerinde de artarak devam eden Türk nüfuzu, Mütevekkil döneminde daha da yoğunlaştı. Mütevekkil'in halife seçildiği kurulda yer alan ve bir yıl sonra halife tarafından Abdülmelik ez-Zeyyât'ın yakalanması için kendisine görev verdiği (et-Tâberî, 1988, ss. 293-295) İnak et-Türkî, hedefe konulan ilk Türk komutan oldu. Mu'tasım döneminden itibaren devletin üst düzey komutan ve yöneticisi konumunda olan İnak et-Türkî için Zehebî (ö. 748/1348) *"Halifelerin intikam kılıcı, cesur bir kahraman ve yiğit"* ifadelerini kullanmıştır (ez-Zehebî, 1991, s. 106). İnak et-Türkî, Mütevekkil tarafından kurulan komplo sonucu, hapiste yaşadığı olumsuz şartlara dayanamayarak 235/849 yılı, 5 Cemâziyelâhir/25 Aralık ayında vefat etti (et-Tâberî, 1988, s. 303). İnak sonrası dönemde de Abbâsîlerde Türk nüfuzu etkin ve aktif olmaya devam etti.

Mütevekkil, Türklerle ilgili politikasını vefatına kadar sürdürdü. Hilâfet merkezini Şam'a taşıma girişimi de bu politikaların getirdiği anlayışla ortaya çıktı. Mütevekkil, Şam dönüşü kendi yaptırmış olduğu şehirde bulunan Mütevekkiliye Sarayında 4 Şevval/11 Aralık 247/861 yılında suikast sonucu öldürüldü (et-Tâberî, 1988, s. 334). Halifenin ölümü ile ilgili kaynaklar incelendiğinde devlet içerisindeki yapılaşmanın veliahdlar ön plana çıkarılarak iki blok haline geldiği görülür. Bir tarafta vezir Ubeydullah b. Hâkan ve danışman Feth b. Hâkan'ın oluşturduğu Mu'tezz yanlısı blok, diğer tarafta ise Türk komutanlardan oluşan Müntasır destekçisi blok bulunmaktadır. Mütevekkil'in ilk veliahd Müntasır'ı ikinci sıraya düşürmesi, halifeliği boyunca yürüttüğü politikalarından biri olan Ehl-i Beyt aleyhtarı tutumu ile ilgili olduğu gibi bu duruma Mu'tezz'in annesi Kabîha'nın da etkisi olmuştur. Mütevekkil'in aceleci kişiliği ve hilâfetini koruma refleksi de işin içine girince, Müntasır'ın son zamanlarda halifeden gördüğü olumsuz tutumlar, Türklerle iş birliği yaparak babasının ölümüne sebep olmaya kadar gitmiştir. Mütevekkil'in öldürülmesi ve ardından Müntasır'ın hilâfete getirilmesi, Abbâsilerdeki Türk nüfuzunun gücünü kanıtlar niteliktedir.

C. MÜTEVEKKİL'İN HZ. ALİ ALGISI BAĞLAMINDA EHL-İ BEYT POLİTİKALARI

Mütevekkil'in dini anlayışı söz konusu olduğunda ilk akla gelen Mihne'yi sonlandırarak Kur'an hakkındaki tartışmaları yasaklaması ve sünneti ön plana çıkaran uygulamaları başlatmasıdır. Ancak Mütevekkil'in bu tutumundan yola çıkarak mezhebî bir bağının olup-olmadığı kesinlik kazanan bir konu değildir. Konunun araştırmacıları, Suyûtî'de geçen ve Mütevekkil'in İmam Şafî (ö. 204/820) ile ilgili nakledilen bir rivayete ve ardından müellif tarafından "*Şâfiî mezhebine bağlı olabilir*" (Suyûtî, 2008, s. 257) ifadesine göre Şafî mezhebine yakınlık duyduğu ile ilgili görüş bildirmişlerdir (Hamarnah, 2000, ss. 9-10). Bununla beraber Mütevekkil'in Mihne'yi sona erdirmekteki amacının Ashabü'l Hadîs Sünniliğini öne çıkarmak değil, Kur'an hakkındaki tartışmaları tümüyle sona erdirme isteği görüşünü savunanlar da olmuştur (Melchert, 2018, ss. 108-109). Melchert, Mütevekkil'in Mihne'yi tedrici bir şekilde kaldırmasına rağmen gelenekçi olarak nitelendirdiği bu dönemin Ehl-i Sünnet anlayışının savunucusu olmadığına değinir (Melchert, 1996, s. 330).

Araştırma kapsamında kullandığımız Ehl-i Beyt kavramının kullanımı hakkında çeşitli çalışmalar mevcuttur. Ehl-i Beyt kavramının Arap toplumunda genel anlamı, aralarında fark gözetilmeksizin Arap ve Arap olmayan ya da benzer topluluk içerisindeki soylu ve nüfuzlu aileyi tanımlamak için kullanılıyordu. Terim, bu anlamıyla İslam öncesi döneme kadar uzanıyordu (Sharon, 2004, s. 349). Bununla birlikte Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in hadislerinde geçen Ehl-i Beyt kavramı hakkında Sünnî ve Şîî anlayış arasında bazı ayrışmalar ortaya çıktı. Sharon, bu ayrışmanın ilk olarak Abbâsilerin iktidara geldiği zaman gelişen iddialarla başladığını ifade etmektedir. Ehl-i Beyt kavramı hakkında Hz. Ali taraftarları Ebû Tâlib ailesinin bütün fertlerini kastediyorken Abbâsilerin iktidara gelmesiyle bu kavram, Ebû Hâşim'in vasiyetine dayandırılarak daha geniş bir çerçeveye yayıldı. Hz. Ali taraftarları için Ehl-i Beyt'i ifade eden nesil Fâtima evlatlarıydı ancak Abbâsiler, kadınların ne kadar kutsal olursa olsun nesebin kaynağı olarak görülemeyeceği ve babanın yokluğunda amcanın (Hz. Peygamber'in amcası Abbâs) ailenin en önemli lideri olması gerektiğini savundular (Sharon, 2004, ss. 344-345). Abbâsilerin ikinci yüz yılını içeren Mütevekkil döneminde Ehl-i Beyt kavramı, bu siyasi kargaşanın içinde muhtemelen Ali-Fâtima evladını ifade ediyordu. Kutlu, Kur'an-ı Kerim'den konu ile ilgili

çıkarılacak tespitlerde Ehl-i Beyt kavramının siyak ve sibaki esas alındığında kavramın Peygamber hanımları dışındakiler için anlaşılmasının imkânsız olduğunu belirtmiştir (Kutlu, 2000, s. 105).

Mütevekkil'in Hz. Ali ve Alioğulları ile ilgili anlayışı konusunda kaynaklar, onlardan uzak kalmayı istemesi şeklinde açıklama getirmişlerdir. Aslında Me'mun gibi Hz. Ali evladını sevdiğini ifade etmesine rağmen bu konuda bıraktığı izlenim, Hz. Ali evladı ile arasına mesafe koyması olarak algılanmıştır (İbn Tıktakâ, 1938, ss. 209-210). Mütevekkil, halifeliği döneminde gerçekleştirdiği Alioğulları politikasında yalnızca onlardan uzak kalması ile değil bir takım yaptırımlar yoluyla da onlara karşı mesafeli ve tepkisel davranışlar içine girmiştir. Abbâsîlerin genel temayülüne uygun olarak Hulefâ-yi Râsîdîn ve Sahabîler ile ilgili aldığı koruyucu tavrı, Hz. Ali hakkında gösterememiştir. Bu tavrını şüphesiz ilk halifeleri ya da Sahabîleri birbirinden ayırma anlamında değil Hz. Ali evladından gelmesini öngördüğü ve devleti zor durumda bırakacak olan çıkışlara karşı kendince aldığı tedbirler olarak sergilemiştir. Ayrıca Mütevekkil'i Hz. Ali evladına karşı sürekli olarak kışkırtan ve onlardan korkutan kişilerin varlığından söz edilir. Bunlardan Ali b. Cehm, Şâme b. Lüeyy oğullarından şair eş-Şâmî, Ömer b. Ferec er-Ruhhacî, Ümeyyeoğullarının kölelerinden olan Mervân b. Ebî Hafsa'nın torunlarından Ebü's-Simt ve "İbn Etrûce" ismiyle meşhur olan Abdullah b. Muhammed b. Dâvud el-Hâşimî gibi kimselerin isimleri geçmektedir (İbnü'l-Esîr, 1982, s. 56; İbnü'l Verdî, 1996, ss. 216-217). Bu yönüyle düşünüldüğünde çevresinden aldığı telkinlerle Mütevekkil'in Ehl-i Beyt hakkındaki düşünceleri ve tavrı, kendisi açısından siyasi bir stratejidir. Ancak bunu gerçekleştirirken aldığı tedbirler, Müslüman toplumu ve hatta kendi aile mensuplarını rahatsız edecek boyutlara ulaşmıştır.

Mütevekkil'in sahabeye bakış açısını anlamak bakımından yukarıdaki tespite örnek olacak nitelikte kaynaklarda geçen önemli sayılabilecek rivayetlerden birinde; 241/855 yılında halifeye İsa b. Ca'fer b. Muhammed b. Asım isminde birisi on yedi kişinin şahitliği ile kadı Ebû Hasan ez-Ziyâdî tarafından şikâyet edildi. Kaynaklarda Bağdat'ta bulunan İsa b. Ca'fer ismindeki kişi, Sahabîlerden Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Aişe ve Hz. Hafsa'ya küfür ve hakaretler ediyordu. Şikâyette bulunan Ebû Hasan ez-Ziyâdî, bu durumu vezir Ubeydullah b. Yahyâ b. Hâkan'a, o da Mütevekkil'e yazarak haber verdi. Mütevekkil, Muhammed b. Abdullah b. Tâhir'e mektup yazarak İsa b. Ca'fer'in kamçı ile dövülmesini ve dayaktan öldüğünde Dicle Nehri'ne atılmasını emretti. Muhammed b. Abdullah b. Tâhir, Mütevekkil'in bu emrini yerine getirdi. İsa b. Ca'fer'e bin kamçı vuruldu. Bitkin halde güneşin altında bekletildi ve öldükten sonra Dicle Nehri'ne atıldı. Tâberî'de geçen bilgilerde, Ubeydullah b. Hâkan'ın, şikâyette bulunan kadı Ebû Hasan ez-Ziyâdî'ye cevaben yazdığı mektubu da yer almaktadır. Mektupta Resûlullah'ın ashâbı hakkında, onlara sövmek, onları inkâr etmek, büyük günahlarla itham etmek, onlara münafıklık isnat etmek ve bunun gibi hususlarda aleyhinde şahitlik bulunulan kişilere, Allah'ın dininin yanında olan, Resûlünün sünnetini ihya eden, ondan sapanlardan intikam alan ve halk önünde cezaya çarptırmaktan çekinmeyen halife tarafından, mülhîd olan kişinin cenaze namazı da kılınmadan ölüm cezası verileceği ve Müslümanların buna şahit olması gerektiği vurgulanarak açıklanmıştır (et-Tâberî, 1988, ss. 320-321; İbnü'l-Esîr, 1982, s. 79; İbn Kesîr, 1998, s. 375). Halifenin, Hz. Peygamber'in ashâbı hakkında bu hassas tavırlarına rağmen Hz. Ali ile ilgili aşırıya kaçan tutumları, Alioğullarından gelmesi muhtemel isyan hareketlerine karşı almak istediği tedbirlerle açıklanabilir. Ancak Mütevekkil, bu tedbirlerin dozunu ayarlarken Müslüman toplumdan alacağı tepkiyi ya hesap edememiş ya da önemsememiştir.

İlk dönem kaynaklarda bulunan ve Mütevekkil'in Hz. Ali ile ilgili aşırıya kaçan tutumları, rivayetler yoluyla aktarılmaktadır. Bunlardan Hz. Ali'nin fiziki özellikleri hakkında saray soytarılarından Ubâde b. Muhannes'i kullanarak dalga geçmesi, (İbnü'l-Esîr, 1982, s. 55) ayrıca dönemin tanınmış âlimlerinden ve Mütevekkil'in oğullarına eğitim veren İbnü's Sikkât'i, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i halifenin oğullarına tercih ettiğini söylemesi yüzünden feci bir şekilde öldürtmesi, (Suyûtî, 2008, s. 254) doğrudan Hz. Ali ve ailesine karşı ortaya çıkmış hareketler olarak görülmektedir. Hz. Ali'nin saray eğlencelerine konu olması ve bu durumun Mütevekkil tarafından yadırganmaması, Müslüman toplum tarafından kabul görececek bir davranış değildir. Konuyla ilgili zikredilen rivayetlerde oğlu Müntasır'ın bu yaşanan duruma seyirci kalmayarak tepki göstermesi ise halife tarafından eleştirilerek onun gösterdiği bu tepki siyasi tecrübesizlikle (Ebü'l Fidâ, 1286, s. 40; İbnü'l-Esîr, 1982, s. 55; İbnü'l Verdî, 1996, s. 216) bağdaştırılmıştı. Mütevekkil'i Hz. Ali hakkında bu kadar aşırılığa götüren sebepler, Alioğullarının hilâfette hak sahibi olduğunu iddia etmelerinin önünü kesmenin yanı sıra Me'mun döneminden itibaren süregelen Mu'tezilî etkiyi kırarak devlet içinde oluşabilecek tüm muhalif görüşleri bertaraf etmekle açıklanabilir.

Mütevekkil, Mihne'yi kaldırarak sünneti öne çıkarması ve bu yönde Ahmed b. Hanbel'e ikram ve iltifatta bulunmasına rağmen İbn Hanbel (ö. 241/855) hakkında kendisine gelen şikâyetler üzerine onun evinin aranmasını emretti. Şikâyet konusu, İbn Belhî isminde bir şahsın "*Alevîlerden birisi, Ahmed b. Hanbel'in evinde gizlenmiş, orada gizlice halkı kendisine biata davet ediyor.*" sözü olmuştur. İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) aktardığı hadisede bahsi geçen Alevî, İmam el-Hâdî (ö. 254/868) olmalıdır. Bu şikâyet üzerine Mütevekkil, Bağdat valisine emir vererek geceleyin Ahmed b. Hanbel'in evinin basılmasını ve aranmasını emretti. Ancak Ahmed b. Hanbel'in evinde aile efradıyla oturmakta olduğunu gördüler. Mütevekkil, durumdan haberdar olduktan sonra bu durumun iftira olduğunu anladı (İbn Kesîr, 1998, ss. 412-415). Bu rivayet, Mütevekkil'in Ehl-i Beyt ayaklanmaları ile ilgili hissettiği korkuyu ve bu yüzden desteklediği kimseleri dahi itham altında bulundurabileceğini ayrıca duyduğu endişelerle ilgili her türlü ihbarı değerlendirdiğini göstermektedir. Hakyemez, bu konuda Mütevekkil'in, selefi olan Me'mun, Mu'tasım ve Vâsik dönemlerinden beri süregelen uzlaşma arayışlarının bir yarar sağlamadığı hatta Alioğulları ve taraftarlarını daha da şımarttığı kanaatiyle böyle bir politikaya başvurduğu tespitinde bulunmuştur (Hakyemez, 2007, s. 333).

Dönem içerisinde Ehl-i Beyt'e mensup olduğu bilinen kişilerin halktan alacağı desteği ortadan kaldırmak ve böylece tüm ihtimalleri devre dışı bırakmak, halifenin bu konu üzerindeki ciddiyetini göstermektedir. İmâmiyye'nin onuncu imamı olarak kabul edilen Ali el-Hâdî b. Muhammed el-Cevâd b. Ali er-Rızâ'yı (ö. 254/868) Medine'den zorunlu ikamet için Sâmerrâ'ya getirtmesi ve evini aratması (Nevbahtî, 2020, ss. 254-255) gibi birçok örnek, konunun anlaşılmasında önem taşımaktadır. Halifenin Alioğulları politikasında dönemin hem Alioğulları taraftarları hem de diğer Müslüman halk tarafından ilgi gören ismi İmam el-Hâdî ile diyalogları, dönemin halk ve iktidar nezdinde Ehl-i Beyt gidişatını ve politikasını anlamlandırmada kolaylık sağlar. Şeyh Müfid (ö. 413/1022), bu konu ile ilgili özet mahiyetinde Ali el-Hâdî'nin Sâmerrâ'da kaldığı süre içerisinde kendisine çok saygı gösterildiği ve değer verildiğinden bahsetmektedir. Ancak Mütevekkil'in İmam Ali el-Hâdî'ye sürekli tuzaklar kurduğu, aralarında pek çok olayın yaşandığı ve halifenin de bu girişimlerinde başarısız olduğunu aktarmaktadır (Şeyh Müfid, 1996, s. 388). Ali el-Hâdî'nin Mütevekkil'in kendisine yaptığı olumsuz tavırlar karşısında

sabır göstermesi ve halifelik makamı da dâhil devletin tüm kurumlarına saygı duyması (Hollister, 1979, s. 89), halifenin kendi yanlışlarını görerek bunlardan ders çıkarması anlamında ona süre tanınması ve her iki taraftan da gelebilecek taşkınlıklara engel olmak istemesiyle açıklanmıştır. Şîî müellifler İmam Ali el-Hâdî'nin bu tavrının çıkarıcılık veya kendi anlayışından taviz vermekle ilişkilendirilemeyeceğini vurgulamışlardır (Edib, 1985, ss. 227-228). Bu konuda dikkat çeken durum ise Mütevekkil'in Ehl-i Beyt'e gösterdiği bu sert tavırlarında Türk komutanları görevlendirmesidir. Mütevekkil için aslında varlığından ve nüfuzundan korktuğu Türk komutanlar, iç ve dış politikalarının tümünde aracı ve yürütücü güç olarak elindeki en büyük destekçiydi. Mütevekkil'in uygulamaya çalıştığı ince siyaseti, içinde doğduğu ve yetiştiği saray kültüründen kaynaklanmıştır denilebilir. Ancak başarılı olma konusunda bu siyaset işlevsiz hale gelmiştir.

Mütevekkil'in Ehl-i Beyt ile arasına mesafe koymasına rağmen onu Rafızî ya da Şîî olarak tanımlayanlar da olmuştur. Suyûtî, herhangi bir açıklama getirmeden onun Rafızî olduğunu iddia etmiştir (Suyûtî, 2008, s. 254). Son dönem araştırmacılarından Melchert de benzer bir şekilde, Şîî tabakat kitaplarındaki bilgileri ileri sürerek halifenin Şîî olduğunu ifade etmektedir (Melchert, 2018, s. 318). İddialardan yola çıkarak Mütevekkil hakkında Şîî tanımlaması yapmak güç görünmektedir. Bu görüşün ortaya çıkmasında Mütevekkil'in Alioğulları ile ilişkilerini tamamen koparmamış olması düşünülmüyorsa, olağan bir durum üzerinden yapılan şahsi tespitler olarak değerlendirilebilir. Mütevekkil'in ailesi ve özellikle annesinden aldığı terbiyede Ehl-i Beyt'e saygısızlık söz konusu değildir. Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi hem çevresinde onu Ehl-i Beyt'e karşı kıskırtanlar hem de devletin bütünlüğünü koruma refleksi, bazı aşırılıklarla onu Ehl-i Beyt'ten uzaklaştırmış ve eleştirilere maruz kalacak bir seviyeye getirmiştir. Bunun yanında Ehl-i Beyt'in bazı mensupları ile kurmuş olabileceği olumlu ilişkiler ve herhangi bir sebeple dönemin Şîî kitlesi tarafından benimsenmesi onun Rafızî ya da Şîî olarak nitelendirilmesi için yeterli değildir.

Mütevekkil'in Ehl-i Beyt'e karşı gösterdiği tutum hakkında en fazla tepki aldığı uygulaması, Hz. Hüseyin'in kabrini yıktırarak yerle bir ettirmesi ve buranın tarla olarak ekilmesini emretmesidir (İsfahânî, 2007, s. 287). Olayın gerçekleştiği 236/850 yılında saraya gönderilen şarkıcı ve cariyelerin Hz. Hüseyin'in kabrini ziyaret ettiğini ve söylentiye göre orada hac görevi ifa ettiklerini öğrenince kabrin hac mekânı haline getirilmesinden duyduğu endişe dolayısıyla bu tutumu gösterdiği düşünülmektedir. Şîî kaynakların hassasiyetle üzerinde durdukları konulardan biri, Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'in kabirlerini ziyaret etmenin dini bir vecibe olarak sayılmasıdır. Bunun kanıtı olarak Muhammed el-Bâkır (ö. 114/733) ve Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765) gibi Mütevekkil öncesi dönemde yaşayan imamların rivayetleri bulunmaktadır (Bulut, 2010, s. 14). Bu rivayetlerden birinde "Sizden biri ömrü boyunca hacca gider de Hüseyin'i ziyaret etmezse şüphesiz o Allah elçisinin haklarından birini terk etmiş olur. Çünkü Hüseyin'in hakkı, Allah tarafından her mümin üzerine gerekli kılınmış bir farzdır." (Şeyh Müfid, 1993, s. 27) şeklinde bu ziyaretin önemini belirten telkinler bulunmaktadır. Ayrıca konuyla ilgili "Kim bizim Şiamızdan olup da Hz. Hüseyin'in kabrini ziyaret etmezse dini ve imanı yarımır." (Şeyh Müfid, 1993, s. 56) gibi yalnızca Alioğullarını ilgilendiren rivayetler de bulunmaktadır. Bu rivayetlerin Mütevekkil öncesi döneme ait olması dolayısıyla söz konusu dönemde Alioğulları taraftarı olsun veya olmasın Müslümanların önemseydiği ve yerine getirmeyi bir vecibe saydığı uygulamalar olduğu ihtimal dâhilindedir. Alioğullarının hilâfette hak sahibi olma iddiasını temelinden sarsmak için girişilen Meşhed-i Hüseyin'in

tahrib edilmesi ise bu dini ve siyasi içerikli gerekçe ile gerçekleşmiş olmalıdır. Dönemin İslam halifesi olarak bu konuda alacağı daha esnek tedbirler yerine uygulamanın, kabrin yıkılmasına kadar gitmesi, dikkat çekicidir. Mütevekkil'in Mihne'yi sonlandırması ile halktan aldığı destek, Hz. Hüseyin'in kabrine yaptığı tahribat ile tersine dönüşecek bir gelişmeye sebebiyet verdi. Mihne'yi tedrici bir şekilde ortadan kaldırmasının, Ehl-i Beyt hakkında göreceği tepkileri bertaraf etme yönünden siyasi hesaplar barındırması ise ihtimal dâhilindedir. Bununla birlikte Mihne, halifeye karşı halkın desteğini gördüğü en önemli unsur olarak kaldı. Nitekim dönemin kadularından İbrahim b. Muhammed et-Teymî'nin dile getirdiği *"Halifeler üçtür; Ridde günü gösterdiği mücadele ile Ebû Bekir es-Sıddîk, Benî Ümeyye mezalimini (mevaliye) reddi ile Ömer b. Abdülazîz ve dalâleti ortadan kaldırma ve sünneti ihya etmesi ile Mütevekkil'dir."* (el-Bağdâdî, 2004, s. 180; Suyûtî, 2008, s. 252) sözü konuyu özetler niteliktedir.

D. MÜTEVEKKİL'İN KARŞILAŞTIĞI EHL-İ BEYT İSYANLARI

Mütevekkil dönemi Ehl-i Beyt isyanları, geniş çaplı ve devleti zor durumda bırakacak nitelikte olmamıştır. Ortaya çıkan küçük çaplı isyanlar da ya kendiliğinden ya da asgari tedbirlerle bertaraf edilmiştir. Nitekim bunda halifenin, Ehl-i Beyt mensuplarının bir araya gelerek organize olma girişimlerine yönelik tedbirleri de (el-Kindî, 2003, ss. 152-153; İbn Tağrıberdî, 1963, s. 308) etkili olmuştur. Mütevekkil'in aldığı tedbirler, Ehl-i Beyt hakkındaki endişesini göstermektedir. Kırkpınar, Mütevekkil'in tehcir girişimlerinin, Hz. Ali evladını tek merkezde toplayarak onları kolayca kontrol ve mürakabe etmekle birlikte halkla temaslarını kesmeye yönelik olduğunu ifade eder (Kırkpınar, 1996, s. 113).

Halifenin duyduğu endişe ve kendince aldığı tedbirlere rağmen ilk isyan Medine'de 242/856 yılında Muhammed b. Salih b. Abdullah önderliğinde başladı. Bu isyan, Ebû's Sâc komutasındaki askeri birlikler tarafından kontrol altına alındı ve Muhammed b. Salih, silahını teslim ederek bazı yakınları ile güvenli bir şekilde Sâmer râ'ya nakledildi. Burada üç yıl hapis kaldıktan sonra Feth b. Hâkan'ın kefil olması ve Hicaz'a gitmemesi şartıyla serbest kaldı. Daha sonra Sâmer râ'da iken hastalanarak vefat etti. İsyanın bastırılması sırasında Muhammed b. Salih'in evi ve civarında büyük bir tahribatın gerçekleştiğinden de bahsedilmektedir (el-Hamevî, 1977, ss. 198-199; İsfahânî, 2007, ss. 288-294). İsfahânî, onun yazdığı şiirleri konu edinmiştir. Muhammed b. Salih, Sâmer râ'da iken Mütevekkil'e övgü sözleriyle dolu bir şiir de yazmıştır (İsfahânî, 2007, ss. 293-294). Uyar, Medine'ye yakın bir mevkide bulunan ve Hz. Ali evladının özellikle de Hasanîlerin yaşadığı bölge olan Süveykâ'da başlayan Muhammed b. Salih isyanı için en-Nefsü'z-Zekiyye isyanında olduğu gibi Medine'nin isyanın başarılı olmasında uygun bir şehir olmadığını ifade eder (Uyar, 2011, s. 308). Bu isyanın küçük çapta başlaması, Ehl-i Beyt destekçisi olan kişilerin Muhammed b. Salih'in kendi ailesinden ibaret olmasının yanında İsfahânî'nin de ifade ettiği gibi Muhammed b. Salih'in, isyanın bastırılması sırasında duyduğu korku ve endişe ile de açıklanabilir. Sâmer râ'da iken Mütevekkil'in en yakınındaki kişi olan Feth b. Hâkan'ın kefil olması da zararsız ve etkinliği kısıtlı bir isyan teşebbüsü olduğunu göstermektedir.

Mütevekkil'in halifeliği sırasında bir diğer isyan hareketi, Muhammed b. Ca'fer tarafından başlatıldı. Mütevekkil, hilâfete geçtiğinde Ebû Tâlib ailesi mahallelere dağıldı ve böylece Hasan b. Zeyd b. Muhammed b. İsmail b. Zeyd, Taberistan ve Deylem mahallelerini fethetti. Re'y bölgesinde çıkış yapan Muhammed b. Ca'fer b. Hasan b. Ömer b. Ali b. Hüseyin, Hasan b. Zeyd'i de yanına aldı. Dönemin

Horasan valisi Abdullah b. Tâhir, Muhammed b. Ca'fer'i yakaladı ve Nişabur'da hapsetti. Ölüncüye kadar hapisten kurtulamadı. Fakat Taberistan ve Deylem bölgeleri içinde bulunan Ehl-i Beyt ailesi, özellikle taraftarlarının desteği ile isyan faaliyetlerinde bulunmuşlardır (İsfahânî, 2007, ss. 295-296).

Ehl-i Beyt adına bir başka isyan hareketi Kasım b. Abdullah b. Hasan tarafından başlatıldı. Baba tarafından Hüseyinî olan bu zâtın annesi Ümmü Veled'di. Tam ismi, Kasım b. Abdullah b. Hüseyin b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib'dir. Dönemin Mekke-Medine emirliğini yürüten Ömer b. Ferec er-Ruhhâcî tarafından yakalanarak Sâmerâ'ya götürülmüştü. Burada kendisine siyah giyinmesi emredilmiş fakat o bundan kaçınmıştı. Abbâsîler siyaha benzer bir şey giyene kadar onu durdurmamışlar ve sonunda siyaha benzeyen bir kıyafet giyinmişti. Kasım b. Abdullah, faziletli ve ibadetine düşkün bir kimseydi. Ehl-i Beyt mensuplarının ona olan bağlılığı diğer Ehl-i Beyt liderlere olan bağlılıklarından daha ileri derecedeydi. Kendisi Sâmerâ'da vefatına yakın bir dönemde hastalandı. Mütevekkil, onun durumunu öğrenmek için evine bir doktor gönderdi. Fakat ailesi, halifenin evine gönderdiği doktor tarafından zehirlenerek öldürüldüğünü iddia etti (İsfahânî, 2007, s. 296).

Mütevekkil döneminde Ehl-i Beyt'ten isyan hareketlerine karıştıktan sonra gizlenenler de olmuştur. İsfahânî'nin Mütevekkil dönemi içinde zikrettiği iki kişi, saklanarak ortadan kaybolan ve daha sonra ölen kimseler olarak tanımlanır. Bu kişilerden ilki Ahmed b. İsa b. Zeyd b. Ali b. Hüseyin'dir. Künyesi Ebû Abdullah'tır. Ehl-i Beyt'in önde gelen âlimlerinden ve fazilet sahibi kişiliği ile tanınan Ahmed b. İsa, birçok âlimden hadis rivayetleri de yapmıştır. Onun ortadan kaybolarak saklanması ilk defa Mütevekkil döneminde değildi. Ancak uzun bir süre gizlendikten sonra en son Basra'da ikamet ederken 23 Ramazan/30 Kasım 247/861 yılında, 90 yaşında vefat etmiştir (İsfahânî, 2007, ss. 296-302).

Yine hayatının büyük kısmı Abbâsî hilâfetinden kaçmakla geçmiş olan diğer Ehl-i Beyt mensubu, Abdullah b. Mûsa'dır. Tam adı, Abdullah b. Mûsa b. Abdullah b. Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib'dir. Abdullah b. Mûsa, Me'mun döneminde gizlenmeye başlamıştı. Halife Me'mun, Ali er-Rıza'nın vefatından sonra Abdullah b. Mûsa'ya bir mektup yazarak ortaya çıkmasını ve kendisi adına biat almasını teklif etmişti. Abdullah b. Mûsa da Me'mun'a cevap niteliğinde uzunca bir mektup yazarak kendisinin biat almasını neden istediğini, Ebü'l Hasan Ali er-Rıza'yı yedirdiği üzümle öldürdüğünü ve Ali er-Rıza'dan sonra kendisine ne yapmak istediğini sormuştu. Mektupta özetle, Me'mun'un davetine icabet etmeyeceğini söylemişti. Bunun sebebi olarak da ölüm korkusu duyduğundan değil, Me'mun'un gücü karşısında nefsine yenilmekten korkmasını göstermişti. Devletin gücüne teslim olmak yerine cihadı tercih ettiğini belirtmiş ve bu düşüncesini kanıtlamak adına Kur'an-ı Kerim'den Tevbe Sûresi 123. ayeti³ ile Mücadele Sûresi 22. ayetini⁴ mektubuna eklemişti. İsfahânî, Mütevekkil döneminde vefat eden

³ "Ey iman edenler, önce yakın çevrenizdeki kâfirlerle savaşın ki, sizde bir güç ve kuvvet olduğunı görsünler. Ve iyi bilin ki, Allah müttakilerle beraberdir." Tevbe Sûresi 123.

⁴ "Allah'a ve âhiret gününe iman eden bir topluluğun, Allah'a ve peygamberine düşmanlık eden kimselere -babaları, oğulları, kardeşleri yahut diğer akrabaları da olsa- sevgiyle bağlandıklarını göremezsin. İşte Allah bu müminlerin kalplerine imanı naksetmiş ve onları katından bir ruh ile desteklemiştir. Onları -orada ebedî kalmak üzere- altından ırmaklar akan cennetlere yerleştirecektir. Allah onlardan razı olmuştur, onlar da O'ndan razı olmuşlardır. İşte onlar Allah'tan yanadırlar; iyi bilinmeli ki kurtuluşa erecek olanlar da Allah'tan yana olanlardır!" Mücadele Sûresi 22.

Abdullah b. Mûsa'nın vefatının on dördüncü gününde ve Ahmed b. İsa vefat ettiğinde halifenin yas tuttuğunu ancak bu yas tutmanın gösteriş için olduğunu, gizliden gizliye sevindiğini ifade etmiştir. Çünkü Mütevekkil, her ikisinden de korkuyordu ve onlara karşı temkinli davranıyordu. Abdullah b. Mûsa ve Ahmed b. İsa'dan korkmasının sebeplerinden biri olarak da Zeydîlerin onlara olan güveni ve olası bir ayaklanma sırasında onlardan göreceği destektir (İsfahânî, 2007, ss. 302-304).

Mütevekkil döneminde ortaya çıkan Ehl-i Beyt isyanlarının ayrıntıları, Ehl-i Beyt mensuplarının Abbâsî yönetimine ve halifeye olan güvensizliklerini göstermektedir. Bu durum, yalnızca Mütevekkil için değil Alioğullarının haklarını koruma adına en çok girişimde bulunan Me'mun dönemini de kapsamaktadır. Halk arasında ortaya çıkan bu güvensizlik hissi, Abbâsîlerin kuruluşundan itibaren ilk çıkış sloganları ve uygulamada gösterdikleri tavır arasındaki değişken tutumların yansıması olarak görülebilir. Abbâsîlerin Ehl-i Beyt'in beklentisini karşılamada yetersiz kalması, akrabalık bağına önem vererek hilâfeti kendi ellerinde tutma ideolojisinin sonucu olarak değerlendirilmelidir. Abbâsîlerdeki bu ideoloji, genel olarak Sünnî anlayışı benimseyen dini bir kaygıdan ziyade siyasi temayüllere daha yatkın olarak kendini göstermektedir.

Ehl-i Beyt'in beklentisini karşılayamama konusunda Mütevekkil dönemini içeren bir bakış açısıyla düşünülecek olursa, dönemin Alioğulları taraftarlarının, halifenin kendilerinden korktuğu ve onlara karşı sürekli tetikte bulunduğu, bunun sonucunda da çeşitli önlemler aldığı algısı ağır basmaktadır. Çeşitli kaynakların rivayetlerinden aktardığımız, halifeyi Ehl-i Beyt'e karşı kıskırtan kişilerin olması ve Mütevekkil'in bu kişilerden etkilenme olasılığı, halk arasında da iddia edilen bu korkunun tetikleyicisi olarak düşünülebilir. Bu dönem Ehl-i Beyt mensupları hem dini hem de siyasi yönden hilâfete en çok layık olan ve dini vecibelerini Abbâsî yöneticilerine göre daha üst seviyede yaşayan insanlar olarak telakki edilmiştir. Bu durumun bir sonucu olarak da kendileri açısından maddi ve manevi bakımdan elde edilmiş bir hakkın gasbı ortaya çıkmaktadır. Mütevekkil'in Ehl-i Beyt'e karşı politikası da ortaya çıkan bu anlayışın etkisine karşı verdiği bir tepkinin göstergesi olabilir.

Sonuç

Abbâsîlerin kuruluşundan Mütevekkil dönemine kadar olan süreçte Ehl-i Beyt ile ilişkiler, halifelerin siyasi tutumlarına göre farklılık göstermiştir. Ebü'l Abbâs es-Seffâh ile başlayan ve sakin giden ilişkiler, halife Mansur ile sekteye uğradı. Daha sonraki halifeler dönemi, Ehl-i Beyt'e karşı kimi zaman temkinli kimi zaman da daha müsamahakâr politikaları takip etti. Bu dönem Ehl-i Beyt ile ilişkilerde uyguladığı politikalarla öne çıkan halife, Me'mun oldu. Me'mun, Hz. Ali oğullarına karşı gösterdiği ılımlı politikanın yanında Ali er-Rıza'yı (ö. 203/818) hilâfette veliahdı ve aynı zamanda damadı yaptı. Ancak Ali er-Rıza'nın vefatı üzerine onu kendisinin zehirleterek öldürmesi ithamları ile karşılaştı. Me'mun'dan, Mu'tasım ve Vâsık dönemlerine kadar Ehl-i Beyt ile ilişkilerde olumlu bir seyir içinde bulunulmuştur. Mütevekkil'in hilâfete geçtiği 232/847 yılı, seleflerinin aksi yönde politikaları bakımından bir milat niteliğindedir. Mütevekkil, yalnızca Ehl-i Beyt ile ilişkilerde değil birçok politikasında farklı tavırlar ortaya koymuştur. Mütevekkil'in Alioğullarına uyguladığı baskı politikası ile Mihne sürecine son vermesi ve dini tartışmaları yasaklaması, selevi olan üç halifenin politikalarının tam aksi yönündedir. Bu durumda Mihne sürecinin ana teması olan Mu'tezilî fikirler ile Alioğullarına uygulanan politika arasında bir irtibatın söz konusu olup olmayacağı düşünüldüğünde on iki imamdan

onuncusu olarak kabul edilen ve Mütevekkil döneminde yaşayan İmam Ali el-Hâdî'nin Mu'tezilî anlayışı reddi, Şîî kaynaklara konu edilmişken bu ikisi arasında varsayılabilecek irtibat, ikisinin de muhalefette bulunmalarından öteye geçmeyecek niteliktedir. Me'mun, Mu'tasım ve Vâsık dönemlerinde Mu'tezile'nin muhalefet konumunda bulunmayarak gücünü iktidardan alması ise bu ikisi arasındaki irtibatı tamamen ortadan kaldırmaktadır. Mütevekkil ve üç selefinin uygulamalarındaki paralelliğin söz konusu orantısız zemin içinde yansımaları, halifelerin toplumun beklentilerini karşılayarak tamamen tepkiye neden olmama gayreti ile açıklanabilir.

Mütevekkil'in hilâfetinin başından beri olumsuz seyreden Ehl-i Beyt ile ilişkileri, bazı dönemlerde daha ileri gidecek hadiselerle neden olmuştur. Hz. Hüseyin'in kabrini yıkması ve etrafındaki yapılarla beraber tamamen tarlaya çevirerek talan etmesi, Müslüman halkın tepkisine yol açmıştır. Bu olayın gerçekleşmesi, saraya davet edilen şarkıcı ve cariyelerin söz verilen vakitten gecikmeleri üzerine yapılan tahkikat sonucunda Hz. Hüseyin'in kabrinde hac ifa etmek için bulunmaları ile ortaya çıkmıştır. Şarkıcı kadınlardan birinin Yahudi iken sonradan Müslüman olduğu ve kabre yöneldiği de (İsfahânî, 2007, s. 287) kaynaklarda bulunmaktadır. Ancak konu, sadece cariye ve şarkıcı kadınların tutumlarına indirgenemeyecek kadar önem taşımaktadır. Meşhed-i Ali ve Hüseyin'i ziyaretin önemi hakkında bulunan rivayetler ile bu rivayetlerin hem dönemin Alioğulları hem de tüm Müslüman halkı ilgilendiren ve kabre yönlendiren tarafı, Mütevekkil'i bu konuda önlemler almaya itmiş görünmektedir. Kabrin yıkılması gibi toptan red anlayışına dayanan ve tartışmasız tüm Müslümanları olumsuz etkileyen bu önlem, aynı zamanda Alioğullarının birbirleri ile irtibatını keserek Abbâsî hilâfetinin iktidar bakımından sıhrî yapısını korumayı amaçlar niteliktedir. Mütevekkil, bu siyasi arzusunda kalıcı bir etki sağlamayı, dini bir değer üzerinden topluma hissettirmek istemiştir. Mütevekkil'in kabri yıktırmasının, Hz. Hüseyin'in kabrinin hac mekânı haline getirilmesine tepki olarak gerçekleştirdiği hakkında görüşler olsa da Hz. Hüseyin gibi Müslüman toplum için büyük önem taşıyan bir şahsiyetin kabri açısından saygısızlık olarak değerlendirilmiştir. Bu olaydan sonra halk tarafından Bağdat'ta camilerin duvarlarına Mütevekkil'i yeren yazılar yazılmıştır.

Mütevekkil'in Alioğullarına karşı uyguladığı sert politikanın etkisi, dönemin imamı olarak kabul edilmesi itibarı ile en fazla İmam Ali el-Hâdî'nin şahsında kendisini göstermiştir. Ali el-Hâdî'nin Medine'den Sâmerrâ'ya zorunlu ikamet için getirilmesi ve evinin aranması da Alioğulları konusundaki tepki çeken hareketlerdendir. Halifenin, İmam Ali el-Hâdî'nin kendi halinde, halkın sevgisini kazanmış, abid ve zahid kişiliğinin farkında olmasına rağmen onu huzuruna çağırarak zor durumda bırakan davranışlarda bulunması, Alioğulları mensuplarına karşı oluşturmak istediği baskı politikasının sonucudur. Ali el-Hâdî'nin toplum içerisinde takdir görüyor olması, Mütevekkil tarafından bilinen bir durumdu. Onu Sâmerrâ'ya getirterek davranışlarını kontrol altında tutması ve taraftarları ile irtibatını mümkün olduğunca kesmek istemesi, Müslüman toplumda oluşabilecek hilâfet hakkının Alioğullarına geçmesi ihtimalini engellemek yönünde anlaşılmalıdır. Şîî ve Sünnî kaynakların birçoğu da bu ve benzeri tespitleri dile getirmiştir.

Bütün bunlarla birlikte anlamlandırılması zor hadiselerden, Mütevekkil'in Hz. Ali hakkındaki düşüncelerine örnek gösterilebilecek olan bir rivayette halifenin sarayın soytarıları ve şarkıcıları aracılığıyla Hz. Ali ile dalga geçmesi olayı bulunmaktadır. Halife, muhtemelen çevresinden aldığı

telkinlerle Alioğullarından gelebilecek zararlara o kadar ikna olmuştur ki Sahabîler konusunda gösterdiği hassasiyetli tavrı Hz. Ali konusunda gösterememiştir. Nitekim Hz. Peygamber'in ashabından herhangi birine karşı hakaret eden ya da olumsuz tavırlar içine girenler, Mütevekkil tarafından ölüm cezasına çarptırılarak cenaze namazlarının dahi kılınmaması emri verilmiştir. Sahabîlerin en gözdesinden olan Hz. Peygamber'in damadı Hz. Ali için giriştiği bu tavır, siyaseten Alioğullarını hilâfet hakkından uzaklaştırma çabasını içerir. Abbâsîlerin ilk davet propagandalarında slogan haline getirdikleri Ehl-i Beyt'in haklarını iade etme düşüncesi, bu döneme kadar gelen halifeler içinde en fazla Mütevekkil'i rahatsız etmiş ve endişeye sevk etmiş görünmektedir.

Mütevekkil dönemi Alioğulları hakkında halifenin kendilerine uyguladığı baskı politikasının sonucu itibarı ile birlik ve beraberlik içinde hareket etmekten geri adım atmışlardır denilebilir. Mütevekkil döneminde ortaya çıkan Ehl-i Beyt'e mensup kişilerin isyanı, birkaç şahıs ve destekçileri ile sınırlı kalmış, çok büyük boyutlara ulaşmamıştır. Kaynaklarda bahsi geçen ve Mütevekkil'i Alioğulları mensuplarına karşı sürekli kışkırtan kişilerin olması sebebiyle Alioğullarının hilâfeti ele geçirmesinden duyulan tedirginlik, halifeyi sürekli tetikte bulunmaya itmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan küçük çaplı isyanlar sırasında karşılaşılan rivayetlerde Ehl-i Beyt mensuplarının görüşü, halifenin kendilerinden korktuğu ve çeşitli tedbirler almaya gittiği yönündedir. Türkler konusunda da benzer sebeplerle tedbirlere başvuran Mütevekkil, çabuk kararlar alabilen ve çevresinden olumlu-olumsuz yönde etkilenebilen bir karaktere sahiptir. Ortaya koyduğu siyaset genel anlamda incelendiğinde Abbâsî halifelerinin tamamına teşmil edilebilecek Kur'an ve sünnete dönüşü ifade eden anlayışın Mütevekkil'de de hâkim olduğu görülür. Kendisinden önce ve sonra gelen tüm Abbâsî halifeleri gibi kendi devleti ve halkının çıkarlarını gözeten bir politika izlemeyi tercih etmiştir. Mihne dâhil aldığı kararlar, daha çok siyasi bir nitelik taşımaktadır. Kendisi hakkında yapılan yorumlar, kişisel bakış açısına göre değişebilir ancak izlediği politikanın en belirgin göstergesi halkın tepkisinde görülür. Buna göre Mütevekkil, Mihne'yi sonlandırması ile baş tacı edilirken Ehl-i Beyt'e karşı tutumu ile yerilen bir konuma düşmüştür.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Abbott, N. (1938). Arabic papyri of the reign of Ġa'far al-Mutawakkil 'Alallāh (A. H. 232-47/A. D. 847-61). *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 92 (n.F. 17) (1/2), 88-135.
- Akoğlu, M. (2006). *Mihne sürecinde Mu'tezile*. İz Yayıncılık.
- Akoğlu, M. (2011). Tarihsel arka plan bağlamında Me'mun dönemi Abbasî yönetiminin Ali oğulları politikaları. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(12), 55-74.
- Akoğlu, M. (2015). Mu'tezile'nin siyasetle imtihanı: Mihne süreci. İçinde H. Hökelekli & V. Bilgin (Eds). *Kur'an ve Toplumsal Bütünleşme (Mezhepler ve Dinî Gruplar Arası İlişkiler) Bursa Büyükşehir Belediyesi*, 149-173.
- Atmaca, V. (2010). Hadislerde geçen hastalık adları. *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 8(2), 25-67.
- Barthold, W. (1940). *İslam medeniyeti tarihi*. (Çev. M. F. Köprülü). Kanaat Kitabevi.
- Bulut, H. İ. (2010). Kerbelâ'ya kutsiyet kazandırmada dinî ve siyasî otoritelerin rolü. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(22), 1-19.
- Büyükkara, M. A. (2020). *İmamet mücadelesi ve Haşimoğulları ilk Şiiiler: Hicri ikinci asır*. Klasik Yayınları.
- Caferiyan, R. (1994)(2). *Masum imamların fikri ve siyasi hayatı*. (Çev. C. Bayar). Kevser Yayınları.
- Ebü'l Fidâ, İ. A. (1286)(2). el-Muhtasar fî ahbârî'l beşer: *Târîhu ebü'l Fidâ*. Matbaai Amire.
- ed-Dûrî, A. (2020)(2). *Abbasiler tarihi*. Beka Yayınları.
- Edib, A. (1985)(3). *el-Eimmetü'l-İsnâ aşer*. Müessesetü'l-Alemi lil-Matbûat.
- el-Bağdâdî, H. (2004)(7). *Târîhu Bağdâd*. Dârü'l Kütübî'i İlmiyye.
- el-Belâzürî, Y. C. (1987). *Fütûhu'l bûldân*. el-Müessesetü'l İlmiyye.
- el-Hamevî, Y. (1977)(3). *Kitâbü mu'cemu'l bûldân*. Dâru Sadr.
- el-Kalkaşendî, Ş. A. (2019). *Halifelik kurumu ve tarihi*. (Çev. R. Şeşen). Yeditepe Yayınevi.
- el-Kindî, M. Y. (2003). *el-Vulât ve kitâbü'l-kudât*. Dârü'l Kütübî'l İlmiyye.
- es-Seâlibî, A. M. (1955). *Letâ'ifü'l-ma'ârif*. Nşr. Hasan Kâmil es-Sayrafî.
- et-Tâberî, M. C. (1988)(4). *Tarihu'l-ümem ve'l-mülûk*. Matbaatü'l-İstikame.
- et-Tâberî, M. C. (1988)(5). *Tarihu'l-ümem ve'l-mülûk*. Matbaatü'l-İstikame.
- ez-Zehebî, Ş. M. (1988)(241-50 yılı olayları). *Târîhu'l-İslam ve vefayatü'l-meşâhiri ve'l-âlâm*. Müessesetu'r-Risale.
- Hakyemez, C. (2007). Abbasî devletine yönelik Ali oğulları veya Şii tehdidi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(1), 327-341.
- Hamarneh, S. K. (2000). al-Mutawakkil, İmam al-Shafi'i and the Mu'tazilites (Revival of the Sunnah). *Hamdard Islamicus*, 23, 7-13.
- Hol, P. M., Lambton, A. K. S., & Lewis, B. (1988)(2). *İslam tarihi kültür ve medeniyeti* (Çev. İ. Killioğlu & H. Aktaş). Hikmet Yayınları.
- Hollister, J. N. (1979). *The Shi'a of India*. Oriental Book Reprint Corporation.

- İbn Kesîr, İ. Ö. (1998)(14). *el-Bidâye ve'n-nihâye*. el-Buhûsu ve'd-Dirâsâtî'l Arabiyyeti'l İslamiyye.
- İbn Tağrîberdî, C. Y. (1963)(2). *en-Nücum ez-zâhire*. et-Türâsî'l Arabî.
- İbn Tıktakâ, S. M. (1938). *El-Fahrî*. Matbûatü'l-Meârif.
- İbn Vâdiran, H. M. (1993). *Târihu'l Abbâsiyyîn*. Dârül-Gabi'l İslamî.
- İbnü'l Verdî, Z. Ö. (1996). *Târih*. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Esîr, İ. (1982)(6). *el-Kâmil fî't-târih*. (7. bsk), Daru Sader, Publishers.
- İbnü'l-Esîr, İ. (1982)(7). *el-Kâmil fî't-târih*. (7. bsk), Daru Sader, Publishers.
- İsfahânî, F. A. (2007). *Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn*. Dârü'l Kütübi'l İlmiyye.
- Kırkpınar, M. (1996). *Abbâsî halifesi Mütevekkil ve dönemi (232-247/847-861)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kitapçı, Z. (1987). *Orta Doğu'da Türk askeri varlığının ilk zuhuru*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Kitapçı, Z. (1996). *Mukaddes çevreler ve eski hilâfet ülkelerinde Türk hatunları*. Damla Ofset.
- Kutlu, S. (2000). Ehl-i Beyt sembolik kapitalinin tarihî süreç içinde semerelendirilmesi. *İslâmiyat*, 3(3), 99-120.
- Lewis, B. (2019). *Tarihte Araplar*. (Çev. H. D. Yıldız). Pegasus Yayınları.
- Melchert, C. (1996). Religious policies of the caliphs from al-Mutawakkil to al-Muqtadir. A. H. 232-295/A D 847-908. *Islamic Law and Society*, 3(3), 316-342.
- Melchert, C. (2018). *Sünnî düşüncenin teşekkülü*. (Çev. A. H. Çavuşoğlu). Klasik Yayınları.
- Mesûdî, H. A. (1965)(4). *Mürûc ez-zehab ve meâzinü'l-ceoher*. Dârü'l Endelüs.
- Mesûdî, H. A. (1938). *et-Tenbîh ve'l-işrâf*. el-Mektebetü't-Târihiyye.
- Mustafa, N. A. (1990). *İslâm siyasi düşüncesinde muhalefet*. İz Yayıncılık.
- Nevbahî, K. (2020). *Şîî fırkalar: Kitabü'l-makâlât ve'l-fırak fıraku's-Şia*. (Çev. S. Hizmetli, H. Onat, S. Kutlu, & R. Şimşek). Ankara Okulu Yayınları.
- Sharon, M. (2004). Ehl-i Beyt-ev halkı. (Çev. C. Zorlu). *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 4(3), 341-353.
- Sourdel, D. (1985). *İslam*. İlim Yayınları.
- Suyûtî, C. (2008). *Târîhu'l-hulefâ*. Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz.
- Şeyh Müfid, M. N. (1993). *Kitabü'l-mezâr*. Nşr. Seyyid Muhammed Bâkır el-Ebtâhî.
- Şeyh Müfid, M. N. (1996). *el-İrşâd*. (Çev. Davud Duman & Thk. ve Tetkik Sabri Sayan), Gümüş Ofset.
- Şeyh Sadûk, C. M. (1976). *et-Tevhîd*. Müessesetü'n-Neşri'l-İslamî.
- Uyar, G. (2011). *Ehl-i Beyt-İslam tarihinde Ali-Fatıma evladı*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Ülkü, H. (1982). *İslâm tarihi* (6. bsk). Çile Yayınevi.
- Ya'kûbî, A. V. (t.y.)(2). *Târîhu'l Ya'kûbî*. Dâru Sadr
- Yıldız, H. D. (1995)(12). İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. ss. 452-453, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

GAZETECİLİK HABER ÜRETİM PRATİKLERİ AÇISINDAN EŞİK BEKÇİLİĞİ KAVRAMI VE YENİ BİR EŞİK OLARAK SEO HABERCİLİĞİNİN TÜRK BASININDAKİ SUNUMU*

 Ali ÜNLÜ^a

 Hakan AYDIN^b

Öz

Bu çalışma, SEO haberciliğini ve SEO kavramının Türk basınındaki sunumunu incelemektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı; SEO haberciliği kavramının eşik bekçiliği açısından faaliyet alanlarının belirlenmesi ve SEO haberciliği kavramının Türk basınında nasıl gerçekleştiğinin incelenmesidir. Araştırma, 05.05.2022-05.05.2023 tarihleri arasında, haber sitesine trafik çeken 25 anahtar kelime ve 1250 haber ile sınırlandırılmıştır. Çalışmanın amacı ve sınırlılıkları doğrultusunda; Türk basınında yer alan ve internet haber sitesi bulunan gazetelerde yayınlanan SEO haberleri çalışmanın evrenini oluştururken, organik arama trafiği sonuçlarına göre ilk 10'da yer alan internet haber siteleri ve bu sitelerde yayınlanmış SEO haberleri çalışmanın örneğini oluşturmaktadır. Araştırma ana eksenini içerisindedir amaçlı örneklem seçimi uygulanmıştır. Çalışmada, incelenecek olan haberlerin sayısal verilerinin ortaya konulması noktasında analiz etme imkânı sunan nicel içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda; Gazetelerin, trafik çeken 25 anahtar kelimeye yoğunluk gösterdikleri anlaşılmış, bu anahtar kelimeler vasıtasıyla okuyucuları sayfada tuttukları ve kullanıcıların sayfada kalma sürelerine göre reklam geliri elde ettikleri gözlemlenmiştir. Diğer yandan, ilgili gazetelerin SEO editörlerinin süreci yönettiği ve SEO araçlarına göre hareket ettikleri analiz edilmiştir. Bu kapsamda, geleneksel eşik bekçiliğinin dönüştüğü ve yeni bir eşik olarak hem okur odaklı haberlerin üretilmesi, hem de SEO editörlüğü kavramlarının ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arama motoru optimizasyonu, Eşik bekçiliği, Türk basını, Gazetecilik, SEO haberciliği.

THE CONCEPT OF THRESHOLD WATCHING IN TERMS OF JOURNALISM NEWS PRODUCTION PRACTICES AND THE PRESENTATION OF SEO JOURNALISM AS A NEW THRESHOLD IN THE TURKISH PRESS

Abstract

This study examines SEO journalism and the presentation of the SEO concept in the Turkish press. The purpose of working in this context; It is the determination of the fields of activity of the SEO journalism concept

* Bu makale, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında yürüttüğü "Gazetecilik Haber Üretim Pratikleri Açısından Eşik Bekçiliği Kavramı ve Yeni Bir Eşik Olarak Seo Haberciliğinin Türk Basınındaki Sunumu" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

^a Yük. Lis. Öğr., Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, aliyaybala@icloud.com

^b Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, İletişim Fakültesi, haydin@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 07.09.2023, Makale Kabul Tarihi: 13.11.2023

in terms of threshold celibacy and the examination of how the SEO journalism concept takes place in the Turkish press. The research was limited to 25 keywords and 1250 news that attracted traffic to the news site between 05.05.2022-05.05.2023. In line with the purpose and limitations of the study; SEO news published in newspapers in the Turkish press and on the internet news site, while creating the universe of the study, According to the results of organic search traffic, the internet news sites in the first 10 ' and SEO news published on these sites are the sample of the study. A purposeful sample selection was applied within the main axis of the research. In the study, the quantitative content analysis method was used, which provides the opportunity to analyze the numerical data of the news to be examined. As a result of the research; It was understood that the newspapers showed a density of 25 keywords that attracted traffic, and it was observed that they kept the readers on the page by these keywords and that users earned advertising revenue based on their time to stay on the page. On the other hand, it has been analyzed that the relevant newspapers SEO editors manage the process and act according to SEO tools. In this context, it is understood that traditional threshold celibacy has transformed and the concepts of both the production of reader-oriented news and the SEO editorial have emerged as a new threshold.

Keywords: Search engine optimization, Threshold watchmaking, Turkish press, Journalism, SEO newsmanship.

Giriş

Gazete, tarih öncesi çağlardan beri varlığını sürdüren bir kitle iletişim aracıdır. Resmi gazete özelliği ile ilk gazete örneği Acta Publica gazetesi, Roma döneminde ortaya çıkmış ve bir sayfalık bülten şeklinde toplumu bilgilendirmek amacıyla yayınlanmıştır. Diğer yandan, halkı ilgilendiren ve günlük olayları kapsayan Acta Duirna gazetesi de yine Roma döneminde varlık göstermiş ve gazetecilik kavramı günümüze kadar gelişim göstererek gelmiştir (İnuğur, 2005, s. 33).

Matbaa sanatının gelişmesi ile birlikte gazeteler basılı yayın organları olarak nitelendirilmiş, ilk örneklerine ise 14. yüzyıldan sonra haber mektupları adıyla rastlanmıştır (İlal, 1997, s. 42). Bu bağlamda gazetecilik kavramı, teknolojik gelişmelerden etkilenmeye başlamış, dönüşüm çıktılarını bu gelişmelere göre gerçekleştirmiştir.

Telgraf, telefon, teleks gibi iletişim araçlarının gelişmesiyle birlikte gazete kavramı, küreselleşme eğilimine girmiştir. Gazetecilik açısından tema kavramı önem kazanmış ve haber kategorileri icatların dönemine eş düzlem olan 19. yüzyılda gerçekleşmiştir (Çağlak, 2013, s. 54). Bu yönüyle gazete haber üretim pratikleri, teknolojik gelişmeler ile birlikte dönüşüm göstermiş ve günümüz gazete örneklerinin temeli atılmıştır.

Bilgisayar ve internet teknolojisinin gelişimi, gazeteciliği farklı bir noktaya getirmiştir. İnternet teknolojisi noktasında Web 2.0 teknolojisinin gelişimi gazeteleri etkisi altına aldığı ve Web 3.0 teknolojisi ile bu etkinin boyut kazandığı anlaşılmaktadır (Eldeniz, 2010, s. 199). Bu açıdan değerlendirildiğinde gazeteler, Web 2.0 teknolojisi ile haber sitelerine dönüşmüş, Web 3.0 teknolojisi ve nesnelere interneti kavramı noktasında yapay zekânın oluşması ile SEO haberciliğine (SEO-Search Engine Optimation) yani arama motoru optimizasyonu haberciliğine evrimleştiği görülmektedir.

Kullanıcıların edinmek istedikleri bilgiyi, Google gibi arama motorlarında tarattığı bilinen bir gerçektir. Okuyucuların bu eğilimi arama motoru optimizasyonu kavramını önemli hale getirmektedir (Bulut, 2019, s. 1092). Öte yandan, bu kullanıcıların oluşturduğu internet trafiği neticesinde elde edilen reklam gelirleri ise, gazete kurumlarının SEO haberciliğe yönelimini hızlandırmaktadır (Ferraz, 2017, s. 95). Gazetecilik kavramı, SEO haberciliği ile birlikte yeni bir dönüşüm sürecine girmiş, tıklanma trafiğine göre Google'dan reklam geliri elde etmesinden ve içeriklerin kullanıcı odaklı dönüşümünden kaynaklı olarak, haber üretim ve seçim pratiklerinin de değişim gösterdiği anlaşılmaktadır.

Gazetecilik kavramının bu denli dönüşümü ile birlikte, gazete kurumlarında da değişimler söz konusu olmuştur. Kurumların, kendi içerisinde SEO birimlerini oluşturması ve bu birimleri, teknik ve editöryal alanlara ayırmasıyla haber üretimi ve seçimi farklı eksenlere kaymaktadır (Castells, 2008, s. 134). Habercilik anlayışındaki bu dönüşümler, SEO haberciliği ve eşik bekçiliği teorisi arasındaki ilişkinin tartışılmasına neden olmaktadır.

Bu çalışma, dönüşen haber üretim pratikleri açısından SEO haberlerinin sunumunun nasıl gerçekleştiğini ve anahtar kelimeler vasıtası ile üretilen haberlerin yoğunluğunun analizini ortaya koymaktadır. Bu analizler çerçevesinde çalışma, diğer çalışmalara referans olmayı hedeflemektedir.

SEO haberlerinin yoğun bir şekilde kullanıcılara aktarılması ve okur odaklı habercilik anlayışının getirdiği bazı teknik durumlar noktasında çalışma, 05.05.2022-05.05.2023 tarihleri ile sınırlandırılmaktadır. Ayrıca SEO kavramı bağlamında ölçümlerin, 7 günlük, 60 günlük ve 365 günlük periyotlar halinde gerçekleştirilmesi zorunluluğundan dolayı, araştırma sınırlılıkları da 365 güne göre endekslenmiştir.

Google gibi arama motorlarının algoritmaları, anahtar kelimeler ve bazı teknik kodlar ile çalışmaktadır. Dolayısıyla arama motorlarında en çok aratılan anahtar kelimeler, SEO haberciliğinin, haber seçim süreçlerine etki ettiği görülmektedir. Ayrıca Google tarafından bu anahtar kelimelere verilen tıklama başı maliyet hesabı ile haber sitelerine ödeme yaptığı bilinmektedir. Bu yönüyle haber sitelerinin, arama motorlarına göre haber ürettiği ve okur odaklı habercilik anlayışını geliştirdiği gözlemlenmektedir. Eşik bekçiliği açısından yeni bir eşik olarak, okur odaklı haberlerin ortaya çıkması ve okur adına seçim sürecine dâhil olan SEO editörlerinin de bir eşik olarak değerlendirilmesi çalışmanın, araştırma sorularını şekillendirmektedir. Bu doğrultuda şu sorulara cevap aranmıştır:

S1. SEO haberciliği açısından anahtar kelimelerin önemi ve kapsayıcılığı nedir?

S2. Arama motorlarında en çok aratılan anahtar kelimelerin haber konularına dağılımı nedir?

S3. Yeni bir eşik olarak, okur odaklı habercilik ve SEO editörlerinin haber seçiminde kullandığı kriterler nelerdir?

SEO haberciliği gazeteler tarafından ilgi görmektedir ve basılı yayın organlarının yerini hızlı bir şekilde almaktadır. Tiraj ve reklam kaygısı içerisinde olan gazete kurumları, SEO haberciliği ile bu kaygıyı ortadan kaldırmak istemektedir. Özellikle tıklanma başına maliyetlerin ve sayfada kalma sürelerinin önemli olduğu bu yeni habercilik anlayışı içerisinde gazeteler, birçok etik sorunu beraberinde getirmesine rağmen okuyucu odaklı habercilik anlayışını benimsemektedir.

Gazetelerin SEO haberciliğine yönelimi, bazı akademik çalışmalara konu olmaktadır. Bulut'un (2019) "*Dijital medyada haber: Gazetecilikte arama motoru optimizasyonu uygulaması üzerine bir araştırma.*" , Deniz & Özel'in (2018) "*Yeni Eşik Bekçisi Olarak Okur, Dijitalleşen Gazetecilikte Okur Davranışlarının Haber Üretim Sürecine Etkisi ve Gazetecilerin Konuya Bakışı*" ve "*Google Gazeteciliği: Dijital Çağda Bir 'Gerekli Kötü' Olarak SEO Haberleri ve Haberin 'Tık' Uğruna Deformasyonu*" başlıklı çalışmaları, SEO haberciliği açısından yapılmış çalışmalar arasında yer almaktadır. Ancak bu araştırmalar, SEO haberciliğinin ana ekseninin belirlemek için SEO editörleri ile görüşmeler gerçekleştirilerek hazırlanmıştır. Öte yandan, SEO haberciliği ile ilgili olarak derinlemesine bir inceleme gerçekleştirilmemiştir. Bu nedenle yapılmış olan çalışma, diğer araştırmalardan ayrılmaktadır. Yapılacak olan bu araştırma ile alanyazına katkıda bulunulacak ve haber seçim sürecine etki eden anahtar kelimelerinin analiz edilmesiyle akademik birikimlere katkı verilecektir. Ayrıca gelecekte, "SEO Haberciliği ve Ekonomi Politik Yaklaşım", "Medya ve Din Bağlamında SEO Haberciliği", "SEO Haberciliği Açısından Gündem Belirleme Araçları" ve "Yeni Bir Simülasyon Olarak SEO Haberciliğinin Türk Basınında Sunumu" gibi çalışmalar gerçekleştirilecektir.

Bu çalışmasının evrenini, Türk basınında yer alan ve internet haber sitesi bulunan gazetelerde yayınlanan SEO haberleri oluştururken, organik arama trafiği sonuçlarına göre ilk 10'da yer alan internet haber siteleri ve bu sitelerde yayınlanmış SEO haberleri çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. Araştırma, en çok trafik çeken 25 anahtar kelimenin 1250 habere nasıl dağıldığı analizinin ortaya konulmasını kapsamaktadır. En çok trafik çeken 25 anahtar kelime dışında kalan kelimeler kapsam dışında bırakılmıştır. Çalışma kapsamında gerçekleştirilen ölçümlerin tamamı, "Semrush" SEO uygulaması ile gerçekleştirilmiştir. SEO kavramı, matematiksel kodlardan oluşan bir süreçtir. Bu yönüyle araştırmada, verileri sayısal açıdan analiz etmeye olanak tanıyan nicel içerik analizi yöntemi kullanılmıştır.

A. GAZETECİLİK KAVRAMI

Gazetecilik kavramı, iletişim tarihi açısından 18. yüzyıldan beridir varlığını sürdüren ve gelişen araçlardan bir tanesidir. Modern gazetecilik kavramı ilk olarak Batı Avrupa'da doğmuş ve dünyayı etkisi altına almış medya disiplini olarak varlığını devam ettirmektedir (Alemdar & Uzun, 2019). Haber kâğıtları ve haber mektupları, gazete kavramının ilk öncüleri olarak 14. Yüzyıldan itibaren çeşitli işlevler görmüştür. Haber kâğıtları aristokrasi hakkında bilgi taşıma işlevi görürken, haber mektupları Avrupa burjuvazisinin ticari sorunlarının çözümüne katkı sağlamıştır (Tokgöz, 2017, s. 69). Gazete kavramının bu denli gelişimi, gazeteciliğin bilim olarak değerlendirilmesine kaynaklık etmiştir.

Matbaa teknolojisinin gelişimi, gazetecilik kavramının gelişimine önemli katkılar sunmuştur. İlk gazete örnekleri noktasında belirsizliğin sürmesi ve bilinen ilk gazete örneklerinin 14. ve 15. yüzyılda matbaa teknolojisi ile ortaya çıktığı varsayılmaktadır (Gönenç, 1993, s. 62). Bu açıdan, teknolojinin gazetecilik kavramına doğrudan etkisi matbaa teknolojisinin gelişimi ile başlamıştır.

Gazete ve basılı ürünlerin uzun yıllar önemini korumasındaki en önemli faktör olan matbaanın icadı, gazeteciliği önemli bir noktaya taşınmıştır. Mumfort (2019) bu durumu; özel anlamda baskıcılığı ve basım tekniklerini, evrensel bir sanat olarak niteleyerek açıklamıştır (Mumford, 1947, s. 115).

Matbaanın icadı bu anlamda günümüzdeki modern gazetelerin ilk örneklerinin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Ayrıca matbaa ile güçlenen gazetelerin, etki alanı genişlemiştir. Bu bağlamda, matbaanın icadıyla birlikte ortaya çıkan gazeteler tek yönlü iletişim ağını başlatmıştır. Dolayısıyla gazeteler ulus devlet anlayışını geliştiren medya ürünleri olarak nitelendirilmiştir. Basılı metinler, ulus devletin gelişmesine olanak tanımıştır. Yazı ve basımın uzun yıllar egemenliğini sürdürmesi zarardan çok yarar getirmiştir (Postman, 2017, s. 43). Basılı medyanın toplumlarda bu şekliyle faaliyet alanı bulmasından kaynaklı olarak, kültürel ve teknolojik anlamda birçok değişimin önu açılmıştır. Özellikle sanayi devriminden sonra teknoloji gelişim göstermiştir. Bu gelişim iletişim alanını da etkisi altına almıştır. Elektriğin icadı ve endüstride makineleşme gibi birçok dönüşüm bu dönemden sonra gerçekleşmiştir. Elektriğin 1880 yılından sonra günlük hayat kullanımına geçmesi ile birlikte iletişim alanında ağ toplumu olarak adlandırılan süreç başlamıştır. Ağ toplumunda, yazı ve elektriğin birleşmesi iletişim noktasında hız kavramının oluşmasına neden olmuştur. Bu bağlamda iletişim teknolojilerinin gelişimi gazetecilik kavramına da yansımıştır. Telgraf ve telefon iletişim anlamında gelişimin ilk dalgası olarak karşımıza çıkmıştır. Bu sayede ulaşımaya dayalı iletişim modeli, iletme dayalı modele dönüşmüştür (Crowley & Heyer, 2019). Bu yönüyle değerlendirildiğinde, matbaa teknolojisinin gelişimi ile başlayan süreç, telgraf, teleks ve telefonun icadı ile küresel bir boyut kazanmış, günümüzde ise web teknolojisinin gelişimi ile habercilik açısından mekân ve zaman sınırlılıkları tamamen ortadan kalkmıştır. Basın sektörüne bilgisayarın girmesi ile birlikte, basılı anlamda gerçekleşen gazetecilik süreçleri dijitalleşmektedir. Basılı gazete dağıtım teknolojileri yerini daha az maliyetli dijital teknolojilere bırakmaktadır (Tokgöz, 2017, s. 38). Bu açıdan değerlendirildiğinde, gazetecilik için internet teknolojisi daha önemli hale gelmiştir.

İnternet kavramı, 1950 yılında bilgisayar teknolojisinin ortaya çıkmasıyla birlikte önem kazanmıştır. 1989 yılına kadar internet anlamında birçok deneme yapılmıştır. Günümüz noktasında internet kavramı, ilk olarak 1990 yılında varlık kazanmıştır (Kutup, 2010, s. 12). İnternet kavramının gelişmesiyle birlikte gazetecilik kavramının internet ile tanışması 21. yüzyıla kadar uzanan bir sürecin sonucunda gerçekleşmiştir. Günümüzde bu süreç gazete, radyo, televizyon gibi medya araçlarının internet ortamlarına geçiş süreci olarak devam etmiştir (Büker , 2013, s. 130). Bu bağlamda gazete kavramı geleneksel medya olarak tanımlanmış, yeni nesil gazetecilik kavramının temelleri atılmıştır. Medya araçları geleneksel medya ve yeni medya olarak ayrılmıştır.

Yeni medyanın ortaya çıkmasıyla birlikte yeni iletişim çağı başlamıştır. Öte yandan yeni medya, geleneksel haberleşme düzenini tamamen değiştirmiştir (Dilmen, 2007, s. 115). Geleneksel medyanın ekonomik ve üretim pratikleri açısından zorluğu, yeni nesil medya organlarına olanak tanımaktadır. Dolayısıyla geleneksel medya, yeni medya olarak dönüşerek varlık göstermektedir (Ata , 2018, s. 835). Radyo ve televizyon gibi gazetecilik alanı da yeni medya olarak nitelendirilen alana kaymaya başlamıştır. Teknolojinin gelişmesi gazeteciliğin tüm aşamalarına dâhil olmuştur. Gazeteciliğin teknolojiye bağlı bu dönüşümü yanı sıra; insan gücüne dayalı gazetecilik anlayışı, teknolojiye dayalı gazetecilik anlayışına dönüşmektedir (Gürcan, 1999, s. 72). Bu çerçevede gazeteciliğin önemli hale geldiği 17. yüzyıllardan günümüze kadar gazetecilik kavramı gelişim ve dönüşüm göstererek varlığını sürdürmüştür.

Gazeteler, 17. yüzyılda politik işlevleri, toplumsal yararları ve ticari yönelimleri nedeniyle izlenmeye başlamıştır. Bu durum 18. yüzyılda toplumsal problemler ve kamusal iletişim pratiği olarak tartışılmış, 19. yüzyılda gazeteler, problem alanı olarak belirlenmiştir. 20. yüzyıl başlarında ise; melekleşmiş ve farklılaşmış bir alan olarak karşımıza çıkarken, 20. yüzyıl ortalarından sonra kamuoyu oluşturma ve etkileme gücü bakımından tartışılan bir kavram olarak nitelendirilmiştir (Alver, 2011, s. 15-17). Bu açıdan gazeteler, 20. yüzyıl sonlarından günümüze kadar Avrupa kökenli gelişim göstermeye devam etmiş, çağdaş gazetecilik tanımının oluşmasına olanak tanımıştır. Gazeteler çağdaşlaşarak kapitalist üretim biçimine yön veren, piyasa ekonomisi içerisinde aktifliğini sürdüren, toplumsal ve ticari bir kurum olarak varlığını sürdürmüştür (Tokgöz, 2017, s. 139). Gazetecilik 21. yüzyıllarda ise teknolojiye bağlı olarak gelişim göstermiştir. Gazetecilik haber üretim pratikleri yanı sıra, bazı teknik özellikleri de bu gelişme sonucunda dönüşüme uğramıştır. İletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte gazete üretim maliyetleri düşmüş, basım giderleri hafiflemiş, özellikle sosyal medya platformlarında yayınlanmasına karşın bu durum sıfır ücret politikasına doğru ilerlemiştir. Bu bağlamda internet gazeteleri yazı, ses ve görüntünün eş zamanlı kullanılmasına olanak tanıyan; haber, gazete, radyo ve televizyon haberciliğinin bir sentezi olarak tanımlanmaktadır (Gürcan, 1999, s. 72). İnternet gazeteciliğinin gelişmesi yanında, gazetecilik sosyal medyada da faaliyet alanı bulmuş, mobil gazetecilik kavramının oluşmasına sebebiyet vermiştir (Scolari ve diğerleri, 2012). Öte yandan gazetecilik, önemli disiplinel bir iletişim sürecini içerisinde taşımaktadır. Özellikle haber yazım türündeki bazı kuralları bu disiplini, sistematik hale getirmektedir. Bu yönüyle, gazetenin gazete haberi olabilmesi için başlık, spot, haber girişi, ara başlık, üst başlık ve künye/mahreç gibi bölümlerinin olması gereklidir. Bu durumda gerek internet gazetelerinin ortaya çıkması, gerekse internet tabanlı mobil gazeteciliğin ortaya çıkması haber öbeklerinin dönüşümüne başlamış, haber üretim ve seçim pratiklerinin de değişimine neden olmuştur. Ayrıca, internet teknolojisinin çoğulcu yapısı haber üretim pratikleri açısından, haber değeri kavramının da dönüşümüne sebebiyet vermektedir.

B. GAZETECİLİK HABER ÜRETİM PRATİKLERİ VE SEO HABERCİLİĞİ

Gazetecilik açısından haber üretimi noktasında birtakım kurallar vardır. Bu kurallar çerçevesinde “Haber Değeri” kavramının oluşumu, haber üretiminin önemli paradigmasını bünyesinde taşımaktadır. Yine haber üretimini etkileyen bazı sebepler de haber üretim pratikleri başlığı altında değerlendirilmektedir.

Haber üretimini etkileyen süreçler tarihsel açıdan eleştirilere sebep olsa da, dönüşümün önüne geçilememesi gazeteciliği farklı bir konuma taşımıştır. Gazeteler, toplum merkezli anlayıştan çağın imaj ve modellerinin üretildiği bir anlayışa dönüşmektedir (Kılıç, 2005, s. 132). Bu dönüşümü hazırlayan haber üretim pratiklerindeki belirleyici unsurlar, haber üretimine de doğrudan etki etmektedir.

Yapılan çalışmalar doğrultusunda, haber üretimine etki eden unsurlar belirlenmiştir. Shoemaker, Reese ve Gans, Todd Gitlin’in yapmış olduğu çalışmalar neticesinde bu unsurlar 5 ana başlık altında toplanmıştır (Severin & Tankard, 1994). Medya çalışanlarından kaynaklanan etkiler, medyanın tekdüzeliğinden kaynaklanan etkiler, örgütsel etkiler, medya örgütleri dışından gelen etkiler, ideolojinin yarattığı etkiler gibi başlıklar bahse konu olan 5 ana başlığın ana hatlarını oluşturmaktadır (Kılıç, 2005, s. 132). Haber olmaya değer olay ve konuların seçimi, bu çerçeveden bakıldığında, gazetecilik haber

üretimi, norm ve davranışları bünyesinde barındıran disiplinel bir sürece göre hareket ettiği anlaşılmaktadır.

Genel olarak haberin ne olduğu konusunda tam bir kesinlik söz konusu değildir. Haber konusunda seçim yapmayı etkileyen etmenlerin yanı sıra haber üretim sürecinin de incelenmesi gerekmektedir. Haber seçim sürecinin incelenmesi neticesinde “olay/konu”, “gazeteci”, “kurumsal organizasyon” ve “dış etmenler” gibi başlıkların etkili olduğu görülmektedir (Herbert, 2000, s. 13).

Kılıç’a (2005) göre, bu etkiler şu şekilde açıklanmaktadır:

Olay/Konu merkezli etmenler: Ayna yaklaşımı olarak nitelendirilen bu etmen olay ve konunun okuyucuya olduğu gibi yansıttığını ölçülemektedir. Bu kapsamda ayna gerçeği yansıtmakta, haberi veren ve okuyucu arasındaki dengeyi de oluşturmaktadır.

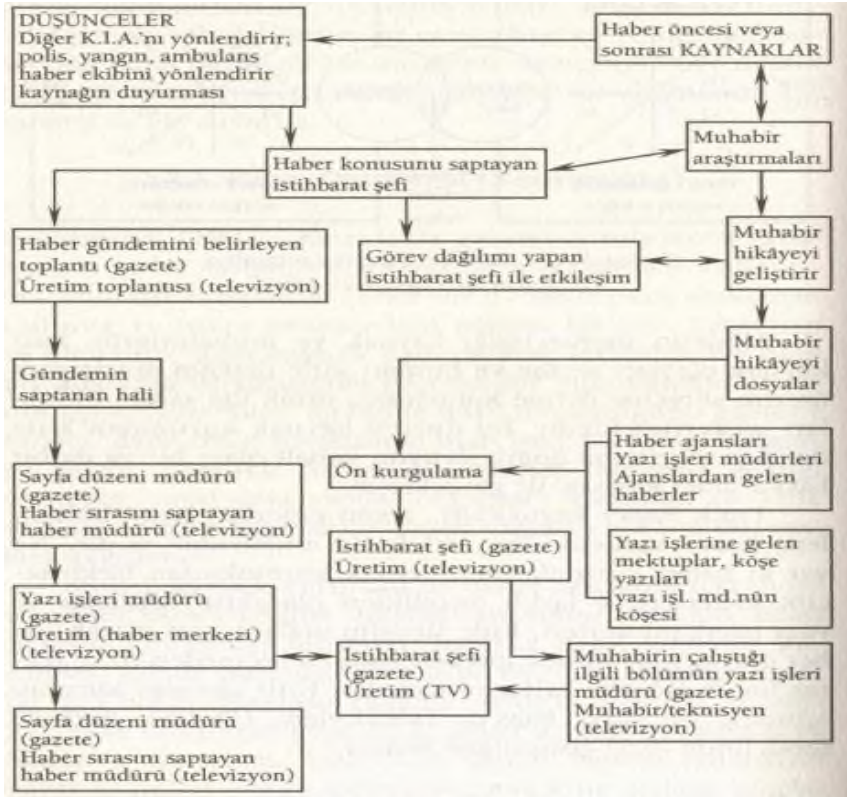
Gazeteci merkezli etmenler: Haber toplama işlevi gazetecilerin merkezinde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla haber üretiminde gazetecilerin psikolojik ve toplumsal karakterleri haber üretimine doğrudan etki etmektedir.

Dış etmenler: Gazeteciler haber toplama süreçlerinde, toplum, kültür, ekonomi, siyaset, piyasa, gelenekler ve izleyici davranışları gibi konu başlıklarından etkilenirler.

İdeolojik ilişkiler: Haber üretimi noktasında ideolojik ilişkiler ön plana çıkmaktadır. Kılıç’a (2005) göre bu ilişkiler, kamusal (resmi) ilişki, tecimsel ilişki, faydacı ilişki, biçimsel olmayan ilişki başlıkları ile açıklanmaktadır.

Gazetecilik açısından haber seçim sürecinde, editör, genel yayın yönetmeni, haber müdürü ve istihbarat şefi gibi statüler etkilidir. Haber seçiminde bazı boyutlara önem verilir ve bu kriterler doğrultusunda ilgili haberler yayınlanır (Kılıç, 2005, s. 132-135).

McQuail & Windahl’e (2005) göre, haber üretimi ve seçim süreci şu şekilde şema haline getirilmiştir.

Görsel 1. McQuail ve Windahl'ın haber üretim süreci ve seçim süreci şeması

Kaynak: McQuail ve Windahl (2005), İletişim Modelleri S.226

Haber seçim süreçlerinde bazı boyutlar ön plana çıkmaktadır. Bu boyutlar, haber değeri, kültürel değerler ve normlar, siyasi ve ideolojik boyutlar şeklinde sıralanmaktadır (Küçüközyiğit, 2014, s. 24). Bu bağlamda değerlendirildiğinde, haber seçimi noktasında ortaya konulmuş boyutlar sonucunda “eşik bekçiliği” olarak nitelendirilen sürecin temeli atılmaktadır.

C. EŞİK BEKÇİLİĞİ KAVRAMI VE DÖNÜŞÜMÜ

Eşik bekçiliği kavramı, kitle iletişim ve medya açısından kullanılan önemli teorilerden biridir. Amerikalı psikososyolog Kurt Lewin tarafından ortaya atılan bu kavram, yemek masasındaki yiyeceklerin seçiminde etkili olan etmenler örneği üzerinde durularak oluşturulmuştur. Lewin'in eşik bekçiliği kavramına göre: Bir ebeveynin, yemek masasındaki yiyeceklerin seçimi noktasındaki nihai kararı eşik bekçiliği olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca ev içerisine hangi yemeğin gireceğini belirleyen eşik bekçilerini etkileyen bilişsel özellikler ve değerler sistemi de bulunmaktadır (Lewin, 1943, s. 40). Lewin'nin bu şekliyle ortaya koymuş olduğu eşik bekçiliği, iletişim bilimleri açısından sıklıkla kullanılan bir kavram olarak varlığını sürdürmüştür. Ayrıca, eşik bekçiliği kavramı birçok disipline uyarlanmıştır. Örneğin, finans alanına uyarlanan eşik bekçiliği kavramı ile kredi notu belirleme kuruluşlar ve yatırım gerçekleştiren bankerlerin eşik bekçisi olarak tanımlandığı görülmektedir (Laidlaw, 2010, s. 264). Bu bağlamda, gazetecilik haber üretim pratikleri açısından da haber karar verme noktasında bulunan çalışanların, eşik bekçisi olarak tanımlandığı saptanmaktadır.

Eşik bekçiliği kavramına, en sık şekilde başvurulan alan iletişim bilimleri ve habercilik medyasıdır. Habere konu olacak olay ve olgular bir editör süreçlerinden geçerek haber haline getirilmektedir. Editör süreçlerinden geçen haberler, fazla süzgeçlerden geçerek okuyucu ile buluşmaktadır. Haber kavramı, bir yönüyle bireylerin yaşamadıkları olay ve olguların retorik yardımı ile tekrardan inşa edilme sürecini kapsayan bir olgudur (Narmanlıoğlu, 2016, s. 157). Bu kapsamda, haberlerin kurgulanmasını sağlayan uygulamalar, eşik bekçiliği kavramı çatısı altında birleşmektedir. Eşik bekçiliği kavramının gazetecilik bilimine taşınmasındaki en önemli süreç, David Manning White tarafından işletilmiştir. Lewin'in alışveriş alışkanlıklarının araştırılmasındaki durumun, kaynaktan akan bilgi ve malın denetlenmesine dönüşümü White tarafından gerçekleştirilmiştir (Alver, 2011, s. 122). White, eşik bekçiliği araştırmalarını gazeteci özelinde değerlendirmiştir. White'a göre haberi seçen birey, öznel ve nesnel birtakım etkilere maruz kaldığından bahsetmiştir. Öznel etkileri bireyin psikolojik kökenli olduğunu ve nesnel etkilerin haber üretimi noktasındaki teknik konular olduğuna değinmiştir. Bu açıdan gazetecinin, bazı etmenlerden etkilenmediğini ve haber seçimi noktasında bağımsız bir şekilde hareket edildiğine vurgu yapılmıştır (Alver, 2011, s. 122-123).

Eşik bekçiliği açısından yapılan diğer araştırmalar, White'ın aksine derinlemesine bir etki olduğunu göstermiştir, Haber üretim süreçlerine yalnızca gazeteci özelinde gelişen etkilerin olmadığı aynı zamanda kurumsal etkilerinde olduğu belirtilmiştir (Alver, 2011, s. 123-127). Bu bağlamda değerlendirildiğinde, eşik bekçiliği kavramı noktasında haber seçiminin birtakım etkilere bağlı olarak geliştiği görülmektedir.

1. Eşik Bekçiliği ve Haber Seçim Uygulamalarına Etkisi

Habere konu olan olay ve olgular bazı kriterlere tabii tutularak okuyucuya yansıtılmaktadır. Bu kriterleri oluşturan ana başlıklar, ilginçlik, nadirlik, önemlilik, orijinallik/özgünlük, zamanlılık/güncellik, yakınlık, kalite ve denge konulardan oluşmaktadır. Dolayısıyla eşik bekçileri, bu kriterler doğrultusunda haber seçimini gerçekleştirir ve okuyucu ile haberin buluşmasına öncülük etmektedir.

Haber seçimi noktasında White, eşik bekçilerinin öznel ve nesnel birtakım etkilere maruz kaldığını aktarmaktadır. İlerleyen araştırmalarda bu durumun eksik kaldığı gözlemlenmiş gazetecinin veya haber seçimine etki eden profesyonellerin yalnızca bireysel etkilere değil, kurumsal etkilere de maruz kaldığı gözlemlenmiştir. Son olarak Heinzsch, eşik bekçilerinin sosyal bir sistem içerisinde hareket ettiği konusuna vurgu yapmıştır (Alver, 2011, s. 127).

Birey Odaklı Etkiler: Haber seçimi, gazeteci ile başlayan ve genel yayın yönetmeni ile son bulan bir sürecin genel tanımlamasıdır. Bu kapsamda okuyucu ile buluşacak haberler, bir dizi düzenleme aşamasından geçmektedir. Dolayısıyla eşik bekçiliği tartışmaları, haberin ilk aşamasından yayın aşamasına kadar olan sürece kaynaklık eden elementleri birer eşik olarak değerlendirmektedir.

White (1964, s. 164) haber seçiminde karar alma sürecini, gazeteci, redaktör, editör, genel yayın yönetmeni gibi statülerin özeline indirgemıştır. Bunun yanı sıra gazeteci profesyonellerin öznel ve nesnel bir takım etkilere maruz kaldığını açıklamıştır.

Öznel Etkiler: White'ın (1964, s. 164) yapmış olduğu araştırmalar neticesinde haber seçiminde gazeteci profesyonellerin, kişisel beklentilerine göre hareket ettiğini gözlemlemiştir. Bunun yanı sıra, öznel nedenlerden kaynaklı olarak haberin ilginç veya nadir olmadığı kanısı ile hareket edildiğini saptamıştır.

Nesnel Etkiler: White'ın (1964, s. 164) yapmış olduğu araştırmalar sonucunda, haberden kaynaklı bazı teknik özelliklerin haber seçimine etki ettiği belirtilmektedir. Bireyin haber seçimi noktasındaki bu davranışını nesnel etkiler olarak tanımlamaktadır.

Gazete Örgütü Kaynaklı Etkiler: Eşik bekçiliği tartışmaları zaman içerisinde derinlemesine bir boyut kazanarak, birey odaklı etkilerin yanı sıra kurum odaklı etkilerinde olabileceği ortaya atılmıştır. Özellikle Heinzsch'in yapmış olduğu araştırmalar neticesinde, haber seçimi sürecinde içsel ve dışsal faktörlerin etkili olduğu belirtilmiştir (Alver, 2011, s. 127). Eşik bekçiliği araştırmalarının, ilerleyen süreçte bir takım içsel ve dışsal faktörleri de öne çıkardığı anlaşılmaktadır.

Gazeteler, kendi içerisinde bütünlük taşıyan sistematik çalışma alanlarından oluşmaktadır. Özellikle haber seçim sürecinde gazete örgütlerinin, bu sistemlerden etkilendiği anlaşılmaktadır. Gazetelerin ticari oluşumlardan oluşması, ekonomik sistemleri bünyesinde barındırması ve sahiplik yapısından kaynaklı yayın politikasına sahip olması durumu haber seçiminde karar alma sürecine de etki ettiği ortaya atılmaktadır (Özçetin, 2018, s. 153). Bu bağlamda gazete örgütü kaynaklı etkiler şu şekilde değerlendirilmektedir:

Ekonomik Nedenler: Gazeteler, ticari kuruluşlardır ve bir ekonomi politikası vardır. Dolayısıyla bu durum, haber seçimine etki edebilmektedir.

Siyasi Nedenler: Gazetelerin, sahiplik yapısı ve bir yayın politikası vardır. Bu kapsamda varlığını sürdürebilmesi açısından siyasi iktidar, haber üretim süreçlerine etki edebilmektedir.

Kültürel Nedenler: Gazeteler, buldukları konum itibari ile topluma hizmet taşıyan kuruluşlardır. Dolayısıyla toplumun kültürel değerleri, haber seçimine etki edebilmektedir.

Çıkar ve Çatışmalar: Gazeteler, reklam veren ve reklam ilişkisi içerisinde hareket eder. Dolayısıyla ilişki içerisinde oldukları odaklar ile çıkar ve çatışma içerisine girebilmektedirler.

2. Eşik Bekçiliği ve Örgüt Şeması

Haber seçimi ve karar verme süreci içerisinde gazete örgütlerinde bir faaliyet alanı doğmaktadır. Bu faaliyet alanını gerçekleştiren profesyoneller eşik bekçisi olarak tanımlanmaktadır (Alver, 2011, s. 122-127). Bu açıdan değerlendirildiğinde, gazeteci tarafından konuların haberleştirilmesi ile başlayan süreç, editör ve genel yayın yönetmeni gibi profesyonellerin süzgecinden geçerek devam etmektedir.

Eşik bekçiliği kavramı ile gazeteciler, haber müdürleri/editörler ve genel yayın yönetmenleri birer eşik olarak kabul görmektedir.

Gazeteci: Haberi üreten, meslek profesyonellerine gazeteci denir (Yüksel & Gürcan, 2001). Gazeteci habere konu olay ve olguları seçerek ilk eşğin başlamasına neden olur.

Editörler: Haber düzenleme işlevini yürüten profesyonellerin genel adıdır (Yüksel & Gürcan, 2001). Editörler, gazetecilerden sonra ikinci bir eşik olarak değerlendirilmektedir.

Yayın Koordinatörü: Haber üretiminde koordinasyon işlemi ile ilgilenen profesyonellerin genel adıdır (Tayfur, 2018, s. 92). Yayın koordinatörleri editörlerden sonraki işleyen süreçte görev alırlar. Bu haliyle yayın koordinatörleri de bir eşik olarak değerlendirilmektedir.

Yazı İşleri Müdür/ Genel Yayın Yönetmeni: Yazı işleri müdürü ve genel yayın yönetmenleri, yayın noktasında her türlü işleymen sorumlu amir olarak tanımlanmaktadır (Bülbül, 2000, s. 57). Yazı işleri müdür ve genel yayın yönetmenleri, eşik bekçiliği açısından son süzgeç olarak değerlendirilmektedir.

Eşik bekçiliği kavramı, genelde geleneksel yayın organı olarak tanımlanan gazeteler ile ilişkilendirilmiş bir teori olarak tanımlanmaktadır. Ancak iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve basılı yayın organlarının dijital dönüşmesi haber üretim pratiklerini etkilediği gibi aynı zamanda eşik bekçiliği kavramını da etkilemektedir (Narmanlıoğlu, 2016, s. 159).

Dönüşen eşik bekçiliği kavramı açısından birtakım araştırmalardan söz etmek mümkündür. 2001 yılında, Vasilenduc & Gross (2011) tarafından gerçekleştirilen bir araştırma ile eşik bekçiliği kavramının yeni medyaya dönüşümü ortaya koyulmuştur. Bu araştırmaya göre; Masa başı habercilik kavramının ortaya çıktığı, yönetici olarak görev yapan birçok habercinin internet kavramıyla birincil haber kaynağı işlevi gördüğü çıkarımlarında bulunmaktadır. Bu kapsamda Google haberciliği olarak bir haberciliğin varlığı da araştırma çıktılarında yer almaktadır. Bu yönüyle eşik bekçiliği kavramı, yeni habercilik anlayışlarına göre şekillendiği ve SEO Editörlüğü gibi yeni eşiklerin de çıkmasına sebebiyet verdiği anlaşılmaktadır.

İletişim teknolojilerinin gelişmesinin ardından, gazetecilik kavramı da bu gelişmeye ayak uydurarak gelişim ve dönüşüm göstermiştir. Özellikle web 2.0 ve web 3.0 teknolojisinin gelişimi, e-ticaret uygulamalarının varlık göstermesi gibi durumlar bu süreci daha da hızlı hale getirmiştir.

Web 3.0 teknolojisi ile birlikte ortaya çıkan e-ticaret öncülere, hedef kitleye ulaşma noktasında arama motorlarının algoritmaları üzerinde araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmalar ile birlikte arama motorlarının çalışma prensipleri ortaya çıkmış ve Search Engine Optimization (Arama Motoru Optimizasyonu) kavramı yani SEO kavramı önemli hale gelmiştir. SEO' nun önemli hale gelmesinin ardından, gazetecilik faaliyeti yürüten kuruluşlarının da bu kavramla ilgilendiği görülmektedir.

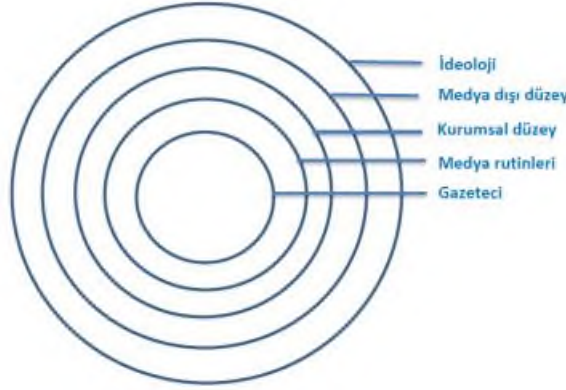
Gelişen gazetecilik uygulamaları ile birlikte, SEO kavramı birleşmiş ve SEO Uzmanlarına ihtiyaç artmıştır (Deniz & Özel, 2018a). Bu kapsamda, gazete kuruluşlarında yer bulan SEO Uzmanları, SEO Editörleri olarak nitelendirilmektedir.

3. Yeni Bir Eşik Olarak Seo Haberciliği ve Seo Editörlüğü

Eşik bekçiliği kavramı ile haber seçim sürecine etki eden durumların ortaya konulması, haberlerin yayın sürecini doğrudan doğruya etki edebilmektedir. Dolayısıyla haber seçimine etki eden Gazeteci, Editör, İstihbarat Şefi, Haber Müdürü, Genel Koordinatör, Genel Yayın Yönetmeni gibi statüler, haber seçimi noktasında önemli hale gelmektedir. Özellikle, gelenekselden dijital dönüşüm süreçlerine

bakıldığında gazetelerdeki kurumsal yapılarında değiştiği gözlemlenmektedir (Deniz & Özel, 2018a). Bu bağlamda değerlendirildiğinde, eşik bekçiliği kavramının da yeni nesil gazetecilik ve habercilik anlayışına göre dönüştüğü görülmektedir. Haber üretim pratiklerini ve seçme pratiklerini etkileyen ölçütlerin yerini, okur yani tıklanma ve sayfada kalma süresini uzatma odaklı habercilik anlayışının aldığı anlaşılmaktadır.

Bu durumu Deniz & Özel (2018) Shoemaker ve Reese'in (1991) etkiler hiyerarşisi grafiği ile şu şekilde açıklamaktadır;

Görsel 2. Etkiler Hiyerarşisi Modeli Grafiği

Kaynak: Deniz & Özel (2018a, s. 918).

Eşik bekçisine göre haber seçimini etkileyen 5 faktör bulunmaktadır. Bu faktörlere bakıldığında, birey yani gazeteci, medya rutinleri, kurumsal düzey, medya dışı düzey ve ideoloji kavramları ön plana çıkmaktadır. Grafiğe göre haber seçiminde, en küçük çemberi oluşturan gazeteci en az etki düzeyine sahipken, en büyük çemberi oluşturan ideoloji en çok etkiye sahiptir (Deniz & Özel, 2018a). Eşik bekçiliği kavramına etki eden bu faktörler, gazeteciliğin dönüşüm süreciyle birlikte okur odaklı habercilik anlayışına dönüşmektedir. Basılı mecralardan internet ortamlarına, taşınan gazeteler, okuyucularının isteklerini arama motorları vasıtası ile tespit etmektedir ve seçim tercihlerine göre haberler üretmektedir (Edson , 2015, s. 793).

Deniz & Özel'in (2018) yapmış olduğu bir araştırmada gazetecilere, okurun haber seçim sürecindeki etkisi sorulmuş, "yüzde yüz etkisi vardır" cevabı alınmıştır (Deniz & Özel, 2018a). Yine Deniz & Özel'in (2018) yapmış olduğu başka bir araştırmada ise SEO editörlerine, okurun haber seçim sürecindeki etkisi sorulmuş, "yüzde yüz etkisi vardır" cevabı alınmıştır (Deniz & Özel, 2018b). Bu yönüyle ele alındığında, haber üretim ve seçim süreçlerinde okurun haber yayınına birebir etki etmektedir. Öte yandan eşik bekçiliği noktasında, hem okur hem de okur adına haber seçimini gerçekleştiren SEO editörleri yeni bir eşik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Search Engine Optimization (SEO), kavramının ortaya çıkması ile birlikte gazetecilik açısından bazı teknik konuların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu açıdan gazetelerin, SEO birimi oluşturdukları, teknik ve editöryal olmak üzere iki kola ayrıldıkları bilinmektedir. Deniz ve Özel'in (2018) yaptıkları bir araştırmada; Gazetelerin, oluşturdukları bu birim içerisinde teknik alanda yazılımcı bireyler faaliyet göstermektedir. Bu teknik personel, Google algoritması üzerinde yeni çıkan bilgilerin haber sitesine

entegre işlemleri ile ilgilenmektedir. Diğer alan olan Editöryal alanda ise, SEO analizleri ile okuyucu yani tıklama ve sayfada kalma süresini uzatma odaklı içerik üreten SEO editörlerinden oluşmaktadır. Ayrıca, sayfada kalma süresi ile ilgili olarak kaliteli içerik üretiminin önemli olduğu da belirtilmektedir (Deniz & Özel, 2018c). Bu yönüyle nitelendirildiğinde, gazetelerin yeni teknolojik gelişmeler karşısında güncel oldukları ve SEO editörleri vasıtası ile haber yayın süreçlerini gerçekleştirdikleri görülmektedir. Bunun yanı sıra, sayfada kalma süresinin uzun olmasının önemi ve bu sürenin uzun olması için kaliteli içerik üretiminin gerekli olduğu da anlaşılmaktadır.

Google algoritmaları pazarlama ve içerik üretimini kati bir suretle birbirinden ayırmaktadır (Google, 2023). Algoritma üzerinde reklam veren firmalar için farklı anahtar kelime analizleri, reklam pastasından pay almak isteyen içerik üreticilere farklı anahtar kelime analizleri sunmaktadır. Bu yönüyle, haber üretim ve seçim süreçlerine okur odağının gelişmesi, SEO editörlerinin okur adına bu haberleri seçerek yayınlaması, SEO haberciliğini, okuru ve okur adına haber seçim görevini üstlenen SEO editörlerinin yeni nesil eşik olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur.

D. YÖNTEM

Çalışmada, arama motorları algoritmalarının matematiksel verilere dayanmasından kaynaklı olarak nicel araştırma yöntemleri tercih edilmiştir. Öte yandan çalışma, gazetecilik açısından haber çözümlemesine olanak tanıyan, haber çözümlemelerini sayısal veriler ile açıklayan nicel içerik analizi yöntemi ile hazırlanmıştır.

Araştırma sorunlarının sunumuna göre, araştırma nicel veya nitel bir desen üzerinde izlenebilir. Araştırmanın nitel mi yoksa nicel mi olması durumu tamamen araştırmacıya bağlıdır. Karar sürecinde araştırmaya uygun desenin seçilerek karar verilmesi son derece önemlidir (Erdoğan, 2012, s. 112-113). Bu bağlamda, nicel ve nitel araştırma deseni arasındaki fark, nicel yöntemin daha çok sayısal veriler üzerinde gerçekleşmesiyle açıklanırken, nitel araştırma deseninde gözlem ve yorumlama ön plandadır.

Nicel içerik çözümlemesi, medya içeriklerinin tarafsız, dengeli ve sayısal tanımlamalarını yapan bir araştırma yöntemi olarak tanımlanmaktadır (Aziz, 2008, s. 121). Bu bağlamda içerik analizinin en önemli amacı, içeriklerin özünden ziyade sayısal veriler ile bu özün ötesine geçmeyi amaçlayan bir yöntemdir (Gökçe, 2006, s. 19-25). Bu yönüyle kısaca içerik analizi çözümleyicilerin ilettikleri mesajların içeriğinden, kaynağın amaçlı davranışlarının tespit veya teşhis edilmesine yaran bir araştırma yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır (George, 2003, s. 10). İçerik çözümlemesinde en önemli özelliklerden bir tanesi daha önceden belirlenmiş konular üzerinden değişkenler oluşturulması ve bu değişkenlerin kategorize edilmesinin gerekliliğidir (Hansen, 2003, s. 70-71). Bu yönüyle çalışma amacı ve önemi doğrultusunda, 05.05.2022-05.05.2023 tarihleri arasında yayınlanmış SEO haberlerinin, anahtar kelime vasıtası ile kategorileri oluşturulmuştur. Kategori analizi olarak adlandırılan bu yöntem, anlam maddelerinin kümelenmesini ve ölçümlerinin belirlenmesine olanak tanımaktadır (Bilgin, 2006, s. 13-14).

1. Araştırmanın Ölçekleri

Bu çalışmada; SEO haberciliği kavramının, haber sitelerindeki sunumunun nasıl gerçekleştiğinin incelenmesi ve bu inceleme neticesinde SEO kavramının, haber üretim ve seçim pratiklerine olan

etkilerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Ayrıca, SEO haberciliği kavramı ile ortaya çıkan okur odaklı habercilik anlayışı ve SEO editörlüğü kavramlarının, Eşik bekçiliği açısından yeni bir eşik olarak nasıl faaliyet alanı oluşturduğunun saptamasının yapılması ise bir diğer önemli amaç arasında yer almaktadır. Araştırma sonucunda elde edilecek bulgular karşılaştırılarak, SEO haberciliği kavramının Türk basınındaki sunumu analiz dilecektir. Araştırma amacı doğrultusunda, aşağıdaki araştırma soruları ele alınmıştır.

S1. SEO haberciliği açısından anahtar kelimelerin önemi ve kapsayıcılığı nedir?

S2. Arama motorlarında en çok aratılan anahtar kelimelerin haber konularına dağılımı nedir?

S3. Yeni bir eşik olarak, okur odaklı habercilik ve SEO editörlerinin haber seçiminde kullandığı kriterler nelerdir?

Yukarıdaki araştırma sorularından hareket ile çalışmanın ana eksenini belirlemiştir. SEO haberciliği Google algoritmaları ile doğrudan ilişkili bir habercilik türüdür. Arama motorlarının matematiksel veriler ve yapay zekâ teknolojisi ile hareket etmesinden kaynaklı olarak, anahtar kelime analizlerinin yapılması çalışmaya özgünlük kazandırmaktadır. Bu yönüyle literatür incelemesi neticesinde araştırmanın Türk basını açısından ilk defa yapılması, çalışmaya önem kazandırmaktadır.

2. Analizi ve Değerlendirilmesi

Bu çalışmanın konusu, amacı, sınırlılıkları, evren ve örneklemelerinde belirtilen hedeflerin gerçekleştirilmesi veri analizinin ana eksenini oluşturmaktadır. Bu kapsamda, trafik çeken 25 anahtar kelime ve bu anahtar kelimelerden türetilmiş haberlerin analizi önem kazanmaktadır.

İçerik analizi yönteminin olanakları göz önünde bulundurularak, çalışmaya konu olmuş SEO ölçümleri Semrush uygulaması ile gerçekleştirilmiştir. Bu ölçümler ile en çok organik arama trafiği alan 10 haber sitesi belirlenmiştir. Hürriyet, Milliyet, Sabah, Haber-Türk, Sözcü, Cumhuriyet, Takvim, Yeni Şafak, Akşam ve Posta gazeteleri ölçümler neticesinde ilk 10'da bulunmaktadır.

Ölçümler sonucunda haber sitesi bulunan gazetelerin, "organik arama trafik oranları" ve "ortalama sayfada kalma süreleri" kategorize edilmiştir. Yine ölçümler aracılığıyla trafik çeken 25 anahtar kelime belirlenmiş, ilgili anahtar kelimelerin "tıklanma oranları" ve "tıklanma başı maliyetleri" kategorize edilmiştir. Ayrıca anahtar kelimelerin tekil ölçümleri gerçekleştirilmiş, bu ölçümler aracılığıyla "haber sayıları" ve "haber oranları" şeklinde kategorileri oluşturulmuştur. Kategoriler neticesinde analizler gerçekleştirilerek tablo dönüşümleri gerçekleştirilmiş ve "Semrush" uygulaması aracılığıyla gerçekleştirilen tekil anahtar kelime ölçümlerinin görselleri de çalışma bölümüne eklenmiştir. Gazete yazı türleri açısından yalnızca haber metinleri ölçümlemelere dahil edilmiştir.

E. BULGULAR

Tablo 1. Arama Trafikinde İlk 10 'da Yer Alan Gazeteler Ölçümü

	Organik (Milyon)	Arama Trafiki	Sayfada Kalma Süresi Dk/Sn
Hürriyet	161.9		13.55
Milliyet	90.1		12.41
Sabah	88.8		11.48
Haber-Türk	72.8		11.49
Sözcü	40.3		13.00
Cumhuriyet	22		13.28
Yeni Şafak	13.1		12.08
Takvim	11.4		10.35
Posta	7.3		12.06
Akşam	3.8		10.34
Toplam:	511.5		122.06

Tablo 1' de elde edilen verilere göre; Türkiye'de en çok tıklanan haber sitesi Hürriyet gazetesi, en az tıklanan haber sitesi Akşam gazetesidir. Ayrıca, en çok sayfada kalma süresi, Hürriyet gazetesinin haber sitesine aitken, en az sayfada kalma süresi Akşam gazetesine aittir. Semrush SEO araçları uygulamasında gerçekleştirilen ölçümler neticesinde, Türkiye'de ilk SEO çalışmalarına başlayan ve haber sitesi noktasında ilk site oluşumunu gerçekleştiren Hürriyet gazetesi ilk sırada yer almaktadır. Veriler 365 günlük toplam ölçümlerden oluşmaktadır. Diğer yandan sırasıyla Hürriyet, Milliyet, Sabah, Haber- Türk, Sözcü, Cumhuriyet, Yeni Şafak, Takvim, Posta ve Akşam gazeteleri organik arama trafiği çekmiştir.

Tablo 2. Trafik Çeken İlk 25 Anahtar Kelimenin Ölçümü

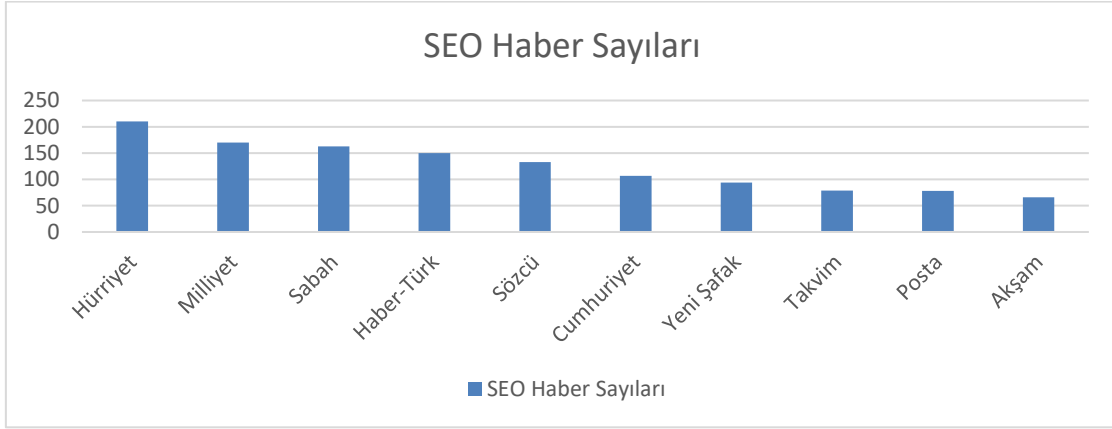
	Tıklama Sayısı	Tıklama Başlı Maliyet
E-Devlet	55600000	0,02
İnstagram	24900000	0,06
E-Okul	11100000	0,04
Mebbis	7480000	0,18
E-Nabız	6120000	0,04
Son Dakika Depremler	6120000	0,07
ÖSYM	6120000	0,04
Altın	5000000	0,14
Oyun	3350000	0,05
İŞKUR	3350000	0,06
Ayetel Kürsi	2240000	0,01
Türkiye Haritası	2240000	0,06
AÖF	1220000	0,07
Cuma Mesajları	1000000	0,01
Rüya Tabirleri	673000	0,7
ALFABE	450000	0,06
Borsa	450000	0,25
Felak Suresi	450000	0,66
Abdest Nasıl Alınır	368000	0,02
Fatiha Suresi	368000	0,14
Fetih Suresi	368000	0,13
Güzel Sözler	368000	0,05
Bilmece	301000	0,03
Doğum Günü Mesajları	301000	0,04
Film Önerileri	301000	0,16
Toplam	140.238.000	3.09 USD

Tablo 2' ye göre en çok trafik alan ve getiren anahtar kelime "e-devlet" anahtar kelimesi olurken, en az trafik alan "Film Önerileri" anahtar kelimesidir. Tıklama başına maliyet açısından, 0,66 Dolar güncel kurlar ile 18,48 Türk lirası olan "Felak Suresi" anahtar kelimesi en çok maliyete sahip olurken, "Ayetel Kürsi" ve "Cuma Mesajları" anahtar kelimeleri, en az maliyete sahip olmaktadır. Anahtar kelime trafik çekme hacimleri, 12 aylık ortalaması baz alınarak ölçümlenmiştir.

Çalışma kapsamında, Türkiye'de en fazla tıklama trafik çeken ilk 25 anahtar kelimenin, en çok tıklanan 10 gazete haber sitesindeki haber dağılımları incelenmiştir. Bu kapsamda 1250 haber analize dâhil edilmiş ve ilgili gazetelerin hangi anahtar kelimeye kaç haber ile yer verdikleri çalışma kapsamında irdelenmiştir.

Anahtar kelime ölçümlenmeleri "Semrush" uygulaması kullanılarak yapılmıştır. Ölçümlenmelere, yalnızca haber metinleri dâhil edilmiştir. Analizler neticesinde, SEO haberciliği noktasında Hürriyet gazetesi SEO Editörlerinin, trafik çeken ilk 25 anahtar kelimeyi en fazla kullandıkları belirlenmiştir. Öte yandan SEO haberciliği açısından ilgili anahtar kelimeleri en az kullanan gazetenin Akşam gazetesi olduğu saptanmıştır. Bu bağlamda Türkiye'de en çok tıklanan ilk 10 haber sitesi tablosuna bakıldığında,

Hürriyet gazetesinin ilk sırada, Akşam gazetesinin ise en alt sırada olduğu anlaşılabacaktır. Dolayısıyla SEO haberciliği kavramının, Türk basınında haber üretim ve seçim pratiklerine doğrudan etki ettiği gözlemlenmektedir.

Şekil 1. Anahtar Kelimelerden Üretilmiş Haberler Sayılarının Gazete Kurumlarına Göre Dağılımı

Şekil 1'e göre, toplamda 1250 haberin analizi gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, anahtar kelimelerden üretilmiş haberlerin gazete kurumlarının tıklanma trafiğini etkilediği anlaşılmıştır. Analize tabi olan haberleri sırasıyla Hürriyet (210 Haber), Milliyet (170 Haber), Sabah (163 Haber), Haber-Türk (150 Haber), Sözcü (133 Haber), Cumhuriyet (107 Haber), Yeni Şafak (94 Haber), Takvim (79 Haber), Posta (78 Haber), Akşam (66 Haber) şeklinde yayınladıkları saptanmıştır. Bu bağlamda ilgili gazetelerin, tıklanma trafikleri, haber sayılarına doğru orantısal bir şekilde gerçekleştiği analiz edilmiştir. Haber metinleri ile sınırlandırılan bu analizler neticesinde, gazete kurumlarının reklam pastasından gelir elde etmek amacıyla SEO haberleri ürettiği tespit edilmiştir.

Sonuçlar ve Öneriler

Kitle iletişim araçlarının değişimi ve dönüşümü gazetecilik pratiklerini de etkilemiştir. Bu bağlamda, Roma döneminden itibaren yayın hayatına başlayan gazeteler, kâğıt, matbaa ve iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle gelişim ve dönüşüm göstermiştir. Gazetecilik açısından bu durum, teknoloji ile doğru orantılı bir eksene dönüşmüş, haber üretim ve seçim pratiklerine de yansımıştır.

Siyasi iktidarın, aldığı kararların topluma duyurulması ile başlayan süreç, sosyal konulara yansımış ve kâğıt, matbaa gibi buluşların gerçekleşmesiyle gazetecilik kavramının etki gücü artmıştır. Gazetecilik kavramının, toplum özelindeki etkisinin bu denli artışı, birçok güç odaklarının dikkatini çekmiş ve gazetecilik bilim çalışmaları da bu kapsamda gerçekleşmiştir.

İnternet teknolojisinin gelişmesi ile farklı bir boyut kazanan gazeteler, web 2.0 teknolojisi ile internet portallarına dönüşmüştür. Bu kapsamda basılı yani geleneksel anlamda birçok sorun yaşayan gazete kurumları, maliyetinin düşük ve hızlı olmasından kaynaklı olarak internet teknolojisini tercih etmiştir. İnternet alanındaki gelişmeler günümüze kadar devam etmiş, web 2.0 internet teknolojisi yerini web 3.0 teknolojisine bırakmıştır.

Web 3.0 olarak adlandırılan yeni internet teknolojisi, nesnelerin interneti olarak tanımlanmaktadır. Özellikle yapay zekâ teknolojisinin de web 3.0 teknolojisi ile hayatımıza girmesi, internet kavramının etki gücünü genişletmiştir. Etkin bir biçimde ilk olarak arama motorlarının kullanmış olduğu bu yapay zekâ teknolojisi, ticaretten eğitime, sosyal konulardan fizyolojik birçok konuya eğilim göstermiştir. İnternet kavramı üzerindeki bu dönüşüm, güvenli ödeme metotlarının gelişimini hazırlamış, e-ticaret kavramının gelişmesine neden olmuştur.

Gelişim gösteren bu durum karşında Google gibi arama motorları, yapay zeka teknolojisini arama motorlarına entegre etmiş ve kullanıcıların arama alışkanlıklarına göre reklam faaliyetlerini başlatmıştır. Bu bağlamda gazetecilik kavramı, gelişen teknolojiye göre faaliyet alanı bulmuştur. Özellikle Google reklamlarından payını almak isteyen gazeteler, arama motoru entegrasyonlarına yönelim göstermiştir.

Yapay zekâ teknolojisinin arama motoru algoritmalarında varlığını sürmesi, arama motorlarının reklam pastasının genişlemesine neden olmuştur. Öte yandan, internet ağı içerisinde içerik üreten kurumların bu teknolojiye yönelimi, hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Anahtar kelimelerin ön plana çıktığı bu süreç içerisinde gazeteler, reklam pastasından büyük pay alabilmek adına çaba içerisine girmiştir.

Arama motorlarının gelişimi, ağ içerisinde trafik halinde olan kullanıcılara göre hareket edilmesinin önünü açmıştır. Bunun yanı sıra, arama motorlarında yapılan aramaların analizlerinin yapılabilmesi ve bu aramalara göre reklam faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi bazı etik tartışmaları da başlatmıştır.

Arama motorlarındaki yükseliş, SEO haberciliği kavramının önünü açmıştır. "Search engine optimization" kelimelerinin kısaltması olan SEO, arama motoru optimizasyonu olarak tanımlanmaktadır (Gülten & Kolci, 2019). SEO kavramı kısaca, internet ağındaki dolaşımda bulunan kullanıcıların, arama motorlarındaki hareket alanlarının belirlenerek, reklam ve içerik üretilmesinin genel adıdır (Barışkan, 2011, s. 2-10). Bu yönüyle SEO kavramı, habercilik kavramına da etki etmiş, haber üretim ve seçim pratiklerini de etkisi altına almıştır.

Arama motorlarında en fazla taratılan anahtar kelimelerin belirlenmesi ve bu kelimeler üzerinden habercilik faaliyeti gerçekleştirilmesiyle SEO haberciliği kavramı doğmuştur. Bu bağlamda geleneksel habercilik metotları bir kenara bırakılmış, kullanıcı odaklı ve kullanıcılara odaklanmış SEO editörleri odaklı habercilik metotları ön plana çıkmıştır. Yeni durum karşısında bu faaliyet, geleneksel anlamdaki eşik bekçiliği teorisinin de dönüşümüne sebebiyet vermiştir. Kullanıcı odaklı habercilik kavramı ve SEO editörleri alanın yeni eşikleri olmuştur. Bunun yanı sıra SEO haberciliği, medyanın ekonomi politikası teorisi açısından da bazı tartışmaları başlatmıştır.

Çalışma kapsamında, 05.05.2022-05.05.2023 tarihleri arasında gerçekleştirilen SEO faaliyetlerinin analizi gerçekleştirilmiştir. İlgili tarihler aralığında en çok tıklanma trafiği alan ilk 10 gazete belirlenmiş ve bu gazetelerin, en çok trafik çeken 25 anahtar kelimeye yaklaşımları 1250 haber sınırı ile ölçümlenmiştir.

Analiz sonuçlarına göre, en çok tıklanma trafiği çeken 10 gazete arasında ilk sırada olan Hürriyet gazetesinin, 210 haber ile belirlenen anahtar kelimelerden en fazla haber üreten gazete olduğu

anlaşılmıştır. Diğer yandan, ilk 10 gazete arasında son sırada bulunan Akşam gazetesinin, 66 haber ile SEO haberciliği açısından en az haber üreten gazete olduğu saptanmıştır. Gazete ve haber sayılarının listesi sırasıyla Hürriyet (210 Haber), Milliyet (170 Haber), Sabah (163 Haber), Haber-Türk (150 Haber), Sözcü (133 Haber), Cumhuriyet (107 Haber), Yeni Şafak (94 Haber), Takvim (79 Haber), Posta (78 Haber), Akşam (66 Haber) şeklinde gerçekleştiği analiz edilmiştir. Buradan hareketle gazetelerin, SEO haberciliğine olan yoğun yaklaşım sergiledikleri ve dönüşüm noktasında hızlı bir hareket alanı belirledikleri anlaşılmaktadır.

Çalışma kapsamında gerçekleştirilen inceleme sonuçlarına göre, en çok trafik çeken ilk 25 sıradaki anahtar kelimelerin kategorilerinin ne olduğu gözlemlenmiştir. Bu anahtar kelimeler sırasıyla şu şekildedir; "E-Devlet", "Instagram", "E-Okul", "Mebbis", "E-Nabız", "Son Dakika Depremler", "ÖSYM", "Altın", "Oyun", "İŞKUR", "Ayetel Kürsi", "Türkiye Haritası", "AÖF", "Cuma Mesajları", "Rüya Tabirleri", "ALFABE", "Borsa", "Felak Suresi", "Abdest Nasıl Alınır", "Fatıha Suresi", "Fetih Suresi", "Güzel Sözler", "Bilmece", "Doğum Günü Mesajları", "Film Önerileri". Anahtar kelimeler incelendiğinde devlet kurumlarına ait uygulama adlarının varlığı, Türkiye’de yaşayan vatandaşların günlük resmi işlerini sürekli bu uygulamalardan takip etmesinden ve takipten kaynaklı olarak yoğun bir şekilde uygulamaları kullanması ile ilgilidir. Bu yoğun trafiği çekebilmek adına gazetelerin, resmi uygulamalar ile ilgili haber metinleri ürettiği anlaşılmaktadır. Öte yandan, ilgili gazetelerin dini bazı terimler ve dini uygulamalar ile ilgilide haberler ürettiği gözlemlenmektedir. Bunun en önemli sebebi, dini kavramları araştıran kullanıcıların, metinleri uzun süre okumasından kaynaklanmaktadır. Dini metinlerin hem eğitim yönü hem de manevi değerlere göre önemli metinler olmasından dolayı gazeteler, dini kavramlardan üretilmiş anahtar kelimeler ile sayfada kalma sürelerini uzattıkları anlaşılmaktadır.

Anahtar kelimeler noktasında yapılan bir diğer analize göre, eğitim ile ilgili anahtar kelimelerin trafik çektiği anlaşılmaktadır. Özellikle "ÖSYM", "MEB", "AÖF" gibi kurumlarla ilgili anahtar kelimelerin kullanılması, ilgili kurumlara başvuran vatandaş yoğunluğundan ve kullanıcıların kurum uygulamalarını sürekli kullanmasından kaynaklı bir durumdur. Bunun yanı sıra gazetelerin, bu kurumlara ait uygulamalara yönelik haber üretme ihtiyaçları, hem tıklanma trafiğini artırmak hem de eğitim ile ilgili konuların sayfada kalma süresini artırmasından kaynaklıdır.

Analiz edilen diğer anahtar kelimelere göre, anahtar kelimelerin popüler kavramlardan (yemek tarifi, rüya, cuma mesajları vb.) oluştuğu anlaşılmaktadır. Sıklıkla sosyal medya uygulamalarında gezinen kullanıcıların, en çok merak ettikleri konuları Google arama motoru ile arattıkları gözlemlenmiş ve bu konular ile ilgili haber metinleri üretildiği saptanmıştır.

Anahtar kelimeler noktasında karşılaşılan bir diğer durumun, ilgili anahtar kelimelerin geleneksel anlamda haber üretim ve seçim pratikleri ile örtüşmemesi ile ilgilidir. Bu kapsamda değerlendirildiğinde, anahtar kelimelerden üretilmiş bazı haberlere bakıldığında, haber yazım kurallarına ve haber oluşum basamaklarından uzak metinler olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumun, haber üretim ve seçim pratiklerini doğrudan doğruya etkilediğini ve dönüştürdüğünü söylemek mümkündür. Özellikle gerçekleşen dönüşüm, gazetede yayınlanan diğer haberleri de etkilemektedir. Kaynak gösterimi,5n 1k kuralı ve piramit teknikleri açısından bazı eksiklikleri bünyesinde barındıran SEO haberleri, gazetede yayımlanmış diğer haber metinlerinde de aynı eksikliklerin oluşmasına neden

olmuştur. Ayrıca ilgili haber sitelerinin, en çok trafik çeken anahtar kelimelerden oluşturdukları bazı haber kategorilerine de rastlanmaktadır. Gündem, spor, ekonomi gibi haber temalarından oluşan kategorilere ek olarak, en çok trafik çeken anahtar kelime kategorileri de eklenmiştir.

Çalışma analizlerine göre, kullanılan anahtar kelimelerin tıklanma başına getirdikleri maliyetleri de incelenmiştir. En çok tıklama trafiği çeken anahtar kelimelerin daha az gelir getirdikleri gözlemlenirken, daha az tıklanma trafiği getiren ve sayfada kalma süresini artıran anahtar kelimelerin daha fazla gelir getirdiği analiz edilmiştir. Bu bağlamda, arama motoru optimizasyonu açısından hem tıklanma trafiğinin, hem de sayfada kalma süresinin uzunluğunun önemli olduğu anlaşılmaktadır. Tıklanma trafiği ve sayfada kalma süresinin yanı sıra, “özgün metin oluşturma” kuralında Google arama motoru için önemli bir parametredir. Bu bağlamda, “kopyala-yapıştır haberciliği” kavramının SEO açısından önemsiz olduğu anlaşılmaktadır. Bu yönüyle, haber portallarına entegre edilen “ajans botları” sayesinde çekilen ajans haberlerinin, özgün metinlerden oluşması önem arz etmektedir.

Sonuç olarak, arama motorlarında en çok taratılan anahtar kelimelere göre yapılan habercilik anlayışının sunumu, çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Çalışma neticesinde elde edilen verilere göre, 1250 SEO haberi belirlenmiş ve en fazla tıklanan ilk 10 haber sitesinin, en çok trafik çeken ilk 25 anahtar kelime ile ilişkisi analizler sonucunda ortaya konulmuştur. Bu açıdan, en çok trafik çeken anahtar kelimelerle gerçekleştirilmiş haberlerin, kurumlara nasıl dağıldığı incelenmiştir. Belirlenen haber kurumları arasında ilk sırasında yer alan Hürriyet gazetesinin, en fazla SEO haberi yapan kurum olduğu analiz edilirken, en son sırada bulunan Akşam gazetesinin ise en az SEO üreten gazete olduğu saptanmıştır. Bu yönüyle çalışmaya ait araştırma sorularının cevapları ortaya konulmuştur.

Gazetelerin SEO haberciliği kavramına yönelimleri, bazı tartışmalara neden olmuştur. Özellikle kaynak gösterimi, 5n 1k kuralı, piramit tekniklerinden uzaklaşma gibi durumlar neticesinde etik tartışmaların önü açılmıştır. Bu şekliyle değerlendirildiğinde, geleneksel anlamda mevcut gazete sorunsallarının, yeni gazetecilik anlayışına kronik bir şekilde aktarıldığı ve yeni sorunlarında ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Etik ve içerik açısından geleneksel anlamdaki sorunlara ek olarak, güvenilirlik ve kişisel verileri koruma gibi sorunlarında eklendiği gözlemlenmektedir.

İnternet ağı tüketicileri aynı zamanda bu ağın üreticileri olabilmektedir (Van Dijk, 2016, s. 31-40). Bu yönüyle ele alındığında, internet ağında oluşturulan bilgi ve enformasyonların kaynağı hiç kimsedir. Bunun yanı sıra, internet ağı teknolojisindeki kaynak sorunu, tartışmaların ana gündem maddelerini oluşturmaktadır.

Gazete kurumlarının bu faaliyetlerinin engellenmesi imkânsızdır. Dolayısıyla SEO haberciliği noktasında ortaya çıkan etik sorunlara dikkat çekmek için özdenetim mekanizmalarının harekete geçirilmesinin gerekliliği, çalışma sonucunda ortaya çıkan en önemli önermedir. Ayrıca, Avrupa da ortaya çıkan internet kanununun “Ssl” güvenlik sertifikası gibi yaptırımları öncelendiği görülmektedir. Türkiye açısından, yaptırım gücü yüksek internet yasası ile bilgi güvenliği kavramlarının genişletilmesi ve teknik açıdan web site entegrasyonlarının düzenlenmesinin gerektiği anlaşılmaktadır.

Kanuni yaptırımlardan ziyade internet kullanımı noktasında, bireyleri bilinçlendirme faaliyetlerinin yürütülmesi gerekmektedir. Eğitim ile gerçekleştirilecek bu durum karşısında, nitelikli

internet kullanıcılarının ön plana çıkması önem arz etmektedir. Özellikle ilk ve ortaöğretim düzeyinde öğrenim gören çocukların, dijital okuryazarlık eğitimleri zorunlu hale getirilerek, MEB müfredatının düzenlenmesi ve bu konuda uzman kişi atamalarının gerçekleştirilmesi gereklidir. Bu kapsamda, sağlıklı internet kullanıcılarının yetişmesi ve gelecek nesillerin, bilinçli bir tüketici şekliyle internet kavramını tüketmesi önem arz etmektedir.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Çalışmanın yayın sürecinden değerlendirme sürecine kadar, görüş ve önerileri ile katkı sunan Erciyes Akademi Dergisi Editör ve Hakemlerine teşekkürlerimi sunuyorum. Mizanpaj noktasında emeklerini esirgemeyen Arş. Gör. Dr. Pembe ÜLKER'e teşekkür ediyorum. Ayrıca çalışma noktasında desteklerini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Hakan AYDIN ve çalışma döneminde doğan değerli yeğenim Asil HAN'a teşekkür ediyorum.

Kaynakça

- Alemdar, K., & Uzun, R. (2019). *Herkes için gazetecilik*. Siyasal Kitapevi.
- Alver, F. (2011). *Gazetecilik bilimi ve kuramları*. Kalkedon Yayınları.
- Ata , F. (2018). Yeni medyada gerçeğin yeni inşacıları:Okurlar. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(4), 835-836. <https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.399628>
- Aziz, A. (2008). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri ve teknikleri*. Nobel Yayınları.
- Barışkan, G. (2011). *SEO ve ötesi*. Dikeksen Yayınları.
- Belsey, A., & Chadwick, R. (2011). *Medya ve gazetecilikte etik sorunlar*. (N. Türkoğlu, Çev.) Ayrıntı Yayınları.
- Bilgin, N. (2006). *Sosyal bilimlerde içerik analizi*. Siyasal Kitabevi.
- Binark, M., & Bayraktutan, G. (2013). *Ayın karanlık yüzü: Yeni medya ve etik*. Kalkedon Yayınları.
- Bulut, S. (2019). Dijital medyada haber: Gazetecilikte aramam motoru optimizasyonu uygulaması üzerine bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(4), 1087-1105. <https://doi.org/10.16953/deusosbil.507546>
- BuzzSumo Uygulaması. (2023, Mayıs 27). *BuzzSumo SEO Uygulaması*. <https://buzzsumo.com/>
- Büker , B. (2013). Televizyon teknolojisi ve yeni medya. M. Demir içinde, *Yeni Medya Üzerine İletişim Teknolojileri*. Literatürk Yayınevi.
- Bülbül, A. R. (2000). *Genel gazetecilik bilgileri*. Nobel Yayınları.
- Castells, M. (2008). *Enformasyon çağı: ekonomi, toplum ve kültür- ağ toplumunun yükselişi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cerçi , S. (2003). *Medya etiği*. Metropol Yayınları.
- Crowley, D., & Heyer, P. (2019). *İletişim tarihi: Taş devri sembollerinden sosyal medyaya*. (B. Ersöz, Çev.) Siyasal Kitapevi.
- Çağlak, E. (2013). Kitle iletişim araçlarındaki teknolojik gelişmelerin haber üzerine etkileri. Doktora Tezi.
- Deniz , Ş., & Özel, K. E. (2018a). Bana okurunu söyle, sana manşetini söyleyeyim: Gazetelerin, içerik hiyerarşisini ve gündem belirlemede okurun değişen rolüne bakışı. *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, 17(3), 916-940. <https://doi.org/10.21547/jss.400156>
- Deniz , Ş., & Özel, K. E. (2018b). *Yeni eşik bekçisi olarak okur: Dijitalleşen gazetecilikte okur davranışlarının haber üretimine etkisi ve gazetecilerin konuya bakışı*. Gece Akademi.
- Deniz, Ş., & Özel, K. E. (2018c). Google gazeteciliği: Dijital çağda bir 'Gerekli Kötü' olarak SEO haberleri ve haberin 'Tık' uğruna deformasyonu. *İstanbul Üniversitesi İletişim Bilimleri Dergisi*, 55, 77-112.
- Dick, M. (2011). Search engine optimization in UK news production. *Journalism Practice*, 5(4), 462-477.
- Dilmen, N. E. (2007). Yeni medya kavramı çerçevesinde internet günlükleri: Bloglar ve gazeteciliğe yansımaları. *Marmara İletişim Dergisi*, 1(2), 115-116.
- Duman, K. (2018). Arama motorları ve internet haberciliğine etkileri: Türk internet haber medyası örneği. *Selçuk İletişim*, 11(1), 257-287. <https://doi.org/10.18094/josc.344522>
- Edson , C. (2015). Why web analytics click. *Journalism Studies*, 16(6), 782-799.

- Eldeniz, L. (2010). Siyasal iletişimin yeni açılımı: Semantik web ya da WEB 3.0. E. İnan (Dü.) içinde, *Seçenlere ve Seçilenlere Politik Dünya* (s. 199-207). Referans Akademik Kitaplar.
- Erdoğan, İ. (2012). *Pozitivist metodoloji ve ötesi*. Erk Yayınları.
- Ferraz, R. (2017). Accessibility and search engine optimization on scalable vector graphics. In *2017 IEEE 4th International Conference on Soft Computing & Machine Intelligence (ISCMI)* (s. 94-98). IEEE.
- Gans, H. J. (2004). Deciding what's news: A study of CBS evening news, NBC nightly news, newsweek, and time, Illinois. *Northwestern University Press*.
- George, A. L. (2003). İçerik çözümlemesinde nicel ve nitel yaklaşımlar. M. S. Çebi (Dü.) içinde, *İletişim Araştırmalarında İçerik Çözümlemesi*. Alternatif Yayınları.
- Giommelakis, D., & Veglis, A. (2016). Investigating search engine optimization factors in media websites. *Digital Journalism*, 4(3), 379-400.
- Girgin, A. (2005). *Haber yazmak*. Der Yayınları.
- Google. (2023, Nisan 05). *Google Hakkında Makaleleri*. <https://about.google/?hl=TR>
- Google Ads. (2023, Haziran 17). *Yardım Kılavuzu*. <https://support.google.com/google-ads/?hl=tr#topic=10286612>
- Google AdSense. (2023, Mayıs 28). *Google AdSense Yardım Kılavuzu*. https://support.google.com/adsense/?hl=tr&_ga=2.39474976.229590761.1694074064-1688401294.1693690881#topic=3373519
- Google Analytics. (2023, Mayıs 30). *Google Analytics Yardım Kılavuzu*. https://analytics.google.com/analytics/web/?utm_source=demoaccount&utm_medium=demoaccount&utm_campaign=demoaccount&ghstartflowid=6314546&authuser=0#/a232336135w332488927p275676732/report/discover
- Google News. (2023, Haziran 06). *Google News Yardım Kılavuzu*. <https://support.google.com/googlenews?p=web&hl=tr&authuser=0#topic=7688381>
- Google Publisher Center. (2023, Haziran 20). *Yardım Kılavuzu*. https://publishercenter.google.com/?publication=CAowkq2_Cw
- Google Search Console. (2023, Mayıs 27). *Google Search Console Yardım Formu Makaleleri*. https://support.google.com/webmasters/community?hl=tr&visit_id=638296707211152376-3980340741&rd=1
- Gökçe, O. (2006). *İçerik analizi kuramsal ve pratik bilgiler*. Siyasal Kitabevi.
- Gönenç, Ö. (1993). İletişimin tarihi. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* | *Istanbul University Faculty of Communication Journal* (18).
- Gülten, K., & Kolci, E. (2019). *Sorularla SEO*. Ceres Yayınları.
- Gürcan, H. İ. (1999). *Sanal gazetecilik*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Hansen, A. (2003). İçerik çözümlemesi. M. S. ÇEBİ (Dü.) içinde, *İletişim araştırmalarında içerik çözümlemesi*. Alternatif Yayınları.
- Herbert, J. (2000). *Journalism in the digital age*. Focal Press.
- İlal, E. (1997). *Yığmsal iletişim araçları ve toplum*. Der Yayınları.
- İnuğur, M. N. (2005). *Basın ve yayın tarihi*. Der Yayınları.

- İrvan, S. (1994). Normatif medya kuramları. *İletişim Dergisi*, 1(2), 120.
- Kılıç, D. (2005). Haber yapma sürecinin belirleyici unsurları ve basın ahlakı. *Selçuk İletişim*, 3(4), 142-151.
- Kutup, N. (2010). İnternet ve sanat, yeni medya ve net art. *Muğla Üniversitesi Akademik Bilişim Konferans Bildirileri*. Muğla: Muğla Üniversitesi.
- Küçüközyiğit, U. (2014). Haber üretim sürecinde 'Haber Kararı' ve karar aşamasında öne çıkan faktörler. Doktora Tezi.
- Laidlaw, E. B. (2010). A framework for identifying internet information gatekeepers. *International Review of Law, Computers & Technology*, 3(24), 263-276.
- Lewin, K. (1943). Forces behind food habits and methods of change. in *The Problem of Changing Food Habits: Bulletin of The National Research Council*. 108, s. 35-65. National Research Council and National Academy of Sciences.
- Mcquail, D., & Windahl, S. (2005). *Kitle iletişim çalışmalarında iletişim modelleri*. (K. Yumlu, Çev.) İmge Yayınları.
- Moz. (2023, Ağustos 09). Moz. Moz SEO Uygulaması: <https://moz.com/login>
- Mumford, L. (1947). *Art and technics*. Columbia University Press.
- Narmanlıoğlu, H. (2016). İnternet haber sitelerinde eşik bekçiliği/gatekeeping at online news sites. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(1).
- Özbay, C. (2007). *Haberden yayına gazetecilik*. Der Yayınları.
- Özçetin, B. (2018). *Kitle iletişim kuramları*. İletişim Yayınları.
- Postegram Net. (2023, Mayıs 11). Postegramnet Haber Sitesi: <https://www.postegram.net/>
- Postman, N. (2017). *Televizyon öldüren eğlence*. (O. Akınhay, Çev.) Ayrıntı Yayınları.
- Scolari, C. A., Aguado, J. M., & Feijo, C. (2012). Mobile media: Towards a definition and taxonomy of contents and applications. *İjim*, 6(2), 29.
- Semrush Akademi. (2023, Mart 07). *Eğitim Makaleleri*. Semrush Academi (Çevrim İçi): <https://www.semrush.com/academy/>
- Semrush Uygulaması. (2023, Temmuz 10). *Semrush SEO Uygulaması*. <https://www.semrush.com/>
- Severin, W. J., & Tankard, J. W. (1994). *İletişim kuramları: Kökenleri, yöntemleri ve kitle iletişim araçlarında kullanımları*. (A. A. Bir, & N. S. Sever, Çev.) Kibele Sanaat Merkezi Yayını.
- Tayfur, G. (2018). *Haber toplam yazma ve tayınlama teknikleri*. Eğitim Yayınevi.
- Tekçam, T., & Akderin, F. (2007). *Arkeoloji sözlüğü*. İnkılap Yayınevi.
- Tokgöz, O. (2017). *Temel gazetecilik*. İmge Kitapevi.
- Ünlü, A. (2022). *Röportaj hayatım*. Geçit Yayınevi.
- Van Dijk, J. (2016). *Ağ toplumu*. (Ö. Sakin, Çev.) Epsilon Yayıncılık.
- Yüksel, E., & Gürcan, H. İ. (2001). *Habercinin el rehberi*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.

I. SÜLEYMAN'IN SEKİZİNCİ SEFERİ: KARABOĞDAN

 Funda DEMİRTAŞ^a

Öz

Osmanlı müverrihlerinin “Kanûnî” unvanıyla Batılı yazarların ise “Muhteşem” lakabıyla andıkları I. Süleyman'ın 1538 tarihli Karaboğdan Seferi bu çalışmanın temasını teşkil etmiştir. 1456 yılında Osmanlı'nın vasal zincirine eklenen Boğdan'ın stratejik konumu itibarıyla Osmanlı, Habsburg, Leh ve Kırım toprakları arasında bulunması, Karadeniz hâkimiyeti ve ticaretinin kilit noktası olması ve kuzey Karadeniz sahili üzerinden doğuya giden en kestirme yol güzergâhı üzerinde bulunması sebebiyle Osmanlı bölgede etkin bir hâkimiyet tesis etmiştir. Ancak 1527'de voyvoda seçilen Petru Rareş, Osmanlı'nın farklı cephelerde uğraşmak zorunda kaldığı problemler yüzünden vasallığa aykırı bir politika takip ederek bu hâkimiyete sekte vurma gayreti içinde olmuştur. Buna bir süre göz yuman padişah mütemadiyen devam eden Petru Rareş'in serkeşliklerine bir son vermek için çıktığı seferde Osmanlı ordusunun azametini sergileyen bir yürüyüşle Boğdan'ın merkezine girerek bölgedeki Osmanlı hâkimiyetini sağlamlaştıran kararlar almıştır. Özellikle Boğdan'ın güneyinde Prut ve Turla nehirleri arasında kalan mıntıkeyi sancak şeklinde teşkilatlandırarak bölgede idari, siyasi, içtimai ve ticari anlamda Osmanlı lehine bir düzenleme yapmıştır. Bu çalışma da sancak yapılan Bucak özelinde üç buçuk asrı, Boğdan genelinde ise dört asrı aşan Osmanlı varlığının ve hâkimiyetinin kırılma noktalarından biri olan seferin kronolojik ve tematik uyum içerisinde detaylı bir tetkikini amaçlamıştır. Osmanlı açısından olumlu Boğdan açısından ise olumsuz anlamda bir değer taşıyan seferin monografik bir tarzda irdelendiği çalışmada başta ana kaynak niteliğinde olan dönem ve yakın dönem Osmanlı kronikleri ile Osmanlı ve Romen ana kaynaklarını esas alan ikinci elden kaynaklar kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: I. Süleyman, Petru Rareş, Boğdan, Voyvoda, Suceava.

EIGHTH CAMPAIGN OF SULEYMAN I: KARABOGHDAN

Abstract

The central focus of this scholarly exploration centers on the 1538 Karaboghdan Campaign, meticulously organized under the leadership of Suleiman I, a prominent figure known as "Kanûnî" in Ottoman historiography and referred to as the "Magnificent" within the sphere of Western academic discourse. This military campaign holds considerable historical significance, marking a pivotal juncture in the overarching historical narrative. Following its integration into the Ottoman vassal structure in 1456, the Boghdan region assumed a strategic and pivotal role due to its strategic positioning amidst the larger landscape encompassing the Ottoman, Habsburg, Polish, and Crimean domains. It emerges as a vital crossroads, wielding authority over the Black Sea region, acting as a hub for trade activities, and facilitating the most direct passage eastwards

^a Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, fundad@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 31.08.2023, Makale Kabul Tarihi: 20.11.2023

along the northern periphery of the Black Sea. These strategic attributes facilitated the Ottoman Empire's careful consolidation of control within the region. However, the ascendancy of Petru Rareş to the position of voivode in 1527 introduced a significant challenge, as he pursued policies incongruent with the established vassal relationship. This stance was rooted in the intricate challenges encountered by the Ottoman Empire on multiple fronts. Temporarily accommodating this deviation, the Ottoman Sultan initiated a military campaign aimed at suppressing Petru Rareş's persistent acts of defiance. This campaign unfolded through a meticulously orchestrated military progression, effectively showcasing the splendor of the Ottoman armed forces as they advanced into the heart of Boghdan. A series of resolute measures were undertaken, culminating in the reaffirmation and consolidation of Ottoman authority within the region. A salient aspect of this campaign pertains to the meticulous administrative structuring of the territory situated between the Prut and Turla rivers to the south of Boghdan. This strategic area was thoughtfully organized as an administrative subdivision designated as a "sanjak," thereby facilitating Ottoman interests across spheres of administration, politics, society, and commerce. At its essence, this scholarly endeavor strives to furnish a comprehensive analysis, employing both chronological and thematic lenses, of this campaign—a campaign that signifies a transformative juncture in Ottoman dominion. This narrative spans more than three and a half centuries within the microcosm of the established "sanjak" of Bucak, and extends beyond four centuries across the broader expanse of Boghdan. The study adopts a monographic framework to scrutinize this campaign, shedding light on its dichotomous nature—viewed favorably from the Ottoman standpoint and unfavorably from Boghdan's perspective. The bedrock of this study relies on primary sources, predominantly encompassing contemporary and near-contemporary Ottoman chronicles, fortified by Ottoman and Romanian primary sources, while secondary sources supplement the investigative framework.

Keywords: Suleiman I, Petru Rareş, Boghdan, Voivode, Suceava.

Giriş

I. Süleyman'ın Mohaç'tan sonra doğu ve batı istikametinde karşısına çıkacak güçten yoksun düşmanları sebebiyle kesin sonuçlu bir zaferden ziyade Beç, Alman ve İrakeyn seferleri gibi görkemli bir askerî yürüyüşün sonunda elde edilen bazı kazanımlarla taçlandırılan 1538 tarihli Karaboğdan Seferi bu çalışmanın temasını oluşturmuştur. Kırk altı yıllık saltanatı esnasında on üç büyük sefere imza atan I. Süleyman'ın sekizinci seferi olan Karaboğdan Seferi, kronikleşen bölgesel sorunların çözümü için düzenlenmiştir. Sefer sonunda da siyasi, idari, ticari ve içtimai anlamda köklü değişikliklere yol açan kararlar alınarak bölgedeki dengeler tamamen Osmanlı lehine değiştirilmiştir. Özellikle Boğdan'ın Prut ve Turla (Dniestr/Dinyester) nehirleri arasında kalan güney bölgesinin Bucak Sancağı adı altında teşkilatlandırılarak Osmanlı topraklarına ilhakı ve buraya Türk boylarının iskânıyla demografik ve kültürel anlamda bölgenin Osmanlı rengine boyanmasının yolu açılmıştır. Bu cümleden sefer, bölgede Osmanlı varlığını, kalıcılığını, üstünlüğünü ve hâkimiyetini perçinleyerek Osmanlı tarihi için pozitif anlamda Boğdan tarihi içinse negatif anlamda bir dönüm noktası olması hasebiyle çalışmanın ana konusunu teşkil etmiştir.

Bölgesel ve dönemsel anlamda Osmanlı ve Boğdan tarihinin önemli bir kesitini aydınlatmayı amaçlayan çalışmada ağırlıklı olarak Matrakçı Nasuh, Celâlîzâde Mustafa Çelebi ve Lutfi Paşa gibi dönem müverrihleri ile Feridun Ahmet Bey, Gelibolulu Mustafa Âlî, Peçevî ve Solakzâde gibi yakın dönem

müverrihlerinin eserleri kullanılmıştır. Özellikle seferin müstakil bir başlık altında detaylıca anlatıldığı Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin *Tabakâtü'l-memâlik ve derecâtü'l-mesâlik* adlı çalışması yazarının birinci elden bilgiye sahip üst düzey bir devlet adamı olması hasebiyle öncellenmiştir. Mustafa Çelebi'nin görevi itibariyle elde ettiği bilgi ve belgelere ilaveten tanıklığıyla yaptığı detaylı tarihsel tasviri bu öncellemede etkili olmuştur. Hakeza Gelibolulu Mustafa Âlî, Peçevî ve Solakzâde gibi sonraki müverrihler de anlatılarını daha ziyade *Tabakâtü'l-memâlik*'in verdiği bilgiler ekseninde şekillendirerek eseri geçmişte de emsallerinden pozitif ayrıştan bir referans kaynağı olarak öne çıkarmışlardır. Osmanlı cephesinde bu minvalde dönem ve yakın dönem kaynakları referans alınırken Boğdan cephesinde de kronik Romen kaynaklarını kullanan Mihail Guboğlu'nun çalışmalarından istifade edilmiştir. Bunların haricinde de konuya dair güncel çalışmalardan da faydalanılarak kaynak noktasında geçmiş ve güncel bağlantısı sağlanmıştır.

Çalışmada birinci dereceden referans kaynağı olan *Tabakâtü'l-memâlik*'de ve onu esas alan diğer kaynaklarda kronolojik anlatımın bir gereği olarak seferle aynı döneme denk gelen donanmanın sefer ve zaferlerine dair detaylar ve diğer gelişmeler hem konu dışı olmaları hem de çalışmanın hacmini aşmaları sebebiyle tema dışı bırakılmıştır. Bu sebeple konu Karaboğdan Seferiyle sınırlandırılarak Boğdan üzerine yapılan pek çok çalışmanın bir başlığı veya teması olan sefere dair ilk monografik çalışmalardan birini yapma hedeflenmiştir.

A. BOĞDAN'DA OSMANLI HAKİMİYETİ

Eflak Prenslığı'nin XIV. yüzyılın son çeyreğinde (Panaite, 2002, ss. 208-209) Osmanlı hâkimiyetini tanınmasının ardından sınırlarına dayanan Osmanlı tehlikesine karşı bazı ihtiyati tedbirler alan ve Osmanlı aleyhine yapılan ittifaklara katılan (Decei, 1979, s. 698; Heper, 2020, ss. 68-69) Boğdan Prenslığı 1456 yılında Osmanlı hâkimiyetini tanımak zorunda kalmıştır. 1432'den beri yaşanan taht mücadelelerinden dolayı güç kaybederek dış müdahalelere açık hale gelen prensliğin Karadeniz hâkimiyeti ve ticareti için ehemmiyet arz etmesi Osmanlı vasal zincirine eklenmesini zorunlu kılmış, II. Mehmed (1444-1446, 1451-1481) de fethin hemen akabinde bu bağlamda ilk ultiyatı göndermiştir (Panaite, 2002, s. 211, 216). Bunu yıllık 2000 Macar altını haraç göndermesini emreden Ekim 1455 tarihli (Guboğlu, 1969, s. 33) ikinci ultiyatı takip etmiş, kendisini müdafaa edecek güçten ve dış yardımdan yoksun olan (Decei, 1979, s. 698) Boğdan da 1456 yılından itibaren istenen haracı göndererek barışa razı olmuştur (Guboğlu, 1969, s. 34). 1457'de voyvoda olan Ştefan cel Mare'nin (Koca Ştefan) Osmanlı'nın karada ve denizde birden fazla cephede savaşmasını fırsat bilerek (Uzunçarşılı, 1998, s. 78) düzenli ödediği vergiyi önce ödemeyi (Guboğlu, 1983, s. 144; Panaite, 2002, s. 211) sonra da vergiyi bizzat İstanbul'a getirme emrini reddetmesi (Kemalpaşazâde, 1957, s. 378; Mevlânâ Mehmed Neşrî, 2013, s. 330) voyvodanın cezalandırılmasını gerekli kılmıştır. Buna Kefe'nin fethi esnasında esir alınan ancak İstanbul'a nakledilirken buldukları gemiyi ele geçirerek Boğdan'a sığınan 150 Cenevizliyi Ştefan'ın iade etmemesi (Çopur, 2006, s. 39) ve Osmanlı vasalı olan Eflak'a saldırarak voyvodayı memleketinden çıkarması (Miroğlu, 1989, s. 230; Tansel, 1953, s. 223; Uzunçarşılı, 1998, s. 78) da eklenince sefer kaçınılmaz olmuştur. Önce İşkodra'nın zaptına gönderilen ama muvaffak olamayan Rumeli Beylerbeyi Hadım Süleyman Paşa Boğdan üzerine gönderilmiş ancak Ştefan karşısında ağır bir mağlubiyet almıştır (Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi, 1997a, ss. 677-678; Hoca Sa'deddîn Mehmed b. Hasancan, 1279a, ss. 557-

558; Kemalpaşazâde, 1957, ss. 377-382; Mevlânâ Mehmed Neşrî, 2013, s. 330; Oruç b. Âdil, 2014, s. 111; Solakzâde Mehmed Hemdemî, 1297, s. 254; Tansel, 1953, s. 224). Ertesi yıl bizzat Boğdan seferine çıkarak Ştefan'ı bozguna uğratan (Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi, 1997a, ss. 678-682; Hoca Sa'deddîn Mehmed b. Hasancan, 1279a, ss. 558-560; Kemalpaşazâde, 1957, ss. 403-413; Mevlânâ Mehmed Neşrî, 2013, ss. 331-332; Oruç b. Âdil, 2014, s. 113; Solakzâde Mehmed Hemdemî, 1297, ss. 254-256; Tursun Bey, 1977, ss. 170-175) II. Mehmed kazandığı zafere rağmen askerî ve siyasi anlamda hedefine ulaşamamıştır. Zira yaklaşık iki ay Boğdan'da kalarak merkez Suceava (Seçav) da dahil olmak üzere her tarafı tahrip eden Osmanlı ordusu, kıtlık, salgın hastalık (Decei, 1979, s. 699) ve Macar tehlikesi (Kemalpaşazâde, 1957, ss. 412-413; Oruç b. Âdil, 2014, s. 113; Tursun Bey, 1977, s. 173) sebebiyle döndükten sonra başlayan sulh görüşmeleri voyvodanın padişaha müracaat ederek şimdiye kadar ödediği vergiyi artıracaklarını ve Osmanlının dostuna dost düşmanına da düşman olacağını bildirerek affını talep etmesi, padişahın da bunu kabul etmesi (Tansel, 1953, ss. 227-228) ile ancak 1480-1481'de sonlandırılmıştır (Panaite, 2002, s. 212).

II. Mehmed'in vefatının akabinde taht değişikliğinden istifade eden Ştefan'ın Eflak üzerinden Tuna'yı geçerek Osmanlı topraklarını yağmalaması (Jorga, 2005, s. 223; Tansel, 1966, ss. 70-71) ve Tuna ağzında üslenen korsanların Osmanlı donanmasına (Turan, 1992, s. 235), halka ve tacirlere zarar vermesi yeni bir sefer kararının alınmasını gerektirmiştir. Bu çerçevede Karadeniz'de Osmanlı hâkimiyetinin sağlanması, Kırım ile Osmanlı topraklarının birleştirilerek kuzeye yapılacak seferlerin kolaylaşması (Tansel, 1966, s. 70; Uzunçarşılı, 1998, ss. 181-182) ve Karadeniz ticaretinin merkezi olması hasebiyle Kili ve Akkirman'ı hedef alan II. Bayezid (1481-1512) 1484 baharında (Hoca Sa'deddîn Mehmed b. Hasancan, 1279b, s. 41) Boğdan üzerine yürümüştür. Önce kara ve denizden (Hoca Sa'deddîn Mehmed b. Hasancan, 1279b, s. 43; Kemalpaşa-zade, 1997, s. 69) kuşatılan Kili'nin akabinde de Akkirman'ın ele geçirilmesiyle (Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi, 1997b, ss. 835-836; Hoca Sa'deddîn Mehmed b. Hasancan, 1279b, s. 43; Kemalpaşa-zade, 1997, ss. 70, 75; Oruç b. Âdil, 2014, s. 120; Tursun Bey, 1977, ss. 201-202) Karadeniz'den Lehistan'a, Orta Avrupa'ya, Akdeniz'e (İnalçık, 2016, s. 131) ve Ortadoğu'ya (Mantran, 1995, s. 134) uzanan iki ticari merkez ele geçirilmiş ve Karadeniz'de yapılan korsanlık faaliyetleri engellenmiştir. Venedik'e gönderdiği mektupta Kili ve Akkirman'ı Boğdan, Boğdan'ı da Macaristan ve Lehistan için bir duvar olarak nitelendiren (Decei, 1979, s. 699) Ştefan, bu iki şehri geri almak için 1485 (Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi, 1997b, ss. 836-837; Hoca Sa'deddîn Mehmed b. Hasancan, 1279b, ss. 44-45; Kemalpaşa-zade, 1997, ss. 91-94; Oruç b. Âdil, 2014, s. 121; Tursun Bey, 1977, ss. 208-209) ve 1486'da (Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi, 1997b, ss. 837-839; Hoca Sa'deddîn Mehmed b. Hasancan, 1279b, ss. 45-46; Kemalpaşa-zade, 1997, ss. 96-98; Oruç b. Âdil, 2014, s. 121) harekete geçse de bir başarı elde edemeyerek iki yıllık haraçla birlikte gönderdiği elçisi (Hoca Sa'deddîn Mehmed b. Hasancan, 1279b, s. 54) vasıtasıyla barış istemek zorunda kalmıştır. Bundan sonraki süreçte Leh kralının Boğdan üzerindeki emellerini bilen Ştefan, her türlü tahrik ve teşviğe rağmen Osmanlı Devleti ile iş birliğine devam ederek 1497'de kralın Boğdan'ı ilhak etme girişimini Osmanlı yardımı sayesinde bertaraf etmiştir (Kemalpaşa-zade, 1997, ss. 159-162). Ancak 1499'da kral ile anlaşarak Osmanlıya karşı cephe alan Ştefan bu teşebbüsünden de bir sonuç elde edemeyerek 1501 yılında yeniden barış yapmak zorunda kalmış (Tansel, 1966, s. 82) ve ölünceye kadar II. Bayezid'in sadık bir haraçgüzârı olmuştur. Ştefan 1504'te ölmeden önce oğluna ülkesini kılıç kuvvetiyle idare edemeyeceği için diğer uluslardan daha kuvvetli ve anlayışlı olan Türklere tabi kılmasını vasiyet etmiş (Guboğlu, 1986, s. 746), III. Boğdan (1504-1517) ve Genç Ştefan (1517-1527) da

babalarının vasiyetine riayet etmiştir. Ştefan'ın bu iki halefi zamanında Osmanlı, farklı cephelerdeki meşguliyetinden istifade eden Boğdan'ın zaman zaman ödemediği haraca, yerine getirmedeği emirlere, yaptığı saldırı ve sınır ihlallerine (Guboğlu, 1986, ss. 747-748) göz yumarak ikazda (Uzunçarşılı, 1998, s. 342) bulunmuş ancak Genç Ştefan'ın ani ölümüyle yerine geçen kardeşi IV. Petru Rareş (1527-1538, 1541-1546) zamanında yaşananlara göz yummamıştır.

B. 1538 KARABOĞDAN SEFERİ

Bir kumpasla öldürülen Genç Ştefan'ın yerine boyarlar tarafından Ştefan cel Mare'nin gayrimeşru oğlu Petru Rareş'in seçilmesi, voyvodaliğe İstanbul'da yetişen Ştefan Lacusta'yı (Çetine/Çekirge) getirmek isteyen I. Süleyman'ın (1520-1566) hoşuna gitmemiş (Guboğlu, 1986, ss. 748-749) ancak Petru Rareş'in Osmanlı hâkimiyetini tanınması üzerine voyvodaliği tasdik edilmiştir (Gökbilgin, 1992, ss. 92-93; Hammer-Purgstall, 1330, s. 198). Petru Rareş, meşruiyetini doğrudan padişahın almasına (İnalçık, 1986, s. 1253; Zinkeisen, 2011, s. 561) rağmen başlangıçtan itibaren ikiyüzlü ve gelgitli bir politika takip etmiştir.

1. Sefer Nedenleri

Başlangıçta Osmanlı vasalı olmasına rağmen Habsburglara yardım eden fakat kısa bir süre sonra Erdel üzerindeki emelleri sebebiyle Osmanlı safında yer alan Petru Rareş, Beç Seferi'nde (1529) Habsburg kuvvetlerini bozguna uğratmasının karşılığında Erdel'de beş kale elde ederek hâkimiyetini sağlamlaştırmıştır. Bunun verdiği gururla Lehistan ve Boğdan'ın eskiden beri üzerinde hak iddia ettiği tartışmalı bölge Pocuta'yı ele geçirmek üzere harekete geçen ancak Leh kuvvetleri karşısında bozguna uğrayan (1531) Petru Rareş, 1532 Osmanlı-Leh antlaşmasına ters düşen bu saldırganlığına onay vermeyen Osmanlı tarafını terk ederek yeniden Habsburg tarafına meyletmiştir (Guboğlu, 1986, ss. 750-752). Petru Rareş'in her fırsatta bölgeye yaptığı hücumlardan bıkan Leh elçilerinin mütemadiyen İstanbul'a ulaştırdığı şikâyetler (Ekrem, 1993, s. 15) ve "Boğdan tahtındaki eşkıyanın/köylünün uzaklaştırılması" talepleri (Guboğlu, 1986, ss. 752, 759-760; Heper, 2020, s. 80) seferin sebeplerinden birini teşkil etmiştir.

Osmanlı'nın Venedik hatta Avrupa devletlerinin geneliyle olan siyasi ilişkilerinde etkin bir rol oynayan sınır diplomatı (Kumrular, 2011, s. 120) Alaisio Gritti ve iki oğlunun padişah İbrahim Paşa'nın (1534) iken öldürülmesi de sefere zemin hazırlayan sebeplerden biri olmuştur. Önce İbrahim Paşa'nın sonra da padişahın güvenini kazanarak Osmanlı Devleti adına siyasi ve askerî faaliyetler yürüten Gritti, 1534'te ordu doğu seferinde iken 2000 yeniçeriyle Budin'e gönderilmiştir. Bölgenin kontrol ve güvenliğinden sorumlu olan Gritti'nin haddini aşarak Erdel'de hâkimiyet kurmaya çalışması bir isyanla neticelenmiştir (Zinkeisen, 2011, ss. 585-586). İsyân sebebiyle sığındığı kalede ele geçirilen Gritti ve iki oğlu, Petru Rareş'in emriyle öldürülmüştür. Kutsal Roma İmparatoru Şarlken'in kardeşi Avusturya Arşidükü Ferdinand ile iş birliği yaparak Osmanlı himayesindeki Gritti'yi öldüren (Danişmend, 1971, s. 204) Petru Rareş, padişahın hışmından korkarak Bağdat'a bir elçi göndermiş ancak Osmanlı aleyhine yeni ittifaklara imza atmaktan (Decei, 2010, s. 114) da geri kalmamıştır.

Nisan 1535'te Ferdinand ile bir ay sonrasında da Erdel ve Eflak voyvodalarıyla Osmanlı aleyhine bir antlaşma imzalayan¹ Petru Rareş, sefer öncesine kadar Şarlken ve Ferdinand ile de mektuplaşarak Osmanlıya karşı kışkırtıcı söylemlerde bulunmuş ve askerî yardım vaadinde bulunmuştur (Guboğlu, 1986, ss. 754, 757, 759). Buna ilaveten Irakeyn Seferi'nden itibaren haracını² ödemekte de ihmalkâr davranan Petru Rareş, Osmanlıya haraç vermekten imtina ederken Ferdinand taraftarlarına sık sık para yardımında bulunmuştur (Guboğlu, 1986, ss. 755, 759; Hammer-Purgstall, 1330, s. 198). Habsburg, Safevi (Peçevî, 1283, s. 204) ve Venedik seferleri sebebiyle Petru Rareş'in bu serkeşliklerine göz yuman padişah, 1536 yılının sonlarında onu denemek amacıyla o zamana kadar ödemediği haracıyla birlikte Habsburglar üzerine düzenleyeceği sefer için süvari istemiş ancak haraç ödemekten imtina eden Petru Rareş, bu isteği de reddetmiştir (Guboğlu, 1986, s. 755,759; Heper, 2020, s. 81).

Vasallığa aykırı bu politikasıyla dışta Osmanlı-Leh-Tatar bloğunu karşısına alan Petru Rareş, içte de bazı boyarları karşısına almıştır. Petru Rareş'in zulmünden ve sert uygulamalarından rahatsız olan boyarların bir kısmı padişaha müracaat ederek (Ekrem, 1993, s. 15) ısrarla voyvodanın değiştirilmesi talebinde bulunmuştur. Özellikle Petru Rareş'in 1535'te Ferdinand ile imzaladığı antlaşmadan sonra İstanbul'a gelerek padişahla görüşen boyarlar ülkelerinin işgal edilmemesi, kanunlarının ilga edilmemesi ama voyvodalarının değiştirilmesi talebiyle padişahu ülkelerine davet etmişlerdir. Boyarların bu talebi üzerine padişah Voyvodalık Kurulu'ndan Petru Rareş'in azledilerek yakalanmasını ve İstanbul'a gönderilmesini istemiş ancak Petru Rareş'ten korkan boyarlar kurulda bunu reddetmişlerdir (Guboğlu, 1986, ss. 756-757, 761; Heper, 2020, s. 80).

Zahiren muti, hakikaten asi olan (Demirtaş, 2009, s. 424) Petru Rareş'in İstanbul'da bulunan kardeşi Ştefan Lacusta³ da sık sık padişahı ve vezirlerden Boğdan tahtını isteyerek Leh kralı ve boyarlar gibi voyvodanın değiştirilmesini istemiştir. Kısa ve uzun vadede sefere sebep teşkil eden bu olayların haricinde özellikle Tatarların Erdel üzerinden Avusturya'ya ulaşmalarında stratejik öneme sahip (Finkel, 2007, s. 118) Boğdan'ın Habsburg nüfuzu altına girmesinin hatta tampon bir bölge olarak kalmasının (Guboğlu, 1986, ss. 761-762) yarattığı tehlike de seferin etkin sebeplerinden biri olmuştur.

2. Sefer Hazırlıkları

1537-1538 kışını İstanbul'da geçiren padişah (Lutfi Paşa, 1341, ss. 364-365) önce beylerbeyi ve sancakbeylerine ulaklar göndererek sefer hazırlığı yapmaları ve İstanbul'da toplanmaları emrini vermiş (Demirtaş, 2009, s. 405; Gelibolulu Mustafa Âlî, t.y., s. 56a; Matrakçı Nasuh, t.y., ss. 106b-107a), sefer arifesinde de ülkenin kara ve denizden korunmasına dair görevlendirmeler yapmıştır. Bu bağlamda daha önce Safevîlerin İsfahan beylerbeyi iken Irakeyn Seferi esnasında Osmanlı tarafına geçerek Erzurum

¹ Guboğlu, Sadettin Tokdemir'in Türkçeleştirdiği *Tabakâtü'l-memâlik'e*, Ayhan Yılmaz da Tokdemir'in ifadelerini birebir zikrettiği *Tabakâtü'l-memâlik'e* istinaden Boğdanlıların blok ittifak yaptıklarını zikrederek bunu sefer sebebi olarak gösterse de *Tabakâtü'l-memâlik'e* de bahsedilen blok ittifak 1537'de yapılan Avlonya/Korfu Seferi'nden sonra Portekiz, İspanya, papalık ve Venedik'in yaptığı blok ittifaktır ki bu da Boğdan Seferi'nin değil Preveze Savaşı'nın en önemli sebebidir. Bkz. (Celâl oğlu Mustafa, 1937, s. 150; Celâlzâde Mustafa Çelebi, 2011, s. 225; Demirtaş, 2009, ss. 405-410; Guboğlu, 1986, s. 759).

² Peçevî, Kili ve Akkirman alındıktan sonra Boğdan beylerinin haraçlarını bir sene güvenilir adamları ile göndermelerinin, ikinci yıl ise bizzat kendilerinin getirmelerinin kararlaştırıldığını zikretmektedir (Peçevî, 1283, s. 204).

³ Lamartine, padişahın kardeşinin tahtından ettiği tabi bir prensi yeniden tahtına oturtmak için sefere çıktığını söyleyerek seferin nedenini oldukça basite indirgemıştır (Lamartine, 2005, s. 170).

beylerbeyiliğine atanan (Aydın, 1998, ss. 58-60) Dulkadır hanedanından Mehmed Bey padişahın elini öpmek üzere geldiği İstanbul'da Azerbaycan sınırının korunmasıyla görevlendirilerek acilen bölgeye gönderilmiştir (Gelibolulu Mustafa Âlî, t.y., s. 56b). Rum ve Diyarbekir beylerbeyileri kendi sınırlarının, Dulkadır, Karaman ve Şam beylerbeyileri, Adana ve İçil sancakbeyleri, Ramazanoğulları ve diğer ümera yerli yerinde bölgelerinin (Demirtaş, 2009, ss. 410-411), Saruhan Valisi Şehzade Mustafa sancağının, Aydın Sancak Beyi Ferhad Bey İstanbul'un (Gelibolulu Mustafa Âlî, t.y., s. 56b), Sis Sancak Beyi Veli Bey de Anadolu vilayetinin korunmasıyla görevlendirilmiştir. Bunlara ilaveten Rumeli vilayetinde deniz kenarında korunması gereken yerlere sancakbeyleri ve askerler, tehlike arz eden kalelere de nöbetçi yeniçeriler gönderilmiştir (Demirtaş, 2009, ss. 414-415).

Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa ordusunu Filibe civarında toplama, Anadolu Beylerbeyi Hüsrev Paşa askeriyle Gelibolu'dan geçerek padişahın ordusuna katılma (Peçevî, 1283, s. 206), Kırım Hanı Sahib Giray da askeriyle sefere iştirak etme emri almıştır (Demirtaş, 2009, s. 433).⁴ Ayrıca Semendire, Vidin (Peçevî, 1283, s. 207), Niğbolu ve Silistre taraflarında Tuna gemilerinin yapılması ve askerlerin geçişi için köprü bina edilmesi emredilmiştir (Demirtaş, 2009, s. 424).

3. Sefer Yürüyüşü

Rumeli askerini Filibe'de toplama emri alan (Gelibolulu Mustafa Âlî, t.y., ss. 56b-57a) ve ordu tam yola çıkacakken vefat eden İkinci Vezir Mustafa Paşa'nın yerine atanan (Demirtaş, 2009, ss. 412-413; Gelibolulu Mustafa Âlî, t.y., s. 56b) Mehmed Paşa'dan askerlerin toplanma mahalline vardığı haberi alındıktan (Demirtaş, 2009, s. 416) sonra padişah 10 Safer 945/8 Temmuz 1538⁵ (Demirtaş, 2009, s. 416; Gelibolulu Mustafa Âlî, t.y., s. 57a) pazartesi günü törenle (Demirtaş, 2009, ss. 416-421) İstanbul'dan hareket etmiştir. Sabahdan öğleye kadar ancak Edirnekapı'ya gelen padişah o gün Halkalıpınar'a ertesi gün de Çatalca'ya ulaşmıştır (Demirtaş, 2009, s. 421; Feridun Ahmed Paşa, 1274, s. 602). Buradan da İnceğiz, Uğraş Köyü, Karlı Köyü, Ahmed Bey Köyü, Hamza Bey Köyü, Ulufeciler Köyü ve Hasköy (Feridun Ahmed Paşa, 1274, s. 602) konaklarından geçerek 20 Safer/18 Temmuz'da Edirne'ye varmıştır. Tunca Nehri'nin kenarında bulunan sarayın yakınına padişahın otağı kurularak burada bir süre oturulmuştur. İrakeyn Seferi esnasında Osmanlı hâkimiyetini tanıyan Basra hâkimi Megâmisoğlu Râşid'in yeniden itaatini bildirmek ve şehrin anahtarlarını takdim etmek üzere gönderdiği oğlu başkanlığındaki heyet ve Mehmed Paşa'nın yerine Rumeli beylerbeyi atanan Hüsrev Paşa Anadolu askeriyle Edirne'de orduya mülaki olduğu için 27 Safer/25 Temmuz'da divan yapılmıştır. Basra'yı yeniden Râşid'e tevcih eden padişah huzuruna kabul ettiği heyete dönüş icazeti vermiş (Peçevî, 1283, s. 207), Hüsrev Paşa ve Anadolu ümerasına da elini öpme şerefi bahşetmiştir (Demirtaş, 2009, ss. 421-423; Feridun Ahmed Paşa, 1274, s. 602; Gelibolulu Mustafa Âlî, t.y., s. 57a).

| 1616 | ⁴ Matrakçı Nasuh, padişahın İstanbul'dan çıkmadan Tatar Hanı Sahib Giray'a askeriyle Tuna sahrasına gitmeyi emrettiğini zikretmektedir (Matrakçı Nasuh, t.y., s. 107a, 2019, s. 377).

⁵ Feridun Ahmed Paşa, padişahın 11 Safer Pazartesi günü, Hammer ve Matrakçı Nasuh 11 Safer Salı günü, Solakzâde ve Müneccimbaşı da 15 Safer'de İstanbul'dan çıktığını zikretmektedir (Feridun Ahmed Paşa, 1274, s. 602; Hammer-Purgstall, 1330, s. 199; Matrakçı Nasuh, t.y., s. 107b; Müneccimbaşı Ahmed Dede, t.y., s. 549; Solakzâde Mehmed Hemdemî, 1297, s. 495).

Edirne'de kaldığı süre zarfında sefere dair son tedbirleri alan padişah, Boğdan güzergâhı üzerinde bulunan İsakçı'da⁶ (Müneccimbaşı Ahmed Dede, t.y., s. 549; Peçevî, 1283, s. 207) bir köprünün yapılması için ulaklar göndermiştir (Demirtaş, 2009, s. 424; Peçevî, 1283, s. 207). Son bir kez daha her tarafa askerin toplanması yönünde emirler gönderen padişah (Peçevî, 1283, s. 207), Tatar Hanı Sâhib Giray'a da askeriyle birlikte Boğdan'a gelmesini emretmiştir (Lutfi Paşa, 1341, s. 365).⁷ Bu zamana kadar sefer yönünü gizli tutan I. Süleyman, hedefin Boğdan olduğunu hareketi esnasında aşikâr ederek 28 Safer/26 Temmuz'da İsakçı üzerinden Boğdan'a giden yolu iyi bilen kılavuzlar eşliğinde Edirne'den hareket etmiştir (Demirtaş, 2009, ss. 423-425; Feridun Ahmed Paşa, 1274, s. 602; Peçevî, 1283, ss. 207-208).

Ordu, Çölmek Köyü, Yenice Kızılağaç, Mansurlar Karyesi, Saray Karyesi, Böğürçeli Karyesi, Ağa Köyü, Çaşnigir Köyü, Suçlu Karyesi ve Miralem Köprüsü konaklarından geçerek Balkan Dağı'nı aşmıştır (Feridun Ahmed Paşa, 1274, s. 602). Dobruca'ya doğru ilerleyen ordu (Lutfi Paşa, 1341, s. 365) Sultan Çayırı'na⁸ geldiğinde korkuya kapılan Petru Rareş'in Ungur isimli kapıcıbaşısı ile İvanku isimli tercümanı hediyelerle orduya mülaki olarak Petru Rareş'in bağışlanmasını istemişlerdir (Demirtaş, 2009, s. 425; Matrakçı Nasuh, t.y., ss. 108a-109a; Peçevî, 1283, s. 208). Buradan hareket eden ordu ertesi gün Tuna konağına geldiğinde padişah, Petru Rareş'e "İsyân üzere olduğu için sefere çıktığını ancak bundan sonra tövbe ederek itaat üzere olması ve gelerek eşiğine yüz sürmesi şartıyla affedileceğini" bildiren mektubu orduya kılavuzluk eden Kefe Emîni Sinan Çelebi ile göndermiştir (Demirtaş, 2009, s. 425; Feridun Ahmed Paşa, 1274, s. 602; Peçevî, 1283, s. 208). Bu konaktan sonra hızla yoluna devam eden ordu Karagöz Karyesi, Balık, Favarna (Kavarna) Karyesi, Papaslık Karyesi, Tatlıçak, Süt Köyü ve Istrabağı/Esterabağı konaklarından geçerek Sarı Saltuk Baba'nın metfun olduğu Baba (Babadağı) Kasabası'na ulaşmıştır. Padişah, Selçuklular zamanında buraya göç ederek yerleşen Saltuk Baba'nın mezarını ziyaret etmiş (Hammer-Purgstall, 1330, s. 199; Matrakçı Nasuh, t.y., s. 111a, 2019, s. 377) ve avlanmıştır. Birkaç gün sonra Babadağı'ndan ayrılan otak Kataloy konağı (Feridun Ahmed Paşa, 1274, ss. 602-603) üzerinden 22 Rebiülevvel/18 Ağustos'ta⁹ (Demirtaş, 2009, s. 425; Peçevî, 1283, s. 208) İsakçı'ya nüzul etmiştir. Burada Yahya Paşaoğlu Semendire askeriyle (Feridun Ahmed Paşa, 1274, s. 603), İkinci Vezir Mehmed Paşa da Rumeli askeriyle orduya mülaki olmuş (Solakzâde Mehmed Hemdemî, 1297, s. 495), Rumeli Beylerbeyi Hüsrev Paşa'nın yerine Anadolu beylerbeyi atanan Rüstem Paşa (Demirtaş, 2009, ss. 413-414) henüz vusul bulmadığı için de padişahın emriyle Hüsrev Paşa Rumeli askerinin, Mehmed Paşa da Anadolu askerinin başına geçmiştir (Demirtaş, 2009, ss. 425-426; Feridun Ahmed Paşa, 1274, s. 603).

⁶ Bu yerin adını Celâlzâde Mustafa Çelebi, Sakıcı İskelesi; Feridun Ahmet Paşa, İshakçı İskelesi; Matrakçı Nasuh ve Lutfi Paşa ise İshakça şeklinde zikretmiştir (Demirtaş, 2009, s. 424; Feridun Ahmed Paşa, 1274, s. 603; Lutfi Paşa, 1341, s. 365; Matrakçı Nasuh, 2019, s. 378).

⁷ Muhtemelen sefer öncesinde Tatar hanına hazırlık yapması, sefer yönünün netleştiği Edirne'den de Boğdan'a gelmesi emredilmiştir.

⁸ Feridun Ahmed Paşa, ordunun Sultanlar Karyesi üzerinden Duna (Tuna) konağına, Matrakçı Nasuh da Pravadi civarında Tuna Pınarı'na geldiğinde elçinin orduya mülaki olduğunu zikretmektedir (Feridun Ahmed Paşa, 1274, s. 602; Matrakçı Nasuh, 2019, s. 377).

⁹ Solakzâde padişahın 20 Rebiülevvel'de, Matrakçı Nasuh 24 Rebiülevvel'de, Feridun Ahmed Paşa da 25 Rebiülevvel'de, İsakçı'ya nüzul edildiğini zikretmektedir (Feridun Ahmed Paşa, 1274, s. 603; Matrakçı Nasuh, t.y., s. 111a; Solakzâde Mehmed Hemdemî, 1297, s. 495).

Tuna kıyısında bulunan İsakçı'dan Boğdan'a geçmek için kurulacak köprüünün yapıyla görevlendirilen Silistre sancakbeyi tarafından daha önceden hazırlanan malzemelerle kısa sürede gemiler üzerine mükemmel bir köprü yapılmıştır (Demirtaş, 2009, s. 426; Matrakçı Nasuh, 2019, s. 378; Peçevî, 1283, s. 208). Sabık Defterdar Haydar Çelebi'nin köprüyü korumakla görevlendirilmesinin (Feridun Ahmed Paşa, 1274, s. 603) akabinde önce merasimle asker¹⁰ sonra da 29 Rebiülevvel/25 Ağustos'ta¹¹ (Demirtaş, 2009, s. 427) padişah köprüden geçerek Vameş Köyü (Obluçitsa) denilen Boğdan iskelesine inmiş oradan da Kahve (Cahul) Sahrası'na varmıştır (Feridun Ahmed Paşa, 1274, s. 603). Bu esnada Petru Rareş'e gönderilen Sinan Çelebi gelerek voyvoda ile Yaşpazarı'nda (Iaşi) görüştüğü, padişahın fermanını iletğinde itaatten kaçındığı, Osmanlı ordusunu karşılamak üzere çeşitli hilelere başvurduğu ve tatmin edici bir cevap vermediği haberini getirmiştir (Demirtaş, 2009, s. 429; Peçevî, 1283, s. 208).¹² Gerek Sinan Çelebi'den gerekse yakalanan casuslardan Petru Rareş'in savaşa hazırlandığı haberinin alınması (Guboğlu, 1986, s. 776) üzerine ordu Kahve Sahrası'ndan kalkarak Kızıl Göl konağı (Feridun Ahmed Paşa, 1274, s. 603) üzerinden Prut Nehri'ne gelmiştir (Demirtaş, 2009, s. 430; Gelibolulu Mustafa Âlî, t.y., ss. 57a-57b; Matrakçı Nasuh, 2019, s. 378; Müneccimbaşı Ahmed Dede, t.y., s. 550; Peçevî, 1283, s. 208; Solakzâde Mehmed Hemdemî, 1297, s. 496). Daha önce Prut üzerine yapılması emredilen köprü zeminin bataklık olması sebebiyle çöktüğü için Lutfi Paşa'nın tavsiyesiyle Mimar Sinan tarafından burada sağlam bir köprü yapılarak (Danişmend, 1971, s. 209) askerinin geçişi sağlanmıştır (Demirtaş, 2009, s. 430; Müneccimbaşı Ahmed Dede, t.y., s. 550; Peçevî, 1283, s. 209; Solakzâde Mehmed Hemdemî, 1297, s. 496). Harekete devam eden ordu Kalçın¹³ (Demirtaş, 2009, s. 433; Feridun Ahmed Paşa, 1274, s. 603; Gelibolulu Mustafa Âlî, t.y., s. 57b; Müneccimbaşı Ahmed Dede, t.y., s. 550) Kasabası, Prut Suyu konağı, Sektan Karyesi, Değirmenli Köyü ve Budan Köyü üzerinden Voyvoda konağına gelmiştir (Feridun Ahmed Paşa, 1274, s. 603). Osmanlı ordusu bu konakta iken Prut'u geçen Sahib Giray komutasındaki Tatar kuvvetleri¹⁴ muhteşem bir törenle orduya mülaki olmuştur (Demirtaş, 2009, ss. 433-434; Müneccimbaşı Ahmed Dede, t.y., s. 550; Peçevî, 1283, ss. 209-211).¹⁵ Tatar hanı ve askeri için düzenlenen teşrifat bittikten sonra ilerleyişine devam eden ordu Rize (Jijia) Köprüsü konağı üzerinden Yaşpazarı'na gelmiş (Feridun Ahmed Paşa, 1274, s. 603), bu esnada Petru Rareş'in 70-80 bin askerle

¹⁰ Celâlzâde Mustafa Çelebi, askerinin geçişinin güneşin doğuşundan batışına kadar, Feridun Ahmed Paşa, 28 Rebiülevvel'den ertesi gün sabaha kadar, Peçevî de bir iki gün sürdüğünü zikretmektedir (Demirtaş, 2009, s. 427; Feridun Ahmed Paşa, 1274, s. 603; Peçevî, 1283, s. 208).

¹¹ Matrakçı Nasuh, 24 Rebiülevvel'de önce askerinin sonra padişahın geçtiğini, Feridun Ahmed Paşa da padişahın 1 Rebiülahir'de geçtiğini zikretmektedir (Feridun Ahmed Paşa, 1274, s. 603; Matrakçı Nasuh, 2019, s. 378).

¹² Feridun Ahmed Paşa, Sinan Çelebi'nin Babadağı'nda geri geldiğini zikretmektedir (Feridun Ahmed Paşa, 1274, s. 602).

¹³ Solakzâde buranın ismini Nalçın olarak zikretmektedir (Solakzâde Mehmed Hemdemî, 1297, s. 496).

¹⁴ Tatar askerinin sayısını abartılı bir şekilde Solakzâde ve Müneccimbaşı 50 bin; Karaçelebizâde 100 bin, Matrakçı Nasuh *Târîh-i Âl-i Osmân*'da 100 bin, Decei ve Gökbilgin tarafından yayınlanan fetihnâmelerde 150 bin; Celâlzâde Mustafa Çelebi ve Gelibolulu Mustafa Âlî ise 200 bin olarak vermektedir (Decei, 2010, s. 115; Demirtaş, 2009, s. 434; Gelibolulu Mustafa Âlî, t.y., s. 57b; T. Gökbilgin, 1976, s. 108; Karaçelebizade Abdülaziz Efendi, 1248, s. 129; Matrakçı Nasuh, 2019, s. 378; Müneccimbaşı Ahmed Dede, t.y., s. 550; Solakzâde Mehmed Hemdemî, 1297, s. 496).

¹⁵ Tatar askerinin Matrakçı Nasuh *Târîh-i Âl-i Osmân* ve *Fetihnâme-i Karaboğdan*'da As Bazarı'nda, Decei ve Gökbilgin tarafından yayınlanan fetihnâmelerde Brud Suyu konağında; Feridun Ahmed Paşa, Baş Pazarı'nda; Gelibolulu Mustafa Âlî, Kalçın'da; Solakzâde de Nalçın'dan bir menzil ileride orduya mülaki olduğunu zikretmektedir (Decei, 2010, s. 115; Feridun Ahmed Paşa, 1274, s. 603; Gelibolulu Mustafa Âlî, t.y., s. 57b; T. Gökbilgin, 1976, ss. 108-109; Matrakçı Nasuh, t.y., s. 113b, 2019, s. 378; Solakzâde Mehmed Hemdemî, 1297, s. 496).

Potşan adı verilen dağlık bölgede tahkimat yaparak Osmanlı askerini karşılamayı düşündüğü haberi alınmıştır (Decei, 2010, s. 114; Demirtaş, 2009, ss. 434-435; Gelibolulu Mustafa Âlî, t.y., s. 58a; T. Gökbilgin, 1976, s. 108; Matrakçı Nasuh, t.y., ss. 110b-111a; Müneccimbaşı Ahmed Dede, t.y., s. 550; Peçevî, 1283, s. 211; Solakzâde Mehmed Hemdemî, 1297, s. 496). Sefere iştirak eden Eflak¹⁶ askerinden 3.000 baltacıya Potşan tarafına bir yol açmaları emredildikten (Demirtaş, 2009, s. 435; Gelibolulu Mustafa Âlî, t.y., s. 58a; Peçevî, 1283, s. 211) sonra Petru Rareş'in bazen merkez olarak kullandığı Yaşpazarı ateşe verilerek yağmalanmıştır (Demirtaş, 2009, s. 435; Gelibolulu Mustafa Âlî, t.y., s. 58a; Hammer-Purgstall, 1330, s. 199; Peçevî, 1283, s. 211; Solakzâde Mehmed Hemdemî, 1297, s. 496). Yaşpazarı'ndan hareket eden ordu sarp, ormanlık ve tahkim edilmiş Potşan yolu yerine daha kısa bir yolu (Guboğlu, 1986, s. 785) tercih ederek Voyvoda Pınarı, Fermus Pazarı, Harmansuz ve Orşen Köyü konakları (Feridun Ahmed Paşa, 1274, s. 603) üzerinden 21 Rebiülahir/16 Eylül'de¹⁷ (Feridun Ahmed Paşa, 1274, s. 603) Boğdan'ın merkezi Suceava'ya ulaşmıştır.

4. Petru Rareş'in Kaçışı

Sinan Çelebi'ye net cevap vermeyerek zaman kazanmaya çalışan Petru Rareş, Osmanlı ordusu Boğdan topraklarında ilerlerken oldukça zor günler geçirmiştir. İlk olarak padişah, daha ordu Tuna'ya varmadan Osmanlı vasalı Macar kralına "Voyvodanın kaçmaması için Macaristan ve Erdel'e giden yolları, geçitleri ve köprüleri kontrol altına almasını ve yakalanırsa gönderilmesini" emreden bir mektup göndererek Petru Rareş için çemberi daraltmıştır. Mektubu 14 Ağustos'ta alan Macar Kralı Yanoş Zapolya (Janos Szapolyai) da 18 Ağustos'ta padişaha "Kendisine emredilen yollar tutulsa da voyvodanın başka yollardan Ferdinand'ın topraklarına veya başka ülkelere kaçabileceğini" hatırlatan ve böyle bir durum hasıl olursa kendilerinin sorumlu tutulmamalarını isteyen bir mektup göndermiştir (BOA, t.y.). Aynı tarihlerde Sahib Giray komutasındaki Tatar askerinin Boğdan'a doğru ilerlemesiyle ve Boğdan'ın Leh sınırındaki müstahkem kalelerinden biri olan Hotin'in Lehliler tarafından kuşatılmasıyla voyvoda üç yönden sıkıştırılmıştır.

Lehliler Osmanlı ordusunun Boğdan üzerine yürümesinden istifade ederek zayıf kaldığını düşündükleri Hotin Kalesi'ni (Demirtaş, 2009, s. 435) 20 bin askerle 18 Ağustos'ta kuşatma altına almıştır. Kuşatma başladıktan on gün sonra 46 bin askerle Hotin civarına gelen (Guboğlu, 1986, s. 775) Petru Rareş, Pocuta bölgesindeki iddiasından vazgeçerek ve Osmanlı galesinden sonra onlarla savaşımayacağına söz vererek sulh yapmayı başarmış (Demirtaş, 2009, s. 435) ve geri dönerek Potşan'da Osmanlı ordusunu karşılamak üzere hazırlıklara başlamıştır.

Osmanlı ordusu Yaşpazarı'na ulaştığında telaşa kapılan halk, boyarlar ve askerî birlikler kuzeye doğru çekilmiştir. Eylülün ilk yarısında Romen şehrinde bir divan kuran (Guboğlu, 1986, s. 783) Petru Rareş, savaş planlarını anlatmış ancak boyarların çoğu, voyvodaya savaşacak güçlerinin olmadığını, bir kısmı da Osmanlıya tabi olmasını veya kaçmasını söylemiştir (Matrikçı Nasuh, t.y., ss. 116b-117a). Bu

¹⁶ Hammer, Eflak beyi tarafından gönderilen 300 Ulah'ın orduya rehberlik ettiğini zikretmektedir (Hammer-Purgstall, 1330, s. 199).

¹⁷ Suceava'ya Matrakçı Nasuh 22 Rebiülahir'de; Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Gelibolulu Mustafa Âlî ve Solakzâde ise 27 Rebiülahir'de geldiğini zikretmektedir (Demirtaş, 2009, s. 435; Gelibolulu Mustafa Âlî, t.y., s. 58b; Matrakçı Nasuh, t.y., ss. 117a-117b, 2019, s. 378; Solakzâde Mehmed Hemdemî, 1297, ss. 496-497).

toplantının hemen akabinde boyarlardan ayrılan Petru Rareş, güvendiği birkaç kişiyle saklanmak üzere Hotin Kalesi'ne gitmiş ancak dizdarlar onu kabul etmemiştir. Kaleye giremeyince Osmanlı ordusunun etrafından dolanarak Bistritsa Manastırı'na gelmiştir. Burada biraz dinlenen ve yaptıklarından pişman olan Petru Rareş, takip edildiğini duyduğu için endişe ve korku içinde insan ayağı değmemiş sık ormanlardan (Demirtaş, 2009, s. 435) ve sarp dağlardan geçerek yara bere içinde Erdel'e doğru yol almıştır. Bir hafta Karpat Dağları'nda saklanarak yakalanmaktan kurtulan Petru Rareş, yüklü miktarda para verdiği balıkçıların yardımıyla zar zor Erdel'e ulaşmıştır (Guboğlu, 1986, ss. 784-785; Hammer-Purgstall, 1330, s. 199). Osmanlı ordusu ilerledikçe halk ve üst düzey yöneticiler de dağlara ve ormanlara kaçmıştır (Demirtaş, 2009, s. 435; Gelibolulu Mustafa Âlî, t.y., s. 58a; Matrakçı Nasuh, 2019, s. 378).

Voyvodanın takibi ve yakalanması için Yahya Paşaoğlu Mehmed Bey (Matrikçı Nasuh, t.y., s. 117a, 2019, s. 378) ile Semendire gazileri ve bir fırka Tatar askeri görevlendirilmiş (Demirtaş, 2009, s. 435; Gelibolulu Mustafa Âlî, t.y., s. 58a; Peçevî, 1283, s. 211), Lehistan tarafına kaçma ihtimaline karşı da krala bir mektup gönderilmiştir (Peçevî, 1283, s. 213). Daha önceden gelerek ordugâhta bulunan (Demirtaş, 2009, s. 438; Hammer-Purgstall, 1330, s. 200; Solakzâde Mehmed Hemdemî, 1297, s. 497) Leh elçisiyle gönderilen mektupta voyvodanın takip edildiği bildirilmiş, o tarafa kaçtıysa yakalanması ve ordugâha gönderilmesi istenmiştir (Guboğlu, 1986, s. 788). Voyvodanın Macaristan'a kaçtığı haberi alınınca da yakalanması için Macar kralına tekrar bir mektup gönderilmiştir (Demirtaş, 2009, s. 438; Peçevî, 1283, s. 213; Solakzâde Mehmed Hemdemî, 1297, s. 497).

5. Suceava Kararları

Petru Rareş'in kaçışının akabinde bazı boyarlar ve üst düzey yöneticiler Yahya Paşaoğlu Mehmed Bey aracılığıyla padişahın özür dilemişlerdir (Matrikçı Nasuh, t.y., s. 118a, 2019, s. 379). Voyvodanın tahkim ettiği (Decei, 2010, s. 115; Demirtaş, 2009, s. 435; Gelibolulu Mustafa Âlî, t.y., s. 58b) Suceava'ya gelindiğinde de Osmanlı ordusuna karşı mukavemet edemeyeceğini anlayan halk da aman dileyerek kalenin anahtarlarını padişaha teslim etmiştir (Decei, 2010, s. 115; Demirtaş, 2009, s. 436; Gelibolulu Mustafa Âlî, t.y., s. 58b; Hammer-Purgstall, 1330, s. 199; Matrakçı Nasuh, t.y., s. 117b, 2019, ss. 378-379; Solakzâde Mehmed Hemdemî, 1297, s. 497). Boğdan'ı Osmanlı topraklarına ilhak etmek isteyen padişah da esir alma ve yağmayı yasaklayarak Boğdan halkına aman, ülkenin ileri gelenlerine de dört güne kadar huzura gelme emri vermiştir (Demirtaş, 2009, s. 436; Gelibolulu Mustafa Âlî, t.y., s. 58b; Guboğlu, 1986, s. 789; Peçevî, 1283, s. 211). Emir gereğince huzura gelen Boğdan ümerası her ne buyurulursa itaat edeceklerini söyleyerek Koca Ştefan'ın oğlu Çetine'nin¹⁸ kendilerine voyvoda atanmasını talep etmişlerdir (Demirtaş, 2009, s. 437; Gelibolulu Mustafa Âlî, t.y., s. 59a; Peçevî, 1283, s. 212; Solakzâde Mehmed Hemdemî, 1297, s. 497). Padişahın ve Çetine'nin de arzusuna uygun olan bu talep bazı şartlar karşılığında kabul edilmiştir. Kili ve Akkirman'ın sınırları hususunda çekişme yaşanması ve Boğdanlıların buralara sık sık saldırması sebebiyle Karadeniz sahiliyle Prut ve Turla nehirleri arasında kalan ve Turla üzerindeki Bender'in (Tighina) kuzeyinden başlayarak güneyde Prut'un Tuna'ya döküldüğü noktaya kadar uzanan bölgenin Osmanlı topraklarına ilhaki, bu bölgenin iki tarafına iki hisarın yapılması (Gelibolulu Mustafa Âlî, t.y., s. 59a; Matrakçı Nasuh, 2019, s. 379), voyvodanın ve bütün

¹⁸ Hammer, yeni voyvodanın Petru Rareş'in kardeşi Etyen olduğunu, Guboğlu da Grigorie Ureche'ye istinaden Koca Ştefan'ın torunu olduğunu zikretmektedir (Guboğlu, 1986, s. 789; Hammer-Purgstall, 1330, s. 199).

Boğdan ileri gelenlerinin bundan sonra isyan etmemeleri, padişah ne buyurursa uymaları ve voyvodanın iki yılda bir haracını bizzat merkeze getirip teslim etmesi (Hammer-Purgstall, 1330, s. 200) şartlarını kabul ettiklerine dair İncil ve haç üzerine yemin etmeleriyle anlaşma sağlanmıştır (Demirtaş, 2009, s. 437; Peçevî, 1283, s. 212). Beratla voyvoda atanmış (Peçevî, 1283, s. 212) Çetine'ye teşrifat kuralları çerçevesinde kızıl börk, altın üsküf ve hilatler giydirildikten sonra davul ve nakkare de ihsan edilerek bir fırka askerle Suceava'ya gönderilmiş, orada da Boğdan teşrifatına göre tahta çıkarılmıştır (Demirtaş, 2009, ss. 437-438; Gelibolulu Mustafa Âlî, t.y., s. 59a; Peçevî, 1283, s. 212).

Boğdan'dan ayrılan bölge Bucak¹⁹ adı altında müstakil bir sancak haline getirilerek (Demirtaş, 2009, s. 441) Akkirman'a bağlanmıştır (Hammer-Purgstall, 1330, s. 200; Karpat, 1992, s. 341). Bu tarihten itibaren bölgeye yoğun bir şekilde Nogay ve Tatarlar yerleştirilmiş, üzerlerine de bir yalı ağası atanarak yönetimleri Kırım hanına bırakılmıştır (Guboğlu, 1986, s. 796; Karpat, 1992, s. 341). Sancağın sınırlarında Boğdanlıların tahkimat yapması yasaklanmış (Danişmend, 1971, s. 210), sefer için Rumeli tarafından istenilen ancak ekseri mesafenin uzaklığından dolayı ordu Boğdan'a ulaştıktan sonra gelen nüüz zahiresi yapılacak kale için koruma altına alınmış, Akkirman Kalesi'nin tahkim edilmesi ve çıkan bir yangın sebebiyle harap olan Kili Kalesi'nin yeniden inşa edilmesi emredilerek (Hammer-Purgstall, 1330, s. 200) İsakçı'da yapılan köprü malzemesinin tamamı inşa için bağışlanmıştır (Demirtaş, 2009, s. 442).

Boğdan'ın kronikleşmiş sorunlarını halletmek için bir hafta Suceava'da kalan padişah Petru Rareş'in kaçarken hisara gömüdüğü hazinesini de ele geçirmiştir. Hazinenin bulunmasıyla görevlendirilen Büyük Mirâhur Hüseyin Ağa, tahmin edilen yerleri kazarak sayılamayacak kadar çok değerli eşya bulmuştur. Bulduğunda padişahın "Bu kadar küçük bir ülkede bir bey nasıl bu kadar büyük bir hazine edinmiştir." diye hayret ettiği (Guboğlu, 1986, s. 788) define Hazîne-i Âmire için zaptedilmiştir (Demirtaş, 2009, s. 437; Gelibolulu Mustafa Âlî, t.y., s. 59a; Hammer-Purgstall, 1330, s. 199; Peçevî, 1283, ss. 211-212).

6. İstanbul'a Dönüş

Yeni voyvodanın muhafızlığına bir miktar yeniçeri bırakıldıktan (Guboğlu, 1986, s. 793) sonra Kırım hanı, beyleri ve askeri padişahın ihsan ve iltifatlarına mazhar olarak geri dönüş icazeti almışlardır (Demirtaş, 2009, s. 438; Gelibolulu Mustafa Âlî, t.y., s. 59a; Matrakçı Nasuh, 2019, s. 379; Peçevî, 1283, ss. 212-213; Solakzâde Mehmed Hemdemî, 1297, s. 497). 28 Rebiülahir/23 Eylül'de²⁰ (Demirtaş, 2009, s. 438; Feridun Ahmed Paşa, 1274, s. 603; Gelibolulu Mustafa Âlî, t.y., s. 59b; Peçevî, 1283, s. 213) de padişah ve ordu Suceava'dan hareket ederek Yandoş, Ağşan ve Espin konakları (Feridun Ahmed Paşa, 1274, s. 603) üzerinden Potşan Derbendi'ne oradan da Prut Suyuna ulaşmıştır (Mitrakçı Nasuh, 2019, s. 380). Padişah ve ordu 4 Cemaziyelevvel/28 Eylül'de Lapuşna Deresi mevkiine geldiğinde Çetine, ordunun hareketinin akabinde üzerine yürüyen Petru Rareş'in taraftarlarını mağlup ederek bu galibiyetin haberini ve eski voyvodanın Boğdan isimli oğlunun kesilen başını dergâha ulaştırmıştır (Decei, 2010, s. 116; T. Gökbilgin,

¹⁹ Hammer, Boğdan'dan alınan arazinin Akkirman ve Kili Sancağı adıyla bir liva yapıldığını ve Hasan Bey'e tevcih edildiğini zikretmektedir (Hammer-Purgstall, 1330, s. 200).

²⁰ Matrakçı Nasuh, padişahın *Târîh-i Âl-i Osmân* ve *Fetihnâme-i Karaboğdan*'da 27 Rebiülahir'de, Decei tarafından yayınlanan fetihnâmede ise 21 Rebiülahir'de Suceava'dan hareket ettiğini zikretmektedir (Decei, 2010, s. 116; Matrakçı Nasuh, t.y., s. 119a, 2019, s. 379).

1976, s. 109; Matrakçı Nasuh, t.y., ss. 119b-120a, 2019, s. 380). Osmanlı topraklarına ilhak edilen Bucak bölgesini de aşan padişah ve ordu 8 Cemaziyelevvel/2 Ekim'de (Demirtaş, 2009, s. 441) İsakçı'ya ulaştığında memleketin her tarafından gelen ulaklar orduya mülaki olmuştur (Demirtaş, 2009, s. 438; Peçevî, 1283, s. 213). Ertesi gün divan toplanarak sefere katılan devlet erkânına ihsanlarda bulunulmuş, fetihnâmeler gönderilmiş²¹ (Hammer-Purgstall, 1330, s. 200; Matrakçı Nasuh, t.y., s. 120a) ve askere geri dönüş icazeti verilmiştir (Demirtaş, 2009, s. 441; Lutfi Paşa, 1341, s. 367; Matrakçı Nasuh, t.y., ss. 120a-121a, 2019, s. 380). İsakçı'dan hareket eden padişah ve ordu Dobruca üzerinden Balkan Dağı'nın Çalık-Kavak Derbendi'ni aştıktan (Matrikçı Nasuh, t.y., s. 121a, 2019, s. 380) sonra 23 Cemaziyelevvel/17 Ekim'de Yanbolu'ya ulaşmıştır. Burada Barbaros Hayreddin Paşa'nın oğlu orduya mülaki olarak donanmanın kazandığı zaferleri detaylarıyla anlatmıştır (Demirtaş, 2009, ss. 442-446; Hammer-Purgstall, 1330, s. 200).²² Yanbolu'da avlandıktan (Hammer-Purgstall, 1330, s. 200) sonra hareket eden padişah 29 Cemaziyelevvel/23 Ekim'de²³ (Demirtaş, 2009, s. 448; Gelibolulu Mustafa Âlî, t.y., s. 61b; Peçevî, 1283, s. 213; Solakzâde Mehmed Hemdemî, 1297, s. 498) Edirne'ye ulaşarak burada kışlamış (Lutfi Paşa, 1341, s. 368; Matrakçı Nasuh, 2019, s. 380) ve 24 Zilkade/13 Nisan'da da İstanbul'da dönmüştür (Matrikçı Nasuh, 2019, s. 380).

Sonuç

1538 yılının aynı aylarında sefere çıkan Barbaros Hayreddin Paşa komutasındaki Osmanlı donanmasının Preveze'de elde ettiği zaferin gölgesinde kalan Karaboğdan Seferi'nin Osmanlı lehine sonuçları olmuştur. 1456'dan beri Osmanlı vasalı olan Boğdan'ın Kili ve Akkirman'dan sonra yeni teşkil edilen Bucak Sancağı'na dahil edilen toprakları Boğdan için ciddi bir kayıp olurken Osmanlı için kazanç olmuştur. Karadeniz'in kuzey sahili üzerinden Kırım, Kafkasya ve Hazar Denizi'ne giden en kısa yol üzerinde bulunan Bucak'ın Karadeniz hâkimiyeti ve ticaretini elde tutma ve Dobruca ile Doğu Balkanların emniyetini sağlama noktasında stratejik önemi nedeniyle idari bir bölge olarak yapılandırılması Osmanlıya siyasi, askerî ve ticari faydalar sağlamıştır. Bu idari yapılandırma bölgedeki hâkimiyet ve üstünlüğünü perçinleyen Osmanlı, 1541'de Budin'i de bir beylerbeyilik şeklinde teşkilatlandırarak Boğdan ve Eflak'ı Habsburglara karşı koruma altına almış ve bölgedeki kalıcılığını sağlamlaştırmıştır. Hakeza bölgeye II. Bayezid zamanında sınırlı bir şekilde başlatılan Nogay ve Tatar gibi Türk boylarının iskânını bu seferden sonra ciddi anlamda artıran Osmanlı, demografik ve kültürel yapıyı da kendi lehine değiştirerek bölgedeki varlığını kuvvetlendirmiştir.

Seferin sonunda Osmanlı hanesine yazılan her artı kendi hanesine eksi olarak geçen, toprak bütünlüğünü, siyasi ve ticari hâkimiyetini, Bucak bölgesinde demografik ve kültürel dokusunu Osmanlı ordusunun yürüyüşü ile kaybeden Boğdan'da yegâne kazanan taraf, voyvodanın zorbalığından bıkararak değişmesini isteyen halk ve bazı boyarlar olmuştur. Benzer şekilde voyvodanın saldırganlığından şikâyet ederek Osmanlı yönetiminden mütemadiyen değiştirilmesini isteyen Leh yönetimi ile Petru Rareş'in İstanbul'da rehin bulunan ve Osmanlı yönetiminden sürekli Boğdan tahtını isteyen kardeşi Ştefan

²¹ Gönderilen fetihnâmeler için bkz. (Decei, 2010, ss. 113-116; T. Gökbilgin, 1976, ss. 108-109).

²² Lutfi Paşa, bu zafer haberlerinin Dobruca'da geldiğini zikretmektedir (Lutfi Paşa, 1341, s. 367).

²³ Matrakçı Nasuh 5 Cemaziyelahir'de seferin sona erdiğini zikrederek padişahın bu tarihte Edirne'ye geldiğine işaret etmiştir (Matrikçı Nasuh, t.y., s. 121a).

Lacusta da kazananlar listesinde yer almıştır. Öldürülen Genç Ştefan'ın yerine daha başından itibaren İstanbul'da yetişen Ştefan Lacusta'yı geçirerek Boğdan'da siyasi istikrar ve hâkimiyet sağlamak isteyen I. Süleyman ise kazananlar listesinin en başında yer almıştır. Kısa vadede kaybedenler listesinde yer alan tek şahıs ise Petru Rareş olmuştur.

Osmanlı bu seferin sonunda minimum asker, hayvan ve teçhizat kaybıyla sadece Petru Rareş'e karşı değil ona destek veren Habsburglara karşı da bir başarı elde etmiştir. Kısa bir süre sonra da serkeş tavrılarıyla bindiği dalı kesen Petru Rareş'in Osmanlı aleyhine ittifak yaptığı Habsburglardan bu süreçte fayda yerine zarar gördüğünü anlaması ve getirildiği İstanbul'da padişahın özür dilemesiyle karşıt bloktan bir halkayı daha kopararak ikinci bir başarı daha elde etmiştir. Zira 1538 seferinden ders alan Petru Rareş, Boğdan'da istikrarı sağlayamayan ve boyarlar tarafından öldürülen Ştefan Lacusta'dan sonra Leh desteğiyle kısa bir süreliğine voyvoda seçilen Alexandru Cornea'nın yerine 1541'de yeniden voyvoda seçilmiş ve bu ikinci voyvodalığında (1541-1546) bazen Osmanlı aleyhine ittifaklara göz kırpsa da genel olarak Osmanlı ile iyi geçinmiştir.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Aydın, D. (1998). *Erzurum beylerbeyliği ve teşkilatı*. TTK.
- BOA, B. O. A. (t.y.). *Topkapı sarayı müzesi arşivi (TSMA) (755-75)*.
- Celâl oğlu Mustafa. (1937). *Osmanlı imparatorluğunun yükselme devrinde Türk ordusunun savaşları ve devletin kurumu, iç ve dış siyaseti*.
- Celâlzâde Mustafa Çelebi. (2011). *Muhteşem çağ (1. bsk)*. Kariyer Yayıncılık.
- Çopur, İ. (Ed.). (2006). *Tarihte Türk-Rumen ilişkileri*. Genelkurmay ATASE Başkanlığı.
- Danişmend, İ. H. (1971). *İzahlı Osmanlı tarihi kronolojisi (C. 2)*. Türkiye Yayınevi.
- Decei, A. (1979). Boğdan. İçinde *İslâm ansiklopedisi (Beşinci Baskı, C. 2, ss. 697-705)*. M.E.B.
- Decei, A. (2010). Un "fetih-nâme-i Karaboğdan" (1538) de Nasuh Matrakçı. İçinde O. Turan (Ed.), *60. doğum yılı münasebetiyle Fuad Köprülü armağanı*. Türk Tarih Kurumu.
- Demirtaş, F. (2009). *Celâl-zâde Mustafa Çelebi, tabakâtü'l-memâlik ve derecâtü'l-mesâlik* [Doktora Tezi]. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ekrem, M. A. (Ed.). (1993). *Romen kaynak ve eserlerinde Türk tarihi, I*. Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK.
- Feridun Ahmed Paşa. (1274). *Mecmua-i münşeât-ı Feridun Bey (C. 1)*.
- Finkel, C. (2007). *Rüyadan imparatorluğa Osmanlı (Z. Kılıç, Çev.)*. Timaş Yayınları.
- Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi. (1997a). *Kitâbü't-târîh-i künhü'l-ahbâr: C. I. Cilt I. Kısım*. Erciyes Üniversitesi.
- Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi. (1997b). *Kitâbü't-târîh-i künhü'l-ahbâr: C. I. Cilt II. Kısım*. Erciyes Üniversitesi.
- Gelibolulu Mustafa Âlî, M. b. A. b. A. (t.y.). *Künhü'l-ahbâr (Halet Efendi)*. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Gökbilgin, M. T. (1992). *Kanunî Sultan Süleyman*. MEB.
- Gökbilgin, T. (1976). Kanunî Sultan Süleyman devri müesseseler ve teşkilâtına ışık tutan Bursa şer'iyeye sicillerinden örnekler. İçinde *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya armağan (ss. 91-112)*. Türk Tarih Kurumu.
- Guboğlu, M. (1969). Fatih Sultan Mehmed ve Yavuz Sultan Selim'in Boğdan voyvodalarına yazdıkları Slavca mektuplar. *Belgelerle Türk tarihi dergisi, 19*, 31-36.
- Guboğlu, M. (1983). Fâtih'in Ştefan Çel Mare üzerine iki Boğdan seferi (1474-1476). *Belleten, 47(185)*, 139-194.
- Guboğlu, M. (1986). Kanuni Sultan Süleyman'ın Boğdan seferi ve zaferi. *Belleten, 50(198)*, 727-806.
- Hammer-Purgstall, J. F. von. (1330). *Devlet-i Osmâniyye târîhi (Mehmed Atâ, Çev.; C. 5)*. Selanik Matbaası.
- Heper, Y. (2020). *Osmanlı devleti ve Eflak-Boğdan ilişkileri (1574-1634)* [Doktora Tezi]. Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hoca Sa'deddîn Mehmed b. Hasancan. (1279a). *Tâcü't-tevârih (C. 1)*. Tabhane-i Âmire.
- Hoca Sa'deddîn Mehmed b. Hasancan. (1279b). *Tâcü't-tevârih (C. 2)*. Tabhane-i Amire.
- İnalçık, H. (1986). Boghdân. İçinde *The encyclopaedia of Islam: C. I (ss. 1252-1253)*. Brill.

- İnalçık, H. (2016). *Deolet-i 'aliyye: Osmanlı imparatorluğu üzerine araştırmalar-I* (56. Basım). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Jorga, N. (2005). *Osmanlı imparatorluğu tarihi* (N. Epçeli, Çev.; C. 2). Yeditepe Yayınevi.
- Karaçelebizade Abdülaziz Efendi. (1248). *Süleymanname* (Selimiye Basmalar). Edirne Selimiye Kütüphanesi.
- Karpat, K. (1992). Bucak. İçinde *TDV İslâm ansiklopedisi* (C. 6, ss. 341-343). TDV Yayınları.
- Kemalpaşazâde, Ş. A. b S. (1957). *Tevârih-i âl-i Osman VII. defter*. Türk Tarih Kurumu.
- Kemalpaşa-zade, Ş. A. b. S. (1997). *Tevârih-i âl-i Osmân VIII. defter*. Türk Tarih Kurumu.
- Kumrular, Ö. (2011). *Osmanlı-Habsburg düellosu*. Kitap Yayınevi.
- Lamartine, A. de. (2005). *Cihan hâkimiyeti* (R. Uzmen, Çev.). Bilge Kültür Sanat.
- Lutfi Paşa. (1341). *Tevârih-i âl-i Osmân*.
- Mantran, R. (1995). *Osmanlı imparatorluğu tarihi I* (S. Tanilli, Çev.; İkinci Bası). Cem Yayınevi.
- Matrakçı Nasuh. (2019). *Rüstem Paşa tarihi olarak bilinen târîh-i âl-i Osmân* (E. Afyoncu, Ed.; 1. bsk). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Matrakçı Nasuh. (t.y.). *Fetihnâme-i Karaboğdan* (Revan). Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi.
- Mevlânâ Mehmed Neşrî. (2013). *Cihânnümâ*. Bilge Kültür Sanat.
- Miroğlu, İ. (1989). Fetret devrinden II. Bayezid'e kadar Osmanlı siyasî tarihi. İçinde K. Seyithanoğlu (Ed.), *Doğuştan günümüze büyük İslâm tarihi* (C. 10). Çağ Yayınları.
- Müneccimbaşı Ahmed Dede. (t.y.). *Sahaif-ül-ahbar fi vekayi-ül-a'sâr* (İ. Erünsal, Çev.; C. 2). Tercüman.
- Oruç b. Âdil. (2014). *Oruç Beğ tarihi*. Bilge Kültür Sanat.
- Panaite, V. (2002). Osmanlı hâkimiyetinin Tuna nehrinin kuzeyinde yayılışı: XIV. ve XVI. yüzyıllarda Eflak ve Boğdan. İçinde H. C. Güzel, K. Çiçek, & S. Koca (Ed.), & N. Elibol (Çev.), *Türkler* (C. 9, ss. 206-218). Yeni Türkiye Yayınları.
- Peçevî, İ. (1283). *Târîh-i Peçevî* (C. 1). Matbaa-i Âmire.
- Solakzâde Mehmed Hemdemî. (1297). *Târîh-i Solakzâde*. Mahmud Bey Matbaası.
- Tansel, S. (1953). *Osmanlı kaynaklarına göre Fatih Sultan Mehmet'in siyasî ve askerî faaliyeti*. Türk Tarih Kurumu.
- Tansel, S. (Ed.). (1966). *Sultan II. Bâyezit'in siyasî hayatı*. MEB.
- Turan, Ş. (1992). Bayezid II. İçinde *TDV İslâm ansiklopedisi* (C. 5, ss. 234-238). TDV Yayınları.
- Tursun Bey. (1977). *Târîh-i ebü'l-feth*. İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1998). *Osmanlı tarihi: C. II* (8. Baskı). TTK.
- Zinkeisen, J. W. (2011). *Osmanlı imparatorluğu tarihi (1453-1574)* (E. Afyoncu, Ed.; N. Epçeli, Çev.; 1. bsk, C. 2). Yeditepe Yayınları.

ENUMA ANU-ENLİL KEHANET SERİSİ IŞIĞINDA ESKİ ÇAĞ MEZOPOTAMYA İNSANININ DEPREM ALGISI

 Harun DUMAN^a

Öz

Eski Çağ Mezopotamya’da, birçok alanda olduğu gibi gök bilimi ve astroloji konusunda da kendini geliştiren uzmanlar vardı. Gelecekte haber verirken farklı yaklaşımlar kullanan dönemin kahinleri, böylelikle gelecek ile ilgili bir vizyon sahibi olmayı amaçlamışlardır. Bunun bir aracı olarak da memleketlerinde meydana gelen depremler ile ilgili kehanetlerde bulunmuşlardır. Çivi yazılı metinler incelendiğinde deprem kehanetleri ile ilgili en çok bilgi, *Enuma Anu-Enlil* (Bir Zamanlar Anu-Enlil) adlı kehanet serisinde bulunmuştur. Bu seride daha çok göksel olaylar ile ilgili kehanetlere yer verilmiştir. Depremle ilgili kehanetler ise bu serinin 22. ve 47. tabletlerinde bulunmuştur. Bunun yanında kehanette bulunurken de “eğer x olursa; sonucu y olur” gibi bir formül kullanılmıştır. Günümüzde dünyada meydana gelen ve birçok can kaybına neden olan depremler konusunda Eski Çağ Mezopotamya insanı da aynı kaderi yaşamıştır. Bu yaşadıkları trajediyi de tanrıların bir cezalandırması olarak yorumlamışlardır. Kâhinler, yaptıkları kehanetler sonucunda ortaya çıkması muhtemel veya olağanüstü olayları sıralamışlardır. Göksel kehanette bulunmak için de gökyüzünü çok detaylı şekilde incelemişler ve günümüze kadar gelecek olan çivi yazılı tabletlere yazmışlardır. Bütün bunlar dikkate alınarak ve Eski Çağ’da Mezopotamya’da kâhinlerin yaptığı kehanetler incelenerek dönemin insanının deprem bakış açısı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Enuma Anu-Enlil, Kehanet, Astroloji, Gök.

EARTHQUAKE PERCEPTION OF ANCIENT MESOPOTAMIAN PEOPLES IN THE LIGHT OF THE PROPHECY SERIES ENUMA ANU ENLIL

Abstract

In ancient Mesopotamia, as in many other fields, there were those who developed themselves in astronomy and astrology. The oracles of the period, who used different solutions that foretold the future, aimed to have a vision of the future. As a means of this, they naturally made prophecies about earthquakes that occurred in their country. When the cuneiform texts are examined, the most information about earthquake prophecies is found in the prophecy series *Enuma Anu-Enlil* (Once Upon a Time Anu-Enlil). In this series, prophecies about celestial events are mostly included. Prophecies about the earthquake were found in the 22nd and 47th tablets. In addition, while prophesying, "if x happens; A formula such as "the result will be y" is used. The ancient Mesopotamian people suffered the same fate regarding the earthquakes that occurred in our world today and caused many casualties. They also interpreted this tragedy as a punishment from the gods. Oracles, listed possible or extraordinary events that could occur as a result of the prophecies they made. In order to make

^aDr., Bağımsız Araştırmacı, duranharun63@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 30.08.2023, Makale Kabul Tarihi: 21.11.2023

heavenly prophecies, they examined the sky in great detail and wrote it on cuneiform tablets that have survived to the present day. Taking all these into consideration and by analysing the prophecies made by the oracles in Ancient Mesopotamia, the perspective of the people of the period on earthquakes was tried to be revealed.

Keywords: Enuma Anu-Enlil, Prophecy, Astrology, Sky.

Giriş

Deprem, yer kabuğunda beklenmedik bir zamanda oluşan enerji sonucunda ortaya çıkan sismik dalgalanmalar ve bunların yeryüzünü sarsması sonucunda meydana gelen doğal bir olaydır. Bu bağlamda ortaya çıkan sismik olayın frekansı, türü ve büyüklüğü depremin şiddetini belirler. Geçmiş 4 binyıl boyunca depremden dolayı tahmini olarak 4 milyon insan hayatını kaybetmiştir. Bu rakam bile yaşanan doğal afetin ne kadar etkileyici olduğunu göstermektedir. Yeryüzünde meydana gelen depremlerin yüzde 90'ı tektonik depremlerdir. Anadolu ve çevresinde meydana gelen depremler de bu gruba girer (Güçlüer, 2023, s. 209).

Eski Çağ Mezopotamya'sında belgelenen en eski depremlerden biri Asur başkenti Ninova'da meydana gelmiş ve I. Salmanassar (MÖ 1274-1245) döneminde kaydedilmiştir. Yaşanan bu felaketten dolayı İstar Tapınağı'nın Aslanlı Kapısı zarar görmüştür. Deprem gibi kötü doğa olaylarının tanrıların bir cezalandırması olarak gören Eski Çağ Mezopotamya insanı, bu cezaları önlemek veya aza indirmek için bir Namburbi ritüeli¹ yapardı. Ritüele; kral, saray görevlileri, bürokratlar, din adamları katılırdı ve bizzat kralın kendisi bu ritüelin başında bulunurdu (Mandacı, 2020, s. 101).

Eski Çağ Mezopotamya insanı, göksel kehanetler konusunda kendisini dönemine göre oldukça geliştirmiştir. Bunun en güzel örneklerinden biri Enuma Anu-Enlil adlı göksel kehanet serisidir. Enuma Anu-Enlil, "Bir Zamanlar Anu-Enlil" manasına gelir. Mezopotamya insanının göksel incelemeler bağlamında bilim dünyasına kazandırdığı astronomik ve astrolojik çalışmalarda bir ilk teşkil eder. İçeriğinde yedi bine yakın gök ve gök olayları ile ilintili kehanet mevcuttur. Toplamda yetmiş tane çivi yazılı tableten oluşur. Bunlar içerisinde; Ay (Nanna Suen/Sin) ile ilgili kehanetler, Güneş (Utu/Şamaş), hava veya fırtına (İşkur/Adad) ile ilgili kehanetler ve gökyüzündeki gözle görülen diğer gezegenler olan; Mars (Nergal/Gir.unu.gal), Merkür (Nabu/Udu.idim.gu.ud), Satürn (Ninurta/Udu.idim.sag.uş), Venüs (İstar/Dilbat-Dele-bat), Jüpiter (Marduk/Sag.me.gar) gibi gezegenlerin günlük, haftalık, aylık veya yıllık hareketleri ile ilgili kehanetler mevcuttur. Enuma Anu-Enlil kehanet serisi, Akadlı Sargon (MÖ 2270-2215) döneminde yazılmaya başlanarak Yeni Babil ya da Keldaniler dönemine (626-529) kadar yazılmaya devam etmiştir. Bu gelenek, özellikle Keldaniler aracılığı ile Yunan ve Roma dünyasına geçmiştir (Duman, 2022, s. 41; Lacheman, 1937, s. 4).

Yapılan kehanetler, belli bir kural çerçevesinde yapılmış ve bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Eski Çağ Mezopotamya insanının göksel kehanet yapmasındaki ana amacı farklılık gösterse de bunu

¹Namburbi Ritüeli, Eski Çağ Mezopotamya insanların kötü durumlar karşısında yaptıkları bir ritüeldir. Kötü kehanetler veya kötü durumların, bu ritüelin yapılmasıyla ortadan kalkacağına inanılır. NAM.BÜR.BI kelimesi, "Onun Serbest Bırakılması" manasına gelen bir arınma ritüelini ifade eder; (Çeçen vd., 2020, s. 159).

yapmalarındaki amaçlarından bir tanesi tanrıların, gezegenlerin hareketleri ile onlara bir şey anlatmaya çalıştığına inanmalarındır. Böyle bir şeye inanmalarının ana sebeplerinden birini Enuma Eliş adlı Babil Yaratılış Destanı'nda bulabiliriz. Buna göre; Marduk², bütün düşmanlarını yendikten sonra tanrılara ve tanrıçalara istasyonlar veya gezegenler vermiştir. Eski Çağ Mezopotamya insanı da buna istinaden gök cisimlerine kutsallık yüklemiştir. Onlara birer tanrı veya tanrıça olarak bakmaktan ziyade, tanrıların tezahürleri (Rochberg, 2009, s. 46) olarak görmüşlerdir. Buradan yola çıkarak; *Eğer x olursa, y olacaktır* gibi bir formül ile kehanet yapmışlardır. (Barton, 1994, s. 12; Hunger & Pingree, 1999, s. 13; Rochberg, 2018, s. 121; Mieroop, 2016, s. 13; Verderame, 2002, s. 447).

Mieroop'a göre kehanet yapılmasındaki amaç, yukarıda söylenenden çok farklıdır. Ona göre; Eski Çağ Mezopotamya kralları, kendi ilahi konumları gereği bazen tanrı sayılabiliirdi ve ilahi kralın geleceği görmesi gerekirdi. Savaşlar ve istikrarsızlıklar da insanları olumsuz düşüncelere itmiş olsa gerek ki kendilerine bir teselli aradılar. Bundan dolayı kehanet yapılmaya ihtiyaç duyuldu. Ortada bir gözlem olsa da yapılan kehanetlerde yazılanın gerçekleşme garantisi hiçbir zaman olmamıştır. Yani bir bakıma yapılan kehanetler bir poligon alanı olmuştur diyebiliriz (Mieroop, 2016, s. 100–101; Kağnıcı, 2021, s. 209).

Bu makalede Eski Çağ'da Mezopotamya'da meydana gelen depremlerden ziyade, bu yaşanan depremler karşısında dönemin insanların ne yaptığı, ortaya çıkan olumsuz veya olumlu durumlar üzerinde durulmaktadır. Bunu yaparken de dönemin kâhinlerinin yapmış olduğu kehanetler temel alınmıştır. Böylelikle kehanetler incelenerek Eski Çağ Mezopotamya insanının deprem algısı ve deprem sonrasında yapılabilecekler ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

A. LİTERATÜR TARAMASI

Çalışmada en çok faydalanılan eserler tarafımızca çevrilen kaynaklardır. Bu bağlamda en öne çıkan eserlerden biri Hermann Hunger ve David Pingree tarafından yazılan *Astral Science in Mesopotamia* (1999) adlı ederdir. Bu çalışmada Eski Çağ'da Mezopotamya'da göksel çalışmalara ve incelemelere detaylı şekilde değinilmiştir. Gökyüzünü incelerken kullandıkları yöntemler ve araçlar hakkında bilgiler verilmiştir. Eser, çivi yazılı metinlerin çevirisi sonucu yazılmıştır. Dolayısıyla çalışmamız için önemli bir yer tutmaktadır. Deprem kehanetleri için ise iki önemli, temel eserden yararlanılmıştır; E. R. Lacheman *An Omen Texts from Nuzi* (1937) ve Francesca Rochberg-Halton *Aspects of Babylonian Celestial Divination: The Lunar Eclipse Tablets of Enuma Anu-Enlil* (1988). Lacheman'ın eserinde Enuma Anu Enlil 47. tablet, Rochberg'in eserinde ise Enuma Anu-Enlil 22. tablet depremle ilgili kehanetleri içerir.

B. YÖNTEM

Çalışma, öncelikle çivi yazılı metinlerin, çiviyazısı uzmanları tarafından modern dillere tercümelerinden faydalanılarak yapılmıştır. Kehanetler söz konusu olduğundan edebi olarak Türkçeye en yakın anlamlar düşünülerek düzenlenmiş ve yazılmıştır. Çivi yazılı tabletler üzerindeki metinlerin zamanla yıpranmasından dolayı okunamayan yerler [...] şeklinde gösterilmiştir. Metnin

² Sum. *Amar.ud-utu*, Ak. *Marûtuk* denilen Babil baş tanrısıdır. Enuma Eliş'te çok önemli düşmanlarını yenerek en yüksek tanrısak makama çıkmıştır. Kült merkezi Babil'dir. Buradaki tapınağının adı *E-sağila* (Yüce Ev)'dir; (Baigent, 2015, s. 248; Lambert, 2016, s. 42; Pinches, 1906, s. 23).

bütünselliğinden yola çıkılarak veya tahmini olarak, tahribat sonucu silinen ve okunmayan yerlere gelebilecek kelimeler ise (?) şeklinde gösterilmiştir. Kehanetlerde birden fazla anlamı çıkan kelimeler veya anlamlar (Veya) yazılarak veya taksim (/) işareti ile belirtilmiştir. Dipnot kısmında ise bazı kelimeler Sümerce (Sum.) ve Akadça (Ak.) şeklinde belirtilmiştir.

C. DEPREMLE İLGİLİ KEHANETLER

Enuma Anu-Enlil kehanet serisinde 44-49 arasındaki tabletlerdeki kehanetler Adad³ tabletleri olarak geçer ve şimşek, rüzgâr, yağmur, sis, gökkuşağı ve depremler ile ilgili kehanetleri barındırır. Genel olarak depremler ilgili kehanetler, Enuma Anu-Enlil'in 47. Tabletinde geçer. Harvard Semitic/Art Museum envanterinde bulunan ve SMN 3180 numaralı bu tablet, 1931-1932 yıllarında Nuzi'de sürdürülen kazılarda çıkar ve E.R. Lacheman tarafından çevirisi yapılır (Lacheman, 1937, ss. 4-8). Olası silinmeler göz önüne alınarak tamamlayıcı notlarla birlikte E. Gehlken tarafından yayınlanır (Gehlken, 2012, s. 150-160).

39. Eğer Nisannu⁴ (Mart/Nisan) ayında deprem olursa, hükümdarın diyarı ona karşı isyan edecek.
40. Eğer Nisannu (Mart/Nisan) ayının araya giren/eklenen veya artık günlerinde depremler olursa, memleketin toprakları verimsizleşecek.
41. Eğer Ayyaru (Nisan/Mayıs) ayında deprem olursa, [oranın halkı] kalelerde toplanacak. Değişken: Zorluk içinde toparlanacaklar.
42. Eğer Simānu (Mayıs/Haziran) ayında deprem olursa, Enlil⁵'in buyruğuyla terk edilmiş kırsal yerleşim yerleri yeniden doldurulacak.
43. Eğer Du'uzu-Dumuzu (Haziran/Temmuz) ayında deprem olursa, hükümdar kendi memleketinde rezil olacaktır veya düşmanının toprağında/sarayında.
44. Eğer Ab-Abu (Temmuz/Ağustos) ayında depremler olursa, göçebe nüfusun kalelere doğru kaçıışı [olacak].
45. Eğer Ulul-Ullulu (Ağustos/Eylül) ayında depremler olursa, toprak/memleket gelecek hasat ayna kadar kıtlık yaşayacak.
46. Eğer Taşritu-Tişrittu (Eylül/Ekim) ayında depremler olursa, hasat bollaşacak veya memlekette düşmanlıklar olacak.
47. Eğer Arahşamnu/Arahşamna (Ekim/Kasım) ayında depremler olursa, şiddet ve cinayet olayları olur, ülkede kıtlık ve yıkım olayları olacak.
48. Eğer Kislimu (Kasım/Aralık) ayında depremler olursa, hükümdara gelince/hükümdara memleketi ona düşmanlık gönderecek/besleyecek.
49. Eğer Tebēt-Tebētu (Aralık/Ocak) ayında deprem olursa, hükümdarın sarayı terk edilecek ve arazi harabeye dönecek.

³Sum. İşkur, Ak. Adad-Addu, Eski Çağ Mezopotamya inancında Fırtına Tanrısı. Tapınağının ismi *é-u-gal-gal-la* (büyük fırtınaların evi)'dir; (Schwemer, 2007, s. 125-131).

⁴Eski Çağ'da Mezopotamya'da kullanılan ayların isimleri ve modern karşılıkları için; (Baysal, 2016, s. 125).

⁵Sum. Enlil, Ak Ellil adıyla bilinen Eski Çağ Mezopotamya inançlarındaki Hava Tanrısıdır. Önemli tapınım yeri Nippur şehridir. Tapınağının ismi ise *E-Kur'*dur; (Leick, 1991, s. 45-46).

50. Eğer Şabātu (Ocak/Şubat) ayında depremler olursa, bir düşman hükümdarın sarayına yerleşecek, hükümdar düşmanına [...].
51. Eğer Addar-Addaru (Şubat/Mart) ayında depremler olursa, düşmanın askeri seferleri memleketi tekrar tekrar etkileyecek/memleket üzerine birçok düşman askeri seferleri olacak.
52. Eğer Addar-Addaru (Şubat/Mart) ayının araya giren/eklenen veya artık günlerinde depremler olursa, Erra⁶ memleketin (servetini) yutacak, zor zamanlar yaşanacak, insan eti yenecek.
53. Eğer anormal derecede güçlü bir deprem olursa, eğer depremler ölçüsüz ise, eğer bir, iki veya üç kere gülerse/sallarsa ve [...].
54. Eğer depr[...] titirse, benekli/alacalı arpanın (hasadı) kötü [olacak?].
55. Eğer yer bütün gün sallanursa, yerin erimesi/çözülmesi/yarılması (olacak).
56. Eğer geceleyin deprem olursa, memlekette endişe olacak veya: memleket düşecek.
57. Eğer tekrar tekrar/üst üste depremler olursa, bir düşman saldırısı olacak.
58. [Eğer yer sarsılırsa] Adad göklerde gürler ve (sonra) durur ve bir karar verirse, (bu terör/kötü yönetim saltanatının sonu (olacaktır) veya hanedanın sonu veya yıkımı olacaktır).
59. [Eğer du]var (?) yıkılırsa/düşerse, o yıl saldırılar memlekete yaklaşacak/memlekete saldırılar olacak.
60. Eğer yer yarılırsa, alışılmışın dışında/ölçünün ötesinde Nergal⁷ (memleketin zenginliğini, ülkenin insanlarını yutacak, yok edecek).
61. Eğer yer sarsılır, memleket ve memlekette yaşayanlar tarafından görülmesine neden olursa? Halkın devleti anarşiye, saman ve [...] düşecek.
62. [Eğer yer gülerse] gök yankılanırsa, kral ve ordusu uzun zamandır sahip olduğu bir memlekete gidecek ve [...].
63. Eğer [...] gürlemesini/kükremesini ona söylese, memlekette kıtlık olacak.
64. Eğer topraktan kan çıkarsa, o bölgede düşmanlıklar çıkar, salgınlar/ölümler ol[...] [...].
65. [Eğer toprak sızdırırsa/çıkarırsa/atarsa (enerjisini ?), o bölge, iki yıllığına terk edilecek, onun (toprağın) verimi üç yıl sahibine [...] olacak.
66. [Eğer toprak] sızdırırsa/çıkarırsa/atarsa (enerjisini ?) O memleket küçülecek.
67. Eğer toprak burun mukusu çıkarırsa, o bölgeyi terk eden tanrılar o bölgeye [geri dönecek].
68. Eğer Ereškigal⁸ bir aslan gibi ağıt yakarsa, o bölge terk edilecek. Değişken: Yeryüzü toprağı harabeye dönecek.
69. Eğer Ereškigal bir kurt gibi ağıt yakarsa, o bölge terk edilecek.
70. Eğer Ereškigal bir tilki gibi ağıt yakarsa, o bölge [terk edilecek].

| 1630 | ⁶Babil Veba veya Kuraklık Tanrısı. Kavurucu güneşin insan aklındaki dinsel tezahürü olarak da görülebilir. Ak. *eruru* (kuru olmak); (Leick, 1991, s. 57; Lurker, 2004, s. 60).

⁷Eski Çağ Mezopotamya inançlarında Savaş Tanrısı. En erken Sümerce isim telaffuzu *dKIŞ.UNU* şeklindedir. En önemli tapınım yeri Babil şehrinin kuzeyine lokasyon edilen Kutha şehirdir. Sümer ilahilerinde genel olarak “*zafer kazanmış boğa*” olarak anılır; (Esteve, 2017, s. 7).

⁸Sum. *ki d babbar.è* (Ereškigal - *büyük yerin hanımı*), Ak. *Allatum*. Eski Çağ Mezopotamya inançlarında yer altı veya cehennem hanımı ve Nergal’in eşi; (Leick, 1991, s. 56; Pinches, 1906, s. 78).

Deprem ile ilgili bir kehanet de Enuma Anu Enlil 45. tabletteki şimşekler ile ilgili kehanetlerde geçer (Gehlken, 2012, s. 65):

[Eğer Adad şim]şek atarsa ve bir deprem olursa, memlekette bir savaş patlak verecek.

Eski Çağ Mezopotamya insanının deprem algısını anlayabileceğimiz bir diğer önemli kaynak ise yine aynı kehanet serisi olan Enuma Anu-Enlil'in 15-22 arası tabletleridir. Bu tabletler genel olarak ay tutulması ve bu bağlamda oluşabilecek kehanet varsayımlarını içerir. Tabletlerin çeviri ve notlarını 1988 yılında Francesca Rochberg-Halton toparlayarak kitap hâlinde yayınlamıştır. Depremler ile ilgili ana bölüm ise 22. Tablet 2. bölümdedir (Rochberg, 1988, s. 262–269):

2. 1:

1. Eğer bir deprem olursa, kralın toprakları ona karşı isyan edecek ve bir devrim başlayacaktır.

2.2:

1. Eğer bir deprem olursa, otlaklar kuruyacak/çöp olacaktır.

2.3:

1. Eğer bir deprem olursa, kral hor görülecek ve ülkesinin gözünde küçümsenecektir.

2.4:

3. Eğer bir deprem olursa, bir göç/kaçış olacaktır.

2.5:

3. Eğer bir deprem olursa, toprağın/memleketin kralı açlık çekecektir.

2.6:

3. Eğer bir deprem olursa, toprağın/memleketin kralı açlık çekecektir.

2.7:

3. Eğer bir deprem olursa, toprağın/memleketin ekinleri yeşerecek; düşmanlıklar olacaktır.

2.8:

3. Eğer bir deprem olursa [...]

2.9:

3. Eğer bir deprem olursa, kraliyet sarayı terk edilecektir.

2.10:

3. Eğer bir deprem olursa, kral bir düşman şehirde ikamet edecektir.

2.11:

3. Eğer bir deprem olursa, düşman askeri harekâtı/seferi olacaktır.

2.12:

3. Eğer bir deprem olursa, düşman askeri harekâtı/seferi olacaktır.

C. KEHANETLERİN YORUMLANMASI

Enuma Anu-Enlil 47. Tabletteki depremle ilgili kehanetler ile ilgili sonuç ve yorumlar aşağıdaki gibidir:

39. Kehanette depremin getirdiği yeme içme veya barınma gibi temel sorunlardan dolayı dönemin insanının kendi krallarına isyan etme gibi bir durumları söz konusu olabilir. Genel itibarıyla Nisannu ayı, Güney Mezopotamya'da arpa hasadının yapıldığı ilk aydır. Bu ayda meydana gelen bir deprem sonucunda ekonomik kriz çıkma ihtimali olabilir.

40. Kehanette yine depremin yol açma ihtimali olduğu yeme içme konusundaki tedarikten dolayı sıkıntılar dile getirilmiş olma ihtimali vardır. Fakat Nisan ayı, Eski Çağ Mezopotamya coğrafyası için verimli geçen bir dönemdir. Yine de eğer Nisan ayında üst üste veya birden fazla deprem olursa; toprak kayması, heyelan veya sel olması gibi muhtemel durumlardan dolayı toprağın verimsizleşeceği çıkarımı yapılabilir. Üst üste deprem olması da eklenen veya artık günler ile alakalı bir çıkarım olabilir. 45. ve 54. Kehanetlerle ilgili de yukarıdakine benzer yorum yapılabilir.

41. Kehanette günümüzde de depremler olduğunda halk, evini terk ederek cami veya spor salonları gibi sağlam yapılara toplanır ve gerçekten de tecrübe 6 Şubat 2023 Türkiye depreminde tecrübe edildiği gibi zor toparlanır. Dönemin insanı ise bu kehaneti yapmakla bir bakıma deprem durumunda kale, saray veya buna benzer sağlam yapılara sığınılması gerektiğini anlatır gibidir. 44. Kehanette de 41. kehanette gerçekleşen aynı durum görünür.

42. Kehanette eskiden terk edilen kırsal yerleşim alanlarına şehirlere nazaran daha güvenli olacağından bu alanlara tekrar yerleşileceğine işaret ediliyor. Yine burada dönemin insanların "*Hava Tanrısı Enlil'in emriyle...*" gibi bir söylem kullanması; çoğu işlerini tanrılara dayandırmak gibi bir huyu olduğu için böyle bir söylem geliştirdiği yorumu yapılabilir. Kış aylarına nazaran ilkbahar ve yaz aylarında meydana gelebilecek bir depremde daha rahat olunacağı için göç etmek daha kolay olacaktır.

43. Kehanette deprem afetinin getireceği felaketlerle hükümdarın baş edemediği ve halkına doğru düzgün bakmadığından dolayı rezil olması söz konusu olabilir. Yine olası bir deprem felaketinde kendi sarayının bile yıkılma ihtimali olan kralın, düşman sarayına veya memleketine sığınarak rezil olacağı ihtimali üzerinde durulur. 48. Kehanette ise yukarıdaki yorumun aynısı yapılabilir.

46. Kehanette hasadın bollaşacağı üzerinde duruluyor. Ekim ayı, bölgesel olarak farklılık gösterse de genel olarak tohum ekme ayıdır. Bu ayda meydana gelebilecek bir depremde toprak yerinden oynayacak ve çift sürülmüş gibi hava alacaktır. Böylelikle hasadın bollaşacağı tahmin edilmiştir. Değişken olarak verilen düşmanlıklar olacak kısmı ise deprem durumunda hırsızlık veya yağma gibi

durumlardan dolayı bizleri şaşırtmayan bir olumsuzluktur. Ayrıca Ekim ay kışa yakın olduğundan barınma sorunundan dolayı denmiş olabilir. 47. Kehanette belirtilen muhtemel olaylar ise yukarıda saydığımız gibi, deprem felaketinin yaşanması durumunda sıkça yaşanan olaylardır.

49. Kehanette diğer evlerden daha sağlam olan hükümdarın sarayı bile yıkılma ihtimalinden bahsedilerek muhtemel olan depremin çok şiddetli olacağı üzerinde durulur. Öyle ki araziler bile harabeye dönecek denilmektedir. Ayrıca kışın deprem olması neredeyse bir kargaşa ortamı yaratacağından dolayı da böyle kötü bir senaryo kurulmuştur.

50. Kehanette günümüzde bile sınırda olan depremlerde güvenlik ihlali olma ihtimaline veya sınırın ötesindeki düşman memleketlerin muhtemel işgali üzerine tahmin yapılır. 51. ve 57. Kehanetlerde ise yine depremden dolayı ortaya çıkan güvenlik ihlalinin yararlanan düşman kuvvetlerinin muhtemel işgali üzerinde durulur. 59. Kehanette ise yukarıdakilere ek olarak şehrin güvenliği için yapılan duvarların yıkılmasını fırsat bilen düşmanın saldırıları ihtimali üzerinde durulur.

52. Kehanette depremin sebep olduğu olaylar veba veya kuraklık tanrısı Erra'nın yokluğa/kıtlığa sebep olacağı söyleniyor. Kavurucu güneşin bir tezahürü olan Erra'nın, geçim kaynağı çoğunlukla tarım olan dönemin insanları üzerinde fazlaca bir etkisi olacağı ihtimali göz önünde tutuluyor. Böyle bir durumun ortaya çıkardığı yokluk içinde insan etinin bile yenilebileceği ihtimali vardır.

55. Kehanette deprem felaketi durumunda yer yarılmaları veya toprak kayması gibi muhtemel durumlar üzerinde durulur.

56. Kehanette geceleyin bir deprem olması ihtimali üzerinde durulur. Gece karanlığının, dönemin insanının bilinçaltında kötü bir imge taşıdığını anlamak zor olmasa gerekir. Bir de gece uykuda iken daha çaresiz ve depreme hazırlıksız olunur. Bu durum devamında sözü edilen *endişe olacak* veya *memleket/ülke düşecek* gibi kötü ihtimaller de insanları şaşırtmaz.

58. Kehanette deprem anında Fırtına Tanrısı Adad'ın şimşekleri görünürse hâli hazırda kötü yönetim sergileyen kral ve hanedanının sonunun geleceğinden bahsedilir. Deprem olması durumunda şimşek gören dönemin insanları, bunu bir işaret bilerek despot krallarına karşı ayaklanma başlatması ihtimali olabilir.

60. Kehanette deprem felaketi anında yer yarılmaları ihtimali üzerinde durulur ve bir kişileştirme yapılarak yeraltı tanrısı Nergal'in insanları ve mallarını yutacağı söylenir.

61. Kehanette gözle görülür şiddette bir deprem olması belirtiliyor olabilir. Bu bağlamda ortaya çıkacak muhtemel kötü olaylar sıralanır.

62. Kehanette deprem felaketi durumunda kralın şehri ve sarayının yıkılacağı ihtimali üzerinde durularak, kralın sahip olduğu başka bir memlekete taşınacağı belirtilir.

63. Kehanette kişileştirme yapılarak bir tanrı veya tanrıçanın yere sarsılmasını söylediği çıkarımı yapılabilir. Çünkü dönemin insanları tanrı ve tanrıçaları herhangi bir şey üzerinde tezahür ettirmede pek mahirdir. Bu bağlamda ortaya kıtlık çıkacağı ihtimali söylenebilir.

65. ve 66. Kehanetlerde toprağın enerjisini atarak/salarak depreme sebep olması durumunda, o toprağın terk edileceği ve büyük ihtimalle depremin sebep olduğu hasardan dolayı sahibine fayda sağlamayacağı ve küçüleceği/değersizleşeceği durumu ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır.

67. Kehanette deprem durumunda toprağın burun mukusu çıkarması yani toprak kayması/toprağın akışkan olması gibi kötü bir durumda ki bu durum yüksek ihtimalle toprağın yarıklar veya kaymalar sonucu verimsizleşeceği şeklinde yorumlanabilir, ancak tanrıların kendilerine yardım edebileceği şeklinde de yorumlanabilir.

68. 69. ve 70. Kehanetlerde yeraltı tanrıçası Ereškigal'ın bir aslan, bir kurt ve bir tilki gibi uğuldaması durumu üzerine durulur. Burada yine bir kişileştirmeye gidilerek deprem anında duyulan garip sesler yeraltı ile ilişkilendirilmiş ve Ereškigal'e bağlanmıştır. Devamında ise ortaya çıkabilecek kötü durumlar sıralanmıştır.

Enuma Anu-Enlil 22. tabletteki depremle ilgili kehanetlerin yorumlar aşağıdaki gibidir.

2.1. Kehanette halkın deprem karşısında yaşadığı zorluklar göz önüne alınmış olabilir. Bu zorluklar karşısında krallarının da elinden fazla bir şey gelemeyeceğini göz önüne alacak olursak halkın krallarına karşı isyan etmiş olma ihtimalleri olabilir. Bir diğer ihtimal de deprem anında oluşan güvenlik zafiyetlerinden dolayı bunu fırsat bilen kişiler bir devrim başlatabilir veya geçmişteki depremlerde insanlar böyle olayları tecrübe etmişler ve tekrardan böyle durumların yaşanabileceğini kehanette belirtmiş olabilirler.

2.2. Kehanette bir deprem olması durumunda otlakların kullanılamaz hâle geleceği vurgulanmıştır. Böyle bir kehanetin sebebi ise depremin suyollarına veya kanallarına zarar vermesinden dolayı otlakların sulanamaması ve sonuç olarak kuruması olarak yorumlanabilir. Bir diğer ihtimal de depremin olduğu yerdeki otlaklarda ve topraklarda yarıklar ve çukurlar açılmasından dolayı bu yerlerin kullanılamaması da olabilir.

2.3. Kehanette deprem olması durumunda krala kötü gözle bakılacağı vurgulanıyor. Bu bağlamda depremin getirdiği yıkıma kralın doğru düzgün müdahale edememesinden dolayı veya kralın günahkâr olmasından dolayı böyle bir yorum yapılmış olma ihtimali vardır.

2.4. Kehanette bir deprem olması durumunda hali hazırda deprem olan bölgede insanların başka yerlere göç etmesi üzerinde durulmuştur. Böyle bir kehanetin yazılmasının sebebi ise insanların yaşadıkları yerlerde depremden dolayı oluşan zararlar sebebiyle yaşadıkları yerleri terk etme ihtimalleri olabilir.

2.5. Kehanette deprem olması durumunda memleketin kralı açlık çekecek denilmektedir. Depremden dolayı tarla veya yiyecek depolarının zarar görmesi ihtimali, üretimin düşmesi ve vergilerin toplanamaması göz önüne alındığında böyle bir kehanetin yazılma ihtimali de ortaya çıkacaktır.

2.7. Kehanette diğerlerinden farklı olarak bir deprem olması durumunda memleketin ekinlerinin yeşereceği ve düşmanlıkların yok olacağı ihtimali üzerinde durulur. Böyle bir durumda yaşadıkları bölgeleri terk eden insanların daha verimli topraklara göç etmesinden dolayı topraklarının öncesine göre

daha verimli olması ihtimalinden dolayı ekinlerinin bollaşabileceğini varsayabiliriz. Yine depremin toprağı havalandırması ve ekinlerin daha kolay yeşermesinden dolayı da ekinler bollaşır. Diğer öncülde de birbirine düşman olan iki memleketin, depremden dolayı meydana gelebilecek güvenlik zafiyetlerinden yararlanarak birbirlerine karşı düşmanlıklarını daha açık bir fiile dökme ihtimalleri üzerinde durulur.

2.9. Kehanette bir deprem olması durumunda kraliyet sarayında oluşabilecek muhtemel çatlaklar, zararlar veya yıkımlardan dolayı buranın terk edilmesi ihtimali üzerinde durulur.

2.10. Kehanette depremin yıkım şiddetinin fazlalığı vurgulanmış olsa gerek ki böyle bir durumda depremi yaşayan kralın bir düşman şehrine bile sığınacak kadar çaresiz kalacağı ihtimali üzerinde durulur.

2.11. Kehanette yine depremden dolayı oluşabilecek güvenlik zafiyetlerinden dolayı düşmanların askeri saldırılara geçebileceği ihtimali üzerinde durulur.

Sonuç

Eski Çağ Mezopotamya insanı birçok alanda olduğu gibi astronomi ve astroloji konusunda da kendisinden sonraki nesillere önemli bir miras bırakmıştır. Göksel incelemeler konusunda tarihteki ilk örneklerden sayılabilecek Enuma Anu-Enlil adlı kehanet serisini oluşturmaları bu konudaki en önemli göstergelerdendir. Gelecekte haberdar olma isteği herkeste olduğu gibi o dönemin insanını da elbette ki meraklandırmış ve onları kehanetler ile bir nebze rahatlatma yoluna götürmüştür.

Kehanet yapmanın, onlar için farklı sebepleri de vardır. Bunlardan bir tanesi de ilahi kral kavramıdır. Eski Çağ Mezopotamya kralları, bazen yarı tanrı olarak da görülürlerdi. Bundan dolayı da bazı tanrısal göstergelere sahip olmaları gerekirdi. Elbette ki gelecekte haberdar olabilmek, bu göstergeler arasında en önemli olanlarındandır. Bu bağlamda kehanet yapmanın önemi ön plana çıkar. Öte yandan, özellikle otoritelerinin sarsıldığı zamanlarda ve politik ve ekonomik durumun kötüye gittiği zamanlarda olumlu kehanetlere başvurarak ortamı rahatlatma yoluna gitmişlerdir. Bir diğer neden ise Babil Yaratılış Destanı Enuma Eliş'te tanrı Marduk'un, diğer tanrı ve tanrıçalara gezegenler vermesinden dolayı o dönemin insanların gezegenlerin hareketlerini tanrılardan bir mesaj olarak algılamasıdır. Fakat yapılan kehanetlerin gerçekleşme ihtimalleri çok düşük olduğundan bazı bilim adamlarına göre zor durumlarda kendilerini rahatlatmak için yapmışlardır.

Deprem gibi doğal afetler, günümüzde olduğu gibi Eski Çağ Mezopotamya insanının da bilinçaltında kötü durumlar bırakmıştır. Bunu yaptıkları kehanetlere bakarak çok rahat görebiliriz. Genel olarak inceleme yapıldığında o dönemin insanların deprem algısını anlayabiliriz. Deprem, onların gözünde kötü bir işaret olarak algılanmıştır. Çünkü sonuç olarak kötü olaylar yaşanmıştır. Nisan ayında gerçekleşen bir deprem kötü durumlara yol açabilirdi. Çünkü Nisan ayı, hasadın ilk ayıydı. Bu ayda deprem olması durumunda açlık veya kıtlık gibi durumlar ortaya çıkabilir ve bu da var olan otoriteye karşı isyana sebep olurdu. İnsanlar arasında kargaşa da çıkardı. Öte yandan Nisan ayı, iklimsel açıdan yumuşak bir aydır. Bu yüzden dönemin insanların toparlanması daha rahat olurdu. Kışın olmayan bütün depremler için bu durum geçerlidir. Ek olarak ekin ekme zamanı ortaya çıkabilecek bir deprem

durumunda bazen olumlu olarak “ekinler bollaşacak” diye kehanet yapılabilirdi. Çünkü böyle bir zamanda meydana gelebilecek bir deprem sonucunda toprak hava alacak ve çift sürmek daha kolay olacağı için gelecek hasat zamanı daha bol ekin alınabilirdi.

Kış aylarında meydana gelebilecek bir deprem durumunda ise tam bir kaos ortamı olurdu. Çünkü kış aylarında deprem olması durumunda hem yemek hem de barınma gibi temel ihtiyaçları karşılama çok zor olurdu. Böyle bir durumda halk, büyük isyanlara girer ve hatta kral bile tahtından indirilebilir veya başka bir memlekete sığınabilirdi. Böyle bir durumda kralın itibarı çok düşerdi. Bu sonuçlar da gösteriyor ki deprem, Eski Çağ Mezopotamya insanını çok kötü etkilemiştir.

Kehanetler incelendiğinde depremler sonucunda meydana gelen güvenlik zafiyetleri de göze çarpmaktadır. Özellikle komşu memleketlerin böyle bir zafiyeti kullanarak düşmanlığını açık şekilde gösterdiği ve deprem olan memleket üzerine sefere çıktığı bazı kehanetlerde belirtilmiştir. Deprem olan yerlerde yağma ve talan da olmuş olma ihtimali de vardır. Bu durum da bazı kehanetlerde belirtilmiştir. Yine deprem olması durumunda salgın hastalıkların da ortaya çıkacağı belirtilmiştir.

Eski Çağ Mezopotamya insanının deprem anında çıkan sesleri kişileştirerek bazı hayvanlara benzetmesi de yine deprem gibi bir doğa olayını tanrıların yaptığına inanmalarındandır. Çünkü Bazı kehanetlerde özellikle yeraltında veya öte dünyada yaşayan tanrılar veya tanrıçalar işaret edilerek “bir aslan gibi, bir kurt gibi veya bir tilki gibi” denilerek çıkan seslerin korkutuculuğundan da olsa gerek bunları tanrı veya tanrıçaların çıkardıklarını varsaymışlardır. Depremden dolayı oluşabilecek kıtlık, kuraklık veya cinayet gibi kötü durumlar da tanrılara atfedilerek “zor zamanlar yaşanacak ve insan eti yenecek” denmiştir.

Deprem olması durumunda göçlerin yaşanması da muhtemeldir. Bu durumun da kehanetlerde olma ihtimali üzerinde durulmuştur. Buna göre insanların yaşadığı yerler harabeye döndüğünde kralın büyük sarayına veya sağlam kalmış kalelere sığınılırdı. Eğer buralarda yaşanmayacak halde ise insanlar eskiden yaşadıkları yerlere giderler veya komşu bir memlekete sığınılırdı. Yine geceleyin olacak olan depremlerin de daha kötü sonuçlar doğurabileceğini de kehanetlerde öğrenmekteyiz.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Baigent, M. (2015). *Astrology in Ancient Mesopotamia: The science of omens and the knowledge of heavens*. Simon and Schuster.
- Barton, T. (1994). *Ancient astrology*. Routledge Press.
- Baysal, A. S. (2016). *Asurlular'da tarih yazımı ve takvim sistemi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çeçen, S., Gökçek, L. G., & Akyüz, F. (2020). Marqasi'den Nanburbi ritüeline ait bir tablet: nisan ayında görülen yılanın uğursuzluğu. *Arcivum Anatolicum*, 14/2, 157–175.
- Duman, H. (2022). Eski Çağ Mezopotamya inanışlarında gök hierofanisi. *Kulmira*, 3(1), 37–43.
- Esteve, J. L. B. (2017). *Nergal: The shaping of the god Mars in Sumer, Assyria, and Babylon* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). University of Wales. <http://cura.free.fr/13+/1712belmonte.pdf>
- Gehlken, E. (2012). *Weather omens of Enuma Anu Enlil: Thunderstorm wind and rain tablets (44-49)*. Brill.
- Güçlüer, D. E. (2023). Milli güvenlik meselesi olarak depremler. *Avrasya Dosyası Dergisi*, 14, 205–217.
- Leick, G. (1991). *A dictionary of Ancient Near Eastern mythology*. Routledge Press.
- Hunger, H., & Pingree, D. (1999). *Astral science in Mesopotamia*. Brill.
- Kağnıcı, G. (2021). Marc Van De Mieroop philosophy before the Greeks: The pursuit of truth in Ancient Babylonia. *Cihannüma*, VII (1), 203–213.
- Lacheman, E. R. (1937). An omen text from Nuzi. *Revue d'Assyriologie et d'archéologie orientale*, 34(1), 1–8.
- Lambert, W. G. (2016). *Ancient Mesopotamian Religion and Mythology: Selected Essays* (T. . George, A.R, Oshima (ed.)). Mohr Siebeck.
- Lurker, M. (2004). *The routledge dictionary of gods and goddesses*. Routledge Press.
- Mandacı, E. (2020). Asur devletinde doğal afetler ve doğal afet algısı. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1), 99–116. <https://doi.org/10.26468/trakyasobed.524554>
- Pinches, T. G. (1906). *The religion of Babylonia and Assyria*. Archibald Constable Company Press.
- Rochberg-Halton, F. (1988). *Aspects of Babylonian celestial divination: The lunar eclipse tablets of Enuma Anu Enlil*. Archiv für Orientforschung Beiheft 22.
- Rochberg, F. (2009). The stars and their likenesses: Perspectives on the relation between celestial bodies and gods in Ancient Mesopotamia. İçinde B. N. Porter (Ed.), *What is a God? Anthropomorphic and Non-Anthropomorphic Aspects of Deity in Ancient Mesopotamia* (ss. 41–91). Casco Bay Assyriological.
- Rochberg, F. (2018). The Catalogues of Enūma Anu Enlil. İçinde U. Steinert (Ed.), *Assyrian and Babylonian Scholarly Text Catalogues* (ss. 121–136). De Gruyter.
- Schwemer, D. (2007). The Storm-Gods of the Ancient Near East: Summary, Synthesis, Recent Studies Part I. *Journal of Ancient Near Eastern Religions*, 7(2), 121–168. https://brill.com/view/journals/jane/7/2/article-p121_2.xml?language=en
- Mieroop, M.V.D. (2016). *Philosophy before the Greeks: The pursuit of truth in Ancient Babylonia*. Princeton University Press.

Verderame, L. (2002). Enuma Anu Enlil tablets 1-13. İçinde J. M. Steele & A. Imhausen (Ed.), *Under One Sky: Astronomy and Mathematics in the Ancient Near East* (ss. 447–458). Ugarit Verlag.

EBU'L HASAN EL-ÂMİRÎ'NİN EĞİTİM VE ÖĞRETİM ANLAYIŞI

 Fuat AKPINAR^a

Öz

Bu çalışmamızın temel konusu Âmirî'nin eğitim ve öğretim anlayışının incelenmesi, amacı ise onun bu konudaki görüşlerinin açığa çıkarılmasıdır. Tarihten günümüze gelinceye kadar eğitim bireyde istendik davranış değişikliği kazandırma süreci olarak değerlendirilmiştir. Toplumun en küçük yapı taşı olan ailedeki bireylerin eğitilmesi, hayatta gereksinim duyacağı temel bilgilerin ferde verilmesi erdemli toplumun da oluşmasına büyük katkı sunacak olması tartışmasızdır. Bundan dolayı eğitim birey ve toplum odaklı olmak üzere ikili bir yapıya sahiptir. Ferdin etkili ve kendine faydalı olan eğitimi alması, bunun hayatına tatbik etmesi toplumsal bir faydayı beraberinde getirmektedir. Klasik İslam felsefesinde ise eğitim bireye istendik davranışların yanında ona birtakım değerlerin, alışkanlıkların ve erdemlerin kazandırılması olarak düşünülmüştür. İslam filozofları özellikle Platon ve Aristoteles'ten mülhem eğitim anlayışlarını ortaya koyarlarken bunu ahlâk eğitimiyle özdeşleştirmiş ve nefis eğitimi adı altında özgün görüşler serdetmişlerdir. Âmirî, ilk önce felsefeyi teorik ve pratik olmak üzere iki başlıkta ele almış ve ardından pratik felsefeyi de genel anlamda nefis, aile ve memleket yönetimi şeklinde üçe ayırmıştır. Âmirî ideal bir toplumsal ve devlet düzenin oluşması bağlamında eğitim ve öğretimin önemine vurgu yapmıştır. Âmirî, Platoncu eğitim anlayışından yararlanmayla birlikte bu konuda kendine özgü bir bakış açısını da ortaya koyar. Âmirî'ye göre bireyin erdemlere ulaşması sadece bir toplumda yaşamakla değil, bireyin belli yaşlardan itibaren eğitim ve öğretim alanında derinleşmiş, hikmetli ve erdemli bir eğitimcinin yanında eğitim ve öğretim almasıyla gerçekleşir.

Anahtar Kelimeler: İslam Felsefesi, Âmirî, Eğitim-Öğretim, Ahlâk.

EBU'L HASAN EL-AMİRÎ'S UNDERSTANDING OF EDUCATION AND TRAINING

Abstract

The main subject of this study is to examine Amiri's understanding of education and training, and its aim is to reveal his views on this subject. From history to the present, education has been considered as the process of bringing the desired behavioral change in the individual. It is indisputable that educating the family members the smallest building block of society and providing the basic information they will need in life will contribute greatly to the formation of a virtuous society. Therefore, education has a dual structure: individual and society focused. Receiving an effective and beneficial education for the individual and applying it to his/her life brings social benefit. In classical Islamic philosophy, education is considered as providing the individual with certain values, habits and virtues as well as desired behaviors. While Islamic philosophers put

^aDr., Millî Eğitim Bakanlığı, yusuffuheyre@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 03.09.2023, Makale Kabul Tarihi: 21.11.2023

forward their understanding of education inspired by Plato and Aristotle, they identified it with moral education and put forward original views under the name of self-education. Amiri first discussed philosophy under two headings, theoretical and practical, and then generally divided practical philosophy into three: self, family and country management. Amiri emphasized the importance of education and training in the context of the formation of an ideal social and state order. Along with benefiting from the Platonic understanding of education, Amiri also presents his own unique perspective on this subject. According to Amiri, an individual's attainment of virtues is not only possible by living in a society, but also by receiving education and training from a certain age under a wise and virtuous educator who is deepened in the field of education and training.

Keywords: Islamic Philosophy, Amiri, Education-Training, Ethics.

Giriş

İslam felsefesinde ahlâk, siyaset ve nefis gibi konularda olduğu eğitim konusunda da İslam filozofları büyük oranda Platon ve Aristoteles gibi isimlerden etkilenmiş ve yararlanmışlardır. Bununla birlikte onlar eğitim konusunda da yine Platon ve Aristoteles'e başvurmuşlardır. Özellikle Platon'un *Devlet* adlı eserinde eğitim konusuna bir hayli değindiği görülmektedir. Platon, eğitime dair görüşlerini açıkladığı bölüme "Eğitim nasıl olmalı?" sorusunu sorarak başlar (Platon, 2006, 376e). Platon eserinin bu ve değişik bölümlerinde Müzik, Beden, Matematik, Astronomi eğitimlerini, eğitimin gayesi ve faydalarını, daha sonra ise bireylerin yani çocukların, kadınların, koruyucuların ve yönetenlerin eğitimini ele almaktadır. İslam felsefesinde ise eğitim ve öğretimle ilgili düşüncelerin öncelikle Kindî ile başlayıp (Fahri, 2008, s. 46) daha sonra sistematik bir şekilde Fârâbî ile devam ettirildiğini görmekteyiz (Fârâbî, 1974, s. 4). Fârâbî eğitime yönelik görüşlerini *Tenbîh alâ Sebîli's-Saâde*, *Tahsilu's-Saâde* ve *Kitâbu'l-Burhân* gibi eserlerinde etraflıca işlemiştir. Fârâbî, eğitim ile öğretim kavramlarını bazı yerlerde aynı anlama gelebilecek şekilde kullanmış olsa da ikisini konu ve yöntem itibarıyla birbirinden ayırır. Ona göre öğretim/ta'lîm, nazarî erdemleri var etme yöntemi iken eğitim ise bilgi aktarımıdır. Bu bakımdan Fârâbî'ye göre kendisiyle yeni bir bilginin ve ahlâkî faziletlerin olduğu, bunun yanında sanatlara dair melekelerin geliştiği öğretimin adı eğitim/te'dîbdir. Dolayısıyla öğretim teorik, eğitim ise pratiktir (Fârâbî, 2008, s. 38). Fârâbî'nin eğitim felsefesi siyaset ve ahlâk felsefesiyle bağlantılı olup bireyden başlayarak topluma sirayet eden, erdemleri bilen ve uygulayan bunun sonucunda erdemli bir devlete ve topluma götüren mühim bir süreçtir.

Fârâbî'nin eğitim felsefesini anlamak Âmirî'nin (ö. 992) de eğitim düşüncesini ve ona verdiği önemi ortaya koymayı kolaylaştıran en önemli etkidir. Çünkü Âmirî¹ birçok konuda Fârâbî'den etkilenmiştir. Fârâbî'ye göre insan dünyaya tam ve mükemmel bir şekilde gelmemektedir. Bunun için insanın yetkin bir varlık olabilmesi, ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için bir toplum içinde ve devlette yaşmalıdır. İnsanın aklî bir varlık olması onun yetkinleşme potansiyelini kolaylaştıran en önemli unsurdur. Bundan dolayı insanın yetkinleşmesi Fârâbî'ye göre eğitimidir. Eğitim sayesinde insan, en yüce mutluluğa da ulaşacak, erdemleri bilen ve uygulayan bir konuma gelerek yetkin bir varlık olabilecektir.

¹ Ebü'l-Hasan el-Âmirî'nin hayatı için bk. (Işık, 2006, s. 17-20; Turhan, 2019, s. 17-27).

Fârâbî'de eğitim rastgele bir süreç olmayıp bununla muhatap olan insan, teorik ve pratik felsefeye dahil olan ilimleri belli bir disiplinle öğrenmelidir (Fârâbî, 2014, s. 160).

Belli bir dönem Fârâbî'nin çağdaşı olan ve siyaset felsefesi bağlamında Fârâbî'ye birtakım itirazlarda bulunan (Âmirî, 1991, s. 243) Ebü'l-Hasan el-Âmirî'yle İslam felsefesinde eğitime yönelik düşünceler devam etmiştir. Ebü'l-Hasan el-Âmirî, eğitim ve öğretim konusunda Platoncu bir yaklaşımı benimsemiş o da aynen Platon gibi çocukların, kadınların, yöneticilerin eğitimlerinin nasıl olması gerektiğini konuya kültürel çevreyi de katarak irdelemiştir. Âmirî'nin eğitime yönelik düşüncelerinin detaylarına geçmeden önce o, zanneden ile bilen arasındaki farkı ortaya koyarak bilen kişinin zanneden kişiye göre faziletini savunduğunu belirtmek gerekir. Bu noktada Âmirî, görüşlerini Platon'a dayandırarak² ikisi arasındaki farkları belirtir. Bundan hareketle bu farkları şöyle özetleyebiliriz: Cahil kişi, hakikati bilen kişiden ziyade zan sahibi kişiyi alim sanır. Zan sahibi kişi eşyanın gerçek mahiyetini bilmemektedir çünkü o eşyayı zahiren bilir. Eşyanın mahiyetini tam bilen kişi karşısındaki cahil de olsa ona karşı kibirli davranmaz fakat zan sahibi, cahile kibirli davranır. Zan sahibi eşyadan bir zaman bir şey görür, sonra başka bir şey görür ama tam anlamıyla eşyanın hakikatlerini bilemez ve şüpheye düşer. Bilen kişi ise eşyanın mahiyetini bilir, uyumlu şeyleri ayırt eder. Bilmeyen kişide hata çok olur. Zanla hareket eden, uyanık olduğu halde rüya gören kişi gibidir. İyi olanları bir şekilde, kötü olanlar ise farklı bir şekilde görür. Güzellikler ve çirkinlikler onların arasında gidip gelir. İşte bilen kişi bilgisi sayesinde güzeli ve çirkinini ayırt eder. Zan sahibi ise şaşırıp kalır (Âmirî, 1991, s. 239).

Âmirî, "es-Sa'âde ve'l-is'âd" adlı eserinin 6. Bölümüne *Nefislerin Tezkiye ve İhyasının Yolu Hakkında* adını vermiş ve bu bölümde çocukların eğitim-öğretimine yönelik önemli görüşler ortaya koymuştur. Pedagojik özgünlüğü de barındıran bu düşünceleri Âmirî'nin eğitim ve öğretime büyük önem verdiğini de göstermektedir. Âmirî'nin bu konudaki düşüncelerinde Platon'un etkisi bariz bir biçimde görülmektedir. Yine o, Pisagor, Galen ve Aristoteles³ gibi Yunanlı filozoflardan da yararlanır. Âmirî, Fârâbî kadar iz bırakmasa da edep, vezir ve ordu gibi konularda Fârâbî'den daha ayrıntılı bilgiler vermesiyle dikkat çekmektedir. Bu makalenin konularından biri olan edep ile ilgili Fârâbî'nin eğitim felsefesinde fazla malumat bulunmaz fakat Âmirî, edep konusuna detaylı bir şekilde değinir. Buradan hareketle onun eğitim ve öğretim anlayışının temelini edep ve adap teşkil eder. Yine Âmirî, ilgili bölümde kadınlara ve evlilik hayatına ilişkin görüşlerini de vermeyi ihmal etmez. Bu itibarla makalemizin temel hedefi öncelikle Âmirî'nin eğitim felsefesini ortaya koymak olacaktır.

Makalemiz *Âmirî'nin eğitim anlayışı, Âmirî'ye göre edep ve te'dip üzere terbiye etmenin çeşitleri, Âmirî'ye göre öğretim* olmak üzere üç ana başlıktan oluşmaktadır. Makalede eğitim, öğretim, edep ve te'dip gibi kavramlara ve bu kavramların tanımlarına, Âmirî'nin bu kavramlara verdiği anlamlara ve görüşlerine değinilecektir. Yine Âmirî'nin eğitim-öğretim anlayışında özellikle hangi kaynaklardan yararlandığı gibi hususlara da makalede yer verilecektir. Eğitim ve öğretimin nasıl olması, ne zaman başlanması gerektiği,

² Platon'a göre (1994, s. 201c) ise "bilgi" ve "sanı" görünüşte benzerdir fakat ikisi farklı şeydir. Sanının (doxa) tam bilgi olmamasının nedeni onun doğruluğuna götürecek sebeplerin açıklanamaması ve insan ruhunda kalıcılığının olmamasıdır. Bilginin (episteme) özelliği ise her zaman ve her mekânda doğruluğa yani kesinliğe sahip olmasıdır (Platon, 1942, s. 97b-c, 97e-98b).

³ Âmirî'nin *es-Sa'âde ve'l-is'âd* adlı eserindeki sahte-Aristotelesçiliğ'e ilişkin tespitler için bk. (Toktaş, 2016, s. 47-89).

eğitim ve öğretimin çeşitleri, çocuk ve kadınların uyması gereken edepler ve edepsizliğin ne olduğu ele alınacaktır.

A. ÂMİRÎ'NİN EĞİTİM ANLAYIŞI

Eğitim kelimesi Latince *education* olup eski Türkçede bu kelime “terbiye etmek, uysallaştırmak” şeklinde tercüme edilir. Kelimenin anlamları ise olgunlaştırmak, büyütmek, beslemek ve yetiştirmektir (Çelikkol, 2010, s. 95). Bu bilgilerden hareketle Âmirî'nin siyaset tanımlamasıyla eğitime (te'dip, terbiye) yüklediği anlamla derin bir benzerliği vardır. Âmirî (1991, s. 231) siyaseti *Kitabu'l-Ayn*'dan hareketle şu şekilde açıklar: “Yönetim (siyâset), yönetilenlerin durumunu ıslah etmek ve düzeltmek demektir. Araplar, biri bineğinin iyiliği için bir şey yaptığında ‘falan kişi bineğini yönetti’ derler.” Âmirî eğitim felsefesi ve siyaset felsefesine bir bütün olarak yaklaşır ve ideal bir devletin ancak eğitimle olabileceğine inanır.⁴ Âmirî bu bakımdan siyaset ve eğitim kavramlarını eş anlamlı görür. Bu bakımdan Âmirî'nin düşünceleriyle Fârâbî'nin ortaya koyduğu “aile reisinin konumuyla devlet başkanın konumunun aynı olduğu” düşüncesi benzerlik taşır. (Fârâbî, 1993, s. 40; Cihan, 2007, s. 43). Âmirî'nin eğitim anlayışını ortaya koyarken müracaat ettiği en önemli kaynağı Platon ve onun *Devlet* adlı eseridir. Platon'un *Devlet*'i bir siyaset kitabı olmasının yanı sıra bir eğitim kitabı olarak da düşünülmektedir (Ayaz, 2008, 158). Âmirî, siyaset çeşitlerini ele alırken Platon'un siyaseti *küllî, mülkî, medenî, beytî* ve *bedenî* olmak üzere beşe ayırdığını belirtir. Filozof, *beytî* siyaseti kocanın eş ve çocukları üzerinde uygulayacağı yani onların te'dip edilmesine işaret ederken *bedenî* siyasette ise kişinin kendi ruh ve bedenini eğitmesi, davranışlarını kontrol ederek ahlâken mükemmelleştirme siyaseti yani eğitimi olarak açıklar (Âmirî, 1991, s. 251-52). Âmirî (1991, s. 236), bu noktada yine Platon'a başvurur ve ondan şu iktibas yapar:

“Çocukların durumu, insanların bir yöneticilerinin olması gerektiğine delildir. Zira başlangıçta kimse, çocukları ne istediğini bilen özgür bireyler olarak yetiştirene kadar tek başlarına bırakmaz. Çünkü çocuklar kendilerine zarar verebilecek şeyleri isterler. Bu nedenle yetişkinler, çocuklar yararlı alışkanlıklar kazansın diye onların sorumluluklarını alır ve onları davranışlarında doğru olanı yapmaya sevk eder. Bu alışkanlıkları kazandıktan sonra onları kendi hallerinde serbest bırakırlar. Açıkça ortadadır ki insanların içinde de bedenleri kuvvetli ve sağlıklı olduğu halde akılları ve ruhları olgunlaşmamış çocuk gibi insanlar vardır. Onlar için bir yönetici ve idareci gerekir. Çünkü bu insanların en zekileri bile zekalarını kendi yararlarına değil; dünya lezzetleri, şehvetleri, sıkıntıları ve korkuları nedeniyle zararlarına kullanırlar.”

Âmirî, *el-İlam* adlı eserinde de yukarıdakine benzer görüşleri savunur. Ona göre İslam'dan anladığına göre halk izafeten yüksekte ve alçakta olanlar şeklinde ikiye ayrılmıştır. Halktaki yükseklik ve alçaklığın doğuştan gelen özellik olmayıp izafi olduğunu söyleyen Âmirî (1988, s. 165), bu durumu Hz. Muhammed'in şu hadisini (Tirmizî, 1996, s. Cihâd 27 (1705); Işık, 2006, s. 155) örnek verir ve eğitimin önemine de bir anlamda vurgu yapar:

“Hepiniz çobansınız; hepiniz güttüğünüz sürüden sorumlusunuz. Devlet reisi de bir çobandır ve sürüsünden sorumludur. Erkek, ailesinin çobanıdır ve sürüsünden sorumludur. Kadın, kocasının evinin çobanıdır

⁴ Bu bağlamda Âmirî'nin yararlandığı ve el-hakîm olarak nitelediği Aristoteles'in düşünceleriyle benzerlikleri vardır. Bk. (Aristoteles, 2017, s. 238).

ve sürüsünden sorumludur. Hizmetkâr, efendisinin malının çobanıdır; o da sürüsünden sorumludur. Netice itibariyle hepiniz çobansınız ve güttüğünüz sürüden sorumlusunuz.”

1. Âmirî'ye göre Te'dip

Âmirî insanın yetkinleşme sürecinin en önemli merhalesi olan eğitim-öğretim konusuna değinerek ahlâk ve siyaset felsefesini bir bütün halinde sürdürmüştür. Âmirî, eğitim konusunda Platon'u takip etmekte birlikte bazı yerlerde kendi kültürel çevresini de göz önünde bulundurarak eğitim felsefesini inşa etmiştir. Âmirî, eğitim konusuna ahlâk ve siyaset konularını işlediği *es-Sa'âde* adlı eserinde genişçe değinmektedir. O, bu eserinde “eğitim” kavramını kullanmaz. Bunun gerekçesi de “eğitim” kavramının kullanımı Âmirî'nin yaşadığı dönemdeki ilmî terminolojiyle ilgilidir. Bundan dolayı Âmirî eğitim kavramına yakın anlamda olan te'dip kavramını kullanır. Yine o, öğretim kavramı yerine de ta'lim kavramını kullanır. Te'dip ve talim kavramları Âmirî'yle birlikte o zamanki ve ondan sonraki asırlarda İslam dünyasında kullanılan terminolojilerdir. Yunanca *paideia* kelimesinin Arapça karşılığı olan edep ve te'dip terimleri aynı anlamlara sahiptir. Yine edep ve te'dip, terbiye olarak da kullanılmıştır (Rosenthal, 2004, s. 308).

Âmirî konuya ilk önce te'dip etmenin başlangıcının nasıl olması gerektiği ile başlar. Ona göre çocuğun te'dip edilmesi ilk önce onu, iyi ve hayırlı olanları alıştırmakla başlanmalıdır. Bu alışkanlıklarla çocuklar, güzel ve yararlı alışkanlıkları edinirler. Âmirî, çocukların bu güzel ve yararlı alışkanlıklardan hiçbir zaman uzaklaşmamalarını ve bunlara muhalefet ederek bunlardan vazgeçmelerine müsaade edilmemesini vurgular. Yine te'dipte yapılması gereken şeyin genel olarak, çocukların duyduklarını ve gördüklerini taklit etmeleri ve örnek almaları olduğunu belirten filozof, böylece çocukların bir şeyler yapmalarını sağlamak gerektiğinin altını çizer. Yine o, çocukların bunları kendilerine alışkanlık haline getirene kadar bu durumun devam etmesi gerektiğini de vurgular (Âmirî, 1991, s. 355).

Âmirî (1991, s. 355) *te'dîp* kavramını şu şekilde açıklar: “... yöneticinin, yönetilene, onu güzel hale getirecek bir fiili o alışana kadar yaptırmasıdır.” Âmirî, eğitim ve öğretimi anlayışını yansıtırken büyük oranda Platon'dan daha sonra ise Aristoteles, Porphyrios, Diyojen gibi Grek filozoflarından iktibaslar yapar. Âmirî'nin Platon'a dayandırarak aktardığı bir başka açıdan ise te'dîp şudur (Âmirî, 1991, 355):

“Te'dîp; zevkler ve acılar konusunda, mutluluk ve üzüntü anında doğru olanı yapma üzerine terbiye etmek demektir. Böylece uygunsuz zevklerden imtina eder, dayanması gereken acılara katlanır, uygun şeylerle mutlu olur, üzülmeye gereken yerde üzülür, mutlu olmanın uygun olmadığı şeylerle mutlu olmaz, üzülmemesinin uygun olmadığı şeyler için de üzülmez.”

Âmirî'ye göre eğitim; eğitmenin, eğittiği kişiyi güzel hale getirecek bir fiili o, alışana kadar yaptırmasıdır. Eğitilen kişi bu eğitim yoluyla birçok fayda kazanır. Filozof, eğitim ve yönetimin farklarına ve benzerliklerine de işaret eder. Ona göre yönetim, yönetilenin işini, güzel bir hale getirene kadar onu sürdürmektir. İkisinin ortak noktası, her ikisinin de yönetilenin salahu için olmasıdır. Ancak bir açıdan birbirlerinden farklılaşırlar: Te'dip, yöneticinin yönetilene onu mutlu edecek şeyi yaptırmasıdır. Yönetim ise bunu (halkın bir şeyler yapmasını) gerektirmez. Yönetim, sadece yöneticinin halkı mutlu edecek şeyler yapmasını gerektirir (Âmirî, 1991, s. 346).

2. Te'dibin Amaçları

Âmirî, te'dibin amaçlarını açıklarken yine Platon'a dayanır ve ona göre te'dip etmenin ilk amacı öncelikle insanın hayırlı olmasını sağlamaktır. Çünkü hayırlı olan kişi nefsanî arzularından sıyrılmış kişidir. Nefsanî arzularına galip gelen kişi; mutlulukta, tasada, diğer beklenmedik olaylarda nefsinin zevk ve acılardan koruyarak daha itidali davranandır. Yine bu kişi arzularına teslim olmayarak aklını kullanır. Her durumda aklıyla hareket eden bu kişi olabilecek felaketleri önceden sezer ve aklın onaylamadığı tahminlerden kaçınır. Böylece büyük felaket ve kötü olaylara maruz kalmaz. Te'dip edilmeyen kişiyi de te'dip edilen kişinin tam karşısında olduğunu belirten Âmirî, o kişi nefsinin kölesi olduğundan aklını kullanamadığını ve sürekli felaketlere maruz kaldığını açıklar. Yine nefsinin kölesi olan bu kişinin sürekli kendini beğendiğini, başkalarını hakir gördüğünü açıklayan filozof bu kişinin erdemlerden uzak olup onun için "kendine hayrı olmayan bir kişi" tanımlaması da yapar (Âmirî, 1991, s. 349).

Âmirî, te'dibin ikinci amacını insanın hür bir kişi haline getirmek olarak belirtir ve bu durumu "Edepli kişi hür, edepsiz kişi köledir" önermesiyle açıklar. Buna göre hür kişinin eylemleri iyi ve salih amellerle doludur. Edepsizle nitelen kişinin ise eylemleri kötü olduğundan onda sıkıntı ve endişeler de eksik olmaz. Edepsiz kişinin bu kötü eylemleri akıldan ve yasadan uzak olduğundan bu kişi mutluluğa erişemez. Âmirî, yasalara bağlı fakat nefsinin arzularına uyan kişinin de köle olduğunu belirtir. Âmirî, bir kişinin ya hür ya da köle olduğunu şu cümlelerle açıklar: "Edebi mükemmel şekilde yerine getirmeyen kişi, düşe kalka düzensiz bir şekilde ilerler. Kendini korumak için nefsinin tutsa dayanamaz. Çünkü o baştan mağlup olmuştur." Bu bakımdan gerçek anlamda hür kişi; akla ve yasaya dayanmış bulunan, güzel alışkanları olan ve onları davranış haline getirendir (Âmirî, 1991, s. 349-50).

3. Âmirî'ye Göre Edep

Âmirî⁵, edebî tanımlarını Platon ve Diyojen'den yaptığı iktibaslarla açıklamaya çalışır. Âmirî, Platon'un; "Edep; insanın, edepli olduğunda başkasına nasıl boyun eğdiğini, te'dip ettiğinde ise başkasına nasıl boyun eğdirdiğini bilmesidir." Diyojen'in ise; "Edep, kişinin kendine nasıl galip geleceğini bilmesidir. Ta ki kendisine hayrı ve faydası dokunacak kimseye itaat etsin, ona zarar verecek ve kötülüğü dokunacak kimseden de uzak dursun. Ayrıca edep, bir başkasını, onu yöneten kişiye güzelce itaat etmesi için nasıl yönlendireceğini bilmektir." minvaldeki alıntılarını vererek edebî tanımlar. Bununla birlikte Âmirî, bu filozoflardan bağımsız olarak edebî; fiili ve ameli edep olmak üzere ikiye ayırır. Âmirî'nin kastettiği fiili edep aslında teorik hikmet, ameli edep ise pratik hikmet ya da davranışlardır. Âmirî, fiili edebe ilişkin Aristoteles'in "insanın onun sayesinde yaşamındaki doğru hali öğrenmesi veya bunu "taakkul", Platon'un ise bunu "hikmet" olarak isimlendirdiklerini belirtir (Âmirî, 1991, s. 347).

| 1644 | ⁵Âmirî, Fârâbî (ö. 950) ve İbn Miskeveyh (ö. 1030) gibi ahlâk filozoflarıyla hemen hemen aynı dönemde yaşamıştır. Âmirî, edep konusuna İslam felsefesinde en fazla önem veren filozoflardan biri olduğunu görmekteyiz. Fârâbî'nin ilgili eserlerine bakıldığında o, edep konusuna yer vermemiştir. Buna karşılık İbn Miskeveyh ise edep konusuna değinir. İbn Miskeveyh'e göre insanın üç yetisi vardır. Bunları şehvet, öfke ve akıl yetisi olarak sınıflandıran filozofa göre şehvet yetisi hiçbir şekilde eğitilemez yani onun edeplenmesi imkansızdır, öfke yetisi ise edepten yoksun olduğu halde bu yeti edeplenebilir. Akıl yetisinin tabii olarak edepli olduğunu savunan filozofa göre akıl yetisinin eğitimle gelişmesi insanın yetkin bir varlık haline gelmesini kolaylaştıran önemli bir etkidir. Bk. (İbn Miskeveyh, 2013, s. 70-73, s. 228).

Âmirî'ye göre edep; beşeri hikmet olup beşeri hikmetle insan mutluluğa iletcek yolu, ibadeti ve müşahedeyi bilmesidir. Âmirî, beşeri hikmeti açıklamaya sürdürerek onu şöyle özetler: Uygulamada nasıl sonuçlandığını müşahade etmeden teorik ilimlerin hakikatlerine ve inceliklerine vakıf olunamaz. Anlatan kişi ibadet etmeye muktedirdir, ama bundan faydalanamaz. Bunun için hüküm, dosdoğru yasanın söylediklerini tarif eden şeydir. Yol gösteren yönetici ona iletir sonra yola koyulur. Ardından yasanın ibarelerinin ve yöneticinin açıklamalarının eksik kaldığını müşahade ile anlar. Bazılarının; *“Kim hikmeti isterse dünyaya düşman olsun. Çünkü o mal ve kadınlardan oluşur.”* dediğini aktaran Âmirî Platon'dan da *“doğruluktan daha fazla hikmete özel olan bir şey yoktur. Hikmet isteyen doğruya sarılması gerekir.”* tarzında aktarım yaparak hikmetin önemini anlatmaya çalışır (Âmirî, 1991, s. 347-48).

Âmirî, hikmetin önemi üzerinde durur ve hikmetin hem kısımlarına hem de önemine değinir: *“Hikmetin kısımları sevgi ve güzel düşünmektir. Hikmetin illetleri dikkatli olmak ve mesafeli davranmaktır. Hikmetin görevi hayrı şerden, zararlıyı yararlıdan, doğruyu yalandan ayırt etmektir.”* Âmirî'ye göre hikmeti elde kişi öncelikle erdemleri elde eder ve o kişi de ince anlayış ve iffet gibi erdemleri kazanır. Âmirî (1991, s. 348) hikmetin tam karşısında yer alan cahilliği de şöyle açıklar: *“Hikmetin mukabili münasebetsizliktir. Münasebetsizliğin kısımları düşüncesizlik ve istikrarsızlıktır. Münasebetsizliğin illetleri unutkanlık ve zayıflıktır. Münasebetsizliğin işi karanlığa düşürmek ve yolunu kaybettirmektir. Onu takip eden şeyler ahmaklık ve uyuşukluktur.”*

4. Âmirî'ye Göre Te'dip Edilen (Öğrenci) ve Edip (Eğitmen) Kişi

Âmirî, te'dip edilen (eğitim alan) kişiyi tanımlarken yine Platon'dan aldığı şu iktibasla açıklar: *“Te'dip edilen kişi nefesli saz çalmaya ve güzel dans etmeye muktedir olan kişidir. Bundan kastım; te'dip edilen kişinin, sesi (düşüncesi) ve bedeni ile faziletli bir ahlâk üzerine hareket etmesidir. Bu, beklenmedik durumlarda gerektiği gibi konuşması, organlarının düzenli ve dengeli bir şekilde hareket etmesi ile olur.”* Âmirî, Platon'un bu iktibasından hareketle şunları özetler: Te'dip edilen kişi, eğitim almaya yatkın ve istekli kişi olup kendisi her haliyle buna hazırdır. Eğitim alacak çocuk aldığı eğitim kendisine yerleşene kadar bunu sürdürür. Belli merhalelerden sonra çocuk aldığı eğitimle artık kendinden başkasına nasıl davranacağını, neleri bilip bilmediğini ve bildikleriyle bir başkasını nasıl eğiteceğini bilen kişidir. Özenli ve kurallarla te'dip edilen kişi artık hikmet tahsilini tamamlamış kişi olduğunu savunan filozofa göre tahsilini tamamlayan kişi; mutluluğun sağladığı şeylerin lütuflarını anlar, musibetlerden kaynaklanan şeylerden sakınır, yoldan sapma ve kaymanın sebep olacaklarını kavrar, telafi etme ve çalışmanın yollarına dikkat kesilir (Âmirî, 1991, s. 348-49).

Âmirî'ye göre edip, te'dip edilen kişiye denebileceği gibi te'dip eden kişiye de denebilir. İlmî olarak derinleşmiş olup te'dip süreçlerinden geçen kişi filozofa göre başkalarını te'dip etmeyi hak eder. Âmirî hem edebi öğrenmeye başlayan kişinin hem de bunun tahsilini tamamlayan kişilere de *“te'dip edilen”* olduğunu belirterek Porphyrios'tan şunları aktarır: *“Her konunun edibi, o konuya hâkim olan kişidir. Her şeyde edip olan ise her şeye hâkim olur demektir.”* Âmirî'ye göre insanların bir konuda edip diyerek yüceltikleri kişi, kendisinden sonrakilere bu konuda hüküm verebilecek bilgiye sahip olan kişi olduğunu söyleyerek ismi meçhul birinin; *“bir konuda edip olan kişi, o konunun ilkelerini bilen kişidir. Aynı zamanda mantıklı ve tutarlı düşünen kişidir.”* ifadelerini aktarır. Bununla birlikte Âmirî: *“Bence edip, hikmet-i insiyeye ile hakîm olan ve hikmette derinleşen kişidir.”* diyerek edip kişinin hakîm kişi olduğunu vurgular

(Âmirî, 1991, s. 349). Âmirî'nin çağdaşlarından İbn Miskeveyh ise Âmirî'ye göre eğitimci/öğretmenin önemine daha çok değinir. İbn Miskeveyh, onları 'manevi babalık ve insanî mürebbilik (rabb)' şeklinde tanımlar. Eğitim alanların, eğitimcilerine Allah'a dua ettiğimiz gibi şükran, sevgi ve saygı duymaları gerektiğini vurgulayan İbn Miskeveyh, öğretmenleri çocuklara yüksek erdemlere kavuşturarak onları en yüksek mutluluğa götürecek birer rehber olarak aktarır (İbn Miskeveyh, 2013, s. 77-79).

5. Edebin Amacı

Âmirî, edebî amaçlarını Platon'dan yaptığı iktibaslarla açıklar ve ona göre Platon'un eğitimde amaçları şöyledir: Edebin en büyük amacı insanın hayırlı olmasıdır. Hayırlı olan kişi nefesine sahip çıkandır. Nefesine sahip çıkan kişi de; mutlulukta, kederde, diğer beklenmedik durumlarda ve gelişmelerde nefisini zevklerden ve acılardan koruyan kişidir. Aklın onu düşündürmesi hariç, hiçbir şey onu harekete geçiremez ya da durduramaz. Yani kişi nefsinin itmesiyle hareket etmez. Felaketlerin çoğu, düşüncenin onaylamadığı tahminlerle hareket etmekten kaynaklanır (Âmirî, 1991, s. 349).

Âmirî, Platon'la kendini sınırlamaz ve kendi görüşlerini aktarır. Ona göre nefsi aklına galip gelen kişide edepsizlikler baş gösterir. Bu kişi ilk önce kendini beğenir ve gururlanır. Bu gururlanma ile kişi diğer kişilere karşı hürmetsiz davranır. Bu yüzden asıl galibiyet aklın nefesine galip gelmesidir. Akıl, nefse galip geldiğinde kişi de edepsizlik, gururlanma, kibir gibi tutumlar görülmez. Aksine kişide başkalarına karşı tevazu, hoşgörü ve saygı gibi tutumlar görülür (Âmirî, 1991, s. 349).

Âmirî'nin etkisi altında kaldığı Platon'a bakıldığında eğitim amaçlarını Platon, şöyle özetler (2006, 518c-d): Ona göre eğitim, insana salt bilgi verme ya da onu biçimlendirme değildir, bunların yanında eğitim insanı birçok acıdan yetiştirir ve geliştirir. Eğitim, insanı bir bütün olarak düşünür ve onun amacı insan ruhunu da besleyerek geliştirmek ve iyi olana yönlendirmektir. Bu gelişim ve yetkinleşme ile insan, idealar aleminin hakikatlerine ulaşır ve bununla cevherleşen kişi de bedeninin arzu ve isteklerinden uzaklaşır. Platon (2006, 518c), eğitimin amaçlarına dair şunları belirtir: *"Her bir kişinin ruhundaki bu manevi (zihinsel) gücü ve herkesin öğrenmesini sağlayan organı –tıpkı gözde olduğu gibi, onu nasıl ancak bütün bedenle birlikte karanlıktan aydınlığa doğru döndürebiliyorsak ruhun bütünüyle birlikte, değişen, olmakta-olanın dünyasından çıkıp var olana, evet, var olanın en aydınlık yanına bakmaya, buna dayanabilmeye alışana kadar döndürüp durmalıyız; ancak o en aydınlık şeyin, 'iyi' olduğunu söylemiştik, öyle değil mi?"*

Âmirî, çocukların anlamadıkları halde terbiye edildikleri edebî, anladıkları şekilde öğretilmesi gerektiği hakkında yine Platon'dan iktibasta bulunur ve onun şöyle dediğini belirtir (1991, s. 349): *"Bana göre çocukların anlamadıkları halde terbiye edildikleri edep, onların anladıkları şekilde öğretilmesi gereken edeptir."* Âmirî, Platon'dan verdiği iktibas da yetişkinlerin bunu kullanması, yaşlıların da bunu öğretmesi gerektiğini belirterek bu ikisi arasında sadece yöntem açısından farklılık olduğunu söyler. Filozofa göre te'dip etmenin yöntemi anlamayanın anlayana tabi olmasıdır (Âmirî, 1991, s. 349-350).

6. Âmirî'ye Göre Edepsizlik

Âmirî'nin genel felsefe anlayışlarından biri de ele aldığı konuyu onun zıddıyla açıklamasıdır. Edep konusunu da bu anlayışla açıklayan filozof onun karşıtı olan edepsizliği açıklar. Bu noktada filozof edepsizlik üzerine fazlaca durur. Buna göre Âmirî, ilk önce Platon'a atfettiği bir alıntıya yer verir, daha

sonra ise bu alıntı üzerinden kendi fikirlerini sunar. Âmirî'nin Platon'a atfettiği ilgili alıntı şöyledir: *"Edepsizlik akılsızlık demektir. Zira te'dip edilen kişi; akıllı kişidir. Akılsızlık birçok yönden olabilir. Bunlardan birincisi delilik, ikincisi cehalet, üçüncüsü ise ilmi ihmal etmektir. Delilik, bir hastalık ve bela nedeniyle akıl gücünün fesada uğramasıdır. Cehalet, akıl gücünü ihmal etmek ve onu bilfiil dışarı çıkarmamaktır. İlmi ihmal etmek ise bu ilme vakıf olduktan sonra onunla amel etmeyi bırakmaktır. Bu üçü arasından durumu en iyi olan delilerdir."* (1991, s. 350).

Yukardaki alıntıdan hareketle Âmirî, edepsizliği ya da akılsızlığı üçe ayırır. Bunlar; delilik, cehalet ve ilmi ihmal etmektir. Âmirî, bunları açıklamaya cehaletten başlar ve onu edepsizlik/akılsızlık olarak değerlendirir ve edepsiz kişi de ona göre cahil kişidir. *"İnsanla aklın ilişkisi için mecazen, bir kişi akıllı değilse insan değildir, diyebiliriz."* önermesine yer veren Âmirî, bir insanı diğerlerinden ayıran en önemli gücün akıl olduğunu ve akıllı olmayan kişinin de insan vasfına sahip olmadığını değerlendirir. Âmirî'nin cahil kişiden kastının okuma-yazma bilmeyen değil ahlâkî ilkelere, erdemlere muhalefet eden, gerektiğinde bunları kendi çıkarları için istismar eden kişi olduğunu anlayabiliriz. Cahil kişinin hayvan gibi hatta hayvandan daha aşağıda olduğunu belirten filozof bu benzetmeyi nefsin güçlerinden olan hayvanî nefis olarak değerlendirmez ve bu benzetmeyi gerçek anlamıyla kullanır. Ona göre hayvandan daha aşağıda yer alan cahil insandan, hayvan daha üstündür. Çünkü hayvanların birçoğu insanlara yarar sağladığı gibi onlara zararda vermez. Hayvanların zararlıları başıboş dolaşanlar ya da insanlardan uzak olanlardır. Cahil insana gelince, o kendine ve diğerlerine karşı büyük bir suç işlediğini aktaran Âmirî, bunu *"İşlerinin karışık olması, insanların içine girip çıkması ve onların arasında bulunmasından dolayı onun şerrinden sakınmak mümkün değildir"* diyerek açıklar. Âmirî'ye göre cahil kişi az da olsa akıllıdır fakat o, bunu istismar eder ve onu kendi çıkarlarını gözetmek için kullanır. Âmirî, yine bunu *"Kötü niyetle yapılabilecek şeylerin ve insanların zararlarına karşı koyabileceği hilelerin farkına varır. Bir anda aklına gelen kandırma, kamufler etme, saklama ve çarpıtma fikriyle durumunu gizler"* demek suretiyle açıklayarak cahil kişinin hayvanlardan ve delilerden daha kötü olduğunu bir kere daha vurgular (Âmirî, 1991, s. 351).

İlmını ihmal ederek onu pratiğe dönüştüremeyen kişinin edepsiz olduğunu belirten Âmirî'ye göre o, cahilden ve deliden daha kötüdür. Çünkü o, akıl gücünü kullanarak başkalarının bozulmasına sebep olup daha çok hasar vermektedir. İlmin istifade edilmesi gereken yönünü, onu yapana ve başkalarına menfaatler oluşturması ve zararları defetmesi olarak açıklayan filozof, kendi ilmine karşı gelen alimin bunları yok ettiğini vurgular. *"Akıllı olmayan kişi, ilmi olan ama onunla amel etmeyen kişiden daha üstündür."* Görüşünü Aristoteles'e atfeden Âmirî, ilmin ilim öğrenene fayda vermesi için onunla amel etmesi gerektiğini özellikle savunur. Âmirî, ilmını ihmal eden kişinin kendisinin ve ikinci bir kişinin iyiliğini isteyebilmesi için onun ilme rağbet etmesi, onu alması ve onunla amel etmesiyle olabileceğini belirterek şöyle devam eder: *"Öğrendiğiyle amel etmediğinde bu isteği kaybolur. İnsanlar onun ilimle iyilik yapmasına ve islah etmesine kanar. Sonra zararını bildiği halde zararlı şeylere sevk etmesi ve yararını bildiği halde faydalı şeylere yönelmeyi bırakması hem kendisine hem de başkasına karşı suç işlemesine sebep olur."* Âmirî, üçüncü edepsizlik/akılsızlık türü olarak verdiği deli ise diğer iki tür arasında en iyi duruma sahip kişi olarak değerlendirir. Çünkü onların diğerlerine göre mazereti büyük olup suçlarının az olduğunu vurgulayan filozof bunu şöyle aktarır (1991, s. 351): *"Mazereti büyüktür çünkü bu haline sebep olacak çok az şey yapmıştır. Suçu azdır çünkü saflığından ve şüphe etmeden inandığından, onu işlediği suçtan alıkoymak kolaydır."*

Âmirî, "Edepsizliğe Neden Olan Felaket" başlığı altında da birtakım düşünceler ortaya koymuş olup onun düşüncelerini şu şekilde özetleyebiliriz: Yöneticinin/aile reisinin yönetileni/eşini, çocuğunu ihmal etmesi; yönetilenin de rahatına düşkün olması, işsizliğe alışması, zevk ve arzularına batması, çalışmanın verdiği yorgunluktan nefret etmesi ve kaçması yönetilenleri tembelleğe sürükler. Bilinmelidir ki bu hayatı arzuların, zevklerin ve rahatlığın hüküm sürdüğü bir hayat olarak adlandırmak doğru değildir. Bu zevklerin sahipleri iffetsizlik, ahlâksızlık, acelecilik ve tedbirsizlik nedeniyle huzur ve sükûnet bulamazken bunu söylemek mümkün olmaz. Bu durum, onların felaketlerden, can sıkıcı durumlardan, belalardan ve hastalıklardan bihaber olarak işledikleri suçlardan kaynaklanır. Ancak nefis kötü, akıl anlayışsız olsa bile te'dip etmekten, edepli olmaktan, eğitmekten ve öğrenmekten ümidi kesmemek gerekir. Zira azimle çalışmaya devam etmek, başarı getirir ve her türlü zorluğun aşılmasını sağlar. Zor ve meşakkatli de olsa kişi bunu istemelidir. Bir hikâyede şöyle bahsedilir: Kudretli bir hükümdar denizin üstüne bir köprü yaptırmış ve şöyle demiş: 'Bir işe son derece büyük bir gayretle devam etmenin galip gelemeyeceği hiçbir şey yoktur. Bu, madenleri bile dize getirir. Örneğin demir gerekli işlemlerden geçirilince erir, kaya suyun düzenli olarak damlamasıyla delil deşik olur. Kuru, sert ve dümdüz ahşap gerekli işlemlerden sonra eğilip bükülür; yamuk yumuk olan ahşap düzelttikten ve bakım yaptıktan sonra dümdüz olur. Evcil hayvanlar ve kuşlar, şefkatle eğitilerek çoğu güzel alışkanlığı edinir ve insanların dilini anlar hale gelir.' (Âmirî, 1991, s. 412). Âmirî, yukarıda anlattığı hikâyeden de hareketle kesin bir tavırla, hiç kimse yorgunluğa ve çalışmaya devam etmeye tahammül etmeden, uykuyu ve rahatı bırakmadan, bazı riskleri göze almadan ve tehlikeye girmeden bir zanaatta lider olunamayacağını ve istediği başarıyı elde edemeyeceğini vurgular. Bunu örnekle müşahhas hale getiren filozof, "*Kadınların hamileliğin ağırlığına ve doğumun meşakkatine katlanmadan, tehlikeleri kucaklamadan evlatlarına kavuşabilirler mi?*" diye sorar ve devamla "*belki de kadın doğum sırasında ölümün eşliğine geliyor ve ona yakinen şahit oluyor*", der. Filozofa göre insanlar, yara bereye ve kırıklara katlanmadan, düşmanın üstüne gitmeden onların saldırılarından kurtulmayı başaramaz. Bu bağlamda hikmet ehlinin birinin elli yedi sene boyunca istediğini elde edemediği söylenir (Âmirî, 1991, s. 412).

B. ÂMİRÎ'YE GÖRE EDEP VE TE'DİP ÜZERE TERBİYE ETMENİN ÇEŞİTLERİ

Âmirî'ye göre edep üzere terbiye etmek dört türdür. Bunlardan ilk ikisi Platon'dan iktibas ettiği türler ve diğer ikisi de kendisinin ortaya koyduğu terbiye çeşididir. Âmirî'nin bizzat kendisinin dile getirdiği terbiye usulleri şöyledir: a) Çocuğun yapması gerekenler, b) Çocuk haricindekilerin yapması gerekenlerdir. Âmirî, çocuğun dışındakilerin yapması gerekenleri şöyle örnekler: Sütannelerin ve bakıcıların, çocukların çirkin şeyler dinlediklerinde onları önlemek, bir şekilde korkutmak ve böyle olumsuz durumlardan onları korumak olmalıdır. Yine bu sütanneler ve bakıcılar çocukların çirkin şeyler yapmalarını önlemek için gerekli tedbirleri alarak onların psikolojik olarak yıpranmalarına izin vermemelidirler. Âmirî'nin Platon'a dayandırdığı terbiye şekilleri ise; c) aldatma yoluyla, d) aldatma olmaksızın terbiye yoluyla. Âmirî, özellikle aldatma yoluyla terbiye şekli üzerinde fazlaca durur. Çünkü der Âmirî; çocuklar, akıllarının zayıflığından ötürü, küçük oldukları müddetçe ciddiyeti kaldıramazlar. Bundan dolayı akıllı zayıf olanın ciddiyete rağbet etmeyeceğini, çünkü onun kıymetini bilmeyeceğini vurgulayan Âmirî'ye göre, bunlara mahal vermemek için çocuklara eğlence suretinde ciddiyet tasvir edilmeli ve doğru da yalan suretinde söylenmelidir. Âmirî, bu yargılarını destelemek için Platon'dan şu iktibasları yapar: "*Bu, onlara dışı yalan içi edep dolu olan bilmeceler söylemekle olur.*" Platon,

eğitim felsefesini işlediği *Devlet* adlı eserinde ise Âmirî'nin aktarımına yakın olmakla birlikte çocuklara masallar üzerinden çocukların eğitilmesini savunmuştur. Platon (2006, 377b-c), bununla ilgili şunları belirtir: *“O zaman öncelikli görevimiz, şu masal anlatıcı ozanlar üzerinde denetim kurmak olacaktır. İyi masallara izin verecek, kötü masalları yasaklayacak bir denetim olmalı bu. Sonra annelere ve dadılara çocuklara bizim onay verdiğimiz masalları anlattırmalıyız. Böylelikle çocukların bedeninden daha çok, masallarla onların kafalarını biçimlendirmeliyiz.”*

Âmirî, aldatma türüyle yapılan edeplendirmede dikkat edilmesi gereken noktalara değinir ve bunları şu şekilde maddeleyebiliriz (1991, s. 351-52):

- 1- Çocuklara söylenen şiirler zevk ve arsızlığı değil, fazileti ve iffeti öven şiirler olmalıdır. Bilmeceler de böyle olmalıdır.
- 2- Annelerin ve bakıcıların, çocukları şiir ve bulmaca gibi etkinliklerle eğlendirmeleri gerekir. Bunun dışındaki bir yola tevessül etmemelidirler.
- 3- Anneler ve bakıcılar çocukların nefislerini bu bilmece ve şiirlerle düzeltmeye yönelmelidirler. Onların bedenlerini kundaklamadaki gösterdikleri özenin daha fazlasını edeplendirmeye ve terbiye etmeye göstermelidirler.
- 4- Bu edep ve terbiye türünde işe aldatıcı müzikle başlanmalı, topla oynama (sayı sayma vs.) ve eğitsel oyunlar oynanmalıdır. Çünkü bu tür oyunlar çocuklara sebat etmeyi öğretir ve çalışarak kazanmalarını sağlar. Âmirî bu edep ve terbiye türünü Platonla desteklemeye çalışır fakat Platon'da böyle bir edep türüne rastlanmamaktadır. Âmirî'nin sözünü ettiği aldatıcı müziğin de ne olduğu tam olarak bilinmemektedir. Platon'a isnad ettiği bu tamlamayı Âmirî muhtemelen yanlış yorumlamış olabilir. Platon (2006, 401d) bununla ilgili şunları belirtir: *“...müzikler önemli eğitim aracıdır çünkü ritim ve makam ruhumuzun derinliklerine kadar sokularak bizi çepeçevre sarar, ona soylu davranış kazandırır. İnsan doğru bir müzik eğitimi almışsa, ruhu da güzelleşir, aksi halde tersi olur.”*

Âmirî'ye göre edep üzere terbiye etmek derken bunun te'dîp üzere yetiştirmek olduğunu ve bunun da aynı şekilde bu iki türlü olduğunu söyler. Âmirî'ye göre bunlardan biri sözle, diğeri fiille olandır. Bu ikisinden her biri iki türlü olur. Bunlardan biri, söyleyene ve yapana kadar söze ve fiile sevk etmektir. Diğeri, te'dip edilene kadar dinlemeleri için konuşmak ve görmeleri için yapmaktır.

Âmirî, çocukların hakikaten edep üzere yetiştirilmesi üzerine şu bilgileri verir (1991, s. 352-53): Çocuklar beden, elbise ve diğer temizlik konularında hatta buna saç kesimi de dahi olmak üzere temizliğe sevk edilmeleri gerekir. Onların yanında müstehcen ve kötü şeyler konuşulmasına izin verilmemeli ve onlar bu ortamlardan uzak tutulmalıdır. Yine onların gözlerini de kötü suretlerden ve çirkin şekillerden korunmalıdır. Çünkü çirkin olan her şey çocuklarda çirkinliği meydana getirir. Çirkinliğin aksine onları güzel olan şeylere kanalize edilmeli ki onlar da güzellik meydana getirilebilsin. Yine onların duyuş ve bakışlarına güzel anlatılar, erdemli işler, zarif suretler ve güzel şekiller sunulmalıdır. Bundan dolayı gerektiğinde devlet başkanı, özellikle sanatkâr ve ressamlardan çocukların ruh dünyasına kötü örnek olabilecek çizimler yapmasını, onların psikolojik gelişimlerine zarar verecek

iğrenç bir suret çizmelerini yasaklamalıdır. Âmirî, yine bu edeplendirme yönteminde de Platon'dan iktibas yapar ve ondan şunları alıntılar: *"Bu işe başlamak temizlikten, onları güzel şeyleri sevmeye yönlendirmekten, çirkin şeylerden nefret etmelerini ve tiksinnmelerini sağlamaktan geçer. Bu da onların bakışlarını ve duyularını, çirkin ve nahoş şeylerden korumak, ruhlarına güzel ve hoş şeyleri ekmekle mümkün olur."*

Âmirî (1991, s. 353-54), çocukların edep ve te'dip üzere terbiye etmede şu ilkeleri hem yöneticilerin hem de ebeveynlerin uygulamasını ister. Bu ilkeler şunlardır:

- 1- Hükümdar, çirkin şeyler yapmaktan imtina etmeyen kişiyi şehirden çıkarmalıdır.
- 2- Çocukların yanında erdemler övülmeli ve çocuklara bunlar sevimli gösterilmelidir. Özellikle doğruluk, vefa, büyüklere güzelce itaat etmek, cesaret, adalet ve hikmet gibi erdemler çocuklara verilmelidir.
- 3- Çocukların huzurunda rezillikler yerilmeli ve bunlar çocuklara çirkin gösterilmelidir. Özellikle yalan, iffetsizlik, korkaklık ve cehalet gibi rezilliklerin erdemsizlik olduğu çocuklara işlenmelidir.
- 4- Çocuklara özellikle büyüklere karşı gelmenin edepsizlik olduğu anlatılmalıdır. Çünkü bu; rezilliklerin en iğrenç, en çirkin ve en zararlı olanıdır. Çünkü hayrın tamamı, yasalara ve yönetime güzelce itaat etmektedir. Kötülüğün ve zararın tamamı da yasalara ve yönetime karşı gelmektedir.
- 5- Çocuklara güzel ve yararlı olanlar sevdirmeli, çirkin ve zararlı olanlardan tiksindirilmelidir. Böylece güzel ve yararlı olanı seven, hızla bunları elde etmeye yönelir. Çirkin ve zararlıdan tiksinen de bunlara düşmekten uzak durur.
- 6- Anne babalar çocuklarını hayaya sevk etmelidir. Bu, çocuklara rezilliklerin iğrençliğini ve bunları yapan kişilerin alçaklığını tasvir etmek suretiyle yapılır. Bu, anne babaların, çocukların büyüklere ve erdemli kişilere duydukları saygıyı arttırmalarıyla mümkün olur. Çocuklar, aile dostlarının yanında haya sahibi olmalıdır. Düşmanların yanında cesaretli olmalıdır.
- 7- Onları, kötü ahlâklı arkadaşlarından alıkoymaları ve onları görmelerini engellemeleri gerekir. Çünkü arkadaş arkadaşına bir şekilde meyleder. Her biri diğerini kendi sevdiği şeye çeker. Diğer de bilmediği halde bunu yapar. Çabuk etkilenen kişiler de böyledir, tecrübe etmedikleri halde hemen o işe yönelirler.

Âmirî, bu ve buna benzer ilkeleri verdikten sonra ismini vermediği Arap bir şairin şu dizelerine yer verir:

Her arkadaş kendine benzeyene meyleder.

Kın kanatlı böceklerin akrepleri sevmesi gibi.

Çocuğun, arkadaşının ne kastettiğini anladığını görürsün.

Fasih Arapça konuşanın bir diğerini anlaması gibi.

Âmirî, çocukları edepli bir şekilde yetiştirmenin yöntemlerinden de bahseder. Âmirî (1991, s. 353-54), Platon'a dayandırarak verdiği ilk yönteme göre çocukların daima meşgul edilmeleri gerekir. Ona göre temyiz gücüne sahip olmayan çocuklar için rahatlık ve atalet, bozulma demektir. Çocukların ve tabiatları gereği köle olanların vaziyeti budur. Âmirî (1991, s. 343), yine çocukları edepli bir şekilde yetiştirmenin ikinci yöntemini de Platon'a dayandırarak çocukların eğitimleri onları istikamet üzere olmaya yoğunlaştırılmalıdır. Zira çocukların eğitimde sebat etmemelerinin sonucunda çocuklar her şeyi karıştırabilirler Karışıklık ise fesada/bozulmaya sebep olur.

Âmirî (1991, s. 354), kadınların ve çocukların tatlılıkla ikaz edilmesinin gereksiz olduğuna dair yaklaşımını üçüncü ve asıl yöntem olarak ortaya koyar. Ona göre kadınları ve çocukları güzelce uyarmak büyük cehalettir. Şayet bu mümkün olsaydı, delileri ve ayyaşları tatlılıkla ikaz etmek de mümkün olurdu. Âmirî kadınları ve çocukları güzelce uyarmayı faydasız bulduğundan eğiten/yönetici kişinin bu durumda sabretmesi gerektiğini son kertede eğitmenin kaba kuvvete başvurabileceğini belirtir. Âmirî'nin kadın ve çocukları edeplendirmek için ortaya attığı bu düşüncelerinin kaynağı yine muhtemeldir ki ya Platon'a isnad ettiği apokrif nüshalar ya da kendi görüşleri olabilir. İbn Miskeveyh ise Âmirî'nin eğiticinin çocukları uyarmak yerine kaba kuvvete başvurulmalı görüşüne karşın İbn Miskeveyh ise eğitmenin bu durumda çocukların kulağının çekilebileceği görüşünü benimser (2013, s. 75).

Âmirî, bu noktada arap bir şairden şu şiiri aktarır

Akıllıları güzelce uyar. Çünkü onları uyarmak,

Sulh yoluyla olur ve zorlama gerektirmez.

Kim cahilleri güzelce uyarmaya kalkışırsa kendini hasta eder.

Cahilleri uyarmasın ve hastalıktan kurtulsun,

Çünkü cahiller onun dediğine uymaz.

İnatçı bir hayvanın azarlamakla ya da yularla bağlamakla durmaması gibi.

1. Te'dibin Yöntemi

Âmirî (1991, s. 354-55), te'dip etmenin nasıl başlanması gerektiği ile alakalı olarak: *"Her şey başlangıcına göre şekil alır. Bir işteki en önemli şey başlangıçtır."* önermelerini vererek konuya giriş yapar ve ardından Platon'dan; *"Başlangıç, her konudaki en önemli şeydir. Her şey başlangıcına göre ilerler."* şeklindeki iktibasını verir. Âmirî'ye göre insan işin başlangıcını gerektiği gibi yaptığında, devamı kolayca gelir, büyük ve yararlı sonuçlar elde eder, iyi insanlar yetiştirir. Çocuklar emredildikleri şeyleri hızlıca kabul etmeye meyilli olurlar. Bu nedenle küçüklüklerinden itibaren, yapmaları gereken şeyleri onlara yaptırmak gerekir. Çünkü tüm mesele güzel alışkanlıklar edinmektir. Âmirî'nin ortaya koyduğu bu önermenin kıymetli olduğunu düşünmekteyiz. Buna göre eğitim ve öğretimin ilk merhalesi, son merhalesini de şekillendirir. Çünkü *"Perşembenin gelişi çarşambadan belli olur."*

Âmirî te'dip etmeye nasıl başlanması gerektiğini Platon'dan yaptığı üst üste alıntılarla devam eder fakat Platon'un eserlerinde Âmirî'nin dile getirdiği iktibaslara rastlanmamaktadır. Âmirî'nin iktibaslarına göre Platon'un görüşlerini özetleyebiliriz: Te'dip etmeye alıştırmaktan başlamak gerekir. Bu, çocuklara güzel ve yararlı alışkanlıklar edindirerek, hiçbir zaman bunlardan uzaklaşmalarına ve bunlara muhalefet etmelerine müsaade etmeyerek gerçekleştirilir. Güzel ve faydalı şeyler için, onların yorulmaya alıştırmaları gerekir. Bu ancak rahatlığın verdiği zevke, nefsin endişelerine, beden yorgunluğunun ve zorluğun acısına tahammül edememesine karşı sabretmeye alışmak ve dik durmakla gerçekleşir. Bu bakımdan, çocukların şımartılarak yetiştirilmesi uygun değildir. Çünkü şımartılarak yetiştirilmiş kişi, zevklerinden ayrı kalmaya sabredemez, sıkıntı ve meşakkate tahammül edemez. Âmirî'ye göre ise yapılması gereken şey genel olarak, çocukların duyduklarını ve gördüklerini taklit etmeleri ve örnek almaları yoluyla, bir şeyler yapmalarını sağlamaktır. Bunları kendilerine alışkanlık haline getirene kadar bu şekilde devam etmeleri gerekir. Çünkü kıymetli ilimlerden, güzel ahlâktan ve değerli sanat dallarından büyük hayırlar elde etmek için sıkı çalışmak ve yorulmaktan başka bir yol yoktur. (Âmirî, 1991, s. 355-57).

Yine Âmirî'ye göre (1991, 357) çocukların, belalar ve musibetler esnasında sabırlı olmaya, öfke anında yumuşak huylu davranmaya alıştırmaları gerekir. Acelecilik, endişe, rahatlık, boşa vakit geçirme ve tembellenin adil ve cahillikten olduğu onlara kavratılmalı ve bu düşünce onların ruhlarına yerleştirilmelidir. Yumuşak huyluluk tamamen sessizlik ve sakinlikten kaynaklandığını belirten filozof, edebî aslının ağırbaşlı ve vakarlı olmak, münasebetsizliğin aslının da düşüncesizlik, tutarsızlık ve vurdumduymazlık olduğuna değinerek sabırlı ve yumuşak huylu olmanın önemini ortaya koyar.

Filozof te'dibin nasıl olacağına da değinerek yine Platon'a başvurur ve onun bu konuda şöyle dediğini aktarır: *"Te'dip etme işine şefkat göstermekle başlamak gerekir. Bu fayda vermezse şiddetle devam etmek gerekir."* Âmirî'nin Platon'dan yaptığı bu iktibas Platon'un eserinde geçmemektedir. Platon'a göre çocuklara verilecek eğitimde zorlama ve şiddet olmamalıdır (2006, 536e). Âmirî'nin Platon'a dayandırarak verdiği bu ve buna benzer apokrif aktarımların sebebi Âmirî'nin bu konudaki düşüncelerini felsefî bir zemine dayandırmak istemesi, yaşadığı dönemlerde Platon'a ait olduğu varsayılan *Devlet'e* ait nüshaların tedavülde olmaması olabilir. Bununla birlikte filozof, bu konudaki kendi değerlendirmelerini de belirtir. Âmirî'ye göre yönetici, yönetileni barışçıl bir şekilde hakimiyeti altına almalı, onunla güçlü, kararlı ve ciddi bir ilişki kurmalıdır. Yönetilen karşı gelirse yönetici sabreder, ona ve kendine çözüm arar, yumuşak davranmak fayda etmezse kaba kuvvete başvurur (Âmirî, 1991, s. 355). Fârâbî de pratik erdemleri kazandırmak için fertlere ikna edici kanıtlar verilmesine rağmen isyankâr ve inatçı davrananlara zorlama yapılması gerektiğini savunur (Fârâbî, 2018, s. 34-35).

Âmirî (1991, s. 357), yasa ve yöneticilere de güzelce itaat etmeye çocukların alıştırmaları gerektiğini de değinerek toplumsal barış ve huzur için bunun çok önemli olduğunu aktarır. Onun bu düşüncelerini şöyle özetleyebiliriz: Yeni yetişen kişilerin ilk yaşlarından itibaren, onların hayır ve mutluluklarının yasalara ve yöneticilere itaat etmekte olduğuna inanmaları sağlanmalıdır. Öyle ki bir yasa ya da emirle karşılaştıklarında, hayırlı bir şey bulmuş kişi gibi sevinmelidirler. Çünkü onlar, yöneticilerin ve te'dip eden kişilerin onları mutluluğa ulaştıracaklarını, itaat etmeleri sayesinde de onlar için hayırlı şeyler oluşacağını bilmeleri gereklidir. Onların ruhlarına şunu yerleştirmek gerekir: Karşı gelmek tüm

kötülüklerin temelidir. Tüm felaketler karşı gelmekten kaynaklanır. İnsan karşı gelme yüzünden, hayırların en şerefli olan mutluluğu kaçıır. Tüm şerhlerin toplandığı bedbahtlığa duçar olur. Kalbin daima deđiştđđ, hayır ve şer arasında gidip geldiği bilinmelidir. Hayrın aslı yöneticilere itaat etmek, sefihlerden uzak durmak ve erdemlilerle beraber olmaktır. Şerrin aslı şehvetine uymak, kötü arkadaşları desteklemek ve erdemlilerden ayrılmaktır.

2. Âmirî'ye Göre Bazı Adaplar

Âmirî bu konuda da ilk önce çocuklardan başlar ve onların yapması, uygulaması gereken adapların neler olduğu dikkatli bir şekilde açıklar. Filozofa göre çocuklar atalarını tanımalı ve onlara iyilikte bulunmalıdırlar. Çocuklar meclislerin ön kısmında oturmamalıdırlar. Çocukların, kendilerinden büyük kişilerle kucaklaşmaya ve sarılmaya kalkışmalarını engellenmesi gerekir. Rüya tabirinden de uzak durmalıdırlar. Yine mazeret olarak ileri sürülmesi uygun olmayan şeyleri mazeret olarak sunmalarına mâni olunmalıdır. Çocukların insanların kusurlarını takip etmekten ve hatalarını aramaktan uzak kalmaları gerekir. Âmirî, Bilge birinin oğluna: *"Ey oğlum! Her mecliste, makamda ve konuşmada gayeni nefsinin üstünde tut."* şeklinde bir adap söylediğini belirtir. Çocukların uyması gereken başka adapların da olduğunu açıklayan filozof bunlardan biri de *konuşmadan önce selam vermeyi öğrenmek* olarak belirtir. Âmirî'nin belirttiği çocukların uygulaması gereken diğer adaplar ise sırasıyla şunlardır: 1- İzin istemelerine ihtiyaç olmayan yerlere girmeden önce ses etmeleri gerekir. Ses etmek; tespih çekme, tekbir getirme, hamdetme ya da boğazını temizleme sesi çıkarma şeklinde olur. Böylece evdeki kişi, onların yanına gelmesini istiyorsa buna izin verir. 2- Çocukların; kısık sesle konuşmaya, düzgün yürümeye, çok koşmamaya, otururken çok hareket etmemeye alıştırmaları gerekir. Düzensizlikten, ayıplardan ve çok gülmekten alıkonmaları gerekir. Çünkü bunlardan herhangi birine alışan kişinin bunu bırakması çok zordur. 3- Çocukların boş bir eve ya da başka bir yere girerken evin ehlinden olan cinlere, meleklerle ve Allah'ın güzel kullarına selam vermekle, emredilmeleri gerekir. Mescide girdiklerinde de aynı şekilde davranmalarının gerekir (Âmirî, 1991, s. 359).

Başka bir adap da yemekte yapılması gereken davranış tarzı olarak belirten Âmirî, çocukların yemekten önce ve sonra ellerini yıkamaya teşvik edilmeleri gerektiğini vurgular. Zira bunlar güzel alışkanlıklardandır. Yemeğe başlarken besmele çekmeye, sonunda şükretmeye alıştırmaları gerekir. Bunu yedikleri her lokma için yapmaları emredilmelidir. Lokmalarını büyük tutmaktan sakındırılmalıdırlar. Ellerini yalnızca önlerindeki ve yakınlarındaki yemeklere uzatmaya alıştırmalıdır (Âmirî, 1991, s. 359). Bu noktada Âmirî'ye benzer düşünceleri İslam ahlak filozoflarından İbn Miskeveyh de dile getirmiştir (İbn Miskeveyh, 2013, s. 74-78).

Su içme adabına da değinen Âmirî'nin bu adaba ilişkin verdiği bilgileri şöyle özetleyebiliriz (1991, s. 360): Çocukların, yemek esnasında su içmeleri engellenmelidir. Yemek yemeyi bitirdikten hemen sonra çocukların su içmeleri de uygun değildir. Yemekten sonra üç saat, en azından iki saat geçmesi gerekir. Suyu üç yudumda içmeleri gerekir. Her yudumdan sonra başlarken besmele çekmeli, bitirince de şükretmelidirler. Rivayete göre Hz. Peygamber (sav) bir şey içerken üç yudumda, üç besmele ve üç hamdele ile içerdi. Çocuklar suyu yavaş yavaş içmeleri, büyük yudumlarla nefes almadan içmeyi bırakmaları gerekir. Zira Hz. Peygamber (sav) *'Karaciğer iltihabı nefes almadan büyük yudumlarla su içmekten olur.'* buyurmuştur.

İçki içmenin adabı ve içki içmek hakkında adap kaideleri sunan Âmirî adını vermediği bazı kimselerin ifadelerini eserinde iktibaslar yapar. Bu iktibaslarda içki içmenin hem iyi hem de kötü yönlerine vurgu yapılır. Bu alıntılar şu şekildedir (Âmirî, 1991, s. 360): “İçki yaşlılıkla baş etmeye ve teselli bulmaya yardımcı olan büyük bir ilaçtır.”, “İçki ödleklik, korku, utanmazlık ve alçaklık meydana getirir.”, “İçki haramdır. Çünkü hayasızlığa, zulme ve endişeye sebep olur, her türlü kötülüğü meydana getirir.” Filozof, kendi görüşünü ise şöyle dile getirir: “Bu nedenle biz, kendisini sarhoş edecek olan şeyden intina edemeyen kişiye, içkinin haram olduğunu söyleriz. Bu kişi, elinin açıklığı harekete geçtiğinde ve nefsi açgözlülükle daha fazlasını istediğinde kendine dur diyemez. Tüm insanların gündüz içki içmekten menedilmeleri gerekir. Fikir vermek için bir meclise gidecek olan kişilerin gece içmeleri de menedilmelidir. Yine çocuk sahibi olmak için eşiyile beraber olacak kişinin de gece içki içmekten menedilmesi gerekir. Zira içki içtikten sonra ilişkiye girmek, çocuğun laubali olmasına neden olur.” Âmirî, Galen’in Platon’a dayandırdığı Platon’un şu tarzdaki ifadelerine yer vererek çocukların içki içme durumuna geçiş yapar (1991, s. 361): “Hiç kimsenin gündüz içki içmesine izin verilemez. Onun kullanıldığı en iyi şey hastalıkları tedavidir. Kölelerin ve cariyelerin içmelerine asla izin verilmez. Savaş hazırlığında olduğu sürece ordu üyelerinden hiçbirinin içmesi uygun değildir.” Âmirî (1991, s. 361), çocukların içki içmeleri hakkında Platon’un “On sekiz yaşına gelene kadar çocukların içki içmesi yasaklanmalıdır. Bunun sebebi, onların bu yaşlarda içkiye ihtiyaç duymamalarıdır. Çünkü içki bir ateştir. On sekiz yaşından küçük çocuklar da ateş çağındadır. Ateşin üzerine ateş eklemek, onu harlamak uygun değildir.” sözlerini iktibas ederek çocukların bundan uzak tutulmalarını ister. Yine bazı kimselerin “On sekiz yaşına geldikten sonra tedavi amaçlı içmelerine ve yalnızca geceleri içmelerine izin verilir.” dediklerini belirten Âmirî bu duruma da itiraz eder ve “Otuz yaşına gelmeden önce içki içmek için toplanmalarına izin verilmemelidir.” tarzındaki görüşüyle konuyu kapatır. Âmirî, bu kısımda içki içilmesini değil onun hasta olanların tedavisinde kullanılabileceğini kastetmiştir. Âmirî’nin filozof yönü olmasının yanında kelamcı yönünün de olduğu düşünüldüğünde içki içilmesini savunmadığı, aksine hastalık halinde zaruret nedeniyle belli yaşlardan sonra kullanılabileceğine dikkat çektiği anlaşılmaktadır.

Âmirî, çocukların uyku adaplarına da değinir ve bunları şöyle özetleyebiliriz: Âmirî’ye göre çocuklar, gündüzün ilk ve son saatlerinde uykudan alıkonmalıdır. Aslında hastalığı olanlar hariç, herkesin bu uykudan alıkonması gerekir. Araçlar ‘Günün ilk vaktinde uyumak ayıp, son vaktinde uyumak aptallıktır. Bu ikisinin arasında bir vakitte uyumak ise yaratılıştandır.’ derlerdi. Hiç kimsenin yemek yedikten hemen sonra uyuması uygun değildir. Yemek mideye inene ve sindirilene kadar beklemek gerekir. Çocukların sağ taraflarına yatmaları ve sağ ellerini yanaklarının altına koyarak uyumaları emredilmelidir (Âmirî, 1991, s. 362).

Âmirî, kadınların yönetimi bahsine yer verdiği bölümde ilk önce “Burada Onların Tabiatlarının, Çeşitli İlim ve Sanatlarda Erkeklerden Eksik Olmadığını Fakat Zayıf Olduğunu Açıklamak İstiyoruz” başlığıyla bölüme giriş yapar. Filozof yine Platon gibi bilge kişilerden iktibaslar yapar ve bu konuda Platon’un olduğunu iddia ettiği şu ifadelerine yer verir: “Sırf erkek olduğu için erkeklere özel olan, sırf kadın olması bakımından kadınlara özel olan bir iş yoktur. Kadın tabiatı itibarıyla erkeğin yapabileceği her şeyi yapmaya kadirdir. Ancak o tüm bu işlerde daha zayıftır.” Bu ifadelere katılmakla birlikte Âmirî, kadının erkekten tabiat özellikleri itibarıyla ayrıldığını, fiziki güç olarak da erkekten daha güçsüz olduğunu fakat kadınların erkeğin yaptığı her şeyi yapacaklarını söyler. Hatta o, kadının da erkek gibi savaşabileceğini ve orduda görev alabileceğini belirtir fakat çok az bir kısmının meslek sahibi olduğunu vurgular (Âmirî, 1991, s.

370). Âmirî'nin kadınlara yönelik bu yaklaşımı yaşadığı çağı aşan yaklaşımlardır. Kadınların meslek sahibi olmalarını ve erkeklerle bu noktada eşit olduklarını söylenmesi Âmirî'nin yaşadığı dönemleri göz önünde bulundurursak filozofun bu tespitlerinin çok değerli olduğunu düşünüyoruz.

Âmirî, kadınlara yasak olan bazı durumlara da değinir. Âmirî'nin kadınlara ilişkin birtakım yasaklamalara değinmesi onun yaşadığı kültürel çevre şartlarının etkisinin olduğunu düşünmekteyiz. Âmirî, Hz. Muhammed (sav) ve Hz. Ömer'e (ra) isnad ettiği ve uydurma olan *"Kadınlara yazı yazmayı öğretmeyin."*⁶ şeklindeki ifadelerle durumu anlatmaya başlar. Yine Âmirî, Hz. Muhammed (sav) ve Hz. Ömer'e (ra) isnad edilen ve uydurma olduğu anlaşılan *"Kadınları göze çarpar mevkilere oturtmayın."*⁷ hadisini vererek kadınların herkesin göreceği yere oturmalarını uygun bulmaz. Âmirî (1991, s. 370-71) yine kadınların yabancı kişilerle konuşma esnasında yeterli mesafeden konuşmaları gerektiği, onların yine yabancılarla göz göze gelmesine engel olunması gibi görüşleri paylaşır. Âmirî, kocanın da eşine karşı görev ve sorumluklarını da hatırlatır.⁸ Bu hatırlatmayı İslam büyüklerinden Yunanlı filozofların görüşleri etrafında vererek bu görev ve sorumluluklarının her iki kültürde de aynı olduğu izlenimi vermektedir. Bu bağlamda koca, eşine her daim sevgi göstermeli, onun haklarını gözetmeli, onu başkalarının yanında küçük düşürecek söz ve eylemlerden kaçınmalıdır. Eşin de görevleri ve uyması gereken edeplerden bahseden Âmirî, kadının ilk edebinin iffet sonra ülfet ve herkesi sevmek olduğunu belirtir. Yine kadının gözüne, ağzına ve diline sahip çıkması, ev halkını sevmesi ve iyilik yapmak suretiyle kendini onlara sevdirmesi gerekir. Daha iyi yaşayabilmeleri için kendini onların hizmetine vermelidir. Âmirî (1991, s. 372), Pisogor'a dayandırdığı şu ifadelerle bir anlamda durumu özetler: *"Kadına, onun herkes tarafından rağbet gören bir varlık olduğu aşılmalıdır. Onun herkes tarafından rağbet görmesinin delili, doğum yaptığında herkesin bundan yararlanması ve eğer erkek çocuk doğurduysa herkesin buna sevinmesidir. İlişkilerindeki uzaklığı izale edene kadar, kendini güzel bir edeple süslemesi gerekir."*

C. ÂMİRİ'YE GÖRE EĞİTİM

Sözlük anlamı olarak tâlim; "bir şeyi gerçek yönüyle kavramak, bir nesnenin şeklini zihinde oluşturmak, nesneyi gerçek haliyle bilmek" anlamına gelir. Tâlim kelimesinin kökü *ilm'*dir ve "birine bilgi öğretmek, ders okutmak" anlamında kullanılır. Buradan hareketle ilim öğretilene *muallim*, ilmi öğrenene ise *müteallim* denir (Âmirî, 2023, s. 202; Kazıcı & Ayhan, 2010, s. 515-23). Âmirî eğitim ve öğretimi tıpkı Fârâbî gibi (Toprak, 2020, s. 141) birbirinden ayırır ve ona göre eğitimle insan, ahlâken olgunlaşırken öğretimle yeni bilgiler öğrenir. Âmirî'nin ortaya koyduğu bu ayrımın yanı sıra o, ilimlerin öğrenme mekânı ve edeplerinin neler olduğu, çocukların öğrenmesi gereken ilk ilimleri, ilim öğrenenlerin ilimleri öğrenme sıraları ve bu ilimleri kaç yıl öğrenmesi gerektiği gibi bilgileri açıklayarak ilmin belli bir metodoloji verilmesi gerektiğini açıklamıştır.

⁶ Dipnotu verilen eserin 97. dipnotuna bakınız (Taslaman & Taslaman, 2019, s. 57).

⁷ Sözü edilen hadis uymadır. Bk. (Taslaman & Taslaman, 2019, s. 57).

⁸ Âmirî, kadının kocasına karşı sorumluluklarının neler olduğuna Hz. Muhammed'e isnad ettiği hadislerle maddeler halinde değinir. Bunlardan birkaçı şunlardır: *"Kadın ancak kocasından izin alarak (nafile) oruç tutar."*, *"Kadın devenin üzerinde bile olsa kendini kocasından sakınmamalıdır."* ve *"Kadının, kocasının izni olmadan onun evine birini alması caiz değildir."* Bk. (Âmirî, 1991, s. 371-372).

Âmirî'ye göre devletin en önemli görevlerinden biri de toplumu temel erdemlere ulaştırmaktır. Özellikle çocukların, kadınların ve sanatkârların eğitilip erdemleri kazandırmak ideal toplumun oluşmasında büyük önem arz etmektedir. Âmirî bu noktada çocukların eğitim ve öğretimine önem vererek Platon'dan iktibaslar yapar. Âmirî ilk başta çocukların öğrenmeye başlamadan önce belli edeplerinin olması gerektiği üzerinde durur. Bunun için çocuklar öncelikle edebi öğrenmeli ve öğrenmenin adaplarına uygun davranışlarda bulunmalıdırlar. Çocukların uyması gereken adaplardan bazılarını da açıklayan filozof bunları; dikkatlerini öğretmene vermek, iyice öğretmeni dinlemek, öğretmenler ders anlatırken sağa sola yönelmemek, öğrendikleri bilgileri düşünmek ve başka şeyler düşünmemek olarak belirtir. Yine filozof çocukların iyice öğrenmesinin dinleme yoluyla olduğunu aktarır ve bu durumu Vehb b. Münebbih'ten⁹ *"dinlemenin edebi; organlarda sükûnet sağlamak, gözleri kapatmak, dinlenen şeyden başkasını düşünmeyi bırakmak ve duyduklarıyla amel etmeye azmetmektir"* aktardığı ifadelerle destekler. Dinleme yoluyla çocuğun tüm dikkatini öğretmene vereceğini ve böylece dinlemekle birçok bilgiyi öğreneceğini dile getiren filozof öğretimde temel ilkenin de çocuğun kendi özgür iradesiyle öğrenmeyi gerçekleştirmesi olduğunu belirtir (Âmirî, 1991, s. 365-66).

Âmirî (1991, s. 366), çocukların bedensel gelişimlerinin ilim öğrenmede çok önemli olduğunu belirtir ve Platon'un şu manadaki sözlerini aktarır: *"Çocuklar, bedenleri geliştikten ve spora alıştıktan sonra ilimleri ve sanatları öğrenmeye yönlendirilmelidir. Bu da yirmi bir yaşına tekabül etmektedir. Bedenlerinin gelişimi tamamlanmadan eğitime başlamaları uygun değildir. Çünkü yorgunluk melekeleri zayıflatır ve bedenleri bitkin düşürür."* Yine Âmirî, Müberred adlı bir şahıstan alıntılama yaparak onun *"çocukların kemikleri güçlenmeden, kasları sağlamlaşmadan ve kuvvetlenmeden önce mektebe gönderilmesinin uygun olmaz"* dediğini belirtir. Âmirî (1991, s. 366) yine Müberred'den öğretimi konu alan şu şiirini bizlere sunar:

"Sakin küçük çocuğunu mektebe gönderme!

Ona çok yük yüklemiş olursun. Bu zorluk onun aptallaşmasına sebep olur.

Çocuk ne zaman şımartılsa kalbine bir hastalık sızar.

İlaç kullansa da bu hastalık ona isabet etmiştir bir kere.

Çocuk annesinin mizacından dolayı bozulmaya başlar.

Çünkü küçüklüğünden beri onu sevgi ve pohpohlamayla besler."

Âmirî'ye göre yedi yaşına kadar çocuklarla oyun oynanmalı ve sonraki yedi yılda onlara öğretim uygulanmalı, bir sonraki yedi yılda onları ilim ehlinin meclislerine götürmelidir. Yine Âmirî ilim ehlinin bazılarının da savunduğu *"Çocukların meşguliyetleri artmadan ve parayla uğraşmaya başlamadan önce çocukların öğretimine girişin."* ifadesini de kullanarak döneminde öğretimle alakalı düşünceleri dile getirir (Âmirî, 1991, s. 366-67). Âmirî'nin bu düşünceleri bizlere pedagojik açıdan çok önemli ipuçları vermektedir. Çocuklarla belli yaşlarda oyun oynanması, eğitim ve öğretimin hangi yaşlarda başlanması,

⁹ Vehb b. Münebbih, İsrâiliyat konusuna hâkim bir kişi olarak bilmektedir. Yine Yunan, Süryânî ve Himyerî gibi dilleri bilmektedir. *Meğâzî Resûlillâh, Kitâbü'l-İsrâiliyyât* gibi eserlerin mükellefi olduğu değerlendirilmektedir. Bk. (Demir & Özafşar, 2012, s. 608-610).

onların nefislerini okşayabilecek faktörlerden olan paraya uğraşmadan çocuklara öğretim verilmesi gibi hususların filozof tarafından dillendirilmesi çağımızda da ifade edilen hususlar olması tarafımızca da manidar bulunmaktadır.

Âmirî öğretimle alakalı bu düşünceleriyle erdemli bir devletin ve toplumun oluşmasında eğitim ve öğretim faaliyetinin önemini bizlere sunmaktadır. Eğitim-öğretim toplumun tüm kesimlerini ilgilendiren ve onları hikmetle buluşturup erdemleri hayata tatbik ettiren temel güçtür. Âmirî, toplumun tamamının hikmeti öğrenemeyeceğini ve erdemli bir hayat sürdüremeyeceğinin de farkındadır. İşte bu nedenle filozof tabiatı gereği hikmeti öğrenemeyenlerin öğretim vermenin anlamsız olduğunu Platon'dan yaptığı iktibasla anlatmaya çalışır. Âmirî, tabiatı gereği hikmet öğrenebilecekleri ise onların öğretileni kolayca öğrenip bunu muhafaza eden, öğrendiklerinden hareketle öğrenmedikleriyle bağlantı kurarak yeni şeyleri zorlanmadan öğrenebilen kişiler olarak niteler (Âmirî, 1991, s. 367).

Âmirî'ye göre yönetici, çocukların beden ve ruhen en iyi şekilde yetişmesinden sorumlu olan kişidir. Bundan dolayı yönetici, çocukların yirmi sene boyunca bedenlerini eğitmelidir. Sonra yine yönetici, on sene boyunca çeşitli ilimler öğretmek suretiyle onları geliştirecek olan kişilere nakletmesi gerekir ve bunun ardından beş sene boyunca cedel ilminin eğitim ve öğretimini almalarını sağlamalıdır. Daha sonra öğrendiklerini on beş sene boyunca yavaş yavaş yerleştirmelerini ve uygulamalarını sağlaması gerekir. Elli yaşına geldiklerinde, başkalarını te'dip etmek ve kendilerine öğretilen usulle başkalarına öğretmek için, hayrı kendilerine örnek edinmeleri gerekir. Böylece özelde ailesi ve dostları, genelde şehir halkı ıslah edilmiş olur. Bunu güzel ve iyi olduğu için değil, gerekli ve zorunlu olduğu için yapmaları gerekir (Âmirî, 1991, s. 367).

Âmirî, eğitim ve öğretim gibi önemli bir konunun gelişigüzel şekilde olamayacağını, bunun belli bir disiplin-yöntem olabileceğini ve yine bunun zamana yayılarak elde edilebileceğini vurgular. Bu bağlamda filozofun ilimlerin öğrenilmesinde zordan kolaya, somuttan soyuta doğru ilerleyen bir metodolojiyi savunarak adeta günümüze de ışık tutar. Âmirî'nin (1991, s. 368-70) ortaya koyduğu bu yöntemi tablo şeklinde sunmak istersek bu şöyledir:

Tablo 1. Âmirî'ye göre öğrenilmesi gereken ilimlerin sıralanması.

Sıra	İlmin Adı	Gereçesi	Açıklaması
1	Sayı İlmî- Aritmetik	Bunun sebebi sayı biliminin tüm fikirlere, bilgilere ve sanatlara uzanıyor olmasıdır. İnsan akıllı bir varlık oluşu onun sayıları bilmesini de zorunlu kılmaktadır.	Âmirî'ye göre hakikatin idrak edilmesi ve bilinmesi ancak bu ilimle mümkündür. Çünkü bizzat kendisiyle gördüğümüz görüşümüz bir tane gibidir. Ve çokluktan ötürü sonsuz gibidir. İşte bu bir sayısının suretidir. Nitekim bir, her bire eşittir ve sonu yoktur. Çünkü onun
2	Geometri	İlme devam eden kişi, sayı ilmini öğrendikten sonra sıra alan bilgisinin adı olan geometri ilmini öğrenmelidir. Bunun sebebini ise Âmirî, alan bilgisiyle kişi	Âmirî'ye göre bu ilim, nefsin cevhere karşı bir ilgisinin bulunmasıyla daha çabuk öğrenilebilir. Yine bu ilim insanın düşünme yetisini üst seviyeye çıkarır.
3	Hacim İlmî	Âmirî'ye göre alan bilgisinden sonra hacim bilgisini almaları gerekir.	Bu ilim geçiş ilmidir. Tahsil edilmesi zorunludur.
4	Astronomi	Âmirî'ye göre bu ilim hayırlı olanın bilgisine ulaşmanın ilk illetidir.	Bu ilmi öğrenen kişi, hikmetin izlerini ve inayetin lütuflarını görür. Böylece göğün
5.	Musiki	Astronomi ilmini öğrenen kişi göklerdeki düzen ve armoniyi fark eder ve bundan sonra filozofa göre musikiye yönelmelidir.	İnsan bu ilim ve diğer tüm ilimlerle senelerce eğitilir.
6.	Mantık ve cedel	Âmirî'ye göre bu ilim otuz yaşından sonra öğrenilmelidir. Fakat önce denenmeleri ve imtihana tabi tutulmaları gerekir. İmtihanın usulü şudur: Hakikaten var olan bir şeye, duyularını kullanmaksızın, aynı şekilde ulaşabiliyorlar mı buna bakılır.	Âmirî'ye göre kişinin, bu ilimde beş sene geçirmesi gerekir. İlk ilimleri tahsil etmek için ise on sene geçirmelidir. Çünkü on beş yaşından elli yaşına kadar öğrendiklerini acele etmeden elde etmelidir.

Kaynak: Âmirî, 1991, s. 368-370.

Âmirî, mantık ilmi ve diğer ilimler arasındaki farkı şu sözlerle ortaya koyar (1991, s. 369): *“Diğer sanatlar genel kabul görmüş vaz’î görüşler üzerine inşa edilmiştir. Ancak bu görüşleri başlangıç noktalarına yani ilkelerine irca edecek ve bunun sonucunda tashih edecek hiçbir güç yoktur. Mantık ise bu işi tüm sanatların ilkeleri için yapabilir. Diğer bir fark ise mantığın vaz’î görüşler üzerine inşa edilmediğidir. O, mantık kuvvesini kullanarak mevcudattan elde edilen çıkarımlarla kurulmuştur. Ayrıca bu sanat elde ettiği çıkarımları ilkeleri haline getirmez, onlardan sonuçlar ve ürünler meydana getirir.”*

Mantık ilmimin farkını ve önemi üzerinde çokça duran Âmirî (1991, s. 369), bunlarla mantık ilmini öğrenen kişinin onun esas ilkesine ulaşacağını ve en son noktasına varacağını belirtir. Ancak der filozof, kişinin bunu somut bir şeyi (duyularla algılanabilen) kullanmaksızın yaptığını söyler. Yine bu ilim sayesinde nefis, her bir eşyanın mahiyetini inceleme kudreti bulacağını, neyin hayır olduğunu akıyla bulmadan önce, bu ilmi bırakmamasını gerektiğini vurgulayan filozof, bunun sonucunda “makulün” kemaline ulaşabileceğini aktarır.

Âmirî'nin (2013, s. 90) eğitim ve öğretime dair düşüncelerini ele aldığımız bu çalışmayı onun şu ifadelerine yer vererek sonuçlandırmak istiyoruz:

“Kendisine gıpta edilecek mutlu (saâd) insan, ister zayıf isterse güçlü olsun, iffetli, hakîm olan insandır. Zemmedilen, mutsuz (şakî) olan kimse de ister zengin isterse fakir olsun, cahil ve açgözlü olan insandır. Güzel bir hayat, haysiyetli ve güvenli olarak geçen hayattır. Hikmeti ve iffeti tercih eden kimse bu ikisini de tahsil etmiş demektir. Aç gözlülüğün ve ahmaklığın başına bela olduğu kimse de bu ikisinden yoksun kalmış demektir. O halde hikmet ve iffet sahibi kimseler için olan sıhhat, güzellik, yöneticilik, mal, kavrayış, zekâ, akraba ve dost gibi şeylerin hepsi hayırdır. Aynı şekilde aç gözlü ve cehalet sahibi kimseler için olan şeylerin hepsi ise şerdir. Neden böyle olmasın ki? Nitekim bilinmektedir ki açgözlü ve cahil insan, haysiyetli olmaya ancak kötü amellerden korunmak veya aşamalı olarak malından soyutlanmak sûretiyle müstehak olur. Aksi takdirde o, nefret edilen, ayıplanan birisi olur.”

Sonuç

Âmirî'nin eğitim ve öğretim üzerine düşüncelerini ele aldığımız bu çalışmada açıkça görülmektedir ki Âmirî, Grek felsefesinden, İslam dininin verilerinden ve Fârâbî'den yararlanmak suretiyle bu konuda düşüncelerini şekillendirmiştir. Âmirî te'dip, edep ve adap konuları üzerinde özellikle durarak çocuğun bilmesi ve yapması gereken ilk şeyin kendine iyi huylar kazandırmak yani ahlâkî gelişim olduğunu belirtir. Âmirî, bu görüşlerine rağmen çocuğun veya yetişkinlerin din eğitimi nasıl ve ne şekilde almaları gerektiğine yönelik tavsiyelerini içeren net bir bulguya rastlayamadık. Din eğitimi biliminin modern zamanlarda ortaya çıkmış bir disiplin olduğu düşünüldüğünde Âmirî bunu edep ve te'dip içinde değerlendirmiş olmalıdır.

Âmirî'nin sunduğu metodoloji günümüz eğitim-öğretim tekniklerine yakın durmaktadır. Onun özellikle öğretim konusunda somuttan soyuta, yakından uzağa ve tümevarıma doğru giden metodolojisi oldukça önemlidir. Yine filozof, eğitimle öğretimi ayırması, eğitim ve öğretimi belirli yaşlara hasretmesi, çocuklara verilmesi gereken ilk ilmin ne olduğunu açıkça belirtmesi, eğitime yönelik kazanımlar ve uygulama tekniklerinin, öğretime yönelik yöntemlerin nasıl olması gerektiği gibi kıstaslara değinmesi oldukça önemlidir.

Âmirî felsefî zemine dayanma kaygısıyla özellikle Platon'dan ve diğer Yunan filozoflardan yaptığı iktibaslardan yararlanarak eğitim ve öğretime ilişkin görüşler sunmuştur. Onun Yunan filozoflarından çokça alıntılar yapması ve Platon'a dayandırdığı iktibasların çoğunun uydurma olması görüşlerinin tam ortaya çıkarılmasını zorlaştıran bir durum olarak karşımıza çıkmıştır. Filozof kadınların eğitim-öğretim bağlamında önce olumsuzluk içeren uydurma hadislere yer vermiş daha sonra yine bu bağlamda kadınların erkekler gibi meslek sahibi olabileceklerini dile getiren olumlu ifadeler kullanmıştır. Filozofun bu ve buna benzer tezatlık içerebilecek ifadelerde bulunması onun düşüncelerinin tam olarak anlaşılmasına da neden olmuştur.

Âmirî'nin bu konuya yaklaşımlarından hareketle özellikle onun çocukların belli yaşlarda eğitime başlaması, ilk eğitimlerinin neler olduğu, öğretimde hangi ilke tekniklerin izleneceği, hangi ilimden başlanması gerektiği gibi düşünceleri günümüz eğitim modelleri içinde sunulabilir. Pedagojik açıdan filozofun yaklaşımları yine yaşadığı çağ itibarıyla önem arz etmekte olup onun bu düşünceleri

günümüzde neşredilebilecek İslam'da eğitim-öğretim, İslam'da çocuk eğitimi gibi eserlerin içeriklerine büyük katkı sunacağına inanıyoruz.

Âmirî, siyaset felsefesini ele aldığı *es-Sa'âde ve'l-is'âd*'da ahlâk, erdem, mutluluk gibi konuların yanı sıra eğitim ve öğretime değinmesi onun ideal bir devlet tasavvurunda yönetilenlerin erdemlere ve en yüce mutluluğa ulaşmalarının yolu olarak eğitimi ve ilmi görmesini çok kıymetli bir tutum olarak düşünmekteyiz. Tüm bunlardan hareketle Âmirî'nin İslam felsefesine katkısı bu ve benzeri çalışmalarla aydınlatılması elzem bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Âmirî, (1957-58). *es-Sa'âde ve'l-is'âd*. (Nşr. Mücteba Minovi). Wiesbaden.
- Âmirî, (1988). *el-İ'lâm bi-menâkibi'l-İslâm*. (Thk. Ahmed Abdulhamid Ğurâb). Dâru'r-risâle.
- Âmirî, (1991). *es-Sa'âde ve'l-is'âd fi's-sîrati'l-insâniyye*. (Tahk. Ahmed Abdulhâlim Atiyye). Dâru's-sekâfe li'n-neşr ve't-tevzî'.
- Âmirî, (2013). *Kitabü'l-emed 'ale'l-ebed*. (Çev. Yakup Kara). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Âmirî, (2023). İnkâzü'l-beşer mine'l-cebri ve'l-kader. İçinde *Kelâm ve felsefe açısından insan filleri: Âmirî'nin kader risalesi ve tercümesi*. (Çev. Kasım Turhan). Kapı Yayınları.
- Aristoteles, (2017). *Politika*. (Çev. Furkan Akderin). Bütün yapıtları -3, Say Yayınları.
- Ayaz, A. (2008). Fârâbî'de siyaset felsefesi kaynakları ve etkileri. (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi.
- Câbirî, M. (2016). *Arap ahlâkî aklı*. (Çev. Muhammet Çelik). Mana Yayınları.
- Cihan, A. K. (2007). Fârâbî'nin eserlerinde aile reisliği. *Bilimname*, 1, 39-49.
- Çelikkol, S. (2010). Fârâbî'de ahlâk ve ahlâk eğitimi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi.
- Demir, M. & Özafşar, M. E. (2012) Vehb B. Münebbih. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (C. 42, ss. 608-610). TDV Yayınları.
- Fahri, M. (2008). *İslâm felsefesi, kelâmı ve tasavvufuna kısa bir giriş*. (Çev. Şahin Filiz). İnsan Yayınları.
- Fârâbî, (1993). *Fusulun muntezea*. (Nşr. F. M. Neccar). 2. Baskı.
- Fârâbî, (2014). *Fârâbî'nin iki eseri, siyaset felsefesine dair görüşler ve mutluluk yoluna yöneltme*. (Çev. Hanifi Özcan). Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Fârâbî, (2014). *Fârâbî'nin iki eseri, siyaset felsefesine dair görüşler ve mutluluk yoluna yöneltme*. (Çev. Hanifi Özcan). Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Fârâbî, (2018). *Mutluluğu kazanma (tahsilü's-sa'ade)*. (Çev. Ahmet Aslan). İş Bankası Yayınları.
- Fârâbî, (2008). *Kitâbu'l-burhân*. (Çev. Ömer Türker & Ö. Mahir Alper). Klasik Yayınları.
- Işık, H. (2006). *Âmirî'ye göre İslam ve öteki dinler*. İz Yayıncılık.
- İbn Miskeveyh. (2013). *Tehzîbü'l-ahlâk*. (Çev. Abdulkadîr Şener, İsmet Kayaoğlu & Cihat Tunç). Büyüyenay Yayınları.
- Kazıcı, Z. & Ayhan, H. (2010). Tâlim ve terbiye. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (C. 39, ss. 515-523). TDV Yayınları.
- Kutluer, İ. (1989). İslam Felsefesi Tarihinde Ahlâk İlminin Teşekkülü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi.
- Platon, (1942). *Menon*. (Çev. Adem Cembil). Maarif Matbaası.
- Platon, (1994). *Theaitetos ya da bilgi üstüne*. (Çev. Macit Gökberk). Diyaloglar-2. Remzi Kitabevi.
- Platon, (2006). *Devlet*. (Çev. Cenk Saraçoğlu & Veysel Atayman). 3. Bsk. Bordo Siyah Yayınları.

Rosenthal, F. (2004). *Bilginin zaferi: İslam düşüncesinde bilgi kavramı*. (Çev. Lami Güngören). Ufuk Kitap Yayınları.

Taslaman, C. & Taslaman, F. (2019). *İslam ve kadın*. İstanbul Yayınevi.

Tirmizî, (1996). *Sünenü't-Tirmizî*. (Thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî). Mektebetü'l-Maarif li'n-neşri ve't-tevzî.

Toktaş, F. (2016). Büyük İskender bağlamında sahte Aristotelesçiliğin Âmirî'nin 'es-sa'âde ve'l-is'âd'ındaki yansımaları. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44, 47-89. <https://doi.org/10.21054/deuifd.284945>

Toprak, S. (2020). Fârâbî'nin eğitim anlayışı. *Genç Mütefekkirler Dergisi*, 1, /2.

Turhan, K. (2019). *Âmirî ve felsefesi*. Klasik Yayınları.

ERGEN İNTİHARLARINA YÖNELİK OKUL TEMELLİ MÜDAHALELERİN İNCELENMESİ

 Muhammed Emir AKYOL^a

Öz

İntihar, ergenlerin ölüm sebepleri arasında ilk sıralarda yer almaktadır. Dolayısıyla ergen intiharına yönelik gerçekleştirilecek müdahaleler oldukça kritiktir. Bu çalışmada ergen intiharlarına yönelik birincil, ikincil ve üçüncül müdahalelerden söz edilmektedir. "İntihar", "Ergen intiharı", "intiharı önleme" ve "okul temelli önleme" anahtar sözcükleri kullanılarak çeşitli veri tabanlarından tam sürüm olarak erişilen makaleler ve yurt içi literatürde kriz danışmanlığı ile ilgili yazılmış bir kitap araştırma kapsamında incelenmiştir. Yapılan incelemelere göre ele alınan programların büyük bir çoğunluğu, intihar düşünce ve girişimleri bulunan ergenler üzerinde etkili sonuçlar ortaya koymaktadır. Bunun yanında ergenlerin yılın 37 haftasını ve günün üçte birini okullarda geçirmesi sebebiyle okul temelli müdahalelerin ergenlerin yaşam becerileri edinmesi ve intihar düşünceleri ile etkin mücadele etmesinde oldukça kritik bir rolde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Uygulanan programlar sonucunda öz saygı, güven, duygu yönetimi gibi becerilerde artışın yanında intihar, intiharın sinyalleri ve intihar düşüncesi karşısında yardım elde etme gibi alanlarda bilgi düzeyinin yükseldiği bulguları elde edilmiştir. Bununla birlikte intihara okul temelli müdahalelerin etkili sonuçlar ortaya koyabilmesi için okul paydaşları arasındaki etkileşim oldukça önemlidir. Psikolojik danışmanların ana aktör olduğu müdahale programlarında tüm paydaşlara ve öğrencilere yönelik bilgilendirici ve farkındalığı artırıcı çalışmaların okul eğitim programı içerisine dahil edilmesinin intiharla etkin mücadele noktasında faydalı sonuçlar ortaya koyacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İntihar, Ergen intiharları, Önleme, Okul temelli önleme.

EXAMINING SCHOOL BASED INTERVENTIONS FOR ADOLESCENT SUICIDES

Abstract

Suicide ranks among the leading causes of death for adolescents. Therefore, interventions aimed at adolescent suicide are crucial. This study focuses on primary, secondary, and tertiary interventions for adolescent suicides. Various articles obtained from databases using keywords such as 'suicide', 'adolescent suicide,' 'suicide prevention,' and 'school-based prevention,' as well as a book on crisis counseling in domestic literature, were examined in the research. According to the findings, the majority of the programs analyzed have shown effective results in addressing suicidal ideation and attempts among adolescents. Furthermore, considering that adolescents spend 37 weeks of the year and one-third of their day in schools, school-based

^a Öğr. Gör., Bitlis Eren Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri, meakyol@beu.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 10.07.2023, Makale Kabul Tarihi: 28.11.2023

interventions have been found to play a critical role in helping adolescents acquire life skills and effectively combat suicidal thoughts. As a result of the programs implemented, findings were obtained that in addition to an increase in skills such as self-esteem, confidence and emotional management, the level of knowledge in areas such as suicide, signals of suicide and getting help against suicidal thoughts increased. Therefore, the interaction among school stakeholders is of utmost importance for school-based interventions to yield effective results. In intervention programs where psychological counselors play a key role, it is believed that incorporating informative and awareness-raising activities targeting all stakeholders and students into the school curriculum will produce beneficial outcomes in effectively combating suicide.

Keywords: Suicide, Adolescent suicide, Prevention, School based prevention.

Giriş

Kişinin kendi inisiyatifiyle hayatını sona erdirmesi olarak bilinen intihar Türk Dil Kurumu'na göre bir kimsenin toplumsal – ruhsal sebeplerle hayatını sona erdirmesi olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu [TDK], t.y.). Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization) verilerine göre her yıl 800.000'in üzerinde kişi intihar sebebiyle yaşamını yitirmekte; intihar dünyadaki tüm ölüm sebepleri arasında ilk 20'de yer almaktadır (World Health Organization [WHO], 2019). Kochanek vd. (2019) yaptıkları araştırmada ABD'de 2017 yılında gerçekleşen ölümlerin sebepleri arasında intiharın 10. sırada olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu noktada intiharın ölüm sebepleri arasında üst sıralarda olduğu söylenebilir.

İntihar; cinsiyet, sosyo ekonomik düzey, psikolojik rahatsızlığa sahip olma ve risk faktörleri gibi farklı değişkenlere göre incelenmesini gerektiren bir problem alanıdır. İntiharın ortaya çıkışında depresyon ve kaygı bozuklukları gibi psikolojik problemlere sahip olma, umutsuzluk, ailede intihar geçmişi veya psikopatolojilerin bulunması, fiziksel – cinsel istismar kurbanı olma, madde kullanımı ve stres verici yaşam olaylarına maruz kalma gibi risk faktörlerinin etkili olduğu görülmektedir (Joiner vd., 2005; Spirito & Esposito – Smythers, 2006). Bununla birlikte Ayyash-Abdo'nun (2002) intihar risk faktörlerini ekolojik yaklaşıma göre incelediği çalışmasında köken farklılıkları, toplumun bireyci – toplulukçu yapıda olması, medya etkisi ve dini inanışa sahip olup olmamanın da intiharın ortaya çıkışında etkili faktörler arasında olduğu vurgulanmaktadır. Risk faktörleri cinsiyete göre büyük değişimler göstermese de intihar girişiminde bulunma oranı, intiharın ölümle sonuçlanması ve intihar için tercih edilen yöntemlerin cinsiyete ve yaşa göre farklılaştığı görülmektedir. Yapılan araştırmalar son yıllarda ergen / genç intiharlarının artışta olduğunu; 15 – 29 yaş grubundaki ölüm sebeplerinde trafik kazalarının ardından intiharın geldiğine işaret etmektedir (WHO, 2019). Yine WHO verilerinde 15 – 19 yaş grubunda erkekler için intihar en sık rastlanan 3. ölüm sebebi, kızlarda ise en sık rastlanan 2. ölüm sebebidir (WHO, 2019). Türkiye'deki durum incelendiğinde Türkiye İstatistik Kurumu, 2001 – 2022 arasında gerçekleşen intihar olgularına ait rakamları paylaşmıştır. Bu verilere göre 2022'te gerçekleşen tüm intiharların %23.01'i 15 – 24 yaş grubunda gerçekleşmiştir. Bu oran, 4146 olgudan 954 tanesinin 15 – 24 yaş grubundan olduğuna işaret etmektedir. Buna ek olarak 2001'de 3,97 olan kaba intihar hızı 2022'de 4,88 olarak hesaplanmış; intihar olguları 2 kat artış göstermiştir (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2023). Bu verileri destekleyici nitelikte Türkiye'deki intihar olgularını yıllara göre değerlendiren çalışmalar da yer almaktadır. Kırıcı vd. (2017) 2010 – 2014 arası görülen tüm intihar vakalarında 15 – 19

yaş grubunun oranının %12.2 olduğunu tespit etmiş; Özcan vd. (2018) ise intiharların en yoğun 15 – 19 ve 20 – 24 yaş aralığında gerçekleştiği sonucuna ulaşmıştır. Yapılan araştırmalar intiharın genç nüfus içerisinde yaygın bir ölüm sebebi olduğunu ortaya koymaktadır. Gerçekleştirilen olgu araştırmalarında intihar girişiminde bulunan ergenlerin büyük bir kısmının okula devam ettikleri bulgusuna ulaşılmıştır (Akın & Berkem, 2012a; Aktepe vd., 2006). 15 – 19 yaş grubundaki ergenlerin zamanlarının büyük çoğunluğunu okulda geçirdikleri göz önünde bulundurulduğunda okul temelli intihara müdahale programlarının oldukça önemli olduğu dikkat çekmektedir. Bu bağlamda okulların gençlerin ruh sağlıklarının korunmasında ve bir bütün olarak gelişiminde sorumluluğu oldukça fazladır. Bu doğrultuda önlemeye dayalı müdahalelerin son derece kritik olduğu söylenebilir. Önlemeye dayalı yaklaşımların temelinde birtakım ilkeler yer almaktadır. Buna göre olay gerçekleşmeden önce uygulanma, sorunu yaşamamış ya da potansiyel riskleri barındıran kişilerle çalışma, problemin nüksetmesinin önüne geçme, bireysel uygulamalardan çok grup faaliyetlerine dayalı olma, riski azaltıp koruyucu faktörleri arttırma, ekolojik olma, iş birliği ve güçlendirme içerme gibi ilkeler önleyici faaliyetler için olmazsa olmaz niteliktedir (Conyne, 1994). King (1999a) intiharla ilişkili mitleri belirttiği araştırmasında mitler arasında 'ergen intihar etmek istiyorsa onu hiçbir şey engelleyemez' ifadesi yer almaktadır. King (1999a) aynı çalışmada intiharın müdahale edilebilir bir problem alanı olduğunu ifade etmektedir. Bu sebeple risk faktörleri arasında yer alan aile, akran ilişkilerinde problemler, madde kullanımı, stres verici yaşantılarla mücadele noktasında iletişim becerileri, duyguları uygun şekilde ifade etme gibi beceri programları koruyucu olarak nitelendirilebilir ve okullarda önleme temelli programlar aktif olarak uygulanabilir. Dolayısıyla okul temelli müdahale programlarının etkin yürütülmesi intiharla başa çıkma noktasında son derece önemlidir. Bununla birlikte ergenlik dönemi intihar açısından çoklu stres faktörlerini içerisinde barındırmaktadır. Kimlik arayışı, aile ve akran ilişkilerinde güçlükler yaşama, kariyer planlamasında zorluklarla karşılaşma ve üniversite hayatına adım atma gibi birçok kritik alanda gelişmelerin yaşanması olasıdır. Bu gelişmeler esnasında bireyin en fazla vakit geçirdiği, etkileşim yaşadığı ortam ise okullardır. Bu noktada ergen intiharlarının ele alınmasında okulun dahil olmadığı bir denklemin düşünülmesi güçtür. Bu gerekçelerle araştırmanın amacı ergen intiharlarına yönelik okul temelli müdahaleleri inceleyip değerlendirmektedir. Bununla birlikte okul temelli müdahale programlarının incelenmesi ile programların işlevsel yönlerinin neler olduğu, program vasıtasıyla hangi özelliklerin güçlendirildiği gibi bulgular literatür ışığında tartışılarak uygulayıcılara yol haritası sunulmaya çalışılmıştır.

A. LİTERATÜR TARAMASI

Ergenlerde intihara ilişkin tanımlamalara, intiharın sıklıkla görüldüğü yaş aralığına ve istatistiksel verilere ek olarak intihar kaynaklı ölümler cinsiyete göre incelendiğinde dünya genelinde erkeklerde 100.000'de 13.7, kadınlarda ise 100.000'de 7.5 olduğu bulgusuna ulaşılmıştır (WHO, 2019). Literatürde bu bulguyu destekleyecek farklı zamanlarda gerçekleştirilmiş çalışmalar mevcuttur (Glenn vd., 2020; Gökteş & Metintaş, 2019; Özcan vd., 2018; Rosenberg vd., 1987). İntihar girişiminde bulunma verilerinde ise kadınların erkeklere oranla üstünlüğü dikkat çekmektedir (Akın & Berkem, 2012a; Akın & Berkem, 2012b; Aktepe vd., 2006; Devrimci Özgüven vd., 2003).

İntihar girişimi ve intihara bağlı ölüm oranları yüksek seviyelerde ergenlerin kullandıkları intihar yöntemleri de farklılaşmaktadır. Kendini asma (ası), ateşli silah kullanma, ilaç gibi kimyasal maddelerin aşırı kullanımı sonucu kendini zehirleme ve yüksekte atlama her iki cinsiyette de en sık tercih edilen yöntemlerdir (Hastalıkları Kontrol ve Önleme Merkezi [Centers for Disease Control and Prevention], 2018). Cinsiyete göre tercih edilen yöntemler incelendiğinde ise ateşli silah ve ası gibi ölümcül metotların erkekler tarafından daha çok tercih edildiği; kadınların ise ilaç kullanımı gibi daha az ölümcül metotları tercih ettikleri görülmektedir (Ajdacic Gross vd., 2008). TÜİK (2016) verilerine göre ise tüm intihar olguları için en sık tercih edilen yöntemlerin sırasıyla kendini asma, ateşli silah kullanma, yüksekte atlama ve kimyevi madde alımı olduğu saptanmıştır. Türkiye’de ergenlerin kullandıkları yöntemleri saptayan olgu araştırmalarında ise en sık tercih edilen yöntemin ilaç alımı olduğu bulgusuna ulaşılmıştır (Akın & Berkem, 2012; Ateşçi vd., 2002; Ünlü vd., 2014; Doğan vd., 2018).

Ergenlerde intihar girişimleri ve intihar kaynaklı ölümlerin sebepleri incelendiğinde ise Portes vd. (2002) ergenlerin gelişim görevleri ile mücadelesi, kimlik arayışları ve kimliğin sağlıklı bir şekilde yerleşmemesinin intihar sebeplerinden olduğunu ifade etmişlerdir. Eskin (2000) ise ergenlik döneminde çocukluk dönemine nazaran daha sık duygusal ve ruhsal değişikliklerin yaşandığını vurgulamıştır. Gelişimsel özelliklerle ilişkili krizlerin yanında aile, arkadaş, akran ve karşı cinsle ilişkili problemler (Aktepe vd., 2006; Özcan vd., 2018; Ünlü vd., 2014), okul performansına ilişkin problemler (Dilsiz & Dilsiz, 1993; Doğan vd., 2018), yoğun yalnızlık ve suçluluk duygularının (Elevli, 2002; Topal, 2003) intihar sebepleri arasında olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Sonuç olarak duygusal değişimler yaşayan; aile, akran ve karşı cinsle ilişkilerinde değişimler gerçekleşen ve gelişim görevi gereğince kimlik arayışı içerisinde olan ergenlerin; risk faktörlerinin yoğunlaşması ve tetikleyici bir olayın gerçekleşmesi sonucunda intihar ettikleri, intiharla mücadele noktasında koruyucu faktörlerin artırılmasının elzem olduğu belirtilmektedir (Dilsiz & Dilsiz, 1993).

Koruyucu faktörlerin artırılması ve ergen intiharlarının önlenmesi noktasında müdahale programları kritik rodedir. Literatürde yer alan ergen intiharları ile ilişkili çalışmalarda hastane ve klinik kaynaklı müdahaleler (Corcoran vd., 2011) ile okul temelli müdahalelerin baskın olduğu görülmektedir. Schorr vd. (2017) her bölgenin ruh sağlığı uzmanı ve kaynaklarına eşit ölçüde erişim imkânı bulunmadığını; okulların bu kaynaklara erişim sorunu yaşayan bölgeler için önemli kurumlar olduğunu ifade etmişlerdir. Bununla birlikte Davis ve Sandoval (1991) okulların; gençlerin eğitimlerine devam edip sosyalleştikleri bir kurum olmalarının yanında intiharın da aralarında bulunduğu çeşitli ruhsal sorunlara ilişkin risk faktörlerinin sergilendiği, öğrencilerin eğitimleri esnasında bu sorunlara ilişkin koruyucu faktörleri artırma imkânı buldukları kurumlar olduğunu belirtmektedir (aktaran Kalafat, 2003). Nitekim Türkiye’de öğrenciler yılın 37 haftasını ve günlerinin üçte birini okullarda geçirmektedir. Bu noktada okulların, intiharın risk faktörlerinin tespit edilmesi ve koruyucu faktörlerinin artırılmasında kritik kurumlar olduğu söylenebilir.

King (2001) intihara birincil, ikincil ve üçüncül müdahalelerin kapsamını ortaya koymuştur. Birincil müdahaleler tüm öğrencilerin ve okul personelinin uyarı sinyalleri, risk faktörleri ve koruyucu faktörler hakkında bilgilendirildiği, ruh sağlığı uzmanları için sevk prosedürlerinin aktarıldığı ve intihara ilişkin farkındalığın arttırılmaya çalışıldığı programları kapsamaktadır. İkincil müdahaleler

intihar düşüncesi veya girişimi bulunan; risk faktörlerinin yoğun olduğu gruplara uygulanan programlardır. Üçüncül müdahaleler ise intiharın gerçekleşmesinin ardından intihar eden bireyin ve geride kalan diğer öğrenciler, ebeveynler, okul personelleri ve toplumun yaşadığı travma ile etkin biçimde başa çıkılmasını hedefleyen programlardır (King, 2001). Nitekim ergenlerin kendilerine zarar verici nitelikteki bu davranışları hem ergenleri hem de diğer öğrenciler, ebeveynler, öğretmenler, okul psikolojik danışmanı gibi geniş ölçekteki bir kitleyi etkilemektedir (Ryerson, 1990). Bu bağlamda birincil, ikincil ve üçüncül müdahalelerin birbirlerine karşı üstünlüklerinin olmasından çok birbirlerini tamamladıkları, okulların ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmelerinin gerektiği unutulmamalıdır (King vd., 2011).

B. YÖNTEM

Araştırma kapsamında sistematik inceleme yöntemi vasıtasıyla ergen intiharlarına dönük gerçekleştirilmiş müdahale çalışmaları ele alınmıştır. Sistematik inceleme önceden net bir şekilde ortaya konmuş araştırma sorusu ile belirli dahil etme / hariç tutma kriterleri ışığında elde edilen araştırmaların bir bütün olarak sunulduğu yöntemdir. (Denyer & Tranfield, 2009). Bu kapsamda ergen intiharlarına yönelik okul temelli müdahalelerin ele alınmasının amaçlandığı bu araştırmada seçim kriterleri şu şekildedir: Ergen intiharlarına müdahale içeren ve aynı zamanda müdahalenin etkililiğini ele alan çalışmalar, okul temelli yürütülen programlar ve yürütülen programın içeriğine dair detayların paylaşıldığı programlar. Seçim kriterlerinin belirlenmesinde literatürde intihar müdahale programlarının etkililiğini inceleyen araştırmalardan faydalanılmıştır. İfade edilen seçim kriterlerinin yanında hariç tutma kriterleri ise müdahale programının içeriğini ele almayan ve deneysel olmayan çalışmalar olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda ergen intiharlarına yönelik yürütülmüş müdahale çalışmalarının ele alınması ve müdahalelerin etkili olup olmadıkları, etkili olduysa bunu sağlayan yönlerin neler olduğunun saptanması problemleri doğrultusunda literatürdeki mevcut çalışmalar incelenerek raporlanmıştır. Literatürdeki mevcut çalışmalara ulaşmak adına SAGE Journals, Wiley Online Library, Taylor & Francis, Springer Link, Web of Science, JSTOR, EBSCO, Dergi Park ve Ulusal Tez Merkezi veri tabanlarında "intihar", "ergen intiharı", "intiharı önleme", "okul temelli önleme" gibi anahtar kelimelerin kullanılması sonucunda ulaşılan makalelerden ve tezlerden faydalanılmıştır. Belirlenen veri tabanları psikoloji literatüründe saygın ve kaliteli yayınlar içermeleri sebebiyle tercih edilmiştir. Bununla birlikte ulusal literatürde krize müdahale ile ilişkili bir kaynak kitap da araştırmaya dahil edilmiştir. Araştırma kapsamında ele alınan çalışmaların tamamı makaledir. Bunun yanında ergen intiharlarına üçüncül müdahaleyi içeren sınırlı sayıda araştırma bulgusuna ulaşılmıştır. Bu gerekçeyle intihar gibi krizlere müdahale planı içeren bir kitap araştırmaya eklenmiştir.

C. BULGULAR

Araştırma kapsamında birincil müdahaleyi içeren 7 ve ikincil müdahaleyi içeren 4 çalışma olmak üzere 11 makale incelenmiştir. Bununla birlikte ergen intiharlarına okul temelli üçüncül müdahaleyi içeren bir araştırmaya ulaşılamadığından krize müdahale protokollerini içeren kitap ve derleme makaleler incelemeye eklenmiştir.

1. Birincil Müdahaleler

Okuldaki herkese yönelik beceri edindirme, okul ortamının güvenli hale getirilmesi, risk faktörlerinin tanınıp koruyucu faktörlerin artırılmasını hedefleyen birincil müdahaleler klinik olmaktan çok eğitseldir ve literatürde *universal (evrensel)* müdahaleler olarak da geçmektedir (Kalafat, 2003). Bununla birlikte intiharla mücadelede güvenli okul ortamının oluşturulması, öğrencilere başa çıkma mekanizmalarının kazandırılması gibi kritik alanların ebeveyn, eğitimci ve toplumun katılımı olmadan başarısızlığa uğramasının muhtemel olduğu ifade edilmektedir (Kalafat, 1994). Bu bağlamda birincil müdahale kapsamında geliştirilen programların farklı kesimleri bir araya getirir nitelikte tasarlandığı saptanmıştır.

Farklı kesimleri bir araya getiren desende tasarlanan önleme programlarından ilki "The Surviving the Teens Suicide Prevention and Depression Awareness Program" adıyla uygulanmıştır. Lise seviyesindeki ergenlerle 4 oturum olarak planlanan bu müdahalede intihar risk faktörleri, mitler, uyarı sinyalleri ve depresyona ilişkin bilgilendirmeler yapılmıştır. Bu bilgilendirmelerin yanında müdahalenin temel hedeflerinin stres faktörleri ile etkin mücadele, intihara ilişkin uyarı sinyallerini tanımanın ardından uygun yardım kaynaklarına ulaşma, iletişim becerileri, okul ve aile bağlılığını artırma ile öz yeterliği geliştirme olduğu görülmektedir. Bu müdahaleye tabi tutulan ergenlerin intihar düşünce ve davranışlarında anlamlı azalmalar gözlenmiştir (King vd., 2011).

Birincil önlemeyi kapsayan bir diğer program Ergen İntihar Farkındalık Programı (Adolescent Suicide Awareness Program / ASAP) ismiyle Ryerson (1990) tarafından geliştirilmiş ve uygulanmıştır. ASAP ile öğretmen, öğrenci ve ebeveynlere yönelik gerçekleştirilen seminerler ile tüm paydaşların bilgi sahibi olması amaçlanmaktadır. Öğretmenlerin risk faktörlerini erken dönemde yakalayabilme noktasında önemli bir konumda bulunmalarından dolayı depresyon, öz yıkıcı davranışlar, intihar risk faktörleri ve uyarı işaretlerine yönelik bilgilendirilmesi programda yer almaktadır. Öğrencilerin risk faktörlerini anlama, uygun başa çıkma mekanizmalarını geliştirme ve yardım kaynaklarına erişim hakkında bilgi sahibi olması hedeflenmektedir (Ryerson, 1990). ASAP'ın etkililiğine yönelik gerçekleştirilen bir çalışmada; tüm paydaşlarda intihara ilişkin bilgi, beceri ve farkındalığın arttığı; öğrencilerin intihar düşüncesine ilişkin konuşabilme becerisinin geliştiği sonucuna ulaşılmıştır (Kalafat & Ryerson, 1999).

İntihar girişimlerinin önüne geçilmesi ve kriz sürecinin yönetilmesinde ana aktör olan okul psikolojik danışmanlarına ve okuldaki diğer paydaşlara (öğretmen ve yönetici gibi) yönelik gerçekleştirilen Suicide Options Awareness Relief [İntihar Seçenekleri Farkındalık Yardım Programı] (SOAR) programı da birincil müdahale kapsamında değerlendirilebilir. King ve Smith (2000) tarafından 8 saat olarak tasarlanan bu programda intihar risk faktörlerini tanıma, intihara yönelik kişisel algıların farkına varma, intiharın dinamiklerini çözümüleme, kriz teorisi ve kriz anında uygun modeli seçim, sevk işlemleri gibi farklı konuları bir araya getiren bir tasarım uygulanmıştır. Program sonucunda intiharı tanıma yeterliği ve okul psikolojik danışmanlarının intihar konusundaki güveni artmış, program intiharla mücadele noktasında etkili bulunmuştur (King & Smith, 2000).

Wasserman (2012) tarafından duygusal ve bilişsel içeriklerin ortak zeminde buluşturulduğu Gençlik Ruh Sağlığı Farkındalık Programı (Youth Aware of Mental Health Program / YAM), birincil müdahaleler kapsamındadır. Programın bilişsel içeriğini ruh sağlığı ve bozukluklarına ilişkin bilgilerin verilmesi; duygusal içerikte ise deneyimsel temelli müdahaleler yer almaktadır. Risk ve koruyucu faktörlere yönelik farkındalığın artırılıp bireyleri yardım almaya ilişkin cesaretlendirmeyi amaçlayan bu programda etkileşime dayalı süreçler kullanılmaktadır. Program boyunca rol oynama, çeşitli grup içi etkinlikler, kitapçık ve posterler gibi materyallerden faydalanılmaktadır (Wasserman, 2012).

Toumbourou ve Gregg (2002) tarafından ebeveynleri güçlendirmeye dayalı intihar önleme programında intihar risk faktörlerinin azaltılması için Parenting Adolescents: A Creative Experience [Ergenlere Ebeveynlik: Yarattıcı Bir Deneyim] PACE programı kullanılmıştır. Bu programda ebeveynlerin problem çözme becerilerini artırma, ergenlerin gelişim özelliklerine ilişkin bilgi sahibi olmalarını sağlama, dinleme becerisi kazandırma ve atılanlık eğitimleri gibi bileşenler yer almaktadır. Program süresince grup içi tartışmalar, afişler ve kitapçıklar kullanılmıştır. Programın etkililiğinin değerlendirilmesi için hem ebeveynlerden hem de ergenlerden veri toplanmıştır. Yapılan değerlendirmeler sonucunda programın intihar risk faktörlerinin azaltılmasında etkili olduğu, ergen – ebeveyn arasında şiddetin azaldığı ve grup içerisinde ebeveynlerin birbirlerine destek olup katkı sağladıkları sonucuna ulaşılmıştır (Toumbourou & Gregg, 2002).

Question – Persuade – Refer [Soru – İkna Et – Yönlendir] (QPR) programı da birincil müdahaleler kapsamındadır. Quinnett tarafından geliştirilen programın temel amacı ergenlerle irtibat içerisinde olan tüm kişilerin (öğretmen, yönetici, servis şoförü, kantin sorumlusu vb.) ruh sağlığına ilişkin acil durumları tanınması, etkili uygun şekilde tepki oluşturması ve sevk işlemlerinin sağlanmasıdır. Program 3 adımdan meydana gelmektedir. Question (Soru) adımıyla katılımcılar intihara ilişkin mitler konusunda detaylı eğitilmekte, risk faktörleri ve uyarı işaretçilerini birbirinden ayırabilecek eğitimler almaktadırlar. Yine bu adımda doğrudan ve dolaylı sözel işaretçilere uygun yanıtların oluşturulmasını sağlayacak içerikler katılımcılara aktarılır. Bu adımın nihai hedefi ergenlerden gelen uyarı işaretçileri, risk faktörleri ve mesajların onlarla ilişkili kişiler tarafından anlaşılabilir şekilde çözümlenmesidir. Persuade (İkna et) adımıyla intihar düşünceleri bulunan ergenlerin daha olumlu bir rotada seyretmesi için uygun iletişim kalıplarının kullanımı katılımcılara aktarılır. Etkin dinleme ve yanıt oluşturmaya dair uygulamalar gerçekleştirilir. Son adım olan Refer (Sevk et) ergenlerin uygun şekilde sevk edilmesine dair detayların katılımcılara aktarılmasını kapsamaktadır (Quinnett, 2012). QPR etkililiğine ilişkin çalışmalar incelendiğinde katılımcıların müdahale sonrasında intihara ilişkin bilgi ve tutum düzeylerinde artış gözlemlendiği ve müdahalenin etkili sonuçlar ortaya koyduğu saptanmıştır (Johnson & Parsons, 2012; Tompkins vd., 2010).

İyi Davranış Oyunu (Good Behavior Game / GBG) birincil müdahaleler kapsamında değerlendirilen bir diğer programdır. Kellam vd. (1994), GBG programının temel amacının ergenlerin sınıf ve okul içerisindeki olumlu davranışlarını ödüllendirip pekiştirerek olumsuz davranışların önüne geçmek olduğunu ifade etmiştir. Bu amaç doğrultusunda süreç boyunca öğretmenlere 40 saatlik eğitim verilmesinin ardından sınıfta uygun olan – olmayan davranışların tanımlanması; bu davranışların neden uygun olup olmadıklarının öğrencilerle tartışılması ve sınıfın 3 gruba ayrılarak takımların

performanslarına göre ödüllendirilmesi adımları izlenmektedir. Gruplar oluşturulurken heterojenlik temel ölçüttür. Her grupta eşit miktarda saldırgan, yıkıcı ve çekingen bireylerin yer alması gerekmektedir. Heterojenliğin sağlanmasının ardından grubun uygun olmayan davranış sayısı 4'ü aşmazsa oyun kazanılıp üyeler ödüllendirilmektedir (Kellam vd., 1994). Okul ve ders başarısına ilişkin sorunların intiharla ilişkili olduğu ve başarısızlık durumlarının intiharı tetiklediği bilinmektedir (Lewinsohn vd., 1994).

2. İkincil Müdahaleler

Risk altındaki bireylere yönelik uygulanan müdahaleler ikincil kapsamda değerlendirilmektedir (Sandoval & Brock, 1996). Reconnecting Youth (Gençliğe Yeniden Bağlanmak) programı ikincil müdahaleler kapsamında ele alınmaktadır. Okullarda risk faktörlerine yönelik ölçümlerin sonrasında yüksek skor alan öğrenciler programa dahil edilmektedir. Gerekli eğitimi almış bir okul personelinin liderliğinde duygu yönetimi, sosyal destek kaynaklarına erişim, karar verme ve kendini kontrol becerileri ile öz saygıyı arttırıcı bir müfredat uygulanmış; programın intihar düşünceleri, depresyon ve umutsuzluğu azalttığı, öz saygı, sosyal destek ve kişisel kontrol gibi koruyucu faktörlerin gelişmesini sağladığı tespit edilmiştir (Eggert vd., 1995).

Koru – Değerlendir – Yanıtla – Güçlendir (Care Assess Respond Empower / C-CARE) ve Başa Çık ve Destekle (Coping and Support Training – CAST) programları da ikincil müdahale kapsamında değerlendirilmektedir. Risk grubunda yer alanlara ilişkin tasarlanan müdahalelerden ilki olan C-CARE, ergenlerle sosyal açıdan bağlantı içerisinde olanların kaynaklarını güçlendirmeyi; risk faktörlerini onlara tanıtır ve koruyucu faktörleri arttırmada paydaş olmalarını amaçlamaktadır. CAST ise ergenlerin öz saygısını arttırma, yardım seçeneklerine ulaşmalarını kolaylaştırma, zorlayıcı durumlarda duyguları yönetme gibi ergenlere çeşitli becerilerin aktarılmasını hedeflemektedir. Müdahaleyi içeren araştırmanın devamında C-CARE ve CAST programının birlikte uygulanmasının ergenlerde aile desteği ile problem çözme ve kendini kontrol edebilme becerilerini arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır (Randell vd., 2001). CARE intihara müdahale programının uzun vadeli sonuçlarının incelendiği bir çalışmada ise; programın risk faktörlerinin azalmasında etkili olduğu, ergenlerde depresyon ve öfkenin azalması sosyal destek, yardım arama davranışı ve öz yeterliğin arttığı sonucuna ulaşılmıştır (Hooven vd., 2010).

İntiharın Sinyalleri (Signs of Suicide / SOS) ikincil kapsamda değerlendirilebilecek bir diğer intihara müdahale programıdır. 2 programı tek çatı altında birleştiren bu program farkındalığı arttırma ve risk faktörlerini tarama gibi alt amaçlara sahiptir. Programın nihai hedefi ise kişilerin uyarı işaretçilerinin farkına varıp harekete geçmelerini sağlamaktır. Süreç içerisinde video gösterimleri ile uyarı işaretçilerine ilişkin tartışmalar gerçekleştirilerek uygun yanıtların nasıl oluşturulacağı üzerinde durulmaktadır. Akran etkileşimi ve akranlar aracılığı ile yardıma ulaşmanın vurgulanması bu programın güçlü yönünü oluşturmaktadır (Aseltine & DeMartino, 2004). Signs of Suicide (SOS) intiharı önleme programının etkililiğine yönelik gerçekleştirilen bir çalışmada kendini ifade etme formları ile depresyon ve intihar üzerine oluşturulan bilgi – tutum ölçekleri kullanılmış; yardım arama davranışı ölçülmüştür. Ölçümler sonucunda katılımcıların intihar ve depresyona ilişkin bilgi ve tutum düzeylerinde anlamlı artışlar gözlenmiş; 3 ay sonra gerçekleştirilen ölçümlerde ise intihar girişimlerinin azaldığı sonucuna ulaşılmıştır (Aseltine vd., 2007).

3. Okullarda İntihar Olgusuna Müdahale

Sevk prosedürleri, hızlı bir şekilde tedavinin gerçekleşmesi ve intiharın etkilediği tüm kitleye yönelik gerçekleştirilen programlar üçüncül önleme kapsamında değerlendirilmektedir (Sandoval & Brock, 1996). King (1999b) birçok kurumda önleme ve müdahale programlarının ağırlıklı olarak gerçekleştirildiği ancak üçüncül müdahalelere gereken önemin verilmediğini ifade etmiştir. Ryerson (1990) tarafından ifade edildiği gibi intihar olgusu intihar kurbanı ve ailesinin ötesinde oldukça geniş ölçekli bir kitleyi etkilemektedir. Bu noktada okulların etkili üçüncül önleme müdahale planlarının bulunması önemli bir gerekliliktir. Üçüncül önleme kapsamında intihardan önce ve intihardan sonra yapılacaklar King (1999b) tarafından listelenmiştir. Bu kapsamda yapılacaklar arasında; intihardan önce okullarda kriz ekibinin oluşturulması, intihara ilişkin kriz adımlarının belirlenmesi, ekip üyeleri ve tüm personele intihara ilişkin bilgilerin verilmesi yer almakta; intihardan sonra ise okul personelinin olguya ilişkin bilgilendirilmesi, 24 saat içinde önceden belirlenmiş kriz planının devreye sokulması, diğer ebeveynlere duruma ilişkin bilgi verilmesi, öğretmenlerin geride kalan öğrencilere gerçekleşen olayı uygun biçimde aktarmaları yer almaktadır (King, 1999b). İntihar girişimlerinin nüksetmesinin önüne geçilmesi ve kopya intiharlarının engellenmesi için üçüncül müdahalelerin önemi büyüktür (Sandoval & Brock, 1996; WHO, 2014). Lewinsohn vd. (1994) gerçekleştirdikleri araştırmada geçmiş intihar öyküsü bulunan bir kişinin yeniden intihar etme ihtimalinin intihar öyküsü bulunmayan bir kişiye göre 8 kat daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Benzer bir araştırmada Leon vd. (1989) bir kez intihara girişiminde bulunmuş kişinin intiharı tekrar etmesinin %32 ihtimalle muhtemel olduğu sonucuna ulaşmıştır. Laurent vd. (1998) gerçekleştirdikleri araştırmada intihar nüksetme oranını %34 olarak hesaplamışlardır. Gerçekleştirilen bu çalışmalar okullar bünyesinde tasarlanan üçüncül müdahalelerin önemini ortaya koymaktadır. İntihara farklı düzeylerde müdahale programlarını inceleyen bu araştırmada doğrudan üçüncül müdahaleyi içeren bir çalışmaya ulaşamadığından okullarda krize müdahaleyi ele alan akademik kitap ve makale çalışmalarından faydalanılmıştır.

Okullarda intihara olgusuna müdahaleyi içeren kılavuzlar mevcuttur. Bu kılavuzlardan birinde müdahale ön hazırlık, akut dönemde yapılacaklar, orta ve uzun vadede yapılacaklar olmak üzere 4 başlık altında sunulmuştur. İntihar olgusunun yaşandığı bir okulda ön hazırlık döneminde ilk olarak görev tanımı netleştirilmiş üyelerden oluşan krize müdahale ekibinin oluşturulması gerekmektedir. Yine bu dönemde olgunun ortaya çıkmasının ardından okul personeli ve ilçe milli eğitim müdürlüğüne durum bildirilmelidir. Bildirimin ardından kriz ekibi toplanıp olguya ilişkin yapılacak bilgilendirmeleri netleştirmeli ve sunulacak psikolojik danışma hizmetlerini planlamalıdır. Akut döneme geçildiğinde ise okuldaki tüm bireylerin olgudan etkilenme düzeyleri tespit edilmeli, gerçekleşen ölüm uygun bir dille doğrulanmalıdır. Doğrulama işlemi gerçekleşirken intihara ilişkin detaylı açıklamalardan (ölüm şekli gibi) kaçınılması gerekir. Öğrencilere yardım kaynaklarına ulaşmanın yollarından ve sorunlara her zaman çözümler bulunulabileceğinden bahsedilebilir. Aynı zamanda olgudan etkilenen öğretmenlere de uygun psikolojik yardım hizmetlerinin ulaştırılması elzemdir. Bu dönemde son olarak cenaze ve anma törenine öğrencilerin katılımının organize edilmesi ve intihar eden öğrencinin kişisel eşyalarının ailesine teslimi gerçekleştirilmelidir. Ergenler sıklıkla birbirleriyle özdeşim kurmaktadır; iyi planlanmamış anma törenleri taklit intiharların oluşumuna yol açabilir. Dolayısıyla vefat eden öğrenciye yönelik güzel hatırların paylaşılması ve isteyenlerin cenazeye katılımı sağlanmalıdır. Orta vadede ise kaybedilen

öğrenciye yönelik kayıtların kademeli şekilde silinmesi, kaybın ardından ciddi sarsıntı yaşayan öğrencilere psikolojik destek sunulması ve ergen ruh sağlığı ile ilgili açıklamaların yer aldığı bir seminerin velilere aktarımı gerçekleştirilmelidir. Son olarak uzun vadeli dönemde öğrencilere yaşam becerileri kazandırmaya yönelik programların gerçekleştirilmesi, iyi oluşun ve başa çıkma mekanizmalarının arttırılması gibi faaliyetler önleyici nitelikte uygulanmalıdır (Güzgün vd., 2016).

Sonuç

İntiharın önlenmesine ilişkin gerçekleştirilen çalışmaların ağırlıklı olarak beceri edindirme, bilgi ve farkındalık düzeyini arttırmaya yönelik olduğu dikkat çekmektedir. Araştırma kapsamında birincil müdahaleyi içeren 7 programın tamamında tarama çalışmaları, koruyucu faktörleri arttırmaya dayalı beceri eğitimleri, paydaşların bilgi ve bilinç düzeylerini arttırmaya çalışma gibi uygulamalar tekrar etmektedir. Bu noktada Conyne (1994) tarafından vurgulanan önleyici psikolojik danışmanlık ilkelerinin programlarda gözetildiği söylenebilir. İkincil müdahale kapsamında ele alınan araştırmalarda ise risk altındaki grupların müdahale programlarına dahil edildiği görülmektedir. Birincil müdahaleye benzer nitelikte intiharın sinyallerini tanıma, acil bir durumda başvurulacak kaynakları bilme gibi başlıklarda bilgilendirme ve beceri edindirme temelli çalışmaların işlevsel sonuçlar ortaya koyduğu saptanmıştır. Üçüncül müdahale kapsamında doğrudan bir müdahale programına erişilemediğinden kriz konusunu ele alan kaynaklar taranmış; intihar olgusuyla karşılaşıldığında nasıl hareket edilmesi gerektiğine dair geliştirilmiş protokoller ifade edilmiştir. Müdahale içeriğinden bağımsız olarak okulun tüm paydaşlarının müdahale planına dahil edilmesiyle çoğu programda karşılaşılmaktadır. Ergen intiharlarına etkin şekilde müdahale edilebilmesi için okulun tüm paydaşlarının bilgi, beceri ve farkındalığa sahip olmaları önemli bir gerekliliktir. Özsoylu vd. (2019) tarafından yürütülen çalışmada 52 intihar olgusu incelenmiş; olguların yaş ortalamasının yaklaşık 14.5 olarak hesaplandığı, intiharda temel tetikleyicilerin ise aile çatışması ve okul problemleri olduğu tespit edilmiştir. Güncel tarihli yürütülen farklı bir çalışmada ise Batman ilindeki intihar vakaları ele alınmış; olguların büyük çoğunluğunun 16-22 yaş grubuna karşılık geldiği, intiharın tetikleyicilerinin ise bir önceki çalışmayla örtüşür şekilde aile sorunları ve akademik açıdan yetersizlik olduğu saptanmıştır (İpek vd., 2022). Bu noktada intihar olgusunun sıklıkla görüldüğü yaş grubu okul çağına denk gelmekle birlikte intiharda temel tetikleyiciler aile ve okul kaynaklı sorunlardır. Bu gerekçelerle gerek okul psikolojik danışmanları gerekse aileler intihara dair bilgi ve farkındalık edinmelidir. Okul psikolojik danışmanlarının ergen intiharı risk faktörlerini tanımada kendilerini ne derecede yetkin hissettiklerinin incelendiği bir araştırmada 186 okul psikolojik danışmanı ile çalışılmış, katılımcıların %82'sinin intiharın tanınması ve önlenmesinde okul psikolojik danışmanlarının en kritik pozisyonda bulunduğunu düşündükleri saptanmıştır. Bununla birlikte okulda yürütülmesi gereken temel faaliyetin de önleme üzerine olması gerektiği belirtilmiştir. İntihara ilişkin yüksek farkındalığa sahip olunmasına rağmen katılımcıların yalnızca %38'i intihar risk faktörlerini tanımlayabileceğini belirtmiştir (King vd., 1999). Bu oran okul psikolojik danışmanlarının intiharı tanıma öz yeterliklerinin düşük olduğuna işaret etmektedir. Buradan hareketle okulun tüm paydaşlarının dahil edildiği programların ve okul psikolojik danışmanlarına yönelik hizmet içi faaliyetlerin arttırılması gerektiği söylenebilir. Nitekim Kalafat ve Ryerson (1999) intiharla mücadelede derin bir istek duyan, adanmış takım arkadaşları ile süreç boyunca destekleyici ve kolaylaştıran yöneticilerin intihar programlarının sürdürülebilir ve etkili olmasında temel bileşenler

olduğunu ifade etmişlerdir. Benzer bir şekilde Balaguru vd. (2013), 9 intihara müdahale programını sistematik olarak incelemiş; bunun sonucunda ebeveynlerin müdahale programlarına dahil edilmesinin farkındalığı ve bilgi düzeyini arttırmasının yanında programı etkili kıldığı sonucuna ulaşmıştır. Yakın bir sonucun çıkartılabileceği bir diğer araştırmada ise Tennessee Lives Count intiharı önleme programında Tennessee eyaletinde bir kurul oluşturulmuş; toplumun ve eğitim camiasının farklı kesimlerinden kişiler bir araya getirilmiştir (Keller vd., 2009). Aynı çalışmada araştırmacılar intiharın önlenmesi için herkesi kapsayan bir farkındalığa gereksinim olduğunu ifade etmiştir. Gerçekleştirilen bu çalışmalardan hareketle psikolojik danışmanlar başta olmak üzere okulun tüm paydaşlarına bilgi ve farkındalık düzeyini arttırıcı programların uygulanmasının faydalı olacağı söylenebilir.

Türkiye’de üniversite öğrencileri ile gerçekleştirilen bir çalışmada, katılımcıların en sık olarak duygusal problemleri deneyimlediği; bu problemler için bir ruh sağlığı uzmanından psikolojik destek alma niyetlerinin düşük seviyede kaldığı; aile ve arkadaşların destek noktasında temel başvuru kaynağı olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Topkaya & Meydan, 2013). Bu bağlamda birincil önleme kapsamında okulun tüm paydaşlarını kapsayıcı intihar müdahaleleri sorunun daha da büyümeden engellenmesinde oldukça kritiktir. Benzer şekilde çoğu ergen intihar düşünceleri ile okullardan önce yakın çevresinde ve akranları ile etkileşiminde karşılaşmaktadır. Dolayısıyla okullarda tasarlanan müdahale programlarından önce çoğu ergen kendi kendilerine intihar düşünceleriyle baş etmeye çalışmaktadır. Ergenlerin intihar düşüncelerine ilişkin süreçleri önceden deneyimlemesine rağmen çoğu okulda intiharın doğrudan ele alınmasına şüpheyle yaklaşılmakta; bunun yerine daha dolaylı yaklaşımlarla (yılmazlık, okul bağlılığından bahsetme gibi) intihar ele alınmaya çalışılmaktadır. Okulların bu noktada daha doğrudan yaklaşımlarla intiharı ele almaları ergenlerin sürece aktif katılımları ve yardım alma istekliliğinin artmasında önemlidir (Bridge vd., 2007). Bu bağlamda hızlı yanıt oluşturmanın gerekli olduğu intihar için özellikle okul psikolojik danışmanlarının intihar düşüncelerine sahip öğrencilere uygun şekilde soru sorabilmesi (Senin yaş grubundaki bireyler bazen bu tür düşüncelere sahip olabilir. Senin de benzer düşüncelere sahip olduğun zamanlar oldu mu?), tüm personele gerekli bilgi akışını sağlaması ve intiharın okullarda nasıl konuşulup ele alınacağına ilişkin bilgi vermesinin önleme noktasında etkili olacağı söylenebilir.

Sonuç olarak intihara müdahale kapsamında gerçekleştirilen programların büyük bir kısmının etkili sonuçlar ortaya koyduğu görülmektedir. WHO (2014), tek bir problem alanının intiharın oluşumunu açıklayamayacağı, birden fazla değişkenin bir araya gelmesi ile intiharın oluştuğu; çok disiplinli programlar ışığında intiharın önlenebileceğini ifade etmektedir. Kapsamlı ve sistematik bir şekilde ele alınması gereken intihar olgusu ile mücadelede okul rehberlik servislerinin tanımlama, sevk etme ve okul içerisinde koordinasyonu sağlama noktasında baş aktör olduğu söylenebilir. Nitekim gençlerde artan intihar oranları sebebiyle okul temelli müdahalelerin ayrı bir önem kazandığı, rehberlik servislerinin süreci uygun şekilde yönetebilmesi için planlı ve programlı ilerlemesinin kilit rolde olduğunu vurgulayan araştırma sonuçları ile karşılaşmaktadır (Alptekin & Duyan, 2009).

Bu noktada sistemli şekilde hareket etmeye yapılan vurgu doğrultusunda ergen intiharlarıyla etkin şekilde mücadelede etmede rehberlik servislerinin okul kültürüne uygun içerikleri öğretim süreçlerine

eklememesi; hizmet içi eğitimler konusunda koordinasyonu sağlaması okullarda intiharın önüne geçilmesi ve etkilerinin yayılmasını engellenmede önemli olduğu söylenebilir. Bunların yanında okulun tüm paydaşlarının müdahale planına eklenmesi, önleme faaliyetlerinin gerekliliğinin psikolojik danışmanlar liderliğinde vurgulanması verilebilecek öneriler arasında yer almaktadır.

İfade edilen önerilerin yanında araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Üçüncül önlemeyi içeren bir programa erişilememesi ve krize müdahaleyi esas alan kaynakların üçüncül önleme kapsamında ele alınması en temel sınırlılıklar arasındadır. Bununla birlikte nispeten eski tarihli müdahaleleri içeren araştırmaların da incelemeye dahil edilmesi bir sınırlılık olarak belirtilebilir.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma etik kurul izni gerektiren çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Ajdacic Gross, V., Weiss, M. G., Ring, M., Hepp, U., Bopp, M., Gutzwiller, F., & Rössler, W. (2008). Methods of suicide: International suicide patterns derived from the WHO mortality database. *Bulletin of the World Health Organization*, 86(9), 726-732. <https://doi.org/10.2471/blt.07.043489>
- Akın, E., & Berkem, M. (2012a). İntihar girişiminde bulunan ergenlerde psikiyatrik tanıların, demografik ve klinik özelliklerin değerlendirilmesi. *Fırat Tıp Dergisi*, 17(4), 228-232.
- Akın, E., & Berkem, M. (2012b). İntihar girişiminde bulunan ergenlerde öfke ve dürtüsellik. *Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 25, 148-152.
- Aktepe, E., Kandil, S., Göker, Z., Sarp, K., Topbaş, M., & Özkorumak, E. (2006). İntihar girişiminde bulunan çocuk ve ergenlerde sosyodemografik ve psikiyatrik özelliklerin değerlendirilmesi. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 5(6), 444-454.
- Alptekin, K., & Duyan, V. (2009). İntiharı önleme: Sorunlar ve öneriler. *Kriz Dergisi*, 17(2), 13-20.
- Aseltine R. H., & DeMartino, R. (2004). An outcome evaluation of the SOS suicide prevention program. *American Journal of Public Health*, 94, 446-451. <https://doi.org/10.2105/ajph.94.3.446>
- Aseltine, R. H., James, A., Schilling, E. A., & Glanovsky, J. (2007). Evaluating the SOS suicide prevention program: A replication and extension. *BMC Public Health*, 7, (161). <https://doi.org/10.1186/1471-2458-7-161>.
- Ateşçi, F. Ç., Kuloğlu, M., Tezcan, E., & Yıldız, M. (2002). İntihar girişimi olan bireylerde birinci ve ikinci eksen tanıları. *Klinik Psikiyatri*, 5, 22-27.
- Ayyash-Abdo, H. (2002). Adolescent suicide: An ecological approach. *Psychology in the Schools*, 39(4), 459-475. <https://doi.org/10.1002/pits.10042>
- Balaguru, V., Sharma, J., & Waheed, W. (2013). Review: Understanding the effectiveness of school based interventions to prevent suicide: A realist review. *Child and Adolescent Mental Health*, 18(3), 131-139. <https://doi.org/10.1111/j.1475-3588.2012.00668.x>
- Bridge, S., Hanssens, L., & Santhanam, R. (2007). Dealing with suicidal thoughts in schools: Information and education directed at secondary schools. *The Royal Australian and New Zealand College of Psychiatrists*, 15, 58-62. <https://doi.org/10.1080/10398560701701213>
- Center for Disease Control and Prevention (2018, June 7). Suicide rising across the US. <https://www.cdc.gov/vitalsigns/suicide/index.html>
- Corcoran, J., Dattalo, P., Crowley, M., Brown, E., & Grindle, L. (2011). A systematic review of psychosocial interventions for suicidal adolescents. *Children and Youth Services Review*, 33, 2112-2118. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2011.06.017>
- Denyer, D., & Tranfield, D. (2009). Producing a systematic review. İçinde D. A. Buchanan & A. Bryman (Eds.). *The Sage handbook of organizational research methods* (ss. 671 – 689). Sage Publications.
- Devrimci Özgüven, H., Soykan, Ç., & Haran, S. (2003). İntihar girişimlerinde sorun alanları ve tetikleyiciler. *Kriz Dergisi*, 11(1), 13-24.
- Dilsiz, A., & Dilsiz, F. (1993). İntihar girişimlerinde belirtilen nedenler. *Kriz Dergisi*, 1 (3), 124-128.

- Doğan, M., Öztürk, S., Esen, F., Demirci, E., & Öztürk, M. A. (2018). İntihar girişiminde bulunan çocuk ve ergenlerin değerlendirilmesi. *Bozok Tıp Dergisi*, 8(3), 30-34.
- Conyne, R. (1994). Preventive counseling. *Counseling and Human Development*, 27(1), 1-10.
- Eggert, L. L., Thompson, E. A., Herting, J. R., & Nicholas, L. J. (1995). Reducing suicide potential among high-risk youth: Tests of a school-based prevention program. *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 25(2), 276-296.
- Elevli, S. (2012). *Ergenlerde intihar olasılığının yordayıcıları: Yalnızlık, öfke ifade biçimleri, suçluluk ve utanç duyguları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Eskin, M. (2000). Ergen ruh sağlığı sorunları ve intihar davranışıyla ilişkileri. *Klinik Psikiyatri*, 3, 228-234.
- Glenn, C. R., Kleiman, E. M., Kellerman, J., Pollak, O., Cha, C. B., Esposito, E. C., Porter, A. C., Wyman, P. A., & Boatman, A. E. (2020). Annual research review: A meta-analytic review of worldwide suicide rates in adolescents. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 61(3), 294-308. <https://doi.org/10.1111/jcpp.13106>
- Göktaş, S., & Metintaş, S. (2019). Türkiye'deki intiharların yaşa, cinsiyete ve yöntemine göre değişim trendi, 2002–2015. *Turkish Journal of Public Health*, 17(2), 195-206.
- Güzgün, D. Ö., Yılmaz, F. E., Mandan, S., Şayan, D., & Toptaş, B. (2016). Okulda intihara müdahale kılavuzu. İçinde Ö. Erdur-Baker & T. Doğan (Eds.), *Kriz danışmanlığı* (ss. 183-242) (1. Baskı). Pegem Akademi.
- Hooven, C., Herting, J. R., & Snedker, K. A. (2010). Long-term outcomes for the promoting care suicide prevention program. *American Journal of Health Behavior*, 34(6), 721-736. <https://doi.org/10.5993/ajhb.34.6.8>
- İpek, Z., Yeşilmen, M., & Kayan Ocakoğlu, B. (2022). *Ergen bireylerde intihar davranışının çok yönlü incelenmesi: Batman ili örneği*. Dorlion Yayınları.
- Johnson, L. A., & Parsons, M. E. (2012). Adolescent suicide prevention in a school setting use of a gatekeeper program. *NASN School Nurse*, 313-317. <https://doi.org/10.1177/1942602X12454459>.
- Joiner Jr, T. E., Brown, J. S., & Wingate, L. R. (2005). The psychology and neurobiology of suicidal behavior. *Annual Review of Psychology*, 56, 287-314. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.56.091103.070320>
- Kalafat, J. (1994). On initiating school-based suicide response programs. *Special Services in the Schools*, 8(2), 21-31. https://doi.org/10.1300/J008v08n02_02
- Kalafat, J., & Ryerson, D. M. (1999). The implementation and institutionalization of a school-based youth suicide prevention program. *The Journal of Primary Prevention*, 19(3), 157-175. <https://doi.org/10.1023/A:1022658826641>
- Kalafat, J. (2003). School approaches to youth suicide prevention. *American Behavioral Scientist*, 46(9), 1211-1223. <https://doi.org/10.1177/0002764202250665>
- Kellam, S. G., Rebok, G. W., Ialongo, N., & Mayer, L. S. (1994). The course and malleability of aggressive behavior from early first grade into middle school: Results of a developmental epidemiologically-

- based preventive trial. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 35(2), 259-281. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.1994.tb01161.x>
- Keller, D. P., Schut, L. J. A., Puddy, R. W., Williams, L., Stephens, R. L., McKeon, R., & Lubell, K. (2009). Tennessee Lives Count: Statewide gatekeeper training for youth suicide prevention. *Professional Psychology: Research and Practice*, 40(2), 126-133. <https://doi.org/10.1037/a0014889>
- Kırcı, G. S., Özer, E., Aydoğdu, H. İ., & Askay, M. (2017). TÜİK verilerine göre Türkiye’de meydana gelen adölesan intiharlarının değerlendirilmesi. *Klinik Tıp Aile Hekimliği Dergisi*, 9(5), 42-47.
- King, K. A. (1999a). Fifteen prevalent myths concerning adolescent suicide. *The Journal of School Health*, 69(4), 159-161.
- King, K. A. (1999b). High school suicide postvention: Recommendations for an effective program. *American Journal of Health Studies*, 15(4), 217-222.
- King, K. A., Price, J. H., Telljohann, S. K., & Wahl, J. (1999). How confident do high school counselors feel in recognizing students at risk for suicide? *American Journal of Health Behavior*, 23(6), 457-467. <https://doi.org/10.5993/AJHB.23.6.5>
- King, K. A. (2001). Developing a comprehensive school suicide prevention program. *Journal of School Health*, 71(4), 132-137. <https://doi.org/10.1111/j.1746-1561.2001.tb01310.x>
- King, K. A., & Smith, J. (2000). Project SOAR: A training program to increase school counselors' knowledge and confidence regarding suicide prevention and intervention. *Journal of School Health*, 70(10), 402-407. <https://doi.org/10.1111/j.1746-1561.2000.tb07227.x>
- King, K. A., Strunk, C. M., & Sorter, M. T. (2011). Preliminary effectiveness of surviving the Teens Suicide Prevention and Depression Awareness Program on adolescents' suicidality and self-efficacy in performing help-seeking behaviors. *Journal of School Health*, 81(9), 581-590. <https://doi.org/10.1111/j.1746-1561.2011.00630.x>
- Kochanek, K. D., Murphy, S. L., Xu, J., & Arias, E. (2019). Deaths: Final data for 2017. *National Vital Statistics Reports*, 68(9), 1-76.
- Laurent, A., Foussard, N., David, M., Boucharlat, J., & Bost, M. (1998). A 5-year follow-up study of suicide attempts among French adolescents. *Journal of Adolescent Health*, 22(5), 424-430. [https://doi.org/10.1016/s1054-139x\(97\)00262-0](https://doi.org/10.1016/s1054-139x(97)00262-0)
- Leon, A. C., Friedman, R. A., Sweeney, J. A., Brown, R. P., & Mann, J. J. (1990). Statistical issues in the identification of risk factors for suicidal behavior: the application of survival analysis. *Psychiatry Research*, 31(1), 99-108. [https://doi.org/10.1016/0165-1781\(90\)90112-i](https://doi.org/10.1016/0165-1781(90)90112-i)
- Lewinsohn, P. M., Rohde, P., & Seeley, J. R. (1994). Psychosocial risk factors for future adolescent suicide attempts. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 62(2), 297-305. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.62.2.297>
- Özcan, B., Şenkaya, S., Özdin, Y., & Dinç, A. (2018). Türkiye’deki intihar vakalarının çeşitli kriterlere göre istatistiksel olarak incelenmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 18(40), 11-34.
- Özsoylu, S., Kondolot, M., Akyıldız, B., Özmen, S., & Demirci, E. (2019). İntihar girişimi nedeniyle yoğun bakıma yatırılan çocuk ve ergenlerin değerlendirilmesi. *Bakırköy Tıp Dergisi*, 15(2), 131-135.

- Portes, P. R., Sandhu, D. S., & Longwell-Grice, R. (2002). Understanding adolescent suicide: A psychosocial interpretation of developmental and contextual factors. *Adolescence*, 37, 805-814.
- Quinnett, P. (2012). QPR gatekeeper training for suicide prevention: The model, rationale and theory. QPR Institute. <https://www.qprinstitute.com/uploads/QPR%20Theory%20Paper.pdf>
- Randell, B. P., Eggert, L. L., & Pike, K. C. (2001). Immediate post intervention effects of two brief youth suicide prevention interventions. *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 31(1), 41-61. <https://doi.org/10.1521/suli.31.1.41.21308>
- Rosenberg, M. L., Smith, J. C., Davidson, L. E., & Conn, J. M. (1987). The emergence of youth suicide: An epidemiologic analysis and public health perspective. *Annual Review of Public Health*, 8, 417-440. <https://doi.org/10.1146/annurev.pu.08.050187.002221>
- Ryerson, D. (1990). Suicide awareness education in schools: The development of a core program and subsequent modifications for special populations or institutions, *Death Studies*, 14(4), 371-390. <https://doi.org/10.1080/07481189008252378>
- Sandoval, J., & Brock, S. E. (1996). The school psychologist's role in suicide prevention. *School Psychology Quarterly*, 11(2), 169-185. <https://doi.org/10.1037/h0088927>
- Schorr, M., Van Sant, W., & Jameson, J. P. (2017). Preventing suicide among students in rural schools. In K. D. Michael & J. P. Jameson (Eds.), *Handbook of rural school mental health* (pp. 129-145). Springer International Publishing/Springer Nature. https://doi.org/10.1007/978-3-319-64735-7_9
- Spirito, A., & Esposito-Smythers, C. (2006). Attempted and completed suicide in adolescence. *Annual Review of Clinical Psychology*, 2, 237-266. <https://doi.org/10.1146/annurev.clinpsy.2.022305.095323>
- Tompkins, T. L., Witt, J., & Abraibesh, N. (2010). Does a gatekeeper suicide prevention program work in a school setting? Evaluating training outcome and moderators of effectiveness. *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 40(5), 506-515. <https://doi.org/10.1521/suli.2010.40.5.506>
- Topal, S. (2003). *Eskişehir ilinde yaşayan ergenlerde intihar olasılığının değerlendirilmesi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Topkaya, N., & Meydan, B. (2013). Üniversite öğrencilerinin problem yaşadıkları alanlar, yardım kaynakları ve psikolojik yardım alma niyetleri. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(1), 25-37.
- Toumbourou, J. W., & Gregg, M. E. (2002). Impact of an empowerment-based parent education program on the reduction of youth suicide risk factors. *Journal of Adolescent Health*, 31(3), 277-285. [https://doi.org/10.1016/S1054-139X\(02\)00384-1](https://doi.org/10.1016/S1054-139X(02)00384-1)
- Türk Dil Kurumu. (t.y.). İntihar. Güncel Türkçe sözlük içinde. 23 Haziran 2023 tarihinde edinildi. <https://sozluk.gov.tr/>
- | 1678 | Türkiye İstatistik Kurumu (2023, Haziran 22). İntihar sayısı ve kaba intihar hızı. <https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=intihar&dil=1>
- Ünlü, G., Aksoy, Z., & Ersan, E. E. (2014). İntihar girişiminde bulunan çocuk ve ergenlerin değerlendirilmesi. *Pamukkale Tıp Dergisi*, 7(3), 176-183.

- Wasserman, C., Hoven, C., Wasserman, D., Carli, V., Sarchiapone, M., Al-halabí, S., Apter, A., Balazs, J., Bobes, J., Cosman, D., Farkas, L., Feldman, D., Fischer, G., Graber, N., Haring, C., Herta, D. C., Iosue, M., Kahn, J. P., Keeley, H., ... Poštuvan, V. (2012). Suicide prevention for youth-A mental health awareness program: Lessons learned from the Saving and Empowering Young Lives in Europe (SEYLE) intervention study. *BMC Public Health*, 12(776), 1-11. <https://doi.org/10.1186/1471-2458-12-776>
- World Health Organisation (2014, August 17). *Preventing suicide: A global imperative*. https://www.who.int/mental_health/suicide-prevention/world_report_2014/en/
- World Health Organisation (2019, September 9). *Suicide in the World: Global health estimates*. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/326948>.

ÖRGÜT YAPISI VE İHRACAT PERFORMANSI İLİŞKİSİNDE SÜRDÜRÜLEBİLİR REKABET ÜSTÜNLÜĞÜNÜN DÜZENLEYİCİ ROLÜ: MOBİLYA İHRACATI YAPAN İŞLETMELER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

 Mustafa Emrah MUTLU^a

 Necla Öykü İYİGÜN^b

Öz

Mevcut ekonomik koşulların etkisi ve gelişmekte olan ekonomilerde artan rekabetle birlikte Türkiye’de mobilya ihracatı yapan işletmeler sürdürülebilir rekabet üstünlüğünü daha avantajlı hale getirmek ve ihracat performansını artırmak için kaynaklarını geliştirmek ve verimli kullanmak zorundadır. Sürekli gelişen uluslararası ticaret ortamında sürdürülebilir rekabet üstünlüğü kazanmak ihracat performansı için önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir. Uluslararası pazarlarda sınırların dikkate alınmaması, amansız rekabet, ürün yaşam döngülerinin kısalması ve işletme sayısındaki hızlı yükseliş gibi dinamik kavramlar etrafında şekillenen ortamda, işletmelerin örgüt yapısı yönelimleri önem kazanmaktadır. Bu çalışmada Türkiye’de mobilya ihracatı yapan işletmelerde örgüt yapısı ve ihracat performansı ilişkisinde sürdürülebilir rekabet üstünlüğünün düzenleyici rolü incelenmiştir. Örgüt yapısının ihracat performansı üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu ve bu etkinin pozitif düzeyde olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte örgüt yapısının ihracat performansı üzerindeki etkisinde sürdürülebilir rekabet üstünlüğünün düzenleyici rolünün olmadığı tespit edilmiştir. Araştırmanın evreni Türkiye’de mobilya ihracatı yapan işletmelerin üst-orta düzey yöneticilerinden oluşmaktadır. Bu evrenden kolayda örneklem yöntemi ile seçilen 210 işletme içinden 240 üst-orta düzey yöneticiden yüz yüze ve çevrimiçi olarak veriler toplanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Örgüt yapısı, İhracat performansı, Sürdürülebilir rekabet üstünlüğü, Mobilya sektörü.

MODERATING ROLE OF SUSTAINABLE COMPETITIVENESS IN THE RELATIONSHIP OF ORGANIZATIONAL STRUCTURE AND EXPORT PERFORMANCE: A RESEARCH ON FURNITURE EXPORTING ENTERPRISES

Abstract

With the impact of current economic conditions and increasing competition in developing economies, furniture exporting businesses in Turkey have to develop and use their resources efficiently in order to make their sustainable competitive advantage more advantageous and increase their export performance. Gaining a sustainable competitive advantage in the constantly evolving international trade environment is considered

^a Doktora Öğr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Ticaret, emutlu06@gmail.com

^b Prof. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası Ticaret, oiyigun@ticaret.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 26.09.2023, Makale Kabul Tarihi: 01.12.2023

an important factor for export performance. In an environment shaped around dynamic concepts such as ignoring borders in international markets, relentless competition, shortening of product life cycles and the rapid increase in the number of businesses, organizational structure orientations of businesses gain importance. In this study, the moderating role of sustainable competitive advantage in the relationship between organizational structure and export performance in furniture exporting businesses in Turkey was examined. It has been determined that the effect of organizational structure on export performance is significant and this effect is at a positive level. However, it has been determined that sustainable competitive advantage does not have a moderating role in the effect of organizational structure on export performance. The population of the research consists of upper-middle level managers of businesses exporting furniture in Turkey. Data were collected face-to-face and online from 240 upper-middle level managers from 210 businesses selected from this universe by convenience sampling method.

Keywords: Organizational structure, Export performance, Sustainable competitive advantage, Furniture industry.

Giriş

İşletmelerde ihracat performansı, yalnızca sektördeki müşterilere ve işletmeler arasındaki rekabete göre belirlenmemektedir. İşletmenin ihracat operasyonlarındaki başarısını ortaya koyan ihracat performansı, işletmenin örgüt yapısına da bağlı olmaktadır. İşletmeler ihracat performanslarını artırmak istediklerinde sektör içerisindeki aktörler üzerinde kısa sürede etki gösteremeyecek olması sebebiyle, örgüt yapısındaki faktörler bir adım daha öne çıkmaktadır. Bu bağlamda işletmelerin yurtdışı satış performanslarını, işletmeye ait kazanımlar ve kaynaklar da ciddi anlamda belirlemektedir. Bununla birlikte işletmelerin elinde bulunan maddi ve maddi olmayan kaynakların durumu ve işletmeye faydası da ihracat performansı üzerinde etkili olmuştur (Alper, 2015). Yoğun rekabet ortamı ve artan maliyetler ile birlikte sürekli gelişen teknolojik gelişmeler işletmelerin sürdürülebilir rekabet üstünlüğü ve yüksek ihracat performansı kazanmalarını zorlaştırmaktadır. Buna bağlı olarak işletmeler bulunduğu çevre ve sektördeki gelişmelerden etkilenmekte ve bu faktörlere göre örgüt yapılarını geliştirmek zorunda kalmaktadır. Küresel mobilya pazarı COVID-19 salgını döneminde, üretim aksaklıkları, tedarik zincirinin bozulmasından ve nakliye sorunlarından büyük ölçüde etkilenmiştir. Talep dengesizlikleri, malzeme azlığı, lojistik aksamalar ve e-ticarete verilen öncelik, perakendeci ve tüketici tavırlarında değişikliklere yol açmıştır. Bu nedenle işletmeler sürece uyum sağlamak, rekabeti sürdürebilmek ve ihracat performansını yükseltmek için örgüt yapısında bir takım düzenlemeleri hayata geçirmeyi planlamak zorunda kalmaktadır. Bu düzenlemeler mobilya ihracatı yapan işletmelerin davranışlarında birtakım değişikliklere sebep olmuştur. Mobilya sektörü çeşitli alanlarda, özellikle de kısıtlamalara ve değişen ihtiyaçlara hızlı bir şekilde uyum sağlayan ihracatçıların yüksek oranda kar elde etmelerine olanak sağlamıştır. Bunun nedeni evlerde kalma sürenin artması ve insanların evlerindeki ihtiyaçlarına daha çok odaklanması olarak ifade edilmektedir (Kaushik, 2020). Pek çok işletme ve tüketici salgın öncesi faaliyetlerine dönmeye başladıkça işler normal haline gelmeye başlamış, ancak salgın döneminde yapılan birçok değişiklik ve gelişme ilerleyen yıllarda sektörde kalıcı değişiklikler yaratmaya devam edeceği anlaşılmaktadır (Carayannis, 2021).

Mobilya ihracatı yapan işletmeler rakiplerine göre daha yüksek ihracat performansı sağlamaya çalışırken sürdürülebilir rekabet üstünlüğü elde etmek için kullanabilecekleri stratejiler ve örgüt yapıları geliştirmektedir. Bu nedenle, yüksek ihracat performansı elde etmek için, işletmelerin doğru örgüt yapısı ile sürdürülebilir rekabet üstünlüğü gerçekleştirmesinde nasıl bir yol izleyeceği önemli görülmektedir (Mathur,2016). Bu gelişmeler ışığında araştırmanın amacı ihracat performansını etkileyen örgüt yapısının ihracat performansı üzerindeki etkisinde sürdürülebilir rekabet üstünlüğün düzenleyici rolünü incelemektir. Araştırmada mobilya sektöründe ihracat yapan işletmelerin üst-orta düzey yöneticilerinden elde edilen veriler ile işletmenin örgüt yapısı ihracat performansı ve sürdürülebilir rekabet üstünlüğü ile ilgili algıları dikkate alınacaktır. Çalışma bu doğrultuda literatürde önceden araştırılmayan bir konu odağını merkez edinmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde literatür incelenerek örgüt yapısı, ihracat performansı ve sürdürülebilir rekabet üstünlüğü kavramları açıklanmış ve değişkenler arası ilişkiler incelenmiştir. İkinci bölümde anket çalışmasına ilişkin uygulanan yöntem açıklanmış, üçüncü bölümde yapılan analizler ve bulgulara yer verilmiş, son bölümde yapılan analizler sonucu ulaşılan sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

A. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. Örgüt Yapısı

Organize etme veya örgütlenme, örgüt yapısını oluşturan faaliyetler süreci şeklinde tanımlanmaktadır (Lendel, 2017). Bu süreç şu üç temel aşamayı içermektedir: (1) faaliyetleri anlamlı ve etkili bir şekilde gruplamak, (2) oluşturulan bu grupları örgütlerin kademeleri ve pozisyonları haline getirmek ve son olarak (3) bu pozisyonlara uygun bireyleri atamak. Bu süreç sonunda ortaya çıkan bilinçli yapı, biçimsel (formal) örgüt yapısı olarak adlandırılmaktadır. Genellikle örgüt şeması şeklinde belirtilen bu yapı, planlı ve bilinçli bir tasarımın yapılmadığı informal (biçimsel olmayan) yapılarının aksine, bir örgüt içinde gerçekleştirilen faaliyetlerin belirlenen kurallar çerçevesinde bölünmesi, gruplanması ve koordine edilmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Özetle bu yapı, iş gücünün spesifik görevlere ayrılması ve görevler arasındaki koordinasyonun sağlanması faaliyetlerinin bütünü olarak adlandırılmaktadır. Örgüt yapısının en temelinde, organizasyon içerisindeki maddi ve sosyal faktörlerden en çok verimi elde etme düşüncesi yatmaktadır. Bu nedenle de örgüt yapısı eldeki kaynaklar çerçevesinde maliyetleri düşüren ve aynı zamanda etkinliği arttıran bir yaklaşımla inşa edilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda yöneticiler, örgüt yapısını değiştirecek kararlar alırken sadece sezgiye ve geleneklere değil, mümkün olduğunca deneysel çıkarımlardan ve rasyonel çözümlerden yararlanmalıdır. Bu nedenle kimi zaman yöneticiler, kaynakları verimli değerlendirebilmek için çeşitli ölçütlerden veya ilkelerden destek alabilmektedirler (Ahmady, 2016). Örgüt yapısı hedefler, strateji, çevre, teknoloji, organizasyon büyüklüğünden etkilenebilir. İçerik değişkenleri, yapısal değişkenlerin bulunduğu örgütü ve ortamı gösterdikleri için önemli olabilir. Yapısal değişkenler, bir örgütün iç özelliklerini gösterir ve örgütlerin ölçülebileceği ve yapı özelliklerinin birbirleriyle karşılaştırılabileceği bir temel sunar. İçerik değişkenleri yapısal değişkenleri etkiler. Karmaşıklık, formalite ve merkezileştirme, içerik değişkenlerinin önemli örnekleridir. İçerik değişkenleri, yapısal değişkenleri etkiler ve bunların bir araya gelmesiyle farklı tipte yapısal tasarımcılar ortaya çıkar (Daka, 2021).

Csaszar'a (2009) göre, örgüt yapısı işletme performansına rehberlik etmektedir ve kötü tasarlanmış bir yapı, personelin yaratıcılığını ve yenilikçiliğini engellemektedir. Örgüt yapılarının, işletmenin finansal performansı ve çalışanları yönetme yeteneği üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır (Gibson, 2015), Örgüt yapısı, işlerin ve görevlerin işletme içindeki bireyler ve ekipler arasında nasıl koordine edildiğini tanımlamaktadır. İşlevsel örgüt yapıları, müşterilerin memnuniyetini ararken, liderlerin astlarının davranışları, performansı ve çalışmalarını üzerindeki etkisini geliştirmek için moderatör görevi görmektedir (Neubert, 2016). İşlevsel ve etkin bir örgüt yapısının uygulanabilmesi için birtakım gereksinimler vardır: (1) doğrulanabilir, doğru ve ulaşılabilir olması gereken, kesin olmaları için sorumlulukların ve hedeflerin oluşturulması için güç ve yetki hiyerarşisi nicel ve doğrulanabilir olmaları için nitel olmaları gerekir. (2) Her kişinin görev, hak ve faaliyetlerinin açık bir tanımı olmalıdır. Hedeflere ulaşmak için herkesin yapması gereken, her kişinin yetki alanı belirlenmelidir. (3) Her faaliyet için gerekli bilginin nasıl ve nereden alınacağını bilmek için, her kişinin bilgiyi nereden alacağını bilmesi ve sağlanması gerekmektedir (Trez, 2012).

2. İhracat Performansı

Kavramsal olarak ihracat performansı tek bir tanımla ifade edilmemektedir. Daha önce yapılan çalışmalarda çeşitli ihracat performans ölçütleri olduğu görülmektedir. Çoğunlukla tercih edilen performans ölçütleri, ihracat satış oranları, ihracat büyümesi ve ihracattan elde edilen kazançlar gibi işletme kapsamında kabul edilen değerler olarak sıralanmaktadır (Sağlam, 2019). Değerlerin işletme kapsamında alınabiliyor olması ihracat operasyonları ve performans ilişkisini zayıf duruma getirmektedir. Bu sebeple ihracat performans ölçüsü, ürün pazarı yurtdışı satış seviyesi, ekonomik ve plamlama boyutları, nesnel ve öznel olarak incelenmektedir (Sezer, 2019).

İhracat performansı, araştırmacılar tarafından işletmenin uluslararasılaşma sürecini ölçmek için kullanılan bir ölçüm unsuruna karşılık gelmektedir. Son yıllarda işletmeleri dış pazarlara yönelten faktörleri anlamayı amaçlayan çok sayıda araştırmayla karşı karşıya kalan akademisyenler, heterojen sonuçlar bulmuşlardır. Yüksek ihracat performansı, işletmenin uzun vadede sürdürülebilirliğini sağlaması açısından işletmeler için önemlidir. Farklı örgütsel ve çevresel koşullarda yurtdışı satış hareketinin çıktısı olarak tanımlanan ihracat performansı, işletmeler ve topluluklar için iki nedenden dolayı önemlidir (Diamantopoulos, 2014). Çavuşgil & Zou (1994) ihracat performansını, işletmenin bir ürünü dış pazara ihraç ederken hedeflerine ulaşma derecesi olarak tanımlamaktadır. Uluslararası pazarlama stratejisinin planlanması ve uygulanmasında ekonomik (kar, satış, maliyet vb.) veya stratejik (pazarın genişletilmesi, yurt dışı pazar payının artması vb.) hususlar odak noktalarıdır. Araştırmacıların çoğu, ihracat performansının doğası gereği çok boyutlu olduğunu kabul etse de pek çok şekilde kavramsallaştırılabilir ve işlevselleştirilebilmektedir (Dahan, 2023). İhracat performansı, kurumsal beklentilere karşı kıyaslamalı bir performans ölçüsü sağladığı ve gelecekteki stratejilerin seçimini etkilediği için iç ve dış yönetsel tatmini içermektedir. Yurtdışı satış yapan işletmenin planlamaları ile arasındaki uyumun, çevresi ve performansı yönünden ciddi oranda ve pozitif etkileri bulunmaktadır. Yurtdışı satış operasyonlarının pazarlamasının başlangıcı sektörel örgütün yapısı, hareketleri ve performansı kapsamındadır ve iki faktör üzerine kurulmaktadır. İlk olarak örgütler kaynaklar için

çevrelerine gereksinim duyarlar. İkinci faktör ise örgütler, plan ve programlar yaparak ve bunu devam ettirerek bağımlılıklarını yönetebilmektedir (Balta & Fatih, 2022).

İhracat veya diğer bir adıyla yurtdışı satış girişimi performansı üç farklı seviyede ifade edilebilmektedir. Bunlar finansal, stratejik ve yurtdışı satış girişiminden memnuniyet olarak sıralanabilmektedir. İhracat performansının bu üç seviyeli yapısı sektördeki farklı aktörler arasında genelleştirilebilmektedir. İhracat performansının temelindeki stratejik performans, işletmenin sektörde gösterdiği performansa bağlı olan etkilere göre yöneticilerin performans algısını etkilemektedir. İhracat performansını tanımlamanın ve ölçmenin en çok tercih edilen yönü sebebiyle, finansal performansa dikkat çekilmektedir. Burada anlatılmak istenen asıl amaç, finansal performansın bir işletmenin ihracat performansı stratejisinin en önemli faktörü olarak vurgulanmasıdır. Bu nedenle, ihracat performansı, işletmenin pazarlama performansının ölçülmesi gibi finansal açıdan ölçüldüğü şekilde ölçülmesi gerektiği belirtilmektedir. Bu şekildeki ihracat performansı kavramını kabul eden araştırmalar, çoğunlukla ihracat performansını, gerçekleşen ihracat operasyonları, gerçekleşen ihracatın oranı, ihracat kazançları ve ihracat sıklığı (ihracat/satış oranı) gibi faktörlerle ölçmektedir (Helvacıoğlu & Demirkol, 2023).

3. Sürdürülebilir Rekabet Üstünlüğü

Rekabet üstünlüğü sağlama amacının temelinde sürdürülebilir olma hedefi bulunmaktadır. Sürdürülebilir rekabet üstünlüğü diğerlerine karşı sürdürülebilir bir üstünlük yaratan bir takım bütünleşmiş hareket olarak tanımlanabilmektedir (Salunke, 2019) Rekabet üstünlüğü sağlamada sürdürülebilirliğin en dikkat çeken faktörü, sektörde bulunan ve işletmenin performansının devamı için tehlike oluşturan diğer işletmelerin eksiklerini tespit edip kapatmak için gerekli planlamaları yapmamalarıdır. Sektördeki potansiyel rakipler aralarındaki rekabetten ortaya çıkan boşluğu doldurabilir ve bu sebeple rekabet üstünlüğünün temelinde yatan devamlılık gereğini sürdürülebilir hale getiremez. Sürdürülebilirliği gerçekleştirmek için işletmeler yönünden potansiyel rakipler, bir işletmenin ürettiği üstün ürün ve hizmet kalitesini basitçe taklit edemiyorsa devamlı olma şansı büyük oranda yüksektir. Farklı bir ifadeyle farklı olmanın temelinde yatan özellikler özgün olmalı ve işletmeyi diğerlerinden ayrı bir yere koymalıdır. Bu nadir, değerli ve taklit edilemez soyut stratejik kaynaklar, rekabet üstünlüğü yaratmanın yanı sıra sürdürmenin de motorudur. Bu eşsiz kaynaklar sayesinde, bir işletme yenilikçi ve yüksek kaliteli ürün ve hizmetler üretmenin yanı sıra sunma konusunda da yeterli hale gelmekte ve bir fark yaratmaktadır. Bu bağlamda sürdürülebilir bir rekabet üstünlüğüne sahip olmanın koşulu, potansiyel rakiplerin, sürdürülebilir rekabet üstünlüğü sağlamak isteyen işletmeyi taklit edememesine bağlıdır (Kuncoro & Suriani, 2018).

Bambang (2021), sürdürülebilir rekabet üstünlüğünü bir işletmenin rakiplerinden daha iyi performans göstermesini sağlayan özellik olduğunu belirtmektedir. Sürdürülebilir, rekabet üstünlüğü geliştirmek, müşteri sadakati, harika bir konum, benzersiz mallar, uygun dağıtım kanalları, iyi satıcı ilişkileri, müşteri hizmetleri için bir itibar ve birden fazla avantaj kaynağı gerekmektedir. Buna ek olarak sürdürülebilir rekabet üstünlüğü rakiplerini yenmenin mümkün olması için taklit edilmesi zor benzersizlik veya özellikler yaratma yeteneğidir. Sürdürülebilir rekabet üstünlüğü, işletmenin kolayca taklit edilemeyen bir avantajla rekabetçi pazar payı içinde lider konumunu ve uluslararası pazarda fiyat,

ürün veya hizmetlerle rakiplerini geride bırakma becerisi olarak da ifade edilmektedir (Kaleka & Morgan, 2017).

İbrahim & Zayed (2018) yaptıkları çalışmada rekabet üstünlüğünün ancak doğru insanlara sahip olmakla sağlanabileceğini savunmaktadır. Odonez De Pablos (2004), sürdürülebilir rekabet üstünlüğünün, rakiplerin kolayca taklit edemediği şirkete özgü değerli kaynaklardan kaynaklandığına inanmaktadır. Odonez De Pablos (2022)'a göre, insan sermayesi, ilişki sermayesi ve yapısal sermaye, işletmeler için sürdürülebilir rekabet üstünlüğünü elde etmiş olurlar. Ann (2013), rekabet üstünlüğünün, bir işletmenin rakiplerinden daha iyi bir şey yaptığında veya diğer işletmelerin arzuladığı bir şeye sahip olduğunda elde edildiği konusunda benzer bir görüşü paylaşmaktadır. Rathod (2014) için organizasyonel yetenek, stratejik hedeflere ve sürdürülebilir rekabet üstünlüğüne ulaşmada bir örgütün en değerli kaynağını temsil etmektedir.

Maddi olmayan stratejik kaynaklarda, sürdürülebilir rekabet üstünlüğü yaratmanın ve sürdürmenin motoru olarak belirtilmektedir. İşletme rakiplerinde olmayan eşsiz kaynakları sayesinde, yenilikçi ve kaliteli ürün ve hizmet üretmenin yanı sıra ürünlerini rakiplerinden farklı olarak sunma konusunda da yetkin hale gelerek fark yaratmaktadır. Ayrıca, organizasyonel yetenekler ve fırsatlar arasındaki uyumun da sürdürülebilir rekabet üstünlüğünde önemli etkisi olduğu görülmektedir. Sürdürülebilir rekabet üstünlüğü elde etmek için benzersiz temel yetkinlikleri oluşturmak amacıyla kaynakların en iyi şekilde kullanımını dikkate alınmaktadır. İstenilen rekabetçi stratejik konuma ulaşmak için işletmeler, insan kaynakları, örgüt yapısı stratejileri, düzenlemeler ve uygun bilgi kaynakları gibi faktörleri gözlemleyerek yetkinliklerini geliştirebilmektedir (Taggart, 2022).

4. Kavramlar Arası İlişki ve Hipotez Geliştirme Süreci

İhracat performansı ise genellikle, işletmenin ihracat faaliyetlerinin etkinliğini ve etkililiğini ifade eder ve genellikle ölçütlerle belirlenir. Bunlar arasında ihracat satışlarının miktarı, ihracat kâr marjı, ihracat büyüme oranı ve ihracatın toplam satışlara oranı gibi kriterler bulunur (Leonidou, 2007). Örgüt yapısının ihracat performansı üzerindeki etkisi, literatürde geniş çaplı olarak incelenmiştir. İlk olarak, çok yönlülük kavramı önemli bir özellik olarak belirlenmiştir. Çok yönlülük, bir örgütün hem mevcut operasyonlarını sürdürme hem de yeni fırsatları araştırma yeteneğini ifade etmektedir. Raisch (2009) çalışmasında, çok yönlülüğün ihracat performansı üzerinde anlamlı ve pozitif yönde bir etki olduğu sonucuna varmıştır.

Örgüt yapısı ve ihracat performansı arasındaki ilişki üzerinde bilgi ve öğrenme yeteneklerinin önemli bir etkisi olduğu belirtilmektedir. Buna göre örgütlerin daha geniş bir coğrafi yayılma ve pazar çeşitliliği bulunduğu, daha karmaşık ve katmanlı bir örgüt yapısına ihtiyaç duyabileceği gözlemlenmiştir. Bu tür bir örgüt yapısı, işletmelerin karmaşık dış pazar koşullarına hızlı bir şekilde yanıt verme kapasitesini artırabilir ve böylece ihracat performanslarını olumlu yönde etkileyebilir. Bununla birlikte, büyük ölçekte dışa açık işletmelerde, çok katmanlı ve ayrıntılı bir örgüt yapısının, pazarlara hızlı ve esnek bir şekilde yanıt verme kabiliyetini azaltabileceği belirtilmektedir. Bu, daha az karmaşık bir örgüt yapısının, ihracat performansını olumlu yönde etkileyebileceğini öne sürmektedir (Singh vd., 2018). Daha merkezîyetçi bir örgüt yapısı, daha hızlı ve daha kararlı ihracat kararları almayı

sağlayabilirken, daha yüksek düzeyde yetki devri, işletmelerin dış pazarlardaki fırsatları daha hızlı ve etkin bir şekilde algılamalarını ve bu fırsatlardan yararlanmalarını sağlayabilmektedir. Örgüt yapısı etkisinin büyüklüğü ve niteliği, örgütün belirli durumuna ve özelliklerine bağlı olarak değişebilmektedir. Daha geniş ve karmaşık bir örgüt yapısının ihracat performansını artırabileceği, ancak aynı zamanda daha az karmaşık bir örgüt yapısının da ihracat performansını artırabileceği düşünülmektedir (Boso,2018). Literatür ışığından yola çıkarak aşağıdaki hipotezi öne sürebiliriz:

H1: “Örgüt yapısının ihracat performansı üzerinde anlamlı ve pozitif yönde etkisi vardır”.

Örgüt yapısı, ihracat performansı ve sürdürülebilir rekabet üstünlüğü arasındaki ilişkiler, son yıllarda akademik araştırmaların merkezinde yer almaktadır. Özellikle örgüt yapısının, ihracat performansı üzerindeki etkisinde, sürdürülebilir rekabet üstünlüğünün düzenleyici rolü, stratejik yönetim ve uluslararası iş literatüründe önemli bir konu olmaktadır (Morgan, 2015).

Bir işletmenin çok boyutlu bir örgüt yapısına sahip olması, sürdürülebilir rekabet üstünlüğü ve ihracat performansı ile uyumlu bir şekilde bağlantılı olacağı ifade edilmektedir. Çeşitli ihracat kanalları tercihi göz önüne alındığında başarılı bir ihracat için işletmelerin kendilerine ait bir satış ofisi kurması, bir ortakla çalışması ve örgüt yapısını bu kanallara uygun olarak belirlemesi gereklilik olarak düşünülmektedir (Kalinic, 2022). Uygun örgüt yapıları belirlenerek işletmeye özgü yeteneklerin/kaynakların kullanılması veya geliştirilmesi kolaylaşarak rekabet üstünlüğü ve bunun sonucu olarak ihracat performansı da etkilenmektedir (Barney vd., 2001). İhracatçıları açısından bunun sonuçları net olarak anlaşılmaktadır. İhracat sırasında sürdürülebilir rekabet üstünlüğü kazanmak örgüt yapısı yeteneklerinin kullanılma şeklini ve ihracat performansını önemli ölçüde etkilemektedir (Oura,2016:928). Bilginin üretilmesini, yayılmasını ve yanıt verme yeteneğini kolaylaştıran yapıların kullanılması, bir işletmenin müşterilere istek ve ihtiyaçlarına daha iyi karşılık gelen çözümler sunma yeteneğini artırması ve aynı zamanda rakiplerinden farklı bir şey sunması sürdürülebilir rekabet üstünlüğü kazanılmasına yardımcı olmakta ve bunun sonucunda işletmenin üstün ihracat performansı gösterdiği anlaşılmaktadır (Morgan vd., 2012).

İncelenmek istenen hipotezde sürdürülebilir rekabet üstünlüğünün, örgüt yapısının ve ihracat performansının etkileşimi ve sürdürülebilir rekabet üstünlüğünün iki değişken arasında etkileşim olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, örgüt yapısının, sürdürülebilir rekabet üstünlüğü vasıtasıyla ihracat performansını nasıl etkileyebileceği sorgulanmaktadır. Bu hipotezin daha iyi anlaşılması ve test edilmesi, örgüt yapısı, ihracat performansı ve sürdürülebilir rekabet üstünlüğü arasındaki dinamikleri daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

Sürdürülebilir rekabet üstünlüğü ise bir işletmenin uzun vadede rakiplerine karşı üstün bir performans göstermesini sağlayan benzersiz ve değerli kaynaklar ve yeteneklere atıfta bulunmaktadır (Barney, 1991). Bu kaynaklar ve yetenekler, örgüt yapısı tarafından etkilenebilmekte ve ondan türeyebilmektedir. Bir dizi araştırma da, örgüt yapısının ihracat performansını etkileyebileceğini göstermektedir. Brouthers & Nakos (2015), merkeziyetçi bir örgüt yapısının, ihracat performansı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olabileceğini belirtmektedir. Örgüt yapısının, işletmenin dış pazarlara uyum sağlama ve fırsatlara yanıt verme yeteneği üzerinde büyük etkisi olabilmektedir. Bu bağlamda,

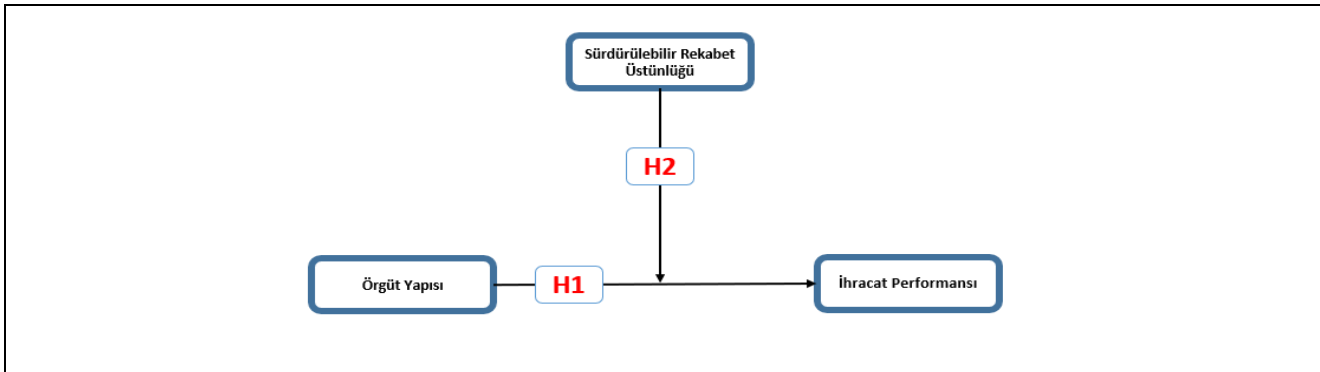
sürdürülebilir rekabet üstünlüğünün düzenleyici rolü öne çıkmaktadır. Bir işletmenin örgüt yapısı, sürdürülebilir rekabet üstünlüğünün geliştirilmesinde önemli rol oynamaktadır (Sirmon vd., 2007). Örgüt yapısı, belirli kaynakların ve yeteneklerin geliştirilmesi ve kullanılmasını sağlamaktadır, bu da ihracat performansı üzerinde belirgin bir etkiye sahip olmaktadır. Bu argümanlara dayanarak, aşağıdaki hipotezi öne sürebiliriz:

H2: "Örgüt yapısının ihracat performansı üzerindeki etkisinde sürdürülebilir rekabet üstünlüğünün düzenleyici rolü vardır."

5. Araştırmanın Amacı ve Modeli

Bu çalışma, örgüt yapısı ve ihracat performansı ilişkisinde sürdürülebilir rekabet üstünlüğünün düzenleyici rolünü göstermeyi amaçlamaktadır. Örgüt yapısının ihracat performansı üzerinde etkisi literatürde incelendiği görülmektedir (Kaleka, 2017). Bunun yanısıra sürdürülebilir rekabet üstünlüğü de, bir ürünün ihraç edilmesi için işletmenin hedeflerini (stratejik hedefler ve ekonomik hedefler) ne ölçüde gerçekleştirebileceğini etkilemektedir (Rua, 2018). Bu bağlamda araştırmanın amacı ve kapsamı gereği genel tarama modeli tercih edilmektedir. Literatürden elde edilen bilgiler kapsamında, araştırmanın konusu olan değişkenlerin birbirleriyle ilişkisine dair model önerisi oluşturulmuştur. Bu sebeple örgüt yapısının ihracat performansı üzerindeki etkisinde sürdürülebilir rekabet üstünlüğünün düzenleyici rolünü ifade eden bir araştırma modeli geliştirilmeye ve test edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda yer alan araştırma modeli Şekil 1'de gösterilmektedir.

Şekil 1. Araştırma modeli

B. YÖNTEM

Bu kısımda araştırmanın evreni, veri toplama aracı, tekniği, modeli ve analizi ile ilgili modeli ve analizi ele alınmıştır. Araştırma nicel bir çalışma olup anketle veri toplama yöntemine başvurulmuştur. Araştırma verileri yüz yüze ve Google Forms ile çevrimiçi olarak 15 Mart 2023-1 Haziran 2023 tarihleri arasında elde edilmiştir. Bu kapsamda İstanbul Ticaret Üniversitesi Etik Kurulu'ndan veri toplama yöntemi uygunluğu konusunda onay alınmıştır.

1. Araştırmanın Evreni

2020 mobilya sektörü raporuna göre mobilya ihracatı yapan 39.041 işletme olduğu tespit edilmiştir. Araştırmanın evreni 197,733 olarak belirlenmiştir. Bu işletmeler arasından kolayda örneklem yöntemi ile

seçilen 210 işletmeden 240 üst-orta düzey yönetici ile yüz yüze ve online anket yönetim ile veriler toplanmıştır. Konu edilen bu araştırma evreninden %95'lik güvenilirlik sınırları içerisinde, %5'lik bir hata payı oranı öngörülerek seçilecek işletme yöneticileri örneklem büyüklüğü 210 olarak hesaplanmıştır. Ancak mobilya ihracatı yapan işletmelerde çalışan orta ve üst düzey, çalışanlar sayısı net olarak bilinmediği için Hair vd., (2010) her soru için en az 5 katılımcı olmalı görüşlerini belirtmiş, MacCallaun & Widaman (1999)'e göre her soru için en az 10 katılımcı olmalı şeklinde görüşünden yola çıkarak soru sayısının 5 katı kadar örnekleme dahil edilmiştir. Dolayısı ile bu çalışmada örneklem olarak demografik bilgiler haricinde ölçüklere ait 42 soru bulunduğu için en az 210 katılımcı hedeflenmiş ve kolayda örneklem yöntemi ile 240 katılımcıya ulaşılmış olup araştırmanın evreni 240 kişiden oluşmaktadır.

2. Veri Toplama Araçları

Örgüt Yapısı Ölçeği (ÖYÖ): Schaffer (1987) örgütsel yapının ölçümünde merkezileşme, biçimselleşme ve uzmanlaşma olmak üzere üç ayrı örgütsel yapı boyutunu incelemiştir. Ölçeği Özdemir, (2020) çalışmasında kullanmıştır. Her bir unsur 4 ifadeyle ölçülecek şekilde toplam 12 ifade ve 5'li likert puanlama (5=Her zaman, 1=Hiçbir zaman) kullanılarak ölçülmüştür.

İhracat performansı Ölçeği (İPÖ): Finansal ve stratejik performans ölçütlerinin beraber dikkate alındığı ölçekte 6 soru bulunmaktadır. İhracat performansının ölçümünde, Zou vd., (1998) tarafından oluşturulan ve literatürde genel kabul görmüş olan EXPERF Skalası'ndan faydalanılmıştır. EXPERF Skalasında yer alan finansal ve stratejik ihracat performansı boyutları tek bir boyut altında toplanmaktadır. Karaca (2016) doktora tezinde EXPERF ölçeği kullanmıştır. İhracat performansı, belirlenen sektördeki ana rakiplerle kıyaslamalı olarak "çok kötü" (1)'den "çok iyi" (5)'e doğru sıralanan 5'li likert ölçeği kullanılarak ölçülmüştür.

Sürdürülebilir Rekabet Üstünlüğü Ölçeği (SRÜÖ): Sürdürülebilir Rekabet Üstünlüğü ölçeği Powers & Hahn (2004) ve Taşkın, Kayabaşı & Kiracı (2011) tarafından oluşturulan ölçek maddelerinden uyarlanarak belirlenmiştir. 5'li likert ölçeği biçimindeki yanıtlar 1 "Hiçbir Zaman", 2 "Çok Nadir", 3 "Ara Sıra", 4 "Genellikle", 5 "Her Zaman" ifadesine karşılık gelecek şekilde kodlanmıştır.

3. Verilerin Analizi

Araştırma sürecinde elde edilen verilerin analiz edilmesi için SPSS 25 ve LISREL 8.7 paket programları kullanılmıştır. Araştırma modelini oluşturan değişkenlere ait kullanılan ölçeklerin daha önceki çalışmalarda geçerlilik ve güvenilirlik çalışmalarının yapılması sebebiyle çalışmada doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Ayrıca ayırım ve birleşme geçerliliği de araştırılmıştır. Geçerliliği sağlanan ölçeklerin Cronbach's Alpha değeri (α) ve birleşik güvenilirlik değeri (CR) hesaplanmıştır. Sonrasında araştırma modelinde yer alan hipotezleri test edilmesi için ve düzenleyicilik etkisini ölçmek için PROCESS analizi yapılmıştır.

C. BULGULAR

1. Demografik ve İşletme Deneyimi Değişkenlerine Ait Bulgular

Katılımcıların demografik ve işletme deneyimi özelliklerine ilişkin bulgular aşağıda yer alan Tablo 1 ve Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların demografik değişkenlerine ait dağılımlar

Demografik	Grup	n	%
Çalışılan departman	İhracat	119	49,58
	Yurtdışı satış	121	50,42
Unvan	CEO	44	18,33
	Üst düzey yönetici	94	39,17
	Orta düzey yönetici	102	42,5
Yaş	25-34	72	30
	35-44	79	32,92
	45-54	40	16,67
	55+	49	20,42
Eğitim durumu	Lise veya altı	16	6,67
	Yüksekokul	61	25,42
	Lisans	73	30,42
	Yüksek lisans	73	30,42
	Doktora	17	7,08
	Toplam	240	100

Tablo 2. Katılımcı işletmelerin deneyim değişkenlerine ait dağılımlar

İşletme Deneyimi	Grup	n	%
İhracat yapılan ülke sayısı	5’ten az	84	35
	5-9	105	43,75
	10+	51	21,25
İhracat deneyimi	5 yıldan az	36	15
	5-9	76	31,67
	10-14	76	31,67
	15-19	36	15
	20+	16	6,67
İşletme tecrübesi	5 yıldan az	109	45,42
	5-9	69	28,75
	10-14	42	17,5
	15+	20	8,33
	Toplam	240	100

Katılımcıların büyük çoğunluğunun çalıştıkları kurumun 5-9 ülkeye ihracat yaptıkları (n:105, %43.75), yurt dışı departmanda görev yaptıkları (n:121, %50.42), orta düzey yönetici oldukları (n:102, %42.50), 35-44 yaş aralığında (n:79, %32.92), lisans ve yüksek lisans mezunu (n:73; %30.42), 5-9 ve 10-14

yıllık ihracat deneyimine (n:76; %31.67) ve 5 yıldan az işletme tecrübesine sahip oldukları (n:109; %45.42) belirlenmiştir.

2. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Araştırmadaki örgüt yapısı, sürdürülebilir rekabet üstünlüğü ve ihracat performansı değişkenleri ile 42 adet değişkeni içeren ölçüm aracının yapı geçerliliği testi LISREL 8.7 programı aracılığı ile her ölçek doğrulayıcı faktör analizine tabi tutulmuştur. Veriler normal dağılım gösterdiği için Maximum Likelihood hesaplama yöntemi kullanılmış ve sonuçlar Tablo 3'te yer almaktadır. Doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarında uyum değerleri istenilen değerlerde olduğundan ölçeklerin orijinal yapılarındaki faktör yapıları doğrulanmıştır.

Tablo 3. Ölçeklere Ait Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Değişken	Madde No	Standardize Edilmiş Faktör Yüğü	Standart Hata	t Değeri	P	CR	AV E
İhracat Performansı	IP1	0,95	0,09	20,52	P<0.01**	0,88	0,56
	IP2	0,71	0,49	13,67	P<0.01**		
	IP3	0,71	0,50	13,43	P<0.01**		
	IP4	0,69	0,53	12,99	P<0.01**		
	IP5	0,71	0,49	13,57	P<0.01**		
	IP6	0,67	0,56	12,65	P<0.01**		
X²/sd:2,965; RMSEA:0,044; CFI:0,99; GFI:0,98; AGFI:0,97; NNFI:0,99; NFI:0,99; RMR:0,025; SRMR:0,018							
OY (Merkezileşme Boyutu)	OY1	0,97	0,06	19,52	P<0.01**	0,89	0,67
	OY2	0,76	0,42	15,91	P<0.01**		
	OY3	0,76	0,42	15,78	P<0.01**		
	OY4	0,76	0,42	15,90	P<0.01**		
OY (Biçimselleşme Boyutu)	OY5	0,93	0,13	17,82	P<0.01**	0,85	0,59
	OY6	0,77	0,41	13,39	P<0.01**		
	OY7	0,68	0,53	11,51	P<0.01**		
	OY8	0,67	0,55	11,29	P<0.01**		
OY (Uzmanlaşma Boyutu)	OY9	0,96	0,09	19,43	P<0.01**	0,90	0,70
	OY10	0,77	0,41	13,84	P<0.01**		
	OY11	0,80	0,36	14,65	P<0.01**		
	OY12	0,80	0,37	14,52	P<0.01**		
X²/sd:1,948; RMSEA: 0,067; CFI:0,99; GFI:0,94; AGFI:0,91; NNFI:0,98; NFI:0,98; RMR:0,020; SRMR:0,016							
SRU (Farklılaşma Boyutu)	SRU1	0,97	0,06	21,03	P<0.01**	0,95	0,60
	SRU2	0,76	0,42	14,08	P<0.01**		
	SRU3	0,77	0,41	14,21	P<0.01**		
	SRU4	0,78	0,39	14,61	P<0.01**		
	SRU5	0,75	0,44	13,74	P<0.01**		
	SRU6	0,73	0,46	13,31	P<0.01**		
	SRU7	0,74	0,46	13,35	P<0.01**		

	SRU8	0,75	0,44	13,62	P<0.01**		
	SRU9	0,75	0,44	13,60	P<0.01**		
	SRU10	0,76	0,42	14,08	P<0.01**		
	SRU11	0,77	0,41	14,18	P<0.01**		
	SRU12	0,78	0,40	14,41	P<0.01**		
	SRU13	0,76	0,43	13,87	P<0.01**		
SRU							
(Stratejik	SRU14	0,94	0,12	19,21	P<0.01**		
Kararsızlık	SRU15	0,75	0,44	14,09	P<0.01**	0,86	0,67
Boyutu)	SRU16	0,76	0,42	14,41	P<0.01**		
SRU	SRU17	0,93	0,13	19,15	P<0.01**		
(Odaklanma	SRU18	0,76	0,43	14,10	P<0.01**	0,85	0,66
Boyutu)	SRU19	0,74	0,46	13,61	P<0.01**		
SRU	SRU20	0,95	0,09	19,91	P<0.01**		
(Maliyet	SRU21	0,79	0,38	14,50	P<0.01**		
Liderliği	SRU22	0,76	0,42	13,90	P<0.01**	0,91	0,66
boyutu)	SRU23	0,79	0,37	14,66	P<0.01**		
	SRU24	0,76	0,43	13,73	P<0.01**		
X²/sd:1,275; RMSEA:0,033; CFI:0,99; GFI:0,96; AGFI:0,92; NNFI:0,90; NFI:0,99; RMR:0,021; SRMR:0,016							
OY: Örgüt Yapısı; SRU: Sürdürülebilir Rekabet Üstünlüğü; IP: İhracat Performansı							

DFA sonuçlarına göre, modelde yer alan değişkenlere ait faktör yük sonuçları 0,01 düzeyinde anlamlı sonuçlar verdiği tespit edilmiştir. DFA sonucundaki uyum indeks değerleri incelendiğinde her ölçeğin gerekli uyumu sağladığı ve “kabul edilebilir uyum” ve “mükemmel uyum” aralığında olduğu belirlenmiştir (Hair vd., 2014). Yine her ölçek için ortalama açıklanan varyans (AVE) değerinin 0,50’den yüksek olması ve yapı güvenilirliğinin (CR) 0,70 ve üstü olması ölçüm araçlarının yüksek derecede güvenilir olduğunu ifade etmektedir (Fornell & Larcker, 1981). Tablo 3’teki sonuçlara göre araştırmadaki ölçekler güvenilirlerdir.

3. Değişkenlere Ait Betimsel İstatistikler ve Korelasyonlar

Araştırmada değişkenlerin arasındaki ilişkinin gücünü ve yönünü belirlemek için Pearson Korelasyon analizi yapılmıştır. Araştırmadaki örgüt yapısı, ihracat performansı ve sürdürülebilir rekabet üstünlüğü arasındaki ilişkilerin incelendiği korelasyon analizi tablosu, değişkenlerin ortalamaları, standart sapma ve güvenilirlik değerleri Tablo 4’te gösterilmiştir. Ölçeğin güvenilirlik analizi sonucu Cronbach’s Alpha katsayılarının 0,60’ın üzerinde değerler aldığı ve bu değerlere sahip ölçeklerin güvenilir olduğu görülmektedir (Cohen, 2007).

Tablo 4. Betimsel İstatistikler ve Korelasyonlar

Değişkenler	Ort.	s.s	Cronbach's Alpha	1	2	3
İhracat Performansı (1)	3,10	0,98	0,903	1	,644**	,365**
Örgüt Yapısı (2)	3,09	0,84	0,879		1	,165*
Sürdürülebilir Rekabet Üstünlüğü (3)	2,89	0,90	0,944			1

**p<0.01;*p<0.05; Pearson Korelasyon Analizi

Likert formatında oluşturulan ölçeklerde elde edilen puanlar sonucu katılımcıların yanıtlarının düzeylerinin hesaplanmasında 0,8 puan aralığı (4/5=0,80) kullanılmıştır. Bu durumda Likert yapıdaki ölçeğin başlangıç puanı olan 1 puanın üzerine 0,8'lik puan aralığı eklenerek her ölçüm düzeyine denk gelen aralık hesaplanmaktadır. Bu durumda 1-1,80 aralığı "çok düşük", 1,81-2,6 aralığı "düşük", 2,61-3,4 aralığı "orta", 3,41-4,2 aralığı "yüksek" ve 4,21-5,0 aralığı "çok yüksek" düzeyi temsil etmektedir Ölçeğin toplam puan ile hesaplanması durumunda aralıkların madde sayısı ile çarpılması gerekmektedir (Durmaz, 2020). Bu bilgi ışığında katılımcıların; ihracat performansı algısının 3.10±0.98 ile orta düzeyde, örgüt yapısı algısının 3.09±0.84 ile orta düzeyde ve sürdürülebilir rekabet üstünlüğün düzeylerinin 2.89±0.90 ile yine orta düzeyde olduğu belirlenmiştir.

Tablo 4 incelendiğinde araştırmaya dâhil olan katılımcıların ihracat performansı düzeyleri ile örgüt yapıları arasında pozitif yönü anlamlı yüksek düzeyde bir ilişki olduğu (r=0.644; p<0.01) ve sürdürülebilir rekabet üstünlüğü arasında pozitif yönlü anlamlı düşük düzeyde bir ilişki olduğu (r=0.365; p<0.01) belirlenmiştir. Katılımcıların örgüt yapısı düzeyleri ile sürdürülebilir rekabet üstünlüğü arasında pozitif yönü anlamlı düşük düzeyde bir ilişki olduğu (r=0.165; p<0.05) görülmüştür. Ölçüm araçlarına ait madde iç tutarlılık düzeylerinin incelenmesinde Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısına bakılmış bu değerlerin 0.70'in üzerinde olmasından dolayı tüm ölçüm araçların güvenilirliğinin yüksek olduğu görülmüştür.

4. Araştırmanın Hipotezlerinin Testi

Araştırmanın bu kısmında araştırma amacına uygun olarak kurulan hipotezlerin test edilmesinde regresyon analizi yapılmıştır.

Regresyon analizi yapılmadan önce regresyon analizlerinin varsayımları olan verilerin dağılımının normal olması, değişkenler arasında ilişkinin olması ve değişkenler arasında otokorelasyon problemlerinin olmaması durumları incelenmiştir. Araştırma kapsamında modele dâhil edilen verilerin dağılımının normal dağılım olduğu, modele dâhil edilen değişkenler arasındaki ilişkinin anlamlı olmadığı sonucu ise Tablo 5'te verilmiştir. Modeldeki her yol katsayısına ait regresyon modeli için otokorelasyon olup olmadığının incelenmesinde Durbin Watson değerine bakılmış ve bu değerinin 1-3 arasında olması nedeniyle kurulan her regresyon katsayısı için oto korelasyon olmadığına karar verilmiştir (Field, 2003).

5. Araştırmanın Hipotez Testi Sonuçları

Araştırmanın birinci hipotezi olarak “Mobilya sektöründe çalışan yöneticilerin örgüt yapısı algılarının ihracat performansı tutumları üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.” şeklinde kurulmuş olup, bu hipotezin test edilmesi için linear regresyon analizi yapılmıştır.

Tablo 5. Örgüt Yapısı Algılarının İhracat Performansı Üzerindeki Etkisine Ait Doğrusal Regresyon Analizi Sonucu

Değişkenler	β	s.h.	t	Sig (p)	F	Sig (p)
Sabit	0,787	0,184	4,269	,001**	168,449	,001**
OY	0,748	0,058	12,979	,001**		

Durbin Watson =1,939; R²=0,412; **P<0.01
Bağımsız Değişken: Örgüt Yapısı (OY)
Bağımlı Değişken:İhracat Performansı (İP)

Tablo 5'teki sonuçlara göre örgüt yapısının ihracat performansı üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak %99 güven düzeyinde anlamlı olduğu ve bu etkinin pozitif düzeyde anlamlı bir etki olduğu belirlenmiştir ($\beta=0.748$; $t=12.979$; $p=0.001<0.01$). Araştırmanın birinci hipotezi için kurulan regresyon eşitliği aşağıda verilmiştir.

$$\text{İhracat Performansı} = 0.787 + 0.748 * \text{Örgüt Yapısı}$$

Regresyon eşitliği incelendiğinde örgüt yapısında bir birimlik bir iyileştirme olduğunda ihracat performansında 0.748 birimlik iyileştirme olacağı belirlenmiştir. Ayrıca regresyon modelinin açıklama düzeyi olan R² değeri incelendiğinde örgüt yapısının tek başına ihracat performansının %41.2 oranında açıkladığı belirlenmiştir (R²=0,41,2). Bu sonuçlara göre araştırmanın 1. Hipotezi desteklenmiştir.

Araştırmanın ikinci hipotezi olarak “Mobilya sektöründe çalışan yöneticilerin örgüt yapısı algılarının ihracat performansı tutumları üzerindeki etkisinde sürdürülebilir rekabet üstünlüğünün düzenleyicilik rolü vardır.” şeklinde kurulmuş olup, bu hipotezin test edilmesi için PROCESS kullanılmıştır.

Aracılık etkisinden farklı olarak düzenleyicilik etkisi, üçüncü bir değişkenin alacağı değer çerçevesinde bağımsız değişken ile bağımlı değişken arasındaki ilişkinin farklılaşmasını ifade etmektedir. Bu çerçevede düzenleyici değişken, bağımsız ve bağımlı değişken arasındaki ilişkinin yönünü ve / veya derecesini etkileyen, artıran veya azaltan nicel değişken durumundadır (Baron & Kenny, 1986).

İstatistiksel olarak incelendiğinde düzenleyici değişken, iki değişken arasındaki ilişkiyi, bağımsız değişken ile etkileşimde bulunarak farklılaştırmaktadır. Diğer bir anlamda bağımlı değişkenin bağımsız değişken ile birlikte kurduğu bir modele düzenleyici değişkenin dahil edilmesiyle, bağımlı değişkenin üzerindeki etki, bağımsız değişken ve düzenleyici değişken arasındaki etkileşim etkisi (bağımsız değişken x düzenleyici değişken) ile açıklanmaktadır.

Bu bağlamda, istatistiksel olarak değişkenin düzenleyici bir etkisinin olup olmadığını anlamak için, bağımsız değişkenin ve düzenleyici değişkenin çarpımı ile ortaya çıkan bir etkileşim terimine ihtiyaç duyulmaktadır. Düzenleyicilik etkisinin test edilebilmesi için bağımsız değişken, düzenleyici değişken ve etkileşim kavramı beraber modele katılmakta ve düzenleyicilik etkisinin varlığı etkileşim teriminden bağımlı değişkene çıkan yolun anlamlılığı ile sağlanmaktadır.

Merkezleştirilmiş puanlarla gerçekleştirilen analizde bir bağımsız değişkenin ağırlığı diğerlerinin etkisi sıfır kabul edilerek yorumlanmamakta, bunun yerine ortalama değerde oldukları varsayılmaktadır. Böylece, değişkenler arasındaki çoklu bağlantı sorunu ortadan kaldırılmış olmaktadır (Williams, 2013). Bu anlamda, çoklu bağıntı problemi yaşamamak adına etkileşim terimi merkezleştirilmiştir.

Araştırma kapsamında rekabet üstünlüğü değişkeninin düzenleyici rol üstlenip üstlenmediğine ait bulgular aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

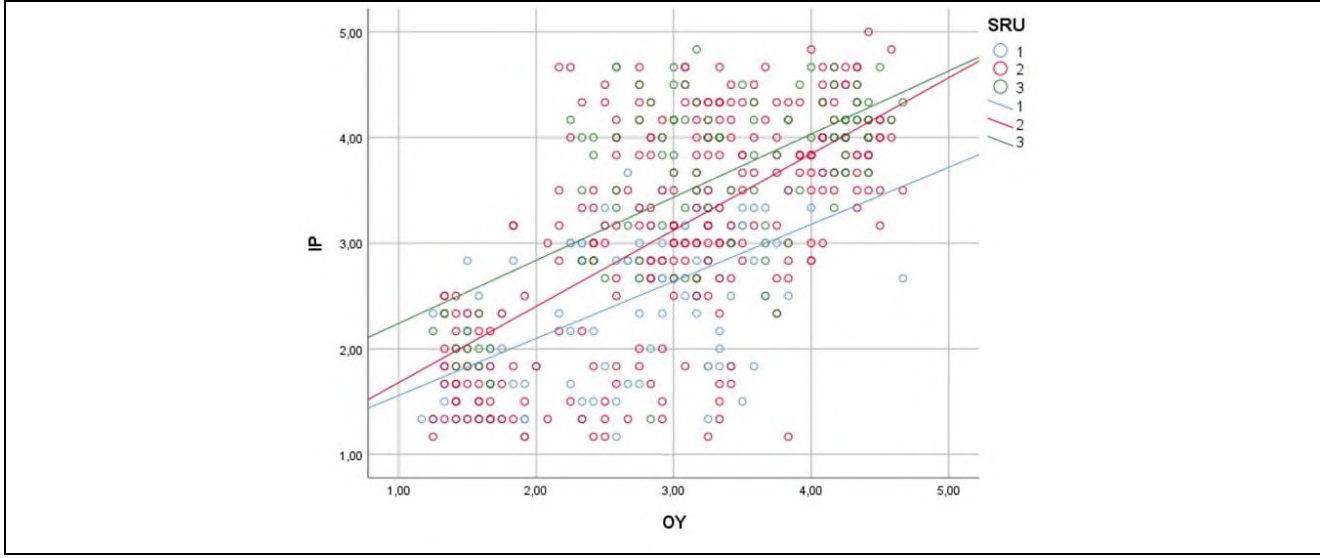
Tablo 6. Düzenleyicilik Rolüne Ait Sonuçlar

Variables	coeff	se	t	p	LLCI	ULCI
Sabit	-0,0121	0,6281	0,193	-0,3246	-0,2496	1,2254
SRU (M)	0,3289	0,2022	1,6263	0,1052	-0,0695	0,7273
OY (X)	0,7381	0,2046	3,6071	0,004**	0,3350	1,1412
Etkileşim Değeri (OY*IP)	-0,0183	0,0643	-0,2068	0,8364	-0,1401	0,1135

R²=0,4832; **p<0.01

Tablo 6 incelendiğinde etkileşim değerinin ihracat performansı üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı belirlenmiştir (t=-0.2068; p=0.8364>0.05). Bu sonuç örgüt yapısının ihracat performansı üzerindeki etkisinde sürdürülebilir rekabet üstünlüğünün düzenleyici rolü olmadığını göstermektedir. 2. Hipotez desteklenmemiştir. Ayrıca etkileşim değerinin LLCI ile ULCI değerlerinin sıfır değerini içermesi düzenleyiciliği olmadığını göstermektedir. Yine de düzenleyiciliğe net karar verebilmek için düzenleyicilik grafiğine bakılmıştır.

Şekil 2. Örgüt yapısının ihracat performansı üzerindeki etkisinde sürdürülebilir rekabet üstünlüğünün düzenleyicilik rolüne ait grafik

Şekil 2 incelendiğinde Sürdürülebilir Rekabet Üstünlüğü'nün linear yapılarının birbirleriyle paralellik sağladığı belirlendiğinden bir çakışma durumu söz konusu olmadığı için düzenleyici etki olmadığı anlaşılmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

İşletmeler, rekabetin arttığı küresel ortamda ve COVID-19 ile başlayan krizin gölgesindeki mevcut ekonomik koşullarda ihracat performanslarını yükseltmeleri için kaynaklarını etkili kullanmak zorundadırlar. Özellikle ihracat, işletmelerin kaynak ve yetenek havuzlarını artırmalarına, örgüt yapılarını ve yetenekleri geliştirmelerine, rekabet üstünlüklerini sürdürebilmelerine ve hâlihazırda sahip oldukları verimli yapılarını geliştirmelerine yardımcı olabilmektedir (Ferreira, 2016). Sürdürülebilir rekabet üstünlüğünü birçok olgudan etkilenen finansal ve finansal olmayan faktörleri de içeren karmaşık bir olgu olarak tanımlanabilir. Küreselleşmiş ekonomik rekabetin yeni ve çoğu zaman zorlu koşulları, rekabet edebilirlik terimini hem bireysel olarak hem de karmaşıklıkları açısından çok sayıda gösterge aracılığıyla ölçülebilen ve analiz edilebilen geniş bir konu olarak benimsemeye zorlamaktadır. İşletmelerin varlıklarını sürdürebilmeleri için sürekli gelişim gösteren koşullara uyum sağlamak zorunda olmaları ve yeniliklerin getirdiği rekabet ortamında üstünlük sağlayabilmeleri örgüt yapılarındaki yapacakları değişimler ve buna bağlı olarak gelişen koşullara uyum sağlayabilmeleri ile önemli ölçüde ilişkilidir. Bunun yanında ihracat performansının rekabet üstünlüğü sağlamanın bir diğer önemli belirleyicisi olduğu düşünüldüğünde, rekabet üstünlüğü oluşturmak isteyen ihracatçılar, ihracat performanslarını yükseltmek için kaynaklarını nasıl yeniden yapılandırabileceklerine ve örgüt yapısı becerilerini nasıl geliştirebilecekleri konusuna yönelmektedirler.

Çalışma kapsamında mobilya ihracatı yapan işletmelerin takip ettiği örgüt yapıları ve ihracat performansı hedeflerini koyarken rekabetin yoğun olduğu ihracat ortamında rekabetlerini sürdürebilme amaçları olduğu tespit edilmiş ve bu işletmelerin örgüt yapılarının, sürdürülebilir rekabet üstünlüklerine

göre değişip değişmediği araştırılmıştır. Mobilya ihracatı yapan işletmelerin araştırma için tercih edilmesinin sebebi, bu işletmelerin hitap ettikleri pazarın geniş olması ve ihracat potansiyeli açısından, küresel pazarda belli rekabet ortamında bulunmaları düşüncesidir. Sektörün Türkiye'nin ihracat kalemi açısından önemli bir yere sahip olması ve bu işletmelerin, kurumsal yapıları göz önüne alındığında belirli bir örgüt yapılarının buldukları düşünülerek doğru sonuçlar alınabileceği düşüncesi ile araştırmaya konu edilmiştir. Değişkenler arasında varsayılan ilişkileri gösteren bir model geliştirilmiştir. Hipotezler, Türkiye'deki mobilya ihracatı yapan 240 işletmeden oluşan bir örneklem üzerinde test edilmiştir. Araştırma kapsamında öncelikle literatür çalışması yapılmış ve örgüt yapısının işletmenin ihracat performansını nasıl etkilediğine ve sürdürülebilir rekabet üstünlüğünün nasıl bir etkisi olduğu üzerine hipotezler belirlenmiştir.

Yapılan çalışma sonucunda bulgular bir hipotezi doğrulamaktadır. Örgüt yapısının ihracat performansı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etki varlığı görülmüştür. Bu sonuç literatür ile uyumluluk göstermektedir (Mohsenzadeh, 2016). Düzenleyicilik etkisi üçüncü bir değişkenin alacağı değer çerçevesinde bağımsız değişken ile bağımlı değişken arasındaki ilişkinin farklılaşmasını belirtmektedir. Bu bağlamda çalışmadaki bulgulara göre örgüt yapısı ile ihracat performansı ilişkisinde sürdürülebilir rekabet üstünlüğünün düzenleyici rolü üzerine anlamlı ve pozitif bir ilişki kurulamamıştır. Piyasa ihtiyaç ve talepleriyle orantılı ayarlamalar yapan örgütler, müşterilerini memnun etmekte ve sonuç olarak ihracat performanslarını artırırlar. Ancak ihracat performanslarını arttırırken de rekabet üstünlüklerini de artırma niyetinde olmaktadırlar. Sürdürülebilir rekabet üstünlüğü sağlamanın önemli bir faktörü, uygun örgüt yapısına sahip olmak ve müşteriler için rakiplerden daha yüksek bir ürün değeri yaratmaktır. Bu nedenle, ihracatçıların, örgüt yapılarını güçlendirerek rekabet üstünlüğü sağlayabilecekleri kanalları belirleyip ihracat performanslarını arttırmaktadırlar. Dış pazarlar ve değişen koşullar hakkında derin bir anlayışa sahip olmayan ihracat yapan işletmeler, örgüt yapılarını etkili ve verimli bir şekilde geliştiremeyeceklerdir. Bunun yanısıra sürdürülebilir rekabet üstünlüğü sağlama amacına sahip ve ihracata yönelik olan örgüt yapılarının ihracat performansını yükseltme üzerinde olumlu bir etkisi vardır (Barney vd., 2021). Daha iyi bir ihracat performansına sahip olmak ve yoğun rekabet ortamından daha fazla pay alabilmek için performansı artıran değişkenler olarak organizasyon yapısında yapılacak değişiklik ile ilgili konulara odaklanmak önem taşımaktadır (Jamshidi, 2018).

Çalışmada, örgüt yapısı ve ihracat performansı arasındaki ilişki de ölçülerek, bu iki değişken arasındaki etkiye ilişkin literatürü tamamlamaktadır. Bununla birlikte örgüt yapısının ihracat performansı üzerindeki etkisinde sürdürülebilir rekabet üstünlüğünün düzenleyici rolü de incelenerek sınırlı olan literatüre katkı sağlanmaktadır. Çalışmada örgüt yapısı, ihracat performansı arasındaki ilişkiyi ve sürdürülebilir rekabet üstünlüğünün düzenleyici rolünü göstererek araştırmacılara, yöneticilere ve karar vericilere sürdürülebilir rekabet üstünlüğü sağlamada yeni bakış açıları sunacağı düşünülmektedir.

Bu araştırmada elde edilen sonuçlar, sektörde yeni değerlendirmeler yapılabilmesinin önünü açarak, işletmelerin ihracat performansı, örgüt yapısı ve sürdürülebilir rekabet üstünlüğü ilişkisi arasında hangi noktaları dikkate almaları gerektiği yönünde yol göstereceği düşünülmektedir. Ancak sürdürülebilir rekabet üstünlüğünün örgüt yapısı ve ihracat performansı üzerindeki düzenleyici rolünü

doğrulamamak da bu sonuç örgüt yapısı ve ihracat performansı üzerinde etkisi olmadığı anlamına gelmez. Sektörün büyüklüğü ve çalışan sayısının fazlalığı sebebiyle örneklem grubunun hepsine ulaşmak mümkün olmamaktadır. Bu nedenle çalışma belirli kısıtlar altında yürütülmüştür. İleride yapılacak çalışmalarda daha geniş kitlelere ulaşılarak farklı değişkenleri ve sektörleri araştırma kapsamına alarak incelenmesi önerilmektedir.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni İstanbul Ticaret Üniversitesi Rektörlüğü'nün 13/03/2023 tarih ve E-65836846-044-282656 numaralı kararı ile alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı (Zorunlu)

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı (Zorunlu)

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Ahmady, G. A., Mehrpour, M., & Nikooravesh, A. (2016). Organizational structure. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 230, 455-462. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.09.057>
- Alper, Eren, A., & F. Özlem A. (2015). Çekim Modeli: Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Sanayi Malı İhracat Potansiyelinin İncelenmesi. *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal*, (6),72-81. <http://doi.org/10.24181/tarekoder.364904>
- Ann, Rowland, C., & David Hall, R. (2013). Perceived unfairness in appraisal: engagement and sustainable organizational performance. *EuroMed Journal of Business*, 8(3), 195-208.<http://dx.doi.org/10.1108/EMJB-06-2013-0034>
- Balta, D., & Cura, F. (2022). Uluslararası ticarete lojistik performansın ihracat performansına ve firma performansına etkisi: Konya ilinde bir uygulama. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 22(1), 17-29. <https://doi.org/10.30976/susead.1087150>
- Bambang, A., Kusumawati, A., Nimran, U., & Suharyono, S. (2021). The effect of spiritual marketing and entrepreneurship orientation on determining sustainable competitive advantage. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 8(2), 231-241. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-04-2022-0508>
- Barney, J. (1991). Firm resources and sustained competitive advantage. *Journal of management*, 17(1), 99-120. <https://doi.org/10.1177/014920639101700108>
- Barney, J. B., Ketchen Jr, D. J., & Wright, M. (2021). Bold voices and new opportunities: an expanded research agenda for the resource-based view. *Journal of Management*, 47(7), 1677-1683.<https://doi.org/10.1177/01492063211014276>
- Barney, J., Wright, M., & Ketchen Jr, D. J. (2001). The resource-based view of the firm: Ten years after 1991. *Journal of management*, 27(6), 625-641. <https://doi.org/10.1177/014920630102700601>
- Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of personality and social psychology*, 51(6), 1173. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.51.6.1173>
- Boso, N., Annan, J., Adeleye, I., Iheanachor, N., & Narteh, B. (2018). Examining the paths from export strategic orientations to export performance: The mediating role of export resource transformation capability. *Thunderbird International Business Review*, 60(2), 207-230.
- Brouthers, K. D., & Nakos, G. (2004). SME entry mode choice and performance: A transaction cost perspective. *Entrepreneurship theory and practice*, 28(3), 229-247. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6520.2004.00041.x>
- Carayannis, E. G., Ilinova, A., & Cherepovitsyn, A. (2021). The future of energy and the case of the arctic offshore: The role of strategic management. *Journal of Marine Science and Engineering*, 9(2), 134.<https://doi.org/10.3390/jmse9020134>
- Cavusgil, S. T., & Zou, S. (1994). Marketing strategy-performance relationship: an investigation of the empirical link in export market ventures. *Journal of Marketing*, 58(1), 1-21.<https://doi.org/10.1177/002224299405800101>

- Cohen, D. J. (2007). The very separate worlds of academic and practitioner publications in human resource management: Reasons for the divide and concrete solutions for bridging the gap. *Academy of Management Journal*, 50(5), 1013-1019. <https://doi.org/10.5465/amj.2007.27151946>
- Dahan, G., & Aviv S. (2023). The relationship between strategic orientations and firm performance: is environmental munificence the missing link?. *Journal of Strategy and Management*, 16(2), 264-281. <https://doi.org/10.1108/JSMA-07-2022-0123>
- Daka, H. (2021). The relationship between organisational structure and the provision of quality education: a comparative study of a private secondary school and a public secondary school. *Global Scientific Journal*, (9)12, 2169-2182. <https://doi.org/10.20431/2349-0381.0906002>
- Diamantopoulos, A., Ring, A., Schlegelmilch, B. B., & Doberer, E. (2014). Drivers of export segmentation effectiveness and their impact on export performance. *Journal of International Marketing*, 22(1), 39-61. <https://doi.org/10.1509/jim.13.0075>
- Durmaz, Y. G., & Bilgen, B. (2020). Multi-objective optimization of sustainable biomass supply chain network design. *Applied Energy*, 272, 115259. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2020.115259>
- Ferreira, M. P., & Simões, L. G. (2016). The interrelationships between resources, capabilities, export competitive advantages and export performance. *International Journal of Export Marketing*, 1(2), 142-165. <https://doi.org/10.1504/IJEXPORTM.2016.081555>
- Field, J. (2003). Civic engagement and lifelong learning: Survey findings on social capital and attitudes towards learning. *Studies in the Education of Adults*, 35(2), 142-156. <https://doi.org/10.1080/02660830.2003.11661479>
- Fornell, C., & David F. L. (1981). Structural equation models with unobservable variables and measurement error: Algebra and statistics. *Journal of Marketing Research*, (18)1, 382-388. <https://doi.org/10.1177/002224378101800313>
- Galbraith, J. R. (2014). Organizational design challenges resulting from big data. *Journal of Organization Design*, 3(1), 2-13. <http://dx.doi.org/10.7146/jod.8856>
- Gibson, L. K., Finnie, B., & Stuart, J. L. (2015). A mathematical model for exploring the evolution of organizational structure. *International Journal of Organizational Analysis*, 23(1), 21-40. <https://doi.org/10.1108/IJOA-10-2011-0519>
- Hair, Jr, Joe, F. (2014). Partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM): An emerging tool in business research. *European business review*, 26(2), 106-121. <https://doi.org/10.1108/EBR-10-2013-0128>
- Hair, Jr, Joe, F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., & Tatham, R. L. (2010). SEM: An introduction. *Multivariate data analysis: A global perspective*, 5(6), 629-686. <https://doi.org/10.6018/rcsar.406431>
- Helvacioğlu, İ., & Demirkol, İ. (2023). İnovasyon ve ihracat performansı ilişkisi: lojistik performansın aracı rolü. *The International New Issues In Social Sciences*, 11(1), 107-136. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8002883>

- Ibrahim, S. N., & Zayed, A. (2018). The impact of the integrated talent management on the competitive advantage in multinational corporations. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 8(7), 221-237. <http://dx.doi.org/10.6007/IJARBSS/v8-i7/4337>
- Jamshidi, J. (2018). Surveying the impact of innovation and entrepreneurial trends of the organization on the development of export performance (mediating the role of technological innovations and competitive advantage). *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 8, 555-566. <http://doi.org/10.7456/1080MSE/166>
- Kaleka, A., & Morgan, N. A. (2017). Which competitive advantage (s)? Competitive advantage–market performance relationships in international markets. *Journal of International Marketing*, 25(4), 25-49. <https://doi.org/10.1509/jim.16.0058>
- Kalinic, I., & Brouthers, K. D. (2022). Entrepreneurial orientation, export channel selection, and export performance of SMEs. *International Business Review*, 31(1), 101901.
- Karaca, A. (2016). Uluslararası pazarlama karması adaptasyon stratejilerinin ihracat performansına etkisi ve mücevher sektörü uygulaması [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Haliç Üniversitesi.
- Kaushik, M., & Guleria, N. (2020). The impact of pandemic COVID-19 in workplace. *European Journal of Business and Management*, 12(15), 1-10. <http://doi.org/10.7176/EJBM/12-15-02>
- Kuncoro, W., & Suriani, W. O. (2018). Achieving sustainable competitive advantage through product innovation and market driving. *Asia Pacific Management Review*, 23(3), 186-192. <https://doi.org/10.1016/j.apmr.2017.07.006>
- Laasch, O., Moosmayer, D., Antonacopoulou, E., & Schaltegger, S. (2020). Constellations of transdisciplinary practices: A map and research agenda for the responsible management learning field. *Journal of Business Ethics*, 162, 735-757. <https://doi.org/10.1007/s10551-020-04440-5>
- Lendel, V., Moravčíková, D., & Latka, M. (2017). Organizing innovation activities in company. *Procedia Engineering*, 192, 615-620. <https://doi.org/10.1016/j.proeng.2017.06.106>
- Leonidou, L. C., Katsikeas, C. S., Palihawadana, D., & Spyropoulou, S. (2007). An analytical review of the factors stimulating smaller firms to export: Implications for policy-makers. *International Marketing Review*, 24(6), 735-770. <https://doi.org/10.1108/02651330710832685>
- MacCallum, R. C., Widaman, K. F., Zhang, S., & Hong, S. (1999). *Sample size in factor analysis*. *Psychological Methods*, 4(1), 84. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/1082-989X.4.1.84>
- Mohsenzadeh, M., & Ahmadian, S. (2016). The mediating role of competitive strategies in the effect of firm competencies and export performance. *Procedia Economics and Finance*, 36, 456-466. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(16\)30069-7](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(16)30069-7)
- Morgan, M. S. (2012). *The world in the model: How economists work and think*. Cambridge University Press.
- Morgan, N. A. (2015). Marketing and business performance. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 43(1), 200-225. <https://doi.org/10.1287/mksc.1050.0180>
- Neubert, M. J., Hunter, E. M., & Tolentino, R. C. (2016). A servant leader and their stakeholders: When does organizational structure enhance a leader's influence?. *The Leadership Quarterly*, 27(6), 896-910. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2016.05.005>

- Ordóñez de Pablos, P. (2004). Human resource management systems and their role in the development of strategic resources: empirical evidence. *Journal of European Industrial Training*, 28(6), 474-489. <https://doi.org/10.1108/03090590410542701>
- Ordoñez de Pablos, P. (2022). Digital innovation to tackle business opportunities in the digital age. *Journal of Science and Technology Policy Management*, 13(3), 509-513. <https://doi.org/10.1108/JSTPM-08-2022-186>
- Oura, M. M., Zilber, S. N., & Lopes, E. L. (2016). Innovation capacity, international experience and export performance of SMEs in Brazil. *International Business Review*, 25(4), 921-932. <https://doi.org/10.1016/j.ibusrev.2015.12.002>
- Özdemir, B., & Taşçı, D. (2020). Kaynak temelli görüş ekseninde örgütsel kaynakların rekabet stratejileri üzerindeki etkisi: Türkiye'nin ilk 1000 büyük sanayi kuruluşunda bir araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(3), 1019-1042. <https://doi.org/10.17153/oguiibf.537681>
- Powers, T. L., & Hahn, W. (2004). Critical competitive methods, generic strategies, and firm performance. *International Journal of Bank Marketing*, 22(1), 43-64. <https://doi.org/10.1108/02652320410514924>
- Raisch, S., Birkinshaw, J., Probst, G., & Tushman, M. L. (2009). Organizational ambidexterity: Balancing exploitation and exploration for sustained performance. *Organization science*, 20(4), 685-695. <https://doi.org/10.1287/orsc.1090.0428>
- Rathod, P. (2014). Talent management: A strategy for competitive advantage. *Indian Journal of Research*, 3(12), 55-57. <http://doi.org/10.34218/ijm.12.1.2021.104>
- Rua, O., França, A., & Fernández Ortiz, R. (2018). Key drivers of SMEs export performance: the mediating effect of competitive advantage. *Journal of Knowledge Management*, 22(2), 257-279. <https://doi.org/10.1108/jkm-07-2017-0267>
- Sağlam, M. (2019). Firma ve Yönetici Özelliklerine Göre İhracat Performans Düzeylerinin İncelenmesi: İstanbul İli İhracatçı Firmalar Üzerine Bir Araştırma. *Yıldız Social Science Review*, 5(1), 85-102. <https://doi.org/10.51803/yssr.507155>
- Salunke, S., Weerawardena, J., & McColl-Kennedy, J. R. (2019). The central role of knowledge integration capability in service innovation-based competitive strategy. *Industrial Marketing Management*, 76, 144-156. <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2018.07.004>
- Schaffer, J. D. (1987). Competitive strategies in the lodging industry. *International Journal of Hospitality Management*, 6(1), 33-42. [https://doi.org/10.1016/0278-4319\(87\)90007-7](https://doi.org/10.1016/0278-4319(87)90007-7)
- Sezer, S. (2018). Dış ticaret ve doğrudan yabancı yatırımlar arası ilişki: BRICS ülkeleri ve Türkiye üzerine bir analiz. *Electronic Turkish Studies*, 13(18). <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies>
- Singh, S. K., & Gaur, S. S. (2018). Entrepreneurship and innovation management in emerging economies. *Management Decision*, 56(1), 2-5. <https://doi.org/10.1108/MD-11-2017-1131>
- Sirmon, D. G., Hitt, M. A., & Ireland, R. D. (2007). Managing firm resources in dynamic environments to create value: Looking inside the black box. *Academy of Management Review*, 32(1), 273-292. <https://doi.org/10.5465/amr.2007.23466005>

- Taggart, G. (2022). Revolutionary Love: Early Childhood Education as Counter-Culture. *Sustainability*, 14(8), 4474. <https://doi.org/10.3390/su14084474>
- Taşkın, E., Kayabaşı, A., & Kiracı, H. (2011). Rekabetçi yöntemlerin firma performansı üzerine etkisi: İnegöl firmaları üzerine bir alan araştırması. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 4(8), 105-122. <https://doi.org/ppad/61013/906120>
- Trez, G., & Bins Luce, F. (2012). Organizational structure and specialized marketing capabilities in SMEs. *Marketing Intelligence & Planning*, 30(2), 143-164.
- Williams, M. N., Grajales, C. A. G., & Kurkiewicz, D. (2013). Assumptions of multiple regression: Correcting two misconceptions. *Practical Assessment, Research, and Evaluation*, 18(1), 11. <https://doi.org/10.7275/55hn-wk47>
- Zou, S., Taylor, C. R., & Osland, G. E. (1998). The EXPERF scale: a cross-national generalized export performance measure. *Journal of International Marketing*, 6(3), 37-58.

HAFIZLIK EĞİTİMİNİN BİREYİN DUYGU DURUMUNA ETKİSİ*

 Mustafa ULU^a

 Zeynep BAKAÇ^b

Öz

Arapça, ezberleyen, zihinde tutan, muhafaza eden, saklayan anlamına gelen hafız, Kur'an'ı ezberleyenlere verilen isim olmasının yanı sıra koruyan ve esirgeyen anlamında Allah'ın güzel isimlerinden biridir. Hafızlık psikolojik olarak yoğun bir zihinsel çaba gerektirmekte ve eğitimin başarıyla tamamlanabilmesi için motivasyon düzeyinin yüksek tutulması gerekmektedir. Bu açıdan araştırmada hafızlık eğitimi esnasında eğitim alan bireylerin duygu durumları belirlenmeye çalışılmıştır. Literatürde bu değişimlerin bilimsel araştırmalara konu edilmediği, bunun yerine daha çok eğitimin şekline, içeriğine ve yöntemlerine odaklanıldığı görülmektedir. Bireyin eğitim alırken yaşadığı kaygı, umutsuzluk veya depresyon, eğitim sürecindeki bireylerin üzerinde önemli etkiler meydana getirmektedir. Hatta bazı öğrencilerin eğitimin gerektirdiği motivasyon, disiplin ve özveriye uzun süre sürdüremeyerek ve yaşadıkları duygu durum değişimleriyle başa çıkamayarak eğitimlerini yarıda bıraktıkları bilinmektedir. Bu çalışmada, hafızlık eğitimi alan bireylerin eğitim sırasındaki kaygı, depresyon ve umutsuzluk düzeyleri ile duygu durumlarındaki değişimde demografik değişkenlerin ne ölçüde etkili olduğunun belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla araştırmada katılımcılara Beck Anksiyete (Kaygı) Ölçeği, Beck Umutsuzluk Ölçeği, Beck Depresyon Ölçeği uygulanmış ve bu ölçeklerin dışında konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla hafızlığa yönelik olumlu/olumsuz tutumları ölçecek bazı sorular yöneltilmiştir. 2022 yılında Kayseri'nin Melikgazi ve Kocasinan ilçelerinde hafızlık eğitimi alan 422 kişi üzerinde yürütülen araştırmada Beck ölçeklerinden elde edilen bulguların yaş, cinsiyet, yerleşim yeri, eğitim durumu, hafızlık eğitimine karar verme şekli ve hafızlık eğitimi alma süresi gibi değişkenlerle olan ilişkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Beck Anksiyete (Kaygı) Ölçeği değerlerine katılımcıların %14,5'inde (n=61) şiddetli derecede anksiyete; Beck Umutsuzluk Ölçeği değerlerine göre %15,6'sında (n=66) şiddetli derecede umutsuzluk ve Beck Depresyon Ölçeği değerlerine göre %22'sinde (n=93) şiddetli derecede depresyon olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Hafızlık, Depresyon, Anksiyete, Umutsuzluk.

* Bu çalışma, ikinci yazar danışmanlığında birinci yazar tarafından hazırlanan "Hafızlık Eğitiminin Bireyin Duygu Durumlarına Etkisi: Kayseri İli Örneği" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

^a Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, mustafaulu@erciyes.edu.tr

^b Yük. Lis. Öğr., Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, zeynepsimsekbakac@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 28.08.2023, Makale Kabul Tarihi: 01.12.2023

THE EFFECT OF HIFZ TRAINING ON THE EMOTIONAL STATES OF INDIVIDUALS

Abstract

Hafiz, which means memorizing, keeping in mind, and preserving in Arabic, is the name given to those who memorize the Qur'an, as well as one of the beautiful names of Allah in the sense of protecting and sparing. Hafiz requires a psychologically intense mental effort, and the level of motivation must be kept high in order to complete the training successfully. In this respect, in this study, it was tried to determine the emotional states of the individuals receiving education during hafiz training. In the literature, it is seen that these changes have not been the subject of scientific research, instead focusing more on the training itself. Anxiety, hopelessness, or depression experienced by individuals while receiving education have important consequences on individuals in the education process. It is even known that some students drop out of their education by not being able to maintain the motivation, discipline and dedication required by the education for a long time and not being able to cope with the mood swings they experience. In this study, it is aimed to determine the extent to which demographic variables are effective in the anxiety, depression and hopelessness levels of individuals who receive hafiz education during education and the change in their moods. For this purpose, Beck Anxiety (Anxiety) Scale, Beck Hopelessness Scale, Beck Depression Scale were applied to the participants and some questions were asked to measure positive/negative attitudes towards hafiz in order to provide a better understanding of the subject. In the study conducted in 2022 on 422 people who received hafiz education in Melikgazi and Kocasinan districts of Kayseri, the relationship between the findings obtained from Beck scales and variables such as age, gender, place of residence, educational status, the way of deciding on hafiz education and the duration of hafiz education was tried to be revealed. According to the Beck Anxiety Scale, 14.5% (n=61) of the participants had severe anxiety; according to the Beck Hopelessness Scale, 15.6% (n=66) had severe hopelessness and according to the Beck Depression Scale, 22% (n=93) had severe depression.

Keywords: Psychology of Religion, Hafiz, Depression, Anxiety, Hopelessness.

Giriş

Hafızlık, Hz. Muhammed'den itibaren günümüze kadar süregelen, belirli teknik kurallara bağlı olarak bireysel çaba ile gerçekleşen Kur'an'ı ezberleme esasına dayanan eğitim türüdür. Hz. Peygamber, Kur'an-ı Kerim'in ilk muhatabı olmuş, onu hem kendisi ezberlemiş hem de insanları hafızlığa teşvik etmiştir. O'nun hafızlık eğitimine bu derece önem vermesinin altında henüz yazıyla kayıt altına alınmamış olan ayetlerin muhafaza edilmesi ve diğer insanlara aktarılması yer almaktadır (Kurt, 2012, s. 230). Bu açıdan hafızlık, ayetlerin ezberlenerek korunması ve Müslümanlara taşınması bakımından özel önem taşımaktadır. Bu sayede hafızlar toplumsal bir statü de elde etmişlerdir (Aydın, 2010, ss. 190-200).

Hz. Peygamberden sonra bu gelenek sürdürülerek günümüze kadar ulaşmıştır. Cumhuriyet döneminde ise kurumsallaşarak Diyanet İşleri Başkanlığı'na (DİB) bağlı eğitim kurumları olan Kur'an kurslarında yaygın olarak devam etmektedir. Bununla birlikte bazı cemaat ve tarikatlara bağlı olarak sürdürülen faaliyetlere ek olarak herhangi bir kurumsal ya da özel yapıya bağlı olmaksızın tamamen bireysel çaba ile tamamlanan hafızlık eğitimi de söz konusudur. Bununla birlikte kendi kendine hafız olsa dahi hafızlık durumu belgelendirilmek isteniyorsa DİB'in düzenlediği sınava katılmak gerekmektedir. DİB verilerine göre, her yıl DİB'in 4 kez düzenlediği "Hafızlık Tespit Sınavı"na sadece

2020 yılı 2. Dönem başvuruları 5.601 erkek, 3.456 kız olmak üzere toplamda 9.057 kişidir. DİB web sitesinde yer alan bilgiye göre 975 yılından 2020 yılına kadar Türkiye’de yaklaşık olarak 157.918 kişi resmi olarak hafızlık belgesini almıştır (*DİB Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü*, 2020). Bu eğitim devam ettiği sürece, İslam’ın kutsal kitabının muhafazasının da yapıldığını düşünen ve inanan Müslümanlar için hafızlık eğitimi önemli bir ibadettir. Bu ibadetin önemini kavrayan bireyler, psikolojik, biyolojik ve sosyolojik olarak bazı konularda zorlanmalarına rağmen eğitimi almaya devam etmektedirler (Güneş, 2020, s. 271). Bu çalışmada hafızlık eğitimi esnasında yaşanan psikolojik değişimlere odaklanılmaktadır. “Uzun süreli, sabır ve emek isteyen meşakkatli bir eğitim olan hafızlık, bireylerin duygu durumlarında birtakım değişimlere sebep olmaktadır” hipotezinden hareketle araştırmada değişimlerin yönü, düzeyleri ve aşamaları tespit edilmeye çalışılacaktır. Eğitim alan bireylerin duygu durumlarındaki değişimi gözlemek için depresyon, anksiyete (kaygı) ve umutsuzluk konuları bağımlı değişken olarak ele alınmıştır.

“Hafızlık eğitimi alan bireylerin bu eğitim sırasındaki kaygı, depresyon ve umutsuzluk düzeyleri ve duygu durumlarındaki değişimde demografik değişkenlerin ne ölçüde etkili olduğu” şeklindeki temel araştırma probleminden hareketle bireylerin demografik özellikleri de dikkate alınarak bunların bağımlı değişkenlerle olan ilişkileri incelenecek ve “hafızlık eğitimi alan bireylerin eğitim alırken yaşadığı duygu durum değişimlerinin kaynağı, sebepleri ve bu duygu durum değişimlerinin öğrenciler üzerindeki olumlu/olumsuz etkisi” araştırılmıştır.

Araştırmada hafızlık eğitimi alan bireylerin biyolojik olgunluğu ve içinde bulunduğu fiziki şartlara ek olarak psikolojik açıdan sağlıklı olmalarının amaçlarına ulaşmalarını doğrudan etkilediği varsayılmaktadır. Bu varsayımdan hareketle bireylerin duygu durumlarında yaşadığı değişimler, bu değişimlerdeki yaşanan dalgalanmalar ve eğitim sürecinin uzamasıyla değişen duygu durumlarının din psikolojisi açısından incelenmesi amaçlanmaktadır. Literatür incelendiğinde konunun ağırlıklı olarak din eğitimi ve din sosyolojisi perspektifinden ele alındığı müşahade edilmektedir. Buna göre literatürde hafızlık eğitimi ve sorunlarının (Akdemir, 2013; Arslantürk, 2000; Cebeci & Ünsal, 2006; Karacelil, 2013; Kuloğlu, 2018; Sağlam, 2012), Hafız İmam Hatip Ortaokullarındaki hafızlık eğitimine ilişkin öğretici ve öğrenci görüşlerinin (Adıgüzel vd., 2018; Şengül, 2022; Uğur & Osmanoğlu, 2020), klasik ve modern sistemde hafızlık yapan bireylerde öznel iyi oluş ve sosyal kaygı ilişkisinin (Güngör, 2018), hafızlık eğitimi alan bireylerin motivasyon, başarı ve psiko-sosyal durumlarının (Algur, 2019; Avcılar, 2021; Osmanoğlu & Göksun, 2019), hafızlık öğrencilerinin çalışma alışkanlıklarının (Osmanoğlu & Aslan, 2019), örgün öğretimle birlikte hafızlık eğitiminin önemi ve problemlerinin (Aybey, 2020), hafızlık eğitiminin öğrencilerin sosyal ve özgüven gelişimlerine etkisinin (Güneş, 2020; Şalgamcı, 2019), bireyin kişilik özellikleri üzerindeki etkisinin (Algur, 2021), hafızlık eğitimi almış bireylerin benlik saygısının (Demir, 2019), ezberin mana ile bütünleştirilmesinin öneminin (Tunçer, 2020), hafızlık öncesi veli ve öğrenci hazırbuluşunun (Büyükhahin & Osmanoğlu, 2023; Osmanoğlu, 2022), öğrencilerin öz yeterliklerinin (Şenat, 2022) hafızlık eğitiminde oryantasyon ve müşavirliğin (Coştu, 2017), hafızlık eğitiminde ergenlik dönemi problemlerinin (Yıldız, 2019), kuran kursu terkinin (Şekerci & Çakmak, 2023), hafızlık projesine dönük öğrenci tutumlarının (Arslantaş, 2019), konu edildiği ancak bireylerin bu eğitimi alırken yaşadığı psikolojik durumlar (anksiyete, stres, korku, mutluluk, depresyon vb.) hakkında müstakil bir çalışma yapılmadığı görülmektedir.

A. HAFIZLIK

Arapçada, **ezberlemek, zihinde tutmak, muhafaza etmek, saklamak, korumak** anlamındaki “h-f-z/ح ف ظ” kökünden türeyen hâfız, ezberleyen, zihninde tutan, saklayan, koruyan anlamına gelmektedir (Bozkurt, 1997, s. 74). Hâfız kelimesi, din ıstılahında farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Kur’an’ı ezberleyenlere verilen isme ek olarak koruyan ve esirgeyen anlamında Allah’ın güzel isimlerinden biridir. Psikolojik açıdan hafızlık, yoğun zihinsel bir süreçtir ve Kur’an’ın tamamının ezberlenmesi ve zihinde canlı olarak tutulması için sürekli olarak tekrar edilmesi gerekmektedir. Toplamda 114 sure, 6.256 ayet ve 30 cüzden oluşmak üzere 604 sayfası olan Kuran-ı Kerim’i baştan sona kadar ezberlemek oldukça yoğun bir bilişsel çaba gerektirmektedir (D’Á, 1997, s. 74). Kur’an’ın nazil olmaya başladığı ilk dönemlerde ezberlemeye “cemetme”, ezberleyene de “Kur’an’ı cemedener” denilmiştir. Daha sonra Kur’an’ın mushaflaştırılmasıyla birlikte hafızlık, yeni bir boyut kazanmıştır. Kur’an’ı Kerim’i, sahabenin şifahi olarak ağızdan ağıza ve kulaktan kulağa naklederek yaptıkları hafızlık eğitimi artık mushaftan bakarak ezber modeline dönüşmüştür (Şulul, 2017, s. 27).

Günümüze kadar dünya çapında hafızlık eğitimi alan kişilerin sayısı bilinmemektedir. Müslümanların bu eğitimi alırken amaçları yıllar içinde farklılık göstermiş olsa da hafızlık müessesesi hep devam etmiştir. Hz. Peygamber bu zincirin ilk halkası ve başlatıcısı olmuştur. Allah Teala, Kur’an-ı Kerim’de Hz. Peygamber de hadislerle Müslümanların ayetleri okumalarını, anlamalarını, ezberlemelerini ve hayatlarına geçirip tatbik etmelerini istemiştir (A’la 87/6). Bu mesaja karşılık Müslümanlar da yaşadıkları farklı coğrafyalarda ana dilleri farklı olsa da bu emre gereken değeri vererek farz-ı kifaye olan hafızlık eğitiminin, her aileden, her şehirden, her bölgeden bir hafız yetişmesini sağlamaya gayret göstermişlerdir (Öcal, 2004, s. 82).

B. BULGULAR

Psikoloji literatüründe “*yaygın, uzun süreli olan ve belirginleşmesi halinde kişinin davranışlarını ve dünyayı algılama biçimini önemli ölçüde etkileyen duygusal haller*” (Budak, 2021, s. 223) olarak kavramsallaştırılan duygu durum, anlık olarak bireyin, bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde iç ve dış çevresiyle sürekli etkileşim içerisinde olması sebebiyle değişmekte ve bu etkileşim, bazı duyguları ortaya çıkarmaktadır. İç veya dış çevresinde kendisini tedirgin ya da rahatsız eden uyarıcıların varlığı bireyde gerilim, endişe veya kaygı, yokluğu ise sevinç ve neşe gibi duyguları meydana getirmektedir. Bu açıdan bütün duygular, *elem* ve *haz* doğrusunda konumlandırılmaktadır (Baymur, 1994, s. 77). Duygu durumun haz-elem doğrusunda salınımı, psikolojik sağlığın yerinde olduğunun işareti olarak kabul edilmektedir. Çünkü duygu durum bozukluklarında bu çeşitlilik önemli oranda azalmaktadır. Birey, iç ve dış koşullardan bağımsız olarak aşırı sevinç ya da aşırı üzüntü arasında çeşitli yoğunluklarda duygusal haller yaşamaktadır. Bu durum ise psikolojide depresyon, manik bozukluk ve iki uçlu bozukluk olarak ifade edilmektedir.

1. Duygu

Duygu (emotion) ve güdülenme (motivation) kelimeleri Latince “hareket etmek” anlamındaki motio ve metus sözcüklerinden türetilmiştir (Furnham, 2008, s. 60). TDK’ya göre duygu, “*belirli nesne, olay veya bireylerin insanın iç dünyasında uyandırdığı izlenim, duyularla algılama, his, önsezi ve kendine özgü*

duygusal hareket veya hareketlilik” manalarına gelmektedir (2011, s. 734). Psikolojik bir terim olarak ise, *“öznel olarak yaşanan duygusal bir durumun dışavurumu olan gözlenebilir bir davranış yapısı”* şeklinde tanımlanmaktadır (Budak, 2021, s. 223). Bütüncül bir yaklaşımla duyguyu ele alan Goleman da *“bir his ve bu hisse özgü belirli düşünceler, psikolojik ve biyolojik haller”* şeklinde bir tanım geliştirmiştir. Goleman’a göre duygusal tecrübeler, düşünceler, psikolojik haller ve biyolojik neticeler bir arada bulunmaktadır (2010, ss. 374-375).

Duyguların bir kısmı pozitif, diğerleri ise negatiftir. Bu bakımdan duygular, olumlu ve olumsuz duygular olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Baymur, 1994, ss. 81-82). Olumlu ve olumsuz duygu durumu, iç ve dış çevrede yaşanan durumlardan etkilenme sonucu ortaya çıkmaktadır. Bir olay temel ihtiyaçları ne derece karşılıyorsa, o nispette olumlu duygu hissedilmekte temel ihtiyaçların karşılanmadığı durumlarda da olumsuz duygular açığa çıkmaktadır. Bunların içinde günlük hayatta en çok karşılaşılan duygu, kaygı, depresyon, korku, umutsuzluk, yalnızlık, öfke en dinamik olumsuz duygulardır. Mutluluk, huzur, sevgi, aşk, cinsel arzu, kendini yeterli hissetme de insan hayatındaki olumlu duygulardandır.

Psikoloji’nin kurucusu olarak kabul edilen Wilhelm Wundt da ilk dönemlerden itibaren duygular üzerinde çalışmalar gerçekleştirmiş ve içebakış (introspection) yönteminden yola çıkarak üç boyutlu duygu teorisi geliştirmiştir. Metronom sesinin insanlarda yarattığı duyguları üç kategoriye ayırmıştır: Hoş/hoş olmayan, gerilim/rahatlama ve heyecan/çöküntü. Her duygunun bu üç boyuttan birine yerleşebileceğini savunmuştur (Jahoda, 2011, ss. 159-180).

Bilim insanlarının üzerine araştırma yaptığı çok sayıda duygu durumu vardır. Bunlardan en sık kullanılanları; hayranlık, estetik, takdir, eğlence, anksiyete (kaygı), huşu, korku, beceriksizlik, can sıkıntısı, sakinlik, kafa karışıklığı, özlem, iğrenme, empatik acı, kıskançlık, heyecan, ilgi, neşe, nostalji, umutsuzluk, depresyon, üzüntü, tatmin, cinsel istek, sempati ve zaferdir. Duyguların nasıl ortaya çıktığı, nelere yol açtığı konusunda birçok araştırma yapılmış ve James-Lange, Yüz Geri Bildirim, Cannon-Bard, Schacter-Singer ve Lazarus başta olmak üzere çok sayıda teori geliştirilmiştir.

C. HAFIZLIK EĞİTİMİNİN RUH SAĞLIĞINA ETKİSİ

Hafızlık eğitimi, Müslümanlar için önemli bir ibadet olarak algılandığı için hafızlık eğitimine büyük önem verilmiştir. Bu sebeple ezberleme yöntemleri, hafıza teknikleri ve öğrenilen bilgilerin unutulmaması için bazı teknikler geliştirilmiştir. Eğitimin bütün bu yönleri hafızlık eğitimi alan bireylere uygulanacak eğitim modeli, hafızlık yapılan ortamın pedagojik olarak düzenlenmesi vb. konular din eğitimi alanında hala aktif bir şekilde incelenmektedir.

Hafızlık eğitimi esnasında ruh sağlığına olumlu ya da olumsuz etki eden faktörleri bireysel, sosyal/çevresel ve eğitimsel faktörler olarak kategorize etmek mümkündür:

- a. Bireysel faktörler: Hafızlık eğitimi, muhtevası gereği yoğun ve sabır gerektiren bir eğitimdir. Bu yönüyle özellikle ezberleme süreci, yoğun bir motivasyon, konsantrasyon ve özdisiplin gerektirmektedir. Bu noktada zaman faktörü önemli bir parametredir. Psikoloji içerisinde başlangıçta nötr olan zaman faktörünün, sürenin uzaması ile birlikte olumsuz etkiler meydana

getirdiği kabul edilmektedir (Baymur, 1994, s. 78). Zamanın etkili ve verimli kullanılması bireydeki gerilimin azalmasına etki edebilmektedir. Bununla birlikte ezberin başarı ile zamanı içerisinde tamamlanması, başarı hissinin ortaya çıkmasını sağlayacağı için motivasyon ve konsantrasyonu olumlu yönde etkileyecek ve kişilik gelişimine katkı sağlayacaktır (Algur, 2021, s. 643). Öğrencilere eğitimini aldığı hafızlığı kullanabilme fırsatlarının sağlanması da özgüvenlerini artıran önemli bir faktördür (Güneş, 2020, s. 277). Ancak ezberin işletilememesi ya da çabuk unutulması, zamanın verimli kullanılmaması sebebiyle artan ezber yükü gibi durumlar, bireyi olumsuz etkileyerek psiko-sosyal durumlarında olumsuz değişmelerin meydana gelmesine sebep olabilecektir.

Hafızlık eğitimi sadece Kur'an'ı ezberlemek için motivasyon, konsantrasyon ve özdisiplin gerektirmemekte ezberin korunabilmesi ve işler halde kalabilmesi için de büyük bir çaba gerektirmektedir. Bu yönü ile hafızlık diğer dini eğitim programlarından ayrılmaktadır.

- b. Sosyal/Çevresel faktörler: Hafızlık eğitiminin alındığı ortam, sosyal ilişkiler ve eğitimin yatılı olarak alınması da duygu durum değişikliklerine etki etmektedir. Eğitim alınan ortamın fiziksel koşullarının ve aktivite olanaklarının öğrencilerin üzerindeki baskı ve gerilimi azaltacak şekilde düzenlenmesini önem arz etmektedir. Ayrıca yatılı olarak bu eğitimi alan öğrencilerin sosyal gelişimlerinin olumsuz olarak etkilendiği belirlenmiştir (Güneş, 2020, s. 264).
- c. Eğitimsel faktörler: Yapılan araştırmalar, Türkiye’de hafızlık eğitiminin sistem ve yöntem anlayışı bakımından yenilenmesi gerekliliğini göstermektedir (Ünsal, 2006, s. 95). Bu bağlamda geleneksel yöntemin her cüzün son sayfasından başlamasının, bazı bireylerde bıkkınlık ve yılgınlık yarattığı, bu yüzden hafızlık eğitiminin yarıda kesilmesinin bile söz konusu olduğuna dikkat çekilmekte ve Kur'an'ın tamamının ezberlenmesini öngören geleneksel hafızlık eğitim anlayışının yanında beş cüz, on cüz hafızlığı gibi uygulamaların geliştirilebileceği de önerilmektedir (Akdemir, 2010, ss. 30-31). Buna ek olarak hoca-öğrenci ilişkisi de önemli psikolojik etkiler meydana getirebilmektedir. Katı ve hoşgörüsüz bir eğitim öğrencilerin eğitimden soğumasına sebep olabilmektedir. Din, bir yönüyle duygusal bir tecrübedir. Bireyin dini öğrenme şekli, dini olumlu veya olumsuz algılaması konusunda belirleyici faktördür. Dini inanç, şefkat, merhamet, hoşgörü vb. şekillerde algılanıyorsa psikolojik sağlığı pozitif olarak etkilemektedir. Fakat katı, baskıcı ve cezalandırıcı bir ortamda öğretilen dine ilişkin negatif tutumlar geliştirilmekte ve bu durumdan ruh sağlığı olumsuz olarak etkilenebilmektedir (Bilici, 2014, s. 98; Koç, 2006, s. 130).

D. YÖNTEM

Araştırma, 2022 yılında Kayseri'nin Melikgazi ve Kocasinan ilçelerinde hafızlık eğitimi alan bireyler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmada hafızlık eğitimi alan kadın ve erkek öğrencilerin duygu durum değişimleri araştırılmış olup, ilk olarak konuyla ilgili kaynak taraması yapılarak konunun kavramsal çerçevesi oluşturulmuştur. Sonrasında bireylerin hafızlık eğitime yükledikleri anlam ve bu çerçevede değişen duygu durumlarını keşfetmek için “nicel yaklaşım” ile gözlem altında yanıtlama anket yöntemi uygulanmıştır. Bu çalışmada, hafızlığın bu deneyimi yaşayanlar için ne anlam ifade ettiğini, hangi motivasyonla hafızlığa yöneldiklerini, hafızlık eğitimi sürecinde ne gibi sıkıntılar yaşadıklarını ve hafızlığın yaşamlarını nasıl etkilediğini anlamak ve açıklamak için nicel araştırma yöntemine başvurulmuştur. Nicel araştırma teknikleri arasından da betimsel model tercih edilmiştir (Creswell, 2014, s. 4). Çalışmada Demografik Bilgi Formu ve Duygulara Dair Değerlendirme Anket

formu da yöneltilmiştir. Demografik bilgi formunda bireylerin; yaş, cinsiyet, öğrenim durumu, anne ve babasının öğrenim durumu, yaşadığı yer, ailenin gelir durumu, hafızlık eğitimine ne kadar süredir devam ettiği ve bu eğitimi almasında etkili olan sebepleri öğrenmek amacıyla sorulan sorular bulunmaktadır. Ayrıca bağımlı değişken olarak ise Beck Anksiyete Ölçeği, Beck Depresyon Ölçeği ve Beck Umutsuzluk Ölçeği de klinik ölçekler olarak kullanılmıştır. Veriler eğitim saatleri dışında gönüllülük esasına uygun olarak belirlenmiştir.

Araştırmanın örnekleme tesadüfi örneklem modeli ile belirlenmiştir. 2022 yılında Melikgazi ve Kocasinan ilçelerinde hafızlık eğitimi alan öğrenci sayısı 656 olduğu için örneklem büyüklüğünün hesaplanmasında evren sayısının belli olduğu durumlar için geçerli olan formül¹ kullanılmıştır. Formüle göre çalışma için 242 kişilik bir örneklem yeterli gözükse de araştırmaya 426 kişi katılmıştır.

1. Katılımcılar

Araştırma, 10 yaş ve üzeri hafızlık eğitimi alan kadın ve erkek öğrenciler ile yürütülmüştür. Araştırmaya 426 kişi katılmışsa da eksik veya çift cevap verilen sorular nedeniyle sayı 422 olarak netleşmiştir.

Anket çalışmasına gönüllü olarak katılan katılımcıların demografik özellikleri **Hata! Başvuru kaynağı bulunamadı.**'de verilmiştir.

Tablo 2. Demografik Özelliklere Yönelik Dağılım

Değişkenler		n	%
1. Yaş	10-13	311	73,7
	14-18	83	19,7
	18 ve üzeri	28	6,6
2. Cinsiyet	Kadın	216	51,2
	Erkek	206	48,8
3. Yerleşim yeri	Köy/Kasaba	29	6,9
	Şehir	40	9,5
	Büyükşehir	353	83,6
4. Eğitim durumu	İlköğretim	315	74,6
	Lise/Üniversite	107	25,4
	Kendi isteğimle	304	72,0
5. Hafızlık eğitimine karar verme şekli	Ailemin isteğiyle	106	25,1
	Hocamın isteğiyle	12	2,8
	Arkadaşlarımın isteğiyle	0	0,0
6. Hafızlık eğitimi alma süresi	1 yıldan az	209	49,5
	1 yıl	136	32,2
	2 yıl	51	12,1
	3 yıl	26	6,2

¹ $n=N(t^2pq)/d^2(N-1)+(t^2pq)$

Yukarıdaki tabloda katılımcıların sosyo-demografik özelliklerini göstermektedir. Çalışmaya katılan bireylerin yaş dağılımına bakıldığında 10-13 yaş arasında olanların oranının %73,7 (n=311), 14-18 yaş arasında olanların oranının %19,9 (n=84) ve 18 yaş ve üzeri olanların oranının %6,6 (n=28) olduğu görülmektedir. Cinsiyet açısından kadın katılımcıların oranı %51,2 (n=216), erkek katılımcıların oranı ise %48,8 (n=206)'dir. Yaşamını geçirdiği yere göre dağılımda ise araştırmaya katılanların %6,9'u (n=29) köy ve kasabada; %9,5'i (n=40) şehirde; % 83,6'sı (n=353) ise büyükşehirde yaşamaktadır.

Eğitim durumu değişkenine göre, katılımcıların %74,6'sı (n=315) ilköğretim mezunu iken %25,4'ü (n=107) lise veya üniversitede okuyor veya mezun durumundadır. Katılımcıların %72,0'si (n=304) hafızlık eğitimini kendi isteğiyle almaya karar verirken %24,1'i (n=106) hafızlık eğitimini almaya ailesinin isteğiyle karar verdiğini belirtmiştir. Ayrıca %2,8'lik (n=12) bir oran ise hocasının isteğiyle hafızlık eğitimi almaya karar verdiğini söylemiştir. Katılımcıların 1 yıldan az süre ile eğitim görenlerinin oranı %49,5 (n=209), 1 yıl süre ile eğitim alanlarının oranı %32,2 (n=136), 2 yıl süre ile eğitim alanlarının oranı %12,1 (n=51), 3 yıl süre ile eğitim alanlarının oranı %6,2 (n=26)'dir.

2. Veri Toplama Araçları

Veri toplama araçları olarak Beck Anksiyete (Kaygı) Ölçeği, Beck Depresyon Ölçeği, Beck Umutsuzluk Ölçekleri kullanılmıştır. Ayrıca olumlu-olumsuz duygulara ilişkin değerlendirme anket formu ile demografik bilgi formu kullanılmıştır.

2.1. Beck Anksiyete (Kaygı) Ölçeği

Beck Anksiyete Ölçeği, Aaron T. Beck tarafından oluşturulan ve 21 sorudan oluşan uluslararası geçerliliği olan bir ölçektir. Beck, hayatı boyunca bazı korkularla yaşamış (boğulma korkusu, yaralanma korkusu vb.) sonunda da bu korkularını yenmiştir. Sorunlarını aşması, kuramını geliştirmede ve başkalarını anlamada etkili olmuştur.

Ölçekte sorulan her sorunun karşılığında belirli bir puan alınmaktadır. Testin sonucunda değerlendirme, toplam puan üzerinden yapılmaktadır. Çıkan sonuca göre bir yargıya ulaşılmaktadır (Beck vd., 1988, s. 893). Ölçekten elde edilebilecek puan aralığı 0-63 aralındadır. Ölçekte 8-15 puan arası "hafif" anksiyete belirtileri, 16-25 puan arası "orta" düzeyde anksiyete belirtileri, 26-63 puan arası "şiddetli" düzeyde anksiyete belirtileri olarak kategorize edilmektedir. Epstein, Brown ve Steer tarafından geliştirilen BAÖ, Ulusoy ve ark. tarafından Türkçeye uyarlanmıştır (1998, s. 165).

2.2. Beck Umutsuzluk Ölçeği

Beck Umutsuzluk Ölçeği, Beck tarafından ergen ve yetişkinlerde umutsuzluk düzeyini ölçmek amacıyla 1974 yılında geliştirilmiştir. Durak ve Palabıyıkoglu tarafından test edilmiş Türkçeye uyarlanmıştır (1994, s. 312).

Ölçekte her cevaba 0 ve 1 puanın verildiği 20 soru bulunmaktadır. Toplamda en fazla 20 puan alınabilmektedir. Değerlendirme sonucu olarak ise, puan aralıklarının 0-3: "minimal"; 4-8: "hafif"; 9-14: "orta (sık takip edilmesi gereken)" ve 15-20: "şiddetli (kesin intihara meyilli)" gösterdiği düşünülmektedir.

2.3. Beck Depresyon Ölçeği

Beck Depresyon Ölçeği ya da diğer adıyla envanteri, 1961 yılında Beck ve arkadaşları tarafından depresyonun karakteristik özelliklerini ve semptomlarını değerlendirmek amacıyla geliştirilmiştir ve Hisli tarafından Türkçeye uyarlanmıştır (1988, s. 120).

Ölçekte her madde için 0-3 arasında puan alınan 21 soru bulunmaktadır. Ölçekten alınabilecek puan aralığı 0-63'tür ve elde edilen puanların 0-9: "normal"; 10-18: "hafif"; 19-29: "orta" ve 30-63: "şiddetli" depresyon belirtisi gösterdiği varsayılmaktadır.

2.4. Olumlu/Olumsuz Duygular

Hafızlık eğitimi, uzun süreli bir eğitim olduğundan aynı oranda uzun bir motivasyona gereksinim duyulmaktadır. Bu noktada motivasyona olumlu ve olumsuz yönde etki edecek bir çok faktör bulunmaktadır (Osmanoğlu & Aslan, 2019, s. 178). Bu konuyla alakalı öğrencilerin içinde buldukları duygusal atmosferi anlayabilmek için çeşitli sorular yöneltilmiştir.

Çalışmada bireylerin hafızlığa karşı tutumlarının belirlenmesi amacıyla da bazı sorular da yöneltilmiştir. Soruların hazırlanmasında Korkmaz (2019a) tarafından hazırlanan "Hafızlık Eğitiminde Bireyi (Talebeyi) Tanıma" isimli çalışmadaki ölçütler dikkate alınmıştır. Özellikle bireylerin hafızlığa yüklediği anlam, hafızlık sürecindeki duygu durum değişimleri, çalışma koşulları ve şartları dikkate alınarak duygular, olumlu ve olumsuz olmak üzere kategorize edilmiştir.

Bu bağlamda olumlu tutumları anlayabilmek için 7 soru: "hafızlık eğitimi almam toplum içinde kendimi önemli hissetmemi sağladı", "hafızlık eğitimine başladıktan sonra duygularım hafızlığın ilerlemesi ile olumlu değişti", "hafızlık eğitimi almam toplum içinde kendimi daha iyi ifade etmemi sağladı", "hafızlık eğitimi sürecinde ezberimi yaparken beni anlayan arkadaşım vardı", "hafızlık eğitimim sırasında umutsuzluk ve mutluluk duygularım arasında duygu değişimi yaşarım", "hafızlık yaparken dersimi verip veremeyeceğim konusunda endişe duyarım", "hafızlık eğitimi alırken hafızlığımı tamamlamaya yaklaştıkça kaygım azalır." ve olumsuz tutumları değerlendirmek için ise 11 soru sorulmuştur: "Hafızlık eğitimi sırasındaki duygu değişimlerim sosyal hayatımda umutsuz bir insan olmama neden oldu", "Hafızlık eğitimi sırasında yaşadığım duygusal değişimler toplum içinde yaşanan olaylara umutsuz bakmama neden oldu", "Hafızlık eğitimi sırasında yaşadığım duygusal değişimler toplum içinde değersiz hissetmemi neden oldu", "Hafızlık eğitimi ile beraber sosyal hayattan uzaklaşmış hissettim", "Hafızlık eğitimi süreci hazırlık safhasında baştan bırakma hissini taşıyorum", "Hafızlık eğitimi beni zorlar", "Hafızlık eğitimi sırasında duygu değişimlerim ailemi ve çevremi olumsuz etkiledi", "Hafızlık eğitiminde zorlandığım zamanlar ailemden destek göremediğimi düşünürdüm", "Hafızlık eğitimine başlamadan önce umutsuzdum", "Hafızlık eğitiminin psikolojik olarak yorucu olduğunu düşünürdüm", "Hafızlık eğitimi sırasında yaşadığım duygu durum değişimleriyle başa çıkmak için profesyonel destek aldım."

5'li Likert tarzında tasarlanan ölçme aracında her ifade, 1 ile 5 arasında puanlanmaktadır. Ölçme aracından alınabilecek puanlar 18 ile 90 aralığında değişmektedir. Ölçe aracında "1=katılmıyorum, 2=kısmen katılmıyorum, 3=kararsızım, 4=kısmen katılıyorum, 5=katılıyorum" anlamına gelmektedir. Ölçme aracına ilişkin istatistiksel veriler, çıkarımsal istatistik sonuçları başlığı altında yer almaktadır.

2.5. Kişisel Bilgi Formu

Katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek için hazırlanan, yaş, cinsiyet, yerleşim yeri, ailenin gelir durumu, eğitim durumu, katılımcının annesinin ve babasının eğitim durumu, eğitime karar verme şekli ve eğitimi alma süresi gibi bilgilerin yer aldığı kişisel bilgi formu kullanılmıştır.

E. BULGULAR

1. Betimsel İstatistikler

Hata! Başvuru kaynağı bulunamadı., Olumsuz Duygular, Olumlu Duygular, Hafızlık Eğitime Yönelik Duygular, Beck Anksiyete Ölçeği, Beck Umutsuzluk Ölçeği, Beck Depresyon Ölçeği ortalama değerler (X) ve standart sapma (sd) değerlerini göstermektedir.

Tablo 2. Katılımcıların bağımlı değişkenlere ait aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri.

Değişkenler	n	Min.	Max.	X	Sd.
Olumsuz Duygular		11	55	26,64	13,47
Olumlu Duygular		12	35	24,05	6,50
Hafızlık Eğitime Yönelik Duygular	422	34	94	69,10	16,44
Beck Anksiyete Ölçeği		1	54	17,27	15,42
Beck Umutsuzluk Ölçeği		1	17	6,82	5,25
Beck Depresyon Ölçeği		0	52	18,16	14,40

Olumsuz Duygulara ait ortalama 26,64 (n=422) ve standart sapması 13,47'dir. Olumlu Duyguların ortalaması ise 24,05 (n=422) ve standart sapması 6,50 olarak belirlenmiştir. Hafızlık Eğitime Yönelik Duygular ortalaması 69,10 (n=422) ve standart sapması 16,44'tür. Beck Anksiyete Ölçeği ortalaması 17,27 (n=422) ve standart sapması 15,42'dir. Beck Umutsuzluk Ölçeği ortalaması 6,82 (n=422) ve standart sapması 5,25'tir. Beck Depresyon Ölçeği ortalaması 18,16 (n=422) ve standart sapması 14,40'tır.

Tablo 3. Beck ölçeklerinin düzeylerine göre dağılımı.

Ölçekler	n	%	
Beck Anksiyete Ölçeği	Hafif (<21)	250	59,2
	Orta (22-35)	111	26,3
	Şiddetli (>36)	61	14,5
Beck Umutsuzluk Ölçeği	Minimal (0-3)	199	47,2
	Hafif (4-8)	91	21,6
	Orta (9-14)	66	15,6
Beck Depresyon Ölçeği	Şiddetli (>15)	66	15,6
	10'dan düşük puan	208	49,3
	Hafif (10-16)	63	14,9
Beck Depresyon Ölçeği	Orta (17-29)	58	13,7
	Şiddetli (30-63)	93	22,0

Hata! Başvuru kaynağı bulunamadı.'te görüldüğü gibi katılımcıların, Beck Anksiyete (Kaygı) Ölçeği değerlerine göre %59,2'si (n=250) hafif, %26,3'ü (n=11) orta, %14,5'i (n=61) şiddetli derecede anksiyetesi olduğu görülmektedir. Katılımcıların, Beck Umutsuzluk Ölçeği değerlerine göre %47,2'si (n=199) minimal, %21,6'sı (n=91) hafif, %15,6'sı (n=66) orta, %15,6'sı (n=66) şiddetli derecede umutsuz olduğu görülmüştür. Katılımcıların, Beck Depresyon Ölçeği değerlerine göre, %49,3'ü (n=208) minimal, %14,9'u (n=63) hafif, % 13,7'si (n=58) orta, %22,0'ı (n=93) şiddetli derecede depresyon duygusu hissettiğini göstermektedir.

2. Çıkarımsal İstatistik Sonuçları

Parametrik analizlerin gerçekleştirilebilmesinin önkoşullarından olan verinin normal dağılıp dağılmadığının belirlenmesi amacıyla basıklık ve çarpıklık değerlerine ile Cronbach Alpha katsayısına bakılmış ve değerlere **Hata! Başvuru kaynağı bulunamadı.**'te yer verilmiştir. Araştırmada kullanılan ölçeklerin Cronbach Alpha değerlerinin olumlu duygular açısından oldukça güvenilir ($\alpha=,732$) diğerleri açısından ise yüksek derecede güvenilir ($80 \leq \alpha < 1,00$) olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 4. Ölçme araçlarının Cronbach's Alpha, basıklık ve çarpıklık değerleri

Ölçme Araçları	n	Cronbach	Basıklık	Çarpıklık
Olumlu Duygular		,732	-1,353	,152
Olumsuz Duygular		,947	-1,671	,032
Hafızlık Eğitimine Yönelik Duygular	422	,933	-1,643	,220
Beck Anksiyete Ölçeği		,962	-578	,714
Beck Umutsuzluk Ölçeği		,904	-,488	1,065
Beck Depresyon Ölçeği		,952	-,422	1,054

Değerler incelendiğinde her bir puanın basıklık ve çarpıklık katsayılarının normalliği gösteren -1,96 ile +1,96 (Can, 2019, s. 85) arasında olduğu görülmektedir. Puanların normal dağılım göstermesi sebebiyle araştırmada parametrik test teknikleri kullanılmıştır. Ölçek puanının demografik özelliklere göre farklılık gösterme durumunun analiz edilmesi için t-Testi, 2 gruplu değişkenlerin analizinde kullanılırken ANOVA testi, k ($k > 2$) gruplu değişkenlerin analizinde kullanılmıştır. Diğer yandan hafızlık eğitimine yönelik duygular ile anksiyete, umutsuzluk ve depresyon arasındaki ilişkiyi test etmek amacıyla Pearson Korelasyon analizine yer verilmiştir.

2.1. t-Testi Analizi Sonuçları

Olumsuz Duygular, Olumlu Duygular, Hafızlık Eğitimine Yönelik Duygular, Beck Anksiyete Ölçeği, Beck Umutsuzluk Ölçeği, Beck Depresyon Ölçek puanlarının cinsiyete göre farklılık gösterme durumunun incelenmesi amacıyla yapılan t-Testi sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 5. Ölçek puanlarının cinsiyete göre sonuçları

Değişkenler		n	X	sd	t	p
Olumsuz Duygular	Kadın	216	27,34	11,33	1,091	0,276
	Erkek	206	25,90	15,38		
Olumlu Duygular	Kadın	216	22,25	6,34	-6,070	0,000*
	Erkek	206	25,94	6,13		
Hafızlık Eğitime Yönelik Duygular	Kadın	216	67,01	14,79	-2,686	0,008*
	Erkek	206	71,30	17,78		
Beck Anksiyete Ölçeği	Kadın	216	23,63	17,19	9,683	0,000*
	Erkek	206	10,60	9,56		
Beck Umutsuzluk Ölçeği	Kadın	216	9,56	6,01	13,207	0,000*
	Erkek	206	3,96	1,59		
Beck Depresyon Ölçeği	Kadın	216	25,60	16,62	13,076	0,000*
	Erkek	206	10,36	4,04		

Hata! Başvuru kaynağı bulunamadı.'e bakıldığında kadın öğrencilerin olumsuz duyguları 27,34 (n=216) ile erkek öğrencilerinin olumsuz duygularının 25,90 (n=206) paralellik gösterdiği görülmektedir. Kadın öğrencilerin olumlu duyguları 22,25 (n=216) ile erkek öğrencilerinin olumlu duygularında da 25,94 (n=206) anlamlı bir farklılık söz konusudur. Kız öğrencilerin hafızlık eğitime yönelik duyguları 67,01 (n=216), erkek öğrencilerin hafızlık eğitime yönelik duyguları oranı 71,30 (n=206) ile cinsiyetlerinin ortalama durumları ile uygunluk göstermektedir.

Beck klinik ölçeklerinde cinsiyet açısından kadınların erkeklerden istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde ayrıştığı görülmektedir. Her üç ölçekte de kadınların erkeklerden daha yüksek ortalamalara sahip oldukları belirlenmiştir. Buna göre Beck Depresyon Ölçeğine göre kadınların depresyon puan ortalaması 25,60 (n=216), erkeklerin depresyon puan ortalamasından 10,36 (n=206); Beck Anksiyete Ölçeğinde kadınların anksiyete oranlarının 23,63 (n=216), erkeklerden 10,60 (n=206); ve Beck Umutsuzluk Ölçeğine göre kadınların umutsuzluk oranı 9,56 (n=216), erkeklerin umutsuzluk oranından 3,96 (n=206) ile farklılaşmaktadır.

Eğitim durumu açısından farklılaşmanın meydana gelip gelmediğinin anlaşılabilmesi için gerçekleştirilen t-Testi sonuçları da aşağıda verilmiştir.

Tablo 6. Ölçek Puanlarının Eğitim Durumu Bakımından Farklılık Gösterme Analizi

Eğitim durumu		n	X	ss	t	p
Olumsuz Duygular	İlköğretim	315	24,51	14,26	-7,464	0,000*
	Lise/Üniversite	107	32,88	8,08		
Olumlu Duygular	İlköğretim	315	25,27	6,16	6,954	0,000*
	Lise/Üniversite	107	20,48	6,15		
Hafızlık Eğitimine Yönelik Duygular	İlköğretim	315	72,22	16,79	8,583	0,000*
	Lise/Üniversite	107	59,93	11,12		
Beck Anksiyete Ölçeği	İlköğretim	315	11,41	10,29	-14,734	0,000*
	Lise/Üniversite	107	34,54	15,09		
Beck Umutsuzluk Ölçeği	İlköğretim	315	4,62	2,82	-15,975	0,000*
	Lise/Üniversite	107	13,31	5,38		
Beck Depresyon Ölçeği	İlköğretim	315	11,98	7,51	-16,741	0,000*
	Lise/Üniversite	107	36,36	14,42		

Hata! Başvuru kaynağı bulunamadı.'ya bakıldığında eğitim durumunun bütün bağımlı değişkenler açısından bir farklılaşmaya neden olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre hafızlık eğitimi açısından daha olumsuz duygulara sahip olanların lise/üniversite 32,88 (n=107) düzeyinde eğitim alanlar oldukları; yine bu veriyi destekleyecek şekilde daha olumlu duygular hissedenlerin ilköğretim 25,27 (n=315) mezunları oldukları görülmektedir. İlköğretim mezunlarının hafızlık eğitimine yönelik duygularının oranının 72,22 (n=315) ile diğer eğitim durumundakilerden daha fazla orana sahip olduğu görülmektedir. Ancak Beck ölçeklerinde lise/üniversite düzeyinde eğitim alanların daha yüksek ortalamalar elde ettikleri gözlenmiştir. Buna göre İlköğretim mezunlarının Beck Anksiyete (Kaygı) Ölçeği oranlarının 11,41 (n=315) olduğu; Beck Depresyon Ölçeği oranlarının 36,36 (n=315) olduğu ve Beck Umutsuzluk Ölçeği oranlarının 4,62 (n=315) olduğu görülmüştür.

2.2. Korelasyon Analizi Sonuçları

Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi Olumsuz Duygular ile Olumlu duygular arasında negatif yönlü kuvvetli bir ilişki söz konusudur. Olumsuz Duygular ile Hafızlık Eğitimine Yönelik Duygular arasında negatif yönlü çok kuvvetli bir ilişki bulunmaktadır. Olumsuz Duygular ile Beck Anksiyete Ölçeği arasında pozitif yönlü kuvvetli bir ilişki belirlenmiştir. Olumsuz Duygular ile Beck Umutsuzluk Ölçeği, Beck Depresyon Ölçeği arasında pozitif yönlü orta kuvvetli bir ilişki saptanmıştır.

Tablo 7. Bağımlı değişkenler arasındaki korelasyon

Değişkenler		1	2	3	4	5	6
Olumsuz Duygular	r	1					
	p						
Olumlu Duygular	r	-,691**	1				
	p	,000					
Hafızlık Eğitime Yönelik Duygular	r	-,959**	,851**	1			
	p	,000	,000				
Beck Anksiyete Ölçeği	r	,710**	-,693**	-,771**	1		
	p	,000	,000	,000			
Beck Umutsuzluk Ölçeği	r	,459**	-,577**	-,565**	,889**	1	
	p	,000	,000	,000	,000		
Beck Depresyon Ölçeği	r	,465**	-,553**	-,565**	,906**	,971**	1
	p	,000	,000	,000	,000	,000	

Olumlu Duygular ile Hafızlık Eğitime Yönelik Duygular arasında pozitif yönlü kuvvetli bir ilişki; Beck Anksiyete Ölçeği arasında negatif yönlü kuvvetli bir ilişki; Beck Umutsuzluk Ölçeği, Beck Depresyon Ölçeği arasında negatif yönlü orta kuvvetli bir ilişki olduğu görülmektedir.

Hafızlık Eğitime Yönelik Duygular ile Beck Anksiyete Ölçeği arasında negatif yönlü kuvvetli bir ilişki varken Beck Umutsuzluk Ölçeği, Beck Depresyon Ölçeği arasında negatif yönlü orta kuvvetli bir ilişki belirlenmiştir.

Ayrıca Beck Anksiyete Ölçeği ile Beck Umutsuzluk Ölçeği, Beck Depresyon Ölçeği arasında pozitif yönlü çok kuvvetli bir ilişki gözlenmiştir. Beck Umutsuzluk Ölçeği ile Beck Depresyon Ölçeği arasında ise pozitif yönlü çok kuvvetli bir ilişki bulunmaktadır.

2.3. Tek Yön ANOVA Sonuçları

Araştırmanın bağımsız değişkenleri ile bağımlı değişkenleri arasında ANOVA açısından en önemli farklılaşma yaş değişkeni açısından elde edilmiştir. Bu sebeple araştırmada sadece söz konusu değişkenin sonuçlarına yer verilmektedir.

Tablo 8. Ölçek Puanlarının Yaş Bakımından Farklılık Gösterme Analizi

Değişkenler		n	X	sd	ANOVA	
					F	p
Olumsuz Duygular	10-13	311	24,33	14,42	20,053	0,000*
	14-18	83	31,96	6,49		
	18 ve üzeri	28	36,39	7,99		
Olumlu Duygular	10-13	311	25,45	6,13	31,386	0,000*
	14-18	83	20,06	5,72		
	18 ve üzeri	28	20,36	6,44		
Hafızlık Eğitimine Yönelik Duygular	10-13	311	72,59	16,86	30,505	0,000*
	14-18	83	59,84	9,26		
	18 ve üzeri	28	57,82	12,37		
Beck Anksiyete Ölçeği	10-13	311	11,04	10,08	188,529	0,000*
	14-18	83	32,65	11,94		
	18 ve üzeri	28	40,96	18,81		
Beck Umutsuzluk Ölçeği	10-13	311	4,42	2,54	299,505	0,000*
	14-18	83	13,37	5,04		
	18 ve üzeri	28	14,07	5,05		
Beck Depresyon Ölçeği	10-13	311	11,48	6,85	325,680	0,000*
	14-18	83	36,00	12,57		
	18 ve üzeri	28	39,54	15,69		

Yaş değişkeninin gruplar arasında anlamlı bir farklılaşmaya sebep olup olmadığının belirlenmesi amacıyla yapılan ANOVA testi sonuçları yukarıdaki tabloda verilmiştir. Katılımcıların yaş bakımından farklılık gösterme analizi Beck Anksiyete (Kaygı), Depresyon ve Umutsuzluk Ölçekleri ile birlikte yapılmıştır. 10-14 yaş arası katılımcıların 24,33'ü (n=311) olumsuz duygu taşıyan en az grubu oluşturmaktadır. Bu yaş grubu olumlu duygular sıralamasında 25,45 (n=311) ile ikinci sırada olumlu duyguyu taşıyan gruptur. Yine bu yaş grubunun hafızlık eğitimine yönelik duyguları 72,59 (n=311) ile en yüksek durumdadır. Beck Anksiyete (kaygı) Ölçeğine göre anksiyete oranı 11,04 (n=311), Beck Depresyon Ölçeğine göre depresyon oranı 11,48 (n=311), Beck Umutsuzluk Ölçeğine göre umutsuzluk oranı 4,42 (n=311) ile anlamlı bir orantı olduğu görülmektedir.

Katılımcılardan 14-18 yaş aralığında olanlar 31,96 (n=83) ile diğer yaş gruplarına göre ikinci sırada olumsuz duygu taşımaktadır. Bu yaş grubu olumlu duyguları 20,06 (n=83) ile ikinci sırada yer almaktadır. Hafızlık eğitimine yönelik duygular sıralamasında bu yaş grubunun 59,84 (n=83) ile diğer yaş gruplarına göre ikinci sırada yer almaktadır. Beck Anksiyete (kaygı) Ölçeğine göre anksiyete oranı 32,65 (n=83), Beck Depresyon Ölçeğine göre depresyon oranı 36,00 (n=83), Beck Umutsuzluk Ölçeğine göre umutsuzluk oranı 13,37 (n=83) ile anlamlı bir orantı olduğu görülmektedir.

Katılımcılarda 18 yaş ve üzerinde olanlar 36,39 (n=28) ile olumsuz duygu durumunu en yüksek yaşayan gruptadır. Bu yaş grubunun olumlu duyguları 20,36 (n=28) ile diğer yaş gruplarına göre ikinci sırada yer almaktadır. Hafızlık eğitimine yönelik duygular sıralamasında bu yaş grubunun 57,82 (n=28)

ile diğer yaş gruplarına göre düşük oranı taşımaktadır. Beck Anksiyete (Kaygı) Ölçeğine göre anksiyete oranı 40,96 (n=28), Beck Depresyon Ölçeğine göre depresyon oranı 39,54 (n=28), Beck Umutsuzluk Ölçeğine göre umutsuzluk oranı 14,07 (n=28) ile anlamlı bir orantı olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaşları arttıkça olumsuz duygularının da arttığı görülmüştür. 10 yaş ile 18 yaş arası olumlu duygular paralel yönlü iken 18 yaş üzeri olumlu duygularda azalma olmuştur. Katılımcıların yaşları arası anksiyete (kaygı) oranları, depresyon oranları ve umutsuzluk oranlarının yaşları arttıkça arttığı görülmüştür.

Değerlendirme ve Sonuç

Araştırmada hafızlık eğitimine halen aktif olarak devam eden bireylerin duygu durumları belirlenmeye çalışılmıştır. Literatürde bu konunun bilimsel araştırmalara konu edilmediği, bunun yerine daha çok hafızlık eğitiminin kendisine odaklanıldığı görülmektedir. Eğitim sürecinde oluşan kaygı, umutsuzluk veya depresyon, bu eğitimi alan bireylerin üzerinde önemli sonuçlar meydana getirmektedir. Hatta bazı bireylerin hafızlık eğitiminin gerektirdiği motivasyon, disiplin ve özveriyi uzun süre sürdüremeyerek ve yaşadıkları duygu durum değişimleriyle başa çıkamayarak eğitimlerini yarıda bıraktıkları (Şekerci & Çakmak, 2023, s. 388), hatta bazen travma yaşadıkları ifade edilmektedir (Bilgin, 2021, s. 266). Ancak literatürde hafızlık eğitimi alan bireylerin duygu durumlarını konu edinen bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Bu durum ise bulgular arasında karşılaştırma yapılması imkanını ortadan kaldırmaktadır. Literatürde araştırmada ele alınan konuya en yakın çalışma ise Çoban tarafından hazırlanan Kur'an Kursu Öğrencilerinde *Öznel İyi Olma Hali ve Kaygı (Anksiyete) Durumu Üzerine Bir Çalışma* başlıklı yüksek lisans tezidir. Tezde bu araştırmanın değişkenlerinden sadece kaygı üzerinde durulmuş ve öğrencilerin orta düzeyde kaygı yaşadıkları sonucuna ulaşılmıştır (2018, s. 193). Bununla birlikte literatürde, Karagöz tarafından kaleme alınan *Hafızlık Deneyiminin Psikolojik Yaklaşımla İncelenmesi* (2023) başlıklı hafız olmaya hak kazanmış 20 kişi ile gerçekleştirilen nitel araştırma da bulunmaktadır. Ancak kullanılan yöntem ve değişkenlerin farklılığı sebebiyle bu çalışma ile de karşılaştırma ya da ilişkilendirme yapılamamaktadır.

Araştırma sonucunda yaş değişkeninin bireylerin duygu durumlarına etki eden en önemli faktör olduğu belirlenmiştir. Buna göre yaş ilerledikçe duygu durumda olumsuz değişimler meydana gelmektedir. Özellikle hafızlığa bakış açısının negatife dönmeye başladığı, anksiyete (kaygı), depresyon ve umutsuzluğun arttığı görülmektedir. Bu bulgu, literatür tarafından da desteklenmektedir. Algur, hafızlık eğitimi alan bireylerde stresin yaşa bağlı olarak arttığını ve en düşük seviyenin ise ilköğretim düzeyinde olduğunu (2018, s. 275); Yıldız ise erken yaşlarda başlayan hafızlık eğitiminde ergenlik dönemine girilmesinin psikolojik ve sosyal sorunların artmasına neden olduğunu (2019, s. 130) belirtmiştir. Eğitim alınan süre ile birlikte değerlendirildiğinde bu durum daha da anlam kazanmaktadır. Sürenin uzaması ve yaşın ilerlemesi ile birlikte bireylerin motivasyonları azalmakta ve bu durumdan psikolojik sağlamlıkları olumsuz etkilenmektedir. Beck ölçeklerden elde edilen sonuca göre genel olarak öğrencilerin büyük çoğunluğunun olumlu bir seyir takip ettiği görülmektedir. Ancak anksiyete ve umutsuzluk açısından %15, depresyon açısından da %22'lik bir kesim en üst basamakta yer almaktadır. Bu, önemsenmesi ve söz konusu öğrencilere klinik açıdan müdahale edilmesini gerektiren önemli bir

bulgudur. Bu durumun olası nedenleri arasında ise birkaç nokta göze çarpmaktadır. Yaşla birlikte hafızlığın yapıldığı ortamın bireyin psikolojik iyi oluşunu etkilemesi de ihtimal dahilindedir.

Diğer bir etken ise hafızlık eğitimi veren öğretmenlerin öğretim biçimleri, öğrencilere yaklaşımları ve davranışlarıdır. Nitekim Kur'an kursu öğretmenlerinin yeterliklerini konu edinen çalışmalarda öğretmenlerin öğrencilere yaklaşım ve iletişim biçimleri, rehberlik anlayışları, kullandıkları öğretim yöntemleri, sınıf yönetimi ve disipline ilişkin tutumları noktasında kimi olumsuzlukların olduğu bildirilmiştir (Korkmaz, 2019b, ss. 339-340; Şekerci & Çakmak, 2023, s. 387). Öğrenci görüşlerini içeren çalışmalarda öğrencilerin hafızlık eğitiminde sorun olarak gördükleri hususların başında idareci ve bazı öğretmenlerin olumsuz tavırlarının geldiği görülmektedir (Cebeci & Ünsal, 2006, s. 40). Doğası gereği bireylerin psikolojik, sosyal ve ekonomik olarak zorlandıkları bu eğitim esnasında çevresel faktör önemli bir fark yaratmaktadır. Çevresel faktörler arasında değerlendirilebilecek aile de belirgin bir fark yaratmaktadır. Örneğin çocuğunu hafızlık eğitimine yönlendiren velilerin bu eğitime dönük hazırlık ve bilinç durumlarını konu edinen bir araştırmada velilerin hafızlık eğitiminin mahiyeti ile öğrencilerini yönlendirdikleri hafızlık kurumu hakkında yeterince ön araştırma yapmadıkları ifade edilmektedir (Büyükhahin & Osmanoğlu, 2023; Gün vd., 2018, s. 236). Bu tür eksiklikler öğrencilerin eğitim aldıkları kuruma daha sağlıklı biçimde uyum sağlamalarını zorlaştırmakta ve psikolojik sorunların ortaya çıkmasına kaynaklık teşkil edebilmektedir. Bu durumun ortadan kaldırılmasında özellikle rehberlik ve danışmanlık faaliyetlerinin artırılmasının önemli bir fark yaratacağı düşünülmektedir. Ayrıca araştırma esnasında, öğrencilerin kendilerini daha rahat hissetmelerini ve kendilerini ifade etmelerini sağlayacak sosyal ortamlara ihtiyaç duyulduğu gözlemlenmiştir. Hafızlık eğitiminde rehberlik faaliyetleri ile sosyal ve kültürel aktivitelerin yeterli düzeyde olmadığı, bu tür çabaların profesyonellik ve bilimsellikten uzak olduğu ifade edilmektedir (İnce, 2017, s. 145; Uğur & Osmanoğlu, 2020, ss. 940-943). Bu ihtiyacın karşılanabilmesi için öğrencilerin dersleri dışında vakit geçirebilecekleri ortamlar, çevresel koşullar ve sosyal kulüpler oluşturulması önerilmektedir.

Araştırmanın ortaya koyduğu diğer bir önemli bulgu da kadınların, erkeklerden daha fazla olumsuz duyguya sahip olduğu ve bu sonucu destekler mahiyette eğitim sürecinde erkeklerin daha olumlu duygular taşıdıklarıdır. Bu durum, Beck ölçeklerinden elde edilen sonuçlarla da tutarlıdır. Çünkü her üç ölçekte de kadınlar lehine büyük bir ortalama farklılığı elde edilmiştir. Örneğin Çoban tarafından yapılan çalışmada da kız öğrencilerin anksiyeteye daha eğilimli oldukları ve erkeklerden daha fazla anksiyete yaşadıkları belirlenmiştir (2018, s. 240). Literatür, kadınların anksiyeteye erkeklere oranla daha yatkın olduğunu (Farhane-Medina vd., 2022, s. 1); beyin kimyası ve hormonal dalgalanmalardaki farklılıkların bu duruma sebep olabileceği düşünülse de genetik araştırmaların buna etki eden faktörleri net olarak belirleyemediğini (McLean & Anderson, 2009, s. 503); bununla birlikte kadınların kontrol stratejilerinin ve üstbilişsel inançlarının kaygıya daha yatkın olmalarına yol açtığını ve bunun da onları duygusal ve nevrotik sorunlara sürüklediğini (Bahrami & Yoosefi, 2011, s. 89) göstermektedir. Bu bağlamda araştırma bulgularının literatürle uyumlu olduğu görülmektedir. Cinsiyet açısından farklılaşmanın kaynağı olarak geleneksel ve kültürel farklılıklar, eğitim fırsatları, sosyal baskı veya aile baskısı, özgüven ve motivasyonu göstermek mümkündür. Özellikle toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklanan faktörlerin kadınlar üzerinde daha etkili olduğu görülmektedir. Bu sebeple bazı kadınların zaman alıcı bir eğitim olan hafızlığı bazı sorumluluklar ile dengelemekte zorlandıkları anlaşılmaktadır.

Araştırma bulgularına göre, araştırmaya katılan bireylerin eğitim durumu ile hafızlık eğitimine yönelik duygular arasında anlamlı düzeyde bir paralellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmaya katılan bireylerin eğitim düzeyi arttıkça anksiyete (kaygı) oranı, depresyon oranı artarken umutsuzluk oranlarının azaldığı görülmüştür.

Araştırmadan çıkan sonuçla, hafızlık eğitimine karar verme değişkenine göre, eğitime kendi isteği ile karar verenlerin olumsuz duyguları, eğitimi almaya kendisi karar vermeyenlere göre daha az gözlenmiştir. Eğitime kendisi karar verenlerin olumlu duyguları, olumsuz duygulardan ve hafızlık eğitimine yönelik duygulardan daha fazladır. Başkalarının isteğiyle eğitime karar verenlerin olumsuz duygusu, olumlu duygusundan ve hafızlık eğitimine yönelik duygusundan daha fazladır. Bu da eğitime karar verme şekli ile eğitim sırasındaki duygu durumları arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Araştırma bulgularına göre, hafızlık eğitimi süresi ile hafızlık eğitimine yönelik duygular, Beck Ölçeklerinden elde edilen puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmektedir. Sıra ortalamaları dikkate alındığında bu farklılaşmanın eğitimi 1 yıldan daha fazla süre alanlar lehine olduğu görülmektedir. Bu sonuç, hafızlık eğitimi süresi uzadıkça bireyin olumsuz duygu gösterme düzeyi artmaktadır şeklinde yorumlanabilir. Bu sonuca göre hafızlık eğitim süresi arttıkça olumsuz duyguların da arttığı görülmektedir. Nitekim araştırmalarda hafızlık süresinin uzamasının önemli bir kurs terki nedeni olduğu vurgulanmaktadır (Şekerci & Çakmak, 2023, s. 370). Hafızlık süresi 1 ve 2 yıl arası olanlarda olumlu duygularda artma; süre arttıkça azalma ve sona yaklaşıldığında olumlu duygular yeniden artma gözlemlenmiştir. Hafızlık eğitimine yönelik olumsuz duygular ile hafızlık eğitimi süresi arasında anlamlı bir paralellik olduğu söylenebilir; süre arttıkça hafızlık eğitimine yönelik olumsuz duygularda da artış olmuştur.

Araştırma sonuçlarından hareketle; Araştırmanın Kayseri ilinin farklı ilçelerinde ve başka hafızlık eğitimi veren illerde de tekrarlanması önerilmektedir.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni Erciyes Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 27/06/2022 tarih ve 266326 numaralı kararı ile alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı (Zorunlu)

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı (Zorunlu)

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Adıgüzel, A., Kılıç, A., Aslanargun, E., Şahin, Ş., Ökmen, B., & Boyacı, Z. (2018). Hafız imam hatip ortaokullarındaki hafızlık eğitimine ilişkin öğretici ve öğrenci görüşleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(68), 1453-1475. <https://doi.org/10.17755/esosder.363850>
- Akdemir, M. A. (2010). Kur'an ezberinde kalite ihtiyacı ve donanımlı hafızlık. *Usul İslam Araştırmaları*, 13(13), Article 13.
- Akdemir, M. A. (2013). *Kur'an Eğitim ve Öğretiminde Temel Sorunlar*. DİB Yayınları.
- Algur, H. (2018). Nitelikli Bir Hafızlık Eğitimi İçin Öneriler. *Talim Dergisi*, 2(2), 243-288.
- Algur, H. (2019). *Hafızlık eğitimi alan bireylerin motivasyon ve psiko-sosyal durumları*. Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Algur, H. (2021). Hafızlık eğitiminin bireyin kişilik özellikleri üzerindeki etkisi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(2), 623-647. <https://doi.org/10.33931/dergiabant.982581>
- Arslantaş, M. (2019). *İmam-Hatip Ortaokullarında Örgün Eğitimle Birlikte Hafızlık Projesinde Öğrenci Tutumları (Sivas Zeki Hayran İmam-Hatip Ortaokulu Örneği)* [Yüksek Lisans Tezi]. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arslantürk, Z. (2000). Kur'an Kurslarının Fiziki Mekan ve Yapılanma Problemleri. İçinde *Kur'an Kurslarında Eğitim, Öğretim ve Verimlilik (Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi 30)* (ss. 51-57). Ensar Neşriyat.
- Avcılar, S. (2021). *Hafızlık Proje Okullarında Hafızlık Eğitimi Alan Öğrencilerin Psiko-Sosyal Durumları İle Motivasyon Düzeylerinin İncelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aybey, S. (2020). Hafızlık eğitiminde yeni bir tecrübe: Örgün eğitimle birlikte hafızlık -önemi, problemleri ve beklentiler-. *EKEV Akademi Dergisi*, 82, 383-412.
- Aydın, M. Ş. (2010). *Bir din eğitim kurumu olarak Kur'an kursu* (2. bs). Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Bahrami, F., & Yoosefi, N. (2011). Females Are More Anxious Than Males A Metacognitive Perspective. *Iranian journal of psychiatry and behavioral sciences*, 5(2), 83-90.
- Baymur, F. (1994). *Genel psikoloji* (13. bs). İnkılâp Yayınları.
- Beck, A. T., Epstein, N., Brown, G., & Steer, R. A. (1988). An inventory for measuring clinical anxiety: Psychometric properties. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 56(6), 893-897.
- Bilgin, V. (2021). Psiko-Sosyal Açıdan Hafızlık: Orta Yaş Erkek Hafızlar Üzerinden Bir Değerlendirme. İçinde H. Şahin Aynur (Ed.), *Çeşitli Yönleriyle Hafızlık Eğitimi* (ss. 233-266). Dem Yayınları.
- Bilici, A. B. (2014). *0-6 yaş grubu çocuklarda dini gelişim süreci ve din eğitimi* [Doktora Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Bozkurt, N. (1997). Hafız. İçinde *DİA* (C. 15). DİA.
- Budak, S. (2021). *Psikoloji sözlüğü* (6. bs). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Büyükşahin, S., & Osmanoglu, C. (2023). Çocuğunu Hafızlık Eğitimine Yönlendiren Velilerin Hafızlık Öncesi Hazırlık Durumları. *Ases International Kayseri Scientific Research Conference*, 80-93.

- Can, A. (2019). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi* (8. bs). Pegem Akademi.
- Cebeci, S., & Ünsal, B. (2006). Hafızlık eğitimi ve sorunları. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 4(11), 27-52.
- Coştu, K. (2017). Hafızlık Eğitimi Veren Proje İmam-Hatiplerde Oryantasyon ve Müşavirlik Hizmeti: İstanbul Örneği. İçinde İ. Erdem, İ. Aşlamacı, & R. Uçar (Ed.), *Geleceğin İnşasında İmam Hatip Okulları: C. II* (ss. 65-86). İnönü Üniversitesi Yayınevi.
- Creswell, J. W. (2014). *Araştırma Deseni: Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları* (S. B. Demir, Çev.). Eğiten Kitap.
- Çoban, Y. (2018). *Kur'an Kursu Öğrencilerinde Öznel İyi Olma Hali Ve Kaygı (Anksiyete) Durumu Üzerine Bir Çalışma* [Yüksek Lisans Tezi]. Uludağ Üniversitesi.
- Demir, K. (2019). Hafızlık eğitimi almış bireylerin benlik saygısı üzerine nitel bir çalışma. *İZÜ Eğitim Dergisi*, 1(2), 285-379.
- DİA (1997). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- DİB Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2020). Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü. <https://egitimhizmetleri.diyamet.gov.tr/Detay/669/2020-y%C4%B1%C4%B1-%C4%B1%C4%B1-d%C3%B6nem-haf%C4%B1z%C4%B1k-tespit-s%C4%B1nav%C4%B1-ger%C3%A7ekle%C5%9Ftirildi>
- Durak, A., & Palabıyıkoglu, R. (1994). Beck umutsuzluk ölçeği geçerlilik çalışması. *Kriz Dergisi*, 2(2), 311-319. https://doi.org/10.1501/Kriz_0000000071
- Farhane-Medina, N. Z., Luque, B., Taberero, C., & Castillo-Mayén, R. (2022). Factors Associated with Gender and Sex Differences in Anxiety Prevalence and Comorbidity: A Systematic Review. *Science Progress*, 105(4), 1-30. <https://doi.org/10.1177/00368504221135469>
- Furnham, A. (2008). *Personality and Intelligence at work*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203938911>
- Goleman, D. (2010). *Duygusal Zeka* (B. S. Yüksel, Çev.). Varlık Yayınları.
- Gün, A., Özdemir, Ş., & Apaydin, H. (2018). Bir İlmi Geleneğin Merkezi: Büyükağa Kur'an Kursu - Hafızlık Eğitimi, Niteliği, Sorunları Ve Beklentileri. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(34), 211-240. <https://doi.org/10.14395/hititilahiyat.504996>
- Güneş, A. (2020). Hafızlık eğitiminin öğrencilerin sosyal ve özgüven gelişimlerine etkisi -örgün eğitimle birlikte hafızlık yapan İHO öğrencileri üzerine bir araştırma-. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 53, 263-286. <https://doi.org/10.29288/ilted.699576>
- Güngör, Ö. (2018). *Klasik ve modern sistemde hafızlık yapan bireylerde öznel iyi oluş ve sosyal kaygı ilişkisi üzerine bir çalışma* [Yüksek Lisans Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Hisli, N. (1988). Beck depresyon envanteri'nin geçerliliği üzerine bir çalışma. *Psikoloji Dergisi*, 6(22), 118-122.
- İnce, A. (2017). Kur'an Kurslarının Danışmanlık ve Rehberlik Fonksiyonu (Öğretici Görüşlerine Dayalı Sosyo-Psikolojik Bir Analiz). *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(35), 121-121. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.295884>
- Jahoda, G. (2011). *Sosyal Psikoloji Tarihi* (S. Başlı, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Karacelil, S. (2013). Kur'ân Kursu Öğreticilerine Göre Kur'ân Kurslarının Eğitim Problemleri: Şırnak İli Örneği. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II(3), 274-295.
- Karagöz, S. (2023). Hafızlık deneyiminin psikolojik yaklaşımla incelenmesi. *Bilimname*, 49, 31-75. <https://doi.org/10.28949/bilimname.1229746>
- Koç, B. (2006). Obsesif kompulsif bozukluktaki dinsel obsesyon ve kompulsiyonlar. *Tabula Rasa*, 6(18), 107-130.
- Korkmaz, M. (2019a). Hafızlık eğitiminde bireyi (talebeyi) tanıma. İçinde C. Osmanoğlu & Ö. Özbek (Ed.), *Hafızlık Eğitimi Üzerine Araştırmalar* (ss. 57-115). Kimlik Yayınları.
- Korkmaz, M. (2019b). Kuran Kurslarında Din Eğitimi ve Sorunları. İçinde M. Köylü (Ed.), *Türkiye'de Din Eğitimi ve Sorunları* (ss. 319-368). Dem Yayınları.
- Kuloğlu, R. (2018). *Yönetici Görüşlerine Göre İmam Hatip Ortaokullarındaki hafızlık Projesinin Değerlendirilmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kurt, Y. (2012). Kur'ân'ın korunmasında hafızlık müessesesi. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(22), 229-251.
- McLean, C. P., & Anderson, E. R. (2009). Brave Men and Timid Women? A Review of the Gender Differences in Fear and Anxiety. *Clinical Psychology Review*, 29(6), 496-505. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2009.05.003>
- Osmanoğlu, C. (2022). Hafızlık Eğitiminde Bilişsel Hazırbulunuşluk. *Erciyes Akademi*, 36(4), 2065-2085.
- Osmanoğlu, C., & Aslan, F. (2019). Hafızlık öğrencilerinin çalışma alışkanlıkları üzerine bir araştırma. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 47, 175-232.
- Osmanoğlu, C., & Göksun, A. N. (2019). Hafızlık Eğitiminde Başarı ve Motivasyon. İçinde C. Osmanoğlu & Ö. Özbek (Ed.), *Hafızlık Eğitimi Üzerine Araştırmalar* (ss. 117-201). Kimlik Yayınları.
- Öcal, M. (2004). Türkiye'de Kur'an eğitim ve öğretiminde görülen gelişmeler ve bir icâzetname örneği. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(2), 81-140.
- Öztürk, O. (1997). *Ruh sağlığı ve bozuklukları* (7. bs). Hekimler Yayın Birliği.
- Sağlam, E. (2012). Kur'an Kursu Öğreticisinin Karşılaştığı Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Cami Merkezli Din Eğitimi, Yecder II. Ulusal Din Görevlileri Sempozyumu Tebliğleri (09 Nisan 2011 - İstanbul)*, 171-178.
- Şalgamcı, A. (2019). Hafızlığın Öğrencinin Gelişimine Katkıları. İçinde C. Osmanoğlu & Ö. Özbek (Ed.), *Hafızlık Eğitimi Üzerine Araştırmalar* (ss. 297-339). Kimlik Yayınları.
- Şekerci, A., & Çakmak, A. (2023). Hafızlık Eğitiminde Kur'an Kursu Terki. *Hitit İlahiyat Dergisi*, 22(1), 359-392. <https://doi.org/10.14395/hid.1230810>
- Şenat, F. A. (2022). Hafızlık Sorumlulukları Açısından Hafız Adaylarının Özyeterlilik Durumları. *Akif*, 52(2), 16-39.
- Şengül, Ş. (2022). *Kur'an Kursu-Okul İş Birliğine Dayalı Örgün Eğitimle Birlikte Hafızlık Programına İlişkin Öğretici Görüşleri* [Yüksek Lisans Tezi]. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Şulul, K. (2017). Cem'ül Kur'ân (Kur'ân-ı Kerim'in mushaf haline getirilmesi). *Siyer Araştırmaları Dergisi*, 1, 11-55.
- TDK. (2011). *Güncel Türkçe Sözlük* (11. bs). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tunçer, M. (2020). Nitelikli hâfızlık eğitiminde ezberin mana ile bütünleştirilmesinin önemi. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 20(2), 615-635. <https://doi.org/10.33420/marife.810584>
- Uğur, E., & Osmanoğlu, C. (2020). Paydaşlarına Göre Örgün Eğitimle Birlikte Hafızlık Uygulamasının Değerlendirilmesi. *Bilimname*, 41(1), 903-956.
- Ulusoy, M., Sahin, N. H., & Erkmen, H. (1998). Turkish version of the Beck Anxiety Inventory: Psychometric properties. *Journal of Cognitive Psychotherapy*, 12(2), 163-172.
- Ünsal, B. (2006). *Günümüz Kur'an kurslarında hafızlık eğitimi ve problemleri (İstanbul örneği)* [Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Yıldız, F. (2019). *Hafızlık Eğitiminde Ergenlik Dönemine Bağlı Yaşanılan Problemler (Eskişehir İli Örneği)* [Yüksek Lisans Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KONYA ETNOGRAFYA MÜZESİNDE YER ALAN BAZI CİCİM HEYBE DOKUMALAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*

 Havva Nur ÇUHADAR^a

 Sebahattin SAMUR^b

Öz

İnsanlık tarihinin en eski sanatlarından biri olan dokumacılık; insanların örtünme, süslenme, mevsimine göre giyinme ve soğuktan korunma gibi ihtiyaçları sonucu doğmuştur. Zamanla yapılan mekân ve moda düzenlemeleri ile incelik ve zevk sanatına dönüşmüştür. Yaygılar; dokuyanın duygularını, kültürel değerlerini ve yöre özelliğini yansıtan bir resim gibidir. Orta Asya'dan günümüze kadar Türklerin eşsiz güzellikte eserler sunduğu önemli bir alan olan dokuma sanatı, kültür mirası içerisinde ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Evlerimizi ve müzelerimizi Selçuklu, Osmanlı dönemlerinde üretilen eserler süslemektedir. Yaşadığımız her coğrafyada en otantik örnekleriyle bizi ifade eden bu el sanatımız Türk Kültür Birliği bakımından çarpıcı örnekler sunmaktadır. Görsel anlatımındaki zenginlik gücü ile Anadolu hayatını ifade etme özelliğine sahiptir. Araştırma konusunu 'Konya Etnografya Müzesinde Yer Alan Bazı Cicim Heybe Dokumalar Üzerine Bir Değerlendirme' başlığı tanımlamaktadır. Araştırma metni; kaynak taramalarından elde edilen bilgilerden, müze araştırması ile edinilen görsel kayıtların analizlerinden elde edilen değerlendirme ve sonuçlardan oluşmaktadır. İncelenen cicim heybe örnekleri 7 adet olup, 19 ve 20. Yüzyıllara tarihlenmektedir. Bu örnekler, fotoğraf ve çizimlerle desteklenerek konu daha da anlaşılır hale getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dokuma, Motif, Renk, El sanatı.

AN EVALUATION ON SOME CICIM SADDLE WEAVINGS IN KONYA ETHNOGRAPHY MUSEUM

Abstract

Weaving, one of the oldest arts in human history; It arose as a result of people's needs such as covering themselves, adorning themselves, dressing according to the season and protecting themselves from the cold. It has turned into an art of elegance and taste with the space and fashion arrangements made over time. Beams: It is like a picture that reflects the feelings, cultural values and local characteristics of the weaver. The art of weaving, which is an important field where Turks have produced uniquely beautiful works from Central Asia to the present day, has a privileged place in the cultural heritage. Works produced during the Seljuk and Ottoman periods decorate our homes and museums. This handicraft, which expresses us with its most authentic examples in every geography we live in, offers striking examples for the Turkish Cultural Union. It

* Bu çalışma, birinci yazar danışmanlığında ikinci yazar tarafından hazırlanan doktora tezinden üretilmiştir.

^a Doktora Öğr., Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları, havvanurcuhadar89@hotmail.com

^b Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları, samur@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 06.09.2023, Makale Kabul Tarihi: 01.12.2023

has the feature of expressing Anatolian life with the rich power of its visual expression. The subject of the research is defined by the title "An Evaluation on Some Cute Saddlebag Weavings in the Konya Ethnography Museum". Research text: It consists of information obtained from source scanning, analysis of visual records obtained through museum research, and the evaluations and results obtained. The cicim saddlebag samples examined are 7 in number and date back to the 19th and 20th centuries. These examples are supported by photographs and drawings to make the subject more understandable.

Keywords: Weaving, Motif, Color, Handicraft.

Giriş

Dokuma, iki veya daha çok iplik grubunun çeşitli şekillerde birbiri arasından, altından ve üstünden geçirilerek meydana getirilen ürüne denir (Yıldırım, 2012, s. 298). Düğümlü halı dışında kalan düz satırlı, havsız bütün el dokuma yaygılarına 'düz dokuma yaygı' denilmektedir. Dokumanın en basit hali 'bez ayağı' dokuma adı verilen, yatay iplerin dikey ipler arasından, üstten ve alttan geçirilmesi ile meydana getirilen dokumadır. Bu tür örneklerde desen, bazen çözümler ile bazen de atkılar ile meydana getirilebilmekte bunlara da atkı ve çözümlü dokuma adı verilmektedir.

Düz dokuma yaygılar; cicim, sumak, kilim ve zili olarak gruplandırılmaktadır. Dünya medeniyetine Türklerin bir hediyesi olan halı, Türk sanatının en orijinal yaratmalarından biridir. M.Ö. 3. yüzyılda Asya Hunlarından kalmış olması muhtemel ve daha sonraki halı sanatı ile hiçbir bağlantısı olmayan Pazırık Halısı bir tarafa bırakılırsa Sir Aruel Stein'in 1906-1908'de Doğu Türkistan'ın eski şehirlerinde bulunduğu parçalar en eski düğümlü halılardır (Aslanapa, 1982, s.342). Halı sanatı, her devirde diğer sanatlarla bağlantılı, paralel bir gelişme göstermiştir (Aslanapa, 1987, s.7).

Kilim, iki iplik sistemine dayanarak yapılan, tersi ve düzü bulunmayan yer sergisi (yaygı), duvar örtüsü, perde, yük örtüsü, yastık vb. işler için kullanılan havsız (tüysüz) bir dokumadır (Günay, 2023, s.37). Zili dokuma çözümlerine uyulmayarak üç üstten, bir alttan motiflerin içini ve dışını değişik renklerle tamamen doldurarak yapılan düz dokuma tekniğidir (Yıldırım & Baylan, 2010). Sumak dokuma, çözümler ve atkı iplikleri dışında üçüncü bir iplik olan desen ipliği ile yapılmaktadırlar. Dokuma sırasında desen ipliği her çözümlüye dolunarak sağdan sola, soldan sağa sarılarak yapılır (Bayraktaroğlu, 2014, s.104).

Dikey doğrultuda dokuma boyunca uzanan ipliklere 'çözümler', 'arış', veya 'direzi', çözümler iplikleri arasından geçirilip, enine uzananlara da 'atkı', veya 'argaç' denilmektedir (Göksel, 2019, s. 2). Medeniyete kaynak arayan tarihçilere göre; başlangıcı ister Mısır ister Mezopotamya isterse Orta Asya olsun dokumacılık, insanlık tarihi kadar eski olduğu muhakkaktır (Yağan, 1978, s. 9). Bugün Anadolu'da devam eden bu sanat, değişik medeniyetlerle kaynaşarak gelişmesini sürdüren bir el sanatıdır (Kahya, 2006, s. 236).

Dokuma üslubu, renkleri ve boyları, simgeleri, tekniği ve yansımaların anlamları ile dönemin estetik değerlerini sergilerler (Aytaç, 2014, s. 228). Duyguları yansıtan motiflerin her biri, kendi içinde özgün bir hayat hikâyesini içermektedir (Akpınarlı & Arslan, 2018). İlk insanların anlatım aracı olarak resmi kullanması, süreç içinde şekillenerek simgesel ifade bulmasını sağlamıştır (Akpınarlı & Onuk, 2011).

Semboller aracılığıyla inanç değerleri, anlayış, zevk ve geleneklerin süsleme unsuru olarak kullanılmasıyla motifler ve bunların bir araya gelmesiyle desenler oluşmaktadır (Sevim & Canay, 2015). Yanışlar aslında kendi fikirlerimizi, maksimum ifade etme çabasıdır (Akpınarlı & Üner, 2017). Anadolu insanı, içinden geldiği gibi, yaşadığı yörenin görenekleri doğrultusunda aşk, özlem gibi duygularını motiflere yansıtarak sembol dilini kullanmıştır.

Dokumalarda önemli bir yere sahip olan bezemeler, süslemenin birim biçimi olmakla birlikte, tekrara elverişli olmalarından dolayı kompozisyonu oluşturan öğelerdir (Ertürk, 2012, s. 435). Renklerin ve motiflerin büyüsel ve dinsel inançları içermesi nedeniyle, kullanan bireyin medeni durumunu belirlediğine, kişiyi koruduğuna, belirtmek istenen fikirlere araç olduğuna inanılmıştır.

Bu çalışmamızda, Konya Etnografya Müzesinde yer alan bazı cicim heybe dokuma örneklerinden 7 tanesine yer verilmiş olup, (doktora tez çalışmam da toplam 7 adet cicim heybe örneği yer almaktadır, bu çalışmada da hepsine yer verilmiştir). İncelenen cicim heybe dokuma örnekleri belirli kategorize yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Öncelikle cicim heybe dokumaların fotoğrafları koyulmuş bunların altına ölçü, yüzyıl ve müzeye hangi yollarla getirildiği bilgileri eklenmiştir. Daha sonra örneklerde kullanılan malzeme, teknik, motif ve renk bilgilerine geçilmiştir. Kullanılan motifler kendi aralarında, diğer yörelerin ve geçmişteki uygarlıkların dokuma örnekleriyle karşılaştırılmış ve motiflerin ifade ettikleri anlamlar açıklanmıştır. Bu bilgilerin ardından cicim heybe dokuma örneklerinin çizimlerine yer verilip aşağısına kullanılan motifler yazılmıştır.

A. DOKUMANIN KISA TARİHÇESİ VE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Halı ve düz dokumalar (kilim, cicim, zili ve sumak) köklü bir geçmişe sahiptir (Koyuncu-Okca, 2014, s. 938). Orta Asya bozkırlarından başlayıp, Anadolu'ya kadar çok geniş bir coğrafyaya yayılan dokumalar bugüne kadar gelmiştir. İnsanlık tarihinin başlangıcı ile bağlantılı olarak ilerleme göstermiş olan dokumacılık sanatı, bünyesinde hem olumsuz hava şartlarından korunmayı hem de estetik düşünceyi barındırmaktadır.

Antik çağdan beri ünlü olan Anadolu dokumaları, nesiller boyunca devam etmiş, insanların bilgi, beceri ve uygulamalarını kültürden kültüre aktarmıştır (Uğurlu, 2018, s. 2). Araştırmalar, dokuma sanatının Cilalı taş devrinden beri bilindiğini göstermektedir (Aydın & Çatalkaya, 2014). Beşinci Pazırık kurganında, buzullar içerisinde bulunup çıkarılan en eski halı ise Asya Hunlarından gelmektedir. Özellikle Selçuklu döneminde 'Kayseri, Sivas, Konya, Aksaray' gibi bazı yerleşim alanları önemli el sanatı merkezleri haline gelmiştir (Faydalı, 2022, s. 23). Osmanlı döneminde 14. Yüzyıldaki Sivas, Alaşehir ve Denizli gibi dokumacılık yerlerine Urfa, Malatya, İstanbul gibi yeni şehirler eklenmiştir (Aytaç, 2018, s. 27). Kilim, cicim, zili, sumak, palaz gibi dokumalar ancak 1980'lerden sonra teknik açısından daha detaylı ele alınabilmiş ve konuya daha analitik bir bakış açısı getirilmiştir (Öztürk, 2011, s. 961).

Bekir Deniz'in, Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yaygıları (2000) çalışmasında; Anadolu'nun çeşitli müze ve yerleşim yerlerinde bulunan dokumalar tanıtılmış, teknik özellikleri belirtilmiş, bu konuda hizmet etmiş kişiler ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Belkıs Acar'ın Kilim, Cicim, Zili, Sumak Türk Düz Dokuma Yaygıları kaynağı da (1982) düz dokumaların tarihçesi ile ilgili bilgi bulundurması açısından oldukça kıymetlidir. Bu kaynakta; sembolizm, motifler, tezgâhın hazırlanışı gibi konular üzerinde detaylı olarak durulmuş, el sanatında kullanılan terimler bir sözlük şeklinde sunulmuştur.

İsmail Öztürk'ün Doğal Bitkisel Boyalarla Yün Boyama, (1999) isimli yayınında ise; boyarmadde konularına yer verilmiş, bunların tarihçesi, Türkiye ve Dünya'daki durumundan bahsedilmiş daha sonra alt başlıklara ayrılıp incelenmiştir. Mordanlamanın tanımı, genel bilgisi ve işlem aşamalarından bilgiler verilmiştir.

Aysen Soysaldı'nın Düz Dokuma Teknikleri ve Teknik Desen Çizimleri, (2009) kitabında ise; yaygılar ile ilgili genel açıklamalar ve tanımlamalar verildikten sonra yünün hazırlanması (asılarak kurutulması, durulanması, suyun süzdürülmesi, yün tarağındaki liflerin taranması gibi) ve iplik yapımında kullanılan araçlardan bahsedilmiştir. Dokuma tezgâhları ve çözgü hazırlama işlemleri anlatılmış, işlem aşamaları fotoğraflarla desteklenmiştir.

Şerife Atlıhan'ın Batı Anadolu'da Yaşayan Yörüklerde Heybe ve Torba Dokumalar, (1999) isimli makalesinde de heybenin kirkitli bir dokuma olduğundan bahsedilmiş, binek hayvanları vasıtasıyla eşya taşımakta kullanıldığı anlatılmıştır. Heybedeki eşyaların ıslanmaması ve düşmemesi için heybe ağzını kapatmak ve dokuyu korumak için heybeye, deriden ilave kapaklar dikildiği ifade edilmiştir.

B. YÖNTEM

Makale konumuzu oluşturan Konya Etnografya Müzesinde Yer Alan Bazı Cicim Heybe Dokumalar Üzerine başlıklı çalışmamız, 7 adet örnekten oluşmaktadır. Konu ile ilgili verilerin elde edilmesinde ilk olarak Konya Etnografya Müzesine gidilmiştir. Cicim heybe dokuma örneklerinin katalog bilgileri incelenmiş bunların hangi yollarla müzeye getirildiği, hangi yüzyıla ait olduğu, ölçüleri gibi bilgiler elde edilmiş ve incelenen örneklerin fotoğraflarına ulaşılmıştır. Bu araştırma sırasında müze çalışanlarından birebir herhangi bir bilgi edinilmemiştir.

Daha sonra cicim heybe dokumalar ile ilgili doküman analiz çalışmasına geçilmiştir. Bu analiz ile araştırılan hedef konunun yazılı kaynaklarının incelenmesi yapılmıştır. Bu bağlamda Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden konu ile ilgili olarak hazırlanmış lisansüstü tezler taranmış ve incelenmiştir. Gerekli anahtar kelimeler (dokuma, cicim, cicim heybe) kullanılarak taramalar gerçekleştirilmiş, filtre kullanılarak kapsam dışında yer alan tezler, veri kaynağı dışında bırakılmıştır.

Lisansüstü tezler tarama sonucunda içerik olarak analiz edilmiştir. Analiz sonucunda içerik açısından amacına uygun olan lisansüstü tezler, araştırma kapsamına dâhil edilmiştir. Konu ile ilgili içerik analizinin yapılmasının temel amacı; elde edilen verilerin açıklanabilmesi için gerekli kavramlara ulaşarak, diğer yörelerin dokuma örnekleri ile olan benzer ve farklılıklarını ortaya çıkarabilmektir. Tez taramalarından sonra kitap, makale, dergi, seminer ve sempozyum ve kongre bildirileri incelenmiş, gerekli notlar alınmış ve araştırmacı tarafından yorumlanmıştır.

C. BULGULAR

1. Cicim ve Çeşitleri

Düz kirkiteli dokumalar, kilim, cicim, zili, sumak şeklinde sıralanmıştır (Deniz, 1994, s. 69). Cicim, bez ayağı ve kilim dokumalardaki çözgü ve atkı sisteminde ayrıca, renkli desen ipliklerinin kullanıldığı bir dokumadır (Ergen, 2010, s. 25). Türklerin eskiden beri bildikleri bir dokumadır (Akbiçil, 1997, s. 14).

Cicim kelimesinin cici, sevimli şey kelimesinden aidiyet eki alarak türediği düşünülmektedir (Şahin, 2002, s. 21). Çeşitli amaçlarla dokunmuş ve kullanılmışlardır. (Çuval, heybe, yüklük, yer sergisi, yolluk ve seccade gibi) (Deniz, 2000, s. 79). Teknik olarak kilimlerden farklı bir özelliğe sahiptir. Kilimlerde arka ve ön yüzler neredeyse aynı görünüme sahipken, cicim dokumalarda dokumanın ters tarafı kesinti ve iplik atlamaları sebebi ile karışık ama hoş bir görüntüye sahiptir (Yıldırım, 2011, s. 458).

Belkıs Acar, oluşumu bakımından cicimleri dört bölümde ele alır (Acar, 1982, s. 56).

Seyrek Motifli Cicim: Zemini oluşturan çözgüler ve atkı genellikle aynı renkte ve kalınlıkta olup, desenleri meydana getiren iplikler, bunlara göre daha kalın olur. Bu durumda desenlere kabartmalı bir görünüm verir.

Atkı Yüzlü Seyrek Motifli Cicim: Bu teknikte atkılar, çözgüleri gizleyecek biçimde bol bırakılır ve bastırılır, 'atkı yüzlü' zeminin arasına motif konularak dokuma oluşturulur.

Sık Motifli Cicim: Hurç, heybe, çuval gibi kalın yer yaygıları bu şekilde dokunur. Bu teknikte, üç tek çözgü sarılır ve bez ayağı zeminin arasına dokunur.

Atkı Yüzlü Sık Motifli Cicim: Bu teknik, üç atkının sarılması ile elde edilen bir cicim çeşididir. Kalın bir yaygı elde etmek isteniyorsa, motifler daha sık sarılarak dokunmalıdır.

Çözgü Yüzlü Cicim: Neriman Görgünay Kırzioğlu, Altaylardan Tuna Boyuna Türk Dünyasında Ortak Yanışlar adlı çalışmasında bahsetmektedir (Balci, 2022, s. 595). Atkı ipliyle nakışlanan cicimlerde, atkı ve çözgü iplerinin birbirini gizlemeden eşit aralıklarla kesiştiği dokuma arasına renkli desen iplikleriyle kabarık motifler yerleştirilmektedir (Hidayetoğlu, 2007, s. 69).

Yiyecek, ürün veya eşya saklamak için kullanılır (Baycan, 2020, s. 9). Genel olarak yiyeceklerin taşınmasında, bir yere giderken ufak tefek eşyaları yanında götürmeye yardımcı olmaktadır. Sadece taşıma amacı olmayan cicim heybe dokumalar, bazı yerlerde özel günler için oldukça kıymetli bir yer edinmiştir. Düğün ve çeyiz sandıkları bunlar arasında önemli bir yere sahiptir. Bazı Yörükler tarafından önemli günlerde, gelen misafirlere bir şeyler ikram edilmesi amacı ile de kullanılmıştır (Baycan, 2020, s. 11).

Kullanım amaçlarına göre farklı isim almaktadır. (Yük heybesi, su heybesi, tohum heybesi gibi) (Eroğlu, 2013, s. 95). Ekseriyetle binek hayvanlarında, eşya taşımakta kullanılır (Atlıhan, 1999, s. 37). Orta kısımlarında bazı boşluklar yer almakta, bu boşluk her heybede bulunmamaktadır.

Genellikle sumak, kilim ve zili teknikleri ile dokunmuş cicim heybe örneklerinin yanı sıra, halı dokuma tekniği ile de dokunmuş cicim heybe örnekler de mevcuttur. Cicim heybelerde kullanılan

dokuma malzemeleri de yöreye göre farklılık göstermektedir. Köylerde yerleşik hayatta kullanılan heybe örnekleri ile Yörüklerin kullanmış olduğu malzeme kullanımında farklılık gözlenmektedir. Bunun nedenleri, yaşanan coğrafya ya da meslek koşullarına göre değişim arz etmektedir.

Göçebe yaşamında hayvancılığa bağlı olarak keçi beslenmiş bu durumda malzeme kullanımını etkilemiştir (Kıl ve yün kullanılmıştır). Yerleşik hayattaki köylerde ise, genellikle bölgesel koşullardan dolayı malzemede pamuk ipliğine rastlanılmaktadır.

D. İNCELENEN CİCİM HEYBE DOKUMALARIN GENEL ÖZELLİKLERİ

Çalışma konumuz olan Konya Etnografya Müzesindeki bazı cicim heybe örnekleri devir olarak 19 ve 20. yüzyıla tarihlenir. Yöre olarak Konya, Ereğli ve Hadim yörelerine ait olup, malzeme olarak yün, pamuk ve kıl kullanılmıştır. Müzeye gelme şekilleri ise; farklı kişiler tarafından, çeşitli Camilerden getirilme, satın alma ve hediye yolu ile gerçekleşmiştir. Teknik olarak kilim ve zili tekniği ile dokunmuşlardır.

Çalışılan cicim heybe örneklerinde daha çok geometrik motifler kullanılmıştır (Üçgen, eşkenar dörtgen gibi). Bunlar dışında çengel, ok, zikzak, stilize edilmiş 'V', stilize edilmiş 'M', 'X', tarak, çarpı, yıldızvari, stilize mükerrer, pıtrak, eli belinde (eli böğründe) gibi motiflere yer verilmiştir. Renk olarak; kırmızı, turuncu, beyaz, yeşil, mavi, siyah, açık ve koyu pembe, eflatun, kahverengi, su yeşili, mor, lila, koyu kahverengi, gri ve açık yeşil bulunmaktadır (Ağustos 2021 Konya Etnografya Müzesi inceleme notlarından).

Fotoğraf 1. Cicim Heybe, 0,52× 1,33 m, 20. yy. (Konya İli, Kasım Büyükerkek).

Katalog No	: 1
Fotoğraf No	: 1
Çizim No	: 1-6
Adı	: Cicim Heybe
Cinsi	: Yün ve Kıl
Devir ve Yeri	: 20. yy. Konya

Ölçüleri : 0,52 × 1, 33 m

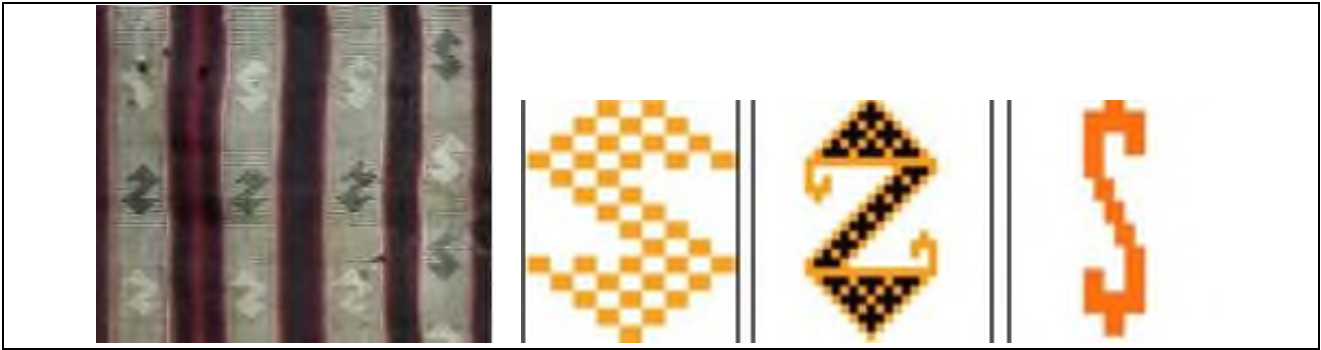
Alındığı Tarih ve Yer : 29. 07. 1977-Konya

Geliş Şekli : Satın alındı.

Nereden veya Kimden : Kasım BÜYÜKERKEK, Konya

Kıymeti : 575 TL

Eserin Tanımı : Cicim heybe kullanılan canlı renkleriyle oldukça dikkat çekmektedir. Yün ve kıl malzemeden dokunmuştur. İçel yöresi dokumalarda da kendi koyunlarından, keçilerinden elde ettikleri yapağuları eğirerek yaptıkları kıl ve yün malzeme kullanılmıştır (Deniz, 2000, s. 92). Yörük yaygılarının çözgülerinde de kıl malzeme karşımıza çıkar. Bunun en önemli nedeni kılın, çadırlar içerisinde kullanıldığından akrep gibi zararlı hayvanlardan kendilerini korumak istemeleridir. İç içe üç dörtgen bordür ortasında kırmızı zeminli göbek çengel motiflidir. (Çiz. 2) Çengel motifi Malatya yastık halılarında da yer almaktadır. Çengel motifi, bordürlerde ve göbek motiflerinin sınırlandırılmasında yaygın bir şekilde bulunmaktadır. Kars Müzesi'ndeki heybe örneklerinde kullanılan çengeller, Anadolu'daki ala çuval ve heybelerde de göze çarpmaktadır (Soysaldı & Katayoun, 2008).

Resim 1. Çengel motifi Kars Müzesi

Kayseri İli Güpgüpoğlu Konağı Etnografya Müzesindeki cicim heybe örneklerinin çoğunda cicimin zemini, zıtlıkları simgeleyen çengel motiflerinden oluşmaktadır. Göz ve ağız kenarlarında onar adet yırtmaç vardır. Kenarları ponçaklıdır. Orta bölmesi yırtmaçlıdır. Mut civarı heybesi özelliğini taşımaktadır.

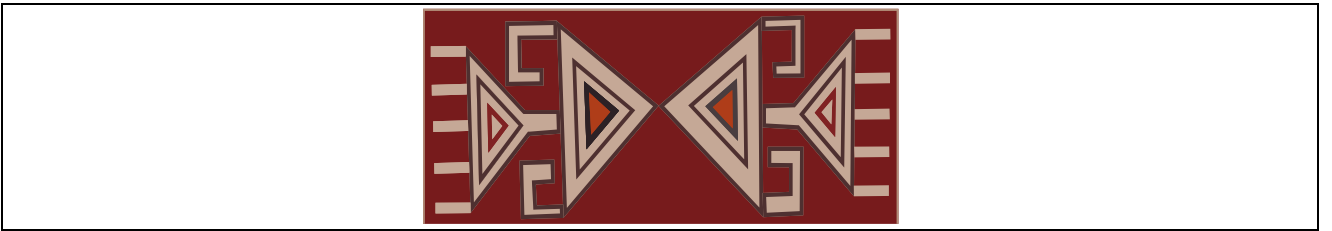
Orta zemin çerçeve içine alınan bir düzene sahiptir. (Foto. 1) Orta zeminin iki yan tarafında küçük üçgen motifleri kullanılmıştır. (Çiz. 5) Döşemealtı halılarının etrafını çevreleyen daire içerisinde de üçgen motifine yer verilmiştir. Üçgen motifinin bazı uygarlıklar tarafından pek çok anlam ifade ettiği görülmektedir. Örneğin; Kalde geleneğinde ışığı, Uygur geleneğinde kutsal dağı, Maya geleneğinde ise tohum ve ışık anlamındadır (Yıldırım, 2021, s. 42). Alt ve üst kısımlarında ise ok motifini andıran bir kompozisyon şeması bulunmaktadır. Birinci bordür kuşağının dört bir tarafını ters ve düz stilize edilmiş 'M' motifi kaplamaktadır. (Çiz. 6) İkinci bordür kuşağının dört bir tarafında da küçük küçük yerleştirilmiş eşkenar dörtgenler yerleştirilmiştir. (Çiz. 3) Bu eşkenar dörtgen motifi; bütünlük özlemi, sağlık ve huzur gibi kavramları belirtmede kullanılmıştır (Uğurlu, 2021, ss. 170-171). Kars Müzesi'nde

yapılan araştırmada tespit edilen cicim örneklerinde de genellikle geometrik motifler kullanılmıştır (Okuyucu, 2019, s. 38). En dış bordürün sağ ve sol kısımlarında ise stilize edilmiş 'x' motifi bulunmaktadır (Çiz. 1).

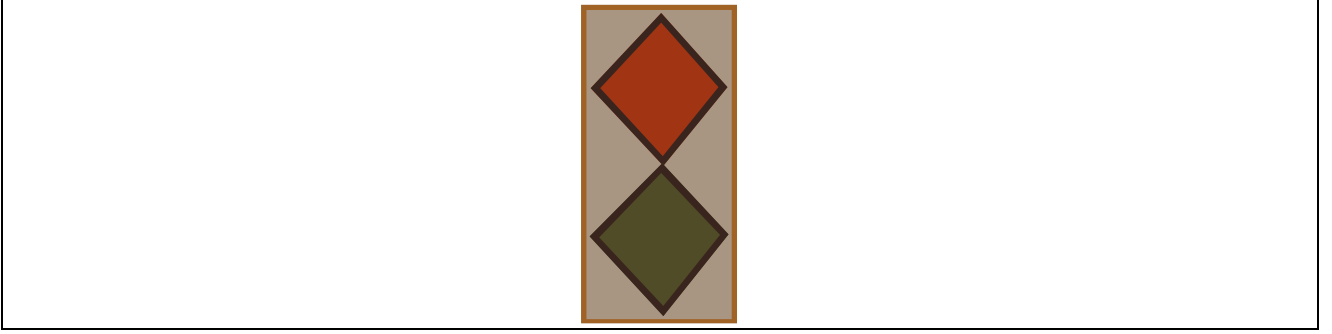
Cicim heybenin bu zemin bordür özellikleri diğer gözünde de tekrarlanmıştır. (Foto. 1) Heybenin orta bölmesinde geometrik şekillere yer verilmiştir. (Foto. 1) İçel yöresi dokumalarında geometrik şekil, en çok kullanılan motifler arasındadır. Bu şekiller (geometrik) boyuna ve enine zikzak çizgiler, (Çiz. 4) düz, altıgen, üçgen, çapraz, kare, verev, eşkenar dörtgen (Çiz. 3) vb. formların yüzeyi bazen tamamen kaplamasıyla yapılan desenlerdir (Yıldırım, 2021, s. 42). Zikzak motifi, Malatya yastık halılarında da karşımıza çıkmaktadır. Dokumada; turuncu, kırmızı, beyaz, yeşil, mavi ve siyah renkleri kullanılmıştır. (Foto. 1) Bu renklerden kırmızı, yeşil ve beyaz Döşemealtı halılarında; beyaz, mavi, siyah, kırmızı ve yeşil de Ayvacık'taki halı heybelerinde; beyaz, kahverengi, siyah, kırmızı ve sarı renkleri de Kars Müzesi'nde tespit edilen cicim heybe örneklerinde; siyah, beyaz ve yeşil renkleri de Kayseri İli Güpgüpoğlu Konağı Etnografya Müzesi cicim örneklerinde yaygın olarak bulunmaktadır. Dokumada genel olarak açık ve canlı renklere yer verilmiştir.

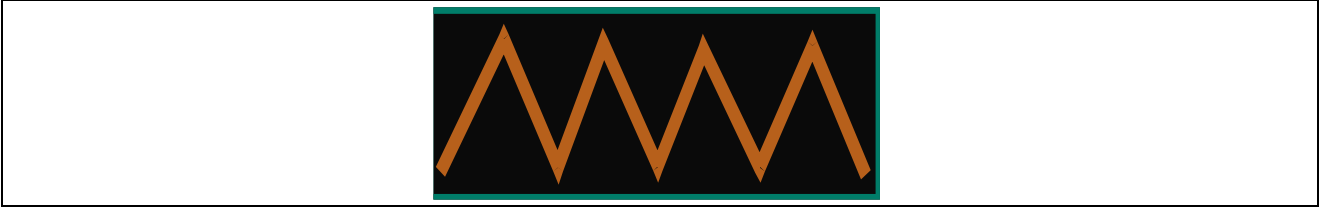
Çizim 1. Stilize edilmiş 'x', ok motifi.

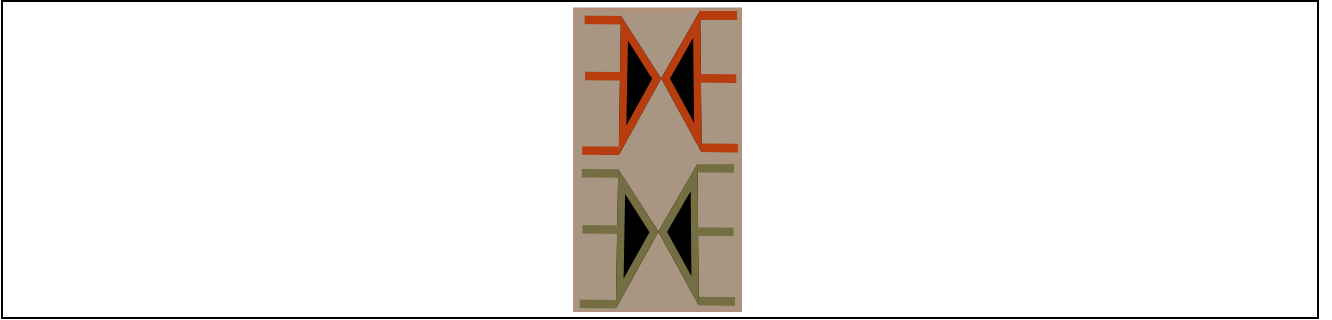
Çizim 2. Çengel motifi.

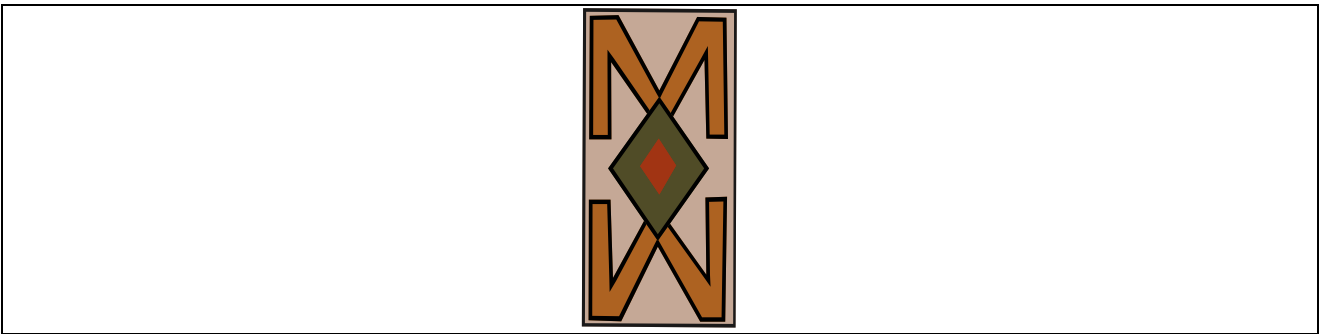
Çizim 3. Eşkenar dörtgen motifi.

Çizim 4. Zikzak motifi.

Çizim 5. Stilize edilmiş üçgen motifi.

Çizim 6. Stilize edilmiş 'M' motifi.

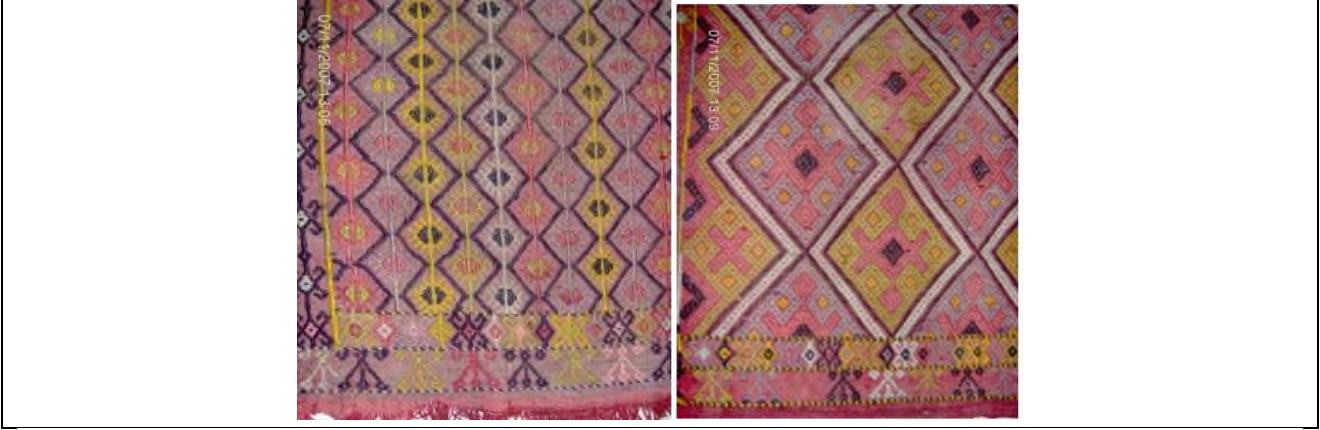

Fotoğraf 2. Cicim Heybe, 0,43 × 1,28 m, 20. yy. (Konya/Ereğli, Turgut Güçlü).

Katalog No	: 2
Fotoğraf No	: 2
Çizim No	: 7-12
Adı	: Cicim Heybe
Cinsi	: Yün ve Pamuk
Devir ve Yeri	: 20. yy. Konya
Ölçüleri	: 0,43 × 1,28 m
Alındığı Tarih ve Yer	: 18. 08.1977 Ereğli-Konya
Geliş Şekli	: Satın alındı.
Nereden veya Kimden	: Turgut GÜÇLÜ
Kıymeti	: 400 TL

Eserin Tanımı : Genel görünüş itibari ile 1 numaralı cicim heybe örneğinden oldukça karmaşık görünmektedir. Yün ve pamuk ipliğinden dokunmuştur. Döşemealtı halılarında da malzeme olarak yün kullanılmıştır. Malatya yastık halıları da geçmişte tamamen yün malzeme kullanılarak yapılmışken, günümüzde büyük ölçüde yün ve pamuk beraber bulunmaktadır. İç Anadolu Bölgesi Kayseri İli Güpgüpoğlu Konağı Etnografya Müzesi'nde yer alan cicim dokuma örneklerinin çoğunluğunda yün, çözgüsünde de pamuk ipliği kullanılmıştır (Doğan, 2009, s. 285). Fethiye'deki heybe ve torba dokumalarında bazen nakışların beyaz kısmında pamuğa yer verilmiştir. Bunun nedeni, desenin daha net gösterilmek istenmesidir. Balıkesir Balya yöresindeki heybe dokuma örneklerinin çözgüsünde de pamuk malzeme kullanımı mevcuttur.

Malatya Müzesi'nde bulunan cicim heybe örneklerinin atkı ve çözgüsünde de yün iplik kullanılmıştır. Gözlerin üzeri geometrik motiflerle bezenmiştir (Foto. 2). Bu motifler, Kayseri İli Güpgüpoğlu Konağı Etnografya Müzesi'ndeki cicim dokuma kompozisyonlarında sıklıkla kullanılmıştır.

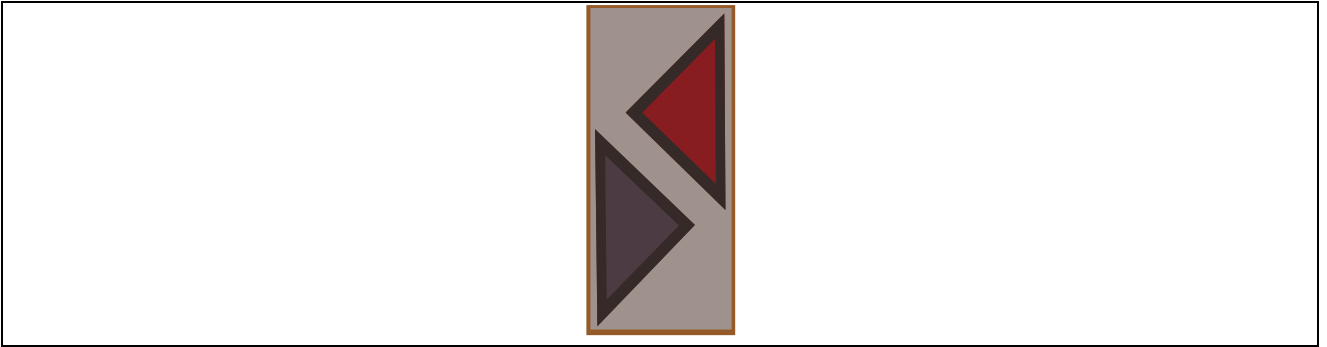
Resim 2. Kayseri İli Güpgüpoğlu Konağı Etnografya Müzesi'nde bulunan cicim heybelerdeki geometrik motifler.

Arka yüzü düz dokunuşludur. Heybenin gözlerinde geometrik şekiller kullanılmıştır (Çiz. 7-8). Geleneksel dokumalar, geometrik bakış açısı ile incelendiği zaman desen kompozisyonlarının, motif gruplarının altıgen, sekizgen, eşkenar dörtgen, kare gibi geometrik şekiller alt yapısında meydana geldiği görülmektedir. Gözde, yer yer eşkenar dörtgenlerin içerisi daha küçük eşkenar dörtgenlerle şekillendirilmiştir (Foto. 2). Bu eşkenar dörtgenlerin etrafını ise dört bir tarafında yer alan çerçeve içerisine alınmış çengeller yerleştirilmiştir (Çiz. 9). Çengel motifine Akseki yöresinde; geometrik hatlar ile dokunmuş baklavalı, çapraz, çeneli gibi isimler verilmiştir. Niğde yöresi halılarının dış kenarları çengel gibi geometrik şekillerle sınırlanmıştır.

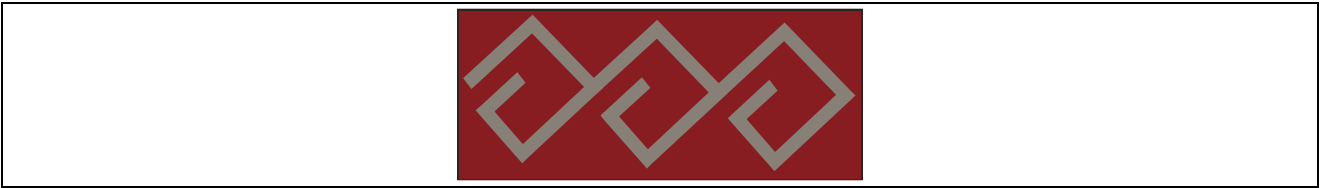
Heybenin birinci bordürünün alt ve üst kısımlarında küçük eşkenar dörtgenler, (Çiz. 7) üçüncü bordür kuşağının sağ ve sol taraflarında ise devam eden zikzaklar yer almaktadır. (Çiz. 12) Kilim ve halı gibi dokumalarda kenar ve bordür kısımlarında yer alan zikzak motifi, suyolu ve paralel olarak ele alınmaktadır. Dördüncü bordür kuşağının sağ ve sol taraflarında ise stilize edilmiş 'V' motifi bulunmaktadır. (Çiz. 11) Bu şekiller, Anadolu dokumalarında daha çok altıgenler ve sekizgenler içine yerleştirilmiştir (Kırzioğlu-Görgünay, 1995, ss. 77-78). Cicim heybenin orta bölmesi yırtmaçlı değildir. (Foto. 2) Bu bölmenin sol kısmında da stilize edilmiş 'V' motifine, (Çiz. 11) orta bölmenin üst kısmında ise eşkenar dörtgen formunda bir motife yer verilmiştir. (Çiz. 7) Cicim heybenin gözünde; kırmızı, pembe, sarı, eflatun, beyaz ve siyah renklerine yer verilmiştir. (Foto. 2) Bu renklerden kırmızı ve beyaz, Malatya Müzesi'nde bulunan cicim heybe örneklerinde de kullanılmıştır. Orta bölmesinde ise; sarı, turuncu, mavi, yeşil, mavi gibi renkler bulunmaktadır. Dokumanın genelinde açık ve koyu renkler bir arada kullanılmıştır diyebiliriz.

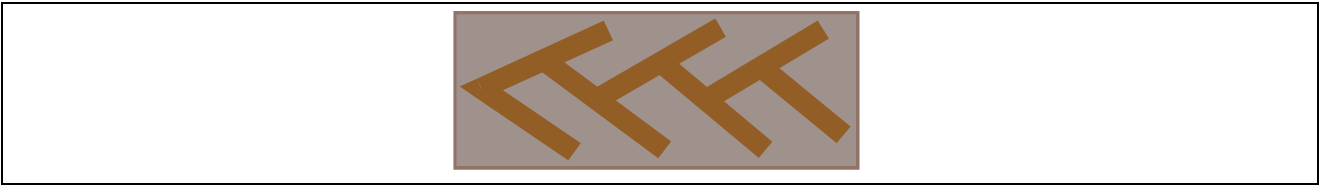
Çizim 7. Geometrik, eşkenar dörtgen motifleri.

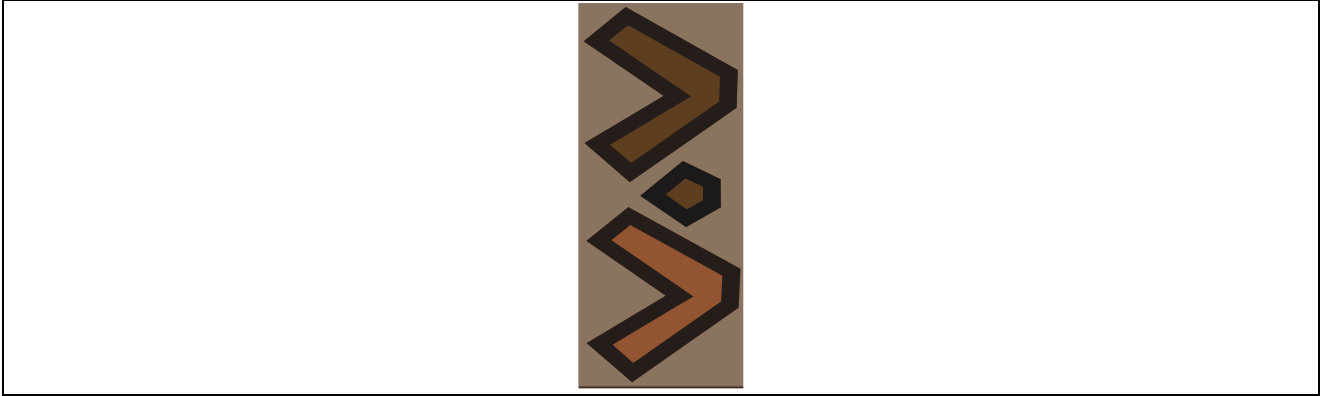
Çizim 8. Stilize edilmiş üçgen motifi.

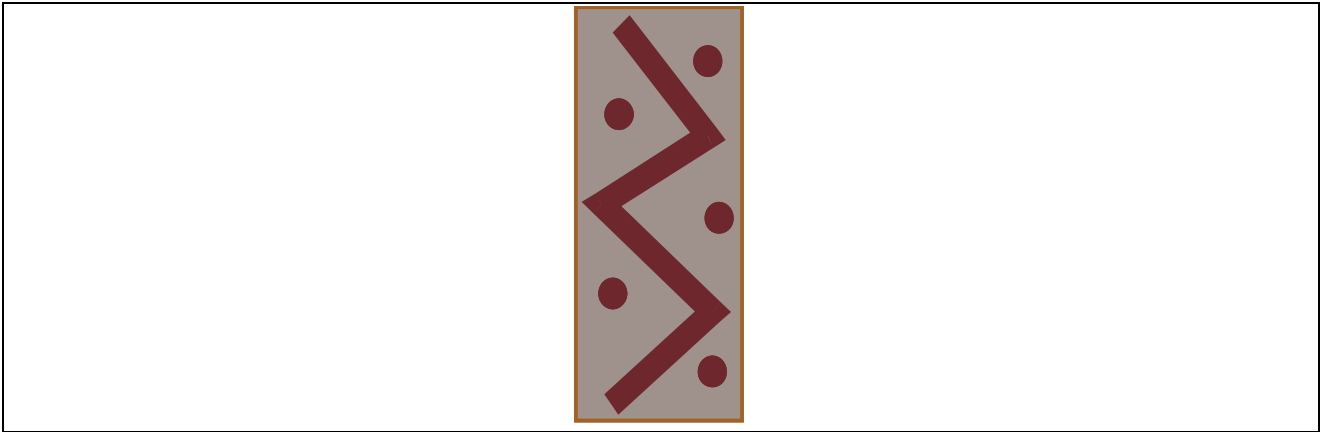
Çizim 9. Çengel motifi.

Çizim 10. Ok motifi.

Çizim 11. Stilize edilmiş 'v' motifi.

Çizim 12. Zikzak motifi.

Fotoğraf 3. Cicim Heybe, 0,43 × 1, 30 m, 19. yy. (Konya/Ereğli, Turgut Güçlü).

Katalog No	: 3
Fotoğraf No	: 3
Çizim No	: 13-16
Adı	: Cicim Heybe

Cinsi	: Yün
Devir ve Yeri	: 19 yy. Ereğli-Konya
Ölçüleri	: 0,43 × 1,30 m
Alındığı Tarih ve Yer	: 18. 08.1977 Konya
Geliş Şekli	: Satın alındı.
Nereden veya Kimden	: Turgut GÜÇLÜ
Kıymeti	: 450 TL

Eserin Tanımı : Genel düzenine bakacak olursak ilk bakışta karmaşık ve yoğun bir görünüm karşımıza çıkmaktadır. Tamamen yün malzemeden dokunmuştur. Malatya yöresi dokumalarında da kullanılan yün, küçükbaş hayvancılığın azalması nedeni ile daha az kullanılmaya başlanmış ve bu nedenle pamuk ipliği kullanımı artmıştır. Gözler, üzeri geometrik motiflerle bezenmiştir. (Foto. 3) Geometrik şekiller, mitolojik ve soyut bilgiler içermektedir. Malatya yastık halılarında da geometrik motif kullanımı bulunmaktadır. Arka yüzü düz dokunuşludur.

Heybenin gözlerinde geometrik motif yer almaktadır. Bu motif, eşkenar dörtgendir. (Çiz. 13) Bu eşkenar dörtgenler çerçeve içine alınmıştır. Bunların içerisinde de yıldızvari şekil bulunmaktadır (Foto. 3) Eşkenar dörtgenler ve yıldızlar Karakeçili Yörüklerinin halılarında nazara karşı tılsım olarak işlenmektedir (Gerçek, 1982, ss. 35-48). İçel yöresi düz kirkitli dokumalardaki örneklerde de yıldız motifi kullanılmıştır.

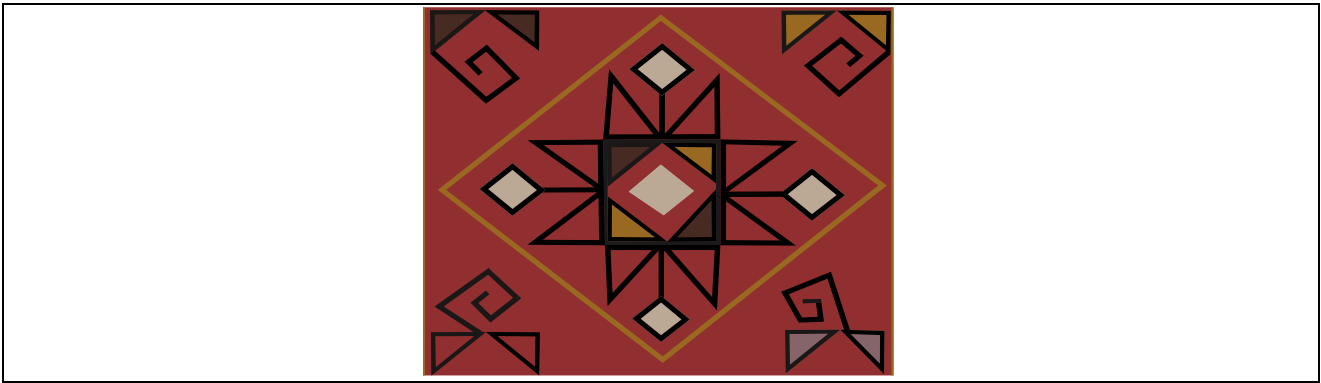
Balıkesir Balya yöresi torba dokuma örneklerinde de yıldız motifi ile karşılaşmaktayız. Yıldızvari motifi, geometrik formlardan ve iç içe geçmiş üçgenlerden oluşmaktadır. (Çiz. 13) Doğa hayatı ile baş başa olan Yörüklerin yaşamında bu motif önemli bir yere sahiptir. Yörükler, gökyüzündeki yıldızlardan ilham alarak bu motife, dokumalarında yer vermişlerdir. Göksel simgeler şeklinde düşünüldüğünde yıldızlarda gökyüzünün gözleri olarak kabul edilmektedir (Kardeşlik, 2011, s. 81).

Heybe gözündeki birinci bordür kuşağında ters ve düz şekillerde küçük üçgen motifleri bulunmaktadır. (Çiz. 14) İçel yöresinde dokunan düz kirkitli dokumalarda da üçgen motifi karşımıza çıkmaktadır. Özellikle geleneksel dokumalarda görülen üçgen gibi motifler görselleştirildiklerinden oldukça farklı anlamlar taşıyan sembolik motifler olmuşlardır (Uğurlu, 2021, ss. 170-171). Bu bordürün sağ ve sol taraflarında tarak motifine benzeyen çizgiler halinde yer alan bir düzenlemeye yer verilmiştir.

Tarak motifi çoğunlukla doğum, evlilik ve mutluluğu sembolize etmektedir (Tanrısal, 1997, s. 104). Halk arasında kestane yaprağından geliştiği söylenir (Deniz, 1997, s. 26). Tarak motifi, kenar suyu şeklinde de kullanılır. (Çiz. 16) Bu motifin kenarları tırtırlı olduğu için tırnak adı ile de bilinir. Daha çok heybe türü örneklerde yer alır. Niğde yöresi halılarının kenar bordürlerinde de tarak motifi bulunur. Çoğunlukla yan yana ya da kuşaklar halinde dokunur. En dış bordür kuşağında ise stilize edilmiş üçgen motifi karşımıza çıkar. (Çiz. 14) Bu motif, sadece dokumanın sol tarafında yer alır. Cicim heybenin orta bölmesi yırtmaçlıdır. Orta bölüm üç ayrı kısma bölünmüştür. Üçünde de aynı kompozisyon

uygulamasına yer verilmiştir. (Foto. 3) Burada yer alan süsleme, heybe gözündeki birinci bordür kuşağının sol tarafındaki uygulamadandır.

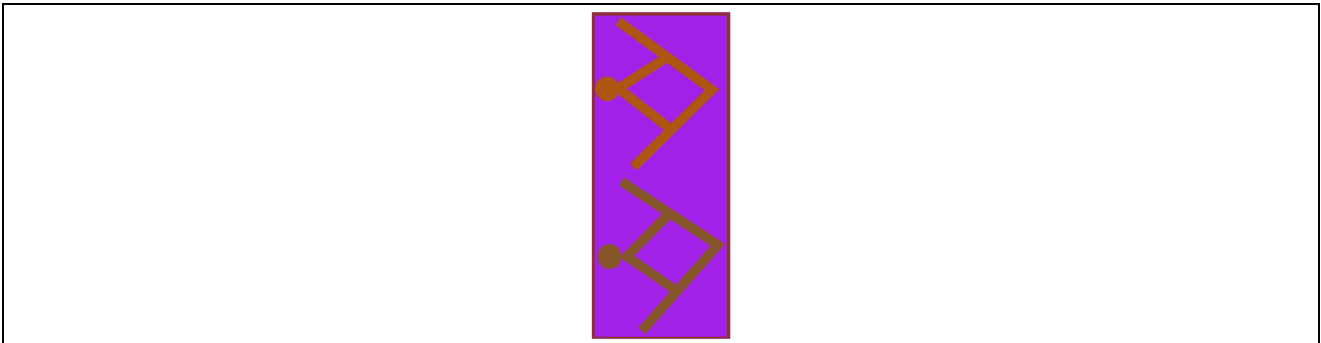
Heybenin orta bölümünün birinci bordür kuşağında üçgen motifi mevcuttur (Çiz. 14). Üçgen motifi, ince ve kalın dokumada farklılık göstermektedir. Üçgen şekli kalın yün ile dokunduğu zaman titreşim, ince dokunduğu zaman ise daha net olarak görünmektedir. Birinci bordürün sol tarafında, birbirini takip eden zikzaklar yer alır. (Çiz. 15) Zikzak çizgiler İçel yöresinde dokunan düz kirkitli dokumalarda da kullanılır. Dokumanın genelinde açık renkler tercih edilmiştir. Heybenin gözünde; sarı, turuncu, siyah renkler ağırlıktadır. Heybe gözündeki bordürlerde; kırmızı, siyah, yeşil ve turuncu renkler bulunmaktadır. (Foto. 3) Bu renkler, Malatya Müzesi'nde bulunan cicim heybelerin zemininde de kullanılmıştır. Dokumanın orta bölümünde ise; turuncu, sarı, beyaz, yeşil, eflatun, siyah gibi renkler karşımıza çıkmaktadır.

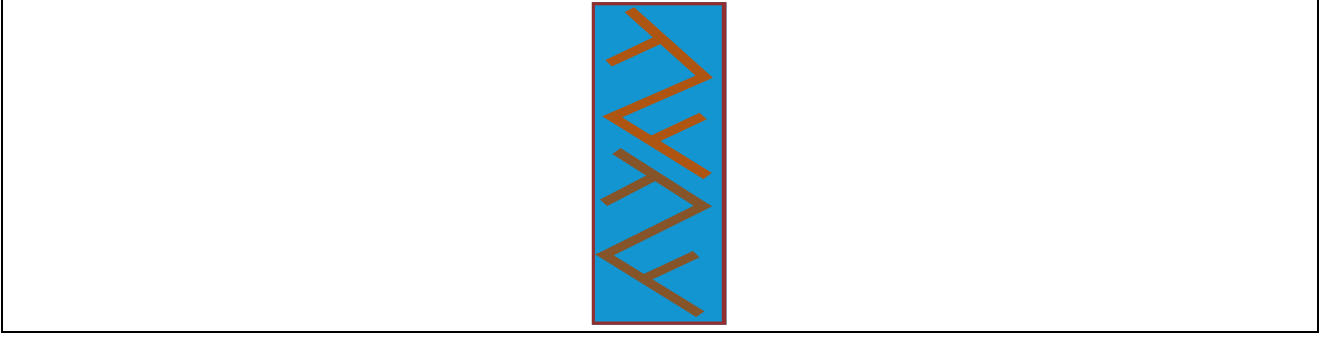
Çizim 13. Geometrik, eşkenar dörtgen, yıldızvari motifleri.

Çizim 14. Üçgen motifi.

Çizim 15. Zikzak motifi.

Çizim 16. Tarak motifi.

Fotoğraf 4. Cicim Heybe, 0,47 × 1,40 m, 20. yy. (Konya/Ereğli, Turgut Güçlü).

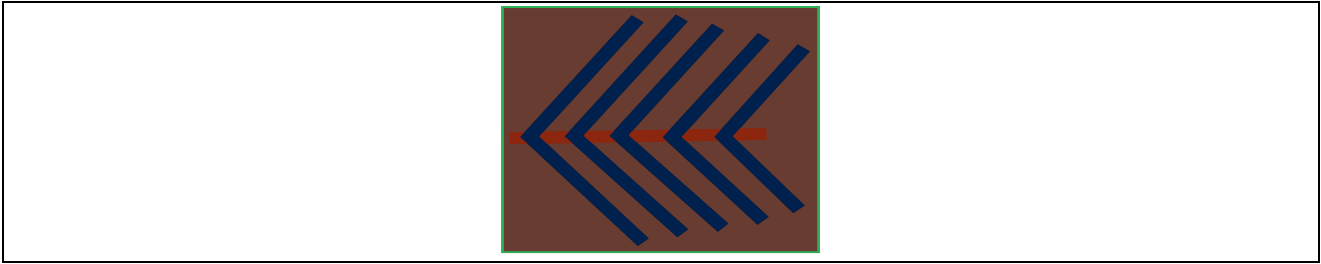
Katalog No	: 4
Fotoğraf No	: 4
Çizim No	: 17-19
Adı	: Cicim Heybe
Cinsi	: Yün
Devir ve Yeri	: 20 yy. Ereğli-Konya
Ölçüleri	: 0,47 × 1,40 m
Alındığı Tarih ve Yer	: 18. 08.1977 Konya
Geliş Şekli	: Satın alındı.
Nereden veya Kimden	: Turgut GÜÇLÜ
Kıymeti	: 350 TL

Eserin Tanımı : Cicim heybe, gözündeki uygulama ile 3 numaralı örnekle benzerlik taşımaktadır. Tamamen yün malzemeden dokunmuştur. İçel yöresindeki zili yayguların desenlerinde de yün ipliği kullanımı yaygındır. Stilize geometrik motiflerle bezenmiştir. (Çiz. 19) Geleneksel dokumalarımızda simetri oldukça önemlidir. Arabesk olarak adlandırılan çokgen şekiller, Anadolu

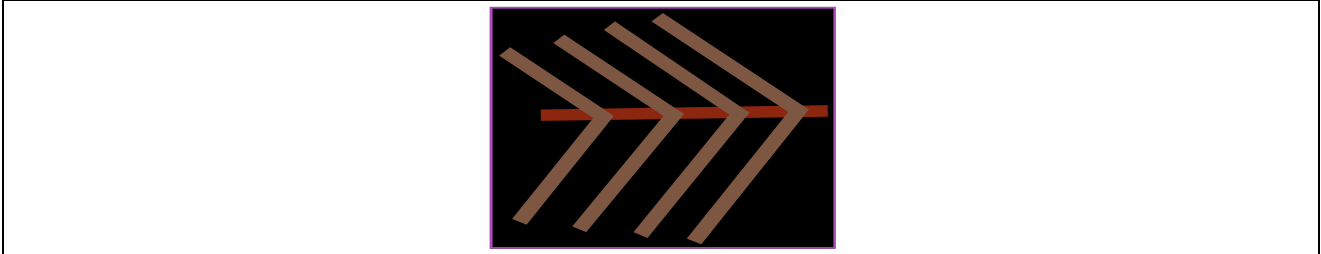
geçmişinde ve Orta Asya'da önemli bir yere sahip olmuş ve kullanılmıştır. Genel durumu yıpranmış olan cicim heybenin (Foto. 4) göbeğinde, 3 numaralı örnekte olduğu gibi geometrik kompozisyon bulunur. Bu motif, eşkenar dörtgendir. Bunlar çerçeve ile çevrelenmiştir Bunların içerisine de yıldızvari süsleme uygulanmıştır. (Foto. 4)

Döşemealtı halılarının etrafını çevreleyen daire içerisinde de yıldız motifi kullanımı görülmektedir. (Foto. 4) İcel yöresinde tek veya çift gözlü olarak yapılan heybelerde de yıldız motifi yer almaktadır. Üreme, bolluk, doğum anlamına gelen bu bezeme, Türk dokumalarında verimliliği simgelemektedir (Karamağaralı, 1997, s. 116). Gökyüzü ve yıldız ile alakalı Kur'an-ı Kerim'de ayetlerin yer alması, gökyüzündeki yıldızların insanlara, Allah'ı hatırlatması nedeni ile bu motif, İslâm yaşamında önemli bir yere sahip olmuştur. Cicim heybenin ortası yırtmaçlıdır. (Foto. 4)

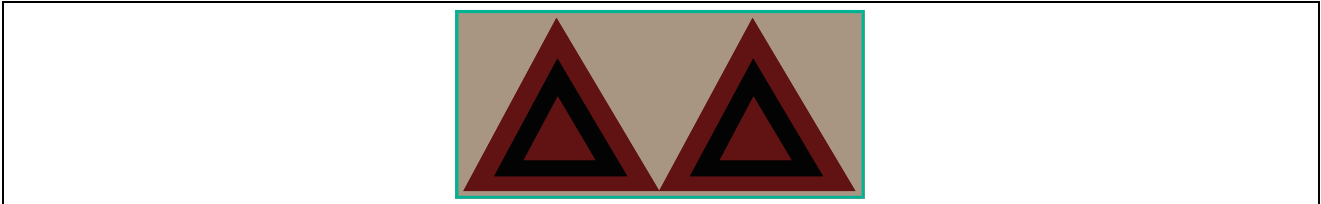
Sağ ve sol taraflarında aynı motifler tekrar edilmiştir. Burada ok ucu, (Çiz. 17) zikzak, (Çiz. 18) ters ve düz şekillerde devam eden üçgenlere yer verilmiştir. (Çiz. 19) Heybenin genelinde açık ve koyu renkler bir arada kullanılmıştır. Cicim heybenin göbeğinde ağırlıklı olarak; siyah, beyaz, açık ve koyu pembe, kahverengi ve turuncu, orta bölmesinde ise; mavi, siyah, turuncu renkleri baskındır. (Foto. 4) Heybenin göbek kısmındaki renkler orta bölmeye göre oldukça koyu renklere sahiptir.

Çizim 17. Ok ucu motifi.

Çizim 18. Zikzak motifi.

Çizim 19. Stilize geometrik, üçgen motifleri.

Fotoğraf 5. Cicim Heybe, 0,50×1,22 m, 20. yy. (Konya İli, Turgut Güçlü).

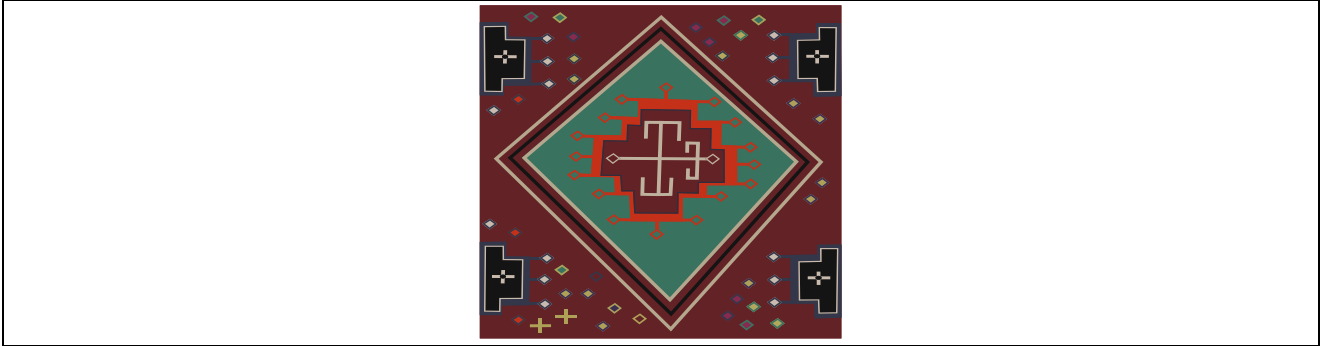
Katalog No	: 5
Fotoğraf No	: 5
Çizim No	: 20-29
Adı	: Cicim Heybe
Cinsi	: Yün ve kıl
Devir ve Yeri	: 20 yy. Konya
Ölçüleri	: 0, 50 × 1,22m
Alındığı Tarih ve Yer	: 18. 08.1977 Konya
Geliş Şekli	: Satın alındı.
Nereden veya Kimden	: Turgut GÜÇLÜ
Kıymeti	: 375 TL

Eserin Tanımı : Genel görünüş olarak cicim heybe, canlı ve açık renklerin kullanımıyla ve motif çokluğu ile dikkati çekmektedir. Yün ve kıl malzemeden dokunmuştur. İçel yöresindeki cicim dokumaların deseninde de yün, atkı ve çözgüsünde ise kıl malzeme kullanımı yaygındır. Gazipaşa'daki heybe dokuma örneklerinde de kıl ve yünden dokunmuş örnekler mevcuttur. Kars Müzesi'nde bulunan çözgü yüzlü cicim teknikli cicim heybelerde de iplik türü olarak 'yün' malzeme kullanılmıştır.

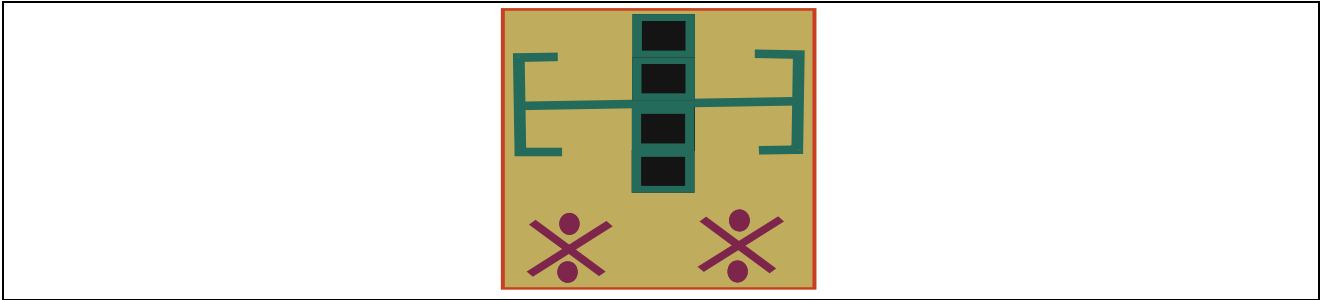
Her iki gözün üzeri stilize geometrik motiflerle bezenmiştir. (Çiz. 20) Eskişehir Karakeçili Yörüklerinin halılarında da geometrik desenlere rastlanılmaktadır. Kars Müzesi'nde tespit edilen cicim heybe örneklerinde de bazı motifler, kalın bordürler arasındaki geometrik desenli olan altıgenler içerisine yerleştirilmiştir. Sahip Ata Vakıf Müzesi'ndeki cicim heybe örneklerinde de en fazla geometrik süsleme kullanılmıştır (Aytaç, 2015, s. 151). Orta kısmı yırtmaçlı ve enine yollar halinde stilize mükerrer motiflidir. (Çiz. 24) Gözlerin arka yüzü düz dokunuşludur. Heybenin gözünde büyük bir eşkenar dörtgen hâkimdir. (Foto. 5) Bu eşkenar dörtgenin (Çiz. 20-26) içinde farklı bir geometrik şekil yer

almaktadır. Bunun da etrafını küçük eşkenarlar dolanmaktadır. Cicim heybe gözünün birinci bordürünün sağ ve sol tarafında stilize edilmiş üçgen motifi mevcuttur (Çiz. 22).

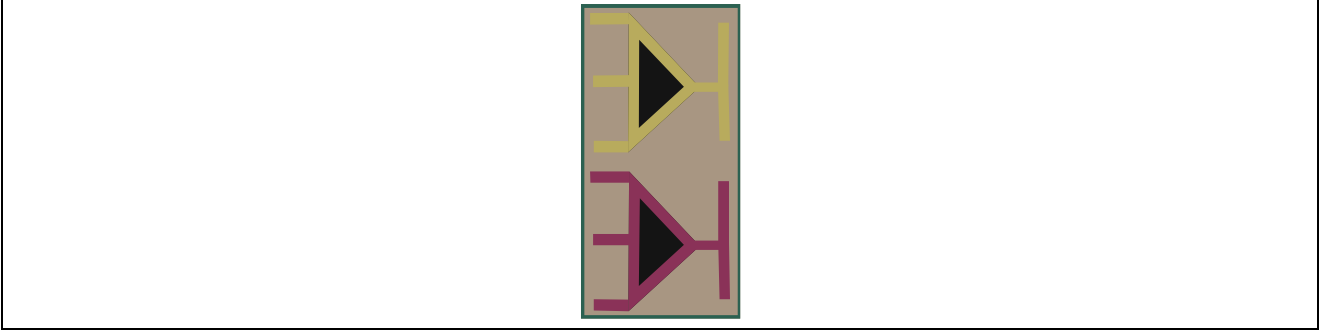
Heybenin orta bölmesi motif çokluğu ile göze çarpmaktadır. Burada pıtrak, (Çiz. 25) zikzak, (Çiz. 23-27-29) çarpı (Çiz. 28) ve farklı geometrik şemalar bulunmaktadır. (Foto. 5) Pıtrak motifi İçel yöresindeki düz kiritli dokuma örneklerinde de karşımıza çıkmaktadır. (Çiz. 25) Korunma ile ilgili motiflerden olup, Anadolu halkı tarafından üzerinde bulunan dikenler sayesinde negatif bakışları uzaklaştıracağı fikri ile yaygınlarda kullanılmıştır (Erbek, 2002, s. 108). Bu motif (pıtrak) bereket ve bolluk anlamı olarak ekmek, tandır örtüsü ve un çuvalı dokumalarında yaygın bir şekilde yer almıştır. İçel yöresindeki çuval dokumalarda da motif olarak pıtrak kullanımı yaygındır. Gazipaşa köylerinde tespit edilen zili, cicim ve sumak dokumalarında da pıtrak motifi mevcuttur. Cicim heybenin gözünde; su yeşili, kırmızı, beyaz, mavi, sarı, siyah, pembe, turuncu gibi açık renkler kullanılmıştır (Foto. 5). Bu renkler Balıkesir Balya yöresi heybe dokumalarında da sıklıkla tercih edilmiştir. Orta bölümünde ise; beyaz, su yeşili, kırmızı, sarı, turuncu, siyah, mor, pembe gibi renklere yer verilmiştir. Bu renklere; kırmızı, sarı ve beyaz, Kars Müzesi'ndeki cicim heybe örneklerinde de kullanılmıştır.

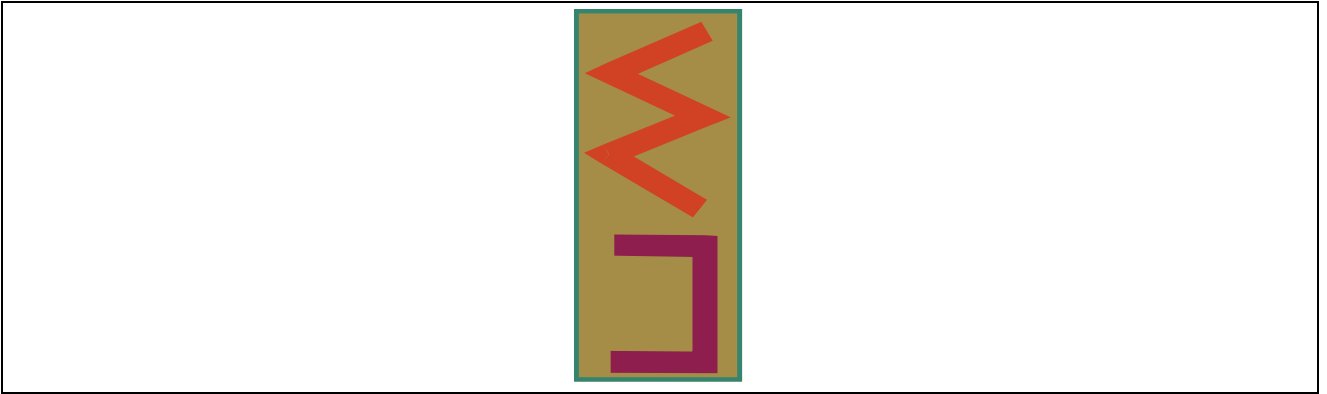
Çizim 20. Stilize geometrik, eşkenar dörtgen motifleri.

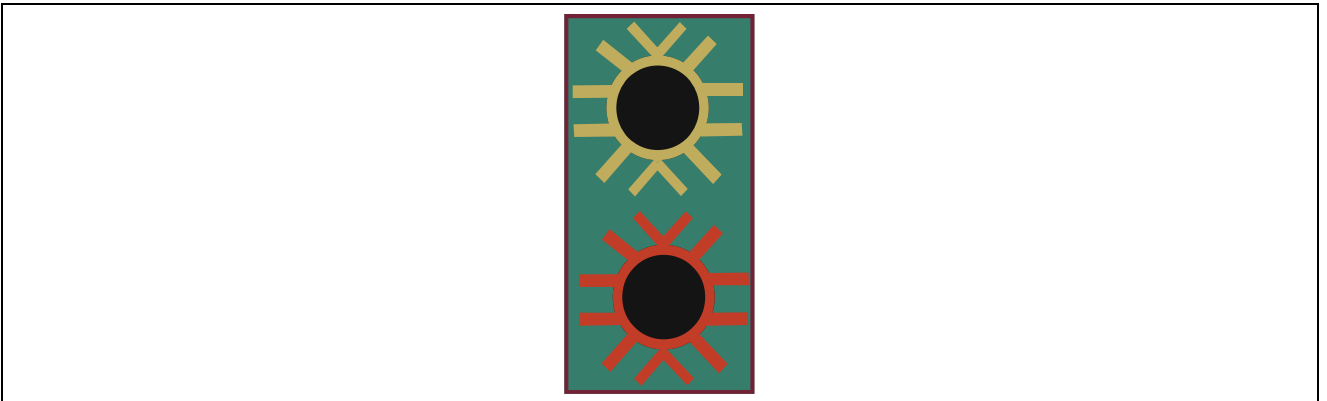
Çizim 21. Çarpı motifi.

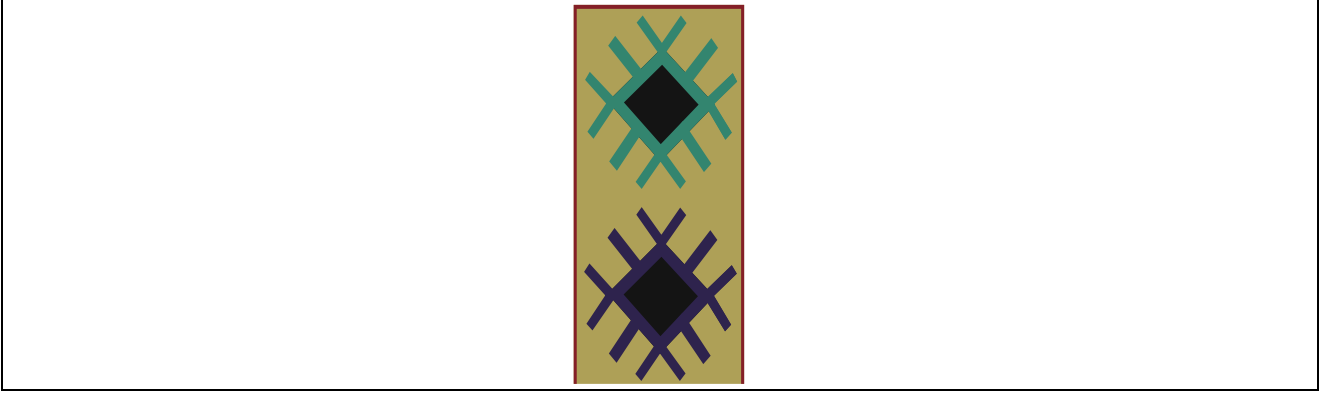
Çizim 22. Stilize üçgen motifi.

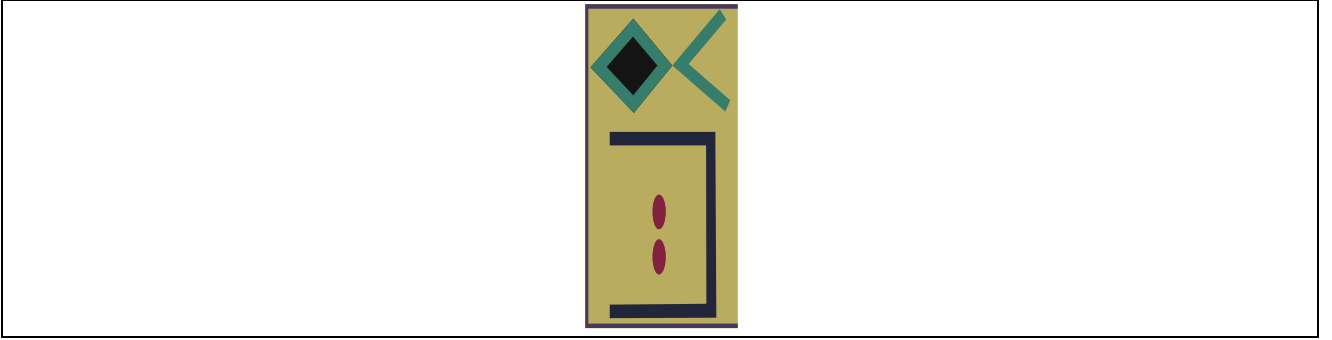
Çizim 23. Zikzak motifi.

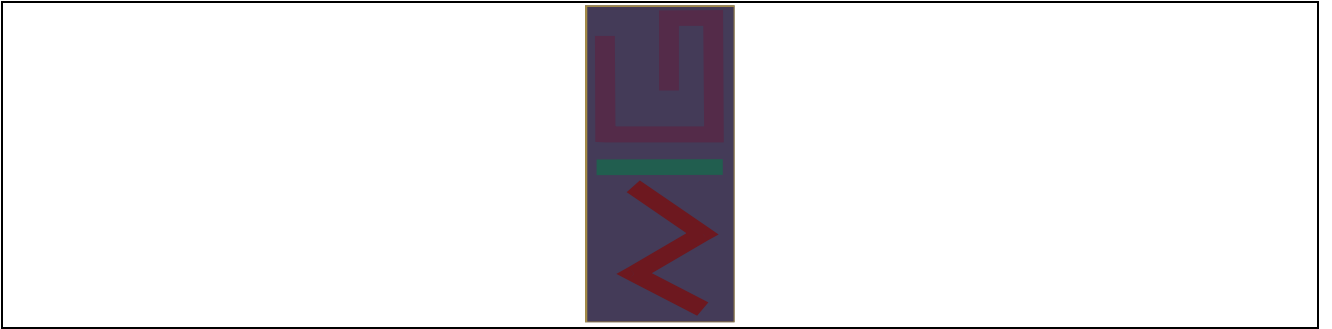
Çizim 24. Stilize mükerrer motifi.

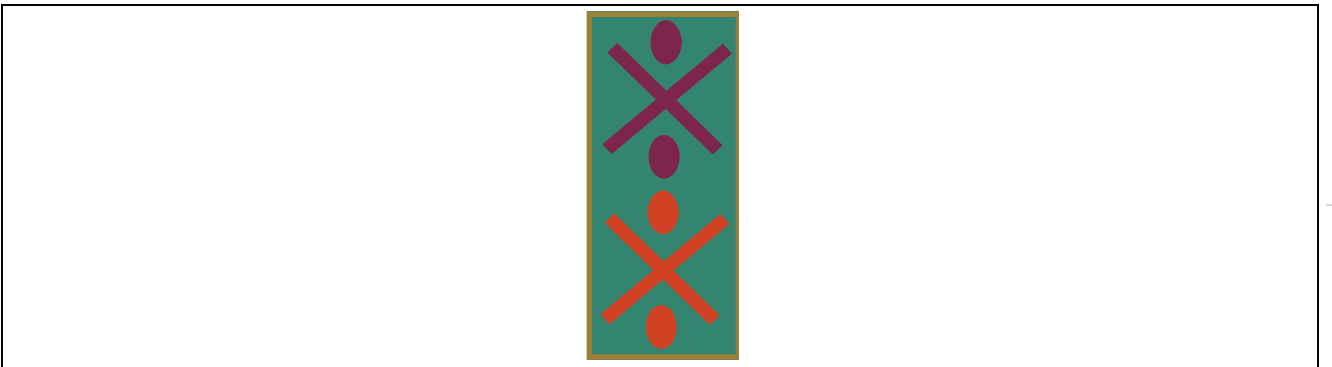
Çizim 25. Pıtrak motifi.

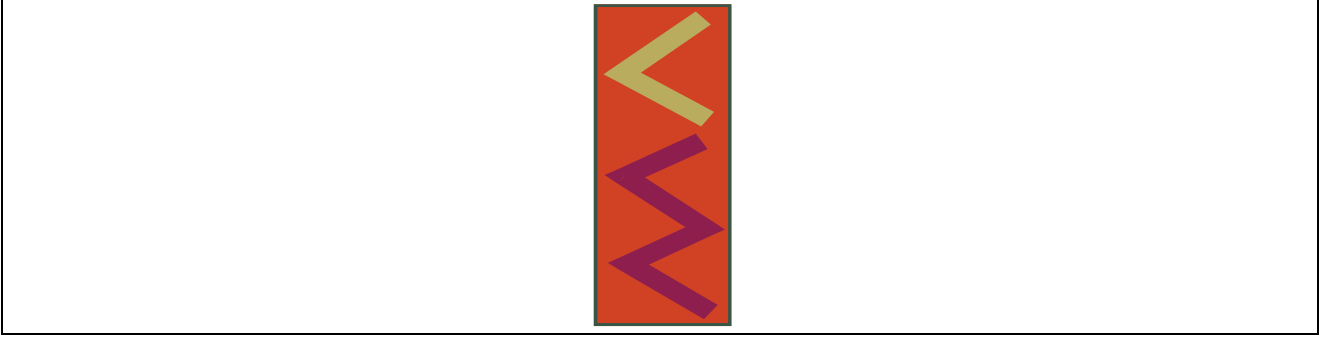
Çizim 26. Eşkenar dörtgen motifi.

Çizim 27. Zikzak motifi.

Çizim 28. Stilize çarpı motifi.

Çizim 29. Zikzak ve 'v' motifi.

Fotoğraf 6. Cicim Heybe, 0,46×1,10 m, 20. yy. (Konya İli, Turgut Güçlü).

Katalog No	: 6
Fotoğraf No	: 6
Çizim No	: 30-36
Adı	: Cicim Heybe
Cinsi	: Yün ve Kıl
Devir ve Yeri	: 20 yy. Konya
Ölçüleri	: 0,46 × 1,10 m
Alındığı Tarih ve Yer	: 18. 08.1977 Konya
Geliş Şekli	: Satın alındı.
Nereden veya Kimden	: Turgut GÜÇLÜ
Kıymeti	: 375 TL

Eserin Tanımı : Genel özellikleri bakımından 5 numaralı örnek ile benzerlik göstermektedir. Yün ve kıl malzemeden dokunmuştur. İçel yöresindeki zili yaygıların etkisinde ve

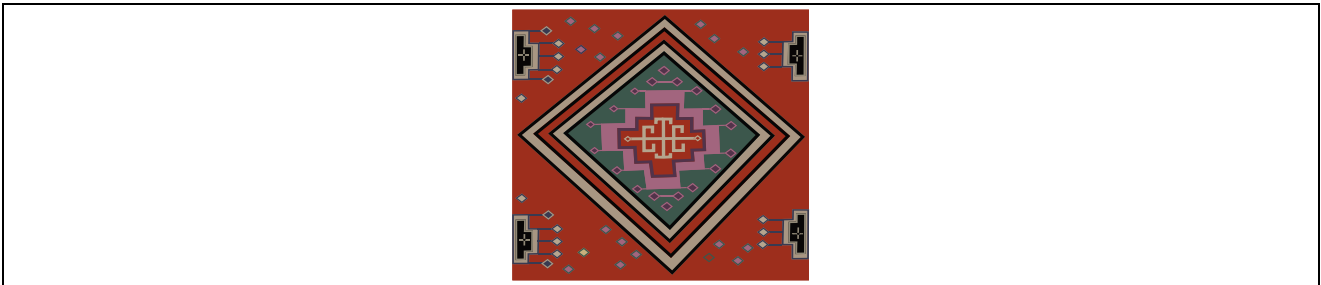
çözgüsünde de kıl, desende ise yün ipliği kullanımı yaygındır. Fethiye'deki saman torbaları ve tohum heybelerinde de kıl malzemeye yer verilmiştir.

Heybenin gözünde, 5 numaralı örnekte olduğu gibi eşkenar dörtgen motifi hâkim olmuştur. (Çiz. 30) Ancak bu örnekte eşkenar dörtgen daha enlemesine durmaktadır. Bu eşkenar dörtgenin içinde de farklı bir geometrik motif yer alır. (Foto. 6) Bu motifin etrafına da daha küçük eşkenar dörtgenler yerleştirilmiştir. Eskişehir- Sivrihisar çevresinde yer alan eşkenar dörtgene, 'Türkmen Gülü' veya 'Göl Motifi' adı verilmiştir. Niğde yöresi halılarının göbeklerinin içerisinde de genellikle eşkenar dörtgen motifi tercih edilmiştir. Heybe gözünün sağ ve sol taraflarında, ikişer adet yerleştirilmiş geometrik şema mevcuttur. (Foto. 6). Bu kompozisyon 5 numaralı örnekte de bulunmaktaydı. Cicim heybenin gözündeki birinci bordüründe stilize edilmiş 'V' motifi yer alır. (Çiz. 31)

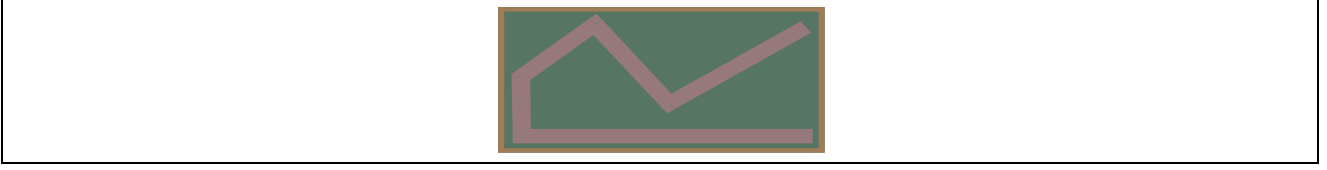
'V' motifi özellikle Anadolu halılarında yaygın bir şekilde görülmektedir. Bunlar bordürün sağ ve sol taraflarındadır. Heybenin orta bölmesi de 5 numaralı örnekte kullanılan motifler gibidir. Bu motifler pıtrak, (Çiz. 34) çengel, (Çiz. 32) çarpı (Çiz. 33- 35) ve daha değişik geometrik motiflerdir. (Foto. 6) Pıtrak, dikenleri ile hayvanlara ve insanlara yapışan, tarlalarda bulunan bir bitkidir. 'Pıtrak gibi' ifadesi de ağaçlardaki meyve bolluğunu belirtmek için kullanılmıştır. Bu bağlamda pıtrak motifi, tohum heybelerinde bereketli olması amacı ile sıkça yer almıştır. İçel yöresinde tek veya çift gözlü olarak yapılan heybelerde de pıtrak motifi bulunmaktadır.

Kayseri İli Güpgüpoğlu Konağı Etnografya Müzesi cicim heybe örneklerinin zemin kompozisyonunu da nazardan korunmak amacıyla kullanılan pıtrak motifleri oluşturmaktadır. Çengel motifi ise, (Çiz. 32) Karakeçili Yörüklerinin halılarında en çok kullandıkları desendir. Niğde yöresi halılarının mihrap kısmındaki tepelikte de karşılıklı durmuş çengel motifleri yer almaktadır. Tokat Kent Müzesi'ndeki Osmanlı dönemi cicim örneklerinde de çengel motifi kullanılmıştır. Pıtrak ve çengel motiflerine, Kars Müzesi'nde tespit edilen cicim heybelerin kalın şeritlerindeki geometrik altıgenlerin bulunduğu kısmın aralarında da rastlanılmaktadır.

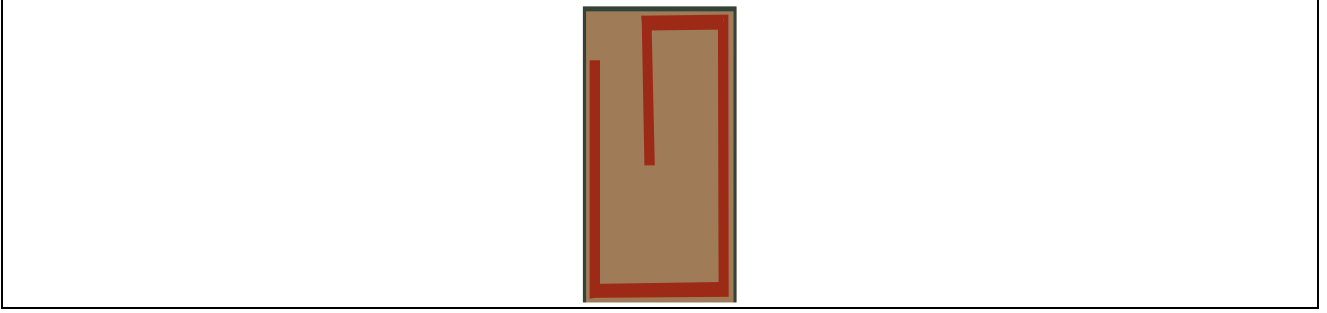
Heybenin gözünde; turuncu, siyah, beyaz, pembe, su yeşili, sarı, mavi, kahverengi, kırmızı gibi renklere, orta bölmesinde ise; turuncu, sarı, su yeşili, lila, mor, koyu kahverengi, kırmızı gri renklere yer verilmiştir. (Foto. 6) Bu renklerden; mavi, yeşil, sarı ve beyaz Kars Müzesi'nde bulunan cicim heybe örneklerinde; kırmızı, yeşil ve siyah ise, Kayseri İli Güpgüpoğlu Konağı Etnografya Müzesi cicim heybe örneklerinde; kırmızı, sarı ve beyaz ise Sahip Ata Vakıf Müzesi'ndeki cicim örneklerinde ağırlıklı olarak kullanılmıştır.

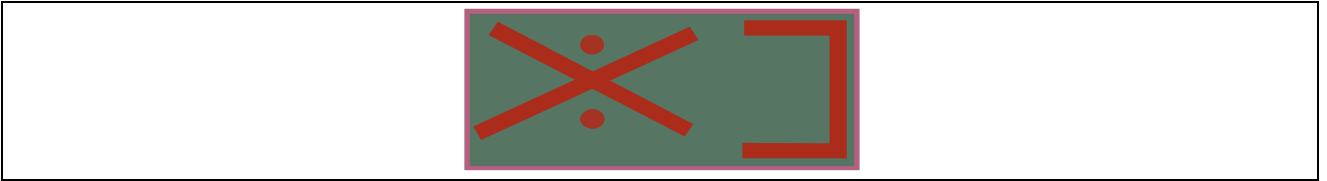
Çizim 30. Geometrik, eşkenar dörtgen motifleri.

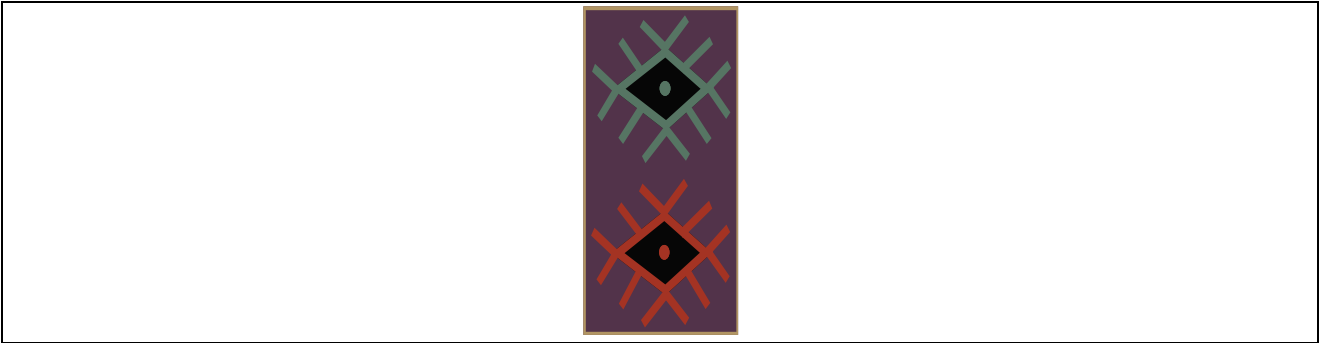
Çizim 31. Stilize edilmiş 'v' motifi.

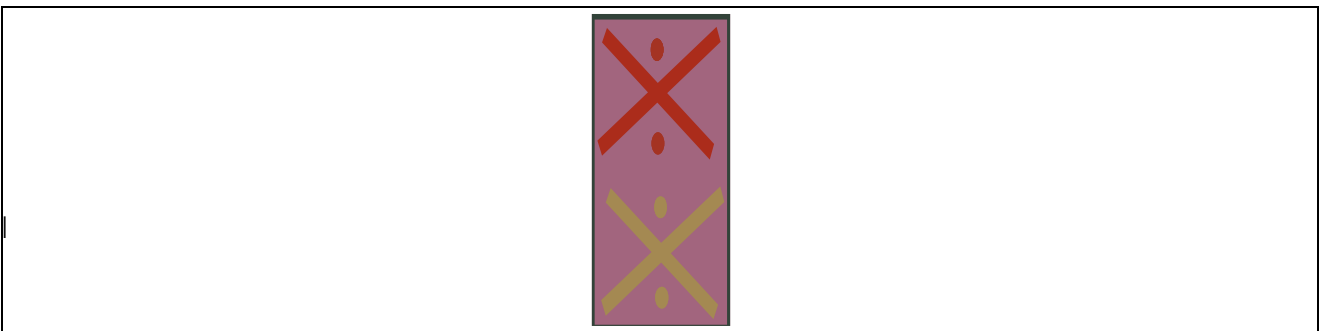
Çizim 32. Çengel motifi.

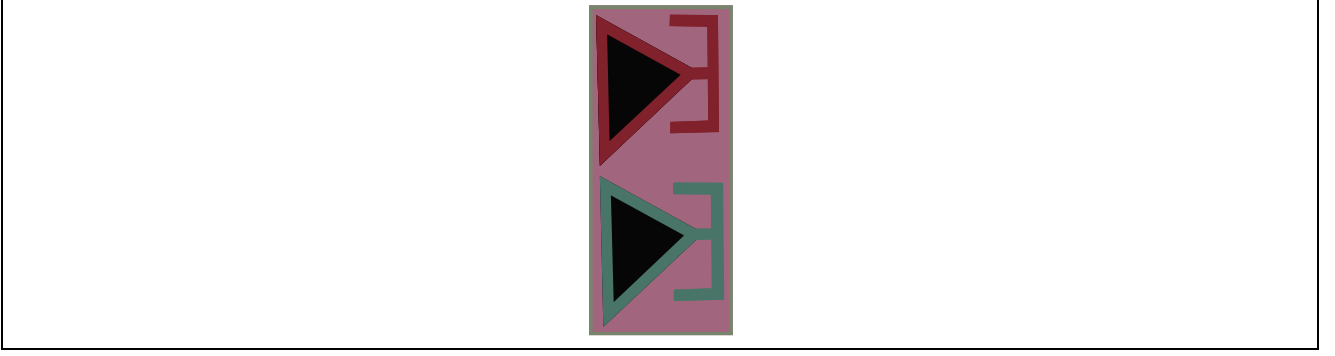
Çizim 33. Çarpı motifi.

Çizim 34. Pıtrak motifi.

Çizim 35. Çarpı motifi.

Çizim 36. Stilizе üçgen motifi.

Fotoğraf 7. Cicim Heybe, 0,80 × 1,30 m, (Hadim, Rahim Şahin).

Katalog No	: 7
Fotoğraf No	: 7
Çizim No	: 37-39
Adı	: Cicim Heybe
Cinsi	: Yün
Ölçüleri	: 0,80 × 1,30 m
Alındığı Tarih ve Yer	: 16. 08.1978 – Hadim
Geliş Şekli	: Satın alındı.
Nereden veya Kimden	: Rahim Şahin – Hadim
Kıymeti	: 1000 TL

Eserin Tanımı : Genel görünüm açısından 5 ve 6 numaralı örneklerden oldukça karmaşık bir yapıya sahip olduğu görülür. Tamamen yün malzemeden dokunmuştur. İçel yöresindeki kilim yaygıların atkı ve çözgülerinde de yün iplik kullanımı vardır. Tokat Kent Müzesi'ndeki Osmanlı Dönemi cicim örneklerinde de ağırlıklı olarak yün malzememe kullanılmıştır. Heybenin gözleri zili tekniğiyle yapılmıştır. Enine yol halinde bölümlere ayrılmış olup, genel olarak geometrik motiflerle bezenmiştir.

(Foto. 7) Arka yüzü düz kilim dokunuşludur. Gözlerden birinin arka yüzünde iki delik vardır. (Foto. 7) Heybenin gözlerinde geometrik süsleme baskındır (Çiz. 37-38-39).

Göz, üç bölüme ayrılmıştır. (Foto. 7) Sağ ve sol taraftakilerde eşkenar dörtgene yer verilmiştir. Bunların içerisinde de daha küçük eşkenar dörtgenler bulunmaktadır. (Çiz. 37) Heybe gözünün ortasında eli belinde (eli böğründe) motifi hâkimdir. (Çiz. 37) Malatya yastık halılarında da eli belinde motifi kullanılmıştır. Bu motifin içerisine de eşkenar dörtgenler yerleştirilmiştir. Dişiliğin ifadesi olan eli belinde motifi; yalnızca doğurganlığı ve analığı değil, neşe ve kısmeti de sembolize etmektedir.

Doğum, yaşamın başlangıcı olarak bilinmektedir. İlk insanlardan bu yana Ana Tanrıça, sembolik anlamda yer almıştır (Ateş, 2014, s. 121). Üremeyi sadece dişilere ait bir özellik olarak bilen ilk insanlar, erkeğin üremeye katkısı olmadığını bilmemesi nedeniyle Ana Tanrıçaları kutsal sayıp, onlara tapmışlardır. Dokumalarda hala kullanılan bu motifin kökleri, Ana Tanrıçalar ile alakalı bu anlayışa dayanır. Eli belinde motifi de bu fikir ile dokumalarda bulunmaktadır. Balıkesir Balya yöresi torba dokumalarında, Yörük dokumalarının bütün zili, kilim, cicim ve zili dokumalarında da eli belinde motifi karşımıza çıkmaktadır.

Resim 3. Balıkesir Balya Yöresindeki cicim heybede kullanılan eli belinde motifi.

Sivrihisar kilimlerinde bilhassa yaygındır. Sivrihisar'da neredeyse her evde bulunan kilimlerin iç dolgusunda ana motif olarak, Niğde yöresi halılarının göbeklerinin içerisinde; Kayseri İli Güpgüpoğlu Konağı Etnografya Müzesi'ndeki cicim heybe örneklerinde de genel olarak eli böğründe yanışı kullanılmaktadır.

Bu dokumada farklı olarak, gözün ikişer yanına da bir bordür düzenlemesi yapılmıştır. Bu bordürlerde, küçük küçük birbirine bitişik eşkenar dörtgenler kullanılmıştır. Heybe gözünün birinci ve ikinci bordür sırasında da göbekteki bordür düzenlemesinde uygulanan motifler tekrar edilmiştir. Cicim heybenin orta bölmesi yırtmaçlı değildir. Bu bölüm motifsiz bırakılmıştır. (Foto. 7) Pembe, siyah, kırmızı, turuncu, kahverengi, sarı, açık yeşil, mor, açık pembe, mavi, beyaz renkli yün iplere yer verilmiştir. (Foto. 7) Bu renklerden sarı, mavi ve pembe olanları Balıkesir Balya yöresi torba dokumalarında; siyah, beyaz, yeşil ve turuncu renkleri de Kars Müzesi'ndeki cicim heybe örneklerinde; sarı, siyah, mavi ve kırmızı ise Sahip Ata Vakıf Müzesi'ndeki cicim heybe örneklerinde; siyah, beyaz, mavi, yeşil, sarı ve kırmızı ise Tokat Kent Müzesi'ndeki Osmanlı dönemi cicim heybe örneklerinde yer almaktadır. Cicim heybenin

gözünde; siyah, turuncu, açık pembe, bordürlerde; yeşil, sarı, mor, turuncu ve kahverengi renkleri, orta bölümde ise; turuncu, kırmızı, koyu kahverengi kullanıldığı görülmektedir.

Çizim 37, 38, 39. Geometrik, eşkenar dörtgen motifi; geometrik, altıgen motifi; sekizgen motifi.

Değerlendirme ve Sonuç

Geleneksel Türk El Sanatları arasında kıymetli bir yeri olan el dokumaları, yüzyıllardır büyük çeşitlilik içerisinde toplumların kültürlerini, düşünce ve duygularını, hayallerini ve sanat alanındaki beğenilerini yansıtacak bir araç olmuştur. Bu sanat; renk, kompozisyon ve motif düzeni açısından gelecek nesillere de ilham kaynağı olacaktır.

İlk olarak insanların çevre koşullarından kendilerini muhafaza etmek amacıyla ortaya çıkmış olan dokumacılık sanatı, daha sonra estetik bir kimliğe kavuşmuştur. Türkler, olumsuz hava şartlarına karşı çadır içerisinde farklı türde yaygılar yapmışlardır. Dokumalarda kullanılan motiflerin ifade ettikleri anlamlar, günümüz sanatçılara da pusula olacaktır. Bu özelliği ile de Türk dokuma sanatı birçok sanat dalını estetik, bezeme ve teknik yönlerden etkilemiştir.

Dokuma sanatı, Türkler tarafından ortaya koyulmuş zengin ve özgün ürünler arasında bulunmaktadır. Özellikle Sivas, Konya, Kayseri ve Aksaray, dokuma konusunda önemli merkezler haline gelmiştir. Bu şehirler içerisinde özellikle Konya, önemli bir yere sahiptir. Dokuma alanı konusunda Konya Etnografya Müzesi, farklı yöre ve devirlere ait binlerce dokuma örneğini barındırmaktadır. Bu durum bizlere dokuma konusunda ne kadar büyük bir zenginliğe sahip olduğumuzu göstermektedir. Zengin renk ve motif kompozisyonuna sahip olan bu örnekler, müzeye farklı yollarla getirilmiştir. Hediye, satın alma, nakil, çeşitli Camilerden ya da farklı kişiler tarafından.

Araştırma konumuzu oluşturan Konya Etnografya Müzesinde yer alan bazı cicim heybe örneklerinden 7 tanesi incelenmiştir. Bu örnekler detaylı olarak değerlendirilmiş, fotoğraf ve renkli çizimlerle desteklenmiştir. İncelenen cicim heybe örnekleri devir olarak 19 ve 20. yüzyıl olup, Konya Ereğli ve Hadim yörelerine aittir. Malzeme olarak; pamuk, kıl ve yün kullanılmıştır. Kilim ve zili tekniği ile dokunmuşlardır. Heybe örneklerinde renk olarak; lila, koyu kahverengi, turuncu, kırmızı, beyaz, yeşil, mavi, siyah, sarı, eflatun, pembe, turuncu, açık ve koyu pembe, su yeşili ve mor renklerine yer verilmiştir. İncelenen cicim heybe örneklerinde süsleme programı olarak; çengel, üçgen, ok, ters ve düz

stilize edilmiş 'M' motifi, eşkenar dörtgen, 'x' motifi, geometrik şekiller, zikzak, stilize edilmiş 'V', yıldızvari, tarak, stilize mükerrer, pıtrak, eli belinde gibi motifler karşımıza çıkmıştır.

İncelenen 7 adet cicim heybe örneklerinden sadece 3 tanesi yün malzeme ile dokunmuştur. Bunlar; 3, 4 ve 7 numaralı örneklerdir. 3 örnekte yün ve kıl malzeme kullanılmıştır. 1, 5 ve 6 numaralı örnekler bunlar arasındadır. Sadece 2 numaralı cicim heybe örneğinde yün ve pamuk malzeme bir arada yer almıştır. Motif kullanımı açısından değerlendirirsek; en yaygın motif kullanımının geometrik şekiller olduğu görülmüştür (7 adet örneğin hepsinde kullanılmıştır).

Diğer en yaygın kullanılan motif, eşkenar dörtgen olmuştur. Bu motif, 6 örnekte karşımıza çıkmaktadır. (1, 2, 3, 5, 6 ve 7 nolu örneklerdir). Üçgen ve zikzak motifi 7 örneğin 4 tanesinde yer almaktadır. Üçgen motifi 1, 3, 4 ve 5 numaralı örneklerde, zikzak motifi ise; 2, 3, 4 ve 5 numaralı örneklerde bulunmaktadır. Çengel ve ok ucu motifleri sadece 3 örnekte karşımıza mevcuttur. Çengel motifi; 1, 2 ve 6 numaralı örneklerde, ok ucu motifi de 1, 2 ve 4 numaralı örneklerde kullanılmıştır. Stilize edilmiş 'V', (2 ve 6 numaralı) yıldızvari (3 ve 4 numaralı) çarpı ve pıtrak motifleri (5 ve 6 numaralı) örneklerde dir.

7 örneğin sadece bir tanesinde tarak, (3 nolu) stilize mükerrer, (5 nolu) eli belinde, (eli böğünde) (7 nolu) 'x', (1 nolu) ve stilize edilmiş 'M', (1 nolu) motifleri yer almaktadır. Cicim heybe örneklerinin genel durumu ise yıpranmış haldedir.

Halen müzelerimizde paha biçilmez dokuma örneklerimizin bulunması Türk sanatının ulaştığı zirvenin birer kanıtı olmuştur. Bazen çeyiz, bir ihtiyacı karşılamak, bazen de boş zamanları değerlendirmek amacıyla yapılan cicim heybe dokumalar asırlar boyunca evlerimize, kullanım eşyalarımıza ayrı bir güzellik ve anlatım katmış, müzelerimizde, toplumumuzun inanç, düşünce, zevk ve kültürünü yansıtan değerli belgeler olarak yer almıştır. Kuşaklardan kuşağa aktararak günümüze ulaşan müze, koleksiyonlarda ve kütüphanelerde bulunan dokuma örnekleri, Türk insanının üstün sanat zevkini, teknik gücünü ve yaratıcılığını göstermesi bakımından büyük önem taşımaktadır.

Günümüze gelen el sanatları örneklerinin müze koleksiyonlarında yer alması bu araştırmanın müzelerde, el sanatlarıyla ilgili çok sayıda örneğin bulunduğu Konya Etnografya Müzesi'nde yürütülmesinde etken olmuştur. Müzeye satın alma yoluyla gelen cicim heybe örnekleri depolarda korunmaktadır. Eski kültürün yaşatılması çok az kişi tarafından düşünülmektedir. El sanatları çok az hemen hemen yok denecek durumdadır. Zaman geçtikçe kaybolmaya yüz tutmuş el sanatlarımızı geliştirmek ve daha ileriye götürmek, bilinçli bir çalışma ile eski kültür ve değerleri yaşatmak ve uygulanabilmelerini sağlamak amacıyla sanatkarlara ve imalatçılara yol göstermekle mümkün olabilir. Eşsiz güzellikte el sanatı ürünlerimizin gelecek kuşaklara tanıtılması kültürümüze sahip çıkmak ve geçmişle gelecek arasında bir bağ kurmak açısından gereklidir.

İncelenen cicim heybe örneklerini, diğer yöre ve bölgelerin örnekleri ile karşılaştırıp değerlendirirsek; Balıkesir Balya yöresi dokumalarında da cicim, kilim ve halı teknikleri ile yapılan örnekler çoğunluktadır. Özellikle heybe ve torba dokumaların arka kısımlarında kilim tekniğine yer verilmiştir. İçel yöresi çuvallarında da teknik olarak cicim yoğun olarak kullanılmıştır. İç Anadolu Bölgesi Kayseri İli Güpüpoğlu Konağı cicim örneklerinde de malzeme olarak yün ve pamuk ipliği

kullanılmış, ayrıca bu örneklerde de geometrik motif kullanımı ağırlıktadır. Yine bu konaktaki cicim örneklerinde, eli belinde motifi (baklava dilimi motiflerinin içerisinde) kare ve üçgen motiflerine yer verilmiş olup, bizim incelediğimiz cicim heybe örneklerinde olduğu gibi satın alma yolu yolu ile müzeye getirilmişlerdir.

Malatya Müzesi'nde bulunan cicim örneklerinde de yün ve pamuk malzeme kullanılmış olup, renklerde benzerlik göstermektedir. (kırmızı, mavi, sarı, kahverengi, turuncu, siyah, beyaz, lacivert) Malatya Müzesi'ndeki cicim örneklerinde de pıtrak, yıldız, çengel gibi motiflere yer verilmiş ve bunlarda da yıpranmalar mevcuttur. Alın yazısını – kaderi simgeleyen yıldız motiflerinin benzer kompozisyona sahip örneklerine Kayseri, Erzurum, Kars yörelerinde de rastlanmaktadır. Altıgenler ve altıgenlerin içine ve çevresine yerleştirilmiş yıldız motiflerinin Bekir Deniz, Diyarbakır'da çok yaygın olduğunu söylemektedir (Deniz, 2000, s. 125). Tarak motifi de İzmir Etnografya Müzesi'ndeki cicim örneklerle benzerlik taşımaktadır. Pıtrak motifleri içine işlenmiş motif düzenini, Hakkâri yöresinde Halitbey adıyla dokunan taban kilim örneğinde de görmek mümkündür (Karahan & Taş, 2006).

Etik Kurul İzni

Bu çalışma, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Konya Etnografya Müzesinde yer alan cicim heybe dokuma örnekleri hakkında bizlere yardımcı olan başta Konya Müzeler Müdürü Sayın Ömer Faruk TÜRKAN'A, Sanat Tarihçisi Sevilay BOZKURT ve Nursen KAHRİMAN'A, Etnolog Aynur SAĞLAM ALBAYRAK'A saygılarımızı ve sonsuz teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Kaynakça

- Acar, B. (1982). *Kilim, cicim, zili, sumak Türk düz dokuma yaygıları*. Eren Yayınları.
- Akbil, F. (1997). Bergama dokumaları cicim-sili. *Türkiyemiz*, 21, 14.
- Akpınarlı, H. F., & Onuk, T. (2011). İçel Yöresi düz dokuma yaygılarında kullanılan motif ve kompozisyon özellikleri. *Arış VI*, 6(6), 90.
- Akpınarlı, H.F., & Arslan, P. (2018). Kuş motifinin özellikleri ve kuş motifli döşemealtı halıları. *Uluslararası Folklor Akademisi Dergisi*, 1(3), 275.
- Akpınarlı, H.F., & Üner, İ. (2017). İç Anadolu Bölgesi halılarında görülen figüratif sembol ve motifler. *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, 10(20), 631.
- Aslanapa, O. (1982). *Türk Sanatı*. Milli Eğitim Yayınevi.
- Aslanapa, O. (1987). *Türk Halı Sanatının Bin Yılı*. Eren Yayıncılık.
- Ateş, M. (2012). *Mitolojiler ve semboller ana Tanrıça ve doğurganlık sembolleri* (4. Baskı). Milenyum Yayınları.
- Atlıhan, Ş. (1999). Batı Anadolu'da yaşayan Yörüklerde heybe ve torba dokumalar. *Erdem Halı Özel Sayısı I*, 10(28), 37.
- Aydın, Ö., & Çatalkaya, E. (2014). Akdeniz Bölgesi mekikli dokumaların atlas çalışması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi*, 1(1), 98.
- Aytaç, A. (2014). *Koyunoğlu Müzesi'nde bulunan halı ve kilimler*. Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Aytaç, A. (2015). *Sahip Ata Vakıf Müzesi'ndeki Karapınar dokumaları* (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Aytaç, A. (2018). *Konya Müzelerinde bulunan yöre halılarının renk ölçümü ve yüzey tasarımlarının değerlendirilmesi* (Yayımlanmış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Balcı, N. (2022). *Muğla İli halı ve düz dokuma yaygıları (kilim, cicim, zili, sumak)* (Yayımlanmış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baycan, M. (2020). *Balıkesir Balya Yöresi Yörüklerinin heybe ve torba dokumaları* (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Bayraktaroğlu, S. (2014). Çağlayancerit Kezban Hatun Camiindeki cicim, zili ve sumak dokumaları. *Vakıflar Dergisi*, 42, 104.
- Deniz, B. (1994). Anadolu Türk dokuma sanatında cicim. *Sanat Tarihi Dergisi*, C. VII, 69.
- Deniz, B. (1997). Kozak (Bergama) Yöresi halıları. *Arış 11*, 2(2), 26.
- Deniz, B. (2000). *Düz dokuma yaygılar*. Atatürk Yüksek Kurumu Yayınları.
- Deniz, B. (2000). *Türk Dünyasında halı ve düz dokuma yaygıları*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Doğan, A. (2019). *İç Anadolu Bölgesi Kayseri İli Güpgüpoğlu Konağı Etnografya Müzesi'nde bulunan el sanatları örnekleri üzerine bir araştırma* (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Erbek, M. (2002). *Çatalhöyük'ten günümüze Anadolu motifleri*. Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Ergen, B. (2010). *Yozgat Yöresi kilim, cicim, zili örneklerinin renk, motif ve kompozisyon özellikleri* (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Eroğlu, M.A., (2013). *Akseki çevresinde tespit edilen çuval ve heybe dokumalar* (Sanatta yeterlilik tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Ertürk, F.E., (2012). Türk yazmacılık sanatının renk motif ve kompozisyon açısından incelenmesi. *IV. Uluslararası Türk El Dokumaları (Tekstil) ve Geleneksel Sanatlar Kongresi Sanat Etkinlikleri, Cilt: 10, Konya*, 435.
- Faydalı, M. (2022). *Van-Bahçesaray'da taşımada kullanılan düz dokumalar* (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gerçek, G. (1982). Eskişehir ve civarı cicim ve sili dokumacılığı. *Türk Etnografya Dergisi*, 17, 35-48.
- Göksel, M. (2019). *Kütahya İline ait düz dokuma (cicim ve zili) örnekleri* (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Günay, İ. (2023). *Tokat kent Müzesi'nde bulunan Osmanlı Dönemi halı ve düz dokumalar* (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). On dokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Hidayetoğlu, H.M., (2007). *Konya Yöresi düz dokuma yaygıları (kilim, cicim, zili, sumak)* (Yayımlanmış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kahya, E. (2006). Çorum İlinde dokunan kargı bezi. *I. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu, Cilt: 2, Antalya*, 236.
- Karahan, R., & Taş, E. (2006). *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Türk el sanatları uygulama ve araştırma merkezi kilim kataloğu- II*.
- Karamağaralı, B. (1997). Bir Konya halısı hakkında. *Arış* 1(1), 116.
- Kardeşlik, S. (2011). Selçuklu ve Selçuklu geleneğindeki halılarda kozmolojik ve ikonografik boyut. *Vakıf Restorasyon*, 81.
- Kırzioğlu Görgünay, N., (1995). *Altaylardan Tuna Boyuna Türk Dünyasında ortak motifler*. Türksoy Yayınları.
- Koyuncu Okca, A., (2014). Düz dokumalar ile ilgili kaynakça değerlendirmesi. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(3), 938-939.
- Okuyucu, E. (2019). *Kars Müzesi'nde bulunan 20. YY. ait cicim zili ve sumak dokumaların tahlilleri* (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Öztürk, İ. (2011). Türk halı ve düz dokumaları üzerine tartışılması önerilen konular. *Arış VI*, 6(6), 961.
- Şahin, Z. (2002). *Sarız (Kayseri) Yöresi düz dokuma yaygıları* (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sevim, K., & Canay, A. (2013). Anadolu'da üretilen kilim motiflerinden bukağı motifi ve bu motiftan çıkan seramik çalışmalar. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 2(6), 63.
- Soysaldı, A., & Katayoun, S. (2008). *İcanas Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika çalışmaları Kongresi İran-Şahseven dokumaları ile Türkiye Yörüklerinin ala çuval heybe dokumaları arasındaki teknik ve desen benzerlikleri*. Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.

- Tanrısal, M. (1997). Türk ve Nohova halılarının dili. *Arış 1(1)*, 104.
- Uğurlu, S. S., (2018). Anadolu kilimlerinde sanatsal değerler. *Hars Akademi Uluslararası Hakemli Kültür-Sanat-Mimarlık Dergisi, 1(1)*, 2.
- Uğurlu, S. S., (2021). Geleneksel dokumalarda motif- desen bağlantıları. *Kesit- Akademi Dergisi, 7(27)*, 170-171.
- Yağın, Ş. Y., (1978). *Türk el dokumacılığı*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yıldırım, E. (2021). *Adıyaman İli halı yastıklarında kullanılan motiflerin tekstil tasarımında uygulanması* (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Yıldırım, M. (2011). Konya Alaeddin Camii'nde bulunan cicim örnekleri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 30*, 458.
- Yıldırım, M. (2012). Konya Alaeddin Camii'nde bulunan zili dokumalardan örnekler. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 31*, 298.
- Yıldırım, M., & Baylan, Z. (2010). Kelkit Yöresi zililerinden çuval, heybe, palaz ve çanta örnekleri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 28*, 417.

CÂHİLİYE DEVRİ ARAP ŞİİRİNDE EŞ OLARAK KADIN ALGISI

 Mehmet YILMAZ^a

Öz

Bu çalışmanın konusu karı-koca ilişkisi bağlamında bir eş olarak kadın algısının Câhiliye dönemi Arap şiirine yansımalarıdır. Problemi ise günümüze ulaşan Câhiliye dönemi Arap şiirinde yer alan örnek beyitler çerçevesinde dönemin Arap toplumlarındaki karı-koca ilişkilerinin kadın özelinde sorgulanmasıdır. Çalışma konusu beyitler Câhiliye dönemi Arap toplumlarında bir eş olarak kadın algısını, karı-koca ilişkilerini ve davranış biçimlerini yakından tanıma bakımından önem arz etmektedir. Her ne kadar Câhiliye dönemi Arap toplumları, Câhiliye şiiri ve kadını ile ilgili çalışmalar yapılmış olsa bile söz konusu çalışmalarda konuların tabiatı gereği bir eş olarak dönemin kadın algısı hususunda detaylara inilmemiş ve satır aralarında bazı özelliklere değinmekle yetinilmiştir. Çalışmamızı ayrıcalıklı kılan husus, Câhiliye devri Arap şiirlerinde yer alan örneklerden hareketle karı-koca ilişkisi, sadakatsizlik ve kıskançlık, eşten yakınma ve ölen kocanın ardından ağıt yakma gibi ince detaylardır. Karı-koca arasında sevgi ve saygı esasına dayalı ilişki, kocadan uzun süre haber alınmaması durumunda kadının yeniden evlenmeye zorlanması, kadına kaba davranılması ve zor kullanılması, kadının ikna yoluyla sorun çözmesi, sorunlu kadını boşama, sadakatsiz kadın tarafından kocaya komplo kurulması, sadakatsiz kadının koca tarafından öldürülmesi, kadının iktidarsız kocaya sadakatsiz davranması, kocanın hayatında başka kadın olabileceği şüphesiyle kadının kıskançlık krizine girmesi, kadının kocayı hicvetmesi ve ölen kocanın ardından mersiye okuması gibi detaylar örneklendirilmiştir. Çalışmada nitel yöntem tekniklerinden doküman incelemesi kullanılmıştır. Öncelikle konunun daha iyi anlaşılması amacıyla literatür değerlendirmesi yapılmış ve alanla ilgili yapılan çalışmalara değinilmiştir. Ardından arka plan mahiyetinde Câhiliye dönemi Arap toplumunda kadının yeri hakkında özet bilgiler verilmiştir. Daha sonra tespit edilen örnek beyitler yorumlanmış ve farklılıklara dikkat çekilmiştir. Sonuç bölümünde varılan kanaatlere yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Câhiliye devri, Câhiliye Arap şiiri, Kadın eş, Karı-koca ilişkisi.

PERCEPTION OF WOMEN AS WIVES IN THE ERA OF JĀHILIYA ARABIC POETRY

Abstract

The subject of this study is the reflections of the perception of women as wives in the context of husband-wife relationship on Jāhiliya Arabic Poetry. The problem is the questioning of the husband-wife relationships in the Arab societies of the Jāhiliya period specifically for women within the framework of the sample couplets in the Arap poetry of Jāhiliya. The example couplets, the subject of the study, are important for getting to

^aDoç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, myilmaz93@hotmail.com

Makale Geliş Tarihi: 07.09.2023, Makale Kabul Tarihi: 04.12.2023

know closely the perception of women as wives, husband-wife relationships and their behaviors in Jāhiliya Arab societies. Although there are studies on Jāhiliya Arab societies, Jāhiliya poetry and women, these studies lacked details about perception of wives as women and only mentioned general features due to the nature of the subjects in it. The interesting approaches and fine details reflected in the couplets such as the husband-wife relationship, infidelity and jealousy, complaining about the spouse and lamenting after the deceased husband, makes this study prominent. Relationship between husband and wife based on love and respect, forcing the woman to remarry if no news is heard from the husband for a long time, rude treatment of the woman, violence against woman, solving problems through persuasion by the wife, divorcing troubled woman, setting trap for the husband by unfaithful woman, killing unfaithful woman by the husband, to be into a jealousy crisis because of the suspicion that her husband may have another woman in his life, to satirize her husband and to eulogize him after his death, details such as are exemplified. Document analysis, one of the qualitative method techniques, was used in the study. First, a literature review was conducted to better understand the subject, and the studies related to the field were briefly mentioned. Then, as a background, summary information about the place of wives in the Arab society of Jāhiliya is provided. Then, the sample couplets identified were interpreted and the differences were pointed out. The opinions are summarized in the conclusion part of the study.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, the era of Jāhiliya, Jāhiliya Arabic poetry, Wife, Husband-wife relationship.

Giriş

Diğer canlılarda olduğu gibi insanoğlu da türünün devamını ancak dişi ve erkek birlikteliğiyle sürdürmek durumundadır. Fıtrat gereği kadın ve erkek hayatta karşılaşacakları zorlukların üstesinden birlikte gelmeye elverişli olacak biçimde yaratılmışlardır. Fiziksel bağlamda daha güçlü olan erkek, aile adı verilen sosyal doku içerisinde aile bireylerini koruma ve ihtiyaçlarını karşılama içgüdüleriyle hareket etmektedir. Buna mukabil bir eş ve anne olarak kadın, şefkatiyle, sevgisiyle ve merhametiyle aile bireylerini kuşatmaktadır. Küçüklerin gelişimlerini sağlıklı yürütebilmek amacıyla çoğu zaman fedakârlıklarda bulunmaktadır. Bazı zamanlar hayatın normal akışının dışına çıkılmakta ve kadın ile erkek arasında çatışmalar baş göstermektedir. Beklentiler ve çıkar çatışmaları tahammül sınırlarını aşabilmekte ve birliktelikler sonlandırılabilir. Savaşlarda düşman eline esir düşme veya rızık temin etmek amacıyla gurbete çıkma gibi farklı nedenlere dayalı ayrılıklar da söz konusudur. Hal böyle olunca duygusal bağlamda birbirlerine yakın olan eşler, iç dünyalarında özlem, aşk ve hüznün türünden duygu yoğunlukları yaşayabilmektedirler. Kuşkusuz bu durum her toplumda olduğu gibi Cāhiliye devri Arap toplumu için de geçerlidir. Zira insanoğlu ilk ataları Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın genleriyle kodlanmıştır.

Cāhiliye devrinde şair ruhlu kimseler farklı konumlarda yaşadıkları duygu yoğunluklarını beyitlere yansıtma çabası içerisinde olmuşlardır. Günümüze ulaşan Cāhiliye devri Arap şiirlerinde bir eş olarak kadın algısının yansımalarına da rastlanmaktadır. Kuşkusuz Cāhiliye toplumlarında eş olarak kadın algısının şiir diline yansımaları dönemin kadına bakış açısını yakından tanıma bağlamında önem arz etmektedir.

Bu çalışmada Câhiliye devri Arap şiirlerinde bir eş olarak kadın algısı konu edinmiştir. Her ne kadar Ahmed Muhammed el-Âmirî tarafından "Sûratu'l-mer'e fi'ş-şi'ri'l-câhilî vehmu'l-ustûra ev ustûratu'l-hakîka" başlıklı makale, Mursî Reşid tarafından "Remziyyetu'l-mer'e fi'ş-şi'ri'l-câhilî" başlıklı makale, Nasruddîn İbrâhîm Ahmed Huseyn tarafından "Mekânetu'l-mer'e ve ishâmâtuhâ fi'l-edebi'l-'Arabiyyi'l-kadîm" başlıklı makale, Hamit Salihoglu tarafından "Cahiliye Dönemi Evsiyeye Şiir Ekolü" başlıklı makale, 'ÿyâd Zidâm Vefâ tarafından "Sûratu'l-mer'e fi'ş-şi'ri'l-câhilî İmruu'l-Kays unmuzeccen" başlıklı Yüksek Lisans tezi, Mehmet Şirin Aladağ tarafından "Cahiliye ve İslam Dönemi Şiirinde İçerik" başlıklı Yüksek Lisans tezi, Nur Gökhan tarafından "Cahiliye Toplumunda Kureyş Kadını" başlıklı Yüksek Lisans tezi ve Tarık Nefis tarafından "Cahiliye Dönemi Şiirinde ve Nesrinde Ahlak Kültürü" başlıklı Yüksek Lisans tezi gibi çalışmalar yapılmış olsa bile ilgili çalışmalarda konuların tabiatı gereği kadın farklı zaviyelerden incelenmiştir. Çalışmamızda ise örnek beyitler çerçevesinde eş olarak kadın algısının Câhiliye devri özelinde Arap şiirlerine yansımaları değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle Câhiliye devri Arap toplumunda kadının yeri hakkında özet bilgi verilmiştir. Ardından Câhiliye devri Arap şiirine eş özelinde kadınla ilgili yansımaları karı-koca ilişkisi, sadakatsizlik ve kıskançlık, geçimsiz eşten yakınma ve kocanın ardından mersiye okuma gibi alt başlıklarda incelenmiştir.

A. CÂHİLİYE ARAP TOPLUMUNDA KADININ YERİ

Câhiliye devri Arap toplumu temelde kabile sistemine dayalı bedevî bir toplumdur. Kabile sistemi babadan oğula geçen gelenek ve görenekler manzumesinin kurallara dönüştürülmüş halidir. Bu sebeple her kabile gelişen olaylar karşısında farklı yaklaşımlar sergileyebilmiştir (en-Neccâr, 1995, s. 25). Kabile mensubu her erkek, gelenek ve görenek dışında davranışlarına yön verecek herhangi bir engel veya kural tanımamıştır. Bir başka ifade ile erkek, çöl hayatının enginliklerinde alabildiğince özgür yaşamıştır. Ancak kabilenin savaşa maruz kalması veya baskına uğraması gibi zor durumlarda kabileyi var gücüyle savunmakla yükümlü tutulmuştur (Nâs, 1973, s. 107-110). Hal böyle olunca Câhiliye devri Arap toplumunda erkekler kadınlara kıyasla fazla itibar sahibi olmuşlardır (el-Hûfî, 1963, s. 163). Kadınlar ise ait oldukları sosyal sınıfa göre farklı türden muamelelere maruz bırakılmışlardır. Baskınlarda veya savaşlarda ele geçirilme ve cariye sınıfına ilhak edilme durumları da söz konusu olmuştur. Bu ve benzer türden anlayışların iç içe olduğu Câhiliye devri Arap toplumunda bazı kadınlar hatırı sayılır konumlarda iken diğerleri itibarsızlaştırılmışlar veya zor şartlarda yaşam mücadelesi vermeye zorlanmışlardır. Bu bakımdan Câhiliye devri Arap toplumunda kadınları özgürler ve cariyeler olmak üzere iki farklı sosyal sınıf içerisinde değerlendirmek mümkündür.

Özgür kadınlar siyasal, sosyal ve ekonomik açılardan hatırı sayılır konumda olmuşlardır (el-'Atrakî, 2002, 29; Muhennâ, 2007, s. 18). Tedmür melikesi Zennûbe (öl. ??) ve Sebe' kraliçesi Belkıs (öl. ??) gibi çok sayıda kadın ismi yönetimde söz sahibi olmuştur (el-Hâşimî, 1960, s. 56). Erkeklerle birlikte önemli anlaşmalara katılan kadınlar da söz konusu olmuşlardır (el-Hûfî, 1963, s. 537). er-Rakkâş (öl. ??), Ümmü Kırfe (öl. ??) ve Secâh (öl. ??) gibi ordulara komuta etmiş kadın isimlerine de rastlanmaktadır (el-Hûfî, 1963, s. 435). Saygın ailelere mensup kadınlar kendilerine sığınan kaçak kimseleri himayeleri altına alma hakkına sahip olmuşlardır. Kadınların sahip oldukları bu türden hatırı sayılır konum sebebiyle hanedanlardan ve eşraftan bazı kimseler annelerinin adlarıyla anılmayı kendileri için övünç

vesilesi olarak görmüşlerdir (el-Hâşimî, 1960, s. 55). Kadınların küçük düşürülmesi kabileler arasında savaş sebebi sayılmıştır (Bek vd., 1961, s. 324). Baskın ve savaş gibi tehlike arz eden durumlarda kadınları savunabilmek ve düşman eline esir düşmelerine engel olabilmek erkekler için övünme sebebi addedilmiştir (en-Nahhâs, 1973, s. 677; et-Tebrîzî, 1992, s. 171, 172).

Özellikle saygın ailelere mensup kızlar refah içinde yaşamışlar, ipek dokuma elbiseler giymişler ve zümrüt ve yakut gibi kıymetli taşlarla süslenmişlerdir (A'şâ, 1950, s. 95). Müstakbel koca adaylarını seçme ve evlendikten sonra aralarında sorun çıkması halinde kocalarını boşama hakkına sahip olmuşlardır (el-İsfahânî, s. 20; Ebû 'Ali Nebîl, 1998, s. 21). Kocaların şahsî hayatlarını kendi hayatlarından bir parça olarak gördüklerinden kocalarının davranışlarını kontrol altında tutmuşlar ve kontrolsüz mal harcama gibi durumlarda dikkatli olmaları yolunda kendilerine uyarılarda bulunmuşlardır (ed-Dabbî, 1942, s. 30). Hayatını tehlikeye atacak türden davranış sergileyen koca, eşi tarafından paylanmıştır (el-Asma'î, 1998, s. 41, 42). Eğlence düşkününü ve içki bağımlısı kocaya eşi tarafından sınırlama getirilmiştir. (el-Hâşimî, 1960, s. 59).

Kadınlar ev işleriyle uğraşmışlar, çocuk yetiştirmişler, kıyafet dikmişler, yemek pişirmişler, çadır dokumuşlar, yün eğirmişler ve konukları ağırlamışlardır (el-Hansâ', 2004, s. 7; el-'Afîfî, 1932, s. 85; el-Hâşimî, 1960, s. 64, 65). Saygın ailelerde çoğu defa ev işlerini hizmetçiler ve cariyeler yürütmüşlerdir. Kadınlar evin ve ev sahibinin saygınlığını korumuşlardır (el-Hâşimî, 1960, s. 63). Sosyal etkinliklerde eğlence amaçlı def, davul ve zurna gibi çalgı aletleri kullanmışlardır (el-'Afîfî, 1932, s. 85).

Kadınlar erkeklerle birlikte savaşlara katılmışlar, öldürülen yakınlarının intikamını almaları için erkekleri düşman karşısında cesaretlendirmişler, savaşçılara yiyecek ve içecek taşımışlar ve yaralıları tedavi etmişlerdir (el-Hansâ', 2004, s. 32, 33; el-Hûfî, 1963, s. 433). Savaşlarda ve baskınlarda düşman tarafından ele geçirilebilecekleri yolunda endişe duyduklarından tehlike anında kendilerini savunacaklarına dair kocalardan söz almışlardır (ez-Zevzenî, 1992, s. 125).

Câhiliye devri Arap toplumunda kadınlardan oluşan bir diğer sosyal sınıf cariyelerdir. Cariyeler, yağmalamalar, baskınlar ve savaşlar sırasında ele geçirilen ve meta gibi köle pazarlarından satın alınan köle kadınlardır. Saygın ailelere mensup kadınlar ileride fidye talep etme ve esir değiş tokuşunda pazarlık aracı yapılmaları amacıyla savaşlar ve baskınlar sırasında özellikle hedef alınmışlardır (el-Hûfî, 1963, s. 464). Sayıları pek fazla olduğundan civar ülkelerden köle pazarlarına sevk edilen cariyeler de söz konusu olmuştur (el-Hâşimî, 1960, s. 246).

Bu sebeple bazı aileler ileride düşmana esir düşme ve namuslarına leke sürülme ihtimaline karşı kız çocuklarını canlı olarak toprağa gömmüşlerdir (Dayf, 1960, s. 72). Cariyeler, hizmetçilik yapma, yemek pişirme, su taşıma, çadır kurma, çamaşır yıkama, odun toplama ve hayvan otlatma gibi beden gücüne dayalı ağır işlerde çalıştırılmışlardır (el-Hâşimî, 1960, s. 63; el-Hûfî, 1963, s. 503). Hayat kadını ve içki satılan meyhanelerde virtüöz olarak çalıştırılan cariyeler de söz konusu olmuştur (el-Hûfî, 1963, s. 506; Dayf, 1960, s. 72). Kişi, sahip olduğu çok sayıda cariyelerle mehir ödemeksizin evlenebilmiştir (el-Hûfî, 1963, s. 488). Cariye sınıfının maruz kaldığı onur kırıcı muamelelere tahammül edemeyip hayatına son veren cariyelere de rastlanmıştır (el-Hûfî, 1963, s. 483, 484).

B. CÂHİLİYE ARAP ŞİİRİNDE BİR EŞ OLARAK KADIN

Her devrin olduğu gibi Câhiliye devrinin de kendine has şartları söz konusudur. Sözelimi, kabileler arasında sıklıkla yaşanan baskınlar ve savaşlar sebebiyle Câhiliye devri Arap toplumunda çok sayıda cariyeyle kolaylıkla ulaşılabilmektedir. Bu bakımdan erkek, dilediği kadar cariyeyle sahip olabilmiş ve sayısız kadınla evlenebilmiştir. Câhiliye devri Arap toplumunun bu türden yaşam şartları, kadını eşinin sadece kendi eşi olmadığı düşüncesine sevk edeceğinden kıskanma, nefret etme, sevme ve âşık olma gibi karmaşık duyguları iç içe yaşamaya itmesi beklenen bir durumdur.

1. Karı-Koca İlişkisi

Câhiliye devri Arap toplumunda genel anlamda evlilik, neslin devamı, güzide ve güçlü evlatlara sahip olma, kabileler arasındaki düşmanlıkları sıhriyet bağı ile giderme, konuklara hizmet etme ve ev işlerini yürütme gibi amaçlarla yapılmıştır. Bu sebeple kadına değer verilmiş ve "Kadın kahraman değil evin çiçeğidir." (el-Hâşimî, 1960, s. 166) söylemi geliştirilmiştir. Günümüze ulaşan Câhiliye devri Arap şiirlerinde de eşler arasındaki ilişkinin genel anlamda sevgi ve saygı esasına dayalı olduğuna işaret eden göstergelere rastlanmaktadır. Sözelimi, Câhiliye şairi Zu'l-Isba' el-'Advânî (öl. 600), eşi Reyyâ (öl. ?) ile aralarındaki sevgi ve saygı esasına dayalı ideal aile ilişkisini şu ifadelerle beyitlere yansıtmıştır (ed-Dabbî, 1942, s. 161, 162; Zu'l-Isba' el-'Advânî, 1973, s. 88):

أَمْسَى تَذَكَّرَ رِيًّا أُمَّ هَارُونَ	يَا مَنْ لِقَلْبٍ شَدِيدٍ الْهَمَّ مَحْزُونٍ
وَالدَّهْرُ نُوٌّ غَلِظٌ جِينًا وَدُوٌّ لَيْنٍ	أَمْسَى تَذَكَّرَهَا مِنْ بَعْدِ مَا شَحَطْتُ
وَأَصْبَحَ الْوَأْيُ مِنْهَا لَا يُؤَاتِينِي	فَلِنْ يَكُنْ حُبُّهَا أَمْسَى لَنَا شَجِنًا
أَطِيعَ رِيًّا وَرِيًّا لَا تُعَاصِينِي	فَقَدْ غَيَّبْنَا وَشَمْلُ الدَّهْرِ يَجْمَعُنَا
بِصَادِقٍ مِنْ صَفَاءِ الْوَدِّ مَكْنُونٍ	نَرْمِي الْوُشَاةَ فَلَا نُحْطِي مَقَاتِلَهُمْ

Hârûn'un annaesi Reyyâ'yı her daim hatırlayan pek kaygılı ve hazin bir kalbe sahip Ey (bahtsız adam)!

Gözden irak olduktan sonra her daim onu hatırlardan çıkarmayan! Zaman ise, bazen katı bazen de yumuşaktır.

Bu sebeple tutkusu bizde hüziün halini almış ve bulunduğu vaatler artık beni bulmuyorsa.

Zaman bizi bir araya getirirken birlikte mutlu mesut yaşamıştık. Ben Reyyâ'yı dinlerdim o da bana karşı gelmezdi.

Laf taşıyan dedikoduculara (asaletimizde) gizli samimi ve duru muhabbetle karşılık verdiğimiz. (Böylece iftiralarını) boşa çıkarmada yanılmadığımız (hatıralar).

Beyitlerden şairin bilinmeyen bir nedenle eşi Reyyâ'dan ayrı kaldığı ve uzun süre kendisinden haber alamadığı anlaşılmaktadır. Şair, eşine özlem duymakta, akşama kadar eşini düşünmekte ve geçmişte yaşadıkları hatıralarla teselli bulmaya çalışmaktadır. Şair, çok sevdiği Reyyâ'ya geçmişte değer vermiş ve sözünü dinlemiştir. Reyyâ da şaire saygısızlık etmemiş ve sevgisine misliyle karşılık vermiştir. Elbet bu durum, karı-koca ilişkilerinde sevgi ve saygıdan ödün vermediklerine işaret eden

göstergelerdendir. Dahası aralarını bozmaya çalışan dedikoduculara da iyi muamelede bulunmak suretiyle asil duruş sergilemişler ve ideal karı-koca görüntüsü vermişlerdir.

Câhiliye devri Arap şairi el-Mutelemmis (öl. 560 veya 580) ile eşi Umeyme (öl. ?/?) arasında geçtiği öne sürülen beyitler de ikili arasındaki sevgi ve saygı esasına dayalı ilişkiye örnek gösterilecek mahiyettedir. el-Mutelemmis, yurdundan ve ailesinden uzun süre ayrı kalmıştır. Yakınları şairin vefat etmiş olabileceği ve geri dönme ihtimali bulunmadığı kanaatine varmışlardır. Bu sebeple Umeyme'ye evlenmesi ve yeniden yuva kurması için baskı yapmaya başlamışlardır. Umeyme, ısrarla baskılara karşı çıksa da sonunda kendi halkından biriyle evlenmeye mecbur bırakılmıştır. Düğün töreni hazırlanmış ve çalgı aletleri eşliğinde geç vakitlere kadar eğlenceler tertiplenmiştir. Tam da bu sırada el-Mutelemmis çıkagelmiştir. Olup biteni öğrenmiş ve Umeyme'ye ulaşmaya çalışmıştır. Umeyme'yi gözyaşları içerisinde şu beyti okurken bulmuştur (Şeyho, 1991, s. 334):

أَيَا لَيْتَ شِعْرِي وَالْحَوَادِثُ جَمَّةٌ بِأَيِّ بِلَادٍ أَنْتَ يَا مُتَلَمِّسُ

Talihsizlikler üst üste iken hangi diyarlardasın sen ah keşke bir bilebilsem! Be Mutelemmis!

el-Mutelemmis, cevap olarak şu beyti okumuştur:

بِأَقْرَبِ دَارٍ يَا أُمَيْمَةَ فَاغْلَمِي وَمَا زِلْتُ مُشْتَاقًا إِذَا الرَّكْبُ عَرَّسُوا

En yakın yerdeyim Ey Umeyme! Bilesin. Halk eğlendiği sırada (dahi) sana hala hasretim.

O sırada damat adayı el-Mutelemmis ile Umeyme arasında geçenleri duymuş ve ikilinin karı-koca olduklarını anlamıştır. Bu şartlarda evli bir kadınla yuva kurmaya gönlü razı gelmemiş ve oradan ayrılmıştır.

Görüleceği üzere beyitler, uzun süre ayrı kalınsa bile eşler arasındaki güçlü sevgi bağına, saygıya ve vefa duygusuna delalet etmektedir. Aynı zamanda Câhiliye devri Arap toplumunda kadınının, sevmediği erkekle evlenmek istemediğine de işaret etmektedir. Öte yandan erkeğin düğün merasimi kurulsun bile evleneceği kadının bir başkasıyla evli olduğunu veya kendisine sevgi beslemediğini fark etmesi durumunda evliliği reddettiğine de işaret etmektedir.

Câhiliye devri Arap toplumunda eşlere sert davranan ve eşlerin görüşüne itibar etmeyen erkeklere de rastlanmaktadır. Sözgelimi şair eş-Şenferâ (öl. 525-550 arası) eşinin görüşüyle hareket etmeyi erkeklikle bağdaştırmamış ve bu durumla övünerek beyitte şöyle demiştir (eş-Şenferâ, 1996, s. 61):

وَلَا جُبَّاءُ أَكْهَى مُرَبِّ بِعَرْسِهِ يُطَالِعُهَا فِي شَأْنِهِ كَيْفَ يَفْعَلُ

Karısının (dizinden) ayrılmayan ve işini nasıl yapacağını karısına danışan ahmak ve korkak da değilim.

Hal böyle olmakla birlikte eş-Şenferâ, eşinin sahip olduğu vakar, iffet ve el açıklığı gibi özellikleri

| 1762 | takdir etmiş ve beyitlerde şunları söylemiştir (eş-Şenferâ, 1996, s. 30-34):

لَقَدْ أَغْبَبْتَنِي لَا سُفُوطاً قِنَاعُهَا
 تَبِيْتُ، بُعِيدَ النَّوْمِ، تُهْدِي غُبُوقَهَا
 تَحُلُّ، بِمَنْجَاةٍ مِنَ اللَّوْمِ، بَيْتَهَا
 كَأَنَّ لَهَا فِي الْأَرْضِ نَسِيأً تَقْصُصُهُ
 أُمِيمَةً لَا يُخْزِي نَثَاهَا حَلِيلَهَا
 إِذَا هُوَ أَمْسَى أَبَ قُرَّةَ عَيْنِهِ
 فَدَقَّقْتُ، وَجَلَّتْ، وَاسْتَبَكَّرْتُ، وَأُكْمِلْتُ
 فَبَيْتُنَا كَأَنَّ الْبَيْتَ حُجْرَ فَوْقُنَا
 إِذَا مَا مَشَيْتُ، وَلَا بِيَدَاتٍ تَلْفُتِ
 لِحَاظَتِهَا إِذَا الْهَدِيَّةُ قَلَّتِ
 إِذَا مَا بُيُوتٌ بِالْمَذْمَةِ حُأَّتِ
 عَلَى أَمِّهَا وَإِنْ تُكَلِّمُكَ تَبَلَّتِ
 إِذَا ذُكِرَ النِّسْوَانُ عَقَّتْ وَجَلَّتِ
 مَاتَ السَّعِيدُ لَمْ يَسَلْ: أَيْنَ ظَلَّتِ
 فَلَوْ جُنَّ إِنْسَانٌ مِنَ الْخُسْنِ جُنَّتِ
 بِرِيْحَانَةٍ رِيْحَتْ عِشَاءً وَطَلَّتِ

Beni şahsıma hayran bıraktı. Yürürken (aceleci olmadığından) örtüsü başından düşmez. Sağa sola da bakmaz.

Azığımı gece uykudan hemen önce komşusuna hediye eder (kış mevsiminde yiyecek bulmak zorlaştığı vakit) hediye(leşme)ler azaldığında.

(Pek cömert olduğundan) evine azarlanmadan girer. Evlere azarlanmalarla girilirken.

Sanki yolda bir şey düşürmüş de aramaya odaklanmış gibi (vakarla yürür). Seninle konuştuğunda da sözü uzatmaz.

Umeyme, kocasının yüzünü şanıyla kara çıkarmayan bir (eştir). Kadınlardan söz edildiğinde o iffet sahibidir saygındır.

(Kocası) akşam vakti mutlu kimse misali huzurla (eve) döner. (Umeyme gün boyu evinden çıkmadığından) "Nerede kaldı?" diye sormaz.

Hem (Umeyme) narindir, âlicenaptır, selvi boyludur ve kusursuzdur. O kadar ki bir kimse güzellik açısından kusursuz olsaydı (elbet Umeyme) olmuştu.

Sanki ev, (keskin kokunun yayıldığı) yatsı vaktinde bizi reyhan kokusu ve çise ile kuşatmış gibi geçirdik geceyi.

eş-Şenfera örneğinde görüleceği üzere beyitler Câhiliye devri Arap toplumunda bir eş olarak kadında aranan ve takdir edilen özellikler hakkında ipuçları vermektedir. Buna göre ideal eş yolda yürürken utanma duygusu ağır bastığından örtüsünü korumakta, dikkat çekmemek için yitirdiği bir şeyi aramaya odaklanmış kimse gibi sağa sola bakmadan yürümekte, yabancılarla gereğinden fazla konuşmamakta, yiyecek bulmanın zor olduğu soğuk kış günlerinde komşusuyla yiyeceğini paylaşmakta, kötü söz getirecek davranışlardan uzak durmakta ve eşinin evde bulunmadığı vakitlerde evden dışarı çıkmamaktadır. Elbet bu türden hasletlere sahip eşlerin, kocaları tarafından takdir edilmeleri ve saygıyla karşılanmaları beklenecek bir durumdur. Bu sebeple meşhur edebiyat eleştirmeni el-Asma'î, (öl. 216/831) kadınların iffeti ve aileyi gözetmeleri hususunda söylenen en güzel sözlerin eş-Şenferâ'ya ait beyitler olduğunu öne sürmüştür (ed-Dabbî, 1942, s. 109).

Kocasının sorumsuz hareket ettiğini ve hayatını tehlikeye attığını düşünen kadın endişeye kapılmakta ve kocasına dikkatli olması için uyarıda bulunmaktadır. Sözelimi Ka'b b. Sa'îd el-Ganevî

(öl. ?/?), fütursuzca hareket etmesi ve canını tehlikeye atması sebebiyle eşi tarafından paylandığını öne sürmüştü ve beyitlerde şöyle demiştir. (el-Asma'î, 1998, s. 71, 74):

لَقَدْ أَنْصَبْتَنِي أُمُّ قَيْسٍ تَلُومُنِي وَمَا لَوْمْ مِثْلِي بَاطِلًا بِجَمِيلِ
تَقُولُ أَلَا يَا اسْتَبَقَ نَفْسَكَ لَا تَكُنْ شَسَاقُ لِعَبْرَاءِ الْمَقَامِ دَحُولِ
أَرَاكَ امْرَأً تَرْمِي بِنَفْسِكَ عَامِدًا مَرَامَى تَغْتَالُ الرِّجَالِ بِغُولِ

Ümmü Kays'ın şahsını paylıyor olması beni yormuştur. Benim gibisinin haksız yere paylanması güzel bir şey değildir.

Bana diyor ki: "Dikkatli ol! Yetiş canını kurtar. Kabrin tozlu kuyusunda ikamet etmeye sürülme.

Canını tekin olmayan (tehlikeli) yerlere bilerek atan bir kimse olarak görüyorum seni. Adamları musibetle canından eden (yerlere)."

Câhiliye devri Arap şiirinde eşe karşı zor kullanıldığına işaret eden beyitlere de rastlanmaktadır. Bu duruma, koyduğu yasağa uyulması gerektiği yolunda eşine uyarıda bulunan eş-Şenferâ'ya ait beyitler örnek gösterilecek mahiyettedir. eş-Şenferâ, beyitlerde şöyle demektedir (eş-Şenferâ, 1996, s. 79):

إِذَا مَا جِئْتِ مَا أَنَّهُكَ عَنْهُ فَلَمْ أَنْكِرْ عَلَيْكَ فَطَلَقِيَنِي
فَأَنْتِ الْبَعْلُ يَوْمَئِذٍ قُومِي بِسَوْطِكَ لَا أَبَاكَ فَاضْرِبِيَنِي

Sana yasakladığım bir şeyi yaparsan ve ben de seni yadırgamazsam beni boşa.

İşte o gün sen kocamın. Be babasız kalasica! (Eğer dediğimi yapmazsam) kırbacını çek de vur bana.

Beyitlerde eş-Şenferâ, koyduğu yasağın eşi tarafından dikkate alınmamasını erkek davranışı olarak telakki etmektedir (er-Reşîdî. s. 50). Buna göre erkek olarak şair, eşine aba altından sopa göstermekte ve koyduğu yasağı dikkate almamakta ısrarcı olması durumunda eşini kırbaça döveceğini ima etmektedir.

Şair el-A'şâ (öl. 7/629) ise kötü huylu eşine tahammül edememiş ve eşini boşamıştır. Beyitlerde boşadığı eşine kendisinden uzak durmasını söylemiş yoksa kafasına asa ile vuracağı yolunda tehdit dili kullanmıştır (el-A'şâ, 1992, s. 216):

أَيَا جَارَتِي بِيَنِي فَإِنَّكَ طَالِقَةٌ كَذَلِكَ أُمُورُ النَّاسِ غَادٍ وَطَارِقُهُ
وَبِيَنِي فَإِنَّ الْبَيْنَ خَيْرٌ مِنَ الْعَصَا وَإِلَّا تَزَالُ فَوْقَ رَأْسِكَ بَارِقُهُ

Be kadın! (Benden) uzak dur. Zira (artık benden) boşsun. İnsanların durumları da böyledir; bir gider bir gelir.

(Benden) uzak dur. Zira uzak durmak asadan iyidir. Yoksa habire şimşek çakacak tepende.

Câhiliye devri Arap şiirinde karı-koca arasında ortaya çıkan sorunların mantıklı yaklaşımla üstesinden gelmeye çalışan eş örneğine de rastlanmaktadır. el-Hâris b. 'Abbâd, (öl. 570) amcaoğulları cihetinden evlidir ve zenci olan diğer çocuklarının aksine eşi beyaz tenli erkek çocuk dünyaya getirmiştir. Şair bu durumu yadırgamış ve çocuğun başkasından olabileceği yolunda içine kurt düşmüştür. Gergin halde evi terk etmiş ve birkaç gün eve uğramamıştır. el-Hâris bir süre sonra eşinin yanına geri

dönmüştür. Eşi, kocasını sıcak karşılamış ve ona saygıda kusur etmemiştir. Ne var ki el-Hâris, sesini yükseltmiş ve eşine kaba davranmıştır. Daha sonra eşinin elinden tutmuş ve şu beyitleri okumuştur (el-Merzubânî, 1976, s. 110):

لَا تَمْشِطِي رَأْسِي وَلَا تَفْلِيئِي وَأَفْتَرِي هَلْمَ أَخْبِرِيئِي
مَا بَالُهُ أَحْمَرَ كَالهَجِينِ خَالَفَ أَلْوَانَ بَنِي الْجُونِ

Başımı tarama. Bitlerimi de ayıklama. Yaklaş hadi. Söyle bana

Bunun nesi var ki melez gibi beyaz? Zenci çocuklarımın renklerine aykırı?

Rivayetten ve beyitlerden de anlaşılacağı üzere şair, eşinin kendisini başkalarıyla aldatmış olabileceği yolunda kuşku duymuştur. Zira diğer çocukları kendisi gibi siyah tenli iken son çocuğu beyaz tenli olarak dünyaya gelmiştir. Her ne kadar başlangıçta evi terk etmiş olsa bile bir süre sonra nefis muhasebesi yapmış ve bu meseleyi eşiyle yüz yüze görüşmeye karar vermiştir. Mesele namus meselesi olduğundan aldatıldığına dair zihninde kesin kanaat oluşsa belki de eşinin hayatına son verecektir. Bu sebeple eşine resmî davranmakta ve temkinli yaklaşmaktadır. Normal şartlarda karı-koca arasında resmîyet olmayacağından kocanın saçını taramak ve kafasındaki bitleri ayıklamak belki de o dönemde samimiyet göstergesidir. Halbuki şair bu sefer eşinden saçını taramamasını ve kafasındaki bitleri ayıklamamasını istemiştir. Ardından kendisine yaklaşmasını ve ciddiyete bürünmüş sorgu hâkimi edasıyla çocuğun beyaz tenli olmasının sebebini dürüstçe bildirmesini istemiştir.

Kocası tarafından zan altında bırakılmasına tepki olarak el-Hâris'in eşi elini kocasının elinden çekmiş ve şu karşılığı vermiştir:

إِنَّ لَهُ مِنْ قِبَلِي أَجْدَادًا بِيضَ الْوُجُوهِ كُرْمًا أَنْجَادًا
مَا ضَرَّهُمْ يَوْمَ لَقُوا شِدَادًا وَكَسَرُوا فِي صَدْرِهِ الْأَعْوَادًا
أَلَّا يَكُونَ لَوْنُهُمْ سَوَادًا؟

Benim cihetimden elbet onların ataları var. Beyaz yüzlü, asil ve cesur.

Güçlü düşmanla(rıyla) karşı karşıya geliyorlarsa ve düşmanın göğsünde mızrakları kırıyorlarsa

Renklerinin siyah olmamasının onlara ne zararı var?

Eşini pür dikkat dinleyen el-Hâris, yanıldığını anlamış ve yerinden fırlayarak eşinin gönlünü almaya çalışmıştır.

Görülebileceği üzere el-Hâris'in eşi bunca ağır töhmet karşısında önce kocasına kızgın olduğunu hissettirmiş, ardından akla yatkın delil sunarak kocasını ikna etme cihetine gitmiştir. Nitekim her ne kadar kendisi siyah tenli olsa bile ataları arasında beyaz tenli kimselerin de bulunduğunu kocasına hatırlatmıştır. Atalarda var olan beyaz ten, asalet ve cesaret gibi özelliklerin birkaç kuşak sonra çocuğa kalıtım yoluyla geçebildiğini kocasına bildirmiştir. Kadın eş tarafından soruna hikmetle yaklaşılması ve delile dayalı mantıklı cevap verilmesi sonucunda muhtemel bir facianın önüne geçildiği anlaşılmaktadır.

2. Sadakatsizlik ve Kıskançlık

Eşler arasında ilişkilerin sağlıklı yürüyebilmesi dürüstlük ve sadakat prensiplerine riayet etmekle mümkündür. Bu hususta yapılan ihmaller ve ihlaller evlilik birliğini temelden sarsmaya veya tamamen sonlandırmaya yol açabilmektedir. Benzer biçimde yaratılış itibarıyla az veya çok hemen hemen her insanda var olan kıskançlık duygusu da ilişkilere zarar verebilmektedir.

Câhiliye devri Arap şiirinde eşler arasında yaşanmış sadakatsizlik ve kıskançlık örneklerine de rastlanmaktadır. Sözgelimi şair 'Urve b. el-Verd (öl. 30/694) Kinâneoğulları kabilesine baskın düzenlemiş ve Selma adında bir kadını ele geçirmiştir. Ardından Selma'yı azat etmiş ve Selma'yla evlenmiştir. On küsür yıl süren evlilikten çocukları olmuştur. Selma, bir keresinde yakınlarını çok özlediğini bahane etmiş ve kocası 'Urve'ye birlikte hacca gitme teklifinde bulunmuştur. Dönüş yolculuğunda Selma'nın akrabaları olan Kinâneoğullarının yurduna da uğrayacaklardır. 'Urve, Selma'nın bu teklifine sıcak bakmış ve birlikte Mekke'ye gitmişlerdir. Hac ibadetini tamamladıktan sonra planladıkları üzere Yesrib'e geçmişlerdir. Selma, Yesrib'in Nadîroğulları mahallesinde Kinâneoğullarına mensup akrabalarından bazı kimselerle karşılaşmıştır. Akrabalarından 'Urve ile görüşmelerini, kendisi gibi soylu bir kadının esir statüsünde olmasından utanç duyduklarını ve fidye karşılığında Selma'yı serbest bırakması yolunda 'Urve'ye teklif götürmelerini istemiştir. Teklife sıcak bakması durumunda Selma'yı özgür eş statüsünde geri isterse kabul edeceklerini de 'Urve'ye söylemelerini istemiştir. Selma, kocasına olan sadakati hususunda 'Urve'nin şüphe duymadığını ve 'Urve'den başkasına kimseyi tercih etmeyeceğini sandığını da eklemiştir. Selma ve akrabaları planladıkları komployu uygulamaya koyulmuşlar ve iyice sarhoş oluncaya kadar 'Urve'ye içki içirmişlerdir. Ardından baskı yoluyla 'Urve'den Selma'yı serbest bırakmasını talep etmişlerdir. 'Urve, aldığı alkolün de etkisiyle geceyi Selma ile geçirmesi ve ertesi gün Selma'n görüşüne de başvurulması şartıyla teklifi kabul etmiştir. Ertesi gün Selma'ya konuyla ilgili görüşü sorulmuş o da akrabalarıyla kalmak istediğini söylemiştir. Daha sonra 'Urve'ye dönmüş ve şunları söylemiştir: "Bak 'Urve! Senden ayrılıyor olsam bile senin hakkında doğru bildiklerimi söyleyeceğim. Allah'a yemin olsun ki, senden başka daha iyi, gözünü haramdan daha çok sakınan, çirkin eylemlere daha az bulaşan, daha cömert olan ve namusunu daha fazla koruyan hiç kimseye elbise çıkaracak Arap kadını tanımıyorum. Seninle geçirdiğim süre zarfında her gün kabilene mensup bireyler arasında yaşamaktansa ölmeyi yeğledim. Halkından herhangi bir kadının "'Urve'nin cariyesi şöyle şöyle dedi" demesini duymak istemiyordum ama duyuyordum. Allah'a yemin olsun ki, artık Gatafân kabilesine mensup kadın yüzü görmek istemiyorum. Şimdi akliselimle düşün. Çocuklarının yanına dön ve onlara iyi bak." 'Urve, beklenmedik bu gelişme karşısında hayal kırıklığına uğramış ve adeta yıkılmıştır. Oradan ayrıldıktan bir süre sonra duygularını pişmanlık ve hüznün dolu ifadelerle beyitlere şöyle yansıtmıştır (el-İsfahânî, 2002, s. 54; el-Hamevî 1997, s. 436; el-Verd, 1998, s. 62-64):

لَبَزَقِ مِنْ تَهَامَةَ مُسْتَطِيرِ
إِذَا كَانَتْ مُجَاوِرَةَ السَّرِيرِ
وَأَهْلِي بَيْنَ إِمْرَةٍ وَكَيْرِ
مَحَلِّ الْحَيِّ أَشْفَلِ مِنْ نَقِيرِ
مُعَرَّشْنَا بِدَارِ بَنِي النَّضِيرِ

أَرَفْتُ وَضَخْبَتِي بِمَضِيْقِ عَمِقِ
سَقَى سَلْمَى وَأَيْنَ دِيَارِ سَلْمَى
إِذَا حَلَّتْ بِأَرْضِ بَنِي عَلِيٍّ
ذَكَرْتُ مَنَازِلًا مِنْ أُمَّ وَهَبِ
وَأَخَذْتُ مَغْهَدٍ مِنْ أُمَّ وَهَبِ

وَقَالُوا مَا تَشَاءُ؟ فَقُلْتُ أَلْهُو
بِأَيِّسَةِ الْحَدِيثِ رُضَابٌ فِيهَا
أَطَعْتُ الْأَمِيرِينَ بِضُرْمٍ سَأَمَى
سَقَمُونِي النَّسَاءَ ثُمَّ تَكْتَفُونِي
وَقَالُوا لَسْتَ بَعْدَ فِدَاءٍ سَأَمَى
وَلَا وَأَبِيكَ لَوْ كَالْيَوْمِ أَمْرِي
إِنِّي لَمَلَكْتُ عِضْمَةَ أُمِّ وَهْبٍ
فَيَا لِلنَّاسِ كَيْفَ غَلَبْتُ نَفْسِي
أَلَا يَا لَيْتَنِي عَاصِيْتُ طَلْقًا

إِلَى الْإِضْبَاحِ، آثَرَ ذِي الْأَثِيرِ
بُعَيْدَ النَّوْمِ كَالْعَنْبِ الْعَصِيرِ
فَطَارُوا فِي عِضَاهِ الْيَسْتَعُورِ
عُدَاةَ اللَّهِ مِنْ كَذِبٍ وَزُورِ
بِمُغْنٍ مَا لَدَيْكَ وَلَا فَاقِيرِ
وَمَنْ لَكَ بِالتَّذْبِيرِ فِي الْأُمُورِ
عَلَى مَا كَانَ مِنْ حَسَكِ الصُّدُورِ
عَلَى شَيْءٍ وَيَكْرَهُهُ ضَمِيرِي
وَجَبَّارًا وَمَنْ لِي مِنْ أَمِيرِ

Geceyi eşlik ettiğim kimselerle 'Amk¹ mevkisi boğazında uykusuz geçirdim. Tihâma cihetinden ufku aydınlatan şimşek nedeniyle.

(Bereket yağmurları) Selma'yı sulasın. (Şimdi) nerede Selma'nın diyarı? Serîr² bölgesine komşu olmuş ise.

'Alioğullarının yurdunda konakladığında. Ailem de İmmerra ve Kîr³ (dağları) arasında (olduğunda).

Nakîr⁴ (mevkisi) eteğinde konuşlanmış kabilenin konaklama alanında (bir zamanlar) Ümmü Vehb'in uğradığı yerler aklıma düştü.

Ümmü Vehb'le karı-koca olarak en son Nadîroğulları mahallesinde beraber ol(muş)tuk.

Dediler ki: "Ne istiyorsun?" Ben de onlara dedim ki: "İlk ışıkların etrafı aydınlatacağı sabahın erken vaktine kadar zaman geçireyim"

Sohbetine doyum olmayan (Ümmü Vehb'le). Uykudan hemen önce ağzımın suyu sıkılmış üzüm gibi (tatlı) olan.

Selma (konusunda) katı buyrukları olanlara boyun eğdim de 'Idâhu'l-Yeste'ûr⁵ (adındaki) bölgede (adeta) uçtular (ve gözden kayboldular).

(O gece) bana içki içirdiler. Ardından yalan ve dolanla etrafımı kuşattılar (kahrolası) Allah'ın düşmanları. Ve şunu dediler: "Selma'nın fidyesini (aldıktan) sonra artık ne zenginsin ne de fakir. Elindekindir sahip olduğun."

Babanın (hayatı) aşkına beni dinle! Bugünkü gibi (ayık) durumda olsaydım kim sana (komplo) kurabilirdi bu işlerde?

¹ Beyitte yer alan 'Amk Medine-i Münevvere yakınında bir mevki ismidir (bkz. İsfâhânî, 2008, s. 54).

² Beyitte yer alan Serîr Kinâneoğulları yurdunda bir mevki ismidir (bkz. İsfâhânî, 2008, s. 54).

³ Beyitte yer alan İmmerra ve Kîr iki dağ ismidir (bkz. İsfâhânî, 2008, s. 54).

⁴ Beyitte yer alan Nakîr bir mevki ismidir (bkz. İsfâhânî, 2008, s. 54).

⁵ Beyitte yer alan 'Idâhu'l-Yeste'ûr, Medine-i Münevvere'nin taşlık bölgesi karşısında bir mevki ismidir (bkz. Hamevî, 1997, s. 436).

Bu durumda Vehb'in annesini zapt ederdim sinelerde (birikmiş) düşmanlığa rağmen.

O halde ey ahali nasıl oldu da vicdanımın rahatsız olduğu bir şeyi zorla kendime kabul ettirdim!

Dinleyin! Keşke (kardeşim) Talk'ı ve (amcamın oğlu) Cabbâr'ı⁶ dinlemeseydim. Bana danışman olacak (ve yol gösterecek başka) kim var(dı) ki?

Beyitlerden şairin, birlikte yaşadıkları on küsur yıl boyunca eşi Selma'ya iyi davrandığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple şair, eşi Selma'nın vefasız olacağını aklının ucundan bile geçirmemiştir. Ne var ki eşi, içten içe şairden nefret etmiştir. Zira şair, baskın sırasında Selma'yı kaçırmış ve azat ettikten sonra onunla evlenmiştir. Hâlbuki Selma asil bir aileye mensuptur. Bu sebeple kocasının mensubu bulunduğu kabile kadınları tarafından hakkında "'Urve'nin cariyesi" denilmesini bir türlü hazmedememiştir. 'Urve'den çocukları olduğu halde kocasından ve kocasının kabilesinden kurtulmak amacıyla zihninde plan kurmuş ve ilk fırsatta planını hayata geçirmiştir. Hal böyle olmakla birlikte beyitlerde şair, Selma'yı hayırla yâd etmekte ve hakkında olumsuz söz söylememektedir. Elbet bu durum, şairin Selma'yı gönülden sevdiğine ve on küsur yıl boyunca Selma ile geçirdiği güzel hatıralara saygı duyduğuna delalet etmektedir.

Câhiliye devri Arap şiirinde eşler arasında görülebilen sadakatsizlik ve kıskançlık sebebiyle kadın ölümüne de rastlanmaktadır. Gassânoğulları kabilesine mensup bir adam, el-Hâris b. 'Amr el-Kindî'ye (öl. 531) baskın düzenlemiştir. Baskın sırasında el-Hâris evden uzakta bir yerdedir. Adam, el-Hâris'in eşi Hind'i kaçırmış ve Hind'le beraber olmuştur. Hind, adamdan hoşlanmıştır. Adama: "Acele et ve canını kurtar. Allah'a yemin olsun ki kocamın sanki çöl dikenini yemiş deve gibi ağzını açmış sana doğru gelmekte olduğunu görüyorum" demiştir. el-Hâris olanları öğrenmiş ve adamı takibe koyulmuştur. Sonunda onlara yetişmiş ve adamı öldürmüştür. Ardından Hind'e "Seninle beraber oldu mu?" diye sormuştur. Hind de "Vallahi evet. Kadınlar onun gibisiyle asla beraber olmamışlardır" cevabını vermiştir. el-Hâris, adamlarına Hind'i tutuklamalarını ve iki kısrağın arasına bağlamalarını emretmiştir. Daha sonra kısrağlar ters istikamete sürülmüş ve Hind parçalanarak can vermiştir. el-Hâris ardından şu iki beyti okumuştur (İbn 'Abdi Rabbih, 1983, s. 137):

كُلُّ أَنْتَى وَإِنْ بَدَا لَكَ مِنْهَا آيَةُ الْوُدِّ حُبُّهَا خَيْتُ غُرُورِ
إِنَّ مَنْ غَرَّهُ الْيَسَاءُ بِوُدِّ بَعْدَ هِنْدٍ لَجَاهِلٍ مَغْرُورِ

Sana her dişiden sevgi emaresi gözüke bile (bil ki dişinin) muhabbeti seraptan ibarettir.

Kadınların sevgi (bahanesiyle) ayarttıkları kimse elbet cahildir kandırılmıştır. Hind'in (bana olan sadakatsiz davranışından) sonra.

Beyitlerden, Hind'in kocasına sadakatsiz davranması ve kocasını küçük düşürecek eylemler sergilemesi sebebiyle el-Hâris'in içine düştüğü öfke, kıskançlık ve nefret duygularının ileri boyutlarda olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Hind, kendisini kaçıran adamla birlikte olmuş, adamdan hoşlanmış ve yakalanmaması için adama yardım etmiştir. Dahası kocasının sinir uçlarıyla oynamış ve adamla birlikte

⁶ Beyitte adı geçen Talk şairin kardeşidir. Cabbâr ise amcasının oğludur (bkz. 'Urve, 1998, s. 64).

olduğunu itiraf etmiştir. Elbet bu durum, Hind'i böyle bir eyleme sevk edecek boyutta kocasıyla geçmişte sorunlar yaşadığına işaret eden göstergelerdendir.

Cinsel iktidarsızlık sebebiyle eşler arasında yaşanan sadakatsizlik örneğine şair İmru'u'l-Kays (öl. 540 dolayları) ile eşi Ümmü Cundub (öl. ??) arasında geçtiği öne sürülen rivayette de rastlanmaktadır. Ümmü Cundub, cinsel arzularını yerine getirmekte yetersiz kalan eşi İmru'u'l-Kays'a karşı öfkeli. Bir defasında gece uyuduğu sırada eşi "Delikanlıların hası! Sabah oldu hadi kalk" diyerek şairi uyandırmak istemiştir. Şair uyku sersemliğiyle kalkmak istememiş ve uykusuna devam etmiştir. Bu sefer eşi aynı sözleri tekrarlamıştır. Şair sonunda gözlerini açmış, yatağından doğrulmuş ve henüz sabah olmadığını fark etmiştir. Eşine "Bu saatte beni neden uyandırdın?" diye sormuştur. Eşi bir süre cevap vermeden öylece kalmıştır. Şair, eşinden ısrarla cevap vermesini istemiştir. Bunun üzerine Ümmü Cundub, ilişki sırasında kocasından haz almadığını yüzüne vurmuştur. Durumunun farkında olan İmru'u'l-Kays, susmayı tercih etmiştir. Ertesi sabah kaldıkları çadıra şair 'Alkame b. 'Abde (öl. 325) uğramıştır. İki şair karşılıklı bazı beyitler okumuşlardır. Bir ara İmru'u'l-Kays, 'Alkame'ye "Şiirde ben senden ustayım" demiştir. 'Alkame, İmru'u'l-Kays'ın bu sözüne itiraz etmiş ve "Olur mu öyle şey? Şiirde ben senden daha ustayım. İstersen karşılıklı şiir söyleyelim" cevabını vermiştir. Ümmü Cundub'den de aralarında hakemlik yapmasını istemişlerdir. Önce İmru'u'l-Kays şu beyitle başlayan meşhur şiirini okumuştur (İmru'u'l-Kays, 1958, s. 41):

خَلِيلِي مُرَا بِي عَلَى أُمِّ جُنْدُبٍ نَقَضَ لُبَانَاتِ الْفُؤَادِ الْمُعْدَبِ

İki dost yoldaşım! Beni Ümmü Cundub'e götürün de (aşk) acısından mustarip gönlün dertlerine çare bulalım.

Ardından 'Alkame şu beyitle başlayan şiirini okumuştur (İmru'u'l-Kays, 1958, s. 41; 'Alkame'tu'l-Fahl, 1969, s. 79):

دَهَبَتْ مِنَ الْهَجْرَانِ فِي غَيْرِ مَذْهَبٍ وَلَمْ يَكْ حَقًّا كُلُّ هَذَا التَّجْنُبِ

Bu ayrılıkta yanlış yaptım. Bunca uzak durma doğru olmadı.

Her iki şairi de dinleyen Ümmü Cundub, görüşünü 'Alkame'nin lehine olacak biçimde yapmıştır. İmru'u'l-Kays, bu tutum karşısında sinirlenmiş ve Ümmü Cundub'u boşamıştır. Daha sonra 'Alkame, Ümmü Cundub'le evlenmiştir. Bu olay sebebiyle 'Alkame, 'Alkame'tu'l-fahl/Damızlık 'Alkame lakabıyla şöhret bulmuştur (İmru'u'l-Kays, 1958, s. 40).

Rivayetten de anlaşılacağı üzere Ümmü Cundub, cinsel arzularının uzun süredir tatmin olamamasından mustarıptır ve bir önceki gece bu durumu kocası İmru'u'l-Kays'ın yüzüne açıkça söylemiştir. Kuşkusuz bu durum, Ümmü Cundub'un arzularını birlikte tatmin edebileceği başka bir erkeği kocasına yeğlemeye ve kocasının aleyhine görüş beyan etmeye psikolojik olarak hazır olduğunu ortaya koymaktadır.

Câhiliye devri Arap şiirinde kocanın, eşinden uzak durması ve eşinin kusurlarını diline pelesenk etmesi sebebiyle hayatında başka kadının da olabileceği kuşkusuyla kıskançlık krizine giren kadın örneğine de rastlanmaktadır. Şair Zuheyr b. Ebî Sulmâ (öl. 639), çocukları Ka'b (öl. 24/645), Buceyr (öl. ??) ve Sâlim'in (öl. ?/) anneleri Kebşe bnt. 'Ammâr el-Gatafâniyye (öl. ??) ile evlidir. Kebşe, şairin

ihmalkâr davranışlarından, kusurlarını diline pelesenk etmesinden ve uzaklaşma çabalarından usanmıştır. Belli ki kadın içgüdüleriyle kocasının hayatında başka bir kadın olabileceğinden şüphelenmektedir. Tepki olarak kocasına bir daha yanına uğramamasını söyler. Zira iffetine düşkün bir anne olarak bu zamana kadar çocuklarını yetiştirmek için uğraş verdiğini ve şairin itibarını zedeleyecek kötü bir eylem yapmadığını düşünmektedir. Bu bakımdan kocasının kendisine yönelik bu davranışını hak etmediğini düşünmektedir. Kebşe'nin kıskançlık krizine girdiğini fark eden şair, bu durumu beyitlere yansıtmiş ve eşinin endişelerini gidermeye çalışarak şunları söylemiştir (Ebû Sulmâ, 1980, s. 175):

وَقَالَتْ أُمُّ كَعْبٍ: لَا تَزُرْنِي
رَأَيْتُكَ عِبْتَنِي، وَصَدَدْتَ عَنِّي
فَلَمْ أَفْسِدُ بَنِيكَ، وَلَمْ أَقْرَبُ
أَقِيمِي، أُمُّ كَعْبٍ، وَأَطْمَأْنِنِي
فَلَا، وَاللَّهِ مَا لَكَ مِنْ مَرَارٍ
وَكَيْفَ عَلَيْكَ صَبْرِي وَأَصْطِيبَارِي؟
إِلَيْكَ مِنَ الْمُلِمَّاتِ الْكِبَارِ
فَإِنَّكَ مَا أَقَمْتَ بِخَيْرِ دَارٍ

Ümmü Ka'b şöyle dedi: "Beni asla ziyarete gelme. Allah'a yemin olsun ki (benim yanımda) ziyaret edecek yerin yok.

Beni kötilediğini ve benden uzak durduğunu gördüm. Sana nasıl sabır ve tahammül edeyim?

Kaldı ki çocuklarını kötü yetiştirmedim. Başına büyük belalar da sarmadım."

"Ümmü Ka'b! Otur oturduğun yerde ve rahat ol. Zira (benimle) kaldığın süre (evimi bereketlendireceğinden) en hayırlı evde olacaktır."

Beyitlerden Kebşe'nin kadın içgüdüleriyle hareket ettiği ve zihninde bazı şüphelerin olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim ortada makul sebep bulunmadan erkeğin eşinden uzak durması ve kusurlarını diline dolması hayra alamet değildir. Bu durum, eşinin hayatında başka bir kadın olabileceği şüphesini akla getirmektedir. Bu bakımdan şair beyitlerde "Otur oturduğun yerde ve rahat ol" diyerek eşinin endişelerini giderme ihtiyacı hissetmekte ve eşinden övgüyle bahsederek onu psikolojik olarak rahatlatmaya çalışmaktadır. Ne var ki şair bir erkek olarak eşinin iç dünyasında çalkalanan kıskançlık duygularına beyitlerde yer vermemektedir. Halbuki beyitler Kebşe tarafından dile getirilmiş olsa iç dünyasında kopan fırtınaları ve kıskançlık duygularını olabildiğince dışa vuracağı muhakkaktır.

3. Geçimsiz Eşten Yakınma

Atalardan gelen genler, yetişme tarzı, kültürel edinimler ve cinsiyet farklılıkları karakter oluşumunda etkilidir. Bu sebeple eşler arasında bazı zamanlar uyum problemleri yaşanabilmektedir. Câhiliye devri Arap şiirinde de uyum problemlerine dayalı eşten yakınma örneklerine rastlanmaktadır. Hevâzin kabilesinin lideri (İbn 'Abdi Rabbih, 1983, s. 103) 'Urve er-Rahhâl b. 'Utbe'ye (öl. 592) ait olduğu öne sürülen beyitler bu duruma örnek gösterilecek mahiyettedir. 'Urve, ileri derecede şiddetli geçimsiz olduğu anlaşılan eşi Sa'be ile seksen yıl birlikte yaşamıştır. Şair, bu süre zarfında eşinin kendisine gün yüzü göstermediğini öne sürmüş ve beyitlerde şöyle demiştir (Kâlî, t.y., s. 36):

ثَمَانِينَ حَوْلًا لَا أَرَى مِنْكَ رَاحَةً لَهْنِكَ فِي الدُّنْيَا لَبَاقِيَةَ الْعُمُرِ
فَإِنْ أَنْقَلِبَ مِنْ عُمُرٍ صَعْبَةٍ سَالِمًا تَكُنْ مِنْ نِسَاءِ النَّاسِ لِي بِيَضَّةِ الْعُفْرِ

Seksen yıl boyunca rahat (yüzü) görmedim senden. Vallahi bu dünyada ömür billah başıma belasın sen.

Sa'be'nin ömründen sağ salim kurtulursam, horoz yumurtası olsun nasibim el alemin kadınlarından.⁷

Beyitler, Sa'be'nin şiddetli geçimsizliği sebebiyle şairin seksen yıl boyunca çektiği acının ve ıstırabın boyutları hakkında ipuçları vermektedir. Eşinden kurtulması durumunda tekrar hiçbir kadınla evlilik yapmayı düşünmemektedir. Bu durum, Sa'be'nin şaire hayatı zehrettiğine ve evlilik hayatından iyice soğuttuğuna işaret eden göstergelerdendir. Şair bir başka münasebetle söylediği beyitlerde de yine eşinin geçimsizliğinden dert yanmış ve kendi hayatına son vermeyi bile aklından geçirdiğini ifade ederek şöyle demiştir (Kâlî, t.y., s. 36):

فَلَوْ أَنَّ نَفْسِي فِي يَدَيِّ مُطِيعَتِي لِأَرْسَلْتُهَا مِمَّا أَلَقِي مِنَ الْهَمِّ
وَلَوْ كَانَ قَتْلِيهَا حَلَالًا قَتَلْتُهَا وَكَانَ وُجُودُ الْمَوْتِ خَيْرًا مِنَ الْعَمِّ
تَعَرَّضْتُ لِلْأَفْعَى أَحَاوِلْ وَطَأَهَا نَعْلِي أَنْجُو صَعْبَةَ بِالسَّمِّ
فَيَا رَبِّ اكْفِنْهَا وَإِلَّا فَتَجَنِّبِي وَإِنْ كَانَ يَوْمِي قَبْلَهَا فَاقْضِيَنَّ حَتْمِي

Şayet canım iki elimde buyruğuma boyun eğseydi, çektiğim dertten azat ederdim onu.

Canıma kıymam helal olsaydı (çoktan) kıymıştım. Ölüme gitmek (bunca) gamı çekmekten evla olurdu.

Yılana basmaya çalışarak kendimi yılana hedef yaptım. Zehrin etkisiyle Sa'becik'ten kurtulurum ümidiyle.

Ey Rabbim! Kefene bürü onu. Olmadı kurtar beni. (Ecel) günüm ondan önce ise ne olur (şimdi) bitir işimi.

Beyitlerden anlaşıldığı üzere şair, eşinin geçimsizliğinden bıkmış usanmıştır. Öyle ki canına kıymak helal olsa intihar etmeyi dahi düşünmektedir. Yılan önüne atlamayı, bilerek yılana basmayı, yılan tarafından zehirlenmeyi ve zehrin etkisiyle ölmeyi aklından geçirmektedir. Yüce Allah'a eşinin canını bir an evvel alması veya eşinden önce kendi ruhunu kabzetmesi için dua ve niyaz etmektedir. Elbet bütün bunlar şairin içine düştüğü çaresizliğin boyutu hakkında ipuçları vermektedir. Hal böyle olmakla birlikte şairin Hevâzin gibi büyük bir kabilenin lideri olmasına rağmen eşinin şiddetli geçimsizliği karşısında çaresiz kalsa bile seksen yıl eşiyile beraber yaşamayı sürdürmüş olması dikkate şayandır. Toplumda her açıdan örnek konumdaki liderin seksen yıl boyunca eşinin şiddetli geçimsizliğine töreler sebebiyle tahammül etmiş olması ihtimal dâhilindedir.

Câhiliye devri Arap şiirinde geçimsiz kocayı hicveden kadın örneğine de rastlanmaktadır. Ümmü's-Sarîh bnt. Evs (öl. ??) beyitlerde kocasının geçimsizliğini şu ifadelerle hicvetmiştir (Ebû Tâhir, 1908, s. 118):

كَأَنَّ الدَّارَ يَوْمَ تَكُونُ فِيهَا عَلَيْنَا حُفْرَةٌ مُلِئَتْ دُخَانًا

⁷ Beyitte yer alan بيضة العفر ifadesi "horoz yumurtası" anlamında atasözü olup bir defa gerçekleşen ve yeniden tekrarlanmayan hususlar için kullanılmaktadır (bkz. Meydânî, 2004, s. 138, 139).

فَأَيْتَكَ فِي سَفِينِ بَنِي عَبَادٍ طَرِيداً لَا تَرَكَ وَلَا تَرَانَا
وَلَيْتَكَ غَائِبٌ بِالْهِنْدِ عَنَّا وَلَيْتَ لَنَا صَدِيقًا فَاقْتَتَانَا
وَلَوْ أَنَّ النُّذُورَ تَكُفُّ عَنْهُ لَقَدْ أَهْدَيْتُهَا مِائَةً هِجَانَا

Evde olduğun gün sanki ev, içi duman dolu bir çukura dönüşüyor.

Keşke Benî 'Abbâd'ın gemisinde sürgün olsan da ne biz seni görsek ne de sen bizi görsen.

Keşke bizden irak olsan Hindistan'da. Keşke bize bir dost olsa da bizi sahiplense.

Yüz yarış devesi başışlardım adaklar bizi ondan kurtaracak olsa.

Beyitlerde şair, geçimsiz olan kocasının ev halkına hayatı zehretmesi sebebiyle oluşan kasvetli atmosferi teşbih sanatı kullanarak zihinlere yaklaştırmaya çalışmakta ve evini boğucu dumanla kaplı nefes alınması imkânsız bir çukura benzetmektedir. Bu sebeple kocasından kurtulmak için onun Hindistan gibi uzak diyarlara sürgün olarak gönderilmesini ve kendilerine bir dostun sahip çıkmasını arzu etmektedir. Dahası eşinin uzak durması yolunda garanti verilse yüz adet necip yarış devesini adak olarak hibe etmeyi bile gözden çıkarmış durumdadır. Görüleceği üzere beyitlerde bir eş ve kadın olarak şair, hiciv sanatı yoluyla kocasının başına gelebilecek her türlü kötülüğe rıza göstereceğini öne sürmektedir. Elbet bu durum kocasının geçimsizliği karşısında şairin hissettiği psikolojik sıkıntının boyutları hakkında ip uçları vermektedir.

4. Kocanın Ardından Mersiye Okuma

Câhiliye devri Arap toplumu aile yapısında kadın, kocayı huzur bulacağı sığınağı ve rızkını temin edeceği rızık kaynağı olarak görmüştür (Cumuh, 1982, s. 62). Bu sebeple kocanın vefat etmesi veya savaş meydanlarında öldürülmesi durumunda ardından gözyaşları dökmüş ve ağıtlar yakmıştır. Hal böyle olmakla birlikte "koca bulunur ama kardeş bulunmaz" (Cumuh, 1982, s. 67) mantığıyla hareket etmiş ve kocanın ardından kardeşe ve babaya üzüldüğü kadar içten üzülmemiştir. Kocada var olan güzel hasletleri sıralamakla ve yakınlarını kocasının intikamını almaya teşvik etmekle yetinmiştir (Cumuh, 1982, s. 67).

Câhiliye devri Arap şiirinde ölen kocanın ardından mersiye okuyan eşlere de rastlanmaktadır. Sözelimi el-Heyfâ' bnt. Subayyih el-Huzâ'iyye (öl. ??) kocası Nevfel et-Taglibî'nin (öl. ??) katıldığı bir savaşta öldürülmesinin ardından perişan halde elbiselerini yırtmış ve yanaklarını tırmalayarak ağıtlar yakmıştır. Şair içine düştüğü içler acısı durumu beyitlere şu ifadelerle yansıtmıştır (Yemût, 1934, 41; Fevvâz, 2015, 870):

أَبْكِي وَأَبْكِي بِإِسْفَارٍ وَإِظْلَامٍ
 لَهْفِي عَلَيْهِ وَمَا لَهْفِي بِنَافِعَةٍ
 قُلْ لِلْخَجِيبِ لَحَاكَ اللَّهُ مِنْ رَجُلٍ
 أَيَقْتُلُ ابْنُكَ بَغْلِي يَا بِنَ فَاطِمَةَ
 وَاللَّهِ لَا زِلْتُ أَبْكِيهِ وَأَنْدُبُهُ
 بِكُلِّ أَسْمَرَ لَدُنِ الْكُغْبِ مُعْتَدِلٍ
 عَلَى فَتَى تَغْلِبِي الْأَضْلِلِ ضِرْغَامٍ
 إِلَّا تَكَاْفُحُ فُرْسَانٍ وَأَقْوَامٍ
 حُمَاتٍ عَارِ النَّاسِ مِنْ سَامٍ
 وَيَشْرَبُ الْمَاءَ؟ ذَا أَضْغَاثِ أَخْلَامٍ
 حَتَّى تَزُورَكَ أَوْالِي وَأَعْمَامِي
 وَكُلِّ أَبْيَضٍ صَافِي الْأَحَدِ قَمَمَامٍ

Gün ağarırken ve karanlık çökerken Taglib asıllı bir aslan delikanlıya ağladıkça ağlıyorum.

Hayıflanmam onadır. Gel gör fayda etmiyor hayıflanmam. Süvarilerin ve halkların vuruşması dışında.

Huceyb'e şunu söyle: "Allah kahretsin seni (boyu devrilesi) adam! Sâim ırkına mensup herkesin utancını üstüne aldım."

"Be Fâtıma'nın oğlu! Senin oğlun kocamı öldürecek de (rahatça) su mu içecek? Karmaşık boş hayaller bunlar."

"Allah'a yemin olsun ki hala ona ağlıyor ve yasını tutuyorum. Ta ki dayılarım ve amcalarım senin ziyaretine gelinceye kadar"

"Orta halli her bir esnek mızrakla ve ucu saf (çelikten yapılmış) parıldayan büyük kılıçla."

Beyitlerden de anlaşılacağı üzere şair psikolojik olarak yıkılmıştır. Yüreği yanmış ve gece gündüz gözyaşı akıtmıştır. Aslan gibi delikanlı kocasına hayıflanmış ve savaş meydanında öldürülmüş olmasını kabullenmekte zorlanmıştır. Ne var ki hayıflanma tek başına fayda vermemektedir. O halde dayıları ve amcaları bir olup kocası Nevfel'in intikamını almak için harekete geçmek durumundadırlar. Şair, beyitler aracılığıyla katilin babasına tehditler savurmakta ve bundan sonra oğlunun rahat su içemeyeceğini öne sürmektedir. Zira dayıları ve amcaları pek yakında silahlarla saldırıya geçecekler ve katili öldürerek kocasının intikamını alacaklardır. İşte o zaman içindeki intikam ateşi sönecek ve rahat uyku uyuyabilecektir. Şair, içine düştüğü ruhsal çöküntüyü ve duygu yoğunluğunu beyitlere başarıyla yansıtmıştır. Duygularında samimi olduğu anlaşılmaktadır.

Bir diğer kadın şair Fâtıma bnt. el-Ahcem de (öl. ??) kocası Cerrâh'ın (öl. ??) ardından gözyaşı dökmüş ve beyitlerde şöyle demiştir (el-Merzûkî, 2003, s. 642-644):

يَا عَيْنِ بَكِّي عِنْدَ كُلِّ صَبَاحٍ
 قَدْ كُنْتُ لِي جَبَلًا أَلُوذُ بِظِلِّهِ
 قَدْ كُنْتُ ذَاتَ حَمِيَّةٍ مَا عِشْتُ لِي
 فَالْيَوْمَ أَخْضَعُ لِلذَّلِيلِ وَأَتَّقِي
 وَإِذَا دَعَتْ قُمْرِيَّةٌ شَجْنَا لَهَا
 جُودِي بِأَرْيَعَةٍ عَلَى الْجَرَّاحِ
 فَتَرَكْتَنِي أَضْحَى بِأَجْرَدِ صَاحِ
 أَمْشِي الْبَرَّازَ وَكُنْتُ أَنْتَ جَنَاحِ
 وَأَدْفَعُ ظَالِمِي بِالرَّاحِ
 يَوْمًا عَلَى فَنِّنٍ دَعَوْتُ صَبَاحِ

Be gözüm! Her sabah yeniden ağla! Cerrâh'a cömertçe hıçkırıklara boğularak⁸ ağla!

Gölgesine sığındığım dağ idin bana. Artık korunaksız bıraktın beni ulu orta.

Sen hayatta iken hamiyet sahibi idim. Şimdi ise (savunmasız) boşlukta yürümekteyim. Sen iki kanadım idin.

Bugün namerde dahi boyun eğiyorum ve ondan sakınıyorum. Bana haksızlık edeni usulca uzaklaştırıyorum.

Birgün dal üstünde efkarla bir kumru ötmüş ise "Vah sabahım!" diyerek hüznleniyorum.

Beyitlerde şair, kocası Cerrâh'ın ardından ciğeri dağlanmış ve gözyaşlarına boğulmuştur. Acılarını hafifletmek amacıyla her sabah ağlama arzusundadır. Zira kendisine dayanak olan kocası sayesinde bir zamanlar başı dik yürüyor iken şimdi kimsesiz ve korumasızdır. Geçmiş yad etmek ve kocasına has övgüye değer özellikleri sıralayarak biraz olsun teselli bulmaya çalışmaktadır. Kocası hayatta iken tehlikeli anlarda adeta bir dağ gibi şaire sığınak olmuştur. Normal zamanlarda ise şairi arzu ve isteklerine uçuran kanatları konumunda olmuştur. Ne var ki artık korumasız ve namerde muhtaç haldedir. Bu sebeple zalime karşı alttan almakta ve şerrinden sükunetle kurtulmanın yollarını aramaktadır. Sabahları hüznle şakıyan bir kumru gördüğünde acıları depreşmekte ve yeniden kedere boğulmaktadır. Görüleceği üzere şair duygularında samimidir.

el-Hırnık bnt. Bedr de (öl. 570) Kulâb günü⁹ öldürülen kocası Bişr'in (öl. ??) ve oğullarının ardından okuduğu beyitlere yüreğinde hissettiği acıları şu ifadelerle yansıtmaya çalışmıştır (el-Ma'arrî, 1990, s. 39; Yemût, 1934, s. 80):

فَقَدْ أَشْرَفْتَنِي بِالْعَدْلِ رِيقِي	أَعَاذَلْتِي عَلَى رُزْءِ أَفِيقِي
عَلَى حَيِّ يَمُوتُ وَلَا صَدِيقِ	فَلَا وَأَبِيكَ آتَى بَعْدَ بَشِيرِ
إِذَا نَزَّتِ النَّفُوسُ إِلَى الْخُلُوقِ	وَبَعْدَ الْخَيْرِ عَلَقَمَةَ بِنِ بَشِيرِ
كَمَا مَالَ الْجُدُوعُ مِنَ الْخَرِيقِ	وَمَالَ بَنُو ضُبَيْيَةَ بَعْدَ بَشِيرِ
بِجَنِّبِ قُلَابٍ لِلْحَيْنِ الْمَسُوقِ	مَنْتَ لَهُمْ بِوَالِبَةِ الْمَنَايَا
أَخِي ثِقَةٍ وَجُمُجَمَةٍ فَلِيقِ	فَكَمْ بِقُلَابٍ مِنْ أَوْصَالِ خِرْقِ
حُبُوا وَسُقُوا بِكَأْسِهِمِ الرَّحِيقِ	نَدَامَى لِلْمُلُوكِ إِذَا لَقُواهُمْ
فَمَا يَنْسَاغُ لِي مِنْ بَعْدِ رِيقِي	هُمُ جَدَعُوا الْأَنْوَفَ وَأَزْغَمُوهَا

Ağır bir kayıp nedeniyle bana sitemkâr olan kadın! Kendine gel! Zira sitemle boğazımı düğümledin.

Bişr'den sonra ne ölen bir canlıya ne de dosta üzülmeceğim babanın üzerine yemin olsun.

⁸ Beyitte yer alan أربعة kelimesiyle hıçkırıklara boğularak ağlamak anlamında gözün burna yakın uçları kastedilmektedir bkz. 'Afîfî, 1932, s. 190).

⁹ Kulâb günü, Esedoğulları toprakları içerisinde kalan Kulâb dağı eteğinde Esedoğulları ile Dubay'aoğulları ve Ruhmoğulları arasında yaşanan çatışmanın adıdır. Kulâb günü, Bişr, Bişr'in çocukları, Hassân ve Şerahbîl adında iki kardeşi ve beraberindeki halkı öldürmüşlerdir (bkz. el-Bağdâdî, 1986, s.51).

İyilik sahibi (oğlum) 'Alkame b. Bişr'den sonra da. Canlar boğazlara dayandığında. Bişr'den sonra Dubai'aoğulları yıkıldılar. Ağacın gövdeleri yıkıldığı gibi yangında.

Vâlibe (mevkisinde) Kulâb (dağının) kenarında karşılarma ölüme sevk için ecel çıktı.

Nitekim Kulab'da kendisine güven duyulan nice cömert savaşçının uzuvları ve parçalanmış kafatası var.

Hanedanlara yarendirler karşılaştıklarında. Saygı görürler ve şarap badelerinden içirilirler.

(Öldürülen o kahramanlar geçmişte) burunlar koparmışlar ve (burunları) yere sürmüşlerdir. Artık (ağlamaktan boğazıma düğümlendiğinden) rahat yutamaz oldum tükürüğümü.

Beyitler aynı anda kocasını ve çocuklarını yitirmiş yüreği yaralı bir kadının acı dolu haykırışlarını ve duygu yoğunluğunu yansıtmaktadır. Şair, daha fazla perişan olmaması ve kendinden geçmemesi için yanında bulunan kadın tarafından paylanmaktadır. Ne var ki bunca yürek acısına tahammül etmekte ve duygularına hâkim olmakta zorlandığından kendi halinde kalmak istemektedir. Zira acılarını biraz olsun hafifletmeye, ağıtlar yakmaya ve gözyaşları akıtmaya ihtiyaç duymaktadır. Aralarında kocası, oğlu ve yakınlarının da bulunduğu çok sayıda saygın kimselere ait parçalanmış uzuvların ve kafatasının Kulâb'da kalmış olması üzüntüsünü daha da artırmaktadır. Bu sebeple kocası Bişr ve oğlu Alkame'ye dilediği kadar yeterince ağladıktan sonra savaşlarda ölen kimselere artık ağlamayacağına dair kendisini azarlayan kadına babasının üzerine yemin ederek söz vermektedir. Görüleceği üzere bütün bunlar şairin duygularında samimi olduğuna ve yüreğinde hissettiği üzüntünün ileri boyutta olduğuna işaret etmektedir.

Meşhur Arap şairi el-Hansâ' Tumâdır bnt. 'Amr da (öl. 24/645) tehlikelerle dolu yeraltı su kaynağında vefat eden ikinci kocası Mirdâs b. Ebî 'Âmir'in (öl. ?/?) ardından mersiye okumakta ve beyitlerde şunları söylemektedir (el-Hansâ', 2004, s. 102; eş-Şeybânî, 1988, s. 247-252):

وَلَوْ عَادَهُ كَنَائُهُ وَحَلَائِلُهُ	أَلَا اخْتَارَ مِرْدَاسًا عَلَى النَّاسِ قَاتِلُهُ
وَقَدْ مَنَعَ الشِّقَاءَ مَنْ هُوَ قَاتِلُهُ	وَقُلْنَا أَلَا هَلْ مِنْ شِقَاءٍ يَنَالُهُ
وَقَدْ عَلِقَتْ هِنْدُ بِنَ عَمْرٍو حَبَائِلُهُ	وَقَدْ مَنَعَ الشِّقَاءَ مَنْ شَدَّ قَادِرًا
أَرْنُ شَوَانَ بُرْقُهُ فَمَسَّأِيْلُهُ	فَلَمَّا رَأَى الْبَدْرَ أَظْلَمَ كَاسِيفًا
بِنَعْشِكَ مِنْ فَوْقِ الْقُرْيَةِ حَامِلُهُ	رَيْنَا وَمَا يُغْنِي الرِّينُ وَقَدْ أَتَى
وَأَنْ كُلَّ هَمِّ هَمَّهُ فَهُوَ فَاعِلُهُ	وَفَضَّلَ مِرْدَاسًا عَلَى النَّاسِ فَضْلُهُ
هَبَطَتْ وَمَاءَ مَنَهْلِ أَنْتِ نَازِلُهُ	وَأَنْ رَبُّ وَادٍ يَكْرَهُ النَّاسَ هَبْطُهُ
تَعَاوَى عَلَى جَنْبِ الطَّرِيقِ عَوَاسِلُهُ	تَرَكَتْ بِهِ لَيْلًا طَوِيلًا وَمَنْزِلًا
خِلَالَ رِجَالِ مُسْتَكِينِ عَوَاطِلُهُ	وَسَبِي كَارَامِ الصَّرِيمِ حَوَيْتُهُ
وَكُلُّهُمْ يُثْنِي بِهِ وَيُوَاصِلُهُ	فَعُدَّتْ عَلَيْهِ بَعْدَ بُؤْسِي بِأَنْعَمِ
كَمَا عَدَّلَ الْمِيزَانَ بِالْكَفِّ ثَاقِلُهُ	مَتَى مَا تُعَادِلُ مَا جِدَا تَعْتَدِلُ بِهِ

Dinleyin! ölüm¹⁰ başkaları yerine Mirdâs'ı seçti. Gelinleri ve eşleri ziyaretine gelip (tedavisi için ellerinden geleni yapsalar) da

(Çaresizce) "Acaba dermanı olacak bir şifa var mıdır?" deseler de. Şifaya onun katili mâni olmuştur.

Şifaya şedit güç sahibi (ölüm) mâni olmuştur. (Ölümün) ipleri (bir zamanlar büyüklük taslayan) Hind b. 'Amr'ın¹¹ boynuna da takılmıştır.

Dolunay (Mirdâs'ı cansız) görünce tutularak karanlığa büründü. Şevân¹² dağı, kayalarıyla ve ovalarıyla kahrından feryat etti.

Feryat ki ne feryat! Ama fayda etmiyor feryat. Na'şını Kurayya'ya¹³ (uğramadan) üst yoldan getirmiştir taşıyanı.

Mirdâs'ı erdemi üstün kıldı başkalarından. Ve de dert edindiği her iyiliğin faili olması.

Ve sen başkalarının inmekten sakındığı nice vadiye (korkusuzca) indin. Nice su yatağına da inmekteydin.

O (vadide) ve indiğin (derinliklerde) uzun bir gece geçirdin. (Ardından) dişi kurtlar yolun kenarında ulurken (oradan korkusuzca) ayrıldın.

Çöl ceylanları gibi ziynet eşyası takmamış¹⁴ nice zavallı esir kadını (kurtardın da sana tabi atlı) adamların arasında onları koruma altına aldın.

Böylece zorluktan sonra o (kadınlara) lütuflarda bulundun. (Adamların da kadınları rahatlatmak amacıyla) övgüler yağdırmakta ve (hediyeler takdim ederek benzer eylemleri) sürdürmektedirler.

Ne zaman şanlı bir kimseyle eşit hareket etsen aşağı kalmazsın ondan. (Eliyle) ağırlık yapan kimsenin tartıyı avuçla dengelediği gibi.

Beyitler mersiye geleneğinin aksine pek fazla duygu yoğunluğu içermemektedir. Şair, sıradan ifadelerle kocası Mirdâs'ın vefat ettiğini ve gelinleri ile kızlarının ellerinden geleni yaptıkları halde hastalığından şifa bulmadığını belirtmektedir. Büyüklük taslayan 'Amr b. Hind gibi güç sahibi hükümdarlar da avcının elindeki ip misali ölüm ipine yakalanmışlardır.¹⁵ Mirdâs'ın vefat etmesinin ardından dolunayın tutulması, karanlıklara bürünmesi ve Şevân dağının kayalarıyla ve ovalarıyla feryat etmesi gibi ifadeler de salt mübalağadan öteye gitmemektedir. Şair, Câhiliye devri mersiye şiirlerinde

¹⁰ Beyitte yer alan قاتل lafzıyla ölüm kastedilmektedir (bkz. Şeyho, 1895, s. 109).

¹¹ Beyitte yer alan Hind b. 'Amr'la Hîre hânedânı 'Amr b. Hind kastedilmektedir. Dolayısıyla beyitte tashîf söz konusudur (bkz. Sa'leb, 1988, s. 248; Şeyho, 1985, s. 109).

¹² Beyitte yer alan شوان Tihame bölgesinde Suleymoğullarına ait taşlık alanda bir dağ veya bir vadi adıdır (bkz. Şeyho, 1895, s. 109).

¹³ Beyitte yer alan القرية Arap Yarımadası'nın Yemâme bölgesinde kalan bir yerleşim birimidir (bkz. Bintu's-Şâtî, 1963, s. 89).

¹⁴ Câhiliye devrinde özgür kadınlar tehlike anında gerçek kimliklerini kamufle etmek amacıyla ziynet eşyalarını çıkarmakta ve cariyelerin arasına karışmaktadırlar (bkz. Merzûkî, 2003, s. 173).

¹⁵ Câhiliye şairi ölümü avcıya, insanları da sürüye benzetmektedir. Avcının oku veya elindeki ipi sürü içerisinde kime isabet ederse o ölmekte diğerleri ise kurtulmaktadır (bkz. Ebû Sulmâ, 1980, t.y., s. 84).

adet olduğu üzere Mirdâs'ta var olan erdem, iyilikseverlik, cesaret ve asalet gibi özellikleri sıralamakla yetinmektedir. Kardeşi Sahr'ın ardından söylediği duygu yüklü şiirlerle şöhret bulan şairin, Mirdâs'ın vefatı münasebetiyle okuduğu beyitlere yeterince duygu yoğunluğu yansıtmamış olması dikkate şayandır. Dahası şaire ait divanda Mirdâs'ın vefatıyla ilgili sadece yukarıdaki beyitler yer almaktadır. Şair, Mirdâs'la evlenmeden önce evlilik tecrübesi yaşamış ve kocası sebebiyle ekonomik sorunlara maruz kalmıştır (el-Hansâ', 2004, s. 102). Bütün bu gelişmelerin Mirdâs'ın vefatı sonrasında şairi pek fazla duygu yoğunluğu yaşamamaya sevk etmiş olması ihtimal dahilindedir. Mirdâs'ın ikinci kocası olması dikkate alındığında "Koca bulunur ama kardeş bulunmaz" şeklindeki Câhiliye anlayışının da bu ihtimali güçlendirdiğini söylemek mümkün gözükmemektedir.

Sonuç

Câhiliye devri Arap şiirinde bir eş olarak kadın algısı dönemin karı-koca ilişkilerini yakından tanıma açısından önem arz etmektedir. Ulaşılabilen kaynaklarda örnek teşkil edecek çalışma konusu şiirler incelenmiş ve şu sonuçlara varılmıştır:

Genel anlamda kadınlar, kocalara itaatkâr ve saygılıdır. Kocaların rahatsız olabilecekleri türden davranış sergilemekten uzak durmaktadırlar. Benzer biçimde kocalar da eşlerine saygılıdır ve eşlerin görüşlerine itibar etmektedirler. Bu bakımdan eşler arasındaki sevgi bağları genel anlamda güçlüdür. Eşten uzun süre ayrı kalan koca eşine özlem duymakta ve geçmişte birlikte yaşadıkları hatıralarla teselli bulma cihetine gitmektedir. Asil ailelere mensup kadınlar karı-koca arasını bozmak isteyenlere iyi davranmakta ve asaletlerine yakışır biçimde hiçbir şey olmamış gibi hareket etmektedirler.

Kocadan uzun süre haber alınamaması veya vefat etmiş olma ihtimalinin ağır basması durumunda kadın, yakınları tarafından başkasıyla evlenmeye ve yeniden hayat kurmaya zorlanmaktadır. Evli kadın bu şartlarda dahi kocasına olan sadakatini sürdürmek için çaba sarf etmektedir.

Câhiliye devri Arap toplumunda ideal kadın iffetini koruyan kadındır. Yolda yürürken dikkat çekmemek ve başındaki başörtüsünü düşürmemek için ağır adımlarla yürümekte, sağa sola iltifat etmemekte, yiyecek bulmanın zorlaştığı soğuk kış günlerinde yiyeceğini komşusuyla paylaşmakta, yabancı erkeklerle konuşurken az ve öz konuşmakta, kocanın onurunu zedeleyecek türden davranış sergilemekten kaçınmakta ve koca uzakta olduğu zamanlar evden dışarı çıkmamaktadır. Hal böyle olunca koca eve huzurla dönmekte ve etrafı reyhan kokusu kuşatmış gibi evde romantik bir atmosfer oluşmaktadır.

Kadın, kocayı hayattaki yegâne dayanağı ve sığınağı olarak görmektedir. Aynı zamanda kocanın hayatını kendi hayatının bir parçası kabul etmektedir. Bu bakımdan fütursuzca hareket eden ve hayatını tehlike atan kocanın akıbeti hususunda endişe duymakta ve dikkatli olması adına uyarı amacıyla kocayı paylamaktadır.

Câhiliye devri Arap şiirinde koca tarafından şiddete maruz kalan kadın örneğine de rastlanmaktadır. eş-Şenferâ'ya ait beyitlerde koca tarafından yasak getirilen bir şeyi yapması durumunda ima yoluyla kadının kamçı ile dövüleceğine dair tehdit dili kullanıldığı görülmektedir. İleri derecede geçimsiz olan kadın koca tarafından boşanmaktadır. Toplumda örnek teşkil edecek konumdaki koca ileri

derecede geçimsiz olan eşine tahammül etmekte ve eşini boşamamaktadır. Karı-koca arasında çıkan anlaşmazlık veya yanlış anlaşılma gibi durumlarda akıllıca hareket ederek yuvanın dağılmasını önleyen kadın örneğine de rastlanmaktadır.

Başka erkekle kocayı aldatan sadakatsiz kadın, koca tarafından öldürülerek cezalandırılmakta veya boşanmaktadır. Buna mukabil geçimsiz koca, kadın tarafından hicvedilmekte ve kocanın Hindistan gibi uzak diyarlara gitmesi arzu edilmektedir.

Kadınlar, savaşlarda öldürülen veya macera peşinde koşarken ölen kocaların ardından gözyaşı dökmekte ve ağıtlar yakmaktadırlar. Kadın şairler yürekleri dağılayan içler acısı perişan hallerini ve iç dünyalarında çalkalanan duygu yoğunluklarını samimiyetle beyitlere yansıtmaktadırlar. Ünlü kadın şair el-Hansâ' tarafından ikinci kocası Mirdâs'ın ardından okunduğu öne sürülen beyitlerde ise diğer kadın şairlere kıyasla duygu yoğunluğu yüzeyseldir. Dahası el-Hansa''ya ait şiir divanında Mirdâs'ın ardından okunduğu anlaşılan sadece bir mersiye yer almaktadır. Bu durum, şairin Mirdâs'la evlenmeden önce yaşadığı evlilik tecrübesi ve kocası sebebiyle maruz kaldığı ekonomik sıkıntıyla ilintili olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. "Koca bulunur ama kardeş bulunmaz" şeklindeki Câhiliye anlayışı bu ihtimali güçlendirmektedir.

Sonuç olarak insanoğlu, ilk ataları Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın genleriyle kodlandığından doğal olarak Câhiliye devri Arap toplumu aile yapısı içerisinde bir eş olarak kadın profili ile günümüz kadın profilinin neredeyse benzer özellikler taşıdığını söylemek mümkün gözükmektedir.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- 'Affî A. (1932). *el-Mer'etu'l-'arabiyye fi câhiliyyetihâ ve islâmihâ* (2 b., Cilt 1). Medine-i Münevvere: Mektebetu's-Sekâfe.
- Aladağ, M. Ş. (2016). *Cahiliye ve İslam Dönemi Şiirinde İçerik*. (Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- 'Alkame F. (1969) *Dîvānu 'Alkameti'l-fahl bi şerhi'l-a'lem eş-Şentemerî*. thk. Lutfî es-Sakkâl, Duriyye el-Hatîb. Haleb: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî.
- Âmirî A. M. *Sûratu'l-mer'e fi'ş-şi'ri'l-câhilî vehmu'l-ustûra ev ustûratu'l-hakîka. Câmi'atu San'â Mecelletu'l-Endelus Li'l-'Ulûmi'l-İnsâniyye Ve'l-İctimâ'iyye*. 7(2), 285-336.
<https://journals.iium.edu.my/arabiclang/index.php/jlls/article/view/256/166>
- Asma'î, A. (1998). *el-Aşma'iyyât*. thk. Muhammed Hammûd. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- A'şâ K. (1950). *Dîvānu'l-A'şâ el-Kebîr*. thk. Muhammed Huseyn el-Cemâmîz: Mektebetu'l-Âdâb.
- Atrakî, A. (2002). *el-Mer'etu fi edebi'l-'asri'l-'abbâsî*. el-'Ayn: Merkezu Zâyid Li't-Turâs ve't-Târîh.
- Bağdâdî, A. (1984). *Hızānetu'l-edeb* (2 b., Cilt 5). thk. 'Abdusselâm Muhammed b. Hârûn. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî.
- Bek, M. vd. (1961). *Eyyāmu'l-'arab fi'l-câhiliyye*. Sayda: el-Mektebetu'l-'Asriyye.
- Bintu'ş-Şâti', 'Â. (1963). *el-Hansâ*. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif.
- Cumu'ah, H. (1982). *er-Risâ' fi'ş-şi'ri'l-câhilî ve sadri'l-İslâm*. (Yüksek Lisans Tezi) Dimaşk: Câmi'atu Dimaşk.
- Dabbî, M. (1952). *el-Mufaqqaliyyât* (6 b.). thk. Ahmed Muhammed Şâkir-'Abdusselâm Muhammed Hârûn. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif.
- Dayf, Ş. (1960). *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî el-'aşru'l-câhilî*. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif.
- Ebû 'Ali Nebîl, H. (1998). *Şâ'irātu'l-İslâmi'l-evvel dirâse nakdiyye*. (2 b.). Kahire: Dâru'l-Haram Li'n-Neşr, 1998.
- Ebû Sulmâ, Z. (1980). *Şi'ru Zuheyr b. Ebî Sulmâ şan'atu'l-'A'lem eş-Şentemerî*. thk. Fahrudîn Kabâve. Beyrut: Dâru'l-Âfâk el-Cedîde,.
- Ebû Sulmâ, Z. (t.y.). *Dîvānu Zuheyr b. Ebî Sulmâ*. thk. Kerem el-Bustânî. Beyrut: Dâru Sâdır.
- Ebû Tâhir, A. (1908). *Belâgātu'n-nisâ'*. thk. Ahmed el-Ulfî. Kahire: Matba'atu Medreseti Vâlideti 'Abbâs el-Evvel.
- Fevvâz, Z. (2015). *ed-Durru'l-mensûr fi tabakâti rabbâti'l-ḥudûr*. Birleşik Krallık: Muessesetu Hindâvî.
- Gökhan, N. (2017). *Cahiliye Toplumunda Kureyş Kadını*. (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hamevî, Ş. (1977). *Mu'cemu'l-buldân* (Cilt 5). Beyrut: Dâru Sâdır.
- Hansâ', T. (2004). *Dîvân*. thk. Hamdo Tammâs. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- Hâşimî 'A. (1960). *el-Mer'etu fi'ş-şi'ri'l-câhilî*. Bağdat: Matba'atu'l-Ma'ârif.
- Hûfî, A. (1963). *el-Mer'etu fi'ş-şi'ri'l-câhilî*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî.
- Huseyn N. İ. A. *Mekānetu'l-mer'e ve ishāmātuhâ fi'l-edebi'l-'Arabiyyi'l-kadîm*. *Journal of Linguistic and Literary Studies*, 6(1), 219-250.

<https://journals.iium.edu.my/arabiclang/index.php/jlls/issue/view/62>

- İbn 'Abdi Rabbih, A. (1983). *el-'İkdu'l-ferîd*. thk. 'Abdulmecîd et-Terhînî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İmru'u'l-Kays E. (1958). *Dîvānu İmri'i'l-Kayş*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif.
- İsfâhânî, 'A. (2002). *Kitābu'l-ağānî* (3 b., Cilt 3). thk. İhsân Abbâs vd. Beyrut: Dâru Sâdır.
- Kâlî, İ. (t.y.). *Kitābu'l-emālî* (Cilt 2). Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî.
- Ma'arrî, A. (1990). *Dîvānu'l-Hırnık bnt. Bedr el-Hifân*. thk. Yusrî 'Abdulganî 'Abdullâh. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Merzubânî, M. (1976). *Eş'âru'n-nisâ'*. thk. Sâmî Mekkî el-'Ânî vd. Kahire: 'Âlemu'l-Kutub.
- Merzûkî, M. (2003). *Şerhu Dîvāni'l hamāse li Ebî Temmām*. thk. Garîd eş-Şeyh. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Meydânî, A. (2004). *Mecma'u'l-emsâl* (Cilt 1). thk. Nu'aym Huseyn Zerzûr. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Meymûn, K. (1992). *Dîvānu Meymûn b. Kayş*. thk. Hannâ Nasr el-Hıttî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî.
- Muhennâ, A. (2007). *el-Mer'etu fi ş'i'ri's-sa'âlik fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*. (Yüksek Lisans Tezi). Gazze: el-Câmi'atu'l-İslâmiyye, Kulliyetu'l-Âdâb.
- Nahhâs, A. (1973). *Şerhu'l-kaşâidi't-tis'i'l-meşhûrât*. thk. Ahmed Hattâb. Bağdat: Dâru'l-Hurriyye Li't-Tibâ'ah.
- Nas, İ. (1973). *el-'Aşabiyyetu'l-kabeliyye ve eseruhâ fi's-ş'i'ri'l-umevî*. Dimaşk: Dâru'l-Fıkr.
- Neccâr, İ. (1995). *Hukuku'l-mer'eh fi's-şer'i'ati'l-İslâmiyye*. Amman: Mektebetu Dâri's-Sekâfe Li'n-Neşri ve't-Tevzî'.
- Nefis, T. (2019). *Cahiliye Dönemi Şiirinde ve Nesrinde Ahlak Kültürü*. (Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Reşîdî H. 'A. R. (1433). *Ebniyetu'l-fi'l fi dîvāni's-Şenferâ*. (Yüksek Lisans Tezi). el-Câmi'atu'l-İslâmiyye Kulliyetu'l-Lugati'l-'Arabiyye.
- Reşid M. Remziyyetu'l-mer'e fi's-ş'i'ri'l-câhilî. *Câmi'atu İbn Haldûn Mecelletu Faslo el-Khitab*, 5(2), 189-206. <https://www.asjp.cerist.dz/en/downArticle/81/3/1/44557>
- Sa'leb, A. (1988). *Dîvānu'l-Hansâ'*. thk. Enver Ebû Suveylim. Amman: Dâru 'Ammâr.
- Salihoğlu H. (2019). Cahiliye Dönemi Evsiye Şiir Ekolü. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(2), 441-458. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/905524>
- Şenferâ, 'A. (1996). *Dîvānu's-Şenferâ*. thk. Emîl Bedî' Ya'kûb. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî.
- Şeyho, L. (1895). *Enîsu'l-culesâ' fi mulâhhasi Şerhi Dîvāni'l-Hansâ'*. Beyrut: el-Matba'atu'l-Katholokiyye.
- Şeyho, L. (1991). *Şu'arâ'u'n-naşrâniyye kable'l-İslâm* (4 b.). Beyrut: Dâru'l-Meşrik.
- Tebrîzî, H. (1992). *Şerhu dîvāni 'Antera*. thk. Mecîd Tarrâd. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî.
- 'Urve V. (1998). *Dîvānu 'Urve b. el-Verd*. thk. Esmâ' Ebû Bekr Muhammed, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Vefâ 'İ. Z. (2016). *Sûratu'l-mer'e fi's-ş'i'ri'l-câhilî İmruu'l-Kays unmmüzeceen*. (Yüksek Lisans tezi). Câmi'atu Ebî Bekr Belkâid Telmesân Kulliyetu'l-Âdâb ve'l-Lugât.

- Yemût, B. (1934). *Şâ'irātu'l-'Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*. Beyrut: el-Matba'atu'l-Vataniyye.
- Zevzenî, H. (1992). *Şerhu'l-mu'allakât es-seb'*. thk. Kurul. Beyrut: ed-Dâru'l-'Âlemiyye.
- Zu'l-Isba' H. (1973). *Dīvānu Zi'l-Isba' el-'Advânî*. thk. 'Abdulvehhâb Muhammed 'Ali el-'Advânî vd. Musul: Matba'atu'l-Cumhûr.

TÜRKİYE SELÇUKLU DÖNEMİ İPEK YOLU'NDA KAYSERİ*

 Dilber USUL^a

Öz

İpek Yolu, tarih boyunca Asya ile Avrupa arasındaki ticaret, iletişim ve bilgi transferi için kullanılan antik bir yoldur. Yol ismini ana ticaret ürünlerinden biri olan ipekten alır; ancak İpek Yolu üzerinde birçok farklı malzeme ve ürün de taşınmıştır. Milattan önce 206 ve milattan sonra 220 yılları arasında Çin'de hüküm süren Han Hanedanı'nın batıya bağlanmak için yolun temelini atmış olduğuna inanılır. Farklı kolları ve rotaları olan yol boyunca önemli bölgelerde ticaret merkezleri ve kültürel etkileşim noktaları ortaya çıkmıştır. İpek Yolu üzerinde yer alan şehirlerde, bilgi ve fikir alış-verişi sayesinde değişik kültürlerle tanışılmış; çeşitli din ve inançlar bu yolla tanınmış ve yayılmıştır. Ayrıca tıp, matematik, astronomi, felsefe gibi alanlardaki bilgilere de bu yolla ulaşılmıştır. Orta-Anadolu'nun iç bölgesinde bulunan Kayseri, İpek Yolu'nun geçtiği noktada, dinamik bir ticaret merkezi olarak hem geçmişte hem de günümüzde büyük öneme sahiptir. Türkistan coğrafyasından özellikle de Çin'den gelip; Anadolu üzerinden batıya, kuzeye ve güneye gidecek kervanların, tüccarların, seyyahların, dervişlerin, misyonerlerin, elçilerin ve hatta hükümdarların savaşta veya barışta geçiş güzergahı ve dinlenme yeridir. Bu vesileyle şehir, İpek Yolu ticaretinin bir merkezi olarak faaliyet göstermiş ve büyümüştür. Orta-Çağ'da İpek Yolu'nun Anadolu'daki doğu-batı, kuzey-güney istikametinde önemli bir noktasında yer alan, tarihî ve kültürel zenginliğe sahip Kayseri'nin Türkiye Selçuklu dönemindeki konumu, ticarî hayatı, devlet ekonomisindeki yeri ve önemi, çalışmanın amacı olarak ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İpek, Yol, Selçuklu, Kayseri, Ticaret.

KAYSERİ IN TURKEY'S SELJUK PERIOD SILK ROAD

Abstract

The Silk Road is an ancient route used for trade, communication and information transfer between Asia and Europe throughout history. The road takes its name from silk, one of the main trade products; However, many different materials and products were also transported on the Silk Road. It is believed that the Han Dynasty, which ruled in China between 206 BC and 220 AD, laid the foundations of the road to connect to the west. Trade centers and cultural interaction points have emerged in important regions along the road, which has different branches and routes. In the cities along the Silk Road, people were introduced to different cultures through the exchange of information and ideas; Various religions and beliefs were recognized and spread in this way. In addition, information in fields such as medicine, mathematics, astronomy and philosophy was obtained this way. Kayseri, located in the inner region of Central Anatolia, has great importance both in the

* Bu makale 2. Uluslararası İpek Yolu Bilimsel Araştırmalar Kongresi, 26-27 Eylül 2023 tarihinde sunulmuş olup sadece özet kısmı kongre kitabında yayınlanmıştır.

^aDr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih, ilimalem@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 22.09.2023, Makale Kabul Tarihi: 11.12.2023

past and today as a dynamic trade center at the point where the Silk Road passes. Coming from Turkestan geography, especially China; It is the transit route and resting place of caravans, merchants, travelers, dervishes, missionaries, ambassadors and even rulers going west, north and south through Anatolia, in war or peace. On this occasion, the city operated and grew as a center of Silk Road trade. The purpose of the study is the location, commercial life, place and importance in the state economy of Kayseri, which has historical and cultural richness and is located at an important point of the Silk Road in the east-west, north-south direction in Anatolia in the Middle Ages, during the Turkish Seljuk period. It will be tried to be presented as.

Keywords: Silk, Road, Seljuks, Kayseri, Trade.

Giriş

Ticaret dolayısıyla da ticaret yolları, devletlerin iktisadî ve ekonomik yapısında önemli rol oynarken değişik coğrafyalarda yaşayan halkların da günlük yaşamlarının vazgeçilmez bir geçim kaynağıdır. Birbirinden farklı kültürlerle sahip birçok milletin, buluşmasına ve tanışmasına ortam sağlayan tarihî İpek Yolu, ticaretten başka siyasî, askerî, dinî, sosyal ve kültürel alanlarda da etkisini göstermiştir. Türkistan coğrafyasında başlayan doğu-batı ticareti ve ulaşım sistemi üzerindeki çeşitli yaşantılar ve düşünceler, toplumların değişmesine, medeniyetlerin gelişmesine ve yeni kültürlerin oluşmasına da sebep olmuştur.

İpek Yolu'nun bir bölümünü de olsa ele geçirebilen veya kontrol altına alabilen devletler, bu yol sayesinde hızlı bir şekilde büyüyüp, güçlenmişlerdir. Bu amaçla birbiriyle mücadele eden ve savaşmaktan hiç çekinmeyen Çinli, Türk, Hintli, İranlı, Romalı ve Arap gibi milletler, yolun ticarî ganimetinden ve zenginliklerinden fazlasıyla yararlanmışlardır. Türkiye Selçuklu Devleti de Anadolu'daki İpek Yoluna ve ticaretine sahip olabilmek amacıyla Kayseri dahil birçok şehir ve limanları ele geçirmiştir. İpek Yolu güzergahında merkezî ve hareketli bir noktada yer alan Kayseri'nin Selçuklular dönemindeki ticarî önemi, birçok açıdan değerlendirilmeye çalışılacaktır.

A. İPEK

Çince'de sı/si olarak telaffuz edilen, "Üçüncü Teyze" anlamına gelen san-gu yani üretim/bereket tanrıçasına adanmış mamullerden olan ipeğin üretimi, M.Ö. ikinci bine kadar gitmektedir. Çin tarihinin M.Ö. 1600-M.Ö. 1027 yıllarında adı geçen Shang Hanedanı'nın başkentlerinden biri olan An-yang kentinde bulunan ipek kumaşa sarılı bedenlerin tasvir edildiği bronz bir baltadaki süslemeler, bu tarihe kanıt gösterilebilir. Diğer taraftan Batılılar, ipek ile ilk kez M.Ö. IV. yüzyılda İskender'in Hindistan Seferi (M. Ö. 326) sırasında karşılaşsılar. Yunanlılar, başta ipeğe Çince kullanımına yakın olarak "serik", daha sonra Latince sericum'dan türetilen "Serici Culture" terimini kullanmışlardır. Öncelikle kumaş olarak kullanılan ipek, dikiş ipliği, bazı çalgılarda tel, savaş aletlerinin darbelerine karşı koruyucu zırh gibi ürünlerin hammaddesi olmuştur. Bundan başka Hanbalık (Pekin)'da ipekten yapılan kağıt paralar, Hindistan'da "Abadi" diye söylenen ipek kağıt ile aynı işlevdedir (Şahin, 2020, s.74).

Yine o dönemlerde yalnızca devlet yönetimindeki şahısların ve bazı imtiyazlı ailelerin ayrıcalıklı olduklarını yansıtan ve seviye göstergesi olan ipek kumaştan yapılmış giysiler, daha sonra hem doğu hem de batı ülkelerindeki topluluklarda da statüyü belli eden durumlardan biri olmuştur. Bununla

birlikte kıymetli bir takas unsuru olarak para ya da altının muadili seviyesinde değer kazanan ipek, ülkeler arası ticarete ve kadim ticarî yollarda yeni ve önemli bir alış-veriş aracı olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte yeni tali yolların ortaya çıkmasına sebep olan ipeğin giderek artan kıymeti harbiyesi, “İpek Yolu” terimini ortaya çıkaracaktır. (Şahin, 2020, s.75).

1. İpek Yolu Terimi

Asırlar boyunca Çin’den Akdeniz’e kadar uzanan Asya ve Avrupa ticaretini, hem kara hem de deniz yoluyla birbirine bağlayan İpek Yolu’nun tarihî çıkışı, tahminen Bronz Çağı (M.Ö. 3000-2000)’na kadar gitmektedir. Ticarî menfaatler doğrultusunda Sakalar ile Çinlileri, ortak noktada birleştiren İpek ticaretinin varlığına ilk defa M.S. IV. yüzyılda Ammianus Marcellinus (322-400) tarafından kaleme alınan “Roma Tarihi” adlı eserde karşılaşılmaktadır (Kalan, 2014, s.47). Ancak yolun geçmişinin burada verilen tarihten çok eskilere dayanması kuvvetle muhtemeldir.

Kaynaklardan bu yolun doğudan batıya giden yönünün daha önemli ve daha işlek olduğu anlaşılmaktadır. Çin’in başkenti Çang-an’dan çıkıp kuzeyde Çin Seddi’ni geçtikten sonra kuzeydeki Uygur Devleti toprağına gelenler, Uygur başkenti Karabalasagun’a ulaşırlardı. Oradan batıya doğru yürüyerek, Altay Dağları üzerinden Beşbalık’a gelip; yine batıya doğru hareketle İli ovası ve Yedisu üzerinden Maverai’ü’n-nehr’e ve Batı Asya’ya giderlerdi. Bu yol, yoğunlukla Uygur Orhun Hakanlığı’nın topraklarından geçtiği için tarihte “Uygur Yolu” adıyla anılmıştır (Cinkara, 2019, s.334).

Ancak Doğu ve Batı medeniyetlerini birbirine bağlayan ve geçmişten günümüze kadar önemini hiçbir zaman kaybetmeyen bu ticarete adını veren “İpek Yolu” teriminin XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar kullanıldığı görülmemiştir. İlk kez 1877’de Alman coğrafyacı Ferdinand von Richthofen (1833-1905)’in yazdığı “Çin” başlıklı eserde bu ağ bilinmeye ve “İpek Yolu” terimiyle anılmaya başlamıştır (Kar, 2017, s.4).

2. İpek Yolu

İpek Yolu’nun varlığı M.Ö. X. yüzyıldan itibaren birçok Çinli Budist rahip ve askerler tarafından bilinmekteydi. Batıdan doğuya gidip-gelirken İpek Yolu’nu kullanan batılı gezgin, tüccar ve elçiler, tuttıkları günlüklerinde yolculuklarını anlatmışlar, dolayısıyla bu yol güzergahının bilinmesinde önemli katkı sağlamışlardır. Çin ve Hindistan gibi uzak doğu ülkelerinin İran ve Akdeniz ülkeleriyle olan ticarî münasebetlerinden başka bu yolu kullanan hacılar ve misyonerler, kültürel bağlarının kurulmasında aracı olmuşlardır (Günel, 2010, s.134).

Moğolistan’a elçi göreviyle giden Dominiken papaz Longjumeau’lu Andrew (1245-1247, 1249-1251), Ascelinus ve San Quentin Simon (1245-1248), Papa İnnocent IV’ün Moğol elçisi Fransızken Papaz John Plano Carpini (1245-1247), Fransızken misyoner William of Rubruck (1253-1255), Ermeni Kralı Hayton I (1254-1255), amcaları Niccolò Polo (1260-1269) ve Maffeo Polo (1271-1295) ile seyahat eden Marco Polo (1271-1295), Fas/Tancalı gezgin İbn Battuta (1325-1354), Papalık elçisi Fransızken rahip John Marignolli (1339-1353), Floransalı tüccar Francesco Balducci Pegolotti (1340), İspanya Kralı III. Henry’nin elçisi Ruy Gonzales de Clavijo (1403-1406), Fransız tüccar Jean Baptiste Tavernier (1629-1675) İpek Yolu

güzergahında adı geçen ve yolun Anadolu'ya uzantısından ve Anadolu'daki varlığından haberdar eden seyyahlardandır (Eravşar, 2000).

Diğer taraftan XI. yüzyıldan itibaren Anadolu'yu ziyaret eden Nasır-ı Hüsrev (XI. yy.), Marco Polo (1271-95), William of Rubruck, (1255), İbni Bibi (1280), Rahip Odoric (1318), Francesco Balducci Pegolotti (1330- 40), İbni Battuta (1330-1333), HamdulAllah el-Mustevfi Kazvinî (1340), Ruy Gonzales de Clavijo (1404), (Günel, 2010, s.134) gibi gezginlerden Anadolu'nun dolayısıyla da Kayseri'nin İpek Yolu güzergahını öğrenmek mümkün olabilmıştır.

2.1. İpek Yolu'nda Kayseri Güzergahı

Hunlar zamanından itibaren Kuzey, Güney ve Orta yol olarak isimlendirilen, doğu ile batıyı birbirine bağlayan yolların bulunduğu çeşitli kaynaklardan bilinmektedir. Çin'den batıya doğru giden üç yoldan "Kuzey Yolu", Turfan-Urumai yönünde seyretmekte; "Orta Yol", Kurla ve Kuça'dan geçip Kaşgar'a varmakta; "Güney Yolu" ise Tarlık'ten geçerek Kaşgar'a ulaşmaktaydı. Aynı zamanda batıdan doğuya giden güzergâh ise Roma İmparatorluğu'nun Suriye'deki şehri olan Antakya'dan ve Suriye kıyılarından Dicle ve Fırat'ı geçip; Hazar Denizi'nin güneyinden Afganistan'ın Belh şehrine ve oradan Pamir'i geçerek Kaşgar'a gitmekteydi (Atar vd., 2018, s.337-338). O dönemlerde "Semerkant Yolu", "Kaşgar Yolu", "Tebriz Yolu", batıdan doğuya giden kervanların adlandırdıkları şehir güzergahları iken "Kuzey Yolu", "Güney Yolu", "Batı Yolu", "Doğu Yolu" olarak yönle tayin edilen yollar ise doğudan batıya gelenlerin (Özdaşlı, 2015, s.585) kullandıkları tabirlerdi.

Başlangıç noktası günümüz Doğu Türkistan (Xinjiang) Bölgesi olan İpek Yolu, Çin'in Dunhuang şehrinde çıkıp, Turfan'a uğradıktan sonra Taklamakan Çölü ve Tanrı Dağları'nın güneyinden ilerleyip, Kaşgar'a ulaşmaktadır. Kaşgar'dan sonra Pamir Dağları'nın kuzeyinden Semerkant veya Buhara'ya; Pamir Dağları'nın güneyinden ise Belh ve sonrasında da Merv üzerinden İran topraklarına ulaşır. Buradan da Anadolu'ya geçmektedir (Yılmaz, 2020, s.74).

Anadolu'da çok sayıda şehri, çeşitli hatlarla birbirine bağlayan tarihî İpek Yolu, güneyden Cizre, Hasankeyf, ortada Doğu-Beyazıt, Erzurum, Erzincan, Sivas; kuzeyden Kars, Trabzon olmak üzere üç koldan Anadolu'ya giriş yapmaktadır. Kuzeyden giden kol Erzurum, Erzincan, Tokat, Amasya, Sinop ve Kastamonu yönünden Karadeniz limanlarına; güneyden giden kol ise Bitlis, Malatya, Kayseri, Kırşehir, Konya, Isparta, Antalya üzerinden Akdeniz limanlarına ulaşmaktadır. Güney kolun diğer en uç noktası ise Denizli vilayeti sınırları içerisinde bulunan Akhan'dan çıkıp; 20-30 km. sonra Menderes Nehri'ne buradan da Ege limanlarına ulaşır (Günel, 2010, s.135).

Şekil 1. Anadolu'da ipek yolu rotası.

Kaynak: (<https://www.cekulvakfi.org.tr/haber/ipek-yolu-kultur-yolu-haritasi-yayimlandi>, 2023)

Selçuklu dönemi İpek Yolu'nun Kayseri merkezli güzergahı ise şöyledir. İran coğrafyasında Tebriz'den başlayıp Merend, Hoy, Van, Muş, Varto, Hınıs ya da Van, Erzurum, Erzincan, Sivas'ı takip eden orta yolun güney-batı istikameti, Kayseri üzerinden Nevşehir, Aksaray, Konya, Beyşehir, Seydişehir, Ortapayam Hanı, Aspendos ve Perge'den Antalya'ya ulaşmaktaydı. Bu yol yine Antalya, Alanya ve Yumurtalık üzerinden Anadolu'ya girerek Kayseri-Sivas veya Kayseri-Konya'dan kuzeye devamla Ankara, Çankırı, Kastamonu, Sinop üzerinden Kırım'a gitmekteydi. Ayaş limanının işlek bir şekilde kullanıldığı zamanlarda buradan Konya ve Kayseri'ye giden bir rota daha mevcuttu. Ayrıca Nusaybin, Şanlıurfa, Kahramanmaraş ve Kayseri güzergahından başka Samsun'dan başlayıp Amasya ve Kayseri üzerinden Karadeniz'in Anadolu ile Kırım arasındaki bağlantısını sağlayan (Yılmaz, 2020, s.74) yollardan Kayseri'nin doğu-batı, kuzey-güney doğrultusunda önemli bir kavşak noktası olduğu anlaşılmaktadır.

Bunlardan başka İstanbul'dan başlayan Bursa, İznik, Beypazarı, güney ve güney-doğuda Antakya, Konya, Adana, Ayas (Yumurtalık), Tarsus, İskenderun, Samandağ, Antakya, Antep, Maraş yolu ile ortada Kayseri, Sivas üzerinden doğuya doğru Kemah, Erzincan, Erzurum, kuzeyde Trabzon istikameti (Kırpık, 2012, s.177) İpek Yolu'nun İstanbul üzerinden Batı ülkelerine, batının da Orta-Doğu ülkelerine bağlantısını sağlayan güzergâh olarak gösterilebilir.

3. İpek Yolu'nda Ticari Mallar

Medeniyetlerin buluşma ve kaynaşma noktası haline gelen İpek Yolu'nun adını aldığı tek ve özel ürünü olan ipekten başka dönemin özelliklerine göre binlerce çeşit mal, bu yoldan geçmiştir (Koçak, 2019, s.39). Çin ve Avrupa arasında ticareti yapılan malların başında öncelikle at ve at arabası gelir.

Çin'de bulunmayan at ve araba bu yolla ülkeye gelmiştir. Şöyle ki M.Ö. II. yüzyılda İpek Yolu'nun büyük bir kısmını kontrolünde tutan Hunlar, Çin'e karşı bu avantajı kullanmışlar ve Hun hakanı Mete (Motun), Çin ile ilk uluslararası ticarî antlaşmasını yapmıştır. Böylece hem sınırlarını güvenliğini sağlamış hem de dünya pazarlarına girerek yalnızca ihracat değil ithalatı da ülke ekonomisine kazandırmıştır (Şahin, 2020, s.76).

M.Ö. VI. yüzyıldan itibaren başta ipek olmak üzere aromalı bitkiler, baharat, ilaç, pamuk, parfüm, şeker kamışı, yeşim taşı gibi ürünler İpek Yolu'nun ana malları olarak taşınmaya başlamıştır. (Şahin, 2020, s.77). Bunlardan başka batıdan doğuya giden mallar arasında *atlar, eyer takımı ve koşum, asma ve üzüm hem egzotik hem evcil hayvanlar ve köpekler, hayvan derileri ve kürkleri, bal, meyve, züccaciye, yün, battaniyeler, kilimler, halılar, tekstil (perde vs.), altın ve gümüş, develer, köleler, silah ve cephane* vardır. Doğudan batıya giden ana mal çoğunlukla *ipek ve baharat (tarçın ve zencefil vs.)* olsa da *barut, boya, çay, çinî (tabak, kâse, bardak, vazo), değerli taşlar, fil dişi, ilaç, kağıt, parfüm, pirinç, porselen* gibi ürünler ile *bronz ve altından* eserleri söylemek mümkündür (Joshua, 2018).

4. İpek Yolu'nun Türkler Açısından Önemi

"Orhun Yazıtları"nda bu yol, "*Ol yirgerü barsar türük bodun ölteçisen ötüken yir olurup arkış tirkış ısar neng bungug yok ötüken yış olursar benggü il tuta olurtaçı sen...*" diye yer almaktadır. Açıklaması: "*(Ey) Türk milleti (Kutsal) Ötüken topraklarında oturup, (buradan) kervanlar gönderirsen (ticaretle uğraşırsan) hiçbir sıkıntın olmayacak ve sen, Ötüken Ormanı'nda sonsuza kadar devlet sahibi olarak hükmedeceksin...*" (Alyılmaz, 2004, s.183) şeklindedir. Bir Özbek deyişinde, evrende iki büyük yolun varlığından bahsedilir. Bunlar: Gökyüzünde "Saman Yolu", yeryüzünde ise "İpek Yolu" dur. Her iki örnekten yolun cazibesi, değeri ve önemi anlaşılmaktadır.

Bu sebeple Türkistan coğrafyasında Hotan, Kaşgar, Kuça, Turfan, Harezm'de Buhara, Semerkant, Horasan'da Belh, Merv, Nişabur gibi oldukça önemli şehirlerden geçen İpek Yolu'na sahip olmak neredeyse hayatî bir mesele olmuş; tüm ticarî hayatını bu yola bağlamış devletler arasında yola hakimiyet mücadelesi yaşanmıştır (Kar, 2019, s.193). Çünkü bu yola sahip olmak demek, dünya ekonomisine ve gücüne sahip olmak demektir.

Türk tarihinde apayrı bir önemi olan İpek Yolu, yoğun ticarî akışı ve iktisadî kazancından başka, farklı coğrafi bölgeleri birbirine bağlarken değişik yaşantıların tanınmasına da imkan vermiştir. Bu durum Türk boylarının hem ekonomik hem de kültürel alanda zenginleşmelerine sebep olmuş hem de o zamanın medeniyet seviyesi yüksek, büyük yerleşim birimlerinin kurulmasında ana rol oynamıştır. Yolun önem kazanmasında büyük etkisi olan Türkler, çeşitli mal ve ürünlerin doğudan batıya ya da batıdan doğuya taşıyan (İsayev & Özdemir, 2011, s.112) kervanların ve kervanlardaki yolcuların güvenliğini sağlayarak ticaretin yapılmasını kolaylaştırmışlardı. Bunun sonucunda uluslararası ulaşım, haberleşme ve taşımacılıkta misyonerler, diplomatlar (Koçak, 2019, s.38) tacirler, seyyahlar, elçiler tarafından da tercih edilen, güvenilir ve hızlı bir yol olmuştu.

Çin'in eski başkenti Ch'ang-an'dan başlayıp Akdeniz kıyılarına kadar giden bu uçsuz bucaksız kervan yolu, M.Ö. IV. yüzyıldan günümüze kadar Asya ile Avrupa arasında yoğun bir şekilde (Çakan, 2008, s.208) yapılan ticaretin yanı sıra doğuda ve batıda ilim, bilim, edebiyat ve sanat gibi alanlarda bir

kültür ağı oluşturabilmiştir. Kervanlardaki yolcular, farklı ve değişik kültürlerin, dinlerin, inançların, örf, adet, gelenek ve göreneklerin ve hatta dillerin insanlar arasında tanınmasında, öğrenilmesinde, uygulanmasında ve yayılmasında aracı olmuşlardır (Kar, 2017, s.4). Dolayısıyla ileri, zengin ve yüksek seviyeli medeniyetler ve uygarlıklar, bu yol sayesinde oluşabilmiş ve insanlığın ortak mirası olarak ortaya çıkmıştır (Karaca, 2022, s.158). Bu sebeple İpek Yolu, Türkler için stratejik, ekonomik ve kültürel açıdan önem taşımaktaydı (Karaca, 2022, s.163).

B. TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NİN TİCARET POLİTİKASI

Türkiye Selçuklu Devleti'nin siyasî otoritesinden çok, iktisadî ve ekonomik politikalarından haberdar olmak Selçuklu dönemi İpek Yolu ticaretinde Kayseri'nin yeri ve önemini anlaşılması bakımından önemli bir husustur. 1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra Anadolu'nun coğrafi pozisyonu, Türkiye Selçuklularını kuzeyde ve güneydeki kıyı şehirlerine yönlendirmişti. Zira sahip oldukları sahanın ticarî anlamda dışarıya açılmasını sadece kara tarafından sağlanması mevcut siyasî ortamda zordu. Ayrıca kıyılardaki önemli şehirlerin zaptı ve deniz bağlantısının meydana getirilmesiyle çok daha geniş bir ticarî hinterland sağlama imkanı vardı (Usta, 2015, s.342).

Tarih boyunca iktisadî menfaatlerini sağlamak ve korumak uğruna fetihler yapmış, yayılma hedeflerini fetih hareketleri miğferinde gerçekleştirmiş Selçuklular, hayat mücadelelerini ve yaşam alanlarını ekonomiye dolayısıyla da bu alandaki güç kaynaklarına yöneltmişlerdi. Bu amaçla Türkiye Selçuklu Devleti (1077-1308)'nin ilk hükümdarı Süleyman Şah (1077-1086), Akdeniz'in önemli ticaret ve kültür şehri olan Antakya (12 Aralık 1084) ve kalesini (12 Ocak 1084); I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1204-1211) ise Samsun ve Antalya'yı almıştır (1206/7). Böylece Akdeniz'den Anadolu'ya hatta Karadeniz'e giden bir ticaret kapısı açılmış hem de deniz ticareti güvence altına alınmıştı. Selçukluların ticarî bir üssü haline getirilen Antalya ile Akdeniz'e açılan Selçuklular, aynı zamanda Mısır'dan ve Akdeniz'in diğer bölgelerinden gelen yük ve yolcu gemileri için önemli ve güvenli bir limana sahip olmuşlardı (Güçlüay, 2002, s.552).

Akdeniz ile ticarî teması sağlayan ve güneydeki deniz ticaretini güven altına alan Selçuklular, özellikle Asya ticaretinin can damarlarından olan Karadeniz'i de hedef aldılar. Bu yöndeki hareketler ise I. İzzeddin Keykavus (1211-1220) döneminde gerçekleştirildi. Sinop'u ele geçiren (Kasım 1214) İzzeddin Keykavus, Selçuklu'nun kuzeydeki deniz ticaret limanını güvenli haline getirmişti. (Güçlüay, 2002, s.553). Türkiye Selçuklularını siyasî, idarî, askerî, ilmî ve iktisadî başarılarıyla zirveye ulaştıran ve en parlak dönemini yaşatan I. Alaeddin Keykubat (1220-1237), Alanya (Kalanaros)'yı zapt etmiştir (1221). Karadeniz'in kuzeyi ile mevcut ticaretin tehlike altına girmesi üzerine 1224'te Hüsameddin Çoban emrindeki bir donanmayla Suğdak (Kırım)'ı fethederek (Usta, 2015, s.342); Selçukluların Karadeniz dolayısıyla kuzey deniz yolu ticaretinin hakimiyetini daha da güçlendirmiştir (1239). Bunun sonucunda İskenderiye-Antalya-Sinop yolunu daha emniyetli bulan Anadolu tacirleri ile Mısır tacirlerinin, Güney Rusya ülkeleriyle yaptıkları ticaret de emniyet altına alınmış oldu (Güçlüay, 2002, s.554).

Türkiye Selçukluları, ticareti yeniden canlandırmak amacıyla karada ve denizde ele geçirdikleri önemli şehir ve limanlarla Anadolu İpek Yolu güzergahındaki ticaret yollarını güven altına almışlardı. Çünkü Anadolu'da siyasî, idarî ve askerî sahada olduğu kadar iktisadî alanda da iyi ve güçlü olmaları

gerektiğinin farkında idiler. Yapılan fetih hareketlerinde amaç, iskân ve imar politikalarının yanında ticaret yollarını ele geçirmek, bu yolların güvenliğini sağlamak ve ticareti canlandırmaktı. Kolaylıkla ve güvenle yapılan ticaret sayesinde ülke ekonomisi gelişmiş, ürün çeşitliliği ile Anadolu'nun Avrupa, Güney Rusya, Orta-doğu ve Orta-Asya ile ticarî bağlantısı sağlanmış; büyük sermayeli tüccarlar buralara çekilebilmiştir (Güçlüay, 2002, s.555).

1. Türkiye Selçuklu Dönemi İpek Yolu

Türkiye Selçuklu döneminde doğu-batı, kuzey-güney yönünde Anadolu'yu bir ağ gibi dolaşan İpek Yolu, doğuda Erzurum'da başlayıp Sivas, Kayseri ve Konya istikametine doğru yol alırken kuzeyde Sinop, güneyde Antalya'ya kadar gitmekteydi (Günel, 2010, s.135).

1101 yılında Anadolu'ya gelen Haçlıların bir bölümünün, Beypazarı-Ankara-Kırıkkale hattındaki İpek Yolu güzergahını takip ettikleri bilinmektedir. Haçlıların bu yol üzerinde verdikleri tahribat ve zarar bölgedeki ticarî hayatı sekteye uğrattığı (Kırpık, 2012, s.180) gibi yolun güvenliğini de etkilemiştir. XI. yüzyılın sonunda Doğu Akdeniz'in yaklaşık iki yüz yıl boyunca Haçlıların istilasında kalmasının Selçuklular açısından birçok olumsuz sonuçları oldu. Akdeniz ticaretinin Suriye ve Filistin'e yerleşen Haçlıların eline geçmesi; Ege Adalarını ve kıyılarını Ceneviz ve Venediklilerin zapt etmesi; Papanın, Selçuklulardan mal alınmasını yasaklaması; Avrupa'da ticaretle uğraşan batılı bir burjuva sınıfının oluşması bu sonuçlardan sadece bir kaçıdır. Aynı zamanda dokuma endüstrisinin Flander ve İngiltere'de gelişmesi de Müslümanların ticaret, ziraat ve sanayi bakımından büyük zarara uğramalarına sebep olmuştur (Kırpık, 2012, s.191). Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurulma aşamasında ekonomisini ve iktisadî hayatını olumsuz etkileyen bu gibi gelişmeler, Anadolu'nun Türkleşmesini geciktirmiş, imarını ve refahlaşmasını da engellemiştir.

Haçlıların ardından çok geçmeden Cengiz Han idaresinde doğudan gelen Moğollar, yeni bir istila dalgası halinde Anadolu'ya girdiler. XIII. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'da siyasî düzeni alt üst eden Moğollar, sosyal ve iktisadî hayatı da etkilemiş ve İpek Yolu ticaretini durdurmuşlardı (Kırpık, 2012, s.192; İbni Bibi, 1941, s.219-221). Siyasî, idarî ve askerî hamle olarak görünen her iki olay, aslında Selçuklu ticaretine ve ekonomisine yapılmış bir darbedir. Coğrafi konumu ve stratejik önemi bakımından Anadolu İpek Yolu üzerinde yer alan Kayseri'nin ve Kayseri ticaretinin bu durumdan etkilendiği söylenebilir.

C. TÜRKİYE SELÇUKLU DÖNEMİ İPEK YOLU'NDA KAYSERİ

Asya Hunlarından itibaren Göktürkler, Uygurlar ve diğer küçük hanlıklar, Çin, Bizans ve İran ile yapılan ticarî anlaşmalar çerçevesinde Çin'den ipek ve ipekli kumaş, hububat; Bizans'tan ve İran'dan da diğer bir takım ihtiyaç maddelerini (Yaşar, 1994, s.21) satın alarak; İpek Yolu ticaretinin temelini atmışlardı. Bizans'tan başlayıp İran ve Çin'e giden ya da tam tersi hatta yer alan Kayseri'nin merkezi ve işlek konumu, Anadolu İpek Yolu ticaretindeki öneminin anlaşılmasında etkilidir.

Sosyal ve ekonomik hayatta, meslekî ve dinî anlayışla kurulan aynı zamanda Selçuklu siyasî ve askerî yapısında etkin olan Ahilik Teşkilatı ve Bacılar Teşkilatı, Kayseri ticaretinin önemli iki ayağı idi. Bu iki teşkilatın kapsamında külahduzlar (şapkacı), debbağlar (derici), örgücüler, çizmeciler, bakırcılar

olmak üzere otuz iki farklı meslek grubu vardı. Selçuklu dönemindeki bu ticarî yapının “Sanayi Sitesi” adıyla (Özcan, 2015, s.194-195) günümüze kadar gelmiş olması, İpek Yolu ticaretinde Kayseri’nin önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

1. İpek Yolu’nda Kayseri’de Kervansaraylar

Kervansaray, Farsça’dan alınmış “karban (kervan)” ve “saray” kelimelerinin birleşiminden türetilmiştir. Kervansaraylar, şehirlerarasında inşa edilen, kervanların ve yolcuların konaklamaları için ana yollar üzerinde yapılan hayır kurumlarıdır (Günel, 2010, s.138). Her tür milletten insanların ve tüccarların kalabildiği kervansaraylar, savaş zamanında askerî amaçlarla kullanılabildiği gibi aynı zamanda derbent ve posta teşkilatlarına da hizmet veren yapılarıdır (Günel, 2010, s.140).

İpek Yolu üzerinde yaptırdığı kervansaraylarla bilinen Gazneli Devleti (963-1186)’nden başka “*Devletin sağlamlığı ve halkın refahı için ticaretin emniyeti gerekli*” ilkesini ile hareket eden Nişabur merkezli Selçuklu Devleti ve ardılları, hakim oldukları coğrafyalarda kervansaray yapımına önem vermişlerdir (Kırpık, 2012, s.179). Anadolu ticaretinin canlılığını sağlamak amacıyla İpek Yolu’nu ele geçiren Türkiye Selçuklu Devleti (1176-1237), kervansaraylar aracılığıyla tüccarların ve kervanların ihtiyaçlarını karşılayıp, can ve mal güvenliklerini sağlamışlar; ticarete yön veren ve ticarî hayatı kolaylaştıran her türlü hizmeti de temin etmişlerdi (Güçlüay, 2002, s.557).

Bu anlayışla hareket eden Türkiye Selçukluları, İpek Yolu’nun Anadolu’daki güzergahları üzerinde çok sayıda kervansaray yaptırmışlardır. Anadolu’da ilk kervansaray inşası, XII. yüzyılda Selçuklu sultanı II. Kılıç Aslan (1155/6-1192) tarafından Konya-Kayseri güzergahı üzerindeki Aksaray yakınlarında inşa edilen kervansaray ile başlamıştır. Özellikle XIII. yüzyılda hız kazanan kervansaray, han ve köprü yapımı gibi faaliyetlerin Konya, Kayseri ve Sivas güzergahı üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir (Özcan, 2015, s.188; Cahen, 1979, s.167). Bundan başka Kayseri-Aksaray, Konya-Ankara, Konya-Beyşehir, Konya-Afyon, Antalya-Afyon, Antalya-Adana, Alanya-Antalya, Kayseri-Malatya, Kayseri-Sivas, Sivas-Amasya’yı birbirine bağlayan doğu-batı, kuzey-güney güzergahlarında kervansaraylar vardır. Anadolu İpek Yolu ticaretinde işlek bir noktada yer alan Kayseri’nin yakın çevresinde çok sayıda kervansarayın olması, şehrin ticarî hayattaki önemini açıkça ortaya koymaktadır (Yılmaz, 2020, s.78-79).

Bilhassa I. İzzeddin Keykavus (1211-1220) ve I. Alaeddin Keykubad (1220-1237) dönemlerinde birçok kervansaray yaptırılmıştı. Ticarî malların korunması, tüccarın güvenliğinin sağlanması için kervanların geceleyin açık alanda herhangi bir saldırıya maruz kalmaması amacıyla kervansarayların arasındaki uzaklığın birer günlük yol mesafesinde olmasına dikkat edilmiştir. Misafirlere sağlanan her türlü ihtiyaç ve konforun dışında kervansarayların birer kale gibi korunaklı inşa edilmesi de yine güvenlik gereksinimi sebebiyledir. (Usta, 2015, s.344).

Türkiye Selçukluları zamanında Anadolu’da bir ağ gibi yayılan İpek Yolu’nda ticaret, altın çağını yaşamaya başlamıştı. İpek Yolu üzerinde deve yürüyüşü hesabıyla 7-8 saatlik zaman dikkate alınarak her 35-40 km’lik mesafe ile inşa edilen 200’e yakın kervansaraydan bahsedilmektedir. Bazı güzergahlarda daha sık aralıklarla kervansaraylara rastlanılmaktadır. Örneğin, sadece Kayseri-Sivas arasında 24 kervansarayın varlığı şaşırtıcı bir rakamdır (Karaca, 2022, s.160; Gordlevski, 1988: s. 216). Roux’a göre,

“XIII. yüzyılda Anadolu’da inşa edilmiş kervansarayların çoğu, tüccarların İstanbul’a ve oradan Avrupa’ya gitmek veya güney ülkelerine ulaşmak için Selçuklu topraklarını kullanmak zorunda olmaları sebebiyle yapılmış” olmalıdır (Yılmaz, 2020, s.79). Dolayısıyla İstanbul’a ulaşmak ya da İstanbul’dan başka coğrafyalara gitmek için gelenlerin, güzergahları üzerinde bulunan Kayseri’ye uğradıkları veya Kayseri çevresindeki kervansaraylarda konaklamış oldukları ihtimali kuvvetle muhtemeldir.

Türkiye Selçuklu kervansarayları, konaklama mekanları olduğu gibi aynı zamanda devletin silah ve erzaklarının korunduğu yerlerdi. Barış ve savaş zamanlarında kervanların ve yolcuların herhangi bir saldırıya uğramadan, güvenle dinlenebilecekleri ve mallarını koruyabilecekleri bir tesis olarak kullanılabilen kervansaraylar, yaklaşık 30 km. ile o günün şartlarında bir günlük yol mesafesindeydi. (Yılmaz, 2020, s.78). Döneme ait *Karatay Kervansarayı*, *Cansuz Kervansarayı*, *Mirza Bey Kervansarayı* (Baş, 1996, s.52-53) gibi yapılar, günümüzde mevcut olmasa da dönemin kaynaklarında adı geçen Kayseri-Sivas ve Kayseri-Konya yol güzergahında olması muhtemel kervansaraylardır.

2. İpek Yolu’nda Kayseri’de Hanlar

Türkiye Selçuklu döneminde İpek Yolu ticaretinde kervansaraylardan başka hanlardan da söz edilebilir. Büyük şehirlerde meydan pazarlarındaki ticaret hanları ile içinde esnaf ve zanaat dükkanlarının yer aldığı hanlar, Selçuklular ve Beylikler devrinde ticarî açıdan büyük rol oynamıştır. Bu dönemde her türlü hammadde yahut gıda ürünleri için ayrı ayrı maddelerin alım ve satım işlerinin yapıldığı hanlar inşa edilmiştir. (Akdağ, 2018, s.31). Pirinççiler Hanı, Pamuk Hanı, Meyve Hanı gibi...

Günümüzde mevcut olan veya belgelerde adı geçen Kayseri’de *Han Hanı*, *Kapan (Pamuk) Han*, *Piri Paşa (Gön) Han*, *Vezir Hanı*, *Mahkeme Hanı*, *Körükçü Hanı*, *Karatay kervansarayı vakfına ait han*, *On üç Ocaklı Han*, *Nasrullah Zade Hanı*, *Kağlamaz Hanı*, *Baldöktü Hanı*, *Bedreddin Mahmud Hanı*, *Çukur Hanı*, *At Pazarı Hanı*, *Marif Hanı ve Yeni Han* (Baş, 1996, s.52-53) gibi yapılar bulunmaktadır. Ancak bu hanların tamamının Selçuklu dönemine ait olduğuna dair kesin kanıt yoktur. İsmi geçen bu hanlar, Kayseri’nin “İpek Yolu” üzerindeki ticarî önemini kanıtlamaktadır.

İpek Yolu güzergahının değişmesi, Anadolu’ya yapılan Haçlı akınları, Bizans’ın zamanla siyasî, idarî, askerî ve iktisadî otoritesini kaybetmesi; Moğol işgalleri gibi hadiseler, Anadolu’da ticarî ve ekonomik hayatı sekteye uğratan önemli sebeplerdendir. Bunun sonucunda ıssızlaşan kervan yolları üzerinde bulunan kervansaraylar, kendi hallerine terk edilerek işlevselliklerini yitirmiş ve kullanılmaz olmuşlardır. Beylikler döneminde bu yollar üzerinde daha küçük hanlar yapılmış olsa da daha sonra bu hanlara da uğranılmaz olmuştur (Karaca, 2022, s.168). Bu duruma karşın Kayseri ticaret yolunun işlek olması, Kayseri’deki hanların varlığının ve işlerliğinin devam etmesinde etken ve etkili olduğu söylenebilir.

3. İpek Yolu’nda Kayseri’de Çarşı ve Pazarlar

İpek Yolu ticaretinin işlevselliğinin sağlanmasında ve bunun süreklilik kazanmasındaki sorunlar, fizikî şartlardan çok siyasî veya kişiseldi. Yolun geçtiği komşu ülkeler arasında doğrudan bazen de dolaylı olarak ortaya çıkan anlaşmazlıklar, bu ticaretin güvenliğini tehlikeye sokmuş; zaman zaman ticareti kesintiye uğratmış hatta ülkeler arası savaşlara kadar varan sorunlara neden olmuştur. Tarihî

süreçte Hun-Çin, Harzemşah-Moğol ve Osmanlı-Safevî gibi büyük devletler arasındaki siyasal ve ekonomik çekişmelerde İpek Yolu, özelliğini ve değerini hep korumuştur. İpek Yolu'nun geçtiği her ülkenin bu yoldan kazanç elde etmesi sebebiyle yol güvenliğinin sağlanması en önemli gerekliliktir. Çünkü yolun geçtiği merkezlerde kurulan ve her zaman yoğun talep gören çarşı ve pazarların ekonomik hayata katkısı ve etkisi, bu güvenceyi zorunlu kılmakta idi. (Şahin, 2020, s.79).

İpek Yolu'na bin yıldan fazla hâkim olan Türk devletleri, ticaret yollarının denetimini ve güvenliğini sağlarken; yol üzerindeki çarşı ve pazar yerlerinin de işletmesini ele geçirmişler, kıymetli madenlerin ve malların bu yolla alımını ve satımını sağlamışlardır. Ticaretin yapılmasında ve aynı zamanda kültürlerin taşınmasında (Karaca, 2022, s.162-163) Anadolu'da kurulan çarşı ve pazarlardan özellikle de Kayseri'dekiler önemli yer teşkil etmektedirler.

3.1. Çarşılar

Türkiye Selçuklular dönemi ticaretinde ön planda olan Kayseri, devletin doğu-batı ve kuzey-güney istikametinde mutlak uğranılması gereken ticarî merkez konumuyla ekonomik açıdan refaha kavuşmuş bir şehir özelliğini kazanmıştır. Bu oluşum, şehirde birçok çarşı ve pazarın kurulmasına ortam sağlamıştır. Günümüzde mevcut olmayan fakat kaynaklarda adı geçen Kasaplar Çarşısı, Habbazlar Çarşısı, Uzun Çarşı, Kürtüncüler Çarşısı, Bakkallar Çarşısı, Eskiciler Çarşısı, Kuyumcular Çarşısı, Halaçlar Çarşısı, Ebdulfettah Efendi Çarşısı, Pamukçular Çarşısı, Takyeciler Çarşısı, Nalband Çarşısı, Arpacılar Çarşısı, Gazeler Çarşısı, Muhtablar Çarşısı, Demirciler Çarşısı, olmak üzere Kayseri'de toplam 16 çarşının varlığından söz edilmektedir (Baş, 1996, s. 52). İhtiyaca ve hammaddesine göre başka çarşılardan da bahsetmek mümkündür. Örneğin Samurcular Çarşısı, birçok değişik ürünün alınıp-satıldığı, küçük ölçekli esnaf topluluğunun bir arada olduğu Kapalı Çarşı (Baş, 1996, s.51) ya da Bakırcılar Çarşısı gibi...

Türkler, komşu milletlerle giriştikleri ticarî münasebetlerde umumiyetle canlı hayvan ve hayvansal ürünleri, et konserve, deri, kösele, kürk satarlar; karşılığında da kendilerinde bulunmayan ihtiyaç maddelerini (özellikle hububat ve giyim eşyası vb.) satın alırlardı (Yaşar, 1994, s.20-21). Günümüzde Kayseri kalesi dışında Ahî Evran'a ait olduğuna dair görüşlerin kuvvetli olduğu Debbağlar Çarşısı ile kale içinde ismi geçen Kasaplar Çarşısı, bu tür malzemelerin alınıp-satıldığı yer olarak gösterilebilir. Takyeciler Çarşısı'nı, günlük hayata dair pamuklu veya yünlü el-dokuması halı, kilim, çorap, iç ve dış giyim gibi ihtiyaçlardan başka özellikle Selçuklu ordusunun gereksinimlerini karşılayan Bacıyan-ı Rum Teşkilatı'na bağlı olması muhtemel Külahduzlar Çarşısı ile ilişkilendirmek mümkündür (Bayram, 2002, s.366). Bunlardan başka Selçuklu döneminden kaldığı tahmin edilen ve günümüzde bile aktif olan "Kapalı Çarşı" adı verilen yapının içinde yer alan birçok dükkan, Kayseri'deki ticaretin günümüze kadar değişmeden geldiğinin en güzel kanıtıdır.

3.2. Pazarlar

Türkiye Selçuklu Devleti'nin yürüttüğü siyaset neticesinde bu devirde ekonomi yeniden canlandırılarak elverişli şartlar oluşturulmuştur. Karada ve denizdeki önemli ticarî merkezlerin ele geçirilmesiyle İpek Yolu'na hakim olunmuş; Anadolu'da milletlerarası ticaret gelişmiş, birtakım çarşı ve pazarlar (panayır-foire) kurulmaya başlanmıştır. Bu pazarlar, genellikle şehirlerin uzağında yabanda

yani yabancı diyarlarda kurulduğu için “yabanlu(ğ)” adını almışlardır. Kayseri-Elbistan arasında Karahisar Ovası'nda bulunan “Yabanlu Pazarı”, Anadolu, Suriye ve Irak gibi milletlerarası büyük kervanların yolları üzerinde bulunan ve mutlaka uğradıkları en meşhur pazardır.

Kayseri ile doğusundaki Pınarbaşı arasında ilk-baharın başlarında 40-45 gün süre ile kurulan Yabanlu Pazarı, alınıp-satılan mal ve ürün çeşitliliği açısından oldukça hareketli ve önemli bir ticaret merkezi idi. Güney Rusya ve Kırım gibi kuzey ülkeleri ile Çin, Hindistan, Kıbrıs, Suriye, el-Cezire, Venedik ve Bizans gibi farklı bölgelerden gelen değişik ve çeşitli her türlü değerli, ürün ve malların, kaliteli cins Türkmen at ve katırların alınıp-satıldığı işlek bir pazardı. Arap, Acem, Yahudi, Tatar ve Latin gibi yabancı tüccarların Yabanlu Pazarı'na katıldığına dair kayıtlar, pazarın milletlerarası işlevini ve önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

İpek Yolu üzerinde bulunan tüm ülkelerin değerli eşyaları, maden ve taşlarından başka tarım ve hayvancılık ürünleri, savaş aletlerinin satıldığı dünyanın en büyük uluslararası panayırı (fuar) olan “Yabanlu Pazarı”, Türkiye Selçuklu ülkesi ticaretinin İpek Yolu ile bütünleşmesinin en dikkat çekici örneğidir. Bütün tacirlerin katılmak için büyük gayret sarf ettiği pazarda doğuluların ürünlerini batılılar, batılılarınkini doğulular, kuzeylilerinkini güneyliler, güneylilerinkini ise kuzeyliler alıp-satarlardı (Usta, 2015, s.344). Kayseri'nin Pazarören İlçesi'nde her yıl kurulan “Yabanlu Pazarı”nın günümüzdeki milletlerarası büyük fuarlara denk olduğunu söylemek mümkündür (Sümer, 1985, s. VI, İbni Bibi, 1941, s. 66; Aksarayı, 2000, s. 80). Selçuklu dönemi Kayseri'sinde “Yabanlu Pazarı”ndan başka Kazancılar Pazarı, Debbaglar Pazarı, Odun Pazarı, At Pazarı, Koyun Pazarı, Saraçhane Pazarı, Haffafhane Pazarı (Baş, 1996, s. 51) Eşek Pazarı, Saman Pazarı, Değirmen Pazarı gibi günümüzde adı kalmış pazarlar da vardı.

Selçuklu Devleti'nde dış ülkelerle yapılan kervan ticaretinin genişlemesi, ekonomiye olumlu tesir etmiş; şehirlerin iktisadî anlamdaki refahı, devletin uluslararası ticarete rolünü daha da artırmıştır. Bu dönemde ticarete uygulanan tek tip para kullanımının da etkisi büyüktür (İsayev & Özdemir, 2011, s.119). Türkiye Selçuklu dönemi ticarî hayatında ve özellikle de adı geçen pazarlarda takas usulünden çok, tek para kullanımının tercih ediliyor olması kuvvetle muhtemeldir. Kaliteli malların yanında adi malların da bulunduğu bu pazarlarda kusurlu kumaşların yanında inci kadar değerli kumaşlar da satılmaktaydı. Pazarda ticaretten iyi anlayan ve ticarî hilelere karşı uyanık olan tacirler kâr ederken; bu incelikleri bilmeyenler zarara uğrarlardı. (Sümer, 1985, s.12). Bu ve bunun gibi alış-verişlerin yanında satılan malın ne olursa olsun geri alınmaması, borç para ya da mal verilmemesi, peşin olmazsa takas usulüyle alış-verişin yapılması, ürün garantisinin olmaması, malda kefil gösterilmesi... vb. gibi bu pazara has, kaide ve kuralları günümüz Kayseri ticaret anlayışında görmek mümkündür.

4. İpek Yolu'nda Kayseri'de Köprüler

İpek Yolu'nun gelişip, büyümesinde ve önem kazanmasında Türk devletlerinin büyük rolü vardır. Yol üzerindeki şehir güzergahlarına inşa edilen kervansaraylar, hanlar ve köprüler, doğudan batıya ve batıdan doğuya giden kervanlara ait çeşitli ticarî malların güvenlikle taşınmasında (İsayev & Özdemir, 2011, s.112) gerekli kolaylığı ve imkanı sağlamakta idiler.

XII ve XIII. yüzyılda Anadolu'da ticaret güvenli bir hal alınca canlanan İpek Yolu üzerindeki nehir/ırmaklara köprü yapılması ihtiyacı duyulmuştur. Kervanların geçtiği yollarda ve kervansarayların yakınlarındaki dere, ırmak, göl, vadi gibi stratejik yerlerden geçen kervanların ulaşımında kolaylık ve sürati sağlamak, ticareti güvenli bir ortamda yapabilmek amacıyla engelleri aşmak için köprüler yapılmıştır. Kızıl Irmak ve Yeşil Irmak'ın aktığı düz yerlerde, uzun ve çok gözlü (kemerli) köprülerden (Günel, 2010, s.143) birisi de Kayseri içerisinden akan Yeşil Irmak üzerindedir. Geçmiş dönemlerde Nil, Tuna, Volga, Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde yapılan ticarete küçük gemi kervanları bulunmakta idi (Kırpık, 2012, s.177). İpek Yolu ticaretinin kara ulaşımı Yeşil Irmak üzerine yapılan köprü ile sağlanıyorken aynı zamanda gemi, tekne, sal veya sandal ile su taşımacılığının da yapıldığı söylenebilir.

5. İpek Yolu'nda Kayseri'de İnançlar

İpek Yolu, M.Ö. X. yüzyıldan itibaren çeşitli Budist rahip ve Çinli askerler tarafından bilinmekteydi (Günel, 2010, s.134). Yol üzerinde bulunan birbiriyle bağlantısı veya yakınlığı olan şehirlerde kurulan çarşı ve pazarlarda farklı kültürlere sahip ve uygarlıklara mensup tüccarların iletişimiyle Çin, Hint, İran ve Doğu Avrupa gibi kültürler, doğal olarak Türkler ve diğer milletler arasında tanınmış ve yayılmıştı. Aynı şekilde Türk kültür ve inançları da bu yol aracılığıyla çeşitli topluluklarca bilinmekteydi. (Kar, 2017, s.4).

Dolayısıyla gerek inançlar ve ritüeller gerekse yaşamlar ve alışkanlıklar konusunda birbirinden haberdar olan Doğu ile Batı dünyasının Hindistan'da doğan Budizm'den, Arap coğrafyasına ait İslamiyet'ten veya diğer dinlerden haberdar olmasında ve etkilenmesinde bu yolun katkısı vardır demek mümkündür. Örneğin VII. ve XIV. yüzyıllarda etkin ve hâkim olan İslamiyet'teki mezar kültürünün (Kar, 2017, s.4) ve ölümden sonraki hayat anlayışının Türk inanışlarında yer alması; Türklerin bu dini kabul etmesinde ve dinin, Türk coğrafyalarında yayılmasında etkindir. Dolayısıyla inançlar konusunda Kayseri'de Selçuklu dönemine ait mezarlardaki yazı ve süslemeler ile kümbetlerin yapı tarzları ve yapılış amaçlarındaki etkiler, İpek Yolu'na bağlanabilir.

6. İpek Yolu'nda Kayseri'de Düşünce Hayatı

Çinlilerin ipek, Hintlilerin baharat üretimi, tarihteki iki önemli ticaret yolunun doğmasına sebep olmuştur. Dönemin güçlü ülkelerinden Mısır ve Roma'nın ipeğe ve baharata düşkünlükleri sebebiyle bu malları taşıyan kervanların belli güzergahları Anadolu, Mezopotamya, Çin ve Hindistan arasındaki yolların gelişmesinde ve yeni kültürlerin tanınmasında önemli rol oynamıştır (Karaca, 2022, s.157). Yeni arazilere veya kurulmuş şehirlere yerleşen Türk halkları arasında fikir ve düşünce hayatının oluşmasında ve medeniyetlerin karşılıklı olarak etkileşiminde İpek Yolu'nun katkısı büyüktür (İsayev & Özdemir, 2011, s.113). Ticaret aracılığıyla oluşan kültürler arası temas sonucunda Çin, İran, Sogd, Türk ve Arap kültürlerinin ve yaşantılarının kaynaşmasına bağlı olarak çeşitli düşünce ve fikirler ortaya çıkmıştır.

Türkiye Selçuklu döneminin en önemli şehirlerinden birisi olan Kayseri, Orta-Çağ fikir ve düşünce dünyasında yer almış; şehirdeki medreselerde ders vermek üzere gelen değerli şahıslar sayesinde önemli bir konum elde edebilmiştir. Ahmed Yesevî, Fahreddin Razî, İbnü'l-Arabî, Mevlâna Celaleddin Rumî, Mevlana'nın hocalarından Seyyid Buhaneddin, Evhadü'd-din Kirmanî, Ahî Evran, Bacıyan-ı Rum,

Davudî Kayserî ve daha birçok önemli isim, Kayseri ile bütünleşmişlerdir. Bu şahısların veya onlara ait düşüncelerin Anadolu'ya geliş hikayelerinde elbette İpek Yolu'nun rolü olmalıdır.

7. İpek Yolu'nda Kayseri'de Sözlü ve Yazılı Edebiyat

Orta Çağ'da ticaret denildiği zaman akla ilk gelen İpek Yolu, Çin'den başlayıp Anadolu ve Akdeniz'e hatta Avrupa'ya kadar giden dünyaca ünlü bir yoldur. Doğu ile batı arasında "Kıtalararası Yolculuk" olarak atfedilebilen bu ticaret yolunun iktisadî öneminden başka siyasî, askerî, dinî, sosyal ve kültürel ilişkilerin oluşumunda rolü vardır (Işıқтаş & Duran, 2017, s.585). Başlangıcından itibaren güzergahındaki bölgelerde yaşayan çeşitli halklardan ve ırklardan izler taşıyan İpek Yolu, olağanüstü bir zenginlik sunmuştur (Işıқтаş & Duran, 2017, s.585).

Maddî ve manevî değere sahip birçok ürünle birlikte sözlü kültüre ait ürünler de bu yol ile taşınmıştır. Örneğin yaşayan farklı topluluklarda görülen çeşitli masallar, fıkralar, hikayeler, efsaneler gibi sözlü edebiyata dair anlatılar, bu etkileşimin önemli bir kanıtıdır (Kar, 2017, s.6). *Keloğlan*, *Nasreddin Hoca*, *Dede Korkut*, *Gılgamış*, *Yaratılış*, *Tufan* gibi yazılı edebiyata geçmiş sözlü ürünler, bu konuya örnek gösterilebilir. Anadolu'daki "Keloğlan" masalları, Kırım Tatar masallarındaki Keloğlan'a benzer. Aynı şekilde "Gençlikte mi Kocalıkta mı?" masalı, Kırgızların "Kedeylan" ile Özbeklerin "Küntoğmuş" destanlarının masal varyantları; Kazakların "Zengin ile Oğlu", Özbeklerin "Baba Vasıyeti", Altay Türkleri'nde "Közödöy" masalları, İpek Yolu'yla Anadolu'ya gelmiş olmalıdır. (Kar, 2017, s.6). Bundan başka rivayetler, atasözleri, destanlar, mitolojiler, kahramanlık öykülerinin de bu yolla yayıldığı ve tanındığı söylenebilir. Ortak ve aynı kültüre mensup milletler arasında birleştiricilik ve devamlılık rolünden söz edebileceğimiz İpek Yolu'nun sözlü edebiyata katkısı Kayseri'de halk arasındaki söyleşilerde görülmektedir.

8. İpek Yolu'nda Kayseri'de Mimari Yapılar

Çinli seyyah Çiang Kian, M.Ö. 138-115 yılları arasında yaşadığı Türkistan'da kurulmuş şehirlerden yalnızca Fergana Bölgesi'nde 70 kadar şehir ve kasaba bulunduğundan bahseder. Ticaretin ve ticaret yolunun doğudan Çin, güneyden Hint ve batıdan da İran medeniyetinin Orta-Asya'ya tesir etmesi ile Orta-Asya medeniyeti hızla inkişaf etmiştir. Doğu ile batının Türkistan'daki temasları neticesinde muhtelif kavimlerin Türkistan'a taşınmış oldukları kültürel inkişafın yanında maddî medeniyet hususunda da büyük tesirleri olmuştur (Yaşar, 1994, s.22).

İlerleyen zamanlarda tarih sayfalarında yer alan Moğollar, ticareti canlandırmak ve yolların güvenliğini sağlamak için posta sistemine büyük önem vermişlerdi. Kuzey Çin'deki Jin Hanedanlığı (1115-1134)'dan etkilenerek edindikleri "Yam Sistemi"nin ilk olarak Cengiz Han (1162-1227) tarafından uygulamaya konulduğu; Ögedey Han (1229-1241) tarafından yeniden organize edildiği bilinmektedir. Genellikle 30 ile 50 km.de, 1 günlük mesafeye göre ayarlanan ve bu şekilde şehirleri ve limanları birbirine bağlayan "Yam Sistemi" ile Moğollar, ülkenin ticarete hizmet eden önemli bir yapı oluşturmuşlardı (Koçak, 2019, s.41). Anadolu'daki kervansaray türü mimarî eserlerin Moğolların "Yam Sistemi" ile aynı işlevde olduğu söylenebilir. Moğollardan çok önce Çin'e komşu ve Çin kültüründen haberdar Türklerin mimarî yapı anlayışlarını, "İpek Yolu" aracılığıyla Anadolu'ya getirmiş olmaları mümkündür. Dolayısıyla Anadolu'da çeşitli ve değişik anlayışla yapılan eserlere rastlanılmaktadır. Kayseri'deki

kervansaraylardan başka hanlar ve kümbet türü eserlerde Orta-Asya ve Horasan izleri görülmekle beraber bu konudaki sanatsal ve yapısal detaylar, Sanat Tarihi, Arkeoloji ve Mimarlık gibi dalların alanları olması sebebiyle fazla değinilmemiştir.

Sosyal ve ekonomik ihtiyaçlar dikkate alınarak devasa boyutları dışında İran ve Orta-Asya'nın ilk dönem yapılarının birer kopyası olarak değişik plan tiplerinde inşa edilen kervansaraylar (Yılmaz, 2020 s.78), daha çok Kayseri'ye güzergahı olan yollarda görülmektedir. Özellikle Kayseri-Sivas, Kayseri-Konya ve Kayseri-Aksaray istikametlerinde sayıları fazladır. Selçuklu döneminde Anadolu'da yaptırılan en büyük kervansaraylardan Sultan Han'ın Konya-Sivas bağlantısında ortak nokta olan Kayseri'ye yakın inşa edilmesi, bu güzergahta yer alan Kayseri'deki ticaretin etkin ve işlek olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bu tespitlere dayanarak Selçuklu çağında Anadolu şehirlerinden Kayseri'nin konumlandığı kervan güzergahındaki üretim, dağıtım, ulaşım sisteminin ana merkezi veya omurgası olması dolayısıyla şehirleşme dinamiklerinde üretimin ve dağıtımın ana geçiş koridoru olduğunu kabul etmek gerekir (Özcan, 2015, s.188).

Anadolu'nun ilk fethedilen şehirlerinden olan Kayseri, Danişmendliler devrinden beri imar faaliyetleri ile kısa sürede Türk-İslam şehri karakterini kazanmış olması yanı sıra Orta-çağ tarihinin en parlak devirlerini Selçuklu hakimiyetinde yaşamış ve değerli abideler ile süslenmiştir (Gökhan vd., 2016, s.100). Bu durum, Kayseri'deki tarihî yapılardan olan medreseler, kervansaraylar, hanlar ve kümbetlerden anlaşılabilir. İpek Yolu'nun etkisiyle İran, Azerbaycan, Ermenistan, Hindistan'da oluşturulan mimarî tarz ve yöntemler, Anadolu'nun çeşitli coğrafyalarında görülmeye başlamıştır. (Kar, 2017, s.5). Bu sebeple Kayseri'deki medreselerde, kervansaraylarda ve hanlarda Orta-Asya etkileri görülürken kümbet türü yapılarda Horasan etkisinden söz edilebilir (Cirtil, 2001).

Sonuç

Türkler, İpek Yolu'na ve yol üzerindeki ticarete mutlak hakim oldukları dönemlerde hem Orta-Asya (Türkistan) hem de Anadolu'da tarihlerinin en güçlü devleti olmuşlardır. Ancak coğrafi keşifler sonucunda değişen ekonomik ve sosyal şartlar ile bu güç, zamanla zayıflamış ya da el değiştirmiştir. Türkiye Selçuklu Devleti zamanında siyasî, idarî, askerî, iktisadî, dinî, sosyal ve kültürel öneme sahip Kayseri, aynı zamanda Anadolu İpek Yolu ticaretinde doğu-batı, kuzey-güney güzergahında en işlek, en hareketli, en güvenli bir noktada yer almaktaydı. Yol üzerindeki hanlar, hamamlar, bedestenler, kervansaraylar, imarethaneler, yollar, köprüler, çarşı ve pazarlar, Kayseri'nin tarihî zaman sürecinde ticaretteki işlevini ve ticarî itibarını ortaya koymaktadır.

İpek Yolu'nun Anadolu'daki şehirlerinden birisi olan Kayseri, sahip olduğu imkanlar doğrultusunda kervanların ve kervanlardaki yolcuların, seyyahların, misyonerlerin, elçilerin, çevre bölgelerden gelen halkların hatta hükümdarların mola verdikleri, dinlendikleri, ihtiyaçlarını giderdikleri, alış-veriş yaptıkları bir şehir olarak karşımıza çıkmaktadır. Selçuklu döneminde özellikle dokumacılık, boyacılık ve dericilik alanlarında kendinden söz ettiren şehir, Ahilik ve Bacı teşkilatlarıyla oluşturulan esnaflar sitesiyle de bir öncüdür. Günümüzde ise pastırma, sucuk, mantı gibi çeşitli ürünleriyle tanınmış; aynı zamanda sanayi alanında yeni ve gelişmiş bir ticarî görünüm kazanmıştır. Sonuç olarak, her ne kadar zamanla İpek Yolu güzergahı değişmiş olsa da konumu ve ticarî faaliyetleri

ile Kayseri, geçmişten günümüze bu coğrafyada yaşayan ve burada kurulan devletler için her zaman önemli olmuş, değerini kaybetmemiştir.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Akdağ, M. (2018). Türkiye'nin iktisadi ve içtimai tarihi. *Yapı Kredi Yayınları*.
- Aksarayı, K. M. (2000). Müsameretül-Ahbar. (Çev. M. Öztürk). *Türk Tarih Kurumu Basımevi*.
- Alyılmaz, C. (2010). İpek yolu ve Orhun yazıtları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 11(24), 181-192.
- Atar, A., Şahin, H. & Çavuşoğlu, T. (2018). Geçmişten günümüze ipek yolu hakkında genel bir değerlendirme. *Econder International Academic Journal*, 2(2), 334-348.
- Baş, A. (1996). Kayseri ticaret yapıları üzerine bir araştırma. *Kayseri Büyükşehir Belediyesi*.
- Bayram, M. (2002). Bacıyan-ı Rum (Anadolu bacıları) ve Fatma bacı. *Türkler Ansiklopedisi C.6*. 365-379.
- Bedirhan, Y. (1994). Orta çağda ipek yolu hâkimiyeti ve Türk yurtları (Yüksek Lisans Tezi). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Cahen, C. (1979). Osmanlılardan önce Anadolu'da Türkler. *E Yayınları*.
- Çakan, V. (2008). Tarihi süreç içerisinde Kaşgar'ın ipek yolu üzerindeki konumu. Dünden Bugüne İpek Yolu: Beklentiler ve Gerçekler Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı. İstanbul: *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, 208-221.
- Cinkara, A. (2019). Uygurlar ve ipek yolu. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 329-346.
- Cirtil, S. (2001). Eratna Beyliği mimarisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Eravşar, O. (2000). Seyahatnamelerde Kastamonu. *Kayseri Ticaret Odası Yayınları*.
- Gökhan, İ., Koçak, K., & Saraç, H. (2016). Anadolu Selçukluları döneminde Nevşehir, Niğde, Kayseri ve Aksaray çevresinin siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel tarihi. *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, 1(7), 83-117.
- Gordlevski, V. (1988). Anadolu Selçuklu Devleti, (Çev. A. Yaran). *Onur Yayınları*.
- Güçlüay, S. (2002). Anadolu Selçuklu Devletinin ticaret politikası., *Türkler Ansiklopedisi C.7*: 365-374.
- Günel, G. (2010). Anadolu Selçuklu dönemi'nde Anadolu'da ipek yolu-kervansaraylar-köprüler. *Kebikeç*, 29, 133-146.
- <https://www.cekulvakfi.org.tr/haber/ipek-yolu-kultur-yolu-haritasi-yayimlandi>, 2023
- İbni Bibi. (1941). Anadolu Selçuklu Devleti tarihi. (Çev. M. N. Gencosman). *Uzluğ Basımevi*.
- İsayev, E. & Özdemir, M. (2011). Büyük İpek Yolu ve Türk Dünyası. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 3(1), 111-120.
- Işıktaş, E. & Duran, A. (2017). Geçmişten günümüze ipek yolu'nun önemi ve buna ilişkin yapılmış bilimsel çalışmalar. *Social Sciences Studies Journal*, 3(8), 584-596.
- Joshua, M. (2018). İpek yolu [silk road]. (M. İlhan, Çevirmen). *World History Encyclopedia*. alınmıştır <https://www.worldhistory.org/trans/tr/1-466/ipek-yolu/>
- Kalan, E. (2014). XIII-XIV. Yüzyıllarda kuzey ipek yolu ve Altın Orda hanları'nın ticaret politikaları, *Avrasya Etüdüleri*, 45(1), 43-62.

- Kar, A. (2017). İpek Yolu'nun Türk dünyası ülkelerine geçmişten günümüze sosyo-kültürel etkileri. *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, 1(2), 3-8.
- Kar, A. (2019). İpek yolu'nda Türkler. *The Journal of Turk-Islam World Social Studies*, 3(7), 191-196.
- Karaca, Ö. (2022). Tarihin iz dokunduğu ve ses verdiği güzergâh ipek yolu. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 41(71), 154-173.
- Kırpık, G. (2012). Haçlılar ve ipek yolu. *Biliş Türk Dünyası" Sosyal Bilimler Dergisi*, (62), 173-200.
- Koçak, M. E. (2019). Moğollar zamanında ticaretin beşiği: ipek yolu. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 37-46.
- Özcan, K. (2015). Selçuklu çağında Anadolu kentleşme koridoru. *Bilig*, (73), 185-206.
- Özdaşlı, E. (2015). Çin'in yeni ipek yolu projesi ve kültürel etkileri. *Electronic Turkish Studies*, 10(14), 579-596.
- Şahin, T. E. (2020). İpek yolu: tarihsel geçmişi, kültürü ve Türk dünyası için önemi. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 39(67), 71-97.
- Sümer, F. (1985). Yabanlu pazarı (Selçuklu devrinde milletlerarası büyük bir fuar). *Türk Dünyası Araştırma Vakfı*.
- Usta, A. (2018). İpek yolu ve Selçuklular. İçinde A. Taşağıl (Ed.). *İpek Yolu* (s.349-362). *Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları*
- Yılmaz, E. (2020). XII. ve XIII. yüzyıllarda Anadolu'da ipek yolu. *Journal of Universal History Studies*, 3(1), 73-84.

FRANSA, İNGİLTERE VE TÜRKİYE'DE UYGULANMAKTA OLAN İLKÖĞRETİM YABANCI DİL ÖĞRETİM PROGRAMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI*

 Mehmet Fatih URGEL^a

 Recep ÖZKAN^b

Öz

Bu çalışmanın amacı; Fransa, İngiltere ve Türkiye'de ilköğretim okullarında uygulanan yabancı dil öğretim programlarının karşılaştırmalı olarak incelenmesidir. Araştırmada, ülkelerin yabancı dil öğretim programlarını karşılaştırmak amacıyla betimsel model kullanılmıştır. Bu doğrultuda Fransa, İngiltere ve Türkiye'de ilköğretim okullarında uygulanan yabancı dil öğretim programlarının genel özellikleri, yapısı ve işleyiş, hedef ve davranışlar, içerik, eğitim durumları, sınav durumları açısından benzerlikler ve farklılıklar olarak belirlenmiştir. Veri kaynağı oluşturulurken amaçlı örnekleme tekniklerinden biri olan ölçüt örnekleme tekniği kullanılmıştır. Araştırma verilerinin elde edilmesinde nitel veri toplama yöntemlerinden doküman incelemesi tekniği kullanılmış, verilerin analizinde ise betimsel analiz yöntemi kullanılarak veriler karşılaştırılmıştır. Araştırmanın sonucunda yabancı dil öğretim programları incelendiğinde ilkokullar dahil olmak üzere tüm eğitim seviyelerinde kullanılan farklı yöntemlerin, bireylerin yabancı dil kullanma yeterliliği üzerinde farklı etkileri olduğu gözlemlenmiştir. Yabancı dil öğretimi sürecinde tek bir yöntemin yeterli olmadığı, bu süreçte takip edilen öğretim programları başta olmak üzere öğretmen eğitimi, materyal seçimi, ders kitapları ve yabancı dil öğrenmeye başlama yaşı gibi faktörlerinde etkili olduğu sonucuna varılmıştır. **Anahtar kelimeler:** İlköğretim, Karşılaştırmalı eğitim, Yabancı dil eğitimi, Yabancı dil öğretim programı.

COMPARISON OF PRIMARY SCHOOL FOREIGN LANGUAGE CURRICULUM IMPLEMENTED IN FRANCE, ENGLAND AND TURKEY

Abstract

The purpose of this study is to comparatively examine the foreign language teaching programs implemented in primary schools in France, England, and Turkey. In the research, a descriptive model was used to compare the foreign language teaching programs of the countries. In this context the general characteristics, structure and operation, objectives and behaviours, content, education status, and testing situations of foreign language

* Bu makale, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında yürüttüğü "Fransa, İngiltere ve Türkiye'de İlköğretim Yabancı Dil Öğretim Programlarının Karşılaştırılması" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

^a Yük. Lis. Öğr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, mehmetfatihurgel38@gmail.com

^b Prof. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, recepozkan33@hotmail.com

Makale Geliş Tarihi: 28.09.2023, Makale Kabul Tarihi: 11.12.2023

teaching programs implemented in primary schools in France, England, and Turkey were determined in terms of similarities and differences. Criterion sampling technique, which is one of the purposive sampling techniques, was used to create the data source. The document examination technique, one of the qualitative data collection methods, was used to obtain research data, and the data were compared using descriptive analysis method. As a result of the study, it was observed that different methods used in foreign language teaching at all levels, including primary schools, have different effects on individuals' foreign language proficiency. It was concluded that a single method is not sufficient during the foreign language teaching process and that factors such as education programs followed during foreign language education, teacher training, material selection, textbooks, and age of starting to learn a foreign language are effective.

Keywords: Comparative education, Foreign language teaching program, Foreign language education, Primary education.

Giriş

Dünya, ekonomik, sosyal ve eğitim alanlarında sürekli ve olağanüstü bir hızla değişmektedir. Yapılan değişimlere ayak uydurabilmek, çağın gerisinde kalmamak ve küreselleşen dünyanın bir parçası haline gelebilmek için bu hıza yetişmek ve yakından izlemek gerekmektedir. Son zamanlarda gerçekleştirilen hızlı değişimler, toplumların dünyaya açılmasını ve uluslararası ilişkilerin de giderek artan bir hızla gelişmesine yol açmaktadır. Bunu gerçekleştirecek olan en önemli faktörlerden birisi ise kuşkusuz “dil” dir. Toplumların karşılaştığı sosyal, kültürel, ekonomik, politik ve eğitim alanındaki sorunların önemli bir bölümünün çözümü yabancı bir dil bilmekle gerçekleştirilebilir. Bu alanlarda insanların kendi ana dilleri ile iletişim kurmaları uluslararası düzeyde yetersiz kalmakta ve yabancı dil öğrenme ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Uluslararası ilişkilerin daha yoğun ve yaygın hale gelmesi ve kitle iletişim araçlarının gelişmesi de yabancı dil öğrenmeye olan ihtiyacı büyük ölçüde artırmıştır (Aldım, 2018).

Farklı coğrafyalarda yaşayan, farklı milletlere mensup ve farklı kimliklere sahip olan insanların birbirleriyle bilgi alışverişi yapabilmek, ekonomik ilişkilerini yürütebilmek, kendi düşünce ve fikirlerini ifade edebilmek için iletişim kurma noktasında ortak bir paydada buluşmaları gerekmektedir. *Bu gerekçeyle toplumların geçmişten içinde bulunduğumuz çağa kadar eğitim sürecinin her kademesinde yabancı dil eğitimine büyük önem verdiği görülmektedir.* Yabancı dil eğitimi, bilgi ve teknoloji alanları başta olmak üzere toplumların ilerlemesine katkı sağlayacak birçok alanda yenilikçi gelişmenin vazgeçilmez bir parçası olmaktadır (Acıroğlu, 2020).

Yabancı dil öğrenimi, diğer öğrenim alanlarından farklı olması ve hedef kazanımlarının eğitim ile mümkün olması bakımından birincil olarak okul ortamında öğrenilmesi gereken bir beceridir. Çünkü yabancı dil öğrencilerin akademik, toplumsal ve mesleki alanlarda gelişimlerine katkıda bulunmak amacıyla anadilleri dışında öğretilen bir alan olarak sunulmaktadır. Hedefler açısından birbirlerinden küçük farklılıklar gösterse de dünya genelindeki ülkeler, yabancı dil öğrenimini bir gereklilik olarak görmekte ve daha nitelikli bir yabancı dil eğitimi için öğretim programlarını sürekli olarak güçlendirmeye çalışmaktadır (Tok, 2006).

Yabancı dil öğrenimi, sadece dilbilgisi kurallarını ezberlemekle sınırlı değildir. Aynı zamanda, o dili etkili bir şekilde kullanabilme becerilerine de sahip olmak önemlidir. Yukarıda bahsedildiği gibi yabancı dil öğretiminin temel hedefi, öğrencilere hedef dilde dinleme, konuşma, okuma ve yazma becerilerini kazandırmaktır. Yabancı dil öğretiminde, ana dili öğrenirken olduğu gibi, doğal bir sırayı takip ederek dört temel dil becerisini geliştirmek önemlidir (Çakmak, 2001).

Yabancı dilin dört temel becerisi aşağıdaki gibi tanımlanmıştır:

Dinleme Becerisi: Dinleme becerisi, yabancı dil öğreniminde konuşma becerisinden önce öğrenilmesi gereken bir beceri olarak kabul edilmektedir. Çünkü öğrencilerin, hedef dili konuşan birini duymadan önce konuşmaları beklenmemektedir. Dinleme becerisi, yabancı dil öğretiminde gelişimi zor bir beceri olmakla birlikte, öğrencilerin yabancı dildeki sesleri tanımaları, tonlama ve vurgu ile anlam değişikliklerini fark etmeleri ve konuşmacının mesajını tam ve doğru bir şekilde anlamalarını sağlaması için öncelikli olarak geliştirilmesi gereken beceridir (Çakmak, 2001).

Konuşma Becerisi: Dört dil becerisi arasında, öğrencilerin öğrendikleri dili iletişim ortamlarında anlaşılır bir şekilde kullanabilmesi en önemli beceri olarak kabul edilir. Konuşma; duygu, düşünce, tasarım ve isteklerin sözlü olarak ifade edilmesi anlamına gelir. Bir konuyu zihinde tasarladıktan sonra karşdakine sözel olarak aktarmak demektir. Gerçekte bir dili bilmek, dört beceriyi de içermektedir. Ancak, yabancı dil öğrenen kişiler genellikle konuşma becerisine diğer becerilerden daha çok önem verirler. Bu nedenle, yabancı dil derslerinde öğrencilerin kendilerini ifade etmeleri en önemli konudur (Çakmak, 2001).

Okuma Becerisi: Okuma becerisi; yazılı metinleri anlama, yorumlama ve analiz etme sürecidir. Bu beceri, okuyucunun kelime dağarcığını genişletmesi, cümle yapılarını anlaması, bağlamsal ipuçlarını kullanabilmesi ve okuduğu metni doğru bir şekilde anlamlandırabilmesi ile ilgilidir. Okuma becerisi, yabancı dil öğrenirken öğrencilerin dil öğreniminde önemli bir yer tutar. Bu becerinin geliştirilmesi, öğrencilerin dil öğreniminde daha fazla kelime öğrenmesine, dilbilgisi kurallarını anlamalarına ve dildeki bağlantıları daha iyi kavramalarına yardımcı olur (Çakmak, 2001).

Yazma Becerisi: Dil öğretimi sırasında öğrencilere kazandırılan dört temel beceriden biri de yazma becerisidir. Yazma; düşüncelerimizi, tasarımlarımızı ve deneyimlerimizi yazılı olarak ifade etme işidir. Okuma, dinleme ve konuşma becerileri gibi, yazma da dil öğreniminde önemli bir rol oynar. Yazma becerisi sınıfta öğrencilere doğru ve anlamlı bir şekilde yazabilme becerisi kazandırmayı amaçlar. Bu sayede öğrenciler, imla kurallarına uygun olarak yazı yazabilme yetenekleriyle birlikte, içerik açısından da doğru ve etkili bir şekilde yazı yazabileceklerdir (Çakmak, 2001).

Yapılan bu çalışmanın sonucunda elde edilecek bilgilerin kapsamlı bir şekilde incelenmesiyle Fransa ve İngiltere'nin yabancı dil alanındaki tecrübelerinin gözden geçirilmesinin Türkiye'de yabancı dil öğretiminde yaşanan problemleri çözmede fayda sağlayacağı ve ülkemizin sosyal, kültürel ve ekonomik gelişiminde daha iyi seviyelere getirilebileceği hususunda önemli olabileceği düşünülmektedir.

A. TÜRKİYE’DE YABANCI DİL ÖĞRETİMİNİN GENEL DURUMU

Türkiye’de yabancı dil öğretimine geçmişten içinde bulunduğumuz çağa her dönemde önem verilmiştir. Yabancı dil öğretim programlarının geliştirilmesi ve yabancı dil kitaplarının yenilenmesi, yabancı dil dersi öğretmenlerinin daha fazla sayıda atanması ve ortaöğretimde öğrencilere ikinci yabancı dil seçeneği sunulması, bu konuda yapılan iyileştirmelerin göstergesidir. Türkiye’nin jeopolitik konumu ve doğu-batı kültürleri arasındaki bağlantı rolü, ülkenin etkili bir yabancı dil öğretimi konusunu önemsemesi gerektiğini ortaya koymaktadır (Haznedar, 2010).

Türk eğitim sistemindeki 8+4 eğitim modelinden 4+4+4 modeline geçiş yapılması ile İngilizce öğretimi artık 2. sınıftan itibaren başlamaktadır. Bu nedenle, 2. ve 3. sınıfları kapsayan yeni bir program hazırlanması gerekli olmuştur. Güncellenen yabancı dil programı ile temel dil becerileri ve bu dört beceride yeterliliğin geliştirilmesine odaklanılmaya başlanmıştır (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2017).

Yabancı dil dersinin içeriği yeniden hazırlanırken CEFR’ in (Avrupa Dilleri Ortak Çerçeve Programı) prensipleri yakından takip edilmiştir. Bu program özellikle öğrencilerin yabancı dilde akıcılığı, yeterliliği ve dilin kalıcılığını desteklemek için öğrencilerin edindikleri bilgileri gerçek hayatta uygulamalarının gerekliliği üzerinde durmaktadır. Dil öğretiminde sadece teorik bilgi vermek yerine yabancı dili bir iletişim aracı olarak deneyimlemelerine olanak tanıyan eylem odaklı yaklaşım uygulanmaya çalışılarak, tüm sınıf etkileşimlerinde yabancı dilin etkin bir şekilde kullanımı vurgulanmaktadır (MEB, 2017).

Son yapılan değişikliklerle öğrenciler 2. sınıftan itibaren İngilizce dersi almaktadırlar. İngilizce dersleri 2, 3 ve 4. sınıflarda haftada 2 saat, 5 ve 6. sınıflarda 3 saat ve diğer kademelerde ise haftada 4 saat şeklinde verilmektedir. Anadolu liselerinde öğretilen ikinci yabancı dil ağırlıklı olarak Almanca’dır. Yabancı dil sınıfı olan liselerde ise 10, 11 ve 12. sınıflarda İngilizce dersleri haftada 14 saat, diğer bir yabancı dil dersi ise seçmeli olarak haftada 2 saat verilmektedir.

Tablo 1. İlkokul 2. sınıftan lise 12. sınıfa kadar zorunlu İngilizce ders saatleri

Sınıf	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10	11.	12.
Haftalık Ders Saati	2	2	2	3	3	4	4	4+2	4+2	4+2	4+2
Yıllık Toplam Ders Saati	72	72	72	108	108	144	144	216	216	216	216

(MEB, 2022)

Türkiye’de yabancı dil eğitimi konusunda yapılan değişiklikler sadece ders saatleri ile sınırlı kalmamıştır. Haftalık ders saatlerinin artırılması, ders içeriğinin yenilenmesi, sınıf öğrenci yoğunluğunun azaltılması ve derslerde teknoloji kullanımının yaygınlaştırılması gibi gelişmeler olmasına rağmen, yabancı dil öğrenimi konusunda hala devam eden önemli sıkıntılar yaşandığı görülmektedir. Education First (EF) tarafından yapılan İngilizce Yeterlilik Göstergesi çalışması, Türkiye’nin 2022 yılında toplam 111 ülke arasında 64. sırada yer aldığını ortaya koymuştur (EF EPI, 2022). Türkiye’deki İngilizce öğretimi ve öğrenimindeki problemlerin en önemli nedeni olarak, öğretimde konuşma becerisine yeterince önem verilmemesi ve dil bilgisi odaklı bir yaklaşımın benimsenmesi gösterilmektedir. Ayrıca, teoride öğretim programı öğrenci merkezli hazırlanmasına

rağmen uygulamada bu hususta eksikliklerin bulunması, öğretmen merkezli bir yaklaşımın izlenmesi, okulların büyük bir kısmında yabancı dil laboratuvarının bulunmaması ve dil öğretimine özgü materyallerin eksikliği sebebiyle yabancı dil öğretimi konusunda altyapının yetersiz olması, öğrencilere hedef dilin kültürünün yeterince tanıtılmamasından kaynaklı yabancı dil öğrenimine yönelik kültürel farkındalık eksikliği ve sınav odaklı eğitim anlayışı gibi nedenlerden dolayı Türkiye yabancı dil öğretimi konusunda Avrupa ülkelerinin gerisinde kalmaktadır (Özmat, 2017).

Öğrencilerin yabancı dil öğretiminin her aşamasında konuşma becerisini tam, mantıklı ve akıcı bir şekilde kazanmaları amaçlanmalıdır. Ne yazık ki, okullarda iletişim için harcanan zamanın az olması ve konuşma becerisinin ihmal edilmesi, öğrencilerin yabancı dil derslerinden sıkılmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle, yabancı dil öğrenimini eğlenceli hale getirmek için öğretmenlerin dersleri sadece teorik bilgilerin verildiği bir süreç algısından çıkararak, öğrencilerin dili eğlenerek öğrenmelerini sağlamaları gerekmektedir (Demirel, 2021). Ayrıca, yabancı dil öğrenimi sırasında öğrencilerin hata yapmalarına ve bu hatalardan öğrenmelerine izin verilmelidir. Dil kalıbı eğitimi de bir sorun olabilir, çünkü öğrenciler aşırı derecede doğru kullanmaya odaklanarak motivasyonlarını kaybedebilirler. Hatalar, öğrencilerin öğrenme sürecinde önemlidir ve hataların hoş görüldüğü bir öğrenme ortamı oluşturulması gerekmektedir. Bu ders ortamının oluşturulması ise yabancı dil öğretmenlerinin sorumluluğundadır (Acat, 2009).

Eğitim süreçlerin tümünde olduğu gibi yabancı dil öğretiminde de, öğrencilerin katılımı ve motivasyonu büyük bir öneme sahiptir. Bu nedenle öğretmenin yaklaşımı, kullanılan yöntemler, geri bildirim ve düzeltme döngüsü, sınıf yönetim tarzı, ölçme-değerlendirme faaliyetleri öğrencilerin derslere katılımını arttıracak ve bu katılımı devam ettirecek nitelikte olmalıdır.

B. YABANCI DİL ÖĞRETİM YÖNTEMLERİ

Yabancı dil öğretiminde kullanılan yöntemler birçok unsura bağlı olarak geliştirilmiştir. Bu unsurlar arasında genel olarak bireyin yaşı, kişisel özellikleri, sosyokültürel çevresi ve ekonomik durumu yer almaktadır. Bundan dolayı, yabancı dil öğretiminde tek bir öğretim yönteminin kullanılması yeterli olarak görülmeyp, sınıftaki dil öğretim faaliyetleri sırasında kullanılan ana yönteme ilave olarak dersin ya da işlenen ünitenin gerekliliklerine göre diğer yöntem ve tekniklerden de yararlanılır. Eğitimin ilk kademelerinden itibaren öğrencilere yabancı dil öğretimi için geliştirilen yöntem ve teknikler, dilin dört temel becerisinin yeterli bir biçimde kazandırılmasını amaçlamaktadır (Chomsky, 1966).

1982 yılında Avrupa Konseyi ve MEB tarafından “Yabancı Dil Öğretim Programları” başlıklı seminerde belirlenen Avrupalı ve Türk uzmanların birlikte kabul ettiği, yabancı dil öğretiminde kullanılan yöntemlerden bazıları aşağıdaki maddeler halinde sıralanmıştır (Demirel, 2021):

1. Dilbilgisi-Çeviri Yöntemi (Grammar-Translation Method)
2. Doğrudan Öğretim Yöntemi (The Direct Method)
3. Doğal Yöntem (Natural Approach)
4. Kulak-Dil Alışkanlığı Yöntemi (The Audio-Lingual Method)

5. İletişime Dayalı Yöntem (Communicative Teaching Method)
6. Bilişsel Öğrenme Yaklaşımı (Cognitive-Code Approach)
7. Seçmeli Yöntem (Eclectic Method)

C. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu çalışmanın amacı; Fransa, İngiltere ve Türkiye’de ilköğretim yabancı dil öğretim programlarının karşılaştırmalı olarak incelenmesidir. Araştırmada, Fransa, İngiltere ve Türkiye’de ilköğretim okullarında uygulanan yabancı dil öğretim programlarının genel özellikleri, yapısı ve işleyişi, hedef ve davranışları, içerik, eğitim durumları ve sınav durumları açısından incelenerek benzerlikler ve farklılıklar belirlenmiştir.

1. Araştırmanın Problemi

Bu araştırmanın ana problem cümlesi, “Fransa, İngiltere ve Türkiye’de uygulanan ilköğretim yabancı dil öğretim programlarının benzerlikleri ve farklılıkları nelerdir?” şeklinde oluşturulmuştur. Araştırmanın alt problemleri ise aşağıdaki maddeler halinde sıralanmıştır:

1. Türkiye, İngiltere ve Fransa’daki ilköğretim yabancı dil öğretim programları arasında hedefler yönünden benzerlik ve farklılıklar nelerdir?
2. Türkiye, İngiltere ve Fransa’daki ilköğretim yabancı dil öğretim programları arasında içerik yönünden benzerlik ve farklılıklar nelerdir?
3. Türkiye, İngiltere ve Fransa’daki ilköğretim yabancı dil öğretim programları arasında öğretim süreçleri yönünden benzerlik ve farklılıklar nelerdir?
4. Türkiye, İngiltere ve Fransa’daki ilköğretim yabancı dil öğretim programları arasında değerlendirme sistemleri yönünden benzerlik ve farklılıklar nelerdir?

2. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışma, Türkiye, Fransa ve İngiltere ilköğretim okullarında yürürlükte olan yabancı dil öğretim programlarıyla, Türkiye, Fransa ve İngiltere’de ulaşılabilen kaynaklarla sınırlandırılmıştır.

D. YÖNTEM

1. Araştırmanın Modeli

Türkiye, Fransa ve İngiltere’deki ilköğretim yabancı dil öğretim programlarının karşılaştırılması amaçlandığından bu araştırma karşılaştırmalı eğitim araştırmasıdır. Karşılaştırmalı eğitim araştırmaları, farklı ülkelerdeki eğitim sistemlerinin benzerliklerini ve farklılıklarını tanımlayarak kuramsal ve pratik bilgiler sunarak toplumların eğitim-öğretim faaliyetleri hakkında yararlı öneriler sunmayı amaçlamaktadır (Türkoğlu, 1985).

Karşılaştırmalı eğitim araştırmaları, yapılan çalışmanın hedeflerine ve kapsamına göre nitel ve nicel araştırma yöntemlerinden yararlanabilmektedir. Bu tür araştırmalar, farklı yaklaşımlar sunarak,

çeşitli ülkelerin, bölgelerin tarihsel süreç içinde uygulanan eğitim sistemlerini tamamen veya kısmen karşılaştırarak benzerliklerini ve farklılıklarını belirleyerek, bu sistemlerin teorik ve pratik yönlerinden, eğitim politikalarından, planlamasından ve reformlarından yararlanmayı amaçlarlar. Karşılaştırmalı eğitim çalışmalarında, değerlendirilen bileşenler ayrı ayrı ve bir arada ele alınarak çeşitli yaklaşımlar kullanılır (Karasar, 2002).

Bu çalışmada karşılaştırmalı eğitim türlerinden yatay yaklaşım kullanılmıştır. Ülkelerin yabancı dil öğretim programlarını karşılaştırmak amacıyla, çalışmada belirlenen konudaki mevcut durumları araştırarak sonuca ulaşmayı hedefleyen betimsel model kullanılmıştır. Türkiye, Fransa ve İngiltere eğitim sistemleri ve yabancı dil öğretim programları analiz edilerek üç ülkenin ilköğretim yabancı dil öğretim programları hedef, içerik, öğretim süreçleri ve değerlendirme sistemleri birebir karşılaştırılmıştır.

2. Çalışma Grubu

Çalışma evrenini, AB ülkeleri arasındaki gelişmişlik seviyeleri ve köklü eğitim sistemlerine sahip olmaları bakımından uluslararası alanda aldıkları konumdan dolayı seçilen Fransa ve İngiltere'nin ilköğretim yabancı dil öğretim programları ile Türkiye'nin ilköğretim yabancı dil öğretim programı oluşturmaktadır. Araştırma nitel bir araştırma olduğu için, genelleme yapmak yerine olgular parçalara ayrılarak çalışılarak ve olası çeşitlilikler, farklılıklar ve ayrılıklar dahil edilerek bütüncül bir resim elde etmek amaçlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Ayrıca yabancı dil öğretimi yaşam boyu devam eden bir süreç olduğu için araştırma kapsamında ilköğretim yabancı dil programları ile birlikte genel eğitim sistemleri ve ilgili ülkelerde eğitimden sorumlu kurumlar ve sosyal yaşamı oluşturan diğer bileşenler de araştırmaya dahil edilmiştir. Bu nedenle araştırmada bir örneklem tayinine gidilmemiştir.

3. Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanma Süreci

Bu araştırmadaki veriler toplanırken nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Doküman incelemesi, araştırılacak konu hakkında bilgi ve açıklamalar sunan yazılı materyallerin analizinden oluşmaktadır. Nitel araştırmalarda, doküman incelemesi diğer veri toplama yöntemleri ile birlikte kullanılabilmesi gibi, tek başına bir veri toplama yöntemi olarak da kullanılabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2006).

Türkiye, Fransa ve İngiltere eğitim sistemleri ve yabancı dil öğretim programları ile ilgili verilerin toplanması aşamasında öncelikli olarak ilgili ülkelerin milli eğitim bakanlıklarının resmi web sayfalarından ve kaynaklarından yararlanılmıştır. Ayrıca tez, kitap, dergi ve makale gibi basılı bilimsel kaynaklar yanında internete dayalı kaynaklardan da yararlanılmıştır. Bu şekilde karşılaştırma yapılarak elde edilen sonuçlar yorumlanmıştır.

4. Verilerin Analizi

Türkiye, Fransa ve İngiltere ile ilgili basılı ve internet yoluyla bulunan kaynaklar doküman incelemesi yoluyla özelliklerine göre ayrılmış, benzer ve farklı yönler saptanmıştır. Benzer ve farklı özellikler ayrı ayrı tanımlandıktan sonra bu bulgular tablo haline getirilmiştir. Sırasıyla araştırmanın dört alt amacına yönelik ilköğretim yabancı dil öğretim programları ile ilgili veriler sunulmuş ve bazı

değişkenler göz önünde bulundurulur (hedef, içerik, öğretim süreçleri ve değerlendirme sistemleri) karşılaştırma yapılmış ve programlar arası benzerlik ve farklılıklar belirlenmiştir.

E. BULGULAR VE YORUM

Tablo 2. Fransa, İngiltere ve Türkiye’de İlköğretim Yabancı Dil Öğretim Programlarının Hedefler Açısından Karşılaştırılması

FRANSA	<p>Fransa’da yabancı dillerin öğretimi ile ilgili kuram ve yaklaşımlar ulusal programlara dayanmaktadır. Öğrencilerden Avrupa Dilleri Ortak Çerçeve Programı tarafından belirlenen A1 seviyesinde tüm becerileri kazanmaları, A2 seviyesinde de okuma becerisinde belirlenen seviyeye gelmeleri hedeflenmektedir. İlköğretim kademesinde yabancı dil öğretim programının temel amacı; öğrencilere hedef dilde temel sözel iletişim becerilerini kazandırmaktır (Ministère de l’Education Nationale et de la Jeunesse et des Sports, 2019).</p> <ul style="list-style-type: none"> Bu kademedeki yabancı dil öğretim programının genel hedefleri aşağıda maddeler halinde verilmiştir; Verilen bir diyalogdan yola çıkarak sınıfta oluşturulan gruplarla çalışma yapma ve kendini ifade etme, Öğrendikleri ifadeleri kullanarak farklı gündelik konuşmalara katılma ve pratik yapma, Öğrendikleri yabancı dilin konuşulduğu ülkelerin kültürlerine de ilgi duyma, İnsanların yavaş ve tane tane konuşmaları halinde kendisi, ailesi ve yakın çevresi hakkında yaygın olarak kullanılan kelime ve ifadeleri kolaylıkla anlayabilme, Basit ifadeler kullanarak kurduğu cümlelerle kendini, yaşadığı ortamı ve yakın çevresindeki insanları tarif edebilmek.
İNGİLTERE	<p>Bu kademe öğrenciler herhangi bir modern yabancı dili veya artık kullanılmayan antik bir dili (Latince ve Eski Yunanca) öğrenmeyi seçebilirler. Öğrencilerin, gündelik hayatta karşılaşılabilecekleri durumlar üzerinde durularak, konuşma ve yazma dilinde duygu, görüş ve fikirlerini zorlanmadan aktarmaları sağlanmaya çalışılır. Bu şekilde öğrenciler derslerde öğrenmiş oldukları sözcük ve dilbilgisi yapılarını kullanarak edinmiş olduğu bilgileri derinleştirme ve sağlamlaştırma olanağı bulurlar (UK Department for Education, 2013).</p> <ul style="list-style-type: none"> İngiltere’de ilköğretim yabancı dil öğretiminin genel hedefleri şu şekilde sıralanabilir; Hedef dilde yapılan gündelik konuşmalara katılmak ve sorulan basit sorulara cevap vermek, Sınıf içinde öğrenciler arasında yapılan basit tartışmalar sırasında, soru sorma dahil olmak üzere, söylemek istediklerini iletmenin yollarını bulmak, Sınıf içi diyalog çalışmaları yardımıyla zamanla artan bir güven, akıcılık ve doğallıkla konuşmaya başlamak ve aynı zamanda telaffuz ve tonlama hatalarını düzeltmek, Öğrencilere dinleme çalışmaları yaptırılarak yazılı olarak öğrenmiş olduğu kelime ve basit cümle kalıplarının telaffuzunu ve tonlamasını öğretmek ve pratik yaptırarak geliştirmek, Kelime hazinelerini genişletmek ve bunun için gerektiğinde sözlük de kullanarak önceden çalışılmış metinlere eklenen yeni kelimeleri anlamak ve dil becerilerini geliştirmek, Öğrenilen dile özgü temel dil bilgisi kurallarını (dişil, eril ve nötr isimler vb.), dilin temel özelliklerini ve kalıplarını ve bunların nasıl kullanılacağını öğrenmek ve ana dilleri ile olan benzerlik ve farklılıklarını anlayabilmek.
TÜRKİYE	<p>Türkiye’de ilköğretim kademesinde uygulanan yabancı dil öğretim programının dil öğretim seviyesi bakımından hedefi, öğrencilerin ilköğretim eğitimlerini tamamladıktan sonra dört temel dil becerisinde Avrupa Dilleri Ortak Çerçeve Programı’nın A1 ve A2 düzeyi için belirlemiş olduğu genel kazanımları elde etmelerini sağlamaktır. Programdaki hedefler öğrencilerin sosyal, bilişsel ve duyuşsal gelişimleri dikkate alınarak hazırlanmıştır. Yapararak-yaşayarak öğretim modeline göre belirlenen kazanımlar, öğrencilerin günlük hayatta kullanacakları basit ve kullanışlı dil işlevleriyle kendilerini ve düşüncelerini ifade edebilmelerini hedeflemektedir. Hedefler belirlenirken öğrencilerin seviyelerine göre dört dil becerisinde dengeli ve kazanım sırasına uygun bir dağılım yapılmasına dikkat edilmiştir (MEB, 2018).</p> <ul style="list-style-type: none"> Özet olarak 2-8. sınıflar için hazırlanan İngilizce öğretim programı öğrencilerin; Yabancı dili doğal iletişim ortamlarında kullanmalarını sağlamayı, İngilizceyi bir iletişim aracı olarak deneyimlemelerini, Öğrencilerin farklı ihtiyaçlarını ve gelişim düzeylerini dikkate alarak İngilizceyi eğlenceli ve ilgi çekici hale getirmeyi, CEFR’ in belirttiği çok dillilik ve çok kültürlülük vurgusuna paralel olarak birçok uluslararası dil ve kültürü araştırıp incelerken aynı zamanda kendi kültürüne de önem vermeyi öğretmeyi amaçlamaktadır.

Tablo 2’de görüldüğü gibi her üç ülkede öğretim programlarının okul ve sınıf düzeyinde uygulanabilmesi için ders programları ve yıllık planlar düzenlenmiştir. Fransa ve İngiltere’de bu programlar çerçeve programlar olup, ders planları öğretmenler tarafından öğrencilerin hazır bulunuşlukları ve sınıf koşulları göz önünde bulundurularak hazırlanmaktadır.

Türkiye ve Fransa’da hedefler belirlenirken CEFR hedefleri doğrultusunda dört dil becerisinin kazandırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Ancak dört dil becerisinde ulaşılması beklenen hedefler bakımından ülkeler arasında değişiklikler bulunmaktadır. Fransa’da öğrencilere, A1 seviyesinde dört dil becerisini, A2 seviyesinde okuma ve yazma becerilerini, Türkiye’de öğrencilere A1 ve A2 seviyesinde dört dil becerisinin kazandırılmasını hedeflemektedir. İngiltere’de ise hedefler belirlenirken CEFR programından veya ulaşılması gereken hedef seviyelerinden bahsedilmemiştir.

Üç ülkenin programlarında hedefler belirlenirken öğrencilerin ne yapması gerektiğini belirtecek şekilde düzenlenmiştir. Ayrıca üç ülkenin de programı incelendiğinde, hedeflerin yabancı dili öğrenmeye yeni başlayan öğrencilere uygun olacak şekilde genel ve basit ifadelerden oluştuğu görülmektedir. Bu nedenle belirlenen hedeflerin öğrencilerin seviyelerine uygun olduğu söylenebilir.

Türkiye’de ilköğretim sonunda öğrencilerin dört dil becerisinde de A2 seviyesine ulaşmaları hedeflenmektedir. Fransa’da dört dil becerisinde A1 seviyesine, A2 seviyesinde de okuma-anlama becerisini kazanmaları beklenmektedir. İngiltere’de ise herhangi bir seviye bilgisinden bahsedilmemiştir.

Tablo 3. Fransa, İngiltere ve Türkiye İlköğretim Yabancı Dil Öğretim Programlarındaki İçerik Açısından Karşılaştırılması

FRANSA

Fransa’da ilköğretim kademesinde yabancı dil derslerinin içeriği, öncelikle konuşma becerisi olmak üzere dört dil becerisinde CEFR programında belirlenen A1 seviyesi kazanımlarına göre düzenlenmiştir. Ancak sınıf içi ve sınıf dışı alıştırmalar A2 seviyesindeki kazanımlarının bir kısmını da içerecek şekilde oluşturulmuştur. Öğrencilerden kazanmaları istenilen becerilerden ilki; konuşma becerisidir (Ministère de l’Education Nationale et de la Jeunesse et des Sports, 2020).

Bir yabancı dili öğrenmek için gerekli olan merak, dinleme, dikkat, ezber, özgüven gibi tutum ve davranışlar ilk olarak bu kademedeki geliştirilmeye çalışılır. Bu yüzden bu kademedeki alıştırmalar öğrencilerin çekinmeden ve hata yapmaktan korkmadan konuşma pratiği yapabilecekleri sınıf ortamlarında gerçekleşmelidir. (Ministère de l’Education Nationale, de l’enseignement supérieur et de la recherche, 2016).

- Fransa’da ilköğretim yabancı dil derslerinin içeriği aşağıda verilen özellikler dikkate alınarak hazırlanmıştır;
- Yabancı dilde yapılan basit ve kısa konuşmaların sürekli bir şekilde öğrencilere dinletilmesi ve tekrarlatılmasıyla öğrencilerin hedef dile olan yatkınlıklarının artırılması sağlanır.
- İçeriği oluşturan konu ve temalar öğrencilerin yaşına, ilgi alanlarına, hazır bulunuşluklarına ve bilişsel durumlarına uygun olarak hazırlanmış iletişim durumlarından oluşmaktadır.
- Bu kademedeki içerik, öğrencilerin gerçek hayat durumlarında kullanacakları ifadeler ve diyaloglardan oluşacak şekilde düzenlenmeye çalışılmıştır.
- Konular seçilirken kültürler arası farklılıklardan bahsedilerek, öğrencilerin dikkatini çekip merakını uyandırarak derse katılımlarını artırmak sağlanmaya çalışılır. Hedef dilin ait olduğu ülkelerin sosyal ve kültürel değerleri dil öğreniminin daha anlamlı ve dikkat çekici olması açısından öğretmenler tarafından dersin başlangıç kısmında kullanılabilir.
- Dilbilgisi kurallarının öğretimi yapılırken, seçilen içeriğin özelliğine göre tümevarım ve/veya tümdengelim yaklaşımlarından yararlanır. Hangi yöntemin kullanılacağına dersin hazırlanması aşamasında öğretmen tarafından karar verilir.

İNGİLTERE

İngiltere’de ilköğretim kademesinde yabancı dillerden birini öğrenmek isteyen öğrenciler için öğretim programında, gündelik hayatta karşılaşılabilecekleri durumları içeren alıştırmalarla konuşma becerisinin geliştirilmesi üzerine odaklanılmıştır. İçerik, öncelikli olarak temel dilbilgisi kurallarının öğretilmesine ve kelime dağarcığının genişliğine bağlı olarak, öğrencilerin dinleme, konuşma, okuma ve yazma becerilerindeki yeterliliklerini geliştirmeye yönelik hazırlanmıştır (Long & Danechi, 2022).

- Ders içeriğinin, öğrencilerin gündelik hayatta karşılaşılabilecekleri durumları ve hem konuşma hem de yazma dilinde duygu, düşünce ve görüşlerini zorlanmadan aktarmalarını sağlayacak alıştırmalar içermesine dikkat edilmiştir. Bu şekilde öğrenciler, derslerde öğrenmiş oldukları ses bilgisi ve dilbilgisi yapılarını kullanma imkanı bularak bilgilerini derinleştirme ve sağlamlaştırma olanağını bulurlar (DERA, 2015).
- İngiltere’de ilköğretim yabancı dil derslerinin içeriği aşağıda verilen özellikler dikkate alınarak hazırlanmıştır;
- Öğrenciler dijital materyaller (akıllı tahta, bilgisayar, tablet vb.) yardımıyla yapılan konuşma alıştırmalarını dikkatle dinlemek, sonrasında öğrendiklerini tekrar etmek yoluyla hedef dilin ses yapısına alışır ve kullandıkları kelimelerin doğru telaffuzunu öğrenir.
- Konuşma alıştırmalarına katılmak, kendisine sorulan basit ve kısa sorulara temel dilbilgisi yapılarını kullandığı yine basit ve kısa cümlelerle cevaplar vermek. Öğretmen bu aşamada takıldığı yerlerde küçük hatırlatmalar yaparak yardımcı olur.
- Öğrencilerin günlük hayat durumlarında sıkça kullanılan kelime ve ifadeleri yüksek sesle okumaları istenerek kelimelerin doğru telaffuzunu ve tonlamasını öğrenebilmeleri sağlanmaya çalışılır.
- Öğrencilere önceki derslerde öğrendiği kelimeler ile yeni öğrendiği kelimeler harmanlanarak genişletilip tekrar sunulur ve öğrencilerin gerektiğinde sözlük kullanmalarına izin verilerek kelime dağarcıklarının genişletmeleri sağlanır.
- Hem sözlü hem de yazılı olarak kendisini ve bir başkasını tanıtmak, yaşadığı yeri tarif etmek ve bir gününü anlatmaları istenir.
- Öğrencilerin hedef dile özgü temel dil bilgisi kurallarını, dilin temel özelliklerini ve kalıplarını ve bunların nerede/nasıl kullanılacağını ve ana dilleri ile olan fark ve benzerliklerini anlayabilmeleri, imla ve noktalama işaretlerini doğru kullanmaları ve gramer yapılarını öğrenmeleri ve kullanabilmeleri istenir.

TÜRKİYE

Türkiye’de ilköğretim kademesinde yabancı dil dersinin içeriği CEFR kapsamında belirlenen hedeflere ulaşılmasını sağlayacak şekilde düzenlenilmiştir. Program içeriği oluşturulurken seçilen temalar/konular ve etkinlikler öğrencilerin zihinsel ve fiziksel gelişim özellikleri ve ilgi alanları dikkate alınarak belirlenmiştir. Konu ve temalar düzenlenirken “yakından uzağa/ bilinenden bilinmeyene” ilkeleri dikkate alınmıştır. İçerik, öğrencilerin yapacakları etkinlik ve görevleri ve hedef dilin kullanılacağı bağlamları kapsayacak şekilde hazırlanmıştır. Ayrıca program hazırlanırken bu yaş grubundaki öğrencilerin gelişimsel özelliklerinin yanı sıra yabancı dil alanında yapılan güncel kuramsal çalışmalar ve bilimsel araştırmalar incelenerek bu araştırmalarda önerilen ve yabancı dil öğrenme sürecini etkili bir biçimde destekleyecek iletişim odaklı ilke ve yaklaşımlar da dikkate alınmıştır (MEB, 2018).

- Türkiye’de ilköğretim yabancı dil derslerinin içeriği aşağıda verilen özellikler dikkate alınarak hazırlanmıştır;
- Öğrencilerin derste öğrendiklerini gerçek hayat durumlarında kullanmaları sağlanarak, dilde akıcılık, yeterlilik ve kalıcılığı kazanmaları üzerinde durulmaktadır.
- İletişim temelli program gereği, gerçekleştirilmesi hedeflenen iletişim durumlarına uygun içerik seçiminde sözcük, söz öbekleri ve ifadeler bir konu bütünlüğü içerisinde sunulmuştur.
- Her sınıf seviyesindeki öğrenciler bilişsel ve sosyal özellikler açısından birbirinden farklı olduğundan, seçilen konular, kullanılan öğretim yöntem, teknik ve materyaller de bu farklılıklar dikkate alınarak her sınıf seviyesine uygun olacak şekilde düzenlenmiştir.
- İlköğretimin ilk üç senesi konuşma ve dinleme becerilerini geliştirilmesini sağlayan alıştırma ve aktivitelerden oluşmaktadır. Bu aktiviteler bu yaş grubuna uygun şarkı ve oyunlardan oluşur. Diğer dil becerilerinin kazandırılmasına sonraki yıllarda başlanır.
- 2, 3 ve 4. Sınıfta içerik öğrencilerin konuşma ve dinleme becerilerini geliştirme üzerine odaklanmıştır. Bu sınıflardaki öğrenciler dili oyun, şarkı ve el işi etkinlikleri ile daha iyi öğrenirler. Bu aşamada okuma, yazma ve dilbilgisi öğrenimi üzerinde çok durulmaz.
- 5 ve 6. Sınıfta öğrenciler kısa metinler ile çalışarak okuma ve yazma becerilerini geliştirmeye başlarlar. Aynı zamanda kısıtlı yazma alıştırmaları (üyelik formu doldurmak, ad, soyad, doğum tarihi, ikamet adresi ve kişisel bilgileri içeren formlar) yapmaya başlarlar.
- 7 ve 8. Sınıftaki öğrenciler, önceki sınıflarda aldıkları temel bilgiler sayesinde, basit metinleri okumak ve anlayabilmek, kendileri ve arkadaşları hakkında kısa ve basit hikayeler yazmak gibi alıştırmalar yapacak seviyeye ulaşmış olurlar.

Tablo 3'te görüldüğü gibi içerik açısından karşılaştırma yapıldığında, Fransa ve İngiltere'de içeriğin daha genel, Türkiye'de ise daha ayrıntılı sunulduğu söylenebilir. Fransa ve İngiltere'de içeriğin seçiminde ve düzenlenmesinde içerik bazı ölçütlere bağlı kalınarak genel bir çerçeve şeklinde sunulmuş ve esneklik söz konusudur.

Üç ülkenin de yabancı dil öğretim programlarına bakıldığında, ilk sınıflarda içeriği oluşturan temaların öğrencilerin konuşma becerisinin kazandırılmasına yönelik alıştırmalara ağırlık verildiği görülmektedir. Öğrencilerin dili doğru telaffuz ve tonlama ile konuşmayı öğrenmeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Diğer dil becerileri ve dilbilgisi kuralları ileriki sınıflarda öğretilmeye başlanmaktadır.

Her üç ülkenin programında da içeriği oluşturan konu ve temalar belirlenirken öğrencinin ilgi, ihtiyaç ve gelişim özellikleri göz önüne alınmış ve alıştırmalar seçilirken yakın çevresi ve günlük hayattan örnekler üzerinde durulmuştur.

Her üç ülkede içerik, belli aralıklarla konuların yeniden işlenmesi ve pekiştirilmesinin vurgulandığı, sarmal program yaklaşımının esas alınarak düzenlendiği görülmektedir. Ayrıca içeriğin tematik yaklaşıma göre düzenlenmesi ve diğer disiplinlerle ilişki kurulmasının üzerinde durulmuştur.

Tablo 4. Fransa, İngiltere ve Türkiye İlköğretim Yabancı Dil Öğretim Programlarındaki Öğretim Süreçleri Açısından Karşılaştırılması

FRANSA	<p>Fransa ilköğretim yabancı dil programında, öğrencilere gerekli beceri ve yetilerin kazandırılması için öğrenme-öğretme sürecinin öğrenci, eylem ve süreç odaklı olması gerektiği belirtilmektedir. Öğretim sürecinde öğrenciyi teşvik etmek, kendi gözlemlerini yapmalarına izin vermek, meraklarını uyandıracak sorular sormak ve farklı çözümler içeren etkinlikler yapmak son derece önemlidir. Programda öğrencilerin bağımsız bir şekilde öğrenmelerini teşvik etmek bu kademedeki yabancı dil öğretiminin asıl amaçlarından biri olarak belirtilmiştir. Bu hedefe ulaşmak için günlük yaşam durumlarını içeren etkinlikler ve dijital yazılım/programlar gibi kendi kendine öğrenme materyallerinin kullanımı önemli role sahiptir. Programda öğretim yöntem ve tekniklerinin çeşitlendirilmesinin öğrencilerin ilgisini ve merakını uyandırması, mevcut bilgilerin kalıcı olması ve yeni bilgileri edinmeleri bakımından yararlı olacağı vurgulanmaktadır (Ministère de l'Education Nationale et de la Jeunesse, 2019).</p> <ul style="list-style-type: none"> • Fransa ilköğretim yabancı dil öğretim programında öğretim süreci aşağıdaki maddeler dikkate alınarak düzenlenmeye çalışılmıştır; • Öğrenilenleri bir bağlama oturtmak ve öğrencide beklenti oluşturmak için sınıf içinde tiyatro, şarkı ve rol yapma gibi eğlenceli etkinlikler tercih edilir. • Disiplinler arası projeler ile hem öğrencilerin belirlenen hedeflere ulaşmak için gerekli becerileri geliştirmeleri hem de öğrenme sürecinde süreklilik ve tutarlılık sağlanmaya çalışılır. • Öğretmenlerin, çocukların eleştiriye açık olmalarını ve hata yapmaktan korkmamalarını sağlamak için uygun bir öğrenme ortamı oluştururlar. • Öğrencilerin ilerlemelerine yardımcı olacak günlük etkinlikler, düzenli olarak sınıf ortamında tekrarlanır ve öğrencilere temel diyalogların alıştırmaları düzenli olarak yaptırılır. • Çocukların yeni öğrendikleri kelime ve ifadeleri kullanabilecekleri roller düzenlenmeli ve kendilerini rahat edecekleri sınıf ortamının oluşturulmasına dikkat edilir.
İNGİLTERE	<p>İngiltere yabancı dil öğretim programında öğretim süreçleri hakkındaki açıklamalar öğrenci ve öğretmenlerin görevleri şeklinde sunulmuştur. Bunlar, programın daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla belirlenen hedef ve içerikler ile uyumlu olacak şekilde verilmiştir. Programda öğretmenlerin görevleri tanımlanırken, öğrencileri herhangi bir yabancı dilin öğreniminde uygulayabilecekleri stratejilerle tanıştırmaları üzerinde sıkça durulmaktadır. Öğretmen ders planı hazırlarken öğrencilerinin farklı deneyimlerini, güçlü ve zayıf yanlarını ve ilgi alanlarını dikkate alarak öğretim yöntem, teknik ve stratejileri belirler. Çocuklar, farklı stratejiler seçip kullanarak, dilin nasıl öğrenildiği konusunda farkındalık oluştururlar ve planlama becerilerini geliştirirler (UK Department for Education, 2013).</p> <ul style="list-style-type: none"> • İngiltere ilköğretim yabancı dil öğretim programında öğretim süreci aşağıdaki maddeler dikkate alınarak düzenlenmeye çalışılmıştır;

TÜRKİYE

- Öğretmenler, çocuklarının nasıl öğrendiğini en iyi bilen kişilerdir ve başarılı bir dil öğrenimi için en iyi koşulları yaratmaya çalışırlar.
- Öğrencilerin dersten zevk almasını sağlayacak uyarıcılar kullanılarak ve düzenli alıştırmalar yaparak öğrencilerin birbirleriyle etkileşim kurması için fırsatlar yaratılır.
- Çocukların yeni dilin seslerini ve kalıplarını duyması ve alışması için zengin ve çeşitli bir dil girdisi sağlanır ve motivasyonlarını artırmak için etkinlikler düzenlenir.
- Programda erken yaşlarda dil öğreniminde dinleme ve konuşma becerilerinin geliştirilmesine ağırlık verilmektedir. İlk sınıflarda çocuklar zamanlarının çoğunu dinleyerek, konuşarak ve sözlü etkileşimde bulunarak geçirirler.
- Öğrencilere düzenli ve sık aralıklarla yapılan alıştırmalar ile telaffuzlarını ve tonlamalarını geliştirme fırsatı verilir. Çocukların yeni dilin ses kalıplarına maruz kalması ilk sınıflarda özellikle önemlidir; çünkü ana dillerinden farklı olarak çocuklar yabancı dil öğrenirken dil deneyimlerinin çoğunu sınıf ortamında kazanırlar.

Türkiye ilköğretim yabancı dil öğretim programının amacı, öğrencilerin dil kullanma yeteneklerini doğru ve uygun bir şekilde geliştirmek olduğundan, programın hazırlanmasında farklı öğrenme yaklaşımlarından faydalanılmıştır. Genel olarak yapısal, durumsal, kavramsal, konu odaklı, süreç odaklı ve beceri odaklı yaklaşımlar bir araya getirilerek programda kullanılmaktadır. Öğrencilerin yabancı dili bir çalışma konusu olarak öğrenmek yerine bir iletişim aracı olarak deneyimlemeleri amaçlanır. Yabancı dilin yaparak-yaşayarak öğrenilmesi gerektiği, yani, soyut bir egzersiz olarak uygulanmak yerine, gerçek iletişimsel amaçlar için günlük etkileşimler sırasında kullanılması gerektiği vurgulanmaktadır. Sınıf içi etkileşimlerle öğrencilerin İngilizceyi sürekli ve düzenli kullanmaları amaçlanmaktadır (MEB, 2018).

- Türkiye ilköğretim yabancı dil öğretim programında öğretim süreci aşağıdaki maddeler dikkate alınarak düzenlenmeye çalışılmıştır;
- Derslerde, öğrencilerin kendilerini rahat hissettikleri ve öğrenme süreci boyunca desteklendikleri keyifli ve motive edici bir öğrenme ortamı oluşturmaya çalışılır.
- İngilizcenin bir iletişim aracı olarak kullanıldığı drama ve canlandırma gibi öğrencilerin derste öğrendiklerini kullanabilecekleri uygulamalı etkinlikler kullanılır.
- Her sınıf düzeyinde öğrencilerin seviyelerine uygun alıştırmalarla iletişimsel yeterliliğe ulaşabilmeleri, problem çözme becerilerini geliştirmeye odaklanmaları ve gittikçe bağımsız şekilde konuşabilmeleri sağlanmaya çalışılır.
- İngilizcenin ihtiyaç ve istekleri ileme, görüş ve fikirleri dile getirme, başkalarıyla iletişim kurma gibi yabancı dilin etkileşimli bir bağlamda özgün bir şekilde kullanımına özendirilmeye çalışılır. Derslerde dilbilgisi kuralları üzerinde çok durulmadan iletişim becerileri geliştirilmeye çalışılır.
- Sınıfta kullanılan materyaller, İngilizceyi gerçek hayatta kullanıldığı gibi göstermek için mümkün olduğunca otantik kaynaklardan alınmıştır.
- Programda içeriği oluşturan konu ve temalar belirlenirken farklı gelişim seviyelerindeki öğrencilerin çeşitli ihtiyaçları dikkate alınarak İngilizce öğrenimi ilgi çekici ve eğlenceli hale getirilmeye çalışılır.

Tablo 4’te görüldüğü gibi ilgili ülkelerin programları incelendiğinde, her üç ülkede de programın öğrenci merkezli tasarlandığı görülmektedir. Her üç ülke programında da, sınıf içi etkinliklerin öğrencilerin katılımının destekleneceği türden olduğu söylenebilir. Türkiye ve Fransa’da doğrudan etkinlik örneklerine yer verilmiş olsa da, her üç ülkenin öğretim programında da öğrenme ortamının öğrencilerin ilgisini çekebileceği ve tüm öğrencilerin katılımının sağlanabileceği türden olması önerilmektedir. Her üç programda da öğrencilerin yaş gruplarına uygun özgün materyal ve içerik kullanımına vurgu yapılmıştır.

Her üç programda iletişim odaklı yaklaşım benimsemiştir ve yabancı dil programları ilk yıllarda konuşma ve dinleme becerilerine ağırlık verilecek şekilde düzenlenmiştir. Okuma ve yazma becerilerine ileriki yıllarda yer verilmeye başlanmıştır. Öğretmenlerin sınıf içindeki uygulamaları arasında farklılıklar bulunsa da, incelenen yabancı dil öğretim programları eğitim durumları açısından dilbilgisi öğretimine ağırlık vermek yerine, dilin dört temel becerisi olan konuşma, dinleme, okuma, yazma becerilerinin edinilmesine yöneliktir. Bununla birlikte üç ülkenin öğretim programında da öğrenme-öğretme sürecinde öğrencinin aktif rol oynaması, hedef dilin temel becerilerinin geliştirilerek günlük

hayatta kullanılması, dilin iletişimsel yönüyle benimsemesi noktaları üzerine odaklanılmıştır. Bu kapsamda sınıf içi uygulamalarda iletişim temelli etkinlikler ve görevler öne çıkmaktadır.

Tablo 5. Fransa, İngiltere ve Türkiye İlköğretim Yabancı Dil Öğretim Programlarındaki Değerlendirme Sistemleri Açısından Karşılaştırılması

FRANSA	<p>Fransa ilköğretim yabancı dil öğretim programında değerlendirme sistemlerinin amacı, yabancı dil öğrenim sürecini takip etmek ve belirlenen hedeflere hangi düzeyde ulaşıldığını kontrol etmek olarak ifade edilmiştir. Yabancı dilin istikrarlı bir şekilde öğrenilmesi, ele alınan kültürel konuların ne ölçüde edinildiği ve yetersiz kalan konularda gerekli dönütlerin verilmesi yoluyla gerçekleşir. Yabancı dil öğrenim süreci, ister sesli ister görsel yollarla olsun, ölçme ve değerlendirmenin kapsayıcı olması amaçlanmaktadır (Ministère de l'Education Nationale et de la Jeunesse, 2019).</p> <ul style="list-style-type: none"> • Fransa ilköğretim yabancı dil öğretim programında ölçme ve değerlendirmenin amaçları aşağıdaki maddeler halinde belirlenmiştir; • Kısa ve uzun vadede öğrenci, öğretmen ve velilere öğrencilerin kazanımlarına ulaşma dereceleri hakkında geribildirim verme, • Belirlenen hedeflere dayalı olarak bireysel ve genel öğrenme başarısı hakkında bilgi verme, • Öğrencilere tavsiyede bulunma, öğüt ve ipuçları verme ve böylece öğrenme bilincini destekleme, • Öğretmenin öğrenme basamaklarını iyileştirmesine yardımcı olma, • Öğrencilere kendilerinin ve arkadaşlarının performanslarını değerlendirme konusunda yardımcı olma ve öğrenme süreçlerini aktif olarak yönetme ve iyileştirmek. • Bütün bu değerlendirmelerin kayıt altına alınıp öğrencinin yabancı dil öğretiminin takip edilebildiği bir portfolyo oluşturulur. Bu portfolyoda öğrencinin okulda yapmış olduğu etkinliklere ek olarak okul dışında hedef dile yönelik yaptığı çalışmalar da bulunur.
İNGİLTERE	<p>İngiltere yabancı dil öğretim programında sadece öğrenme ürününün değil, öğrenme sürecinin de izlenip değerlendirilmesi gerektiği görüşü benimsenmiştir. Bu yüzden değerlendirme türlerinden portfolyo değerlendirme yöntemi kullanılmaktadır. Bu şekilde hem öğrencilerde öğrenim sürecinde nerede oldukları ile ilgili kişisel farkındalık oluşturulmuş hem de sonraki sınıflarda öğretmenlere öğrencilerin hazır bulunuşlukları ile ilgili fikir verilmiş olur. Programda değerlendirme sisteminin temel amaçlarından biri, öğrencilerin öğrenme süreci ve ilerlemelerinin takip edilebilmesi, öğretmenin ders planlamasına rehberlik etmesidir. Öğrencilerin dinleme, konuşma, okuma ve yazma temel becerilerinde geldikleri seviyeyi ölçmek ve yetersiz oldukları alanlarda destek olmaktır (DERA, 2015).</p> <p>İngiltere ilköğretim yabancı dil öğretim programında ölçme ve değerlendirmenin amaçları aşağıdaki maddeler halinde verilmiştir;</p> <ul style="list-style-type: none"> • Öğrencilerin telaffuz ve tonlamadaki eksikliklerinin tespit edilmesi ve düzeltilmesi, • Sınıf öğretmenlerinin yabancı dil bilgileri ve kullandıkları öğretim yöntem ve tekniklerin sınıf seviyesine ve öğrencilerin ilgi ve yeteneklerine uygunluğunun kontrol edilmesi, • Öğretim yılı başlangıcında öğrencilerin benzer yeterlilik seviyelerine sahip olup olmadıklarının kontrol edilmesi, • Öğretmenlerin uygulamış oldukları sınavların etkili bir yabancı dil öğrenimi için yetersiz ve zorlayıcı olup olmadığının kontrol edilmesi, • Öğrenme sürecinde kullanılan yöntemlerin ne kadar verimli olduğuna dair sonuçların belgelenmesi ve sonraki sınıflarda kullanılacak yöntemler açısından temel oluşturması, • Performans seviyelerine göre öğrencilerin gruplara ayrılması ve oluşturulan bu grupların değerlendirme sonuçlarının diğer grupları ile önceden belirlenmiş standartlar ışığında karşılaştırılması, • Öğrencilerin yeterliliklerinin, öğrenme becerilerinin ve dil deneyimlerinin belirlenen hedeflere ulaşmada ne kadar etkili olduklarının değerlendirilmesidir.

TÜRKİYE

Türkiye yabancı dil öğretim programında öğrencilerin ve öğrenme sürecinin değerlendirilmesi, yabancı dil öğretiminin önemli bir parçası olarak kabul edilir ve öğrenme ürününün tek başına değerlendirilmesinin yeterli olmayacağı, öğrenme sürecinin de ayrıntılı bir şekilde değerlendirilerek analizinin yapılması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu nedenle, yazılı sınavlar gibi klasik ölçme araçları yanında, performans ödevleri, projeler, öz değerlendirme gibi alternatif ölçme ve değerlendirme yollarının kullanılması teşvik edilmektedir. Öğrencilerin iletişimsel yeterliklerin gelişiminde kendi ilerlemelerini ve başarılarını izlemeleri teşvik edildiğinden ve beklendiğinden programda öz değerlendirme de vurgulanmaktadır (MEB, 2018).

- Türkiye ilköğretim yabancı dil öğretim programında ölçme ve değerlendirmenin amaçları aşağıdaki maddeler halinde verilmiştir;
- Dört temel dil becerisini ve bunların bileşenlerinin kapsamlı değerlendirmesini yapmak,
- Öğrencilerin öğrenme stilleri ve bilişsel ve duyuşsal özellikleri hakkında fikir sahibi olmak,
- Yabancı dil programında belirtilen öğrenme ve öğretme metodolojisi ile hedeflerin tutarlı olup olmadığını kontrol etmek,
- Derste kullanılan öğretim yöntem ve tekniklerin öğrencilerin gelişim düzeylerine uygunluğunu kontrol etmek,
- Yapıcı ve yararlı geri bildirimler ile öğrencilerin hem eksik bilgilerinin hatırlatılmasını hem de öz değerlendirme yapmalarını sağlamak,
- Öğrencilerin güçlü ve zayıf yönlerini belirlemelerine ve üzerinde çalışılması gereken alanları belirlemelerine yardımcı olmak.

Tablo 5’te görüldüğü gibi programın değerlendirilmesi ile ilgili açıklamalara her üç ülkede de hem ürüne hem sürece yönelik ölçme ve değerlendirme yapıldığı görülmektedir. Bireysel farklılıklara göre ölçme ve değerlendirme Fransa’da tam ve İngiltere’de kısmen varken, Türkiye’de bu tür bir açıklama bulunmamaktadır. Fransa ve Türkiye’de değerlendirme türleriyle açıklamalara yer verilmiş olup, İngiltere’de bu kısmın eksik bırakılarak öğretmenlere esneklik verildiği söylenebilir.

Sonuç ve Tartışma

1. Her üç ülkede öğretim programlarının okul ve sınıf düzeyinde uygulanabilmesi için ders programları ve yıllık planlar düzenlenmiştir. Bu programlar çerçeve programlar olup öğretmenler, öğrencilerin hazır bulunuşluklarını ve sınıf koşullarını göz önünde bulundurarak her sınıf için farklı ders planları hazırlar. İlköğretim yabancı dil programları hedefler bakımından incelendiğinde İngiltere ve Fransa’da ulusal standartlar belirlenmiş fakat program geliştirme çalışmaları yerel otoritelere bırakılmıştır. Eğitim kurumları bu standartlara bağlı kalmak şartıyla öğretim programlarını düzenleme konusunda özgür bırakılmıştır. Türkiye’de ise program merkezi biçimde hazırlanarak ülke çapında aynı şekilde uygulanmaktadır ve uygulayıcılara kendi ders programlarını hazırlama konusunda esneklik bırakılmamıştır. Avcı (2018), merkeziyetçi olmayan bir politika benimsemenin eğitimin her alanında verimliliği ve buna bağlı olarak eğitimde kaliteyi artıracak ifade etmiştir.

2. Türkiye ve Fransa’da hedefler belirlenirken CEFR hedefleri doğrultusunda dört dil becerisinin kazandırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Ancak dört dil becerisinde ulaşılması beklenen hedefler bakımından ülkeler arasında değişiklikler bulunmaktadır. Fransa’da öğrencilere, A1 seviyesinde dört dil becerisini, A2 seviyesinde de okuma ve yazma becerilerini, Türkiye’de öğrencilere A1 ve A2 seviyesinde dört dil becerisinin kazandırılmasını hedeflemektedir. İngiltere’de hedefler belirlenirken CEFR programı veya ulaşılması gereken hedef seviyelerinden bahsedilmemiştir. Ayrıca Türkiye’de program dört temel dil becerisini temel alacak şekilde düzenlenirken, Fransa’da önceliğin dinleme ve konuşma becerilerine verildiği ve İngiltere’de ulusal program doğrultusunda ulaşılması istenen hedeflerin okuma, yazma, dil bilgisi ve kelime hazinesi

olduğu görülmektedir. Alpar (2013), çalışmasında etili bir yabancı dil öğretim programının hedef dilin kültürünü de içermesinin dilin daha kolay öğretilmesinin yanı sıra öğrencilere evrensel değer sistemi ve farklı bakış açıları kazandıracağını da belirtmektedir.

3. İlgili ülkelerde ilköğretim kademesinde öğretilen yabancı diller arasında farklılıklar mevcuttur. Fransa'da ilköğretim kademesinde öğretilen yabancı diller büyük oranda İngilizce olmak üzere, Almanca ve İspanyolcadır. İngiltere'de öğretilen yabancı diller öncelikle Fransızca olmak üzere İspanyolca ve Almancadır. Türkiye'de ise ilköğretim kademesinde sadece İngilizce öğretilmektedir. Ayrıca İngiltere'de öğrenciler tercih etmeleri halinde antik yabancı dillerden (Latince ve Eski Yunanca) birini öğrenebilirler. Ancak bu dillerde yapılan öğretim okuma ve yazmadan ibarettir.

4. Üç ülkenin programlarında hedefler belirlenirken öğrencilerin ne yapması gerektiğini belirtecek şekilde düzenlenmiştir. Ayrıca üç ülkenin de programı incelendiğinde, hedeflerin yabancı dili öğrenmeye yeni başlayan öğrencilere uygun olacak şekilde genel ve basit ifadelerden oluştuğu görülmektedir. Bu nedenle belirlenen hedeflerin öğrencilerin seviyelerine uygun olduğu söylenebilir.

5. İçerik açısından karşılaştırma yapıldığında, Fransa ve İngiltere'de içeriğin genel başlıklar altında fazla ayrıntıya girilmeden sunulduğu, Türkiye'de ise daha ayrıntılı ve açıklayıcı olduğu söylenebilir. Fransa ve İngiltere'de içeriğin seçiminde ve düzenlemesinde bazı ölçütlere bağlı kalınarak genel bir çerçeve şeklinde sunulmuş ve esneklik söz konusudur. Türkiye'de ise yabancı dil dersinin içeriğinde konu başlıkları her sınıf seviyesi için ayrı ayrı olacak şekilde net bir şekilde belirtilmiştir. Burada esneklik söz konusu değildir. Fransa ve İngiltere'de, içerik genel çerçeve olarak sunulmuş, her sınıf seviyesinde nasıl uygulama yapılacağı öğretmenlere bırakılmıştır. Solak (2013), yabancı dil öğretmeni yetiştirme sistemlerini incelediği çalışmasında Finlandiya'da öğretim programı hazırlanması ve ders materyallerinin seçimi hususunda öğretmenlere yetki ve özgürlük verildiğini, Türkiye'de benimsenen merkezi yönetim sistemi yapısı gereği öğretmenlere bu şekilde bir esneklik sunulmadığını ifade etmiştir.

6. Fransa, İngiltere ve Türkiye ilköğretim yabancı dil öğretim programları incelendiğinde, ilk sınıflarda içeriği oluşturan temaların öğrencilerin konuşma becerisinin kazandırılmasına yönelik alıştırmalara ağırlık verildiği görülmektedir. Her üç ülkede içerik sarmal program yaklaşımının esas alınarak düzenlendiği görülmektedir. Öğrencilerin dili doğru telaffuz ve tonlama ile konuşmayı öğrenmeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Diğer dil becerileri ve dilbilgisi kurallarının öğretilmesine ileriki sınıflarda başlanmaktadır. Cameron (2001), tema temelli yabancı dil öğretiminin çocukların doğal öğrenme biçimine uygun olduğunu ve bu öğretim şeklinin dil öğrenim sürecinde öğrencilerin motivasyonunu yükselttiğini ve dili anlamlı öğrenmelerine olumlu bir etkisinin bulunduğunun üzerinde durmuştur.

7. Her üç ülkede de programların öğrenci merkezli hazırlandığı görülmektedir. Ayrıca üç ülkenin programında da sınıf içi dil etkinlik örneklerinin öğrencinin derse katılımının sağlanabileceği şekilde düzenlenmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

8. Her üç ülkenin öğretim programında da öğrenme ortamının öğrencilerin ilgisini çekebileceği ve tüm öğrencilerin katılımının sağlanabileceği türden olması sağlanmaya çalışılmıştır. Her üç programda da öğrencilerin yaş gruplarına uygun özgün materyal ve içerik kullanımına dikkat edilmiştir. Mayer ve Harris (2010), ilköğretimin ilk sınıflarında yabancı dil derslerinde iletişim temelli oyunlar oynamanın derslerin daha eğlenceli hale gelmesi, öğrencilerin derse olan ilgilerinin artması ve olumlu sınıf ortamı oluşturulmasında etkili olduğunu vurgulamıştır.

9. Her üç programda da iletişim odaklı yaklaşım benimsemiştir ve ilk yıllarda konuşma ve dinleme becerilerine ağırlık verecek şekilde düzenlenmiştir. Okuma ve yazma becerilerine ileriki yıllarda yer vermeye başlanmıştır. Öğretmenlerin sınıf içindeki uygulamaları arasında farklılıklar mevcut olsa bile incelenen yabancı dil öğretim programları eğitim durumları açısından yabancı dil öğrenim sürecinin sonraki kısımlarında ele alınması gerektiği düşünülen dilbilgisi öğretiminden ziyade, öncelikli olarak dört temel dil becerisi olan konuşma, dinleme, okuma, yazma becerilerinin geliştirilmesine yöneliktir.

10. Ülkelerin öğretim programları öğrenme/öğretme sürecinde öğrencinin aktif rol oynamasını, hedef dilin temel becerilerini geliştirerek dili günlük hayatta kullanmasını, dili iletişimsel yönüyle benimsemesini vurgulamışlardır. Bunların sağlanması için sınıf içi uygulamalarda iletişim temelli etkinlikler ve sınıf içi ve dışında verilen ödev ve görevler etkin rol oynamaktadır. Demirel (2015) öğrenim sürecini, öğrenciler için öğrenme yaşantıları düzeneği ve öğretmenler için öğretme yaşantısı düzeneği olarak hem öğrenciye hem öğretmene dönük olacak şekilde iki yönlü bir süreç olarak ele alınması gerektiğini vurgulamıştır.

11. Her üç ülkede de hem ürüne hem sürece dönük alternatif değerlendirme yaklaşımlarına yer verildiği görülmektedir. Bireysel farklılıklara göre ölçme ve değerlendirme Fransa’da tam ve İngiltere’de kısmen varken, Türkiye’de bu tür bir açıklama bulunmamaktadır. Özdemir (2010) araştırmasında ürün kadar sürecin de değerlendirildiği ve süreçte öğrencilerin üst düzey düşünme ve problem çözme gibi bilişsel beceriler yanında yaratıcılıkların da öne çıktığı alternatif değerlendirme yaklaşımlarının kullanılmasına önem verilmesi gerektiğini belirtmiştir.

12. Fransa ve Türkiye’de değerlendirme türleriyle açıklamalara yer verildiği, İngiltere’de ulusal düzeyde değerlendirme sistemlerinin nasıl olması gerektiği konusunda genel ilkelerin bulunduğu çerçeve belirlenmiş ve bölgesel düzeyde öğretmenlere esneklik verildiği söylenebilir. Taş ve Aykaç (2020) çalışmalarında değerlendirme sistemleri ile yapılandırmacı sistemin gerektiği gibi uyumlu olmaması, programların geliştirilmesinden önce öğretmenlerin görüşlerinin alınmaması ve geliştirilen program hakkında öğretmenlerin yeterince aydınlatılmamasını yabancı dil öğretim programında karşılaşılan sorunlar arasında olduğunu ifade etmişleridir.

Öneriler

1. Hedeflere İlişkin Öneriler

Hedefler belirlenirken öğrenci ilgi ve ihtiyaçları daha fazla dikkate alınmalıdır. Bu doğrultuda yabancı dil öğretim programlarının geliştirilmesi aşamasında okullara ve öğretmenlere daha fazla yetki ve sorumluluk verilebilir.

Hedefler, iletişimsel becerilerin geliştirilmesine yönelik olarak düzenlenmelidir. Özellikle ilköğretimin ilk kademesinde sözel beceriler olan dinleme ve konuşma becerilerinin geliştirilmesine öncelik verilmelidir.

2. İçeriğe İlişkin Öneriler

Yabancı dil öğrenimi sadece kelime ve dilbilgisi kurallarını öğrenmekle sınırlı kalmamalıdır. Öğrencilerin farklı kültürleri tanınması ve anlaması da önemlidir. Bu nedenle kültürel farkındalığı artırmaya yönelik olarak toplumsal ve kültürel değerler ile ilgili konu ve temalar ilköğretimin son sınıflarının yabancı dil derslerinin içeriğine eklenebilir.

Programın içerik kısmını oluşturan konu ve temalar belirlenirken programın uygulayıcısı olan öğretmenlerin görüşleri alınmalı ve içeriği oluşturan konu ve temaların seçiminde öğretmenlere esneklik verilmelidir.

3. Öğretim Süreçlerine İlişkin Öneriler

İletişim temelli öğretimin gerektirdiği üzere dinleme ve konuşma becerilerinin geliştirilmesine yönelik sınıf içi ve sınıf dışı etkinliklere daha fazla ağırlık verilmelidir. Yabancı dil öğretiminde teknoloji kullanımı, öğrencilerin daha interaktif ve etkileşimli bir öğrenme deneyimi yaşamalarına imkan verecektir. Bu nedenle, yabancı dil öğretim sürecinde teknolojik araçlardan çok daha fazla faydalanılmalıdır.

Telaffuz konusu öğrencilerin yabancı dil öğrenirken en çok sıkıntı çektikleri noktalardan biridir. Bu noktada derslerin son kısımlarında öğrencilerin hedef dilin fonetik yapısına alışmalarını sağlayacak etkinliklere yer verilebilir. İnternet ve sosyal medya aracılığıyla öğrencilerin hedef dilde arkadaşlar bulup konuşmaları teşvik edilebilir.

4. Değerlendirme Sistemlerine İlişkin Öneriler

Öğrenme ürünü ile birlikte öğrenme sürecinin de detaylı bir şekilde değerlendirilmesi yapılmalıdır. Programda süreç değerlendirilmesinde kullanılacak yöntem ve tekniklerle ilgili daha aydınlatıcı açıklamalara yer verilmelidir. Bu konuda öğretmenlere yardımcı olması için performans ve proje ödevleri ile ilgili örneklerle yer verilebilir. Programda değerlendirme sistemleri konusunda öğretmenlere daha fazla esneklik sağlanmalıdır. Her ne kadar yabancı dil öğretim programlarında öğretmenlere değerlendirme sistemleri açısından esneklik sağlanması objektif değerlendirmeden uzaklaşmak gibi görünse de öğrencilerin sınav anındaki performanslarından ziyade süreç içerisindeki gelişimlerinin ve katkılarının değerlendirilmesi bakımından yararlı olacaktır.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Acat, B. (2009). Öğrenci merkezli yabancı dil eğitimi. *Eğitime Bakış Dergisi*, (14), 15-19.
- Acıroğlu, E. (2020). *Yabancı dil olarak İngilizce öğretimi alanındaki araştırma eğilimleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Alpar, M. (2013). Yabancı dil öğretiminde kültürel unsurların önemi. *The Journal of Language and Linguistic Studies*, 9(1), 95-106.
- Aldım, Ü. F. (2018). *İlkokul İngilizce öğretim programlarının karşılaştırılması (Finlandiya, Polonya ve Türkiye örneği)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Avcı, B. (2018). *Türkiye, Norveç ve Danimarka ilköğretim İngilizce dersi öğretim programları ile İngilizce öğretmeni yetiştirme programlarının karşılaştırılması* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Cameron, L. (2001). *Teaching languages to young learners*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chomsky, S. (1966). *Linguistic theory*. London: Oxford University Press.
- Çakmak, M. (2001). *Ders kitabı inceleme kılavuzu yabancı dil 4-8*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Demirel, Ö. (2015). *Eğitimde program Geliştirme*. Ankara: Pegem A Yayınları.
- Demirel, Ö. (2021). *Yabancı Dil öğretimi: dil pasaportu, dil biyografisi, dil dosyası*. Pegem A Yayınları.
- DERA-Digital Education Resource Archive. (2015, Haziran 12). *The key stage 2 framework for languages*. <https://dera.ioe.ac.uk/id/eprint/5830>
- Education First, English Proficiency Index. (2022, Eylül 21). The world's largest ranking of countries and regions by English skills. <https://www.ef.com.tr/epi/>
- Haznedar, B. (2010, Kasım 11-13). *Türkiye'de yabancı dil eğitimi: Reformlar, yönelimler ve öğretmenlerimiz*. International Conference on New Trends in Education and Their Implications Sempozyumu, Antalya.
- Karasar, N. (2002). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Long, R. & Danechi, S. (2022). *Language teaching in schools (England)*. House Of Commons Library, 07388, 1-34.
- Mayer, B. & Christopher H. (2010). *Libraries got game aligned learning through modern board games*. Chicago: American Library Association.
- MEB. (2017, Ağustos 17). Türk eğitim sistemi-2017. http://sgb.meb.gov.tr/eurydice/kitaplar/Turk_Egitim_Sistemi_2017/SES_2017.pdf
- MEB. (2018, Ağustos 10). İngilizce dersi öğretim programı (İlkokul ve ortaokul 2 -8. sınıflar). <http://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=327>
- MEB. (2022, Ağustos 11). Haftalık ders çizelgeleri. <https://ttkb.meb.gov.tr/www/haftalik-ders-cizelgeleri/kategori/7>
- Ministère de l'Éducation Nationale, de l'enseignement supérieur et de la recherche. (2016, Ocak 15). *Langues vivantes, Cycle-2*. <https://eduscol.education.fr/document/14557/download>

- Ministère de l’Education Nationale et de la Jeunesse. (2019, Ocak 11). *Guide pour l’enseignement des langues vivantes*. Web: <https://eduscol.education.fr/document/347/download>
- Ministère de l’Education Nationale et de la Jeunesse et des Sports. (2020, Ocak 7). *Programme du cycle 2*. [Programme2020_cycle_2_comparatif_1313245.pdf \(education.fr\)](https://eduscol.education.fr/document/347/download)
- Özdemir, S. M. (2010). İlköğretim öğretmenlerinin alternatif ölçme ve değerlendirme araçlarına ilişkin yeterlilikleri ve hizmet içi eğitim ihtiyaçları. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 8(4), 787-816.
- Özmat, D. (2017). *İngilizce öğrenmeyi zorlaştıran faktörler* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Solak, E. (2013). Finlandiya ve Türkiye’de ilkokul düzeyinde yabancı dil öğretimi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(28), 296-301.
- Taş, S. & Aykaç, N. (2020). Türkiye’de ortaöğretim sisteminin sorunları ve değerlendirilmesi: Bir meta sentez çalışması. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 22-41.
- Türkoğlu, A. (1985). *Fransa, İsveç ve Romanya eğitim sistemleri “Karşılaştırmalı bir araştırma”*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.
- Tok, H. (2006). *Avrupa Birliği ülkelerinde ve Türkiye’de uygulanan yabancı dil öğretim programlarının karşılaştırılması* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- UK Department for Education. (2013, Temmuz 22). Languages programmes of study: Key stage 2. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/239042/PRIMARY_national_curriculum_Languages.pdf
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2006). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

DİYARBAKIR GELENEKSEL EVLERİ MİMARİSİNİ LİNDERMAYER SİSTEMLERİ İLE YENİDEN YAZMA

 Mizgin GÖKÇE SALIK^a

 F. Demet AYKAL

Öz

Doğaya yönelim içeren mimari tasarımlar tasarımcıyı raslantısallıktan uzaklaştırdığı gibi doğaya karşı olan sorumluluğun fark edilmesini sağlamaktadır. Aynı zamanda doğa ile uyumlu tasarımlar, doğaya yönelik kazanımlar elde edilmesini sağlamakta ve yapı sektörünün çevreye verdiği zararı azaltmaktadır. Bu doğrultuda ekoloji ile uyum içerisinde olan Diyarbakır geleneksel evlerinin; yapısal analizleri sonucunda elde edilen verilerin günümüz konutlarına örnek teşkil etmesi açısından temel ilkelerinin referans alınması gerektiği düşünülmektedir. Günümüzde yaşanan teknolojik gelişmeler birçok avantaj sağlamakla beraber doğadan kopuk yapılaşmaların artmasına da sebep olmuştur. Doğa ile uyum göstermeyen yapıların artması günümüzde çevresel anlamda birçok problemin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bu açıdan çalışma, Diyarbakır geleneksel evlerinin; yapısal analizleri sonucunda elde edilen ilkeler ile günümüz çağdaş konut üretimi için model önerisinde bulunulması gerektiğine odaklanmıştır. Bu çalışmada; araştırma sahası olarak seçilen Diyarbakır Suriçi bölgesinde bulunan 35 adet U plan tipli geleneksel evin planları Lindenmayer sistemler üzerinden yapılan çözümlenmelere dayanarak bir model önerisi hazırlamak amaçlanmıştır. Hesaplamalı bilimlerin katkıları ile ortaya çıkan tasarımlardan üretken tasarım yaklaşımı incelenmiş, üretken bir algoritma olan Lindenmayer sistemlerinin mimari tasarımdaki kullanımı ve sürdürülebilirlik ile ilişkisi ele alınmıştır. Doğa-insan etkileşiminin mimarlıktaki yansıma biçimleri olan binalar, bu sistemler özelinde analiz edilmiş, incelenen plan tipolojileri bina yönlendirme parametresi esas alınarak yeniden kodlanmıştır. Elde edilen verilerden yola çıkarak, Diyarbakır şehrinin iklimi ve geleneksel mimarisine uyumlu, farklı kullanıcılara hitap edebilecek 4 farklı alternatif ideal konut tipolojisi üretilmiştir.

Anahtar Kelimeler: L-Sistemler, Geleneksel konut, Üretken tasarım.

REWRITING THE ARCHITECTURE OF TRADITIONAL HOUSES OF DYARBAKIR WITH LINDENMAYER SYSTEMS

Abstract

Architectural designs with an orientation towards nature not only distract the designer from randomness, but also make him/her realize his/her responsibility towards nature. At the same time, designs in harmony with nature provide gains for nature and reduce the damage caused by the building sector to the environment. In this direction, it is thought that the basic principles of Diyarbakır traditional houses, which are in harmony

^a Öğr. Öğr., Dicle Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, mizgin.gokce.848@gmail.com

^b Prof. Dr., Dicle Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık, demekaykal@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 22.09.2023, Makale Kabul Tarihi: 11.12.2023

with ecology, should be taken as a reference in terms of the data obtained as a result of structural analysis to set an example for today's residences. Although today's technological developments have provided many advantages, they have also led to an increase in structures disconnected from nature. The increase in structures that do not harmonize with nature has led to the emergence of many environmental problems. In this respect, the study focuses on the need to propose a model for today's contemporary housing production with the principles obtained as a result of the structural analysis of Diyarbakır traditional houses. In this study; it is aimed to prepare a model proposal based on the analysis of the plans of 35 U-plan type traditional houses in Diyarbakır Suriçi region, which was selected as the research area, based on Lindenmayer systems. The generative design approach, one of the designs that emerged with the contributions of computational sciences, was examined, and the use of Lindenmayer systems, a generative algorithm, in architectural design and its relationship with sustainability were discussed. Buildings, which are the reflections of nature-human interaction in architecture, are analyzed in terms of these systems, and the plan typologies examined are recoded based on the building orientation parameter. Based on the data obtained, 4 different alternative ideal housing typologies that are compatible with the climate and traditional architecture of the city of Diyarbakır and that can appeal to different users have been produced.

Keywords: L-Systems, Traditional housing, Generative design.

Giriş

İnsanoğlunun mekansal gereksinimlerini karşılamak için inşa ettiği tüm yapılar; yapım ve kullanım sürecinde, yakın çevresi öncelikli olmak üzere tüm ekosistemi etkileyen öğeler olmuştur. Başlangıçta barınma ihtiyacını karşılama adına başlayan inşaat serüveni zamanla doğanın dengesini bozan ana faktörlerden biri haline gelmiştir. Dolayısıyla mimari tasarım süreci her geçen gün yeni yönelimler kazanarak evrimini devam ettirmekte; önem kazanan yeni tasarım yaklaşımlarına göre kendisini yenilemektedir. Sanayi devrimi ile insanoğlunun doğada yarattığı tahribatlar, yaşam standartları için ciddi tehlike haline gelmiş ve böylelikle 21. yüzyılda mimarlıkta ekolojik yaklaşımlar ve doğaya yönelim önem kazanmıştır.

Günümüzde doğadan öğrenme, esinlenme, uyarılma ve uygulama biçimlerinin neler olabileceği ve farklı alanlarda nasıl kullanılabileceği sistematik olarak tartışılmaya başlanmıştır. Çalışmada; doğa-insan etkileşiminin mimarlıktaki yansıma biçimleri, göz önünde bulundurularak örneklendirilmiş ve doğadan esinlenme süreci L-sistemler (Lindenmayer sistemler) kullanılarak analiz edilmiştir. Dijitalleşme döneminden önceki tasarım yaklaşımı; fikir oluşturma, planlama yapma, problemleri saptama, projelendirme ve uygulama aşaması dahil tüm bu süreçleri kapsayan uzun ve tanımlanmış bir süreci ifade etmektedir. Bu yaklaşımda aşamaların her biri bağımsız olarak işlenmekte ve sürecin devamındaki diğer süreçleri etkileyen birer etmen olmaktadır (Cestel, 2008).

Günümüz mimarlığında, hesaplama dayalı teknolojiler kullanılarak, sadece nihai ürünün değil, tasarım sürecinin de tasarlanması gerektiği düşünülmeye başlanmıştır. Mimari tasarım sürecinin planlanması, tasarımı etkileyen çok yönlü ve etkileşimli bilgi ilişkilerinin tanımlanmasını kapsamaktadır. Hesaplamalı düşünce ve beraberinde gelişen bilişim teknolojileri, mimari tasarımda bilgi akışının ve

sürecin sistematikleştirilmesi ve daha net bir şekilde ifade edilmesi noktasında önemli bir arayüz görevi üstlenmektedir (Erdoğan & Sorguç, 2011).

Geleneksel tasarım sürecinde, tasarımı oluşturan kompozisyon, formlar ve ilişkilerin biraraya gelmesi ile önceden tahmin edilebilir sonuçlara ulaşılabilirken bilgisayarlar aracılığıyla algoritmik süreçlerin tekrarı ile ortaya çıkabilecek formların tahminini yapmak daha zordur. Hesaplamalı yaklaşım ve bilgisayarların kullanımı, üretilen alternatiflerin tesadüfi oluşumlarından ziyade en başta verilen kararlar ile ortaya çıkan matematiksel ürünlerde görülmektedir (Cestel, 2008). Bu yaklaşım ile geleneksel mimarlık anlayışında yıllardır süregelen durağan planlı ve merkezi sistem ile işleyen tasarım anlayışı, yerini doğa ile daha uyumlu bir tasarıma bırakmıştır.

Ölçülebilir, hesaplanabilir ve tekrar tekrar türetilen şekiller elde etmek için doğal biçimler sadeleştirilip değişikliğe uğratılmaktadır. Bir başka ifadeyle, belirli bir teori ya da düşünce sistemi ile doğal veriler yeniden değerlendirilerek kurgulanmaktadır. Bu açıdan bilimsel veriler, teorik yapılandırma ve olgusal yeniliklerin karşılıklı olarak birbirini beslemesiyle var olmaktadır (Kuhn, 1970). Bu bağlamda hesaplamalı teori ve hesaplamalı modeller ile çevre yeniden değerlendirilip keşfedilmekte ve bu doğrultuda yeni bilgiler edinilebilmektedir.

Günümüzde buldukları bölgelerin sosyal, kültürel ve ekonomik statüsünden yoksun yapılar, mühendislik, mimarlık ve şehircilik alanlarında pek çok tartışmaya sebep olmaktadır. Teknolojinin gelişmesiyle ortaya çıkan üretken sistemlerden L-sistemler, doğa ile biçimsel ve strüktürel anlamda uyumlu yapıların tasalanmasına olanak sağlamaktadır.

Lindenmayer sistemler (L-sistemler), bitki gelişiminin matematiksel kuramı olarak tasarlanmıştır. L-sistemler, biçimin doğasını keşfetme ve bunun basite indirgenmesi ile tasarımcıya kolaylık sağlamakta aynı zamanda kısa süre içerisinde deneysel çalışmalar yapma imkânı sunmaktadır. Bitki morfolojilerinin ve büyüme süreçlerinin incelenmesini ele alan Lindenmayer sistemler, kurallara dayalı tümevarım yaklaşımlarını forma yansıtılabilir bir kurgu içerisindedir. Bu durumda, hesaplamalı teori ile doğadan öğrenme eyleminin yeni bir arayüz ile gerçekleştirildiği söylenilebilmektedir. Hesaplamalı düşünce, çevreden edinilen bilgileri sistematize etme, kurgulama ve sınıflandırmada yapısal bir rol üstlenmektedir (Prusinkiewics & Lindenmayer, 1996).

Günümüzde doğa ile uyumsuz yapılaşmanın yarattığı problem sürdürülebilirlik ve ekolojik döngü açısından ciddi tehlike olarak görülmektedir. Hesaplamalı teknolojilerin gelişmesi birçok alanı etkilediği gibi mimarlık alanında da düşünce ve çözüm yöntemlerinde değişimi kaçınılmaz kılmıştır. Nihayetinde, gelişen bilgisayar teknolojisi kullanılarak mimari problemlere yönelik hızlı çözümler üretme ve doğa ile uyumlu yapıların tasarlanması gerektiği sonucuna varılmıştır. Bu açıdan çalışmanın temel amacı, yapıların uygulamadaki tasarım yaklaşımı sürecinde üretken sistemlerin etkisini araştırmak, Lindenmayer sistemler ile bu sürece hesaplamalı tasarım yaklaşımının dâhil edilmesinden kaynaklı farklı bir bakış açısı kazandırmaktır.

Üretken sistemler ile alternatif sonuçlar elde etmek ve alternatif çözümleri daha kolay keşfedebilmek için hesaplamalı bilimlerin kullanılması amaçlanmıştır. Doğadan ilham alarak tasarım yapmak amaçlanmakla beraber, bundan daha önemli olan doğadaki bu düzenin prensiplerini ortaya

çıkarmak ve onu kullanmak hedeflenmektedir. Var olan bu düzeninin ardındaki prensiplerin öğrenilmesi, doğa ile uyumlu daha iyi tasarımlar yapmaya yol gösterici olup doğaya zarar vermeden yaşamayı öğrenmeye yardımcı olacaktır.

Geleneksel konutların doğa ile uyum içerisinde olup olmadığının bilgisayar destekli üretken sistemler ile tespitine yönelik herhangi bir bilimsel çalışmanın olmaması, bu çalışmaya önemli bir zemin hazırlamış ve geleneksel mimariyi yansıtan evlerin yoğun olması sebebiyle Diyarbakır ili Sur İçi bölgesi çalışma alanı olarak belirlenmiştir.

Diyarbakır geleneksel evlerine ait mimari dilin çözümlenmesi için, belirlenen araştırma sahasında bulunan U plan tipli 35 adet ev, Lindenmayer sistemler kullanılarak analiz edilmiş, yeniden kodlanmış, bunlardan 10 eve ait konut bilgileri detaylandırılmıştır. Araştırma sahasındaki geleneksel evlerin tasarımında daha çok doğadan esinlendiği ve doğa ile uyum içerisinde bir gelişme gösterdiği ortaya çıkan dallanma görselli ile tespit edilmiş, doğa ile uyumlu geleneksel evlerin tasarım ilkeleri referans alınarak, özellikle Diyarbakır şehri gibi birçok farklı kentte tarihi dokuda yapılması düşünülen yeni konutlar için bir altlık hazırlamak amaçlanmıştır. Bu doğrultuda Diyarbakır şehrinde tarihi dokuda yapılması düşünülen U plan tipli çağdaş konutların üretimi için “ideal konut tipolojisi” önerisinde bulunulmuştur.

A. MATERYAL VE METOT

Çalışmada öncelikli üretken sistemler kavramının gelişimi ve mimarlıktaki uygulamaları analiz edilmiştir. Kural tabanlı ve bitki büyüme ve gelişim süreci odaklı bir üretken tasarım aracı olan Lindenmayer sistemler ele alınıp mimarlık alanındaki kullanımları incelenmiştir. Daha sonra geleneksel Diyarbakır evleri analiz edilip mimari açıdan incelenmiştir. Çalışmada, Diyarbakır Sur İçi bölgesinde seçilen; 35 adet U plan tipli Diyarbakır geleneksel konutlarına ait plan tipolojisi analizi, Lindenmayer sistemler kullanılarak yapılmıştır. Konutlara ait bodrum, zemin ve zemin+1 kat tipolojileri ayrı ayrı lindenmayer sistemler ile dallandırılmıştır. Elde edilen tüm veriler ayrı ayrı tablolar haline getirilerek konutların cephesel olarak yönelimleri ve dallanma sayıları yüzdelik olarak hesaplanmıştır.

Bu amaçla geleneksel konutlara ait yeniden dallanma;

- avlu, asıl değerlendirme ölçütü olup avluya bakan mekânların cephe yönelimi referans alınarak,
- avluya yönelmiş olan mekan bulunmadığı takdirde, dallandırılacak mekan başka bir mekân ile bağlantı içerisinde ise bağlantı halinde olduğu mekâna göre,
- avlu ile bağlantısı olmayıp hem dış cephe hem de başka bir mekan ile bağlantı halinde olan mekanlar için, öncelikli olarak dış cephe dallanmada referans alınarak,
- avlu ve dış cephe bağlantısı olmayan mekanlar için bağlantılı olduğu mekanın cephe yönelimi dallanma için referans alınarak,
- hem avlu hem de başka bir mekân ile bağlantı halinde olan mekan için dallanma yöneliminde 1. tercih avlu olacak şekilde,
- avlu ve dış cephe bağlantısı olan mekanlar için, yönlenmede avlu 1. tercih olacak şekilde,
- avluya giriş aralığı, mekan olarak kabul edilmeyip dallanmaya dâhil edilmeyecek şekilde,
- mekanlar arası geçiş aralığı avlu ile bağlantılı olduğu takdirde dallanma ölçütü olarak kabul edilmiştir,

- merdiven ögesi kural olarak dallanmaya dahil edilmeyecek şekilde,
- wc, depo gibi çok az ışık alıp herhangi cephesel bir yönelimi olmayan mekanlarda kapı açıklıklarının avluya yani dış ortama açılmasından dolayı tercih edilmesi noktasında tek seçenek olmasından kaynaklı, gezemek mimari mekan olarak bağımsız konumlandığı takdirde gezemeğin cephe yönelimi dallanma yönü olarak kabul edilmiştir, ancak gezemek başka bir mekan ile bağlantılı olduğu durumda mekanın yönelimi asıl ölçüt olacak şekilde dallanmaya dahil edilmemiştir.

Son aşamada, doğa ile uyumlu yapılaşma örneğini yansıtacak bir modelin oluşumu için Lindenmayer sistemler aracılığıyla analizi yapılan geleneksel yapıların doğayla uyum içerisinde olan verileri tasarımda temel ilke olarak belirlenerek güncel yapılaşmaya yönelik çözüm önerilerinde bulunulmaya çalışılmıştır.

B. DOĞANIN TASARIM ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Doğa, mimari tasarım açısından ele alındığı ilk zamanlardan beri insanların dikkatini çekmiş ve ilham kaynağı olmuştur. Bu doğrultuda insanoğlu antik dönemlerden bu yana doğayı araştırmış; elde ettiği bilgileri yorumlayarak taklit ederek veya analogik bir yaklaşımla mimari tasarımlarda kullanmıştır. Bu açıdan, barınma veya mekân ihtiyacı içerisinde olan insanoğlunun doğaya yaklaşımı, mimarinin ana karakterini oluşturmuştur. Bir başka ifadeyle, mekân oluşumunu belirleyen temel faktör insanların doğa ile kurduğu ilişki olmuştur (Zeytün, 2014).

Doğadan esinlenmenin farklı ele alınış biçimleri tarihsel süreçte aşamalı olarak gelişme göstermiştir. Sanayileşme dönemi öncesinde doğadan esinlenme yaklaşımı, doğadaki biçimlerin taklit edilip mimari forma yansıtılması ile sınırlıyken sanayileşme sonrasında bilgisayar teknolojisinin desteğiyle formu taklit etmenin ötesine geçerek doğadan dayanıklılık ve sağlamlık gibi farklı çıkarımlarda bulunulmuştur. Doğada yaşayan canlıların moleküler boyuta kadar incelenilebilir olması, canlıların davranışlarından ve yaşadığı habitat alanının kurallarından esinlenerek tasarımların geliştirilmesini sağlamıştır (Akyol Altun & Örgülü, 2014).

İnsanoğlu, yaşadığı süreçte karşılaştığı problemlere daha iyi çözümler sunabilmek için doğayı taklit etmiştir. Son zamanlarda teknolojinin de hızlı gelişmesiyle tasarımcılar doğayı, taklit etmenin ötesine taşımıştır. Günümüz mimarlığında geline son noktada gelişen teknolojilerle birlikte, sonuç odaklı tasarım ortaya koymaktan ziyade, tasarım sürecinin de tasarlanması gerektiği önem kazanmıştır. Tasarım sürecinin planlanması, tasarıma etki eden bilgi ilişkilerinin etkileşim halinde ve çok yönlü tanımlanmasını ifade etmektedir. Hesaplamalı tasarım yaklaşımı ve bilişim teknolojileri, mimari tasarım sürecinin sistematikleştirilmesi doğrultusunda önemli bir arayüz olmuştur.

Esin kaynağı olarak doğanın etkileri, tıpta; robot protezlerden, yapay organlara; mühendislikte, genetik algoritmalarından yapay sinir ağlarına, fen bilimlerinde; kaos, fraktallar ve kompleks sistemlerden Hopfield ağlarına kadar çok geniş bir yelpazede yer almaktadır. Doğanın etkilerinin farklı bilim dallarında kullanılıyor olması disiplinler arasında etkileşimleri arttırmış ve disiplinler arası çalışmaların ortaya çıkmasını sağlamıştır (Erdoğan & Sorguç, 2011).

L-sistemler ve hücresel otomasyon yaklaşımları, doğadaki karmaşık kurguyu algoritmik yöntemler ile modelleme ve bunu yapay sistemlere aktarma noktasındaki ilk girişimler olarak

değerlendirilmektedir (Erbaş Korur,2012). Hücresel otomasyon yaklaşımında sistem, temel kurallardan ve başlangıç öğelerinden oluşmaktadır. Bu sistemde bulunan kuralların öz-tekrarı ve birimlerin öz-tertibiyile (selforganization) sonuç tanımlanabilmektedir (Cestel, 2008). Hücresel otomasyonun bir çeşidi olan L-sistemler ise bitkilerin büyüme ve gelişim sürecini modellemek için geliştirilmiştir (Rocker, 2006). Bu doğrultuda, ilk zamanlar doğayı gözlemleyip deneyimler kazanan insanoğlu zamanla doğayı araştırma ve çalışmalar yapmak için bir model olarak kullanmıştır. Bu bağlamda, hazırlanan bu çalışma ile insan-doğa ilişkisinin mimari tasarıma etkisinin analizini yapılmış, L-sistemler aracılığıyla yapı çevrenin doğa ile uyum içerisinde olup olmadığı ortaya çıkarılmaya çalışılmış ve elde edilen veriler ışığında bir "model" önerisinde bulunulmuştur.

C. HESAPLAMALI TASARIM VE ÜRETKEN SİSTEMLER

Son yıllarda ortaya çıkan tasarımda hesaplama dayalı yaklaşımlar, mimarlar ve diğer tasarımcılar arasında hızla popüler bir hale gelmiştir. Hesaplama yaklaşım matematiksel işlemlere ve mantıksal süreçlere dayanan algoritmik bir düşünme yöntemi olarak tanımlanabilmektedir.

Hesaplama tasarım yaklaşımı, parametrelerden oluşan performansa dayalı bir mimari anlayışı ifade etmektedir. Parametreler oluşturulmak istenen formun davranışını, yani performansını temsil etmektedir. Buradaki performans kavramı tasarlanacak objenin; strüktür ve mekân boyutundan malzeme ve elemana, yapının işlevsel performansından görsel ve çevresel performansına kadar geniş bir alanı ifade etmektedir.

Üretken tasarım ise tasarım sürecinde tasarımcının malzeme ve ürünlerle doğrudan etkileşime girmediği, ancak bir tür üretici sistem aracılığıyla diğer tasarım yaklaşımlarından ayrılan bir tasarım stratejisi olarak tanımlanmaktadır. Üretken mimari tasarım, mimari alandaki tasarım problemlerine yönelik özel bir yaklaşımı ifade etmektedir ve genel olarak tasarımın karakteristik problemlerini yansıtmaktadır (Herr, 2002). Bilgisayar destekli üretken tasarımlar, çok sayıda alternatifler elde etmeyi ve geniş çözüm kümeleri oluşturan sistemler olarak hesaplama bilimlerinin kullanılmasını amaçlamaktadır.

Mimarlıkta planlama ve tasarım amaçlarıyla birçok farklı üretken sistem yaklaşımı bulunmaktadır. Bu yaklaşımlar; biçim gramerleri, L-sistemler, fraktaller, evrimsel tasarım, genetik algoritmalar, öz örgütlenme, hücresel özdevinim, sürü zekâsı ve çoklu etmenler başlıkları altında ele alınmıştır (Kotnik, 2010). Bu yaklaşımlardan hangisinin hangi amaç doğrultusunda hangi ortamda ve hangi süreçlerde etkin olarak kullanılabileceği hesaplama tasarımının kullanımı açısından üzerinde düşünülmesi gereken önemli bir konudur. Bu çalışma kapsamında, bu yaklaşımlardan biri olan Lindenmayer Sistem kullanılmış ve bitkilerin büyüme süreçlerine benzer bir tavırla farklı yeni plan tipolojileri oluşturularak model önerisinde bulunulmuştur

1. Lindenmayer Sistemler ve Özellikleri

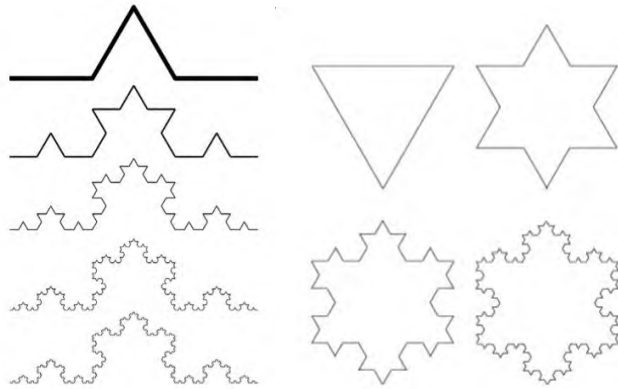
Lindenmayer sistemler (L-sistemler) 1968 yılında Aristid Lindenmayer tarafından çok hücreli canlıların büyüme ve gelişimini simüle etmek için tasarlanmış ve daha sonraları pekçok bilgisayar kuramcısı ve biyolog tarafından kullanılan bir yeniden yazma ve görselleme yöntemi olmuştur

(Prusinkiewicz & Lindenmayer, 1996). Temelde bir bitki büyüme sürecinin matematiksel olarak soyut modellemesidir. L-sistemlerinin simülasyon ve görselleme teknikleri; bitki büyüme ve gelişim süreçlerinin araştırılmasında ve strüktürel oluşumlarının anlaşılmasında etkilidir. Kendi kendini organize edip tekrar ederek gelişen bir sistemdir (Hensel, 2006). L- sistemler tasarımın kendisinden ziyade tasarımın sembolik gösterimi olan diziler üzerinde çalıştırıldığı için tasarım gramerlerinden ayrılmaktadır (Parish & Muller, 2001).

Genellikle bitki ve doku gibi organik biçimlerin ve fraktallerin üretiminde kullanılan bu yaklaşımın tasarımda kullanım alanları kısıtlı olmakla birlikte, şehir ve bölge planlamada ulaşım ağlarının üretiminde kullanılmaktadır. Günümüzde ise artık L-sistemler mimarlık alanında algoritmalar aracılığıyla ortamın ekolojisi ile uyum gösteren tasarımlar üretilmesi açısından ele alınmaktadır. Bu yöntem ilk zamanlarda basit bitkilerin gelişiminde kullanılırken daha sonra kompleks bitki ve organlarının gelişimini incelemek amacıyla kullanılmıştır. Lindenmayer sistemler,

- bir diziyi oluşturmak için farklı sembollerden oluşan bir alfabeden (V),
- alfabedeki tüm sembolleri dizgilere dönüştüren üretim kurallarından (p),
- üretimi başlatmak için ilk dizgiye yani axioma (ω) ve üretilen bu dizgileri geometrik şekillere dönüştüren bir mekanizmadan (turtle graphics) oluşmaktadır.

L-sistemler, dizgilerin yeniden kodlanması ile tekrar eden üretim kuralları dizisidir. L-sistemler basit objelere yeniden yazma kurallarını uygulayarak karmaşık yapıdaki yeni objelerin üretimini sağlamaktadır. Bu örneklerden biri 'Koch Kar Tanesi Eğrisi' olarak isimlendirilen geometrik şekildir (Prusinkiewicz & Lindenmayer, 1996). Koch eğrisi, 1906 yılında Helge von Koch tarafından tasarlanmıştır. Bunu oluşturmak için, öncelikle bir çizgi çizilip üç eşit parçaya bölünmüştür. Daha sonra ortada bulunan çizgi parçası aynı çizgi parçası üzerinde oluşturulan eşkenar üçgenin diğer iki kenarı ile değiştirilmiştir. Son adımda ise elde edilen 4 çizgi parçası üzerinden önceki işlem tekrarlanmıştır. Bu tekrarlama süreci sonsuza kadar devam ettirilebilmektedir (O'Connor & Robertson, 2000) (Şekil 1).

Şekil 1. Koch Eğrisi'nin üretimi

Kaynak: Prusinkiewicz & Lindenmayer, 1996

L-sistemlerde büyüme süreçlerinin oluşturulması ve görselleştirilmesinde temelde 2 algoritma kullanılmaktadır. Bunlardan birincisi üretken algoritmadır. Yeniden yazma yönteminin kullanıldığı bu algoritma, sınırlı bir alfableden oluşan başlangıç durumunun, belirli kurallar doğrultusunda gelişimi olarak tanımlanmaktadır. İkincisi ise tanımlanan dizginin görselleştirilmesini ifade etmektedir. Genel olarak 'turtle grafikleri' ile yapılan bu görselleştirme, karakter dizgisinde tanımlanan her bir sembolün grafiğe yansıtılması esasına dayanmaktadır. L-sistemlerin kendi içerisinde 4 farklı türü bulunmaktadır. Bunlar:

Dol Sistemler: L-sistem türlerinden en basit yapılı sistem olup aynı zamanda bağlama duyarsız ve nedenselci olan sistemlerdir. Bu sistemler, algilerin hücresel anlamda büyüme sistemlerini analiz etmek için kullanılmıştır. DOL-sistemlerin kendini sürekli tekrar eden yapısı yine kendine benzer sonuçların ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Prusinkiewicz & Lindenmayer, 1996).

Dallanan Yapılar: Dol sistemlere benzerlik göstermekle beraber daha geliştirilmiş bir tür olmasından kaynaklı farklılaşmaktadır. Dol sistemlerde herhangi bir dallanma oluşumu henüz söz konusu değilken burada dallanma faktörünün devreye girdiği görülmüştür. Bitki türlerinin geneli dallanan yapılardan oluştuğu için ağaç ve benzeri yapıları modellemek amacıyla gereken matematiksel tanımlamalar, dallanan L-sistemler aracılığıyla yapılabilmektedir (Prusinkiewicz & Lindenmayer, 1996).

Bağlama Duyarlı L-sistemler: Bağlama duyarlı L-sistemlerindeki yapımlar içerikten bağımsızken üretim uygulaması, öncekinin bağlamına da bağlı olabilmektedir.

Olasılıksal (Stokastik) L-sistemler: Stokastik L-sistemler, alternatif üretim kuralları arasında yer alan sistemlerdir. Stokastik L sistemler, olasılığa göre modeller arasında varyasyon elde etmek için kullanılır. L-sistemlerde benzer gelişim adımları ve dizgilerin üretilmesi L-sistem tarafından üretilen tüm bitkilerin aynı olmasına yol açmaktadır. Bu etkiyi önlemek için, bir bitkinin genel özelliklerini koruyacak ancak ayrıntılarını değiştirecek olan varyasyonlarının üretilmesi gerekmektedir (Prusinkiewicz & Lindenmayer, 1996).

1.1. Dizgileri Kaplumbağa Grafikleri İle Yeniden Yorumlama

L-sistemler ile daha kompleks bitkileri modellemek için geometrik olarak birçok farklı yorum getirilmiştir. Genelde L-sistemlerinin grafiksel biçimlenmesinde turtle grafikleri kullanılmaktadır. Burada bahsedilen turtle (kaplumbağa) kavramı, bilimadamı Grey Walter'ın 1950 yılında yaptığı küçük mekanik bir robota dayanmaktadır (LeBouthillier, A. (1999). 'Turtle grafikleri' olarak adlandırılan bu yöntem, kodların belirli vektörel tanımlanmaları ve komutları tanımlanmış bir etmenin dizideki karakterleri uygulaması şeklinde çalışmaktadır (Prusinkiewicz & Lindenmayer, 1996). Karakter dizileri, algoritmanın tanımı içerisinde 2 gruba ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi görselleme karakterleridir. Burada etmen hareketinin vektörel olarak ekran üzerinde bıraktığı izlerin oluşturduğu biçimler tanımlanmaktadır. Vektörel noktaların koordinatlarının tanımlanması ile 2 veya 3 boyutlu biçimler de elde edilebilmektedir. İkincisi ise kontrol karakterleri olup etmen hareketinin kontrolü için ilerleme, dönme, dallanma gibi başlıca kontrol tanımlarını içermektedir (Cestel,2008).

“Turtle graphics” programında;

α kaplumbağanın yönelimini tanımlayan açı ,

d adım boyutu ,

δ açı artma miktarını temsil etmek için kullanılan sembollerdir. Bu semboller aracılığıyla kaplumbağa komutlara yanıt verebilmektedir. Çalışmada kullanılan başlıca kaplumbağa komutları ise aşağıdaki şekildedir:

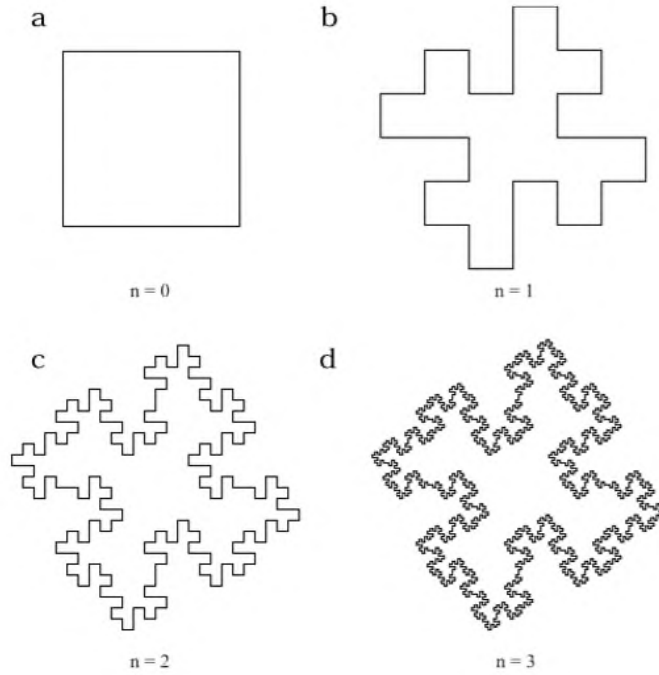
F: İleriye doğru d kadar iz bırakarak adım atma

f: İleriye doğru d kadar iz bırakmadan adım atma

+: Sola δ açısı kadar dönme

-: Sağa δ açısı kadar dönme olarak tanımlanmaktadır.

Kaplumbağa grafikleri kullanılarak farklı dizgilere sahip L-sistemlerinin üretimi yapılabilmektedir. Şekil 2 'deki a şekli, Kareli Koch Adası olarak isimlendirilirken, b,c ve d şekli ise Koch Eğrisi'nin dik açılarından faydalanılarak özyineleme sayısına bağlı olarak üretilen varyasyonları tanımlamaktadır (Şekil 2).

Şekil 2. Koch Adası Eğrisi'nin özyineleme sayısına bağlı olarak gösterimi

Kaynak: Prusinkiewicz & Lindenmayer, 1996

L-sistemler ile ikinci boyutta yapılabilen türetim özellikleri gerekli parametrelerin eklenmesi ile üçüncü boyuta taşınabilmektedir. X ve Y düzlemindeki kontrol parametrelerinin benzerleri Z ekseninde de uygulanarak 3 boyutlu bir düzlemde hareket etme olanağı sağlanmıştır. Böylece L- sistemlerin uzayda oluşturduğu doğru parçaları sınırlarının, belirledikleri hacimleri oluşturmak mümkün olmaktadır. Bu sembollerin kullanımına örnek olarak üç boyutlu Hilbert Küpü verilebilmektedir (Aldemir,2014) (Şekil 3).

Şekil 3. Hilbert Küpü

Kaynak: Prusinkiewicz & Lindenmayer, 1996

Bu açıdan Lindenmayer sistemler kullanılarak basit şekillerin tekrarı ve döngüleri içinde her bir kuralın eş zamanlı olarak uygulanmasıyla daha kompleks formların oluşturulması ve görselleştirilmesi sağlanabilmektedir.

1.2. Lindenmayer Sistemlerin Mimari Tasarımda Kullanımı

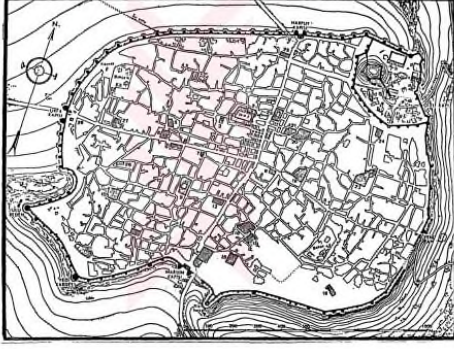
Genellikle, bitki ve dokular gibi organik biçimlerin, tekrar eden örneklerin ve fraktalların üretiminde kullanılan Lindenmayer Sistemler, tasarım alanında; yapı formlarını oluşturmada, cephe üretimi kentsel planlama ve ulaşım ağlarını belirlemede, tarihi yapıların çözümlenmesi ve yorumlanması gibi uygulamalarda tercih edilmektedir. Karmaşık geometrik biçimlerin, algoritmik olarak ifadesinin yapılabilmesi ileri derecede geometri bilgisi gerektirirken, L-sistemler ile biçimlerin tanımlanması daha kolay yapılabilmektedir (Hansmeyer, 2003). L-sistemlerinin algoritmik yapısı, temelden gelişen bir yaklaşım ile tasarımcıya farklı formları keşfetme olanağı ve her aşamada formun gelişimini takip edebilme imkânı sunmaktadır. L-sistemler aynı zamanda tasarımcıya yeni formların çağrışımını yaparak üretkenliğin artmasını sağlayabilmektedir. Ayrıca şekillerin karakter dizgilerinden meydana gelmesi, farklı programlar ile yapılacak veri alışverişini kolaylaştırmaktadır. Aynı zamanda farklı disiplinlerde bulunan kullanıcılar tarafından diğer programlara da uyarlanabilmesine olanak sağlamaktadır (Portfolio, t.y).

D. DİYARBAKIR GELENEKSEL EVLERİ VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ

Diyarbakır, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Mezopotamya ile Anadolu medeniyetlerinin geçiş bölgesinde yer alan bir ildir. Diyarbakır; Kalesi, İç kalesi, kentsel tarihin gelişimini yansıtan çeşitli anıtsal yapıları, geleneksel konut dokusu ve buraya egemen olmuş birçok uygarlıkların bıraktıkları mimari değerleri günümüzde yansıtan önemli kentlerinden biri sayılmaktadır. Tam olarak

kuruluş tarihi bilinmemekle beraber, kentteki ilk yerleşim yerinin, Dicle nehri yatağının 100 m yüksekisinde olan ve Fis Kaya olarak adlandırılan sarp bölgede yer alan Amida olarak adlandırılan höyükte tespit edilmiştir (Diyarbakır valiliği, t.y).

Diyarbakır şehrine ait geleneksel yerleşim dokusunda bulunan; Surlar, camiler, mescitler, kiliseler, hanlar, hamamlar, çeşmeler, köşkler ve geleneksel evler gibi mimari öğelerin Diyarbakır şehir mimarisinin oluşumunda önemli bir yeri bulunmaktadır (Şekil 4-5).

Şekil 4. Diyarbakır geleneksel kent dokusu
Kaynak: Sis ,1993

Şekil 5. Diyarbakır evleri, 1910'lar
Kaynak: Eski Türkiye ,1910

Diyarbakır Sur içi bölgesinin en önemli yapı gruplarından biri olan geleneksel konutlar, mevsime bağlı olarak güneşten faydalanma veya uzaklaşma durumuna bağlı olarak dışa değil, içe dönük olacak şekilde avluya baktırılmıştır. Ayrıca bölgeye hakim olan karasal iklimden kaynaklı cephe yüzey alanlarının azaltılması için bina kütleleri komşu bina kütlelerine olabildiğince bitişik yapılmıştır.

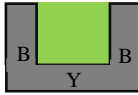
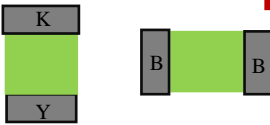

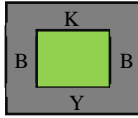
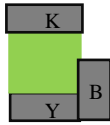

Diyarbakır geleneksel evlerinin mimari biçimlenmesinde;

- topoğrafik özellikler
- sosyo-kültürel etmenler
- iklimsel etkenler
- malzeme
- surlar etkili olmuştur (Özyılmaz, 2017).

Diyarbakır geleneksel evlerinin mimari biçimlenmesinde etkili olan iklim faktörü konutların avlulu ve eyvanlı olarak planlanmasını gerektirmiştir. Eyvan sayısı ve avlulunun büyüklüğü, yapının parsel boyutu ev sahibinin zenginliğine göre değişmektedir. Diyarbakır geleneksel evleri plan tipolojisi olarak dikdörtgen, kare veya yamuk planlı bir avlu ve onu saran bir, iki, üç ya da dört bina kütlelerinden meydana gelmektedir. Avlu etrafında konumlanmış her bir kütle baktığı yöne göre birbirinden farklı özelliklere sahiptir. Evler genellikle bodrum, zemin ve zemin+1 kattan oluşmaktadır. Bodrum katta genellikle depo alanları yer almaktadır. Zemin katta genellikle odalar, eyvan ve servis alanları bulunmaktadır. Zemin+1 katta ise odalar, eyvan ve banyo birimi mevcuttur (Sis, 1993).

Diyarbakır geleneksel konutlarında avlunun konumu ve biçimi tipolojinin farklı plan tipolojilerinin oluşumunu sağlamıştır. Ayrıca mekânların avlu çevresinde mevsimlere göre yerleştirilmiş olması farklı plan tiplerinin oluşumuna sebebiyet vermiştir. Zemin katta bulunan avlu mimari öğesi evin merkezi niteliğindedir. Diyarbakır geleneksel evleri avlu ve etrafındaki yapı kütlelerine göre U, I, L, İç avlulu plan tipolojisine sahiptir (Tablo 1).

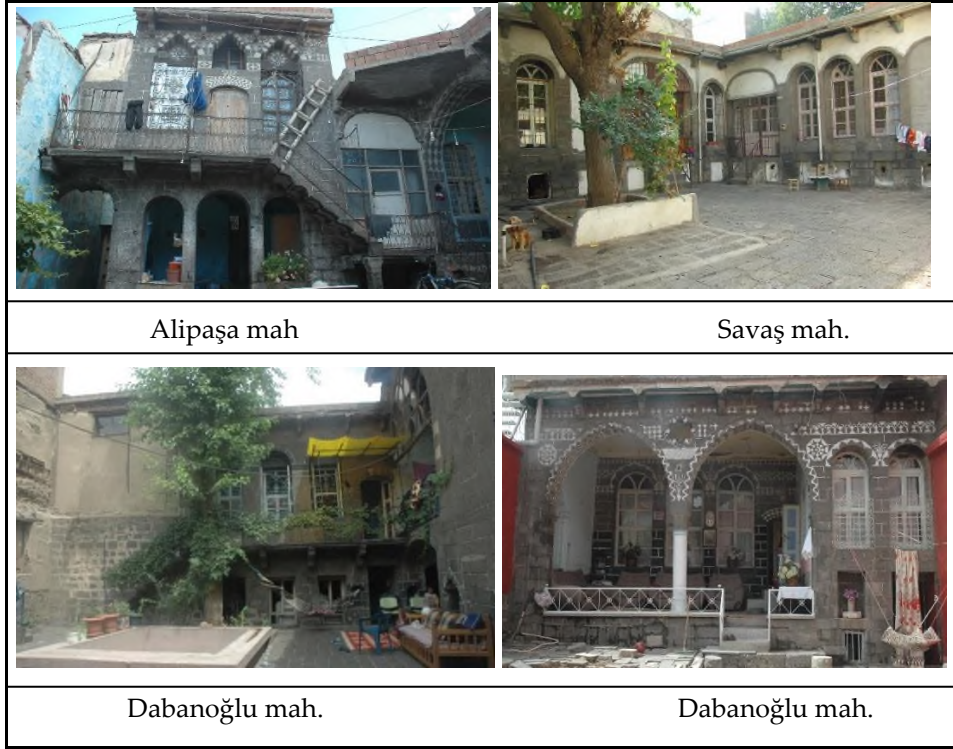
Tablo 1. Diyarbakır geleneksel evlerinde mevsimlik kitlelerin konumu

<u>Plan Tipleri</u>	<u>Mekânların Avlu Etrafında Konumu</u>	<u>Açıklama</u>
U Tipi Plan		Avlunun üç tarafı mekânlarla çevrili olan plan tipidir. Avlunun bir duvarı ise sokağa, bakmaktadır.
I Tipi Plan		Avlunun karşılıklı iki kenarına mekânlar bulunmaktadır. Ortada avlu konumlanmıştır. Bu tip planlar karniyarık plan tipi olarak da adlandırılmaktadır.
L Tipi Plan		Avlunun komşu iki kenarı mekânlarla çevrilidir. Geriye kalan alanlar ise avlu olarak değerlendirilmektedir.
İç Avlulu Plan Tipi		Avlunun dörtkenarı, mekânlarla çevrilidir. Yazlık, kışlık ve baharlık bölümlerine ait tüm mekânlar bu plan tipinde mevcuttur.
Ara plan tipi		Avlunun üç tarafı mekânlarla çevrili olan plan tipidir. Avlunun iki tarafı genellikle açık olup komşu yapı ya da sokağa, bakmaktadır.
K : Kışlık Mekânlar Y: Yazlık Mekânlar B: Baharlık Mekânlar		
 : Mekânlar : Avlu : Kuzey Yönü		

Ayrıca birçok yörede olduğu gibi Diyarbakır geleneksel evlerinin bölgeye özgü yapı karakterini oluşturan başlıca mekânlar bulunmaktadır. Bunlar;

- avlu,
- odalar,
- servis kısımları,
- eyvan,
- mekana özgü öğelerdir.

Diyarbakır geleneksel evlerinde cepheler mekanların baktığı yöne göre biçimlenmiş olup birbirinden farklı olabilmektedir. Bu farklılık cephelerde bulunan açıklıkların boyutu, şekli ve sayısı ile oluşmaktadır. Ayrıca mahremiyet kavramı ve ekonomik durumun etkisini cephelerde görebilmek mümkündür. Mahremiyetin etkisi olarak dışa değil de içe doğru yönelmenin olduğu bir plan tipolojisi oluşmuştur. Bu açıdan avluya bakan iç cephelerde açıklık sayısı artmakta ve süslemeler daha yoğun bir şekilde yapılmıştır. Ailenin ekonomik durumu ise cephelerde süsleme detaylarının artmasını ve kullanılan malzemelerin ince bir işçilikle işlenmesine olanak sağlamıştır (Şekil 6).

Alipaşa mah

Savaş mah.

Dabanoğlu mah.

Dabanoğlu mah.

Şekil 6. Diyarbakır geleneksel evlerinde cepheler

Genellikle Diyarbakır geleneksel evlerinde cephelerin biçimlenmesini sağlayan mimari elemanlar şunlardır:

- Kapılar
- Pencereler
- Çıkmalar
- Eyvan
- Çatı- saçak

- Gezemek
- Süsler- malzeme

Diyarbakır geleneksel evlerine yönelik yapılan incelemeler sonucunda kültürel değerler, iklimsel veriler gibi birçok faktörün hem mimari planlamada hem de dış cephenin şekillenmesinde etkili olduğu görülmüştür.

E. BULGULAR

Diyarbakır geleneksel evlerine ait 35 adet U plan tipolojisine sahip evin Lindenmayer sistemler ile analizi bu bölümde yapılmıştır. Geleneksel evler için yapılan dallanmada birincil strüktür kat farkını tanımlamada ikincil strüktür ise eve ait mekanların baktığı cephe yönünü belirlemede kullanılmıştır. Diyarbakır Sur içi bölgesinde seçilen geleneksel evlerin dallanma ve kod dizgilerinin oluşumu için Lindenmayer sistem alfabesinde kullanılan komutlar (Tablo 2) ve yapılacak dallanmada tanımlanan kurallar (Tablo 3) aşağıdaki gibidir.

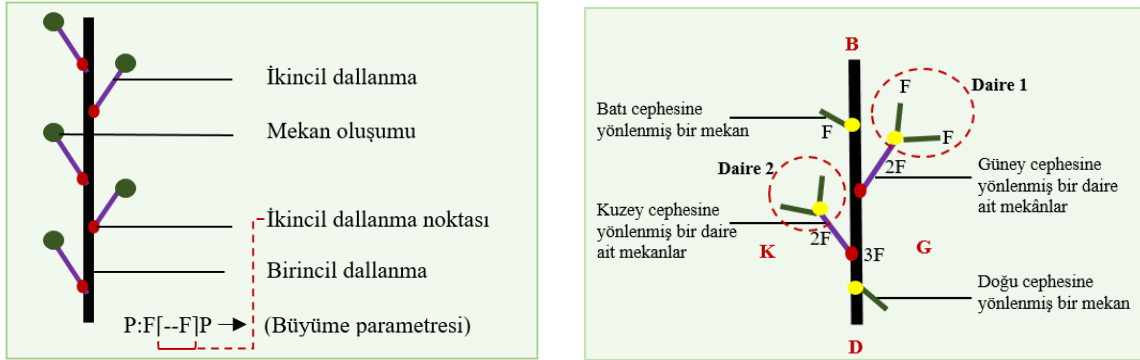
Tablo 2. Geleneksel konutlara ait dallanma ve kod dizgisi için L-sistemi alfabesinde kullanılan komutlar

Yönelim Komutları		
L-sistem kodu	Tanım	Etmen davranışı
+(a)	sola dönme	+x eksen etrafında, a açısında yada tanımlı açıda sola döner
-(a)	sağa dönme	+x eksen etrafında, a açısında yada tanımlı açıda sağa döner
Çizim Komutları		
L-sistem kodu	Tanım	Açıklama
f(a)	İleri atla	a birim kadar yada tanımlı ölçüde çizgi çizmeden ilerler
F(a)	Çiz	a birim kadar yada tanımlı ölçüde çizgi çizerek ilerler
Dallanma Komutları		
L-sistem kodu	Tanım	Açıklama
[Dallanmayı başlat	Dallanmayı başlatır ve etmen konumunu kaydeder
]	Dallanmayı bitir	Dallanmayı bitirir ve kaydedilen pozisyona geri döner

Tablo 3. Geleneksel konutlar için Lindenmayer sistemler ile yapılacak dallanmada tanımlanan kurallar

Geleneksel Konutlar İçin Tanımlanan Kurallar		
Kural kodu	Tanım	Açıklama
3F	Ana strüktür büyüme kuralı	Ana strütürde katlar arasındaki kodu tanımlar
2F	İkincil strüktür büyüme kuralı	İkincil strüktürde dairelerin baktığı yönü tanımlar
(F)	Mekan oluşumu	Mekan yönelimini tanımlar
F	Kot farkı	Aynı katta mekanlar arası kot farkını tanımlar

Bitki büyüme ve gelişimini referans alan Lindenmayer sistemler ile hazırlanan modelde yapı üzerinde dallanan birincil ve ikincil strüktürler binanın ana dolaşımını sağlamaktadır. Birincil sirkülasyon, ana strüktür denilen birincil strüktürü tanımlamakta ve kat yüksekliğini ifade etmektedir. İkincil sirkülasyon ise konuta ait mekanların baktığı yöne bağlı olarak belirtilen dallanma noktalarında meydana gelerek kullanım alanlarına bağlanmaktadır (Şekil 7).

Şekil 7. Geleneksel konutlar için büyüme, dallanma ve mekân oluşumu şeması

Tanımlaması yapılan komutlar, kurallar ve dallanma ilkeleri ile konutlara ait mekân yönlerinin Lindenmayer sistemler ile yeniden yazılımı ve dallanması yapılmış olacaktır.

1. U Plan Tipli Diyarbakır Geleneksel Evlerinin Lindenmayer Sistemler ile Analizi

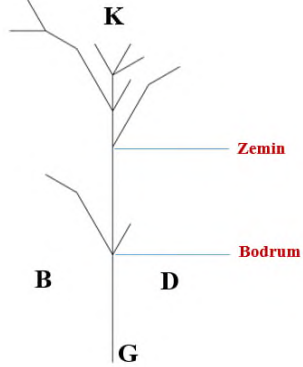
35 adet U plan tipli Diyarbakır geleneksel evi (Tablo 4) Lindenmayer sistemler ile bodrum, zemin ve zemin+1 kat verileri, mekan yönelimleri referans alınarak dallanmaya dahil edilmiş, 10 tanesine ait veriler detaylandırılmıştır¹ (Tablo 5-14).

Tablo 4. U tipli plan tipolojisine sahip konutların mekan yönelmesine ait kat dallanma verileri

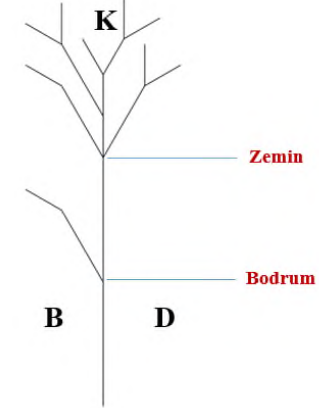
¹ Dallanma yöneliminde (K) Kuzey yönünü, (G) Güney yönünün, (D) Doğu yönünü, (B) ise Batı yönünü tanımlamaktadır. Yapılara ait analiz kartları aşağıda yer almaktadır (Tablo 5 - 14). Geleneksel Diyarbakır evlerinin ada/parsel numarası ve semt isimleri tabloda yer almaktadır. Ancak bilgisi bulunmayan kısımlar için '?' kullanılmıştır.

YAPI ADI	BODRUM KAT	ZEMİN KAT	ARA KAT	ZEMİN+1 KAT
1 Nolu yapı: 233-10	B:1 , K: 1	K:3 , D: 1		B: 1 +1
2 Nolu yapı: 233-13	B:1	K:2 +1 , D: 2, B:3		
3 Nolu yapı: 284-8	G:1	K:3 , B:4		B: 2,G:1,K:3
4 Nolu yapı: 284-13	B:1+2	K:2 , B:2		B: 2,K:1
5 Nolu yapı: 304-25		B:1,D: 2,K:1,G:1+1		
6 Nolu yapı: 265-9	G:1	K:3 +1, B:1, G:3		G:1
7 Nolu yapı: 286-6		K:1 +1, D:4+1, G:2		B: 2,G:1,K:2
8 Nolu yapı: 199-7	K: 1	K:2, D:1, G:2		G:1
9 Nolu yapı: 200-16	K: 1, D:1	K:2, D:1, G:2+1		K:2
10 Nolu yapı: 200-7	K: 1, D:1,B:1	K:2, D:2, B:1		D:1
11 Nolu yapı: 194-54		K:3, D:1, G:3+2		
12 Nolu yapı: 218-49	G:1	K:3, B:1+1, G:2		G:1
13 Nolu yapı: 232-23	K: 1+1, D:1+1,	K:1+1,D:3+1,G:3+2		G:2+1
14 Nolu yapı: 233-2	K: 1, B:1	K:3, B:1, D:1		D:1
15 Nolu yapı: 420-8/9	K: 2, B:1,D:1	K: 3+1, B:3,D:2		B:1
16 Nolu yapı: 415-3	K: 1	K: 4, G:1,D:4,B:1		D:1,K:2
17 Nolu yapı: 417-2	K: 1, B:1	K: 1+1, G:3, B:3+2		G:1, B:3
18 Nolu yapı: 297-23	K: 1, B:2	K: 2, B:2,D:1		
19 Nolu yapı: 417-21	K: 1, B:1	B: 2, D:4, K:3+1		
20 Nolu yapı: 418-21	K: 1, B:1	K: 2, G:1,B:1		K: 2, G:1
21 Nolu yapı: 405-6	G: 1, B:1	G: 2, B:5+2		
22 Nolu yapı: 405-4	K: 2	B: 2+1, D:2, K:1		B:1
23 Nolu yapı: 405-4	K: 1, G:3,B:1+1	K: 1+2, G:1		
No:3				
24 Nolu yapı: 278-3	D: 1, B:2	D: 2, B:2+1,K:3		D:1
25 Nolu yapı: 396/22- 23-24	D: 2	D: 3, B:3,K:5+4		D:1
26 Nolu yapı: 397-1	K: 1, B:1	D: 3, B:3+2,K:3+1		D: 3, B:1
27 Nolu yapı: 498-4	K: 1, B:1	K: 3, B:2,D:2		
28 Nolu yapı: 443-9	D: 1, K:1	D: 3, B:4,K:2+1		K:3
29 Nolu yapı: 407- 13/14	K: 1, B:1	K:4,G:3+2,B:3		G:3+2,B:2
30 Nolu yapı: 382-31	K: 1, B:1	K: 3+1, B:2,D:2		K: 1
31 Nolu yapı: 218/25- 47	D: 2, G:2	D: 2, G:3,K:4		
32 Nolu yapı: 56-9	D: 1	D: 3+1,B:1+2,G:2		G:1+1,B:2+2
33 Nolu yapı: 384/17- 18	K: 1, B:1	B: 2+1, G:3,K:2		G:1+1,B:1
34 Nolu yapı: 265-9	G:1	G:3,D:1,K:3+2		
35 Nolu yapı: 56-8		K:3, G:2, D:1		K:4, G:4+1, D:1

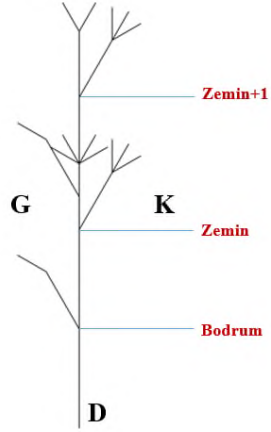

Tablo 5. 233-10 nolu yapıya ait analiz bilgileri

YAPI ADI : 1	ADA /PARSEL : 233/10	MAHALLE: ?
		
Bodrum kat planı	Zemin kat planı	
Zemin+1 kat planı		Konuta ait dallanma
Axiom: F, Angle: 30, StartAngle: 90		
F -> FFF(+FF(+F))(-F)FFF(-FF(-F))(F(+FF(+F(+F)(-F)))(-F))FF(-F)(-F)(+F)		
Konuta ait dallanma kod dizgisi		

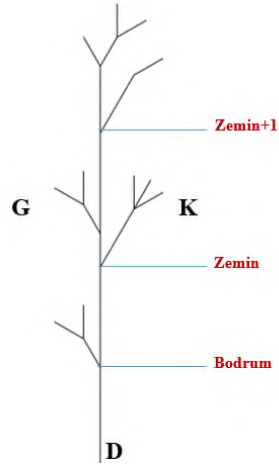

Tablo 6. 233-13 nolu yapıya ait analiz bilgileri

YAPI ADI : 2	ADA /PARSEL : 233/13	MAHALLE: ?
		
Bodrum kat planı	Zemin kat planı	
Zemin+1 kat planı		Konuta ait dallanma
Axiom: F, Angle: 30, StartAngle: 90		
F -> FFF(+FF(+F))FFF(-FF(+F)(-F))(+FF(+F))(F(+FF(+F)(-F)))FF(+F)(-F)(-F)(+F)		
Konuta ait dallanma kod dizgisi		

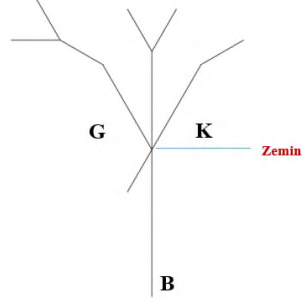
Tablo 7. 284-8 nolu yapıya ait analiz bilgileri

YAPI ADI : 3	ADA /PARSEL : 284/8	MAHALLE: ?
		
Bodrum kat planı	Zemin kat planı	
		
Zemin+1 kat planı	Konuta Ait Dallanma	
Axiom: F, Angle: 30, StartAngle: 90 F -> FFF(+FF(+F))FFF(FF(+F)(+F)(-F)(-F))(-FF(+F)(-F)F)F(+FF(+F))FFF(-FF(+F)(-F)F)FF(+F)(-F)		
Konuta ait dallanma kod dizgisi		

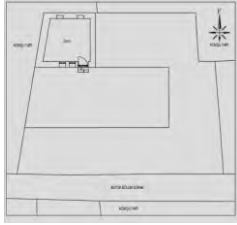
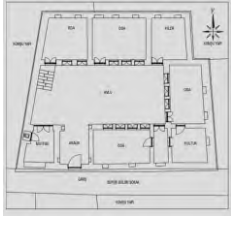
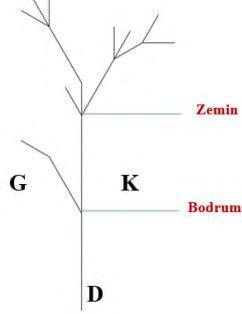
Tablo 8. 384-13 nolu yapıya ait analiz bilgileri

YAPI ADI : 4	ADA /PARSEL : 384/13	MAHALLE: ?
		
Bodrum kat planı	Zemin kat planı	
		
Zemin+1 kat planı	Konuta ait dallanma	
Axiom: F, Angle: 30, StartAngle: 90 F -> FFF(+F(-F)(+F))FFF(-FF(+F)(-F)F)F(+F(+F)(-F))FFF(-FF(-F))FF(+F)(-F(+F)(-F))		
Konuta ait dallanma kod dizgisi		

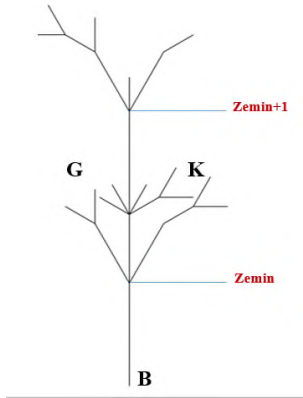

Tablo 9. 304-25 nolu yapıya ait analiz bilgileri

YAPI ADI : 5	ADA /PARSEL : 304/25	MAHALLE: ?
		
Bodrum kat planı	Zemin kat planı	
Zemin+1 kat planı	Konuta ait dallanma	
Axiom: F, Angle: 30, StartAngle: 90 F -> FFF(+++F)(+FF(+F(-F)(+F)))(-FF(-F))FF(+F)(-F)		
Konuta ait dallanma kod dizgisi		

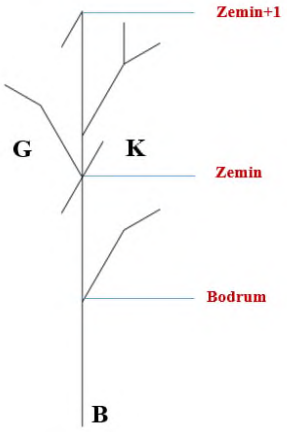
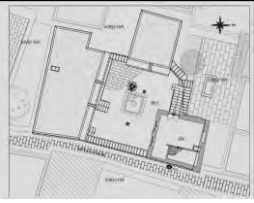
Tablo 10. 265-9 nolu yapıya ait analiz bilgileri

YAPI ADI : 6	ADA /PARSEL : 265/9	MAHALLE: ?
		
Bodrum kat planı	Zemin kat planı	
Zemin+1 kat planı	Konuta ait dallanma	
Axiom: F, Angle: 30, StartAngle: 90 F -> FFF(+FF(+F))FFF(-FF(+F)(-F(+F)(-F))F)(+F)F(+FF(+F)(-F)F)		
Konuta ait dallanma kod dizgisi		

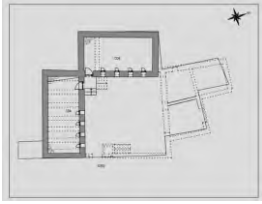
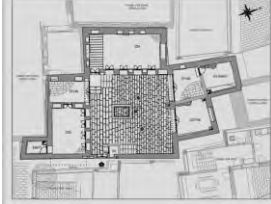
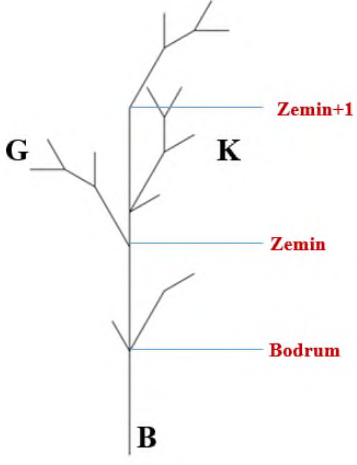
Tablo 11. 286-6 nolu yapıya ait analiz bilgileri

YAPI ADI : 7		ADA /PARSEL : 286/6	MAHALLE: ?
			
Bodrum kat planı	Zemin kat planı		
			
Zemin+1 kat planı		Konuta ait dallanma	
Axiom: F, Angle: 30, StartAngle: 90			
F -> FFF(-FF(-F(+F)(-F)))(+FF(-F)(+F))FF((+F)(++F)(-F(+F)(-F))(-F))FFF(-FF(-F))(+FF(+F(+F)(-F))(-F))(F)			
Konuta ait dallanma kod dizgisi			

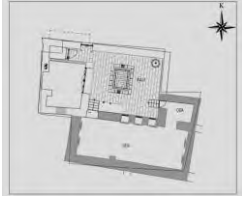

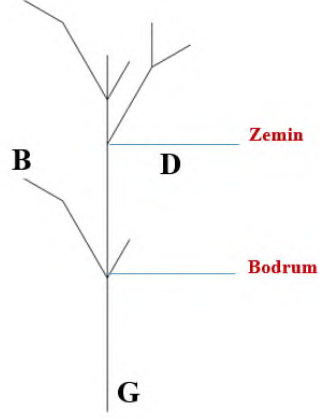
Tablo 12. 199-7 nolu yapıya ait analiz bilgileri

YAPI ADI : 8		ADA /PARSEL : 199/7	MAHALLE: ?
			
Bodrum kat planı	Zemin kat planı		
			
Zemin+1 kat planı		Konuta ait dallanma	
Axiom: F, Angle: 30, StartAngle: 90			
F -> FFF(-FF(-F))FFF(+FF(+F))(-F)(++++F)F(-FF(-F)(+F))FFF(++++F)			
Konuta ait dallanma kod dizgisi			

Tablo 13. 200-16 nolu yapıya ait analiz bilgileri

YAPI ADI : 9		ADA /PARSEL : 200/16	MAHALLE: ?
			
Bodrum kat planı	Zemin kat planı		
Zemin+1 kat planı		Konuta ait dallanma	
Axiom: F, Angle: 30, StartAngle: 90			
F -> FFF(-FF(-F))(+F)FFF(+FF(-F)(+F(+F)(-F)))F(-FF(-F)(+F(+F)(-F)))(-F)FFF(-FF(+F)(-F(+F)(-F)))			
Konuta ait dallanma kod dizgisi			

Tablo 14. 200-7 nolu yapıya ait analiz bilgileri

YAPI ADI : 10		ADA /PARSEL :200/7	MAHALLE: ?
			
Bodrum kat planı	Zemin kat planı		
Zemin+1 kat planı		Konuta ait dallanma	
Axiom: F, Angle: 30, StartAngle: 90			
F -> FFF(+FF(+F))(-F)FFF(-FF(-F)(+F))F(+FF(+F))(-F)(F)			
Konuta ait dallanma kod dizgisi			

35 adet U plan tipli geleneksel Diyarbakır evinin dallanma ve cephe yönelimlerinin;

- bodrum katlarda genel olarak 1 dallanma, cephe yöneliminde ise kuzey ve batı yönlerinin tercih edildiği,
- zemin katlarda, genel olarak 2 ve 3 dallanmanın hakim olduğu görülmekle beraber düşük oranlara sahip 1,4 ve 5 dallanmanın da olduğu, mekanların cephe yöneliminin % 33 lük en yüksek oran ile kuzey yönünde olduğu ve doğu ve batı cephesine yönelimin de sık tercih edildiği,
- zemin+1 katlarda genel olarak 1 ve 2 dallanmanın hakim olduğu, ancak düşük oranlara sahip 3 dallanmanın da görüldüğü, mekanların cephe yöneliminin ise % 30 luk en yüksek oran ile güney ve batı yönünde olduğu tespit edilmiştir (Tablo 15).

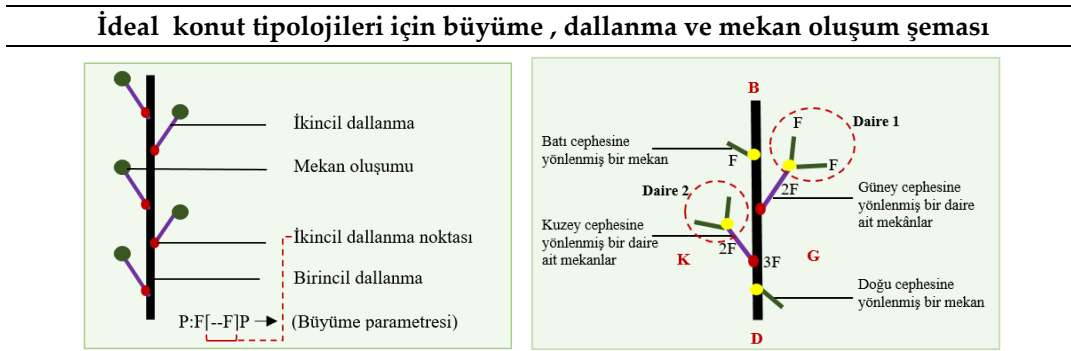
Tablo 15. U tipli plan tipolojisine sahip konutların mekan yönlenmesinde kat dallanma değerlendirmesi

BODRUM KAT	KUZEY	GÜNEY	DOĞU	BATI
Genel Dallanma %: %84 1D, %12 2D, %4 3D	%90 1D, %10 2D	%80 1D, %10 2D %10 3D	%80 1D, %20 2D	%88 1D, %12 2D
Genel Cephe Yönelim %:	%38	%12	%18	%32
ZEMİN KAT	KUZEY	GÜNEY	DOĞU	BATI
Genel Dallanma %: %24 1D, %34 2D, %31 3D, %8 4D, %4 5D	%16 1D, %32 2D %36 3D, %12 4D, %4 5D	%28 1D, %28 2D, %44 3D	%27 1D, %40 2D, %23 3D, %10 4D	%30 1D, %33 2D, %25 3D, %8 4D %4 5D
Genel Cephe Yönelim %:	%33	%15	%25	%27
ZEMİN+1 KAT	KUZEY	GÜNEY	DOĞU	BATI
Genel Dallanma %: %58 1D, %28 2D, %14 3D	%25 1D, %50 2D, %25 3D	%82 1D, %9 2D %9 3D	%83 1D, %17 3D	%45 1D, %45 2D %10 3D
Genel Cephe Yönelim %:	%22	%30	%18	%30

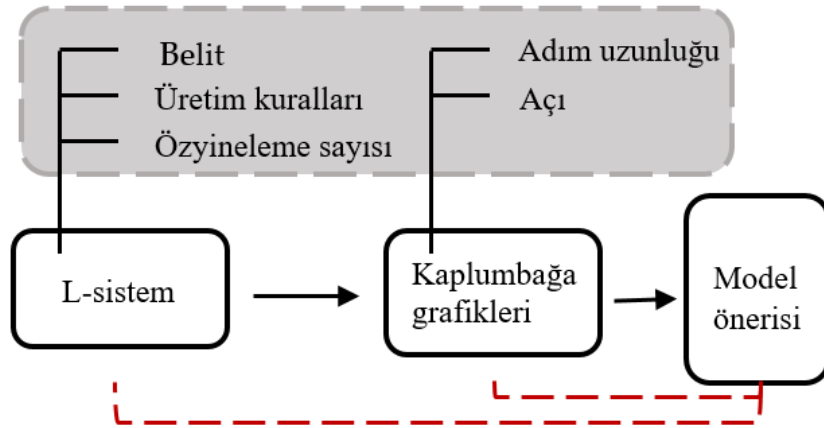
1.1. Mimari Tasarımda Lindenmayer Sistemlerin Üretken Sistem Olarak kullanımı

L-sistemlerinin karmaşık biçimleri üretmedeki hızları, L-sistemlerini mimari tasarımda kullanmak için tercih edilen bir üretken sistem yapmaktadır (Aldemir,2014). Çalışmada Lindenmayer sistemler kullanılarak tasarlanan modelde, dallanan bir yapı oluşturmak amacıyla DOL-sistemi kullanılmıştır. Ayrıca Lindenmayer sistemlerde; belit (axiom) , öz yineleme sayısı ve üretim kurallarına bağlı olarak türetilen dizgiler kaplumbağa grafikleri kullanılarak görselleştirilmiştir. Bitki büyüme ve gelişimini referans alan bu yöntem ile hazırlanan modelde ana sirkülasyon yapısı olarak tanımlanan birincil strüktür ve yapının üzerinden dallanan, ikincil strüktürler binanın temel dolaşımını sağlamaktadır. Önerilen model için büyüme simülasyonunun gerçekleştirildiği L sistemi kodunun anlatımı (Tablo 16) ve çalışma kapsamında hazırlanan Algoritma akış şeması (Şekil 8) aşağıdaki gibidir:

Tablo 16. İdeal konut tipolojileri için büyüme, dallanma ve mekan oluşumu

Ayrıca çalışma kapsamında hazırlanan Algoritma akış şeması aşağıdaki şekilde gösterilmektedir (Şekil 8).

1842 | Şekil 8. L-sistem algoritma akış şeması

Örnek bir büyüme algoritmasının süreç adımları; aşağıda ifade edildiği şekilde tanımlanabilmektedir.

- Aksiyomun yani başlangıç durumunun tanımlanması;

- Ana strüktürün büyüme kurallarının belirlenmesi;
- Dallanma kurallarının oluşturularak büyüme kurallarına eklenmesi;
- Değişkenlerin eklenmesi;
- Kullanım alanlarının dallanan yapıya eklenmesidir.

Ana strüktürün büyüme algoritması, önerilen modelde avluyu tanımlamaktadır. Avlu bir binanın ana sirkülasyonun sağlandığı çekirdek olarak düşünülmüştür. Ana strükture bağlanacak ikincil dalanma ise dallanma sayısı ve yönelimine bağlı olarak ikincil büyüme kuralını tanımlamaktadır. İkincil dallanmaya; açık alan, kapalı, alan veya ortak alan gibi kullanım alanların eklenmesi ile mekan oluşumu sağlanacaktır. Ayrıca modelde; kaplumbağa adım uzunluğu ve yönelim açısı değişken olarak kullanılmıştır ² (Tablo 17).

Tablo 17. modelde konutlara ait dallanma ve kod dizgisi için L-sistemi alfabesinde kullanılan komutlar

Yönelim Komutları		
L-sistem kodu	Tanım	Etmen davranışı
+(a)	sola dönme	+x eksenini etrafında, a açısında yada tanımlı açıda sola döner
-(a)	sağa dönme	+x eksenini etrafında, a açısında yada tanımlı açıda sağa döner
Çizim Komutları		
L-sistem kodu	Tanım	Açıklama
f(a)	İleri atla	a birim kadar yada tanımlı ölçüde çizgi çizmeden ilerler
F(a)	Çiz	a birim kadar yada tanımlı ölçüde çizgi çizerek ilerler
Dallanma Komutları		
L-sistem kodu	Tanım	Açıklama
[Dallanmayı başlat	Dallanmayı başlatır ve etmen konumunu kaydeder
]	Dallanmayı bitir	Dallanmayı bitirir ve kaydedilen pozisyona geri döner

Lindenmayer system alfabesinde kullanılan semboller aşağıda gösterilmektedir.

$V=\{F,+,-,[,]\}$ (Alfabe)

ω : F (Aksiyom)

p: (Kural)

Lindenmayer programı aracılığıyla kod dizgisi tanımlarken üç sabit belirlenmiştir. Bunlar;

- F,
- angle,
- start angledir.

² L-sistemlerinin dizgi türetimi ve kaplumbağa grafiklerinin kullanımı aşamasında Przemyslaw Prusinkiewicz ve Aristid Lindenmayer'in "The Algorithmic Beauty of Plants" adlı kitabında yer alan alfabe (semboller) referans alınmıştır.

F: Kaplumbağanın atacağı ilk adım olarak tanımlanmıştır. Yani başlangıç aksiyonu olarak kabul edilmiştir. Kaplumbağanın atacağı adımlar F nin katlarının azaltılıp artmasına bağlı olarak değişkenlik göstermektedir.

Angle: Programda belirtilen üç sabitten biri olup 30 derece olarak kabul edilmiştir. Geleneksel konutların dallanma açısı 30 derece olarak alındığı için yeni dallanmalarda da aynı açı referans alınmıştır.

Start Angle: Start angle başlangıç açısı olarak belirlenen bir diğer sabittir. Bitki büyüme gelişimi yukarı yönde geliştiği için başlangıç açısı 90 derece olarak kabul edilmiştir.

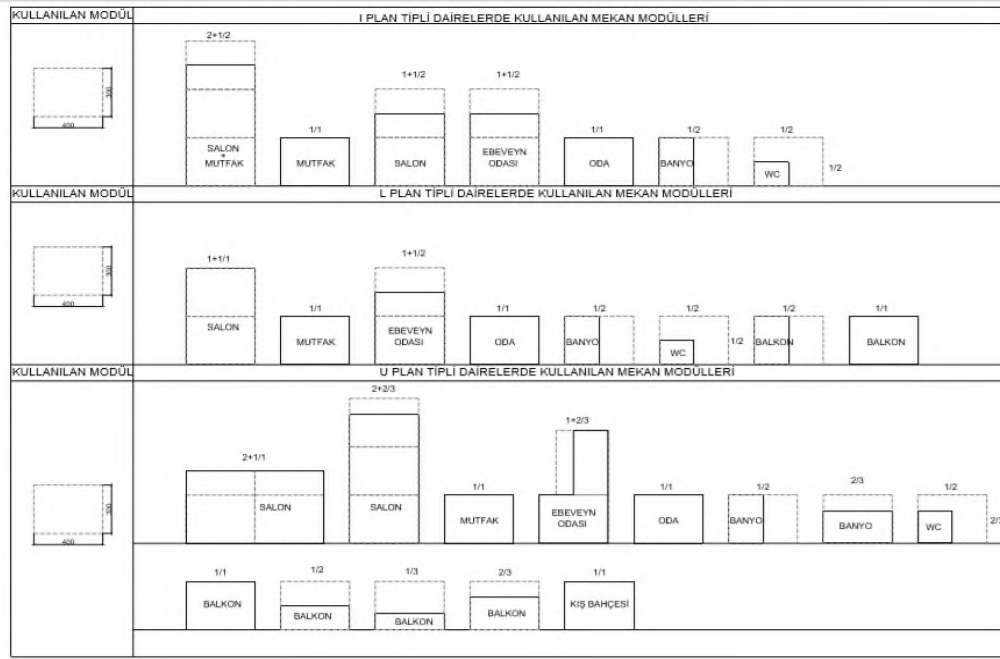
Önerilen modelde, daire tipleri olarak ifade edilen konutlar için yapılan dallanmada birincil strüktür kat farkını tanımlamada ikincil strüktür ise konuta ait mekanların baktığı cephe yönünü belirlemede kullanılmıştır.

Diyarbakır ili için önerisi yapılan modelde konutların dallanma ve kod dizgilerinin oluşumu için Lindenmayer sistem alfabesinde kullanılan komutlar ve tanımlanan kurallar aşağıdaki gibidir (Tablo 18).

Tablo 18. Çağdaş konutlar için Lindenmayer sistemler ile yapılacak dallanmada tanımlanan kurallar

İdeal Konut Tipolojileri İçin Tanımlanan Kurallar		
Kural kodu	Tanım	Açıklama
3F	Ana strüktür büyüme kuralı	Ana strütürde katlar arasındaki kodu tanımlar
2F	İkincil strüktür büyüme kuralı	İkincil strüktürde dairelerin baktığı yönü tanımlar
(F)	Mekan oluşumu	Mekan yönelimini tanımlar
F	Kot farkı	Aynı katta mekanlar arası kot farkını tanımlar
	Mekan yönü	Mekanların baktığı yönü ifade eder
	Bağlantılı mekan	Bağlantılı mekanları tanımlar

Çalışma kapsamında ideal daire tipolojilerini oluşumu için Diyarbakır geleneksel evlerine ait oda modül ölçüleri incelenerek en uygun modül bulunmaya çalışılmıştır. Yapılan analizler doğrultusunda odaların kısa kenarı 3-4 m aralığında uzun kenarının ise 6-7 m aralığında değişen ölçülere sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca evlerde 3-4 m uzunluğa sahip odalar yoğunluklu olarak tercih edilmiştir. Hazırlanan çalışmada ideal tipoloji oluşumu için 3*4 m uzunluğa sahip oda modülünün kullanımına karar verilmiştir (Şekil 9).

Şekil 9. İdeal tipolojilerin oluşumunda kullanılan modüller

2. Lindenmayer sistemler ile U plan tipli üretken model önerisi

U plan tipli Diyarbakır geleneksel konutları için yapılan Lindenmayer analiz çalışmaları sonucu mekanların cephe yöneliminin kuzey, batı ve doğu yoğunluklu olduğu tespit edilmiştir. Geleneksel konutlarda her cephe için dallanma yüzdesi fazla olan dal sayısı kırmızı kutu içerisinde belirtilmiştir³. Diyarbakır şehir iklimi düşünülerek en uygun mekan yöneliminin kuzey ve daha sonra doğu olduğu elde edilen veriler sonucunda ulaşılmıştır. Ayrıca Diyarbakır ili, yazları sıcak ve kurak bir yaz mevsimi, kışları Doğu Anadolu'daki kadar sert ve soğuk geçmeyen karasal iklim özelliklerini taşımaktadır. Hakim yönü ise rüzgar kuzeybatı (karayel) yönlüdür. İlde karasal iklimin etkileri yapıların formuna yansımaktadır. Bu yansıma evlerin ayrılmaz bir parçası haline gelen avlu ile görülmektedir. Ortalama yüksek sıcaklık 22.5 °C iken yaz aylarında 46 °C yi bulabilmektedir. Bu açıdan iklimsel verilere bakıldığı zaman da en uygun yönün kuzey ve doğu olduğu görülmektedir. Hazırlanan örnek ideal tipolojilerinde, Diyarbakır iklimi ve dallanma verilerine dikkat edilerek mekanlar yönlendirilmiştir.

%15 GÜNEY -> D, 2D,4D

%27 BATI ->1D 2D, 3D,4D,5D

%33 KUZEY -> D, 2D,3D, 4D,5D

% 25 DOĞU -> D,2D, 3D,4D

İdeal konut tipolojileri oluşumunda üretken sistemlerden Lindenmayer sistemler kullanılarak bu anlamda farkındalık yaratılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda doğa ile uyumlu mekan yönlendirme verileri

³ Tekil konutların üretiminde zemin kat verileri önem arz ettiği için bu verilerden faydalanarak ideal konut tipoloji üretimi sağlanacaktır.

referans alınarak ideal tipolojiler oluşturulmuştur. Bu mantıkla sayısız örnek tipolojinin oluşturulabilmesi mümkün olacaktır. Gerek farklı kat planları oluşu ile ya da katlarda tasarlanması düşünülen daire sayılarının farklılaşması ile birçok farklı alternatif örneğin ortaya konulabilmesi sağlanabilecektir.

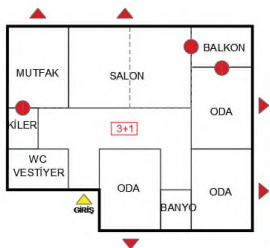
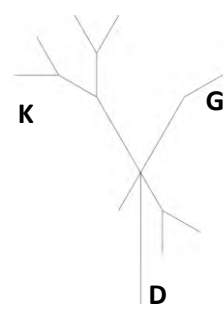
Çalışmada yeni konut tasarımları için geleneksel konutlarda bulunan mekanların baktığı cephelere ait yüzdelik oranları ve dallanma sayılarına dikkat edilerek Lindenmayer sistemler aracılığıyla yeni kod dizgisi tanımlanmıştır. Tanımlanan kod dizgisi dallandırılıp aynı zamanda 2d olarak plan düzlemine aktarılmıştır. İdeal tipoloji üretiminde büyük metrekareli daireler için dallanma verilerinden 4D ve 5D gibi dallanma verileri planlamada önem arz ederken 2D ve 3D li dallanma sayıları daha küçük metrekareye sahip daire üretiminde referans alınabilecektir. Çalışmada elde edilen veriler aracılığıyla U plan tipli konut tipolojisi için 3+1 ve 4+1 daire önerisinde bulunulmuştur. Ayrıca Diyarbakır geleneksel evlerinde bulunan eyvan ögesi, üretimi yapılan çağdaş konutlarda üç tarafı kapalı bir tarafı açık olan balkon kullanımına dönüştürülmüştür. Hazırlanan U plan tipli 3+1 ideal daire tipolojisi A, 4+1 ideal daire tipolojisi ise B olarak ifade edilmiştir.

A: Tasarlanacak U plan tipli 3+1 konut tipine ait plan kodunu tanımlamaktadır.

B: Tasarlanacak U plan tipli 4+1 konut tipine ait plan kodunu tanımlamaktadır.

Çalışma kapsamında U plan tipli 3+1 ve 4+1 konutta ait; plan, dallanma görseli ve kod dizgisi aşağıdaki tabloda gösterilmektedir (Tablo 19-22).

Tablo 19. U plan tipli 3+1 daire

3+1 U Plan Tipli Konut Dizgisi	
	
Plan Görseli	Dallanma Görseli
Axiom: F, Angle: 30, StartAngle: 90	A 1 : F -> FFF(-----(-F)(+F(-F)(+F))) (+FF(- F(+F)(-F))(+F(+F)(-F))) (-FF(-F))
Konuta ait dallanma kod dizgisi	A 1 : Tasarlanacak U plan tipli 3+1 konut tipine ait dizgi kodu

Tablo 20. U plan tipli 3+1 daire

3+1 U Plan Tipli Konut Dizgisi	
Plan Görself	Dallanma Görself
<p>Axiom: F, Angle: 30, StartAngle: 90</p>	<p>A2 : F -> FFF(-----(-F))(+FF(-F(+F)(-F))(-F(+F) (-F))(+F(+F)(-F))(+F(+F)(-F))F(+F)(-F))(-FF(- F(+F)(-F))</p>
Konuta ait dallanma kod dizgisi	A2: Tasarlanacak U plan tipli 3+1 konut tipine ait dizgi kodu

Tablo 21. U plan tipli 4+1 daire

4+1 U Plan Tipli Konut Dizgisi	
Plan Görself	Dallanma Görself
<p>Axiom: F, Angle: 30, StartAngle: 90</p>	<p>B1 : F -> FFF(-----(-F)(+F(+F)(-F)))(+FF(- F(+F)(-F))(+F(+F)(-F))F(+F)(-F))(-FF(-F(+F)(- F)F)</p>
Konuta ait dallanma kod dizgisi	B1 : Tasarlanacak U plan tipli 4+1 konut tipine ait dizgi kodu

Kaynakça

- Akyol Altun, D. & Örgülü, B. (2014). Towards a different architecture in cooperation with nanotechnology and genetic science: new approaches for the present and the future. *Architecture Research*, 4 (1-B), 1-12.
- Aldemir, B. (2014). *Bina kabuğunun biçimlenmesinde doğal süreçlere dayalı üretken yaklaşımlar* (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Benyus, J. M. (1997). *Biomimicry: Innovation inspired by nature*. William Morrow And Company Inc.
- Cestel, E. (2008). *Yüksek yapıların kavramsal tasarım sürecinde üretken yaklaşımlar* (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- LeBouthillier, A. (1999). W. Gray Walter ve kaplumbağa robotları.
<https://home.csulb.edu/~wmartinz/content/w-grey-walter-and-his-turtle-robots.html>
- Dizdar, H. (2009). *İklimsel tasarım parametreleri açısından geleneksel ve yeni konutların değerlendirilmesi: Diyarbakır örneği* (Yayımlanmamış yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Dalkılıç, N. & Bekleyen, A. (2011). *Medeniyetler mirası Diyarbakır mimarisi*. Diyarbakır valiliği kültür ve sanat yayınları.
- Direk, Y. S. (2006). Sosyo-kültürel yapının konut oluşumuna etkisi: Diyarbakır örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(16), 105-113.
- Diyarbakır valiliği (t.y.). Diyarbakır tarihi.
<http://www.diyarbakir.gov.tr/diyarbakir-tarihi>
- Erdoğan, E. & Sorguç, A. (2011). Hesaplamalı modeller ve doğal biçim türetimi. *Metu İfa*, 28(2), 269-281.
- Eski Türkiye (t.y.). Diyarbakır geleneksel evleri.
<http://www.eskiturkiye.net/3556/diyarbakir-1910-lar#lg=0&slide=0>
- Fischer, T. & Herr, C. M. (2001). *Teaching generative design*. Proceedings of the 4th conference on generative art.
- Gausa, M. (2003). *Dynamic time - \in formal order: \in disciplined trajectories*. The metapolis dictionary of advanced architecture. Actar Press.
- Herr, M.C. (2002). *Generative architectural design and complexity theory*. Generative art conf.
- Kuhn, T. (1970). *The structure of scientific revolutions*. University Of Chicago Press.
- Kotnik, T. (2010). Digital architectural design as exploration of computable functions. *Ijac*, 8(1), 1-16.
<https://doi.org/10.1260/1478-0771.8.1.1>
- O'Connor, J. J. & Robertson, E. F. (2000). Niels Fabian Helge von Koch. MacTutor History of Mathematics.
<http://www-history.mcs.st-andrews.ac.uk/Biographies/Koch.html>
- Özyılmaz, H. & Sahil S. 2017. Sosyal yapı değişiminin mimari yapıya yansması: Diyarbakır Örneği. *Megaron Dergisi*, 12(4), 531-544.

- Prusinkiewicz, P. & Lindenmayer, A. (1996). *The Algorithmic Beauty of Plants*. Springer-Verlag.
- Hensel, M. (2006). Computing self-organisation: environmentally sensitive growth modelling. *Architectural design*, 76(2), 12-17.
- Hansmeyer, M. (2003). L-systems in architecture. <http://www.michael-hansmeyer.com/flash/l-systems.html>
- Parish, Y. I. H., & Muller, P. (2001, August). Procedural modeling of cities. In *SIGGRAPH '01: Proceedings of the 28th Annual Conference on Computer Graphics and Interactive Techniques* (p-301-308).
- Portfolio. (t.y.). Lindenmayer sistemler. www.mh-portfolio.com
- Rocker, I. M. (2006). When code matters, programming cultures: art and architecture in the age of software, *Architectural Design*, 76(4), 16-25.
- Singh, V. & Gu, N. (2011). Towards an integrated generative design framework. *Design studies*, 3(2),185-207.
- Sis, M. (1993). *Eski Diyarbakır Sur İçi Konutlarında İklimin Tasarıma Etkisi Üzerine Bir Araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). Dicle Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Zeytün, B. (2014). *Mimari tasarımda biyomorfik yaklaşımlar* (Yayınlanmış yüksek lisans tezi). Yakınoğu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

ÇEVRESEL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAPSAMINDA 59. Venedik Bienali ve Sanatçı Çalışmaları

 Ayşe GÜNGÖR Dİ SAVİNO^a

Öz

Günümüzde insan ve doğa arasındaki simbiyotik ilişki nedeniyle çevresel sürdürülebilirlik konusundaki dinamikler giderek artmaktadır. Bu çalışmanın amacı, sürdürülebilirlik çerçevesinde, güncel ve küresel ölçekte bir etkinlik olan 59. Venedik Bienali ve bu kapsamda bienalde yer alan güncel sanat çalışmalarının incelenmesidir. Bienal’de çevresel değerleri sanat yoluyla yaymak amacıyla sanatsal çalışmalar başta olmak üzere tüm faaliyetlerde çevresel sürdürülebilirliğin desteklenmesi kararı alınır. Bienal, dönüşen, mutasyona uğrayan doğa ve onunla birlikte yaşayan insanı konu alır. Ayrıca, yaşamın kırılganlığı ve yaşadığımız gezegene karşı sorumluluklarımız hatırlatılır ve “insan- doğa” arasındaki ilişki için denge sağlanması amaçlanır. Bu kapsamda bienalde yer alan çevresel sürdürülebilirlik bağlamında örnek oluşturabilecek çalışmalar yapan üç sanatçı ile bu çalışma sınırlandırılmıştır. Bu amaç doğrultusunda Cecilia Vicuña, **Chun Kwang Young**, Arcangelo Sassolino’nun çalışmaları içerik analiz tekniği kullanılarak incelenir. Sanatçıların çalışmalarda, insan yaşamını derinden etkileyecek olan çevre ve iklim krizine karşı, entelektüel bir mücadele başlattıkları görülür. Çalışmalarının odak noktası iklim değişikliği ve doğanın korunmasıdır. Çevresel sürdürülebilirlik konusunda topluma rehberlik yapabilecek doğa ile uyumlu olan bu eserler, çağdaşlığın çelişkilerini ve insan-doğa arasındaki ilişkiyi araştırır. Bulgular ortaya çıkarmaktadır ki Bienal süresince çevresel sürdürülebilirlik ile ilgili alınan önlemler ve yapılan çalışmalar sonucunda, gerçekleştirilen **tüm etkinlikler için “karbon nötrlük sertifikası”** alınmıştır. Küresel ölçekte büyük bir etkinlik olan Bienal’in çevreye yönelik zararı önlenmiştir. **Bienal sürdürülebilirlik modellerinin ve stratejilerinin geliştirilmesi için uluslararası bir referans noktası haline gelir.** Ek olarak, çevresel sürdürülebilirlik ile ilgili sanatsal çalışmaların sonuçları ve süreçleri gelecekte daha net görülecektir ancak izleyicinin farkındalığı artırılarak, çevresel durumun karmaşıklığı ve önemi konusunda farkındalık kazanması için tetikleyici bir araç haline geldiğini söyleyebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Çağdaş sanat, Çevre, Sürdürülebilirlik, 59. Venedik Bienali.

WITHIN THE SCOPE OF ENVIRONMENTAL SUSTAINABILITY 59TH VENICE BIENNALE AND ARTIST WORKS

Abstract

Today, due to the symbiotic relationship between human and nature, the dynamics of environmental sustainability are increasing. The aim of this study is to analyse the 59th Venice Biennale, which is a current and global event within the framework of sustainability, and in this context, the contemporary artworks in the

^a Bağımsız Araştırmacı, a.a.ayse.g@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 25.10.2023, Makale Kabul Tarihi: 22.12.2023

biennale. In the Biennale, it is decided to support environmental sustainability in all activities, especially artistic works, in order to spread environmental values through art. The Biennale focuses on the transforming and mutating nature and the people living with it. It also reminds us of the fragility of life and our responsibilities towards the planet we live on and aims to provide a balance for the relationship between "human and nature". In this context, this study was limited to three artists who made exemplary works in the context of environmental sustainability in the biennial. For this purpose, the works of Cecilia Vicuña, Chun Kwang Young and Arcangelo Sassolino are analyzed using the content analysis technique. It is seen that the artists initiate an intellectual struggle against the environmental and climate crisis that will deeply affect human life. The focus of their works is on climate change and the protection of nature. In harmony with nature that can guide society on environmental sustainability, these works explore the contradictions of modernity and the relationship between man and nature. The findings reveal that as a result of the measures taken and the work done on environmental sustainability during the Biennial, a "carbon neutrality certificate" was obtained for all the events realized. The environmental damage of the Biennial, a major event on a global scale, has been prevented. The Biennial becomes an international reference point for the development of sustainability models and strategies. In addition, the results and processes of artistic work on environmental sustainability will become clearer in the future, but we can say that it has become a triggering tool for raising the awareness of the audience and raising awareness of the complexity and importance of the environmental situation.

Keywords: Contemporary art, Environment, Sustainability, 59th Venice Biennale.

Giriş

Günümüzde ekolojik paradigmlar giderek yaygınlaşmış ve bu konudaki farkındalık artmıştır. 1983 yılında hem ekonomiye hem de çevreye fayda sağlamak ve sürdürülebilir uygulamalara yönelik küresel iş birliğine teşvik etmek amacıyla Birleşmiş Milletler (BM), Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nu (WCED) kurular. (Tortosa ,2021) Daha sonra 2015 yılında Sürdürülebilir Kalkınma için BM tarafından 2030 yılına kadar ulaşılması hedeflenen çeşitli kategorilerde on yedi ana hedef belirlenir. 193 ülkenin imzalamış olduğu bu anlaşmada toplumların tüm bileşenlerinin katkı sağlaması beklenir. (Commissione Europea, 2015) Sürdürülebilirlik ile ilgili mevcut tartışmalara katılmak isteyen sanatçıları bu bağlamda çalışmalar ürettikleri gözlemlenir. Daha önce bir grup sanatçının başlattığı yalnızca sanat ve bilim arasındaki ilişki ile sınırlı olan bu durum, günümüzde daha geniş alanlara yayılır. Çalışmalar, estetik, toplumsal ve bilişsel alanlar arasındaki ilişkileri araştıran etik bir temel üzerine oturtulur.

"Sürdürülebilirlik" teriminin kökeni ekosistemin yeniden yenilenebilirlik özelliğini gösteren çevre bilimine dayanır. Zamanla bu kelime sosyal bir değere sahip olmuş ve daha geniş anlamlar kazanmıştır. Dünya Ekonomik Kalkınma Komisyonu (WCED), 1987 yılında rapor yayınlar. "WCED'e göre sürdürülebilir kalkınma, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden günümüzün ihtiyaçlarını karşılayan kalkınmadır" (Gedik, 2020 s.197). Sanat tarihçisi ve teorisyen Marco Eugenio Di Giandomenico'ya göre; "Sürdürülebilirlik" kavramı, geçtiğimiz yüzyılın ikinci yarısında, ikinci dünya savaşı sonrası başlar. Bu yıllarda hızla gelişen ekonomik kalkınmanın dünyaya verdiği zarara ilişkin özellikle eko-çevresel konularla ilgili olarak toplumsal farkındalık sağlanır. (Covini, 2020)

Çevresel sürdürülebilirlik kavramı; ekoloji, sosyal adalet, geri dönüşüm, iklim değişikliği ve doğanın korunması gibi birçok alt başlığı içine alır.

Sürdürülebilir sanat kavramı ise, bu yaklaşımının ilk öncüleri olan çağdaş sanat tarihçisi Maja ve Reuben Fowkes tarafından ortaya atılır. (Fowkes & Fowkes, 2022) Çevresel sürdürülebilirlik ile ilgili ilk sanatlar çalışmaları, Amerika Birleşik Devletleri'nde 60'lı ve 70'li yıllar arasında, yapılan Arazi Sanatıdır. Kapalı alanlarla bağlantılı kalmadan ticari sanat anlayışına karşı olarak ortaya çıkan bu akım, sanatçıları, bu tür kısıtlamalardan kurtarır. Daha sonra yöntem ve etki açısından çok farklı olsa da benzer düşünceyi savunan Art Povera, Ekolojik Sanat, Çevre Sanatı ve İleri Dönüşüm gibi çeşitli sanat akımları gelişir. (Berber & Önlü, s. 448, 2021; Kayahan & Çevik, 2021) Özellikle 2000'li yıllardan itibaren çevresel sürdürülebilirlik üzerine yapılan sanatsal çalışmalar daha belirgin hale gelir. Bu dönemde sanatçılar sürdürülebilirliği yaygınlaştırmak ve toplumu teşvik etmek için sanatsal çalışmaların ne kadar önemli olduğunu farkına varırlar ve kendilerini bu yönde daha fazla geliştirerek, çevre sorunlarını sorgulayan işler üretirler. Bunu Modernite'nin katı ve dayatmacı düşüncesinden, Postmodernizmin belirsizliğinden uzak pragmatik bir dünya vizyonu ile yaparlar.

Günümüze gelindiğinde ise, çağdaş sanatçıların, çevre sorunlarını daha fazla çalışmalarında yer verdikleri ve toplumun farkındalığını arttırabilmek için daha dikkat çekici, daha çok ses getirebilecek eserler ortaya koyduklarını söyleyebiliriz. Örneğin, Olafur Eliasson, 2018'de Grönland'dan Londra'nın Southbank'a otuz blok buzulu taşıyan Ice Watch'ta daha fazla karbon tüketen ulaşım yolu tercih eder. Galeriler ve müzeler ise son beş yılda, ısınan dünyanın tehlikelerini temsil etmek için yükselen deniz seviyelerini, yanan ormanları, biriken plastik ve zehirli atıkların etkilerini göstermeye çalışan sanatsal projeleri daha fazla sergilerler. Londra'daki Imperial College'daki Grantham Sanat Ödülü gibi etkinliklerde iklim krizini görselleştirmek ve daha geniş bir kitleye iletmek amacıyla sanatçılar, iklim araştırmacılarıyla da iş birliği yaparlar" (Chatterjee, 2020).

Çağdaş sanatçılar, çevresel sürdürülebilirlik konusunu disiplinlerarası bir yaklaşımla farklı teknikler ve teknolojik araçlar kullandıkları görülür. Örneğin; Atık malzemeler ile çalışan Beninli sanatçı Romuald Hazoumé, çalışmalarını politik ve toplumsal bir suçlama unsuru haline getirir. Sanatçı Batı'nın kendisine ait olmayan Afrika topraklarını istila ederek tüketim anlayışına karşı benzin bidonlarından maskeler tasarlar. Ai Weiwei "Human Flow" adlı çalışmasında iklim değişikliği nedeniyle meydana gelecek değişikliklerin gezegenimizi nasıl trajik bir şekilde dönüştürdüğünü anlatır. Bu yaklaşım biçimi ile çağdaş sanatçılar çevresel sorunlara ve toplumsal dinamiğe yönelik çok sayıda olası yanıtlar ortaya koyarlar. "John Ruskin; 'Küçük şeyler, güçlü bir bütünün parçalarıdır" (Flint, 2020). Sözü, her bir sanatçı çalışmasının ne kadar önemli olduğunu hatırlatır niteliktedir.

"Sanatçıların sanat pratiğinde sürdürülebilirliği benimsemek için pek çok zorlayıcı neden vardır: iklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik kaybı, atık ve su kullanımı, bağımlı olduğumuz doğal kaynakların kullanımı gibi sorunlar doğada, geniş kapsamlı sonuçlara yol açar" (Bicycle, 2014, s.5). Sanatçılarda çalışmalarında izleyicileri gerçekler ve spekülasyonlarla karşı karşıya bırakarak çevresel sürdürülebilirliğin önemini kavratmaya çalışırlar.

Bu çalışmada, ilk olarak güncel ve küresel ölçekte bir etkinlik olan 59. Venedik Bienali süresince çevresel sürdürülebilirlik ile ilgili alınan önlemler ve yapılan çalışmalardan söz edilecek. Daha sonra bienalde yer alan güncel sanat çalışmalarının çevresel sürdürülebilirliğe ne gibi katkıları olabilir? İnsanların yalnızca kendisine karşı değil, aynı zamanda dünyadaki yaşamın geleceğine ilişkin sorumluluk alması için nasıl farkındalık yaratılabilir? sorularının cevapları aranmış Bienal ve sanatçı çalışmaları bu kapsamda incelenmiştir. İçerik analizi ile incelenen çalışmaların kapsamı çevresel sürdürülebilirlik bağlamında çalışan en çarpıcı üç sanatçı çalışması ile sınırlandırılmıştır. Birincil kaynak olarak Venedik Bienal'in resmî sitesi kullanılmış, çalışmalar nitelik açısından incelenirken "Veri analizi sürecinin temel amacı ham veriden anlam çıkarmaktır" (Çelik vd. 2020, s. 381). düşüncesi ile gözlemlerden elde edilen çıkarımlar doğrultusunda yorumlanmıştır. "Bu analiz yönteminde elde edilen sonuçların, hedeflenen konulara yönelik olarak gelecekte planlanan çalışmalara yön göstermesi beklenmektedir" (Lune & Berg, 2017; Ültay vd. 2021, s. 189).

A. ÇEVRESEL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK BAĞLAMINDA 59. VENEDİK BİENALİ

Venedik Bienali'nin ilk İtalyan Kadın Küratörü Cecilia Alemani, 59. Venedik bienaline "Il Latte dei Sogni" (Hayallerin Sütü) adını verir. Bu başlık, hayal gücü sayesinde hayatın yeniden keşfedildiği büyümlü bir dünyayı betimleyen Leonora Carrington'un (1917-2011) masal kitabından ilham almıştır. Kitap, yaşamın sürekli olarak yeniden keşfedilerek kişinin değişmesine, dönüşmesine, kendinden başka bir şey haline gelmesine izin veren büyümlü bir dünyayı anlatır (La Bienale Di Venezia, 2022).

Bienal beş kapsülden oluşur. Merkez pavyonda; "Cadı'nın Beşiği", "Vücutların Yörüngesi" ve "Büyümlü Teknolojiler" yer alır. Arsenale de ise; "Yaprak, Su Kabağı, Kabuk, Ağ, Çanta, Askı, Çuval, Şişe, Saksı, Kutu, Konteyner" ve "Cyborg'un Baştan Çıkarılışı" yer alır (La Bienale Di Venezia, 2022).

Bienal çerçevesinde üç ana tematik alan belirlenir. Bunlar, bedenlerin temsili ve metamorfozları, bireyler ve teknolojiler arasındaki ilişkiler, bedenler ve dünya arasında içi içe geçen bağlardır. Bienal kısaca bedenlerin başkalaşmaları ve yeni insan tanımları üzerinden hayali bir yolculuk önerir. İnsan tanımı nasıl değişti? Bitki, hayvan ve insanı ayıran özellikler nelerdir? İnsanların diğer yaşam formlarına ve yaşadığı gezegene karşı sorumlulukları nelerdir? İnsanlar olmasaydı hayat nasıl olurdu? gibi sorulara izleyicinin cevaplar bulması istenir. Bu kapsamda birçok sanatçı çalışmasında çevre kirliliği sorununu ele almış ve bunları eserlerine, içeriklerine ve materyallerine taşımıştır (La Bienale Di Venezia, 2022).

Venedik Bienali, çevresel sürdürülebilirlik konusunda ilk adımı 2021 yılında 78. Venedik Uluslararası Film Festivali ile başlatır. Bu deneyimi diğer etkinliklere de taşıma kararı alarak 2022 yılından itibaren tüm etkinliklerinde karbon nötr uygulaması başlatılır. Venedik'in kentsel sürdürülebilirlik modellerinin ve stratejilerinin geliştirilmesi için uluslararası bir referans noktası haline gelmesi planlanır. Bienal Başkanı Roberto Cicutto, (2022) bienal ile ilgili şu açıklamada bulunur.

"Venedik Bienalinde özellikle iklim değişikliğiyle mücadele konusunda somut bir taahhütte bulunmaya ve etkinliklerini düzenlemek için sürdürülebilir bir model geliştirme kararı alınır. Bienal boyunca Venedik lagünün özen gerektiren karmaşık ve hassas ekosistemine saygı gösterilmesi ve korunmasına katkıda bulunma taahhüdü verilir. Mevcut ve gelecekteki tüm çalışmalarda sürdürülebilir bir yaklaşımın uygulanması amacıyla tüm etkinlik ve faaliyetlerin, çevresel sürdürülebilirliğin Birleştirilmiş Milletlerde ve Uluslararası alanda kabul görmüş

ilkelerine göre analizi yapılır... Bugün sanat ve kültür dünyası, sürdürülebilir kalkınma modeline geçişi teşvik etmede ön saflarda rol oynama konusunda büyük bir fırsata ve sorumluluğa sahiptir."

Bu amaçla, insanı merkeze alan ve çevreyle ilişkisinde sürdürülebilirliği ön plana çıkaran organizasyonlar planlanır. Hammadde israfını ve çevre kirliliğini en aza indirmek için %78 oranında geri dönüştürülmüş malzeme kullanılır (La Bienale Di Venezia, 2022).

"Bienal Başkanı Roberto Cicutto, 'Venedik, çevresel kırılganlığın bir sembolüdür. İklim değişikliğiyle ilgili mücadele için önlem almadığı takdirde dünyanın yüzleşmek zorunda kalacağı zorlukların simgesel bir örneği haline gelmiştir. Karbon nötrlüğün sağlanması, Bienali sanat alanında olduğu gibi sürdürülebilirlik alanında da tüm dünyanın kullanabileceği bir laboratuvara dönüştürülmüştür." (Imam, 2023)

Karbon emisyonlarının en aza indirilmesi ve tüm faaliyetlerin çevreye etkisi bakımından dikkatli bir şekilde yönetilmesini amaçlayan bir takım spesifik müdahaleler belirlenir. Bu kapsamda Bienal, boyunca izleyicilerinde uyması gereken bir liste yayımlanır. Örneğin; Venedik'e gelirken tren, otobüs gibi toplu taşıma araçları ile ulaşımın sağlanması istenir. Plastik şişede su tüketimi engellemek için şehirdeki çeşmelerin yerlerini gösteren bir web uygulaması yayınlanır. Bienal, sırasında oluşan emisyonlara ilişkin veri toplamak amacıyla gelen ziyaretçilere ziyaret nedenleri, seyahat yöntemleri ve şehirde kalma süresine ilişkin sorular sorularak veri elde edilir. Ortaya çıkan verilere göre; Tüm etkinliklerde "karbon ayak izinin" en önemli bileşeni ziyaretçilerin hareketliliğiyle bağlantılı olduğu anlaşılır. (La Bienale Di Venezia, 2023)

Karbon nötrlüğünü azaltmak için alınan diğer önlemler ise; "Yenilenebilir enerji projeleri ile ormanları, toprağı ve okyanusların korunmak için üretilen karbon kredilerinin satın alınması yoluyla atık emisyonların telafisi amaçlanır" (La Bienale Di Venezia, 2022). Ayrıca, sıfır CO2 emisyonlu %100 yenilenebilir kaynaklar kullanılarak, kumaş gibi teşhir malzemelerinin geri dönüştürülmesi, ziyaretçileri taşımak için elektrikli otobüslerin ve hibrit enerji kullanan teknelerin kullanılması, stantların yapımında elektrikli arabaların ve forkliftlerin kullanılması, catering hizmetlerinde yerel kaynaklı ürünlerin kullanılması ve sergisi enstalasyonları için kullanılan yapısal elemanlarının 2023 Mimarlık Sergisi'nde yeniden kullanılması kararlaştırılarak büyük boyutlu önlemler alınmış olur. Bienalin diğer bir amacı olan sanatçı çalışmalarının da çevresel sürdürülebilirlik kapsamında olması amaçlanmış sanatçılar ve çalışmaları da buna göre belirlenmiştir (La Bienale Di Venezia, 2022).

B. 2022 VENEDİK BİENALİNDE YER ALAN CECİLİA VİCUÑA, CHUN KWANG YOUNG, ARCANGELO SASSOLİNO'NUN ESERLERİNİN ÇEVRESEL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAPSAMINDA İNCELENMESİ

59. Uluslararası Venedik Bienali'nin amacı; izleyicinin yeni bir umut ile "dünyaya yeniden büyülenmesini" sağlamaktır. Ayrıca bu büyüdü dünyaya kendilerini kaptırarak serginin kurucu unsurlarından biri olan rüyayı yaşamaları sağlanır. Çağdaş yaşamda, "insan merkezilikten uzaklaşan" izleyicilerin, yaşadıkları dünyaya uyum geliştirmelerini sağlamak için sanat eserleri ile düşünülmemiş birliktelikler tasarlanır. Bienal'e 58 farklı ülkelerden gelen 213 sanatçı katılır ve bu sanatçıların 191'i kadın 22'si erkek sanatçılardan oluşur. (Croset, 2022) Bu sanatçıların arasında Barbara Kruger, Miriam Cahn, Sidsel Meineche Hansen, Nan Goldin, Simone Leigh, Zeng Bo, Jes Fan gibi ünlü feminist sanatçılar yer

alır. Ancak, bienalde cinsiyet ayrımını didaktik bir şekilde yansıtılmasından ziyade insanın biyolojik ve kültürel tarihine dair anlatım sunulması amaçlanır. Sanatsal dilin gelişiminde kadınların yok sayıldığı boşlukların doldurulması hedeflenir. (Longhi, 2022)

Warren (1987), “Feminizm ve Ekoloji: Bağlantılar Kurmak” adlı makalesinde feministlerin dikkatlerini ekolojik sorunlara çevirmeye ve çevresel bozulma, cinsiyetçilik gibi diğer toplumsal baskı biçimleri arasındaki bağlantıları belirlemeye çağırır. Bu bağlam da Bienalde Cecilia Vicuña, Katharina Fritsch, Mariam Natroshvili, Detu Jincharadze, Ficare Ghebreyesus, Portia Zvavaher, Felipe Baeza, Acnes Denes, Leonora Carrington gibi pek çok eco feminist sanatçılar yer aldığı görülür. (La Biennale Di Venezia, 2022)

Alemanî Bienalin ana temalarını belirlerken “Post Hümanist” kuramcı, Donna Haraway’ın “siborg manifestosu”na, Rosi Braidotti “hümanizm ve insanmerkezcilik sonrası” ve Judith Butler’ın “bedenlerin fenomenolojik yapısı” çalışmalarına atıfta bulunur. (Antonucci, 2022) Alemani, Amerikalı eko- feminist fütürist Haraway’ın “modern Batılı insan vizyonuna meydan okuyan insanlık sonrası durumun” hayal edilmesine olanak sağlayan bakış açısı kullanılırken (Whyman, 2023) Feminist Filozof Braidotti’nin “insan artık doğanın ve gezegenin merkezi değildir. Her varlık farklıdır ama hepsi dünyayı tanımamızı sağlayan aynı malzemeden yapılmıştır.” (Mantengoli, 2022) söylemi kullanılır.

2022 Venedik Bienalinin ana konularından olan “Bedenlerin Temsili ve Metamorfozları” da sanatçıların perspektifinden, “insanlığın tanımı,” içinde bulunduğu durum ve dönüşüm üzerinden yeniden yapılır. Bu konu başlığı, İnsan, teknoloji, bilim ve küresel ısınmanın yarattığı tehdide kadar birçok konuyu içine alır. Sürrealizm, Fütürizm, Haarlem Rönesansı, Bauhaus, Negritude gibi tarihsel avangard sanatçıların eserlerinden oluşur. Leonora Carrington, Leonor Fini, Carol Rama ve Dorothea Tanning gibi kadın sanatçılar, “fantastik dünyayı” üniter erkek fikrine karşı silah olarak kullanırlar. (Longhi, 2022) Örneğin; Carrington çalışmasında Hieronymus Bosch’un “Dünyevi Zevkler Bahçesi” çalışmasındaki hayvan formlarını ve sevdiği diğer bir sanatçı olan Max Ernst’in saplantılı bir şekilde ele aldığı insan ve kuş kaynaşmalarına rastlanır (Whyman, 2023).

“Bireyler ve Teknolojiler Arasındaki İlişkiler” de ise, beden ve teknoloji arasındaki ilişkiye odaklanır. Nanda Vigo ve Grazia Varisco gibi sanatçıların eserleri Ulla Wiggen’in bilgisayar portreleriyle birlikte sunulur. Merkez pavyonda yer alan Grazia Varisco, kinetik-algısal hassasiyetleri araştıran çalışmalarında bilgisayar teknolojisine duyduğu hayranlığın yanı sıra eserin izleyiciyle kurduğu ilişkiyle ilgilenir. Yine Merkez pavyonda yer alan Nanda Vigo baskılı cam, ayna, neon, Perspex ve alüminyum gibi endüstriyel malzemeleri kullanarak doğal ve yapay ışığın kullanımını gösterir (La Biennale Di Venezia, 2022).

Bu araştırmanın da konusu olan “Bedenler ve Dünya Arasında İçi İçer Geçen Bağlar” da sanatçılar, insan bedeniyle doğayı, gerçeklikle fanteziyi, geçmişle geleceği iç içe geçirir. Örneğin, Venedik Bienalinde Altın Arslan ödülü alan Katharina Fritsch, gerçekçi fantastik figüratif çalışmalarıyla hayatın karmaşıklığını normal ile tekinsizlik sınırları arasında kaygan bir zeminde sunar. Ficare Ghebreyesus, Portia Zvavahera ve Felipe Baeza gibi sanatçılar çalışmalarında doğal unsurları kullanırlar. Çalışmalarında yeşilliklerin filizlendiği, hayvan pençelerinin yer aldığı, insandan bitkiye dönüşen

bedenler ile yeni olası bir dünyayı şekillendirirler. (Aloi, 2022) Güney Afrikalı sanatçı Dineo Seshe Bopape ve Portekizli Diana Policarpo “The Soul Expanding Ocean #3” adlı çalışmalarını ile izleyicilere doğa ile kültür, kültür ile mit, bilim ile inanç arasındaki duyguları deneyimletmek ister. Nambia Pavyonunda yer alan “The Lone Stone Men of the Desert” adlı çalışma, insanlığın doğadaki yerini tartışır. İtalyan Pavyonunda yer alan Gian Maria Tosatti “Storia della Notte e Destino delle Comete” adlı çalışmasında insan ve doğa, sürdürülebilir kalkınma, etik ve kar arasındaki zorlu dengeyi ele alır. Arsenale pavyonunda yer alan Lübnanlı sanatçılar “İnsan İmajındaki Dünya” adlı çalışmalarında, şehir ile “politik ve estetik” düzeyde diyalog kurarlar. Hayal gücünün, çevredeki gerçekliğe yönelik ürettiği imajlara odaklanırlar. Gürcistan Pavyonunda yer alan Tiflisli Mariam Natroshvili ve Detu Jincharadze “Olduğu İçin Üzülüyorum” adlı çalışmasında video enstalasyonu ve VR deneyimi aracılığıyla antroposen çağının büyüklü gerçekçiliğiyle dünyanın sonun dair alametleri gösterir. (La Biennale Di Venezia, 2022)

Bienalde yer alan çevresel sürdürülebilirlik bağlamında örnek oluşturabilecek çalışmalar yapan Cecilia Vicuña, Chun Kwang Young, Arcangelo Sassolino’nun çalışmaları bu bölümde daha kapsamlı bir şekilde açıklanacaktır. İncelenen ilk sanatçı, bienalde “Yaşam Boyu Başarı” dalında Altın Aslan ödülünü alan Şilili sanatçı Cecilia Vicuña’dır. “Cecilia Vicuña (1948) şair, sanatçı, film yapımcısı ve aktivisttir. New York ve Şili’nin Santiago kenti arasında yaşamakta ve çalışmaktadır. Kavramsal ve feminist çalışmalar yapan sanatçı, çalışmalarında şeylerin istikrarsızlığını vurgulayan geçicilik kavramı üzerinde durur. Genellikle geri dönüştürülmüş malzemeler ile dengeli kombinasyonlar oluşturan sanatçı çalışmalarında; çevresel yıkım, insan hakları ve kültürel homojenleşme dahil olmak üzere çağdaş dünyanın acil kaygılarını ele alır.” (La Biennale Di Venezia, 2022)

Merkez pavyonda yer alan çalışmasında, kullandığı objeleri doğadan ya da yaşadığı çevreden toplayarak tesadüfen oluşmuş görsel hikayeler gibi olay örgüsü içinde kurgular. “Venedik’te topladığı halatlar ve enkazlardan oluşan *NAUfraga* (2022) prekarya, Vicuña’nın muhalif siyasi tarafını temsil eder. Latince *navis* (gemi) ve *frangere* (kırmak) kelimelerinden türeyen eser, başlığından da anlaşılacağı üzere, Venedik’i yavaş yavaş batıran insanların trajik sömürsünü çağırıştırır” (Weisburg, 2022).

Batılı bakış açısının dayattığı etik ve estetik kuralları reddeden sanatçı, çalışmasında kumaşlar, iplikler, hayvani ve bitkisel malzemeler kullanır. Amacı, iklim değişikliği nedeniyle doğal yaşamın ve insanların tehlike altında olduğunu göstererek izleyicinin suçluluk duymasını ister. Doğal yaşama zarar vermek aslında insanların kendine uyguladığı bir nevi şiddettir. Bu durum ile başa çıkmak için sanatçı çalışmasında kullandığı Quipu’a tekniği ile insanları tedavi etmeye çalışır. Bu evrensel bilgeliği, dizginlenemeyen kapitalizme ve çevresel yıkıma karşı bir tılsım olarak kullanır. Çalışmasında kullandığı iplikler su anlamına gelir. Çalışmalarında kullandığı düğümler ile de doğa ve insanlar arasında bağlantı kurar. Kadim insanlar dokunsal birçok quipu yaratır. Bunlar evrenlerindeki tüm topluluklarla bağlantılı olduklarını düşündükleri hayali quipu’lardır. Bu topluluklar dağlardaki su kaynaklarına bağlıdır ve bu suda galaksiler arası uzayın kökenine bağlıdır. Bu, hayali düşünce biçimi küçük bir kızken sanatçının, ilgisini çekmeye başlar. Çünkü, bu düşünce biçimi tüm fantezilerin bir araya geldiği başka bir beyin tipinin daha olduğunu gösterir. Yani dünyada farklı bir varoluş biçimini, farklı türde bir toplumu, farklı bağlantı kurma yollarını hayal etmek için bir alandır (Luke, 2022).

Şekil 1. Cecilia Vicuña, 2022, NAUfraga, Venedik Bienali.

Yerli insanların hafızada tutmak ve belgelemek için oluşturduğu Quipu tekniğini sanatçı, çalışmalarında kendi bilgi ve anılarını kaydetmek için kullanır. Düğümler ve renkli iplikler ile dokunulabilecek kavramsal bir dil oluşturur. Ayrıca yerli insanların kullanmış olduğu bu tekniği çağdaş dünya ile tanıştırır. (Cortese vd., 2019).

“Vicuña'nın ustalığı, mütevazı nesnelere gerilim ve güç merkezlerine dönüştürmekten ibarettir. Enstalasyonlarının birçoğu, sanatçının mikroskobik ve anıtsal olanın kırılma bir denge bulduğu hassas kompozisyonlar halinde ördüğü, bulunmuş malzemeler ve terk edilmiş enkazlarla yapılmıştır: aynı zamanda samimi, güçlü ve istikrarsız bir eserdir” (La Bienalle Di Venezia, 2022).

Çalışmalarında sözcüğü, imgeyi, nesneyi ve fikirleri yaşamın kendisinde arar. Yaşamın ritmi içinde doğayı geri kazanmak da onun “büyüsünü” temsil eder. Bir bakıma tamamlanmamış izlenimi veren çalışması, tıpkı dünyadaki insanların varlığı gibidir. Kullandığı geri dönüşüm malzemelerini de bir protesto aracı olarak kullanır. Onun bu ekofeminist çalışma üslubu sonsuz sayıda direniş modelini içinde barındırdığını söyleyebiliriz. Doğaya ait nesnelere kullanarak izleyiciye doğal kaynakların yok olduğunu göstermeye çalışır. Ayrıca dünyadaki bu tür yıkımlara devam ederlerse olabilecekler içinde bir çağrı niteliğindedir.

Şekil 2. Cecilia Vicuña, 2022, NAUfraga, Venedik Bienali.

"Bienalde ayrıca çoğu 1970'lerde üretilen tabloları yer alır. Bunlar insan ve insan olmayan karakterlerin son derece senkretik kompozisyonlarıdır. İzleyiciye başka dünya görüşleri hakkında konuşan, samimi, kadınsı ve daha çok Latin Amerika dünyası hakkında bilgi veren hayvan ve fantastik karakterler yer alır. Görüntüler gerçeküstülikle bağlantılıdır ama aynı zamanda sanatçının büyüdüğü Latin Amerikayı protesto eden vinillerini de hatırlattır." (Martinez, 2022).

Ritüel ve imalara dayandırdığı çalışmalarında, doğal dünyaya ve temas edilmemiş kültürlere gönderme yapar. Sanatsal araştırmalarının odak noktası, geçicilik duygusu ve yeniden canlanmadır. Doku ve Quipu tekniği ile yeni anlamlar yaratmak için daha önce hiç yapılmamış şeylerin gelecekteki potansiyellerini araştırır. Bienalin amacı olan insanlarla doğa arasındaki bağlantıyı/dengeyi yeniden sağlamak için doğal malzemeleri ve yöntemleri kullanır.

Şekil 3. Chun Kwang Young, 2003, Yeniden Tasarlana Zamanlar, Kore dut kağıdıyla karışık teknik, 450cm, Venedik Bienali.

İkinci olarak ele alınacak olan sanatçı, Chun Kwang Young 1944, Güney Kore doğumludur. Sanatçı Kore’de güzel sanatlar eğitimi aldıktan sonra yüksek lisans yapmak için Amerika’ya gider. Çalışmalarına uzun bir süre burada devam eder. Pollock, Beuys ve Rothko gibi dışavurumcu sanatçıların çalışmalarından ilham alır. Soyut dışavurumcu hareketin sağladığı estetik özgürlük sayesinde kendi görsel kimliğini keşfeder. Çalışmalarında yapmış olduğu bu tür araştırmaların sonunda kendi kültürel mirasını keşfetmek için doğduğu topraklara geri döner ve orada çalışmalarına devam eder. (Grasso, 2020) Sanatçı çalışmalarını ile ilgili şu ifadeleri kullanır;

“1970-82’de 20’li ve 30’lu yaşlarımda Amerika Birleşik Devletleri’nde okuyup o topluma entegre olurken, kültürüm, deneyimlerim ve yaşamın değeri de dahil olmak üzere neredeyse her şeyde bir farklılık duygusu hissettim. Bu yüzden yeni yaratıcı çalışmalar yapmak yerine kendim hakkında konuşmamın mantıklı olmayacağını fark ettim ve Kore’ye dönüp düşüncelerimi paylaşmak istedim. Benimkinin gerçek bir sanat olduğunu düşünüyorum ve bunu herkesin anlayıp anlamaması önemli değil, bana “benzersiz” bir şey yaptığımı söylediklerinde varlığımın değerini anlıyorum” (Grasso, 2020).

Çalışmalarında canlılar arasındaki bağlantılar ve onların sosyo-ekolojik değerleri açısından önemi araştırır. Multidisipliner çalışma yöntemi ile ekolojinin birbirine bağlılığı, bio-çeşitliliğin sağlanması, tüm canlıların çoğalması ve neslini devam ettirmesi ele aldığı konular arasındadır. Ayrıca iklim değişikliğine neden olan etmenlerin ortadan kaldırılması için sürdürülebilirliğin önemini çalışmalarında vurgular.

Young, 2022 Venedik Bienali için “Times Reimagined” (Yeniden Tasarlanan Zamanlar) adlı 40 adet rölyef çalışma tasarlar. Giriş pavyonunda yer alan bu çalışma mimar Stefano Boeri tarafından tasarlanan Hanji evinde sergilenir. Çalışmasında bio- çeşitlilik, sürdürülebilirlik ve iklim değişimleri konularını ele alır. Venedik Bienali’nin tamamlayıcı etkinliği olarak tasarlanan bu çalışma, dut ağacının kabuğu kullanılarak üretilen, geleneksel el yapımı Kore kâğıdı olan Hanji ile 40 adet rölyef sunulur.1300 yıldan fazla ömrü olan bu malzeme, dayanıklılığı ve yaşam döngüsü gibi kavramları ifade ederken aynı zamanda ekolojik üremeği ve dolaşımı da ifade eder. Kullanılan malzeme ekolojik açıdan sürdürülebilir bir malzemedir; tüketildiğinde geri dönüştürülebilir ve hızla doğaya geri dönebilir özelliğe sahiptir.

Şekil 4. Chun Kwang Young’un çalışmasından detay.

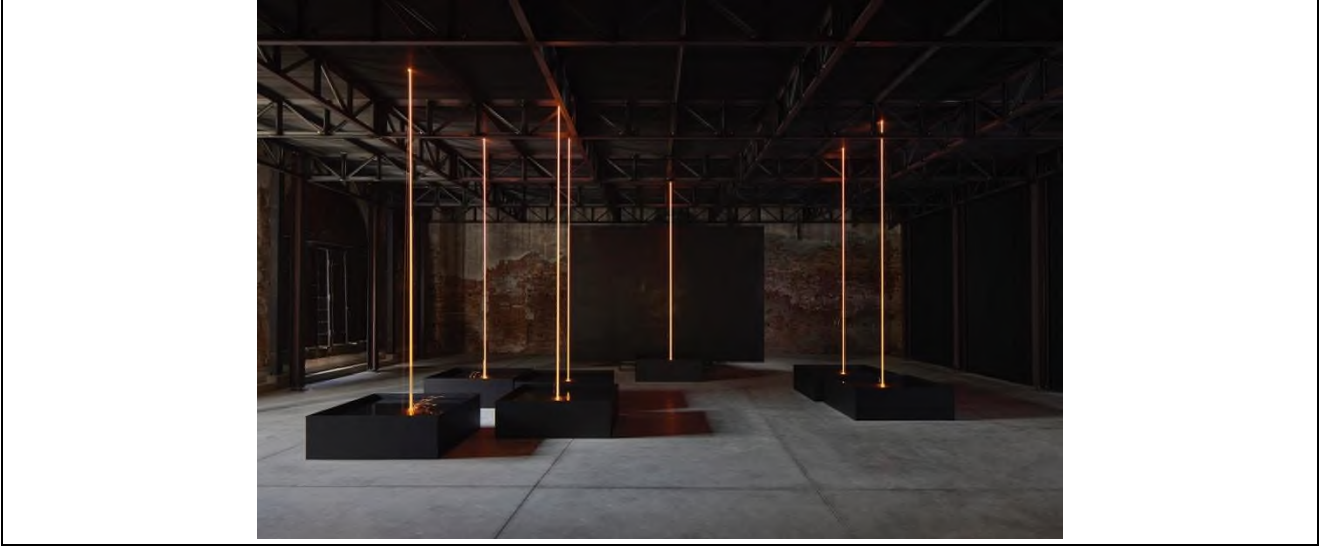
Young, enstalasyonlarını üretmek için, Hanji’den yapılmış yüz yılı aşkın süredir atık durumunda olan ikinci el kitapları toplayarak yapar. Onları parçalara ayırır, farklı boyuttaki polistiren üçgenler ile paketler. Kendi üslubunda bükerek, katlayarak metaforik canlı organizmalara dönüştürür. Tanımı gereği kırılğan olan bu kâğıt kristalleri, canlıları, bir krateri anımsatan yapısal bir unsur haline gelir. İki güce sahip dünyevi bir malzemedir; kırılğan ama kalıcı, narin ama aynı zamanda dayanıklı ve yapısaldır. Dahası, Chun bu narin unsuru duvara monte edilmiş ya da bağımsız duran devasa asamblajlara yerleştirerek bir kez daha ekosistemimizde var olan gerilim ve dengesiz dengeye gönderme yapar. (Machetti, 2022)

Kâğıdın yırtılarak yeniden şekillendirilmesi, geçmişin yok edilmesini ifade eder. Ancak yeniden doğuşu anımsatan bir benzetim ile yeniden yaratılır. Bunun geleneksel metrolojilere karşı bir yaklaşım biçimi olduğunu söyleyebiliriz. “Proje, kâğıdın sonsuz sayıda katlanması sonucu elde edilir. Eğlenceli aynı zamanda meditasyon yapmayı da içinde barındıran bir eylem ile gerçekleştirilir. Şekiller, basit geometrik modüllerden oluşan eski Doğu Asya origami ve tangram uygulamalarının yanı sıra geleneksel Kore ve Japon evlerini de anımsatır” (Atre.it, 2022). Sanatçı, elde ettiği paketleri bir araya getirerek yeni bir form ile sanat eserine dönüştürür. Ay yüzeyinin görüntülerini hatırlatan bu yeni form, binlerce küçük renkli üçgen paketler yan yana getirilerek oluşturulur. Sonunda ortaya çıkan görüntü büyük ve karmaşık heykellerdir. Sanatçının çalışmaları soyut olmasına rağmen düşüncesini biçim ve araç yoluyla somutlaştırır.

“Çağdaş sanatçıya göre: ‘Dut kâğıdına sarılmış üçgen parçalar benim için bilginin temel birimleri, sadece sanatta var olan yaşamın temel hücreleri, aynı zamanda bağımsız olarak ifade edilebilen sosyal olaylar veya tarihi gerçeklerdir. Bu parçaları tek tek iki boyutlu bir yüzeye yapıştırarak, bilginin temel birimlerinin birbirleriyle nasıl uyum ve çatışma yaratabileceğini ifade ettim. Ayrıca, materyalizm, bitmek bilmeyen rekabet, çatışmalar ve yıkımla harap bir hayata sürüklenen modern insanın sıkıntılarını dile getirdim” (Shraddha, 2022).

Daha önce kitap formunda deneyimlenen kağıtlar, artık bilgi ve enformasyon değerinin dışında başka bir anlamlar taşımaya başlar. Dijital enformasyonun ön plana çıktığı bu günlerde kâğıdın değerini ve onun ifade ettiği bilgi ve hafızayı da ön plana çıkarır. Canlı bir varlığı andıran metaforik biçimler ile tarihi ve kültürel sembolizmi yansıtır. Kore kültürünün sekülerleşmesini sağlayan Konfüçyüs felsefesine de gönderme yapar.

Duygusal katılım, Sanatçının sanatsal dilinin karakteristik özelliğidir. Çalışmasında izleyiciyi, teknolojik ilerleme ve insanların kendi çıkarları doğrultusunda doğayı yok etmesi üzerine düşündürür. İnsan yaşamı ve tüm türlerin hayatta kalması için temel bir gereklilik olan, canlılar arasındaki karışıklı bağlantının sağlanması hakkında uyarır. Bu anlamda çalışma doğası gereği ekolojik üreme ve dolaşımın bir örneği olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca insanlar arasındaki ilişkileri, insanların ahlaki doğasını organik aşkın dille tasvir eder. Kaosu andıran çalışmalarında her bir forma kendi düşüncelerinin izlerini aktaran sanatçı, içinde yaşadığı dünyaya ait düşüncelerini meditasyon yapar gibi rafine ederek oluşturur.

Şekil 5. Arcangelo Sassolino,2022, Diplomazija Astuta, Enstalasyon, Venedik Bienali.

Son olarak ele alınan sanatçı Arcangelo Sassolino, 1967 yılında Vicenza’da (İtalya) doğar. (Zandonadi, 2014 s.13) İtalyan asıllı olan sanatçı, sanatsal araştırmalarında sanat ve fiziği iç içe geçirerek kullanır. Heykellerini maddenin gizli enerjilerini, yeni olasılıklarının araştırarak ortaya koyar. Mekanik teknolojiye olan ilgisinden dolayı çalışmalarında hız, basınç, yer çekimi, gerilim, direnç ve bunların sınırlarını araştırır.

Sanatçı, 59. Venedik Bienali Malta Pavyonu için “Diplomazija Astuta” adlı kinetik heykel enstalasyonu kurgular. Dünyanın ilk “karbon nötr” sertifikasına sahip olan bu çalışma, Paris anlaşmasının CO2 emisyonlarına ilişkin 2023-2050 hedeflerine uygun olarak üretilir. Çalışmanın kurulum aşamasından sergi süreci dahil tüm aşamalarında uygulanan özel müdahaleler sayesinde uluslararası mevzuata uygun olarak sera gazı emisyonları önlenir (Giodano, 2023).

Şekil 6 ve 7. Arcangelo Sassolino,2022, Diplomazija Astuta, Enstalasyon, Venedik Bienali.

Eser, 285 metrekarelik açık tuğla duvarlı karanlık bir ortamda sergilenir. Oluşturulan bu duygusal atmosferde izleyicinin kendini içine çekilmiş gibi hissedebileceği manevi bir alan yaratılır. Görsel etkisi ve çağrışımı büyük olan bu eser, izleyicinin güvenliği için kafes ile korunur. “1500 santigrat derecede indüksiyon teknolojisi ile eritilen çelik damlalar”, (Montello, 2022) yedi adet içi su dolu havuza düşer.

Düşerken açığa çıkan “ışık ve ses” pavyonun karanlığında kaybolur. Tüm bunlar bir ritim eşliğinde gerçekleşir. Eserdeki her damla düşüşünün zamanı ve sıklığı besteci Brian Scembri tarafından tasarlanır.

Şekil 8: Caravaggio,1608, Vaftizci Yahya'nın Başının Kesilmesi, 360x520 cm.

İklim değişikliği riskinin azaltılması için strateji geliştirilmesi konusunda farkındalık sağlayan bu çalışma mekâna özel olarak tasarlanmıştır. Bir Barok baş yapıtı olan Caravaggio'nun ünlü eseri (1608) “Vaftizci Yahya'nın Kafasının Kesilmesi” yorumudur. Sanatçı Caravaggio'nun resimlerindeki güçlü duygusal etkileri günümüz yaşamı bağlamında dönüştürerek yeniden önerir.

“Caravaggio'nun resmindeki yedi karakterin varlığını yansıtan dikdörtgen havuzlar tavandan hızla aşağıya düşen çelik yağmurunu karşılar. Caravaggio'nun çalışmasındaki temayı modern yaşamın içine yerleştirir ve ziyaretçileri Aziz Yuhanna'nın idamı trajedisinin ve vahşetinin günümüzde de yaşandığını, geçmişteki adaletsizliklerin yumuşatıldığı ve gelecekte ortak hümanist ilkelere saygı duyulabileceği sürükleyici bir alanda gezinmeye davet eder.” (La Biennale Di Venezia, 2022)

Sassolino, bu çalışmasında heykeli formundan kurtararak geleneksel biçim anlayışının ötesinde sıvı ve ışığa dönüşen bir enerji haline getirir. Sanatçı, çalışması için şu sözleri ifade eder: “Çevresel kriz çağında, bunun teknik ve enerji açısından ne anlama geldiğini bilmeden, tavandan düşen 1500 derecede erimiş çelik damlaları üretemezsiniz. Bu nedenle enerji açısından nelerin harcadığının belgelenmesi, hesaplanması, anlaşılması ve ortaya çıkan etkilerin telafi edilmesi önemliydi ” (Montello, 2022). Sanatçı, çalışmasında endüstriyel bir malzeme olan çeliğin, işlenmesinin çevreye verdiği zararı ortaya koyar. İzleyiciyi, yüksek enerji kullanımı ve doğal kaynakların aşırı kullanımı konusunda uyararak ortaya çıkacak olan çevresel sorunlar üzerinde düşünmeye iter.

Çalışmada karbon nötrlüğüne ulaşmak için ürün üretiminde referans ve standart sertifikasyon için kullanılan tüm yaşam döngülerini dikkate alan ISO 14167:2018 kullanılır. Ayrıca Bienal süresince ortaya çıkan atık emisyon için Carbonsink kullanılmış. Uluslararası sertifikasyon kuruluşu olan DNV Enstitüsü

yardımıyla artık emisyonunun, Carbonsik kullanımıyla karbon kredilerini¹ dengeleyerek nötralize ettiği ve karbon nötrlüğe ulaşıldığı görülmüştür. Çalışmanın önemli bir parçası olan çeliğin eritilmesi için %100 yenilenebilir enerji kaynakları kullanılır. Ama kullanılan enerji ile ortaya çıkan problemlerin etkilerinin telafi edilmesi için bunların ölçümleri yapılarak sertifikalandırılır. Ayrıca geri dönüştürülmüş çelik kullanılan çalışmada bienal boyunca su tanklarında biriken metal parçalarda tedarikçilere verilerek tekrar kullanılma sunulur. (Montello, 2022) Sonuç olarak dünyada ilk defa “karbon nötr sertifikasına” sahip olan bu çalışma, sanatın sadece estetik bir ifade aracı olmanın ötesinde, çevresel sorunlara karşıda duyarlı olduğunu gösterir.

Çalışma kapsamında incelenen üç sanatçıda olasılıkları filtreleyerek eleştirel bir dil kullanmışlardır. Amaçları izleyiciye çözüm sunmaktan çok sorular sordurarak düşündürmek ve harekete geçmelerini sağlamaktır.

Sonuç

Küratörlüğünü Cecilia Alemani'nin üstlendiği “Il Latte dei Sogni” adlı 59. Uluslararası Venedik Bienali'n de çevresel sürdürülebilirlik ile ilgili karbondioksit emisyonları azaltılarak nötrlüğe ulaşılması hedeflenmiş ve bienal sonunda;

“Etkinliklerin neden olduğu CO2 emisyonlarının nedenine ilişkin dikkatli veri toplanması ve bunun sonucunda alınan önlemlerin uygulanması sayesinde, 2022 yılında yıl içinde gerçekleştirilen tüm etkinlikler için karbon nötrlük sertifikası alınır. Uluslararası PAS2060 standardına uygun olarak yürütülen karbon nötrlüğü sağlama sürecinin tamamı RINA tarafından onaylanmıştır.” (La Biennale Di Venezia, 2023)

Venedik, iklim değişikliği konusunda hassas bir konuma sahip olması nedeniyle bu durumda en çok zarar görecekt yerlerden biridir. Bienal'in bu şekilde planlanması toplumu bilinçlendirmek ve farkındalık sağlamak anlamında önemli bir etkinliktir. Ayrıca dünyada karbon ayak izinin önemli ölçüde nasıl azaltılabileceğinin, küresel bir örneği olduğunu söyleyebiliriz.

Avrupa Birliği hedefleri arasında olan “Yeşil Anlaşma'nın belirlediği plana göre AB, 2050 yılına kadar atmosferde en az karbondioksit üreten ve CO2'yi temizleyen ilk kıta olmayı hedefler.” (Attualita Parlamento Europea, 2019) Bu anlamda da 2022 Venedik Bienali'nin çevresel sürdürülebilirlik ile ilgili almış olduğu önlemler çerçevesinde hedeflerine ulaştığını ve bundan sonra yapılacak diğer etkinliklere de örnek olduğunu söyleyebiliriz.

Bienal Küratörü Alemani izleyicilerin "gezegene karşı sorumluluklarını", hatırlatmak için büyüdü dünyalar ile hayali yolculuklar sunarak ağır ve şiddetli bir gerçeklik sunulmayacağını işaret etmiştir. Düşlerin Sütü'nde yer alan sanatçılar modern dünya ilişkin vizyonu, özellikle de insanoğluna meydan okuyan bir insan sonrası durumu tasvir ederler.

¹ Karbon kredisi; karbon azaltım projelerinin yaratmış olduğu veya mevcut karbon salım kotasının altında kalan her ton.CO2 için akredite kuruluşlarca sağlanan sertifikalardır. Karbon ayak izini azaltmak veya karbon nötr olmak isteyen kişi, kurum veya organizasyonlar bu kredileri satın alarak emisyonlarını azaltabilirler. (Bekiroğlu, 2011: 8)

Alemanı belirlemiş olduğu temalar ve seçtiği sanatçılar ile Venedik Bienali'ni karakterize eden "çok sesliliğin" yaratılmasına ve geliştirilmesine katkıda bulunmuştur. Bienalinde yer alan çevresel sürdürülebilirlik bağlamında çalışmalar yapan Cecilia Vicuña'nun "NAUfraga"sı, Chun Kwang Young'un "Yeniden Tasarlanan Zamanlar" ve Arcangelo Sassolino'nun "Diplomazija Astuta" çalışması içerik analizi ile incelenmiş ve elde edilen bulgular ışığında değerlendirdiğimizde elde edilen sonuçlar;

- Sürdürülebilirlik bağlamında sanatçılar çalışmalarında çağdaş yaşamın günlük kullanım malzemelerini kullanmışlar ve onları yeni bir bağlamda sanat ortamında sunmuşlardır.
- Üç sanatçıda izleyiciye hem tanıdık hem de şaşırtıcı gelen bir yolculuk sunarlar. Kolektif farkındalığın kaynağı haline gelen sanat aracılığı ile izleyicilerin vicdanlarına dokunurlar. BM'nin 2030 gündeminde yer alan "büyük küresel sorunların yaygınlaştırılmasını" da sağlamış olurlar.
- Çalışmalar, çevre sorununun nasıl çözüme kavuşacağına göstermezler, yaşanan gerçekliğe alternatif bakış açıları sunarlar.
- Her üç sanatçıda sanat, ekoloji ve sürdürülebilirlik arasındaki ilişkileri araştırırken izleyiciye bu konularda süregelen tartışmanın aciliyetini yeniden hatırlatır niteliktedir.
- İncelenen üç sanatçının sanatsal araştırması, her ne kadar yapısal olarak özerk olsa da estetik boyutta şimdinin okunmasında belirleyici bir katkı sağladığı ve her birinin izleyiciye gerçekliği anlamının başka yollarını sunduğu gözlemlenir.

Sanatçıların konuyu ele alış biçimi açısından değerlendirdiğimizde: Mevcut sorunların analizi için insanı ve yaşadığı çevreyi mevcut krize cevap verebilecek parametrelere göre değerlendirerek, uygun ve güncel değerlendirme araçları kullanarak, derin bir bakış açısı sağladıkları görülür. Bu anlamda çevresel konularda değişimin ve yeniliğin itici gücü olduğunu söyleyebiliriz.

Bir sanat eserinin gücü, izleyicinin tepkilerine göre değil, ona bakan, hisseden ve deneyimleyenlerde yeni süreçler başlatabilmesi, sorular sordurabilmesi ve şüpheler uyandırabilmesi ile ilgilidir. Bu bağlamda çalışmaların sanatsal rolü, gerçekliğin kaydedilmesi veya yansıtılmasıyla sınırlı değildir, birçok cepheden aktif ve ilgi çekici tepkiler elde edilebilir niteliktedir. Her üç sanatçı da çalışmalarında insan ve çevre arasındaki ilişkinin yeniden düşünülmesini sağlar. Eser üretimlerinde kullanılan malzeme açısından değerlendirildiğinde sürdürülebilir nitelikteki malzemelerle eser ortaya koyduklarını söyleyebiliriz. Çalışmalarda dikkat çekici diğer bir unsur ise çevre ve sürdürülebilirlik kavramı katı bir ekolojik çağrışımla değil, dünyanın karmaşık sistemi içerisinde kültür ve bilim, toplum ve birey, sanat ve günlük yaşamın birliği olarak değerlendirilmesidir.

Bienali bir bütün içinde değerlendirdiğimizde çevresel sürdürülebilirlik bağlamında almış olduğu önlemler sayesinde hedefine ulaştığı görülür. Sanatsal çalışmalar bağlamında sonuçları ve süreçleri gelecekte daha net görülecektir ancak izleyicinin farkındalığı artırılarak, çevresel durumun karmaşıklığı ve önemi konusunda farkındalık kazanması için tetikleyici bir araçlar haline geldiğini söyleyebiliriz.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma etik kurul izni gerektiren çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Aloi, G. (2022) "The Milk of Dreams": A Posthuman revolution at the 59th Venice Biennale, *Flash Art*, 339 (55).
- Antonucci, S. (2022) Biennale arte/ Metamorfozi e momdi fantastici, cyborg e memorie del Novecento: la mostra dei sogni di Cecilia Alemani, *Il Messaggero*, https://www.ilmessaggero.it/spettacoli/cultura/apre_sabato_a_venezia_la_biennale_arte_curata_da_cecilia_alemani_il_latte_dei_sogni_ispirata_al_libro_surrealista_di_carrington_1_433_opere-6639474.html?refresh_ce
- Artbooms (2017). L'artista Chun Kwang Young che crea enormi sculture con migliaia di minuscoli pacchetti in carta di gelso. <https://www.artbooms.com/blog/chun-kwang-young-aggregations-sculture-di-carta>
- Arte. It (2022) Chun Kwang Young. Times Reimagined. <http://www.arte.it/calendario-arte/veneziamostra-chun-kwang-young-times-reimagined-85369>
- Attualita Parlamento Europea, (2019) Neutralità carbonica: cos'è e come raggiungerla entro il 2050, <https://www.europarl.europa.eu/news/it/headlines/society/20190926STO62270/neutralita-carbonica-cos-e-e-come>
- Bekiroğlu, O. (2011) Sürdürülebilir kalkınmanın yeni kuralı: karbon ayak izi, II. Elektrik Tesisat Ulusal Kongresi, http://www.emo.org.tr/ekler/49c17cab08ed10e_ek.pdf.
- Berber G., Ş & Önlü, N. (2021) Sürdürülebilir sanat bağlamında geri dönüşüm yaklaşımının tekstil sanatında bireysel söylemleri ve deneysel çalışmalar. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (55), 486-503.
- Bicycle, J. (2014) *D'Art Report 34b The arts and environmental sustainability: an international overview*. IFACCA.
- Çelik, H., Başer Baykal, N. & Kılıç Memur, H. N. (2020). Nitel veri analizi ve temel ilkeleri. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 379-406. doi:10.14689/issn.2148-2624.1.8c.1s.16m
- Chatterjee, S. (2020) The arts, environmental justice, and the ecological crisis: a provocation, British art studies, *Paul Mellon Centre for Studies in British Art and Yale Center for British Art*. <https://doi.org/10.17658/issn.2058-5462/issue-18/conversation>
- Cicutto, R. (2022) La Biennale di Venezia sostenibilità ambientale, *La Biennale di Venezia*. <https://www.labiennale.org/it/sostenibilit%C3%A0-ambientale>
- Col (2020) Caravaggio, un'opera firmata con il sangue, <https://www.zetatielle.com/caravaggio-unopera-firmata-con-il-sangue-decollazione-giovanni-battista-concattedrale-malta/>
- Commissione Europea (2015) https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/sustainable-development-goals/eu-and-united-nations-common-goals-sustainable-future_it
- Cortese, J., Cifardo, M., & García, S. (2019). La sangre de los glaciares. análisis de quipu menstrual de Cecilia Vicuña. *Investigación Joven*, 6(Especial), 12. Recuperado a partir de <https://revistas.unlp.edu.ar/InvJov/article/view/667>

- Covini, O. (2020) Come far sopravvivere l'arte ai tempi dei nuovi media, *Cultura Identita*, <https://culturaidentita.it/culturaidentita-intervista-il-critico-darte-marco-eugenio-di-giandomenico/>
- Croset, P. (2022) Le Mostre da non perdere nel 2022: la riscossa delle donne, *Echo Raffiche*, <https://echoraffiche.com/le-mostre-da-non-perdere-nel-2022-la-riscossa-delle-donne/>
- Flint, K.(2020) The Resilience of the Dandelion, *British Art Studies*, Paul Mellon Centre for Studies in British Art and Yale Center for British Art. <https://doi.org/10.17658/issn.2058-5462/issue-18/conversation>
- Fowkes, M. & Fowkes R., (2022) *Art and climate change*, Thames&Hudson Ltd.
- Gedik, Y. (2020) Sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarla sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma, *International Journal Of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 3(3), 196 – 215.
- Giordano, D. (2023) Diplomazija Astuta di Arcangelo Sassolino, *Artribune*, <https://www.artribune.com/arti-visive/arte-contemporanea/2023/01/artribune-podcast-arcangelo-sassolino/>
- Grasso, A. (2020) Chun Kwang Young. Aggregazioni di Vita, 900 *Letterario*, <https://www.900letterario.it/arte/chun-kwang-young-aggregazioni-vita-srte-contemporanea-sudcoreana/>
- Imam, J. (2023) Per La Biennale è stato un 2022a emissioni zero, *Il Giornale Dell'Arte*, <https://www.ilgiornaledellarte.com/articoli/per-la-biennale-stato-un-2022-a-emissioni-zero/141182.html>
- Kayahan, Z. & Çevik, N. (2021) Çevre bilinci bağlamında sürdürülebilir sanatsal dil, *Akademik Sanat*, (14), 1-11.
- La Bienale di Venezia (2022) Chun Kwang Young: Times Reimagined, <https://www.labiennale.org/it/arte/2022/eventi-collaterali/chun-kwang-young-times-reimagined>
- La Bienali di Venezia (2022) Cecilia Vicuña, <https://www.labiennale.org/it/arte/2022/il-latte-dei-sogni/cecilia-vicu%C3%B1a>
- La Biennale Di Venezia (2022) Malta, Diplomazija Astuta, <https://www.labiennale.org/it/arte/2022/malta>
- La Biennale Di Venezia (2023). La Biennale per il contrasto al cambiamento climatico. <https://www.labiennale.org/it/news/biennale-architettura-2023-laboratory-future>
- Longhi, L. (2022) The Milk of Dreams: la Biennale di Venezia apre con una mostra metamorfica e femminile (ma non femminista), *Collezione da Tiffany*, <https://collezioneditiffany.com/59-biennale-di-venezias-2022/>
- Luke, B. (2022) Cecilia Vicuña: «Il quipu è disponibile per tutte le persone che usano l'immaginazione», *Il Giornale dell'arte*, <https://www.ilgiornaledellarte.com/articoli/cecilia-vicu-a-il-quipu-disponibile-per-tutte-le-persone-che-usano-l-immaginazione-/140575.html>
- Machetti, I. (2022) Chun Kwang Young in dialogue with Stefano Boeri at the Venice Biennale, *Fad*, <https://fadmagazine.com/2022/04/19/chun-kwang-young-in-dialogue-with-stefano-boeri-at-the-venice-biennale/>

- Malaterra, L. (2022) Diplomazija Astuta- L'Installazione cinetica di Arcangelo Sssolino alla Biennale di Venezia, *Art Work*. <https://www.artwort.com/2022/05/11/arte/diplomazija-astuta-arcangelo-sassolino-alla-biennale-di-venezia/>
- Mantengoli, V. (2022) Rosi Braidotti: "Forza ragazze, fondate una colonia sulla Luna", *La Repubblica*, https://www.repubblica.it/cultura/2022/06/07/news/intervista_filosofa_rosi_braidotti_biennale_arte_venezia_antropocentrismo_postumano-352871953/
- Martinez, M., M. (2022) Cecilia Vicuña: la rebeldía como ofrenda, *Milenio*, <https://www.milenio.com/cultura/laberinto/cecilia-vicuna-la-rebeldia-como-ofrenda>
- Montello, D. (2022) Diplomazija Astuta, la prima opera al mondo certificata carbon neutral, *Lampoon*, <https://lampoon.it/articolo/03/12/2022/diplomazija-astuta-carbon-neutral-arcangelo-sassolino/>
- Nowness (2022) Diplomazija Astuta, <https://www.nowness.com/story/diplomazija-astuta-malta-venice>
- Shraddha, N. (2022) STIRring Dreams: Chun Kwang Young's mulberry paper reliefs at Venice Biennale, *Stir World*, <https://www.stirworld.com/see-features-stirring-dreams-chun-kwang-youngs-mulberry-paper-reliefs-at-venice-biennale>
- Ültay, E., Akyurt, H., & Ültay, N. (2021). Sosyal bilimlerde betimsel içerik analizi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (10), 188- 201.
- Venezia News (2022) Cecilia Vicuña, <https://venezianews.it/who/cecilia-vicuna/>
- Warren, K.J. (1987) Feminism and Ecology Making Connections, *Environmental Ethics*, 9 (1), 3-20. <https://doi.org/10.5840/enviroethics19879113>
- Weisburg, M. (2022) Cecilia Vicuña, La Bienale di Venezia, <https://www.labiennale.org/it/arte/2022/il-latte-dei-sogni/cecilia-vicu%C3%B1a>
- Whyman, T. (2023) The post human is the most human, *Critical Edge*, <https://www.criticaledge.art/briefings/the-post-human-is-the-most-human>
- Zandonadi, G. (2014) Il ritmo della materia. Forma e tempo nell'opera di Arcangelo Sassolino. Tesi di Laurea, Università Ca'Fascari di Venezia.

İNTERNET TABANLI TELEVİZYONA GEÇİŞ SÜRECİNDE İZLEME PRATİKLERİNDE YAŞANAN DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜM: ERCİYES ÜNİVERSİTESİ ÖĞRENCİLERİ ÖRNEĞİ*

 Özgür ASLAN^a

 Hülya ÖZTEKİN^b

Öz

İcadından beri sürekli gelişim ve dönüşüm geçirerek günümüzdeki hâlini alan televizyon, kullanıcı ihtiyaçları ve iletişim teknolojilerindeki yeni etkilerle beraber günümüzde de değişimini sürdürmektedir. Bu bağlamda internet ile televizyon arasında yakınsama yaşanmış ve dijital yayıncılık konseptleri gelişmiştir. Son yıllarda yaygınlaşan internet bağlantılı cihazlar, içeriği doğrudan internet üzerinden izleyicilere ulaştıran Over-the-Top TV (OTT TV) isimli yeni bir yayıncılık sisteminin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Gelişen teknoloji ve yeni yayıncılık sistemleri, geleneksel televizyon izleme davranışının değişmesine ve yeni bir biçim almasına neden olmaktadır. Bu çalışmada televizyonun tarihsel gelişimi içinde ortaya çıkan internet tabanlı yayıncılık sistemleriyle birlikte üniversite öğrencilerinin televizyon izleme pratiklerinde yaşanan değişim ve dönüşüm ele alınmıştır. Nicel araştırma tasarımına sahip araştırmada veri toplama tekniği olarak anket yöntemi tercih edilmiş, örneklem belirlemede rastlantısal olasılıklı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. 1 Ekim-15 Aralık 2021 tarihleri arasında çevrimiçi olarak gerçekleştirilen anket uygulaması sonucunda internet tabanlı televizyon platformlarını farklı mecralardan izleyen 479 katılımcıya ait veriler analiz edilmiştir. Verilere göre; katılımcıların çoğunluğu geleneksel televizyon yayınlarına kıyasla internet tabanlı televizyon yayınlarını tercih etmektedir. En çok tercih edilen internet tabanlı yayın platformu Netflix'tir. Katılımcılara göre bu platformların tercih edilme nedenleri arasında geleneksel televizyona göre daha özgür, sansürsüz, yenilikçi, kaliteli, farklı beğeni ve tarzlara hitap eden içerikler sunmaları; zaman ve mekân kavramını ortadan kaldırmaları, izleyiciye bireysel izleme imkânı ve korunaklı bir mahremiyet alanı sunmaları, aboneliğin kolay ve hızlı olması, ekstra ücret ödemedeki eski içeriklere erişim imkânının olması, dizi sürelerinin geleneksel televizyona göre daha kısa olması, reklam yayınlanmaması gibi özellikleri yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Televizyon, İnternet tabanlı yayıncılık, OTT TV.

* Bu makale, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında yürüttüğü "İnternet Tabanlı Televizyona Geçiş Sürecinde İzleme Pratiklerinde Yaşanan Değişim ve Dönüşüm: Erciyes Üniversitesi Öğrencileri Örneği" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

^a Dr., Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ozguraslan9015@gmail.com

^b Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, İletişim Fakültesi, hoztekin@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 22.11.2023, Makale Kabul Tarihi: 24.12.2023

THE CHANGE AND TRANSFORMATION IN WATCHING PRACTICES DURING THE TRADITION TO INTERNET BASED TELEVISION: THE CASE OF ERCIYES UNIVERSITY STUDENTS

Abstract

Television, evolving continuously since its invention, has adapted to its present form in tandem with changing user needs and the impact of communication technologies. In the current era, it continues to undergo transformation influenced by these factors. In this context, there has been a convergence between the internet and television, leading to the development of digital broadcasting concepts. The proliferation of internet-connected devices in recent years has paved the way for a new broadcasting system called Over-the-Top TV (OTT TV), delivering content directly to viewers over the internet. Advancements in technology and the emergence of new broadcasting systems contribute to a shift in traditional television viewing behaviors, giving rise to a new form. This study explores the changes and transformations in university students' television viewing practices within the historical development of television, particularly in the context of internet-based broadcasting systems. Employing a quantitative research design, the survey method was chosen as the data collection technique, with a random probability sampling method used for sample selection. The survey, conducted online between October 1 and December 15, 2021, analyzed data from 479 participants who viewed internet-based television platforms through various channels. According to the survey data, the majority of participants prefer internet-based television broadcast over traditional television broadcasts. Netflix emerges as the most preferred internet-based streaming platform. Reasons for the preference of these platforms include offering content that is more free, uncensored, innovative, high-quality, and catering to diverse preferences and styles compared to traditional television. Other factors include eliminating the concepts of time and space, providing individual viewing opportunities and a private space, facilitating easy and fast subscription processes, enabling access to old content without additional fees, having shorter series durations compared to traditional television, and not broadcasting advertisements.

Keywords: Television, Internet-based broadcasting, OTT TV.

Giriş

Televizyon, görüntüyle sesi elektromanyetik dalgalar aracılığıyla evlerimize kadar ulaştıran, 20. yüzyılın en büyük buluşlarından biridir. İnsanların hayatına dâhil olduğu andan itibaren hem görsel hem de işitsel duyulara hitap etmesi sebebiyle popülerlik kazanmış, süregelen gelişmelerle de gündelik hayatın merkezine yerleşmiştir.

Avrupa'da ilk televizyon yayın denemeleri 1925-1928 yılları arasında gerçekleşmiştir. 1932-1938 yılları arasında resmi televizyon yayınları yapılmasına rağmen, bu denemelere 2. Dünya Savaşı sırasında ara verilmiştir. Savaş bitiminde ise Avrupa'da televizyon yayınları daha büyük bir hızla yeniden başlamıştır (Korkut, 2013, s. 4). 29 Nisan 1931 tarihinde ilk seslendirilmemiş televizyon programı; 15 Kasım 1934 tarihinde de ilk sesli televizyon programı yayınlanmıştır (Popescu, 2010, s. 29). Televizyon programlarının üretilmeye başlandığı ilk dönem 1940'lardır ve bu programlar radyo programlarına bakılarak yapılmıştır. Televizyonun ilk yıllarında programlarda spor etkinlikleri önemli bir yer tutmaktaydı. Bunun nedeni ise program çeşitliliğinin henüz yayın saatlerini doldurmaya yetmemesi ve spor müsabakalarının prodüksiyon açısından çok fazla prodüksiyon gerektirmemesiydi (Paxson, 2010,

ss. 57-58). Televizyonun icadına ve gelişimine birçok ismin katkısı olmuşsa da belli başlı kişiler televizyon tarihine adını yazdırmayı başarmıştır. Nipkow, Baird, Farnsworth ve Zworykin gibi mühendis-mucit nitelikleri olan öncü kişilikler bunlardan bazılarıdır. Dünya genelinde televizyon yayınlarının başlangıç evreleri Avrupa ve Amerika'daki televizyon yayınlarıdır. İlk renkli televizyon 1954 yılında icat edilmiş ve 1960 yılında seri üretime başlanmıştır. Uydu üzerinden ticari televizyon yayını ise dünyanın ilk ticari jeosenkron haberleşme uydusu olan Anik-1 üzerinden 1973 yılında başlamıştır (Tumenjargal, 2019, s. 53). Türkiye'de ilk televizyon yayını kapalı devre yayın olarak İstanbul Teknik Üniversitesi tarafından 1952 yılında yapılmıştır.

Bugün gelinen noktada iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte analog yayınlar artık yerini dijital yayın teknolojilerine devretmiştir. Dijital teknolojinin televizyon yayıncılığında kullanılmasıyla birlikte yayıncılık köklü bir değişime uğramıştır. Bu değişiklik televizyon yayınlarında ve izleme alışkanlıklarında da bazı değişikliklere neden olmuştur. Medya içeriğinin internette bulunabilirliği, depolanması ve içeriğe istenildiği zaman yeniden erişilebilmesi ile önemli bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Bu dönüşümle birlikte izleyicinin içeriği kontrol edebildiği, fikrini belirtebildiği ve istediği içeriğe her zaman ve her yerden erişebildiği interaktif bir yayıncılık anlayışı ortaya çıkmıştır. Alanda yaşanan yakınsamayla da birlikte OTT TV içerikleri mobil cihazlar aracılığı ile tüketilmeye başlanmıştır. Bir ağ teknolojisi olan internet, kullanıcılarına iki yönlü etkileşimli bir iletişim imkânı sağlamaktadır. Bu gelişme, televizyonu sadece bir eğlence aracı olmaktan çıkarıp, televizyon yayıncılığını çok yönlü ve daha işlevsel hale getirmiştir.

Özellikle dijital devrim ve internet teknolojisiyle birlikte yayıncılığın yüzü büyük bir değişim göstermiştir. Günümüzde artık izleyici kavramının yerini büyük oranda medya kullanıcısı kavramı almıştır. Ortaya çıkan bu yeni medya kullanıcısı etkileşim sürecine aktif bir şekilde katılabilmektedir. Dijital yayıncılık teknolojisinin en yenisi olan OTT TV ile izleyicilerin tercihlerinin farklılaşması ve geleneksel televizyondan OTT TV'ye doğru kayma yaşanması izleyici çalışmaları açısından dikkat çekici bir gelişmedir. Etkin bir televizyon izleyicisi ve OTT TV kullanıcısı olarak üniversite öğrencilerinin izleme tercihlerindeki değişim ve dönüşümün ele alındığı bu çalışmanın amacı, internet tabanlı televizyon yayıncılık sistemleri ve bu alandaki gelişmeler ışığında Türkiye'de üniversite öğrencilerinin tercihlerinde ve izleme pratiklerinde yaşanan değişimin ve dönüşümün niteliğini ve nedenlerini tespit etmek ve ortaya koymaktır. Bu bağlamda yeni izleme deneyimleri sunan internet tabanlı televizyon yayıncılık sistemlerinde etkin olan faktörlerden izleyici tanımlanarak izleyicilerin/kullanıcıların profilleri, tercihleri, beklentileri, tercihlerindeki değişimin ve dönüşümün neler olduğu incelenmiştir.

A. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. Bir Anlatı Aracı ve Teknoloji Olarak Televizyon

20. yüzyıl, insanlık tarihinin başlangıcından günümüze kadar olan kayda değer tüm gelişmelerin ve en önemli buluşların yapıldığı dönemlerden biri olup yapılan yeniliklerin genel olarak iletişim alanında gerçekleştiği görülmektedir. Radyo, televizyon, video, bilgisayar ve internet bunlardan bazılarıdır (Temiztürk, 2003, s. 264). Televizyon dünyanın dört bir yanına yayılarak geniş izleyici kitesine ulaşmayı başarmıştır. Bu nedenle en etkili kitle iletişim araçlarından biri olduğunu söyleme

mümkündür. Kamuoyunun oluşturulması, propaganda, reklam, eğitim, eğlence ve pazarlama gibi konularda televizyon etkili bir araç olarak kullanılmaktadır.

Televizyon yıllar içinde artan popülerliği ve gündelik yaşam içindeki yeri sebebiyle 'görüntülü radyo, çağdaş öykü anlatıcısı, elektronik dev, kültür üretme makinesi ve kültürel çöplük' gibi farklı biçimlerde tanımlanmıştır (Küçük, 2015, ss. 4-5). Öte yandan, televizyon 'içimizden biri, bizden biri, ailemizin bir üyesi' olarak da ifade edilmektedir (Mutlu, 1991, s. 10). Çağımızda televizyon, toplumların en yaygın kültür üretme aracı olmakla birlikte, en etkili kitle iletişim araçlarından da biridir. Raymond Williams'ın da (2003) açıkladığı gibi televizyon, bir araç olmasının ötesinde kültürel bir nesnedir. Öte yandan Fiske (1992, s. 1) televizyonun; toplumsal yapı vasıtasıyla anlamlar, popüler beğeniler ve bunların dolaşımı neticesinde oluşan üretim ve yeniden üretim sürecinde büyük öneme sahip dinamiklerden biri olduğuna işaret etmektedir. Postman (2018, s. 108) televizyonun 15. yüzyıldaki matbaanın değil, 19. yüzyıldaki telgraf ile fotoğrafın başlattığı geleneğin bir devamı olduğunu söylemektedir. Televizyonla birlikte haber, anlık ve evrensel bir nitelik kazanmıştır. Ayrıca insanların eğlence ve boş zaman anlayışını yeniden şekillendirmiştir. McLuhan'a göre, televizyon insanları kendi küçük çevrelerinin bir parçası olmaktan çıkarıp daha da küçülmüş olan dünyanın etkili bir parçası hâline getirmiştir (Mutlu, 2008, s. 22). McLuhan aynı zamanda, televizyondaki görüntülerin izleyiciyi yansıttığını söylemektedir. Yani ona göre ekran izleyicidir. Görüntüler de izleyiciyi sarıp sarmalar ve ufak bir nokta hâline getirir (McLuhan & Fiore, 2012, s. 125).

2. Türkiye'de Televizyon Yayıncılığı

Radyo ve televizyon yayıncılığı, birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de devlet tekelinde başlamıştır. Türkiye'de ilk televizyon yayını 1952 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) tarafından kapalı devre yayını olarak yapılmıştır. O tarihlerde İstanbul'da 10 adet alıcı bulunmakta olup bunların 4 tanesi İTÜ'nün içinde yer almıştır. Ücretsiz olarak yayınlara ve filmlere katılan gönüllü yazar, sanatçı ve konuşmacı konuklarla gerçekleştirilen yayınları izlemek isteyenler, İTÜ'nün Taşkışla'da yer alan binasına gitmekteydi (Uyguç & Genç, 1998, s. 47). İTÜ tarafından yapılan ilk yayınlar çok kısıtlı bir izleyici kitlesine sahipken, 15 günde bir 17:00-18:00 saatleri arası düzenli yayına geçildikten sonra alıcı sayısı ve program türleri de çoğalmıştır (Kuyucu, 2012, s. 107). Sonraki yıllarda "359 sayılı "Türkiye Radyo Televizyon Kurumu Kanunu" uyarınca, radyo ve televizyon programları yayınlamak üzere 1964 yılında özerk bir devlet tüzel kişiliği olarak Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) kurulmuştur. TRT, Almanya ile yaptığı ortaklık kapsamında Almanya'dan teknik destek talebinde bulunmuş ve televizyon yayınları için gerekli elemanları yetiştirmeleri için uzmanlar getirilmiştir. 1966 yılında eğitim programı olarak başlayan TRT kapalı devre televizyon programları, Almanya'dan teknik destek alınarak kurulan bir stüdyodan yayınlanmıştır (Orhan, 2018, s. 10). 31 Ocak 1968 tarihinde Türkiye'deki ilk deneme televizyon yayını Ankara'da bulunan Mithat Paşa Stüdyosu'nda gerçekleştirilmiştir (www.trt.net.tr, t.y).

Televizyon yayıncılığında TRT tekeli, 1990 yılında iş insanı Cem Uzan ve Turgut Özal'ın oğlu Ahmet Özal'ın ortağı olduğu Magic Box isimli şirkete bağlı Star 1 televizyon kanalının yayın yapmaya başlamasına kadar devam etmiştir. Anayasaya ve TRT Kanunu'na aykırı bir şekilde başlayan ticari yayıncılık 1993 yılında yapılan anayasa değişikliği ile yasal bir zemine kavuşmuştur. 1990'larda birkaç yıl içinde 10 yeni ticari televizyon kanalı ortaya çıkmıştır. Kanallar arasındaki rekabet yeni içerik ve

format arayışlarını körüklerken bir taraftan da iletişim ve reklam sektörünü bir bütün olarak hızlandırmıştır (Daldan, 2009, ss. 9-10).

1999 yılında ilk dijital yayın platformu olan Digitürk'le birlikte Türkiye'de televizyon yayıncılığı yeni bir döneme girmiştir. Digitürk'ü Star Dijital ve Cine Dijital takip etmiştir. Dijital yayıncılığın yasal olmadığını belirten RTÜK, bu kanalların kapatılması için savcılığa suç duyurusunda bulunmuştur. Ticari televizyonlarda olduğu gibi, dijital yayıncılıkta da teknoloji kazanmış ve yasalar teknolojiyi izlemiştir (Korkut, 2013, s. 19).

3. Dijital Televizyon Yayıncılığı

Dijital yayıncılık yöntemi, radyo sinyallerinin kullanılmasıyla karasal televizyon istasyonlarından izleyicilere dijital formatta televizyon içeriğinin aktarılmasını içerir. Vericiler, tek bir frekansta birden çok kanalı alabilir. Bu nedenle dijital karasal yayın, izleyicilerin farklı kanallara ulaşmasını sağladığından, analog karasal yayından önemli ölçüde farklıdır. Ayrıca, analog aktarım yöntemine nazaran gelişmiş görüntü ve ses kalitesi sağlamaktadır (Gürkaynak vd., 2019, s. 284). Dijital televizyon yayıncılığında ses ve görüntüler elektronik olarak işlenmekte, sıfırlar ve birler serisinden oluşan kodlar, ikili rakamlara dönüştürülmektedir. Bu kod bir bit akışı olarak aktarılmaktadır. Alıcı; dijital verileri, grafik, yazı ve seslere dönüştürmektedir (Korkut, 2013, s. 17).

Ticari radyo ve televizyon yayını yapan kuruluşların 1990'lı yıllarda artmasıyla birlikte pek çok ülke kendilerine ayrılan televizyon kanallarının yetmemesinden yakınmaya başlamıştır. Öte yandan yüksek binalar ve doğal oluşumlar (dağ, tepe vs.) gibi engel teşkil eden şartlar da yayını olumsuz etkileyen faktörlerdendir. Söz konusu problemlerin giderilmesi için bazı çalışmalar yapılmış, kanal sayısını arttırmak ve yayın sinyal problemlerini gidermek için dijital yayıncılık sistemleri geliştirilmiştir. Dijital televizyon yayıncılığıyla ilgili ilk resmî çalışmalar 1993 yılında Bonn'da yapılan DVB (Digital Video Broadcasting/Dijital Video Yayınlama) projesi adı altında 20 ülkenin katılımı ile başlatılmıştır. Bu proje, 35 ülkeden 270'in üzerinde yayıncı, yazılımcı, network operatörleri, üreticiler gibi katılımcılarla geliştirilerek dijital televizyon ve veri servislerine dünya çapında bir standart oluşturulmuştur (Akyol, 2006, ss. 35-36).

Dijital sistemlerin televizyona en önemli katkılarından biri frekans sorununa çözüm getirmesidir. Hangi yayın dağıtım türünde olursa olsun, dijital sistemlerle yayıncılık yapıldığında aynı frekans aralığından daha çok sayıda yayının aktarılabilmesi mümkün olmaktadır. Dijital televizyon yayıncılığı, tek bir analog yayının taşınması için gerekli bant genişliğinden, sıkıştırma yöntemiyle beraber 4-6 yayının aktarılmasını mümkün kılmaktadır (Yaman, 2017, s. 246).

Dijital yayıncılıkta yaşanan gelişmelerle televizyon yayıncılığı yeni bir boyut kazanmış ve televizyonun geleneksel tanımları değişmiştir. Söz konusu değişim hem teknik hem de içerik açısından yaşanmıştır. Dijital yayınlarla etkileşimli hizmetler uygulanarak izleyiciler televizyon karşısında daha etkin ve özgür olmuştur. Bu hizmetlerle izleyiciler belirli ücretler ödeyerek istediği içeriğe istediği zaman ulaşabilmektedir. İzleyiciler programlarla ilgili olarak anında yorum yapabilmekte, her türlü bilgiye televizyondan erişim sağlayarak diğer izleyicilerle etkileşimde bulunma imkânı bulabilmektedir.

Dijital televizyon genel olarak televizyon ve bilgisayar arasındaki sınırların ortadan kalkmasını sağlamanın yanı sıra kullanıcılarının interaktif hizmet avantajlarından yararlanabilmesine imkân tanımaktadır (Abdulhameed, 2007, s. 202). Dijital televizyon yayıncılığı izleyiciye dilediği zaman zevkine uygun seçim yapma fırsatı tanımaktadır. Bu durum da gönderici ile alıcı arasındaki katılımı artırarak iletişim sürecine gerekli esnekliği ve etkileşimi sağlamaktadır (Alamuddin, 2009, s. 156).

4. İnternet Tabanlı Televizyon Yayıncılığı

İnternet teknolojisi ile televizyon yayıncılığının yakınsaması sonucunda ortaya çıkan internet tabanlı televizyon yayıncılığı, sunucudan gönderilen ses ve görüntü sinyallerinin kodlayıcı (encoder) program ile şifrelenmesi prensibine bağlıdır. Bu şifrelenen sinyallerin çözülmesi (decoding) sonucunda gönderilen içerikler web tarayıcıları vasıtasıyla internet kullanıcılarına ulaştırılmaktadır (Noam vd., 2004, ss. 2-4). Söz konusu bu yayının geleneksel televizyon yayıncılığından temel ayrım noktası, yayının internet aracılığıyla yapılmakta olmasıdır. Web TV, IPTV, Mobil TV, OTT TV gibi farklı formatlarda yapılan internet tabanlı televizyon yayıncılığı internet bağlantısına sahip bilgisayar, tablet, akıllı telefon, akıllı televizyon gibi farklı cihazlardan televizyon yayınlarına erişime imkân sunmaktadır.

Geleneksel televizyon yayıncılığı, internetle beraber hem biçimsel olarak hem de içerik bakımından büyük değişime uğramıştır. Geleneksel yayıncılık sistemlerinde içerik akışı eşgüdümlü ve doğrusal (linear) olmak kaydıyla farklı mekânlarda bulunan çok sayıdaki alıcıya iletilmektedir. İnternet tabanlı televizyon yayıncılığında ise içerik üzerindeki bürokratik kontrolün yıkılmasıyla alıcı ağ bağlantısı bulunan herhangi bir yere iletiyi alıp gönderebilmektedir. Bu şekilde iletiler kişiselleştirilerek herhangi bir mekân ve zamanda ulaşılabilir olmaktadır (Lotz, 2014, s. 32). Bu yeni dönem teknolojiyle izleyici televizyondaki görüntüyü dilediği gibi kullanabilme ve görüşleriyle yayını yönlendirebilme gücüne de sahip olmuştur. Ayrıca yayını istenilen açıdan, tekrardan ve ağır çekim olarak izleme gibi geleneksel televizyon yayıncılığında mevcut olmayan özelliklere ulaşabilmektedir (Karagülle, 2013, s. 1705). Bu durum televizyonu sadece eğlence aracı olmaktan öteye taşıyarak daha özgün ve işlevsel bir konuma getirmiştir.

5. OTT TV

Dijital yayıncılıkla birlikte televizyon hizmetleri, ücretsiz yayın yapan televizyonlardan abonelik sistemine dayalı ücretli televizyon yapısına geçmiştir. Bunlardan en yenisi ve popüler olanı OTT TV (Over-the-Top TV) sistemidir. OTT TV, basitçe video ve sesin internet üzerinden doğrudan kullanıcının internete bağlı cihazlarına aktarılmasıdır. Bu platformun hizmetlerine herhangi bir yerden, her zaman ve herhangi bir cihazdan erişim mümkündür. OTT TV sistemlerini etkileşimli içeriklerden oluşan ve kontrolün büyük ölçüde kullanıcıda olduğu uygulamalar olarak ifade etmek mümkündür. OTT TV, televizyon, bilgisayar, tablet ve akıllı telefon gibi her ekrandan izlenilebilmektedir.

OTT TV sistemi, televizyon yayıncılığı alanında kullanılan ve günümüz yayıncılık fenomenleri arasında yer alan yapıdır. İnternet aracılığıyla yayın akışına bağlı olmadan müzik ve televizyon yayınlarını ve video içeriklerini, çevrim içi cihazlara iletmektedir. Bu sistemle beraber internet üzerinden yapılabilen işlemlerin tümü televizyon aracılığıyla yapılabilir duruma gelmiştir. Öte yandan OTT TV hizmeti konuksever televizyon ortamını dönüştürmüştür. Çünkü geleneksel yayıncılığa göre etkileşimli

ve içeriğe yönelik bir hizmet sunmaktadır (Zhenhui & Yifan, 2019, s. 165). OTT TV kavramıyla birlikte set üstü kutular, uydu antenleri ve kablolar gibi alıcılar üzerinden alınan işitsel ve görsel içerikler internet bağlantısının olduğu her yerden alınabilir olmuştur (Urgelles, 2017, s. 21). Dünyada pek çok örneği bulunan OTT TV'nin Türkiye'de en çok bilinenleri arasında Netflix, Disney+, Amazon Prime Video, BluTV, Puhu TV, Exxen ve GAİN yer almaktadır.

6. İnternet Tabanlı Yayıncılığın İzleyici Alışkanlıklarındaki Dönüştürücü Etkisi

İnternet tabanlı yayın platformlarının yaygınlaşmasının yanı sıra internet erişim maliyetlerinin görece azalması ve erişimin kolaylaşmasıyla birlikte televizyon izleyicisinin izleme pratiklerinde de köklü değişiklikler yaşanmıştır. İnsanlar artık evlerinde, toplu taşıma araçlarında ve seyahatte ellerindeki akıllı telefon, tablet vb. cihazlar sayesinde binlerce içerik arasından özgürce tercih yaparak, istediği yerden izlemeyi başlatıp, istediği yerde sonlandırabilen kullanıcılara dönüşmüştür. Bu gelişmelerle beraber izleyici geleneksel televizyon içeriklerine bağımlı olmaktan çıkmış; aksine dijital üreticiler, izleyicinin seçimine bağlı hâle gelmiştir.

İzleyicinin neyi, ne zaman ve nasıl izleyebileceği konusunda denetimi eline almasına imkân sağlayan yeni yayıncılık modeli, yayıncı ve izleyici arasındaki etkileşimi artırarak izleyicinin yayın akışını ve içeriğini yönlendirebilmesinin önünü açmıştır. Örneğin *Black Mirror* adlı dizi serisinin 'Bandersnatch' (2018) adlı bölümünde olayların nasıl seyredeceği yetkisi izleyiciye bırakılmıştır. Ekranın alt kısmında izleyiciye sunulan tercihler sayesinde izleyici aktif bir rol alarak olayın seyrini belirleyebilmektedir. Öte yandan yayınların bilgisayar, telefon ya da tablet ekranlarından izlenebilmesiyle beraber geleneksel televizyon izleme alışkanlıklarından biri olan arkaya yaslanarak (lean back) izleme alışkanlığı yerini, öne eğilerek (lean forward) izlemeye bırakmıştır (Çaycı, 2013, s. 1651). Benzer şekilde eskiden televizyon izleme, aile ya da grupla birlikte gerçekleştirilen toplu bir eylemken, söz konusu teknolojilerle birlikte bireysel bir eyleme dönüşmüştür.

7. İzleyici Kavramı ve İletişim Araştırmalarında İzleyici

Günümüzde medya kavramının cep telefonu, internet ve diğer yeni medya alanlarını da içerecek biçimde geniş bir anlam kazanmasıyla birlikte 'izleyici' kavramının da anlamı değişmiş ve genişlemiştir. Medya izleyicisi net bir biçimde tanımlanabilir, sabit bir varlık değildir. İzleyici kavramı mekâna (yerel medyadaki gibi); insana (bir aracın belirli bir yaş grubu, cinsiyet, siyasi inanç veya gelir kategorisi için çekici olmasına göre karakterize edildiği zaman olduğu gibi); belirli bir tür araca veya kanala bağlılığa; iletinin içeriğine (türler, konular, tarzlar) ve zamana (gündüz ve prime time izleyicisinde olduğu gibi) göre birbirinden farklı biçimlerde tanımlanabilir (McQuail, 1997, s. 2). Bununla birlikte izleyiciyi basitçe, herhangi bir medya kanalının içeriklerini okuyan, dinleyen, seyreden ya da kullanan birey olarak tanımlamak mümkündür.

Kitle iletişim araştırmaları için izleyici kavramı her zaman önemini korumuştur. Hedef kitle yani izleyicinin kitle iletişimdeki rolü ve konumu pek çok çalışmaya konu olmuştur. Kökenleri 1920'lerde Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan çalışmalara dayanan deneysel/ampirik gelenek, izleyiciyi etkiye açık, edilgen, pasif ve tüketici olarak kabul etmiştir. Bu çalışmaların temel özelliği medyanın bir özne ya da neden olarak görülmesidir. Kitle iletişim araçlarına sahip olanların ve onu iyi kullananların geniş

kitlelere istediklerini kabul ettirecekleri varsayımı kabul görmüştür. Bunun sebeplerinden birisi, bir taraftan reklamın bir taraftan da propagandanın bu dönemi karakterize eden başlıca ileti biçimleri olmasıdır (Mutman, 1995, s. 27).

İletişim çalışmaları alanında 1940'tan itibaren kitle iletişim araçlarının insanlar üzerine etkisinin oldukça az olduğunu ortaya koyan çalışmalar yapılmıştır. Lazarsfeld ve Katz'ın 1940 yılındaki ABD Başkanlık seçimleri sırasında yaptıkları araştırma, bireylerin izole edilmiş toplumsal canlılar değil, diğer insanlarla etkileşimde bulunan toplumsal grupların üyesi olduklarını; fikirlerin genellikle kitle iletişim araçlarından kanaat önderlerine, sonrasında ise toplumda daha az etkin olan bölümlere iletildiğini ortaya koymuştur. İki aşamalı akış olarak adlandırılan bu modele göre medyanın sunduğu iletilere yönelik tepkiler doğrudan değildir; ancak, toplumsal ilişkiler vasıtasıyla iletilmekte ve etkilenmektedir (Koçak, 2001, s. 12). Bu çalışma sayesinde o güne kadar sayısal ve istatistiksel bir varlık olarak görülen izleyici, ilk kez yaşayan ve refleksleri olan sosyal bir yapı olarak tanımlanmıştır. Böylece, sadece kuramsal olarak medyanın sahip olduğu varsayılan gücü azaltılmakla kalmayıp; izleyici, sosyal yaşamın meşru bir özelliği olarak görülmeye başlanmıştır (Çaplı, 2002, s. 178; McQuail & Windahl, 2010, s. 83).

1960'lardan sonra ana akım iletişim çalışmaları içinde 'aktif izleyici'yi merkez alan çalışmalar yoğunluk kazanmaya başlamıştır. Bu çalışmalarda izleyici, kitle iletişim araçlarını kendi gereksinimleri, arzuları ve beklentileri doğrultusunda aktif bir şekilde kullanan; birtakım gereksinimlerini doyurmak için kitle iletişim araçlarına yönelen ve içerik seçimi yapan aktif bireyler olarak kabul edilmiştir. Bunlar arasında en bilineni Kullanımlar ve Doyumlar Kuramı'dır. Bu kuram üzerine çalışan isimlerden biri olan Elihu Katz, "kitle iletişim araçlarının insanlara ne yaptığından çok, insanların kitle iletişim araçları ile ne yaptığına" yoğunlaşmıştır (Katz, 1959, s. 2). Kuram, izleyicilerin kitle iletişim araçlarını seçim ve kullanımlarında aktif ve yetenekli oldukları düşüncesinden hareket ederek yapay yollarla bile olsa kitle iletişim araçlarının insanların gereksinimlerini giderdiğini iddia etmektedir (Laughey, 2010, s. 59). Kullanımlar ve Doyumlar Kuramı'nın yanı sıra Bağımlılık Modeli ve Beklenti-Değer Teorisi de izleyiciyi aktif bireyler olarak konumlandıran ve medya kullanımını bireysel ihtiyaçlar ve tercihler bağlamında açıklayan yaklaşımlardır (Uzun, 2013, ss. 98-100).

1980'li yıllarda İngiliz Kültürel Çalışmaları ekseninde de aktif izleyici çalışmaları yapılmıştır. Eleştirel paradigmadan beslenen bu çalışmalarda medya, insanların istekleri doğrultusunda anlamlandırdıkları kültürel bir kaynak olarak görülmektedir. Söz konusu bu çalışmaların başında David Morley ve Ien Ang'in yaptığı araştırmalar gelmektedir. Aktif izleyici üzerine yapılan ana akım çalışmalardan farklı olarak Kültürel Çalışmalar geleneği, izleyici davranışının temeline ihtiyaç ve beklenti gibi sosyo-psikolojik kavramları değil; alımlamayı şekillendiren zihinsel çerçevelerin gücünü, izleme eyleminin geçtiği toplumsal koşulları ve bağlamı, bireysel deneyimleri koymuştur. Morley'e göre izleyici, kendi aralarında farklılığı olmayan bireylerden oluşan homojen bir kitle değil, aksine her bireyin kendine has tarihsel ve kültürel geleneği olan, birbiri ile iç içe geçmiş pek çok alt kültür grubunun toplamıdır (Dağtaş, 2013, s. 142). Ang ise (1996, ss. 17-56) medya alanında daha tutarlı çalışmalar yapabilmek için izleyicilerin, homojen bir bütün olduğu düşüncesini bir tarafa bırakıp 'izleyicinin sonsuz sayıda deneyim ve pratikten oluşan bir evren' olduğunu kabul etmek gerektiği ifade etmektedir.

B. METODOLOJİ

1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı, internet tabanlı televizyon yayıncılık sistemleri ve bu alandaki gelişmeler ışığında Türkiye’de üniversite öğrencilerinin tercihlerinde ve izleme pratiklerinde yaşanan değişimin ve dönüşümün niteliğini ve nedenlerini tespit etmek ve ortaya koymaktır. Bu bağlamda yeni izleme deneyimleri sunan internet tabanlı televizyon yayıncılık sistemlerinde etkin olan faktörlerden izleyici tanımlanarak izleyicilerin/kullanıcıların profilleri, tercihleri, beklentileri, tercihlerindeki değişimin ve dönüşümün neler olduğu incelenmektedir.

İnternet tabanlı televizyon yayıncılık sistemleri ve OTT TV yaygınlaştıkça, bu konuyla ilgili çeşitli bilimsel araştırmalar yapılmaya başlanmıştır. Ancak konuya ilişkin yapılan araştırmaların sayıca az sayıda olmasının yanı sıra üniversite öğrencilerinin tercihlerindeki ve izleme pratiklerindeki değişimi ve dönüşümü konu alan kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenle üniversite öğrencilerinin tercihlerindeki ve izleme pratiklerindeki değişimin ve dönüşümün niteliğini ve nedenlerini ortaya koyacak kapsamlı bir çalışma önem taşımaktadır.

İnternet hizmetinin önemli ölçüde arttığı günümüzde bu alanın baş aktörlerini gençler olmaktadır. Araştırma hedef kitlemizin büyük çoğunluğunu gençler oluşturmaktadır ve bu grup, alanda hizmet sunan sektör temsilcilerine yön verebilmekte ve bunlara karşı tutum ve davranışlar geliştirebilmeleri önem taşımaktadır. Gençler bu alana yön verebildiği için bu çalışma önemlidir. Ayrıca tüketici konumundaki kullanıcıların/üniversite öğrencilerinin bu konuda neler düşündüklerinin detaylı bir şekilde ortaya konması ve her yönüyle incelenerek, tüketicilerin düşüncelerinin anket ile belirlenmesi ve değişen tüketici tercihlerinin güncel halini ortaya koyması çalışmayı ayrıca önemli kılmaktadır. Bunun yanı sıra çalışma bulguları, internet tabanlı yayıncılık alanında faaliyet gösteren/gösterecek olan sektör temsilcileri için içerik üretimi aşamasında becerilerinin geliştirilmesi açısından da önem arz etmektedir. Ayrıca çalışmayı önemli kılan bir diğer husus, internet tabanlı yayıncılık alanında çalışma yapacak araştırmacılara konuyla ilgili detaylı bilgileri sunmak suretiyle yeni bir bakış açısı kazandırmasıdır. Çalışma sonucunda toplanacak verilerin, konuyla ilgili araştırma yapacak bilim insanlarına kaynak eser oluşturması ve internet tabanlı yayıncılık alanına katkı sağlaması açısından oldukça önemli olduğu düşünülmektedir.

2. Araştırmanın Hipotezleri

Bu çalışmada OTT TV içeriklerinin izleyiciler tarafından tüketimi, nedenleriyle birlikte araştırılmıştır. Bu kapsamda çalışmanın hipotezlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. OTT TV’nin film ve dizi gibi içerikleri üniversite öğrencileri tarafından geleneksel televizyondaki benzer içeriklere göre daha çok tercih edilmektedir.
2. OTT TV’de içeriklere sansür uygulanmadığı için OTT TV tercih edilmektedir.
3. OTT TV içeriklerinde reklamların yer almaması nedeniyle OTT TV tercih edilmektedir.
4. OTT TV’de dizi süreleri kısa olduğundan OTT TV tercih edilmektedir.

5. OTT TV'nin yenilikçi imkânları sayesinde her türlü içeriğe zaman ve mekândan bağımsız olarak erişim imkânı tanıdığı için OTT TV tercih edilmektedir.
6. OTT TV içerik tüketiminde bireyselliğin desteklenmesi, mahremiyetin korunaklı olması, kişiye özel profil oluşturma imkânının bulunması ve içeriklerin aile ortamında izlenmesine gerek kalmaması alışkanlıklarındaki değişim ve dönüşümde etkili olan unsurlardandır.
7. OTT TV etkileşimli hizmetleri kapsamında kullanıcılar zengin içerikler arasından özgürce seçim yapabildikleri için OTT TV tercih edilmektedir.
8. OTT TV içeriklerine; tablet, akıllı telefon ve akıllı televizyon gibi farklı cihazlardan kolaylıkla erişim sağlanabildiği için OTT TV tercih edilmektedir.
9. OTT TV'nin yenilikçi imkânları sayesinde belli bir dizinin tüm bölümlerinin aynı anda yayınlanıp ve izlenme imkânı olduğu için OTT TV tercih edilmektedir.
10. OTT TV'nin içerikleri Covid-19 pandemi sürecinde daha çok tüketilmiştir.

3. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada çok sayıda izleyiciyi içeren bir örneklem üzerinden veri toplayarak somut rakamlar üzerinden genelleme yapabilmek ve bu genellemeler üzerinden sonuç ve önerilere ulaşabilmek adına nicel araştırma modeli benimsenmiştir. Bu kapsamda veri toplama tekniği olarak anket yöntemi tercih edilmiştir.

Bu bağlamda ankette demografik sorular, evet-hayır soruları, çoktan seçmeli sorular ve beşli likert ölçek soruları olmak üzere dört grup soru tipine yer verilmiştir. Birinci gruptaki sorular katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye dönük sorulardır. İkinci gruptaki sorular katılımcıların OTT TV hakkındaki bilgi ve kullanım düzeyini ölçmeye yönelik evet-hayır şeklinde iki seçeneikli sorulardır. Üçüncü gruptaki sorular katılımcıların OTT TV'yi kullanım nedenleri, içerik ile platform ve izleme aracı tercihine yönelik sorular iken dördüncü gruptaki sorular ise geleneksel televizyon yerine dijital yayın platformlarının tercih edilme nedenlerini belirlemeye yönelik beşli likert ölçek sorulardır. Demografik sorular hariç toplamda 45 soruluk detaylı bir anket formu oluşturulmuştur. Gönüllülük esasına dayalı anket uygulaması 1 Ekim 2021-15 Aralık 2021 tarihleri arasında çevrimiçi ortamda gerçekleştirilmiştir.

4. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Türkiye İstatistik Kurumu 2019 Hane Halkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması verilerine göre Türkiye'de bilişim teknolojilerinin kullanım oranı 16-24 yaş grubunda %90,8'dir (Dijilopedi, 2019). Bu yaş aralığında yer alan üniversite öğrencileri araştırma evrenini oluşturmaktadır. Araştırmanın nüfusu ise Erciyes Üniversitesi öğrencilerinden oluşmaktadır. 19 fakülte, 2 meslek yüksekokul, 1 yüksekokul ve 7 enstitünün yer aldığı Erciyes Üniversitesi'nde 2021-2022 eğitim ve öğretim yılı itibarıyla kayıtlı öğrenci sayısı 52 bin 980'dir.

Tablo 1. Örneklem Hata Payına Göre Alınabilecek Örneklem Büyüklüğü

Evren Büyüklüğü	± 0.03 Örneklem Hatası (d)			± 0.05 Örneklem Hatası (d)			± 0.10 Örneklem Hatası (d)		
	p=0.5 q=0.5	p=0.8 q= 0.2	p=0.3 q=0.7	p=0.5 q=0.5	p=0.8 q= 0.2	p=0.3 q=0.7	p=0.5 q=0.5	p=0.8 q= 0.2	p=0.3 q=0.7
100	92	87	90	80	71	77	49	38	45
500	341	289	321	217	165	196	81	55	70
750	441	358	409	254	185	226	85	57	73
1000	516	406	473	278	198	244	88	58	75
2500	748	537	660	333	224	286	93	60	78
5000	880	601	760	357	234	303	94	61	79
10.000	964	639	823	370	240	313	95	61	80
25.000	1023	665	865	378	244	319	96	61	80
50.000	1045	674	881	381	245	321	96	61	81
100.000	1056	678	888	383	245	322	96	61	81
1.000.000	1066	682	896	384	246	323	96	61	81
100 Milyon	1067	683	896	384	245	323	96	61	81

Kaynak: Erdoğan & Yazıcıoğlu, 2004.

Yukarıdaki Tablo 1’den hareketle bu çalışmada %95’lik güven düzeyi ve %5’lik hata payı baz alınarak örneklem seçilmiştir. Bu bağlamda Erciyes Üniversitesi’nde kayıtlı toplamdaki 52 bin 980 kayıtlı öğrenciden en az 381 kişilik örneklem belirlenmiştir. Anket için örneklem belirlemede tesadüfi/rastlantısal olasılıklı örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Çevrimiçi ortamda gerçekleştirilen anket uygulamasında katılımcılara sosyal medya mecralarından ulaşılmıştır. Bu kapsamda anket formu 7 Facebook, 9 Telegram ve 4 WhatsApp grubunda paylaşılmıştır. Ayrıca 47 kişiye WhatsApp, 955 kişiye Instagram, 2287 kişiye de Twitter üzerinden doğrudan anket gönderilmiştir. Dijital TV platformlarını doğrudan abone olarak ya da çeşitli internet siteleri üzerinden ücretsiz olarak izleyen 479 katılımcıya ait veriler analiz edilmiştir.

5. Verilerin Analizi ve Değerlendirilmesi

Çalışmanın bu bölümünde izleyicilerin/kullanıcıların internet tabanlı televizyon yayın platformlarını neden kullandıkları ve bu kullanım sonucu ortaya çıkan davranışlarının analizi yapılmıştır. Örnekleme dâhil edilen öğrencilere ilişkin demografik/tanımlayıcı özellikler Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Öğrencilerin Tanımlayıcı Özelliklere Göre Dağılımı.

Gruplar	Frekans (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet		
Erkek	221	46,1
Kadın	258	53,9
Devam Edilen Okul		
Adalet Meslek Yüksekokulu	9	1,9
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü	2	0,4
Diş Hekimliği Fakültesi	10	2,1
Eczacılık Fakültesi	10	2,1
Edebiyat Fakültesi	38	7,9
Eğitim Bilimleri Enstitüsü	6	1,3
Eğitim Fakültesi	60	12,5
Fen Bilimleri Enstitüsü	9	1,9
Fen Fakültesi	12	2,5
Gevher Nesibe Genom ve Kök Hücre Enstitüsü	2	0,4
Güzel Sanatlar Enstitüsü	4	0,8
Güzel Sanatlar Fakültesi	11	2,3
Halil Bayraktar Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu	15	3,1
Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi	15	3,1
Hukuk Fakültesi	17	3,5
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	19	4,0
İlahiyat Fakültesi	41	8,6
İletişim Fakültesi	50	10,4
Mimarlık Fakültesi	10	2,1
Mühendislik Fakültesi	39	8,1
Sağlık Bilimleri Enstitüsü	4	0,8
Sağlık Bilimleri Fakültesi	13	2,7
Sosyal Bilimler Enstitüsü	17	3,5
Spor Bilimleri Fakültesi	11	2,3
Tıp Fakültesi	14	2,9
Turizm Fakültesi	11	2,3
Veteriner Fakültesi	9	1,9
Yabancı Diller Yüksekokulu	11	2,3
Ziraat Fakültesi	10	2,1
Yaş (Ort:22,2; Ss:3,63; Maks:35; Min:18)		

Tablo 2’de görüldüğü üzere katılımcıların cinsiyete göre dağılımlarına bakıldığında 258 kişi ve %53,9’luk bir oranla kadınlar çoğunluğu teşkil ederken ankete katılan erkek öğrencilerin sayısı %46,1’lik oranla 221’dir. Öte yandan öğrencilerin eğitim gördükleri bölümler harf sıralamasına göre frekans ve yüzde değerleriyle birlikte detaylı bir şekilde yer almaktadır.

5.1. Örneklemin İnternet ve Dijital Platformlara İlişkin Tanımlayıcı Özellikleri

Çalışma kapsamında örnekleme dâhil edilen öğrencilerin internet ve dijital televizyon platformu kullarımlarına yönelik demografik/tanımlayıcı özellikleri Tablo 3’te verilmektedir. Anket uygulamasında, söz konusu platformları hiçbir şekilde izlemeyenler (platformlara abone olmayanlar ve bu platformların orijinal içeriklerini diğer internet sitelerinden ücretsiz olarak izlemeyenler) analizlere dahil edilmemiş olup bununla ilgili olarak anket formunun ikinci kısmında yer alan 1., 2. ve 3. sorularda “Yanıtınız ‘Hayır’ ise lütfen anketi sonlandırınız” şeklinde bir açıklamaya yer verilmiştir.

Tablo 3. Öğrencilerin Dijital Platform Kullanımına İlişkin Özellikleri

Gruplar	Frekans (n)	Yüzde (%)
Dijital Platformlara Abonelik Durumu		
Evet	323	67,4
Hayır	156	32,6
Dijital Platformların Orijinal İçeriklerinin Başka Siteden İzleme Durumu		
Evet	390	81,4
Hayır	89	18,6
OTT TV Kavramını Bilme Durumu		
Evet	257	53,7
Hayır	222	46,3
İnternetin Yaygınlaşması, Ucuzlaması ve Hızının Artması ile Dijital Platformları Kullanma Durumu		
Evet	248	51,8
Hayır	231	48,2
Geleneksel Televizyona Göre Dijital Platformları Tercih Etme Durumu		
Evet	330	68,9
Hayır	149	31,1
Dijital Platformları Eğlence Amaçlı Kullanma Durumu		
Evet	347	72,4
Hayır	132	27,6
Dijital Platformları Bilgi Amaçlı Kullanma Durumu		
Evet	211	44,1
Hayır	268	55,9
Dijital Platformları Boş Zamanı Değerlendirme Amaçlı Kullanma Durumu		
Evet	359	74,9

Hayır	120	25,1
-------	-----	------

Dijital Platformları Aileyle İzleme Durumu

Evet	142	29,6
------	-----	------

Hayır	337	70,4
-------	-----	------

Dijital Platformlarda Resmî Denetimi Gerekli Görme Durumu

Evet	140	29,2
------	-----	------

Hayır	339	70,8
-------	-----	------

Covid-19 Sürecinde İnterneti Fazla Kullanma Durumu

Evet	453	94,6
------	-----	------

Hayır	26	5,4
-------	----	-----

Tabloya göre %67,4'lük bir oranla katılımcıların çoğunluğu dijital platformlara abone olmuştur. Dijital platformlara aboneliği olmayan %32,6'lık kısım ise bir sonraki soruda dijital platformların orijinal içeriklerini başka siteler aracılığıyla izlediklerini belirtmiştir. Ankete katılan öğrencilerin %46,3 gibi azımsanmayacak bir kısmının OTT TV kavramı hakkında bilgi sahibi olmaması, OTT TV kullanımı artmasına karşın kullanıcıların yayın teknolojisi ve sektör hakkında yeteri kadar bilgi sahibi olmadığını veya araştırma yapmadığını ortaya koymaktadır.

Ankete katılan öğrencilerin %68,9'u dijital televizyon platformlarını geleneksel televizyonlara göre daha çok tercih etmektedir. Katılımcıların %72,4'ü dijital televizyon platformlarını eğlenme amaçlı kullanırken; %74,9'u da boş zamanını değerlendirmek için kullanmaktadır. Söz konusu mecraları bilgiye erişmek amacıyla kullananların oranı %44,1'dir. Bu verilerden yola çıkarak örnekleme dâhil olan üniversite öğrencilerinin, dijital yayın platformlarını gündelik hayatın sıkıntılarından uzaklaşmak üzere tercih ettikleri söylenebilir.

Dijital televizyon izleyicilerinin, bu mecrayı tercih etmelerinin en önemli nedenlerinden biri içeriklerin özgür ve sansüresiz olmasıdır. Katılımcıların %70,8'inin dijital televizyon platformlarının RTÜK benzeri bir kurum tarafından denetlenmesine/kontrol edilmesine gerek görmemeleri bu durumu desteklemektedir.

Ankete katılan öğrencilerin %94,6 oranındaki büyük çoğunluğu Covid-19 pandemisi sürecinde OTT TV platformlarını daha çok kullandığını beyan etmiştir. Pandemi döneminde dünyada olduğu gibi Türkiye'de de alınan birtakım tedbirler sonucunda sokağa çıkma yasağı, evden çalışma, okulların tatil edilmesi gibi vatandaşların çalışma ve sosyal hayatlarına yönelik bazı kısıtlamaların getirilmiş olmasının ve bu dönemde internet kullanımının oldukça artmasının, izleyicileri dijital platformlara yönlendirdiği düşünülmektedir.

Tablo 4. Katılımcıların İnternet ve Dijital Platformlara İlişkin Kullanım Özellikleri

Gruplar	Frekans (n)	Yüzde (%)
Günlük İnternet Kullanma Süresi		
1-3 Saat	100	20,9
3-5 Saat	178	37,2
5 Saatten Fazla	201	42,0
İnternet Kullanım Nedenleri		
Araştırma	332	69,3
Eğitim	356	74,3
Dizi/Film	338	70,6
Video	304	63,5
Sosyal Medya	438	91,4
Covid-19 Sürecinde İnternet Kullanım Nedenleri		
Araştırma	184	38,4
Eğitim	323	67,4
Dizi/Film	352	73,5
Video	217	45,3
Sosyal Medya	377	78,7
Tercih Edilen OTT TV Platformları		
BluTV	120	25,1
Puhu TV	81	16,9
GAİN	33	6,9
Amazon Prime Video	65	13,6
Exxen	141	29,4
Netflix	425	88,7
Dijital Platformlarda Daha Çok Hangi Tür İçeriklerin Tercih Edildiği		
Dizi	338	70,6
Film	376	78,5
Belgesel	167	34,9
Animasyon	102	21,3
Program	74	15,4
Canlı TV	31	6,5
Dijital Platformlarda İçerikleri İzleme Tercihleri		
Türkçe Dublaj	185	38,6
Türkçe Altyazı	339	70,8
Orijinal Seslendirme	186	38,8

Yabancı Dilde Dublaj	44	9,2
Dijital Platformlarda Daha Çok Hangi Kategorideki Dizi ve Filmlerin Tercih Edildiği		
Aksiyon/Macera	319	66,6
Yetişkin	130	27,1
Romantik	192	40,1
Biyografi	112	23,4
Bilim Kurgu	272	56,8
Gerilim/Korku	197	41,1
Komedi	258	53,9
En İyi/Kaliteli Orijinal Yapımların Hangi Dijital Platformda Olduğu Düşüncesi		
BluTV	27	5,6
Puhu TV	21	4,4
GAİN	3	0,6
Amazon Prime Video	22	4,6
Exxen	27	5,6
Netflix	379	79,1
Dijital Platform İçeriklerinin Hangi Araçla İzlendiği		
Akıllı Telefon	192	40,1
Tablet	19	4,0
Dizüstü Bilgisayar	171	35,7
Masaüstü Bilgisayar	30	6,3
Akıllı Televizyon	67	14,0
Dijital Platform İçeriklerinin Daha Çok Hangi Zaman Aralıklarında İzlendiği		
00.00-04.00	152	31,7
04.00-08.00	9	1,9
08.00-12.00	16	3,3
12.00-16.00	52	10,9
16.00-20.00	105	21,9
20.00-00.00	372	77,7

Tablo 4'te ankete katılan öğrencilerin internet ve dijital platforma ilişkin kullanım pratiklerinin detayları yer almaktadır. Bu tabloya göre Erciyes Üniversitesi öğrencilerinin %42'si günlük beş saatten fazla internet kullanmaktadır. Aynı tablo kapsamında yer alan ve katılımcıların Covid-19 öncesi ve sonrası interneti hangi amaçla kullandıklarına ilişkin sorulara dair veriler ise şöyledir: Covid-19 öncesi internet kullanımında %91,4 ile sosyal medya birinci sırada yer alırken; bunu %74,3 ile eğitim amaçlı internet kullanımı; %70,6 ile de dizi ve film amaçlı internet kullanımı izlemektedir. Kullanıcıların, interneti Covid-19 öncesi daha çok anlık eğlence ve boş zaman değerlendirme amaçlı kullandıkları düşünülmektedir. Ancak Covid-19; yayıncılık, üretim, tüketim, reklam, eğlenme, boş zaman kavramı ve sosyalleşme gibi

pek çok gündelik aktivitede etkisini göstermiştir. Bu kapsamda bireylerin izleme alışkanlıkları da farklılaşmıştır. Söz konusu dönemde sosyal medya amaçlı internet kullanımı %78,7'ye gerilerken; dizi/film amaçlı internet kullanımı %73,5'e yükselmiştir. Verilerdeki bu değişikliklerle Covid-19 pandemi koşullarının etkili olduğu, insanların daha çok boş zamana sahip olması nedeniyle internet tabanlı televizyon platformlarındaki içeriklere yöneldikleri anlaşılmaktadır.

Yukarıdaki tablodan yola çıkarak ankette yer alan ilgili katılımcıların dijital platform tercihlerinde %88,7 ile Netflix birinci sırada yer alırken, bunu %29,4'lük bir oranla yerli dijital platform Exxen takip etmektedir. Kullanıcıların dijital platformlarda tercih ettikleri içerik türlerine bakılırsa %78,5 ile film birinci sırada; %70,6 ile dizi ikinci sırada yer almaktadır. %6,5'lik oranla canlı TV en az tercih edilen içerik türüdür. Bu bağlamda kullanıcıların özgün yapımları izlemek için OTT TV platformlarını tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca söz konusu platformlarla kısalan dizi süreleri ve tek seferde tüm sezon bölümlerinin erişime sunulması da OTT TV'de dizilerin en çok tercih edilen içeriklerden biri olmasına neden olmaktadır. Canlı TV izlemenin düşük olmasının sebebinin, kullanıcıların canlı yayınları geleneksel televizyondan izlemeyi tercih etmeleri olduğu düşünülmektedir. Öte yandan OTT TV kullanıcılarının %70,8'i bu platformların orijinal içeriklerini Türkçe altyazı ile izlemeyi tercih ettiklerini bildirmeleri, orijinal içeriği karakterlerin kendi sesleriyle izlemekten zevk aldıklarını göstermektedir.

OTT TV'nin ortaya çıkması ve yaygınlaşmasıyla birlikte sektör temsilcileri daha çok aboneye ulaşmak ve ulaşılan aboneleri elde tutabilmek adına kullanıcıların tercihlerine yönelik farklı ülkelerde platforma özel orijinal içerikler üreterek bunların birçok dile dublajını yaptırmakta ve farklı dillerde alt yazı hizmeti vermektedir. Nitekim ankete katılan öğrencilerin %79,1 gibi büyük çoğunluğu en iyi veya en kaliteli orijinal içeriklerin Netflix'te yayınlandığı görüşündedir.

Ankete katılanların %66,6 oranındaki büyük çoğunluğu aksiyon/macera kategorisindeki film ve dizileri izlemeyi tercih etmektedir. Bilim kurgu kategorisindeki içerikler %56,8 ile ikinci sırada yer almaktadır. Geleneksel televizyonlara göre alışılmadık dışında, orijinal yapımları yer veren OTT TV platformlarının yüksek çözünürlüklü görüntü kalitesine sahip olmalarının ve yapımlarda başarılı görsel efektler kullanılmasının aksiyon/macera, bilim kurgu gibi kategorilerdeki dizi ve filmlerin tercih edilmesinde etkili olduğu düşünülmektedir.

Geleneksel televizyon yayıncılık sistemlerinde yayınların gün içerisinde belirli kuşaklardan oluştuğu ve bunların her birinin de farklı izler kitlelere yönelik olduğu düşünülmektedir. Örneğin, gündüz kuşağında içeriklerin kadınlara ve çocuklara yönelik programların yoğun olduğu dikkat çekmektedir. Gün içerisindeki en önemli yayınlar ise ana kuşak olarak da bilinen prime time zamanında yapılan yayınlardır. Bu bağlamda en çok izleyici de bu zaman diliminde televizyon izlemektedir (Çaplı, 2002, s. 113). Tablo 4'e göre dijital TV platformlarını izlemek için en çok tercih edilen zaman dilimi 20:00-00:00 arasındadır. Geleneksel televizyon yayınlarının en çok izlendiği bu zaman dilimi, dijital TV yayınlarının da en çok izlendiği saatler olmuştur. Ancak geleneksel televizyon yayınları çoğunlukla aile ortamında izlenirken dijital televizyondaki izleme faaliyeti bireysel olarak gerçekleşmektedir. Katılımcıların %40,1'inin dijital TV platformlarına akıllı telefon aracılığıyla, %35,7'sinin ise dizüstü bilgisayar aracılığıyla erişmeleri de bu bilgiyi desteklemektedir.

5.2. Örneklemenin Dijital Platformların Faktörler Arası Kullanımına İlişkin Tanımlayıcı Özellikleri

Tablo 5. Esneklik ve Erişim Özgürlüğü

	Kesinlikle Katılmıyorum		Çoğunlukla Katılmıyorum		Kararsızım		Çoğunlukla Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum		Ort	Ss
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%		
İçerikler arasında özgürce tercih yapabildiğim için tercih ediyorum	11	2,3	7	1,5	33	6,9	168	35,1	260	54,3	4,376	0,859
Her tarza ve zevke uygun içerik bulunabildiği için tercih ediyorum	11	2,3	14	2,9	32	6,7	167	34,9	255	53,2	4,338	0,900
Yayınları istediğim yerde durdurup geriye sarabildiğim veya daha sonra istediğim yerden tekrar başlayabildiğim için tercih ediyorum	10	2,1	12	2,5	25	5,2	147	30,7	285	59,5	4,430	0,867
Çok eski içeriklere erişebildiğim için tercih ediyorum	19	4,0	35	7,3	78	16,3	155	32,4	192	40,1	3,973	1,102
Kontrol büyük ölçüde kullanıcının denetiminde olduğu yani zevkime göre istediğim yayını izleyebildiğim için tercih ediyorum	14	2,9	15	3,1	45	9,4	170	35,5	235	49,1	4,246	0,956
Zaman ve mekân kısıtlaması olmadan seyahatlerde, okulda veya işyerinde kolayca erişim sağlayabildiğim için tercih ediyorum	11	2,3	15	3,1	47	9,8	142	29,6	264	55,1	4,322	0,938

Tablo 5'te katılımcıların "Esneklik ve Erişim Özgürlüğü" ile ilgili ifadelerine verdiği cevapların frekans ve yüzde değer dağılımları yer almaktadır. Tablo incelendiğinde dijital televizyon yayıncılığının temelini oluşturan içeriklere kolay ve özgürce erişimin, söz konusu mecraların tercih edilmesindeki en önemli nedenlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Doğrudan tekil izleyiciyi hedef alan dijital televizyon platformlarının izleyicinin/kullanıcının tarzını ve zevkini dikkate alarak bireye özel içerikler sunuyor olması da bu mecraların tercih edilmesinin nedenleri arasında yer almaktadır.

Geleneksel televizyon yayıncılığında olmayan ve dijital yayıncılığın sunduğu önemli özelliklerden biri izleyicinin, yayını istediği yerde durdurabilmesi ve istediği zaman izlenmeye devam edebilmesidir. Bu özellik sayesinde izleyiciler, kendilerini yayın saatlerine göre ayarlamaktansa yayınları kendi boş zamanlarına göre ayarlar duruma gelmişlerdir. Ankete katılanların %90,2'si bu özelliğinden ötürü dijital

yayın platformlarına yöneldiğini ifade etmiştir. Öte yandan bu sistemde ekstra bir ödeme yapmadan eski içeriklere serbestçe erişimin mümkün olması da izleyicilerin OTT TV'yi tercih etme nedenleri arasında yer almaktadır.

Tablo 6. Yeni Tarz ve Zevklere Hitap Etme

	Kesinlikle Katılmıyor		Çoğunlukla Katılmıyor		Kararsızım		Çoğunlukla Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum		Ort	Ss
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%		
Geleneksel televizyon kanallarının içeriklerinin aynı olaylar ve gündemler etrafında dönen tek tip içerikler olduğunu düşünüyorum. Dijital platformları, geleneksel televizyona göre daha yenilikçi bulduğum için tercih ediyorum	9	1,9	20	4,2	54	11,3	126	26,3	270	56,4	4,311	0,958
Geleneksel televizyon içeriklerinde kendimi bulamadığım/tarzıma ve zevkime hitap etmediği için tercih ediyorum	19	4,0	36	7,5	66	13,8	136	28,4	222	46,3	4,056	1,122
Geleneksel televizyona kıyasla içerikleri daha kaliteli bulduğum için tercih ediyorum	15	3,1	16	3,3	49	10,2	128	26,7	271	56,6	4,303	0,997
Geleneksel televizyon içeriklerinin siyasi, yönlendirici ve manipüle edici olduğunu düşündüğüm için tercih ediyorum	31	6,5	51	10,6	95	19,8	101	21,1	201	42,0	3,814	1,263
Dizi sürelerinin, geleneksel televizyon dizilerine kıyasla daha kısa (saat doldurmak için gereksiz olaylara yer verilmemesi) ve doyurucu olduğunu düşündüğüm için tercih ediyorum	14	2,9	14	2,9	42	8,8	128	26,7	281	58,7	4,353	0,965

Tablo 6'da katılımcıların "Yeni Tarz ve Zevklere Hitap Etme" ile ilgili ifadelerine verdiği cevapların frekans ve yüzde değer dağılımları yer almaktadır. Tabloya göre dijital yayıncılıkla beraber OTT TV platformlarının, geleneksel televizyonların aksine kullanıcıyı merkeze alan, tek tip programlardan kaçınarak farklı tarzları ve zevkleri kapsayan içerikler sundukları için tercih edildikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca OTT TV platformlarının, geleneksel televizyona kıyasla teknik özellikler ve içerik açısından daha

yenilikçi ve kaliteli yapımlara yer verdiği düşünülmekte; bu durum, tercih edilme nedenleri arasında yer almaktadır. Genel olarak OTT TV platformlarının kullanıcı odaklı, yenilikçi, kaliteli, apolitik içerikler sunması ve dizi sürelerinin geleneksel dizilere göre çok daha kısa olması izleyicilerin bu platformlara yönelmelerine neden olmaktadır.

Tablo 7. Bireysellik ve Mahremiyet

	Kesinlikle Katılmıyor		Çoğunlukla Katılmıyor		Kararsızım		Çoğunlukla Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum		Ort	Ss
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%		
Aile ve çevreden bağımsız olarak bireyselliğe önem verdiği için tercih ediyorum	34	7,1	35	7,3	93	19,4	106	22,1	211	44,1	3,887	1,248
Yayın içeriklerini kendi dizüstü bilgisayarım, tabletim ve akıllı telefonumdan izleyebildiğimden kişisel mahremiyetimin korunduğunu düşündüğüm için tercih ediyorum	22	4,6	36	7,5	96	20,0	124	25,9	201	42,0	3,931	1,154
Abonelik işlemleri kolay olduğu yani istediğim zaman aboneliğimi kolaylıkla iptal edip istediğimde de yeniden aktifleştirebildiğim için tercih ediyorum	23	4,8	28	5,8	97	20,3	140	29,2	191	39,9	3,935	1,125
Abonelik ücretleri yüksek olmadığı, her bütçeye uygun abonelik paketleri bulunduğu için tercih ediyorum	55	11,5	72	15,0	123	25,7	104	21,7	125	26,1	3,359	1,321
Çevrenin ve siyasi otoritelerin dayatmalarından uzak,	20	4,2	29	6,1	73	15,2	119	24,8	238	49,7	4,098	1,123

özgürce tercih yapabilen aktif bir birey olduğumu hissettirdiği için tercih ediyorum													
İçeriklere uygulanmadığı için tercih ediyorum	sansür için	47	9,8	49	10,2	84	17,5	100	20,9	199	41,5	3,741	1,349
Daha önce izlediğim içeriği ekstra bir ödeme yapmadan tekrar izleyebildiğim için tercih ediyorum	tekrar için	19	4,0	28	5,8	85	17,7	136	28,4	211	44,1	4,027	1,100
Aynı aboneliğe birden fazla kişi tarafından farklı cihazlarla erişilebildiği için tercih ediyorum		21	4,4	24	5,0	67	14,0	122	25,5	245	51,1	4,140	1,109

Tablo 7’de katılımcıların “Bireysellik ve Mahremiyet” ile ilgili ifadelerine verdiği cevapların frekans ve yüzde değer dağılımları yer almaktadır. Tabloda yer alan bilgilere göre dijital televizyon platformlarının sunduğu bireyselliğin ve mahremiyetin, izleyiciler/kullanıcılar tarafından önemsendiği ve bu platformları tercih etme nedeni olduğu görülmektedir. Genellikle evin salonunda, aile üyeleri tarafından hep birlikte izlenen geleneksel televizyonun aksine; bireylere kendi başlarına ve çevredekilerden bağımsız bir izleme imkânı sunan OTT TV platformlarının televizyon cihazı dışında kişisel bilgisayar, tablet ve akıllı telefonda da izlenebiliyor olması, üniversite öğrencilerinin geleneksel televizyon yerine bu platformlara yönelmelerine neden olmaktadır. Öğrencilerin bir kısmının yurt ya da öğrenci evinde kaldığı düşünüldüğünde söz konusu özellik daha da önem kazanmaktadır. Ayrıca bu platformlardaki içeriklere akıllı televizyon, bilgisayar, tablet ve akıllı telefonlardan bireysel hesap aracılığıyla erişmek mümkün olduğu için izleyicinin kişisel mahremiyeti açısından daha korunaklı ve özgür bir ortam niteliği taşımaktadır. İçeriklere yönelik yayın öncesinde veya sonrasında resmi bir denetim uygulanmaması da bu özgürlük alanını genişletmektedir.

OTT TV’lerin kullanıcılara sunmuş olduğu aktif izleyici olanağı sayesinde kullanıcılar, söz konusu platformlara kolaylıkla ve hızlı bir şekilde abone olabilmekte ve aboneliklerini iptal ettirebilmektedirler. Bu sayede istedikleri zaman bu platformlara abone olup içerikleri sınırsızca tüketebilmekte; istedikleri zaman aboneliklerini iptal edebilmektedirler. Katılımcılara göre bu durum OTT TV platformlarının tercih edilmesindeki nedenlerden biridir. Öte yandan abonelik ücretlerinin görece uygun olması da OTT TV’nin tercih edilme nedenleri arasında yer almaktadır. Bu platformlarda geçmiş tarihli içeriklere ekstra bir ödeme yapmadan erişim imkânı sunulması kullanıcıların ilgisini çekmektedir. Bununla birlikte aynı

aboneliğe birden fazla kişi tarafından farklı cihazlarla erişilebilme imkânı sayesinde kullanıcıların abone olmaksızın içeriklere bedava ulaşabilmeleri de OTT TV'ye yönelimi artırmaktadır¹.

Tablo 8. İçeriklere Kolay Erişim

	Kesinlikle Katılmıyor	Çoğunlukla	Katılmıyor	Kararsızım	Çoğunlukla	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Ort	Ss			
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%		
Daha önceden duyurmuş olduğu tarihte dizilerin tüm bölümlerini birden erişime açtığı için tercih ediyorum	17	3,5	29	6,1	58	12,1	160	33,4	215	44,9	4,100	1,060
Takip ettiğim bir dizinin tüm bölümlerini ara vermeden izleyebildiğim için tercih ediyorum	15	3,1	29	6,1	41	8,6	163	34,0	231	48,2	4,182	1,030
Reklam yayınlarına yer vermediği için tercih ediyorum	30	6,3	27	5,6	65	13,6	157	32,8	200	41,8	3,981	1,160
Tablet, akıllı telefon ve akıllı televizyon gibi farklı cihazlardan kolaylıkla erişim sağlanabildiğim için tercih ediyorum	14	2,9	17	3,5	30	6,3	162	33,8	256	53,4	4,313	0,952

Tablo 8’de ankete katılan öğrencilerin “İçeriklere Kolay Erişim” ile ilgili ifadelerine verdiği cevapların frekans ve yüzde değer dağılımları yer almaktadır. OTT TV yayıncılığın getirmiş olduğu en önemli yeniliklerden biri, dizilerin bir sezonluk bütün bölümlerinin aynı tarihte erişime açılması ve tek seferde izlenebilmesidir. Geleneksel televizyon izleyicisi bir dizinin yeni bölümünü izlemek için bir hafta beklemek zorundayken; OTT TV izleyicisi istediği kadar bölümü tek seferde izleyebilmektedir. Bununla birlikte OTT TV platformlarında reklam yayınlanmaması² da geleneksel televizyon yayıncılığı ile arasındaki temel ayrım noktalarından birini oluşturmaktadır. Bu özellikler katılımcıların geleneksel televizyon yerine OTT TV’yi tercih etmelerinde önemli birer faktör olarak görülmektedir. Bu platformlara bilgisayar, tablet, akıllı telefon ve akıllı televizyon gibi farklı cihazlardan kolaylıkla erişim sağlanabilmesi de katılımcıların tercih nedenleri arasında yer almaktadır.

Sonuç

Yeni iletişim teknolojileri ve televizyon yayıncılığı alanında yaşanan yeni açılımlar, izleyicilerin kendi tercihleri üzerinde daha fazla söz sahibi olabildikleri, fikir beyanında bulunabildikleri etkileşimli bir

¹ Netflix 2023 yılında, aynı evde yaşamayan kullanıcıların aynı hesap üzerinden erişimini engelleyerek bunun önüne geçmiştir.

² Bazı OTT TV platformları isteğe bağlı reklam ve düşük ücretli abonelik hizmeti sunmaktadır.

ortamın oluşmasıyla sonuçlanmıştır. Bu sayede artık televizyon izleyicileri birer kullanıcı olarak, sunulan içerikler arasından kendine uygun olanı seçebilmekte, bu içerikleri dilediği ortamda dilediği kadar izleyebilmektedir. Karasal yayının aksine dijital yayın platformlarında toptan etki yerine içeriğin çeşitlendirilmesi, yayın platformlarının kullanıcıları elinde tutabilmek için bireyi merkeze almasını gerektirmiştir. Bu sayede OTT TV endüstrisi gelişmeye başladığı ilk günden beri izleyicilerin beklenti ve beğenilerini dikkate alarak içerik üretmeye başlamıştır. Bu bağlamda kullanıcı niteliklerini daha iyi anlayan ve analiz eden platformlar mikro içerikler üreterek, mecranın diğer medyumlara güçlü bir alternatif olarak ilerlemesini sağlamıştır.

Çalışma kapsamında elde edilen veriler, Erciyes Üniversitesi öğrencilerinin internetin yaygınlaşmasıyla birlikte dijital yayıncılığa ve bu sistemle yayın yapan mecralara ilgi duymaya başladıklarını; geleneksel televizyon yayınlarına kıyasla dijital yayın içeriklerini daha çok tercih ettiklerini göstermektedir. Katılımcıların dijital yayıncılığı eğlenmek ve boş zamanlarını değerlendirmek için kullandıklarını ifade etmeleri, kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı bağlamında değerlendirildiğinde izleyicilere aktif kullanım imkânı sunması sayesinde kullanıcıların dijital yayın platformlarının sunduğu içeriklerle bazı doumlara ulaştıklarını ortaya koymaktadır. Öte yandan dijital yayıncılığın izleyicilere bireysel izleme imkânı ve korunaklı bir mahremiyet alanı sunması bu alana yönelimin başlıca nedenleri arasında yer almaktadır. Nitekim bu mecralar kullanıcıya özel profil ve PIN kodu oluşturma imkânı vermektedir.

Ankete katılan Erciyes Üniversitesi öğrencilerin yanıtlarından anlaşılacağı üzere katılımcıların büyük kısmının günlük internet kullanım süresi beş saatin üstündedir. En çok tercih edilen internet tabanlı yayın platformu Netflix, en çok tercih edilen içerik kategorisi aksiyondur. Katılımcıların çoğunluğu bu platformlara kişisel cihazları olan akıllı telefonlar aracılığıyla erişim sağlarken; içeriklerin, daha çok bireyin yalnız kalabildiği 20.00-00.00 ve 00.00-04.00 saatleri arasında izlendiği tespit edilmiştir. İlgili tablolardan anlaşılacağı üzere katılımcıların büyük çoğunluğu OTT sistemi ile yayın yapan mecraları daha özgür, kaliteli ve yenilikçi olması, farklı tarzlara hitap etmesi, zaman ve mekân kısıtlılığını ortadan kaldırması, dizi sürelerinin geleneksel televizyona göre daha kısa olması, içeriklere sansür uygulanmaması, abonelik işlemlerinin kolay ve hızlı olması, ekstra bir ödeme yapmadan eski içeriklere erişim imkânı sunması ve reklam yayınlanmaması nedeniyle geleneksel televizyonlara göre daha fazla tercih etmektedir.

Teknolojik gelişmelerle ve internetin yaygınlaşmasıyla birlikte hayatımıza giren internet tabanlı televizyon yayıncılığı, güncel gelişmelerle yayıncılığını pekiştirmektedir. Gelecekteki paradigma kırılmaları ve toplumsal hayattaki hızlı gelişmeler (Covid-19 pandemisi döneminde olduğu gibi) teknolojiden bağımsız yeni etkileri doğuracaktır. Gelecekte -araç olarak- televizyonun icadındaki ve gelişimindeki teknoloji yoğun dönemin yavaşlayacağı ve teknoloji bağımsız etkilerin mecranın geleceğini belirleyeceği bir döneme girdiğimiz varsayılabilir.

Çalışma kapsamında ele alınan internet tabanlı yayın platformlarının, başta etkileşimli kullanım ve özgür içerik seçimi gibi özellikleri sayesinde gelecekte hayatımızda çok daha önemli bir konuma yerleşeceğine kesin gözüyle bakılmaktadır. Bununla birlikte sektörde faaliyet gösteren yayıncı kuruluş sayısının ve platformlar arası rekabetin artacağı, bu durumun kullanıcıya olumlu yansımalarının olacağı öngörülmektedir. Çünkü daha çok alternatif, daha çok tercih hakkı demektir. Ayrıca artan sayıyla birlikte

geleneksel televizyondaki gibi platformlarda benzer içeriklerin ortaya çıkması da kuvvetle muhtemeldir. Bu nedenle atomize olmuş, aktif ve bilinçli kullanıcıları elde tutmak güçleşecek ve sektör çalışanlarının kullanıcılara yönelik detaylı verilere olan ihtiyacı gün geçtikçe daha da artacaktır. Öte yandan bu çalışma kapsamında yapılan tüm analizler ışığında Türkiye’de aboneliğe dayalı ücretli televizyon pazarındaki büyümenin giderek artacağı ve bunun OTT TV servislerinin lehine olacağı tahmin edilmektedir. Ayrıca son yıllarda teknoloji ve internet alanındaki gelişmelerin geleneksel televizyon için oluşturduğu olumsuz etkilerin, korsan/yasal olmayan yayınlarla birlikte dijital yayın platformları için de söz konusu olabileceği öngörülmektedir.

Diğer yeni iletişim teknolojileri gibi internet tabanlı yayıncılık sistemlerinin yaygınlaşmasının da birtakım sosyal boyutları bulunmaktadır. Ankete katılanların verdikleri cevaplardan da anlaşılacağı üzere OTT TV platformlarının tercih edilme nedenleri arasında bireyselliği ve kişisel tercihleri merkeze alan yayıncılık biçimi yer almaktadır. Bireylere kendi başlarına ve çevredekilerden bağımsız bir izleme imkânı sunan OTT TV platformlarının televizyon cihazı dışında kişisel bilgisayar, tablet ve akıllı telefondan da izlenebiliyor olmasının izleyiciler açısından aile içi iletişimi ve paylaşımı azalttığı; bu süreçte ailenin, giderek ortak zamanlarını ve yaşam alanlarını yitirmeye başladığı söylenebilir. Özellikle Covid-19 pandemisi döneminde yaşanan sokağa çıkma yasağı, evden çalışma, okulların tatil edilmesi gibi nedenlerle bireylerin daha fazla boş zamana sahip olması OTT TV’ye ve sosyal medyaya olan yönelimi artırmıştır. Hastalığın yayılmasını engellemek amacıyla azalan komşuluk, akrabalık, arkadaşlık gibi sosyal ilişkilerin yerini dijital araçlarla kurulan sanal ilişkiler almaya başlamış; bu durum pandemi sonrasında da artarak devam etmiştir. Diğer taraftan söz konusu platformların, bazı içeriklerinde yer alan ensest ilişki hikâyeleri ile aile yapısını bozduğu; bazı yanlış anlatımlar ile İslam karşıtlığı düşüncesini yaydığı; LGBT’yi, yasaklı madde ve argo kullanımını özendirdiği yönündeki eleştiriler sık sık gündeme gelmektedir.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni Erciyes Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Kurulu’nun 31/08/2021 tarih ve 369 numaralı kararı ile alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Abdulhameed, M. (2007). *İnternette iletişim ve yayıncılık*. Alemul Kütüb Yayınevi.
- Akyol, O. (2006). *İnternet üzerinden televizyon yayıncılığı ve Türkiye uygulamaları üzerine bir inceleme* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alamuddin, M. (2009). *Bilgi ve iletişim teknolojileri, gazetecilik sektörünün geleceği*. El Arabiye Yayınevi.
- Ang, I. (1996). *Desperately seeking the audience*. Routledge.
- Çaplı, B. (2002). *Medya ve etik*. İmge Kitabevi.
- Çaycı, B. (2013). Günümüzde enformasyon ve iletişim teknolojilerinin televizyon izleme alışkanlıkları üzerindeki etkisi: OTT TV. 2. International Symposium on Language and Communication: Exploring Novelties (ss. 1649-1660).
- Dağtaş, B. (2013). İletişim kuramları. İçinde E. Yüksel (Ed.), *Dilbilimsel ve Göstergebilimsel Yaklaşımlar* (ss. 132-155). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Daldan, Ö. (2009). *Global internet protokolü televizyonu (IPTV) pazarı, IPTV'nin Türkiye pazarına nüfuz etmesi ve pazarda büyüme potansiyeli* (Yüksek Lisans Tezi). Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dijilopedi. (2019, Ağustos 29). 2019 TÜİK hane halkı bilişim teknolojileri kullanım araştırması. <https://dijilopedi.com/2019-tuik-hanehalki-bilisim-teknolojileri-kullanim-arastirmasi/>
- Fiske, J. (1992). *Television culture*. Routledge.
- Gürkaynak, G., Akgün, B., & Aydoğan, Z. A. (2019). An analysis on the television broadcasting sector- the impact of OTT services: are they complementary or substitutable? İçinde G. Gürkaynak (Ed.). *The Second Academic Gift Book of ELIG Gürkaynak Attorneys-at-Law on Selected Contemporary Competition Law Matters* (ss. 281-338). Legal Yayıncılık.
- Karagülle, A. E. (2013). Sayısal teknolojilerin televizyon yayıncılığında meydana getirdiği dönüşüm. The Second International Symposium on Language and Communication: Exploring Novelties.
- Katz, E. (1959). Mass communications research and the study of popular culture: an editorial note on a possible future for this journal. *Departmental Papers*, 1-6.
- Koçak, A. (2001). *Televizyon izleyici davranışları televizyon izleyicilerinin tercihleri ve doyumları üzerine teorik ve uygulamalı bir çalışma* (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Korkut, C. (2013). *Yeni iletişim teknolojilerinin televizyon yayıncılık sistemlerinde kullanımı: Atatürk Üniversitesi Televizyonu örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kuyucu, M. (2012). *Türkiye'de medya ekonomisi* (1. Baskı). Esen Kitap.
- Küçük, B. (2015). *Televizyon izleme pratiklerindeki dönüşüm: Türkiye'de IPTV ve Trivbu örneği* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Laughey, D. (2010). *Medya çalışmaları, teoriler ve yaklaşımlar*. (Çev. A. Toprak). Kalkedon Yayınları.
- Lotz, A. D. (2014). *The television will be revolutionized*. NYU Press.
- McLuhan, M., & Fiore, Q. (2012). *Medya mesajı medya mesajı'dır* (Çev. İ. Haydaroglu). Mediacat Yayıncılık.
- McQuail, D. (1997). *Audience analysis*. Sage Publications.
- McQuail, D., & Windahl, S. (2010). *İletişim modelleri: kitle iletişim çalışmalarında*. (Çev. K. Yumlu). İmge Kitabevi.
- Mutlu, E. (1991). *Televizyonu anlamak*. Gündoğan Yayınları.
- Mutlu, E. (2008). *Televizyonu anlamak*. Ayraç Yayınları.
- Mutman, M. (1995). Televizyonu nasıl sorgulamalı. *Toplum ve Bilim Dergisi*, (67), 26-71.
- Noam, E., Groebel, J., & Gerbarg, D. (2004). *Internet television* (1. Baskı). Lawrence Erlbaum Publishers.
- Orhan, A. (2018). *Sayısal televizyon yayıncılığında fikri haklar bağlamında "IPTV"* (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Paxson, P. (2010). *Mass communications and media studies an introduction*. The Continuum International Publishing Group Inc.
- Popescu, M. (2010). *Eski SSCB Ülkeleri'nde televizyon sistemlerinin değişimi: Moldova Televizyonu örneği* (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Postman, N. (2018). *Televizyon: öldüren eğlence* (8. Baskı) (Çev. O. Akınay). Ayrıntı Yayınları.
- Temiztürk, H. (2003). Batılı ülkelerde radyo televizyon yayınlarının denetimi ve denetleyici kurullar. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (16), 263-279.
- Tumenjargal, S. (2019). *Yeni medya ve televizyon yayıncılığı etkileşimi* (Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türkiye Radyo Televizyon Kurumu. (2020). Tarihçe. 31 Mart 2020 tarihinde <http://www.trt.net.tr/Kurumsal/Tarihce.aspx> adresinden alındı.
- Urgelles, A. (2017). The threat of OTT for the pay-TV market. *Current and Emerging Issues in the Audiovisual Industry*, (1), 19-38.
- Uyguç, Ü., & Genç, A. (1998). *Radyo televizyon haberciliği* (2. Baskı). Avcıol Basım Yayın.
- Uzun, U. (2013). İletişim kuramları. İçinde E. Yüksel (Ed.), *İzleyici Merkezli Yaklaşımlar* (ss. 84-105). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Williams, R. (2003). *Televizyon, teknoloji ve kültürel biçim* (Çev. A. U. Türkbağ). Dost Kitabevi.

Yaman, H. (2017). Sayısal yayıncılığın sağladığı olanaklar; etkileşimli televizyon ve IPTV uygulamaları. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(3), 243-256.

Yazıcıoğlu, Y., & Erdoğan, S. (2004). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Detay Yayıncılık.

Zhenhui, L., & Yifan, S. (2019). OTT industry development in China. *Journalism*, 9(4), 164-175.

TÜRKİYE'DE DÖVİZ KURU İLE ENFLASYON İLİŞKİSİNE FOURIER KANITLAR*

 Meral ÇABAŞ^a

Öz

Bu çalışmada Türkiye'de 2010M₁₁-2023M₅ dönemi aylık verilerle döviz kurunun enflasyona etkisi ekonometrik olarak incelenmiştir. Analizlerde yavaş gerçekleşen yapısal değişimleri yakalama kabiliyeti yüksek Fourier fonksiyonlarından yararlanılmıştır. İlk olarak değişkenlerin durağanlık sınamaları Fourier KPSS (FKPSS) birim kök testiyle test edilmiş ve düzeyde birim kök içerdikleri birinci farklarında durağanlaştıkları gözlenmiştir. Fark durağan değişkenlerin uzun dönemli ilişkilerini test etmek için Fourier Shin (FSHIN) eşbütünleşme testinden faydalanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre değişkenler uzun vadede birlikte hareket etmektedir. Değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkiye ait katsayılar FMOLS ve DOLS katsayı tahmincisi ile tahmin edilmiştir. Uzun dönemde döviz kurunda oluşabilecek %1'lik artış enflasyonda %0.86 artışa neden olmaktadır. Analizin son aşamasında değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Fourier Toda-Yamamoto (FTY) testi ile sınanmıştır. Elde edilen bulgular Türkiye'de döviz kuruyla enflasyonun çift taraflı nedensellik ilişkisini işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Döviz kuru, Enflasyon, Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testi.

FOURIER EVIDENCE ON THE RELATIONSHIP OF EXCHANGE RATE AND INFLATION IN TÜRKİYE

Abstract

In this study, the effect of exchange rate on inflation was analyzed econometrically with monthly data for the period 2010M₁₁-2023M₅ in Turkey. Fourier functions, which are capable of capturing slow structural changes, were used in the analyses. First, the stationarity tests of the variables were tested with the Fourier KPSS (FKPSS) unit root test, and it was observed that they became stationary at the first difference that they contain a unit root at the level. Fourier Shin (FSHIN) cointegration test was used to test the long-term relationships of difference stationary variables. According to the findings, the variables move together in the long run. The coefficients of the long-term relationship between the variables were estimated with FMOLS and DOLS coefficient estimators. In the long run, a 1% increase in the exchange rate causes a 0.86% increase in inflation. In the last stage of the analysis, the causality relationship between the variables was tested with

*Bu makale 5-6 Temmuz 2023 tarihinde Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Konferansı III'de sözlü olarak sunulmuş bildirinin genişletilmiş halidir.

^aDr., Bağımsız Araştırmacı, dogacabas@hotmail.com

Makale Geliş Tarihi: 03.12.2023, Makale Kabul Tarihi: 25.12.2023

the Fourier Toda-Yamamoto (FTY) test. The findings indicate a double-sided causal relationship between exchange rate and inflation in Türkiye.

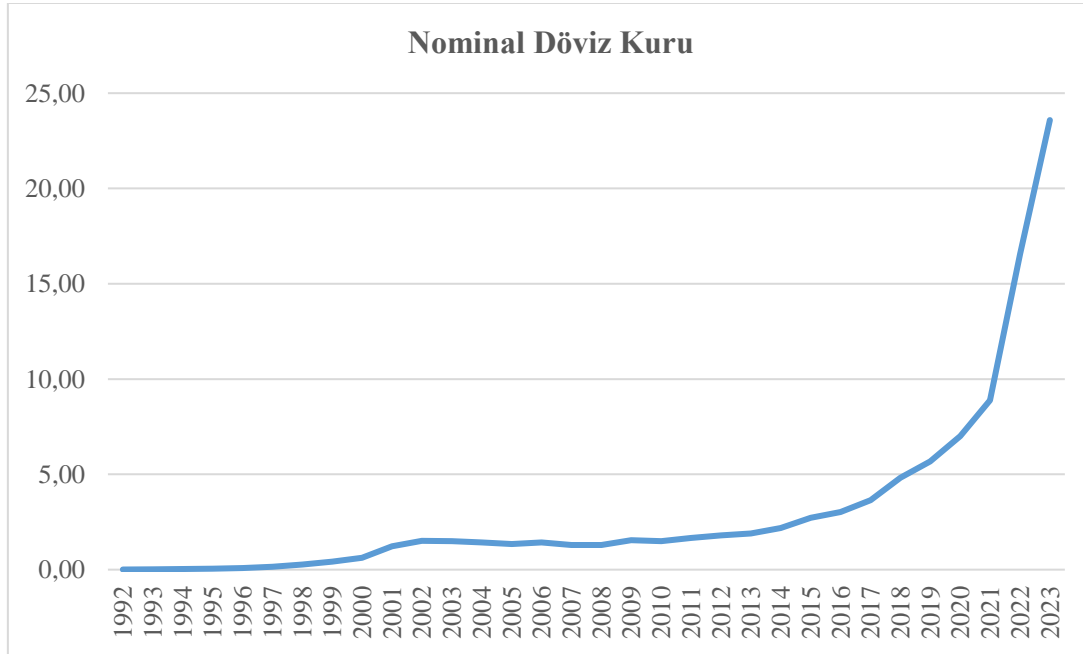
Keywords: Exchange rate, Inflation, Fourier Toda-Yamamoto causality test.

Giriş

1990’ların ortalarından itibaren yaşanan finansal krizlerle birlikte ülkelerin nominal kurları aşırı değer kaybına uğramıştır. Değer kayıpları her ülkede farklı farklı tepkilerle fiyatlara yansımıştır. Bu durum “döviz kurunun fiyatlara geçiş etkisi” olarak nitelendirilmiş ve enflasyon oranlarını önemli derecede tetikleyerek ekonomik daralmalara sebebiyet vermiştir. Enflasyon hedeflemesine sahip ekonomiler için döviz kurundaki dalgalanmaların enflasyona etkisini anlamak kritik önem kazanmıştır. Dolayısıyla döviz kuruyla ilgili politikalar ve rejimler akademisyenler ve politika belirleyicilerinin ilgi odağı haline gelmiştir (Berument, 2002).

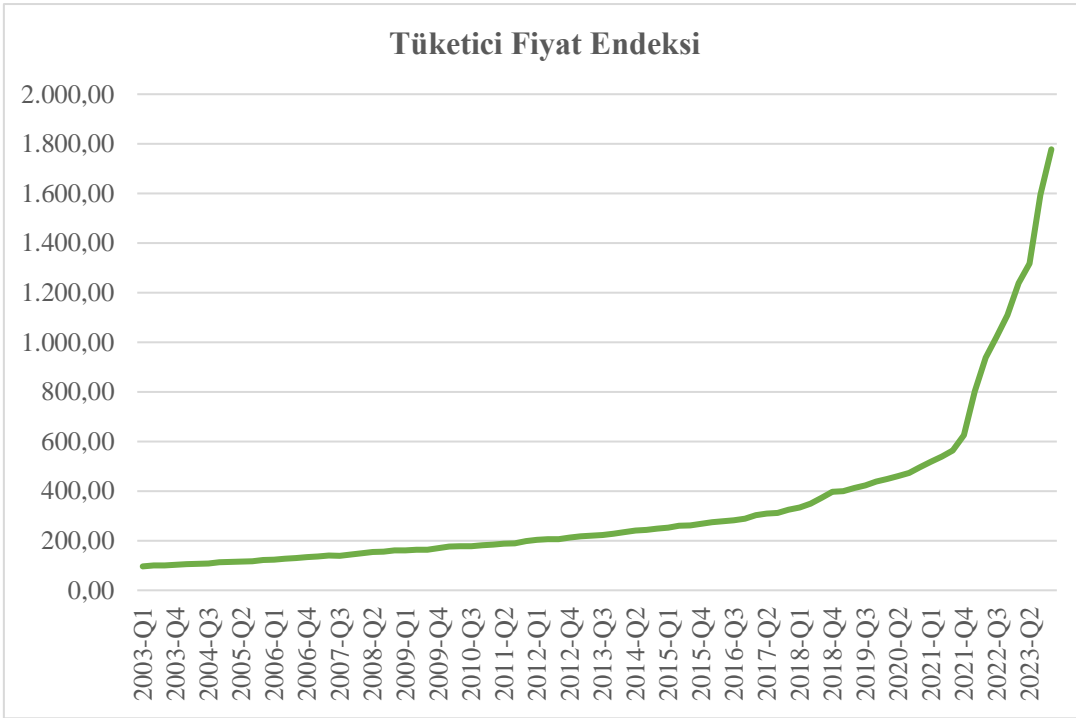
Türkiye’de de 1990 yılından sonra enflasyon oranları hızla artmaya başlamış ve 1994’de yaşanan krizde Türk Lirası büyük oranda değer kaybetmiştir. Devam eden süreçte 2001 krizi yaşanmış ve kur politikasında rejim değişikliğine gidilmiştir. Bu tarihe kadar kurdaki artış hızı önceden açıklanmaktayken (kur çıpası) bundan sonra dalgalı rejim benimsenmiştir ve Türk Lirası yine aşırı değer kaybetmiştir. 2008’de yaşanan küresel finansal kriz tüm dünyayı etkisi altına aldığı gibi Türkiye’de de enflasyonun artmasına neden olmuştur. Grafik 1’de görüldüğü gibi Türkiye’de nominal döviz kuru 1990’ların ikinci yarısından itibaren genel olarak artan bir trend sergilemektedir.

Grafik 1. Türkiye’de Nominal Döviz Kurunun Seyri

Kaynak: TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS)

Nominal döviz kuru dalgalanmaları, çeşitli yollarla fiyatlar genel seviyesini ve enflasyonu etkilemektedir. İthal mallarının fiyatlarını artırmakta bunun yanında dışarıdan temin edilen hammadde ve ara mallarının da fiyatları artmaktadır. Bu durum artan üretim maliyeti anlamına gelmektedir (Gül & Ekinci, 2006). Nominal döviz kurundaki artışlar, toplumun tükettiği ithal tüketim mallarının fiyatlarının da artmasına neden olmaktadır (Amitrano vd., 1997). Nominal kur artışı ihraç mallarını da önemli hale getirerek ihracatın artmasını sağlamaktadır (Mccallum vd., 1998). Ülke içinde artan ihracatla beraber yerli malların kısmen azalması fiyatlarını artırabilir dolayısıyla enflasyonu artırabilmektedir. Türkiye gibi yüksek dolarizasyona sahip ülkelerde, döviz kullanılan ekonomik faaliyetlerde de fiyat artışı yaşanabilmektedir. Dolayısıyla nominal döviz kurunda yaşanan dalgalanmalar özellikle gelişmekte olan ülkelerin makroekonomik dengelerini bozmaktadır.

Grafik 2. Türkiye’de Tüketici Fiyat Endeksi’nin Seyri

Kaynak: TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS)

Sürdürülebilir büyümenin önem arz ettiği gelişmekte olan ekonomiler küresel ekonomik şoklara daha duyarlı davranışlar sergilemektedir. Bu durum ekonomik istikrarın sağlanmasını zorlaştırmaktadır. Döviz kuru ve enflasyon gibi makroekonomik göstergeler derinden etkilenmektedir. Döviz kurundaki dalgalanmalar ithal fiyatlarını artırarak enflasyona neden olmaktadır. Grafik 2’de Türkiye için Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE)’nin üçer aylık dönemlerdeki değerleri görülmektedir. Grafik 1 ve Grafik 2 birlikte değerlendirildiğinde nominal döviz kuru ve enflasyonu temsilen TÜFE’nin zaman içinde birbirine paralel eğilimde oldukları gözlenmektedir. Her iki grafikte de 2021 yılının son çeyreğinde yukarı yönlü bir kırılma söz konusudur. 2019 yılında başlayan küresel salgının etkisiyle 2021 Aralık ayındaki nominal döviz kuru bir önceki aya göre yaklaşık %30 oranında artış kaydetmektedir. Bu artış

devam ederek 2023 Mayıs ayında yaklaşık %87 oranına ulaşmaktadır (EVDS, 2023). TCMB Yıllık Faaliyet Raporu (2021)’na göre 2021 yılındaki yıllık tüketici enflasyonu %36.08 olarak gerçekleşirken 2023 yılının üçüncü çeyreğinde %61.5 olarak gerçekleşmektedir (TCMB Enflasyon Raporu, 2023-IV). Dolayısıyla yaklaşık 30 yıllık dönemde Türkiye’de yaşanan döviz kuru ve enflasyon artışları 2021 yılından itibaren daha şiddetli hale gelmektedir. Türkiye için bu iki değişken arasındaki uzun dönemli ilişkiyi anlamak ve sayısal verilerle ortaya koymak kritik öneme sahiptir.

Bu makalede Türkiye için döviz kuru ile enflasyon ilişkisi ekonometrik olarak analiz edilmektedir. 2010 Kasım ve 2023 Mayıs arası aylık verilerin kullanıldığı çalışmada doğrusal olmayan Fourier yöntemler benimsenmiştir. Literatüre bakıldığında Türkiye için yapılan çalışmalarda Fourier yöntemin kullanıldığı çalışmaya rastlanmamaktadır. Bu yönüyle çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmada giriş kısmından sonra literatür taramasına yer verilmiştir. Takip eden ikinci bölümde veri seti tanımlı model belirlenmiş ve ekonometrik metodoloji anlatılmıştır. Üçüncü bölümde analizlerde elde edilen bulgular raporlanmış ve tartışılmıştır. Çalışmanın son ve dördüncü bölümünde sonuç ve önerilere yer verilerek çalışma sonlandırılmıştır.

A. LİTERATÜR TARAMASI

1971 yılında Bretton Woods sisteminin yıkılmasının ardından uygulanan neo-liberal politikalarla, dışa açık ekonomilerde sermaye hareketleri esnek kur rejimi altında serbestleşmiştir. Küreselleşmenin etkisiyle artan dış ticaret döviz kurları üzerinde kısa vadeli ve önemli dalgalanmalara neden olmuştur (Altner & Sungur, 2021). Gelişmekte olan ülkelerin yüksek oranda dışa bağımlı olmaları, ithal talepleri ve ithal girdi fiyatları kanalıyla döviz kurundaki dalgalanmaların yurtiçi fiyatlarının belirleyicisi olduğunu düşündürmektedir. Türkiye ekonomisi de 1981 yılında esnek döviz kuru rejimine geçişi ve 1989 yılında sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesiyle birlikte 1990’dan sonra yüksek döviz kuru ve yüksek enflasyon değerlerine maruz kalmıştır. Bu durumla beraber döviz kuru ve enflasyon değişkenleri arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar artmıştır. Çalışmada Türkiye ekonomisine yönelik çalışmalar dikkate alınmıştır.

Rittenberg (1993), Türkiye’de 1980 sonrası liberal dönemde esnek kur politikasının enflasyona etkisini Granger nedensellik testiyle sınamıştır. Sonuç olarak fiyatlardaki değişimden döviz kurundaki değişime doğru tek taraflı nedensellik ilişkisine ulaşmaktadır. Yazar o dönem için Türkiye’de döviz kuru ayarlamasının, paranın değer kaybetmesine ve enflasyona yol açan bir kısır döngü yaratmadığını ifade etmektedir.

Ülengin (1995), çalışmasında Türkiye ekonomisi için 1981-1992 dönemi çeyreklik veriler yardımıyla makro değişkenler arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testiyle sınamıştır. Elde ettiği ampirik bulgulara göre; döviz kurunun enflasyon ile ayrıca rezerv paranın döviz kuru ve bütçe açığı ile çift taraflı nedensellik ilişkilerine sahip olduklarını ifade etmiştir.

Altınay (1996), çalışmasında Türkiye için 1981M5-1994M6 arası aylık verilerle döviz kuru ile TÜFE (Tüketici Fiyat Endeksi) ve TEFE (Toptan Eşya Fiyat Endeksi) arasındaki nedensellik ilişkisini ekonometrik olarak incelemiştir. Nedensellik testini; dönemi dört döneme ayırarak uygulamış ve sonuç olarak 1981-1993 döneminde TÜFE ve TEFE ile döviz kurunun tek taraflı nedenselliğini tespit ederken

1994'ün ilk yarısı analize eklendiğinde döviz kuruyla TÜFE arasında karşılıklı nedensellik ilişkisinin varlığını ifade etmektedir.

Terzi ve Zengin (1996), Türkiye'de döviz kuruyla enflasyon ilişkisini test ettikleri çalışmalarında uzun dönemde döviz kuruyla enflasyon arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca enflasyonun döviz kuru belirlemede etkili olduğunu ifade etmişlerdir.

Berument (2002), 1983M₃-2001M₁₁ dönemi aylık veriler yardımıyla Türkiye'de reel döviz kuru ile enflasyon ilişkisini VAR yöntemi ile analiz etmiştir. Enflasyonu temsilen hem TÜFE hem de TEFE değişkenlerini kullanan yazar reel döviz kurunun TEFE'ye etkisinin TÜFE'den daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca sektörel bazda döviz kuru şoklarından en çok imalat sanayi ve en az tarım sektörü etkilenmektedir.

Leigh ve Rossi (2002), Türkiye için 1994M₁-2002M₄ dönemi aylık verileri kapsayan çalışmalarında döviz kuru hareketlerinin enflasyona etkisini VAR analizi ile test etmişlerdir. Analizlerinde beş değişkenden (petrol fiyatları (TL), reel output, nominal döviz kuru, TEFE ve TÜFE) yararlanmışlardır. Elde ettikleri bulgulara göre döviz kurunun fiyatlara yansımaları en etkin ilk dört ayda gerçekleşmekle beraber bir yılın üzerinde görülmüştür. Döviz kuru en çok TEFE'ye yansımaktadır.

Gül ve Ekinci (2006), 1984M₁-2003M₁₂ dönemine ait aylık veriler yardımıyla Türkiye'de nominal döviz kuruyla enflasyon ilişkisini Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik analizleriyle test etmişlerdir. Bulgulara göre değişkenlerin uzun dönemde eşbütünleşik olduklarını ve nominal döviz kurundan enflasyona doğru tek taraflı nedenselliğin varlığını işaret etmişlerdir.

Şıklar ve Uslu (2007), Türkiye'de 1994M₁-2006M₁₂ dönemi aylık verileri kullandıkları çalışmalarında döviz kurunun TÜFE ve TEFE'ye geçiş etkisini vektör hata düzeltme modeliyle analiz etmişlerdir. Elde ettikleri bulgulara göre TEFE'ye geçiş etkisinin TÜFE'ye geçişten daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca etkinin büyük oranda ilk çeyrekte gerçekleştiğini, 2001 sonrası uygulanan dalgalı kur rejiminin geçiş etkisini zayıflattığını ifade etmişlerdir.

Ayvaz Güven ve Uysal (2013), Türkiye için döviz kuruyla enflasyon ilişkisini 1983-2012 dönemini dikkate alarak Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri ile sınımışlardır. Elde ettikleri ampirik kalıntılara göre değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket etmedikleri ve aralarında karşılıklı nedenselliğin olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Güneş (2013), çalışmasında 2008-2012 dönemine ait veriler aracılığıyla Türkiye'de döviz kuru enflasyon ilişkisini VECM (Vektör hata düzeltme modeli) ile test etmiştir. Sonuç olarak kurlardaki artışın TÜFE'yi artırdığını, dolar kurundaki artışın Euro kurundaki artıştan daha etkili olduğunu ifade etmişlerdir.

Korkmaz ve Bayır (2015), çalışmalarında 2003M₁-2014M₁₁ dönemi aylık veriler yardımıyla Türkiye'de nominal döviz kuru ile ÜFE ve TÜFE ilişkisini Granger nedensellik testiyle sınımışlardır. Elde ettikleri bulgulara göre, nominal döviz kurundan ÜFE'ye doğru ve TÜFE'den nominal döviz kuruna doğru tek taraflı nedenselliğin varlığını saptamışlardır.

Yılmaz vd. (2016), 2005M₁-2015M₄ dönemi aylık verilerle Türkiye’de nominal döviz kurunun üretici ve tüketici fiyatlarına etkisini VAR modeli ile test etmişlerdir. Elde ettikleri bulgulara göre nominal döviz kurundaki 1 birimlik şoka, tüketici fiyatları üretici fiyatlarından daha düşük tepki vermiştir. Yazarlar ayrıca döviz kurundan üretici ve tüketici fiyatlarına geçişkenliğin 2001 sonrasında düşmeye devam ettiğini ifade etmişlerdir.

Bozdağlıoğlu ve Yılmaz (2017), Türkiye’de döviz kuruyla enflasyon ilişkisini 1994-2014 dönemi için VAR yöntemiyle test ettikleri çalışmalarında, nominal döviz kurunda gerçekleşecek 1 birimlik şokun enflasyonu 6 aylık bir süreçte istikrarlı bir şekilde artırdığını tespit etmişlerdir. Ayrıca döviz kurundan enflasyona doğru tek taraflı nedenselliğin varlığı sonucuna ulaşmışlardır.

Akdemir ve Özçelik (2018), çalışmalarında Türkiye için 2003M₁-2017M₆ dönemi aylık verileriyle döviz kurunun TÜFE ve imalat sanayi fiyatlarına etkisini SVAR analizi ile test etmişlerdir. Elde ettikleri bulgulara göre döviz kurunun geçiş etkisinin devam ettiğini ve bu etkinin imalat sanayi fiyatlarına TÜFE’den daha fazla geçtiğini belirtmişlerdir.

Akgül ve Özdemir (2018), çalışmalarında Türkiye’de faiz oranıyla döviz kurunun enflasyonla ilişkilerini 2003-2016 dönemi için Diks-Panchenko doğrusal olmayan nedensellik analizi ile test etmişlerdir. Elde ettikleri bulgulara göre Politik söylem ve Merkez Bankası söylemini karşılaştırarak; farklı dönemlerde her iki söylemin ve sadece bir söylemin geçerli olduğunu belirtmişlerdir.

Göktaş (2019), Türkiye için nominal döviz kuru ile TÜFE ilişkisini incelediği çalışmasında 2003M₁-2018M₂ dönemi aylık verilerden faydalanmıştır. Yazar ilişkiyi NARDL (Doğrusal olmayan sınır testi) ile analiz etmiş ve sonuç olarak döviz kurunun pozitif ve negatif bileşenlerinin TÜFE ile eşbütünleşik olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca TL’deki %1 birimlik değer kaybı TÜFE’yi %0.24 artırırken %1 birimlik değer artışının % 0.17 oranında artırdığını dolayısıyla TL’nin değer kaybındaki artışın enflasyonu daha fazla artırdığını ifade etmektedir.

Yenice ve Yenisu (2019), Türkiye için 2003M₁-2018M₄ dönemi aylık verilerle döviz kuru, faiz oranı ve enflasyon arasındaki ilişkiyi ARDL yaklaşımı ve Toda-Yamamoto nedensellik testleri yardımıyla sınımışlardır. Elde ettikleri ampirik kalınlara göre; döviz kuruyla enflasyon arasında tek taraflı nedenselliğin olduğunu belirtmişlerdir.

Alkan ve Dağdır (2020), çalışmalarında Türkiye ekonomisinin 2005M₁-2019M₇ dönemi aylık verileri yardımıyla döviz kurlarındaki (Dolar, Euro) dalgalanmaların enflasyona etkisini Kapetanios (2005) durağanlık, Maki (2012) eştümleşme ve Engle & Granger (1987) nedensellik testleriyle sınımışlardır. Elde ettikleri bulgulara göre döviz kurlarındaki dalgalanmaların hem ÜFE hem de TÜFE üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı etkisinin varlığını ve karşılıklı nedensellik ilişkisine sahip olduklarını ifade etmişlerdir.

Altınar ve Sungur (2021), çalışmalarında 1989M₁-2020M₇ dönemi aylık veriler yardımıyla Türkiye için reel efektif döviz kuruyla enflasyon ilişkisini Hacker ve Hatemi-J (2006) bootstrap ve dinamik nedensellik testleri ile sınımışlardır. Sonuç olarak reel efektif döviz kuru ile enflasyon arasında tek taraflı nedenselliğin var olduğunu belirlemişlerdir.

Şanlı (2022), çalışmasında Türkiye'nin 2005-2021 dönemine ait aylık veriler yardımıyla döviz kuru ve ekonomik büyümenin enflasyon üzerindeki etkisini ARDL sınır testi yaklaşımı ve Granger nedensellik analiziyle test etmiştir. Sonuç olarak döviz kurundaki %1'lik artışın enflasyonda %0.5 artışa neden olduğunu ve aralarında tek taraflı nedensellik ilişkisinin varlığını belirtmiştir.

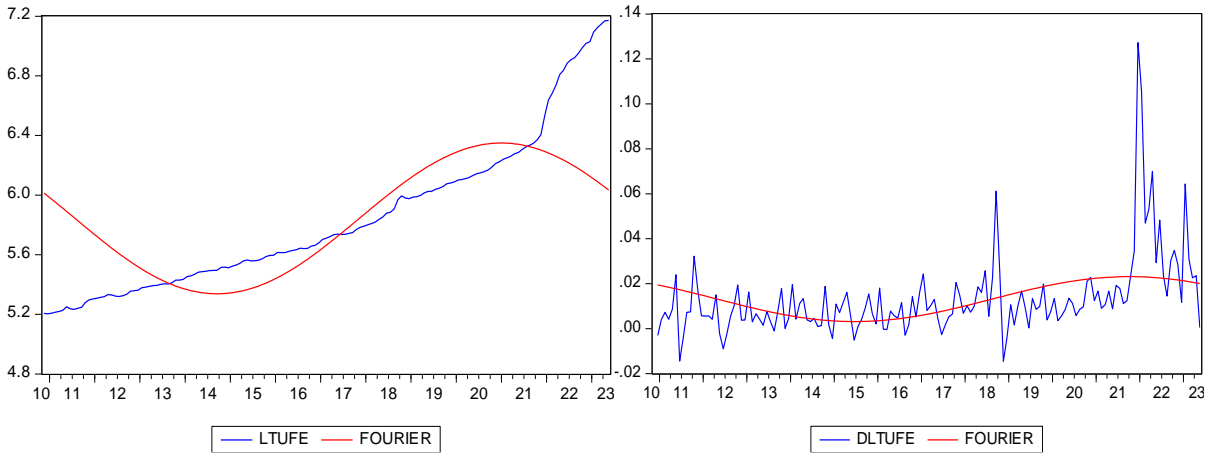
Konak ve Peçe (2023), Türkiye'de 2011-2021 dönemi aylık veriler yardımıyla faiz oranı, enflasyon ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi ekonometrik olarak analiz ettikleri çalışmalarında Johansen eşbütünleşme ve VEC (Vektör Hata Düzeltme) modelini kullanmışlardır. Elde ettikleri ampirik bulgulara göre değişkenlerin uzun dönemde eşbütünleşik hareket ettiklerini, kısa dönemde döviz kuru ve enflasyon arasında çift taraflı nedenselliğin varlığını ve uzun dönemde enflasyondan kura doğru tek taraflı nedenselliğin varlığını tespit etmişlerdir.

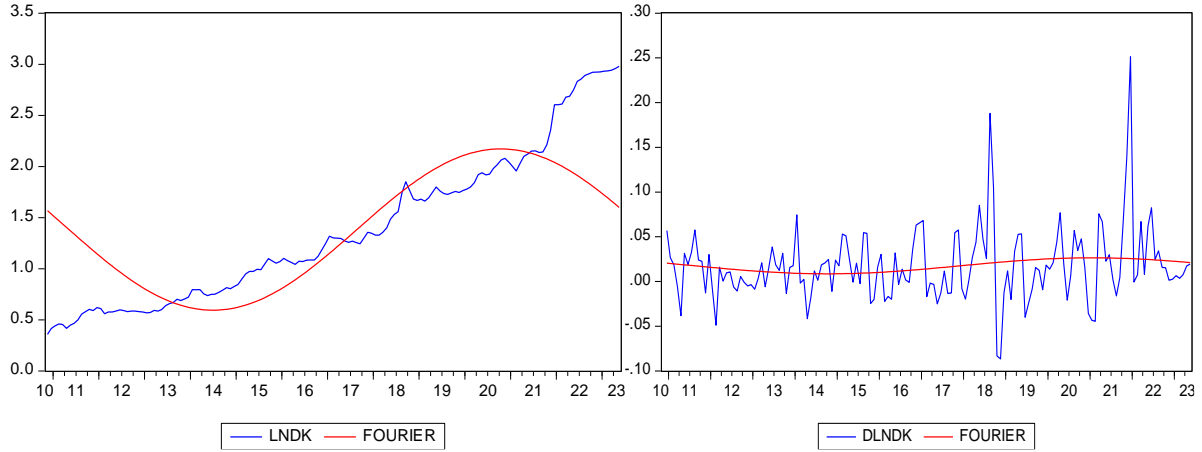
B. YÖNTEM

1. Veri Seti ve Ekonometrik Model

Bu çalışmada Türkiye'de 2010M11-2023M5 dönemine ait aylık veri seti yardımıyla nominal döviz kuruyla (NDK) enflasyon arasındaki ilişki ekonometrik olarak sınanmaktadır. Enflasyonu temsilen tüketici fiyat endeksi (TÜFE) değişkeni alınmış ve değişkenlere ait veriler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden (EVDS) çekilmiştir. Analizlerde değişkenlerin doğal logaritmaları kullanılmış ve "L" önekiyle ifade edilmiştir. Ekonometrik hesaplamalar EViews 11 ve Gauss 23 programlarıyla yapılmıştır. Değişkenlerin ve farklarının Fourier fonksiyonuyla beraber zaman yolları Grafik 3'te gösterilmiştir. Çalışmada kullanılan regresyon modeli aşağıdaki gibidir:

$$\text{Model: } LT\ddot{U}FE_t = \beta_0 + \beta_1 LNDK_t + \varepsilon_t$$

Grafik 3. Değişkenlerin Yapısal Değişimle Grafikleri

2. Ekonometrik Metodoloji

Ekonomilerde doğal afet, savaş, ekonomik kriz gibi yapısal değişimler durağanlık testlerinde göz ardı edildiğinden sonuçlar etkin olmamaktadır. İlk defa bu yapısal değişimleri; 1929’daki Büyük Buhran ve 1973’deki Petrol Krizi gibi bilinen tarihleri Peron (1989) çalışmasında analizine kukla değişken olarak eklemiştir. Peron (1989)’un çalışması bu tarihlerin sübjektif olarak belirlenmesinin sonuçlarda farklılık yaratacağı konusunda eleştirilere maruz kalmıştır. Bu doğrultuda içsel olarak tek yapısal kırılma tahminiyle birlikte Zivot-Andrews (1992) çalışmalarında yeni bir birim kök testi (Z-A) geliştirmişlerdir. Zamanla Z-A birim kök testi Lumsdaine ve Papell (1997) tarafından geliştirilmiş ve iki yapısal kırılmayı tahmin eder olmuştur (Yılancı, 2017). Lee ve Strazicich (2003) üç ve daha çok kırılmanın tahmin edildiği birim kök testlerinin daha güçlü olmadığını ifade etmişlerdir. Artma ya da azalma yönündeki farklı yapıdaki yapısal değişimlerin sayı ve büyüklüğü konusunda testler optimal başarı gösterememektedir (Yılancı, 2017).

Kukla değişken yardımıyla gerçekleştirilen testlerin ani değişimleri dikkate almasının (Peron 1989) yanında gerçekte ekonomilerde yapısal değişimler yavaş yavaş yaşanmaktadır. Bunun gibi sorunlar göz önünde bulundurularak trigonometrik terimlerin analize dâhil edilmesiyle Fourier fonksiyonundan faydalanılmaya başlanmıştır. Fourier fonksiyonuna dâhil edilen trigonometrik terimler yapısal değişimlerin sayısı, yönü ve şeklinden etkilenmemektedir ve bilinmedik değişimleri de yakalama kabiliyetiyle kuvvetli sonuçlara ulaşmaktadır (Gallant, 1981).

Bu anlamda çalışmada KPSS durağanlık testine Fourier fonksiyonu eklenerek geliştirilen Fourier KPSS (FKPSS) birim kök testi kullanılmıştır. Teste ait matematiksel ifade aşağıda gösterilmiştir (Becker vd., 2006):

$$y_t = X_t' \beta + Z_t' \gamma + r_t + u_t \quad u_t : \text{durağanlaşmış hata terimini} \quad (1)$$

$$r_t = r_{t-1} + \varepsilon_t \quad \varepsilon_t : \sigma^2 \text{ varyans ile bağımsız, benzer dağılımlı hata terimini}$$

$$Z_t = [\sin(2\pi kt/T), \cos(2\pi kt/T)]' \quad (2)$$

t :trendi T : örnek büyüklüğünü k : frekansı ifade etmektedir.

Z_t trigonometrik terimleri içeren vektördür. y_t 'nin seviyede birim kök içerip içermediği $X_t=[1]$ ile sınılanmaktadır. Birim kökün varlığının sınılandığı temel hipotezi $H_0: \sigma_\varepsilon^2=0$ şeklindedir. Sınamada kullanılan istatistik hesaplanırken denklem (3)'ün kalıntılarından faydalanılmaktadır:

$$y_t = \alpha_0 + f_t + e_t \quad (\text{düzeyde birim kök test edilir}) \quad (3)$$

Test istatistiğinin matematiksel ifadesi aşağıdaki gibidir:

$$\tau_\mu(k) = [1/T^2 (\sum_{t=1}^T S_t(k)^2)] / \sigma^2 \quad (4)$$

Modelin trigonometrik terimlerinin anlamlı olup olmadığı $H_0: \gamma_1=\gamma_2=0$ hipotezi ile test edilmekte ve testte kullanılan istatistik denklem (5)'de görülmektedir:

$$F_i(k) = [(KKT_0 - KKT_1(k))/2] / [KKT_1(k)/(T-q)] \quad (5)$$

$i=\mu, \tau$ q :açıklayıcı değişken sayısı

Değişkenlerin uzun dönem ilişkileri Tsong vd. (2016)'nin Fourier fonksiyonlarını kullanarak geliştirdikleri Fourier Shin eştümleme testiyle sınılanmıştır. Test FKPSS durağanlık testinden eşbütünlük testi için uyarlanmıştır. Testin matematiksel modeli aşağıda gösterilmiştir:

$$y_t = d_t + x_t' \beta + \eta_t \quad \eta_t = \gamma_t + v_{1t} \quad \gamma_t = \gamma_{t-1} + u_t \quad x_t = x_{t-1} + v_{2t} \quad (6)$$

$$d_t = \delta_0 + f_t \quad (\text{sabit var}) \quad d_t = \delta_0 + \delta_{1t} + f_t \quad (\text{sabit ve trend var})$$

$$f_t = \alpha_k \sin(2\pi kt/T) + \beta_k \cos(2\pi kt/T) \quad f_t: \text{Fourier fonksiyonu} \quad (7)$$

Fourier Shin test istatistiği, denklem (6)'daki matematiksel ifadeye trigonometrik terimlerin eklenmesiyle elde edilmiş ve denklem (8)'de gösterilmiştir:

$$y_t = \delta_0 + x_t' \beta + \alpha_k \sin(2\pi kt/T) + \beta_k \cos(2\pi kt/T) + x_t' \beta + v_{1t} \quad (8)$$

Fourier Shin (FSHIN) test istatistiğine ait matematiksel ifade aşağıdaki gibidir:

$$CI_f^m = T^{-2} \omega_1^{-2} \sum_{t=1}^T S_t^2 \quad (9)$$

T : gözlem sayısını ω_1^{-2} : Uzun dönemli hata terimi varyansı

S_t^2 : Kalıntılara ait kısmî toplamları ifade etmektedir.

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Nazlıoğlu vd. tarafından 2016 yılında Toda-Yamamoto | 1906 | testinde uygun frekans değerini $1 \leq k \leq 5$ aralığında bilgi kriterleri ile belirlemeyi önerdikleri ve geliştirdikleri Fourier Toda-Yamamoto (FTY) testiyle sınılanmıştır. Teste ait matematiksel ifadenin elde edilmesi aşağıdaki gibidir:

$$y_t = \alpha(t) + \beta_1 y_{t-1} + \beta_2 y_{t-2} + \dots + \beta_{p+d} y_{t-(p+d)} + \varepsilon_t \quad (10)$$

$\alpha(t)$: y_t 'de meydana gelebilen tarihi belli olmayan yapısal değişimleri gösterir.

$$\alpha(t) \cong \alpha_0 + \sum_{k=1}^n \gamma_{1k} \sin(2\pi kt/ T) + \sum_{k=1}^n \gamma_{2k} \cos(2\pi kt/ T) \quad (11)$$

n : frekans sayısı

γ_{1k} : frekans boyutunu ölçer

γ_{2k} : frekans değişimini ölçer

Denklem (11) denklem (10)'da yerine yazıldığında denklem (12) elde edilmektedir.

$$y_t = \alpha_0 + \sum_{k=1}^n \gamma_{1k} \sin(2\pi kt/ T) + \sum_{k=1}^n \gamma_{2k} \cos(2\pi kt/ T) + \beta_1 y_{t-1} + \dots + \beta_{p+d} y_{t-(p+d)} + \varepsilon_t \quad (12)$$

Tek Fourier frekansına ait gösterim denklem (13)'de gösterilmiştir.

$$\alpha(t) \cong \alpha_0 + \gamma_1 \sin(2\pi kt/ T) + \gamma_2 \cos(2\pi kt/ T) \quad (13)$$

Denklem (13) denklem (10)'da yerine yazıldığında denklem (14) elde edilmektedir.

$$y_t = \alpha_0 + \gamma_1 \sin(2\pi kt/ T) + \gamma_2 \cos(2\pi kt/ T) + \beta_1 y_{t-1} + \dots + \beta_{p+d} y_{t-(p+d)} + \varepsilon_t \quad (14)$$

C. BULGULAR

Bu bölümde ekonometrik analizlerden elde edilen bulgular raporlanarak tartışılmaktadır. Analizlere ilk olarak değişkenlerin durağanlık sınaması ile başlanmıştır. Durağanlık sınamaları Fourier yaklaşımına dayanan Fourier KPSS durağanlık testi ile gerçekleştirilmiş ve elde edilen bulgular Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. FKPSS Durağanlık Testi Sonuçları

Değişkenler	Frekans	MinKKT	FKPSS	KPSS	F Test İstatistiği
LTÜFE	1	20.13176	0.576742 (10)		71.00794
LNDK	1	36.00877	0.578816 (10)		96.55348
DLTÜFE	1	0.034141	0.037749 (6)		7.802493
DLNDK	1	0.242696	0.064345 (6)	0.324112 (3)	1.828837

Not: Parantez içleri Newey-West yöntemiyle otomatik olarak bulunan bant genişliğidir. F Test İstatistiğinin tablo değerleri %1, %5 ve %10 anlamlılığa göre sırasıyla 6.730, 4.929 ve 4.133, FKPSS test istatistiğinin tablo değerleri (k=1 ve T=500 için) 0.2709, 0.1696 ve 0.1294, KPSS testinin tablo değerleri 0.7390, 0.4630 ve 0.3470'dir (Becker vd., 2006).

Tablo 1'de değişkenlerin düzey değerlerine ait F test istatistiğinin kritik değerlerden büyük olması trigonometrik terimlerin anlamlı olduğunu göstermekte ve FKPSS testinin uygulanabileceği anlamına gelmektedir. FKPSS test istatistiklerinin kritik değerlerden büyük olması birim kökün olmadığını ifade eden yokluk hipotezini reddetmektedir. Düzeyde her iki değişken de birim kök içermektedir. Değişkenlerin fark değerlerine tekrar FKPSS testi uygulandığında DLTÜFE değişkenine ait F test

istatistiği anlamlı çıkarken DNDK değişkenine ait istatistik anlamsız çıkmıştır. Dolayısıyla nominal döviz kurunun fark değerine standart KPSS testi uygulanmış ve her iki değişken de fark değerinde durağanlaşmıştır. Fark durağan olan değişkenlerin uzun dönemli ilişkileri Fourier Shin testiyle sınanmış olup elde edilen ampirik kalıntılar Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. FSHIN Eşümleşme Testi Sonuçları

Ekonometrik Model	Frekans	MinKKT	Fourier Eş.Test İst.	Shin Eş. Test İst.	F Test İst.
LTÜFE=f(LNDK)	1	0.124014	0.049 (8)	0.303693 (9)	106.9246

Not: Fourier eşümleşme test istatistiğinin tablo değerleri (m=0 ve p=1) %1, %5 ve %10 anlamlılığa göre 0.198, 0.124 ve 0.095 ve F testinin tablo değerleri üsteki anlamlılık seviyelerine göre sırayla 5.774, 4.066 ve 3.352 şeklindedir (Tsong, 2016).

Tablo 2 incelendiğinde F test istatistiğinin tablo değerlerine göre büyüklüğü trigonometrik terimler anlamlıdır ve FSHIN testi uygulanabilir anlamına gelmektedir. Fourier Shin eşümleşme testi literatürde geçen çoğu eşümleşme testinden farklı olarak temel hipotezde eşümleşme ilişkisinin var olduğunu test etmektedir. FSHIN test istatistiğinin kritik değerlerden küçük olması temel hipotezin reddedilemediği anlamına gelmektedir. Dolayısıyla uzun dönemde nominal döviz kuru ile enflasyon eşümleşme ilişkisine sahiptir. Değişkenlerin uzun dönem ilişkilerinin yönü, büyüklüğü ve niteliğini anlayabilmek adına bir sonraki adımda FMOLS ve DOLS katsayı tahminleri gerçekleştirilmiş ve bulgular Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3. FMOLS ve DOLS Katsayı Tahminleri

Değişkenler	Katsayılar	Std. Hata	t-İst.	Olasılık
FMOLS				
LNDK	0.866910	0.096126	9.018456	0.0000***
C	4.572756	0.504608	9.061999	0.0000***
CC	0.330416	0.451320	0.732109	0.4653
SS	0.300020	0.067305	4.457614	0.0000***
DOLS				
LNDK	0.844314	0.097800	8.633076	0.0000***
C	4.666703	0.508674	9.174244	0.0000***
CC	0.247736	0.454748	0.544776	0.5868
SS	0.274082	0.063905	4.288919	0.0000***

Not: ***, %1 anlamlılığı ifade eder.

Uzun dönem katsayı tahminleri incelendiğinde her iki tahmincinin de tutarlı sonuçlar verdiği görülmektedir. Uzun dönemde nominal döviz kurundaki %1’lik artışla enflasyon, FMOLS tahmincisine

göre, %0.86 ve DOLS tahmincisine göre, %0.84 oranında artmaktadır. Trigonometrik terimlerden sinüs fonksiyonuna ait olasılığın her iki tahminci için de anlamlı olması doğrusal olmayan katsayı tahminlerini kullanabileceğimiz anlamına gelmektedir. Son olarak nominal döviz kuru ile enflasyon arasındaki nedensellik sınaması yine Fourier yaklaşımına dayanan ve Nazlıoğlu vd. (2016) tarafından geliştirilen Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testiyle gerçekleştirilmiştir ve ampirik kalıntılar Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4. FTY Nedensellik Testi Sonuçları

Yokluk Hipotezi	F Test İst.	Asimptotik Olasılık	Bootstrap Olasılık	Nedensellik İlişkisi
		Değeri	Değeri	
LNDK→LTÜFE	46.341859	0.000	0.000***	VAR
LTÜFE→LNDK	9.4322099	0.002	0.005***	VAR

Not: Analiz 20000 simülasyon ile gerçekleştirilmiştir. ***, %1 anlamlılığı ifade eder.

Nedensellik testinden elde edilen bulguları incelediğimizde, hem nominal döviz kurundan enflasyona hem de enflasyondan nominal döviz kuruna nedensellik ilişkisinin olmadığını belirten temel hipotezler %1 anlamlılık seviyesinde reddedilmiştir. Dolayısıyla değişkenler arasında çift taraflı nedensellik ilişkisi söz konusudur.

Sonuç

Türkiye’de döviz kuru ile enflasyon ilişkisinin ekonometrik olarak incelendiği bu çalışmada 2010M₁₁-2023M₅ dönemi aylık veriler kullanılmıştır. İlk olarak değişkenlerin durağanlığı FKPSS birim kök testiyle sınanmış ve fark durağan oldukları belirlenmiştir. Değişkenlerin uzun dönemli ilişkileri FSHIN eştümleşme testiyle test edilmiş ve elde edilen ampirik kanıtlara göre, değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi bulunmuştur. Bu sonuç; Rittenberg (1993), Terzi ve Zengin (1996), Gül ve Ekinci (2006) ve Konak ve Peçe (2023) ile uyumlu olarak elde edilmiştir.

Bir sonraki adımda uzun dönemli ilişkinin niteliğini anlamak adına FSHIN modeli kapsamında FMOLS ve DOLS tahmincileriyle katsayı tahmini yapılmış ve nominal döviz kurunun katsayısı pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Nominal döviz kurunun %1’lik artışı enflasyonu FMOLS tahmincisine göre %0.86 oranında DOLS tahmincisine göre de %0.84 oranında artırmaktadır. Türkiye’de döviz kurundaki artışın enflasyonu tetiklediğine dair elde edilen bulgular; Berument (2002), Leigh ve Rossi (2002) ve Şanlı (2022) ile tutarlı çıkmıştır.

Son olarak değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Nazlıoğlu vd. (2016) tarafından geliştirilen Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testiyle test edilmiştir. Elde edilen bulgular döviz kuru ve enflasyon arasında karşılıklı nedensellik ilişkisinin varlığını göstermektedir. Belirlenen nedensellik ilişkisi literatürde; Ülengin (1995), Altınay (1996), Ayvaz Güven ve Uysal (2013), Konak ve Peçe (2023) ile tutarlı olarak saptanmıştır.

Çalışmadan çıkan tüm sonuçlara göre nominal döviz kuru, uzun dönemde enflasyonla birlikte hareket etmekte, istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde enflasyonu tetiklemekte ve karşılıklı nedensellik

ilişisine sahip olmaktadır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar göz önünde bulundurulduğunda enflasyonun önlenmesi için döviz kurundaki dalgalanmaların kontrolünün sağlanması kritik öneme sahiptir. Fiyat istikrarını sağlamakla yükümlü Merkez Bankası'nın para politikası aracı olarak kullandığı kısa vadeli faiz oranını, ülkeden sermaye çıkışını engellemek için dünya faiz oranlarının altına düşürmemesi gerekmektedir. Sermaye çıkışlarının engellenmesi ve ülkeye portföy yatırımları ile doğrudan yabancı yatırımların gelebilmesi için güven ortamının ve istikrarın sağlanması da oldukça önemlidir. Politika yapıcılar bu konuda sürdürülebilir politikalar üreterek bu politikaların uygulanmasını sağlamalıdır. Döviz kurundaki artışların ithal girdi yoluyla maliyetleri artırdığı düşünüldüğünde, yüksek oranda ithal girdi kullanan sanayi sektörleri belirlenerek döviz kurundaki dalgalanmalara karşı devlet tarafından desteklenmelidir. Turizm sektörünün sağladığı döviz gelirlerini artırmak için sektörün verimliliğini artırıcı politikalar geliştirilmelidir. Tüm bu önerilerin döviz gelirlerini artırarak kur artışlarını engelleyeceği dolayısıyla fiyat istikrarının sağlanmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Akdemir, S., & Özçelik, M. (2018). Döviz kurlarının yurtiçi fiyatlara geçiş etkisi: Türkiye ekonomisi 2003-2017 dönemi uygulaması. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(1), 35-50.
- Akgül, I., & Özdemir, S. (2018). Enflasyon-faiz oranı ve enflasyon-döviz kuru ikilemi: GEG programı döneminde Türkiye gerçeği. *Ege Akademik Bakış*, 18(1), 153-166.
- Alkan, U., & Dağdır, C. (2020). Türkiye’de döviz kuru ve enflasyon arasındaki ilişkinin çoklu yapısal kırılmalı eşbütünleşme analizi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 270-287.
- Altınay, G. (1996). Exchange rates & domestic prices: A test of causality. *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, 11, 175-190.
- Altınar, A., & Sungur, O. (2021). Türkiye’de döviz kuru ve enflasyon arasında zamanla değişen nedensellik ilişkisi: 1989-2020 dönemi için kanıtlar. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(4), 3398-3420.
- Amitrano, A., De Grauwe, P., & Tullio, G. (1997). Why has inflation remained so low after the large exchange rate depreciations of 1992?. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 35(3), 329-346.
- Ayvaz Güven, E. T., & Uysal, D. (2013). Türkiye’de döviz kurlarındaki değişim ile enflasyon arasındaki ilişki (1983-2012). *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 5(9), 141-156.
- Becker, R., Enders, W., & Lee, J. (2006). A stationary test in the presence of an unknown number of smooth breaks. *Journal of Time Series Analysis*, 27(3), 381-409.
- Berument, H. (2002). Döviz kuru hareketleri ve enflasyon dinamiği: Türkiye örneği. Bilkent Üniversitesi, Ankara.
- Bozdağlıoğlu, E. Y., & Yılmaz, M. (2017). Türkiye’de enflasyon ve döviz kuru ilişkisi: 1994-2014 Yılları Arası Bir İnceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, 2(3), 1-20.
- Engle, R. F., & Clive W. J. Granger, (1987). Cointegration and error correction: Representation, estimation, and testing. *Econometrica*, 55, 251-276.
- Gallant, R. (1981). On the bias in flexible functional form and an essentially unbiased form: The flexible Fourier form. *Journal of Econometrics*, 15(2), 211-245.
- Göktaş, P. (2019). Türkiye’de döviz kurunun tüketici fiyatları üzerindeki asimetric geçiş etkileri. *Sosyoekonomi*, 27(42), 29-50.
- Gül, E., & Ekinci, A. (2006). The causal relationship between exchange rates and inflation in Turkey: 1984-2003. *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 6(1), 91-106.
- Güneş, Ş. (2013). Türkiye’de kur rejimi uygulaması ve enflasyon ilişkisi üzerine bir analiz. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 65-77.
- Hacker, R. S., & Hatemi-J, A. (2006). Tests for causality between integrated variables using asymptotic and bootstrap distributions: theory and application. *Applied Economics*, 38(13), 1489-1500.
- Kapetanios, G. (2005). Unit-root testing against the alternative hypothesis of up to structural breaks. *Journal of Time Series Analysis*, 26(1), 123-133.
- Konak, A., & Peçe, M. (2023). Türkiye’de faiz oranı, enflasyon oranı ve döviz kuru arasındaki nedensellik analizi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 27(1), 171-186.

- Korkmaz, S., & Bayır, M. (2015). Döviz kuru dalgalanmalarının yurtiçi fiyatlara etkisi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(4), 69-85.
- Lumsdaine, R. L., & Papell, D. H. (1997). Multiple trend breaks and the unit root hypothesis. *The Review of Economics and Statistics*, 79(2), 212-218.
- Lee, J., & Strazicich, M. C. (2003). Minimum Lagrange multiplier unit root test with two structural breaks. *The Review of Economics and Statistics*, 85(4), 1082-1089.
- Leigh, D., & Rossi, M. (2002). Exchange rate pass-through in Turkey. *IMF Working Paper*, No.02/204.
- Maki, D. (2012). Tests for cointegration allowing for an unknown number of breaks. *Economic Modelling*, 29(5), 2011-2015.
- Mccallum, B. T., & Nelson, E. (1998). Nominal income targeting in an open-economy optimizing model. *NBER Working Paper*, No. 6675.
- Nazlıoğlu, S., Gormus A., & Soytas, U. (2016). Oil prices and real estate investment trusts (REITs): Gradual-Shift causality and volatility transmission analysis. *Energy Economics*. 1-28. doi:10.1016/j.eneco.2016.09.009.
- Perron, P. (1989). The great crash, the oil price shock, and the unit root hypothesis. *Econometrica*, 57(6), 1361-1401.
- Rittenberg, L. (1993). Exchange rate policy and price level changes: Causality test for Turkey in the post liberalization period. *The Journal of Development Studies*, 29, 245-259.
- Şanlı, O. (2022). Döviz kuru dalgalanmalarının enflasyona etkisi: Türkiye örneği. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 2487-2514.
- Şıklar, İ., & Uslu, N. Ç. (2007). Exchange rate pass-through to domestic prices: The Turkish case (1994-2006). *The Business Review*, Cambridge; Summer, 8(1), 162-171.
- Terzi, H., & Zengin, H. (1996). Türkiye’de kur ve enflasyon arasında nedensellik ilişkisi üzerine bir inceleme. *MÜ İstatistik ve Ekonometri Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 1, 3-25.
- Tsong, C. C., Lee, C. F., Tsai, L. J., & Hu, T. C. (2016). The Fourier approximation and testing for the null of cointegration. *Empirical Economics*, 51(3), 1085-1113.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası EVDS (2023, Mayıs 26). <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket>
- Ülengin, B. (1995). Bütçe açığı, parasal büyüme, enflasyon, döviz kuru ve üretim arasındaki nedensellik ilişkileri: Türkiye üzerine bir uygulama. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 22(1), 101-116.
- Yenice, S., & Yenisu, E. (2019). Türkiye’de döviz kuru, enflasyon ve faiz oranlarının etkileşimi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(4), 1065-1086.
- Yılcı, V. (2017). Petrol fiyatları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesi: Fourier yaklaşımı. *Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 27(2), 51-67.
- Yılmaz, K. Ç., Alptekin, V., & Taş, T. (2016). Döviz kurundan fiyatlara geçiş etkisi: Türkiye örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35), 1-9.
- Zivot, E., & Andrews, D. (1992). Further evidence on the great crash, the oil price shock, and the unit root hypothesis. *Journal of Business & Economic Statistics*, 10(3), 251-270.

SAKARYA NEHRİ VADİSİNDEKİ SERACILIK FAALİYETLERİNİN ZAMANSAL VE MEKÂNSAL DEĞİŞİMİNDE ETKİLİ OLAN COĞRAFİ FAKTÖRLER (SÖĞÜT, BİLECİK)

 Ebubekir KARAKOCA^a

 Arda BAY^b

Öz

Bu çalışma, Orta Sakarya Vadisi'nde sürdürülen seracılık faaliyetlerinin zamansal ve mekânsal olarak değişiminin ortaya konulmasını amaçlamaktadır. Özellikle Bilecik iline bağlı Söğüt ilçesindeki seracılık faaliyetleri üzerinde etkili olan coğrafi faktörlerin belirlenmesi ve mevcut sorunların ortaya konulması hedeflenmektedir. Zamansal ve mekânsal olarak değişimin ortaya konulması için çalışmanın amacına uygun olarak sera alanı verileri değerlendirilmiş ve elde edilen bulgular arazi gözlemleri ile desteklenmiştir. Seracılık faaliyetlerinin nitel olarak ifade edilmesi için mülakatlardan elde edilen bulgular MAXQDA 2020 programı içerisinde analiz edilmiş ve çeşitli çıktılar şeklinde sunulmuştur. Orta Sakarya Vadisi'nin bu bölümünde özellikle 2000'li yılların başında açık tarla sebze yetiştiriciliği şeklinde sürdürülen tarımsal faaliyetler, bu yıllardan sonra yerini örtü altı yetiştiriciliği/seracılığa bırakmaktadır. Bu değişimin en önemli sebebi Orta Sakarya Vadisi'nin seracılık faaliyetleri için sunduğu coğrafi imkanlardan kaynaklanmaktadır. İklim özellikleri başta olmak üzere yer şekilleri, arazi kullanımı ve toprak özellikleri gibi fiziki coğrafya özellikleri ile seracılık faaliyetleri arasında belirgin bir etkileşim söz konusudur. Bununla birlikte, ulaşım, pazara yakınlık, sermaye, iş gücü, tecrübe, altyapı ve donanım gibi diğer coğrafi özellikler de seracılık faaliyetleri üzerinde etkili olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bilecik, Orta Sakarya Vadisi, Seracılık, Zamansal ve mekânsal değişim.

GEOGRAPHICAL FACTORS AFFECTING TEMPORARY AND SPATIAL CHANGE OF GREENHOUSE CULTIVATION IN SAKARYA RIVER VALLEY (SÖĞÜT, BİLECİK)

Abstract

The goal of this study is to reveal the temporal and spatial changes of greenhouse activities in the Central Sakarya Valley. The objective of this research is to identify the geographical factors that influence greenhouse activities in the Söğüt district in Bilecik province, as well as to identify existing problems. In this direction,

^a Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya, ebubekir.karakoca@bilecik.edu.tr

^b Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya, arda.bay@bilecik.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 14.07.2023, Makale Kabul Tarihi: 28.12.2023

greenhouse area data was analysed in accordance with the study's purpose to illustrate temporal and spatial change, with field observations supporting the findings. The findings from the interviews were processed through the MAXQDA 2020 program and given in the form of several outputs that represent the qualitative characteristics of greenhouse cultivation. In this section of the Central Sakarya Valley, agricultural activities such as traditional vegetable agriculture, particularly around the beginning of the 2000s, gave way to greenhouse cultivation. The most fundamental cause for this shift is the Central Sakarya Valley's favourable geographical circumstances for greenhouse cultivation. First of all, greenhouse cultivation clearly interacts with physical geography elements such as climate, landforms, land use, and soil characteristics. In addition, other geographical features such as transportation, proximity to the market, capital, workforce, experience, infrastructure and equipment also have an impact on greenhouse cultivation.

Keywords: Bilecik, MAXQDA, Middle Sakarya Valley, Greenhouse Cultivation, Spatiotemporal change.

Giriş

Artan nüfus taleplerini karşılamak için geleneksel tarım yöntemleri çoğunlukla yetersiz kalmaktadır. Özellikle kentleşmenin bir sonucu olarak tarım alanlarının azalması, tarımsal üretimin mevsimsel koşullardan etkilenmesi, tarım alanlarının yoğun kullanılması, toprakların verimsizleşmesi ve yanlış tarımsal yöntemlerin kullanılması arz talep dengesinin değişmesine neden olmaktadır. Tarımsal üretimin daha elverişli şartlarda yürütülmesi ve verimli hale getirilmesi için teknolojinin kullanımı ve yeni tarım tekniklerinin geliştirilmesi bir zorunluluk haline gelmektedir. İnsanlar günümüzde teknolojinin sağladığı imkanları kullanarak, yeni yerleşme yerleri açmak, ekonomik amaçlı tesisler (fabrikalar, rafineriler, organize sanayi bölgeleri) kurmak, altyapı çalışmaları yapmak, hidrolik tesisler (sulama kanalları ve barajlar) inşa etmek, ulaşım ağı sistemleri (otoyollar, havalimanları, limanlar, tüneller), sanayinin hammadde ihtiyacını karşılamak (maden ve taş ocakları) ve yeni tarım alanları (plantasyonlar, seralar) oluşturmak için fiziki peyzajı büyük ölçüde değiştirmektedir (Uncu & Karakoca, 2021).

Yeni tarım bitkilerinin ve yetiştirme tekniklerinin kullanılmaya başlanması ve yaygınlaşması tarımda görülen modernleşmenin bir belirtisidir (Struck, 1986). 21. yüzyılın başından itibaren bitkinin gereksinim duyduğu çevre koşullarının yapay yollarla oluşturulması, sürekli denetim altında tutulması, birim alandan elde edilen gelirin yüksek olması, mevsime bağlı iklim koşullarının olumsuz etkilerinin asgari düzeye çekilmesi ve yıl boyunca üretimi olanaklı kılmasından dolayı "örtü altı yetiştiriciliği/seracılık" faaliyetleri tarımsal bir yenilik olarak ortaya çıkmıştır (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2017). Aslında geleneksel seracılık faaliyetleri oldukça eskidir. İlk olarak M.S. birinci yüzyılda imparator Tiberius için inşa edilen sera benzeri yapılarla ortaya çıkan (Paris & Janick, 2008) geleneksel seracılık faaliyetleri, sonrasında Romaluların sıcaklık şartlarını dikkate alarak güneye bakan yamaçlarda açtığı çukurların üzerini şeffaf bir malzeme ile örtmesi sonucunda sebze yetiştiriciliği yapmasıyla devam etmiştir. İlerleyen dönemlerde (16. ve 17. yy.) Avrupa'da evlerin güneye bakan yamaçlarının camla örtülmesiyle seracılık faaliyetleri devam etmiştir (Hocagil, 2014). Modern anlamda seracılık faaliyetleri ise 19. yüzyılın başlarında Avrupa ülkeleri ile Amerika Birleşik Devletleri tarafından başlatılmıştır. Bu ülkelerde gelişen seracılık faaliyetleri, 1960'lı yıllarda sera yapı malzemesinde plastiğin kullanılmasıyla

daha geniş alanlara yayılmıştır. Elverişli iklim koşulları sayesinde özellikle Akdeniz ikliminin ekili olduğu alanlarda hızlı bir şekilde yayılma eğilimi gösteren (Öztürk, 2015) seracılık faaliyetleri günümüzde ABD başta olmak üzere Çin, İspanya, Türkiye, Hollanda ve İtalya gibi birçok ülkede yoğun bir şekilde yürütülmektedir.

Türkiye’de seracılık faaliyetleri ilk olarak 1940’lı yılların başında yakın kentlere kış sebze sağlamak amacıyla Antalya’da (cam sera) kurulmuştur. Sonraki yıllarda cam sera alanlarıyla birlikte plastik seraların tercih edilmesi Türkiye’nin güney kıyılarında hızlı bir şekilde yayılmasına neden olmuştur. Özellikle Antalya’nın doğu ilçeleri ile Mersin ili plastik örtülü sera alanlarının gelişmesinde önemli bir yere sahiptir. Nitekim 1980 yılından sonra seracılık faaliyeti hem nicelik (sera sayısı ve alanı) hem de nitelik (yapı malzemesi) olarak ilerleme göstermiştir (Struck, 1986). 2000’li yıllardan itibaren küreselleşme, neoliberal politikalar, teknolojinin sunduğu imkanlar, tarımsal alanlara yönelik yatırımlar, talep sahalarının varlığı gibi etkenlerin sayesinde seracılık faaliyetlerindeki gelişim devam etmiştir. Antalya ve Mersin gibi illerde iç pazara (İstanbul ve Ankara gibi) yönelik sebze sağlanması ve sebze ihraç merkezi durumunda olması, bu tarımsal yeniliğin gelişmesinde önemli bir unsur olmuştur.

Son yıllarda, Türkiye’de tarımsal üretimin devamlılığını sağlamak amacıyla seracılık faaliyetleri hızlı bir şekilde artış göstermiştir. Özellikle uygun iklim şartlarının sunduğu imkânların kullanılmasıyla birlikte 1940’lı yıllarda Türkiye’nin güney kıyı bölgesinde tarımsal bir yenilik olarak ortaya çıkan seracılık faaliyetleri son yıllarda yaygınlaşmıştır. Sera alanları çoğunlukla iklimin elverişli olduğu kıyı alanları ve akarsu vadileri içerisinde yaygınlık kazanmıştır (Bekdemir & Özdemir, 2002; Doğan, 2004; Emekli, 1992; Gökmen & Özçağlar, 2023; Özdemir & Bahadır, 2007; Sezer & Başkaya, 2014; Struck, 1986; Taşlıgil & Şahin, 2014; Tıraş, 1999; Tunçdilek, 1956, 1959; Zaman vd., 2007). Bu durumun en dikkat çekici örneklerinden birisi Bilecik ilidir. Gerek Orta Sakarya Vadisi içerisinde yetiştirilen ürün çeşitliliğinin gerekse büyükşehirlere yakınlığının sağladığı imkânlar (İstanbul, Bursa, Eskişehir gibi) sonucu seracılık faaliyetleri Bilecik’te özellikle son 20 yılda hızlı bir gelişim göstermiştir. Bilecik 2021 yılında, Türkiye’deki toplam sera alanı içerisinde 9. ve Marmara Bölgesi’nde ise 1. sırada yer almaktadır (Şekil 1). Bilecik’teki sera alanları değerlendirdiğinde Söğüt İlçesi’nin en yüksek paya sahip olduğu görülmektedir.

Orta Sakarya Vadisi içerisinde Söğüt ilçesine bağlı Çaltı köyü ve yakın çevresi seracılık faaliyetleri açısından sıklıkla tercih edilmektedir. Bunun en önemli sebebi bölgenin coğrafi özelliklerinin seracılık faaliyetlerine uygun imkânlar sunmasıdır. Bölgenin morfolojik, litolojik, toprak, iklim özellikleri ve ulaşım, pazara yakınlık gibi diğer etkenler seracılığın gelişmesinde önemli bir yere sahiptir. Özellikle Sakarya Nehri vadisinde gelişen morfolojik birimlerin (akarsu sekileri ve alüvyal yelpaze gibi) seracılık faaliyetinin sürdürülmesinde elverişli imkanlar sunması seracılığın gelişmesinde önemli bir etkidir (Fotoğraf 1). Diğer bir etken ise Sakarya Nehri ve kollarının sulama bakımından elverişli şartlar sunmasıdır.

Şekil 1. Türkiye’de yapılan seracılık faaliyetinin alansal dağılışı (2021)

1916 | Fotoğraf 1. Orta Sakarya Vadisi’nde yer alan sera alanlarından bir görünüm

Bu çalışmada, Orta Sakarya Vadisi'ndeki seracılık faaliyetinin zamansal ve mekânsal olarak değişiminin ortaya konulması ve bölgenin coğrafi faktörlerinin seracılık faaliyeti üzerindeki etkilerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

A. VERİ VE YÖNTEM

Çalışma kapsamında 1/25.000 ölçekli topografya haritaları (H24 b3-c4 paftaları), CORİNE, ortofoto ve Google Earth görüntülerinden yararlanılmıştır. Bu doğrultuda özellikle sera alanlarının belirlenmesinde 10 m çözünürlüğe sahip sayısal yükseklik modeli (SYM) ve ortofoto görüntüleri kullanılmıştır. Daha sonra bu veriler ArcMap 10.5 programı yardımıyla hazırlanan haritalar üzerine işlenmiştir. Böylece, hazırlanan haritalar yardımıyla sera alanlarının mekânsal dağılışındaki farklılıklar ortaya konulmuştur. Bu farklılıklar yapılan arazi çalışmaları sırasındaki gözlemlerle de kayıt altına alınmıştır.

Bununla birlikte sera alanlarının mekânsal ve özellikle zamansal olarak dağılışı, yarı yapılandırılmış görüşme (mülakat) tekniği kullanılarak ortaya konulmuştur. Çalışmanın amacı doğrultusunda Çaltı köyü idari sınırları içerisindeki seracılık faaliyetlerinde bulunan çiftçiler örneklem olarak belirlenmiş ve gelişigüzel örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntemin tercih edilmesinde araştırma evreninin homojen bir yapıda olması ve örneklem alınacak bireylere ulaşımın kolay olması önemli birer etken olmuştur (Alaz Şeyihoğlu ve Özgürbüz, 2016). Bu doğrultuda hedeflenen kitleyle görüşmek için hazırlanan mülakat formlarının (21 adet soru) analizleri ise MAXQDA 2020 programı aracılığıyla yapılmıştır. Öncelikle mülakat sorularına verilen cevaplar düzenlenmiş ve sonrasında çeşitli seviyelerde kodlar verilerek programa girişi sağlanmıştır. Toplamda ana kod (kaç ana kod) ve alt kodlar (kaç alt kod) olmak üzere 405 adet kod oluşturulmuştur. Bu kodlar yardımıyla mülakat sırasındaki sözlü verilerin nicel verilere dönüştürülmesi sağlanmıştır. Bu durum hem arazi çalışmaları hem de mülakat sırasında elde edilen olumlu ve/veya olumsuz ifadelerin 'Tek-Vaka Modeli' yöntemi kullanılarak program çıktısı şeklinde görselleştirilmesine imkân sağlamıştır. Seralardaki iş gücünün ortaya konulmasında ise diğer bir program çıktısı olan 'Kod Bulutu' yöntemi tercih edilmiştir.

Çalışma sahasının arazi örtüsü/kullanımı durumunu ortaya koymak için 2018 yılı CORINE (Coordination of Information on the Environment-Çevresel Bilginin Koordinasyonu) verisinden faydalanılmıştır. Nüfus ve sera alanlarına ait tarımsal veriler ise 2021 yılına ait Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından sağlanmıştır. Son olarak saha çalışmalarıyla derlenen veriler topografya haritaları, CORINE, ortofoto ve Google Earth görüntüleriyle örtüştürülerek sera alanlarının mekânsal dağılışındaki farklılıkları ortaya konulmuştur.

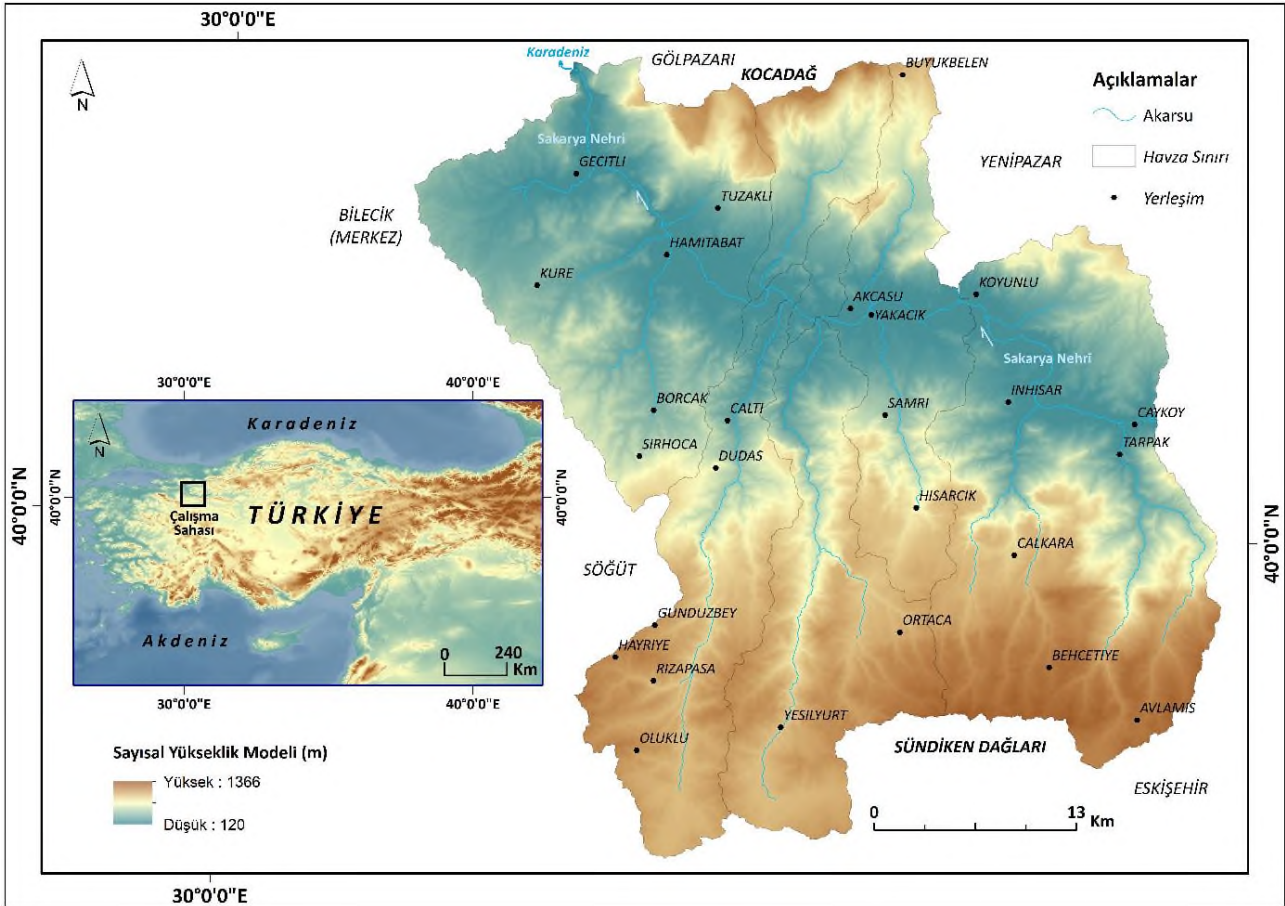
B. BULGULAR

1. Çalışma Sahasının Fiziki Coğrafya Özellikleri

Sakarya Nehri ve kolları tarafından kuzeybatı Anadolu'nun büyük bir bölümü drene edilmektedir. Sakarya Nehri, yaklaşık olarak 58.160 km²'yi bulan bir akaçlama alanına ve 824 km uzunluğa sahiptir. Eskişehir ili sınırları içerisindeki Çifteler ilçesindeki Sakaryabaşı mevkisinden kaynağını alan Sakarya Nehri, kabaca batı-doğu yönünde akış gösterdikten sonra Polatlı kuzeybatısında bulunan Yassihöyük

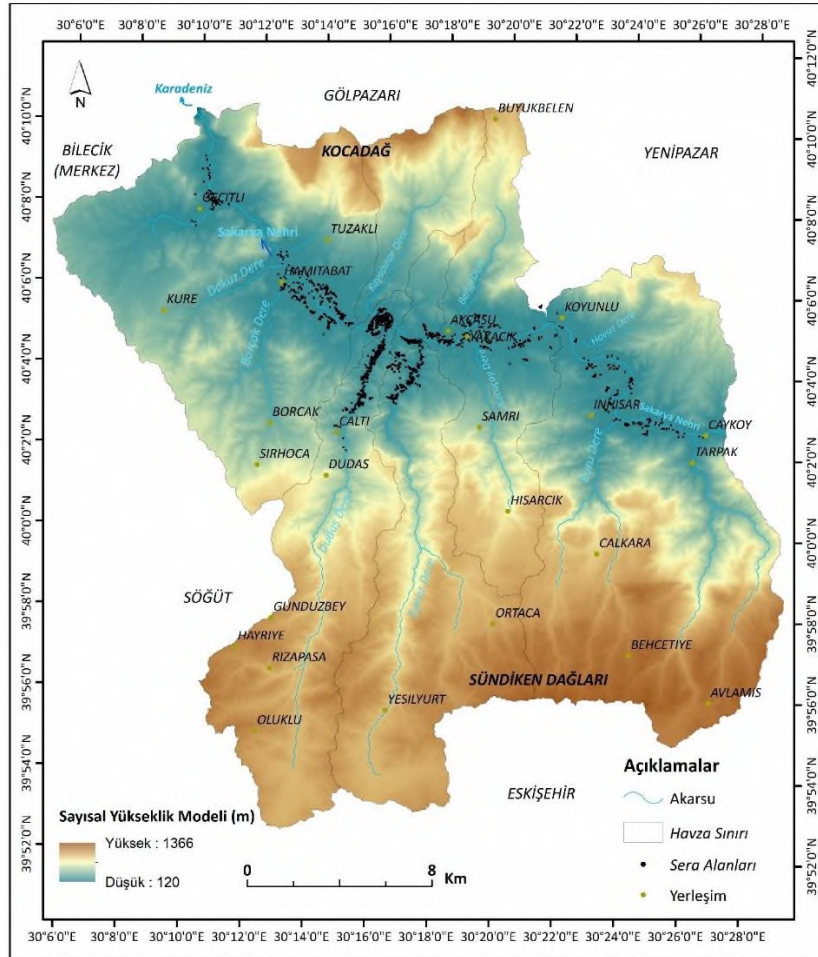
yakınlarında Porsuk Çayı ile birleşir. Daha sonra Sarıyar yakınlarında ani bir dirsekle batıya doğru yön değiştiren nehir, buradan itibaren Sündiken Dağlarının kuzey etekleri boyunca doğu-batı yönlü bir oluk içerisinde akar. Yatağı boyunca ana tektonik hatların belirlediği farklı uzanımlara sahip olan Sakarya Nehri, en belirgin yön değişimlerinden birisini orta çığırında Söğüt kuzeyinde yapmaktadır. Buradan itibaren Adapazarı ovasına ulaşır ve Sakarya-Karasu'dan Karadeniz'e dökülür (Karakoca, 2017; 2022).

Çalışma sahası, genel konumu itibariyle Sündiken Dağları ile Sakarya Nehri vadisi arasında yer almaktadır. İdari olarak Bilecik iline bağlı Söğüt ilçesinin Çaltı köyü sınırları içerisinde yer alan saha, coğrafi bölge sınırlandırması bakımından Karadeniz Bölge'sinin Batı Karadeniz Bölümü ile Marmara Bölgesi'nin Güneydoğu Marmara Bölümü arasındaki geçiş bölümünde yer alır. Bununla birlikte, çalışma sahası batıdan Bilecik ilinin Merkez ilçesi, doğudan İnhisar ilçesi, güneyden Söğüt ilçesi ile kuzeyden ise Gölpaazarı ve Yenipazar ilçeleri tarafından sınırlandırılmaktadır (Şekil 2). Coğrafi koordinatlar bakımından $40^{\circ} 20' 00''$ - $40^{\circ} 60' 00''$ kuzey enlemleri ile $30^{\circ} 14' 00''$ - $30^{\circ} 18' 00''$ doğu boylamları arasında bulunan çalışma sahası, Orta Sakarya Vadisi içerisindeki Sakarya Nehri'nin yan kolu olan Dudaş (Çaltı) deresi tarafından drene edilen bir alandır (Şekil 3).

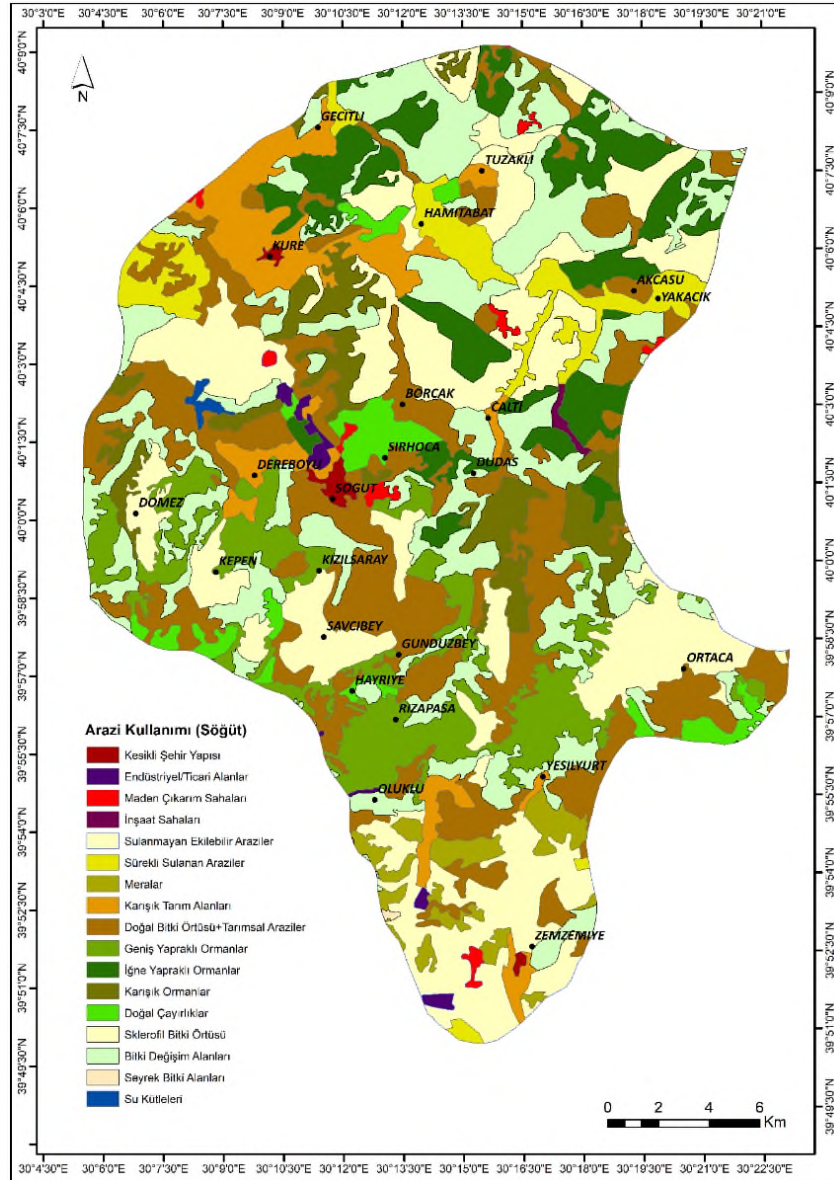

Şekil 2. Çalışma sahasının lokasyon haritası

Sakarya Nehri, bazı yerlerde derin ve dar, bazı yerlerde ise geniş tabanlı akarsu vadileri oluşturarak akmaktadır. Özellikle İnhisar ve Hamitabat köyü yakınlarında havza karakteri göstermesi bakımından akarsu vadisi genişleme imkânı bulmuştur. Bu alanda nispeten geniş bir alüvyal tabana sahip olan nehir, kısmen menderesler çizerek akmaktadır. Buna karşılık Sakarya Nehri bu havzaları birbirine bağladığı yerlerde dar ve derin boğazlar (Hamitabat Boğazı gibi) meydana getirmiştir. Sakarya Nehri vadi tabanının özellikle genişleme imkânı bulunduğu yerlerde ise önemli morfolojik birimler (seki sistemleri, alüvyal yelpaze, vadi yamaçları vb.) bulunmaktadır. Özellikle, Sakarya Nehri vadisinin bu kesiminde tarıma elverişli alanların sınırlı olması nedeniyle seki basamakları ve alüvyal yelpaze üzerinde yoğun seracılık faaliyeti yürütülmektedir (Karakoca, 2022). Buradaki sera alanları morfometrik olarak genellikle 140 m ile 410 m arasında dağılış gösterirken, 140-220 m yükselti basamakları arasında yoğunluk kazanmaktadır (Şekil 3). Çalışma sahasının arazi örtüsü/kullanım durumu dikkate alındığında ise sera alanlarının yoğunluk kazandığı yerler sürekli sulanan araziler olarak dikkat çekmektedir (Şekil 4).

Şekil 3. Sakarya Nehri ve Dudaş Deresi vadisinde yoğunluk kazanan sera alanları

Şekil 4. Çalışma sahasının arazi örtüsü/kullanım durumu (CORINE)

İklim, doğal ortam ve insan yaşamının şekillenmesinde önemli rol oynayan bir etmendir. Bu bölgede geçiş karakteri gösteren iklimin, doğal bitki örtüsüne, tarım ürünlerinin tür ve çeşitliliğine önemli bir etkisi söz konusudur (Yiğit, 2017). Bu nedenle, iklim özelliklerini ortaya koyabilmek için en yakın meteoroloji istasyonu olan İnhisar meteoroloji istasyonunun 2014-2021 yılları arasında kayıt altına aldığı ölçümlerden yararlanılmıştır. İnhisar meteoroloji istasyonu 202 m yükseltide bulunmaktadır. Bu sahada yıllık ortalama sıcaklık 15,7 °C olup, ortalama sıcaklığın en yüksek olduğu ay Ağustos en düşük olduğu ay ise Ocak'tır. Çalışma sahasında toplam yıllık ortalama yağış miktarı 411,49 mm'dir (Tablo 1). Tabloya göre yağışın yıl içerisinde tüm aylara dağılmış olması sahanın iklim bakımından bir geçiş özelliği gösterdiğini kanıtlamaktadır. Nitekim vadi yamaçlarında Karadeniz ve Akdeniz bitki türlerinin yayılım göstermesi, iklim koşullarındaki bu değişimin bir sonucu olduğunun göstergesidir.

Tablo 1. İnhisar Meteoroloji İstasyonunun 2014-2021 yılları arasında kapsayan meteorolojik değerleri

Parametre/Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	YILLIK
Aylık Ortalama Sıcaklık (°C)	5.4	8.1	10.4	14.3	19.1	22.4	25.8	26.1	22.2	16.4	11.2	6.9	15.7
Aylık Minimum Sıcaklık (°C)	-13.6	-9.6	-4.0	-1.2	3.7	6.9	11.6	11.0	5.1	0.0	-4.5	-8.3	-13.6
Minimum Sıcaklığın-0.1 °C ve Altında Olduğu Gün Sayısı Ortalaması	10.37	6.37	4.50	0.62							3.50	8.12	33.48
Aylık Toplam Yağış Ortalaması (mm=kg÷m ²) OMGİ	44.20	31.99	35.38	41.81	62.10	69.60	7.21	11.19	18.29	29.89	20.16	39.68	411.49
Aylık Maksimum Yağış (mm=kg÷m ²) OMGİ	29.50	25.40	14.40	28.70	34.90	33.50	21.20	19.40	22.20	17.40	18.10	22.50	34.90
Aylık OMGİ Maksimum yağış kayıt tarihi gün-ay-yıl	16/01 /2019	25/02 /2016	30/03 /2015	11/04 /2016	19/05 /2017	07/06 /2014	07/07 /2021	21/08 /2016	13/09 /2020	18/10 /2018	30/11 /2016	31/12 /2014	19/05 /2017
Aylık Ortalama Rüzgar Hızı (m÷sn)	3.2	2.9	2.7	2.6	2.5	2.6	3.2	3.2	2.7	2.2	2.3	2.8	2.7
Aylık Maksimum Rüzgar Yönü ve Hızı (m÷sn)	SE 27.6	SSE 25.0	NNW 29.8	S 26.3	SSW 36.2	SSW 31.0	N 29.5	W 29.1	ESE 18.9	S 17.4	S 22.2	SSE 20.1	SSW 36.2
Aylık Fırtınalı Günler Sayısı Ortalaması	2.86	1.43	2.71	3.00	2.71	3.57	3.43	0.86	0.29	0.14	0.57	0.43	22.00

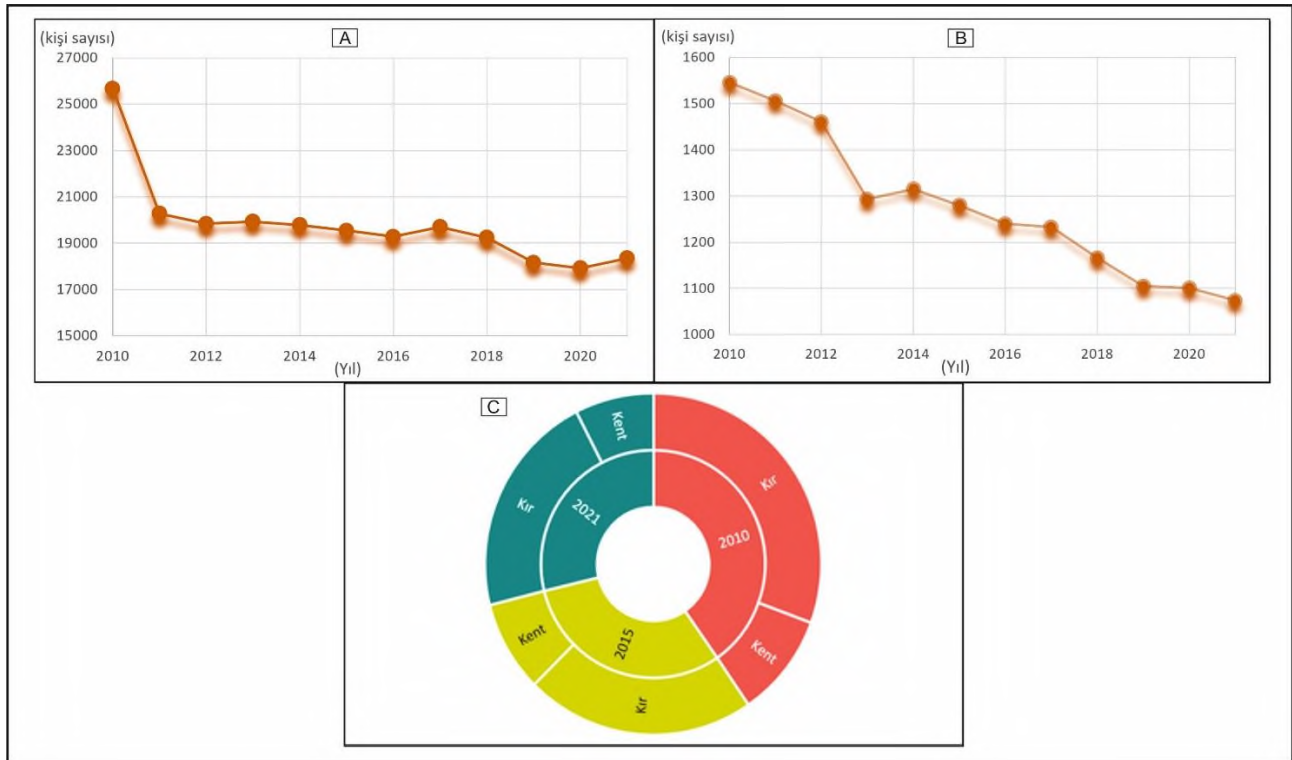
Kaynak: Bilecik Meteoroloji Müdürlüğü

2. Çalışma Sahasının Beşerî Coğrafya Özellikleri

Fiziki coğrafya özelliklerin yanı sıra beşerî coğrafya özellikleri de seracılık faaliyetleri üzerinde doğrudan veya dolaylı olarak bir etkiye sahiptir (Zaman vd., 2007). Başta iklim özellikleri olmak üzere yer şekilleri, arazi kullanımı ve toprak özellikleri gibi fiziki coğrafya özellikleri ile seracılık faaliyetleri arasında belirgin bir etkileşim söz konusudur. Bunun yanı sıra ulaşım, pazara yakınlık, sermaye, iş gücü, tecrübe, altyapı ve donanım gibi diğer coğrafi özellikler de seracılık faaliyetleri üzerinde etkili olmaktadır. Özellikle, Sakarya Nehri vadisinin sunmuş olduğu morfolojik imkânlar, iklim özellikleri ve nüfus faktörleri seracılık faaliyetinin her geçen gün artarak devam etmesine neden olmaktadır.

Bununla birlikte, günümüzde kentsel nüfus miktarı her geçen gün artmaktadır. Özellikle, 1950'li yıllarda kentsel nüfus miktarı toplam nüfus miktarı içerisinde yaklaşık olarak % 25 düzeyinde olurken, bu oran 1960'lı yıllarda % 32 sonrasında ise 1980'li yılların başında hızlı bir artış göstererek % 44 seviyelerine ulaşmıştır. 1985 yılı ilk defa kentsel nüfus miktarının kırsal nüfus miktarını geride bıraktığı dönem olmuştur (kentsel nüfus miktarı %53). Bu artış 2000'li yıllarda devam etmiş (Işık, 2005) ve günümüze gelindiğinde nüfusun yaklaşık olarak % 94'ü kentlerde yaşar duruma gelmiştir. Buna karşılık, belde ve köylerde yaşayan nüfusun oranı ise 2022 yılında yaklaşık olarak % 6 seviyelerine kadar gerilemiştir (TUİK, 2022). Bu değişim özellikle şehirlerde sanayi ve hizmet sektörünün gelişmesi, iş

imkanlarının artması, kırsal alanlarda makine kullanımının yaygınlaşması ve arazilerin miras yoluyla parçalanması neticesinde kırsal nüfusun kentsel alanlara doğru yönelimine sebep olmuştur. Bu değişimin yaşandığı en belirgin yerlerden birisi de Söğüt ilçesi ve ona bağlı Çaltı köyüdür. Nüfusun önemli bir bölümünün tarımsal faaliyetlerle uğraştığı bu yerleşim alanlarında nüfus geçmişten günümüze sürekli azalma eğiliminde olmuştur. Nitekim Söğüt ilçesinde 2010 yılında nüfus miktarı 25.679 iken 2021 yılında 18.352'ye; aynı şekilde Çaltı köyünde de 2010 yılında 1.546 olan nüfus miktarı 2021 yılında 1.074'e gerilemiştir (Şekil 5). Her iki yerleşimde de bu nüfus değişiminin temel sebebi olarak kırsal nitelikli nüfusun kentsel alanlara doğru göç etmesinin etkisinden söz edilebilir. Dolayısıyla, tarımsal nüfusta yaşanan bu değişiminin seracılık faaliyetlerinin geleceği açısından önemli bir tehdit oluşturması söz konusu olmaktadır.

Şekil 5. Söğüt ilçesi nüfus değişimi (2010-2021) (A) Çaltı köyü nüfus değişimi (2010-2021) (B) ve Söğüt ilçesi kır-kent nüfus değişimi (2010-2015-2021) (C)

3. Orta Sakarya Vadisi'nde Seracılık Faaliyetleri

Günümüzde, seracılık faaliyetleri teknoloji kullanımına göre ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan ilki ziraat mühendisi ve teknisyenler tarafından kontrol edilen büyük kapalı alanlara sahip ve iklimin etkisinin göz önüne alındığı topraksız yetiştirme tekniklerinin uygulandığı seracılık faaliyetleridir. Bunun yanı sıra seracılıkta jeotermal ısıtma yöntemlerinin kullanıldığı modern teknikler de söz konusudur (Kadioğlu, 2013; Kervankıran, 2011; Yenmez, 2004). Bir diğer seracılık faaliyeti ise küçük ölçekli aile işletmeleri şeklinde gelişmektedir. Bu tip seracılık faaliyetlerinde teknoloji kullanımı oldukça sınırlı olup, üretim genellikle sadece don zararından korunmaya yönelik önlemlerin alındığı basit yapılar şeklinde yapılmaktadır (Bakırcı, 2013; Kervankıran, 2011). Türkiye'de seracılık faaliyetlerinin büyük bir

bölümü ikincil olarak belirtilen sera faaliyeti şeklinde yürütülmektedir. Çalışma sahasında yer alan seralar 'plastik sera' formunda gerçekleştirilen seracılık faaliyeti kapsamında değerlendirilmektedir (Fotoğraf 3). Bu seralarda genellikle Eskişehir ve Antalya illerinden tedarik edilen metal ve plastik yapı malzemesi kullanılmaktadır. Maliyet açısından uygun olması nedeniyle bu malzemeler tercih edilmektedir.

Türkiye'de seraların kapladığı alanlara ait elde edilen verilere göre, 2004 yılında 477.739 dekar olan sera alanları, 2021 yılında %56'lık bir artış göstererek 854.599 dekara ulaşmıştır. Bilecik'te ise seracılık faaliyetleri 2004'ten itibaren artış göstermektedir. 2004 yılında sadece 424 dekar olan sera alanı yaklaşık 20 kat artış göstererek 2021 yılında 8.675 dekara yükselmiştir. Bilecik sınırları içerisinde ilçelere göre sera alanlarının dağılışı incelendiğinde, Söğüt ilçesinin önde geldiği görülmektedir. Bilecik'in toplam sera alanlarının yaklaşık %91'i (7.891 dekar) Söğüt'te bulunmaktadır. Özellikle Orta Sakarya Vadisi'nde yer alan Söğüt ilçesine bağlı köyler (Akçasu, Çaltı, Geçitli, Hamitabat, Tuzaklı ve Yakacık köyleri) sıklıkla tercih edilen alanlardır. Belirtilen alanlar içerisinde toplam 1.302 adet sera alanı yer almaktadır. Burada en fazla dağılışa sahip yer ise 675 adet sera alanı ile Çaltı köyüdür (Tablo 2).

Tablo 2. Türkiye'de ve Bilecik'te sera tiplerine göre seraların kapladığı alanların zamansal değişimi (dekar)

Türkiye	Alçak Tünel	Cam Sera	Plastik Sera	Yüksek Tünel	Toplam
2004	170.545	71.695	169.257	66.242	477.739
2010	170.969	80.772	230.543	81.521	563.805
2015	161.541	79.976	306.073	112.673	660.265
2021	212.657	76.213	464.973	100.755	845.599
Bilecik	Alçak Tünel	Cam Sera	Plastik Sera	Yüksek Tünel	Toplam
2004	10	-	351	63	424
2010	-	-	1.996	274	2.270
2015	-	-	2.915	643	3.558
2021	4	-	8.637	38	8.675
Bilecik-İlçe	Alçak Tünel	Cam Sera	Plastik Sera	Yüksek Tünel	Toplam
Bozüyük	4	-	-	2	6
Gölpazarı	-	-	43	-	43
Merkez	-	-	69	-	69
Osmaneli	-	-	-	36	36
Pazaryeri	-	-	4	-	4
İnhisar	-	-	630	-	-
Söğüt	-	-	7.891	-	7.891
Yenipazar	-	-	-	-	-
Söğüt-Çaltı Köyü	-	-	675 adet	-	-

Kaynak: TÜİK, 2022

Çaltı köyünde 2000'li yılların başına kadar tercih edilen tarımsal faaliyet genellikle açık tarla sebze yetiştiriciliği olmuştur (Tunçdilek, 1956, 1959, 1961). 2000'li yılların başından itibaren gerek yerel yönetimlerin teşvik etmesi gerekse köy sakinlerinin kişisel girişimleri doğrultusunda seracılık faaliyetleri başlamış ve hızlı bir şekilde artış göstermiştir. Orta Sakarya Vadisi'nde gelişen seracılık faaliyeti tarım ekonomisi bakımından son derece önemli olmuştur. Özellikle sınırlı alanlarda yürütülen tarım faaliyetlerinin değeri yükselmiş ve bölgede yaşayan çiftçilere pazar için kış sebzesi üretimi yapma imkânı sağlamıştır. Nitekim günümüzde bölgedeki hâkim ekonomik faaliyet durumuna gelen seracılık, sadece

bölge halkının ihtiyaçlarını değil, aynı zamanda yakın illerin ihtiyacını karşılayan sebze ihraç merkezi durumuna gelmiştir.

Özellikle 2010 yılından itibaren Çaltı ve çevresinde sera alanlarının mekânsal değişimi dikkat çekmektedir. Bölgenin hem fiziki coğrafya özellikleri hem de beşerî coğrafya özellikleri bu değişimin yaşanmasında en önemli etkidir. Söğüt ilçe sınırları içerisindeki sera alanlarının yaklaşık olarak % 10'u Çaltı köyü sınırları içerisinde bulunmaktadır. Buna karşılık, son yıllarda bölgede açılan taş ocaklarının yol açtığı sorunlardan birisi de tarım topraklarının kullanılamaz hale gelme durumudur (Uncu & Karakoca, 2021). Bu durum Dudaş Deresi vadisi içerisinde açılan taş ocağının vadi içerisindeki sera alanlarını etkilemesinden anlaşılmaktadır (Fotoğraf 2).

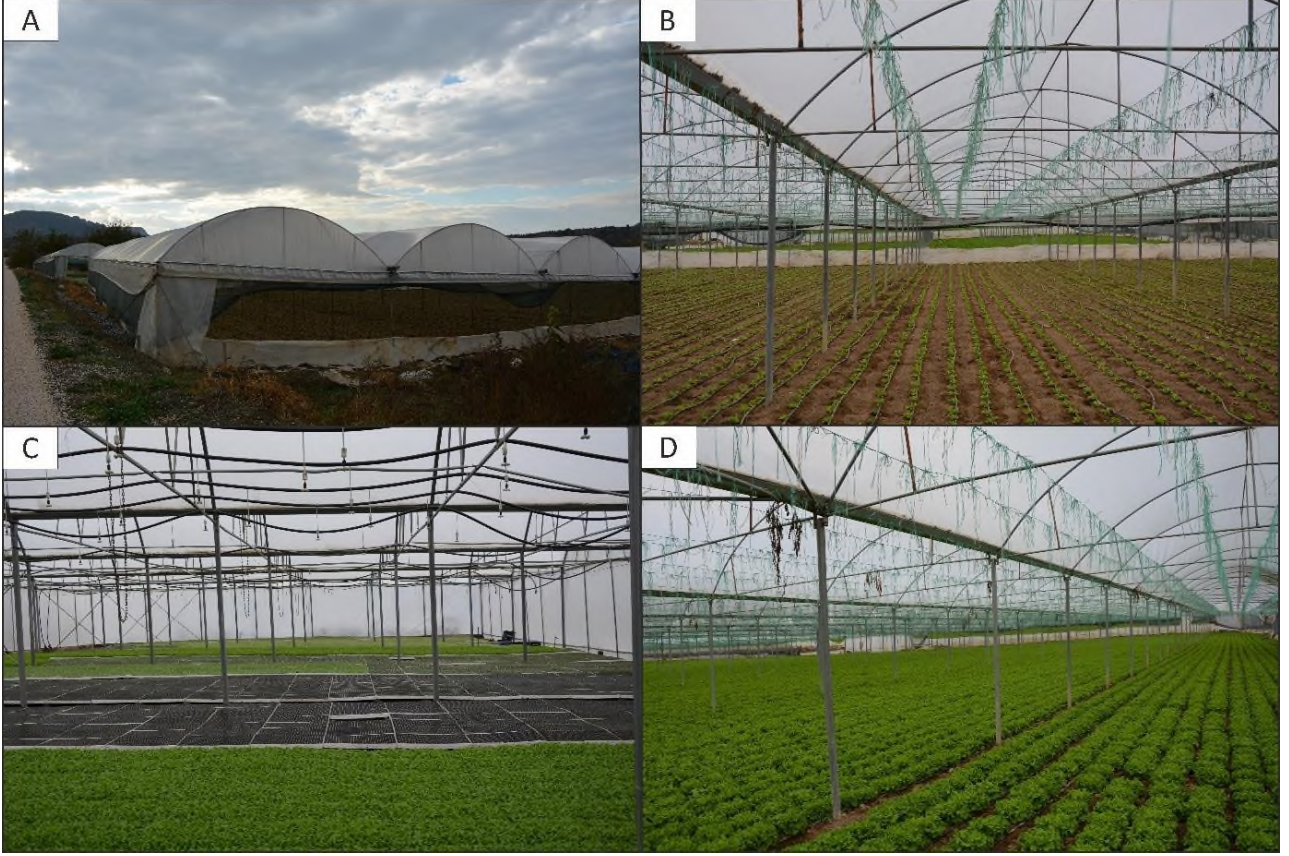
Fotoğraf 2. Çaltı ve çevresindeki (Dudaş Deresi vadisi) sera alanlarının zamansal ve mekânsal değişimi. Sarı noktalar 2015 yılında olmayan fakat 2019 yılına kadar yapılan sera alanlarını göstermektedir. Kırmızı halka ise açılan taş ocağının zamansal ve mekânsal değişimiyle birlikte sera alanlarının bu durumdan etkilediğini göstermektedir

Bilecik'te tarımsal alanların dağılımına bakıldığında, özellikle 'tahıl ve diğer bitkisel ürün yetiştiriciliğinin' (%64,1) ön planda olduğu görülmektedir. Bu alan içerisinde tahıllar ve diğer bitkisel ürünlerin üretim miktarı, toplam üretim miktarının yaklaşık olarak %38'ini oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra geriye kalan tarım alanları içerisinde (%35,9) yaklaşık %8'inde sebze yetiştiriciliği yapılmaktadır. Bu faaliyet sonucunda elde edilen üretim miktarı ise toplam üretim miktarının %49,2'sine karşılık gelmektedir. Buna göre sebze üretim miktarının diğer ürünlere göre hem üretim açısından fazla olduğu hem de ekonomik getirisinin yüksek olduğu belirlenmektedir. Sebze üretimi açısından Osmaneli ve Söğüt, Bilecik ili içerisindeki en fazla paya sahip ilçelerdir (Tablo 3). Bursa-Bilecik-Eskişehir Kalkınma Ajansı (BEBKA)'nın 2015 yılında hazırladığı raporda Orta Sakarya Vadisi içerisinde bulunan Söğüt ilçesinde üretilen sebze üretiminin büyük bir çoğunluğunun Çaltı ve yakın çevresindeki sera alanlarında yapıldığı belirtilmiştir. Buna göre elverişli iklim koşullarından dolayı yıl içerisinde bazı yıllarda üç farklı dönemde ürün elde edilen seralarda çoğunlukla yazın domates ve hıyar, kışın ise marul yetiştiriciliği yapılmaktadır (Fotoğraf 3). Bu ürünlerin tercih edilmesinde ticari değerlerinin yüksek olması ve pazarlanma imkanlarının fazlalığı etkili olmuştur. Son dönemlerde artan ulaşım maliyetleri ihracat merkezi durumunda olan Akdeniz ve Ege Bölgesi'ndeki illere olan yönelimi değiştirmektedir. Bu durum, Marmara Bölgesi'nin ihtiyaçlarının karşılanması için daha yakın yerleri daha cazip hale getirmiştir. Özellikle, Söğüt ilçesi gerek üretim fazlalığından gerekse yakın çevredeki büyük şehirlere olan konumundan dolayı avantajlı bir duruma gelmiştir. Söğüt'teki en fazla üretime sahip olan Çaltı köyü konumu itibarıyla Eskişehir'e 60 km, Sakarya'ya 138 km, Bursa'ya 140 km, Kocaeli'ye 170 km ve İstanbul'a 237 km uzaklıkta bulunmaktadır.

Tablo 3. Bilecik ili tarım alanlarının dağılımı ve tarımsal üretimi.

İlçeler	EKİM ALANI (Dekar)					BİTKİSEL ÜRETİM (Ton)				YETİŞTİRİLEN ÜRÜN (Ton)				
	Meyve, İncek ve Baharat Bitkileri Alanı	Nadas Alanı	Sebze Alanı	Tahıl ve Diğer Bitkisel Ürün Alanı	Toplam Ekim Alanı	Meyve, İncek ve Baharat Bitkisi Üretimi	Sebze Üretimi	Tahıl ve Diğer Bitkisel Ürün Üretimi	Toplam Üretim	Marul	Hıyar	Domates	Soğan	Toplam Üretim
Bozüyük	4.196	35.055	991	140.609	180.851	1.847	1.649	61.908	65.404	3	66	94	37	200
Gölpazarı	34.800	3.000	3.580	59.237	100.617	2.980	19.227	21.367	43.574	48	630	14.230	39	14.947
Merkez	18.506	10.374	10.264	99.545	138.689	5.692	24.690	39.857	70.239	377	233	2.571	601	3.782
Osmaneli	46.346	2.386	27.861	46.817	123.410	51.797	171.462	27.543	250.802	48	60	61.210	749	62.067
Pazaryeri	2.736	22.527	2.850	66.332	94.445	1.163	4.019	25.352	30.534		80	323	17	420
Söğüt	10.521	21.765	12.522	46.520	91.328	4.078	50.628	16.650	71.356	13.776	15.578	13.918	1.765	45.037
Yenişehir	14.902	2.100	443	71.644	89.089	1.136	594	25.230	26.960		42	228	15	285
İnhisar	10.139	1.850	1.206	6.485	19.680	2.739	5.960	1.411	10.110	322	627	3.911	828	5.688
Toplam	142.146	99.057	59.717	537.189	838.109	71.432	280.250	219.318	568.979	14.574	17.316	96.485	4.051	132.426
Yüzde (%)	17	11,8	7,1	64,1	100	12,5	49,2	38,3	100	11	13,1	72,8	3,1	100

Kaynak: TÜİK, 2022

Fotoğraf 3. Plastik sera formunda gerçekleştirilen seracılık faaliyeti (A) içerisinde elde edilen ürünler (B-D) ve fide üretim (marul) sahası (C)

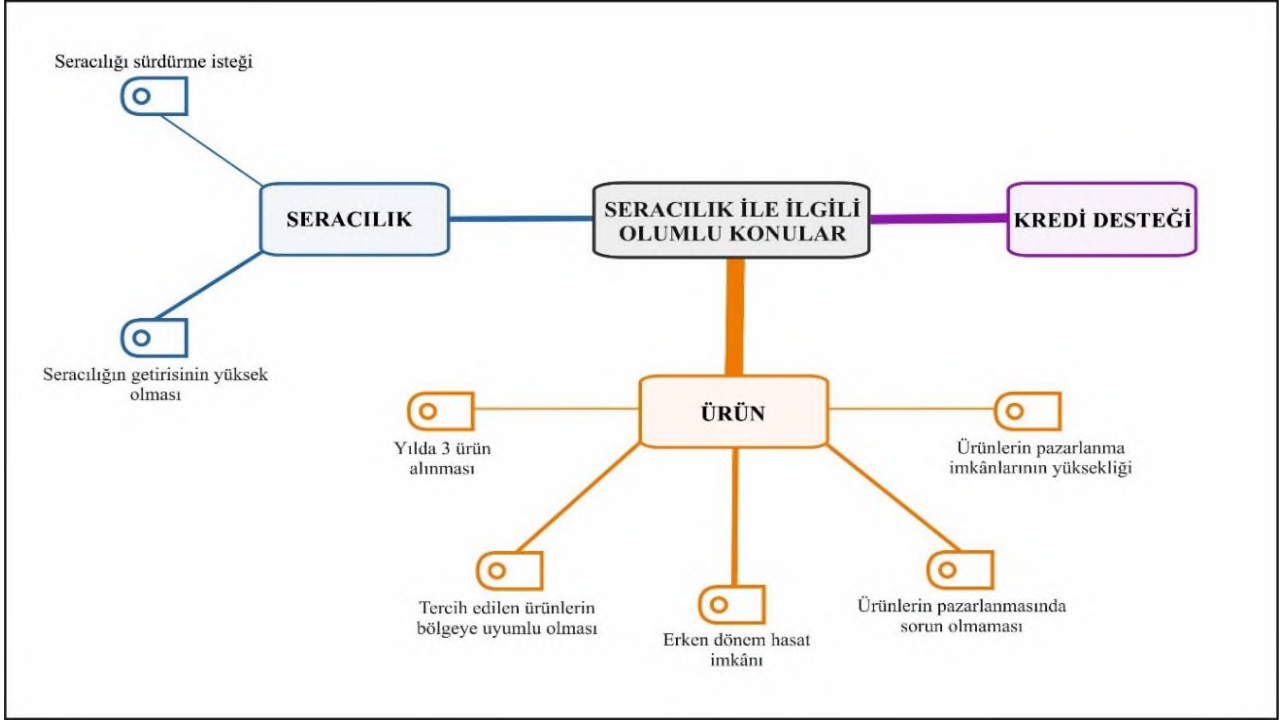
Bölgedeki seracılık faaliyetinin yapılış şekli değerlendirildiğinde genellikle seraların geleneksel yapıda ve küçük aile işletmeleri tarafından işletildiği belirlenmiştir. Bu doğrultuda ürün ekimi öncesi seraların hazırlanması, ürün ekimi aşaması ve hasat zamanı yoğun bir işgücü talebini oluşturmaktadır. Oluşan işgücü talebinin bir kısmı aile içerisinde karşılanabilirken büyük bir kısmı mevsimlik işçiler (Şanlıurfa ve Diyarbakır gibi iller) tarafından sağlanmaktadır. Aynı zamanda son dönemlerdeki işgücü talebi Suriyeli ve Afganistanlı göçmenler tarafından da karşılanmaya başlanmıştır (Şekil 6).

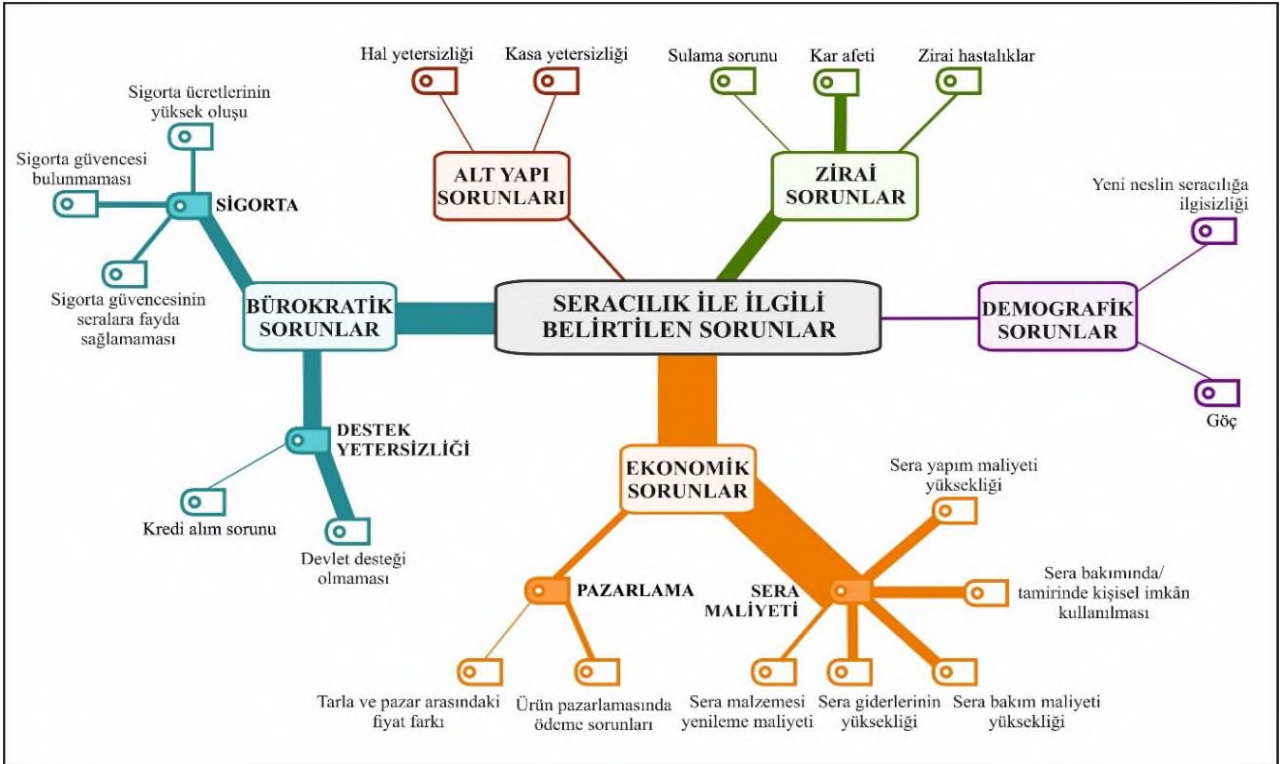
Şekil 6. Seracılık faaliyetlerindeki iş gücünün ortaya konulmasına yönelik kod bulutu

Yılın her döneminde ve/veya yıl içerisinde birden fazla dönemde ürün alma imkânı sunan seracılıkta en önemli avantaj, ürüne yönelik imkânları içermesidir. Özellikle erken dönemde hasat imkânına sahip olan çiftçiler ürün fiyatlandırmasında avantajlı konuma gelmektedir. Bir diğer olumlu fırsat ise tercih edilen ürünlerin bölgeye uyumlu olması ve ürün pazarlanmasında sorun yaşanmamasıdır. Ayrıca seracılığın gelişiminde devlet ve/veya özel sektör tarafından sunulan desteklerin katkısı önemlidir. Böylece çiftçiler ya var olan sera alanlarını geliştirebilmekte ya da seracılık faaliyetlerindeki maliyetlerini en aza indirebilmektedir (Şekil 7).

Seracılık faaliyetlerinin geliştirilmesi ve sürdürülebilir olmasındaki fırsatlarının yanı sıra bazı olumsuz durumlar söz konusudur. Özellikle ekonomik, bürokratik, zirai, demografik ve alt yapı sorunları seracılık faaliyetlerindeki önemli olumsuzluklar olarak ifade edilmektedir. Nitekim yapılan mülakatlar sonucunda elde edilen verilere göre seracılık faaliyetleri açısından en önemli olumsuz etken sera yapım ve bakım maliyetleri olarak belirtilmiştir (Şekil 8). Bununla birlikte bazı dönemlerde yaşanan elverişsiz iklim koşulları sera alanlarının hasar görmesine neden olmaktadır. Özellikle 2015 yılında yaşanan kar yağışı sera alanlarını ve üretimini olumsuz etkilemiştir. Hasar gören sera alanlarının onarımı için oluşabilecek gider maliyeti de önemli bir olumsuzluk oluşturmaktadır. Diğer önemli sorunlar ise seraların sigortalanması, sigorta poliçe ücretlerinin yüksek, hasar sonrası sigorta ödemelerinin düşük olması ve yeterli düzeyde desteğin alınamamasıdır.

Şekil 7. Seracılık faaliyetine yönelik tek-vaka modeli (çubuk kalınlıkları kod tekrarlanma sayılarını ifade etmektedir)

Şekil 8. Seracılık faaliyetine yönelik tek-vaka modeli (çubuk kalınlıkları kod tekrarlanma sayılarını ifade etmektedir)

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışma, Orta Sakarya Vadisi'nde sürdürülen seracılık faaliyetlerinin zamansal ve mekânsal değişimini ortaya koymaktadır. Seracılık faaliyetleri üzerinde etkili olan coğrafi faktörler değerlendirilmiş ve elde edilen bulgular arazi gözlemleri ile desteklenmiştir. Özellikle Sakarya Nehri ve onun önemli kollarının sunduğu coğrafi imkanlar (iklim özellikleri, yerçekimleri, arazi kullanımı, ulaşım vb.) seracılık faaliyetlerinin gelişiminde önemli birer etken olarak dikkat çekmektedir. Nitekim sera alanları 2000'li yıllardan itibaren Sakarya Nehri ve onun önemli kolu olan Dudaş Deresi vadisi içerisinde gelişmiş seki sistemleri ve alüvyal yelpaze üzerinde gelişmeye başlamıştır. Bunun yanı sıra ulaşım, pazara yakınlık, sermaye, iş gücü, tecrübe, altyapı ve donanım gibi diğer coğrafi özellikler de seracılık faaliyetleri üzerinde etkili olan diğer faktörler olarak belirtilebilir. Sezer ve Başkaya (2014) Giresun ilinde, Bekdemir ve Özdemir (2002) İspir'de ve Tıraş (1999) Çoruh Nehri vadisinde sürdürülen seracılık faaliyetlerinde uygun iklim koşullarının sağladığı fiziki coğrafya özellikleri ile birlikte ulaşım ve pazarlama gibi beşerî coğrafya özelliklerin sağladığı imkanları belirtmiştir. Dolayısıyla Orta Sakarya Vadisi'nin sunmuş olduğu fiziki ve beşerî coğrafya özellikleri bölgede gerçekleştirilen açık tarla sebze yetiştiriciliğinin yerini örtü altı yetiştiriciliği yani seracılık faaliyetlerinin almasına neden olmuştur. Özellikle bölgenin coğrafi konumu itibariyle büyükşehirlere yani tüketim merkezlerine yakın olması ve bölge halkının seracılığı sürdürme isteği seracılık faaliyetlerinin sürdürülebilir şekilde devam etmesinde önemli birer etkidir. Bununla birlikte seralarda yetiştirilen ürünlerin iç pazar tüketiminde katma değerlerinin yüksek olması da bir diğer önemli unsurdur.

Yapılan görüşmelerin deşifre edilmesiyle ortaya çıkan bulgulara göre, çalışma sahasındaki sera alanları çoğunlukla plastik örtülü geleneksel sera özelliklerine sahiptir. Bu durum seracılık konusunda bazı sorunları beraberinde getirmektedir. Akdeniz kıyı kuşağında (Zaman vd., 2011) ve jeotermal enerjinin yoğun kullanıldığı sera alanlarında (Bakırcı, 2013; Kadioğlu, 2013; Kervankıran, 2011) sürdürülen modern seracılık faaliyetlerinde üretim ve gelir daha fazladır. Bunun yanı sıra çalışma sahasında geleneksel yapılı seracılık faaliyetlerinde hem üretim daha kısıtlı hem de sera giderleri (gübre, ilaç, fide vb.) daha fazla olabilmektedir. Bununla birlikte, Orta Sakarya Vadisi'ndeki seralarda çalışan işçiler genellikle mevcut aile içerisindeki bireylerden oluşmaktadır. Aile işletmeleri şeklinde sürdürülen seracılık faaliyetinden hem birim alanda daha fazla gelir elde etmek hem de mevsim dışı ürün üretiminin gerçekleştirilmesi tarımsal faaliyetlerdeki temel hedefler arasında yer almaktadır. Aynı zamanda, bölgedeki çiftçiler Antalya ve/veya yakın illerden temin edilen tohum/çim gibi ürünleri mevcut seralarda yetiştirmek suretiyle ürün maliyetleri açısından önemli bir katkı sağlanmaktadır. Buna karşılık, çalışma sahasındaki en büyük sorunlardan birisi kırsal alanlardan kentsel alanlara yönelik yaşanan göç olmaktadır. Çok nadir olarak bazı alanlarda kurulan sera alanları kentten kıra yönelik göçü tetikliyor olmasına rağmen özellikle tarım arazilerinin parçalı olması, tarımsal gelirin istenilen düzeyde olmaması, sera maliyetlerinin artması ve yetersiz ekonomik koşullar kırdan kente yönelik göçü daha çok etkilemektedir. Sera alanlarına yönelik düzenlemelerin yapılması, sera alanlarının sigortalanması, kooperatifleşme, teknolojinin kullanılması, eğitim ve AR-GE çalışmaları, gübreleme ve ilaçlama süreçlerinin sürdürülebilir politikalar doğrultusunda yürütülmesi seracılığın gelişiminde mevcut sorunlara karşı alınabilecek kısa ve uzun dönemli tedbirler olarak ortaya konulmaktadır. Sonuç olarak, Orta Sakarya Vadisi'nde sürdürülen seracılık faaliyetleri hem bölge hem de ülke ekonomisi açısından

oldukça önemli bir üretim alanına sahiptir. Bu bakımdan bölgede gerçekleştirilen seracılık faaliyetlerinin gerek sürdürülebilir tarımsal politikalar neticesinde devamlılığının sağlanması gerekse çeşitli bilimsel proje ve akademik çalışmalar ile bu tarımsal faaliyetlere desteğin verilmesi son derece önemlidir.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurulu'nun 16/11/2023 tarih ve 17/2 numaralı kararı ile alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Alaz Şeyihoğlu, A., & Özgürbüz, İ. E. (2016). *Coğrafya araştırmalarında örneklem ve örnekleme yöntemleri*. İçinde N. Özgen (Ed.), *Beşerî coğrafyada araştırma yöntemleri ve teknikler* (1. Baskı) (ss. 26-50). PEGEM Akademi.
- Bakırcı, M. (2013). Kâhta'da petrolden ayrıştırılmış atık sudan seracılıkta faydalanma. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 27, 98-116.
- Bekdemir, Ü., & Özdemir, M. (2002). İspir'de seracılık. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(28-29), 209-225.
- Bursa Bilecik Eskişehir Kalkınma Ajansı (BEBKA). (2015). *Orta Sakarya Vadisi raporu*. Bursa Bilecik Eskişehir Kalkınma Ajansı.
- Doğan, M. (2004). Türkiye ziraatinde seracılık faaliyetlerine bir örnek: Fethiye ovasında seracılık ve önemi. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi*, 12, 85-95.
- Emekli, G. (1992). Urla-Seferihisar çevresinde seracılık etkinlikleri. *Ege Üniversitesi Edebiyat Fak., Ege Coğrafya Dergisi*, 6, 179-198.
- Hocagil, M. M. (2014). *Günümüzde modern seralarda kullanılan sistemler*. İçinde A. T. Cömert & K. Turhal (Eds.), *Bilecik'te örtüaltı yetiştiriciliği*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları, ISBN. 978-605-61571-9-6.
- Gökmen, Ö., & Özçağlar, A. (2023). Orta Sakarya Havzasında Sarıcakaya, Mihalgazi ve İnhisar İlçelerinde tarımsal arazi kullanımı, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 21 (2), 557-594.
- Işık, Ş. (2005). Türkiye'de kentleşme ve kentleşme modelleri. *Ege Coğrafya Dergisi*, 14, 57-71.
- Kadioğlu, Y. (2013). Simav'da jeotermal seracılık. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 28, 64-80.
- Karakoca, E. (2017). *Hamitabat-Gemiciköy arasında (Bilecik) Orta Sakarya Vadisinin jeomorfolojisi*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik.
- Karakoca, E. (2022). *Orta Sakarya Vadisinin (İnhisar-Osmaneli arası) flüvyal jeomorfolojisi*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bilecik.
- Kervankıran, İ. (2011). Afyonkarahisar ilinde alternatif tarım çalışmalarına bir örnek: Jeotermal seracılık. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 24, 382-402.
- Özdemir, M. A., & Bahadır, M. (2007). Türkiye'de önemli bir seracılık alanı: Yalova ili. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 5(1), 17-36.
- Öztürk, H. (2015). *Jeotermal seracılık*. Umuttepe Yayınları.
- Paris H. S., & Janick, J. (2008). *What the Roman Emperor Tiberius grew in his greenhouses*. İçinde M. Pitrat (Ed.), *Proceedings of the IXth EUCARPIA Meeting on Genetics and Breeding of Cucurbitaceae Pitrat, M. INRA, Avignon, France. 21, 24 May*.
- Sezer, İ., & Başkaya, Z. (2014). Coğrafi koşullar ve dağılışı yönüyle Giresun ilinde seracılık faaliyetlerinin uygulama ve geliştirebilme potansiyeli. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 29, 248-285.

- Struck, E. (1986). Türkiye'nin güney kıyı bölgesinde tarımsal bir yeniliğin yaygınlaşması: Seracılık. *İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü*, 2(3), 79-90.
- Tarım ve Orman Bakanlığı, (2017). 2. *Ulusal Seracılık Çalıştayı*. Ankara.
- Taşlıgil, N., & Şahin, G. (2014). Ziraat coğrafyası açısından Marmara Bölgesi'nde örtüaltı yetiştiriciliği. *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6, 1-17.
- Tıraş, M. (1999). Çoruh Vadisinde (Yusufeli) seracılık. *Türk Coğrafya Dergisi*, 34, 407-418.
- Tunçdilek, N. (1956). Orta Sakarya vadisinin iktisadi tarihi hakkında. *İktisat Fakültesi Dergisi*, 17(1-4), 179-192.
- Tunçdilek, N. (1959). Orta Sakarya vadisinde ziraat hayatı. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, 5(10), 66-85.
- Tunçdilek, N. (1961). Orta Sakarya vadisinde toprak mülkiyeti. *İstanbul University Journal of Sociology*, 2(16), 126-148.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK). (2022, 15 Aralık). Bitkisel üretim istatistikleri. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=92&locale=tr>
- Uncu, L., & Karakoca, E. (2021). Antropo-jeomorfolojik bir yaklaşımla Bilecik (merkez ilçe) taş ocaklarının mekânsal ve zamansal değişimi. *Türk Coğrafya Dergisi*, (77), 119-130.
- Yenmez, N. (2004). Harran ovasında seracılık faaliyetleri ve sorunları. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, 12, 97-104.
- Yiğit, A. (2017). *Bilecik tarihine coğrafyanın etkisi*. İçinde A. Bakır, B. Yılmaz & A. Altungök (Eds.) *Uluslararası Tarihte ve Günümüzde Bilecik ve Çevresi Sempozyumu (20-21 Kasım 2015)*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları, ISBN. 978-605-65623-2-7.
- Zaman, S., Özdemir, Ü., & Sever, R. (2011). Coğrafi yönleriyle Antalya'da örtü altı süs bitkileri yetiştiriciliği. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 12(18), 301-326.

SOSYAL MEDYADA ÖZ-TİKSİNMEYLE İLGİLİ PAYLAŞIMLARIN TEMATİK İÇERİK ANALİZİ

 Öznur ÖNCÜL DEMİR^a

Öz

Öz-tiksinme, kişinin davranışına, bedenine ya da benliğine yönelik tiksinme hissetmesi olarak tanımlanır. Araştırmalar kişinin benlik kavramı açısından önemli olan bir özelliğine yönelik tiksinme hissetmesinin depresyon, yeme bozuklukları, beden dismorfik bozukluk, travma sonrası stres bozukluğu, intihar, kendine zarar verme ve sınırda (borderline) kişilik bozukluğu gibi oldukça geniş bir yelpazede psikolojik rahatsızlıklarla olan ilişkisine dikkat çekmektedir. Bu çalışmada Türkiye’de sosyal medya kullanıcılarının öz-tiksinme deneyimini içeren yaşantılarının anlaşılması amacıyla Ekşi Sözlük platformunda yer alan, öz-tiksinme ile ilgili 74 girdi tematik içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. İlk aşamada, öz-tiksinmenin boyutları, öz-tiksinmeyi tetikleyen durumlar ve öz-tiksinme ile ilişkili duygu, düşünce ve davranışlar olmak üzere üç genel tema belirlenmiştir. Öz-tiksinmenin boyutları, davranıştan, bedenden ve benlikten tiksinmeye işaret etmektedir. Öz-tiksinmeyi tetikleyen durumlar beden, cinsellik, yemek yeme davranışı ve kişinin kendisiyle ve başkalarıyla kurduğu ilişkilerle ilgilidir. Son olarak, öz-tiksinmeye depresif duygu durum, öfke ve kendini sevmeme gibi duygu ve düşüncelerim eşlik edebildiği görülmüştür. Bulgular öz-tiksinmenin çeşitli psikolojik rahatsızlıklar için yatkınlık oluşturduğunu öne süren literatür çerçevesinde düşünüldüğünde ayrıca önemlidir. Buna göre özellikle beden imajı, cinsel davranış, kişiler arası ilişkiler ve kişinin kendisine yönelik tutumlarının rol oynadığı psikolojik rahatsızlıklarda öz-tiksinmenin yatkınlık oluşturabileceği düşünülmektedir. Öte yandan, öz-tiksinme duygusunun düzenlenmesine değinilen girdilerde kişinin kendini kabul etmesinden söz edilmesi dikkat çekicidir. Öz-tiksinmenin “reddetme” motivasyonu ile ilişkisi göz önüne alındığında, kişinin kendisine yönelik reddedici tutumlarının psikolojik rahatsızlıklara yönelttiği, kişinin kendisine yönelik kabul edici yaklaşımının ise tampon görevi görebileceği düşünülmektedir. Gelecek araştırmaların, öz-tiksinmenin farklı örneklemeler, çeşitli psikolojik rahatsızlıklar ve psikoterapi bağlamında incelemesi, bu duygunun etkilerini ve nasıl müdahale edilmesi gerektiğini anlamamıza önemli katkılar sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Öz-tiksinme, Psikolojik rahatsızlıklar, Tematik içerik analizi.

THEMATIC CONTENT ANALYSIS OF SOCIAL MEDIA POSTS ON SELF-DISGUST

Abstract

Self-disgust is defined as feeling disgust towards one’s own behavior, body, or self. Disgusting a characteristic important for one’s self-concept is previously found to be associated with a wide range of problems including

^aDr. Öğr. Üyesi, Abdullah Gül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Psikoloji, oznur.oncul@agu.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 31.10.2023, Makale Kabul Tarihi: 29.12.2023

depression, eating disorders, body dysmorphic disorder, post-traumatic stress disorder, suicide, self-harm, and borderline personality disorder. In the present study, 74 entries about self-disgust that were posted on Sourtimes Dictionary were subjected to thematic content analysis. First, three broad themes emerged regarding the dimensions of self-disgust, the triggers of self-disgust, and behaviors, cognitions, and emotions associated with self-disgust. Dimensions include disgust towards one's behavior, body, or self. Triggers of self-disgust consist of issues related to body, sexual behavior, eating, and one's relationship with the self and others. Finally, it is observed that self-disgust is associated with judgmental attitudes towards the self, which might in turn lead to depressive mood, anger, and unloving oneself. These results corroborate previous findings arguing that self-disgust might be a risk factor for various psychological disorders, in which body image, sexual behaviors, interpersonal relationships, and attitudes towards oneself play a crucial role. On the other hand, some of the posts mentioned self-acceptance, to down-regulate self-disgust. Considering that self-disgust is associated with the motivation for rejection, while self-disgust might increase the risk of psychological disorders, self-acceptance might be an important buffer. Further research that focuses on self-disgust in diverse samples and in the context of various psychological disorders and psychotherapy will enhance our understanding of the effects of self-disgust and how it should be treated.

Keywords: Self-disgust, Psychological disorders, Thematic content analysis.

Giriş

Kendiliğe yönelik olumsuz duygular ve eleştirel tutumlar, başta depresyon olmak üzere birçok psikolojik rahatsızlıkta rol oynamaları nedeniyle klinik psikoloji ve psikoterapi araştırmalarının ilgi odağındadır (Kannan & Levitt, 2013; Löw, vd., 2020; Muntigl, vd., 2020). Ancak bu durumu tikslenme teorileri çerçevesinde ele alan yaklaşımlar oldukça yenidir. Tikslenme, zararlı, zehirli ya da kabul edilemez olarak algılanan uyaranları reddetmeye yönelik bir duygudur (Curtis, 2011; Powell vd., 2015). Son yıllarda yapılan çalışmalar, bu duygunun kimi durumlarda kişinin kendisine yönelik de deneyimlenebildiğini ortaya koymuş, böylelikle öz-tikslenme (self-disgust) kavramı öne sürülmüştür (Overton vd., 2008). Öz-tikslenme üzerine henüz sınırlı sayıda araştırma olmasına rağmen elde edilen bulgular kişinin kendisine yönelik reddedici tutumu anlamına gelen bu duygunun birçok psikolojik problemde rol oynadığını göstermiştir. Öte yandan, bu duygunun nasıl deneyimlendiği ve ne tür psikolojik etkenlerle ilişkili olduğu henüz yeterince araştırılmamıştır.

Öz-tikslenme, son yıllarda Türkiye'de psikoloji alanında yapılan çalışmalarda da dikkati çeken bir konu olmuştur. Bu araştırmalarda genelde yurt dışında geliştirilmiş ölçeklerden yararlanılmaktadır. Ancak tikslenme duygusunun büyük oranda kültür tarafından şekillendiği göz önünde bulundurulduğunda (Rozin, vd., 2008) öz-tikslenmenin kültürümüzde nasıl ifade edildiğinin ve deneyimlendiğinin incelenmesinin literatüre önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, öz-tikslenme kavramının Türkiye'deki geçerliliğinin ve öz-tikslenme deneyimi ile ilişkili yaşantıların anlaşılması amacıyla sosyal medyada öz-tikslenme ile ilgili paylaşımların tematik içerik analizi yöntemiyle incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda kayıtlı kullanıcıların anonim olarak kendi deneyimlerine ilişkin paylaşımlarda buldukları Ekşi Sözlük platformunda yer alan girdiler ele alınmıştır. Öz-tikslenmeyle ilgili başlıklarda girdi yazan sözlük yazarlarının, takma ad kullanımının

sağladığı anonimlik sayesinde bu duyguyla ilgili kişisel deneyimlerini kendilerini sınırlandırma mecburiyeti hissetmeden aktardıkları düşünülmektedir.

A. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Öz-tiksinme kavramına geçmeden önce kavramın temel bileşenlerinden olan tiksinme kelimesini açıklamak yerinde olacaktır. Tiksinme, kabul edilemez bir durum karşısında hissedilen oldukça rahatsız edici bir duygudur (Curtis, 2011; Powell vd., 2015). Evrimsel açıdan son derece işlevsel olan bu duygu, kişiyi tiksindiği uyaranları güçlü bir şekilde reddetmeye yönelterek sistemi zararlı, bulaşıcı ya da zehirleyici etkilerden korumuş olur (Badour & Adams, 2015; Rozin & Fallon, 1987; Rozin vd., 1999). Hayatta kalma açısından bu kadar önemli olmasına rağmen, tiksinmenin davranış üzerindeki etkisi uzunca bir süre bilinmezliğini korumuştur (Olatunji & Sawchuk, 2005; Olatunji vd., 2007). Ancak son yıllarda yapılan çalışmalar insanın hem günlük yaşantısında hem de kişiler arası ilişkilerinde tiksinme duygusunu uyandıran çok sayıda uyaranla karşılaştığını öne sürmektedir (Olatunji & Sawchuk, 2005; Rozin vd., 2008). Buna göre, bozuk yiyecekler gibi hastalık bulaştırma olasılığı yüksek olan uyaranların yanı sıra (core disgust), cinsellik, hijyenik olmayan durumlar, bedeninin zarar görmesi, ideal olarak algılanan güzellik standartlarından uzaklaşma, yaşlanma belirtileri gibi insanın ölümlü doğasına işaret eden uyaranlar (animal nature) (Olatunji & Sawchuk, 2005; Rozin vd., 2008) ve sosyal-ahlaki normların ihlal edilmesi, mükemmellik ideallerinden sapma gibi durumlar da tiksinme uyandırmaktadır (moral disgust) (Rozin vd., 2008). Tiksinme duygusunun başkalarına yönelmesi kişiler arası tiksinme (interpersonal disgust) (Olatunji ve Sawchuk, 2005; Rozin vd., 2008), kişinin kendisine yönelmesi ise öz-tiksinme (self-disgust) biçiminde karşımıza çıkmaktadır (Overton vd., 2008).

Öz-tiksinme, kişinin sergilediği bir davranışa, bedenine ya da benliğe yönelik tiksinme hissetmesidir (Overton vd., 2008; Powell vd., 2015). Roberts ve Goldenberg (2007) öz-tiksinmenin utanç ve suçluluk gibi bir öz-bilinç duygusu olduğunu öne sürmüştür. Olatunji ve diğerleri (2012) ise kişinin kendisinden tiksinme halinin süregelen bir durum olabileceğine de dikkat çekerek bu kavramı olumsuz bir kişilik özelliği olarak ele almıştır. Powell ve diğerleri (2015) bu argümanları bir araya getirerek öz-tiksinmeden bir duygu şeması şeklinde söz etmektedir. Buna göre kişinin kendisine yönelik kalıcı olmayan, kolaylıkla değiştirilebilir ve benlik kavramı için önem arz etmeyen bir özelliğine yönelik tiksinme hissetmesinde problemlerli bir durum yoktur. Hatta bu durum işlevsel bile olabilir (ör., kişinin ter koktuğunu fark edip duş almaya yönelmesi). Ancak kişinin nispeten kalıcı, kolaylıkla değiştirilmesi mümkün olmayan ve benlik kavramı açısından önemli olan bir özelliğine yönelik tiksinme hissetmesi (ör., fiziksel görünümüyle ilgili tiksinme hissetme) çeşitli rahatsızlıklarda süregelen ve işlevsiz bir tablo ile karşımıza çıkabilmektedir (Powell vd., 2013).

Kişinin kendi benliğine yönelik olumsuz duygular hissetmesi depresyonda yaygın karşılaşılan bir durumdur (Overton vd., 2008; Power & Dalgleish, 2008; Powell vd., 2013). Izard (1977), içe yönelen tiksinmenin, öfke ve suçluluk gibi duygularla birlikte depresyonda rol oynayan temel duygulardan biri olduğundan söz eder. Benzer şekilde Beck de (1967) kişinin kendisine yönelik tiksinme hissetmesinin depresyonla ilişkili olduğuna değinmiştir. Bedene yönelik tiksinme ise özellikle yeme bozuklukları (Marques vd., 2021) ve beden dismorfik bozuklukta (Neziroglu, vd., 2010) karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra henüz sınırlı sayıda araştırma olmakla beraber var olan çalışmalar bir duygu şeması olarak öz-

tiksinmenin travma sonrası stres bozukluğu (Dunmore vd., 2001), intihar ve kendine zarar verme (Badour vd., 2014; Erol, 2021; Smith vd., 2015), sınırda (borderline) kişilik bozukluğu (Clarke vd., 2019; Rüsç vd., 2011) ve psikopati (Akram & Stevenson, 2021) gibi oldukça geniş bir yelpazede psikolojik rahatsızlıklara olan etkisine dikkat çekmektedir. Türkiye’de yapılmış çalışmalar da öz-tiksinmenin beden imgesi (Öz, 2022), cinsel doyum (Atmaca, 2022), psikolojik belirtiler (Yıldırım & Bahtiyar, 2022) ve kendine zarar verme davranışı (Erol, 2021) gibi birçok problemle olan ilişkisine işaret etmektedir.

Öz-tiksinme hem teorik hem de deneysel açıdan benliğe yönelik diğer öz-bilinç duygularında (ör., kendinden rahatsız olma, kendinden nefret etme, kendini küçümseme, kendinden utanma, vs.) ortak özelliklere sahiptir. Gilbert ve diğerleri (2004) bütün bu duyguların kişiyi kendini yoğun biçimde eleştirmesine yönelttiğini belirtir ve bu durumun psikolojik rahatsızlıklar için kritik bir yatkınlık oluşturduğu düşünülür (Duarte vd., 2014). Bu duyguların yakın ilişkisi ve kimi durumda eş zamanlı deneyimlenmesi birçok araştırmacının dikkatini çekmiş ve öz-tiksinmenin bağımsız bir kavram olarak ele alınabilirliği tartışmasını gündeme getirmiştir. Powell ve diğerlerine göre (2015), tiksinme duygusuna özgü belli tepkilerin (ör., fizyolojik tepkiler, somut rahatsızlık hissi, tiksinme duygusuna özgü yüz ifadesi, bulaşma ile ilgili bilişler, vb.) öz-tiksinmede de görülmesi, fakat diğer öz-bilinç duygularında görülmemesi öz-tiksinmeyi diğer öz-bilinç duygularından ayırmaktadır.

Sonuç olarak, öz-tiksinme her ne kadar literatürde oldukça yeni ve az çalışılmış bir kavram olsa da yapılan araştırmalar öz-tiksinmenin çeşitli psikolojik problemlere katkıda bulunduğu dikkat çekmektedir. Nitekim bu konu üzerine yapılan sistematik derleme çalışmaları da öz-tiksinme odaklı terapi teknikleri geliştirilmesinin gerekliliği ve önemine vurgu yapmaktadır (Clarke vd., 2019). Bu nedenle öncelikli olarak öz-tiksinmenin nasıl deneyimlendiğinin ve ne tür psikolojik faktörlerle ilişkili olduğunun anlaşılmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

B. SOSYAL MEDYA

Sosyal medya, kullanıcıların içerik üreterek çeşitli paylaşımlarda bulunduğu, böylelikle sosyal etkileşim içerisine girdiği Web 2.0 uygulamaları olarak tanımlanır (Whiting & Williams, 2013). Kullanımlar ve doyumlar kuramı (uses and gratifications theory) temel alınarak yapılmış çalışmalara göre sosyal etkileşim içerisine girme, bilgi arayışı, vakit geçirme, eğlenme, rahatlama ve iletişimle ya da elverişlilikle ilgili faydalar sosyal medya kullanımı gerekçeleri arasında sayılmaktadır (Whiting & Williams, 2013). Özellikle 18-29 yaşlarındaki genç yetişkinlerin büyük çoğunluğunun sosyal medyayı aktif olarak kullandığı bilinmektedir (Perrin, 2015).

Facebook, Twitter, Instagram gibi popüler sosyal medya platformları, bireylerin çoğunlukla kendi kimlikleri ile katıldığı ve kendi sosyal networkleri ile etkileşim içerisinde oldukları platformlardır (Correa, vd., 2015). Kayıtlı kullanıcıların herhangi bir konu hakkında bir başlık açarak ya da açılmış bir başlık altında yorum yaparak kendi görüşlerini paylaştıkları katılımcı-interaktif sözlüklerde ise yapılan paylaşımlar sözlüğe kayıtlı olmayı gerektirmeksizin okuyucuların tamamına açıktır (Cerrah & Baran, 2020).-Bu nedenle sözlük yazarları çoğunlukla gerçek kimliklerini gizler ve bir takma ad kullanır (Gürel & Yarkın, 2007). Takma ad kullanımının sağladığı anonimlik, sözlük yazarlarının kendilerini daha özgür bir biçimde yansıtmasını ve kişisel deneyim ve yorumlarını rahatlıkla paylaşmalarını kolaylaştırır

(Gürel & Yarkin, 2007). Kişinin kimliğinin gizli olduğu durumlarda davranışı sınırlandıran etkenlerin büyük oranda ortadan kalktığı bilinmektedir. Örneğin, şiddet davranışı, toplumsal normlara aykırı davranışlar ve kendini açma (self-disclosure) davranışı, anonim ortamlarda daha sık gerçekleşir (Correa, vd., 2015; Ma, vd., 2016). Nitekim, 1999 yılından beri faaliyet gösteren ve 400.000'in üzerinde kayıtlı kullanıcıya sahip Ekşi Sözlük platformunda da kayıtlı kullanıcıların sözlüğü bir "günlük" gibi kullandığı (ör., girdiye "sevgili sözlük" diye başlamak) ve kendi iç dünyalarına ilişkin ancak bir günlüğe yazılabilecek özel duygu ve düşüncelerini sözlüğe aktardıkları çok sayıda örneğe rastlamak mümkündür. Bu girdiler herhangi bir ön değerlendirmeye tabii tutulmadan yayımlanmaktadır (Abuşoğlu & Balcı-Aydoğan, 2023). Dolayısıyla, herhangi bir konu hakkında yazılan girdilerin sözlük yazarlarının görüş ve deneyimlerini temsil ettiğini söylemek mümkündür.

Öz-tiksinme gibi zorlayıcı bir duygu ile ilgili sosyal medyaya yansıyan görüş ve deneyimlerin incelenmesinde Ekşi Sözlüğün tercih edilmesinin nedeni katılımcı-interaktif sözlüklerin anonim paylaşım özelliği ve Ekşi Sözlüğün Türkiye'de en yaygın kullanılan sözlük uygulaması olmasıdır. Ekşi Sözlük kullanıcılarını çoğunlukla orta sosyo-ekonomik gruptaki kentli gençler oluşturmaktadır (Lüküslü, 2011, aktaran Atalay, 2021). Dolayısıyla, bu çalışmada analiz edilen girdilerde bu gruptaki gençlerin öz-tiksinmeyle ilgili düşünce ve deneyimlerini anonim biçimde ifade ettikleri düşünülmektedir.

C. YÖNTEM

Bu çalışmada Ekşi Sözlükte öz-tiksinmeyle ilgili yapılan paylaşımlar tematik içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Tematik içerik analizi, yazılı ifadelerden oluşan verileri betimleme amacıyla bu ifadeleri yansıttığı düşünülen temaların ve örüntülerin ortaya konulmasını içeren bir nitel analiz yöntemidir (Fischer, 2005). Temaların belirlenmesi sürecinde sistematik bir kodlama işlemi gerçekleştirilerek metin içinde sıklıkla geçen ifadeler üzerinden temalar ve alt-temalar oluşturulur (Esin, 2011; Kazdin, 2017; Vaismoradi, vd., 2016). Bu işlem esnasında araştırmacı verilere nesnel bir tutumla yaklaşır ve olabildiğince yorumlama yapmadan, var olan durumu tanımlamaya odaklanır (Creswell, 1998; Fischer, 2005). Böylelikle, araştırmacının konusuna ilişkin çoğunluğu olabildiğince temsil eden görüşlerin derlenmesi amaçlanır (Vaismoradi, vd., 2016).

Bu çalışmada tematik içerik analizi yönteminin tercih edilmesinin iki nedeni bulunmaktadır. İlk olarak, bilindiği kadarıyla Türkiye'de henüz öz-tiksinmeyi nitel yöntemlerle inceleyen bir araştırma yapılmamıştır. Dolayısıyla, bu kavram üzerine daha kapsamlı çalışmalar yapılmadan önce öz-tiksinme ile ilgili ifadelerin (ör., kendinden tiksine, kendinden iğrenme, vb.) Türkiye'de yaşayan bireyler tarafından belli bir duygusal deneyimi betimlemek üzere kullanıldığının ortaya konulması ve bu deneyimlerin içerik olarak ne tür temalar barındırdığının incelenmesi gerekli görülmüştür. İkinci olarak, bu çalışmada sosyal medyada yer alan paylaşımlar incelemeye tabii tutulmuş, bu paylaşımları yapan kullanıcılarla etkileşim içerisine girilmemiştir. Bu nedenle, çalışmaya dahil edilen girdilerin olabildiğince nesnel bir bakış açısıyla değerlendirilmesinin daha uygun olduğu düşünülmüştür.

Ekşi Sözlükte öz-tiksinme ile ilgili girdilere ulaşılması amacıyla girdi başlığında "tiksinmek ve iğrenmek" kelimelerinin yer aldığı başlıklar incelenmiştir. Bununla birlikte, kullanıcıların sadece

kendilerine yönelik tikslenme deneyimlerinden söz ettikleri girdilerin sınırlandırılması amacıyla girdi başlığında “kendinden” ifadesinin geçmesine dikkat edilmiştir. Bu kriterlere göre bir arama gerçekleştirildiğinde “Kendinden Tiksilmek” (33 girdi), “Kendinden İğrenmek” (32 girdi), “İnsanın Kendinden İğrendiği Anlar” (9 girdi), “İnsanın Kendinden Tiksindiği An” (1 girdi) ve “Yemek Yerken Kendinden Tikslenme Eşiği” (3 girdi) olmak üzere toplam 5 başlık ve 78 girdi elde edilmiştir. Bu girdiler arasından kişinin kendi deneyiminden söz etmediği 4 girdi hariç tutulmuş, sonuç olarak toplam 74 girdi araştırmaya dahil edilmiştir. Bu girdilerin 2001 ve 2023 yılları arasında yazıldığı görülmüştür. Girdilerin dökümünün alınması işlemi 2023 yılı ağustos ayı itibarıyla sonlandırılmıştır.

Ekşi Sözlükten alınan girdiler, içeriğindeki temaların ve örüntülerin anlaşılması amacıyla tematik içerik analizine tabi tutulmuştur. İlk olarak girdiler bir excel dosyasına aktarılmış ve girdi yazarlarına bir numara atanmıştır (ör., K.1). Ardından girdiler birkaç kez okunarak muhtemel temalara ilişkin notlar alınmıştır. Daha sonra, öz-tikslenme ile ilgili kuramsal çerçeve ve girdilerde sıklıkla belirtilen ifadeler doğrultusunda temalar ve alt-temalar oluşturulmuş ve girdiler bu tematik başlıklara göre kodlanmıştır (Esin, 2011; Kazdin, 2017; Vaismoradi, vd., 2016). Sonuç olarak üç tema (öz-tikslenmenin boyutları, öz-tikslenmeyi tetikleyen durumlar, öz-tikslenmeyle ilgili duygu, düşünce ve davranışlar) belirlenmiştir. Öz-tikslenmenin boyutları üç alt-tema (davranıştan tikslenme, bedenden tikslenme, benlikten tikslenme), öz-tikslenmeyi tetikleyen durumlar 13 alt-tema (hijyen, kendini yargılama, başkalarına yönelik davranışlar, yemek yeme davranışı, aynaya bakma, rezil olma, kendini ihmal etme davranışları, başkasından zarar görme, sevilme, kendinden memnun olmama, cinsel davranış, beden imajı, davranışından memnun olmama), öz-tikslenmeyle ilgili duygu, düşünce ve davranışlar ise 10 alt-tema içermektedir (benliğe yönelik olumsuz değerlendirme, tikslenme, depresif duygu durumu, kaçınma, öfke ve zarar verme, kendini sevmeme, kendine yansıtma, kendini kabul, kendinden sıkılma, kendini eleştirme).

D. BULGULAR

1. Öz-Tikslenmenin Boyutları

Öz-tikslenmenin tanımına göre kişinin sergilediği bir davranıştan, bedeninden ya da benlikten tikslenmesi öz-tikslenmenin boyutlarını oluşturmaktadır (Overton vd., 2008; Powell vd., 2015). Bu tanım doğrultusunda girdiler öncelikle öz-tikslenmenin boyutlarına göre sınıflandırılmışlardır (Tablo1).

Tablo 1. Öz-Tikslenmenin Boyutlarına Göre Girdilerin Dağılımı

Öz-Tikslenmenin Boyutları	n	%
Davranıştan Tikslenme	28	37,84
Bedenden Tikslenme	6	8,11
Benlikten Tikslenme	31	41,89
Sınıflandırılmamış	9	12,16
TOPLAM	74	100

1.1. Davranıştan Tiksinme

Belli bir davranış nedeniyle kendinden tiksinden söz edilen girdiler ($n = 28$, %37,84) "Davranıştan Tiksinme" başlığında yer almıştır. Aşağıdaki girdiler "Davranıştan Tiksinme" grubundaki girdilere örnek gösterilebilir:

"Her gün istemediğin bir işe giderken insanın ağzında ve midesinde duyduğu hissiyat" (K.2)

"Bir başkasının mutsuz olmasına sevindiğim zaman başıma gelen durum" (K.18)

"Sevgilinin onaylamadığı bir şey yapıldığında da hissedilir. Uzak durmak lazım tabii" (K.13)

Fizyolojik bir davranışla ilgili olup kişinin bedenine ait bir özelliğe işaret etmeyen girdiler de "Davranıştan Tiksinme" başlığı altında gruplandırılmıştır. "Öksürmek" (K.74), "Kendi içtiği bardaktan su içmemek" (K.25) bu tür girdilere örnektir.

1.2. Bedenden Tiksinme

"Bedenden Tiksinme" alt-temasında yer alan girdiler bedenle ilgili bir durumdan, bedene ait bir özellikten ya da bedenin genel görünümünden tiksine işaret eden girdilerdir ($n = 6$ girdi, %8,11) (Tablo 1). Örnek girdiler şöyledir:

"Havuz ve deniz kenarında yaşadığım hissiyat. Mayolu Türk kızlarının teletubbies'e benzemesi" (K.22)

"Sarhoşken aynaya bakmak eyleminin doğal sonucu. Bunu yapıp da kendinden öğrenmeyen varsa beri gelsin diyorum, başka bir şey demiyorum" (K.21)

"PMS" (Premenstrüel sendrom). (K.30)

1.3. Benlikten Tiksinme

"Benlikten Tiksinme" olarak sınıflandırılan 31 girdide (%41,89) kişinin "kendinden", "kendi benliğinden", "özünden" tiksine söz edilmekte veya belli bir davranıştan ziyade daha genel bir durumun yol açtığı tiksine duygusundan söz edilmektedir (Tablo 1). Aşağıda yer alan girdiler örnek niteliğindedir:

"Sizi seven insanların da saf olduğunu düşündürür. Bunu düşündüğünüz için bir kat daha tiksiniyorsunuz kendinizden. Mideniz bulanır" (K.56)

"Düşünürsün, benim gibi iğrenç bir şeyi neden istesin ki..." (K.49)

Davranışa, bedene ya da benliğe yönelik herhangi bir atıf içermeyen dokuz girdi (%12,16) "Sınıflandırılmamış" kategorisinde yer almıştır (Tablo 1). Bu grupta yer alan bazı girdiler aşağıdaki gibidir:

"Depresyonun getirdikleri" (K.34)

"Posa gibi, çöp gibi hissetmektir" (K.40)

“Aynaya bakınca hissedilen durum” (K.43)

2. Öz-Tiksinmeyi Tetikleyen Durumlar

Girdi yazarlarının kendilerinden tiksindimelerine yol açtığını belirttikleri durumlar 14 tema altında sınıflandırılmıştır. Herhangi bir tetikleyici durumdan söz edilmeyen 18 girdi sınıflandırmaya dahil edilmemiş, toplamda 56 girdi incelenmiştir. Birden fazla tetikleyici durumdan söz edilen yedi girdi için ise iki ayrı sınıflandırma yapılmış, böylelikle toplamda 62 sonuç elde edilmiştir (Tablo 2). Örneğin, aşağıda yer alan girdi için “yemek yeme davranışı” ve “aynaya bakma” temaları kodlanmıştır.

“Aynada kendimle göz göze geldiğim ana tekabül eder. Üstelik obez de değilim ama özellikle tek başımayken Tazmanya canavarı gibi oluyorum” (K.66)

Tablo 2. Öz-Tiksinmeyi Tetikleyen Durumlara Göre Girdilerin Dağılımı

Tetikleyen Durum	n	%
Hijyen	7	11,29
Kendini Yargılama	7	11,29
Başkalarına Yönelik Davranışlar	7	11,29
Yemek Yeme Davranışı	6	9,68
Aynaya Bakma	5	8,07
Rezil Olma	5	8,07
Kendini İhmal Etme Davranışları	4	6,45
Başkasından Zarar Görme	4	6,45
Sevilmeme	4	6,45
Kendinden Memnun Olmama	4	6,45
Cinsel Davranış	3	4,84
Beden İmajı	3	4,84
Davranışından Memnun Olmama	3	4,84
TOPLAM	62	100

Öz-tiksinmeyi tetikleyen durumlar temalarına ilişkin detaylar görülme sıklığına göre şöyledir:

2.1. Hijyen

Bu başlık hijyen davranışlarıyla ilgili olan girdileri içermektedir ($n = 7, \%11,29$). Örnek:

“Bu sabah uyanmadan az önce kendi kokumu duyup da beni uyandıran duygu” (K.20)

2.2. Kendini Yargılama

Kişinin kendi vicdanıyla çatışma içerisinde olması, kendine verdiği sözleri tutmaması ya da kendine karşı dürüst olmaması ile ilgili girdiler bu başlık altında sınıflandırılmıştır ($n = 7, \%11,29$). Örnek:

“Kişinin vicdanıyla girdiği amansız savaşı kaybetmesi, yaptıklarına ve düşündüklerine lanet edip kendinden uzaklaşması... kendini Tibet’te dağa taş vurma isteğinin altında yatan sebeplerle çok örtüşüyor kanımca” (K.3)

“Kendine verdiğin sözleri tutmadığın ve iradesizliğin bir tokat gibi surata çarptığı anlardır. İnsan genel anlamda gerçekten de zayıf bir varlık” (K.68)

2.3. Başkalarına Yönelik Davranışlar

Kişinin bir başkasına yönelik davranışı nedeniyle kendinden tiksinden söz eden girdiler bu başlık altında sınıflandırılmıştır ($n = 7, \%11,29$). Örnek:

“Çok sevdiğiniz, çok değer verdiğiniz bir insanı çok saçma sapan bir şey yüzünden üzerseniz oluyor bu, evet” (K.16)

“Limitlerim zorlandığı zaman insanlıktan çıkıp ağızdan çıkanları hatırladığımda oluyor bu bana (...)” (K.7)

2.4. Yemek Yeme Davranışı

Bu başlık yemek yeme davranışıyla ilgili olan girdileri içermektedir ($n = 6, \%9,68$). Örnek:

“Aynada kendimle göz göze geldiğim ana tekabül eder. Üstelik obez de değilim ama özellikle tek başımayken tazmanya canavarı gibi oluyorum” (K.66)

“Şiddetli bir açlığın ardından yenilen ani ve ağır bir yemeğin sonrasında hissedilen bir duygudur. Kendinden, yemekten, bir bomba misali mideye düşen ve etrafı darmaduman eden o lezzetli ama ağır tattan nefret edersin, iğrenirsin, o yediğin şeyi en az bir ay görmeye tahammül edemezsin” (K.27)

2.5. Aynaya Bakma

Aynaya bakmanın kişide kendisinden tiksinden duygu uyandırdığını belirten girdiler bu grupta toplanmıştır ($n = 5, \%8,07$). Örnek:

“Bu ifadeler kişinin ayna karşısındaki durumudur” (K.41)

“Sabah kalktığında aynaya baktığında karşısında gördüğün suretin mideni kaldırması, içinde sonu gelmeyen bu sureti yok etme isteği, toplu taşıma aracında camdan etrafı seyrederken bir anda elindeki cep telefonunu bıçak gibi midene dayamış olduğunu hissetmen bunun örneklerinden biridir (...)” (K.57)

2.6. Rezil Olma

Küçük yaşlardaki davranışlardan ya da başkalarının yanında yapılıp rahatsızlık duyulan davranışlardan bahsedilen girdiler bu başlık altında sınıflandırılmıştır ($n = 5, \%8,07$). Örnek:

“Henüz minik yaştayken yaptıkları anlatıldığında insanın hissetmesi beklenen olgu... akabinde yumruklamaya yeltenir insan kendini ben nasıl bu kadar geri zekalı olabilirim? Şeklinde sayıklarken” (K.6)

“Dünkü Türkiye-Senegal maçında İlhan'ın altın golünden sonra ağızındaki kolanın gerçek anlamda burnumdan gelmesi ve hoşlandığım kız da dahil herkese rezil olmam” (K.70)

2.7. Kendini İhmal Etme Davranışları

Kişinin kendinden tiksinesine yol açan etkenler arasında uykusuzluk, sarhoşluk, çok sigara içme, dağınıklık gibi kendini ihmal etme davranışlarına değinen girdiler bu başlıkta toplanmıştır ($n = 4, \%6,45$). Örnek:

“İnsanın kendini fazlasıyla bencil ve yalancı hissetmesi sonucu içinde bir çığ gibi büyüyen sıkıntının egoya kafa atarak iki seksen uzatması sendromudur. Yaşanılan yerin dağınıklığı, kişinin pasaklılığı, kandaki alkol miktarı gibi katalizörler malum hırkanın daha uzun bir süre omuzlarda taşınmasına sebep olur” (K.46)

2.8. Başkasından Zarar Görme

Kendinden tiksindenmenin nedeni için başka birinden zarar görmeye (ör., cinsel taciz) işaret eden girdiler bu tema altında sınıflandırılmıştır ($n = 4, \%6,45$). Örnek:

“Kendimden tiksindenmem insanları tiksindenmemle başladı. Küçük yaşlarda kızların ve erkeklerin bana olan cinsel isteğini görmek, bacaklarımı elleyen erkekler, öpmeye çalışan kızların varlığından ortaya çıktı her şey. İnsanların çıkarları için kendi öz kardeşlerini bile gözden çıkarabileceklerini gördükçe ateşi korladı. Bir noktadan sonra bütün bu olanlar bana da sıradan gelmeye başladı, tepkisiz ve etkisiz olmaya başladım, hatta daha da ileri olan bazılarından zevk almaya başladım. Yapmam dediğim şeyleri yapmaya başlamamla kendime döndü bu tiksinti, insanlardan” (K.59)

2.9. Sevilmemeye

Kendinden tiksindenmenin nedeni için başkaları tarafından sevilmemeye işaret eden girdiler bu başlık altında toplanmıştır ($n = 4, \%6,45$). Örnek:

“Birinin umurunda bile olmadığını bildiğin halde onu deliler gibi sevmek, çok sevmek, tarif edilemez şekilde sevmek durumunda hissedilendir” (K.64)

2.10. Kendinden Memnun Olmama

Kendinden tiksindenmenin nedeni olarak kendinden memnun olmamaya işaret eden girdiler bu başlık altında toplanmıştır ($n = 4, \%6,45$). Örnek:

“Kendini başkaları ile kıyasladığım içindir. Kendini olduğun gibi kabul edersen hiçbir zaman yaşamayacağın duygudur” (K.39)

“Eskiden ben de böyleydim. Haklı sebeplerim iki tane. Çalışmamam ve asosyal olmam. Sebeplerimi bağlayan sorun ise, kekeme olmam. Baktığınızda ne var bunda diyebilirsiniz de her dertte olduğu gibi, çeken bilir arkadaşlar. Yakın geçmişte, bir gün kendi kendime baktım ve dedim ki; ‘sen kendini sevmeyen, elinde olmayan kusurun (kekemelik) yüzünden kendini hayattan dışlarsan, zaten her halükârda zorluk çıkaran hayat olgusu, ezer geçer seni’ (...)” (K.54)

2.11. Cinsel Davranış

Bu başlık cinsel davranışlarla ilgili olan girdileri içermektedir ($n = 3, \%4,84$). Örnek:

“One night stand çalgınlığı yaşamış körpe insanların muhtemel hissidir” (K.8)

2.12. Beden İmajı

Bu başlık beden imajına atf yapan girdileri içermektedir ($n = 3, \%4,84$). Örnek:

“(bkz: göbek) (bkz: şişman)” (K.23)

2.13. Davranışından Memnun Olmama

Kendinden tiksinden nedeni için belli bir davranışından memnun olmamaya işaret eden girdiler bu tema altında sınıflandırılmıştır ($n = 3$, %4,84). Örnek:

“bkz: bile bile lades” (K.31)

“Her house md bölümü sonrası kendi kendine fake Avustralya aksanı konuşmak buna bir sebeptir. Tiksiniorum her seferinde, hem de öyle böyle değil” (K.15)

3. Öz-Tiksinmeyle İlişkili Duygu, Düşünce ve Davranışlar

Girdi yazarlarının kendilerinden tiksinden deneyimleriyle ilişkili olarak belirttikleri duygu, düşünce ve davranışlar 10 tema altında sınıflandırılmıştır. Herhangi bir duygu, düşünce ya da davranıştan söz edilmeyen 32 girdi sınıflandırmaya dahil edilmemiş, toplamda 42 girdi incelenmiştir. Birden fazla duygu, düşünce ya da davranıştan söz edilen üç girdi için iki, yedi girdi için ise üç ayrı sınıflandırma yapılmış, böylelikle toplamda 62 sonuç elde edilmiştir (Tablo 3). Örneğin, aşağıda yer alan girdi için “benliğe yönelik olumsuz değerlendirme”, “tiksinme” ve “öfke ve zarar verme” temaları kodlanmıştır:

“Agresifleşip, sevdiğin bir insana hiç yoktan esip geçtikten sonra duyulan his. Yorgunlukla gelen bir iki saniyelik suskunlukta, karşında duran masum yüzü fark edip kendi gürültüsünden tiksindenmek. Özüne, yıkıcı benliğine bir tane çakası gelmek” (K.4)

Tablo 3. Öz-Tiksinmeyle İlişkili Duygu, Düşünce ve Davranışlara Göre Girdilerin Dağılımı

Duygu, Düşünce ve Davranışlar	n	%
Benliğe Yönelik Olumsuz Değerlendirme	10	16,13
Tiksinme	9	14,52
Depresif Duygu Durum	8	12,90
Kaçınma	7	11,29
Öfke ve Zarar Verme	7	11,29
Kendini Sevmeme	6	9,68
Kendine Yansıtma	6	9,68
Kendini Kabul	5	8,07
Kendinden Sıkılma	2	3,23
Kendini Eleştirme	2	3,23
TOPLAM	62	100

Öz-tiksinmeyle ilişkili duygu, düşünce ve davranış temalarına ilişkin detaylar görülme sıklığına göre şöyledir:

3.1. Benliğe Yönelik Olumsuz Değerlendirme

Kişinin kendine yönelik olumsuz bir değerlendirmede bulunduğu (ör., bencil, akılsız, zalim, hastalıklı, vb.) girdiler bu tema altında sınıflandırılmıştır ($n = 10$, %16,13). Örnek:

“Yemek ile kurduğunuz hastalıklı bağıın farkına vardığınız, yaşamak için değil, yemek için yaşadığınızın yüzünüze tokat gibi çarptığı andır” (K.67)

“Zıttıyla karşılaşmadan eteğindeki dökme yen kendim kötülük potansiyelim kadar iğrencim” (K.62)

3.2. Tiksinme

Bu başlık altında gruplanan girdilerde tiksini me duygusu somut olarak tanımlanmaktadır ($n = 9$, %14,52). Örnek:

“Posa gibi, çöp gibi hissetmektir” (K.40)

“Her gün istemediğin bir işe giderken insanın ağzında ve midesinde duyduğu hissiyat” (K.2)

3.3. Depresif Duygu Durum

Bu başlık altında gruplanan girdilerde depresif duygu duruma (ör., depresyon, ağlamak, hayattan zevk almama, yalnızlık, vb.) atıf yapılmaktadır ($n = 8$, %12,9). Örnek:

“Sabah altıya kadar oturmak, aynı sabah dokuzda sınav olmasına rağmen aptalca şarkılar dinleyip bol bol sigara içmek, kafadaki bin bir cini uzaklaştırmaya çalışmak... vücudunu parçalarcasına keselemek ama bir türlü o pis kokunun üstünden çıkmaması... sonra oturup ağlamak için gücün olmadığı için... bütün kıyafetlerini boylarına renklerine göre tekrardan gardıroba yerleştirmek... sonra gidip mutfakta ne kadar bulaşık varsa yıkamak hatta olmaları bile yıkamak... avuçlarının kanaması... parçalanmak... dağınık kalmak...” (K.19)

“(...) Çünkü kendimizden tiksini rsek kendimizle zaman geçirmek istemez, kendimizi kendimizden en uzak hissettiğimiz bize zevk vermeyen faaliyetlerde bulunuruz. Hayattan zevk almaz, sonra bundan da kendimizi sorumlu tutarız (...)” (K.51)

3.4. Kaçınma

Bu başlık altında gruplanan girdilerde kendinden uzaklaşma, düşünceleri uzaklaştırmaya çalışma, kendini izole etme gibi kaçınma durumlarından ya da bedenden kopma hissi gibi disosiyatif tepkilerden söz edilmektedir ($n = 7$, %11,29). Örnek:

“Bu öyle bir andır ki insan kendinden soğur, sanki ruh bedenden ayrılır ve karşısına geçip der ki oğlum sen ne yapıyorsun?” (K.26)

“Başlamakta olan bir çeşit iç savaşın ulaşabildiği son noktadır. Allah vermesin çok tehlikelidir. Bir insanın kendisinden tiksini yiyor olması demek kendisinden uzaklaşmak istediği, beraber zaman geçirmek, ortak faaliyet yapmak istemediği anlamına gelir. Bir insan kendisinden uzaklaşabilir mi, hayır uzaklaşamaz. Peki kendisi olmadan bir şeyler yapabilir mi, hayır yapamaz (...)” (K.51)

“(...) Kendinden iğrenmek de bir kaçış, bir çeşit savunma mekanizmasıdır aslında. Bir tür kendini koruma altına almaktır. Kişi kendinin karşısına geçer ve karşıdan baktığında kendinden tiksini r. Beynini ve kendini kutuplaştırmıştır. Bir yandan özeleştiri yaparken, en ilkel güdüyle bir yandan da kendini korur. Bir süre sonra da bu özeleştiri acısı zamana yenik düşer. Biraz kişilikli ise aynı hata tekrarlanmaz (...)” (K.5)

3.5. Öfke ve Zarar Verme

Kişinin kendine yönelik öfkesinden ya da kendine zarar verme isteğinden söz eden girdiler bu başlık altında gruplandırılmıştır ($n = 7, \%11,29$). Örnek:

“Oldukça kuvvetli bir histir. Öyle tiksiniyorum ki kendimden, şu dünya üzerinde yapabileceği en şerefli şey kendini öldürmek” (K.55)

“Agresifleşip, sevdiğin bir insana hiç yoktan esip geçtikten sonra duyulan his. Yorgunlukla gelen bir iki saniyelik suskunlukta, karşında duran masum yüzü fark edip kendi gürültüsünden tiksirmek. Özüne, yıkıcı, zalim benliğine bir tane çakası gelmek” (K.4)

3.6. Kendini Sevmeme

Kendini sevmeme, kendinden nefret etme, kendine ya da bahtına lanet etme ve kendine saygı duymama ifadelerinin yer aldığı girdiler bu tema altında sınıflandırılmıştır ($n = 6, \%9,68$). Örnek:

“Kendini sevmek zor ya” (K.53)

“(bkz: kişinin kendisinden nefret ettiği an)” (K.50)

“(...) sen kendini sevmezsen, elinde olmayan kusurun (kekemelik) yüzünden kendini hayattan dışlarsan, zaten her halükârda zorluk çıkaran hayat olgusu, ezer geçer seni (...)” (K.54)

3.7. Kendine Yansıtma

Bu başlık altındaki girdilerde tiksiniye duygusunun kişinin kendisine yansıtmasından ya da kişinin kendisine karşıdan bakmasından söz edilmektedir ($n = 6, \%9,68$). Örnek:

“(...) Yapmam dediğim şeyleri yapmaya başlamamla kendime döndü bu tiksinti, insanlardan” (K.59)

“(...) Kişi kendinin karşısına geçer ve karşıdan baktığımda kendinden tiksindir (...)” (K.5)

3.8. Kendini Kabul

Öz-tiksinme duygusu ile başa çıkmak için kendini kabul etmenin gerekliliğinden söz eden girdiler bu tema altında sınıflandırılmıştır ($n = 5, \%8,07$). Örnek:

“Önce kendimize dürüst olup kim olduğumuzu kabul etmekle ve sonra da kim olduğumuzu başkalarının da bilmesine izin vermekle kurtulunur. Eğer dürüst olamayacak kadar tiksiniç şeyler yapmışsanız geçmiş olsun” (K.65)

“Saçmalaktır, kendinizi kabul ederseniz gayet mutlu olursunuz. Ben de kendime katlanamazdım, sessizlik istemezdim, çünkü ses olmayınca düşüncelerimi duyuyordum. Uyumaya çalışırken bir şeyler açık, çalışırken bir şeyler açık, yoldayken bir şeyler açık... her zaman açıktı. Sonra kendimi kabul ettim, şimdi sessizlik arıyorum” (K.38)

3.9. Kendinden Sıkılma

Öz-tiksinme deneyimini kendinden sıkılma ile ilişkilendiren girdiler bu başlık altında toplanmıştır ($n = 2, \%3,23$). Örnek:

“Kendinden sıkılmak durumunun bir sonraki aşaması” (K.36)

“İnsanın kendini fazlasıyla bencil ve yalancı hissetmesi sonucu içinde bir çığ gibi büyüyen sıkıntının egoya kafa atarak iki seksen uzatması sendromudur (...)” (K.46)

3.10. Kendini Eleştirme

Öz-tiksinme deneyimini kendini eleştirme ile ilişkilendiren girdiler bu başlık altında toplanmıştır ($n = 2, \%3,23$). Örnek:

“İnsana özgü olan hiçbir şey bize yabancı değildir düsturunun bizzat bireyin kendine yansıtılmış halidir, bir özeleştirmedir (...)” (K.58)

“(...) Beynini ve kendini kutuplaştırmıştır. Bir yandan özeleştiri yaparken, en ilkel güdüyle bir yandan da kendini korur. Bir süre sonra da bu özeleştiri acısı zamana yenik düşer (...)” (K.5)

Sonuç ve Tartışma

Öz-tiksinmenin kuramsal açıklamaları ile paralel olarak (Overton vd., 2008; Powell vd., 2015) davranışa yönelik öz-tiksinme, bedene yönelik öz-tiksinme ve benliğe yönelik öz-tiksinme deneyimlerinin analiz edilen girdilere yansıdığı görülmüştür. Bedene yönelik öz-tiksinme teması içeren girdiler nispeten daha az sayıdadır. Girdi başlığı içerisinde “kendinden” ifadesinin geçtiği girdilerin araştırmaya dahil edilmesinin bu sonucu etkilediği düşünülmektedir. Ekşi Sözlükte doğrudan bedenle ilgili olumsuz deneyimlerin paylaşıldığı “çirkin hissetmek” gibi başlıklarda bedene yönelik tiksinme deneyimine işaret eden girdileri gözlemek mümkün olacaktır. Girdi başlığında “kendinden” ifadesinin geçmesi ise kullanıcıları kendi davranışlarından ya da benliklerinden söz etmeye daha fazla yönelttiği düşünülmektedir.

Davranıştan tiksinme alt-temasında yer alan girdiler, çoğunlukla tiksinmenin sosyal-ahlaki yönüne işaret etmektedir. Örneğin, kişinin daha sonra pişman olduğu bir cinsel davranış, yemek yeme davranışı ya da başka bir sosyal davranış bu grupta yer alır. Nitekim öz-tiksinmeyi tetikleyen durumlar değerlendirildiğinde de bu duygunun literatürle paralel biçimde, hijyen davranışları, yemek yeme davranışı, beden imajı ve cinsel davranışlarla ilgili olduğu görülmüştür (Olatunji & Sawchuk, 2005; Rozin vd., 2008). Bunun yanı sıra öz-tiksinmenin hem kişisel (ör., kendinden ve hayatından memnun olmama) hem de kişiler arası boyutta (ör., başkalarına yönelik davranışlar, sevilmediğini düşünme) kişinin kendisine yönelik eleştirel ve yargılayıcı tutumunu yansıması önemlidir. Davranıştan tiksinme ve öz-tiksinmeyi tetikleyen diğer durumlar, tiksinme duygusunun sosyal davranış düzenlemedeki rolüne işaret etmesinin yanı sıra kültürel normlar çerçevesinde şekillendiğini de yansıtır. Sosyal-ahlaki duygular içerisinde kişinin daha sonra pişman olduğu bir davranış neticesinde hissettiği duygu genelde “utanç” ya da “suçluluk” olarak karşımıza çıkar. Bu duygular, kişinin başkaları tarafından yargılanacağı düşündüğü bir davranış saklama çabasıyla ilgilidir (Shen, 2018). Öz-tiksinmede ise kişi toplumun

yargılayıcı bakışlarını kendi içine yöneltir. Dolayısıyla, bu duygular her ne kadar benzer davranışlar sonucunda ortaya çıkıyor olsa da farklı içsel deneyimlere karşılık gelmektedir.

Bedenden tikslenme alt-temasında yer alan girdilerde “koku” ve “kilo” ifadelerinin sıklıkla geçtiği görülmektedir. Tiksinme duygusunun tat ve koku ile olan ilişkisi bilinmekle birlikte, “kilolu” olmanın sosyal normlar çerçevesinde tiksindirici olarak algılandığı ve bu durumun Ekşi Sözlükteki girdilere yansıdığı düşünülmektedir.

Benlikten tikslenme alt-temasında yer alan girdilerin ilk bakışta en dikkat çekici özelliği, davranış ve beden alt-temalarına kıyasla daha detaylı anlatımlar içermeleridir. Bu girdilerde tikslenme duygusunun belirli bir odak noktası yoktur. Öz-tiksinme deneyimi, çeşitli duygu, düşünce ve davranışlar çerçevesinde betimlenmiştir.

Öz-tiksinmeyle ilişkili duygu, düşünce ve davranışlar teması altında yapılan inceleme, öz-tiksinmenin benliğe yönelik olumsuz değerlendirme, depresif duygu durum, öfke ve zarar verme, kendini sevmeme, kendini eleştirme gibi durumlarla birlikte görülebileceğine işaret etmektedir. Buna ek olarak, tiksindenin durumluk bir davranıştan ziyade (ör., hijyen davranışı) daha süreğen ve ilişkisel bağlamlar sonucunda ortaya çıkması (ör., başkasından zarar görme, sevilmediğini düşünme, kendini yargılama, vb.) ve benliğe yönelik olması daha fazla sayıda ve çeşitli olumsuz duygu, düşünce ve davranışın öz-tiksinme deneyimine eşlik etmesine yol açmaktadır. Bütün bu değerlendirmeler, öz-tiksinmenin çeşitli psikolojik rahatsızlıklar için yatkinlik oluşturduğuna işaret eden literatür çerçevesinde düşünüldüğünde özellikle önemlidir (Duarte vd., 2014). Buna göre özellikle beden imajı, cinsel davranış, kişiler arası ilişkiler ve kişinin kendisine yönelik tutumlarının rol oynadığı psikolojik rahatsızlıklarda öz-tiksinmenin yatkinlik oluşturabileceği düşünülmektedir. Öte yandan, öz-tiksinme duygusunun düzenlenmesine değinilen girdilerde kişinin kendini kabul etmesinden söz edilmesi dikkat çekicidir. Öz-tiksinmenin “reddetme” motivasyonu ile ilişkisi göz önüne alındığında (Powell vd., 2015), kişinin kendisine yönelik reddedici tutumlarının psikolojik rahatsızlıklara yönelttiği, kişinin kendisine yönelik kabul edici yaklaşımının ise bu duygu ile başa çıkmada kritik rol oynadığı düşünülmektedir. Son yıllarda özellikle yeme bozuklukları üzerine yapılmış iki çalışma bu varsayımı destekler niteliktedir. Bu çalışmaların birinde Palmeira ve diğerleri (2017), öz-tiksinme düzeyi yüksek olan katılımcıların sosyal çevrelerinde kabul ve değer görebilmek için bedenleri ile uğraş içerisine girdiklerini ortaya koymuştur. Öz-şefkat ise öz-tiksinme ve yeme bozukluğu semptomları arasındaki ilişkide aracı rol oynamakta, semptomların gelişme olasılığını azaltmaktadır (Palmeira vd., 2017). Bir diğer çalışmada ise, yeme bozukluğu olan ve zayıflama arzusuna sahip katılımcılarda öz-tiksinme daha fazla görülmüş, ancak öz-şefkatin sosyal karşılaştırma yapmanın ve zayıflama arzusunun önünde koruyucu rol oynadığı ortaya konmuştur (Marques vd., 2021). Buna göre öz-şefkat hisseden katılımcılar, yaşadıkları olumsuz duygunun birçok insan için ortak bir deneyim olduğunu anlamakta, böylelikle kendilerinde tiksindirici buldukları ve başka insanlar tarafından reddedilmeye yol açtığını düşündükleri özelliklerine kabul duygusuyla yaklaşabilmektedir (Marques vd., 2021).

Sonuç olarak bu çalışma öz-tiksinmenin nitel yöntemle incelenmesi ve hem öz-tiksinmeyi tetikleyen hem de öz-tiksinmeyle ilişkili duygu, düşünce ve davranışları ortaya koyması bakımından önemlidir. Öte yandan, sosyal medya kullanıcılarının anonim olmaları, girdi sahiplerine ilişkin yaş,

cinsiyet, genel psikolojik sağlık durumu gibi bilgileri almayı mümkün kılmamıştır. Gelecek araştırmaların, öz-tiksinmenin farklı örneklemeler, çeşitli psikolojik rahatsızlıklar ve psikoterapi bağlamında incelemesi, bu duygunun etkilerini ve nasıl müdahale edilmesi gerektiğini anlamamıza önemli katkılar sunacaktır.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma etik kurul izni gerektiren çalışma grubunda yer almamaktadır.

Destek ve Teşekkür Beyanı (İsteğe Bağlı)

Bu çalışmada incelenen verilerin analize hazır hale getirilmesinde emeği geçen öğrencilerim Hamide Beyza Muhtaroğlu, Salih Ateş, Bengisu Tekin, Zehra Ayata ve Mervenur Coşkun'a teşekkür ederim.

Kaynakça

- Abuşoğlu, H. Ö. & Balcı-Aydoğan, B. (2013). Sosyal medyada z kuşağına yönelik nefret söylemi: Ekşi sözlük örneği. *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 13(1). <https://doi.org/10.48146/odusobiad.1140594>
- Akram, U. & Stevenson, J. C. (2021). Self-disgust and the dark triad traits: The role of expressive suppression. *Personality and Individual Differences*, 168, 1-5. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2020.110296>
- Atalay, S. (2021). Neoliberal yönetimsellik ve performansın tbbileştirilmesi bağlamında ekşi sözlük'te ritalin tartışmaları. *Sosyoloji Dergisi*, (41-42), 187-216.
- Atmaca, C. (2022). *Bireylerde suçluluk ve utanç duyguları, öz-tiksinme, cinsel öz-bilinç ile cinsel doyum arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Gedik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Badour, C. L. & Adams, T. G. (2015). Contaminated by trauma: Understanding links between self-disgust, mental contamination, and post-traumatic stress disorder. İçinde P. A. Powell., P. G. Overton. & J. Simpson (Eds.). *The revolting self: Perspectives on the psychological, social, and clinical implications of self-directed disgust* (ss. 127-149). Karnac.
- Badour, C. L., Ojserkis, R., McKay, D. & Feldner, M. T. (2014). Disgust as a unique affective predictor of mental contamination following sexual trauma. *Journal of Anxiety Disorders*, 28, 704-711. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2014.07.007>
- Beck, A. T. (1967). *Depression: Clinical, experimental, and theoretical aspects*. Harper & Row.
- Clarke, A., Simpson, J. & Varese, F. (2019). A systematic review of the clinical utility of the concept of self-disgust. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 26, 110-134. <https://doi.org/10.1002/cpp.2335>
- Cerrah, L. & Baran, M. (2020). Katılımcı sözlüklerde yaşlı ve yaşlılık algısı. *Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 99-126.
- Creswell, J. W. (1998). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five traditions*. Sage Publications.
- Correa, D., Silva, L., Mondal, M., Benevenuto, F. & Gummadi, K. (2015). The many shades of anonymity: Characterizing anonymous social media content. *Proceedings of the International AAAI Conference on Web and Social Media*, 9(1), 71-80. <https://doi.org/10.1609/icwsm.v9i1.14635>
- Curtis, V. (2011). Why disgust matters. *Philosophical Transactions of the Royal Society*, 366, 3478-3490. <https://doi.org/10.1098/rtsb.2011.0165>
- Dunmore, E., Clark, D. M. & Ehlers, A. (2001). A prospective investigation of the role of cognitive factors in persistent posttraumatic stress disorder (PTSD) after physical or sexual assault. *Behaviour Research and Therapy*, 39, 1063-1084. [https://doi.org/10.1016/S0005-7967\(00\)00088-7](https://doi.org/10.1016/S0005-7967(00)00088-7)
- Ekşi Sözlük. (2023). Kendinden tiksinişmek. <https://eksisozluk1923.com/kendinden-tiksinmek--916424>
- Ekşi Sözlük. (2023). Kendinden iğrenmek. <https://eksisozluk1923.com/kendinden-igrenmek--176156>

- Ekşi Sözlük. (2023). İnsanın kendinden iğrendiği anlar. <https://eksisozluk1923.com/insanin-kendinden-igrendigi-anlar--3057935>
- Ekşi Sözlük. (2023). İnsanın kendinden tiksindiği an. <https://eksisozluk1923.com/insanin-kendinden-tiksindigi-an--6861288>
- Ekşi Sözlük. (2023). Yemek yerken kendinden tikslenme eşiği. <https://eksisozluk1923.com/yemek-erken-kendinden-tikslenme-esigi--5446840>
- Erol, Y. (2021). *Çocukluk çağı travması ve kendine zarar verme davranışı arasındaki ilişkide duygu düzenleme güçlüğü, stres toleransı, öz-şefkat ve öz-tiksindenmenin aracı rollerinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Esin, C. (2011). Narrative analysis approaches. İçinde N. D. Frost (Ed.). *Qualitative Research Methods in Psychology: Combining Core Approaches* (ss. 92-118). McGraw-Hill Open University Press.
- Fischer, C. T. (2005). *Qualitative research methods for psychologists: Introduction through empirical studies*. Academic Press.
- Gilbert, P., Clarke, M., Hempel, S., Miles, J. N. V. & Irons, C. (2004). Criticizing and reassuring oneself: An exploration of forms, styles and reasons in female students. *British Journal of Clinical Psychology*, 43(1), 31-50. <https://doi.org/10.1348/014466504772812959>
- Gürel, E. & Yakın, M. (2007). Ekşi sözlük: Postmodern elektronik kültür. *Selçuk İletişim*, 4(4), 203-219.
- Izard, C. E. (1977). *Human emotion*. Springer.
- Kannan, D. & Levitt, H. M. (2013). A review of client self-criticism in psychotherapy. *Journal of Psychotherapy Integration*, 23(2), 166-178. <https://doi.org/10.1037/a0032355>
- Kazdin, A. E. (2017). *Research design in clinical psychology*. (5. Baskı). Pearson.
- Löw, A. C., Schauenburg, H. & Dinger, U. Self-criticism and psychotherapy outcome: A systematic review and meta-analysis. *Clinical Psychology Review*, 75, 1-19. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2019.101808>
- Ma, X., Hancock, J. & Naaman, M. (2016). Anonymity, intimacy, and self-disclosure in social media. *CHI'16 Proceedings of the 2016 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, 3857-3869. <https://doi.org/10.1145/2858036.2858414>
- Marques, C., Simao, M., Guiomar, R. & Castillo, P. (2021). Self-disgust and urge to be thin in eating disorders: How can self-compassion help? *Eating and Weight Disorders – Studies on Anorexia, Bulimia and Obesity*, 26, 2317-2324. <https://doi.org/10.1007/s40519-020-01099-9>
- Muntigl, P., Horvath, A. O., Banninger-Huber, E. & Angus, L. (2020). Responding to self-criticism in psychotherapy. *Psychotherapy Research*, 30(6), 800-814. <https://doi.org/10.1080/10503307.2019.1686191>
- Neziroglu, F., Hickey, M. & McKay, D. (2010). Psychophysiological and self-report components of disgust in body dysmorphic disorder: The effects of repeated exposure. *International Journal of Cognitive Therapy*, 3(1), 40-51. <https://doi.org/10.1521/ijct.2010.3.1.40>
- Olatunji, B. O., David, B. & Ciesielski, B. G. (2012). Who am I to judge? Self-disgust predicts less punishment of severe transgressions. *Emotion*, 12, 169-173. <https://doi.org/10.1037/a0024074>

- Olatunji, B. O. & Sawchuk, C. N. (2005). Disgust: Characteristic features, social manifestations, and clinical implications. *Journal of Social and Clinical Psychology, 24*(7), 932-962. <https://doi.org/10.1521/jscp.2005.24.7.932>
- Olatunji, B. O., Williams, N. L., Tolin, D. F., Abramowitz, J. S., Sawchuk, C. N., Lohr, J. M. & Elwood, L. S. (2007). The disgust scale: Item analysis, factor structure, and suggestions for refinement. *Psychological Assessment, 19*, 281-297. <https://doi.org/10.1037/1040-3590.19.3.281>
- Overton, P. G., Markland, F. E., Taggart, H. S., Bagshaw, G. L. & Simpson, J. (2008). Self-disgust mediates the relationship between dysfunctional cognitions and depressive symptomatology. *Emotion, 8*, 379-385. <https://doi.org/10.1037/1528-3542.8.3.379>
- Öz, S. Z. (2022). *Bağlanma boyutları ve beden imgesi arasındaki ilişkide öz-tiksinmenin aracı rolü.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Palmeira, L., Pinto-Gouveia, J. & Cunha, M. (2017). The role of self-disgust in eating psychopathology in overweight and obesity: Can self-compassion be useful? *Journal of Health Psychology, 24*(13), 1807-1816. <https://doi.org/10.1177/1359105317702212>
- Perrin, A. (2015, 15 Ekim). *Social media usage: 2005-2015.* Pew Research Center. <https://www.pewresearch.org/internet/2015/10/08/social-networking-usage-2005-2015/>
- Powell, P. A., Simpson, J. & Overton, P. G. (2013). When disgust leads to dysphoria: A three-wave longitudinal study assessing the temporal relationship between self-disgust and depressive symptoms. *Cognition and Emotion, 27*, 900-913. <https://doi.org/10.1080/02699931.2013.767223>
- Powell, P. A., Simpson, J. & Overton, P. G. (2015). An introduction to the revolting self: Self-disgust as an emotion schema. İçinde P. A. Powell., P. G. Overton. & J. Simpson (Eds.). *The revolting self: Perspectives on the psychological, social, and clinical implications of self-directed disgust* (ss. 1-24). Karnac.
- Power, M. J. & Dalgelish, T. (2008). *Cognition and emotion: From order to disorder.* (2. Baskı). Psychology Press.
- Roberts, T. A. & Goldenberg, J. L. (2007). Wrestling with nature: An existential perspective on the body and gender in self-conscious emotions. İçinde J. L. Tracy., R. W. Robins & J. P. Tangney (Eds.). *The self-conscious emotions: Theory and research* (ss. 389-406). Guilford Press.
- Rozin, P. & Fallon, A. E. (1987). A perspective on disgust. *Psychological Review, 94*, 32-41. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.94.1.23>
- Rozin, P., Haidt, J., McCauley, C., Dunlop, L. & Ashmore, M. (1999). Individual differences in disgust sensitivity: Comparisons and evaluations of paper-and-pencil versus behavioral measures. *Journal of Research in Personality, 33*, 330-351. <https://doi.org/10.1006/jrpe.1999.2251>
- Rozin, P., Haidt, J. & McCauley, C. R. (2008). Disgust. İçinde M. Lewis., J. M. Haviland-Jones & L. F. Barrett (Eds.). *Handbook of emotions* (3. Baskı) (ss. 757-776). Guilford Press.
- Rüsch, N., Schulz, D., Valerius, G., Steil, R., Bohus, M. & Schmahl, C. (2011). Disgust and implicit self-concept in women with BPD and posttraumatic stress disorder. *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience, 261*, 369-376. <https://doi.org/10.1007/s00406-010-0174-2>

- Shen, L. (2018). The evolution of shame and guilt. *PLoS ONE*, 13(7), 1-11. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0199448>
- Smith, N. B., Steele, A. M., Weitzman, M. L., Trueba, A. F. & Meuret, A. E. (2015). Investigating the role of self-disgust in nonsuicidal self-injury. *Archives of Suicide Research*, 19(1), 60-74. <https://doi.org/10.1080/13811118.2013.850135>
- Vaismoradi, M., Jones, J., Turunen, H. & Snelgrove, S. (2016). Theme development in qualitative content analysis and thematic analysis. *Journal of Nursing Education and Practice*, 6(5), 100-110. <https://doi.org/10.5430/jnep.v6n5p100>
- Whiting, A. & Williams, D. (2013). Why people use social media: A uses and gratifications approach. *Qualitative Market Research: An International Journal*, 16(4), 362-369. <https://doi.org/10.1108/QMR-06-2013-0041>
- Yıldırım, A. & Bahtiyar, B. (2022). Öz tikslenme ile psikolojik belirtiler arasındaki ilişkide kendini gizlemenin aracı rolü. *Türk Psikoloji Dergisi*, 37(90), 44-53. <https://doi.org/10.31828/tpd1300443320191125m000045>

